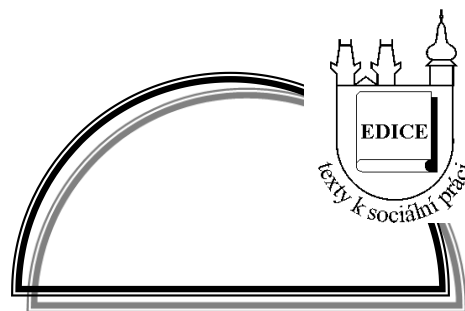

OD TEORIE
k praxi
OD PRAXE
k teorii

FROM THEORY
to Practice
FROM PRACTICE
to Theory

Sborník z konference VIII. Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 7. až 8. října 2011

Ústav sociální práce
Univerzita Hradec Králové

Zuzana Truhlářová
Katarína Levická (Eds.)

Gaudeamus
2012

Sborník recenzovali:

doc. PhDr. PaedDr. Kamil Janiš, CSc.

(Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě)

doc. ThDr. Jiří Vogel, Th.D.

(Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze)

Za obsah příspěvků, původnost a literární citace odpovídají autoři jednotlivých statí.
Prezentované texty nelze přetiskovat bez svolení redakční rady edice Texty k sociální práci.

ISBN 978-80-7435-138-9

Záštitu nad konferencí převzal:

MUDr. Zdeněk FINK

Primátor města Hradec Králové

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili:

Krajský úřad Královéhradeckého kraje

Magistrát města Hradec Králové

Vzdělávací agentura Mgr. Jana Fišerová

T-MAPY, s.r.o.

ORTEX, s.r.o.

GIST, s.r.o.

FUTURUM REGNUM, s.r.o.

LEON centrum, s.r.o.

Mediální partner konference:

Sociální revue

Sociální práce a společenské otázky

www.socialnirevue.cz

Sborník mezinárodní vědecké konference VIII. Hradecké dny sociální práce, která se konala v Hradci Králové 7. až 8. října 2011, byl finančně podpořen Královéhradeckým krajem.

Ústav sociální práce UHK děkuje všem sponzorům za záštitu a podporu, které si velmi vážíme.

Vědecký výbor konference:**prof. PhDr. ThDr. Amantius Akimjak, Ph.D.***PdF, Katolícká univerzita v Ružomberku, SK***doc. PhDr. Beata Balogová, Ph.D.***FF, Prešovská univerzita v Prešove, SK***prof. Dr. Dr.h.c. Detlef Baum***Fachhochschule Koblenz – University of Applied Sciences,
Koblenz, DE***prof. dr hab. Andrzej Gretkowski***Katolíckí universytet Lubélski Jan Pawła II, Stalowa Wola, PL***doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.***FSS, Ostravská univerzita v Ostravě, ČR***prof. Alla Olexandrivna Jarošenko, Ph.D.***NPU imeni M. P. Dragomanova, Kiiiv, UA***prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D.***FZaSP, Trnavská univerzita v Trnave, SK***JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.***ÚSP, Univerzita Hradec Králové, ČR***prof. PhDr. Libor Musil, CSc.***FSS, Masarykova univerzita, Brno, ČR***doc. PhDr. Eva Mydlíková, Ph.D.***PdF, Univerzita Komenského, Bratislava, SK***doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.***FSS, Masarykova univerzita, Brno, ČR***prof. PhDr. Anna Tokárová, CSc.***FF, Prešovská univerzita v Prešove, SK***Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.***ÚSP, Univerzita Hradec Králové, ČR***Organizační výbor konference**

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D. – koordinátorka

PhDr. Peter Brnula, Ph.D.

Mgr. Jan Hloušek

Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D.

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

Ing. Martin Kořínek, Ph.D.

doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.

Mgr. et Mgr. Katarína Levická, Ph.D.

Mgr. Martina Macková, Ph.D.

PaedDr. Karel Myška, Ph.D.

Luděk Noska

PhDr. Tat'ána Pergler, Ph.D.

Věra Sádovská

PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

JUDr. Olga Sovová, Ph.D.

Mgr. Jana Tesková

PhDr. Ladislav Vaska, Ph.D.

PaedDr. Jindřich Vedlich, Ph.D.

doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc.

PhDr. Josef Zita, Ph.D.

OBSAH

Předmluva	13
Pavel Navrátil Prekérnost teorií v sociální práci v pozdně moderní době.....	14
I. VÝZNAM TEORIE PRO PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE – REFLEKTOVÁNÍ PRAXE V TEORII SOCIÁLNÍ PRÁCE	
Jana Levická, Katarína Levická Ambivalentný vzťah teórie a praxe sociálnej práce.....	30
Peter Brnula Od teórie sociálnej práce so žiadateľmi o azyl k jej praxi alebo od praxe k teórii.....	38
Leoš Zatloukal Několik poznámek k zacházení s „Ockhamovou břitvou“ v poradenské praxi.....	55
Adéla Mojžíšová, David Urban, Alena Kajanová Existují dilemata v sociální práci o kterých se nemluví?.....	63
Juraj Levický, Anna Tomašovičová Prínos validačného konceptu pre sociálnu prácu so seniormi.....	69
Ondřej Fischer Je etická teorie vhodným nástrojem pro praxi v sociální práci?.....	74
Andrej Mátel Antiopresívne prístupy v sociálnej práci.....	80
Marta Kečkéšová Význam práva pre prax sociálneho pracovníka.....	87
Lucia Kováčová, Nadežda Kovalčíková Možnosti využitia kognitívno-behaviorálnych teórii pri práci s klientami trpiacimi poruchami príjmu potravy.....	93
Pavla Kodymová Krirická sociální práce, ano či ne?.....	100
Peter Jusko Organizational and Personal Aspects of the Autonomy of Social Work in Academic Education for Social Workers in the Slovak Republic.....	106
Daniela Květenská Význam teoretických konceptů pro práci s klientem.....	113
Jitka Navrátilová Vedení studentů k reflexivní praxi.....	119

Marek Stachoň	
Môže to byť správne v teórii, ale nehodí sa to pre prax.....	130
Alena Vosečková, Stanislav Pelcák, Zuzana Truhlářová	
Na človeka zaměřené poradenství - dynamika procesu změny.....	136
Miroslav Kappl	
Od konstruktivistické teórie ke konstruktivistické praxi.....	140
Peter Ondrejko	
Miesto teórie v sociálnej práci ako akademickej disciplíny.....	146
Peter Patyi	
Teoretické ukotvenie sociálnej práce so špecificky orientovanou mládežou.....	150
II. REFLEXE PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE PROSTŘEDNICTVÍM VÝZKUMU – K ČEMU JE VÝZKUM UŽITEČNÝ PRO PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE	
Lubica Juríčková, Pavel Kliment, Kateřina Ivanová, Jaroslav Filka	
Veřejní opatrovníci a jejich zkušenosti z praxe.....	160
Martina Čierna	
Služby zamestnanosti v slovenských podmienkach a ich hodnotenie zamestnávateľmi....	169
Bystrík Holeček	
Sociálna práca v teréne s ľuďmi bez domova užívajúcimi alkohol (reflexia reality v Bratislave).....	180
Beáta Balogová	
Reflexivita výskumníčky ako účastníčky komunitného plánovania.....	189
Kamil Janiš ml.	
Volný čas seniorů v zařízeních sociální péče ve srovnání s volným časem seniorů žijících v domácím prostředí.....	194
Kristína Bat'ová, Eva Mydlíková	
Systémový přístup v sanácii rodinného prostredia.....	203
Čavojská, Katarína, Vaska, Ladislav	
Štúdium sociálnej práce: predstavy a realita podľa študentov.....	210
Gabriela Čásovcová	
Sociálna práca so závislými od internetu.....	220
Jiří Sejbal	
Jak a proč počítat osoby bez domova. „Sčítání bezdomovců v Brně 2010“.....	225
Jozef Jurík, Ondrej Botek	
Využitie online dotazníka a jeho úskalia v spoločenskovednom výskume.....	230

Ilna Peřatov, Jana Pittnerov	
Reflexe sociln prevence v praxi a výzkumu.....	237
Sona Lovařov	
Mořnosti prevencie klientskeho násilia v sociálnej práci v SR.....	243
Eva Nedomová, Lenka Řehánková, Lenka Krhutová	
Výzkum autonomie v kontextu zdravotního postiřen.....	251
Radka Janebová	
Sebevýzkum jako cesta k dekonstrukci pbehu rozhodování sociln pracovnice.....	259
III. REFLEXE PRAXE SOCILN PRÁCE PROSTŘEDNICTVÍM VÝZKUMU	
– JAK POROZUMĚT A OVLIVŇOVAT PRAXI POMOCÍ VÝZKUMU	
Jan Lařek, Irena Loudov, Jindra Vondrouřov	
Obãanstv jako východisko pro sociln fungování.....	271
Renáta Halskov	
Vybran sociln sluřby pro seniory a hodnocení jejich spokojenosti.....	279
Iva Kuzníková, Zuzana Vontorová	
Vzkumn oblast – sociln práce ve zdravotnictví.....	290
Věra Suchomelová	
Role spirituality/religiozity v řivotě seniorů: dva přklady výzkumu v českm prostředí.....	301
Eva Źiakov, Viktória řubertov	
Postoje muřov a řien k plneniu ich rol. Mořnosti intervencie sociálneho pracovníka v situáciách krízy rol.....	309
Ivana Lyócsa	
Nástroje merania řenskosti a muřskosti: vhodné nástroje pre výskum v sociálnej práci na Slovensku?.....	318
Alena Moravãikov	
Komparácia vyuřivn prístupov zalořench na pouřivn hudby v praxi socilnyh pracovníkov a pracovnãok, pracujúcich so seniorskou populáciou, so sãasm akademickm diskurzom.....	326
Martin Stanoev	
Výzkum fenoménu bezdomovství.....	334
Marie Plaãkov	
Etika pãe v sociln práci.....	340
Martin Smutek	
Reflexe praxe prostřednictvím výzkumu: O ěem vlastně hovoříme? Aneb o odliřnosti tzv. „akademického“ výzkumu a „aplikovaného“ výzkumu ve spoleãenskch vědách.....	349

Jana Žáčková Realizace výzkumů v rámci komunitního plánování rozvoje sociálních služeb.....	356
Slavomír Laca Etické reflexie sociálnej práce v teórii a praxi.....	363
IV. CO TEORIE NENABÍZÍ PRAXI?	
Zuzana Havrdová, Jiří Šafr Je sociální pracovník nositelem přístupu zaměřeného na člověka v rezidenční péči o lidi s demencí?.....	369
Šárka Slavíková, Michaela Čadková Svejková Problematika sociální práce s onkologicky nemocnými a jejich blízkými.....	376
Lucia Slobodová Zmena v príprave na prácu s migrantmi na základe požiadaviek z praxe.....	380
Dušan Šlosár Terénna sociálna práca, jej východiská a prax.....	385
Martin Vereš, Daniela Koršňáková Analýza súčasnej situácie v oblasti reálnych potrieb sociálnych služieb v meste Kežmarok ako jedna z fáz tvorby komunitného plánu.....	391
Zdenka Šándorová Specifika zdravotníckej profese zdravotně-sociální pracovník a její perspektivy.....	399
Gertruda Wiczorek Possibilities of person on diabetis ill on the labor market.....	405
Daniela Baková Teoretické vedomosti verzus prax v sociálnej práci, alebo pohľad očakávaní zo strany klientov na sociálneho pracovníka.....	411
Emília Janigová Štandardy kvality sociálnych služieb a ich aplikácia v praxi.....	420
Milan Schavel Vzdelávanie sociálnych pracovníkov a ich uplatnenie v praxi – odkazy pre budúce obdobie.....	428
Zdzisław Knecht, Maria Knecht-Tarczewska Public relations in public administration – the Lower Silesia police case.....	434
Aleksandra Kamińska, Piotr Oleśniewicz Fundacja w polskim systemie prawnym.....	441
Zuzana Hloušková, Jan Hloušek Studentské praxe z pohledu managementu poskytovatelů sociálních služeb.....	450

Lucie Kaněrová	
Restriktivní opatření – nejasná teorie, nejasná praxe.....	456
Miroslav Mitlöhner	
Význam právního vědomí pro praxi sociálního pracovníka.....	462
Milan Šveřepa	
Podpora transformace sociálních služeb pro lidi s postižením.....	467
Ladislav Fízik	
Vzdelávanie a výučba u Rómov – jej realizácia a problémy v sociálnej oblasti.....	477
V. TEORIE A PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU	
Antje Sommer	
Reflecting Group – a Special Kind of Further Education Aimed at the Development of Reflexive Professionalism.....	482
Veronika Hanzalíková	
Behavioral modification and the practical use of Case management.....	488
Markéta Rusnáková, Angela Almašiová	
Implementation of Global agenda for social work and social development into education of social workers.....	494
Martina Žáková	
Principles reflection of work with asylum seekers in Slovakia in practical social work...	500
Agata Woźniak- Krakowian	
Existential problems of homeless people.....	503
Viera Bednárová	
Analysis and Satisfying of Social Needs of the client in the Municipality of Dolny Kubin.....	516
Detlef Baum	
The systematic salience of the City in the Theory of Social Work.....	521
Andrea Odlerová	
Human trafficking in Theory and Practice.....	526
Irena Zaleskiene, Ona Petroniene	
Social Work Education: Lithuanian Discourse for Construction of Professional Identity.....	531
Vladimir Ruchin	
Peculiarities of youth socialization in contemporary Russia.....	537
A.O. Yaroshenko, O.P Khyzhna	
Preparation of experts of social spehe in the conditions of modernization of higher education in Ukraine.....	542

VI. RODINA JAKO OBJEKT TEORIE A PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Kristína Traegerová, Otto Csámpai Sociálne dopady svetovej finančnej a ekonomickej krízy na obyvateľstvo Slovenskej republiky.....	547
Věra Vojtová Sociální práce jako dimenze speciálněpedagogické intervence.....	556
Boris Iljuk Děti ulic – staronový sociální problém Ruska.....	563
Karel Červenka Proto-profesionalizace klientů pomáhajících profesí: Příklad klientů preventivně výchovného zařízení.....	570
Jaroslav Šotola Vztah školy a rodiny ze sociálně vyloučené lokality – výzva pro sociální práci.....	577
Lenka Suchá Špecifiká práce s rodinou ktorá má člena vo/po výkone trestu (a ich teoretické deficity).....	585
Marek Šimůnek Rozvoj rodinné politiky v Hradci Králové.....	592
Lýdia Lešková Sociální kurátor pro děti v polích sociální práce - teorie a praxe.....	599
Janka Bursová Sociálne služby pre rodinu ako objekt komunitného plánovania.....	606
Andrea Bánovčinová, Jana Levická Aplikácia vybraných teoretických prístupov pri práci s rodinami ohrozenými chudobou.....	611
Terézia Potomová Poradenstvo vo vzťahu k rómskej mládeži žijúcej v exklúzii.....	620
Elena Ondrušková Teórie rodiny ako rámec pre sociálne intervencie v procese rozvodu manželstva v kontexte striedavej starostlivosti.....	627
Zuzana Šmídová Role pedagogického pracovníka v sociálních službách.....	633
Martina Macková Příklad degradace zájmu dítěte na formální plnění závazku.....	638

Peter Papšo

Význam skúmania subkultúr mládeže pre prax sociálnej práce..... 644

Martín Chadima

Současná charitativní péče o rodinu a mládež z hlediska křesťanského paradigmatu..... 649

Světluše Kotrčová, PhDr. Marek Šimůnek

Sanace rodiny – funkční nástroj práce s rodinou v rámci výkonu agendy sociálně-právní ochrany dětí Magistrátu města Hradec Králové..... 658

ODBORNÍ MEDAILONKY AUTORŮ..... 665**Přílohy**

Královéhradecký kraj – Individuální projekt: Podpora sociální integrace vyloučených lokalit v Královohradeckém kaji II..... 678

Královéhradecký kraj – Individuální projekt: Rozvoj dostupnosti a kvality sociálních služeb v Královohradeckém kaji II..... 679

Královéhradecký kraj – Individuální projekt: Služby sociální prevence v Královohradeckém kaji..... 680

Královéhradecký kraj – Individuální projekt: Vzdělávání poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb na území Královéhradeckého kraje IV..... 681

Předmluva

Vzájemný vztah teorie a praxe je předmětem zájmu teoretiků a praktiků ve všech disciplínách, zvláštní význam však nabývá v pomáhajících profesích, kde se od poloviny 20. století střídavě můžeme setkat se snahou chápat teorii jako sílu určující dění a směřování praxe a taktéž s argumentací, že v tomto vztahu je dominantním prvkem praxe. Teorie je potom chápána jako popis praxe obohacený o prvky vysvětlující příčiny vzniku praktických problémů a naznačující budoucí vývoj profese. Oba přístupy nevytvářejí efektivní rámec pro rozvoj ani jedné, či druhé oblasti. Prohlubující se rozkol mezi teorií a praxí sociální práce organizátoři konference, realizované v kontextu *Hradeckých dnů sociální práce* hodnotí jako nežádoucí. Proto byl osmý ročník mezinárodní vědecké konference, která se uskutečnila 7. a 8. října 2011 pod názvem *Od teorie k praxi, od praxe k teorii*, věnovaný vztahu teorie a praxe v sociální práci.

Výstup z této konference se k vám dostává ve formě rozsáhlého konferenčního sborníku, který zachycuje příspěvky teoretiků, praktiků a studentů sociální práce, které prošly recenzním řízením. VIII. Ročník mezinárodní vědecké konference byl zajímavý nejen rekordním počtem účastníků jak akademiků, tak praktiků z České a Slovenské republiky, aktivních vystupujících a diskutujících, ale rozsáhlou mezinárodní účastí odborníků z Německa, Polska, Švýcarska, Litvy a Lotyšska. Jednácím jazykem konference byla čeština, angličtina a slovenština.

V úvodní části vědeckého sborníku je zařazen hlavní referát doc. PhDr. Pavla Navrátila, Ph. D. na téma *Prekérnost teorií v sociální práci v pozdně moderní době*, který uvedl a ukotvil následné diskuse o různých úrovních vztahu teorie a praxe sociální práce. Sborník je následně rozdělen do šesti stěžejných částí, mapující témata jednotlivých sekcí konference. První sekci s názvem *Význam teorie pro praxi sociální práce – reflektování praxe v teorii sociální práce* moderovali prof. PhDr. Jana Levická, PhD., doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D. a doc. PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D. V této sekci odeznělo 18 referátů. Druhá sekce, kterou moderovali Mgr. Radka Janebová, Ph.D., doc. PhDr. Beata Balogová, Ph.D. a PhDr. Ladislav Vaska, Ph.D. se zabývala problematikou *Reflexe praxe sociální práce prostřednictvím výzkumu - k čemu je výzkum užitečný pro praxi sociální práce* a zaznělo v ní 14 příspěvků. Třetí sekce se zabývala také otázkami využití výzkumu v sociální práci pod názvem *Reflexe praxe sociální práce prostřednictvím výzkumu – jak porozumět a ovlivňovat praxi pomocí výzkumu*, v této sekci vystoupilo 12 diskutujících. Práci v sekci moderovali prof. PhDr. Eva Žiaková, CSc., PhDr. Martin Smutek, Ph.D. a PhDr. Eva Dragomirecká, PhD. Diskusi v čtvrté sekci pod názvem *Co teorie nenabízí praxi*, moderovali Mgr. Zuzana Truhlářová, PhD., doc. PhDr. Emilie Janigová, PhD a Mgr. Miroslav Kappl, PhD. Do diskuse se v této sekci zapojilo 17 účastníků konference. Práci v páté sekci *Teorie a praxe sociální práce v mezinárodním kontextu* moderovali prof. Dr. Dr. h.c. Detlef Baum, doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD. a Mgr. Jan Hloušek. Konferenčním jazykem této sekci byl anglický jazyk a aktivně se do její práce zapojilo 11 přednášejících. Mgr. Martina Macková, Ph.D., doc. PhDr. Eva Mydlíková, PhD. a doc. PhDr. Jan Lašek, CSc. moderovali šestou sekci – *Rodina jako objekt teorie a praxe sociální práce*. Do této sekci sa s aktivní účastí zapojilo 17 účastníků konference.

Členové vědeckého a organizačního výbor VIII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce, 2011 děkují všem účastníkům konference za vytvoření tvořivé vědecké diskuse, která přispěla k vzájemnému sblížení teorie a praxe sociální práce a zároveň zvou účastníky na IX. ročník konference, která se bude konat 21. 9. a 22. 9. 2012 v Hradci Králové.

Mgr. et. Mgr. Katarína Levická a Mgr. Zuzana Truhlářová, PhD. (editorky), 2012

Prekérnost teorií v sociální práci v pozdně moderní době

Pavel Navrátil

Abstrakt

Domnívám se, že sociální práce jako jedna z moderních profesí čelí vážnému problému. V souvislosti se zpochybňováním institucí sociálního státu i jeho ideové podstaty, je zpochybněna také sociální práce jako profese, která vznikala v průběhu rozvoje sociálního státu (viz například myšlenka sociálního občanství). Sociální práce se jako profesionální projekt vztahovala ke dvěma pilířům – na jedné straně ke svému institucionálnímu rámci (sociální stát) a v kontextu profesní legitimacy budovala svoji vlastní teorii (základ profesní legitimacy). Institucionální rámec sociální práce byl v současném světě (neoliberálního myšlení) zpochybněn a sociální práce si už ani není jista svoji vlastní teorií. Akademici v oboru připouštějí, že spektrum teorií je velmi široké až neohraničitelné, někteří sociální pracovníci z praxe pak zase namítají, že teorie jsou „akademický luxus“, který si oni nemohou dovolit. Nad tím vším se pak klene obecnější diskuse, zda má být sociální práce chápána jako aplikace vědeckého bádání a na důkazech založená praxe, či zda se spíše jedná aktivitu, která je vyjádřením uměleckého, politického a hodnotového charakteru. V článku se zabývám osudem teoretického myšlení v sociální práci v soudobé společnosti.

Klíčová slova: teorie sociální práce, reflexivita, eroze sociální práce, mnohost teorií, protikladnost teorií, historie teorií, teorie jako hypotézy

Abstract

I believe that social work as one of the modern professions is facing a serious problem. In the context of questioning the institutions of the welfare state and its ideological essence, is also challenged social work as a profession, which had been created during the development of the welfare state (see for example the idea of social citizenship). Social work as a professional project was defined by two pillars - (1) institutional framework (welfare state) and (2) emerging theoretical apparatus (base of professional legitimacy). The institutional framework of social work was in the contemporary world (neo-liberal thinking) challenged, and social work cannot be sure even its own theories. Academics in the field acknowledge that the spectrum of theories is very broad, some social workers in practice argue that the theory is "an academic luxury", which they cannot afford. In addition, there is a more general discussion of whether social work is to be understood as the application of scientific research and evidence-based practice, or whether it is rather an activity that is an expression of artistic, political and value nature. The article deals with the fate of theoretical thinking in social work in contemporary society.

Keywords: theory of social work, reflexivity, erosion of social work, the multiplicity of theories, contrasting theories, history of social work theories, theories as hypotheses

Úvod

Domnívám se, že sociální práce jako jedna z moderních profesí čelí vážnému problému. V souvislosti se zpochybňováním institucí sociálního státu i jeho ideové podstaty, je zpochybněna také sociální práce jako profese, která vznikala v průběhu rozvoje sociálního státu (viz například myšlenka sociálního občanství). Sociální práce se jako profesionální projekt vztahovala ke dvěma pilířům – na jedné straně ke svému institucionálnímu rámci (sociální stát) a v kontextu profesní legitimacy budovala svoji vlastní teorii (základ profesní legitimacy). Institucionální rámec sociální práce byl v současném světě (neoliberálního myšlení) zpochybněn a sociální práce si už ani není jista svoji vlastní teorií. Akademici v oboru připouštějí, že spektrum teorií je velmi široké až neohraničitelné, někteří sociální pracovníci z praxe pak zase namítají, že teorie jsou „akademický luxus“, který si oni nemohou dovolit. Nad tím vším se pak klene obecnější diskuse, zda má být sociální práce chápána jako aplikace vědeckého bádání a na důkazech založená praxe, či zda se spíše jedná aktivitu, která je vyjádřením uměleckého, politického a hodnotového charakteru. V článku se zabývám osudem teoretického myšlení v sociální práci v soudobé společnosti.

1. *Eroze sociální práce jako moderního projektu*

Sociální práce, tak jak ji chápeme dnes, se vyvinula na konci 19. a zejména ve 20. století. Všechny teoretické a metodické koncepty, kterým se věnují současné domácí i zahraniční reprezentativní učebnice teorií sociální práce, mají své kořeny právě v této době (Howe 1987; Matoušek 2001; Payne 2005). Před moderní érou dějin sociální práce, byla sociální pomoc (do 19. století) poskytována převážně rodinou, sousedskou výpomocí a obcí, prostřednictvím chudinských zákonů, a za pomoci církevní charity. Teprve procesy „modernizace“ (industrializace a urbanizace) společnosti narušily účinnost těchto podpůrných mechanismů a společnost na vznikající chaos reagovala dvěma společenskými mechanismy. Jednak rozvojem nových společenských institucí a jednak posílením významu vědeckého popisu společenských jevů. Obě formy společenské reakce byly právě východiskem vzniku sociální práce jako profesního projektu¹ moderní éry, který měl napomoci ke stabilizaci sociálního světa rozvíjejících se moderních společností.

V současnosti je sociální práce konfrontována se zpochybněním obou pilířů moderního projektu sociální práce. V důsledku diskusí o potřebnosti a smysluplnosti sociálního státu dochází ke zpochybnění sociální práce jako jednoho z instrumentů, kterým sociální stát sociální soudržnost podporoval. Vedle relativizace smysluplnosti sociálního státu dochází rovněž k problematizaci teoretické základny sociální práce, která je nazírána jako nerozvinutá, kontraverzní, nejednotná (Ondrejko 2010). Někteří autoři dále upozorňují, že v české společnosti oba pilíře sociální práce jako moderní instituce ani nebyly ustaveny, což ve vazbě na jejich současné rozkolísání znásobuje nejistoty, které kolem identity sociální práce vznikají (Musil 2010). Za těchto okolností se někteří autoři domnívají, že sociální práce by měla myšlenku profesionálního projektu zcela opustit (McDonald 2006).

Centrálním problémem tohoto textu je související otázka, *jaké má teorie místo v sociální práci v kontextu nových společenských podmínek (pozdní modernita)*. Jinými slovy řečeno - pokusím se v této přednášce zamyslet nad různými aspekty naznačené situace a zvážit, zda aplikace teorie při praktickém výkladu sociální práce přináší klientům nějaký užitek (o klienty tu jde přeci zejména) a zda je v současných společenských podmínkách vůbec možná.

Jako sociální pracovník jsem, zvyklý začít svoji úvahu pohledem na aktuální situaci klienta i přehledem cest, které jej vedly do stavu, v němž se nyní nachází. Protože našim klientem je dnes teorie sociální práce, dovoluji mi tedy, abych se poohlédl za potížemi, které v souvislosti s teorií zažíváme i za vývojem teoretického myšlení v sociální práci.

2. *Stručně k aktuální situaci klienta (teorie sociální práce)*

Současné společenské podmínky jsou řadou sociologů a jiných komentátorů společenských proměn popisovány jako *nejisté, fluidní, rozporuplné a proměnlivé* (Bauman 1995; Giddens 2003; Musil and Šrajber 2008). Domnívám se, že podobně můžeme charakterizovat také teorie v sociální práci, pokud budeme tak troufalí, že je budeme popisovat jako jeden celek.

¹ Při uchopení pojmu profesionálního projektu vycházím z Weberovské představy společnosti, v níž různá sociální uskupení soutěží o sociální, ekonomický a politický prospěch. Weber v tomto kontextu rozvinul také představu zaměstnaneckých skupin, z nichž některé jsou spjaty se získáním specifické kvalifikace. Tyto zaměstnanecké (či přesněji profesní) skupiny se pak po svém zrodu snaží stabilizovat či zlepšovat svoji pozici právě ve smyslu sociálního, politického či ekonomického zisku. Lze říci, že sledují profesní projekt. Pokud vezmeme myšlenku profesního projektu jako východisko, lze chápat sociální práci soubor aktivit, které jsou projektovány těmi, kteří si přejí, aby kolektivní útvar „sociální práce“ existoval.

Mnohost teorií

Pokud se pokoušíme zhodnotit současný stav teoretického myšlení v sociální práci, v první řadě narazíme na ambivalentní skutečnost, že spektrum teorií, teoretických hypotéz a pojmových konstruktů, které jsou publikovány v odborných textech o sociální práci, je velmi bohaté až téměř nepřehlédnutelné. Přinejmenším částečně souvisí tato teoretická pestrost s povahou sociální práce, která je praktickou aktivitou. Sociální pracovníci poskytují své služby totiž podobně nepřebornému množství různých typů klientů a klientek, jejichž problémy se dotýkají psychologie, sociologie, politologie, filozofie, pedagogiky, medicíny, práva, ekonomie a bezesporu dalších oborů a oblastí lidského života. Jak ohromný přesah! Můžeme a máme od odvážlivců, kteří vstupují do terénu sociální práce očekávat, že budou odborníky na to všechno? Že budou obeznámeni s veškerými naukami o člověku a společnosti? Přestože nebudeme naivní a nebudeme očekávat, že sociální pracovník může být „všeználek“ můžeme také vyjít z úvahy, že sociální práce je skutečně aktivita, která zachází snad s nejkomplicovanějšími a nejobtížnějšími stránkami lidské existence a že popisy všech těchto jevů jsou multioborové a mnohazměrné. Vezměme ilustraci z běžné praxe sociálních pracovníků, kteří pracují s ohroženými dětmi.

Rodina žijící v deprivované lokalitě, 5 dětí, oba rodiče nezaměstnaní, (už to by stačilo), matka užívá drogy, otec hraje na automatech, žijí v ubytovně s nájmem 10 tis. , v lokalitě se srocují radikálové, kteří chtějí vyřešit otázku tzv. nepřizpůsobivých jednou pro vždy. Jedno z dětí bylo znásilněno starším kamarádem...

Pokud bychom chtěli situaci teoreticky rozebrat, asi bychom museli využít široké spektrum znalostí z několika odborných oblastí, o nichž jsem se zmiňoval již dříve.

Kontradikce ve výkladu problému

Věc se ovšem komplikuje ještě další skutečností. Jak upozorňuje Levická (2002; 2003) jsou teorie v sociální práci v řadě různých aspektů odlišné, nebo dokonce zásadně protichůdné.

Jde o to, že řada teoretických myšlenek, s nimiž se sociální pracovníci během studia i své praxe setkávají, jsou v protikladu. Různí autoři zastávají protipólná stanoviska a výklady daného problému. Tak se například závislost klienta na drogách může jevit podle jednoho jako výsledek autoritářské výchovy a podle jiného autora jako důsledek egalitářského pojetí rodičovských vztahů k dítěti. Vedle toho je řada vysvětlení mimoběžných. To znamená, že vysvětlení si přímo neprotiřečí, ale existují vedle sebe jako alternativní hypotézy. Příčina závislosti na drogách tak může být vysvětlena frustrací životního smyslu, ale také socializací klienta do sociálně patologické subkultury. Ve většině otázek tohoto typu nemáme definitivní konsensus a patrně jej asi ani mít nebudeme. V některých případech jsou tak sice vedeny ohnivé diskuse, které však obvykle nemají trvalého vítěze.

Omezené využití teorie v praxi

Ve skutečnosti se zdá být realitou, že ačkoliv většina sociálních pracovníků má představu o tomto bohatém rezervoáru myšlenek, v praxi omezuje svoji poznatkovou bázi na určitý a spíše malý okruh teorií a z nich vyplývajících metodických postupů (Thompson 2008) . V českém prostředí se mi skepse vůči teorii v sociální práci jeví jako ještě výraznější než skepse, s níž se lze setkat v anglosaském prostředí. Snad to souvisí s „Kafkovskou“ mentalitou Čechů, kteří jsou podezřívaví vůči všemu, co by se mohlo tvářit jako nevěrohodný byrokratismus, který v podobě teorie svazuje svobodu myšlení a konání. V tomto ohledu se

mi ovšem zdá, že české prostředí může generovat kriticky myslící sociální pracovníky, kteří budou schopni využívat různé teoretické koncepty tvořivě a nikoliv je bezmyšlenkovitě aplikovat. Domnívám se ovšem, že v praxi je volba teoretických východisek často významně ovlivněna organizačními omezeními, osobními preferencemi, případně převažujícím ideologickým klimatem (kdo je považován za klienta hodného pomoci?) a nikoliv kritickou reflexí životní situace klienta (McDonald 1999; Watson and West 2006).

3. *Vývoj teorie sociální práce*

Za pozoruhodný a v principu za pozitivní fakt považuji, že sociální práce v průběhu své existence nakumulovala ohromné množství teorií a konceptů (Levická 2003). Považuji to za projev tvořivé síly, která byla součástí rozvoje sociální práce jako celistvé a užitečné profese, jejíž kořeny sahají až k počátku naší euroatlantické civilizace (Messina 2005). Vzhledem k tomu, že je sociální práce vkořeněna do systému společenských věd, není divu, že během své více jak 100 leté existence moderních dějin sociální práce následovala rozmanité módní tendence, které se projevovaly i v dalších sociálních oborech. V tomto ohledu pak můžeme konstatovat, že vývoj teoretického světa sociální práce probíhal obdobně jako vývoj jiných společenskovedních oborů např. sociologie a psychologie. Podobně, jako v těchto oborech - mělo i teoretické úsilí sociálních pracovníků v čase rozmanitou podobu a vývojové vrcholy.

V současné době sociální práce disponuje velkým rezervoárem teoretického zázemí. David Howe (1987) si v této souvislosti dokonce postěžoval, že sociální pracovníci nejsou jako specifická profesní skupina příliš dobří v selekci a vyřazování starých teorií. Posteskl si, že sociální pracovníci prý rádi shromažďují staré sylaby, učebnice a pracovní postupy. V této souvislosti navrhuje, abychom prováděli systematickou evaluaci konceptů, která nám může pomoci udržet kontinuitu i určitou celistvost bohatství teoretického prostoru sociální práce. Může také posloužit k ověření, zda všechny koncepty mají stále platnost a zda některé z nich není vhodné odložit.

V následující úvaze vycházím z periodizace Davida Howa (1997), kterou jsem doplnil a rozpracoval, a to zejména v posledních dvou etapách s ohledem na nejnovější vývoj. Zkusme tedy letmo přehlédnout, jakými směry vývoj teorie v sociální práci šel. Do současné doby lze uvažovat devět samostatných fází, jejichž hranice a přechody byly velmi neostré. Jedná se o periodizaci, jejíž povaha má samozřejmě obecný charakter a vývoj v jednotlivých zemích se od tohoto modelového vývoje více či méně odchyloval.

Ve Weberovském slova smyslu lze identifikovat 1) etapu empiricismu, 2) psychoanalytickou etapu, 3) etapu psychosociální případové práce, 4) etapu teoretického boomu, 5) etapu inventarizace, 6) etapu systémové teorie, 7) etapu klasifikace, 8) etapu empirické verifikace a 9) etapu reflexivního využití teorií. V případě postsocialistických zemí je nutno vzít také v potaz, že vývoj profesního rozvoje byl přerušen v důsledku ideologického zásahu a k teoretickému promýšlení některých jevů i nástrojů jejich zvládnání po celá desetiletí nedocházelo. Domnívám se proto, že v našem prostředí jsme sice vstoupily do posledních etap teoretického rozvoje, ale reminiscence a vstupy předchozích etap jsou také výrazné.

1/ Etapa empiricismu (počátek století do roku 1910)

V období zrodu sociální práce jako profesionalizované aktivity lze sociální pracovníky (sociální pracovnice) chápat především jako empirické sběrače dat. Šlo více o „praktiky“, nikoliv „myslitele“. Také například ještě Mary Richmondová (1917) hovořila o sociální práci jako: „o umění pomáhat“, „o použití zdravého rozumu“ v neobvyklých situacích (commonsense in uncommon situations) atp. Sociální pracovník byl v této etapě především sběračem faktů a svého druhu vyšetřovatelem. V této první fázi vývoje teorie v sociální práci ještě nebyla role teorie explicitně uznána. Roli teorie zde ovšem substituovala určitá

„*ideologie pomoci*“. Sociální práce se realizovala na základě hodnot střední třídy s cílem předat tyto hodnoty jako soubor praktických pokynů a osobního příkladu (Řezníček 1994).

2/ Etapa psychoanalytická (20. až 30. léta dvacátého století)

Druhou fází vývoje teoretického myšlení v sociální práci je etapa, kterou charakterizuje snaha o aplikaci psychoanalytické teorie. Podstatné je, že aplikace psychoanalytického myšlení vnesla do sociální práce odklon od praktické a materiální pomoci směrem k pomoci psychologické a psychoterapeutické (Gabura and Pružinská 1995). Někdy se o této době hovoří jako o „*psychiatrické potopě*“. Ačkoliv se objevují názory, že tato vazba na freudiánskou psychologii reflektovala zájmy jen vybraného počtu elitních sociálních pracovníků v psychiatrických zařízeních, je skutečností, že žádné jiné významnější teoretické počiny teoretické klima sociální práce neovlivnily. Teoretické podhoubí profese zůstalo až téměř do konce 30. let nestrukturované a „monotematické“ (Matoušek 2001).

3/ Etapa psychosociální případové práce (až 50. léta)

První větvení teoretického myšlení v sociální práci se samozřejmě opět vztahovalo k psychoanalytické teorii. Sociální pracovníci usilující o důslednou aplikaci Freudova pojetí práce s klientem vytvořili *diagnostickou školu*, zatímco stoupenci jiného psychoanalytika Oty Ranka se vymezovali jako *funkcionalisté*. Až do první poloviny 50. let tyto dva tábory sváděly boj o převahu v diskursivním prostoru sociální práce (Navrátil 1998b). Každý z těchto proudů reprezentoval jiný pohled na lidskou přirozenost a každý z nich nabízel jiný přístup k pomoci, který odpovídal jejich interpretaci lidského chování.

Diagnostická škola byla deterministická. Lidské chování interpretovala jako výsledek minulých kausálních dějů, zvláště událostí v období raného dětství. Klient musel rozpoznat a uznat moc těchto formativních let a jediné vhléd do jeho vlastní psychologické minulosti ho mohl osvobodit od jeho současných potíží. Počátky *funkcionalismu* jsou v sociální práci spjaty se jmény Američanek Jessie Taft a Virginia Robinson. Byly ovlivněny prací Otty Ranka, který byl původně blízkým spolupracovníkem Sigmunda Freuda. Publikováním teorie, která vycházela z teze, že neuróza vzniká ze separační úzkosti dítěte při porodu, se s Freudem rozešel. Dále rozvíjel tezi, že emocionalita je ve své podstatě více vztahová a nikoliv sexuální (Taft 1958). Pro vývoj sociální práce bylo významné, že se Otto Rankovi podařilo objasnit a obhájit, že spolupráce s klientem může být aktivní, že klient nemusí být jen pasivním příjemcem pomoci a že sociální pracovník nemá být neutrálním a otažitým „lékařem“, jako tomu bylo v klasické psychoanalýze dle Sigmunda Freuda. Vlivem Otty Ranka se sociální práce přestala orientovat výhradně na hlubinu lidské psychodynamiky a začala více pracovat se vztahem jako s důležitým zdrojem pomoci. V tomto kontextu se takřka na úsvitu dějin profesionalizované sociální práce objevuje jeden z jejích nejpodstatnějších principů, že sociální práce by měla být participativní interakcí a že by se měla dělat *spolu s* klienty a nikoliv *pro* klienty, *za* klienty, nebo klientům (Musil 2004).

Toto pojetí učinilo ze vztahu klienta a sociálního pracovníka svébytnou zkušenost, která měla mít pro klienta hodnotu *per se*. Vztah měl být „nově“ prostředkem, který mohl pomoci klientovi (pokud chtěl), aby dosáhl potřebné změny. Funkcionalisté kladli důraz na současný kontext a podmínky, v nichž člověk žije. Funkcionalistická teorie odmítala tezi o předurčenosti chování člověka minulými prožitky s odkazem na to, že člověk je přeci daleko komplikovanější bytostí než aby bylo možno jeho obtíže v chování vysvětlit s ohledem na konkrétní události v minulosti. Díky tomuto předpokladu se praxe sociální práce měla zaměřovat na aktuální „zde a nyní“, na realitu současné situace, která také zahrnovala služby (funkce) organizace poskytující pomoc. Odtud název pocházel název přístupu „*funkcionalistická škola*“, který ovšem nemá bezprostřední vazbu na sociologický funkcionalismus.

4/ Etapa teoretického boomu (60. léta 20. století)

Následovala etapa, v níž došlo k nepředpokládanému a do té doby nevídanému rozvoji teoretického myšlení v sociálních vědách obecně. V průběhu 60. let 20. století se dále rozvíjelo psychoanalytické myšlení, objevuje se například teorie učení a řada dalších konceptů a teorií. Tyto podněty spolu s rozvojem sociologického myšlení byly zdrojem enormního nárůstu teorií, které byly dostupné k aplikaci v sociální práci. Byl to čas růstu a rozvoje. Jak komentuje Howe (1987) považovalo se za projev zdravé profesionality, když se sociální pracovníci pokoušeli nasbírat co nejvíce teoretických myšlenek. Co však v době celkového nadšení nad možnostmi teoretického myšlení nebylo přiměřeně reflektováno, byla skutečnost, že profesní intelektuální prostor byl rychle ale naprosto nesystematicky zaplněn teoretickými koncepty, jejichž vzájemný vztah i vazba k sociální práci nebyly vždy zřejmé.

5/ Etapa inventarizace (60.- první polovina 70. let)

V této etapě se začaly objevovat kritické hlasy, které upozorňovaly na možná rizika chaotického obsazování teoretického prostoru sociální práce. Už koncem 60. let se objevují názory, že by sociální pracovníci měli provést důkladnou revizi teoretického aparátu, který se zformoval jako výsledek v podstatě nahodilého vývoje. V této fázi vývoje se řada sociálních pracovníků pokusila zmapovat teorie, které vstupovaly do světa sociální práce. Objevily se také první pokusy o audit hodnoty jednotlivých teorií, ale zaměření těchto prací se omezovalo spíše na přehledové studie, které zahrnovaly charakteristiky těch teorií, které se zdály mít relaci k sociální práci. Snaha o zásadní revizi teoretického aparátu sociální práce se však prosazovala jen pozvolna a jen v ojedinělých případech k ní skutečně docházelo. V této etapě úsilí o vytříbení teoretického aparátu sociální práce ještě nedozrálo k systematické komparaci různých přístupů, k jejich klasifikaci a případné integraci.

Mezi ilustrativní práce této fáze patří kniha *Theories of Social Casework* od autorů Robertse a Neea (1970), kteří v ní předkládají výběr teorií, jenž považují za reprezentativní součást tehdejšího stavu teoretického myšlení sociální práce. Autoři do svého výběru zahrnují rozmanité psychodynamické koncepty, behaviorální techniky, popisují krizovou intervenci, rozebírají koncept socializace. Howe (1997) vysvětluje, že přes jistou ostražitost, byli růst a diverzifikace teoretického aparátu sociální práce stále ještě považováni za projev intelektuálního zdraví profese. Zájem o další poznatky i o nová výkladová schémata navíc korespondoval se společenskou expanzí sociální práce. Dále narůstal počet sociálních pracovníků, kteří obsazovali nově vznikající místa ve zdravotních a sociálních službách.

6/ Etapa systémového myšlení (druhá polovina 70. let)

Jedním ze způsobů, jak se sociální práce pokusila této situaci čelit, byla snaha o uspořádání veškerého teoretického a metodického aparátu kolem jednoho generativního pojmu. Převažovalo přesvědčení, že všechny teorie sociální práce a postupy z nich vyplývající mohou mít společný cíl. Tento směr uvažování se mnoha intelektuálům jevil jako velmi přitažlivý. Existuje ovšem nějaké jednotící téma, které je jádrem sociální práce? Začal se hledat koncept, který by se stal společným jmenovatelem, na němž by bylo možno postavit teoretickou stavbu sociální práce.

Celá plejáda autorů (např. Bartlett 1970; Butrym 1976; Forder 1976; Goldstein 1973) podporovala myšlenku, že tuto roli může naplnit koncept *sociálního fungování*, který podle nich poskytuje sociální práci základní pojmový rámec a vymezuje pole působnosti celého oboru. Tito autoři rozvíjeli tezi, že hlavní úkol sociální práce může být vymezen jako pomoc osobám, aby ve společnosti přiměřeně a akceptovatelně fungovali. Řada autorů působících v sociální práci tak začala usilovat o formulaci „sjednocené“ teorie, v níž mohou být integrovány všechny teorie a metody sociální práce. Po jistou dobu panovalo radostné očekávání, že se nepřehledné množství nesouměřitelných konceptů a teorií sociální práce

podari sjednotit. Věřilo se, že tímto způsobem lze definovat společné koncepty, principy a dovednosti, které jsou „tvrdým“ jádrem sociální práce.

Představy o sjednocení teorie sociální práce rezonovaly se společenským úspěchem systémového myšlení napříč různými obory. Teorie systémů vzkvétala a byla úspěšně aplikována v technických i netechnických disciplínách. Uplatnila se například v biologii, ekologii, sociologii i psychologii a zdálo se, že není vhodnější prostředek pro strukturaci teoretického zázemí až příliš rozevláté sociální práce. Systémová teorie podněcovala sociální pracovníky, aby chápali klienta jako součást širšího celku, který bylo možno definovat v kontextu systémů a subsystémů společnosti. Předmětem jejich zájmu se stal klient v kontextu jejich celého sociálního prostředí (Germain 1979). Díky systémové interpretaci bylo možno každý aspekt klientovy životní situace vnímat v relaci ke všem ostatním částem. Řešení problému klienta tak předpokládalo analýzu fungování všech příslušných částí systému a ten subsystém, který byl identifikován jako zdroj problému, se stal předmětem intervence.

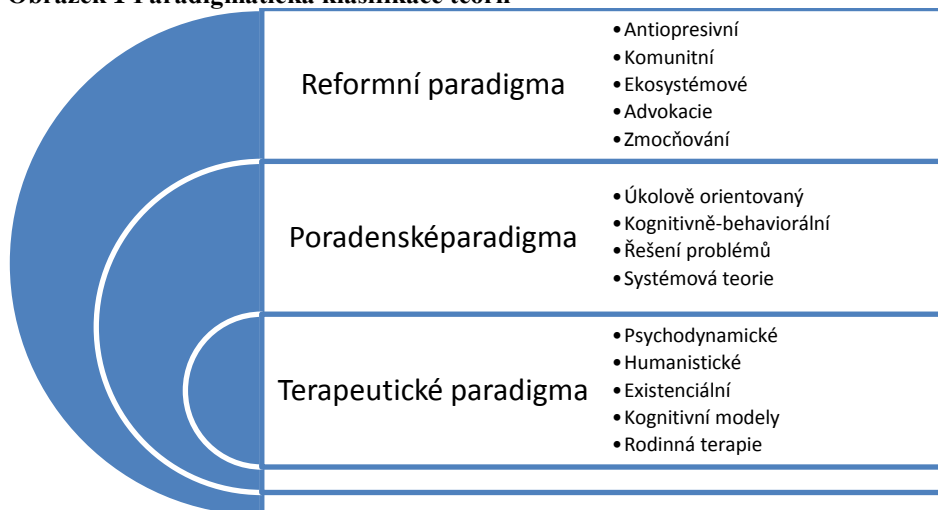
Howe (1987) i Payne (2005) komentují tento vývoj a konstatují, že přestože v 70. letech minulého století došlo k reálnému rozmachu systémového myšlení v sociální práci, k úplnému sjednocení teorie sociální práce v tomto rámci nedošlo. Významný britský profesor Jordan (1990) pak upozornil, že představa o tom, že je možné různé teorie sloučit do jediné, a to systémové teorie, byla epistemologicky nesprávná a naivní. Sama realita vývoje teoretického myšlení v sociální práci ovšem ukázala, že snaha o „jednotu teorie“ na základě jediného uceleného konceptu je málo realistická. Ještě v téže době, kdy se někteří autoři pokoušeli o sjednocení teorie, začaly vznikat radikální teorie (Freire 1972), vzrůstal zájem o formy práce orientované na klienta (Rogers 1970), na subjektivní prožitky (Krill 1978) i na zkušenostní formy práce (Satir 1972). Ukázalo, že systémová teorie disponuje svými specifickými předpoklady o povaze společnosti, lidského bytí i o účelu sociální práce a že je nelze bez hlubokého promyšlení integrovat s dalšími teoriemi, které vycházejí z jiných předpokladů o člověku a společnosti.

Přestože se v této etapě objevilo mnoho pozoruhodných prací (citace viz výše), teorie sociální práce nebyla nikdy formálně sjednocena. Domnívám se ovšem, že sjednocení teorie ve smyslu vytvoření jednoho teoretického výkladu o člověku a společnosti je ze své podstaty nemožné. Nejenomže by taková teorie byla nesmírně obsáhlá, ale pokud by měla integrovat stávající poznání o člověku, musela zahrnout i zcela protichůdná stanoviska a předpoklady. Pokud by neměla takovou integrační sílu, musela by určité teorie odmítnout a pak by již nebyla onou superteorií, jak o ní snili sociální pracovníci v této éře.

7/ Etapa logické klasifikace a typologizace teorií (80. -90. léta)

Další vývojová fáze konceptuálního aparátu sociální práce vedla přes úvahu, že teorie sociální práce není nutno propojit v úrovni pojmů (jako jednu vědeckou teorii), ale že postačí, pokud jednotlivé teorie budou systematicky uspořádány dle svých klíčových charakteristik. Vznikající klasifikace uspořádávaly teorie dle různých kritérií. Například Malcolm Payne (1997) navrhnul typologii teorií dle tzv. malých paradigmat (obrázek 1), která zohledňovala převažující diskurs teorie. Terapeutické paradigma zahrnovalo teorie, které vysvětlovaly intrapsychické potíže klienta, poradenské paradigma bylo orientováno spíše na teorie komunikace a vedení případové práce, reformní paradigma zastřešovalo teorie strukturální změny.

Obrázek 1 Paradigmatická klasifikace teorií

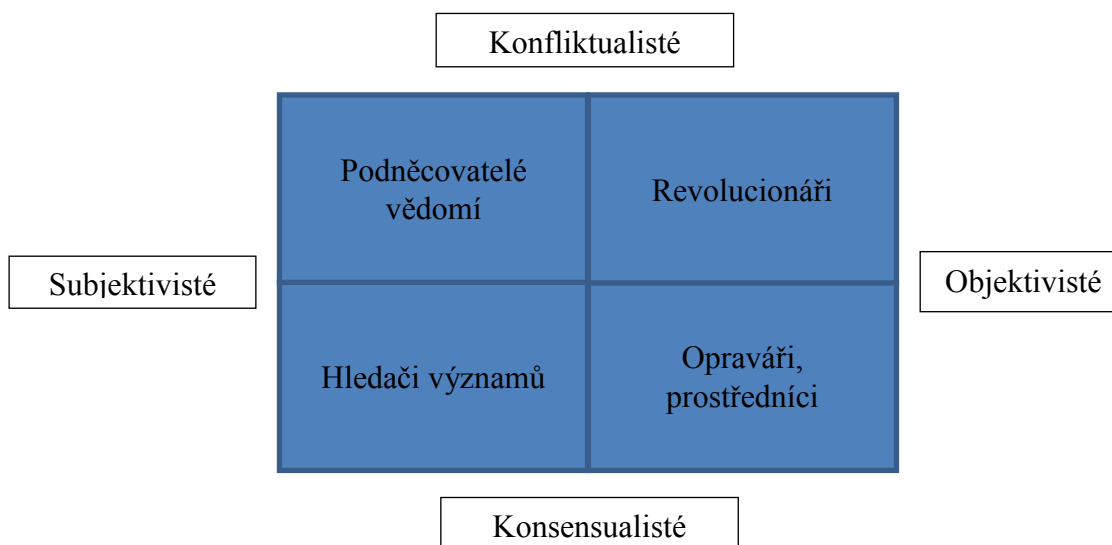
Přestože odborná diskuse zpochybnila, že v sociální práci lze hovořit o existenci paradigmat ve smyslu Kuhnovy (2008) představy paradigmatických revolucí, rozlišení teorií s ohledem na povahu řešeného problému a na úroveň intervence považují za velmi účelné (obrázek 2). Stalo se mi východiskem pro úvahu, jak lze s teoriemi v sociální práci účelně zacházet, aniž bychom kolonizovali jejich prostřednictvím realitu *životního světa*. K formulaci této představy se dostanu v závěrečné části tohoto textu.

Obrázek 2 Paradigmata sociální práce v souvislosti s bariérou v životním zvládní

Paradigma	Terapeutické	Reformní	Poradenské
Úroveň problému	Mikro	Makro	Mezo
Bariéra v životním zvládní	Intrapsychická	Externí tlaky společnosti	Nedostatek informací služeb a dovedností
Možné teorie	Psychodynamické Humanistické Existenciální Kognitivní modely Rodinná terapie	Antiopresivní Komunitní Ekosystémové Advokacie Zmocňování	Úkolově orientovaný Kognitivně-behaviorální Řešení problémů Systémová teorie

Abychom však neustrnuli jen na jediné klasifikaci teorií sociální práce, rád bych také poukázal na klasifikaci, kterou představil David Howe (2008). Howe třídí teorie s ohledem na dvě dimenze. První z těchto dimenzí se vztahuje k tomu, jak teorie rozumí poznání. Chápe poznání jako popis reality, nebo je pouze nástrojem její interpretace? První pojetí inklinuje k objektivismu, zatímco druhé k subjektivismu. Druhou dimenzí jeho typologie je způsob, jak teorie definuje povahu společnosti. Je podstatnou vlastností společnosti řád, nebo konflikt? Tyto polarities lze označit jako teorie řádu a teorie společenského konfliktu. Výsledkem jeho typologie je pak následující schéma:

Obrázek 3 Klasifikace teorií v sociální práci podle Howa

Autorovi této taxonomie nejde ovšem o to, aby všechny teorie byly pěkně uspořádané (viz obrázek 4). Podstatné je to, že pohled na pravdu i na povahu společnosti strukturuje způsob interpretace problému a předurčuje také způsob intervence. Jestliže například marxisté (kvadrant revolucionářů) věří, společnost je nespravedlivě uspořádána a že vládnoucí vrstva utlačuje ty, kteří jsou situováni v dolní části společenské pyramidy a jestliže současně předpokládají, že toto poznání je objektivní a jediné správné, je konsekventní (a jedinou možnou) reakcí revoluce. Jestliže ale například stoupenec logoterapie a existenciální analýzy (kvadrant hledačů významů) předpokládají, že společnost a její struktura je určitá společensko historická danost, v níž člověk nalézá uspokojení podle toho, jak interpretuje své zkušenosti, je logickou intervencí sociální práce pomoc při reinterpetaci náročné životní situace.

Obrázek 4 Klasifikace teorií podle Howa

Opraváři, prostředníci	Hledači významů	Podněcovatelé vědomí	Revolucionáři
Teorie sociálních systémů Behaviorální teorie Psychoanalýza	Přístupy orientované na klienta Existencialisté	Antiopresivní přístupy Pedagogika osvobození (Paolo Freire) Feministická sociální práce	Radikální strukturalisté (např. marxisté)

Vznikaly také komplexní taxonomie teorií sociální práce, které se snažily rozlišit různé úrovně a typy teorií jako obecné kategorie. Jednu z nich navrhl Sibeon (1990), který rozlišuje mezi formálními a neformálními teoriemi (obrázek 5). Zatímco *formální teorie* je psaná, respektovaná mezi členy profesní a akademické komunity, *neformální teorie* je souborem znalostí, hodnot a zkušeností uplatňovaných v praxi. Akademická obec legitimitu užívání neformálních teorií nepovažuje za bezvýhradnou, ale sociální pracovníci v praxi tuto kvaziteoretickou sféru zažitých předpokladů a představ velmi často akceptují a spoléhají se na ně, neboť jim skýtá určitou obranu vůči nejistému a také rizikovému terénu sociální práce (Ševčíková and Navrátil 2010).

Obrázek 5 Taxonomie teorií sociální práce dle formálnosti a zaměření

	Formálnost teorie	
	Formální teorie	Neformální teorie
Zaměření teorie		
Teorie o sociální práci	Formálně psané teorie definující povahu a cíle sociálního zabezpečení (liberální, konzervativní, marxistická atp.).	Náboženské, morální, politické, kulturní hodnoty, které ovlivňují jednání sociálních pracovníků a na jejichž základě pak sociální pracovníci vnímají svoji úlohu.
Teorie sociální práce	Formálně psané teorie intervence (rodinná terapie, logoterapie atp.).	Induktivně odvozená nepsaná teorie intervence utvářená na základě praktických zkušeností.
Teorie klientova světa	Formálně psané teorie o předmětech sociálních věd (teorie osobnosti, rasy, pohlaví, vztahů atp.).	Sociální pracovníci uplatňují ve své praxi zkušenosti i obecné kulturní předpoklady (normální chování, dobrá rodina atp.).

Zdroj: Sibeon (1990)

Sibeon ovšem vedle kritéria formálnosti teorie zavádí také kritérium zaměření teorie a na základě posledně jmenovaného kritéria pak rozlišuje teorie o sociální práci, teorie sociální práce a teorie klientova světa. *Teorie o sociální práci* zahrnují převážně teorie sociologické, filozofické, teologické či ekonomické, které charakterizují povahu a cíle sociální práce jako společenské instituce (viz. např. Giddens 1991; Keller 2010; Pompey and Roš 1998). *Teorie sociální práce* jsou pak teoriemi, které vybavují sociálního pracovníka nejen interpretacemi různých aspektů životní situace klienta, ale také návody na řešení problémů klientů (např. Janebová 2010; Mydlíková 2011) a *teorie klientova světa* jsou pak často teorie psychologické, sociologické a poskytují sociálnímu pracovníkovi vysvětlení sociálních a psychologických jevů (Howe 1995). Sociální pracovníci jsou obvykle vzdělávání zejména v úrovni teorií sociální práce (Pružinská et al. 2011), ale je zřejmé, že se v průběhu studia musí studenti setkat i s teoriemi klientova světa a s teoriemi o sociální práci. V rámci teorií sociální práce pak někteří autoři ještě rozlišují praktické perspektivy, praktické teorie a praktické modely (Navrátil 2001).

Domnívám se, že touto fází končí éra, v níž se sociální pracovníci snažili utvářet a formovat svůj teoretický aparát jako soubor teorií, který lze jednoznačně ohraničit či jinak vymezit. Postmoderní myšlení, které prostoupilo společnost i společenské vědy, vstoupilo rovněž do sociální práce. Domnívám se, že část sociálních pracovníků na postmoderní relativizaci vědeckého myšlení reagovala empirizací (8. etapa) a další skupina sociálních pracovníků pak hledáním způsobů, jak postmoderní výzvy zužitkovat i v kontextu sociální práce (9. etapa).

8/ Etapa empirické a teoretické verifikace (konec 2. tisíciletí)

Je charakteristická důrazem na potřebu empirického, případně teoretického zdůvodňování praxe sociálních pracovníků. Ačkoliv existuje více proudů této etapy, převažuje důraz na takové teorie a postupy, které mají empirickou verifikaci. Velmi jasně charakterizovala podstatu procesu na důkazech založené praxe Danielle Parish v rozhovoru s Jonathanem Singerem (2011). Podle ní je základním rozměrem této praxe snaha o integraci nejlepších dostupných výzkumů s vlastní zkušeností a s hodnotami klienta, jeho vlastnostmi a preferencemi. Proces na důkazech založené praxe lze podle ní popsat v pěti krocích. Prvním krok představuje nalezení otázky či otázek o situaci klienta. Druhým krokem je hledání nejlepších dostupných důkazů, které odpovídají na tuto otázku (tyto otázky). Třetím krokem je kritické zhodnocení výzkumů, které jsme našli. Čtvrtým krokem spočívá v integraci těchto důkazů s vlastní praxí, zkušeností, hodnotami, kulturou a preferencemi klienta. Poslední krok pak spočívá ve vyhodnocení výsledků.

Volba postupu zde není věcí osobní volby, nýbrž výsledkem profesionálního posouzení životní situace klienta. Sociální pracovník si je nucen klást otázky jako například: Jak efektivní je právě tento postup při aplikaci na takovou životní situaci klienta? Proč je potřeba s klientem učinit právě toto? Nenabízejí jiné teorie více možností pro klienta? Jsou o účinnosti těchto metod dostatečné důkazy?

9/ Reflexivní integrace teorií sociální práce

Etapa, v níž se akceptuje variabilita a pluralita teorie sociální práce. Pestrost teorií se chápe jako užitečný nástroj, který poskytuje sociálnímu pracovníkovi variabilitu interpretací i námětů řešení situace klienta. Podle Milner a O'Byrne (1998) jsou výstupy a řešení v sociální práci často tak nejisté, že teprve až na konci spolupráce klienta a sociálního pracovníka je lze s konečnou platností vyhodnotit. Proto navrhuje akceptovat, že každý výklad (každá teorie) životní situace klienta a návrh intervence jsou ve své podstatě dočasné a nejisté. Dočasnost a nejistota výkladu životní situace je dána tím, že to, co sociální pracovník v určitém okamžiku považoval za podstatný vhléd do životní situace, může být nahrazeno později jiným vhlédem a interpretací, která ukáže na jiný a závažný aspekt. Dočasnost i nejistota je zde ovšem chápána jako pozitivní a tvůrčí rozměr všech procesů v sociální práci.

4. Zpět k problému: co s teorií v sociální práci dnes?

Už v roce 1979 Robert Carew skepticky uvedl, že je obtížné integrovat různé teorie do jediné praxe a že to v zásadě není ani možné. Smysluplná integrace poznatků je podle něj otázkou dlouhodobé zkušenosti, která umožní sociálnímu pracovníkovi nalézt vhodný způsob využití teoretických poznatků. Podobný závěr učinil například Malcolm Payne (2005), který tvrdí, že využití teorií v sociální práci má charakter tvorby jakéhosi personálního amalgámu, který si sociální pracovník utvoří během své praktické zkušenosti jako svůj osobitý styl. Jsou to jistě pozoruhodná tvrzení, která prozrazují, že její autoři sice berou teorii sociální práce na vědomí, ale způsob, jak má být užitečná sociálním pracovníkům ponechávají na alchymii praxe.

➤ *Pluralita teoretických zdrojů*

Sociální práce stále buduje svůj teoretický aparát, ale využívá a nadále bude využívat teorie z dalších disciplín. Zajímavý pohled do vztahu teorie sociální práce a konceptuálních systémů jiných oborů přinesla Levická (2002), která poukázala na proces osamostatňování pojmového aparátu sociální práce v průběhu 20. století a navrhla systemizaci vědeckých oborů, do nichž již začlenila sociální práci. Upozornila, že vedle převzatých konceptů a teorií vznikají tedy teorie přímo v rámci sociální práce (např. úkolově orientovaný přístup, ekosystémová teorie, model růstu). Nadále jsou a patrně i budou různé teorie a koncepty přejímány z jiných oborů a disciplín.

➤ *Profesní spona*

Ve vztahu k aplikaci konceptů jiných oborů je podstatné, že originalita teoretické výbavy sociálních pracovníků nespočívá vždy v její původnosti, nýbrž ve zvláštním zaměření a způsobu jejího užití. Specifičnost využití teorií v oboru sociální práce tkví především v jejich přímé adaptaci pro posouzení a řešení obtížných životních situací klientů. V sociální práci dochází jak na teoretické, tak i na praktické úrovni k dotváření teorií, aby umožňovaly vnímat člověka jako celistvou (a složitou) bytost reflexivně zvládající svůj život v prostředí. Aby byla sociální práce takové adaptace schopna, je potřeba dále pracovat na kultivaci pojmů, které vymezují základní úkol sociální práce, tj. sociální fungování, **reflexivní životní zvládání**. Díky těmto pojmům může sociální práce bezpečně řešit vlastní úkoly i při využití pojmů z jiných oborů.

➤ *Využití teorií v praxi*

Hollandová (2004) konstatuje, že ačkoliv někteří sociální pracovníci odmítají používat formální teorie ve své práci, mnozí aplikují teorie či spíše jejich části nevědomě. Příkladně některé předpoklady, na jejichž základě sociální pracovníci vysvětlují životní situaci svých klientů, se mohou vázat na různé formalizované myšlenkové systémy. Nevědomé a nereflaktované využívání takových konceptů však neumožňuje navrhovanou interpretaci opřít o celou koncepci, která zůstane sociálnímu pracovníkovi skryta. Podobně se ovšem myšlenky sociálního pracovníka mohou opírat o pocity, předsudky, názory klienta či spolupracovníků.

Jejich nereflaktovanost může sociálního pracovníka zcela zaslepit a způsobit, že intervence probíhá neřízeně a nekontrolovaně. Využití teorie v praxi sociálních pracovníků je jistě náročné, a přesto by neměla být apriorně chápána jako střet dvou neslučitelných světů. Vztah teorie s praxí je vztahem složitým, ale lze ho vnímat jako oboustraně obohacující.

➤ *Teoretické paralely a důkaz platnosti*

Použití teorie v sociální práci není jednorázový a konečný akt, ale mnohem spíše průběžný a prohlubující se proces, který probíhá paralelně s intervencí, v němž nikdy nelze vyloučit další možnosti. O nemožnosti jednoznačného a definitivního (objektivního a konečného) náhledu přinesl pozoruhodné postřehy text Martina Smutka (Smutek 2010). Proces práce s klientem pak vnímám nikoliv jako linearitu, nýbrž mnohem spíše jako dialektický a vícenásobný cyklus využití teorie.

V tomto kontextu, jak poznamenávají Milner a O'Byrne (1998), není v procesu práce s klientem přiměřené usilovat o prokázání platnosti jedné teoretické hypotézy o životní situaci, ale jde spíše o její průběžné vylepšování. Zásadní důkaz o její platnosti či neplatnosti přijde, až když je práce vyhodnocena po ukončení práce s klientem. Teprve zvládnutí problémové životní situace klientem může být důkazem smysluplnosti teoretické hypotézy, která se stala východiskem intervence. Milner a O'Byrne považují za prospěšné, když sociální pracovník navrhuje konkurenční hypotézy a hledá důkazy, které je zpochybňují. Podle nich takový přístup zmenšuje riziko hrubé nepřesnosti. Tento způsob práce umožňuje těžit z košatosti teoretického systému.

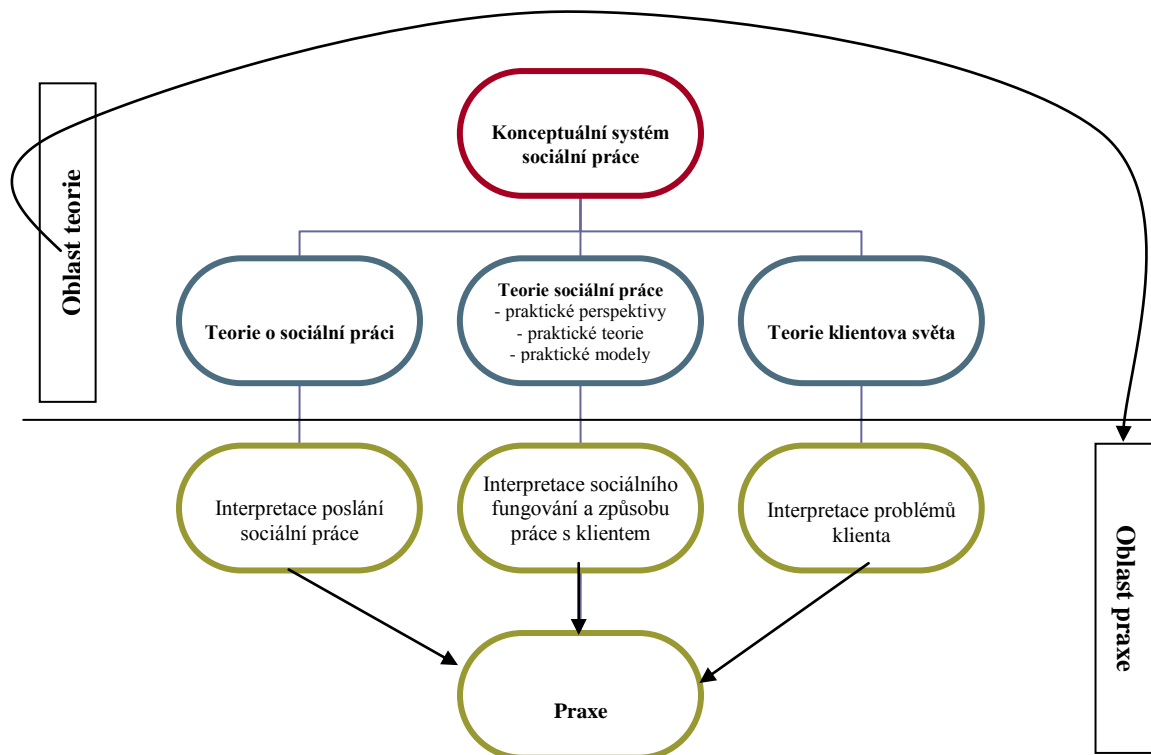
➤ *Reflexivní využití teorie*

Z dosavadního výkladu by měly být zřetelné dvě teze. V první řadě se domnívám, že teorie sociální práce je i dnes významným předpokladem praxe sociálních pracovníků. Druhou tezí je, že teorie hraje ve výkonu sociální práce jinou roli, než se předpokládalo v moderním věku. Teorie ale nemá a nemůže mít výsostní postavení v (totálním) výkladu životní situace klienta, ale může a má být zdrojem tezí o životní situaci.

Jinými slovy řečeno, teorie mi jako sociálnímu pracovníkovi může poskytnout produktivní hypotézy o životní situaci, nikoliv úplný a definitivní výklad životní situace.

Jak teorie o sociální práci, tak teorie sociální práce i teorie klientova bezesporu mají ovlivnit proces sociální práce. Teorie sociální práce formují představu sociálního pracovníka o jeho poslání ve vztahu klientům, teorie sociální práce vstupují zase do interpretace různých stránek klientova života i do představ, jak s nimi v pomáhajícím procesu naložit. Teorie klientova světa se především podílejí na tom, jak sociální pracovník vidí klientův problém, příčiny a okolnosti jeho vzniku. Reflexivní sociální pracovník se snaží všechny teorie, koncepty i konstrukty, které vstupují do jeho myšlení o klientově životní situaci, jasně rozlišovat a vnímat. Je to proces, který není jednoduchý, ale očišťuje práci s klientem od skrytých předpokladů, což je meta velmi žádoucí.

Obrázek 6 Konceptuální systém sociální práce a jeho vliv na praxi

Teoretické zázemí či konceptuální výbavu pro práci s klienty lze i v pozdně moderní éře stále možno chápat jako jeden ze zdrojů profesionální identity sociálních pracovníků (Navrátil 1998a). Teorie plní i dnes v sociální práci nadále řadu nezastupitelných funkcí: (1) *Poskytují strukturu* pro analýzu složitých a často velmi emotivních lidských problémů a situací, (2) *propojují informace*, předpoklady a domněnky do smysluplného celku, (3) *poskytují odůvodnění* pro jednání a rozhodování, (4) *poskytují systematický, uspořádaný a předvídatelný přístup k práci* s lidmi a (5) *usnadňují komunikaci* mezi profesionály (Sheafor, Horejsi and Horejsi 2000).

Cíle reflexivní praxe lze definovat jako hluboký vhled do situace klienta i způsobu práce s ním. Reflexivní praxe se proto vedle teorií zajímat o různé úrovně zkušenosti klienta i sociálního pracovníka (Navrátil and Janebová 2010). Reflexivní praxe by měla například zahrnovat reflexi (1) mocenských vztahů; (2) ideologie poskytovaných sociálních služeb; (3) perspektiv na životní situaci klienta; (4) důkazů (zjištění) prostřednictvím teorie a různých etických perspektiv; (5) kultury, hodnot a představ klienta i sociálního pracovníka; (6) emočního stavu klienta i sociálního pracovníka.

Nezpochybněji, že se kvalifikovaný výkon sociálního pracovníka bude i nadále opírat o využití širokého spektra vědomostí a zkušeností. Teorie činí pomáhajícího profesionála citlivého vůči tématům, která by ho bez příslušné znalosti patrně ani nenapadla. Jde ovšem o to odlišit *aplikace teorie* od jejího *využití*. Zatímco představa aplikace teorie do praxe může svádět k poněkud jednosměrnému pokusu „znásilnit“ realitu teorií, využití teorie v sociální práci chápou jako o snahu porozumění realitě s pomocí teorií a konceptů. Pomáhající pracovník teoretické podněty potřebuje, aby je mohl jako hypotetická tvrzení o životní situaci klienta ověřovat. Je zásadně odlišné, když se intervence sociálního pracovníka uskutečňuje pouze na základě intuitivních a především nereflektovaných domněnek, pocitů nebo jedná-li sociální pracovník na základě znalosti různých teoretických rámců, které systematicky ověřuje v konkrétní situaci (viz také reflexe-při-jednání). Snaha pomáhat lidem, bez úsilí o

dostatečné porozumění jejich potížím, bez znalosti teorií, metodických postupů a jejich indikace je v kontextu profesionalizované sociální práce nemyslitelná.

Závěr

Opuštění moderního projektu zažehlo iluzi, že existuje pouze jedna správná cesta, jak interpretovat životní situace klientů. Hollandová (2004) upozornila, že závěry interpretace životní situace klienta nemohou být nikdy nezpochybnitelné. Mnozí autoři (Ferguson 2001; Parton and O'Byrne 2000a; Smutek 2010) pak podobně přiznávají, že náš úsudek nemůže dospět ke zcela bezchybnému závěru a že je vždy určitým prostorem nejistoty. Důvodem této neuzavřenosti poznání je doména, v níž se sociální práce pohybuje. Jde o prostor lidského jednání a mezilidských vztahů, který je neexaktní a jen málo predikovatelný. Ferguson (2004), Hollandová (2004) v této souvislosti zmiňují, že přestože sociální pracovníci mají činit rozhodnutí, která jsou velmi závažná (návrh na odejmutí dítěte, rozhodování o adoptivní péči atp.), měla by být realizována s vědomím, že veškerá rozhodnutí jsou prováděna na základě analýz, které nejsou nikdy skálopevně *jisté*. Sheppard a Ryan (2003) proto navrhuje, aby sociální pracovník po veškeré snaze o rigoróznost svoji analýzu uzavíral jako tu, u níž je nejmenší pravděpodobnost, že je špatná. Je ovšem zřejmé, že dosažení takového stupně zjištění vyžaduje velmi důkladně promyšlené a reflektované provedení posouzení.

Proces tvorby úsudku chápou jako úsilí o tvorbu *kontextuální pravdy*, která nejlépe odpovídá potřebě řešení situace. Kontextuální pravdou rozumím interpretaci, která je pak nejvíce užitečná pro sociálního pracovníka i pro klienta při tvorbě řešení, které je nejvíce žádoucí a prospěšné (Pocock 1995). Teorie sociální práce mohou být jedním ze zdrojů, které pomohou takovou pravdu formulovat. Nově se učíme přijímat skutečnost, že teorie nejsou jediným zdrojem sociální práce a že reflexivní praxe bude muset těžit z mnohem důslednějšího a citlivějšího rozpoznání různých aspektů, které ovlivňují praxi sociálních pracovníků.

Literatura:

- Bartlett, Harriett, M. 1970. *The common base of social work practice*. Washington, D.C.: NASW.
- Bauman, Zygmunt (Ed.). 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON.
- Butrym, Zofia T. 1976. *THE NATURE OF SOCIAL WORK*. London and Basingstoke: The MacMillan Press Ltd.
- Ferguson, Harry. 2001. "Social work, individualization and life politics." *Br J Soc Work* 31(1):41-55.
- Ferguson, Harry (Ed.). 2004. *Protecting Children in Time: Child Abuse, Child Protection and the Consequences of Modernity*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Forder, Anthony. 1976. "Social Work and System Theory." *British Journal of Social Work* 6(1):23-42.
- Freire, Paulo. 1972. *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Gabura, Ján, and Jana Pružinská. 1995. *Poradenský proces*. Praha: Slon.
- Germain, Carel, B. (Ed.). 1979. *Social Work Practice: People and Environments*. New York: Columbia University Press.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony (Ed.). 2003. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Goldstein, Howard. 1973. *Social work practice: A unitary approach*. Columbia: University of South Carolina Press.

- Holland, Sally (Ed.). 2004. *Child and family assessment in social work practice*. London: Sage.
- Howe, David (Ed.). 1987. *An Introduction to Social Work Theory. Making Sense in Practice*. Aldershot: Ashgate.
- Howe, David (Ed.). 1995. *Attachment Theory for Social Work Practice*. London: Macmillan.
- Janebová, Radka. 2010. "Zasáhnout, či nezasáhnout? Posouzení životní situace při riziku z prodlení." Pp. 38 in *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*, edited by Radka Janebová Pavel Navrátil. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Jordan, B. (Ed.). 1990. *Invitation to social work*. Oxford: Blackwel.
- Keller, Jan. 2010. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha Sociologické nakladatelství
- Krill, Donald F. (Ed.). 1978. *Existential Social Work*. New York: Free Press.
- Kuhn, Thomas, Samuel. 2008. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoyomenh.
- Levická, Jana. 2002. *Teoretické aspekty sociální práce*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnavě.
- Levická, Jana. 2003. "V socialnej práci existuje vyše sto teórií a teoretických konceptov." *Sociální práce/Sociálna práca* (3):2.
- Matoušek, Oldřich (Ed.). 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- McDonald, A. (Ed.). 1999. *Understanding Community Care: a guide for social workers*. Basingstoke: Macmillan.
- McDonald, Catherine. 2006. *Challenging Social Work: the context of practice*. New York: Palgrave Macmillan
- Messina, Rosario. 2005. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Milner, Judith, and Patrick O'Byrne (Eds.). 1998. *Assessment in Social Work*. New York: PALGRAVE.
- Musil, Libor (Ed.). 2004. *"ráda bych Vám pomohla, ale": dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- Musil, Libor. 2010. "Tři pohledy na budoucnost sociální práce." Pp. 11-25 in *Rizika sociální práce*, edited by Martin Smutek, W. Fridrich Seibel, and Zuzana Truhlářová. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Musil, Libor, and Jindřich Šrajfer. 2008. "Dimenze životní situace rodiny." Pp. 9-17 in *Etické kontexty sociální práce s rodinou*, edited by Jindřich Šrajfer and Libor Musil. České Budějovice, Brno: ALBERT.
- Mydlíková, Eva. 2011. "Sociálna práca s dysfunkčnou rodinou." Pp. 20 in *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*, edited by Jana Pružinská. Bratislava: IRIS.
- Navrátil, Pavel. 1998a. "Existenciální perspektivy v sociální práci." *Sociální práce* (1):27-38.
- Navrátil, Pavel. 1998b. "Sociální práce jako sociální konstrukce." *Sociologicky Casopis* XXXIV(1):37-50.
- Navrátil, Pavel. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman.
- Navrátil, Pavel, and Radka Janebová (Eds.). 2010. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Ondrejkovič, Peter. 2010. "Veda alebo intervencia do socialnej skutočnosti?" Pp. 26-32 in *Rizika sociální práce*, edited by Martin Smutek, W. Fridrich Seibel, and Zuzana Truhlářová. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Parton, Nigel, and Patrick O'Byrne. 2000a. *Constructive Social Work*. London: Macmillan Press.
- Payne, Malcolm. 1997. *Modern Social Work Theory*. London: Macmillan Press LTD.
- Payne, Malcolm. 2005. *Modern Social Work Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pocock, D. 1995. "Searching for a better story." *Journal of Family Therapy* XVII:149-74.

- Pompey, Heinrich, and Paul-Stefan Roß. 1998. *Kirche für andere*. Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag.
- Pružinská, Jana, Marta Kečkéšová, Libor Klenovský, Vladimír Labáth, Eva Mydlíková, Elena Ondrušková, and Irena Vitálošová. 2011. *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*. Bratislava: IRIS.
- Richmond, M.L. 1917. *Social diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.
- Roberts, Robert W., and Robert H. Nee. 1970. *Theories of Social Casework*. Chicago: Univ of Chicago.
- Rogers, C.R. (Ed.). 1970. *Carl Rogers on encounter groups*. New York: Harper and Row.
- Řezníček, Ivo (Ed.). 1994. *Metody sociální práce*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Satir, Virginia. . 1972. *Peoplemaking*: Souvenir Press Ltd.
- Sheafor, Bradford, W., Charles Horejsi, R., and Gloria Horejsi, A. (Eds.). 2000. *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Sheppard, Michael, and Kate Ryan. 2003. "Practitioners as Rule Using Analysts: A Further Development of Process Knowledge in Social Work." *Br J Soc Work* 33(2):157-76.
- Sibeon, R. 1990. "Comments on the structure and forms of social work knowledge." *Social Work and Social Sciences Review* 1(1):16.
- Singer, J. B. 2011. "The process of evidence-based practice: An interview with Danielle E. Parish, Ph.D." in *The Social Work Podcast*.
- Smutek, Martin. 2010. "Je možné objektivně posoudit životní situaci v sociální práci?" Pp. 17 in *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*, edited by Radka Janebová Pavel Navrátil. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Ševčíková, Stanislava, and Pavel Navrátil. 2010. "Sociální práce jako institucionalizace rizika v pozdně moderní době." *Sociální studia* 7(2):19.
- Taft, Jessie. 1958. *Otto Rank, A Biographical Study Based on Notebooks, Letters, Collected Writings, Therapeutic Achievements and Personal Associations*. New York: The Julian Press, Inc.
- Thompson, Sue; Thompson, Neil. . 2008. *The critically reflective practitioner*. Basingstoke [England]: Palgrave Macmillan.
- Watson, David, and Janice West. 2006. *Social work process and practice: Approaches, Knowledge and Skill*. New York: Palgrave Macmillan.

I. VÝZNAM TEORIE PRO PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE – REFLEKTOVÁNÍ PRAXE V TEORII SOCIÁLNÍ PRÁCE

Ambivalentný vzťah teórie a praxe sociálnej práce¹

Jana Levická, Katarína Levická

Abstrakt

Teória v svojej podstate je špecifickým uchopením praxe, ktorej ponúka opis, vysvetlenie príčin, odhalenie vzájomných súvislostí skúmaných javov a naznačuje možné prognózy ďalšieho vývinu v oblasti. Existencia teórie a jej rozvoj je tak priamo podmienený existenciou praxe. Prax hľadá v teórii odpovede na najproblematickejšie otázky svojej doby. V ideálnej rovine prax a teória vytvárajú dva podsystémy spoločného systému. V menej ideálnej sa tento vzťah mení od menej rešpektujúceho vzťahu, až po vzájomnú ignoráciu v oboch podsystémoch.

Autorky v príspevku približujú súčasnú realitu slovenskej sociálnej práce, ktorá je charakteristická zväčšujúcim sa rozdielom medzi teóriou a praxou.

Kľúčové slová : Ambivalentnosť. Teória. Prax. Sociálna práca.

Abstract

Theory basically is a specific grasping of practice, which it offers a description, explanation of the causes, detection of the interrelations of studied phenomena and indicates possible prognosis of further development in the area. Existence of theory and its development is directly conditioned by the existence of the practice. Practice is looking for answers in the theory to the most problematic issues of its time. In the ideal level practice and theory are creating a common system of two subsystems. In less ideal, this relationship varies from less respectful relationship to the mutual ignorance of both subsystems. The authors are describing current reality of Slovak social work, which is characterized by widening the gap between theory and practice.

Key Words: Ambivalence. Theory. Practice. Social work.

*„...prax bez teórie je ako plavba po nezmapovanom mori, teória bez praxe znamená vôbec sa nezúčastniť plavby.“
Susser (1968)*

Úvod

Vzťahom teórie a praxe sa prirodzene zaoberajú ako vedci v každej oblasti vedeckého poznania, tak i praktici v každodennej praxi. U praktikov sa môžeme stretnúť ako s odmietaním teórie, ktorá podľa nich nedostatočne reaguje na potreby praxe, tak aj s názorom, že teória vytvára potrebný sumár overených vedomostí umožňujúcim im lepšie uchopiť vlastnú prax. Podobne je to aj vo svete vedy, kde sa objavujú názory, že veda je nezávislá na praxi, že sa nemusí zaoberať otázkami vlastnej využiteľnosti v praktickej rovine, či dôsledkov, ktoré nové poznanie môže zapríčiniť, aj časť praktikov zastáva názor, že prax je v konečnom dôsledku nezávislá na teórii. Zastávame názor, že najmä v tzv. praktických vedách by sme mali usilovať o úzke prepojenie teórie a praxe (alebo praxe a teórie), pretože ich vnímame ako dve časti jedného systému.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0957/11 – Evalvacia sociálnych služieb.

Veda – teória²

V. Neff (1993) charakterizuje teóriu ako súbor tvrdení o predmete výskumu, ktoré v danej etape poznania sú považované za pravdivé. Od teórie sa vyžaduje, aby nebola v rozpore so súčasnými skúsenosťami a výsledkami experimentov a bola vnútorne konzistentná. Neff zdôrazňuje, že *teória je zovšeobecnením skúseností z praxe*³.

Jednou z vlastností teórie je, že dokáže predpovedať vlastnosti a javy, ktoré v čase jej formulovania neboli ešte pozorované. V prípade vedeckého potvrdenia predpokladaných vlastností či javov, potvrdzuje sa tým aj pravdivosť teórie. Ak sa predpoklady nepotvrdia, tak je daná teória spochybnená a musí prísť k jej preformulovaniu, alebo musí vzniknúť nová teória.

Samotný pojem teória sa používa ako protiklad k čistej empirii, tak aj ako protiklad k neoverenej hypotéze. Teória vzniká až po získaní vedecky overených faktov a ich následného vyhodnotenia a vysvetlenia s objasnením kauzálnych súvislostí. V podstate by sme mohli povedať, že teória je súbor výpovedí, ktoré sú podložené vedeckým dôkazom. Podobne sa vyjadril aj V. Neff (1993), keď napísal, že teória je hypotéza, ktorá sa osvedčila vo vedeckej praxi. Alfréd Tarski (1995) vedeckú teóriu vysvetľuje ako systém vedeckých výpovedí o istej oblasti reality, ktorý má dve významné funkcie a to explanačnú a prognostickú. Vedecké teórie prijímame ako pravdivé tvrdenia, ktoré môžu byť vnímané aj ako vedecké zákony. Podobný názor zastáva aj Filkorn (1998), ktorý poukazuje na fakt, že vedecky podložené tvrdenia, ktoré sú usporiadané do uceleného systému poznania, sú nielen schopné podať nám komplexný obraz o určitej realite, ale vedú nás k ďalšej vedeckej práci zameranej na ďalšie poznávanie. Teóriu Filkorn chápe ako zmenšený výsek vedy, ktorý podáva obraz o menšom úseku skúmanej reality.

Teóriu môžeme chápať aj ako výsledok snahy vnieť do množiny „vedenia“, teda do existujúcich vedeckých tvrdení poriadok a vytvoriť tak logicky prepojený systém. Petrussek (1996) požaduje, aby tieto tvrdenia boli pravdivé a dostatočne potvrdené, teda dokázané. Takto usporiadaný systém vedenia musí podľa Petrusseka spĺňať nasledovné podmienky:

- jednoznačnosť a dostatočná presnosť používaných pojmov,
- úplnosť,
- konzistentnosť, ktorá má zabezpečiť, aby v rámci jednej teórie neexistovali dve navzájom sa vylučujúce tvrdenia, alebo aby sa takéto tvrdenia nedali vyvodiť z platných pravidiel obsiahnutých v danej teórii.

Kritériá vedeckej teórie

Medzi základné kritériá vedeckej teórie patria nasledovné požiadavky (Fajkus, 2005):

- teória musí byť interne aj externe konzistentná,
- skúmaný jav musí vysvetľovať čo najjednoduchším spôsobom (pravidlo Occamovej britvy),
- musí byť vecná pri opise a vysvetľovaní skúmaného javu,

² Uvedomujeme si, že táto problematika by mala byť spracovaná oveľa komplexnejšie, aby poukázala na všetky možné súvislosti a rôznorodosť, ako aj historický vývoj samotného pojmu. Vzhľadom na rozsah príspevku sa obmedzíme len na niekoľko vybraných téz.

³ Zvýraznené autorkami príspevku

- teória musí byť empiricky testovateľná a falzifikovateľná⁴,
- teória musí byť založená na kontrolovaných a opakovateľných experimentoch alebo pozorovaniach,
- teória musí byť opraviteľná a dynamická (meniteľná tak, aby zodpovedala novoobjaveným skutočnostiam),
- musí byť progresívna,
- teória musí byť nezáväzná (mala by pripúšťať, že nemusí byť správna, viac ako presadzovať svoju neomylnosť).

Vedecká komunita sa zhodla na tom, že teória bude pokladaná za vedeckú iba ak spĺňa väčšinu z kritérií, ideálne by bolo keby spĺňala všetky uvedené kritériá. Čím menej kritérií jej vyhovuje, tým menej je prijímaná ako vedecká teória. Jednotlivé oblasti vedy dopĺňajú tieto kritériá v *závislosti od špecifik danej vedeckej oblasti*. V spoločenských vedách v procese posudzovania teórie ako vedeckej či nevedeckej si kladieme o. i. aj nasledovné otázky: Je predkladaná teória logicky zostavená? Objasňuje, popisuje nová teória sledované vzťahy lepšie ako iné, konkurenčné teórie? Je úroveň spracovania poznatkov natoľko všeobecná, že ju je možné použiť na viacerých miestach, pre rôzne skupiny jedincov, v rôznych časových obdobiach?

Popri týchto požiadavkách autori, ktorí sa zaoberajú teóriou sociálnej práce medzi znaky dobrej teórie zaradujú aj nasledovné: *holistický prístup k poznaniu, zrozumiteľnosť jazyka, užitočnosť teórie a akceptovateľnosť praxou*.

Zatiaľ čo požiadavka holistického prístupu je vo vedeckej obci plne akceptovateľná, ostatné požiadavky už tak jednoznačne prijímané nie sú. Napr. v súvislosti s požiadavkou zrozumiteľnosti jazyka sa môžeme stretnúť s námietkou, že jednou z charakteristík vedy je jej disponovanie špecifickým vedeckým jazykom. S istou mierou irónie by sme mohli tvrdiť, že čím komplikovanejší jazyk autor používa, tým teória pôsobí vedeckejšie. Zrozumiteľnosť jazyka je zdanlivo irelevantná. Ak sa však pozrieme na vedu tak, ako ju charakterizoval Karl Popper (1997), stretne sa s požiadavkou, aby veda bola schopná primeraným spôsobom komunikovať o svojich poznatkoch aj s laickou verejnosťou. Inak povedané, vedecký jazyk musí byť natoľko flexibilný, aby bol použiteľný nielen v komunikácii v rámci vedeckej spoločnosti, ale aj aby bol využiteľný v komunikácii s praktikmi a tiež s laickou verejnosťou. Teória, ktorej svet praxe nerozumie, alebo o zrozumiteľnosti ktorej praxe pochybuje, s najväčšou pravdepodobnosťou nebude ani akceptovaná a už vôbec nie užitočná pre prax.

Kým Pamela Trevithick (2006) zdôrazňuje že „vedecký jazyk musí byť zrozumiteľný praxi“, Ondrejko (2007) sa skôr prikláňa k názoru, že veda nie je povinná túto požiadavku rešpektovať a rovnako odmieta požiadavku, aby sa veda hodnotila podľa jej užitočnosti pre prax. Veda sa podľa neho zameriava na získavanie pravdivých skutočností a objasnenie ich kauzálnych súvislostí a nie je povinná uvažovať o miere a spôsobe využiteľnosti v praxi. My sa skôr prikláňame k tvrdeniu, že *nezrozumiteľnosť teórie môže byť legitímnym dôvodom pre odmietnutie teórie*, ako sa v tejto súvislosti vyjadrili napr. Lisa Johnson (1998), Pamela Trevithick (2006) a ďalší.

⁴ Falzifikačné kritérium do vedy zaviedol Karl Popper (1997), ktorý požadoval, aby teórie boli „spochybniteľné“ prostredníctvom empirických dát. Popper poukazoval na to, že vedec by nemal hľadať len dáta, ktoré sú v súlade s predkladanou teóriou, ale mal by hľadať aj tie dáta, ktoré sú s danou teóriou v rozpore.

Čo ponúka teória praxi sociálnej práce a sociálnym pracovníkom?

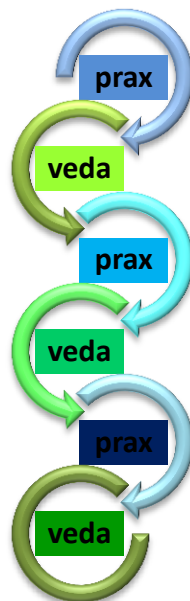
Medzi teóriou a praxou v sociálnej práci pretrváva napätie. Teória sa nám v našich predstavách zvyčajne spája s myslením, kým prax s konaním. Takéto delenie však môže priniesť príliš generalizované vnímanie praktikov ako anti-intelektuálov, ktorí odmietajú teóriu a uprednostňujú prístup bez teórie či tzv. používanie zdravého rozumu. Na strane akademikov a výskumníkov to zas vedie k ich obviňovaniu z elitárstva a produkcie teórie, ktoré nie sú pre svet praxe užitočné (Coulshed a Orme, 2006).

Podobne Thompson (2000) chápe vyjadrenia praktikov typu „Radšej sa pridžmam praxe“. Podľa neho sú takéto vyjadrenia problematické, pretože vytvárajú obraz, v ktorom sú prax a teória oddelenými jednotkami, existujúcimi v navzájom oddelených svetoch. Prax však nemôže byť oddelená od myšlienok, predpokladov či rámcov pre porozumenie. Vysvetľuje ďalej, že v takomto svetle by sme vyjadrenia „Radšej sa pridžmam praxe“ mohli vnímať aj ako neochotu praktikov vystaviť ich konanie kritike a neochotu túto kritiku následne reflektovať. Viacerí autori (napr. Coulshed a Orme, 2006; Thompson, 2000) sa tak zhodnú na tom, že neexistuje niečo ako „ateoretická“ prax. Nízke vlastné vedomie praktika o tom, že v skutočnosti integruje určité získané poznatky ešte neznamená, že tak nečiní.

Ak chceme začať skúmať prax, je nevyhnutné aby sme disponovali určitou mierou vedeckého poznania, ktoré nám umožňuje tento proces naplávať a realizovať. Poznatky získané z vedeckého skúmania nám naše východzie poznanie umožnia zakomponovať do systému danej vedy a vytvoriť tak nové, pozmenené poznanie, čiže novú vedeckú teóriu.

V tejto súvislosti Parton (2000) odporúča, že by sme mali mať odvahu vnímať vzťah medzi teóriou a praxou viac kreatívne. Namiesto toho, aby sme tento vzťah vnímali výlučne ako *aplikáciu* teórie do praxe, mali by sme si uvedomovať, že teória môže byť **generatívna**. Teória tak môže ponúkať praktikom nové pohľady a perspektívy, ktoré môžu ovplyvniť a (po)zmeniť ich zmýšľanie a konanie. Ak sa teda prikloníme k Partonovmu vnímaniu sociálnej práce ako profesie, ktorá od svojho počiatku uznávala úzke prepojenie medzi teóriou a praxou, mali by sme zastávať pozíciu, že rozvoj teórie je inšpirovaný praxou a minimálne v rovnakej, ak nie vyššej miere, je tomu aj naopak.

Obr. 1 Vzájomný vzťah teórie a praxe

Zdroj: Vlastný

Predpokladajme, že vedci zaoberajúci sa budovaním teórie pre sociálnu prácu, spĺňajú všetky kritériá, či požiadavky kladené na vedecky korektné budovanie teórie sociálnej práce. Je prirodzené, že naša pozornosť bude zameraná na zistenie toho, čo nám takáto teória ponúka a do akej miery sa v praxi presadí v konkurencii s inými teóriami. Pre prijatie novej, či inovovanej teórie praxou, je rozhodujúca práve jej užitočnosť, t.j., či a do akej miery sa s jej využitím budú dať riešiť sociálne problémy našich klientov. Je prirodzené, že neočakávame, že sa v sociálnej práci v dohľadnom čase objaví vedecká teória, ktorá by dokázala poskytnúť komplexný obraz o celom spektre sociálnej práce. Postačí, ak nám prinesie odpovede aspoň na časť našich otázok. V tejto súvislosti pokladáme za užitočné Sibeonove (1990 in Payne, 1997) delenie teórií používaných v sociálnej práci na tri skupiny (druhy) :

- **teórie o sociálnej práci**, ktoré poskytujú najmä odpovede na otázky aký je spoločenský význam sociálnej práce, aké sú jej úlohy, aký bol jej vývoj, aká je budúcnosť sociálnej práce ap.,
- **teórie o tom, ako vykonávať sociálnu prácu**, ktoré poznáme najmä ako metódy sociálnej práce,
- **teórie o klientovom svete**, ktoré umožňujú sociálnym pracovníkom porozumieť sociálnej realite, s ktorou zápasia ich klienti.

Existujúce teórie tak vytvárajú platformu nielen pre získanie informácií potrebných pre prácu s klientom, ale tiež pre to, aby sa sociálni pracovníci prostredníctvom poznania sociálnej práce mohli správne identifikovať so svojou profesiou. Ako sa vyjadril Beckett (in: Howe, 2009) teória sociálnej práce, ako špecificky spracovaný súbor myšlienok alebo princípov, sprevádza sociálneho pracovníka jeho praxou.

Ak sa zhodneme s tvrdením, že úlohou teórie sociálnej práce je skúmať podmienky, v ktorých nastupuje potreba pomoci, sociálnej starostlivosti, zabezpečenia ľudských síl či ich organizovania, ako aj vedeckým spôsobom skúmať profesionálne spôsoby pomáhania (Levická, 2005), potom môže teória sociálnej práce ponúkať praxi užitočné a platné tvrdenia, ktoré môžu prispieť k efektívnosti práce sociálnych pracovníkov. Aby sa toto naše tvrdenie naplnilo, je nevyhnutné, aby sme všetky teórie aplikované v praxi sociálnej práce mohli označiť za vedecké. Toto zároveň predikuje, že sociálni pracovníci, ktorí pôsobia v oblasti vedy, dostatočne poznajú teóriu aj prax. Realita v slovenskom prostredí je však taká, že autori sa takmer výhradne opierajú o zahraničné, najmä anglicky písané teórie, ktorými sa snažia objasniť slovenskú prax sociálnej práce a to aj napriek skutočnosti, že vo vedeckých kruhoch panuje zhoda v tom, že sociálna práca má viac lokálny ako globálny charakter (Payne, 1997; Johnson, 1998; Levická, 2002; Howe, 2009 ai.). Štúdium zahraničnej literatúry má a musí byť súčasťou vedeckej práce, ale zahraničné teórie nemôžu ponúkať dostatočne vhodné riešenia sociálnych problémov slovenskej spoločnosti. „Lokálnosť“ sociálnej práce je spôsobená aj odlišnosťami v oblasti sociálnej politiky, sociálneho zabezpečenia, sociálno-kultúrnym tradíciám, odlišnosťami v príprave sociálnych pracovníkov ap. Teóriou sociálnej práce sa v SR zaoberajú takmer výlučne vysokoškolskí pedagógovia, ktorí ju prednášajú svojim študentom. Veľká väčšina z nich však nemá žiadne praktické skúsenosti s výkonom profesie sociálna pracovníčka/sociálny pracovník. Preto pokladáme za potrebné položiť si otázku aká je validita poznania súčasnej slovenskej sociálnej práce? Môže byť prax skúmaná a vysvetľovaná „cez sklo“, teda bez osobného kontaktu s praxou a vysvetľovaná teóriami, ktoré boli vypracované v odlišných sociálnych, ekonomických a legislatívnych podmienkach?

Konštatujeme, že slovenská teória sociálnej práce zatiaľ nie je vybudovaná. Práce, ktoré na Slovensku vychádzali v uplynulých 20 rokoch sa snažili najmä priblížiť domácej praxi poznatky zo zahraničia, čo môže byť jedným z dôvodov, pre ktorý sa sociálni pracovníci v praxi viac opierajú o osobné skúsenosti ako o teoretické zdroje. Až v posledných približne piatich rokoch je možné v SR registrovať postupne sa budujúcu

domácu teóriu, teda vedecké poznanie orientované na oblasť praxe sociálnych pracovníkov vykonávanú v domácich podmienkach.

Predpokladáme, že pri zachovaní tohto trendu sa v dohľadnej dobe stretne s tým, že budeme disponovať vlastnou, „lokálnou“ teóriou sociálnej práce, ktorá bude pre domácich sociálnych pracovníkov akceptovateľná vo výrazne vyššej miere, ako je tomu v súčasnosti.

Vysokoškolský pedagóg ako sprostredkovateľ teórie

Vysokoškolský učiteľ zastáva v tomto systéme zaujímavú pozíciu. Študentmi je vnímaný predovšetkým ako ten, kto im predstavuje jednotlivé oblasti vedeckého poznania. Na jeho voľbe závisí nielen výber jednotlivých teórií, ktoré študentom prostredníctvom svojich prednášok približuje, ale tiež im ponúka vlastný pohľad na tú - ktorú teóriu. Spolu s obsahom jednotlivých teórií, prúdov či vedeckých škôl im zároveň predstavuje svet vedy. Pedagóg tak učí študentov reflektovať nielen samotnú profesiu, pre ktorú sa študenti pripravujú, ale učí ich aj základom vedeckej práce. Od jeho osobného prístupu vo veľkej miere záleží, či si jeho študenti teóriu a vedeckú prácu obľúbia, alebo či k nim budú pristupovať ako k „nutnému zlu“.

Ak je osobným presvedčením pedagóga, že veda nemusí riešiť otázky zrozumiteľnosti jazyka, či užitočnosti pre prax, bude svojim študentom predstavovať teóriu sociálnej práce ako súbor poznatkov, ku ktorým dospel prostredníctvom vedeckých metód skúmania a objasňovania reality a to, či a do akej miery sú použiteľné v praxi sociálnej práce bude pre pedagóga až sekundárne a nebude tieto otázky otvárať pred svojimi študentmi.

Ak sa však prikloní skôr k Payneho (1997) chápaniu sociálnej práce ako praktickej vedy, bude na budovanie teórie sociálnej práce nazerať touto optikou a bude inklinovať k tomu, aby sledoval efektivitu jednotlivých teórií pri ich aplikácii v praxi sociálnej práce a študentov bude viesť k tomu, aby vedeli primerane reflektovať vzťah teórie a praxe sociálnej práce.

Ako upozorňuje Thompson (2000), samotný pedagóg môže u študentov prehľbovať existujúcu priepasť medzi svetom teórie a praxe. Vyjadrenia odkazujúce na to, že existuje určitý nesúlad medzi tým, čo sa učíme a tým, čo sa odohráva v praxi, môžu túto separáciu teórie a praxe podporovať u študentov ešte skôr, než sa začnú snažiť si tieto dva svety spojiť. Navyše, vďaka „deľbe práce“⁵ medzi tých, ktorí sociálnu prácu učia a tých, ktorí ju vykonávajú, sa teória stala doménou akademikov či pedagógov a prax zase doménou praktikov.

Náš názor, že dobrý pedagóg vedie študentov k tomu, aby vnímali proces budovania teórie ako proces úzko spojený s oboma systémami a to svetom vedy a svetom praxe, chceme podporiť aj nasledovnými tvrdeniami.

- Teória prostredníctvom ponúkaných informácií uľahčuje sociálnemu pracovníkovi proces voľby adekvátnej metódy, či prístupu alebo typu intervencie pre konkrétneho klienta v konkrétnej situácii (Trevithick, 2006)
- „Sociálni pracovníci potrebujú mať idey, ktoré sa im snažia vysvetliť prečo a ako majú konať svoje praktické rozhodnutia“ (Payne, 2005, s. 5).
- „Užívatelia sociálnych služieb majú právo na to, aby sme ako sociálni pracovníci mali usporiadané stanoviská (*organized views*) o tom, čo robíme a prečo to robíme, aby získali porozumenie a vysvetlenie našej činnosti tak, že s ním budú môcť súhlasiť alebo nesúhlasiť“ (Howe, 2009, s. 3).

⁵ Vlastné zvýraznenie

Záver

Univerzitná pôda je podľa nášho názoru optimálnym miestom pre zblížovanie rozdielov medzi teóriou a praxou. Kvalitná pregraduálna príprava sociálnych pracovníkov je nemysliteľná bez súladu teoretickej prípravy a odbornej praxe, čím vzniká unikátny priestor pre reflexiu teoretických východísk v kontexte konkrétnych problémov, s ktorými sa študenti stretávajú na svojej odbornej praxi. Praktické otázky, na ktoré hľadajú odpovede (a nielen naši študenti) sa tak stávajú inšpiráciou pre naše vedecké skúmanie, ktorého zmyslom má byť nielen obohatenie teórie, ale aj ponúknutie ďalších alternatív pre oblasť praxe.

Literatúra:

- COULSHED, V., ORME, J. 2006. *Social Work Practice*, 4th edn, Basingstoke, Palgrave
- FAJKUS, Břetislav. 2005. *Filosofie a metodologie vědy, vývoj, současnost a perspektivy*. Praha: Academia Praha, 2005
- FILKORN, Vojtech. 1998. *Povaha súčasnej vedy a jej metódy*. Bratislava: VEDA, 1998.
- GÖPPNER, H.-J., HÄMÄLÄINEN, J. 2008. *Rozprava o vede o sociálnej práci. Hľadanie prvkov pre programatiku*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2008.
- HOWE, D. 2009. *A Brief Introduction to Social Work Theory*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009.
- JOHNSON, Lisa. 1998. *Social work practice*, Sixth edition. Toronto: Allyn&Bacon 1998
- LEVICKÁ, J. 2006. *Na ceste za klientom : Metódy, formy a prístupy v sociálnej práci*. Trnava: ProSocio ,2006
- LEVICKÁ, J. 2005. *Od konceptu k technike*. Trnava: Vydavateľstvo TŠ pre Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania na FZaSP TU, 2005
- LEVICKÁ, J. 2002a. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava: ProSocio, 2002.
- LEVICKÁ, J. 2002b. *Metódy sociálnej práce*. Trnava: ProSocio, 2002
- NEFF, Václav. 1993. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antogorgias*. Praha: Mladá fronta, 1993.
- ONDREJKOVIČ, Peter. 2007. *Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu*. Bratislava: Veda 2007
- PARTON, N. 2000. Some Thoughts on the Relationship between Theory and Practice in and for Social Work. *British Journal of Social Work*, 30 (4) pp. 449-463
- PAYNE, M. 1997. *Modern Social Work Theory*. 2nd ed. New York: PALGRAVE, 1997
- PETRUSEK, M. 1997. 996. *Problém sociální*. In: Velký sociologický slovník. Sv. II.- P/Z. Praha: Karolinum 1996, s. 846
- POPPER, K. 1997. *Logika vědeckého zkoumání*. Praha: OIKOYMENH, 1997
- TARSKI, A. 1995. *Introduction to logic and to the methodology of deductive sciences*. New York: Oxford University Press, 1995
- THOMPSON, N. 2000, *Understanding Social Work. Preparing for Practice*. New York: PALGRAVE, 2000
- TREVITHICK, Pamela. 2006. *Social work skills a practice handbook*. 2nd Ed. Berkshire: Open University Press, 2006
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2003. *Aktuální otázky sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003

Kontakt:

prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D.
Mgr.et Mgr. Katarína Levická, Ph.D.

Katedra sociálnej práce
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Univerzitné nám. 1
918 43 Trnava
e- mail: j.levicka@centrum.sk
e-mail: klevicka@gmail.com

Od teórie sociálnej práce so žiadateľmi o azyl k jej praxi alebo od praxe k teórii¹

Peter Brnula²

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na vývoj sociálnej práce so žiadateľmi o azyl na Slovensku po spoločensko-politických zmenách v roku 1989.

V tomto období sa začala kreovať aj táto oblasť sociálnej práce a to najmä vďaka tomu, že prvých žiadateľov o azyl Slovensko prijímalo až po uvedených zmenách v roku 1989. V tomto období bolo nutné konštituovať na základe teórie sociálnej práce čerpajúcej zo zahraničia prax výkonu sociálnej práce s touto cieľovou skupinou. Takže toto obdobie v sociálnej práci autor nazýva od teórie k praxi sociálnej práce.

V súčasnosti už pozornosť najmä z dôvodu klesajúceho počtu podaných žiadostí o azyl autor vníma ako obdobie od praxi k teórii, v ktorej hovorí o potrebe preberania v praxi osvedčených postupov do teórie sociálnej práce (ak sa tak ešte neudialo) so žiadateľmi o azyl.

Apeluje v rámci tohto obdobia na nutnosť využitia časopriestoru na skvalitnenie teórie sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi na Slovensku.

Kľúčové slová: *Sociálna práca. Žiadateľ o azyl. Azylant. Teória. Prax.*

Abstract

The contribution focuses on the development of Social Work with asylum seekers in Slovakia after the socio-political changes in 1989.

In this period began establishing this area of social work especially because Slovakia started to receive asylum seekers after the 1989. During this period it was necessary to constitute the theory on the basis of the theory of social work abroad, drawing on social work practice performance with this target group. So this period in social work the author called "from the theory to practice of Social Work".

Nowadays the number of asylum applications declines. Mainly due to this fact the author sees the actual period "from practice to theory of Social Work" and points on the need to download the best practice in social work theory with asylum seekers (if that have not happened).

The author appeals on the necessity of using this space-time to improve the theory of social work with asylum seekers and refugees in Slovakia.

Key words: *Social work. Asylum seeker. Refugee. Theory Practice.*

Úvod

Migrácia sprevádza ľudstvo už od nepamäti. Je prítomná vo všetkých jej historických obdobiach. Už Mojžišovo vyvedenie izraelitov z Egypta v Starom zákone môžeme považovať za jeden z mnohých dôkazov tohto procesu. Rovnako aj „veľké sťahovanie národov“, ako ho označujú historici, ktoré prebiehalo v 4. – 7. storočí po Kristovi. Avšak najväčší rozmach migrácie ako takej prinieslo v dejinách ľudstva práve predchádzajúce 20. storočie, kedy aj vďaka vedecko-technickému rozvoju sa presúvanie z jedného miesta na druhé stalo oveľa rýchlejšie a možno povedať aj dostupnejšie.

Jednou zo skupín migrantov, ktorí prichádzajú na územie Slovenskej republiky sú žiadatelia o azyl. Ide o špecifickú skupinu migrantov práve v tom, že opustenie ich krajiny pôvodu bolo nútené a sú to osoby prenasledované, ktoré majú závažné obavy o svoj život alebo strach z akejkoľvek ďalšej perzekúcie. Podľa platnej slovenskej legislatívy je žiadateľom o azyl ten cudzinec, ktorý na útvare Policajného zboru Slovenskej republiky vyhlási, že žiada o udelenie azylu na území Slovenska (Zákon NR SR č. 480/2002 Z. z.

¹ Tento text nadväzuje a ďalej rozpracováva autorov text: „*Sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi v podmienkach Slovenska*“ prednesený a uverejnený na medzinárodnej konferencii v Olomouci „Akční pole sociální práce IV. Odlišnost sociální práci. Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení“. v roku 2010.

² Katedra sociálnej práce, Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky PdF Univerzity Komenského v Bratislave

o azyle v znení neskorších predpisov). Azylantom sa žiadateľ o azyl stáva v momente kedy mu je azyl právoplatne udelený na území Slovenskej republiky (tamtiež).

Slovenská republika (podobne ako aj Česká republika) začala túto cieľovú skupinu prijímať na svoje územie začiatkom deväťdesiatych rokov, potom ako ČSFR pristúpilo k podpisu a prijatiu Konvencie z roku 1951. Toto obdobie bolo búrlivé najmä z dôvodu absencie akéhokoľvek vzoru starostlivosti vo vlastnej histórii sociálnej práce, a preto bolo dôležité obrátiť sa na „vzor starostlivosti“ v cudzine. Toto obdobie je jednoznačne možné pomenovať od teórie k praxi sociálnej práce.

1. Historický vývoj starostlivosti o žiadateľov o azyl a azylantov alebo od teórie k praxi sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi

Vývoju sociálnej práce ako odboru vzdelávania a tiež aj profesie sa venovali na Slovensku a v Česku už mnohí autori a autorky. Vývoj starostlivosti o cieľovú skupinu žiadateľov o azyl a azylantov má svoj pôvod najmä v zadefinovaní problematiky migrantov a zvlášť však už uvedenej skupiny (žiadateľov o azyl; azylantov; utečencov).

Huntington (2001) zaradil slovenskú (ako aj českú) kultúru medzi západné kultúry, čo malo jednoznačný vplyv aj na vývoj starostlivosti o cieľové skupiny sociálnej práce najmä v tom, že vzorom pre učenie sa boli práve krajiny, ktorých kultúru tiež zaradujeme medzi západné (euroamerická kultúra).

Zrejme prvými, ktorí sa starali o migrantov sú sociálni pracovníci v Spojených štátoch amerických, kde bola už začiatkom 20. storočia veľká migračná vlna, najmä z Európy. V tomto čase sa jasne kreuje aj sociálna práca ako odbor (profesia) v Spojených štátoch amerických.

V Chicagu založila Jane Addams spolu s Ellen Gates Starr zariadenie „Hull House“ už v roku 1889, ktorý bol umiestnený v prístahovaleckej štvrti. Jeho úlohou bolo poskytnúť starostlivosť deťom pracujúcich matiek a úradníkov, knižnicu, výučbu anglického jazyka a práv pre imigrantov, ďalej v ňom učili klientov o spôsobe udržiavania domácnosti a pod. Jane Addams podporovala u imigrantov ich etnické, národnostné tradície, ktoré si do USA priniesli, hájila ich práva ako aj práva mladistvých žien. Cieľom „Hull House“ – u bolo integrovať jednotlivé klientské skupiny do spoločnosti a rovnako pracovať na ich osamostatňovaní sa a práca na ich nezávislosti na pomoci „Hull House“ – u. „Hull House“ bol inšpirovaný londýnskym Toynbee Hall Samuela A. Barnetta a môžeme konštatovať, že naplňal potreby komunitného centra a jeho práce s imigrantmi. (bližšie: Dobříková, P. – Fabiánová, L., 2008)

Významným dielom pre americkú sociálnu prácu bola Sociálna diagnóza od Mary Richmond, ktorú vydala v roku 1917. V nej okrem zadefinovania samotného spôsobu práce s klientom a zdôvodnenia užívania dovtedy medicínskej terminológie jasne popisuje prácu s imigrantskou rodinou.

Mary Richmond (1917) hovorí o tom, že väčšina sociálnych pracovníkov je zaangažovaná v prípadovej sociálnej práci (case work), ktorá má okamžitý cieľ a to dobro jednotlivca alebo rodiny alebo skupiny ako takej. Tým jasne položila základy aj prípadovej sociálnej práce (case work), pričom však zdôrazňuje potrebu užívania sociálnej diagnózy. „Snaha získať nevyhnutné fakty týkajúce sa sociálnych problémov človeka sa často nazývalo vyšetrovanie, ale termín, ktorý sme si osvojili ako náhradu „sociálna diagnóza“ má tú výhodu, že od prvého kroku sústreďuje pozornosť sociálneho pracovníka na celkový (celostný) pohľad“ (Richmond, M. 1917, s. 26). Na základe tohto jasného stanoviska, že práca so

sociálnou diagnózou klienta³ odráža celkový pohľad na klienta ako takého a nielen časť faktov, ktoré súvisia s problémom alebo ťaživou situáciou klienta M. Richmond (tamtiež) vypracovala spôsob práce s imigrantskou rodinou. Upozorňuje sociálnych pracovníkov na to, že môžu urobiť pri práci s imigrantmi dve základné chyby. A to, že môžu „seba považovať za člena komunity (národnosti), ktorá má svoje charakteristiky a po druhé, že môžu ignorovať národné, rasové črty a pokúšať sa aplikovať rovnaké štandardy, ktoré by aplikovali na pôvodné (majoritné) obyvateľstvo“ (Richmond, M., 1917, s. 382). Ak sa zamyslíme nad týmto tvrdením autorky, tak už v tom čase (rok 1917) upozorňovala na potrebu multikultúrneho prístupu k imigrantom, zohľadňujúc ich sociálnokultúrne aspekty, čo možno považovať za nadčasové z pohľadu, že dnes hovoríme v sociálnej práci so žiadateľmi o azyl a azylantmi stále o tejto potrebe. Mary Richmond vytvorila na základe praxe sociálnej práce s imigrantmi zoznam otázok (dotazník), ktoré sa využívajú pri práci s touto cieľovou skupinou a obsahujú odpovede (pre lepšie pochopenie klientov sociálnym pracovníkom) na pozadie ich problému. Tento zoznam otázok je skutočne vyčerpávajúci a možno povedať, že zrejme aj veľmi napomáhajúci vtedajším sociálnym pracovníkom. Z dôvodu toho, že zoznam otázok je dosť dlhý, obmedzili sme ich pre potreby tohto textu len na okruhy, s ktorými má pracovník pracovať⁴: charakteristika obyvateľstva, zamestnanie a trávenie voľného času imigrantov, vzdelanie a kultúra klientov, náboženstvo klientov, život rodiny a postavenie žien v nej, zvyky komunity, zákony v komunite a vláda, dôvody emigrácie z krajiny pôvodu.

Týmto Mary Richmond jasne položila základy práce s imigrantmi, ktoré síce patria do histórie sociálnej práce, ale súbor otázok, ktorý autorka vytvorila na základe vtedajšej praxe je aktuálny dodnes a možno konštatovať, že až na niekoľko otázok sa s nimi pracuje aj dodnes. Sociálni pracovníci ich totiž musia považovať za podstatné (ak si len uvedomíme okruhy tých otázok) na kvalitne odvedenú prácu, aby svojim klientom v ich kontexte rozumeli.

Po skončení prvej svetovej vojny „mala“ svojich imigrantov (v podobe utečencov) aj Európa (dôsledkom nielen spomenutej prvej svetovej vojny, ale tiež aj spoločensko-politickým vývojom v jednotlivých európskych krajinách) na čo musela reagovať samozrejme aj sociálna práca. Československá sociálna práca v medzivojnovom období bola orientovaná skôr na americkú sociálnu prácu a snažila sa uplatňovať postupy a princípy sociálnej práce realizovanej v Spojených štátoch amerických na československé podmienky. Výrazne ovplyvnila sociálnu prácu v ČSR už spomenutá Mary Richmond. Možno tomu tak bolo z dvoch dôvodov.

Prvým dôvodom bola Dr. Alice Masaryková (jedna z priekopníčok sociálnej práce v našich končinách), ktorá si rozširovala svoje vedomosti a zručnosti v odbore sociálna práca/sociálna starostlivosť u vyššie spomínanej Jane Addamsovej v Chicagu (USA) (Lovčí, 2007). To nesporne prispelo k jej orientácii na americkú sociálnu prácu. Následne keď sa v druhej dekáde dvadsiateho storočia začala angažovať v Rakúsko-Uhorsku v prospech sociálnej práce bolo z jej úvah jasné, že patrí k zástancam americkej sociálnej práce. Tomu svedčí aj jej presvedčenie, že sociálna pracovníčka potrebuje „znalosti rozmanité“ ako matematiku, štatistiku, biológiu, hygienu, sociálnu patológiu, psychológiu, sociálnu psychológiu a výchovateľstvo (Lovčí, 2007), ktoré presadzovala pri kreovaní prvej sociálnej školy na území Česka

³ Dnes už tento pojem nahrádzame skôr posudzovaním životnej situácie klienta. Záujemcom o túto problematiku odporúčame publikáciu: NAVRÁTIL, Pavel – JANEBOVÁ, Radka a kol. 2010. *Reflexivita v posudzovaní životní situace klientek a klientů sociální práce*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 2010. 195 s. ISBN 978-80-7435-038-2

⁴ v prípade ak má čitateľ záujem, kompletne znenie otázok nájde v publikácii RICHMOND, Mary 1965. *Social diagnosis*. 1. vyd. New York/London : The Free press 1965. s. 511 - (1st. free press paperback edition) originally published by Russell Sage Foundation in 1917 na stranách 383 – 385.

Druhý dôvod je, že v sociálnej práci v ČSR sa realizovala práve prípadová sociálna práca. Tú v medzivojnovom období chápali práve v ponímaní Mary Richmond, o ktorej M. Krakešová-Došková (1946, s. 20) doslovne napísala: „sociálna práca individuálna v USA má vyššiu úroveň, než v akejkoľvek inej krajine“. Avšak už pred druhou svetovou vojnou (po smrti Mary Richmond) bola individuálna prípadová práca prehlbená práve záberom na medziľudské vzťahy u sociálneho prípadu založeným na poznaní z oblasti psychológie a psychiatrie. Virginia Robinsonová (1938) vo vývoji prípadovej sociálnej práce zaznamenáva v tom čase štyri obdobia, pričom práve posledné je podľa nej typické zmenou záujmu o sociálny prípad v tom, že sociálneho pracovníka zaujíma klientov svet, pričom jeho problém vníma viac subjektívne a jeho príčiny hľadajú sociálni pracovníci v klientovom živote. Podľa Robinsonovej práve týmto sa prípadová sociálna práca dostáva zo sociologickej fázy do psychologickéj. To jest, v práci so sociálnymi prípadmi sa sociálni pracovníci zameriavajú už viac aj na psychologický kontext jednotlivca.

V tomto období sa tiež konštituuje tzv. sociálna terapia. Podľa Mikovej (2009) po prvý raz tento termín použili Wronsky a Alice Salomonová, pričom vznikol ako dôsledok reformy v zaobchádzaní s psychicky chorými, pri ktorých nebolo možné použiť psychoterapiu ako spôsob pomoci. Práve prienikom psychológie a psychiatrie do sociálnej práce vzniká jej nová metóda, ktorá predstavuje ako tvrdí Miková (tamtiež, s. 322) „syntézu sociálnej práce a terapie“. Sociálna terapia v tomto období bola poskytovaná aj sociálnym prípadom.

Medzivojnové obdobie prinieslo v československom priestore sociálnej práce aj zameranie sa na vhodnú výchovu (mravnú aj sociálnu) ako jeden z aspektov „zdravého“ resp. „dobrého“ vývinu jedinca. Predstaviteľom tohto zamerania bol Inocenc Arnošt Bláha, ktorý doslovne napísal, že cieľom sociálnych pracovníkov je „zistiť podmienky sociálneho znovu prispôsobenia a rehabilitácii v určitej konkrétnej situácii“ u sociálneho prípadu, pričom nimi získaný materiál by prospel „nápravným účelom“ (1965, s. 65). Toto svedčí o Bláhovom vnímaní sociálnej práce, ktorú charakterizoval ako nápravnú resp. preventívnu špecializovanú činnosť, so smerovaním k odstráneniu sociálnych nedostatkov⁵ (Határ, C., 2006).

Začiatok druhej svetovej vojny už jasne zasiahol do vývoja aj sociálnej starostlivosti a sociálnej práce aj československom priestore. Pre žiadateľov o azyl a azylantov však po jej skončení prichádza ku zmene v starostlivosti. Rezolúciou Valného zhromaždenia OSN č. 319 z 3. decembra 1949 bol založený tzv. Úrad vysokého komisára OSN pre utečencov (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) na začiatok na tri roky, ktorého činnosť začínala 1. januára 1951. Od tejto doby sa mandát tejto organizácie ako aj jej vysokého komisára neustále predlžuje (až dodnes), avšak jej trvanie bolo zvýšené z troch na päť rokov.

Po skončení druhej svetovej vojny sociálna práca opäť vo vtedajšom Československu naberá na svojom rozmachu. Aj utečenci boli cieľovou skupinou sociálnej práce. Možno tak vydedukovať z definície vtedajšieho „sociálneho prípadu“, ktorý zadefinovala Marie Krakešová – Došková. Z dôvodu skutočne dnes už jazykovo archaicky pôsobiacej definícii (o to však krajšej) uvádzame citáciu v jej pôvodnom znení: „Sociálním případem je člověk, který není s to vlastními silami překonávat životní nesnáze a překážky. S těmito nesnázemi setká se při plnění svých lidských funkcí a úkolů: ve funkci rodičovské, ve funkci manželské, pracovní, hospodářské a obživné či ve funkci hospodyňské. Nejčastěji mu nečiní potíže jen jediná funkce, nýbrž současně neobstojí a selže ve více funkcích najednou. Nedovede samostatně a nezávisle živiti a pečovatí o svou rodinu. V práci nepočíná si ukázněně a odpovědne. V době oddechu, ve své zábavě, neumí se ovládati a zachovávatí míru. Přichází do konfliktu se společenským řádem. Také v péči o své zdraví nepočíná si rozumě. Často se neléčí, nejde do nemocnice. Škodí svému zdraví z nedbalosti a lehkomyšlnosti. Nemá vyrovnané vztahy ke své rodině, příbuzným, přátelům a ke spolupracovníkům. Nedovede se

⁵ Dokonca ešte aj v súčasnosti sa nájdu sociálni pracovníci vyznávajúci tézu „umravnienia“ klientov.

prispôsobiti životu a jeho náhodným otřesům, neumí čeliti osudovým ranám. Chybí mu rozšafný životný postoj a pohotové vytrvalé úsilí“ (Krakešová – Došková, M., 1946, s. 9) Z uvedenej definície je jasne citel'né, že aj imigranti, utečenci patrili pod „prípádovú prácu“ sociálnych pracovníkov, práve tým, že „nedokáže prekonať prekážky a nedokáže sa prispôobiť životným premenám a zmenám“ (Krakešová – Došková, M., 1946, s. 9).

Po politickom prevrate v roku 1948 sa systematicky začalo pracovať na tom, že sociálna práca pre vtedajšiu československú spoločnosť nie je potrebná a skôr bolo nutné ju odstrániť. Používať pôvodnú terminológiu sociálnej práce – sociálny prípad, sociálny problém bolo politicky a spoločensky neprijateľné, pretože pripomínal buržoázu spoločnosť. V dobe budovaného socializmu predsa „neexistovali“ sociálne problémy. Ak sa aj poskytovala jej vnímanie bolo byrokratické a postavené na administratívnom poňatí sociálnej starostlivosti. Rovnako aj v oblasti utečenectva vtedajšie Československo neposkytovalo starostlivosť a to z jednoduchého dôvodu, že nepristúpilo k medzinárodnému Dohovoru o právnom postavení utečenca prijatého na Konferencii splnomocnených zástupcov Spojených Národov dňa 28. mája 1951, s platnosťou od 21. apríla 1954. Československo pristúpilo k podpisu tohto dohovoru až po zmene spoločensko-politických pomerov v roku 1989. V tomto období zažíva svoj opätovný rozmach aj sociálna práca.

Avšak sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi mala veľmi veľký problém, a to taký že historicky oproti iným oblastiam sociálnej práce (práca s rodinou, sociálna práca s ľuďmi s postihnutím a pod.) nemala možnosť nadviazať na predchádzajúcu prácu s touto cieľovou skupinou. Táto skutočnosť bola dokladovaná aj mnohými autormi. Napríklad Jana Levická (1999) konštatuje, že Slovensko sa začína utečeneckej cieľovej skupine sociálnej práce učiť nanovo po roku 1989. Beáta Balogová (2006, s. 38) píše, že „ide o novú oblasť sociálnej starostlivosti, ktorá vyžaduje pomoc kvalifikovaného sociálneho pracovníka“.

Je zrejmé, že oblasť sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi sa po zmenách v roku 1989 začala rozvíjať na Slovensku a v Česku bez toho, aby mala historickú kontinuitu. Z tohto dôvodu bola tiež jednou z oblastí sociálnej práce, kde sa sociálni pracovníci museli „učiť“ od svojich „západných“ kolegov a stavať už na ich historickom kontexte a „verit“ tomu, že začínajú budovať správny smer spôsobu práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi. Aj samotné vzdelávanie sociálnych pracovníkov na prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi bolo v tomto období dosť zložité, práve z vyššie uvedených dôvodov (Brnula, P., 2007).

Toto obdobie je typické budovaním sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi tzv. od teórie k praxi sociálnej práci so žiadateľmi o azyl a azylantmi.

2. Súčasnosc' v starostlivosti o žiadateľov o azyl a azylantov

V súčasnosti sa sociálna práca stala etablovanou profesiou na slovenskom trhu. Kontinuálne je poskytovaná takmer 20 rokov aj inak ako len v jej administratívno-byrokratickej podobe. Jej vnímanie je podstatne iné ako bolo v minulosti. Ponímanie sociálnej práce ako profesie, ktorá sa stará komplexne o svojich klientov stále ostala resp. v súčasnosti hovoríme o sociálnej práci ako o práci na zvyšovaní alebo udržiavaní kvality života klienta.

Thompson (in Levická J. – Balogová, B., 2009) vníma sociálnu prácu skôr cez to, čo sociálni pracovníci robia ako cez definíciu. Pod činnosti, ktoré sociálna práca zahŕňa zaradil: zhodnotenie potrieb a okolností, rozhodovanie o tom, komu prislúcha pomoc sociálnej práce, nakupovanie, objednávanie alebo poskytovanie služieb pre klientov, riešenie škôd alebo neuspokojivých situácií, pomoc pri riešení problémov, uľahčujúce a podporné činnosti atď. Možno súhlasiť s Thompsonom v tom, že skutočnosť čo sociálni pracovníci robia je sociálnou prácou.

Z hľadiska zedefinovania by sme mohli sociálnu prácu vnímať ako „pomáhajúcu činnosť, ktorej cieľom je humánnym spôsobom zvyšovať alebo stabilizovať kvalitu života

ľudí, u ktorých je kvalita života ohrozená alebo obmedzená, a to tak, aby proces pomoci bol v súlade s ich potrebami a predstavami a viedol k svojpomoci“ (Brnula, P. – Gabura, J. a kol. 2011).

V tejto súvislosti považujeme však za potrebné rozoznávať tiež činnosti, v súlade s myšlienkami Libora Musila (2004), ktorý odporúča rozlišovať medzi sociálnou prácou samotnou a komplexom služieb, ktorej súčasťou sú sociálni pracovníci, tie nazval „službami sociálnej práce“. Pričom nimi rozumie „konkrétne v praxi existujúce komplexy činností, ktoré pri práci na konkrétnom mieste a s konkrétnymi klientmi prispievajú k realizácii zámerov sociálnych pracovníkov“ (s. 14) a do nich sa môžu zapojiť aj odborníci z iných profesií. Tiež je pravdou, čo Libor Musil (2008a) tvrdí, že dnes ľudia vnímajú označenie sociálna práca s ponukou pestrejšej škály typov pomoci a služieb ako po spoločensko politických zmenách v roku 1989. Pričom svoju predstavu sociálnej práce ohraničuje štyrmi typmi vnímania sociálnej práce a to: administratívne poňatie, profesionálne poňatie a filantropické poňatie a aktivistické poňatie (Musil, L., 2008b).

Sociálnu prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi v súlade s Musilovým poňatím sociálnej práce zaraďujeme medzi profesionálne poňatia⁶, pretože tu je ideál roly sociálneho pracovníka predstavovaný ako „špecialista“, ktorého práca a úloha sociálnej práce v jeho podaní je „koncipovať, realizovať a vyhodnocovať dlhodobu poňatú intervenciu“ (Musil, L., 2008a, s. 67) s tým, že má vzdelanie najlepšie vysokoškolské a je účastný v ďalšom vzdelávaní. Pre výkon sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi je vhodné ak majú sociálni pracovníci dosiahnuté vysokoškolské vzdelanie aj z toho dôvodu, že sú okrem iných problémov títo klienti⁷ často označovaní ako „traumatizovaná cieľová skupina“ vďaka niekoľkým psychickým traumám, ktoré si odžívajú pokým sa nenachádzajú v azylovom konaní. Nakoniec môžeme súhlasiť s výrokom autoriek, že „sociálna pomoc bez adekvátneho počtu sociálnych pracovníkov, ktorí ju vykonávajú, by samozrejme bola neproduktívna. Za dôležitejšiu otázku však pokladáme kvalitu vykonávaného povolania sociálneho pracovníka“ (Gejdošová, Z. - Almašiová, A. - Rusnáková, M, 2006), pričom kvalitu vykonávania majú spojenú s kvalitným vzdelaním sociálneho pracovníka.

Sociálnu prácu ako odbor/profesiю vnímame v rámci jej humanistickej koncepcii skôr ako jej postmodernistické vnímania. O dôsledkoch modernizácie pre sociálnu prácu píše Chytil (2007, s. 66). Hovorí v súlade so Stoeszem, že sociálna práca končí, pretože vznikla v období industrializácie a zmeškala svoj prechod do postindustriálnej spoločnosti. Rovnako píše aj o tom, že teória sociálnej práce nezvládla prechod do modernizovanej doby.

Myslíme si, že sociálna práca sa neustále poskytuje aj v súčasnosti. Práve teraz oveľa viac ako kedykoľvek predtým je dôležitá koncepcia humanizmu (nie individualizácie) v sociálnej práci. Payne (2011) k humanizmu v sociálnej práci poznamenáva, že väčšina sociálnej práce je humanistická a samotný humanizmus považuje za východisko pre sociálnu prácu, pretože sociálna práca je o pomoci resp. o starostlivosti človeka voči inému človeku. Z tohto vyplývajú môžeme stále hovoriť o tom, že základom humanizmu v sociálnej práci je „rešpektovanie a prijímanie klienta takého akým je, so zachovávaním jeho vlastnej dôstojnosti a práva slobodne sa rozhodovať. V praxi sociálnej práce to znamená poskytnúť klientovi možnosti a nie riešenia, pretože riešenie sociálnej situácie klienta prichádza až vtedy, ak sa aj on sám stotožnil s možnosťou riešenia svojej životnej situácie. Vtedy možno hovoriť

⁶ Administratívne a filantropické a aktivistické poňatiu sa venovať v príspevku nebudeme, pre bližšie informácie o týchto poňatiach viď: MUSIL, Libor. 2008b.

⁷ V texte používame termín klienti z dôvodu jeho krátkosti a zaužívanosti, i keď súhlasíme, že by bolo vhodnejšie užívať termín užívateľa služieb sociálnej práce aj z dôvodu vyššie spomenutého kontextu vnímania služieb sociálnych pracovníkov Liborom Musilom.

o účinnosti sociálnej práce, ak ťažiskom je klient a jeho rozhodnutie“ (Brnula, P. in: Maslen, J.; Brnula, P., 2004, s. 80)

Sociálnu prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi môžeme tiež definovať v rovine poskytovania pomoci prostredníctvom sociálnej opory, ale tiež aj sociálnej podpory⁸. Kontext prepojenia poskytovania opory aj podpory je práve dôkazom „veľkého posunu“ v sociálnej práci za ostatných 20 rokov od jej byrokraticko-administratívnej podoby. To znamená, že pomoc tejto cieľovej skupine sa neobmedzuje len na sociálnu podporu, ale je poskytovaná aj sociálna opora, ktorú považujeme za vhodné doplnenie práve sociálnej podpory, bez ktorej by iste nemohli spomínaní klienti žiť. V tejto súvislosti považujeme za zaujímavé tiež vnímanie sociálnej práce van der Laanom (1998), ktorý tvrdí, že sociálna práca je zameraná predovšetkým na prepojenie materiálnych a nemateriálnych problémov. Podľa neho sociálny pracovník reaguje v tejto kombinácii „psychosociálnou pomocou“ a „zastupovaním materiálnych záujmov“. Toto tvrdenie van der Laana nám veľmi korešponduje s prepojením pomoci žiadateľom o azyl a azylantom prostredníctvom konceptu sociálnej podpory a sociálnej opory.

Podľa Tomeša (2011) sa súčasná sociálna práca mení aj čo do obsahu. Podľa neho sa viac štruktúruje, rozširuje sa jej záber a preniká do viacerých (pre sociálnu prácu) nových odborov (zdravotníctva, školstva, oblasť personalistiky a pod.). Rovnako tvrdí, že dnes sa už nestretávame s univerzálnym sociálnym pracovníkom v sociálnej starostlivosti, ale skôr so špecialistami na rôzne oblasti sociálnej práce. Za jednu z týchto oblastí môžeme považovať tiež sociálnu prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi ako konkrétnu činnosť v sociálnej starostlivosti.

V sociálnej práci so žiadateľmi o azyl a azylantmi vnímame postavenie sociálneho pracovníka inak oproti iným cieľovým skupinám sociálnej práce. Podľa Terezy Günterovej (in: Matoušek, O. a kol., 2005) sociálny pracovník je pre svojho klienta (žiadateľa o azyl alebo azylanta) často jediným kontaktom so svetom v novej krajine. Často krát je vnímaný ako prostredník medzi klientmi a spoločnosťou prijímajúcej krajiny.

Sociálny pracovník v sociálnej práci je „styčným bodom“ alebo „mostom“ medzi svojimi klientmi a majoritnou spoločnosťou, čo znamená, prenášanie požiadaviek spoločnosti na sociálnych klientov a naopak (obrázok č. 1). Túto pozíciu sociálneho pracovníka, ktorá je pred klientmi otvorená, pretože klienti vedia, kto je sociálny pracovník, a prečo je s nimi v kontakte, môže priniesť úspech a pomôcť riešeniu problému klientov. (Brnula, P. 2008, s. 48 – 49).

V rámci sociálnej práce so žiadateľmi o azyl hovoríme tiež o tzv. etapách sociálnej práce. Pre samotnú prácu sociálneho pracovníka je dôležité, aby pracoval systematicky. Systematicky znamená inak povedané metodicky. Základom metodiky sociálnej práce sú už spomínané etapy. Tie zaraďujeme k metodike sociálnej práce, z dôvodu, že predstavuje metodický postup práce s klientom. Podľa Novotnej a Schimmerlingovej (1992) sa sociálny pracovník riadi metodikou, t. j. súborom pravidiel a prostriedkov, ktoré sociálnu prácu činia časovo menej náročnou a uľahčuje postup práce. Etapy sociálnej práce by sme podľa Balogovej (2006) mohli nazvať tiež krokmi v sociálnej práci.

⁸ Na Slovensku bolo zvykom poskytovať najmä sociálnu podporu, pričom tá sa spája v praktickej, i v teoretickej rovine, predovšetkým s poskytovanou finančnou podporou. Sociálnu oporu naproti tomu vnímame ako morálnu podporu okolia alebo ako konkrétnu formu pomoci. Čiže súbor rôznorodých podporných aktivít, pochádzajúcich zo zdrojov z prostredia klienta – bližšie viď: Levická, J., 2007.

Etapy sociálnej práce podľa Novotnej a Schimmerlingovej sú: etapa sociálnej evidencie, etapa diagnostická, etapa navrhovania riešení a plán sociálnej terapie, etapa sociálnej terapie - sociálno-výchovného pôsobenia, etapa overovania výsledkov, dokumentácia sociálnej práce⁹. Pre potreby súčasnej doby môžeme tieto pôvodné etapy, ako ich autorky zadefinovali, uviesť do nasledovnej podoby:

1. **Prvý kontakt** – hľadanie možností vzájomného dorozumenia sa s klientom, zistenie, kde klient vidí, resp. vníma svoj problém alebo ťaživú sociálnu situáciu; jasné spoznanie klientov a sociálneho prostredia, z ktorého pochádzajú; o tejto etape tiež možno povedať, že v nej ide o prvotné získanie informácií od klientov;
2. **Evidencia** – vytvorenie kontraktu, zavedenie dokumentov ako záznamový hárok klienta a pod.;
3. **Diagnostika/posúdenie životnej situácie** – zisťovanie a hľadanie príčin, identifikácia problému. Sociálna diagnóza/posúdenie životnej situácie by mala/-o obsahovať informácie: o osobnosti klienta, o vzťahu klienta k jeho sociálnemu prostrediu, o sociálnej situácii klienta, v ktorej sa nachádza, reálny popis „všeobecnej“ informácie, v ktorej klient žil;
4. **Návrhy riešení situácie klienta a plán** – definovanie možností riešenia na základe sociálnej diagnostiky/posúdenia životnej situácie klienta a spoluúčasti klienta v riešení svojej situácie. Zároveň je tiež vhodné naplánovať aj časové hranice riešenia životnej situácie klienta;
5. **Intervencia** – realizácia konkrétnej práce s klientom;
6. **Dokumentácia** – zaznamenávanie práce s klientom;
7. **Katamnéza.**

So žiadateľmi o azyl a azyľantmi sa pracuje v rámci týchto etáp sociálnej práce, ktoré možno tiež považovať za akýsi návod v efektívnej práci s klientmi (Brnula, P., 2010b)

V rámci práce s klientmi – žiadateľmi o azyl a azyľantmi sociálny pracovník používa rôzne formy a metódy sociálnej práce.

Formy sociálnej práce rozlišujeme na základe počtu zúčastnených pre ktorých je intervencia, pomoc poskytovaná a to nasledovne:

- individuálna forma – (sociálna práca s jednotlivcom) – najfrekvencovanejšia formu práce;
- skupinová forma – (sociálna práca so skupinou) – traja a viac ľudí resp. práca s rodinou;
- komunitná forma – pracuje sa pritom s jednotlivými etnickými, národnostnými respektíve náboženskými komunitami navzájom v súčinnosti s majoritnou spoločnosťou;
- sociálna práca so spoločnosťou – v nej sa pracuje s veľkým počtom ľudí na veľkých územných celkoch (štát, kraj, obec a pod.) je orientovaná na všetkých členov spoločnosti a jej výsledky by mali byť riešením pre spoločnosť ako celok (Lovašová, S., 2011). Pri tejto forme je žiaľ nutné konštatovať, že ide o najviac zanedbanú formu práce v oblasti sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azyľantmi v súčasnosti.

Metódam sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azyľantmi môžeme rozumieť v súlade s Filkornom (1960), v jej najširšom význame ako ceste, návodu, ktorým sa niečo, pomocou konečného počtu krokov dosiahne, resp. dokáže. Konštatuje, „že metóda je všeobecnosť cesty, formy a návodu, ktorým sa niečo pozná, je teda postup, ktorým sa rozrieši celá trieda,

⁹ Je potrebné konštatovať, že etapám sociálnej práce sa venovalo už viacero autorov a autoriek. Za najviac blízke však považujeme uvedené etapy od uvedených autoriek. Z tohto dôvodu uvádzame už len nami upravené etapy práce s klientom.

skupina problémov“ (tamtiež, s. 15). V sociálnej práci neexistuje jednoznačné triedenie resp. delenie jej metód. Podľa Levickej (2006) k najfrekvencovanejším indikátorom je možné zaradiť časové, demografické, statusové, výkonové či činnostné hľadisko. Z hľadiska potreby sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi ako indikátor výberu metódy práce s klientom je možné použiť činnostné hľadisko. Konkrétne sú to: krízová intervencia; sociálna intervencia; sociálna služba; sociálna prevencia; sociálne poradenstvo; „sprevádzanie“ rodiny; socioterapia (sociálna terapia); materiálna asistancia (bližšie Brnula, P., 2008).

Práca so žiadateľmi o azyl je realizovaná zväčša v rezidenčných zariadeniach (záchytný a pobytové tábory), ktoré predstavujú celodennú nepretržitú (dvadsaťštyri hodinovú) formu pomoci alebo ochrany s rozmanitou škálou „služieb“ pod jednou strechou“ (Labáth, V., 2004, s. 10). Tým, že je nutné chrániť žiadateľov o azyl, do týchto inštitúcií je možný vstup iba na povolenie, čím zariadenia predstavujú istým spôsobom uzatvorenú inštitúciu. Uzatvorené inštitúcie Irena Kamanová (2007, s. 15) definuje ako tie, v ktorých „je socializácia, profesionálny a sociálny život limitovaný na areál inštitúcie a tým je zabezpečená vysoká miera ochrany“. Pričom však nemožno zariadenia považovať za úplne uzatvorené na rozdiel napr. od väzníc, lebo žiadatelia o azyl majú možnosť na priepustky zariadenia opúšťať. Práve tým, že sa žiadatelia nachádzajú v tomto type zariadenia vyplýva aj spôsob práce s nimi (rovnako ako v iných typoch rezidencií).

Pri práci s azylantmi už ide skôr o ambulatnú a terénnu prácu. To znamená, že práca so samotnými azylantmi je vykonávaná v sídle (pracovní) sociálneho pracovníka resp. v teréne, čím myslíme jeho prirodzené prostredie resp. môžeme hovoriť aj o domácej terénnej práci, ktorú definuje Gejdošová (2009) ako terénnu prácu vykonávanú v rodinnom prostredí. Súhlasíme s Klenovským (2006, s. 12-13), že „vstúpiť do prirodzeného sveta druhého človeka znamená porozumieť významovým súvislostiam jeho videnia a prežívania sveta ako celku (vedieť sa pozerieť na svet „jeho očami“) a vedieť sa orientovať a pohybovať v jeho kultúrnom prostredí, čo je v prípade terénnej sociálnej práce nevyhnutný predpoklad“. S tým súvisiac Ondrušková (2011, s. 175) tvrdí, že terénna sociálna práca „umožňuje najpresnejšie posúdiť sociálnu situáciu klienta/ komunity, presne adresovať sociálnu pomoc a sociálnu alebo inú službu“.

V práci s azylantom sa pracuje na jeho tzv. integrácii¹⁰ do spoločnosti. Integráciu vnímame¹¹ ako ju naformuloval Cenker (2009, s. 28) „je to súbor procesov, ktoré majú širšie pole pôsobnosti. Je to *viacstranná priebežná aktivita*. Počas integrácie dochádza k interakciám v rámci spoločnosti, do ktorej patria tak imigranti, ako aj občania. Spoločnosť vnímame teda ako sieť vzťahov, v rámci ktorých každý aktér musí regulovať svoje správanie tak, aby spoločnosť ako celok upevňovala svoje väzby. Nepochádza teda k integrácii do spoločnosti, ale integrácii spoločnosti. Tak „pôvodní“, ako aj „noví“ obyvatelia musia spoločnosť integrovať prostredníctvom konštruktívnej reflexie seba a inštitúcií, ktorých sú celkom. Efektívna integrácia, t. j. jediná možná integrácia, je teda neustály proces obnovy spoločnosti reagujúcej na neustále sa meniacu podobu“. Takto chápaná integrácia bude viesť aj k zmene pohľadu na tvorbu verejných politík, resp. by mala viesť k ich zmene, ako aj k zmene vnímania účinnosti jej nástrojov.

¹⁰ Integrácia ako koncept, je mnohými odborníkmi kritizovaný a považovaný za nie najvhodnejší spôsob práce s cieľovými skupinami v procese ich začleňovania sa do spoločnosti, ale keďže „Koncept integrácie cudzincov v Slovenskej republike“ hovorí práve o integrácii, budeme sa jej venovať bez ohľadu na možnosti snáď aj vhodnejších prístupov v práci na začleňovaní jedinca do spoločnosti.

¹¹ Považujeme za potrebné podotknúť, že od uvedenej definície integrácie v zákone NR SR č. 480/2002 Z. z. o azyle v znení neskorších predpisov a v dokumente Koncept integrácie cudzincov v Slovenskej republike, (ktorý som uvádzal v predchádzajúcich publikáciách a stotožňoval som sa s ňou – pozn. autora) sa nám v súčasnosti javí už vhodnejšie vnímanie integrácie a najmä pre sociálnu prácu viac v rovine tu uvedenej definície.

Integračný proces azylanta v nadväznosti na prácu sociálneho pracovníka by sa dal rozdeliť na tri fázy.

Prvá fáza je ešte v rámci práce v pobytových táboroch, v ktorých sociálni pracovníci pracujú na zblížovaní sa žiadateľa a azyl s kultúrou hostiteľskej krajiny a pochopení života majoritného obyvateľstva. Rovnako už v tejto fáze sa žiadateľ o azyl učí slovenskému jazyku, ktorého znalosť následne (v ďalších fázach integračného procesu) považujeme za dôležitú. V neposlednom rade sa v tomto období zoznamuje so zvykmi a tradíciami slovenskej spoločnosti. Túto fázu môžeme charakterizovať ako istý stupeň predprípravy na skutočný integračný proces. Tým však mnohí následne neprejdú. Bez tejto „predprípravy“ by nebolo možné skutočne pracovať na integrácii azylanta do spoločnosti. Preto sme sa rozhodli, že do fáz integrácie ako prvú zaradíme už túto prácu sociálnych pracovníkov na integrácii možného azylanta. Antolová (2011) túto fázu označuje iným spôsobom a to ako adaptačný proces, ktorý v sebe zahŕňa kultúrnu, jazykovú, psychickú a sociálnu adaptáciu (bližšie vid' Antolová, 2011).

Druhá fáza v období do dvoch rokov od priznania azylu na území Slovenskej republiky. Táto v sebe zahŕňa prácu sociálneho pracovníka v podobe „sociálnej asistencie“, čím myslíme pomoc sociálneho pracovníka pri vybavení všetkých nutných úkonov spojených so životom na Slovensku. Konkrétne pomoci pri: hľadaní vhodnej výučby slovenského jazyka (nadstavbového kurzu); pri vzdelávaní detí; zabezpečovaní ponuky ubytovania; hľadaní zamestnania pre azylanta; zabezpečenie zaevidovania azylanta do systému zdravotnej a sociálnej starostlivosti a nakoniec práca s majoritnou spoločnosťou na „zblížovaní sa s azylantmi.

Tretia fáza od dvoch do troch až piatich rokov od priznania azylu. V tejto fáze integračného procesu azylanta ide už o proces postupného odlučovania a osamostatnenia klienta od sociálneho pracovníka a služieb ním poskytovaných azylantovi. Intenzita stretnutí sociálneho pracovníka a azylanta je menšia a časový priestor medzi stretávaním sa klienta a sociálneho pracovníka sa predlžuje. Azylant vyhľadáva sociálneho pracovníka zriedkavejšie (bližšie Brnula, P., 2010b).

Ako je zrejmé z uvedeného sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi „prešla obrovský kus cesty“. Tomu môžeme rozumieť tak, že ak na začiatku to bolo o „učení“ sa zo zahraničia pre výkon sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi, tak v súčasnosti je prax sociálnej práce pre túto cieľovú skupinu jasne vymedzená a realizovaná. Toto obdobie je aj typické pre znížený počet podaných žiadostí o azyl, čo v kombinácii s tým, že je sociálnym pracovníkom jasné čo a ako majú robiť nutné posunúť sa do fázy od praxe sociálnej práce k tvorbe jej teórie.

3. Od realizovanej sociálnej práce so žiadateľmi o azyl k tvorbe nových možností alebo od praxe k teórii sociálnej práce

Stav nízkeho počtu žiadostí o azyl v súčasnosti v porovnaní s minulým obdobím by sme v sociálnej práci mali využiť aj na to, aby sme tvorili a nachádzali nové možnosti pre jej skvalitnenie. V tabuľke nižšie dokazujeme, že z hľadiska počtu žiadostí o azyl v súčasnosti v porovnaní s minulým obdobím najmä rokmi 2003 a 2004, ide o klesajúcu tendenciu, kedy z „kvantitatívne orientovanej sociálnej práci“, reprezentovanej veľkým počtom klientov, možno prejsť na výkon „kvalitatívne orientovanej sociálnej práce“ na klienta.

Tabuľka 1: počet žiadostí o udelenie azylu v jednotlivých rokoch

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Počet	96	140	359	415	645	506	1320	1556	8151

Rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Počet	9743	10358	11395	3549	2849	2642	909	822	541

Zdroj: štatistika MÚ MV SR – www.minv.sk - <http://www.minv.sk/?statistiky-20>

Kultúrny kontext krajiny do ktorej žiadateľ o azyl prichádza je pre neho veľmi dôležitý. Podľa Ondrejoviča (2009) je cudzinec človek, ktorý sa nachádza v prostredí, ktoré nepozná, a realita, s ktorou sa stretáva nie jeho integrálnou súčasťou. „Kultúrny vzorec referenčnej skupiny sa stáva cudzincovi poľom dobrodružstva, nie istotou a prístrešom“ (tamtiež, s. 399). Uvedomujeme si, že každý človek, jedinec, je ovplyvnený vo svojom vývoji ako aj socializácii kultúrou, v ktorej sa narodil, socializoval sa a jednoducho povedané žil. Ak pripustíme túto skutočnosť je jasné, že v prípade príchodu do inokultúrneho priestoru (inej kultúry) bude nutné byť citlivý v prístupe k tomuto človeku ako aj chápaní na vysvetlenia ako je to „všetko inak“. V prístupe z pohľadu akulturačného môžeme výrazne vnímať dva smery (dve politiky). A to asimilačné politiky a politiky multikulturalizmu. Prikláňame sa k politikám multikulturalizmu. Tie môžeme podľa Gallovej Kriglerovej a Kadlečíkovej (2009) rozdeliť na komunitaristický multikulturalizmus a liberálny multikulturalizmus. Komunitaristický multikulturalizmus spomínané autorky definujú ako politiku na „dosiahnutie rovnosti ľudí nie ako jednotlivcov, ale ako členov rôznych skupín, pretože majú oprávnený nárok zachovať si svoje skupinové charakteristiky“ (tamtiež, s. 61). Liberálny multikulturalizmus podľa uvedených autoriek „považuje existenciu rôznych skupinových charakteristík vo verejnom priestore len za prostriedok k dosiahnutiu rovnosti jednotlivcov, ale snaží sa reformulovať prístup k jej dosiahnutiu tak, aby bola odstránená dominancia jednej skupiny nad ostatné“ (tamtiež, s. 61). To je však prístup z hľadiska tvorby politik a rovnako aj prístup sociálneho pracovníka, ktorý by jednoznačne mal byť kultúrne citlivý voči klientom, o čom v súvislosti s výkonom sociálnej práce nepovažujeme vôbec za nutné viesť diskusiu¹².

Z hľadiska teoretického vymedzenia v sociálnej práci podľa Ondrejoviča (2009) „s osobitnou naliehavosťou vystupujú v tejto súvislosti teórie každodennosti. Pričom každodennosť ako pojem sa tu stáva centrálnym pojmom paradigmatických zmien už od konca 70. rokov v pedagogike, sociálnej práci i v sociológii, pričom sa zdôrazňuje význam životných skúseností človeka“. Tieto sú odzrkadlené najmä v teóriách, ktoré v sociálnej práci poznáme pod pojmom antiopresívne. Tie považujeme v súčasnosti už za absolútnu súčasť práce sociálneho pracovníka so žiadateľmi o azyl a azylantmi.

Súčasná sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi vo svojej praxi je skôr orientovaná eklekticky. Eklektický štýl myslenia človeka vychádza resp. sa opiera o filozofickú školu v antike „eklekticismus“ (Blaser, A. – Heim, E. a kol. 1994). Eklekticismus môžeme chápať v poňatí Kratochvíla (2006, s. 107) „ako kombinované využívanie rôznych metód bez ohľadu na ich pôvodné teoretické východisko“. Pričom však súhlasíme s Blaserom a Heimom a kol. (1994), že to nesmie znamenať, že sociálni pracovníci využívajú ľubovoľne alebo dokonca nereflektovane metódy, bez akéhokoľvek teoretického pozadia alebo bez určitej filozofie. Eklekticismus využívaný v praxi sociálnej práce vedie v teórii k integratívneho ponímaniu sociálnej práce.

Ako už vyššie spomínáme zakladáme si na humanistickej koncepcii v sociálnej práci, pričom je nám jasné, že v praxi je zohľadňovaný antiopresívny prístup, ktorý je praktickej

¹² Považujeme za absolútnu normu, že sociálny pracovník je kultúrne citlivý.

sociálnej práci založený najmä na zdôrazňovaní učenia zmocnenia sa (empowermentu) klientov v ich živote.

Z hľadiska kombinácie dvoch faktorov a to: vlastných skúseností v poskytovaní starostlivosti tejto cieľovej skupine klientov sociálnej práce (v čase 20. rokov) a potrieb klientov (to čo majú zo spolupráce so sociálnym pracovníkom získať) navrhujeme do spolupráce sociálneho pracovníka a klienta – žiadateľa o azyl/azylanta zaradiť využitie metód práce sociálneho pracovníka v rámci modelu zameranom na úlohy.

Podľa Navrátila (2009) ide o model krátkodobej intervencie, ktorý vznikol ako jeden z mála priamo v sociálnej práci. Krátkodobú intervenciu považujeme v súlade s delením Timuľáka (2006) za ohraničenú do 20 sedení¹³. Prístup zameraný na úlohy vznikol na pôde psychosociálneho prístupu a nadväzuje na prácu Helen Harris Perlmanovej a Florence Hollisovej, pričom základy tohto prístupu boli vypracované v šesťdesiatych rokoch minulého storočia v USA. Tento teoretický model predpokladá, že veľká časť psychosociálnych problémov má len dočasný charakter. Má definované okruhy problémov, pre ktorý je pokladaný za indikovaný. Je ich osem, pričom v šiestich spĺňa indikáciu jeho použitia aj pri žiadateľoch o azyl/azylantoch. A to: konflikty v medziľudských vzťahoch; nespokojnosť v sociálnych vzťahoch; problémy s formálnymi organizáciami; problémy v naplňovaní sociálnych rolí; problémy pri sociálnych zmenách/rozhodovaní; a problémy s nedostatkom zdrojov. Navrátil (2009, s. 151) tvrdí, že „tento model vychádza z predpokladu, že odstránením prekážok, ktoré udržiavajú klienta v jeho problémovej situácii, umožní sociálny pracovník klientovi dosiahnuť požadovanú zmenu. Prístup sa zameriava na súčasnosť a je pre neho podstatné to, čo je „tu a teraz“ a nie to, čo sa odohralo v minulosti“. Navrátil v publikácii z roku 2001 k tomuto prístupu ešte poznamenáva, že tento prístup vykazuje merateľnú efektívnosť v práci sociálneho pracovníka. Rovnako tvrdí, že je ho možné využiť samostatne, pri riešení konkrétnych problémov, ale tiež aj ako integrujúcu metódu v sociálnej práci. Ak vychádzame z tohto tvrdenia, potom by sme zavedením prístupu orientovaného na úlohy len podporili, to čo sa v praxi v súčasnosti nachádza a to užívanie eklektického prístupu. (Týmto by sme zároveň rešpektovali tézu od praxe k teórii, bez akéhokoľvek narušenia fungovania praxe).

V praktickej sociálnej práci ako jeden za najzávažnejší problém pri práci s touto cieľovou skupinou považujeme ich kultúrnu a sociálnu integráciu do spoločnosti (ako píšeme vyššie), ktorá je často spôsobená aj nedobrou/absentujúcou kvalitnou sociálnou sieťou žiadateľov o azyl/azylantov¹⁴.

Už vo výskume „Potreby migrantov na Slovensku“ realizovanom v roku 2006 autormi Popperom; Bianchim; Lukšíkom a Szeghy sa ukázalo, že migranti na Slovensku žijú v ôsmich typoch sociálnych sietí:

- „plne integrovaní jednotlivci – majú pomerne rozšírené sociálne siete, skladajúce sa z krajanov ako aj z občanov Slovenska,
- čiastočne integrovaní jednotlivci – majú vytvorenú tzv. dvojité sociálnu sieť, vytvárajú si okruh na Slovensku, ale udržiavajú silné sociálne väzby v krajine pôvodu,
- plne asimilovaní jednotlivci – tí, ktorí sa dištancujú od svojej pôvodnej kultúry v plnej miere a prevzali kultúru Slovenska,
- čiastočne asimilovaní jednotlivci – splynuli s pracovným kolektívom, ich neformálny život je realizovaný v rodinách,
- separované komunity – prejavujú sa vlastnou sebestačnosťou komunity a nezáujmom o integráciu,

¹³ Podľa Blasera A. – Heima, E. a kol. (1994) výskumy psychoterapie ukázali, že o krátkodobej terapii hovoríme v prípade ak ide približne o 20 – 26 sedení.

¹⁴ Týchto dôvodov je viac, pre ktoré môže zlyhávať sociálna sieť migranta. Bližšie viď: Brnula, P. 2010a.

- plne segregované komunity – rodiny usadené blízko seba, ktoré si poskytujú sociálnu podporu žijúci v rurálnom prostredí,
- čiastočne segregované komunity – sú segregovaní najmä z dôvodu, že sa k nim majorita správa diskriminačne (túto skupinu tvoria najmä ľudia inej rasy), majú vytvorené len užšie sociálne siete, ktoré sú však plnohodnotné
- individualisti – členovia tejto skupiny nemajú potrebu vytvárať si sociálne siete na Slovensku.“ (Popper, M. – Bianchi, G. a kol., 2006, s. 60 – 64)

Z uvedeného výskumu tiež vzišlo, že najviac zo sociálneho aspektu chýba migrantom rodina, priatelia, rodné mesto (tamtiež). Sociálny pracovník sa však môže zaujímať o prácu len s členmi tých skupín migrantov, ktorí majú skutočný záujem o tvorbu vlastných sociálnych sietí na Slovensku, čím bude ich integračný proces jednoznačne uľahčený.

V ďalšom výskume (Kriglerová, E. G. - Kadlečíková J. 2009) autorky poukazujú na problém migrantov s ktorým sa stretávajú po príchode na Slovensko a to na „nútené“ vyhľadávanie pomoci u svojich známych, priateľov alebo rodiny. Doslovne píšú „ak neexistujú na strane prijímajúcej spoločnosti (teda aj inštitúcií) dostatočné integračné nástroje, ktoré by dokázali poskytnúť adekvátnu pomoc v prvom období po príchode do krajiny, komunikácia a vnútrogrupinová solidarita je viac nevyhnutnosťou ako slobodnou voľbou človeka prichádzajúceho do novej krajiny“ (tamtiež, s. 34). Rovnako autorky poukazujú na to, že migranti často potrebujú „otvárača dverí“ do majoritnej kultúry. Tým môže byť aj sociálny pracovník v tom ideálnom prípade, ak sa neuzatvára migrant do svojej komunity a chce vytvárať na Slovensku svoje sociálne siete.

„V sociálnej práci rozlišujeme tri rôzne koncepcie vytvárania sociálnych sietí: prípadový manažment – riadenie profesionálov; sociálnu podporu siete a vytváranie sietí ako aktivitu“ (Looger, C., 2008, s. 212) V sociálnej práci si jasne uvedomujeme, že nikto nie je schopný fungovať bez existencie sociálnych sietí a preto je dôležité, aby sociálny pracovník ako dobrý prípadový manažér učil klienta budovaniu sietí. Podľa Looger a kol. (2008) vytváranie sociálnych sietí má aj svoje dve fázy:

Prípravná fáza – plánovanie vytvárania sietí – schopnosť žiadateľa o azyl komunikovať v novom prostredí.

Fáza prevedenia – je prítomná všade a neustále, pretože sa všade a neustále siete žiadateľa o azyl vytvárajú.

Pričom sa tu pri práci na vytváraní sietí sociálny pracovník ocitá v roli trénera alebo kouča, kde sa využívajú aj prvky behaviorálneho prístupu a to tréning a nácvik aj pomocou hrania rolí.

Na prácu budovania sociálnych sietí môže sociálny pracovník využiť aj pomoc dobrovoľníkov, ktorí sú z miestnej komunity. Tak naplňajú začiatok budovania sociálnych sietí žiadateľa o azyl. Pričom dobrovoľníkom máme na mysli tých ľudí pracujúcich pre sociálneho pracovníka, ktorí podľa typológie dobrovoľníkov Mydlíkovej (2002, s. 11) patria do skupiny tých, ktorí „pracujú v organizácii bez akejkoľvek finančnej náhrady a kompenzácie“.

V súčasnosti už väčšina sociálnych pracovníkov na rozdiel od minulosti využíva pre skvalitňovanie poskytovaných služieb aj supervíziu, čo považujeme za veľmi prínosné. Žiaľ v podmienkach slovenskej sociálnej práce sa stále stretávame s vnímaním supervízie ako kontroly, preto považujeme za nutné zdôrazniť vnímanie supervízie nami ako ju vníma Vaska (2007, s. 103) „ako kontinuálne zvyšovanie profesionality“ sociálneho pracovníka. Supervízia má nesporný prínos pre rozvoj sociálnej práce v jej konkrétnej činnosti. Považujeme za dôležité konštatovať, že už to nie je len v rovine teórie, ale skutočne prax sociálnej práce ukazuje, že supervízia je využívaná čím ďalej tým viac.

Ako zatiaľ „posledný významný príspevok“ praxe sociálnej práce do jej teórie považujeme pomenovanie profesionálnej roly sociálneho pracovníka na rolu „integrátora (zjednotiteľa)/koordinátora“. Túto rolu popísal Chechak (2011, in Tomeš, I. 2011) ako rolu, v ktorej sociálny pracovník kompletizuje, organizuje všetky časti do jedného celku s tým, že jeho práca siaha od advokácie až po poskytovanie technickej pomoci svojim klientom. Takto pomenovaná profesionálna rola sociálneho pracovníka pokrýva to, čo v reálnej praxi sociálnej práce skutočne vykonáva.

Záver

Sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi za ostatných 20 rokov svojej existencie „prešla veľký kus cesty“. Od obdobia kedy sme ju realizovali v podmienkach absolútne začiatočníckych t. j. od teórie k praxi, až po súčasnú sociálnu prácu, ktorú ako popisujeme môžeme charakterizovať od praxe k teórii.

Našou snahou bolo ponúknuť nové možnosti sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi vychádzajúc a rešpektujúc výkon praxe sociálnej práce s touto cieľovou skupinou.

Nedávame si ambíciu vyčerpať všetky možnosti prechodu od praxe do teórie. Uvedené návrhy predstavujú istý teoretický koncept, pričom rešpektujeme a vychádzame z praktických skúseností sociálnych pracovníkov v tejto oblasti.

Ak týmto činom začne proces obnovy a skvalitňovania teórie ako aj praxe sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi, tak to je to najviac čo sme mohli dosiahnuť.

Literatúra:

ANTOLOVÁ, Vladimíra. 2011. *Sociálnoprávna ochrana maloletých bez sprievodu. Metódy sociálnej práce so žiadateľmi o azyl, azylantmi, maloletými bez sprievodu*. 1. vyd. Ružomberok : Verbum – Katolícka univerzita v Ružomberku, 2011. 134 s. ISBN 978-80-8084-672-5

BALOGOVÁ, Beáta, (ed.). 2006. *Úvod do sociálnej práce pre sociálnu a charitatívnu službu*. 2. doplnené vydanie. Prešov : PBF PU v Prešove, 2006. 75 s. ISBN 80-8068504-5

BLÁHA, Inocenc, Arnošt. 1968. *Sociologie*. 1. vyd. Praha : Academia, 1968. 433 s.

BLASER, Andreas – HEIM Edgar a kol. 1994. *Na problém orientovaná psychoterapia. Koncept integrovanej krátkodobej psychoterapie*. 1. vyd. Trenčín : vydavateľstvo F, 1994. 302 s. ISBN 80-967277-0-2

BRNULA, Peter. 2007. *Príprava sociálnych pracovníkov na prácu s utečencami – súčasnosť a perspektívy v budúcnosti.*, s. 28 – 30 in BRNULA, Peter – KOSCUROVÁ, Zoja (eds.) *Nové trendy v príprave a uplatnení sociálnych pracovníkov: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Bratislava 19. – 30. 6. 2006*. 1 vyd., Bratislava: OZ Sociálna práca, 2007, s. 296, ISBN 978-80-89185-27-6

BRNULA, Peter, 2008. *Sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi*. 1. vyd. Prešov : Akcent print – Pavol Šidelský, 2008. 88 s. ISBN 978-80-89295-10-4

BRNULA, Peter. 2010a. *Sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi v podmienkach Slovenska*. s. 89 – 96 In: PITNEROVÁ, Dagmar – SKARUPSKÁ, Helena (eds.): *Akční pole sociální práce IV. Odlišnost sociální práci. Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 2010 ISBN 978-80-7315-211-6

BRNULA, Peter. 2010b. *Základy sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi*. 1. vyd. Bratislava : Iris, 2010. 79 s. ISBN 978-80-89238-43-9

BRNULA, Peter – GABURA, Ján – LABÁTH, Vladimír – VASKA, Ladislav. 2011. *Sociálna práca – dve dekády existencie študijného odboru sociálna práca*. – v tlači.

- CENKER, Michal. 2009. *Koncept integrácie a aspekty jej vnímania na strane migrantov žijúcich na Slovensku.* (s. 27 – 35) v: VAŠEČKA, Michal – KOŠŤÁL Ctibor (eds.). 2009. *Integrácia migrantov – vieme čo chceme?* 1. vyd. Prešov/Bratislava: ADIS/Univerzita Komenského v Bratislave, 2009. 324 s. ISBN 978-80-89244-51-5
- DOBRÍKOVÁ, Patrícia – FABIÁNOVÁ Lenka. 2008. *Prínos Jane Addamsovej pre sociálnu prácu dnes.* s. 140 – 143 in LEVICKÁ, Jana. (ed): *Quo vadis sociálna práca slovenská?* Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou. 1. vyd. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2008. 152 s. ISBN 978-80-8082-235-4
- FILKORN, Vojtech. 1960. *Úvod do metodológie vied.* 1. vyd., Bratislava : SAV, 1960. 416 s.
- CHYTIL, Oldřich, 2007. *Důsledky modernizace pro sociální práci.* s. 64 – 71 in Sociální práce/Sociálna práca 4/2007 ISSN 1213-6204
- GALLOVÁ KRIGLEROVÁ, Elena – KADLEČÍKOVÁ, Jana. a kol. 2009. *Migranti. Nový pohľad na staré problémy.* 1. vyd. Bratislava : CVEK, 2009a. 127 s. ISBN 80- 970267-8-3
- GEJDOŠOVÁ, Zuzana – ALMAŠIOVÁ, Angéla – RUSNÁKOVÁ, Markéta. 2006. *Kvalifikačná a profesijná pripravenosť sociálnych pracovníkov.* In: Sociálna politika a zamestnanosť : mesačník Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny a Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR. 2006, ISSN 1336-5053.
- GEJDOŠOVÁ, Zuzana. 2009. *Terénna sociálna práca.* 1. vyd. Ružomberok : PdF KU v Ružomberku, 2009, 123 s. ISBN 978-80-8084-502-5
- HATÁR, Ctibor. 2006. *Sociálna pedagogika, sociálna andragogika a sociálna práca v kontexte teoretických, profesijných a vzťahových reflexií.* 1. vyd. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2006. 149 s. ISBN 80-8094-015-0
- HUNTINGTON, Samuel, P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu.* 1. vyd. Praha : Rybka publishers, 2001. 447 s. ISBN 80-86182-49-5
- KAMANOVÁ, Irena. 2007. *Inštitucionalizované sociálne služby a kvalita života seniorov.* 1. vyd. Ružomberok : PdF KU v Ružomberku, 2007. 87 s. ISBN 978-80-8084-275-8
- KLENOVSKÝ, Libor. 2006. *Terénna sociálna práca.* 1. vyd. Bratislava : OZ Sociálna práca, 2006. 97 s. ISBN 80-89185-18-5
- KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, Marie. 1946. *Psychogenese sociálních případů. O vzniku sociální úchylnosti.* 1. vyd. Praha : Nová Osvěta. 1946. 343 s.
- KRATOCHVÍL, Stanislav. 2006. *Základy psychoterapie.* 5. aktualizované vyd. Praha : Portál, 2006. 384 s. ISBN 80-7367-122-0
- LAAN van der, Geert, 1998. *Otázky legitimity sociální práce.* 1.vyd. Boskovice/Ostrava : Albert/ZSF Ostravské univerzity, 1998. 260 s. ISBN 80-85834-41-3
- LABÁTH, Vladimír. 2004. *Rezidenčná starostlivosť.* Bratislava : OZ Sociálna práca, 2004. 144 s. ISBN 80-89185-03-7
- LEVICKÁ, Jana. 1999. *Náčrt dejín sociálnej práce.* 1 vyd. Trnava : SAP – Slovak Academic Press, 1999. 104 s. ISBN 80-88908-29-9
- LEVICKÁ, Jana. 2006. *Na ceste za klientom. Metódy, formy a prístupy v sociálnej práci.* 1. vyd. Trnava : Oľga Váryová – ProSocio, 2006.334 s. ISBN 80-969454-0-8
- LEVICKÁ, Jana. 2007. *Sociálna práca I.* 1. vyd. Trnava : Oliva, 2007. 168 s. ISBN 978-80-969454-2-9
- LEVICKÁ Jana – BALOGOVÁ Beáta. 2009. *Imaginárny diskurs s Neilom Thompsonom o sociálnej práci...* In: Revue sociálnych služieb 1/2009 s. 4 – 18
- Koncepcia integrácie cudzincov v Slovenskej republike, uznesenie vlády SR č. 338 zo 6. mája 2009
- LOVAŠOVÁ, Soňa. 2011. *Metódy a techniky sociálnej práce.* s. 78 – 128 in ŽIAKOVÁ, Eva a kol. 2011. *Sociálna práca. Teoretické východiská a praktické kontexty.* 1. vyd. Košice : UPJŠ, 2011. 286 s. ISBN 978-80-7097-870-2

- LOGGER, Cootje a kol. 2008. *Vytváření sítí* s. 211 – 229 In: *Metody sociální práce s imigranty, azylanty a jejich dětmi*. 1. vyd. Praha/Kroměříž : Triton, 2006 365 s. ISBN 978-80-7387-097-3
- LOVČÍ, Radovan. 2007. *Alice Garrique Masaryková. Život ve stínu slavného otce*. vyd. 1. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2007. 485 s. ISBN 978-80-7308-189-8
- MASLEN, Jozef – BRNULA, Peter. 2004. *Sociální práce s utečencami*, 1. vyd. Bratislava : OZ Sociální práce, 2004, 105 s. ISBN 80-89185-06-1
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2005. *Sociální práce v praxi. Specifika různých cílových skupin a práce nimi*. Praha : Portál, 2005. 350 s. ISBN 80-7367-002-X
- MIKOVÁ, Zuzana. 2009. *Resocializácia, formy, metódy, efektívnosť*. s. 309 – 339 in ONDREJKOVIČ, Peter a kol. 2009. *Sociálna patológia*. 3. vyd. Bratislava : Veda, 2009. 580 s. ISBN 978-80-224-1074-8
- MUSIL, Libor. 2004. „*ráda bych Vám pomohla, ale*“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. 1. vyd. Brno : Marek Zeman, 2004. 243 s. ISBN 80-903070-1-9
- MUSIL, Libor. 2008a. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. In: *Sociální práce/Sociální práce 2/2008*, s. 60 – 79 ISSN 1213-6204
- MUSIL, Libor. 2008b. *Typologie pojetí sociální práce*. 42 – 48 s. in TOKÁROVÁ, Anna – MATULAYOVÁ, Tatiana (eds.) *Sociálna pedagogika, sociálna práca a sociálna andragogika – aktuálne otázky teórie a praxe*. 1. vyd. Prešov : FiF Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 513 s. ISBN 978-80-8068-927-8
- MYDLÍKOVÁ, Eva. 2002. *Dobrovolníctvo na Slovensku alebo „Čo si počať s dobrovoľníkom“*. 1. vyd. Bratislava : ASSP, 55 s. ISBN 80-968713-0-7
- NAVRÁTIL, Pavel. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. 1. vyd. Brno : Marek Zeman, 2001. 167 s. ISBN 80-903070-0-0
- NAVRÁTIL, Pavel. 2009. *Metody práce s klientom v modelu zaměřeném na úkoly (úkolově orientovaný přístup)*. s. 138 – 159 in OLÁH, Michal – SCHAVEL, Milan a kol. 2009. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. 3. doplnené a prepracované vyd. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2009. 228 s. ISBN 80-969449-6-7
- NOVOTNÁ, Věra – SCHIMMERLINGOVÁ, Věra. 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*, 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova Praha 1992. 128 s. 382-184-92 17/99
- ONDREJKOVIČ, Peter. 2009. *Predsudky, xenofóbia a rasizmus*. 375 – 406 s. in ONDREJKOVIČ, Peter a kol. 2009. *Sociálna patológia*. 3. vyd. Bratislava : Veda, 2009. 580 s. ISBN 978-80-224-1074-8
- ONDRUŠKOVÁ, Elena. 2011. *Sociálna práca v sociálne vylúčených komunitách*. 157-182 in PRUŽINSKÁ, J. a kol. 2011. *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*. Bratislava: Iris, 2011. ISBN 978-80-89238-53-8
- PAYNE, Malcolm. 2011. *Humanistic Social Work. Core Principles in Practice*. 1st ed. Chicago : Lyceum Books, Inc. 2011. p. 155 ISBN 978-1-933478-30-2
- POPPER, Miroslav – Bianchi Gabriel a kol. 2006. *Potreby migrantov na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava : VEDA KVS BK SAV a IOM, 2006. 140 s. ISBN 80-224-0927-8
- RICHMOND, Mary 1965. *Social diagnosis*. 1. vyd. New York/London : The Free press 1965. s. 511 - (1st. free press paperback edition) originally published by Russell Sage Foundation in 1917
- ROBINSON, Virginia. 1938. *A Changing Psychology in Social Case Work*. 1938
- TIMUĚÁK, Ladislav. 2006. *Základy vedení psychoterapeutického rozhovoru: integrativní rámec*. 1. vyd. Praha : Portál, 2006. 184 s. ISBN 80-7367-106-9
- TOMEŠ, Igor. 2011. *Sociální práce dnes a zítra*. s. 7 – 16 in MARÁŠKOVÁ, Ivana (ed.). *Politiky a paradigmatá sociální práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme? Sborník z konference*. 1. vyd. Zlín : Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2011. 200 s. ISBN 978-80-7318-994-5

VASKA, Ladislav. 2007. *Odborná prax a možnosti využitia supervízie v odbornej praxi na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislave*. s. 103-109 In: NAVRÁTIL, P. – ŠIŠLÁKOVÁ, M. 2007. *Praktické vzdělávání v sociální práci*. Brno : Centrum praktických studií, Brno, 2007. 187 s. ISBN 978-80-7399-343-6

Zákon NR SR č. 480/2002 Z. z. o azyle v znení neskorších predpisov

www.minv.sk – stránka Ministerstva vnútra Slovenskej republiky

Kontakt:

PhDr. Peter Brnula, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Pedagogická fakulta, Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky,

Katedra sociálnej práce

Šoltésovej 4

811 08 Bratislava

brnula@fedu.uniba.sk

Několik poznámek k zacházení s „Ockhamovou břitvou“ v poradenské praxi

Leoš Zatloukal

Abstrakt

Příspěvek se zabývá tím, jak využívat teorie v každodenní poradenské praxi. Věnuje se tomu, jak rozpoznat užitečné teorie od neužitečných a jakým způsobem teoretizovat dostatečně ale přitom nesklouznout k planému teoretizování. Autor vychází z přístupu zaměřeného na řešení (solution-focused approach) a hájí maximální jednoduchost a úspornost, přitom zároveň upozorňuje i na rizika přílišných zjednodušení. Příspěvek bude doplněn příklady z praxe.

Klíčová slova: Teorie, praxe, Ockhamova břitva, přístup zaměřený na řešení

Abstract

Presentation is devoted to the question, how to use theories in everyday counseling practice. It's focused on how to recognize useful and unuseful theories, how to theorize enough but not too much. Autor is influenced by solution-focused approach and stands for maximum simplicity and also point out the dangers of oversimplifying things. There will be case examples in presentation too.

Keywords: Theory, practice, Ockham razor, solution-focused approach

„Měli bychom dělat věci tak jednoduše, jak je to jen možné, ale nikoli jednodušeji.“ (Albert Einstein)

1. Úvodem - trocha teorie o teoriích

Diskusi o práci s Ockhamovou břitvou je vhodné začít alespoň krátkým pohledem na teorie a na jejich význam a roli v poradenství. Existuje nepřehledné množství různých definic teorií, které se mnohdy doplňují, někdy jsou v protikladu. Nabízím zde několik příkladů:

„Teorie je systém konceptů které se snaží dát celkové vysvětlení určité oblasti poznání.“ (Godzich In De Shazer et. al., 2007, s. 104)

„Teorii chápeme jako systém pojmů a tvrzení, který představuje abstrahující vysvětlení vybraných fenoménů. Teorie umožňuje fenoménům světa porozumět, vysvětlit je, kritizovat nebo předpovídat. Jedná se o koncentrovanou množinu znalostí vyjádřenou nějakým symbolickým způsobem.“ (Hendl, 2005, s. 31)

„Dobře vystavěná hypotéza se stává teorií. Teorie představuje určitý pohled, chápání, přístup k předmětu zkoumání. Na jejím základě je možno vyslovovat nové hypotézy a konstruovat nová pokusná uspořádání.“ (Neubauer, 2004, s. 39)

Výše uvedené definice i texty některých autorů, kteří se teoriemi zabývají a nenabízejí přímo definici pojmu „teorie“ (zřejmě předpokládají, že pojem je srozumitelný i bez vysvětlování - každý si *něco* představí, když se řekne teorie), zdůrazňují takové aspekty teorií, jako jsou návody, sociální konstrukty, explanační modely, přístupy, předpisy (co a jak má být) či vztahy mezi jevy (např. McLeod, 2003, Navrátil, 2001; Payne, 1997; Bateson, 2006; Mintzberg, 2005; Neubauer, 2004).

Rád bych se ještě krátce zastavil u poslední z výše uvedených definic, kterou zformuloval Zdeněk Neubauer. Uvedená definice naznačuje určitou dynamiku teorií – teorie vzniká z „nepatrných počátků“ (Neubauer, 2004), z nějaké nové dílčí hypotézy či „neslučitelné alternativy“ (Feyerabend, 2001), která nabývá na významu a rozšiřuje „obzor své platnosti“ a stává se základem a kritériem formulace dalších hypotéz a dalšího poznávání, které díky tomu nemůže původní teorii přímo zproblematizovat a revidovat, ale jen

upřesňovat (Neubauer, 2004). Aby tento proces nebyl jen sebeudržující a sebeutvrzující, ale aby byla možná i nějaká inovace, je třeba cíleně hledat ony „neslučitelné alternativy“. Výstižně to vyjadřuje Hebb (in Mintzberg, 2005, s. 356): „Dobrá teorie je taková, která vydrží pohromadě dostatečně dlouho na to, aby vás dostala k lepší teorii.“

Ještě širší pohled na teorie nabízí ve své vlivné koncepci reflektivní praxe Schön (1991), který poukazuje na fakt, že profesionálové v praxi - často nereflektovaně - využívají vedle formálních (vědeckých) teorií i četné neformální teorie, které vycházejí z interakcí s klienty a kolegy, z minulých životních zkušeností či z postřehů a podnětů z takových (z přísně vědeckého hlediska) „pochybných“ zdrojů, jako je četba románu, pozorování lidí v parku či sledování oblíbeného seriálu. Ačkoli může pro mnoho lidí těžko stravitelné říkat takovým věcem „teorie“, přesto se tyto rámce v praxi objevují, aktivně využívají a slouží k podobným účelům, jako slouží (nebo mají sloužit) formální vědecké teorie. Pokud platí, že „všechny teorie jsou lživé... nejsou skutečnost..., což znamená, že musíme volit své teorie podle toho, jak jsou užitečné a nikoli podle toho, jak jsou pravdivé“ (Mintzberg, 2005, s. 356), je nasnadě, že potřebujeme různé teorie různého druhu, aby bylo z čeho vybírat (Feyerabend, 2001; Mintzberg, 2005). Řečeno s Batesonem (2006) - více pohledů je vždy lepší než jeden.

Vraťme se ale k teoriím v poradenství a terapii. McLeod (2003) shrnuje základní pohledy na teorie v poradenství:

- a) **teorie jako strukturovaný soubor myšlenek** – teorie nabízí rámec pro porozumění a ověřování platnosti konceptů, přičemž lze jednotlivé koncepty řadit hierarchicky podle úrovně abstrakce (např. Rapaport, Gill in McLeod, 2003; Payne, 1997; Navrátil, 2001)
- b) **teorie jako sociální konstrukty** – teorie se vytvářejí v sociálních kontextech, institucionalizují se, předávají se (nejen v knihách, ale i ústní tradicí), vzniká jejich vlastní jazyk, komunity odborníků apod.
- c) **účelem teorií je vysvětlit či porozumět** – tradiční pohled na teorie zdůrazňuje vysvětlující funkci, tedy schopnost určit příčinné faktory událostí a předvídat a kontrolovat je, novější pohledy zdůrazňují spíše porozumění, které nabízí různé pohledy na danou událost, velmi opatrné předpovědi budoucího vývoje a neustálou „konverzaci se situací“ (Rorty in McLeod, 2003; Schön, 1991).

Význam teorií v poradenství a terapii plasticky popisují Prochaska a Norcross (1999, s. 17):

„Bez teorie či systému by kliničtí pracovníci byli bezbrannými, bezcílně bloudícími stvořeními, bombardovanými během jednoho sezení doslova stovkami dojmů a útržků informací. Je během prvního rozhovoru důležitější ptát se na klientovu oblíbenou barvu, jeho rané vzpomínky, vztahy s rodiči, smysl života, nepříjemné emoce, posilující vlivy okolí, myšlenkové procesy, sexuální konflikty nebo na něco jiného? Měli bychom vždy během sezení soucítit, konfrontovat, učit, modelovat, podporovat, ptát se, restrukturalizovat, interpretovat nebo mlčet? Teorie psychoterapie popisuje klinický jev, omezuje množství relevantních informací, uspořádává je a vše spojuje do soudržného celku poznání, který určuje směr léčebného postupu.“

V kontextu poradenství a terapie se nejčastěji vyskytují následující teorie (Prochaska, Norcross, 1999; Gurman, Messer, 2003; Sommers-Flanagan, Sommers-Flanagan, 2004):

- **teorie osobnosti** – teorie, které popisují člověka z psychologického hlediska a nabízejí porozumění tomu, jak je osobnost utvářena, jak se vyvíjí a z jakých entit se skládá a nabízí tak základní rámec pro intervenci
- **teorie patologie a zdraví** – tyto teorie popisují a vysvětlují příčiny problémů, faktory, které problémy udržují a známky, podle nichž lze problémy poznat (teorie patologie) nebo naopak koncepce zdraví a dobrého fungování

- **teorie procesu změny** – tyto teorie nabízejí rámec pro porozumění tomu, jak se dějí pozitivní změny, jaké faktory v nich působí a na co by se měl poradce či terapeut při práci zaměřovat
- **teorie pracovního spojení** („working alliance“) – tyto teorie se zabývají povahou poradenského či terapeutického vztahu a jeho aspekty, v jistém smyslu je lze zařadit mezi teorie změny, protože kvalita spolupráce mezi poradcem a klientem se obecně považuje za jeden z nejvýznamnějších faktorů pozitivní změny

Jednotlivé poradenské či terapeutické přístupy mají výše uvedené teorie rozvinuté v různé míře. Některé směry nabízejí velmi propracované teorie osobnosti (např. dynamické směry), jiné se popisu osobnosti vyhýbají (např. klasický behaviorální přístup) nebo nabízejí úplně jiný pohled na povahu „cíle intervence“ než je psychika jedince (např. postmoderní přístupy, rodinná terapie, komunitní přístupy apod.). Podobně by bylo možné pokračovat u teorií patologie a zdraví. Teorie terapeutické změny je naopak poměrně jasně definovaná v každém přístupu, protože vysvětluje „jak to funguje“ a legitimizuje určitou intervenci. Přesto lze říci, že některé přístupy znají jen jednu teorii změny (např. dosahování vzhledu pomocí interpretací v psychoanalýze), zatímco jiné jich popisují více (např. kognitivní přístup využívá disputaci s iracionálními přesvědčeními stejně jako observační učení).

2. Ockhamova břitva

Významný středověký filosof **William Ockham** je spojován s několika principy, které jsou známé jako „Ockhamova břitva“ (Kenny, 2000). Ockhamova břitva je metafora, která popisuje velmi úsporný (ekonomický) přístup k epistemologii a k teoretizování. Lze ji shrnout do následující trojice principů (in Neubauer, 2007, s. 227):

1. „Pluralitas non est ponenda sine necessitate.“ (Neklást (nepostulovat, nezastávat) mnohost bez nutnosti).
2. „Principia non sunt multiplicanda praeter necessitatem.“ (Nemnožit principy (počátky, východiska, základy, zásady) bez nutnosti).
3. „Frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora.“ (Je zbytečné činit skrze více, čeho lze učinit skrze méně.)

Je třeba podotknout, že Ockham sám tyto principy „ekonomie myšlení“ nevyalezl (nalezneme je např. už u Platóna a Aristotela) a že je ve svém díle uvádí v různých obměnách a na různých místech (Heinzmann, 2000; Kenny, 2000). Přesto lze Ockhama považovat za výrazného představitele tohoto „ekonomického“ proudu myšlení a přiřknout mu zásluhu za další rozvoj těchto myšlenek (Heinzmann, 2000).

Na jednotlivé teze či principy Ockhamovy břitvy se můžeme podívat podrobněji v kontextu zacházení s teoriemi v poradenství.

Nejen při akademických debatách, ale i při každodenních činnostech, se setkáváme s nutností „redukovat komplexitu“ (Ludewig, 1994). Svět, v němž se pohybujeme a který spoluutváříme, je příliš složitý, než abychom mohli vše pojmout do nějakého všezahrnujícího rámce. Z nabízených podnětů si vybíráme jen některé, které nám pomáhají situaci porozumět a smysluplně v ní fungovat, ostatní – metaforicky řečeno - odřízneme. Při tomto počínání existují přinejmenším dvě úskalí:

a) Zahlcení komplexitou

Častým úskalím je, že lidé – a odborníci zvláště – teoretizují příliš. Důvodem může být obava, aby o něco důležitého nepřišli či něco důležitého neopomenuli. Často se objevují nejrůznější

„komplexní pojetí“, která se vymezují vůči těm „méně komplexním“ (rozuměj „redukcionistickým“, „omezeným“, tedy horším). O komplexních pojetích se často předpokládá, že dokáží celkově a objektivně vysvětlit jev či událost, takže ji bude možné předvídat a kontrolovat. Většina etablovaných poradenských přístupů a jejich teorií stojí na předpokladu objektivnosti komplexních teorií.

„Všechny hlavní terapeutické a poradenské přístupy, které vznikly na počátku a v polovině 20. století byly vystavěny kolem základních myšlenek, o nichž byli jejich autoři přesvědčeni, že jsou objektivně a univerzálně pravdivé. Pro Freuda byly nevědomí či vztah mezi událostmi z dětství a neurózami v dospělosti objektivní pravdy. Pro behavioristy jako byl Skinner bylo učení pomocí podnětů a reakcí objektivní pravdou. Pro Rogerse byly sebepojetí a sebeaktualizační tendence objektivní skutečnosti, které bylo možné pozorovat a měřit.“ (McLeod, 2003, s. 72)

Potíží tohoto pojetí je, že taková komplexní a objektivně platná teorie musí být platná jako celek. To znamená, že kdyby se byl jen jeden kousek ukázal jako neobsažitelný danou teorií, padá tím teorie jako celek (De Shazer, 2007). Teorie, která si činí nárok na objektivní a univerzální platnost musí být proto velmi široká a košatá, aby zahrнула široké spektrum jevů a možností. Bohužel, ve hře „kdo z koho“ s komplexitou nelze vyhrát. Názorně to ukazují Bateson (2006) na jednoduchém experimentu s číselnými řadami:

Představme si, že experimentátor předloží zkoumané osobě uspořádanou řadu čísel:

2 4 6 8 10 12

Poté se experimentátor zeptá: Jaké další číslo bude následovat? Zkoumaná osoba pravděpodobně odpoví, že následuje 14. Experimentátor však nesouhlasí: „Nikoli, následuje 27.“ Ukázalo se, že zobecnění, ke kterému zkoumaná osoba došla, nebylo správné. Při pokračování experimentu se číselná řada rozvine dále:

. 2 4 6 8 10 12 27 2 4 6 8 10 12 27 2 4 6 8 10 12 27

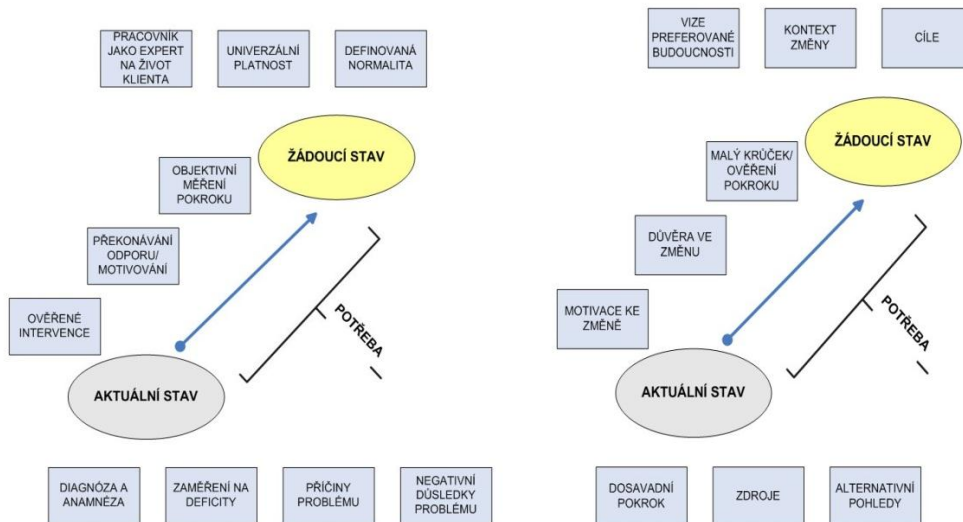
V tomto okamžiku by zkoumaná osoba pravděpodobně na otázku „Jaké číslo následuje?“ zvolila odpověď 2. Upravila původní teorii a při předpokladu, že uvedená řada čísel je uspořádaná, je tato odpověď nejjednodušší variantou (Ockhamova břitva). Potíž je, že ve skutečnosti nikdy nemůžeme s jistotou říci, co bude následovat. Bateson (2006, s. 34) tuto situaci komentuje: „Vše, co máte, je důvěra v jednoduchost a každý další fakt může všechno jen zkomplikovat... Vzhledem k tomu, že předpověď nemůže být nikdy stoprocentně platná, nemůže věda dokázat žádné zevšeobecnující tvrzení, nemůže ověřit jedině popisné sdělení a dojít tak ke konečné pravdě.“

Předpokládejme však, že zkoumaná osoba z výše uvedeného experimentu se nechce vzdát naděje na skutečně komplexní teorii, která by jí umožnila číselnou řadu vysvětlit a předpovídat beze zbytku. V takovém případě by zřejmě stále znovu a znovu generovala čísla a hledala v nich nové souvislosti. Takový proces může být teoreticky nekonečný (tak jako komplexita samotná). V praxi se však dříve nebo později dostane do situace, kdy bude objem dat tak veliký, že jej ani s využitím nejmodernější techniky již nebude schopna zpracovávat. V tu chvíli bude i velmi vytrvalá zkoumaná osoba přinucena na obecnou a vševysvětlující teorii rezignovat.

Určitou potíží je nalézt bod, kdy je vhodné pomyslný řez provést a teorii dále nekošatit. V poradenské praxi (stejně jako ve vědě obecně) se mi jeví vhodné kritérium užitečnosti (Ludewig, 1994; Mintzberg, 2005). Teorie je z mého pohledu užitečná, pokud poskytuje vodítka pro „intervence“ pracovníků.

Příkladem snahy o teoretickou úspornost může být přístup zaměřený na řešení (solution-focused approach). Zatímco přístupy zaměřené na problém musí pečlivě zkoumat povahu problémů klienta, příčiny problémů, faktory, které problém udržují, potenciaální negativní následky problémů či diagnostické kategorie (viz. obr. 1), přístup zaměřený na řešení se

těmito oblastmi zabývat nemusí, protože vychází z předpokladu, že k řešení problému není nutná důkladná znalost uvedených aspektů problému (De Jong, Berg, 1998). Aspekty situace, o které se poradce zaměřený na řešení naopak zajímá, souvisejí bezprostředně s hledáním řešení (viz. obr. 2). Díky tomu se výrazně zkracuje délka poradenské práce s klienty (De Jong, Berg, 1998; Jackson, McKergow, 2007).

Obr. 1

Obr. 2

Výše uvedené srovnání naznačuje, že řešení nemusí svou složitostí kopírovat složitost problému (Jackson, McKergow, 2007). Zde lze uplatnit třetí postulát Ockhamovy břitvy, že je zbytečné činit skrze více to, co lze učinit skrze méně. V praxi to znamená, že „intervence“ může být i u velmi komplikovaných případů velmi úsporná a že lze vhodně využít tzv. „efekt vlnění“, při němž drobné změny vedou k dalším změnám a nakonec i k významným změnám v celém systému (De Shazer, 1994). Naznačuje to i následující příklad:

Jedna žena potká kamarádku a stěžuje si na místního lékárníka: „Je to ten nejprotivnější člověk pod sluncem, někdo by mu to měl říct do očí!“
Kamarádka odvětila: „Já ho znám, uvidím, co by se s tím dalo udělat.“
Za několik týdnů se obě kamarádky opět potkaly. První se ptá: „Jak jsi to udělala? Přišla jsem do lékárny a on byl úplně jako vyměněný. Byl milý a příjemný. Tys ho nějak konfrontovala s jeho chováním?“
„To ani ne,“ odpověděla kamarádka, „jen jsem mu řekla, že ho považuješ za velmi okouzujícího muže.“ (Furman, Ahola, 1992)

b) Přehlížení výjimek

Zatímco předchozí varianta byla v rozporu s první částí ockamovského postulátu – tedy s množstvím teorií a jejich přílišnou komplexitou, tato varianta je naopak úsporná přespříliš nebo na nesprávných místech a opomíjí tak „nutnost“ zmíněnou v druhé části postulátu.

Dříve zmíněný experiment s číselnou řadou mohl dopadnout i tak, že by zkoumaná osoba odmítla vzít na vědomí číslo 27 a setrvat na své původní teorii. Tento mechanismus lze označit jako **selektivní výběr faktů**, tj. věnování zvýšené pozornosti a zdůraznění těch faktů, které jsou v souladu s teorií a naopak opomíjení faktů protikladných. V oblasti výzkumu psychoterapie a poradenství provedl např. Luborsky (In Reed, 2006) metaanalýzu 29 studií srovnávajících různé přístupy k léčbě deprese, u nichž byly uvedena i teoretická východiska

výzkumníků a zjistil, že **výzkumníková teoretická orientace¹ ovlivňuje ze 75% zprávy výzkumníků o rozdílech mezi jednotlivými přístupy** (KBT výzkumníci poukazují na výrazně lepší výsledky KBT, psychodynamičtí výzkumníci jsou více uchvázeni výsledky psychodynamických, biomedicínsky zaměřeni výzkumníci zdůrazňují výsledky farmakoterapie apod.).

Kromě toho, že některá fakta jsou přehlížena a jiná zvýrazněna, lze se setkat i s dalším úzce souvisejícím mechanismem zajišťujícím odolnost teorií vůči faktům. Jedná se o **oblast interpretace faktů**. Pokud člověk má nějakou teorii, může nastat situace, kdy fakta sice jsou registrována, ale jsou zároveň vysvětlována tak, že **cokoli se děje, podporuje danou teorii** (ačkoli by to mohlo podporovat i pravý opak). Pěknou ukázkou tohoto jevu je historka, kterou uvádí Watzlawick (1990):

Ke konci srpna 1988 se v italských novinách „La Nazione“ objevila reportáž o jedné bizarní události. Psychotická žena, která byla dočasně hospitalizovaná ve všeobecné nemocnici ve městě Grosseto, měla být přepravena na psychiatrickou kliniku v jejím rodném městě. Když pro ni přišli zdravotníci, aby ji zavedli do přistavené sanitky, začala rychle dekompenzovat. Začala být vulgární a útočná, byla depersonalizovaná, prohlašovala, že je někdo jiný a musely na ni být použity donucovací prostředky. Asi o hodinu později byla na výpadovce z Říma sanitka zastavena policisty a poslána nazpět, protože se ukázalo, že dotyčná žena nebyla „ve skutečnosti“ pacientka, ale byla v nemocnici jen na návštěvě za kamarádem, který podstoupil operaci.

Stojí za povšimnutí, že chování dotyčné ženy, které nyní, když známe pointu příběhu, považujeme patrně za zcela normální, rovněž velmi dobře podporovalo teorii zdravotníků o její „schizofrenii“.

V poradenské a terapeutické praxi nás tyto úvahy přivádějí k otázce pravidel (vzorců) a výjimek. Často se, zejména v diagnostické fázi poradenství, setkáváme se snahou popsat pravidelnosti či vzorce problému a označit jeho typický průběh. Jak ukazuje De Shazer (1994), velmi užitečný může být přesně opačný postup, v němž se lze zaměřit na výjimky z pravidel (vzorců). Tyto výjimky mohou celý problémový vzorec narušit a nakonec se samy pravidlem stát. Potíží je, že pravidla či vzorce jsou tak výrazné, že k zachycení výjimek je většinou třeba cíleného úsilí.

De Shazer uvádí příklad z praxe (De Shazer, 1994). Vedl konzultaci s manželi, kteří si stěžovali, že každý čtvrtek večer ve 23:30, když se manžel vrací z kuželek, se hrozně pohádají. Každý týden se najde něco, na čem se hádka rozhoří, ale nikdo si už nepamatuje, co přesně to bylo. V pátek jsou na sebe ještě stále naštvaní a hněv mezi nimi trvá až do soboty, kdy přijedou rodiče manžela na pravidelnou víkendovou návštěvu. Tehdy již dokážou být na sebe milí a vydrží jim to až do dalšího čtvrtka. Manželka už kdysi prošla terapií, a tak hned zdůraznila, že se na něj nezlobí ani kvůli jeho zálibě hrát kuželky ani kvůli jeho rodičům. Když popisovali historii těchto hádek, manželka si vzpomněla, že jednou byla v době jeho návratu u sousedky, a když se vrátila, on už spal. Ona přišla s očekáváním tradiční hádky, ale protože spal, ten týden se už nepohádali. Steve tuto výjimku zaznamenal a využil v experimentu: Manželka si měla v následujících dvou týdnech vždy ve čtvrtek hodit mincí. Když jí padne panna, odejde z domu a vrátí se až po manželově návratu. Pokud jí padne orel, bude se chovat normálně. Manžel si měl zapisovat, co mu běží hlavou ve čtvrtek po cestě domů. Oba si pak měli všimnout rozdílů. Manželům se experiment líbil a slíbili, že jej vyzkoušejí. Manželka oba týdny zůstala doma, ale ani jednou se nepohádali. Manželka si nakonec ani neházela mincí, ale místo toho vždy připravila příjemné překvapení – například upekla manželovi koláče. Téma čtvrtečních hádek už na dalším sezení nebylo problémem.

¹ V originále „allegiance“, tj. doslova loajalita k danému směru, věrnost, spřízněnost.

3. Závěrem

Úsilí o jednoduchost a úspornost je do značné míry komplikováno tím, že co je jednoduché, vyvolává nedůvěru. Furman a Ahola uvádějí: „Přístup zaměřený na řešení je až příliš jednoduchý na to, aby byl brán vážně lidmi, kteří si myslí, že jednoduché myšlenky nemohou být dostatečně hluboké a důmyslné.“ (Furman, Ahola, 1992, s. 6) Domnívám se, že dělat věci jednoduše je velmi obtížné a náročné. Mistrovství v jakékoli disciplíně se často projevuje jednoduchostí a úsporností (Senge, 2009). Určitým zdrojem inspirace v tomto směru může být Východní myšlení. Například japonské umění aranžování květin – ikebana – je založeno na postupném odebírání stonků, až umělec dojde k estetické harmonii jen několika málo květů ve velmi pečlivě zvolených pozicích. Velké množství květů není automaticky ztotožněno s „lepším“ naaranžováním květin (Jackson, McKergow, 2007). Věřím, že z podobného mistrovství úspornosti v poradenské praxi by měli profit nejen klienti, ale i samotní pracovníci.

Literatura:

- BATESON, G. *Mysl a příroda: nezbytná jednota*. Praha: Malvern, 2006.
- BERG, I. K. *Posílení rodiny*. Praha: ISZ, 1992.
- DE JONG, P., BERG, I. K. *Interviewing for solutions*. Pacific Groove: Brooks/ Cole publ., 1998.
- DE JONG, P., MILLER, S. D. *How to interview for client strengths*. Social work 40, 1995, s. 729 – 736.
- DE SHAZER, S. *Words were originally magic*. New York: Norton & co., 1994.
- DE SHAZER, S., DOLAN, Y., KORMAN, H., TREPPER, T., MCCOLLUM, E., BERG, I. K. *More than miracles: The state of the art of solution-focused brief therapy*. New York: The Haworth press, 2007.
- DUNCAN, B. L., MILLER, S. D., SPARKS, J. A. *The heroic client: A revolutionary way to improve effectiveness through client-directed, outcome-informed therapy*. 2nd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2004.
- FEYERABEND, P. K. *Rozprava proti metodě*. Praha: Aurora, 2001.
- FURMAN, B., AHOLA, T. *Solution talk: Hosting therapeutic conversations*. New York: W. W. Norton and comp., 1992.
- GURMAN, A. S., MESSER, S. B. *Essential psychotherapies: Theory and practice*. 2nd ed. New York: The Guilford press, 2003.
- HEINZMANN, R. *Středověká filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005.
- JACKSON, P. Z., MCKERGOW, M. *The solutions focus: Making coaching and change SIMPLE*. 2nd ed. London: Nicholas Brealey International, 2007.
- KENNY, A. *Stručné dějiny západní filosofie*. Praha: Volvox globator, 2000.
- KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2002.
- LUDEWIG, K. *Systemická terapie*. Praha: Pallata, 1994.
- MCLEOD, J. *An introduction to counselling*. 3rd ed. Maidenhead: Open University Press, 2003.
- MILLER, G. *The unreal world of real problem solving: Dialectics of theory and practice*. Paper presented on conference „Belief systems and actions: Thinking about theories and devising practice together“, Prague, 2011.
- MINTZBERG, H. *Developing theory about the development of theory*. In. SMITH, K. G., HITT, M. A. (eds.) *Great minds in management: The process of theory development*. Oxford: Oxford University press, 2005, s. 356 – 372.
- NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. 2. vyd. Brno: Marek Zeman, 2001.

- NEUBAUER, Z. *O počátku, cestě a znamení časů: Úvahy o vědě a vědění*. Praha: Malvern, 2007.
- NEUBAUER, Z. *O Sněhurce aneb cesta za smyslem bytí a poznání*. Praha: Malvern, 2004.
- PAYNE, M. *Modern social work Tudory: A critical introduction*. Houndmills: Macmillan, 1991.
- PROCHASKA, J. O., NORCROSS, J. C. *Psychoterapeutické systémy*. Praha: Grada, 1999.
- SENGE, P. M. *Pátá disciplína: Teorie a praxe učící se organizace*. Praha: Management press, 2009.
- SHEAFOR, B. W., HOREJSI, CH. R., HOREJSI, G. A. *Techniques and guidelines for social work practice*. 5th ed. Needham Heights: Allyn and Bacon, 2000.
- SCHÖN, D. A. *The reflective practitioner: How Professional think in action*. London: Basic books, 1991.
- SOMMERS-FLANAGAN, J., SOMMERS-FLANAGAN, R. *Counseling and psychotherapy theories in context and practice*. New Jersey: John Willey and sons, 2004.
- ZATLOUKAL, L., HAVLÍK, M., ŠOTOLA, J., DOLEČEK, Z. *Komplexní posuzování potřeb klientů v rámci poradenského rozhovoru z hlediska přístupu zaměřeného na řešení*. Sociální práce 11, 2011, 81 - 92.

Kontakt:

Mgr. Leoš Zatloukal, Ph.D.
Univerzita Palackého v Olomouci – CMTF,
Univerzitní 22,
772 00 Olomouc
leos.zatloukal@centrum.cz

Existují dilemata v sociální práci o kterých se nemluví?

Adéla Mojžíšová, David Urban, Alena Kajanová¹

Abstrakt

Dilemata v sociální práci tvoří významné téma, diskutované v teorii i praxi (např. Musil, 2006). Některá tato dilemata jsou již známá a tedy se s nimi dá pracovat. Avšak stále vznikají dilemata nová (např. vlivem legislativních změn v sociálních službách), která mohou (negativně) zasahovat nejen do práce sociálního pracovníka, ale i do kvality poskytované služby, stejně jako do její finanční stránky.

V našem příspěvku se zabýváme jedním z těchto dilemat, které bychom mohli stručně charakterizovat jako: ukončit, či neukončit službu. Tedy zda v případě naplnění stanovených cílů sociální služby s klientem tuto službu ukončit, či pokračovat v práci s klientem dále, v případě že přináší poskytovateli profit v podobě finančních dotací.

Příspěvek se opírá o výsledky výzkumu, realizovaného u sociálních pracovníků v přímé práci s klientem v rámci Jihočeského kraje.

Klíčová slova: Dilema – sociální práce – sociální pracovník – klient – sociální služba

Abstract

Dilemmas in Social Work form the major topic discussed in theory and practice (eg, Musil, L. 2004). Some of these dilemmas are already familiar with and therefore they can work. However, new dilemmas still created (eg due to legislative changes in social services), which can (negatively) affect not only the work of social workers, but also the quality of service, as well as in its financial aspects.

In our paper we deal with one of those dilemmas that could be summed up as: stop, or not to terminate service. So whether, if the fulfillment of the objectives of social services with the client to terminate the service, or continue to work with the client then, if it brings profit providers in the form of financial subsidies.

The paper is based on research results, implemented by social workers in direct work with clients in the South Bohemia Region.

Keywords: Dilemmas – Social Work – Social Worker – Clients – Social Services

1. Úvodem

Dilemata v sociální práci představují téma, kterým se zabývá řada českých i zahraničních odborníků (např. Musil, Navrátil, Nečasová, Matoušek, Banks, Collins a další). Dilema v sociální práci znamená nutnou, někdy obtížnou volbu mezi dvěma vzájemně se vylučujícími možnostmi (Klimeš, 2005), mezi kterými se musí sociální pracovník/pracovnice rozhodnout (Musil, 2006). Některá tato dilemata jsou již známá a tedy se s nimi dá pracovat. Například Matoušek (2007) uvádí dilema formalizace vs. deformalizace, pomoc vs. sociální kontrola. Musil (2006) vyjmenovává sedm všedních dilemat sociálních pracovníků.

Avšak stále vznikají dilemata nová (např. vlivem legislativních změn v sociálních službách), která mohou (negativně) zasahovat nejen do práce sociálního pracovníka, ale i do kvality poskytované služby, stejně jako do její finanční stránky. Jedním z těchto dilemat se zabýváme i v našem příspěvku. Jedná se o dilema, které by bylo možno pojmenovat: „ukončit či neukončit sociální službu“. Ukončení služby je jedna z fází procesu práce s uživatelem. Koncept ukončení služby má jasnou strukturu a měl by být definován v individuálním plánu. Tomuto tématu se v sociální práci věnuje celá řada metodik vycházejících ze standardů sociálních služeb. Společným zájmem sociálního pracovníka i uživatele by tak mělo být dosažení stanoveného cíle a postupná příprava (směrování) k ukončení služby. Pokud nedojde k ukončení spolupráce v souladu s individuálním plánem, je rizikem vznik závislosti uživatele. Na tomto místě se nabízí otázka, zda v praxi skutečně dochází k ukončení spolupráce, či je z nějakých důvodů prodlužována. Tyto důvody můžeme nacházet jak na

¹ Všichni autoři jsou zaměstnanci Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulty, katedry sociální práce.

straně sociálního pracovníka, tak na straně uživatele. Pro potřeby našeho příspěvku se budeme věnovat pouze důvodům, které vedou sociálního pracovníka k neukončení, respektive k prodloužení služby. I těchto může být několik a jistě by byly vhodným předmětem výzkumu.

Cílem naší sondy bylo identifikovat, zda jsou sociální pracovníci a pracovníce ochotni upřednostnit svůj profit před profesionalitou.

2. Metodika

Pro sběr dat byla použita metoda dotazování, technika polostrukturovaného rozhovoru, který se vztahoval ke krátké kasuistice popisující hypotetický případ z praxe (viz Příloha 1). Jednalo se o případ, kdy sociální pracovníce poskytovala sociální službu uživateli, který nespadal do cílové skupiny dané organizace (občanská poradna) a to z důvodu, že potřebovala vykazovat intervence. Tuto techniku sběru dat jsme použili s ohledem na citlivost tématu s předpokladem, že příběh má potenciál vyvolat širší diskusi, než pouze přímo položené otázky.

Výběrový soubor představovali sociální pracovníci a pracovníce v přímé práci s uživatelem z nahodile vybraných nestátních neziskových organizací na území Jihočeského kraje. Data byla získána od jedenácti organizací poskytujících jak terénní, tak ambulantní i pobytové sociální služby.

Doslovně přepsané rozhovory jsme analyzovali a kvantifikovali. Pro přehlednost předkládáme výsledky v tabulkách a text doplňujeme o přímé výpovědi respondentů (které z důvodu zachování anonymity uvádíme pod číselným kódem).

3. Výsledky

Hlavní osou našeho výzkumného zájmu byla identifikace dilematu zda ukončit, či neukončit službu ve výpovědích respondentů. Jak ukazuje tabulka č. 1, v odpovědi sedmi z jedenácti dotázaných bylo toto dilema identifikováno. Čtyři respondenti jednoznačně uvedli, že by službu ukončili. Odvolávali se přitom

a) na neprofesionalitu sociální pracovníce a její neschopnost uživateli nabídnout další služby: „*Jak jsou klientovi dostupné další služby? Zvolil někdy spolupráci s úřadem práce? Pokud ano, proč v ní nespolupracuje. Mohu se tedy pouze domnívat, že pracovník ÚP nevykázal dostatečně vstřícný přístup...*“ (respondent č. 7),

b) dále pak na obecné porušení předpisů, zneužívání postavení a etického kodexu: „*... porušuje v několika bodech zákon. 108/2006 o soc. službách... zneužila své postavení, zatajila informace a podává jiné služby... Nemluvě o porušení etického kodexu.*“ (respondent č. 8),
což může mít za následek

c) poškození uživatele – konkrétně byla zmiňována závislost uživatele na službě: „*...Pokud se jedná o klientovu závislost, mělo by dojít k omezení služby....*“ (respondent č. 4).

Negativně bylo hodnoceno především d) zacílení na vlastní zisk sociální pracovníce:

„*...Jsem přesvědčená o nesprávnosti tohoto jednání – je uvědomované a zacílené pro vlastní zisk, sociální pracovníce nemá na zřeteli klienta, pouze své blaho...*“ (respondent č. 9).

Další rovinou, kterou jsme se zabývali, byly okolnosti, které vstupují do úvahy, proč službu neukončit. Ve výpovědích respondentů můžeme vymezit několik typů těchto odpovědí, které jsme pracovně nazvali následovně:

a) zaměření na klienta:

„Na první pohled bych jasně mohl říct, že sociální pracovnice je trubka, jelikož pracuje s někým mimo svoji cílovku.... Všichni (ale) víme, 108 (zákon č. 108/2006 Sb.) je nastavená naprosto stupidně a nekonkrétně... Tudíž, pokud to klientovi pomáhá tak asi pracovnice dělá to co má.“ (respondent č. 1)

b) zaměření na osobní zájmy:

„...naprosto neprofesionální. Mám dokonce pocit, že klienta svým způsobem zneužívá... Ale pokud bych to opravdu vnímala, jako velmi reálné riziko pro mé fungování, pak skutečně nevím...“ (respondent č. 2)

„...že se snaží řešit primárně sebe, tzn. aby měla práci... Bezesporu však chování pracovnice není profesionální.“ (respondent č. 11)

c) kombinace typu a) a b):

„...Říkám si, jak je často těžké klientovi odmítnout poskytovat služby s tím, že jeho zakázku nemůžeme naplnit... Nevím, zda jednala sociální pracovnice více ve svém zájmu či v zájmu klienta.“ (respondent č. 5)

d) „Když to umožňuje systém, proč se za něj neschovat?“

„Může to být opravdu tak, že si pracovnice udělá pokaždé jen další čárku a má splněno – víceméně bezproblémový, již známý klient je někdy příjemnější než nějaký „nový otrava“. Ale může to být i jinak – třeba si tak úplně neuvědomuje, že má možnost poslat ho někam dál a snaží se znovu a opět mu aspoň zdánlivě pomoci vlastními silami.“ (respondent č. 3)

„V sociální práci je někdy velice těžké poznat jestli klient spadá do cílové skupiny zařízení, a také, kdy je vhodné ukončit spolupráci či klienta poslat do jiné organizace.“ (respondent č. 6)

„... pracovnice je vlastně obětí systému, který je nastaven tak hloupě, že vede právě k podobným situacím.“ (respondent č. 10)

Všichni respondenti připouštěli, že hypotetická situace popsaná v příběhu může v praxi nastat. Čtyři z nich se pak s podobnou situací dokonce setkali ve své organizaci, šest uvedlo, že ne a jeden na otázku nechtěl odpovědět. O podobném případě v jiné organizaci slyšeli 4 respondenti, 5 neslyšelo a dva uvedli, že se „o takových věcech moc nemluví“.

Jako preventivní opatření této situace byla jmenována jasně vyspecifikovaná cílová skupina, dobře nastavená vnitřní pravidla a koncepce, týmová práce, pracovní porady, intervize a supervize a standardy kvality sociálních služeb. Dotazovaní obvykle uváděli více výše uvedených nástrojů.

Řešení situace nacházejí dotazovaní v konzultaci v pracovním týmu, intervizi a supervizi, omezení či ukončení služby. Co však považujeme za významné, tři pracovníci vůbec nevěděli, jak situaci řešit.

Tabulka č. 1:

Typ služby	Dilema	Je situace možná v praxi	Setkal/a se v organizaci	Zná případ z jiné organizace	Co by dělal/a v této situaci	Preventivní opatření v organizaci
T+A	ano	ano	ano	nemluví se o tom	konzultace v pracovním týmu	jasně vyspecifikovaná cílová skupina
T+A	ano	ano	ne	ano	nevím	porada, supervize, intervize, vedoucí by to nepřipustili
T+A	ano	ano	ne	ne	supervize, konzultace v pracovním týmu	konzultace v týmu
T+A	ne	ano	ano	ne	omezení či ukončení služby	vnitřní pravidla, pracovní porada
T+A	ano	ano	ano	ne	nevím	vnitřní pravidla, pracovní porada, intervize, supervize
A	ano	ano	ano	nemluví se o tom	když by znala odpovídající službu, odkázala by na ni	vnitřní pravidla
P	ne	ano	ne	ne	postupovala by stejně	zvýšit nabídku služeb
P	ne	ano	neodpověděl	ano	vyhledal by jinou službu	jasně stanovená pravidla a koncepce
T+A	ne	ano	ne	ne	nechtěla by tak přemýšlet a už vůbec ne tak jednat	supervize
T+A	ano	ano	ne	ano	supervize, intervize, rada od vedení	týmová porada, vnitřní předpisy
P	ano	ano	ne	ano	rada od vedení, službu by ukončil	standarty kvality

Zdroj: Vlastní výzkum

Vysvětlivky: T – terénní služba, A – ambulantní služba, P – pobytová služba

4. Diskuse

S ohledem na to, že se jedná o sondu, nelze výše presentované výsledky generalizovat (například hledat souvislosti mezi odpovědí a typem zařízení, či délkou praxe sociálních pracovníků), avšak naším záměrem bylo především poukázat na trendy, které mohou být součástí každodenní praxe sociálního pracovníka s uživateli sociálních služeb. Sonda přináší, obrazně řečeno, více otázek a námětů pro další zkoumání, než odpovědí.

Ačkoli žádný z dotazovaných při přečtení příběhu nepoužil přímo termín dilema, při analýze rozhovorů je patrná jeho existence, podle definic dilematu, viz výše. Čtyři respondenti dilema neřešili, na situaci měli jasný náhled – vůči chování hypotetické sociální pracovnice se ostře vymezovali a odsuzovali jej.

Otázkou u ostatních respondentů je, zda si dilemata vůbec připouštějí. V této souvislosti hovoří Musil (2006:36) o riziku latentních dilemat, které mohou sekundárně vést k syndromu vyhoření.

Významnou pozici v odpovědích našich respondentů zaujímala supervize jako metoda řešení problematické situace a zároveň i možnost prevence, což koresponduje s názorem Úlehy

(2005:121) na řešení psychohygieny sociálních pracovníků, který uvádí, že „oporou je jasná metoda práce, průběžná diskuse o ní s kolegy a nadřízenými. Nejvíce ovšem pomáhá důkladné dojednávání, dobře zformulované cíle a průběžné měření pokroku.“

Dotazovaní ovšem očekávali od supervize určitou formu rozhřešení a dále zaměřovali supervizi za poradenství. Toto shledáváme významným s ohledem na zavádění Standardů kvality sociálních služeb a zavádění supervizí do organizací. Výsledek, kdy část dotazovaných není seznámena s náplní supervize, by jistě bylo záhodno rozebrat blíže v dalším výzkumném šetření. Důvody mohou být v nedostatečném vymezení supervize sociálním pracovníkům, stejně jako v nekompetentnosti supervizora při zadávání a náplni zakázky, zde se ovšem ocitáme na poli dohadů.

Dalším prvkem, který jsme během analýzy rozhovorů zaznamenali, byla určitá tendence zastávat se sociální pracovnice z příběhu, tedy jakási „profesionální loajalita“. Ta se projevovala snahou odůvodnit nesprávné chování sociální pracovnice neznalostí, ačkoli by bylo lépe interpretovatelné jako neznalost. S ohledem na to, že celá výzkumná technika byla postavena do úrovně příběhu s prvky projekce (situace z každodenního výkonu činnosti sociálního pracovníka), dá se předpokládat, že i výše uvedené odpovědi respondentů nesou projektivní prvky.

Dotazovaní rovněž uváděli jako jeden z důvodů svého přístupu k uživatelům tzv. „systémové nedostatky“ vyplývající z, podle jejich názoru, nedokonalé legislativy a vnitřních předpisů zařízení. Především se jednalo o nedostatečné vymezení cílové skupiny, problémy s financemi a další.

Přestože žádný z respondentů neuvedl, že službu „neumí“ ukončit v pravý čas, např. z důvodu nedostatečných zkušeností, teoretických znalostí, či špatně definovaného cíle služby, i tato možnost hypoteticky může přicházet do úvahy.

5. Závěr

Naše sonda přináší informace v oblasti dilemat sociálních pracovníků v sociálních službách, především dilematu ukončit či neukončit službu. Z výsledků vyplývá, že sociální pracovníci si existenci toto dilematu v praxi uvědomují, ale ne všichni ho osobně jako dilema vnímají. Otázkou je, zda je v tomto případě na místě použít termín dilema, či se spíše jedná o určitou úvahu, která reaguje více na každodenní (rutinní) výkon činnosti sociálního pracovníka, nežli na teoretické vymezení práce s uživatelem a její etické aspekty.

Řešení problematické situace (respektive dilematu) delegují často respondenti na jinou odpovědnou osobu (vedení, kolegové v týmu), či její funkci. Lze hovořit o ztrátě profesionální odpovědnosti těchto sociálních pracovníků (s rizikem sekundární závislosti na nadřízených), která může souviset s nedostatečným metodickým vedením a teoretickou přípravou.

Literatura:

Banks, S.; Gallagher, A. *Ethics in professional life : virtues for health and social care*. New York : Palgrave Macmillan, 2009.

Collins, D.; Jordan, C.; Coleman, H. *An introduction to family social work*. Belmont, CA : Brooks/Cole, Cengage Learning, 2010.

Klímeš, L. *Slovník cizích slov*. Praha : SPN - pedagogické nakladatelství, 2005.

Matoušek, O. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2007.

Musil, L. *Coping with dilemmas : working conditions and interactions of social workers with their clients*. Stassfurt : BK-Verlag, 2006.

Musil, L. „*Ráda bych Vám pomohla, ale...*“. *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman, 2004.

Navrátil, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno : Zeman, 2001.

Nečasová, M.; Musil, L. *Etická dimenze sociální práce*. Brno, 1996.

Úlehla, I. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2005.

Kontakt:

Doc. PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra sociální práce

Jírovcova 24, České Budějovice 370 04

Tel.: 389037578

Email: mojzis@zsf.jcu.cz

Příloha 1: Námět na rozhovor – pouze pro sociální pracovníky v přímé práci s klientem

Uživatel XY chodí již 5. rokem do občanské poradny. První kontakt se týkal problému s nezaměstnaností, kdy sociální pracovnice provázela uživatele, až úspěšně nalezl práci. Po měsíci navštívil poradnu tento uživatel znovu s tím, že práci opět ztratil. Potřeboval by opět pomoci s nalezením jiného zaměstnání... Sociální pracovnice vedla s klientem rozhovor, během kterého si uvědomila, že uživatel nespadá do cílové skupiny občanské poradny, resp. jsou vyčerpány všechny její možnosti, jak s uživatelem dále pracovat a nabízela by se např. možnost, odkázat uživatele na jinou, vhodnější organizaci.

Sociální pracovnice však toto uživateli nenabídla. Důvodem bylo to, že občanská poradna vykazuje pro potřeby donátora počty intervencí, resp. finanční prostředky občanské poradny jsou odvislé od určitého minimálního počtu intervencí, které občanská poradna realizuje. Při absenci uživatelů, resp. nedostatečného počtu intervencí, by sociální služba nebyla financovaná a tím by sociální pracovnice přišla o místo (tuto skutečnost si pracovnice dobře uvědomuje).

Sociální pracovnice tedy začala s uživatelem dlouhodobě pracovat (nyní již zmiňovaný 5. rok). Oběma stranám v podstatě tato situace vyhovuje – sociální pracovnice vykazuje pravidelné intervence, navíc již klienta dobře zná. Uživateli vyhovuje možnost pravidelného sociálního kontaktu. Pro obě strany je tato spolupráce již zažitým stereotypem – uživateli pomůže pracovnice vždy „nějakou“ práci najít, a pro sociální pracovníci je poskytnutí této služby časově a i jinak nenáročná.

- 1) Co si myslíte o tomto příběhu z pohledu sociální/ho pracovnice/ka?
- 2) Jaké vidíte řešení v této situaci?
- 3) Co byste dělal/a vy, když byste byl/a v této situaci sociální/ho pracovníka/ce?
- 4) Je tato situace možná v praxi?
- 5) Setkali jste se s nějakým podobným případem ve vaší organizaci?
- 6) Slyšel/a jste o této (či podobné) situaci v jiné organizaci? O co se jednalo?
- 7) Je ve vaší organizaci nějak ošetřeno, aby k podobné situaci nedošlo?

Prínos validačného konceptu pre sociálnu prácu so seniormi

Juraj Levický, Anna Tomašovičová

Abstrakt

Autori v príspevku približujú skúsenosti s konceptom validácie Naomi Feil pri práci so seniormi. Prvá časť stručne prezentuje teoretické pozadia validácie a zmien v prístupe ku klientovi, ktoré koncept prináša. Duhá časť sumarizuje ich vlastné skúsenosti s používaním tohto konceptu v Zariadení pre seniorov. Zvláštna pozornosť je venovaná využitiu reminiscenčnej terapie.

Kľúčové slová: Seniori. Sociálna práca. Validácia. Reminiscenčná terapia.

Abstract

The authors in the paper closer experience with Naomi Feil's concept of validation in work with seniors. The first part briefly present a theoretical background of validation and changes in the access to clients, which brought the concept. The second part summarizes the contribution of their own experience of using this concept in a house for seniors. Specific attention is payed to the contribution reminiscence therapy.

Key words: Seniors. Social work. Validation. Reminiscence therapy

Úvod

Dôsledkom trendu globálneho starnutia populácie, ktorý sa spája s 80. rokmi 20. Storočia, je prirodzený nárast záujmu o seniorov a seniorskú problematiku. Vedecko-výskumné práce, ktoré boli v tejto súvislosti realizované, priniesli v dôsledku nového poznania aj zmenu vnímania tzv. problematických seniorov, alebo inak povedané, seniorov vyžadujúcich vyššiu mieru starostlivosti a podpory. K tejto skupine určite patria seniori trpiaci demenciou. Zvyšujúca sa priemerná dĺžka života bola jedným z dôvodov, prečo sa záujem odborníkov upriamil na oblasť kvality života seniorov a doplnil tak dovtedy preferovanú ošetrovateľsko-opatrovateľskú starostlivosť. Snaha o zvýšenie celkovej kvality života seniorov poukázala na nepostačujúce pracovné postupy a teoretické koncepty, ktoré boli používané pri práci so seniormi trpiacimi demenciou. Jednou z najvýznamnejších osobností v tejto oblasti je Naomi Feil, americká sociálna pracovníčka, ktorá dlhé roky pracovala v zariadení pre seniorov *Montefiore Home* v Clevelande, kde pracovala s dezorientovanými veľmi starými ľuďmi. Na základe vlastných skúsenosti medzi rokmi 1963-1980 postupne vypracovala pracovné postupy, ktoré sú dnes celosvetovo známe ako validačná terapia, alebo validačný koncept, či validačný prístup podľa Feilovej.

Validačná terapia

Validáciu Feilová (In: Tavel, 2006) chápe ako činnosť zameranú na diagnostiku a rozvoj schopností u klientov v rôznych štádiách demencie. Cieľom tejto metódy nemá byť len lepšie poznanie klienta, ale predovšetkým jeho akceptácia takého, aký je. Feilová často zdôrazňuje, že jej validačný koncept je teoreticky ukotvený predovšetkým v behavioristickej, humanistickej a analytickej psychológii. Vychádzajúc z neho potom N. Feilová (1993) za ciele validácie stanovuje:

- pomoc pri riešení konfliktov z minulosti,
- redukciu užívania chemických a fyzických donucovacích prostriedkov,
- zlepšenie komunikácie – verbálnej i neverbálnej,
- celkové zlepšenie telesného zdravia.

Neskôr k týmto cieľom pribudli:

- prinavrátanie pocitu vlastnej hodnoty
- redukcia stresu klienta aj rodiny alebo odborného personálu,
- zmena hodnotenia minulého života klienta,
- vyriešenie konfliktov z minulosti,
- zvládnutie maladaptívneho správania klienta

N. Feilová (2002, In: Tavel, 2006, s. 183) chápe validáciu ako špecifickú metódu, ktorá tým, že prispieva k zlepšeniu a ochrane telesného zdravia seniorov postihnutých demenciou, zároveň sa podieľa na ochrane ich života: „*Všeobecne možno povedať, že ide o ochranu života*“

Klient, u ktorého sa začnú prejavovať prvé príznaky psychickej dezorientácie bolestivo vníma tieto neželané zmeny, pričom prežíva frustráciu z toho, že postupne stráca štandardný kontakt nielen s realitou ale aj so svojím okolím. Návrat do spomienok preto Feilová (2003) objasňuje ako túžbu usporiadať si svoj vlastný svet, keďže prítomnosti postupne prestáva rozumieť. Feilová zdôrazňuje, že ak sa rozhodneme pracovať s touto metódou, tak zvládnutie samotnej techniky je až sekundárne. Prvoradé je akceptovať klientove narastajúce návraty do minulosti ako obraz normality. Sama objasňuje toto správanie ako obrannú reakciu organizmu, ktorý postupne stráca svoje fyzické a psychické sily.

Základom validácie je vnímanie človeka ako hodnoty a to aj v situáciách, v ktorých sa prejavuje jeho dezorientácia. Rešpektovanie osobitostí, ktoré demencia prináša do života našich klientov tak prispieva k zníženiu stresu v ich individuálnych životoch a prispieva k ochrane ich ľudskej dôstojnosti. Teoretický koncept validácie nám pomáha vstúpiť do sveta dezorientovaných jedincov a umožňuje nám odhaliť a porozumieť dôvodom ich „zvláštneho“ správania. Teória validácie nám toto obdobie života seniorov predstavuje ako obdobie, v ktorom si jedinci potrebujú uzavrieť niektoré problematické úseky svojho života, nedokončené záležitosti aby sa tak pripravili na dôstojné ukončenie vlastného života. Validácia predpokladá, že človek v tomto štádiu sa potrebuje v myšlienkach navracat' späť do jednotlivých období svojho života a pokúsiť sa dať zmysel jeho problémovým úsekom (Levický, 2011). Validácia terapia túto skutočnosť nielen akceptuje, ale terapeutom aj laikom ponúka škálu techník, prostredníctvom ktorých im uľahčuje prežitie týchto zložitých individuálnych životných úsekov a následný návrat do prítomnosti – ak je toho ešte jedinec schopný. Základným princípom validácie je prijatie pocitov seniora a akceptácia ich pravdivosti. Snaha okolia „opravovať“ pocity a zážitky, ktoré sú niekedy predkladané v rozpore so skúsenosťou opatrovateľov, či blízkych vedie k zneisteniu seniora, k pocitom odmietnutia a neporozumenia, čím sa jeho zdravotný stav zhoršuje.

Feilová (In: Janečková, Vacková, 2010) presadzovala názor, že správanie klientov s Alzheimerovým ochorením, pre ktoré je typické prudké striedanie nálad, popudlivosť a niekedy až slovná agresivita, môže súvisieť s jeho potrebou vyrovnať sa s nevyriešenými problémami, prežívanými konfliktami, či nesplnenými úlohami. Pri svojej práci prišla k záveru, že pre týchto klientov je dôležitejšie a účinnejšie môcť nadviazať s niekým účinný kontakt, ako snaha vrácať ich do reality. Pod účinným kontaktom má Feilová na mysli predovšetkým rešpektujúci, emocionálne posilňujúci profesionálny vzťah, ktorý pomáha klientovi vyrovnať sa s rôznymi prekážkami, ktoré toto ochorenie vnáša do každodenného života, zachovať si ľudskú dôstojnosť, zmierniť pocity úzkosti a osamelosti atď. K technikám, ktoré sa vo validizačnom prístupe používajú patria okrem iného: *koncentrácia, opakovanie, predkladanie extrému, držanie úprimného a blízkeho očného*

kontaktu, zrozumiteľná a vládna komunikácia, sledovanie a zrkadlenie pocitov a pohybov klienta, používanie dotyku, používanie hudby. Hádám najznámejšou technikou je **reminiscencia**.

- K hlavným princípom validizácie podľa N. Feil a V. DeKlerk-Rubin (2003) patria
- ✓ snaha o udržanie skôr naučeného adaptívneho správania a zručností prostredníctvom ich upevňovania,
 - ✓ minulosť a prítomnosť sa nevyklučujú,
 - ✓ pocity, ktoré jedincovi nebolo umožnené prežiť, zostávajú v jeho vnútri skryté a môžu pôsobiť ako záťaž,
 - ✓ vcítenie sa do klienta – empatia – klientovi uľahčuje zvládanie jeho emocionálnej záťaže,
 - ✓ ak klienta nik nepočúva a neusiluje sa do neho vcítiť, zhoršuje sa jeho celkový stav.

Reminiscencia

Pam Schweitzerová (In: Janečková, Vacková, 2010), reminiscenciu chápe ako jednu z foriem **psychosociálnej intervencie**. Podľa Schweitzerovej pri reminiscencii ide predovšetkým o spomínanie a zdieľanie príbehov o tom, ako ľudia žili, kto bol pre nich/nás dôležitý a ako vyzeral svet okolo nás.

Výhodou **reminiscencie** podľa N. Feil (2003) je, že po zacvičení môže túto techniku používať pomerne široká škála jedincov: od profesionálnych opatrovateľov/opatrovateliek, cez rodinných príslušníkov, ošetrovateľov/ošetrovateliek, sociálnych pracovníčok a pracovníkov až po psychoterapeutov.

Ďalším prínosom reminiscencie je, že umožňuje pomáhajúcej osobe, aby prostredníctvom tejto techniky lepšie spoznala klienta, klientovo prostredie, v ktorom sa mu poskytuje starostlivosť, čo spätne prispieva ku skvalitneniu procesu pomáhania.

„Reminiscenčná terapia je termín, ktorý sa používa na pomenovanie rozhovoru terapeuta so starším človekom, alebo skupinou seniorov o doterajšom živote, predchádzajúcich aktivitách, skúsenostiach ap., pričom sa pri tomto rozhovore môžeme stretnúť aj s používaním adekvátneho spomienkového materiálu. Adekvátnym spomienkovým materiálom máme na mysli predmety, viažuce sa k dobe, do ktorej chceme seniora prostredníctvom zámerného procesu spomínania voviesť.“ (Levícký, 2011, s. 17)

Feilová (1993, 2003), Tavel (2006) sa zhodujú v názore, že reminiscenčná terapia je vhodným nástrojom práve pri práci s klientmi s demenciou, kedy sa cielene používa na vybavenie si, vyvolanie si z pamäti najmä pozitívnych minulých skúseností, ktoré majú pre klienta veľkú subjektívnu hodnotu ako napr. rodinné sviatky – svadby, narodeniny. Pri práci so skupinou Feilová (2003) odporúča kombinovať spomienky napr. so spevom, či tancom, pantomímou, alebo krátkou dramatizáciou.

Feilová (2003) poukazuje, že bazálnym prvkom pri reminiscenčnej terapii je navodenie pozitívnych pocitov : pohody, radosti, dobrého pocitu, sebauspokojenia ale tiež kognitívnej stimulácie. Janečková, Vacková (2010, s. 22) v súvislosti s reminiscenčnou terapiou upozorňujú, že:

„Nesmieme však podceňovať ani potrebu mnohých ľudí vyrovnávať sa v priebehu reminiscencie s tragickými skúsenosťami z vojny či osobného života. V takomto prípade nejde o obyčajnú stimuláciu spomienok, či jednoduchú zábavu, ale reminiscenčné stretnutia získavajú charakter skutočného psychoterapeutického procesu.“

K najčastejšie používaným reminiscenčným technikám patria o. i. *mapa života, kniha života, kniha životného príbehu*. Tieto techniky majú svoj pôvod v naratívnej terapii a tiež by sme ich východisko mohli hľadať v oblasti teórie pripútania. Vyvinuli sa ako pracovné postupy, ktoré môžu pomôcť klientovi usporiadať si svoje spomienky a dať tak zmysel tomu, čo sa udialo v klientovej minulosti.

Z našej osobnej skúsenosti za najväčší prínos zavedenia validačného konceptu do práce v rezidencii pokladáme, že posilňuje akceptujúci, láskyplný vzťah všetkých zamestnancov ku klientom. Tento koncept je totiž postavený na predpoklade, že najlepšie úspechy sa dosahujú vtedy, ak si túto filozofiu osvoja všetci, ktorí s klientmi prichádzajú do kontaktu. Zavedením niektorej z techník, ktoré ponúka validačný koncept do práce v zariadení pre seniorov sa nielen spestruje škála pracovných postupov personálu, ale zároveň sa vo vedomí personálu zariadenia ukotvuje nový pohľad na klienta trpiaceho demenciou. Porozumenie tomu, čo sa s klientom deje a rešpektovanie tohto procesu ako procesu trvalého a nezvratného chápeme v súlade s Tavelom tiež ako prevenciu frustrácie personálu. Ak sa totiž zameriame na dosiahnutie pozitívnej zmeny formou „návratu“ bezporuchového správania sa klienta, a nerešpektujeme jeho vek a ochorenie, viac tým klientovi ubližujeme ako pomáhame. Na druhej strane, ak neprijmeme tento proces ako prirodzený, môžeme prežívať frustráciu z neuspokojivých pracovných výsledkov. V súvislosti s validáciou ako súčasťou terapeutického procesu, Tavel (2006) naznačuje priamu spojitosť medzi neschopnosťou prijať klientov stav ako konečný a burn-out syndrómom u terapeuta.

Feilová (1993, 2002) v svojich prácich opätovne zdôrazňovala, že cieľom validácie nie je klientovi nanútiť našu realitu, lebo tá je správna, ale prijať a rešpektovať jeho realitu, teda tú, v ktorej on žije. Tavel (2006) v tejto súvislosti poukazuje na to, že niektorí autori práve pre toto rešpektovanie klientovej reality validáciu nazývajú „malým podvodom“ či „terapiou nevinných ľudí“, alebo „zavádzajúcou terapiou“, čo môže pôsobiť kontraproduktívne, pretože aj psychicky dezorientovaný klient dokáže „rozoznať (na rovine podvedomia) pravdivosť a autenticitu prístupu.“ (Feil, N., 2002, In: Tavel, P. 2006, s. 185).

V súvislosti s používaním validačného prístupu sme sa zaoberali tiež otázkou, ako tento kontext zapadá do súčasných predstáv aktivizácie obyvateľov zariadení pre seniorov. Sme si vedomí skutočnosti, že tí, ktorí dôverne nepoznajú problematiku seniorov trpiacich demenciou, môžu „sedenie sociálneho pracovníka pri klientovi a opakované počúvanie jeho spomienok“ vnímať ako nedostatočný pracovný výkon. Dokonca v nich môže tento spôsob práce vyvolať dojem, že sociálny pracovník v takej situácii ani nepracuje, hoci opak je pravdou. Práve aktívna účasť sociálneho pracovníka v procese spomínania napomáha seniorovi či už usporiadať si svoje spomienky, novým spôsobom porozumieť vlastnej minulosti, alebo udržať si spomienky, ktoré nás nielen ukotvujú v minulosti, ale pomáhajú nám fungovať aj v súčasnom živote.

Záverom

V našom zariadení sme sa s validačným prístupom N. Feil začali oboznamovať len v tomto roku. Napriek zatiaľ len malým skúsenostiam jeho „objavenie“ a zavedenie do praxe v našom zariadení pokladáme za krok správnym smerom, pretože nám umožnil nielen lepšie porozumieť klientovi a viac reagovať na jeho potreby, ale zlepšil aj niektoré interpersonálne vzťahy medzi klientmi, ktorí vďaka zapojeniu sa do skupinovej formy reminiscenčnej terapie našli pre seba potrebnú mieru porozumenia. Podľa nášho názoru, je v práci N. Feilovej vidieť majstrovské sklbenie dobrej znalosti praxe a kvalitného teoretického základu, ktoré umožnilo autorke „ušiť na mieru“ taký spôsob práce

s dementnými klientmi, ktorý je v praxi dobre realizovateľný a zároveň tiež prináša dobré výsledky.

Literatúra:

- FEIL, N. 1993. *The Validation Breakthrough: Simple Techniques for Communicating with People with "Alzheimer's-Type Dementia."* Baltimore, MD: Health Professions. [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: <http://www.family.jrank.org/pages/363/Dementia-Impact>
- FEIL, N., DeKLERK-RUBIN, V. 2003. *V/F Validation: The Feil method: How to help disoriented old-old.* (Red. ed.) Baltimor: Health Professions Press [cit. 2010-09-11]. Dostupné na internete: www.dhhs.state.nc.us/aging/alzbook/pdf
- JANEČKOVÁ, H, VACKOVÁ, M. 2010. *Reminiscence. Využití vzpomínek při práci se seniormi.* Praha: Portál, 2010, 151 s. ISBN 978-80-7367-581-3
- LEVICKÝ, J. 2011. *Využitie reminiscencie v sociálnej práci so seniormi.* Diplomová práca. Trnava: FZaSP TU v Trnave, 2011. 70 s.
- TAVEL, P. 2006. *Validácia-terapeutický prístup k starým dementným pacientom.* In: *Psychiatria*, 13, 2006, č. 3-4, s. 182-191
- TAVEL, P. 2009. *Validačná terapia.* In: *Ostium*, internetový časopis, 5, 2009, č. 2, ISSN 1336-6556 online [cit. 2011-02-01] Dostupné na internete: www.ostium.sk
- TRUHLÁŘOVÁ, Z. 2003. *Aktuální otázky sociální práce.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2003

Kontakt:

Mgr. Juraj Levický
Zariadenie pre seniorov
T. Vansovej 5
917 00Trnava
e-mail: jlevicky@gmail.com

Ing. Anna Tomašovičová, PhD.
Zariadenie pre seniorov
T. Vansovej 5
917 00Trnava
e-mail: anna.tomasovicova@gmail.com

Je etická teorie vhodným nástrojem pro praxi v sociální práci?

Ondřej Fischer¹

Abstrakt

Ukazuje se, že přijímání „hodnotově orientované“ teorie do praxe sociální práce bývá samo o sobě problematické (Fischer, Jandejsek, SP 4/2010) a že i etické teorie své místo a způsob aplikace v českém prostředí ještě hledají (Nečasová, Dohnalová, Talašová SP 3/2010). Jakkoli je rostoucí trend užití etických teorií vítáný, k efektivnímu obohacení praxe sám apel na jejich užití v praxi nestačí. Příspěvek pojedná o vybraných faktorech, které úspěšné propojení praxe s teorií v našem prostředí podmiňují; zejména a) explikace etické teorie jako specifického případu teorie jako takové, b) hlubší porozumění povaze etiky v kontextu kritické reflektivní praxe a c) užší vymezení etického dilematu a problému pro adekvátní užití etické teorie při jejich řešení. V závěru se naznačí některé filosoficko-etické souvislosti, pro něž lze etické teorie chápat jako přínos pro spojení teorie a praxe v sociální práci.

Klíčová slova: teorie, etická teorie, kritická reflektivní praxe, subjektivismus, vztah teorie a praxe, etické dilema

Abstract

It seems that value-laden theories are not easily acceptable to the Social Work practice in the Czech scene and that particularly ethical theories are still looking for their place. The contribution will discuss some of the factors that are important for their effective use, such as a) explication of ethical theory as a specific instance of a theory, b) deeper understanding of the nature of ethics in the context of critical reflective practice and c) further specification of ethical dilemma and problem. There will be some arguments given for seeing ethical theory as contributing to successful linking of Theory and Practice in Social Work.

Key words: Theory, ethical theory, critical reflective practice, subjectivism, linking Theory and Practice, ethical dilemma

1 Úvod

Způsoby, jakými se ve své komplexnosti promítá vztah mezi teorií a praxí do profesního uvažování, závisí také na interpretaci zmíněného pojmu teorie a na přístupu k jeho možnému využití v profesi i v běžném životě. Cílem mého příspěvku je poukázat na tento vztah v oblasti eticky významného jednání a zmínit některé faktory, o nichž se domnívám, že mohou mít význam pro využití etických teorií v pedagogické a profesní praxi.

Pro účely profesní praxe chápeme etiku především jako disciplínu, která, kromě toho, že pro profesi identifikuje soubor významných hodnot, především stimuluje k zapojení kritického teoretického pohledu na eticky problematické situace v praxi.² Nevylučuji, že je k tomu třeba předpokládat individuálně založeného tzv. mravního předporozumění³, nebo intuice⁴ a zkušenost konkrétního pracovníka. Někdy však tyto bývají považovány za alternativy vůči řešení etických problémů s odkazem na etické teorie. Pokusím se naznačit způsob, jakým by mohlo užití etických teorií tyto předpoklady rozvíjet a umocňovat jejich pozitivní vliv na řešení profesních kasuistik. Na druhou stranu však připustím, že znalost a užití samotných teorií k efektivnímu propojení teorie s praxí nepostačí. Teorie se totiž snadno stane jedním z elementů znalostí a dovedností studenta⁵, který vede k zautomatizovanému a schematizovanému přístupu k řešení citlivých etických problémů, jež tuto schematizaci ze své povahy nepřipouštějí.

¹ VOŠ JABOK a ETF UK, fischer@jabok.cz

² Srov. např. Etický kodex sociálního pracovníka ČR, který jednak představuje pro sociální práci významné hodnoty, tak i vznášejí povědomí o eticky problémových situacích.

³ Opírám se o článek A.Křišťana J.Jinka, z něhož usuzuji, že kultivace mravního předporozumění je považována za bezpečnější základ pro řešení případů z praxe než vážení užití té či oné etické teorie. (2011:130)

⁴ Srov. Machula in Fischer, Milfait (2010: 46-58).

⁵ Viz např. Nantl, F., Černíkovský, P. a kol. (2010: 30).

Podotkněme, že etická teorie je jedním z příkladů užití „teorie“ v sociální práci - podobně, jako tomu je např. v metodách sociální práce či v psychologii. Na rozdíl od nich však bývají nositelem výrazné mravní hodnoty (např. imperativu jako absolutní výzvy k určitému jednání, ke spravedlnosti, užitku). V tom je etická teorie a její aplikace specifická; zrcadlí souvislosti mezi hodnotami, jež se mohou týkat i hodnot a postojů pracovníka a nepopisuje pouze nějaká hodnotově inertní fakta. Možná i toto je důvodem, proč užití etických teorií v praxi působí nepřesvědčivě. Ze zkušenosti s výukou v kurzech pro denní studenty bakalářských nebo profesních oborů lze vyzorovat tendenci neproblematického přijímání zmiňovaných teorií bez velkého zájmu o jejich kritiku a otázky na užití v praxi. Spíše opačná bývá zkušenost s výukou praktiků např. v akreditovaných kurzech, kdy mezi účastníky – praktiky naopak zmínky o teorii mívají negativní odezvu a pozornost přivolá téměř výhradně odkaz na zkušenost z praxe. To vše platí zvláště o užití teorií v etice.

2 Diskuse o užití etických teorií

Příčinu této ambivalentní odezvy na užití teorií v oblasti etiky můžeme hledat i ve způsobech, jakými jsou teorie představovány v učebnicích; mnohdy jsou představeny neproblematicky, bez příslušného vysvětlení filosofických nebo historických souvislostí či bez dostatečného zakotvení v realistické kasuistice⁶, nemluvě o chybějícím zdůvodnění smyslu výuky a přínosu jejich aplikace pro praxi. Článek Nečasové a kol.(2010) lze v tomto směru považovat za významný už proto, že se programově snaží ukázat cestu k důslednějším užití etických teorií v praxi (konkrétně na příkladech etických teorií utilitarismu, kantianismu a etiky péče). I v tomto článku však nacházíme problematické pasáže, naznačující zjednodušující přístup k užití etických teorií v praxi. Jde o nešťastné formulace, jimiž autorky příslušné teorie charakterizují⁷, či o neadekvátního očekávání od využití těchto teorií pro řešení etických dilemat⁸. Autorky považují etické teorie jako jakési standardní cesty, kterými se lze dobrat k příslušným výsledkům řešení etických dilemat a nezohledňují přitom historický kontext v prameni té či oné teorie. Zdá se, že v tomto smyslu na článek Nečasové a kol. reagují Kříšťan a Jinek, když tvrdí, že „Článek (Nečasové) uvedené koncepty (etických teorií) ... vydává ... za tři alternativní způsoby aplikace, a navozuje tak dojem, že danou situaci lze řešit podle jedné, druhé nebo třetí teorie“ (2011, 126). Kříšťan s Jinkem naopak etickou teorii chápou spíše jako výsledek historicko-filosofické reflexe uvažování konkrétního autora⁹. Kritiku tohoto přístupu v článku Nečasové a kol. autoři umocňují tvrzením, že historie není zásobárnou idejí, které můžeme jen tak „používat“ pro naši potřebu. (2011, 129-130) Schází se nám zde dva proti sobě stojící přístupy, které nepřímou otázkou po způsobu adekvátního užití etických teorií v praxi. Lze mezi těmito polarizovanými přístupy hledat řešení, jež by činilo zadost požadavku, aby praxe obohatila teorii a teorie praxi? Naznačím nejdříve dvě poznámky k úvaze na cestě k odpovědi, která by ve své plnosti přesahovala rámec tohoto příspěvku, a jejich dopad na místo etické teorie ve výuce a kultivaci subjektivistického přístupu k řešení etických dilemat v praxi.

⁶ Za typický příklad ne příliš šťastně pojaté učebnice etiky pro praxi lze označit např. Anzenbacher (1994).

⁷ Např. „výhodou deontologické etiky je jasné oddělení povinnosti od osobního zájmu“ (2010: 30)

⁸ Např. „Závěry rozboru podle etiky péče ... vedou pracovníci k pokračování v kontaktu ... vzájemné odpovědnosti ...“ (Nečasová a kol.: 2010, 86), nebo „Aplikace ... etických teorií přinesla tři různé závěry z hlediska odůvodnění rozhodnutí.“ (Nečasová a kol. : 2010, 35).

⁹ Zjednodušená aplikace této reflexe je zvláště patrná pro studenty: „Posluchači se obvykle naučí látku pro účely absolvování příslušného předmětu... omezují se na opakování pouček ... subjektivisticky poukazují na rozdílnost hodnotících systémů a individuálních voleb („každý to vidí jinak atd .).“ (Kříšťan, Jinek : 2011, 126)

3 Pojetí teorie

Předně ze slova „teorie“ - Θεωρία - *contemplatio* – lze usoudit, že tímto pojmem vyjadřujeme způsob pohlížení, dívání se určitým způsobem, určitý ohled a jeho podržení. V moderním kontextu tímto výrazem, naznačujícím konkrétní zpevnění našeho pohledu, akcentujeme zároveň i jeho zásadní *zpochybnitelnost*. Na pozadí těchto významů termínem teorie vyjadřujeme nutné *zjednodušení* popisu věci, situace či nějak uchopeného způsobu uvažování. Vždy jde o určité zobecnění a vytrženost z konkrétního kontextu z myšlenek významného myslitele, jež je každé teorii implicitně obsažena. Není však tato zjednodušenost zkoumané skutečnosti, která je *inherentně* přítomna v každé teorii, v rozporu s Křišťanovým a Jinkovým požadavkem, který kladou na porozumění teoriím, formulovaným jako požadavek „pochopit staré knihy zevnitř“? (2011:129) Jako každá teorie bude nositelem zjednodušujícího pohledu na skutečnost, tak i interpretace určité konkrétně vyjádřené teorie bude do jisté míry zjednodušujícím pohledem na danou teorii, a následně i na skutečnost, jež je předmětem jejího popisu. Jinými slovy, sama teorie je nositelem zjednodušení, jehož se nelze zcela vyvarovat ani při její interpretaci a následném užití v praxi. I sebelepší pochopení „starých knih zevnitř“ nevyloučí určité zkreslení situace zkoumané za pomoci více či méně věrného uchopení užití teorie.

4 Kritická reflektivní praxe

Za druhé vyjděme z požadavku kritické reflektivní praxe, které klade na užití teorie v praxi. Má mít *etická* teorie *jen* ten význam, že umožní studentům upevnit si a odůvodnit si to, co sami *předem* vědí ze svého mravního porozumění, jak naznačují Křišťan a Jinek? (2011: 130) Charakterizujeme pro náš účel kritickou reflektivní praxi zjednodušeně jako úvahu provedenou „v konkrétní situaci a o konkrétní situaci“ (Schön,1983, Banksová, 2006: 159). Vhodně užitá teorie obecně, a etická teorie zvlášť, jako příklady nějak ukotveného či zpevněného modelu uvažování, patří mezi prvky, které tomuto uvažování mohou též přispět a vnést vítané světlo do úvahy nad konkrétní situací. Vezmeme-li v úvahu genezi etické teorie, ať již je jejím zdrojem primární dílo konkrétního myslitele (např. J. Bentham) nebo jeho interpreti, etická teorie zůstává dokladem zdůvodnění významného eticky správného jednání, který je nějak převzatý z konkrétního záznamu, zachyceného např. ve filosofické literatuře, a který více či méně věrně vystihuje vnitřní způsobu uvažování konkrétního myslitele. Tento pohled se zřejmě bude nějak lišit od původního pohledu subjektu (studenta, pracovníka, učitele); díky tomu může pro něho být inspirativním a umožnit mu nový pohled na konkrétní situaci, kterou student či pracovník dříve třeba nezohlednil. Součástí tohoto pohledu mohou být i konkrétní hodnoty. Etická teorie může tak být inspirací pro změnu původních postojů studenta či pracovníka, které se projeví i při řešení problému. Tímto krokem nepřímo přispíváme k naplnění požadavku kritické reflektivní praxe, z nichž jsme původně vyšli a které je možné legitimně očekávat pro naplnění cílů sociální práce. Například jde o požadavek prokazovat u sociálního pracovníka sebe-znalost, sebe-porozumění a sebe-kritiku, a následně i kritickou otevřenost k jiným postupům (Fischer, Jandajsek 2010), nebo že má rozumět jiným hodnotovým východiskům a postojům (Banksová, 2006: 184). V tomto smyslu tedy lze považovat užití etické teorie přínosné. Vezmeme-li v úvahu nějak relevantní etickou teorii pro řešení určitého případu, dostáváme tak k dispozici modelový případ přístupu, který může posloužit jako analogie případu řešení naší zkoumané situace. Či naopak, etická teorie může představovat platformu, na jejímž základě lze kriticky nahlédnout neadekvátnost původně navrhovaného řešení. Zvolená teorie pak může být inspirací pro nové, propracovanější řešení naší eticky citlivé situace. Etická teorie tedy nemusí být nutně „konduktivní“ ke konkrétnímu

závěru (jak vyplývá z formulací Nečasové a kol.). Může však stimulovat kritickou a hodnotově bohatší interpretaci řešené situace.¹⁰

5 Místo etické teorie ve výuce

Etická teorie představuje obecný příklad způsobu uvažování, který může posloužit jako základ pro analogický přístup k řešení konkrétního zkoumaného etického problému. Tímto způsobem může být přínosem pro praxi. Zřejmě má svůj význam i pro výuku etického uvažování u studentů a praktiků sociální práce. K doložení této domněnky je třeba připustit otázku po smysluplnosti tohoto užití etických teorií ve výuce, na níž odpověď není samozřejmá, jak ostatně vyplývá i z článku Křišťana a Jinka. Teorie může být zcela nepochopena a může s ní být manipulováno jako s nástrojem k potvrzení správnosti jednání, bez ohledu na její obsah. I navzdory takovým případům lze z metodického hlediska postřehnout určitý přínos, spojený s jejím užitím. Jak zmíněno výše, teorie, vztažená na eticky relevantní úvahu, představuje hodnotově zaměřený popis eticky správného uvažování. Etická teorie je nositelem i kulturně výrazného modelu uvažování, s jehož pomocí - skrze akcentování určitých hodnot - vede studenty k novému a nějak jinak vyhraněnému specifickému způsobu vidění, rozumění a docenění hodnot v praxi. (srov. Kilminster, 2010: 2–3) Do jaké míry jsou tyto hodnoty patrné samotnému pracovníkovi či studentovi závisí m.j. na míře jejich porozumění souvislostem příslušné etické teorie. Etická teorie, užitá jako modelový popis uvažování, vedoucího k eticky správnému jednání, je konkrétním případem úvahy, která má jistou míru objektivitu. Již *ex definicione* proto zpochybňuje subjektivistické přístupy a svou nabídkou objektivně přijatelných přístupů vyzývá k zohlednění nových hodnot a pohledů na svět, využitelných pro řešení eticky problematických situací.

6 Etická teorie a subjektivismus

Etickou teorii tak můžeme považovat za příklad „modelu“ uvažování, který kriticky zpochybňuje subjektivistický pohled na svět zjednodušeně uvažujícího studenta. Etická teorie je nositelem obecného, s nímž se uvažující činitel (*agent*) buď ztotožní, nebo ne. Tím, že ho vůbec vezme v úvahu, přiznává oné teorii či modelu uvažování nárok na obecnou platnost¹¹. Tvrzení, s nímž se v etických diskusích u studentů s chybějícími základy filosofického uvažování setkáváme, že „každý to vidí jinak“ (Křišťan, Jinek : 2011, 126), ani v očích studentů samotných neobstojí. Pochvíli úvahy sami rozporuplnost svého tvrzení nahlédnou. Jsme-li nuceni zohlednit, byť jen hypoteticky, model uvažování, jež ta či ona etická teorie představuje, opouštíme jakousi ulitu své subjektivity a vztahujeme se ke způsobu uvažování, který si nárokuje obecnost. Vůči tomuto obecnému stanovisku jsme pak vyzváni zaujmout své stanovisko, což může vést k zohlednění alternativního přístupu při řešení daného problému. Nepřímo tak u studentů podporujeme i filosofickou průpravu vedoucí k nahlédnutí rozporuplnosti subjektivistického postoje ve srovnání s metodologií studia a vědy.

¹⁰ Určitou analogií tohoto přístupu k teorii jako k inspirativnímu modelu pohledu danou situaci a jednání je i teologický pohled na svět. Srov. např. (Fischer, Jandejsek 2010).

¹¹ Srov. např. Soren Kierkegaard a jeho problém teleologické suspenzace etiky. Etika (někdy označovaná za etiku I) považuje za zdroj obecných norem, vyznávaných očekáváním společnosti jako obecného celku, vůči němuž individuum, jedinec, subjektivně nahlížející na konkrétní záměr jednání, nemá v oné obecné přijatelnosti etiky oporu – např. jeho *Bázeň a chvění* (Praha: Svoboda, 1993).

7 Odpověď na otázku po smyslu

Etická teorie nabízí kromě tohoto filosoficko-propedeutického impulsu také výzvu k hlubšímu domyšlení historických a filosofických souvislostí, a následně i rozlišení mezi kontextem současného užití etické teorie a kontextem, který odpovídá době a prostředí jejího vzniku. Tento kontext musí být pečlivým studiem potřebných souvislostí odkrýván a (v duchu filosofie *perennis*) stále znovu obječován. Tento mnohdy až dobrodružný a s podivem i stále atraktivní úkol rozlišit jádro klíčového textu, např. některé etické teorie, od nánosu interpretací se stal minoritní, ale cennou součástí naší kultury. Pro mnohé studenty to bude třeba právě etická úvaha, která je dovede k rozlišení mezi například Kantovým myšlením a kantovskou etickou teorií, či mezi úvahou Benthamovou a pobenthamovským utilitarismem. Udržování tohoto zdravého zájmu studentů o obječování původního myšlení klíčových filosofů je cennější než oprávněná snaha se zbavit všech těch „-ismů“, které jsou tichými svědky pohodlnosti našeho uvažování. Aby to však nebyl pouze zájem o obječování základů teorie jako takové, či jen projev touhy po věrnosti poznání vzhledem ke skutečnosti (touhy po pravdivosti), je nutno zajistit, aby student mohl v každém okamžiku teoretického výkladu, jehož se mu dostává, vidět smysl studované teorie (modelu) i možnost jejího využití pro život či odbornou profesní praxi. Má-li tedy mít znalost etické teorie své místo v kurzech etiky pro sociální práci, musí to v posledku být nejen pedagog, ale i student, kdo dokáže smysluplně formulovat konkrétní přínos probírané etické teorie pro život či odbornou praxi. Požadavkem na výstup z učení je nejen znalost (rozumění) a dovednost (schopnost aplikovat), ale i docenění objektivní smysluplnosti a účelnosti probírané látky samotným studentem (součást postojů studenta).

8 Etické dilema

Příkladem k doložení významu užití teorie v oblasti etiky sociální práce může být již i samotný způsob užití pojmu etické dilema. Mnohdy se za etické dilema považuje taková eticky významná situace nebo etický problém¹², který staví před řešitele dvě vzájemně se vylučující pozice, které *z jeho pohledu* nejsou uspokojivě řešitelné. (Banksová, 2006: 7,20 atd.) Takto pojaté dilema však řešitele nemotivuje k pokusu nastalou situaci nahlédnout objektivně a zvažovat její řešení odstoupením od svého subjektivního pohledu. To, co bylo považováno subjektivně za nepřijatelné, však někdy může (a v profesní etice mnohdy musí) mít nějak přijatelné řešení. Na druhou stranu by dotyčný danou situaci považoval za dilema jen díky tomu, že ji subjektivně jako dilema vnímá; jinak by ji za dilema nepovažoval a neřešil by je, což může mít pro profesní praxi důsledky fatální. Pokud bychom však pojali etické dilema jako takový etický problém, který staví před řešitele dvě vzájemně se vylučující eticky významné pozice, a to bez ohledu na jeho náhodnou subjektivní přijatelnost či nepřijatelnost, pak nám to umožní *převést etický problém (jako eticky nejasnou situaci volající po řešení) na jedno vybrané etické dilema, u něhož lze objektivně posoudit správnost či nesprávnost jedné ze dvou vzájemně se vylučujících hypotéz správného řešení*. Konkrétní eticky problematická situace, pro niž se hledá řešení (etický problém), je řešena za pomoci

¹² Problém je obvykle chápán, opět v duchu Banksové (2006), jako eticky významná situace, která je z etického hlediska nejasná a vyžaduje řešení, jež má z pohledu řešitele přijatelné řešení. V objektivní poloze půjde o takovou eticky významnou situaci, která je obecně z etického hlediska nejasná a vyžaduje řešení (*bez ohledu na subjektivisticky nahlíženou situaci*).

teoretické úvahy, která není zatížena náhodným subjektivisticky založeným vnímáním situace a která na teoretické úrovni nabízí hypotézu eticky správného (či jinak přijatelnějšího) řešení.

9 Závěr

Role teorie v oblasti praxe sociální práce se na základě naznačených poznámek k nedávné diskusi v časopise Sociální práce zdá být legitimní i v oblasti etiky. Jednak díky tomu, že inspiruje k hodnotovému obohacení a ke kritické reflexi samotného přístupu k sociální práci, ale i jako nástroj, umožňující snáze identifikovat způsoby řešení problému, se kterými se sociální práce z etického pohledu setkává. Pokus o užití etické teorie, a teoretického pohledu vůbec, již sám o sobě vede především k metodicky přijatelnější objektivitě, která ve srovnání se subjektivisticky založenými přístupy vede i v oblasti etických dilemat k obecně transparentnějším řešením. V každém případě i užití konkrétní teorii předpokládá pokus o co nejvěrnější interpretaci její konstitutivní myšlenky.

Použitá literatura:

- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Praha : Academia, 2001. SPN, 2004.
BANKS, S. *Ethics and Values in Social Work*. London: Macmillan Press, 2006.
BRADBURY, H. et al. *Beyond reflective practice: new approaches to professional lifelong learning*. Abingdon; New York: Routledge, 2010.
FISCHER, O., JANDEJSEK, P. *Teologicko-filosofické vzdělávání jako cesta ke spojení teorie a praxe v sociální práci*. Sociální práce/Sociálna práca, 4/2010, 124-132.
FISCHER, O., MILFAIT, R. *Etika pro sociální práci*. Praha, JABOK, 2010.
KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění*. Praha: Svoboda, 1993.
KILMINSTER, S., et al. *Introduction and overview*. In BRADBURY (2010, pp. 1–9).
KŘIŠŤAN, A., JINEK, J. *Etická teorie a její aplikace – problém pro sociální práci*. Sociální práce/Sociálna práca, 2/2011, 125-131.
NANTL, J., ČERNÍKOVSKÝ, P. a kol. *Národní kvalifikační rámec terciárního vzdělávání České republiky*. 1. Díl. Praha: MŠMT, 2010.
NEČASOVÁ, M., DOHNALOVÁ, Z., TALAŠOVÁ, R. *Využití vybraných etických teorií v praxi sociální práce*. Sociální práce / Sociálna práca. 3/2010, 76-87.
SCHÖN, D. *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. London: Temple Smith, 1983.

Kontakt:

Ing. Mgr. Ondřej Fischer
VOŠ JABOK
Katedra teologie a filosofie
Salmovská 8
Praha 2
Email: fischer@jabok.cz

Antiopresívne prístupy v sociálnej práci

Andrej Mátel¹

Abstrakt

Príspevok predstavuje základné teoretické koncepty antiopresívnych a antidiskriminačných prístupov a možnosti ich využívania v praxi sociálnej práce. V nadväznosti na dielo P. Freira poukáže na dôležité princípy a koncepty v antiopresívnych prístupoch. Dôraz bude kladený na ich využívanie a aplikovanie v sociálnej práci.

Kľúčová slova: Antiopresívny prístup, dialóg, diskriminácia, opresia, zmocňovanie.

Abstract

The article presents the basic theoretical concepts of the anti-oppressive and anti-discriminatory approaches and the options of their usage in the social work practice. It points out the important principles and concepts in anti-oppressive approaches in connection with the work of P. Freire. The emphasis is put on their utilization in the social work.

Key words: Anti-oppressive approach, dialogue, discrimination, oppression, empowerment.

1 Úvod

Antiopresívne prístupy patria od 80. rokov 20. storočia medzi dôležité teoretické koncepty sociálnej práce vo svete. V postkomunistických krajinách východnej Európy sa však udomácňujú pomerne pomaly a do istej miery je zachovávaný od nich istý odstup, nakoľko v niektorých filozofických konceptoch čerpajú aj z marxistických teórií a sociálni pracovníci ich zvyčajne poznajú v úzkej konekcii so špecifickými témami, akými sú gender, feminizmus, rasizmus, ageizmus a pod. V predloženom príspevku sa budeme snažiť predstaviť niektoré vybrané koncepty antiopresívnych prístupov, ktoré môžu byť súčasťou oveľa širšej škály klientov sociálnej práce, ba dokonca integrálnou zložkou všetkých činností sociálnych pracovníkov. Vzhľadom na teoretikov budeme vychádzať najmä z diela brazílskeho sociálneho pedagóga Paula Freira.

2 Opresia a diskriminácia

Z etymologického hľadiska výraz „opresia“ pochádza z latinského *oppressio*, kde označuje potláčanie, potlačenie alebo útlak (odtiaľ aj angličtina užíva *oppressed* na ľudí, ktorí sú utláčaní alebo utlačovaní). V sociologickom význame *opresia* označuje sociálne konanie, ktoré utvára prísne reštrikcie pre niektorých jednotlivcov, skupiny alebo inštitúcie. Vláda alebo politická organizácia môže utvoriť reštrikcie formálne alebo skrytým spôsobom vzhľadom na istých členov spoločnosti, ktorí budú zneužívaní alebo znevýhodnení vzhľadom na ostatných členov spoločnosti, ktorí majú vyššiu moc (por. Barker, 2003:306-307). Títo bývajú vzhľadom na dané odlišnosti ďalej „patologizovaní“ (Howe, 2009:145).

V sociologickom slovníku je uvedená jednoduchá definícia *diskriminácie* ako nespravodlivého zaobchádzania s ľuďmi na základe argumentov bez racionálneho základu (In Boudon et al., 2004:37). V Barkerovom Slovníku sociálnej práce (2003:123) je diskriminácia definovaná ako negatívne posudzovanie a zaobchádzanie s ľuďmi založené na identifikovateľných charakteristikách, akými sú rasa, rod, náboženstvo alebo etnická príslušnosť. Howe (2009:147) pripomína, že diskriminácia môže byť v spoločnosti implicitne, skryto prítomná a inštitucionalizovaná.

¹ Katedra sociálnej práce, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave.

3 Antiopresívny a antidiskriminačný prístup

Na konci 80. a v priebehu 90. rokov 20. storočia sa v sociálnej práci začali presadzovať prístupy, ktoré bývajú označované ako *antidiskriminačné* a *antiopresívne*. Nárast záujmu o ne súvisel s potrebou niektorých západných krajín čeliť problémom, ktoré súviseli s pobytom „gastarbeiterov“ alebo utečencov z Východného Nemecka, s kriminalitou a nepokojmi černošského obyvateľstva vo Veľkej Británii alebo USA (Navrátil, 2001; Payne, 2005).

Antiopresívny prístup (skr. AOP) reaguje na takéto systémové znevýhodňovanie jednotlivcov alebo skupín prostredníctvom analýzy zdrojov, foriem útlaku a intervenciou, ktorá usiluje o zmenu ich situácie a statusu. Opiera sa pritom o koncept ľudských práv a spravodlivosti.

Na Slovensku tvorí ústredný legislatívny rámec ochrany proti diskriminácii, okrem Ústavy Slovenskej republiky, aj tzv. antidiskriminačný zákon č. 365/2004 Z. z. v znení neskorších predpisov. Požiadavka rovnakého zaobchádzania je postupne integrovaná do všetkých oblastí profesionálnej činnosti a subsumovaná do zákonodarstva (napr. pri poskytovaní sociálnych služieb por. § 5 zákona č. 448/2008 Z. z.). Požiadavka rovnakého zaobchádzania a antidiskriminácie je integrálnou súčasťou takmer všetkých etických kódexov. Medzinárodný etický kódex IFSW/IASSW (2004) ju zaradil do oblasti sociálnej spravodlivosti: „Sociálni pracovníci majú zodpovednosť čeliť negatívnej diskriminácii na základe takých charakteristík, ako sú schopnosti, vek, kultúra, rod alebo pohlavie, rodinný stav, sociálno-ekonomické postavenie, politické názory, farba pleti, rasové alebo iné fyzické charakteristiky, sexuálna orientácia alebo duchovné presvedčenie“ (č. 4.2.1). K nim by bolo vhodné pridať a výslovne uviesť pôvod, národnosť, jazyk, etnickú príslušnosť, mentálne alebo fyzické handicap a bez ohľadu na to, ako sa jedinec podieľa na živote celej spoločnosti (por. SSP ČR, 2006, č. 1.2). Zaradenie do oblasti sociálnej spravodlivosti vychádza z potreby čeliť všetkým formám diskriminácie nielen na osobnej úrovni, ale aby bola antidiskriminácia súčasťou života celej spoločnosti. To však neznamená, že nie je potrebné zdôrazniť aj rovnaké zaobchádzanie sociálnych pracovníčok a pracovníkov v sociálnej práci s jednotlivcami, skupinou alebo komunitou. Proces smerujúci k eliminácii a odstráneniu diskriminačného posudzovania a zaobchádzania sa nazýva *antidiskriminácia*, resp. čoraz častejšie sa používa výraz *rovnaké zaobchádzanie*. Sociálni pracovníci majú zodpovednosť čeliť negatívnej diskriminácii na základe takých charakteristík, ako sú schopnosti, vek, pôvod, rod alebo pohlavie, kultúra, národnosť, jazyk, etnická príslušnosť, rodinný stav, sociálno-ekonomické postavenie, politické názory, farba pleti, rasové alebo iné fyzické charakteristiky, sexuálna orientácia alebo duchovné presvedčenia, mentálne alebo fyzické handicap a spôsob podieľania sa na živote celej spoločnosti (Mátel, 2010:104,116).

Medzi tradičné polia AOP patria:

- opresia mužov voči ženám (*genderový prístup, feministické perspektívy*);
- opresia jednej rasy voči druhej (*antirasistický prístup*);
- opresia jedného etnika voči druhému (*etnický senzitívny prístup*);
- opresia jednej kultúry voči druhej (*kultúrne senzitívny prístup*);
- opresia medzi generáciami (napr. *ageizmus*), zdravých ľudí voči postihnutým a pod.

Úlohou antiopresívnych prístupov v súčasnej sociálnej práci je identifikovať akékoľvek staré i nové formy opresie a diskriminácie, ktoré sa vyskytujú v živote občanov a sociálnych klientov. Z hľadiska cieľových skupín sem môžu patriť napríklad obe domáceho násillia, obchodovania s ľuďmi, chudobní, ľudia bez domova, osoby so špeciálnymi potrebami a pod. Nepochybne medzi ne budú patriť aj osoby, na ktoré doliehajú nové sociálne riziká a ktoré sú potenciálnymi klientmi sociálnej práce. Sociálne riziká predstavujú udalosti, ktoré výrazne znižujú schopnosť jednotlivcov zaistiť si vlastnými silami svoju sociálnu nezávislosť. Pokiaľ človek nie je proti týmto udalostiam zaistený, žije v trvalej neistote, nemá moc zvládať

prítomnosť ani pozitívne anticipovať budúcnosť (Castel, 2003, In Keller, 2009). Podľa Kellera (2010) sa o *nových* sociálnych rizikách hovorí stále častejšie od 80. rokov 20. storočia. Patria sem napríklad:

➤ *nová pracujúca chudoba* – situácie, keď človek síce má prácu, ale jej charakter a odmena za ňu mu neumožňuje vymaniť sa z chudoby, a dokonca mu ani neumožňuje hradiť náklady na bývanie bez príslušných sociálnych dávok (Keller, 2010:146); napr. v USA bolo v roku 1999 medzi chudobnými asi 42 % chudobných pracujúcich, ktorí aj napriek tomu, že pracovali, žili naďalej v chudobe (Payne, 2010:10);

➤ *hrozba zostarnutia v chudobe*, napriek tomu, že človek pracoval celý život a riadne odvádzal dane a poistné (Keller, 2010:146). Zaistenie v starobe sa stalo najkritickejším miestom systému solidárneho sociálneho poistenia. Ide o dopady rastúceho veku populácie, úbytku detí v rodine, nárastu počtu neúplných domácností, ale aj vzrastajúcej nezamestnanosti (Keller, 2009:68);

➤ s predošlým súvisí aj *vznik malých nukleárných rodín*, s ktorými vzrástlo riziko zaistenia nielen v starobe, ale aj v chorobe. Rodina už neplní opatrovateľskú úlohu pre viac generácií, ako to bolo v prípade rozvetvenej a viacgeneračnej rodiny. Enormný nárast ceny liekov a zdravotnej starostlivosti vytvára tlak na zvyšovanie spoluúčasti pacientov, čo je nemožné pre občanov s nízkym príjmom, dôsledkom čoho hrozí prechod na tzv. „dvojtriednu medicínu“ (Keller, 2009:62, 68);

➤ *hrozba, že človek nezíska kvalifikované (alebo žiadne) zamestnanie* napriek tomu, že investoval svoj čas, úsilie a energiu do vzdelávania (Keller, 2010:146). Táto hrozba sa začína dotýkať aj vysokoškolsky vzdelaných ľudí.

4 Paulo Freire a pedagogika oslobodenia

Jedným z najznámejších teoretikov AOP bol brazílsky sociálny pedagóg Paulo FREIRE (1921 – 1997) so svojou „*pedagogikou oslobodenia*.“ Jeho vlastná osobná skúsenosť chudoby, ako aj práca s chudobnými obyvateľmi brazílskych miest ho viedla nielen k aktívnym činnostiam na odstránenie biedy (napr. alfabetizačnými programami), ale aj k mobilizácii utláčaných k politickým aktivitám a utváraniu nových teoretických konceptov. Za svoju činnosť bol uväznený a vyhostený z krajiny. Vo väzení začal pracovať na diele *Education as the Practice of Freedom* („Vzdelávanie ako prax slobody“). Svoje najznámejšie dielo *Pedagogy of the Oppressed* („Pedagogika utláčaných“, 1970) napísal v USA – počas šesťročného núteného exilu, – kde bol konfrontovaný s rasovou segregáciou černošského obyvateľstva. Teoretické koncepty čerpá pritom z Marxovej kritickej teórie. Vzdelávanie v nej charakterizuje ako cestu permanentného oslobodzovania, ktoré prebieha v dvoch fázach.

V 1. fáze sociálny pedagóg alebo sociálny pracovník prebúda v utláčaných ľuďoch uvedomenie si svojho utláčania a prostredníctvom praxe usiluje o zmenu. Ústredným pojmom, ktorý sa stal osou jeho diela, je kriticke *conscientizaçã*, čo je portugalský výraz pre *uvedomenie*. Týmto termínom vyjadruje proces učenia sa uvedomiť si sociálne, politické a ekonomické rozpory a prevzatie aktívnej zodpovednosti proti opresívnym prvkom v spoločenskej realite (Freire, 1996:17). Jednoduchý človek bol podľa neho vždy utláčaný a obmedzovaný vládnuou triedou. V istej naivite tento stav považoval za „normálny“ a nemenný. Žil v tzv. „kultúre mlčania“, kde bol pripravený o svoje práva (Shaul, In Freire, 1996, s. 12). Pritom bol len v pozícii diváka, ktorého riadi sila spoločenských mýtov. V tomto stave je potrebné prebudiť v ňom ono kriticke *conscientizaçã*. V aplikácii na sociálnu prácu je pre sociálneho pracovníka preto dôležité, aby vedome a aktívne oboznamoval klientov s legitímnymi právami, ktoré im zaručuje medzinárodná komunita (OSN, EÚ) a národná legislatíva. Napr. pri sociálnej práci s ľuďmi bez domova môže byť z hľadiska AOP dôležité oboznamovať klientov s právom na bývanie – ako im ho zaručuje všeobecná deklarácia

ľudských práv (OSN, 1948, č. 25), Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (OSN, 1966, č. 11), Európska sociálna charta (RE, 1999, č. 31), Charta základných práv Európskej únie (EÚ, 2010, č. 34). Ak je medzinárodným právom deklarované právo na bývanie, pre štát sa stáva povinnosťou zabezpečiť ho svojim občanom, ak sa ho títo dobrovoľne, slobodne a vedome nevzdali. Predpokladom informovania je, že samotný sociálny pracovník pozná tieto práva, a komunikuje s klientmi spôsobom a jazykom im primeraným. V procese dialógu môžu ľudia bez domova nielen spoznať a uvedomiť si svoje práva, ale aj mobilizovať svoj potenciál k aktívnemu zasadzovaniu sa za ne aj v spoločnosti, ktorá pre túto cieľovú skupinu nie je príliš senzitívna. Špecifickými príkladmi z dobrej praxe pri posilňovaní kultúrnej identity ľudí bez domova sú aktivity ako je „divadlo bez domova“, či „homeless ples“ organizovaný občianskym združením Proti prúdu v Bratislave. Prostredníctvom nich je možné dosiahnuť cieľ, ktorý Freire vyjadril slovami uvedomelých edukovaných ľudí: „Boli sme slepí, ale teraz sú naše oči otvorené. Teraz si uvedomujem, že som osoba, a to vzdelaná osoba!“ (Shaul, In Freire, 1996:15).

V 2. fáze ide o proces permanentnej kultúrnej akcie. Cestu z útlaku vidí Freire v *zmocňovaní* ľudí, aby boli schopní prijať vlastnú sociálnu a politickú zodpovednosť. Kľúčovou úlohou je preto vzdelávať ľudí k demokratickému a kritickému mysleniu. Programy, ktoré explicitne neodmietajú sexizmus, rasizmus, vykorisťovanie zamestnancov a iné formy opresie, nespravodlivé spoločenské pomery vlastne udržiavajú. Svojím obsahom bránia rastu vedomia a zabráňujú uskutočňovaniu kreatívnych a oslobodzujúcich politických akcií. V pokračovaní vyššie uvedeného príkladu z cieľovej skupiny ľudí bez domova, prejavom ich aktívneho angažovania sa môže byť dialóg s predstaviteľmi samosprávy na lokálnej úrovni a štátnej správy na národnej úrovni. V tomto dialógu by mohli občania bez domova už vystupovať ako občania, ktorým nie je dostatočne naplnené právo na bývanie, a ktorí sa neuspokoja s dočasným riešením otázky bývania cez zariadenia sociálnych služieb, nocľahárne, útulky, či zariadenia núdzového bývania. Motivovaní a povzbudzovaní sociálnym pracovníkom by mohli v týchto aktivitách postupovať spoločne, resp. organizovanou formou cez mimovládnu organizáciu, ktorú si sami založia. Slovami Freira citujúc zmocnené osoby: „Ja konám a konajúc mením svet!“.

Pedagogike oslobodenia ide o prebudenie kritického vedomia, ako aj oslobodzujúcej praxe. Jej proces je dialogický a potvrdzuje obojstrannú a rovnoprávnú rolu učiteľov a žiakov, teda aj sociálnych pracovníkov a klientov. Dialóg je pritom nehierarchický vzťah medzi ľuďmi, ktorý podporuje komunikáciu. V AOP je existenciálnou nutnosťou a podľa Freire (1996:70) nemôže jestvovať bez hlbokej lásky k svetu, iným ľuďom, bez pokory, bez intenzívnej viery v ľudstvo, dôvery v to, že ľudia sú schopní urobiť zásadné zmeny, bez nádeje a kritického myslenia. Paternalistický vzťah učiteľ – žiak a „naratívny charakter vzdelávania“ považuje Freire za prekonané. Jeho výstižné prirovnanie je z bankovníctva a obrazom je vkladanie niečoho (v tomto prípade poznatkov) do depozitu, pričom študenti sú deponitári a učitelia vkladatelia. Takýto bankovnícky koncept vo vzdelávaní je obrazom spoločnosti ako celku (por. Freire, 1996:53-54) a adaptovať sa dá aj na vzťah sociálneho pracovníka a klienta:

- sociálny pracovník učí a klienti sú vyučovaní;
- sociálny pracovník vie všetko a klienti nič nevedia;
- sociálny pracovník rozmýšľa a klienti prijímajú jeho myšlienky;
- sociálny pracovník rozpráva a klienti pokorne počúvajú;
- sociálny pracovník udržiava poriadok (disciplínu) a klienti sú kontrolovaní;
- sociálny pracovník vyberá a presadzuje svoj výber a klienti mu vyhovejú;
- sociálny pracovník koná a klienti majú ilúziu konania cez konanie sociálneho pracovníka;

- sociálny pracovník vyberá programový obsah a klienti, bez toho, že by mohli o tom konzultovať, ho prijímajú;
 - sociálny pracovník má spojenú autoritu poznania s vlastnou profesionálnou autoritou, čo stojí v protiklade so slobodou klientov;
 - sociálny pracovník je subjektom procesu sociálnej pomoci, ale klienti sú skôr objektmi.
- Naproti tomu v dialogickom vzdelávaní učiteľ (sociálny pracovník) konštruuje poznanie so svojím klientom, ale neodovzdáva mu hotové poznatky. Má opustiť nadradenú expertnú pozíciu a skôr sa stať komunikujúcim partnerom. Dialóg mu je prostriedkom, ktorý vo vzťahu lásky, dôvery a nádeje pomáha reflektovať realitu.

Dialogická sociálna práca má vychádzať z každodennej skúsenosti klienta. V dialógu sa majú rozvíjať také témy, ktoré klient dôverne pozná zo svojho života. Nejde o akademické „dišputy“ vzdialené potrebám skutočného života. Napr. nemá zmysel hovoriť o stigmatizácii, ale klienta sa môžeme opýtať, čo cítil, ak ho neprijali do zamestnania, pretože je Róm.

Úlohou sociálneho pracovníka z hľadiska AOP je pomôcť klientom, aby mohli byť sociálnymi aktérmi, ktorí jednájú v slobodnej zodpovednosti za seba aj ostatných. Sloboda a zodpovednosť sú podľa Freire sociálnymi hodnotami a majú triedny charakter. Proces sociálnej práce má klientom pomôcť oslobodiť sa od nadvlády vládnuccich tried, aby mohli nadobudnúť väčšiu moc nad vlastnými životmi. Moc však nemá byť odovzdávaná (učiteľom, sociálnym pracovníkom), ale utváraná v rámci praxe. Keď sociálni pracovníci „pracujú v partnerstve a podporujú utláčaných ľudí, títo získavajú viacej moci, ktorá im umožňuje, aby ich hlasy boli vypočuté“ (Dalrymple – Burke, 1995, In Howe, 2009:147).

5 Vybrané princípy AOP užívané v súčasnej sociálnej práci

Thompson (1992, In Navrátil, 2001a) tvrdí, že je výslovne nebezpečné, ak si sociálny pracovník neuvedomuje štrukturálnu diskrimináciu alebo opresiu, ktorej je klient vystavený. Okrem Freirovho dôrazu na uvedomenie, permanentnú kultúrnu akciu a dialóg za dôležité princípy a postupy v antiopresívnych prístupoch v súčasnej sociálnej práci môžeme považovať nasledovné (por. Navrátil, 2001b, Payne, 2005):

- ❖ Dôraz na *posudzovanie (assessment) s citlivosťou na diskrimináciu a opresiu* – sociálny pracovník zbiera informácie o potrebách klienta v partnerskom procese, s ohľadom na možnosť pôsobenia diskriminujúcich a opresívnych faktorov. Sociálny pracovník musí citlivo brať do úvahy také faktory ako sú schopnosti, vek, pôvod, rod alebo pohlavie, kultúra, národnosť, jazyk, etnická príslušnosť, rodinný stav, sociálno-ekonomické postavenie, politické názory, farba pleti, rasové alebo iné fyzické charakteristiky, sexuálna orientácia alebo duchovné presvedčenie, mentálne alebo fyzické handicapy a spôsob podieľania sa na živote celej spoločnosti.
- ❖ Dôraz na *posiňovanie a zmocňovanie (empowerment)* – pomáha klientom osvojiť si také zručnosti, ktoré im pomôžu zvládnuť podmienky, v ktorých žijú. Klient je sprevádzaný k tomu, aby rozlišoval podmienky, ktoré môže aktívne zmeniť sám od tých, ktorým sa má prispôbiť. V rámci AOP je klient zmocňovaný používať legitímne prostriedky voči diskriminácii, opresii a zmenám štrukturálnych nerovností. Podľa Teater (2010:11) je antiopresívna prax posilňujúca v samotnej svojej povahe. Jej konečným výsledkom má byť to, že klienti sú zmocnení a uschopnení bojovať proti opresii, sprístupňovať potrebné zdroje a príležitosti a prekonávať prekážky pre naplnenie svojich potrieb.
- ❖ *Kultúrny pluralizmus* – každá (etnická, kultúrna) skupina vo väčšej či menšej miere zachováva kultúrne charakteristiky. Tie by mali byť pozitívne oceňované a posilňované. Tento prístup vedie k politike *multikulturalizmu*, ktorá podporuje šírenie poznania rôznych kultúr.

Antiopresívny prístup môže prenikať cez rozličné aspekty praxe sociálnej práce, medzi ktoré patria vzťah medzi sociálnym pracovníkom a klientom, vzťah medzi zamestnávateľom a zamestnancom, étos v inštitúciách sociálnych služieb, ako aj odstraňovanie nerovností, znevýhodnení vo všetkých sociálnych kontextoch (por. Dominelli, 2002; Burke – Harrison, 2009, Teater, 2010).

6 Záver

Antiopresívne prístupy v sociálnej práci sú založené na osobitých teoretických konceptoch, ale zároveň majú aspiráciu stať sa – aspoň do istej miery – súčasťou všetkých foriem sociálnej práce. Nakoľko vychádzajú z princípov dodržiavania ľudských práv a sociálnej spravodlivosti, vedú sociálnych pracovníkov k dôslednému rešpektovaniu rovnosti príležitostí, ku kultúrnej, etnickej, genderovej citlivosti a antidiskriminačnému prístupu.

Literatúra:

- BARKER, R. L. 2003. *The Social Work Dictionary*. 5th Ed. Washington, DC: NASW, 2003. 493 s. ISBN 0-87101-355-X.
- BOUDON, R. et al. 2004. *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. 253 s. ISBN 80-244-0735-3.
- FREIRE, P. 1996. *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin, 1996. 164 s. ISBN 978-0-14-025403-7.
- HOWE, D. 2009. *A Brief Introduction to Social work Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. 224 s. ISBN 978-0-230-233312-6.
- International Federation of Social Workers. 2004. *Ethics in social work: Statement of principles*. Geneva: IFSW, 2004.
- KELLER, J. 2009. *Soumrak sociálního štátu*. 2 vyd. Praha: Slon, 2009. 160 s. ISBN 978-80-7419-017-9.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy*. Praha: Slon, 2010. 212 s. ISBN 978-80-7419-031-5.
- MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociální práce*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 183 s. ISBN 978-80-89271-85-6.
- NAVRÁTIL, P. 2001a. *Antiopresivní přístupy*. In: MATOUŠEK, O. a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001, s. 237-244.
- NAVRÁTIL, P. 2001b. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. 166 s. ISBN 80-903070-0-0, s. 99-106, s. 139-149.
- PAYNE, M. 2005. *Modern Social Work Theory*. 3rd Ed. Basingstoke : Palgrav Macmillan, 2005. 366 s. ISBN 978-1-4039-1836-9.
- PAYNE, R. K. et al. 2010. *Mosty z chudoby*. Košice: Equilibria, 2010. 293 s. ISBN 978-80-89284-53-5.
- Společnost sociálních pracovníků České republiky. 2006. *Etický kodex sociálních pracovníků České republiky*. Praha: SSP ČR, 2006.
- TEATER, B. 2010. *An Introduction to Applying Social Work Theories and Methods*. Berkshire: Open University Press, 2010. 218 s. ISBN 978-0-33-523778-4.
- Zákon č. 365/2004 Z. z. z 20. mája 2004 o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) v z. n. p.
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v z. n. p.

Kontakt:

doc. PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD.

Katedra sociálnej práce

VŠ ZaSP sv. Alžbety

Nám. 1. mája 1, P.O. Box 104

810 00 Bratislava

andrej.matel@gmail.com

Význam práva pre prax sociálneho pracovníka

Marta Kečkéšová

Abstrakt

Na význam práva v sociálnej práci a uplatňovanie príslušných právnych noriem sociálnym pracovníkom je rôznorodý pohľad, ktorý vyvoláva aj veľa otázok. Zvyšujúce sa nároky na kvalifikovanú komunikáciu sociálneho pracovníka s klientom sú podmienené i mierou zodpovednosti vo vzťahu ku klientovi. Zodpovednosť sociálneho pracovníka pri riešení sociálnych problémov klienta je treba chápať komplexne, t. j. ide o zodpovednosť spoločensko-politickú a morálnu, ale predovšetkým zodpovednosť právnu.

Pojem právnej zodpovednosti nie je jednotne definovaný, t. j. neexistuje jednotná definícia pre všetky právne odvetvia. Javí sa však potrebnou i v tých odvetviach práva, ktoré aplikuje sociálny pracovník pri práci s klientom.

Preto i cieľom nášho príspevku bude poukázať na význam kľúčových odvetví práva, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou pre výkon sociálnej práce.

Kľúčové slová : právo, právna norma, legislatíva, judikatúra, sociálna práca, sociálny pracovník

Abstract

There are several different views and a lot of issues when talking about the importance of law in area of social work and application of relevant legal rules by the social worker. Increasing demands on qualified communication of the social worker with his client are subject to the degree of responsibility in relation to client. The responsibility of social worker by solving social problems of the client must be understood as a responsibility total consisting of social, political and moral responsibility, but particularly legal responsibility.

The term legal responsibility is not uniformly defined, that means there is no single definition for all branches of law. It seems to be needed especially in those branches of law, where the social worker has to apply the legal rules when working with the client.

As a result, the objective of our article will be to point out the importance of the key branches of law applicable on social work.

Key words: law, legal rule, legislation, case law, social work, social worker

Úvod

Sociálna politika v každej demokratickej spoločnosti smeruje k vytvoreniu priestoru, zdrojov, nástrojov a noriem pre sociálnu intervenciu za účelom riešenia potrieb sociálneho klienta. Sociálna práca ako vedná disciplína, odbor štúdia a predovšetkým ako praktická činnosť v spojení so sociálnou politikou a právom zabezpečuje sociálnu prevenciu, sociálne poradenstvo, sociálnu ochranu, sociálne služby a sociálnu pomoc jednotlivcom, rodinám a skupinám, ktoré sú na pomoc odkázané (Tokárová a kol. 2007).

Prostredníctvom sociálnej práce ako profesionálnej činnosti sociálneho pracovníka sú identifikované sociálne problémy a je realizovaná sociálnoprávna ochrana podľa príslušných právnych noriem.

Už v Ústave Slovenskej republiky je vymedzený rámec sociálnej ochrany tých, ktorí sú na sociálnu ochranu odkázaní a ktorú im právna úprava s najvyššou právnou silou zaručuje. Štát určuje právny rámec pomoci v platnej legislatíve, tak pre štátne, samosprávne orgány, ale i kompetencie neštátnych inštitúcií aplikujúcich sociálnu prácu.

Vzhľadom na uvedené možno konštatovať, že osvojenie si vedomostí z oblasti práva a schopnosť jeho aplikácie v praxi je nepostrádateľnou súčasťou vybavenosti sociálneho pracovníka.

Pojem, funkcie práva a systém práva

Pojem právo nie je jednoznačne definovaný. Pri vymedzení pojmu právo je možné vychádzať z viacerých uhlov pohľadu. Pokiaľ právo vymedzujeme z pohľadu normatívneho, ide o právo

objektívne, t. j. inštitucionalizované do jednotlivých právnych noriem štátom uznaných a vynútiteľných. Sú to štátom uznané formy, a to zákony, nariadenia vlády, vyhlášky, výnosy, opatrenia a všeobecne záväzné nariadenia miest, obcí a samosprávnych krajov (Thurzová, 2006).

Subjektívne právo vychádza z objektívneho práva. Subjektívne právo bez ohľadu na jeho vzťah k objektívnemu právu zaujíma osobitú miesto, nemožno ho však považovať za prameň právneho systému. Subjektívne právo predstavuje možnosť správania sa právnych subjektov zaručenú objektívnym právom (Ottová, Vaculíková, 1998).

Tým, že právo reguluje spoločenské vzťahy, disponuje aktívnymi funkciami, z ktorých za najdôležitejšie možno považovať organizačnú funkciu, regulatívnu funkciu, ochrannú funkciu a výchovnú funkciu.

Organizačná funkcia práva je charakteristická vytváraním podmienok pre vzájomné fungovanie jednotlivých subjektov a vytvorenie podmienok pre žiaduce správanie.

Regulatívna funkcia predstavuje zabezpečenie statiky a dynamiky spoločenských vzťahov v súlade s objektívnym vývojom spoločnosti. Je zárukou funkčnosti a efektívnosti práva, keďže sleduje jednotu a vzájomný súlad medzi právnymi normami a optimálny pomer medzi jeho vývojom a stabilitou. Efektívnosť práva predstavuje jeho schopnosť zabezpečiť v spoločnosti poriadok a plnenie si práv a povinností príslušnými subjektmi.

Ochranná funkcia práva smeruje k ochrane existujúcich spoločenských vzťahov, garancií práv a právnej istoty. Uvedená „funkcia práva sa uplatňuje najmä, ak je právo v súlade s morálkou a spravodlivosťou“ (Thurzová, 2006:19).

Pre právo je charakteristická mnohoúrovňová hierarchická štruktúra. Mnohoúrovňová štruktúra je vyjadrením kvality, regulatívnej schopnosti a spoločenskej hodnoty. Právo každého štátu je jednotné. Základnými článkami štruktúry práva sú jednotlivé odvetvia práva, ktoré tvoria jednotný systém. Pod systémom práva chápeme usporiadanie prvkov právneho poriadku do súladného nerozporuplného celku. Základnou štruktúrnou jednotkou systému je **právna norma**. Systém práva je zložitý a ako sme už prezentovali má mnohoúrovňový charakter. Predstavuje usporiadanie právnych noriem do celku - systému a je rozdelený na časti, ktorými sú právne odvetvia, právne inštitúty a právne normy (Gerloch, 2004). Základným prvkom systému ako sme sa už zmienili je právna norma. Laická verejnosť často nesprávne stotožňuje právnu normu s právnym predpisom. Ide o pojmy príbuzné nie však totožné. Právny predpis (zákon, vyhláška, nariadenie) je právnym aktom, ktorý v sebe zväčša zahŕňa niekoľko právnych noriem. Kým právna norma vo vzťahu k pojmu právny predpis predstavuje pojem substantívny, základný, na druhej strane právny predpis vo vzťahu k právnej norme predstavuje pojem systémový, súhrnný.

Kategorizácia právnych noriem je rôznorodá a uvedieme len niektoré hľadiská :

1. Podľa povahy pravidiel ustanovených právnou normou ide o **právne normy kogentné a dispozitívne**.
2. Podľa toho, či subjekty k niečomu zaväzujú alebo oprávňujú ide o **právne normy zaväzujúce a oprávňujúce**.
3. Podľa toho, či ide o normy pôvodné alebo odvodené sú **právne normy primárne a sekundárne**.
4. Podľa obsahu sú **právne normy hmotnoprávne a procesnoprávne**.

Ďalšou časťou systému je **právny inštitút**, ktorý predstavuje súbor právnych noriem, ktoré upravujú rovnorodé spoločenské vzťahy, nemusia však byť ohraničené jedným právnym odvetvím, ale sú obsiahnuté vo viacerých odvetviach práva.

Právne odvetvie predstavuje množinu právnych noriem, ktoré spája príbuznosť pokiaľ ide o predmet ich úpravy. Predstavuje najvyššiu systémovú jednotku právneho systému. Časť právnych odvetví zaraďuje do verejného práva a druhú časť do súkromného práva. Typickými odvetviami verejného práva, ktoré sledujú verejný záujem sú právo štátne

(ústavné), finančné, správne, právo sociálneho zabezpečenia, trestné a medzinárodné právo verejné. Súkromné právo pre ktoré je charakteristické dispozitívnosť právnych noriem, je právo občianske, obchodné, pracovné, rodinné a medzinárodné právo súkromné.

Tvorba a realizácia práva

Právna norma ako druh spoločenskej normy je výrazom regulácie spoločenských vzťahov, štátom, resp. verejnou mocou kreovaná a uznaná a ním aj vynútiteľná. Vynútiteľnosť a záväznosť je determinovaná subjektom, ktorý je jej pôvodcom a tvorcom, t. j. štátne spoločenstvo ako komplexná množina personálneho a územného substrátu.

Tvorbu práva možno charakterizovať v užšom a širšom zmysle. V širšom zmysle pojem tvorba práva zahŕňa nielen tvorbu písaného práva vo formalizovanom právnych normami upravenom legislatívnom procese, ale i tvorbu právnych obyčají, zvyklostí, nábožensko-právnych noriem alebo právnych precedensov ako formálnych prameňov práva anglo-americkéj právnej kultúry. Ide tu o tzv. sociálnu koncepciu tvorby práva zdola nahor, t. j. od spoločnosti k štátu a o legislatívnu koncepciu.

V kontinentálnom, pre nás relevantnom právnom systéme, je základným formálnym prameňom práva normatívny právny akt. Ide o tvorbu práva zákonnú - teda etatickú, t. j. tvorbu normatívnych právnych aktov v legislatívnom procese. Rozumieme ňou tvorbu vertikálne i horizontálne usporiadaného systému právnych noriem určitého štátu (Prusák, 1991).

Bez toho aby bola právna norma vnesená do spoločenského života a v ňom aplikovaná, by nenaplnila svoj cieľ, účel a funkciu. Až realizáciou práva právo oživa, transformuje sa do konkrétneho konania subjektu práva (Ottova, 2004).

Samotná realizácia môže mať dve formy:

- a) priama forma realizácie,
- b) realizácia formou aplikácie.

Pri priamej realizácii práva sa subjekty právnych vzťahov správajú v súlade s právnou normou. K realizácii právnej normy môže teda dôjsť konaním, nekonaním alebo opomenutím subjektov. Realizujú obsah právnej normy bez vydania individuálneho právneho aktu.

Pri aplikácii práva ako osobitnej forme realizácie práva, spôsob právnej činnosti subjektov určuje štát a jeho orgány. Výsledkom je vydanie individuálneho právneho aktu, ako aktu aplikácie práva, ktorý má za následok vznik, zmenu alebo zánik právneho vzťahu. Podľa toho možno akty aplikácie práva deliť na konštitutívne a deklaratórne. Konštitutívny právny akt má účinky do budúcnosti (ex nunc), kým deklaratórny právny akt pôsobí spätne (ex tunc).

Samotný proces aplikácie práva pozostáva z nasledovných etáp :

1. zisťovanie skutkového stavu,
2. zisťovanie právnej normy, ktorá sa má použiť v danom prípade,
3. vydanie rozhodnutia – aktu aplikácie práva

Aplikačné dimenzie práva v praxi pri práci s klientom sociálnej práce

Základný význam pôsobenia práva v praxi je z pohľadu spoločnosti v tom, aby sa právo realizovalo v súlade so životom spoločnosti a jej hodnotami. Dôležitým faktorom je tu súlad medzi dynamikou práva a jeho stabilitou, aby právo v dostatočnej miere reagovalo na potreby spoločnosti, ale zároveň bez toho, že by sa obsahovo menilo. Funkčnosť a efektívnosť právneho systému závisí od súladu medzi jednotlivými právnych normami, t. j. normy si nemôžu vzájomne odporovať a ustanovenia právnej normy s nižšou právnou silou nemôžu byť v rozpore s právnou normou vyššej právnej sily. Efektívnosť práva je v tom v akej miere je právo schopné zabezpečiť v spoločnosti poriadok, tzv. možnosť subjektov uplatňovať si

svoje práva a plniť si povinnosti. Pre efektívnosť práva je charakteristické presné a spoľahlivé fungovanie právneho systému. Potreby spoločnosti však nemôžu byť realizované časťami zmenami v právnom systéme, ktoré by vytvárali jeho neprehľadnosť a pocit právnej neistoty (Thurzová 2006).

Legislatíva aplikovaná sociálnymi pracovníkmi pri práci s klientom sociálnej práce je rozsiahla a zložitá. Implementovať jednotlivé ustanovenia právnych noriem na konkrétny prípad si vyžaduje u sociálneho pracovníka znalosti z rôznych odvetví tak verejného práva, ako i práva súkromného. Nedostatočná znalosť práva z odvetví, ktoré sú najčastejšie aplikované sociálnym pracovníkom pri práci s klientom, ako sú odvetvia štátneho (ústavného) práva, správneho práva, trestného práva, práva sociálneho zabezpečenia, pracovného práva, rodinného práva a občianskeho práva môže spôsobovať nedôveru k sociálnemu pracovníkovi, ale i k inštitúcii, v ktorej sociálny pracovník pôsobí. Okrem nedôvery ide i o zodpovednosť samotného sociálneho pracovníka, ale i inštitúcie pri porušení právnej povinnosti z dôvodu neznalosti právnych predpisov. Pojem právnej zodpovednosti nie je jednotne definovaný pre celé právo, ale je definovaný v množstve právnych predpisov.

Osvojenie si právnych vedomostí, ich uplatňovanie a zachovávanie sociálnym pracovníkom je upravené vo viacerých právnych úpravách tak pracovného práva, ale i v špecifických normách práva sociálneho zabezpečenia a sociálnoprávnej ochrany. Okrem právnej zodpovednosti ide zo strany sociálneho pracovníka i o morálnu zodpovednosť v prípade, že by poškodil svojho klienta. Príčinou nedostatočného osvojovania si vedomostí predovšetkým z práva, ktorého systém podlieha neustálym zmenám, nemusí byť len nezáujem zo strany sociálneho pracovníka, ale i zo strany inštitúcie v ktorej pôsobí.

Nie vždy však právne predpisy reagujú na potreby praxe. To vyvoláva potrebu právnych mechanizmov slúžiacich na odstránenie medzier v práve. Príslušné orgány aplikujúce právo na právne vzťahy, ktorých právna úprava v rámci legislatívy absentuje napr. súdy formou individuálneho rozhodnutia, t. j. rozsudku, zabezpečujú prepojenie práva s praxou. Ide o všeobecné závery napr. rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, kde sa na základe všeobecných právnych noriem sa tvorivo upravuje konkrétny právny vzťah. Takéto rozhodnutie súdu v právnej terminológii nazývame „judikát“, ktorý pomáha pri rozhodovaní súdov v podobných resp. zhodných prípadoch. Z uvedeného vyplýva, že aplikácia práva v praxi ovplyvňuje jeho tvorbu a naopak normotvorba ovplyvňuje jeho prax. Vedieť orientovať sa i v tejto oblasti je dôležitým faktorom pre sociálneho pracovníka, ktorý v rámci poradenskej činnosti môže správne usmerniť klienta. Z uvedeného dôvodu je teda potrebné poukázať na význam právnej praxe pri zisťovaní a odstraňovaní nedostatkov právneho systému.

„Úlohou sociálneho pracovníka pri realizácii praktickej sociálnej práce je teda pomáhať ľuďom pri riešení sociálnych problémov a porúch a pri vytváraní spoločensky primeraných podmienok života, aby boli schopní na určitej spoločensky uznávanej úrovni existovať a fungovať v interakcii so svojim sociálnym prostredím“ (Tokárová a kol., 2007:41). Podľa uvedenej autorky sociálny pracovník spolupracuje s klientom pri riešení jeho sociálneho problému, avšak za aktívnej účasti klienta. Autorka pritom zdôrazňuje potrebu odbornosti sociálneho pracovníka. Sociálna práca je proces, v ktorom sociálny pracovník od prvého kontaktu s klientom, cez stanovenie diagnózy, nástrojov, sociálnej terapie až po ukončenie práce s klientom využíva svoje odborné vedomosti.

Osvojovanie si právnych vedomostí, aplikovanie právnych predpisov a ich dodržiavanie je jednou zo základných povinností sociálneho pracovníka bez ohľadu na to či pôsobí v štátnej, samosprávnej alebo neštátnej inštitúcii. Sociálny pracovník aplikuje legislatívu už od prvého kontaktu s klientom a to napr. v prípade sociálneho poradenstva, sociálnoprávnej ochrany, sociálnej pomoci, sociálnych služieb a služieb zamestnanosti, ako

i pri riešení ďalších sociálnozabezpečovacích právnych vzťahov, ktorých zavŕšením môže byť rozhodnutie vo veci alebo opatrenia, ktoré riešia sociálnu situáciu klienta.

Právne vedomie sociálneho pracovníka predstavuje špecifické právne znalosti, ako i skúsenosti z aplikácie práva v praxi. Zavŕšením právno-aplikačnej činnosti je akt aplikácie práva. Akt aplikácie práva predstavuje právne riešenie veci, t. j. posúdenie konkrétnej situácie orgánom aplikujúcim právo v zastúpení sociálnym pracovníkom.

Povinnosťou sociálneho pracovníka je oboznámiť klienta s jeho subjektívnymi právami a povinnosťami, s jeho právnymi nárokmi a právom aktívne konať v spojení s konkrétnym právnym vzťahom. Subjektívne právo klienta je miera jeho povoleného správania. Právna subjektivita je spôsobilosť klienta nadobúdať práva a brať na seba povinnosti, ako i spôsobilosť ku konaniu. Zisťovanie právnej subjektivity sociálnym pracovníkom pri práci s klientom je základným atribútom, ktorý nemožno opomenúť. Sociálny pracovník musí identifikovať oprávnenie, právnu povinnosť a subjekt, ktorému táto povinnosť prislúcha, t. j. zistiť jeho aktívnu legitímáciu k uplatneniu si práva, ako i k plneniu si povinností vyplývajúcich z príslušných právnych noriem.

K tomu aby sociálny pracovník kvalifikovane aplikoval legislatívu v praxi je nesporne potrebná i kvalitná právna úprava vzťahujúca sa na jednotlivé sociálnozabezpečovacie právne vzťahy. Aplikácia právnych predpisov, kde absentuje vnútorný súlad právnych noriem nižšej právnej sily vo vzťahu k normám s vyššou právnou silou spôsobuje sociálnym pracovníkom problém pri práci s klientom. Taktiež nesúlad právnych predpisov hmotnoprávneho charakteru s právnymi predpismi procesnými môžu spôsobiť, že sociálny pracovník vydá nezákonné rozhodnutie, ktoré môže byť tak výsledkom porušenia hmotnoprávnych, ako i procesnoprávnych predpisov.

Ďalším faktorom ovplyvňujúcim prax sociálneho pracovníka v negatívnom zmysle slova je nepomer medzi vývojom a stabilitou právneho systému. Právne predpisy aplikované v praxi sociálnym pracovníkom podliehajúce častým zmenám spôsobujú, že systém sa stáva neprehľadným, pričom sa oslabuje i pocit právnej istoty.

Možno konštatovať, že sociálny pracovník pri zisťovaní skutočného stavu veci u jednotlivých prípadov konkrétnych klientov sociálnej práce, musí okrem znalosti právnych predpisov vedieť ich i správne aplikovať na konkrétnu situáciu, k čomu ho vedú i jeho praktické skúsenosti. Slúži k tomu nielen právny predpis, ale predovšetkým správne zistenie skutočného stavu veci, ktorý je v súlade s objektívnou pravdou.

Záver

Cieľom sociálnej práce ako praktickej činnosti je predovšetkým riešenie nepriaznivej sociálnej situácie, v ktorej sa klient ocitol, bez ohľadu na otázku zavinenia. Nie je to však jediným cieľom. Zámerom sociálnej práce a práce sociálneho pracovníka je prevencia, ktorá má prvoradý význam.

Sociálny pracovník by mal okrem rozsiahlych vedomostí z práva disponovať vedomosťami z aplikovaných sociálnych vied a mať schopnosti a zručnosti pre využívanie zdrojov pracovať s jednotlivcom, rodinou, skupinou, komunitou za účelom dosiahnutia funkčných vzťahov. Treba však zdôrazniť, že celým procesom práce sociálneho pracovníka ho sprevádza potreba aktuálnej legislatívy pri aplikovaní práva v sociálnom poradenstve, intervencii a pod.. Sociálny pracovník nesie zodpovednosť za každodenné riešenie problémov svojich klientov. Potreba získavania vedomostí v oblasti legislatívy, ale i z ďalších vedných oblastí je nevyhnutnou súčasťou k jeho neustálemu profesionálnemu rastu a osobnostnému rozvoju.

Literatúra:

- Gerloch, A. Teórie práva. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004.
- Ottová, E. Teória práva. Bratislava, Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 2004
- Ottová, E.- Vaculíková, N. Úvod do štúdia práva. Bratislava, Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1998.
- Prusák, P. Vybrané kapitoly z modernej teórie štátu a práva. Bratislava, Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1991.
- Thurzová, M. Základy práva pre sociálnych pracovníkov. Bratislava, Občianske združenie Sociálna práca, 2006.
- Tokárová a kol. Sociálna práca. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity AKCENT PRINT- Pavol Šidelský, 2007.

Kontakt:

JUDr. Marta Kečkéšová, PhD
Pedagogická fakulta UK v Bratislave
Račianska 59
813 34 Bratislava
keckesova@fedu.uniba.sk

Možnosti využitia kognitívno-behaviorálnych teórii pri práci s klientami trpiacimi poruchami príjmu potravy

Lucia Kováčová, Nadežda Kovalčíková¹

Abstrakt

Poruchy príjmu potravy sú jedným z najzávažnejších ochorení mladých ľudí. Postihujú nielen fyzické a psychické zdravie človeka, ale negatívne zasahujú do ostatných dimenzií jeho života. V poslednej dobe sa v súvislosti s riešením tohto problému zdôrazňuje nielen úloha lekárov a psychológov, ale taktiež úloha špeciálnych pedagógov a sociálnych pracovníkov.

Autorky vo svojom príspevku venujú pozornosť kognitívno-behaviorálnym teóriám a možnostiam, ktoré ponúka aplikácia týchto teórii klinickým sociálnym pracovníkom v práci s klientmi s poruchami príjmu potravy.

Kľúčové slová: poruchy príjmu potravy, sociálna práca, kognitívno-behaviorálne teórie

Abstract

Eating disorders are one of the most serious diseases. It affects physical as well as psychological health of individual, but also negatively affect others dimensions of his life. Recently, in addressing this problem not only the role of doctors and psychologists, but also the role of special educators and social workers has been emphasized.

In their paper authors pay attention to cognitive-behavioral theories and possibilities offered by application of these theories to clinical social workers, which work with clients with eating disorders.

Key words: Eating disorders, social work, cognitive-behavioral theories

1 Úvod

Poruchy príjmu potravy sú ochorenia fyzickej, psychickej a emocionálnej stránky človeka a týkajú sa mnohých ľudí. Názory verejnosti sú rôzne, ľudia si často myslia, že anorexia alebo bulímia sú rozmary mladých dievčat a obviňujú ich zato, že tým trápia rodinu. Treba si však uvedomiť, že poruchy príjmu potravy sú závažným psychickým ochorením, ako ostatné druhy závislostí a dostať sa z nich je veľmi ťažké. Vyliečenie spočíva tak v zmene správania, zbavenia sa návykov prejedať sa, vracať, prípadne podstupovať očistu tela, ako aj v zmene pacientkiných postojov. V našom príspevku sa venujeme kognitívno-behaviorálnemu prístupu a terapii, ktorá sa podľa doterajších zistení ukazuje ako najúčinnější spôsob liečby porúch príjmu potravy, ako aj postaveniu sociálneho pracovníka v rámci liečby a doliečovania porúch príjmu potravy.

2 Poruchy príjmu potravy

Leibold (1995) popisuje poruchy príjmu potravy ako manické choroby, návykové jednanie s chorobnými vlastnosťami. Prirovnáva ich k závislostiam, pričom miesto drogy závislí prijímajú jedlo v nedostatočnom alebo nadbytočnom množstve. Toto správanie sa tak nedá rozumom ani vôľou kontrolovať a namiesto potravy drogou sa dostavuje telesné poškodenie a psycho–sociálne dôsledky. Ostatné telesné, sociálne a duševné potreby sú pri závislosti zanedbávané, až dôjde k úplnému spustošeniu a osamoteniu jedinca. Primárnym symptómom porúch príjmu potravy, predovšetkým jej najrozšírenejších druhov, ktorými sú anorexia a bulímia, je starosť o váhu a postavu. (Krch et al., 2005)

Podľa poslednej verzie Medzinárodnej klasifikácie chorôb (MKN-10) sú poruchami príjmu potravy :

¹ Katedra sociálnej práce, FZaSP, Trnavská univerzita

- F 50.0 - Mentálna anorexia (anorexia nervosa)
- F 50.1 - Atypická mentálna anorexia (atypical anorexia nervosa)
- F 50.2 - Mentálna bulímia (bulimia nervosa)
- F 50.3 - Atypická mentálna bulímia (atypical bulimia nervosa)
- F 50.4 - Prejedanie, spojené s inými psychickými poruchami (overeating associated with other psychological disturbances)
- F 50.5 - Dávenie, spojené s inými psychickými poruchami (vomiting associated with other psychological disturbances)
- F 50.8 - Iné poruchy príjmu potravy (Other eating disorders)
- F 50.9 - Nešpecifické poruchy príjmu potravy

(Eating disorder, unspecified ,WHO,<http://www.who.int>, 2010)

Najzávažnejšími poruchami príjmu potravy, ktorých zanedbanie liečby môže viesť až k smrti, sú mentálna anorexia a mentálna bulímia.

Anorexia nervosa (F50.0) - porucha správania s ohľadom na príjem potravy sprevádzaná hladovaním, zvracaním, nadužívaním preháňadiel a močopudných prostriedkov, ale tiež návalmi žravosti a krádežami potravín, úbytok hmotnosti až ku kachecii, myšlienky sa neustále točia okolo jedla a zníženia prísunu kalórii, sekundárna amenorea, zápcha, popieranie pocitu hladu, ohrozenie života, strach z nárastu telesnej hmotnosti, porucha telesného schématu, hyperaktivita, problematika vlastnej hodnoty, poruchy medziľudských kontaktov, často arogantný, agresívny, sociálne izolovaný, následne somatické prejavy podvýživy. Postihnuté sú prevažne ženy (95%), spravidla nadpriemerne inteligentné, zo stredných a vysokých vrstiev, začiatok ochorenia vo väčšine medzi 13. až 15. rokom života. (Tress, Krusse, Ott, 2008)

Bulimia nervosa (F50.2) nekontrolovateľné, tajné požívanie veľkého množstva potravy so závislostným charakterom následné zvracanie vyvolané pacientkou samotnou, počet a forma záchvatov sú rozdielne. Panický strach z nárastu telesnej hmotnosti, veľké výkyvy hmotnosti, pocity hanby a viny, depresie, sekundárna amenorea.

3 Kognitívno-behaviorálny teoretický model PPP

Liečba porúch príjmu potravy je kombináciou rôznych opatrení integrovaných do celkového plánu liečby. V posledných rokoch sa značne rozšírila ponuka rôznych liečebných zvlášť psychoterapeutických prístupov v terapii porúch príjmu potravy. K najrozšírenejším a najúspešnejším prístupom v liečbe porúch príjmu potravy patrí kognitívno – behaviorálny prístup. Podľa doterajších zistení sa ukazuje ako najúčinnější spôsob liečby porúch príjmu potravy kognitívno – behaviorálna terapia. Efektivita KBT sa po prvýkrát preukázala vo výskumoch Fairburna (2003) pri liečbe mentálnej bulímie (1981), neskôr bola ďalej rozvíjaná a v roku 1993 bol publikovaný Manuál liečby, prepracovaný v roku 1997. Jeho základnými východiskami sú: Darwinova evolučná teória, výskumy I. P. Pavlova o podmienených reflexoch a psychologická škola behaviorizmu J. B. Watsona definovaná ako veda o správaní, ktoré je merateľné a objektívne poznateľné. „Základná téza behaviorálnej teórie spočíva v presvedčení, že všetko správanie je naučené v interakcii s prostredím. Behavioristi sa snažia porozumieť tým okolnostiam, ktoré ovplyvňujú priebeh učenia,“ (Navrátil, 2001:100). Cieľom terapie je predvídanie a ovládanie správania, ktoré bráni sociálnemu fungovaniu osoby s PPP.

V centre KBT modelu PPP stojí dlhodobejšie reštriktívne stravovanie. Tomuto správaniu zväčša predchádzajú iné problémy, ktoré môžu súvisieť s interpersonálnym konfliktom, mimoriadne záťažovou situáciou v živote, nedostatkom sociálnych zručností a pod. Tieto sú často ovplyvnené spoločenskými pravidlami a normami. Toto vedie k zmene

sabahodnotenia, pacienti sa môžu cítiť menej kompetentný, výkonný a pod. (Jacobi et al., 2006)

Tieto negatívne pocity potom kompenzuje reštriktívnym správaním v jedení. Stanoví si nevhodné ciele (napr. nízku váhu alebo nepribratie) a v prípade úspešnej reštrikcie sa krátkodobo zvýši sebahodnotenie, pocit kontroly, ktorý funguje ako krátkodobé posilnenie.

Tým môže byť i ocenenie okolia za zníženie váhy, zlepšenia výzoru a pod. Pacient skúša aj ďalšie možnosti v zmene stravovania a stravovanie sa dostáva do centra pozornosti tak v kognitívnej, ako aj behaviorálnej oblasti. Po určitom čase môže dôjsť k zlyhaniu z dôvodu rôznych telesných, psychických či sociálnych následkov – prerušenie diéty, opätovné pribratie, epizóda záchvatovitého prejedania, ktoré vedie k opätovnému poklesu sebadôvery, zníženiu pocitu kontroly, zvýšeniu úzkosti z opätovného pribratia.

Kognitívno – behaviorálny model sa sústreďuje na identifikáciu uhlu pohľadu klienta, ktorý ruší jeho fungovanie v živote, a tento spôsob myslenia sa snaží nahradiť novým. Sociálny pracovník sa v tomto modeli orientuje na správanie, na riešenie, na pozitíva, na budúcnosť, je flexibilný a postupuje krok za krokom. (Kanfer a Schefft In: Navrátil, 2001) Na základe aplikácie tejto teórie v praxi vzniklo niekoľko spôsobov liečby PPP:

Kognitívno-behaviorálna terapia (KBT) je podľa výskumov najúčinnjšou liečbou mentálnej bulímie a postupne i mentálnej anorexie. Je vhodná pre staršie pacientky a pre pacientky s vážnejšími príznakmi. Terapeut tu vystupuje ako expert, ktorý vysvetľuje klientovi dôkazy jeho deštruktívneho postoje. Predpokladá, že tým, čo PPP udržuje, je extrémne zaujatie vlastnou postavou a hmotnosťou. Terapia je časovo obmedzená a vyžaduje predom stanovené ciele a klientovu motiváciu. (Krch, 2005) Kognitívno behaviorálna terapia se v psychoterapii i sociálnej práci dokázala medzi ostatnými prístupmi presadiť zvlášť preto, že se jedná o efektívny spôsob k zmene zjavného správania a k zvýšeniu počtu žiadaných reakčných odpovedí. V behaviorálnej oblasti pomáha terapeut klientovi k zmene jeho správania. V oblasti kognitívnej sa usiluje o zmenu maladaptívneho myslenia, ktoré vo svojich dôsledkoch spôsobuje klientovo nevhodné správanie, zapríčiňuje alebo nevhodne ovplyvňuje jeho problémy. Cieľom terapie je pomôcť klientovi pochopiť, že má kapacitu a zodpovednosť riešiť svoje problémy bez ohľadu na ich pôvod a dobu vzniku. Kognitívno behaviorálny prístup v sociálnej práci smeruje k inštruktívnosti, direktívnosti a orientácii na verbálny ovplyvňovanie; v mnohom rezignuje na poznanie príčin problémov klienta.

Kognitívno-analytická terapia (CAT) je kombináciou KBT s pozornosťou venovanou interpersonálnym vzťahom. Zvlášť však vzťahu terapeut – klient, aka sa rozvíjajú behom terapie. „Terapeut poukazuje na maladaptívne vzťahové vzorce, ktoré si pacientky s poruchami príjmu potravy utvorili. Používa dopisy, určené pacientovi, v ktorých zhrňa a vysvetľuje individuálny vývoj problému s jedlom na základe predchádzajúcich terapeutických sedení,“ (Papežová, 2001: 177).

Dialektická behaviorálna terapia (DBT) je terapia používaná u chronicky suicidálnych hraničných pacientov, ktorá bola navrhnutá Wilsonom (In: Papežová, 2001) pre liečbu mentálnej bulímie s komorbidnou poruchou osobnosti. Predpokladá sa, že prejedanie plní rovnakú funkciu ako sebapoškodzovanie – krátkodobú úľavu. Pacienti sa učia postupy, ako zvládať stres, regulovať emócie a ovládať interpersonálne schopnosti.

Svojpomoc pomocou manuálu je určená hlavne osobám s mentálnou bulímiou. Najrozšírenejšou príručkou je Cooperova kniha mentálnej bulímie a záchvatovité prejedanie (1995), ktorá obsahuje program zložený zo šiestich krokov. Svojpomoc môže byť čistá, kedy sa snaží osoba s PPP pomôcť sama, alebo môže byť tiež riadená odborníkom - osoba s PPP dochádza na inštruktáž či konzultáciu napr. so sociálnym pracovníkom. (Krch, 2005)

Kognitívno behaviorálna terapia je metódou veľmi dobre spracovanou v zahraničnej i našej psychiatrickej literatúre, zvlášť vo vzťahu k neurotickým ochoreniam, obsedantným a kompulzívnym poruchám, depesiám a poruchám príjmu potravy.

Medzi jej hlavné klady patrí:

krátkodobosť terapeutického pôsobenia,

vysoká účinnosť,

dobrá zrozumiteľnosť pre klienta,

ľahká merateľnosť úspešnosti a overiteľnosť výsledkov,

využitelnosť pre rôznorodé problémy klientov,

značné množstvo vypracovaných techník, čo umožňuje výber techník z rozsiahleho spektra alternatív na mieru konkrétneho problému i konkrétneho klienta,

môže byť používaná súbežne s postupmi iných terapeutických prístupov. (Klimentová, 2001)

Kognitívni psychológovia vysvetľujú poruchy príjmu potravy iracionálnymi postojmi a presvedčeniami a narušeným vnímaním. Tito nerealisticky idealizované presvedčenia či vnemy sa môžu týkať telesných tvarov alebo iracionálnych postojov (napr. hypotéza zbavenia sa zábran- akonáhle je diéta porušená, už je jedno, či ju úplne zanedbáme záchvatovitým prejedaním). (Hill, 2004)

Podľa kognitívno orientovaných výskumníkov možno osoby trpiace PPP sa usilujú o získanie kontroly nad vlasným živobitom v nadmerne idealistickej miere. Dura a Bornstein (In: Hill, 2004) zistili túto snahu po dokonalosti u jedincov hospitalizovaných s anorexiou vzťahujúcou sa i na študijné výsledky, ktoré boli omnoho vyššie, než by sa dalo usudzovať z hodnôt ich IQ. Ak sa stupňuje pocit hladu, tak sú zodpovedajúce impulzy prežívané ešte úzkostnejšie, čo ma za následok ešte rigidnejšie pokusy kontrolovať sa. Len opätovný úbytok telesnej hmotnosti potom môže sprostredkovať pocit bezpečia. Sociálne sťahovanie vedie pacientky do izolácie. Aby boli schopné stabilizovať svoj pocit vlastnej hodnoty, opovrhujú druhými kvôli ich stravovacím návykom. To na druhej strane vedie k ešte intenzívnejšej kontrole vlastného príjmu potravy. (Tress, Krusse, Ott, 2008)

4 Postavenie sociálneho pracovníka v procese liečby a doliečovania PPP

Kognitívno behaviorálna teória získala v európskom prostredí pomerne široké uznanie. Zdá sa, že jej súčasná podoba zodpovedá cieľom sociálnej práce a jej hodnotovej orientácii.

Rola sociálneho pracovníka sa v priebehu vývoja kognitívno-behaviorálnej teórie výrazne menila. Zatiaľ čo na počiatku bolo úlohou sociálneho pracovníka kontrolovať celý intervenčný proces, od plánovania až po voľbu vhodnej metódy či tempa, v 90. tých rokoch sa zdôrazňuje, že úlohou behaviorálneho terapeuta je umožniť klientovi získať žiadúcu skúsenosť, vytvoriť bezpečné prostredie pre nacvičenie potrebných schopností. Kognitívno-behaviorálny terapeut musí absolvovať výcvikový program pozostávajúci z prednášok a praktických cvičení, doplnených supervíznyim vedením a ďalším rozvojom v klinickej praxi. Kanfer a Schefft (In: Navrátil, 1999) publikovali šesť pravidiel vystihujúcich úlohy a spôsoby pohľadu behaviorálne orientovaného sociálneho pracovníka:

Orientácia na správanie – sociálni pracovníci sa často zameriavajúna klientove problémy, uvažujú o ich príčinách. Kognitívno-behaviorálny sociálny pracovník definuje problém v termínoch dôsledkov, vedľajších účinkov a osobných rysov. Tento druh terapie sa zameriava predovšetkým na klientove správanie.

Orientácia na riešenie – terapeuti venujú mnoho času premýšľaním nad starosťami a problémami a zabúdajú hľadať riešenie. Úplné pochopenie problému vyžaduje znalosť nielen súčasného stavu, ale hlavne žiadúceho cieľa a spôsobu jeho dosiahnutia.

Pozitívna orientácia – kognitívno-behaviorálny terapeut podporuje klientov v pozitívnom myslení. Svoju pozornosť koncentruje na silné stránky klienta skôr než na jeho slabosti a oceňuje klienta i za dorbny úspech.

Krok za krokom – hoci klienti očakávajú väčšie a významnejšie zmeny, je dosiahnutie takýchto zmien dosť ťažké. Dosahovanie menších cieľov redukuje strach, motivuje klientov a pomáha sociálnemu pracovníkovi presne určiť charakter obtiaží.

Flexibilita – flexibilita sociálneho pracovníka znamená jeho schopnosť tvorivo prispôbovať svoje tradičné postupy potrebám klientov. Sociálny pracovník by mal vnímať svet očami klienta, nie len pohľadom svojej metódy. To môže klienta dokonca ohrozovať.

Orientácia na budúcnosť – niektoré terapeutické prístupy sa zameriavajú na minulosť a na jej úlohu v klientovej prítomnosti. Tentoprístup kladie dôraz na budúce ciele.

Napriek spomínaným prístupom, ktoré by sociálny pracovník mohol pri práci s klientami trpiacimi poruchami príjmu potravy využiť, intervencia sociálneho pracovníka v tejto oblasti nie je samozrejmosťou. V literatúre sa postavenie sociálneho pracovníka v procese liečby pacientov s poruchami príjmu potravy nespomína často. Z vlastnej skúsenosti vieme, že s týmito pacientmi na Slovensku pracuje sociálna sestra v nemocnici Philippa Pinela v Pezinku a štyria sociálni pracovníci v občianskom združení Anabell, ktoré zastrešuje Liga za duševné zdravie. Treba podotknúť, že väčšina z nich pracuje v Čechách, kde Anabell vzniklo. Hlavnou úlohou týchto sociálnych pracovníkov je poskytovať osobám s poruchami príjmu potravy a ich blízkym sociálne poradenstvo, informácie o poruchách príjmu potravy – na tento cieľ sú v pobočkách zakladané knižnice s odbornou literatúrou, informácie o primeraných stravovacích návykoch, individuálnu i skupinovú podporu, prehľad o dostupných službách a pomoci pro osoby s poruchou príjmu potravy; databázu overených kontaktov na odbornú psychologickú a lekársku starostlivosť. (www.anabell.cz)

Domnievame sa, že sa v oblasti sociálnej práce s týmto typom klienta dá urobiť viac. Inšpiráciou môžu byť viaceré krajiny, medzi nimi i Nemecko, kde napríklad existuje tzv. „záchranná sieť porúch príjmu potravy“, ktorá má presne zadefinované úlohy a postavenie odborníkov v starostlivosti o pacientov s touto chorobou, medzi nimi i sociálneho pracovníka. V sociálnej starostlivosti vychádza z toho, že pacienti trpia nielen fyzicky a psychicky, ale potýkajú sa aj so sociálnymi problémami. Tí, ktorých stav si vyžaduje hospitalizáciu sa musia napríklad vyrovnávať s viacerými skutočnosťami, ako: neúspechy v škole dokonca vyhýbanie sa školskej dochádzke, neukončené vzdelanie, hroziaca nezamestnanosť z dôvodu dlhej práceneschopnosti, sociálna izolácia, problémy s bývaním, nejasné sociálne zabezpečenie, dlhy, problémy s financiami. Sociálna práca tak v priebehu liečby zahŕňa úlohy ako psycho-sociálne poradenstvo a informácie o ponukách pomoci, poradenstvo v otázkach vzdelania, poradenstvo v sociálno-právnej oblasti, poskytovanie sociálnej a ekonomickej podpory, poskytovanie odbornej sociálnej rehabilitácie, podpora sociálnej integrácie, spojenie a sprostredkovanie ambulatných kontaktov (napríklad úrad pre mládež) (Behandlung, www.essstoerungs-netzwerk.de)

Sociálny pracovník by mal, podľa nášho názoru, pôsobiť rovnako v rámci primárnej prevencie porúch príjmu potravy, kde je jeho postavenie, žiaľ, rovnako nedostatočné. Oblasť primárnej prevencie je podľa Hupkovej (2003: 5) „priestorom, v ktorom by preventívno – výchovné pôsobenie malo byť vedené snahami orientovať mladú generáciu na pozitívne, prosociálne správanie v zmysle podpory a ochrany somatického, psychického a sociálneho zdravia.“

K najdôležitejšiemu sociálnemu priestoru, kde sa primárna prevencia odohráva, patrí rodinné prostredie. Práca s rodičmi by mala byť zameraná hlavne na osvetu ako správne vychovávať dieťa, aby sa v budúcnosti predišlo novej inklinácii k nesprávnemu smerovaniu, v našom prípade ku vzniku porúch príjmu potravy. Prevencia je teda zameraná na osobnostný rast, na ozdravenie rodinného prostredia, kde deti vyrastajú, no najmä na rodičov, aby dokázali vytvárať zdravé, láskyplné, bezpečné a podporujúce prostredie vo vzťahu k deťom, ale aj vo vzájomných vzťahoch ostatných členov rodiny. (Kunák, 2007)

V rámci prevencie v školských zariadeniach by mohol byť sociálny pracovník zapojený do preventívnych programov škôl, ktoré sú už dnes radené do výučby v rámci etickej výchovy, občianskej výchovy, náuky o spoločnosti, náboženskej výchovy, prírodopisu, slovenského jazyka či biológie. (Kunák, 2007)

Veľký preventívny program v rámci bratislavských stredných škôl, na ktorom by mohol participovať sociálny pracovník, spúšťa o.z. Anabell v spolupráci s Ligou za duševné zdravie. Je zameraný na osvetu v oblasti duševného zdravia, pričom jeden tématicky okruh je venovaný poruchám príjmu potravy.

4 Záver

Poruchy príjmu potravy sú ochoreniami, ktoré v prípade neskorej intervencie môžu viesť až k smrti. Zložitost' a diferencovanost' tohto ochorenia, ako aj jeho komplexný charakter ho stavajú do pozornosti viacerých vedných disciplín. Myslíme si, že v procese liečby a doliečovania pacientov s poruchami príjmu potravy by mal mať okrem lekára či psychológa zastúpenie i sociálny pracovník či už v rámci prevencie alebo po doškolení ako terapeut, načo sme sa snažili pokázať i v našom prípevku.

Literatúra:

- COOPER, P., J. *Mentální bulimie a záchvatové prežívání*. Olomouc: Votobia, 1995. 207 s. ISBN 80-85885-97-2.
- FAIRBURN, CH.G. et al.: *Cognitive behaviour therapy for eating disorders: a „transdiagnostic“ theory and treatment*. Behaviour Research and Therapy 41 (2003) 509–528
- HILL, G.: *Moderní psychologie*. Praha: Portál, 2004. 281 s. ISBN 80-7178-641-1
- HUPKOVÁ, I. O poruchách príjmu potravy. In: *Vychovávateľ*. ISSN 0139-6919, 2006, roč. 53, č. 7, s. 15-18.
- JACOBI, C. et al. *Poruchy príjmu potravy. Pokroky v psychoterapii*. Trenčín : Vydavateľstvo F, 2006. 128 s. ISBN 80-88952-35-2.
- KRCH, F.D. et al. *Poruchy príjmu potravy*. Praha : Grada Publishing, 2005. 255 s. ISBN 80-247-0840-X.
- KUNÁK, S. *Vybrané možnosti primárnej prevencie negatívnych vplyvov na deti a mládež*. Bratislava: IRIS, 2007. 145 s. ISBN 978-80-89256-10-5.
- LEIBOLD, G. *Mentální anorexie* Praha: Nakladatelství svoboda Praha, 1995. 140 s. ISBN 80-205-0499-0.
- NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno : MZ, 2001. 162 s. ISBN 80-903070-0-0.
- PAPEŽOVÁ, H. Anorexia nervosa, bulimia nervosa. In: *Doporučené postupy pro praktické lékaře* [online]. [s.l.]: [s.n.], 2001 [citované 10. Septembra 2011]. Dostupné na: <http://www.cls.cz/dp>.
- TRESS, W., KRUSSE, J., OTT, J.: *Základní psychosomatická péče*. Praha: Portál, 2008. 394 s. ISBN 978-80-7367-309-3
- SLADKÁ-ŠEVČÍKOVÁ, J. Tři Pé aneb poruchy příjmu potravy od A do Zet [online]. 2004. [cit. 2010-11-13] Dostupné na internete: <<http://www.anabell.cz/index.php/clanky-a-vase-pribehy/poruchy-prijmu-potravy/10-obecn-o-poruchach-pijmu-potravy/91-ti-pe-aneb-poruchy-pijmu-potravy-od-a-do-zet>>
- Sozialarbeiterische Aspekte In Essstorungs-Netzwerk Berlin [online]. 2010. [cit. 2011-01-03] Dostupné na internete: <<http://www.essstorungsnetzwerk.de/behandlung.html#sozialarbeit>>

Kontakt:

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Trnavská univerzita v Trnave

Univerzitné námestie 1

918 43 Trnava

+421 335939405

E-mail: lucia.kovacova85@gmail.com

Kritická sociální práce, ano či ne?

Pavla Kodymová¹

Abstrakt

Sociální práce čerpá z mnoha rámců pro praxi, některé z těchto rámců měly a mají větší vliv na profesi sociální práce než ostatní, jiné rámce nebyly v České republice doposud použity. K nevyužitým patří i kritická sociální práce. Mezi klíčová témata praxe kritické sociální práce patří (i) chudoba, nezaměstnanost a sociální vyloučení, (ii) rasismus a jiné formy diskriminace a (iii) špatný přístup k bydlení, zdravotní péči a vzdělání. Ač se intervenční plány a následné vstupy kritické sociální práce do života jednotlivců, skupin či celých komunit liší co do použité metody a dovednosti, mají společný cíl: odstranit riziko/a nebo důsledek/y marginalizace. Z uvedeného je tedy zřejmé, že i česká sociální práce by měla využít možností reformního přístupu, konkrétně kritické sociální práce, který se zaměřuje na řešení sociálních problémů celospolečenského rázu. Předkládaný příspěvek se věnuje vzhledu do uvedené problematiky.

Klíčová slova: Kritická sociální práce, praxe sociální práce, sociální vyloučení

Abstract

Social work applied different frames into the practice and some of the frames have had more significant impact than others. Some of the frames have not been used in the Czech Republic yet and it is the case of the critical social work. Key topics of the critical social work include (i) poverty, unemployment and social exclusion, (ii) racism and other forms of discrimination and (iii) poor access to housing, health care and education. Although the intervention plans and inputs of social work into the lives of individuals, groups and communities differ as for as methods or skills, they have common goal: to eliminate the risk and/or consequence of marginalization. From the above it is clear that Czech social work should use opportunities of the reform approach, specifically the critical social work that focused on solving of social problems with societal impact. The contribution offers a review of this problem.

Key words: Critical social work, social work practice, social exclusion

Úvod

Mnozí z absolventů humanitních oborů se staví nedůvěřivě k provazování teorie s praxí či spíše uchopení teorií k praktickému využití, a to zejména těch, které nejsou pro praxi bezprostředně využitelné. Nejinak je tomu i v sociální práci. Healy (2001) spatřuje důvod ve faktu, že teorie bývají málokdy psány tak, že by přímo a srozumitelně umožňovaly sociálním pracovníkům porozumět a rozvíjet praxi. Na otázku proč jsou teorie a praxe mnohdy vůči sobě „vzdálené“, lze odpovědět poměrně jednoduše s vědomím, že to není problém jen české konkrétněji postsocialistické sociální práce. Zaznamenáváme jej v diskusích praktiků, na přednáškách i konferencích či odborné literatuře. Jedná se o fakt, že ti, kdo jsou zapojeni v praxi sociální práce, jen zřídka publikují své práce v odborných a akademických fórech a stejně tak většina akademiků naopak není zapojena v praxi sociální práce vůbec nebo je v lepším případě v kontaktu s praxí prostřednictvím profesionálních sítí, výzkumu v praxi a v poradenské praxi. Nejinak je tomu v oblasti kritické sociální práce, která však nemá na našem území minulost, ač kritickou tradici v oboru sociální práce můžeme sledovat více jak sto let, tedy od dob jejího vzniku.

Kritická sociální práce

Silný rozvoj zažívá kritická sociální práce v 60 - 70 letech dvacátého století v zahraničí, kdy je ovlivněna kritickou teorií Frankfurtské školy, starším přístupem radikální sociální práci silně zaměřeným na třídní útlak a neposledně i v marxismem (což vysvětluje proč v dějinách sociální práce vykonávané na území států postsocialistického bloku - který se tzv. od třídního

¹ Katedra sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

útlaku oprostil – neměla a ani nemohla mít kritická praxe své místo). Současná podoba kritické sociální práce, která byla důkladně revidována, zohledňuje sociální, ekonomický a politický vývoj a její teoretické rámce vycházejí z lidských práv, jsou rozšířeny tak, že reflektují aktuální problémy ve společnosti a odpovídají požadavkům i možnostem na důkazu založené praxe. Příčiny marginalizace lidí a jejich útlaku kritická sociální práce nahlíží a zkoumá ve vztahu k třídě, rase, etnické příslušnosti, pohlaví (aj). Přičemž dominantní skupina užívanou sílu vůči slabým skupinám či jedincům často integruje do zákonů, pravidel, norem a zvyků. (Gramsci, 1971)

Healy (2001) vymezuje klíčová témata kritické praxe sociální:

- chudoba, nezaměstnanost a sociální vyloučení,
- rasismu a jiné formy diskriminace a
- špatný přístup k bydlení, zdravotní péči a vzdělání.

Zdůvodnění proč věnovat kritické sociální práci pozornost v praxi české sociální práce (spadající pod tzv. reformní přístup)² nacházíme jak ve výše uvedených klíčových tématech (která ve zmírněné podobě neminula ani Českou republiku) pro kritickou praxi sociální práce, tak i v mezinárodní definici sociální práce, mezinárodním i českém etickém kodexu sociálních pracovníků, ve vymezení cíle aktivit Evropské sítě sociálních pracovníků a dalších dokumentech i Globálním standardu pro vzdělávání a výcvik v profesi sociální práce „[...] *kritické chápání dopadu sociálně-strukturálních nedostatků, diskriminace, útlaku, společenských, politických a ekonomických krivd na lidskou činnost a rozvoj na všech úrovních, včetně globální.*“ Také mezinárodní etický kodex ukládá sociálním pracovníkům: „[...] *Čelit nespravedlivé politice a praktikám - sociální pracovníci mají povinnost upozorňovat své zaměstnavatele, tvůrce politik, politiky samotné a veřejnost na situace, kdy lidé žijí v chudobě, když zdroje nejsou adekvátní nebo když rozdělování zdrojů, politika a praxe jsou utlačující, nespravedlivé nebo škodlivé. [...] Pracovat na základě solidarity - sociální pracovníci mají povinnost čelit sociálním podmínkám, které přispívají k sociálnímu vyloučení, stigmatizaci nebo útisku, a pracovat pro sociální inkluzi.*“ Obdobné avšak o mnoho stručnější vyjádření nalezneme i v Etickém kodexu sociálních pracovníků ČR z roku 2006. (Kodymová, 2010:), Shardlow (2001, cit. dle Mlčák, 2005, s.91) mj. poukazuje i na fakt, že se v posledních dvou dekadách dvacátého století k tradičním hodnotám deklarovaným v příslušných etických kodexech přidávají nové - již zaměřené na změnu útisku. K těmto „radikálním hodnotám zejména patří: posilování, zmocňování a obhajování.

Srovnání tradičních a radikálních hodnot v sociální práci předkládáme v následující tabulce

² Reformní přístup v praxi sociální práce je orientovaný na změnu vedoucí k základní rovnováze sil ve společnosti, tedy na reformu sociálního prostředí s vědomím faktu, že jedna z deklarovaných aktivit sociální práce je právě snaha o společenskou rovnost v různých dimenzích společenského života. Za typický druh činnosti reformního přístupu považuje Payne (1997) podporu spolupráce a vzájemné podpory mezi jednotlivými členy společnosti, která umožňuje lidem získat moc nad vlastním životem s možností změnit společenský kontext, ve kterém žijí. Cílovými skupinami takto pojaté praxe sociální práce jsou pak např. sociálně deprivované rodiny, skupiny se společnými zájmy (např. zdravotní postižení či duševně nemocní) a lidé postižení dopadem sociálně ekonomických změn např. lidé z oblastí s vysokou nezaměstnaností (zrušení továrny apod.) Konkrétní intervence sociální práce směřují ke zmocňování (empowerment) spočívajícím ve společenské a ekonomické integraci a posilování vlivu znevýhodněných skupin z důvodu věku, zdravotního postižení, náboženství, rasy, gender aj., osvobození a posílení jakékoliv skupiny nebo jednotlivce ve společnosti formou předávání zkušeností a informací o potřebách, očekávání a právech.

Tradiční hodnotyp	Radikální hodnoty
Respekt j jednotlivci	Občanství
Paternalismus a protekcionismus	Participace
Normalizace	Komunitní praxe
Rovnost příležitostí	Rovnost
Antidiskriminační praxe	Antiopresivní praxe
Partnerství	Zmocňování, kontrola odběratele

Zdroj: Upraveno dle Bray, Preston-Shoot in Shardlow, cit. dle Mlčák, 2005, s.91

Vliv nově přidaných deklarovaných radikálních hodnot nalezneme i ve volbě klíčových slov: „zmocnit, obnovit a synergie“ zvolených pro prezentaci celosvětového setkání sociálních pracovníků v závěru první dekady dvacátého prvního století (IFSW, IASSV a ICS) I aktuální koncepty soudobé sociální práce se zaměřují převážně na témata, jako jsou: globalizace, nesvobody, sociální vyloučení, lidská práva (Wormer, 2005) a zatímco tradiční sociální práce upřednostňuje koncept uschopnění, tedy převedení klienta od pomoci k samostatnosti, reformní přístup – konkrétně pak kritická sociální práce naopak směřuje k posílení: empowering, zmocnění – získání větší moci (kontroly vlády) nad vlastním životem a životními podmínkami. (Kappl, b.d.v.) Kriticky pojatá sociální práce tak“

- nabízí příležitost pro konstruktivní dialog v zájmu dosažení spravedlnosti,
- k porozumění kritických perspektiv,
- a napomáhá pozitivnímu a konstruktivnímu přístupu k problémům vznikajícím v životě jedinců i celých skupin.

V rámci teoretické analýzy se zabývá kontrastem společenských ideálů se skutečnými podmínkami a v aplikační oblasti praxe je používána v rámci politických iniciativ a při advokacii. A právě díky analýze skutečných podmínek znevýhodněných nebo okrajových skupin mohou sociální pracovníci určit jednotlivé intervenční kroky vedoucí k jejich zlepšení. Formou intervenčních aktivit sociální práce mohou být např. veřejné akce sloužící k podpoře a obhájení změn prostřednictvím demokratických procesů se zapojením místních komunit. (Critical theory practice) Stručně řečeno: hlavním posláním kritické sociální práce je podpora sociální spravedlnosti (s vědomím faktu, že současná definice sociální spravedlnosti, musí řešit otázky právní, morální, ekonomické a povinnosti jak jednotlivce, tak i kolektivní). prostřednictvím praxe sociální práce a politiky, sociální pracovníci opouštějí tzv. dvojroli „pachatele a oběti“ politik a přechází aktivně do centra dění jako hlavní aktér politiky. Konkrétní podobu kritické sociální práce pak ovlivňuje společensko politický kontext země, ve které je vykonávána, je třeba proto vnímat její mezinárodní či lokální kontext.

Kritický přístup vychází z širší škály teorií: strukturální, antiopresivní či antidiskriminační teorie a kritické teorie sociální práce. Janebová, Černá (2008) demonstrují odlišnost teorií dle přístupu i dopadů: Strukturální teorie se zabývají vztahem mezi jednotlivci a sociálními strukturami (vztah jedince a jeho prostředí) s důrazem na strukturální bariéry. Kritizují podstatu sociálního systému reprobujícího sociální nerovnosti. Teorie je založena na rozpoznání faktoru působícího opresi a vymezení situací, které vedou k převádění sociálních, politických a ekonomických problémů do individuální roviny. Antiopresivní či antidiskriminační teorie nahlíží na různé formy diskriminace jako na spojitý jevy (sexismus, rasismus, ageismus) a obě mají společnou dimenzi utlačování. Antiopresivní či antidiskriminační teorie staví na třech imperativech: (i) S každým musí být nakládáno podle práva, tedy spravedlivě, (ii) musí být garantována rovnost příležitostí a konečně (iii)

empowerment zplnomocňování. Obě teorie kladou důraz na fázi posouzení (assessment) životní situace klienta/klientky. Kritická teorie staví naopak na analýze moci a podpoře plurality lidských existencí, s důrazem na dialogické a participační procesy. Janebová upozorňuje na fakt, „že při neznalosti uváděné problematiky mohou sociální pracovníci/pracovnice „marginalizaci“ klientů podpořit, a to zejména: (i) Neznalostí širších strukturálních kontextů, které zapříčiňují sociální problémy, a psychologizací – respektive převáděním těchto strukturálně zapříčiňovaných problémů výhradně na individuální rovinu skrze otázky „co jste udělal/a proto, aby ...“, „jak byste tento problém mohl/a řešit?“ apod. (ii) Nedostatečnou citlivostí vůči diskriminaci a opresi klientek a klientů či vlastními nereflektovanými stereotypy a předsudky. (iii) Nekritickou aplikací tradičních teoretických konceptů a kategorizací na jedinečné situace klientek a klientů a nedostatečnou reflexí vlastní mocenské pozice.“(Janebová, 2010:48)

Healy (2001 cit dle Kodymová, 2010:61) nachází mezi teoriemi spojnicí, a to ve faktu, že sdílejí následující směry: (i) Rozsáhlé sociální procesy spojené zejména s třídou, rasou a pohlavím přispívající zásadním způsobem k osobním a společenským sociálním problémům, s nimiž se sociální pracovníci ve své praxi setkávají. (ii) Sebe-reflexivní a kritický postoj k místy kontraproduktivnímu působení účinků praxe sociální práce a sociální politiky. (iii) Závazek ke spolupráci postavený spíše na participativních vztazích než autoritářských. Jedná se nejen o poskytovatele a uživatele sociálních služeb, ale i o vztahy mezi akademiky a praxí apod. (iv) Práce “s” a “pro” utlačované skupiny s cílem dosáhnout společenské transformace.

Jak bylo uvedeno výše, současná podoba kritické sociální práce byla důkladně revidována. V její nové podobě ji Fook (2002) ve svých publikacích dělí na několik po sobě jdoucích kroků: dekonstrukce, rekonstrukce, posílení, konceptualizace problémů, natrativní strategii a práci v kontextu. Na úrovni mikropraxe jsou aktivity kritické sociální práce zaměřeny zejména na: zapojení uživatelů služeb, zastupování jejich zájmů, podporu ochrany a posílení dlouhodobější antiopresivně zaměřené terapeutické práce. Obecně je kritická sociální práce na mikroúrovni aktivní ve strukturování procesu navrhování různých způsobů a cvičení zaměřených na konstruování nových alternativních příběhových linií s cílem podpořit změnu na individuální rovině v tom jak si člověk utváří smysl světa, jak vnímá, přemýšlí a prožívá. Posílení klienta dosahuje narativními technikami za účelem podpořit jej v jeho úsilí získat pocit autorství či vlivu na svůj vlastní život (např. v řízené péči, kdy při práci s uživateli služeb, užívá kritická sociální práce techniku externalizace)³ Na makroúrovni praxe se sociální pracovníci zaměřují na sporné interakce mezi prostředím (politika a kultura) a místními komunitami a snaží se napomoci změně vedoucí ke vzájemnému konsenzu. V praxi to pak mohou být například tyto činnosti: vývoj a hodnocení komunitních programů, advocacy a rozvoj místních politik. To znamená, že sociální pracovníci a jejich reprezentativní organizace zapojují do různých činností (politik) souvisejících s vymezováním obsahu sociální politiky. Tyto politiky mají za cíl posílit roli stát při poskytování sociální ochrany těm, kteří ji potřebují a nabídnout odpovídající ekonomickou, sociální a psychologickou záchrannou síť služeb. (Jansson, 1990 in: Weiss, Gal, Cnaan, 2005)

³ Externalizace jakožto technika narativní terapie napomáhá „... tvorbě alternativního smyslu, přičemž samozřejmosti problémového životního příběhu se pomocí nového příběhu stávají něčím exotickým ...“ STRNAD, V.: *Je smutné necítit vlastní smutek*. [cit. 2011-09-01]. Dostupné z <<http://www.isz.sk/ukazka2.htm>>

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že budeme-li akceptovat kritický přístup jako jeden z možných interpretačních rámců pro sociální práci, mají intervenční plány a následné vstupy kritické sociální práce do života jednotlivců, skupin či celých komunit (a to i s vědomím faktu, že se liší co do použité metody a dovednosti), společný cíl: odstranit riziko/a nebo důsledek/y marginalizace a nápomocí sociálním změnám. Tedy nevynechávat příčiny, které selhávání mnohdy celých skupin způsobují, ale nebývají sociální prací brány vždy v potaz. Riziko nepřijetí kritického přístupu českými sociálními pracovníky lze nalézt ve faktu, že ač se tito snaží navodit pozitivní změny v životě klientů, také se často stejnou měrou snaží chránit své postavení a metodu, již jsou zvyklí pracovat a kterou považují za osvědčenou a tím i nejvhodnější pro výkon své práce. Critical theory practice [online]. [cit. 2011-09-08]. Dostupné z <http://ehow/about_5448615_social-work-critical-theory-practice.htm>

Fook, J. `Theorising from Practice: Towards an Inclusive Approach for Social Work Research. *Qualitative Social Work* 1(1), 79-95: 2002.

Fook, J. *Social Work: Critical Theory and Practice*. London, Sage: 2002. *Globální standard pro vzdělávání a výcvik v profesi sociální práce. 4.1.1* [online]. Adelaide: IASSW and IFSW, 2004. [cit. 2011-09-18]. Dostupné z

<<http://www.crin.org/docs/global%20standards%20for%20the%20edu.%20and%20training%20of%20social%20work%20profession.pdf>>.

Gramsci, A. *Prison Notebooks*. New York, International Publishers: 1971.

Healy, K. Reinventing Critical Social Work : Challenges from Practice, Context and Postmodernism. *Critical Social Work*, 2001, Vol.2, No.1.

Janebová, R. Konstrukce rozhodování v sociální práci z hlediska dilematu, zasáhnout, či nezasáhnout. Disertační práce, školitel Musil, M. Brno, MUNI: 2010.

Janebová, R., ČERNÁ, L. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2008, roč. 9, č. 2.

Kappl, M. [online]. Dostupné z

<http://kappl.czechcore.cz/vyuka_ucebni_texty_det.php?predmet=3&lekce=4>.

Kodymová, P. Reformní paradigma v praxi české sociální práce. In: Marášková, I.(editor) *Politiky a paradigmata sociální práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme*. [online]. Sborník z konference. Zlín, UTB: 2011. [cit. 2011-08-01]. Dostupné z <<http://www.sockonference.fhs.utb.cz/sbornik.pdf>>.

Mezinárodní definice sociální práce. [online]. Přijata Generální shromážděním Mezinárodní federace sociálních pracovníků v Montréalu, Kanada, červen 2000. Dostupné z <<http://socialnirevue.cz/item/definice-socialni-prace>>.

Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy, Návrh přijatý valným shromážděním IFSW (Mezinárodní federace sociálních pracovníků) [online]. Adelaide, Austrálie, 29. 9. - 1. 10. 2004. Přeložila M. Nečasová [cit. 2011-08-01]. Dostupné z

< www.ppzdravi.cz/User../Mezinarodni-eticky-kodex-socialni-prace.doc>.

Mlčák, Z. *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. Ostrava: FFOU, 2005.

Payne, M. *Modern Social Work Theory*, 2.ed., Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1997.

Powell, F. *The Politics of Social Work*. London.

Weiss, I. Gal, J.; W.; Cnaan, R.A. Does social work education have an impact on social policy preferences? A three-cohort study. *Journal of Social Work Education*. January 1: 2005. Wormer, K.: [online]. [cit. 2011-08-01]. Dostupné z

<<http://socworknet/2005/1/articles/474/VanVormer2005pdf>>

Kontakt:

Pavla Kodymová

Katedra sociální práce

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

U Kříže 8, 158 00 Praha 5

pavla.kodymova@ff.cuni.cz

Organizational and Personal Aspects of the Autonomy of Social Work in Academic Education for Social Workers in the Slovak Republic

Peter Jusko¹

Abstract

In this paper we will try to indicate selected organizational and personal aspects of social work autonomy in the university education of social workers in the Slovak Republic. We understand the autonomy of social work as a personalised ability of social work to identify, profile and solve one's own education, scientific-research, professional, organisational and other intra-field components independently. We also pay attention to inter-profession reflections of social work in the higher education of social workers.

Key words: social work, autonomy, legitimacy, education, organisation of studies, profession, social policy, psychology, accreditation, legislation, quality of study.

Introduction

Autonomy and also visibility are important issues for social work education. The renaissance of social workers pre-graduation preparation and its gradual contextualisation under the conditions of university studies has been in place in Slovakia for more than two decades. Since its revival, the university education of social workers has been organised as a component of European educational space in accordance with the Bologna Declaration.

The constituting of social work as a study field, scientific field and profession is obviously influenced by identification and new challenges related to this process are responded to. One of them is the autonomy of social work, which we can define as “the degree of policy making and operational independence that renders a program of social work free of interference by outside authority, so long as this independence is exercised according to reasonable and clearly articulated rules governing the responsibilities between institutional units (Johnson – Grafton, 1992, p.312). This process is executed by both university teachers and researchers, who ensure pre-graduate preparation of social workers professionally, as well as social workers who participate in professionalising social work. In this paper, we will try to point out some aspects of social work autonomy, and based on its characteristics, we will propose measures that should result in better purposefulness of the process of social work in university surroundings. As social work is an interdisciplinary field, its absolute independence of other scientific and study fields is not possible and we are of the opinion that it is not even appropriate. First of all, the process of autonomy means allowing independent and qualified decisions by representatives of social work in the sphere of university studies and in the sphere of social work professional execution. In order for this process to be successful we have to identify criteria by which autonomy is evaluated. This criteria included (Koerin – Reeves – Sheriden, 2001, p.309):

1. Governance and administrative structure,
2. Decision making authority or responsibility for curriculum,
3. Faculty hiring and retention,
4. Allocation of resources.

Social work as an autonomous discipline has some own theories. Payne (2011, p.6) mention three types of social work theory, each type exploring different aspects of the social work universe:

¹ Matej Bel University, Faculty of Education, Department of Social Work, Banská Bystrica, Slovak Republic

- Theories about the nature and purposes of social work and social care or welfare services.
- Theories of practice or how to do social work.
- Theories of the client world.

These theories incorporate knowledge, that is ideas that are to some degree validated by research and acceptance through academic and professional processes.

The accreditation of the field of study, social work, represents the first step for acquiring relative autonomy of social work. Since the beginning, this step has very often preceded the personnel and organisational study of the field. The understandable efforts to accelerate this process, evoked by social need, were later accentuated by interest in studies resulting from "gainfulness" of social work compared to some other fields of study. First, it was manifested by the number of applicants for social work studies, and then in the number of admitted students, which became the subject of criticism.

The next prerequisite for the autonomy of social work at universities is represented by profiling the personnel and organizational ensuring of studies. The inter-disciplinary character emphasised by the study of programmes and profiles of social work graduates evokes the need to ensure the studies with staff and organizations. When creating an optimal model for the organisation of studies accompanied with efforts to preserve specific features of social work, departments holding the position of guarantor (so-called "gestor") for social work studies often face the problem of threat or doubt about studies and professional autonomy of social work. Graduates of social work should be offered some space for adequate reflection of their future professional career as early as during their studies. Vast possibilities for employment make social work studies attractive for applicants, but they also mean a persisting risk of ambiguous professional autonomy for the graduates of social work in social practice.

All the above-mentioned components of social work with implications or overlapping in university surroundings should be analysed permanently, because it is a longitudinal process with overlapping efforts to increase the quality of studies, research activities and professional performance of social work.

1. Organisational and personnel ensuring of social work in higher education

The importance of autonomy for academic social work education appears evident. According to CSWE Commission on Accreditation definition ((Johnson – Grafton, 1992, p.312) operationalizes the autonomy issue by requiring that each have its own budget, an established governance and administrative structure, significant participation in curriculum decisions, participation in the recruitment and retention of personnel as well as promotion and tenure decisions, support staff assigned to the program, and other resources and authority required for the achievement of specified program objectives.

University as a formalised organisation of institutionalised education represents a form of coordination and cooperation of activities in this social form with official education and scientific and research aims. The hierarchical structuring of the organisation, personnel and administrative-technical ensuring of studies and feedback control by students and official institutions (e.g., the Accreditation Commission of the Slovak Ministry of Education) represent formalised signs of the university as an autonomous educational institution. The anticipative rationalism of managerial decisions by the representative of the Slovak higher education created some space for constituting the organisational and personnel prerequisites for social work studies two decades ago.

Thus, the relative independence of social work in higher education also includes the departments or the departments guaranteeing and directly ensuring social work studies under the conditions of the relevant university. The organisational links of social work autonomy under higher educational conditions include the establishment and gradual entrenching of these workplaces (divisions, departments, institutions, faculties) in the organisational structure of the university, personnel positions in the workplace with respect to academic graduation of its members and the participation of other workplaces in the education of social workers. The gradual inclusion of students in the professional community by means of student practice also represents an indispensable part of social work studies. Thus, employees who are responsible for ensuring these practices face several organizational problems of financial, legislative and procedural character.

The gradual creation of departments holding the position of gestor for the study program of social work has a specific prehistory and its own development in Slovakia. With respect to the non-existence of relevant departments, of course, the organisational autonomy of social work in higher education was first built up at existing departments that expressed their interest in higher education of social workers, e.g., at the departments of pedagogy, adult education, psychology and so on. After social work gradually entrenched itself as an independent field of study, independent departments were established during the 1990s. The new departments had to win a respectful status at a relevant faculty or university. In some cases, the representative newly established departments initiated organisational changes within the university, due to their efforts to establish or to re-profile the faculties that educated social workers. Similar trend was recorded in the U.S. (Johnson - Grafton, 1992, p.312) where in the eighties many of the social work study programs have been developed within host units such as sociology, anthropology and criminal justice.

The internal structure of the departments of social work also represents a component of constituting the personnel autonomy of social work in higher education. Based on the abstraction of standard relations in the internal structure of departments, determined by the organisational order of faculty, first of all, we will be interested in personnel positions at departments. The personnel positions differ according to individual departments from both the quantitative point of view and the professional profiling of its members. In relation to the functional guarantee of study programme and its individual disciplines, the profiling of individual members of departments represents a very important personnel component. The personnel position at the departments of social work in the Slovak Republic in relation to graduation qualifications as well as the demands for the qualified ensuring of social work studies, inevitably requires cooperation and individualisation as well as institutionalised links with other (related) disciplines. Therefore, the important question is who should complement the positions at department besides the members of the social work department graduated from a relevant study or scientific field. With respect to this, there is a personnel issue such as, e.g., the representation of gestors and teachers of law disciplines at the departments of social work. Besides internal employees, in general, all the departments cooperate with external surroundings. In relation to the multidisciplinary context of social work in higher education, cooperation with external teachers seems to be indispensable.

The departments of social work are on regular basis established at the faculties that dispose of departments or other workplaces (institutes) that can participate in the education of social workers; specifically, the departments of psychology, pedagogy, sociology, law, political sciences, economics, medical care and so on. However, as it is highly improbable that all such oriented departments are at one faculty, and therefore, in order that personnel issues of social work study programmes might be saturated, it is necessary to ensure the organisational cooperation of several faculties or cooperation from the university. We are of the opinion that it is important to accentuate the need for specifications for the members of

individual departments participating in social workers education for the needs of social work. We presuppose that the above-mentioned profiling of teachers from other departments may significantly contribute to the improved quality of social workers in higher education.

2. Inter-profession reflections of social work in the higher education of social workers

According to research results (Halter – Gullerud, 1995, p.103) autonomy of social work can best be preserved by developing closer collaborative relationship with other disciplines, nurturing alliances with central administration, and educating the academic community about the contribution the social work can make. Autonomy does not necessarily mean going it alone, but rather maintaining an acceptable degree of independence and control over one's destiny.

Within this context, it seems necessary to focus on the preparation of future graduates of social work studies in practice. We can deduce, based on the profiles of this study field graduates that several inter-professions overlaps may occur. These include, e.g., the relations between social work and economics, law (e.g. the law of social security, labour law, family law, administrative law), sociology, special pedagogy, andragogy, political sciences, medicine and ethnology. We think that it is also important to mention in this paper the study or professional overlaps such as between social work and social policy and social work and psychology.

Social policy represents a significant part of the social work curriculum and we can also see significant links with social practice. During the studies of social work several disciplines (such as, e.g., social security, social services, employment policy) have firmly embedded themselves in the system of social policy, but they also keep their firm place in the profile of social work graduates. What is a problem is the unclear position of social work in these subsystems of social policy as a whole and its parts, and vice versa. The place of social policy in wider social contexts is also marked with this ambiguity. For example, the insufficient profiling of the target or social policy routing is characteristic of social policy as a practical activity, which then can influence the constituting of social policy as a study field. However, the results of our research (Brozmanová Gregorová - Hudecová - Jusko - Vavrinčíková, 2007) prove that the graduates of social work effectively use the above standard knowledge from social policy acquired during studies. The knowledge in the sphere of social policy is also a component of the further education of social workers in practice. Sing (In: Erath - Littlechild – Vornanen, 2004, p.52) states that “with the increasing relevance of social work the autonomy of social work did not increase and neither did the autonomy of its theoretical control, but rather its embedding in the philosophy of social policy and its dependence from the representatives of the associations of social welfare”. Social policy represents a source of professional autonomy for the graduates of social work.

Psychology together with social work belongs to social and behavior sciences in the system of the field of study. In the content of social work studies, we can find several psychological disciplines, and even in the core of its corpus. However, it is not applicable vice versa. The disciplines from the content of social work can be seen in the content of psychology only exceptionally or absolutely not. Similarly, the situation related to the requirements for the performance of activities in social and psychological practice is uneven. Although psychological education (and also other socio-humanitarian education very often) is accepted by social practice, the conditions for the performance of the psychological profession are determined more correctly in relation to educational specialisation. We perceive the topic of competences for the performance of psychotherapy as a very interesting topic, because besides psychology or medicine also social work is very often an input

educational prerequisite before attending some relevant psychotherapeutic training. The achievement of autonomous positions of social work in relation to psychology is conditioned historically, institutionally, legislatively, and in relation to the key topic of our paper - it is also related by a conceptual cooperation in higher education of social workers and psychologists.

The demarcation of social work also relates to other studies or professional spheres as a whole or partially. In relation to the pre-graduate or post-graduate preparation of social workers in Slovakia we could illustratively mention several examples. The connection of social work and the law seems to be functional in the educational preparation of probation and mediation officers for criminal justice. The cooperation of social work and andragogy is possible in the sphere of education and preparation of applicants entering the labour market. The cooperation in the fields of social work and theology can be applied in various forms, e.g., as the study field of social and missionary work. At present, the cooperation of social work and economics for the purpose of improving the activities of social enterprises is topical. The subjective professional entrenching of graduates of such specialisation study types relates to both the input of higher education attendees and the planned professional position that the graduates should take. These specialisations could become a part of social worker education, specifically in the Master's degree. In our opinion, the use of the possibilities offered by certified training included in the higher education of social workers, seems to be adequate. In this case, besides improving the quality and attractiveness of social work studies, also the strengthening of profession autonomy of future social workers is considered.

Conclusion

The autonomy of social work in the university education of social workers relates to the accreditation process that includes study, research and organisational spheres of ensuring social work studies, to legislation demarcation of preparation of social workers and their professional performance and to functional links between theory (scientific and educational components of social work) and practice (institutionalisation and specialisation) of social work. The indicated heterogeneity of educational space of social work accentuated with autonomy of individual universities and social work itself are prospectively one of the most interesting topics that are relevant for social work.

The system of accreditation in our country respects social work as an independent study field at all the levels of higher education. The accredited study programmes at individual department of universities are significantly different in relation to both the overall concept and the conceptual focus of individual disciplines. The association of educators in social practice in the Slovak Republic currently executes the contextual comparison of social work study programmes, and its results will allow self-reflection of individual educators, or possibly the contextual improvement of higher education for social workers enhanced by functional cooperation.

The organisation of social work studies is also significantly differentiated. In general, we have noticed seven modifications of organisational ensuring of studies in the Slovak Republic and the Czech Republic during the last two decades:

1. An independent department in the position of study programme gestor;
2. Several departments in the position of gestor together;
3. An institute as an organisational unit of faculty in the position of gestor for the study programme;
4. An independent faculty the priority of which is to educate social workers;

5. A faculty together with another specialisation (e.g., health service) is focused on the preparation of social workers;
6. Several faculties within the framework of one university educate social workers independently;
7. No independent department in the position of gestor for the study programme within the framework of the university that educates social workers.

The above-mentioned differences in the organisational ensuring of studies, first of all caused by the extensive development of social education during the last two decades, complicated the process of social work autonomy (not only) in academic surroundings. The achievement of adequate consensual arrangement of study organisational units, respecting individual departments in the position of gestor, will contribute to enhancing the lucidity of the criterion of quality for higher education of social work students.

Social work educators in the USA in 1990's need to rethink the concept of autonomy. In research results (Halter – Gullerud, 1995, p.103) autonomy was defined as having a major responsibility for decision making and a direct link to central administration. Factors affected by autonomy include promotion and tenure, equity of faculty salaries and teaching policies and availability of resources. Autonomy should have two major dimensions: first, the organizational structure, second, the extent to which program administrators have responsibility for resource, allocation, curriculum and program operations.

Bibliography:

- Brozmanová-Gregorová, A. - Jusko, P. - Hudecová, A. - Vavrinčíková, L. (2007). Motivation for the Study Social Work at the Pedagogical Faculty of Matej Bel University in Banská Bystrica from the Graduates' Perspective. *The New Educational Review*, 13(3-4), pp.203-216.
- Erath, P. – Littlechild, B. – Vornanen, R. (2004). *Social Work in Europe – Descriptions, Analysis and Theories*. Eichstätt: ISIS.
- Halter, A. – Gullerud, E. (1995). Academic Merges in Social Work Programs: Autonomy or Disharmony? *Journal of Social Work Education*. 31(2), pp.97-108.
- Johnson, H.W. – Grafton, H. (1992). Autonomy and Visibility in Undergraduate Social Work Education. *Journal of Social Work Education*, 28(3), pp.312-321.
- Koerin, B. – Reeves, J. – Sheridan, M. (2001). BSW Autonomy Issues in Combined BSW/MSW Programs. *Journal of Social Work Education*. 37(2), pp.309-319.
- Mc Laughlin, T.CH. (2009). Rapid changes in Social work practise in the United States. *Sociálni práce/Sociálna práca*, 9(1), pp.120-133.
- Payne, M. (2011). *New Approaches to Integrated Theory and Practise*. Bratislava: Comenius University.
- Staub-Bernasconi, S. (1998). Soziale Arbeit auf der Suche nach autonomen Paradigmen. In: *Soziale Professionen für ein Soziales Europa*. Koblenz: IKO Verlag, pp. 61-100.
- Strauss, H. (2008). Regional Perspectives: Social Work in the Nordic countries: Contemporary trends and shifts in education and policy. *International Social Work*, 51(2)pp. 253-261.

Contact:

doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD.

Matej Bel University

Faculty of Education

Department of Social Work

Banská Bystrica

Slovak Republic

Tel: 0042148/4364780

Email: jusko@pdf.umb.sk

Význam teoretických konceptů pro práci s klientem

Daniela Květenská¹

Abstrakt

Stat' se zabývá významem vlivných psychoterapeutických teoretických konceptů pro sociální práci. Pozornost bude věnována významu vztahu klienta a sociálního pracovníka.

Klíčová slova: klient, sociální práce, psychoterapie, teorie.

Abstract

This paper deals with the importance of influential theoretical concepts of psychotherapy for social work. Attention will be paid to the importance of the relationship the client and social worker.

Key words: client, social work, psychotherapy, theory

1. Úvod

Sociální pracovníci si mohou vybírat z řady profesních zaměření, řady cílových skupin. Mohou si však vybírat i z řady teoretických konceptů, kterými se ve své práci s klientem, skupinou či komunitou inspirojí. Tento příspěvek se zaměřuje na tři současné psychoterapeutické směry, které sociální práci ovlivňují. Zajímavým zjištěním by jistě bylo, které psychoterapeutické přístupy pokládají za nejvíce inspirující sociální pracovníci, či jakými výcviky v rámci své profese procházejí. Ve svém příspěvku se zaměřuji na přístupy, se kterými se setkávám v praxi.

Sociální pracovník může disponovat – mimo jiné – i psychoterapeutickým vzděláním, není to však jediný nástroj, který má tato profese k dispozici. Jak vyplývá z výše uvedené poznámky, využití psychoterapeutických přístupů není vhodné pro každou nepříznivou sociální situaci.

2. Význam behaviorálních přístupů pro praxi sociální práce

Pojem behaviorální je převzatý z anglického slova behavior znamenající chování. Tento převážně psychologický směr má podle Matouška (1995, s. 39) dlouhou tradici v anglosaských zemích a v Rusku. Přestože behaviorální přístupy nejsou podle Prochasky a Norcrosse (1999, s. 17) americkými sociálními pracovníky preferovány, je tento přístup uváděn téměř všemi českými autory publikujícími v oblasti sociální práce. Empirické výzkumy potvrdily účinnost behaviorálních terapií například v případě fobických poruch, obsedantně kompulzivních poruch, depresí, poruch příjmu potravy, sexuálních dysfunkcí a deviací, závislostí, mentálních retardací, poruch chování u dětí, zlozvyků, enuréz a také poruch osobnosti. (Vymětal, 2004, s. 197)

Nejnámějšími technikami je například *expozice*, *nácvik asertivity* a *biofeedback*. **Expozice** je technika systematického vedení klienta k tomu, aby se postupně vystavoval situacím, kterých se obává. **Nácvik asertivity** je nácvikem dovedností potřebných k schopnosti člověka vyjadřovat přímo, poctivě a přiměřeně vlastní názory, potřeby a pocity, aniž by porušoval práva jiných lidí. **Biofeedback** je metodou, která spočívá v poskytování zpětné vazby o některých fyziologických funkcích organismu. Tímto způsobem se člověk může naučit ovlivňovat některé procesy, které dříve považoval za mimovolní. Praktická podoba tohoto postupu spočívá v přístrojovém monitorování elektrické aktivity mozku, frekvence

¹ Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové

tepu, vodivosti kůže, žaludeční činnosti apod. a v podmiňování optimálního stavu těchto funkcí. (Matoušek a kol., 2001, s. 228-229)

Novotná a Schimmerlingová (1992, s. 71-73) uvádějí, že sociální pracovníci využívající behaviorální sociální práci vidí svou budoucnost optimisticky a v Anglii dokonce vznikla profesní skupina takto zaměřených sociálních pracovníků. V rámci behaviorální sociální práce jsou organizovány například **výcvikové programy pro rodiče** dětí, jejichž chování by se mělo změnit. V sérii přednášek, praktických ukázek a nácviku se rodiče učí vhodnému jednání s dětmi.

V praxi se můžeme setkat také s využitím behaviorálních technik v práci s lidmi bez domova či v práci s lidmi ve věznicích při **nácviku sociálních dovedností**, zabraňujících například začarovanému kruhu nevhodného chování na úřadech.

3. Význam terapie realitou pro praxi sociální práce

Terapie realitou je – jak uvádí Kratochvíl (1997, s. 107) – zaměřena na aktivní racionální zvládnání života a na uspokojování potřeb, k nimž patří potřeba někam patřit, potřeba úspěchu, potřeba radosti a potřeba svobody, a také na respektování vnější reality. Kratochvíl (Ibid) terapii realitou nezařazuje do žádného z hlavních směrů psychoterapie, pouze upozorňuje na její existenci.

Prochaska a Norcross (1999, s. 102-106) pokládají terapii realitou za jednu z hlavních alternativ **existenciální terapie**, společně s existenciálně-humanistickou terapií a logoterapií. Glasser (2001, s. 21) charakterizuje terapii realitou za účinnou psychiatrickou léčbu značně odlišnou od současné všeobecně přijímané léčby. Ve své publikaci popisuje její úspěšné použití při léčení mladistvých provinilců, chronických pacientů psychiatrických léčeben, klientů soukromých psychiatrických klinik a neklidných dětí ve školních třídách.

Terapii realitou představil v roce 1973 české odborné veřejnosti J. Čepelák, který se zabýval její aplikací v resocializaci delikventů. Jako psychoterapeutické nasměrování v sociální práci přibližují realitní terapii Novotná a Schimmerlingová (1992, s. 74). Mimo jiné uvádějí zmíněné autorky tři zvláštní, vzájemně se doplňující postupy, při kterých sociální pracovník:

- vytváří hluboký osobní vztah ke klientovi;
- odmítá takové chování klienta, které je nerealistické a neodpovědné, přitom však klienta stále akceptuje a je zaangažován na jeho životě;
- postupně učí klienta lepším, odpovědnějším a zralejším způsobům uspokojování psychických potřeb v hranicích reality.

Velmi obtížné je navázat terapeutický vztah v případech, kde si klient nepřeje být podroben. Sociální pracovník musí mít podle výše uvedených autorek pro tyto klienty pochopení a nesmí se dát odradit nebo odstrašit jejich chováním. V těchto případech se osvědčuje postup, kdy pracovník probírá s klientem celý den, všechny jeho aktivity, potíže apod. V podstatě sociální pracovník vede klienty k poznání, že příčina je v klientovi samém, v jeho vlastnostech a chování. Je důležité vidět u klienta i dobré vlastnosti a podporovat je, aby klient měl pocit určitého pokroku. Je také užitečné dávat mu přiměřené úkoly v rodině či v kolektivu ústavu. (Novotná a Schimmerlingová, 1992, s. 76-77).

Terapie realitou se soustřeďuje více na chování než na postoje. Terapeutickým prostředkem jsou záměrně vedené rozhovory a diskuse. V terapii vede pomáhající profesionál klienta tak, aby pochopil, že si musí pomoci sám, bez ohledu na to, co se stalo v minulosti. Když klient připustí, že jeho chování je neodpovědné, začíná poslední fáze psychoterapie: „přeučování“ na lepší, odpovědnější způsoby chování. Časem tímto chováním začne

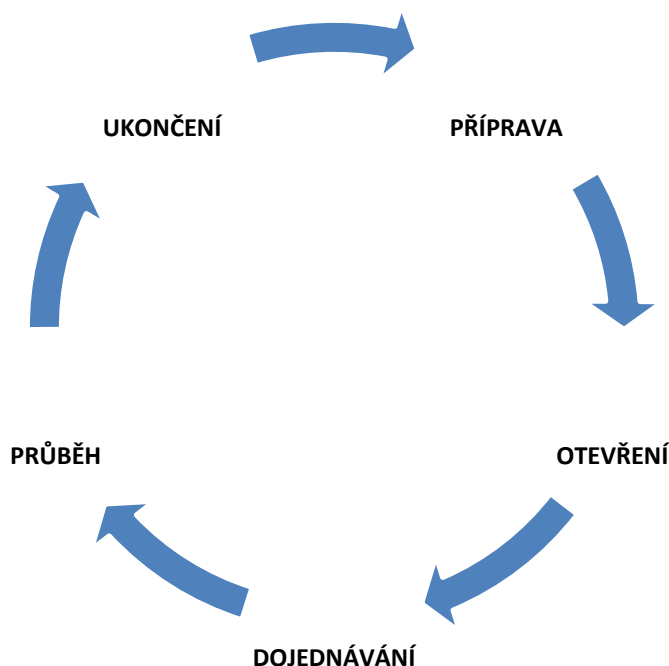
uspokojovat i své potřeby, nalézají nové vztahy a vazby a potřeba psychoterapie slábne, až přestává. (Ibid)

Zdá se, že terapie realitou je vhodným přístupem pro sociální práci, zejména v práci s delikventní mládeží, dospělými páchajícími trestnou činností (využití pro kurátory, sociální pracovníky ve věznicích), případně lidmi závislými na alkoholu či na drogách. Terapie realitou však není příliš frekventovaná mezi sociálními pracovníky, přesto jsem se setkala se zastánci této terapie například ve středisku výchovné péče pro mládež.

4. Význam systemického přístupu pro praxi sociální práce

Termín **system** znamená v kybernetice množinu prvků a vazeb mezi nimi. Toto pojmosloví již předznamenává, že systemická terapie má své kořeny v kybernetice, přesněji v tzv. kybernetice II. řádu. Systémy se v našem případě rozumí konstrukty lidského poznání a kognice. Výraz **systemický** označuje obecný myšlenkový přístup, který předpokládá konstruktivistické porozumění teorii systémů. V psychoterapii to znamená převedení tohoto myšlenkového přístupu do praxe pomáhání. (Ludewig, 1994, s. 41) Jednotlivé psychoterapeutické směry mají většinou přídomek „terapie“ (např. rogersovská terapie, logoterapie, behaviorální terapie, atd.) Termínem „přístup“ v našem případě je vyjádřeno, že jde o komplexní pohled na svět očima filosofického přístupu, od kterého nelze oddělit pouze terapii.

Praktický význam konstruktivistické školy pro pomáhající profese je v tom, že pracovník, který akceptuje tento přístup, se nepokládá za experta na problém ani na příčiny těchto problémů, ale je **expertem na průběh rozhovoru**. Účelem je, aby se pomáhající profesionál a klient domluvili na dalších společných krocích, společně hledali to, co je pro klienta užitečné. Za jediného experta na problém je pokládán klient. **Rozhovor**, jako základní pracovní nástroj, má podle Úlehly (2005, s. 15) svou přísnou strukturu: příprava, otevření, dojednávání – rozpracování zakázky, vlastní průběh – společné definování a rozvíjení zakázky a ukončení, kde užitečnost spolupráce v kontextu svého příběhu hodnotí klient. Jednotlivé fáze dialogu pomáhajícího pracovníka s klientem na sebe cyklicky navazují (viz obr. 1). Profesionálními kritérii pro pomáhající rozhovor jsou užitečnost, respekt (etika) a krása (estetika), poslední zmíněné kritérium znamená, že rozhovor by měl být příjemný pro obě strany.

Obr. 1: *Fáze dialogu*

Zdroj: dle Úlehly, 2005, s. 17

V rámci systemického přístupu není nezajímavé rozlišení práce s klientem na **nabízení pomoci a přebírání kontroly**. Tato definice usnadňuje pomáhajícímu profesionálovi pojmenovat a lépe pochopit svůj způsob práce s klientem. Pokud pracovník může respektovat přání klienta, neboli jeho zakázku, objednávku, potom pomáhá a nabízí pomoc. Důkladně se společně s klientem domlouvají na tom, jak přesně by pracovníkova pomoc měla vypadat, aby naplnila klientova očekávání. Zodpovědnost za řešení leží na bedrech klienta, pracovníkovým úkolem je pomáhat mu najít „skryté rezervy“, rozšiřuje škály možností. V případě, že pracovník chce na klientově způsobu života či chování něco měnit, přizpůsobit klienta více obecným normám společnosti, přebírá pak nad klientem kontrolu, ale nemluví se o pomoci. Zodpovědnost v tomto případě tíží pracovníka. Kontrola se liší od pomoci tím, že je postavená na zájmech jiných lidí než toho člověka, o kterého je postaráno, ať již v běžné řeči říkáme, že je to v jeho zájmu, či ať je to sebevíc nezbytné a naléhavé. (Úlehla, 2005, s. 21-23)

Dalším prvkem, který stojí za povšimnutí, je způsob kladení otázek. Tzv. **cirkulární dotazování** představuje specifickou techniku vedení terapeutického rozhovoru. Ludewig (1994, s. 92) používá obecnější označení „**konstruktivní otázky**“. Příklady konstruktivních otázek: „Za předpokladu, že byste tento rozhovor považoval na konci za užitečný, podle čeho byste to poznal, co by se změnilo? V čem spočívá ten nejmenší cíl, se kterým byste mohl být spokojen?“ atd. Tyto otázky se zaměřují na řešení, na budoucnost. Vyhýbají se historiím klientových neúspěchů, ale rozšiřují a hledají chvíle, kdy se mu daří. Například: „Jak se vám podařilo tak dlouho nepít? Co jste dělal jinak? Podaří se Vám to tak dělat častěji?“

Sytemický přístup nabízí odlišný pohled i na něco, co k sociální práci patří téměř neodlučně – **práce se spisy**, tímto tématem se stručně zabývá Úlehla (2005, s. 99-100). Klient by měl vědět, co o něm pracovník píše, jaké poznámky si dělá a co musí uvést do spisů, ke kterým pracovníka zavazuje jeho instituce. Většina spisů důsledně mapuje historii klientových

neúspěchů. Dají se ale popisovat i úspěchy, to co se klientovi dařilo. Klient by se měl účastnit na spolurozhodování o tom, co bude součástí jeho spisů. Spisy budou muset zřejmě obsahovat data pro potřeby organizace. Dále mohou být obsahem spisů klientovy objednávky, dojednané zakázky, použité způsoby práce, záznamy z rozhovorů, zmíněné dosažené úspěchy, případně zpráva o ukončení spolupráce.

Profese sociálního pracovníka vyžaduje nezbytné celoživotní vzdělávání, ať již jde o poskytování aktuálních informací z oblasti sociální politiky či o nové pohledy na práci s klientem. Systemický přístup nabízí jednu z možností, které sociální práce má. Není ani lepší, ani horší, ani jediná možná. Je to jedna z cest, jeden z úhlů pohledu na práci s klientem. Lze tímto směrem napřít své celoživotní vzdělávání, ale je možné nechat se pouze inspirovat „užitečnými“ nápady. Systemickému přístupu však nelze upřít zásluhy na rozšiřování možností sociální práce v jejím uplatňování a sebedefinování.

5. Závěr

Na závěr této stručné exkurze do vybraných psychoterapeutických směrů však musím souhlasit s Řezníčkem (1994, s. 43), který perspektivu sociální práce a pomáhajících profesí vidí spíše v ekletické a pragmatické orientaci, než v orientaci doktrinální.

Přestože se domnívám, že integrativní a ekletický přístup má v psychoterapeutickém paradigmatu sociální práce své opodstatnění, nenašla jsem v žádné z publikací určených pro sociální pracovníky jejich podrobnější rozpracování. V psychoterapeutické odborné literatuře se tímto tématem zabírá například Kratochvíl (1997, s. 109-122) a Prochaska a Norcross (1999, s. 367-389). Také je dobré připomenout jaký význam je kladen terapeutickému vztahu napříč různými psychoterapeutickými směry. Prochaska a Norcross (1999, s. 19) pokládají terapeutický vztah za jeden z hlavních činitelů ovlivňujících úspěch psychoterapie. Největší rozdíly jsou údajně připisovány faktorům v klientovi (očekávání změny, závažnost poruchy). Terapeutický vztah má druhý největší podíl na klientově změně a daleko za ním následují na třetím místě techniky.

Obdobně uvádějí i Gabura a Pružinská (1995, s. 19) názor, který vychází z předpokladu, že různými cestami se dá přijít ke stejnému cíli. Uvádějí, že srovnávací výzkumy, které byly v této oblasti realizovány, ukazují, že významní a dobří poradci různých škol jsou si ve své práci bližší, než dobří a slabší představitelé té samé školy.

V praxi sociální práce je možné využívat různé přístupy, inspirovat se různými směry. Může to být cirkulární dotazování či nácvik sociálních dovedností. Vždy je však potřeba, aby sociální pracovník zvažoval hlavní filozofickou otázku jako formu sebereflexe: kdo je, odkud přichází a kam směřuje. A také jaké pracovní nástroje bude využívat.

Literatura:

GABURA, Ján; PRUŽINSKÁ, Jana. *Poradenský proces*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, 147s. ISBN 80-85850-10-9.

GLASSER, William. *Terapie realitou. O uspokojování potřeb a nalézání skutečného vztahu k realitě*. Praha: Portál, 2001, 191 s. ISBN 80-7178-493-1.

KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. Praha: Portál, 1997, 392 s. ISBN 80-7178-179-7.

LUDEWIG, Kurt. *Systemická terapie. Základy klinické teorie a praxe*. Praha: Pallata, 1994, 150 s.

ISBN 80-901710-0-1.

- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001, 309 s. ISBN 80-7178-473-7.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Potřebujete psychoterapii?* Praha: Portál, 1995, 103 s. ISBN 80-7178-036-7.
- NOVOTNÁ, Věra; SCHMMERLINGOVÁ, Věra. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha: Univerzita Karlova - Karolinum, 1992, 128 s. ISBN 80-7066-483-5.
- PROCHASKA, James O.; NORCROSS, John C. *Psychoterapeutické systémy. Průřez teoriemi*. Praha: Grada Publishing, 1999, 479 s. ISBN 807169-766-4.
- ŘEZNÍČEK, Ivo. *Metody sociální práce*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1994, 75 s. ISBN 80-85850-00-1.
- ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, 128s. ISBN 80-86429-36-9
- VYMĚTAL, Jan. *Obecná psychoterapie*. 2., rozš. a přeprac. vydání. Praha: Grada Publishing, 2004, 339s. ISBN 80-247-0723-3.

Kontakt:

PhDr. Daniela Květenská, Ph. D.
Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
e-mail: daniela.kvetenska@uhk.cz

Vedení studentů k reflexivní praxi

Jitka Navrátilová¹

Abstrakt

V textu se zaměřuji na vedení studentů k reflexivitě, kterou chápu jako základní předpoklad pronikání teorie do praxe a praxe do teorie. Na základě autorů zabývajících se reflexivitou předkládám různá pojetí přístupu k reflexivitě, ze kterých vybírám třidimenzionální reflexivní model, který aplikačně ilustruji na přípravu studentů pro výkon praxe sociální práce.

Klíčová slova: Reflexivita, reflektivita, kognitivní reflexe, afektivní a hodnotová reflexe

Abstract

In the text, I focus on guiding students on reflexivity, which I see as a basic premise of interchange between social work theory and practical activity. I present different approaches to reflexivity. I describe three-dimensional reflexive model and I illustrate its application in social work students education.

Keywords: Reflexivity, reflectivity, reflection cognitive, affective and value reflection

1. Úvod

Vážené kolegyně, vážení kolegové. Téma dnešní konference, které se zabývá procesem pronikání teorie do praxe a praxe do teorie, se dle mého názoru velmi silně dotýká otázek reflexe. Domnívám se, že právě reflexe je průsečíkem toho, jak se může teorie prostupovat do praxe a jak praxe může obohacovat a vytvářet novou teorii. Právě reflexivně pojímaná praxe je zdrojem nových poznatků při práci s lidmi.

V posledních letech jsme svědky velmi častého používání termínů reflexe, reflektování, kritická reflexe. Otázkou však zůstává, co si lze představit pod těmito termíny, stejně jako může být velmi problematickým jejich uplatňování v každodenní praxi.

Thompson a Thompson (2008) poukazují na to, že zájem o rozvíjení reflexe, zvláště pak reflexivní praxe sociálních pracovníků obvykle není spojován s rozvojem porozumění toho, co znamená reflexivní výkon sociální práce. Tito autoři upozorňují na to, že přestože se mnoho lidí domnívá, že jejich praxe je reflexivní, ve skutečnosti mají velmi často **jenom povrchní chápání toho, co je to reflexe a jakým způsobem má být takto zaměřená praxe realizována.** *Ve svém příspěvku se proto zaměřuji na vyjasnění reflexivního procesu v rámci přípravy studentů na jejich budoucí povolání.*

Jak jsem již předeslala, v rámci reflexivní praxe se setkáváme s různými termíny. V odborné literatuře jsem se setkala s pojmy *reflexivní, reflektivní*. Někteří autoři ještě používají i adjektivum kritické pro praxi, která se vyznačuje komplexnějším přístupem, který otevírá činnost sociálních pracovníků pečlivému zkoumání. V našich podmínkách k objasnění tohoto tématu výrazně přispěl Navrátil (2009).

2. Reflexivita versus reflektivita

Mezi nejznámější autory, kteří rozlišují reflexivitu a reflektivitu, patří bezesporu Donald Schön (1983) a Jane Fooková (2002). První z autorů, který se do povědomí široké odborné veřejnosti (nejenom sociálních pracovníků) dostal svým dílem *The reflective Practitioner: How Professionals Think In Action* (Schön, 1983), identifikoval a popsal **dva základní přístupy k vytváření nových poznatků při práci s lidmi.**

První z nich vychází z „reflexe-po-jednání“ (reflection-on-action) a druhý z „reflexe-při-jednání“ (reflection-in-action), přičemž reflexe po jednání je spojována s termínem

¹ Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity Brno

„reflektování“. To má vést k tvorbě prověřených, objektivních znalostí, které lze standardně využívat v obdobných situacích a případech. Reflexe po jednání je jednorázovou aktivitou, která probíhá vždy až po setkání s klientem, tedy po prožité zkušenosti. Objevení a pochopení určitých obecných zákonitostí, které se objevily při práci s klientem, a uvědomění si jich vede k osvojení lepších znalostí, které lze v obdobných situacích v praxi využít. Schön (1983) charakterizuje toto reflektování po jednání jako činnost, při které se zkoumá, proč pracovník jednal, jak jednal, co se v procesu stalo, a na základě toho zvažuje svoji budoucí strategii jednání. Tyto explicitně vyjádřené a uvědomělé poznatky z předchozího procesu jsou základem pro tvorbu vzorců, modelů, příkladů a obrazů, které praktikům příště usnadní vhléd do obdobné situace a nabídnou možný postup pro budoucí práci.

Tento přístup v sociální práci však považuje Schön za nedostatečný a nevhodný. Odkazuje na to, že vychází z myšlenek pozitivismu a vychází z technické racionality. Sociální pracovník pracuje s lidmi a nikoliv s věcmi. Model reflexe po jednání je produktem technické racionality. „Reflexivita“, která je epistemologicky zakotvena v pozitivismu, je pro Schöna zdrojem pochybností a sám hledá cestu k jejímu překonání. **Druhý přístup, který Schön navrhuje jako alternativu, je reflexe-při-jednání (reflection-in-action), která je spojena s termínem „reflexivita“.** Tímto přístupem se Schön snaží mnohem více přiblížit praxi sociálních pracovníků. **Reflexivita počítá s tím, sociální pracovník při práci s klientem během celého jednání sleduje své prožitky, pocity, stejně jako teorie a koncepty, které toho jednání aktuálně ovlivňují.** Reflexivita umožňuje a podporuje tvůrčí proces, v průběhu kterého získá sociální pracovník situační pohled, a pak může jednat průběžně, podle vyvíjející se situace. Reflection-in-action navíc „legitimizuje“ nejistotu a obavy sociálních pracovníků. Tento koncept umožňuje pracovat i se situacemi, které sociálního pracovníka při práci s klientem matou a působí mu mnoho nejistot. Reflexivita jako výrazný znak tvůrčího a poznávacího procesu umožňuje integraci této nejistoty a změn do pomáhajícího procesu. V tomto významu se tedy reflexivita výrazně odlišuje od reflektování, které se opíralo jen o vědecky rigorózní metody, které neuměly pracovat s takovými prvky praxe, jako jsou např. nejistoty, obavy či osobní pocity sociálních pracovníků.

Schön zdůrazňuje význam reflexivity v praxi, neboť jejím prostřednictvím dochází k propojení teorie a praxe. Při reflexi při jednání je možné, aby sociální pracovník reflektoval měnící se situaci, ale zároveň i věnoval pozornost svému chování, pocitům a způsobu myšlení. To je podle Schöna v protikladu k reflektivně zaměřené praxi, která od sebe odlišuje myšlení a jednání. Podle tohoto konceptu je každá akce výsledkem myšlení a sociální pracovník jedná na základě dopředu promyšlených úvah, které jsou předpokladem jakékoliv akce. Tím, že Schön rozpoznal další ze způsobů uvažování a jednání sociálních pracovníků, obrátil pozornost odborné veřejnosti také k tomu, že naše jednání je ovlivňováno určitými faktory, které je zapotřebí rozpoznat a reflektovat. Vycházel z toho, že při jednání s klientem sociální pracovník nikdy tuto situaci nevnímá zcela „čistě“, ale toto vnímání je zbarveno předchozími zkušenostmi, poznatky a hodnotami. Upozorňuje na to, že je zapotřebí udělat jejich reflexi, abychom rozpoznali jejich vliv na naši praxi.

Fooková (2002) upozorňuje na to, že reflektivita vede sociální pracovníky k tomu, aby se distancovali od svých pocitů a usilovali o objektivní přístup v práci s klienty. Proces reflektování slouží k popírání praktické moudrosti sociálních pracovníků, která vzniká naopak prostřednictvím induktivní cesty každodenní praxe.

Základní rozlišení mezi těmito dvěma koncepty vidí Fooková (2002) především v tom, že **reflektivita je zaměřena na pochopení toho, jak věci fungují, zatímco reflexivita je zosobněním uvažování o situaci klienta z různých perspektiv a náhledů.** Redmond (2006) vidí přínos Fookové především v tom, že dokázala rozlišit v soudobé praxi sociálních pracovníků dvojí způsob získávání poznatků, z nichž jeden vychází z reflektování praxe,

zatímco základem druhého je její reflexivita. Tyto dva způsoby tvorby nových poznatků dokázala popsat, rozlišit a v obou rozpoznala možnosti pro osobní změnu a profesionální pokrok sociálních pracovníků.

3. Teoretická východiska

Přestože se požadavky na provádění kritické reflexe objevují již mnohem dříve, k jeho nárůstu a rozšíření došlo především v období pozdně moderní doby (D’Cruzová, 2007; Ferguson, 2008; Fook, 2002; Howe, 1994; Payne, 2005; Parton a O’Byrne, 2000; Thompson, 2002; Thompson a Thompson, 2006; Navrátil, Navrátilová, 2008). Typickým rysem tohoto období je možnost **volby různorodých perspektiv, ze kterých lze interpretovat vlastní zkušenost, vlastní život**. Pro sociálního pracovníka přináší otevřenost k různým interpretacím na jedné straně **možnost volby**, na druhé straně **velkou nejistotu**, která ze zvolených perspektiv či konceptů je tím správným přístupem v jeho práci s klienty. Přesun pozornosti ke strukturálním kontextům, které ovlivňují život jednotlivců i práci sociálních pracovníků s klienty (Ferguson, 2008; Fook, 2002; Freire 1996; Chytil, 2007; Keller, 2007; Laan, 1998; Lorenz, 2007; Payne, 2005) znamenal výrazný impuls pro rozvoj reflexivního uvažování a reflektivní praxe.

Na rozvoj konceptu kritického myšlení měli vliv především **John Dewey, Jürgen Habermas, Paolo Freire, Jack Mezirow a Stephen Brookfield** (Jarvis, 1987; Redmond, 2006). Tito autoři rozvíjeli v obecné úrovni koncept reflexe. Svou prací ovlivnili především Donalda Schöna (1983), který ve své rozpracoval koncept reflektivní praxe, jehož prostřednictvím popsal základní povahu činností těch, kteří pracují s klienty, a poukázal na proces myšlení a tvorby nových poznatků vycházejících z praxe.

V následujícím textu uvádím přístupy těchto autorů k reflexi, neboť jejich vliv je patrný v rámci soudobých vzdělávacích programů zaměřených na reflexi praxe sociálních pracovníků.

John Dewey

Dewey je některými autory považován za nejvýznamnějšího autora zabývajících se reflexivním myšlením (Jarvis, 1987). Ačkoliv není v kontextu sociální práce tolik znám jako např. Donald Schön, jeho myšlenky jsou patrné u řady autorů zabývajících se reflexivním přístupem k poznání dodnes. V Americe je považován za otce moderního amerického vzdělávání. Jeho přínos pro reflektivní uvažování je spatřován především v rozpracování základního **myšlenkového konceptu: „Learn by Doing“**. Toto motto jeho přístupu k poznání stojí na předpokladu, že **učení skrze praxi je možné jenom tehdy, když je doprovázeno kritickým uvažováním – reflektováním**. Jeho význam na vytvoření konceptu reflexe spočívá především v tom, že jako první **rozpracoval analýzu reflexe**. Tu považoval za naprosto centrální nejenom v učení, ale také ji chápal jako předpoklad osobního rozvoje každého jedince. Myšlenku reflexe vlastního jednání jako podmínky osobního růstu můžeme vysledovat již u Sokrata a v současné době se s pojetím reflexe jako předpokladu osobního rozvoje setkáváme také u autorů, jako je např. D’Cruzová et al. (2007), Thompson a Thompson (2008).

Dewey (1933, 1947) zkoumal, jaké je spojení mezi praktickou zkušeností a myšlením. Vycházel z toho, že každá zkušenost v sobě zahrnuje spojitost mezi konkrétní činností a jejími následky. Pokud by mezi nimi spojitost neexistovala, pak nelze hovořit o něčem takovém, jako je životní zkušenost. Proto zaměřuje svoji pozornost na reflexi vztahu mezi určitou akcí a jejími následky. **Dewey indikoval, že reflektivní postoj se objeví především u takových aspektů praxe, kde se nedá pracovat rutinním způsobem**. Neznámé situace

vytváří podhoubí pro nejistotu a zmatek, které nutí praktika k tomu, aby přezkoumal, reflektivně zvažoval předchozí akci a usiloval o pokus vytvořit nový způsob jednání v dané situaci. Nejistota a zmatek, který se objevuje při práci, je tedy Deweyem chápána jako zdroj tvůrčího myšlení (srovnej Schöna a Lama a kol.). Zahnutí strachů a nejistot do modelu tvorby nových poznatků je jakýmsi pomyslným mostem, který spojuje učení Deweyeho s Schönem (1983) a ostatními autory, zabývajícími se reflektivním přístupem k praxi. Ti považují tyto „zmatečné“ situace za základ pro tvorbu nového poznání a praktického vzdělávání u studentů sociální práce (D’Cruzová et al., 2007; Lam et al., 2007; Navrátil, Šišláková, 2007; Redmond, 2006).

Reflexivní uvažování podle Deweye (1947) zahrnuje tyto kroky:

- *Pociťování problému* – v rámci zkoumané situace je nezbytné uvědomit si, které aspekty v ní nevykazují známky běžného chování a dají se charakterizovat jako nefunkční, jako problematické.
 - *Kritická reflexe* – jde o zahájení konceptualizace problémové situace. Jejím záměrem je podrobit relevantní data kritické reflexi a analyzovat všechny aspekty problémové situace.
 - *Formulace hypotéz* – v této fázi jde o formulování rozdílných hypotéz, které se vztahují k problémové situaci. Jde především o kognitivní propracování těchto hypotéz.
 - *Třídění hypotéz* – kritické zpracování těchto hypotéz umožňuje vybrat jednu z nich, u které se na základě reflexe předpokládá, že bude nejvíce efektivní.
 - *Testování hypotéz* – na základě experimentální zkušenosti dochází k ověření fungování hypotézy v dané situaci.
 - *Výběr alternativní hypotézy* – jde o reflektivní zvažování, zda by jiná hypotéza nemohla být vhodnější pro zkoumanou situaci.
- Převzato od Deweye (1933: 100–103; 1947: 82–83) a Redmonda (2006: 11).

Z hlediska vzdělávání sociálních pracovníků je u Deweye zajímavé to, že ve vzdělávacím procesu přisuzuje velkou roli učitel. Hovoří o tom, že učitel má na svoje studenty vliv a ten by měl být rovněž součástí reflektivního uvažování. Tuto myšlenku můžeme později objevit i u Brookfielda (1995, 1999), který se systematicky věnuje roli učitele při integraci reflexivního uvažování do vzdělávání. Redmond (2006) k tomu kriticky poznamenává, že přílišným zdůrazňováním vlivu učitele na své žáky opomněl Dewey (1930, 1933, 1947) sledovat vliv prostředí na studentovo učení. Přestože se nezaměřoval na vlivy okolí, které ovlivňují studentovo učení, jak poukázali později jiní autoři (Brookfield, 1987; Ferguson, 2008; Havrdová et al., 2008; Chytil, 2007; Lorenz, 2007; Navrátil a Navrátilová, 2007), jeho přínos pro vzdělávání je významný už díky jeho základnímu předpokladu, **že každá zkušenost by měla být zvažována a znovu rekonstruována**. Tato nově reorganizovaná zkušenost nese novou informaci, dává nový význam předchozí zkušenosti. Ta se stává východiskem pro tvorbu nového poznání, ze kterého lze čerpat pro budoucí zkušenost.

Stehen D. Brookfield

Stephen Brookfield patří k autorům, kteří patří k současným propagátorům, myslitelům a didaktikům v oblasti reflexivních přístupů ve vzdělávání a praxi. Systematicky se věnuje roli učitele ve vzdělávacím procesu (srovnej Dewey), kterým směřuje své prakticky zaměřené publikace, rozvíjející jejich schopnost být více reflexivními při výuce studentů (Brookfield, 1987, 1995; Brookfield, Preskill, 1999). Ve svých pracích se věnuje praktickým aspektům

reflexivního způsobu výuky a rozpracovává jeho metody. Brookfield se nezabývá úrovněmi reflexe, ale hovoří o **komponentách kritického uvažování**. Jeho reflexe stojí na identifikaci čtyř hlavních komponent kritického myšlení. Brookfield (1987) svůj koncept kritického uvažování postavil na předpokladu, že pouze přítomnost všech těchto komponent je předpokladem, že naše uvažování se může stát kritickým.

- 1) *Identifikace předpokladů*. V rámci ní bychom měli rozpoznat, z čeho vycházejí naše předpoklady. Jakými idejemi, názory či postoji jsou živeny. Tato identifikace se stává základem pro prozkoumání validity předpokladů, ze kterých vychází naše uvažování.
- 2) *Zdůrazňování kontextu*. Každý, kdo uvažuje o určitém problému, by si měl být vědom jeho celkového kontextu. Brookfield je odpůrcem dekontextualizovaného přístupu k problémům a to se projevuje i v jeho schématu kritického myšlení.
- 3) *Prozkoumání alternativních akcí*. Centrálním bodem tohoto aspektu reflexivního uvažování je schopnost sledovat akci, o které přemýšlíme, z více stran a prozkoumat alternativní způsoby myšlení a interakcí.
- 4) *Stát se reflexivně skeptickým*. Tato komponenta zdůrazňuje důležitost určité skeptičnosti vůči jasným závěrům k problémům, které řešíme. Sám autor dodává, že se stává přirozeně podezřívavým ke všem, kteří mají jasné odpovědi na všechny životní problémy.

V pracích Brookfielda je patrné, že reflexivitu, která se v obecné úrovni snaží o celistvější a citlivější přístup ke klientovi, rozšiřuje i o komponentu, jež se zaměřuje na reflexi prostředí, která může výrazným způsobem ovlivnit proces učení studentů.

4. Základní dimenze – prvky reflexivního přístupu

Popsat základní dimenze a prvky reflexivního přístupu je poněkud obtížné, protože jak jsem již uvedla výše, řada autorů zabývajících se tímto tématem k němu přistupuje svým způsobem a jednotlivá pojetí se mohou odlišovat právě v důrazu na určité prvky či dimenze a opomíjení jiných. Vybrala jsem si proto model od Thompsonové a Thompsona (2008), kteří popisují a shrnují jednotlivé dimenze a jeho prvky. Z hlediska historického vývoje je možné sledovat, že některé přístupy v rámci reflexe opomíjely vliv prostředí na praxi (Dewey, 1933, 1947), jiné věnovaly přílišnou pozornost na logiku reflexivního přístupu na úkor emocionálních otázek spojených s činností praktiků (např. Biestek, 1957). Stejně tak lze říci, že tradiční reflexivní praxe se příliš nevztahovala k širšímu sociálnímu a politickému kontextu.

Thompson a Thompson (2008) představují třídimenziální reflexivní přístup, který se snaží zohledňovat vývoj reflexivního myšlení a shrnovat poznatky o tomto přístupu. Mezi tyto tři dimenze reflektivního přístupu patří:

1. *Dimenze kognitivní*: v rámci ní je přiznána důležitost chápání a uvažování v obecné úrovni, stejně jako schopnost dělat analýzy a být kreativní.
2. *Dimenze afektivní*: uvědomění si důležitosti emocí pro naši praxi, jejich schopnosti ovlivňovat naši praxi. V této dimenzi nejde jenom o pochopení jejich potřebnosti, ale také uvědomění si nebezpečí, které představuje jejich ignorování v pomáhajícím procesu.
3. *Dimenze hodnotová*: v rámci této dimenze jde o uvědomění si morálně-politických faktorů, které jsou přítomné v naší práci a které by měly být zohledněny.

Dimenze kognitivní (reflexe uvažování)

Thompson a Thompson (2008) v rámci reflexe myšlení hovoří o několika typech uvažování, které by měli sociální pracovníci rozvíjet, aby jejich práce s klienty mohla být profesionální. V rámci této dimenze jde tedy o kultivaci prostého uvažování až po kreativní uvažování, které je zdrojem schopnosti profesionálů uvažovat o problémech v komplexitě a přitom kreativně využít všech možných zdrojů, aby mohli ke klientům přistupovat jedinečným způsobem.

Uvažování (Uvažující praktik)

Tato dimenze je spojena s otevřenou – vnímavou myslí. Představuje zvýšenou hladinu našeho každodenního myšlení. Mít otevřenou mysl znamená být otevřeným vůči podnětům, které na nás působí v rámci problémů, se kterými se v rámci naší praxe setkáváme. Tato vnímavost jde nad rámec našeho každodenního uvažování. Thompson a Thompson (2008) hovoří o tom, že vnímavá mysl je spojena s osvětlováním a uvědomováním si, jak pohlížíme na problémy a jeho jednotlivé elementy. Dewey (1933) ve své knize „How we Think“ popisuje druhy myšlení. V rámci nich hovoří o tom, že reflexe je jako řetěz, který spojuje naše myšlenky a směřuje je k závěrům. Reflexe nemá být pouze proudem myšlení a vědomí. Reflexe tomuto všemu dává jasný směr a vede náš proces myšlení k určitému cíli. Uvažující praktik s otevřenou myslí bude usilovat, aby se skryté předpoklady a myšlenky staly zjevnými. Tím může pochod myšlenek dostat pod kontrolovatelnou úroveň, kterou může využít ve prospěch klienta.

Vnímavá mysl je některými autory považována za předpoklad dosažení moudrosti (Clutterbuck, 1998). Samotná znalost, jak již poznamenal Schön (1983), nevede k moudrosti, ale pouze vědomost, která je oživena znalostí a vnímáním dalších relevantních souvislostí, může dát této vědomosti smysl, který je klíčem k řešení situace, se kterými se jako praktici můžeme v terénu setkávat. Thompson a Thompson (2008) považují vnímavou mysl za protilátku proti rutinnímu způsobu jednání s klienty. Dokáže účinně blokovat procesy, které nám mohou automaticky nabíhat, když řešíme určité problémy. A to především tehdy, když máme tendenci reagovat na problémy tak, že o nich neuvažujeme, ale zaměřujeme svou pozornost především na hledání řešení. Zde je možné sledovat určitou souvislost, ale zároveň rozdílnost mezi řečeným a učením Deweye (1933, 1947), který zdůrazňoval, že než začneme hledat řešení určité situace klientů, je zapotřebí být otevřený zvažování a analýze řešeného problému. Na rozdíl od Thompsona a Thompsona (2008) nesleduje však Dewey daný problém v kontextuálních souvislostech, ale zdůrazňuje naopak oprostění od těchto souvislostí. Absenci vnímavé mysli Thompson a Thompson (2008) přirovnávají k automatickému pilotovi, jehož užívání v pomáhajících profesích považují za velmi nebezpečné.

Analytické uvažování (Praktik analyticky uvažující)

V kontextu reflexe se termínu analýza využívá ve smyslu zkoumání situace a vytváření jejího smyslu. To znamená objevení témat a problémových okruhů, které se týkají situace, již jako sociální pracovníci řešíme. Jde o rozpoznání charakteristik, které nám pomáhají formovat celkový obrázek o situaci. K dosažení podkladů pro analytické uvažování lze především prostřednictvím kladení otázek. Thompson a Thompson (2008) předkládají sadu otázek, které považují za základ analytického uvažování:

- O jaký typ situace se v daném problému jedná?
- Jaké jsou zde klíčové problémy, které si zde mohou uvědomovat?
- Co se stalo? Které procesy způsobily danou situaci?

- Jakým způsobem jsou do dané situace zainteresováni další lidé, popřípadě další profesionálové?
- Mám dostatečné informace? Pokud ne, jaké informace potřebuji zjistit?
- Kdo další by měl být informován o této situaci? S kým potřebuji komunikovat?
- Jaké jsou možnosti v této situaci? Jak budu posuzovat tyto možnosti?
- Musím zvažovat nějaká dilemata?

Tyto otázky nejsou taxativním vymezením, jak musíme o situaci klientů uvažovat, nýbrž jsou jakýmsi návodem, který podporuje reflexivního ducha v naší praxi. Mohou nám posloužit jako návod při utváření smyslu situace, kterou se zabýváme. Teoretické uvažování je důležité, ale nemůže být náhradou pro reflektivní praxi. Pokud chceme, aby naše praxe nebyla poznamenána rutinním přístupem a neefektivním přístupem, pak by mělo být naše uvažování postaveno na kritické analýze poznatků, které o situaci máme a které si o ni sami vytváříme. Thompson a Thompson (2008) k tomu dodávají, že teoretický základ poskytuje látku, ale až na základě reflexivní analýzy se může z této látky šít. Analyticky uvažující sociální pracovník může pochopit, o co v dané situaci jde. Může situaci poskládat v úplně jiném světle a dát obsahu nový význam. V tomto smyslu sociálně konstruuje - analyzujeme situaci, ve které se klient nachází. Schopnost analytického uvažování vycházejícího z teoretických poznatků by měla být jednou ze základních schopností sociálního pracovníka. Důležitost analýzy vychází z praxe, neboť sociální pracovníci jsou denně konfrontováni s problémy klientů, které až na základě analytického posouzení mohou být shledány jako důsledky určité problémové situace, nikoliv problémem, který způsobuje obtížnou životní situaci klientovi. Rozlišit příčinu problémů s jejich důsledky lze ovšem pouze za předpokladu, že sociální pracovník má otevřenou mysl, která mu umožňuje podrobit danou situaci kritické analýze. Pokud sociální pracovník analyticky nezvažuje danou situaci, je zde veliké riziko, že se může dopustit chybného posouzení dané situace a zvolí intervence, které nesměřují k řešení dané situace, nýbrž řeší pouze její symptomy.

Příklad: Za sociálního pracovníkem/pracovnicí přijde klient/ka, která si stěžuje na to, že jí hrozí exekuce z bytu a pravděpodobně zůstane se svými dětmi na ulici. Svoji situaci charakterizuje jako bytový problém.

Analyticky zvažující sociální pracovník se bude snažit této situaci porozumět a zjistit další souvislosti, které ovlivňují a ovlivnily danou situaci. Ve světle otázek, jak je předesílají Thompson a Thompson (2008), je pravděpodobné, že se daná situace, kterou klient/ka charakterizuje jako bytový problém, ukáže být spíše přirozeným důsledkem jiného problému, který ale v dané chvíli klient/ka nevnímá jako něco, co by se mělo řešit (např. finanční negramotnost, závislost na hracích automatech...). Pouze porozumění situace a zohlednění dalších souvislostí může vést sociálního pracovníka k takové intervenci, která může pomoci klientce/klientovi řešit danou „krizovou“ situaci a zároveň jej vést k narovnání celkové situace tím, že mu/jí pomůže pochopit, v důsledku jakého chování se do dané situace dostal/a. Mistrovství sociálního pracovníka spočívá v tom, že se na situace dokáže podívat v jiném světle a dávat jim nový význam, který s sebou přináší nečekané interpretace a řešení.

Kreativní uvažování

Kreativita a kreativní uvažování je důležitou součástí reflexivního přístupu k praxi. Tuto schopnost spojují někteří autoři spíše s uměním či mistrovstvím (Schön, 1983). Znamená totiž schopnost se na věci, které se jeví jako zcela jasné, jejichž interpretace odráží běžně přijímané hodnocení, podívat z jiného úhlu pohledu a vidět a zvažovat nové možnosti a rozměry

řešeného problému (Musil, 2004). Thompson a Thompson (2008) upozorňují na to, že kreativní myšlení je spojeno se schopností podívat se nad věcmi. „Údiv“ nám umožňuje události vidět v novém světle, což je důležitý moment, který zamezuje rutinně a standardizovaným postupům práce, které limitují naši efektivnost a navíc jsou nemotivující a významně přispívají k tvorbě stresu. Schopnost podívat se je základem pro kreativní myšlení a kreativní myšlení bude stimulovat a podporovat schopnost údivu.

Dimenze afektivní (reflexe emocí)

Reflexivní přístup k praxi, na rozdíl od tradičních přístupů, které neuznávaly význam emocí pro pomáhající proces, zdůrazňuje jejich významnost a reflektování emocí je jedním z předpokladů tohoto přístupu (Biestek, 1957, Webb, 2001). Pohled na roli emocí v pomáhajících profesích se změnil především v souvislosti s kritikou přístupů, které vycházely z pozitivistických myšlenek a které zdůrazňovaly emoční neutralitu sociálního pracovníka. Dreyfus, Dreyfus and Banner (1996; in Thompson a Thompson, 2008) poznamenaly, že emoce byly tradičně vnímány jako opak poznání a racionality. Proto byla po lidech z pomáhajících profesí vyžadována emoční neutralita. Rozvoj reflexivního přístupu v praxi přinesl také nový pohled, který vychází z toho, že stejně jako uvažování je důležité, tak i pocity mají své nezastupitelné místo v procesu reflexe. Jejich významnost je spojována především se schopností sdílet problémy našich klientů a stejně tak ve schopnosti adekvátně odpovídat na problémy klientů. Rozvoj reflexivního přístupu k praxi přináší i poznání, že emoce hrají klíčovou roli v práci s klienty, a dokonce jsou morálním kompasem v učení a praxi. Thompson a Thompson (2008) vycházejí z toho, že v rámci reflexivní praxe je naprosto nezbytné, aby emoce byly integrovány jako jeden ze základních elementů reflexe. V rámci „emocionální“ dimenze rozlišují Thompson a Thompson (2008) několik základních prvků, které vytvářejí tuto dimenzi a bez nichž by reflexivní praxe nebyla celistvá. Mezi ně patří zejména empatie, emoční inteligence, úzkost, nejistota a smutek.

Být emočně reflexivní znamená zabývat se např. těmito otázkami:

- Jsem schopen rozpoznat vlastní emoce ve vztahu ke klientovi?
- Rozumím vlastním emocím?
- Jsem schopen rozpoznat emoce klienta?
- Rozumím emocím klienta?
- Mám možnost projevit vlastní emoce?
- Jakým způsobem projevují vlastní emoce?
- Rozpoznám, jak emoce ovlivňují průběh práce s klientem?...

Thompson a Thompson (2008), Howe (2008) hovoří o tom, že je zapotřebí věnovat se vlastním emocím, rozvoji schopnosti rozpoznat, co sami cítíme a proč něco cítíme zrovna tímto způsobem. Nedostatečná pozornost k otázkám, které jsou spojeny s emoční inteligencí, výrazně snižuje naši schopnost pracovat s vlastními emocemi, s našimi klienty a ovlivňuje také schopnost všimnout si kontextu, který je nezbytnou součástí řešení problémů, se kterými se v pomáhajících profesích setkáváme.

Dimenze hodnot: (reflexe hodnot)

Sociální práce byla vždy spojována s určitými hodnotami, které byly ukazatelem práce sociálních pracovníků. Představovali něco, co je v profesi považováno za dobré a žádoucí. Zdůrazňování určitých hodnot ovlivňovalo podobu sociální práce. Jejich

prostřednictvím bylo poukazováno na to, co je považováno za vhodné, užitečné a vhodné k následování (Clark, 2000). Je proto velmi důležité rozpoznat, na jakých hodnotových základech stojí naše práce pomáhajících. Moss (2007) k tomu poznamenává, že „bez uvědomění si hodnot se naše praxe může stát nebezpečnou. Hodnoty neutváří jenom naše myšlení a pocity, ale také naše reakce“. V tomto ohledu podporuje integrace hodnot do naší praxe kongruentní chování, prostřednictvím kterého panuje shoda v tom, jak o klientech uvažuje, jaké pocity vůči nim máme a jak se k nim chováme (Dryden, 2006). Absence této shody je pak riziková nejenom pro klienta, ale také pro sociálního pracovníka.

Jestliže si neuvědomujeme, jaké hodnoty ovlivňují jednotlivé dimenze naší praxe, pracujeme většinou ve tmě. Reflektivní praxe se vždy vyznačuje reflexí hodnotových předpokladů naší práce. Thompson a Thompson (2008) dodávají, že reflektování hodnot je něčím, co vytváří základ pro kvalitní profesionální praxi. V jejich podání být hodnotově reflexivní znamená především kladení si následujících otázek:

- Jaké hodnoty jsou spojeny s mou profesí (jsou identifikovány v kodexu praxe nebo jiných významných dokumentech?).
- Co tyto hodnoty znamenají pro mne osobně?
- Jaké jsou mé osobní hodnoty a co to znamená pro moji praxi?
- Existuje nějaký konflikt mezi osobními a profesními hodnotami?
- Pokud existuje nějaký konflikt mezi těmito dvěma typy hodnot, jak s tím nakládám?

Tito autoři nepředkládají vyčerpávající přehled otázek vztahující se k reflexi hodnot, ale spíše poukazují na velmi důležité otázky, které se vztahují k hodnotám, a kterými bychom se měli zabývat. Přestože i v rámci různých pracovišť sociálních služeb může být zdůrazňován význam různorodých hodnot, Thompson a Thompson (2008) poukazují na tři velké hodnoty, které se velmi často shodně vyskytují v různorodých organizacích. Jedná se především o partnerství, zmocňování, rovnost a sociální spravedlnost.

V rámci tří výše uvedených klíčových dimenzí, se Thompson a Thompsonová (2008) pokusili o vysvětlení kritické reflexe a to především: kognitivních aspektů vztažených k myšlení a chápání, afektivních aspektů stejně jako hodnotových aspektů vztažených k morálně-politickému kontextu profesionální praxe. Tito autoři tak poukázali na důležitost těchto dimenzí s odkazem na nebezpečí absence některé z nich.

5. Závěr - využívání reflexivního přístupu v praktickém vzdělávání sociálních pracovníků

Výše popsané dimenze, prvky nám skýtají představu o struktuře reflexivního přístupu. Jenom samotná znalost struktury a snaha o její integraci do vzdělávání sociálních pracovníků s velkou pravděpodobností nepostačí k realizaci reflexivně zaměřené praxe. Bez sledování a uzpůsobení dalších částí praxe, které konstituují nezbytný kontext reflexivní praxe, si nemůžeme být jisti, že se nám podaří pro ni vytvořit vhodné podmínky a tím napomoci k její realizaci.

Thompsonová a Thompson (2008) uvádějí tři základní oblasti, které jsou nezbytné pro rozvoj reflexivního myšlení. Jedná se o vytvoření (1) *osobního reflektivního prostoru*, (2) *dyadického reflektivního prostoru* a (3) *skupinového prostoru pro učení*. Domnívám se, že zjištění těchto podmínek vzdělavatelem umožňuje, aby se v rámci praktického vzdělávání vytvořily předpoklady pro realizaci osobní i skupinové reflexe zkušenosti studenty sociální práce. Vzniká tak prostor pro individuální budování reflexivní cesty studentem, které by mělo

být sledováno a podporováno učitelem, např. prostřednictvím deníků praxe (Navrátil et al., 2007; Lam et al., 2007), osobních konzultací či jiným způsobem.

Vytvoření reflektivního prostředí se týká přizpůsobení kontextu celé organizace. Praxi, jako jednu z klíčových součástí vzdělávání sociálních pracovníků, lze z hlediska potřeby jejího přesahu ze školních učeben do reality praxe jen těžko brát jako kterýkoliv dílčí předmět. Zajištění tohoto přesahu přináší požadavky organizačního, personálního, pedagogického aj. charakteru. Školy jsou především postaveny před otázkou, jakým způsobem mají a mohou spolupracovat s organizacemi, které poskytují studentům praxi.

Tato stať si kladla za cíl vyjasnit proces reflexe v rámci přípravy studentů sociální práce na jejich budoucí povolání. Na základě autorů zabývajících se reflexí praxe sociálních pracovníků jsem předložila několik přístupů k pojetí reflexe, jež může být prakticky realizovaná při přípravě studentů. Nejobsáhleji jsem se věnovala třídídimenzionální reflexivnímu přístupu autorů Thompson a Thompson (2008), jejichž reflexivní pojetí přípravy studentů patří v současné době mezi nejpropracovanější a nabízí řadu podnětů pro ty, kteří se při praktickém vzdělávání opírají o reflexivní přístup.

Seznam literatury:

- BIESTEK, F. **The casework relationship**. Chicago: Loyola University Press, 1957.
- BROOKFIELD, S.D. **Developing Critical Thinkers: Challenging Adults to Explore Ways of Thinking and Acting**. San Francisco: Jossey-Bass, 1987.
- BROOKFIELD, S.D. **Becoming a Critically Reflective Teacher**. San Francisco: Jossey-Bass, 1995.
- BROOKFIELD, S.D., PRESKILL, S. **Discussion as a Way of Teaching: Tools and Techniques for University Teachers**. Buckingham, The Society for Research into Higher Education a Open University Press, 1999.
- CLUTTERBUCK, D. **Learning Alliances: Tapping into Talent**. London: Chartered Institute of Personnel and Development, 1998.
- DEWEY, J. **Human Nature and Conduct**. New York: Modern Library, 1930.
- DEWEY, J. **How We Think**. New York: Heath, 1933.
- DEWEY, J. **O pramenech vychovatelské vědy**. Praha: Jaroslav Samec, 1947.
- D'CRUZ, H., GILLINGHAM, P., MELENDEZ, S. **Reflexivity, its Meanings and Relevance for Social Work: A Critical Review of the Literature**. *Br J Soc Work*, 2007, roč. 37, č. 1, s. 73-90.
- DREYFUS, H., DREYFUS, S., BENNER, P. **Implications of the Phenomenology of Expertise for Teaching and Learning Everyday Skillful Ethical Comportment**. In: BENNER, P., TANNER, C., CHESLA, C. (eds.) **Expertise in Nursing Practice: Dariny, Clinical Judgement and Ethics**. New York: Springer, 1996.
- FERGUSON, H. **The Theory and praktice of critical best praktice in social work**. In: JONES, K., COOPER, B., FERGUSON, H. **Best Praktice in Social Work: Critical Perspectives**. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- FOOK, J. **Social Work: critical theory and practice**. London: Sage, 2002.
- FREIRE, P. **Pedagogy of the oppressed**. London: Penguins Books, 1996
- HAVRDOVÁ, Z. , HAJNÝ, M., FICHTENHOFER, B. et al. **Praktická supervize**. Praha: Galén, 2008.
- HOWE, D. **Modernity, Postmodernity and Social Work**. *Br J Soc Work*, 1994, roč. 24, č. 5, s. 513-532.
- HOWE, D. **The Emotionally Intelligent Social Worker**. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

- CHYTIL, O. **Důsledky modernizace pro sociální práci.** *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, roč. 8, č. 4, str. 64-71.
- JARVIS, P. **Adult Learning in the Social Context.** London: Croom Helm, 1987.
- KELLER, J. **Teorie modernizace.** Praha: Slon 2007.
- LAAN, Gert van der. **Otázky legitimity sociální práce: Pomoc není zboží.** Boskovice: Albert, 1998.
- LAM, M.CH., WONG, H., LEUNG, T.T.F. **An Unfinished Reflexive Journey: Social Work Students' Reflection on their Placement Experiences.** *British Journal of Social Work*, 2007, roč. 37, str. 91-105.
- LORENZ, W. **Teorie a metody sociální práce v Evropě – profesní profil sociálních pracovníků.** *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, č. 1, str. 62-71.
- MOSS, B. **Values.** Lyme Regis: Russell House, 2007.
- MUSIL, L. **"ráda bych Vám pomohla, ale": dilemata práce s klienty v organizacích.** Brno: Marek Zeman, 2004.
- NAVRÁTIL, P. **Reflexivní využití teorie v procesu posouzení. Problémy posouzení životní situace v pozdně moderní době.** Habilitační práce. Brno: MU FSS 2009.
- NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. **Instruktor praxí jako nová role v kontextu odborných praxí.** In NAVRÁTIL, P., ŠIŠLÁKOVÁ, M. (eds.) **Praktické vzdělávání v sociální práci.** Brno: Tribun, 2007, str. 118-125.
- NAVRÁTIL, P. a NAVRÁTILOVÁ, J. **Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci.** *Časopis sociální práce / Sociálna práca*, 2008, roč. 8, č. 4, s. 124-135.
- NAVRÁTIL, P. a NAVRÁTILOVÁ, J., ŠIŠLÁKOVÁ, M. **Manuál k odborné praxi v sociální práci: Odborná praxe a supervize I – základní otázky.** Brno: Masarykova univerzita, Centrum praktických studií, 2007.
- NAVRÁTIL, P., ŠIŠLÁKOVÁ, M. **Praktické vzdělávání v sociální práci.** Tribun 2007. s. 5-19.
- PARTON, N. a O'BYRNE, P. **Constructive Social Work.** London: Macmillan Press, 2000.
- PAYNE, M. **Modern Social Work Theory.** Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
- REDMOND, B. **Reflection in Action.** Developing Reflective practice in Health and Social Services. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006.
- SHAPIRO, L., E. **Emoční inteligence dítěte a její rozvoj.** Praha: Portál, 1998.
- SCHÖN, D.A. **The Reflective Practitioner: How Professionals Think In Action.** London: Temple Smith, 1983.
- THOMPSON, N. **People Skills**, 2 vyd. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
- THOMPSON, S., THOMPSON, N. **The Critically Reflective Practitioner.** New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- WEBB, S. A. **Some Consideration on the Validity of Evidence-based Practice in Social Work.** *British Journal of Social Work*, 2001, roč. 31, s. 57-79.

Môže to byť správne v teórii, ale nehodí sa to pre prax

Marek Stachon

Abstrakt

V súčasnom svete dochádza k mnohým paradoxom a konfliktom na rôznych úrovniach, ktoré vyplývajú z moderných civilizačných prejavov. Problematizuje sa otázka ľudskej slobody, práva, ale i obchodu, (nelegálnej) migrácie, obchodovaniu s ľuďmi a iných oblastí. Dochádza k viacerým patovým situáciám, ktoré sú reflektované a riešené právom, ekonómiou, politikou a sociálnou prácou. V tomto víre podporovanom globalizáciou, liberalizmom, pluralizmom sa nachádza človek, ktorého existencia je neustále ohrozovaná a tak si hľadá (sa hľadajú) rôzne úniky z osobných a spoločenských krízových situácií, k prirodzenej obrane, ktorá môže na druhej strane (u iného jednotlivca a spoločnosti) tiež vyvolať obrannú reakciu. Otvorenosť- myšlienková, právna, ekonomická, ale i hraníc, prináša okrem mnohých pozitív aj negatíva, na ktorých stroskotáva jednotlivec i spoločnosť. Aké sú možnosti sociálnej intervencie? Ako sa učiť a ako naučiť jednotlivca chápať, správať sa a reagovať na konkrétne situácie, konflikty, ohrozenia? Čo môžeme a čo nemôžeme robiť? Čo a ako treba robiť tak, aby sa dostalo človeku (spoločnosti) to, čo mu (jej) prináleží? Na tieto a podobné otázky môžeme nájsť odpovede v sociálno-filozofických kritických reflexiách sociálnej reality, ktoré podnecujú a usmerňujú prístupy k riešeniu sociálnej reality a ako istý druh teoretických poznatkov zároveň upozorňujú na to, že ak je niečo správne v teórii, nemusí sa to hodiť pre prax.

Kľúčové slová: spoločnosť, jednotlivec, paradox, ohrozenie človeka, sloboda, právo, obchod (nelegálna) migrácia, obchodovanie s ľuďmi, sociálna realita, sociálna intervencia, sociálna práca, sociálna filozofia, sociálne vzťahy

Abstract

In today's world there are a number of paradoxes and conflicts at different levels, resulting from modern civilization expressions. Problematic is the question of human freedom, rights, but also trade, (illegal) migration, human trafficking and other areas. There are several obstructions, which are reflected and dealt with law, economics, politics and social work. In this whirlwind supported globalization, liberalism, pluralism is one whose existence is constantly threatened and so is looking for (the search), the different releases of personal and social crises, the natural defense, which in turn can (with another individual and society) also trigger a defensive reaction. Openness of- thought, law, economic, but also borders, brings out the many positive and negative, which crash individual and society too. What are the possibilities of social intervention? How to learn and to teach the individual to understand, act and react to specific situations, conflicts, threats? What can and can not do? What and how to do so is given to man (of) what he (it) belong? For these and similar questions can find answers in the socio-philosophical critical reflections of social reality, which stimulate and direct approaches to dealing with social reality and as a kind of theoretical knowledge while point out, that if something is right in theory, does not work in practice.

Keywords: society, individual, paradox, human peril, freedom, law, trade, (illegal) migration, human trafficking, social reality, social intervention, social work, social philosophy, social relations

Inšpiráciou pre písanie tohto príspevku sa stal spis Immanuela Kanta z roku 1793 *O všeobecnom výroku: Môže to byť správne v teórii, ale nehodí sa to pre prax*, v ktorom königsbergský mysliteľ uvažuje o vzťahu teórie a praxe v morálke vôbec, v štátnom práve a v medzinárodnom práve. Pochopiteľne, v tejto štúdií nepôjde o similaritu prejednávaných problémov, skôr o inšpirovanie sa zámerom (názvom) spisu. Pôjde ale tiež o primeraný pokus čiastočnej aplikácie uvedeného spôsobu a formy uvažovania do oblasti sociálnej reality, jej paradoxov a metamorfóz, do sociálnej praxe a následne do uvažovania nad miestom a možnosťami (nemožnosťami) sociálnej práce ako spoločenskej inštitúcie, ktorá reaguje na sociálnu realitu.

Pod vplyvom globalizačných, liberalizačných a informatizačných trendov v spoločnosti sa sociálna práca dostáva do pozície, kedy jej úlohou nie je už len zvládanie svojich vnútorných problémových polí a obsahov, ale musí riešiť, alebo prinajmenšom, vysporiadať sa s paradoxami sociálnej reality a sociálnej praxe ako s paradoxami vlastnými- pokiaľ teda chce v tejto praxi pôsobiť aktívne a zámerne. Paradoxo tejto sociálnej praxe budeme reflektovať z hľadiska problémov západnej modernity, jej kritiky, v intenciách úvah,

ktoré svojho času nastolili A. Giddens (dynamická modernita), U. Beck (reflexívna modernita), prípadne Z. Bauman (tekutá modernita).

Sociálnej práci sú vlastné jej paradoxy (Beckett, Maynard, 2005, s. 86-87). Z. Palovičová uvádza, že „na jednej strane je to profesia, ktorá viac ako iné identifikuje samu seba s tými, ktorí sú marginalizovaní, utláčaní či vylúčení spoločnosťou. Na druhej strane sama je tvorená, podporovaná a dotovaná tou istou spoločnosťou a štátom. Po druhé, na jednej strane kľúčový princíp sociálnych služieb vychádza z individuálne určených potrieb osôb, podporuje ich participáciu na rozhodovaní o poskytnutej službe; na druhej strane väčšina predpisov v sociálnej práci, konkrétne v práci so starými ľuďmi, mentálne postihnutými, deťmi a rodinami, vyžaduje vnútiť im určité konvenčné, sociálne odsúhlasené normy. Po tretie, na jednej strane zákon garantuje, že sociálne služby musia byť poskytované v záujme osôb v náležitej kvalite a takými spôsobmi, aby bolo zaručené dodržiavanie ľudských práv a ľudskej dôstojnosti; na druhej strane sociálni pracovníci pracujú s limitovanými finančnými zdrojmi a často sa nevyhnú situáciám, keď musia informovať človeka v sociálne nepriaznivej situácii, že mu sociálnu službu nemôžu poskytnúť. Jednou z hlavných funkcií sociálnej práce je zhromažďovať podklady za účelom racionalizácie. Ide teda o požiadavky, ktoré sú protichodné. Sociálni pracovníci majú povinnosti k prijímateľom sociálnych služieb aj k svojim zamestnávateľom, avšak tieto povinnosti sú často nezlučiteľné (Palovičová, 2011, s. 124-125). Možnosti sociálneho pracovníka v podstatnej miere ovplyvňuje politický systém, v ktorom sa sociálna práca vykonáva. „V každom politickom spoločenstve musí existovať poslušnosť na základe mechanizmu štátneho zriadenia podľa donucovacích zákonov (ktoré sa týkajú celku), avšak zároveň tu musí byť prítomný duch slobody, pretože každý usiluje o to, aby v záležitostiach všeobecnej ľudskej povinnosti bol presvedčený rozumom, že toto donútenie je podľa práva, aby sa sám so sebou nedostal do rozporu. poslušnosť bez ducha slobody dáva podnet k vzniku všetkých tajných spoločností. Vzájomné informovanie a to predovšetkým v tom, čo sa týka človek vôbec, je totiž prirodzeným ľudským poslaním“ (Kant, 1999, s. 82). Na druhej strane „hoci ľudia majú v mysli ideu im prislúchajúcich práv, predsa by kvôli tvrdosti svojich srdiec neboli schopní a hodní toho, aby sa s nimi podľa týchto práv jednalo, a istá najvyššia moc postupujúca iba podľa pravidiel chytrosti teda medzi nimi smie a musí udržiavať poriadok.

Problém paradoxov v sociálnom svete a sociálnej praxi tkvie v západnej modernite. V tejto súvislosti si pripomeňme vyjadrenia dvoch sociálnych teoretikov a síce N. Eliasa a T. Parsonsa. U Eliasa sa v centre úvah nachádza pojem civilizácia, a ten je platný v sociológii len vtedy, keď je starostlivo odlišený od predstáv o kultúrnej nadradenosti. Parsons zase pripomína, že okrem európsko-severoamerického bloku by aj iné kultúry mohli predstavovať alternatívne príklady modernity a modernizačného procesu, čo znamená, že nie je len jediná paradigma modernity. Na jednej strane máme pokroky v medicíne, technické vynálezy, ktoré uľahčujú život, ale racionálna organizácia priniesla aj zaručenie všeobecného vzdelania, zdravotnú starostlivosť, sociálne istoty pre starších, chorých, mladých i pre tých, ktorí hľadajú prácu a svoje počiatky majú v ideách osvietenstva. Osvietenstvo prinieslo a zdôvodnilo predstavy o občianskych a ľudských právach. Základným princípom moderného trestného a občianskeho práva je skutočnosť, že zmyslom zákonov nie je pomstiť sa vinníkom, ale napomínať a napravnovať a odškodňovať obeť. Vďačíme za to sociálnym filozofom 18. storočia. Pozitívom je tiež aplikácia osvietenského vedeckého bádania na politickú a spoločensko-ekonomickú organizáciu spoločnosti. Na strane druhej sa technické vynálezy zneužívajú, komerčné využitie biochémie v poľnohospodárstve a priemysle zapríčinilo hlad, podvýživu a zlý zdravotný stav ľudí. Voľný trh neprináša bezvýhradný prospech. Nemocnice, kliniky, školy nezabezpečili vo všetkých ohľadoch bezpečnosť, zdravie, vzdelanosť, ba v istých ohľadoch zaisťovali tieto inštitúcie kontrolu, diktát a dozor. Napokon aj myšlienky utilitarizmu skôr ohrozovali než chránili slobodu myslenia, bádania, sebvýjadrenie

a tvorivosť. Mnohé racionálne myšlienky môžu byť vo svojej podstate iracionálne, zdravé patologické, šťastné zámery nešťastné. Dochádza k zneužívaniu poznatkov spoločenských vied. V politike je človek iba objektom správy a riadenia, k otvorenej verejnej debate o politike a morálke nedochádza a s občanmi sa jedná ako pacientmi sociálno-vedeckého experimentu, čo nazývame sociálnym inžinierstvom. Poznatkami ekonómie, psychológie, manažmentu a obchodu sa pri riadení spoločnosti vytvára odlúštenie a presadzuje sa tak kultúra technokracie. Je vhodné nepovažovať nedostatky modernity len za dôsledky používania rozumu, ale skôr je nutné uvažovať o zanedbávaní rozumu ako o dôsledku opomínania morálneho rozmeru rozumu (Harrington, 2006, s. 62-71). „Západná moderna by už mala byť reflexívna, pretože sa vďaka nepozorovane postupujúcej transformácii svojich vlastných základov sama sebe stala témou a problémom“ (Hartmann, 2007, s. 308).

Ďalším problémom je, že nevieme v sociálnej realite použiť akýsi kompas, ktorý by nám povedal, čo a akým spôsobom riešiť, resp. takýchto kompasov máme v sociálnych vedách príliš veľa. Ako pre pochopenie sociálnej reality tak aj pre riešenie sociálnych problémov potrebujeme poznatky viacerých vied a tiež súčinnosť viacerých organizácií.

Paradoxy spojené s jednotlivcom.

V súčasnosti je typickým príkladom preceňovania pozitív a výhod nový zákonník práce na Slovensku, z ktorých ostali iba chiméry. Z hľadiska rešpektu osobnosti a ľudskej dôstojnosti nemôžeme človeka determinovať do tej miery, aby sme mu presne určili, čo má a čo nemá robiť. Môžeme len odhadnúť, ako sa bude človek správať, reagovať na vytvorené pravidlá a musíme počítať aj s tým, že situáciu, ba aj pomoc či uľahčenie života človek zneužije vo svoj prospech, či je už na jednej, alebo druhej strane barikády. Ak človek nie je povinný, ale má možnosti výberu, čo je v zhode s princípmi slobody, tak si zvyčajne volí možnosť výhodnejšiu pre seba. Ide tu o antagonizmus, pod ktorým Kant rozumie „nedružnú družnosť ľudí, t. j. ich sklon vstupovať do spoločnosti, spájajúci sa však s plným odporom, ustavične hroziacim túto spoločnosť rozdeliť“. Kant z toho vyvodzuje: „Práve tento odpor budí teraz všetky sily človeka a vedie ho k premáhaniu jeho sklonu k lenivosti, a tak je hnaný ... dosiahnuť určité postavenie medzi svojimi druhmi. Tu sa robia ozajstné kroky od surovosti ku kultúre, ktorá sa zakladá na spoločenskej hodnote človeka“ (Kant, 1996b, s. 61). Ide tu teda o socializáciu ega, o možnosti jej riešenia. Nevieme povedať, či sa dané opatrenie, napr. v sociálnej politike, sa bude zneužívať, alebo prinesie spoločenský osov a posun k lepšiemu. Cieľom je teda využiť tieto egoistické tendencie v spoločenský prínos, čo si však vyžaduje dlhšiu dobu, nakoľko človek sa chce vždy vyhnúť bremenu, ktoré sa kladie na jeho občiansky život. Ukazuje sa, že liberalistické prístupy a riešenia týchto tendencií správania sa človeka zlyhávajú. Na druhej strane núdza ako jeden z najhorších sociálnych nedostatkov a hrozieb a teoreticky riešená z viacerých perspektív, často v praxi dovedie človeka či spoločnosť ku konaniu, ktoré má známky donútenia niekoho alebo seba k niečomu. Takéto donútenie nám umožňuje napríklad vytvárať sociálny poriadok a životné príležitosti, možnosti.

Chrbtovou kosťou súčasnej spoločnosti vydávajúcej sa za občiansku je obchod, vďaka ktorému sa rozvinula občianska spoločnosť so svojimi právami. Obchod sa v novodobých dejinách natoľko glorifikoval, že obsiahol v sebe ten najzaujímavejší „artikel“ a tým je človek. Na rozdiel od obchodovania s otrokmi, kde sa všetko odohrávalo verejne a v rámci pravidiel, sa obchodovanie s ľuďmi odohráva pod rúškom deklarácie práv občana a človeka bez výnimky, pričom sociálna prax hovorí o záujmoch ľudí tej istej „právnej“ spoločnosti v obchodovaní s ľuďmi. Ľudia sa dostávajú do situácie, v ktorej sa potenciálne stávajú objektmi obchodovania zistíme, ak nemajú možnosť sa sociálne etablovať. Aký máme nárok ba aj snahu navrhovať či riešiť globálne sociálne problémy, ak máme na sebe

oblečenie ušité na inom konci sveta za pár centov a na stroji na ktorom pri práci zaspala šička od vyčerpania? Ludské práva sú ťažko naplniteľné, ak sa zároveň s nimi nepresadzujú aj sociálne práva.

Paradoxy spojené so spoločnosťou

Paradoxy súčasnej globalizácie sa nachádzajú v nestabilite, ohrozené bezpečnosti človeka, ohrození zásobovania a v ďalších negatívnych vývoch. Otvorenosť krajín a ich spoločnosti novým myšlienkami navodila v týchto spoločnostiach aj ochotu otvorenosti hraníc, ktorá pre nich prinášala víziu posilnenia sociálneho kapitálu, pracovnej sily a pod. Navyše táto prax bola umocňovaná nevyhnutnosťou akceptácie slobody pohybu jednotlivca, ktorý si so sebou prináša aj vlastné myšlienky, ktoré nijako nemusia korešpondovať so spôsobom myslenia spoločnosti, do ktorej prichádza. Tieto nepopierateľné práva a tolerancia spôsobujú aj v súčasnosti sociálne nepokoje a požiadavky náboženskej, politickej či kultúrnej autonómie, ktoré sú v rozpore so suverenitou národa a spoločnosti. I. Kant upozorňuje v tejto súvislosti, že ide tu síce o nutný jav, avšak „nie je reč o filantropii, ale o práve a hospitalita (pohostinnosť) znamená „právo cudzinca, aby druhý nezaobchádzal s ním nepriateľsky, keď kvôli inému vstúpil na jeho územie. Môže ho odmietnuť, ak to nebude znamenať jeho záhubu, kým sa však na jeho území správa priateľsky, nesmie byť voči nemu nepriateľsky. Cudziniec nemôže nárokovať hosťovské právo (to by si vyžadovalo zvláštnu dobročinnú zmluvu – aby sa stal na istý čas členom domácnosti). No podľa neho si môže nárokovať na „návštevnícke právo, ktoré oprávňuje všetkých ľudí ponúknuť sa do spoločnosti na základe práva na spoločne vlastníctvo zemského povrchu, na ktorom sa ako na guľovej ploche nemôžu rozptýliť do nekonečna, ale napokon sa predsa len musia trpieť popri sebe, lebo povodne nikto nemá väčšie právo byť na nejakom mieste Zeme než druhý“ (Kant, 1996a, s. 25). Z tohto vyplýva, že aj asertivita ako výrazne pozitívny spôsob interakcie má svoje limity a možnosti a v istom momente musí ustúpiť otvorenosti a konfrontácii v medziach práva v záujme pokoja, mieru a možnosti zmierlivosti.

V kapitalistickej spoločnosti závisí sociálna práca od toho, či má vlastný finančný fond s ktorým pracuje, prípadne, aký je veľký a akej povahy. Paradoxom kapitalizmu v tomto smere je, že peniaze nie sú neutrálne- ako to prezentoval Luhmann a Habermas, ale sú nutne zasadené do rôznych významových vrstiev: existujú špinavé peniaze a čisté, prepitné, požičané, úplatky, darované, zaslúžené- peniaze znamenajú v každej situácii (teda v praxi) niečo iné a tým nám neumožňujú zaujať správne hodnotiace stanovisko k zámeru realizovanému vďaka týmto peniazom. Toto stanovisko je základná (pevná) pozícia, z ktorej sociálny pracovník pracuje a pristupuje k problému. Navyše dynamika bojov o sociálne uznanie sa nezakladá iba na konflikte medzi slobodou a tlakom (ako to najčastejšie vystihujú teórie), „ale na konfliktoch, ktoré sa dajú uchopiť skôr v pojmoch inklúzie a exklúzie, úcty a pohrdania, viditeľnosti a neviditeľnosti a môžu sa tým či oným spôsobom prejaviť vo všetkých sociálnych sférach a vo všetkých sociálnych vrstvách, takže ich nemožno previesť na jediný „základný rozpor“. Súčasná spoločnosť vzbudzuje také potreby svojich členov, ktoré im nevie (nechce?- pozn. M.S.), nie je schopná uspokojiť (Hartmann, 2007, s. 306, 289, 279). V kontexte týchto úvah sa vynára otázka, že ak jednotlivec financuje napríklad sociálne služby svojim vlastným kapitálom, dajme tomu v treťom sektore a tento kapitál sa vytvoril vypraním špinavých peňazí, je pre sociálnu prácu dôležitejšie to, že sa vôbec nejaké sociálne služby uskutočňujú a nezohľadňuje sa hľadisko, že nejaký jednotlivec (skupina ľudí) doplatila (trebárs aj stratou sociálneho postavenia) práve spomínaným vypraním špinavých peňazí, čo si už nevieme späť overiť kvôli jednak neviditeľnej ruke trhu ale aj právam jednotlivca? Nestáva sa sociálna práca len vykonávatelkou sociálnej pomoci na základe nezrozumiteľných a neznámych popudov? Nehasia tí istí, ktorí urobili požiar? Z hľadiska etiky je to problém

a odmietnutia hodný aspekt. Ale takých by sme našli v spoločnosti nekonečne veľa. V tomto prípade by rezignácia na základe tejto teoretickej reflexie znamenala stop akejkoľvek pomoci, pretože s hľadiska praxe ide o možnosť reálne uskutočniť pomoc, ktorá je v danej chvíli rozhodujúca a nevyhnutná. Námietka voči tomuto usudzovaniu môže vyvstať aj z otázky „spoločenského obsahu sociálnej práce súvisiacej okrem spoločenskej role tejto práce a spoločenského charakteru problémov klientely, tiež so spoločenským postavením sociálnych pracovníkov“ (Laan, 1998, s. 237), resp. ich finančným ohodnotením. Už G. van der Laan v názve svojej knihy *Otázky legitimity sociálnej práce* upozorňuje, že „pomoc nie je tovar“. Ako sa brániť proti sformalizovaniu pomoci, proti jej premene na tovar? Hlbšia otázka, ktorá v istom zmysle nadväzuje na túto prvú, je otázka vzťahu sociálnej práce k teórii (teoretickej reflexii) a k praxi je zároveň otázkou suverenity sociálnej práce ako aktívnej praktickej činnosti, otázkou istej svojbytnosti alebo autonómie, čo neznamená uzavretosť do seba, ale vyhranenie sa voči iným postupom v oblasti sociálnej praxe. Ukazuje sa, že teoretická reflexia je pre sociálnu prácu čoraz viac významnejšia. P. Navrátil píše, že „užívanie teórie však v prvom rade uľahčuje prax, pretože špecifikuje, čo sa má robiť a prečo“ (Navrátil, 2001, s. 25). Problémom je, ako sa vysporiadať s rozdielmi a protichodnosťami, ba až nemorálnosťami, ktoré sa v sociálnej praxi dejú a tvoria jej charakter. Teórie sociálnej práce sú tak teóriami, ktoré vybavujú sociálneho pracovníka nielen interpretáciami, ale tiež návodmi na riešenie problémov klientov“ (Navrátil, 2001, s. 27). V tomto smere je potrebné pevnejšie zdôvodniť teórie o sociálnej práci, z hľadiska známeho Sibeonovho delenia hlavne neformálne teórie. Ide o to, do akej miery sú tieto interpretácie sociálnej reality a sociálnej praxe autentické a zároveň pravdivé.

Teórii sú vlastné zovšeobecňovanie a zjednodušovanie. Prax hovorí o konkrétnych situáciách, chce, niekedy svojimi poznatkami umocňuje bohatosť a hĺbku analýz a odhaľuje vrstvy či kontexty problému, niekedy na ne zabúda, alebo nemá priestor na reakciu. Kant píše: „Pokiaľ ide o mňa, predsa len oproti tomu dôverujem teórii, ktorá vychádza z právneho princípu, ktorý určuje, aký má byť vzťah medzi ľuďmi a štátmi...“ (Kant, 1999, s. 90). Sociálna práca musí reflektovať práve povahu vzťahov medzi ľuďmi, aby vedela stanoviť správne a účinné spôsoby pomoci. Sociologický výskum tohto problému by mohol pomôcť určiť princípy či lepšie prístupy sociálnej práce, ktoré odolávajú spomínaným paradoxom a prispôsobujú sa sociálnej realite len z hľadiska oprávnenosti a účinnosti, teda legitímne. Už G. van der Laan upozorňoval, že „na pozadí zostrujúcich sa sociálnych protikladov na konci storočia je stále dôležitejšia otázka, aké možnosti má sociálna práca k tomu, aby ospravedlnila angažované spoločenské vystupovanie“, pričom sa Laan odvoláva na pojmový rámec sociológie J. Habermasa a jeho model komunikatívneho jednanja ako kľúču ku klasickému poňatiu rozhovoru ako základnej formy sociálnej práce, pričom „jeho obhajoba umožňuje ďalšie pochopenie racionalizácie, rovnocenné posúdenie ako objektívnych, tak aj normatívnych a subjektívnych aspektov vzťahov pri poskytovaní pomoci“ (Laan, 1998, s. 237).

Reč o paradoxoch západnej modernity a jej kapitalizmu je však natoľko abstraktná, že pre sociálnu teóriu sa stávajú zaujímavejšie sociálne utópie než súčasné cyklické teoretizovanie. Sociálna práca sa preto musí spoliehať na spoločenskú ohotu a dobrú vôľu, či dobré presvedčenie sociálneho pracovníka, že robí to najlepšie čo môže a vie.

LITERATÚRA

- BECKETT, CH.- MAYNARD, A. (2005): Values and Etics in Social Work. London. Sage Publications.
- HARRINGTON, A. a kol. (2006): Moderní sociální teorie. Praha. Portál.
- HARTMANN, M. (2007): Rozpory, ambivalence, paradoxy – proměny pojmů v novější sociální teorii. In: HONNETH, A. (ed.): Zbavovat se svépravností. paradoxy současného kapitalismu. Praha. Filosofie.
- KANT, I. (1996b): Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle. In: KANT, I.: K večnému mieru. Bratislava. Archa, s. 57-73.
- KANT, I. (1996a): K večnému mieru. Bratislava. Archa, s. 9-56.
- KANT, I. (1999): O obecném rčení: Je-li něci správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi. K večnému míru. Praha. Oikoymenh.
- LAAN, G.v.d. (1998): Otázky legitimize sociální práce. Ostrava. Albert
- NAVRÁTIL, P. (2001): Úvod do teorii a metod sociální práce. Brno. Marek Zeman
- PALOVIČOVÁ, Z. (2011): Sociálna práca a etika. In: Filozofia, roč.66, č. 2. Bratislava. Filozofický ústav SAV, s. 122-132.

Kontakt:

PhDr. Marek STACHOŇ, PhD.
odborný asistent
Katedra sociálnej práce
Pedagogická fakulta
Univerzita Mateja Bela
Banská Bystrica
SK 974 11
marek.stachon@umb.sk
www.pdf.umb.sk
+421 48/446 4784
miestnosť A 006

Na člověka zaměřené poradenství - dynamika procesu změny

Alena Vosečková¹, Stanislav Pelcák², Zuzana Truhlářová³

Abstrakt

Poradenství není jen předávání informací poradce klientovi, ale je i psychotherapeutickým procesem s jeho zákonitostmi. Autoři ve své práci vycházejí z PCA (přístup zaměřený na klienta), v tomto kontextu dochází v poradenském procesu ke změně prožívání klienta (od rigidity, prezentaci fakt, neosobních problémů k sebeprožívání). Klient v tomto prostředí získává větší autenticitu, svobodu v hledání a řešení vlastních cest.

Poradenství je nedílnou součástí sociální práce na různých úrovních (rodina, škola, seniři, náhradní rodinná péče, atd.). Popsaný proces změny má obecně platný rozměr, může být podkladem pro navození podmínek nutných ke změně životního stylu, zvládání náročných životních situací, apod.

Klíčová slova: empatie, kongruence, akceptace, psychotherapie, dynamický proces, přístup zaměřený na člověka

Poznámka: Tato akademická stať vznikla v rámci řešení grantu specifického výzkumu 5/2011 – Adaptační proces seniorů na život v ústavní péči

Abstract

Psychological counselling is not only the transmission of the information to the client, but is it the psychotherapeutic process with its consequences. . Authors in their work are based on the PCA (the client-oriented approach), in this context counselling proces leads, while maintaining the basic postulates of PCA (person centered approach) to a change from rigidity, presentation of general problems to his own experience, self-efficace, etc. The client obtains a greater authenticity, freedom in searching for and solving their own paths. Counselling is an integral part of social work at different . groups of the populatio (family, school, alternative family care, seniors, etc.). Described the process of change has in general a valid dimension, can be used to create the conditions necessary to change the lifestyle, the management of challenging situations, etc.

Keywords: empathy ,congruention, acception, , dynamic process, person centered approach

1. ÚVOD

V odborné literatuře se můžeme setkat s různými definicemi poradenství od výměny informací a udílení rad (Tyler, 1969), přes poradenství jako proces učení (Brammer, 1979), po širší pohled založený na vztahu poradce a klienta (Rogers, 1995).

Person centered counselling (na člověka zaměřené poradenství) vychází z principů Rogersovské psychotherapie (empatie, kongruence, bezpodmínečné pozitivní přijetí). V poradenství to znamená vzájemný vztah mezi klientem a poradcem na základě důvěry a bezpečí, respektování klientových názorů, představ a emocí bez hodnocení. Tím je umožněno poradci poznání klienta a jeho problému, otázky vycházejí ze znalosti situačního kontextu. Dochází k pravdivějšímu „mapování“, subjektivity klienta v jejímž kontextu může být poradenský proces podle potřeby vhodně rozšířen o další směry intervence.

Na člověka orientovaný přístup svojí vztahovou nabídkou vytváří větší prostor pro změnu i experimentování s vlastním chováním. Poskytuje klientovi zcela novou zkušenost nezbytnou k sebepřijetí a celkové změně životního stylu. Zároveň může použít všech prostředků ostatních psychotherapeutických přístupů, pokud s nimi pracuje nemanipulativně a v rámci základní vztahové nabídky. To vytváří u klientů dostatečný prostor pro svobodnou volbu a převzetí zodpovědnosti za vlastní chování a jednání.

¹ Univerzita Hradec Králové; Středisko komplexní terapie psychosomatických poruch, Kavčí plácek 121, Hradec Králové

² Středisko komplexní terapie psychosomatických poruch, Kavčí plácek 121, Hradec Králové

³ Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové

1.1. Poradenský proces

Poradenský proces lze definovat jako psychoterapeutický vztah mezi poradcem a klientem Rogers (1999, 1995). Klient se v průběhu poradenského procesu mění, reorganizuje svou představu o sobě, umí si vytvořit vlastní normy a hodnoty na základě vlastního prožívání. Posuzovatelé hodnotí klientova vyjádření na sedmistupňové škále posuzující úroveň kognitivní a emocionální elaborace klientova vyprávění. Sedm stupňů (úrovní) se přitom opírá o Rogersovu koncepci terapeutického procesu. Na spodním konci stupnice (stupeň 1) klient neosobně hovoří o externích událostech, které nevztahuje ke svému prožívání, vyhýbá se pocitům, které v popisovaných situacích prožívá. Na opačném konci kontinua (stupeň 7) vyjadřuje klient prožívání sebe, které je srozumitelné, integrované, přitom ale flexibilně se měnící na základě uvědomování si různých odstínů vlastního prožívání.

1.2. Podrobnější popis oblastí, kterých se tyto změny dotýkají

Uvolňování pocitů - vztahy klienta ke svým vlastním citům a osobním významům se mění podle toho, nakolik si je uvědomuje a přijímá za své a jak je dokáže vyjádřit. V horším případě je klient od svých pocitů oddělený, nepřipouští si je. Postupně začíná pocity rozpoznávat a hovoří o nich jako o minulosti. Později dokáže s obavami popsat své aktuální city a nakonec je schopen je vyjádřit vždy, když se objeví. Na dolní hranici kontinua je zjevná neochota hovořit o sobě, případně klient popisuje jen vnější události, jež se ho netýkají. Později o sobě hovoří jako o objektu, ke kterému má malý vztah. Postupně si uvědomuje sama sebe, své pocity a vlastní prožitky, začíná být otevřený, věnuje přiměřenou pozornost svému "já", o kterém dokáže hovořit.

Změna způsobu prožívání - na začátku je klient odtržený od svých vnitřních zážitků, později si je začíná uvědomovat a vnímá též jejich proměnlivost. Nakonec je schopen využívat své měnící se vnitřní prožitky jako kritérium svého chování a jednání, řídí se jimi.

Posun od inkongruence ke kongruenci - pokud si je klient vědom svého vnitřního prožívání a jedná ve shodě s tímto prožíváním tak je kongruentní. Pokud hraje nějakou "rolí", skrývá své vnitřní já, je inkongruentní. To jsou dva póly tohoto kontinua.

Uvolňování kognitivních obrazů prožívání - osobní konstrukty - to jak klient vytváří své zážitky. Na jednom konci kontinua dává svým zážitkům rigidní významy, jako by tyto významy byly zážitkům dodány zvenčí, byly absolutní. Klient nedůvěřuje svým vnitřním reakcím jako zdroji údajů o světě. Později začíná pochybovat o svých konstruktech, více začíná důvěřovat svému vnitřnímu prožívání a nachází v něm osobní významy. Na horním konci kontinua dokáže hodnotit své emoce tak, jak je prožívá, nedává jim násilně vnucené významy.

Vztah k problémům - na spodním konci kontinua si klient neuvědomuje své problémy nebo je považuje za něco mimo sebe. Později začíná hovořit o minulých problémech, na vyšším stupni přiznává svůj podíl na problémech v minulosti. Na horním konci kontinua má bezprostřední přístup ke svým problémům tak, jak je aktuálně prožívá, chápe, že jsou jeho a hledá řešení v sobě.

Postoj ke vztahům - když se člověk velmi obává mezilidských vztahů a neví, jak by se v nich měl chovat, nachází se na dolním konci kontinua. Ve středu škály je tehdy, když opatrně testuje své vztahy k druhým, racionalizuje, je nedůvěřivý. Když se nachází v horní části

kontinua, tak je schopen vyjádřit své pocity, vstoupit do těsného vztahu s druhým člověkem (Meador, Rogers, 1991).

2. SOUBOR A METODA

Pro objektivizaci psychotherapeutických změn v průběhu individuálního poradenství jsme použili magnetofonové záznamy sezení. Z původního počtu 27 klientek, které docházely dlouhodobě na individuální psychotherapii, byly na základě souhlasu se supervizí rozhovoru a po vyloučení nekvalitních záznamů vybrány záznamy od 20 klientek (věkový průměr 56 ± 7 , nově zjištěný DMII, PAD). Analýza byla provedena u 1., 4. a 8. sezení. Při posuzování byla využita Rogersova sedmistupňová procesová škála (čísla v tabulce označují odpovídající postavení klientky na škále 1-7). Hodnocení bylo provedeno nezávisle dvěma psychotherapeuty (PCA) – autory sdělení. Posouzení vykazuje malou interindividuální variabilitu (test reliability = 0,85), proto lze využít takto získané výsledky jako objektivní údaje pro posouzení procesu změny.

3. VÝSLEDKY A DISKUZE

U většiny klientek docházelo v poradenském procesu ke změně prožívání od rigidity, fixovanosti pocitů, prezentaci fakt, nebo neosobních problémů k vlastnímu prožívání, uvědomění si sama sebe, ke komunikaci na pocitové úrovni (Tab.1). Z původní hodnoty na hodnotící škále 1 – 2 bylo dosaženo úrovně 3 – 4.

Tab. 1: Posouzení procesu změny v prožívání

Sezení	1. sezení		4. sezení		8. sezení		Průměr ze 3 sezení	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1	1	2	2	2	2	2	1,7	2,0
2	1	2	4	3	5	4	3,3	3,0
3	2	2	3	4	3	4	2,7	3,3
4	1	1	2	2	3	2	2,0	1,7
5	2	1	4	3	4	4	3,3	2,7
6	2	2	3	3	3	4	2,7	3,0
7	2	1	3	3	4	4	3,0	2,7
8	1	1	2	2	2	3	1,7	2,0
9	2	1	2	2	2	2	2,0	1,7
10	1	2	3	3	3	4	2,3	3,0
11	1	2	2	2	2	2	1,7	2,0
12	1	2	4	3	5	4	3,3	3,0
13	2	2	3	4	3	4	2,7	3,3
14	1	1	2	12	3	2	2,0	1,7
15	2	1	4	3	4	4	3,3	2,7
16	1	2	3	3	3	4	2,3	3,0
17	2	1	3	3	4	4	3,0	2,7
18	1	1	4	3	4	4	3,0	2,7
19	2	1	2	2	2	2	2,0	1,7
20	1	2	3	3	3	4	2,3	3,0
Průměr	1,45	1,45	2,9	2,75	3,2	3,35	2,52	2,55

Vysvětlivky: hodnotící škála 1 – 7; A,B – hodnotitelé; 1-20 čísla klientů

U 5 pacientek došlo k malé změně (na hodnotící škále úroveň 2). Důvodem může být přetrvávající pojetí medicíny jak v odborné, tak laické veřejnosti – biomedicínský model:

- Pacient je zvyklý, že se lékař zajímá pouze o tělesné obtíže a také myslí v této rovině.
- Nemoc může být formou adaptace na změněnou, třeba i neřešitelnou situaci, může být vyústěním trvající stresové situace. Pacient se „chopí“ somatických symptomů jako důvodu neřešitelnosti obtížné životní situace a bludný kruh se uzavírá
- Pacient bagatelizuje nebo popírá své emoční rozlady a sociální konflikty i když se nepochybně při vzniku a rozvoji obtíží uplatňují. Tento postoj však nelze považovat za neochotu nebo nechť pacienta. Obvykle se zde kombinuje neschopnost pacienta vyznat se ve svém emočním světě, malá obratnost v mezilidských vztazích a pocit neřešitelnosti existujících problémů.

4. ZÁVĚR

Poradenství je součástí péče o klienty v sociálních službách. Rogers vyzdvihuje psychoterapeutický potenciál poradenského procesu – definuje ho jako psychoterapeutický vztah mezi poradcem (sociálním pracovníkem) a klientem. Kvalitativní posun v sebeprožívání klientů v průběhu psychoterapie (od rigidity, prezentaci fakt, neosobních problémů k vlastnímu prožívání, uvědomění si sama sebe, ke komunikaci na pocitové úrovni) má obecně platný rozměr a může být podkladem pro posouzení změn v průběhu poradenského procesu.

LITERATURA:

- BRAMMER, L.M. *The helping relationship. Process and skills*. New Persey. Prentice Hall 1979
- GLADDING, ST. *Counselling. A comprehensive profession*, Columbus, Ohio 1988.
- MEARNS, D. *Výcvik člověkem centrovaného poradenstva*, PERSONA, Modra 1999. ISBN 80-968-322-04-6
- PORTNER, M. *Client - centered psychotherapy*. Klett-Cotta, New York 1995.
- ROGERS, CR. *Ako byť sám sebou*. IRIS, Bratislava 1995. ISBN 80-88778-02-6
- ROGERS, CR. *O osobnej moci*, PERSONA, Modra 1999. ISBN 80-967980-1-4
- ROGERS, CR. *Sposob bytia*. Inštitút rozvoja osobnosti, Modra 1997. ISBN 80-967832-0-3
- TYLER, LE. *The work of the counsellor*, Appleton Century, New York, 1969.
- VOJTKO, T. *Dilema normality v teorii a praxi pomáhajících profesí* In: Janebová, R., Smutek, M. Posuzování životní situace v sociální práci : Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 24. až 25. října 2008. Hradec Králové : Gaudeamus, UHK 2008. ISBN 978-80-7041-419-4, s. 137 – 140.
- VYMĚTAL, J. *Obecná psychoterapie*. Psychoanalytické nakladatelství, Praha 1997. ISBN 802470723-3

Kontakt:

Doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc.
 Ústav sociální práce
 Univerzita Hradec Králové
 voseckova@uhk.cz

Od konstruktivistické teorie ke konstruktivistické praxi

Miroslav Kappl¹

Abstrakt

Tématem referátu je uplatňování konstruktivistické teorie v praxi sociální práce. Příspěvek popisuje možnosti syntézy základních konstruktivistických tezí s požadavky Carla Rogerse na pomáhající pracovníky. Poukazuje na skutečnost, že autenticita pracovníka, schopnost empatie a respekt ke klientovi jsou vlastní i konstruktivisticky orientovaným přístupům a jsou někdy neprávem opomíjené.

Klíčová slova: sociální práce, konstruktivismus, přístup zaměřený na člověka
From the constructivist theory to constructivist practice

Abstract

The theme of the paper is the application of constructivist theory in social work practice. This paper describes the possibilities of synthesis of basic constructivist thesis with Carl Rogers' requirements for helping workers. The paper points to the fact that the authenticity of the worker, empathy and respect for the client are also inherent to constructivist-oriented approaches and are sometimes unjustly neglected.

Key words: social work, constructivism, person-centered approach

1. Úvod

Metody sociální práce procházejí v nejrůznějších etapách svého vývoje určitým procesem, který jako komunita sociálních pracovníků nemáme zcela plně pod kontrolou, který přesto ale nepřímo ovlivňujeme svými každodenními aktivitami, ať již jako praktici či jako teoretici oboru. V různých obdobích jsou populární určité typy teorií, které se občas vytratí v zapomnění, občas se opět objeví pod novými názvy či alespoň s nezbytnou předponou „neo-“, aby po nějakou dobu inspirovaly určité metodické koncepty, které se na ně odvolávají jako na autoritativní zdroj svých základních metodických východisek. Společně s tím se samozřejmě proměňují i *důrazy*, které klademe na různá témata naší spolupráce s klienty. Těchto témat je v literatuře popsán velký počet, za neopomenutelné je ve spolupráci s klientem považováno téma moci a stejně tak i téma racionálně-emotivního přístupu, jejichž různá možná řešení z velké části definují podobu většiny uznávaných konceptů. (Payne, 1997)

V relativně nedávném období došlo k určité obměně v popularitě různých přístupů, která se výrazně odrazila na podobě institucionálně doporučených metod, a je bezesporu zřejmé, že určitou *diskontinuitní* vývojovou změnu ve složení zažila sada užívaných způsobů, jakými sociální pracovníci posuzují situaci klienta. Odůvodněně lze předpokládat, že je zapotřebí určité reflexe toho, jak se se změnou konceptuálních hledisek změnila i praxe sociální práce, přičemž výrazným tématem této reflexe by pochopitelně mělo být i téma racionálně-emotivního přístupu. Cílem tohoto referátu je nabídnout určité pohledy na to, jak můžou sociální pracovníci přistupovat k tomuto tématu novými způsoby, ale přesto stále v rámci současného nejoblíbenějšího metodického konceptu, který více či méně dobře znají z nejrůznějších forem svého kvalifikačního či dalšího vzdělávání.

2. Konstruktivistická teorie v sociální práci

V podmínkách české sociální práce lze mluvit o tom, že metody užívané sociálními pracovníky jsou do vysoké míry ovlivněny konstruktivistickou teorií. Standardy kvality sociálních služeb doporučují postupy, které jsou *vnějškově* velice podobné postupům

¹ Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové

konstruktivisticky orientovaných přístupů, zejména systemického přístupu, tak jak ho u nás prezentuje již dvacet let pražský ISZ (Institut pro systemickou zkušenost). Zřejmě díky popularitě Úlehlovy učebnice „Umění pomáhat“ a pravděpodobně i díky popularitě, jakou v rámci společenských věd získala u nás filozofie postmoderny v 90. letech 20. století, se konstruktivistická teorie stala výrazným inspirátorem současné podoby doporučovaných standardizovaných metod, jichž by se měli sociální pracovníci při práci s klienty přidržovat.

Za výchozí předpoklad konstruktivistické teorie lze považovat přesvědčení, že naše poznání světa je vždy *subjektivně* zabarveno našimi dosavadními životními zkušenostmi a znalostmi, které zásadním způsobem předurčují naše další poznávání reality. Z dějin filozofie víme, že se jedná o velice starou teorii, v její prospěch ovšem dnes hovoří některé poznatky z oblasti současných neurověd. Více než kdy dříve jsme proto schopni a ochotni přiznat, že není v naší moci dosáhnout *objektivního* poznání o skutečnosti kolem nás, což se samozřejmě týká i naší spolupráce s klienty. Z tohoto přesvědčení také vyplývá postoj konstruktivistických přístupů k moci, jehož nejvýraznějším rysem je zdůrazňování výsadní pozice klienta při rozhodování o cílech spolupráce a způsobech naplňování těchto cílů. Jedná se o spíše nedirektivní způsob spolupráce s klientem, i když se jeho stoupenci nevzdávají odpovědnosti za *smysluplnost* komunikace, jejímž cílem je pomoci navodit pozitivní změny v životech klientů.

Soustředíme-li se na téma racionálně-emotivního přístupu v rámci diskursu konstruktivisticky orientovaných přístupů, nemůžeme si nevšimnout, že ve způsobech jeho řešení výrazně převládá důraz na racionální složku komunikace. V centru zájmu těchto přístupů je *jazyk*, z čehož proudí určitá pozornost pracovníků ke způsobům, jak ho užíváme a co jím druhým lidem (ale i sami sobě) sdělujeme. Do pozadí se ovšem díky tomu dostává *neverbální* složka komunikace, i s tím vším, co s ní souvisí. Jako méně důležitá je vnímána dovednost jejího užívání a u některých sociálních pracovníků je velice často i zanedbána jejich schopnost reflexe emocionální roviny *vztahu*, který při navázání spolupráce mezi nimi a klienty vzniká. Nepřekvapí tedy ani občasná kritika jednostrannosti, která je ve vzdělávání sociálních pracovníků přítomna, která přichází ze strany teoretiků i (obvykle spíše neformálně) ze strany praktiků.

Ve skutečnosti není důvod považovat téma vztahu a práce s emocemi za něco, co by se míjelo s výkladovým polem konstruktivistické teorie. Práce autorů, jako je Damasio, Bateson, Watzlawick (a mnohých dalších) dokládají významnou úlohu emocí v procesu zpracovávání informací, a představují tak výzvu pro příznivce konstruktivistické teorie, aby hledali aplikační možnosti nových zásadních poznatků i v oboru sociální práce.

3. Žádoucí vlastnosti sociálních pracovníků

Pokud bychom jako konstruktivisté chtěli promýšlet témata vztahu a emocí v pomáhání, má smysl nejdříve reflektovat dosavadní uznávané poznatky z našeho oboru a přiblížit je konstruktivistickému vnímání reality. Za jeden ze základních a všeobecně akceptovaných lze jistě považovat koncept žádoucích vlastností pomáhajících pracovníků, které určil jako principiální Carl Rogers a jeho tým, což jsou požadavky *autenticity* pracovníka, *empatie* vůči klientům a *akceptace* jejich osobností. (Rogers, 1998) Podle autorů jako je Hugh Gunnison (2003) by měly být taktéž pojímány jako zásadní nástroje metodik všech konstruktivistických přístupů, přičemž pro to mluví několik důvodů. Zaprvé si lze skutečně obtížně představit, jak by mohla být úspěšná spolupráce sociálního pracovníka s klientem, pokud pracovník nedokáže do určité míry akceptovat své klienty, nedokáže být k nim empatický a je jako člověk málo autentický – což se ovšem právě konstruktivisticky orientovaným pracovníkům v praxi občas děje, že selhávají skutečně mimo jiné i díky tomu, že ignorují jako nepodstatná tato doporučení. Zadruhé ale lze také možná úspěšně obhájit tezi, že tato trojice principiálně

důležitých vlastností pracovníka není v rozporu s konstruktivistickou teorií. Gunnison tvrdí, že práci s emocemi a se vztahem lze nahlížet jako důležité téma i v rámci konstruktivismu, jehož řešení mohou být pro takto orientované pracovníky jednoznačným přínosem v jejich každodenní přímé práci s klienty. Následující popisy vytčených vlastností proto nutně zohledňují i konstruktivistické předpoklady a ukazují, že i z tohoto úhlu pohledu jsou tyto vlastnosti důležité pro praxi a lze je do ní s trochou péle a tréninku zařadit.

3.1 Autenticita pracovníka

První důležitou vlastností, kterou by měl disponovat každý sociální pracovník, je autenticita jeho vlastní osobnosti. Projevy této vlastnosti by v praxi měly být ihned poznat podle toho, že pracovník ve své komunikaci působí hodnověrně, jeho verbální i neverbální komunikace je sladěná, neboť jeho vyřčené myšlenky jsou v souladu s tím, co si v nitru své osobnosti skutečně myslí a co vůči klientovi v jejich vzájemném vztahu cítí. Takový pracovník nic nepředstírá, nemanipuluje klientem, v procesu spolupráce je ve svých názorech i emocionálních projevech naprosto transparentní.

Vychází-li pomáhající pracovník z konstruktivistických předpokladů o naší realitě, ani jemu by neměly být jednotlivé projevy této vlastnosti cizí. Pokud si dobře uvědomujeme, že naše sklony k vytváření určitých interpretací reality jsou obvykle jen neumělým pokusem naroubovat na aktuální problematickou situaci náš subjektivní pohled či pohled někoho jiného (z jiné doby a z jiné kultury), obvykle nějakého bývalého či současného populárního autora našeho oboru, měli bychom potom s jistou intelektuální poctivostí být vždy obezřetní při udílení jakýchkoliv diagnóz našim klientům. Už vůbec bychom se neměli na ně odvolávat a prosazovat skrze ně naše (a nám vyhovující) postupy a způsoby řešení klientovy situace. Můžeme a musíme se spoléhat pouze a plně na sebe, jako na nejdůležitější a nejefektivnější nástroj, kterým v danou chvíli disponujeme. (Gunnison, 2003) Totéž ale v podstatě ukazujeme klientovi samotnému. Pokud v komunikaci s ním vyjadřujeme určitou nejistotu ohledně toho, jestli je možné objektivně popsat, co se skutečně s druhým člověkem v určité životní situaci děje a co by se mělo dělat dále, necháváme tak našim klientům jistý druh iniciativy na jejich straně. Jsme-li v tomto důslední, jsou to pak skutečně oni, kdo má hlavní úlohu v procesu posuzování jejich vlastní životní situace, a zpravidla zůstávají emočně zaangažováni na realizaci určitého plánu řešení jejich problému, neboť si ho vytvoří na základě svých předpokladů o realitě a naplánují krok za krokem takřka celý sami. Nicméně je důležité, abychom jako sociální pracovníci i jako celé osobnosti byli přesvědčeni o tom, že v poznávání naší reality se můžeme opřít jen sami o sebe, a že nic jiného nemáme k dispozici – a že totéž platí i pro naše klienty. Pokud nebereme svá východiska dostatečně vážně, dá se předpokládat, že nás naše neverbální komunikace prozradí. A pokud nám klienti toto přesvědčení neuvěří, budou se potom logicky a přirozeně domáhat, abychom jejich problémy řešili výhradně my, z nějaké ryze expertní pozice.

3.2 Akceptace klientovy reality

Vycházíme-li z konstruktivistické teorie, bereme za platný ten předpoklad, že naše reality jsou do jisté míry odlišné, a proto je tedy poněkud pošetilé vnucovat našim klientům vnímání světa někoho jiného, alespoň pokud jsou do určité nezbytné míry kompetentní vést s námi o svém vnímání a interpretaci světa racionální diskusi. Měli bychom v maximální míře akceptovat jejich vnímání světa a v procesu posuzování jejich životní situace a následného plánování pomoci se jim do nejvyšší možné míry přizpůsobit. V tomto bodě se konstruktivisté s rogersiány určitě plně shodují. Carl Rogers ovšem vyžadoval od pomáhajících pracovníků

mnohem více. Měli bychom akceptovat našeho každého klienta samotného jako člověka. Bez ohledu na jejich názory a myšlení a jejich činy, sympatizujeme s našimi klienty jako s lidskými bytostmi, které mají určitý problém, který je určitým způsobem trápí. Jinými slovy: měli bychom bezpodmínečně pozitivně přijímat klienty, se vším, co si aktuálně myslí a jak se cítí, bez jakéhokoliv morálního odsuzujícího hodnocení. (Rogers, 1998)

Lze si představit, že i v případě tohoto Rogersova celistvějšího pojetí akceptace klienta lze s konstruktivistickou teorií nalézt určité styčné plochy. Podle poznatků moderních neurověd se můžeme domnívat, že i naše emoce výrazným způsobem ovlivňují naše vnímání a něco o něm vypovídají. (Damasio, 2000, 2004) Je tedy zřejmé, že je žádoucí mluvit s klienty i o našich emocích, ať již o těch, které určitým způsobem doprovázejí náš společný pracovní vztah (který je zároveň vždy do určité míry i lidský), anebo o těch, které klienti zažívají, když nám vyprávějí své příběhy. Je možné mluvit s klienty o každém výraznějším neverbálním signálu, který klient nevědomě vysílá jako určité sdělení, případně je i možné se k němu připojit (a navenek tak sdílet určitý pocit či emoci). To ovšem předpokládá určité naladění na druhého jako na celou osobnost, a ne jako na případ. Umí-li s tím zároveň pracovník v každé své komunikaci s klientem průběžně rozpoznávat své pocity a emoce, a pozorně reflektuje, co sám sobě a ostatním se jejich prostřednictvím snaží sdělit, opět se tak automaticky přibližuje k Rogersovu pojetí akceptace klienta.

3.3 Empatie

Má-li být sociální pracovník skutečně empatický vůči svým klientům, nestačí mu pouze se „formálně“ rozhodnout pro to, že je nebude nijakým způsobem diagnostikovat a že bude akceptovat cokoli, s čím přicházejí do komunikace, a snažit se to nějakým způsobem tolerovat – musí si i umět živě představit, jak se jeho klienti cítí (a proč se tak cítí), jak uvažují (a proč tak uvažují), případně proč reagují na určité situace určitým způsobem. Úspěšný sociální pracovník se musí umět vcítit do osoby svého komunikačního partnera – jako by ho pozoroval zevnitř jeho nitra.

Tato třetí žádoucí vlastnost sociálního pracovníka je na první pohled v určitém zdánlivém principiálním rozporu se základními východisky konstruktivismu. Pokud věříme, že se naše subjektivní reality zřejmě nikdy beze zbytku neprotnou a tudíž nikdy nevytvoří to, co bychom mohli označit jako společné objektivní poznání reality, potom je zřejmé, že toto přesvědčení popírá možnost jakéhokoliv „skutečného“ empatického chování. Přesto toto přesvědčení ani nevyklučuje možnost jeho užívání. Sociální pracovníci mohou spolu s klientem vytvářet určité představy o klientově realitě, aniž by si kdy s jistotou mohli říci, že beze zbytku rozumí tomu, jak a co klient prožívá a jak o tom přemýšlí. Smysl užívání empatického chování v komunikaci s klientem spočívá totiž v něčem jiném. Různými projevy empatie sociální pracovník pomáhá spíše svému klientovi utřídit si jeho vlastní názory, emoce a schopnosti, aby mu tak pomohl naplánovat procesy změny, jejíž potřeba je klientem i společností pocíťována. Jinými slovy řečeno: sociální pracovník poskytuje svému klientovi určitou zpětnou vazbu, díky níž může klient korigovat své uvažování, pocíťování a chování (v nejlepším souladu s jeho zájmy), v určitém chráněném bezpečném prostoru, který je pracovník povinen s ohledem na své kompetence zajistit. Velmi krátce shrnuto: tento zpětnovazebný komunikační proces nemá za cíl hledat pravdu, ale motivaci a cesty ke změně. V konstruktivisticky orientované praxi sociální práce se empatické chování může opět projevat širší orientací na naši verbální i neverbální komunikaci, a vedle klientova přemýšlení o problému se může zaměřovat i na jeho emoce. To ovšem od sociálního pracovníka vyžaduje v přímé práci s klientem určité schopnosti a dovednosti. Vedle pečlivého naslouchání klientovým slovům a jejich zrcadlení musí umět věnovat pracovník svoji pozornost sledování nevědomých neverbálních projevů klienta, buď aby je zrcadlil nazpět

taktéž prostřednictvím neverbální komunikace, anebo z nich učinil téma klientova uvažování v rámci jejich společné slovní komunikace. (srv. Nicolson a kol, 2006) Sociální pracovník se tedy musí naučit zachytávat neverbální signály těla ze strany klienta (mimiku, gesta, zabarvení a rytmus řeči apod.) a vedle toho se musí naučit i věnovat pozornost pocitům a emocím, které jinak máme při obvyklé komunikaci sklon považovat za něco rušivého, osobního a možná i nevhodného. Nemusí se ovšem už učit, jak pracovat s významy těchto pocitů a emocí dále – užívá stejné postupy jako při práci s každou jinou informací, které se mu dostane během verbální komunikace.

4. Závěr

Cílem tohoto referátu bylo nabídnout určité pohledy na to, jak můžou sociální pracovníci přistupovat k tématu racionálně-emotivního přístupu novými způsoby, aniž by se dostali do nějakého zásadního rozporu s metodikami, které znají ze školy, ze svých výcviků či kursů. Nabíduta byla určitá teoretická syntéza základních konstruktivistických tezí s požadavky Carla Rogerse na pomáhající pracovníky, s jejíž pomocí můžou sociální pracovníci se svými klienty vytěžit z jejich společné komunikace mnohem více užitečnějších a účinnějších řešení identifikovaných problémů.

Je zřejmé, že ve své podobě a konkrétních způsobech projevování se vlastnosti akceptace klienta, empatie vůči klientovi a autenticita pracovníka budou v určitých bodech od sebe lišit, budou-li je uplatňovat a posléze reflektovat zastánci humanistických přístupů či konstruktivisticky orientovaní pracovníci. Je zřejmé, že by pravděpodobně jinými slovy popsali i to, jak je prožívají, když tyto vlastnosti projevují v komunikaci s klientem. To je nicméně skutečnost, se kterou by Rogersovi následovníci i konstruktivisté souhlasili.

Pozoruhodným je spíše ten fakt, že všichni pozorně cvičící pracovníci (ať již z jednoho či druhého názorového tábora) mají podle Hughona Gunnisona velikou naději získat s postupným nabýváním zmíněných vlastností určitou zkušenost, kterou se vyznačují údajně ti nejlepší pomáhající pracovníci, a to určitou „bezprostřední zkušenost pozorovatele“. Tedy specifický stav, který nám umožňuje umět si vědomě udržovat určitý odstup od svých pocitů a emocí (paradoxně právě tím, že si je uvědomujeme), ale i od přirozené touhy prosazovat v rozhovoru s našimi klienty své interpretace reality kolem nás. V tomto stavu necháváme klientům více prostoru pro jejich vlastní vnímání světa a jejich osobní iniciativě. (Gunnison, 2003, s. 4) To je ve spolupráci s klienty ideální stav, na kterém se shodnou příznivci obou směrů.

Gunnison zde tedy naznačuje, že na vrchol každé hory vede vždy více cest a i konstruktivisté si mohou najít tu svoji. Záleží pouze jen na jejich rozhodnutí, zda má pro ně smysl tento vrchol zdolávat.

Literatura:

- BATESON, G. (2006). *Mysl & příroda – nezbytná jednota*. Praha: Malvern.
- ČERMÁKOVÁ, K.; HOLEČKOVÁ, M. K. (eds.). (2008). *Standardy kvality sociálních služeb – výkladový sborník pro poskytovatele*. Praha: MPSV.
- ČERMÁKOVÁ, K.; JOHNOVÁ, M. (eds.). (2002). *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe – průvodce poskytovatele*. Praha: MPSV.
- DAMASIO, A. (2000). *Descartův omyl*. Praha: Mladá Fronta.
- DAMASIO, A. (2004). *Hledání Spinozy – radost, strast a citový mozek*. Praha: Dybbuk.
- GUNNISON, H. (2003). *Hypnotherapy – an eclectic bridge between Milton Erickson and Carl Rogers*. Ross on Wye: PCCS Books.

- NICOLSON, P.; BAYNE, R.; OWEN, J. (2006). *Applied psychology for social workers*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- PAYNE, M. (1997). *Modern social work theory*. London: Palgrave Macmillan.
- ROGERS, C. (1998). *Způsob bytí*. Praha: Portál.
- ÚLEHLA, I. (1999). *Umění pomáhat*. 2. vyd. Praha: SLON.
- VOJTKO, T. *Dilema normality v teorii a praxi pomáhajících profesí* In: JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M.(2008) *Posuzování životní situace v sociální práci* : Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 24. až 25. října 2008. Hradec Králové : Gaudeamus.
- WATZLAWICK, P.; BAVELASOVÁ, J. B.; JACKSON, D. (1999). *Pragmatika lidské komunikace*. Hradec Králové: Konfrontace.

Kontakt:

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.
Univerzita Hradec Králové – Ústav sociální práce
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
Miroslav.Kappl@uhk.cz

Miesto teórie v sociálnej práci ako akademickej disciplíny

Peter Ondrejko¹

Abstrakt

Adekvátne miesto teórie v sociálnej práci ako akademickej disciplíny je podmienkou jej etablovania v sústave spoločenskovedných disciplín. Charakteristika vedeckej teórie. Rozvíjanie teórie ako predchádzanie vedeckého skúmania faktov. Zvýšené úsilie rozvoju teórií sociálnej práce, nie jednej, ale ich pluralite. Rozvoj metodologickej dimenzie sociálnej práce ako priesečník viacerých vedných disciplín, osobitne práva, sociológie a sociálnej psychológie, ktoré disponujú svojimi špecifickými výskumnými postupmi. Nevyhnutnosť rozvíjať výskum v sociálnej práci, primárny, sekundárny, i medzinárodný komparatívny, budovať archívy výskumov a báz dát, ak chce byť sociálna práca vedou, spolu s rozvojom edukačných aktivít v príprave odborníkov. Prekonávať neustále pretrvávajúce pochybnosti o význame teórie pre prax sociálnej práce.

Kľúčové slová: veda, rozvoj teórie, vedecký výskum, metodologická dimenzia sociálnej práce

Abstract

Adequate space theory in social work as an academic discipline (branch) is a prerequisite for the establishment of the system of social science disciplines (knowledge). Characteristics of scientific theory. Developing a theory as to prevent scientific examination of the facts. Increased efforts to develop theories of social work, not one, but a plurality. Development of methodological dimension of social work as the point of intersection of several disciplines, particularly law, sociology and social psychology, which have their specific research procedures. The need to develop research in social work, primary, secondary, and international comparative, research, and archives building data bases, if he wants to be the work of social science, along with the development of educational activities in preparation experts. Constantly overcome persistent doubts about the importance of theory to practice social work.

Key words: science, development of theory, scientific research, the methodological dimension of social work

K otázkam vzťahu teórie a praxe, ktorá je neraz predmetom vášnivých diskusií možno poznamenať slovami K. Poppera „...v dejinách vedy je to vždy teória a nie experiment, vždy idea a nie pozorovanie, čo otvára cesty k novému poznaniu... ale súčasne je to vždy experiment, ktorý nás chráni pred sledovaním cesty, ktorá nikam nevedie: pomáha nám dostať sa zo zaužívaných kolají a vyzýva nás k nájdeniu novej cesty“.

V minulosti som už neraz konštatoval, že je prekvapujúce, že od rokov reštaurácie sociálnej práce začiatkom 90-tych rokov minulého storočia, ktoré boli spojené s vysokoškolským univerzitným vzdelávaním, naďalej pretrvávajú bazálne otázky, týkajúce sa tak charakteru sociálnej práce, ako aj jej samotnej existencie ako akademickej disciplíny. Hovorí sa o teoretikoch, že pre nich je sociálna práca „intelektuálnou zábavou“, o praktikoch, že to sú tí, ktorí sa „neboja zašpiniť sa“, o aktéroch „zastaraného úradníckeho poňatia“, že robia všetko na úkor stúpcov kvalifikovanej pomoci klientom, hovorí sa i o matematických štatistikoch, ktorí by najradšej sociálnu prácu premenili na sústavu merateľných ukazovateľov.

Sociálna práca ako veda sa ešte nevyprofilovala. Dokonca aj jej existencia ako akademickej disciplíny je práve v dôsledku toho problematizovateľná. Ved' skutočne predsa naučiť študentov základom sociálnej práce a absolvovať to, čo nazývame „výcviky“ nemôže byť predmetom magisterského či dokonca doktorandského univerzitného štúdia. K uvedenému problému pristupuje niekedy doslova záškodnícka činnosť niektorých katedier

¹ Nitra, Katedra sociológie FF UKF a Sládkovičovo, Katedra sociálnej práce Vysoká škola Sládkovičovo

sociálnej práce, spojená s rozdávaním akademických titulov, dehonestáciou sociálnej práce ako vedeckej disciplíny (veď každý lekár, teológ či pedagóg je aj sociálny pracovník), s neschopnosťou realizácie vedeckého empirického výskumu. Táto „činnosť“ katedier je spojená aj s nízkymi nárokmi na študentov bakalárskeho a magisterského štúdia sociálnej práce.

Následky tejto situácie sú fatálne. Otvárajú priestor pre vstup cieľov a metód, ktoré sú cudzie a nepatriace do sociálnej práce (podniková ekonomika, personalistika, kontrola kvality v podobe pseudosupervízie, Case management, finančné poradenstvo, organizátorské postupy, misijná práca, najrôznejšie druhy profesného poradenstva a pod.). Všetky prispievajú k deprofesionalizácii sociálnej práce.

Sociálna práca je dnes v podobnej situácii, ako bola medicína pred niekoľkými storočiami: vznikla integráciou praktických poznatkov a skúseností z ranhojičstva s poznatkami biológie a chémie. Tento vývoj trval dlhé desaťročia a nie je ukončený dodnes, medicína postupne integrovala lekársku fyziku, informatiku, biochémiu a podnietila vznik vlastných nových subdisciplín. Vedu a výskum v medicíne dnes nik nespochybňuje, sú rovnocenné s terapiou.

K udalostiam, ktoré sú príčinou samotnej existencie sociálnej práce (resp. viedli k jej vzniku) dochádza ako následku vplyvu sociálnych síl², spojených s existenciou sociálnych problémov. Pri každej udalosti pôsobí spravidla istá (sociálna) sila na jednotlivca, skupinu, sociálny útvar, prípadne i na celú spoločnosť a vyvoláva menšie alebo i podstatné zmeny. Na druhej strane však možno samotné udalosti (sociálne, psychologické) považovať za predpoklad ba dokonca i pôvod existencie (sociálnych) síl, podľa princípu odvoditeľnosti príčiny od jej následkov, nakoľko (sociálne) udalosti sa manifestujú práve prostredníctvom ich existencie. Kým za predstaviteľa takejto „ontológie udalostí“ možno považovať WHITEHEADA (Hauskeller, M., 1994), pre Martina HEIDDEGERA (Geier, 2005) sú udalosti výrazom spolupatričnosti človeka s bytím ako otvorenosti v čase, v ktorom sa niečo môže prejaviť a nadobudnúť význam. Sociálnu prácu preto nie je možné vymedziť vo vede ináč, iba vo vzťahu k ostatným vedným disciplinám a to vo vzťahu k vedám o človeku (psychológia, pedagogika) a vedám o spoločnosti (sociológia, právo), ako i vedám, ktoré sa konštituovali ako interface vied o prírode, človeku a spoločnosti, ako sociálna antropológia, sociálna psychológia, sociálna pedagogika, sociálna andragogika, sociálne lekárstvo, sociálna filozofia a i.

Za podstatný problém sociálnej práce ako akademickej disciplíny možno pokladať výchovu dostatočného počtu kvalifikovaných odborníkov, ktorí by zvládli riešenie naliehavých úloh života súčasnej spoločnosti a dokázali i s dostatočným predstihom formulovať vývojové trendy na pozadí celospoločenského a globálneho vývoja, vrátane spôsobov riešenia z nich vyplývajúcich problémov. Súčasne je však nevyhnutné rozvíjať sociálnu prácu v ako vednú disciplínu, vrátane jej súčastí, predovšetkým rodiacu sa preventológiu (prevenciu vzniku spoločensky nežiaducich javov. Pre rozvoj sociálnej práce ako vednej disciplíny preto považujeme za potrebné:

1. Predovšetkým rozvíjať teóriu, pretože predchádza vedeckému skúmaniu faktov. Do sveta faktov prenikáme vždy vyzbrojení nejakou teóriou. Samotná teória sociálnej práce nemôže byť budovaná bez faktov, ale tiež nemôže byť budovaná iba z nich. M. F. ABRAHAM (1982, s. 1, uvádza Šubrt, J. 2011, s. 5) vymedzuje teóriu spôsobom, ktorý je veľmi výstižný z hľadiska autora týchto riadkov:

² Napr. verejná mienka, sociálne normy, aktuálne trendy, móda a pod.

- a. Teória je vyjadrená prostredníctvom správne definovaných pojmov, ktoré sú vzájomne logicky prepojené do tvrdení
- b. Je systematizovanou symbolickou konštrukciou, ktorá vnáša svetlo do pôvodne tmavej, nepriehľadnej fakticity. Výstavba teórie predstavuje tvorivý výkon, znamenajúci kvalitatívny skok nad to, čo je zrejmé a evidentné.
- c. Charakter teórie je dočasný. Je stále otvorená revízii v závislosti na nových pohľadoch a skutočnostiach. Nie je potrebné, aby bola teória formulovaná finálne, raz navždy a definitívne.
- d. Možno overiť, že sa teória zhoduje s celkom známych faktov a evidentných skutočností.
- e. Teória je systematizovaná formulácia, ktorá sa snaží zjednotiť požiadavky vychádzajúce z humanistickej tradície (špekulatívnosť, kreativita a p.) s požiadavkami scientistickej tradície (merateľnosť, rigoróznosť, induktivita, predikčná sila a pod.)

Znamená to teda venovať zvýšené úsilie rozvoju početných teórií sociálnej práce, nie jednej, ale ich pluralite. Pluralita vedeckých teórií neobišla ani sociálnu prácu. I tu sme svedkami toho, že nemožno ani nájsť ani vybudovať jednu všeobšiahlu teóriu, ktorá by dokázala všetko vysvetliť a nájsť odpovede na všetky otázky, vrátane prognóz spoločensky nežiaducich javov a problémov v spoločnosti. Lyotardovský tzv. koniec veľkých narácií postihol v plnom rozsahu i sociálnu prácu. Na rozdiel od všeobecnej teórie SP sme svedkami prieniku konštruktivismu, ako „konceptie dáždniaka“, pod ktorý sa dajú zahrnúť rôzne teoretické záujmy a výskumné stratégie. Základnou črtou pluralizmu sa stáva i v SP existencia mnohorakosti a rozdielnosti, ktoré sa neraz vzájomne dopĺňujú, ale neraz i vylučujú, prípadne si aspoň vzájomne sa budú odporovať.

2. Významné je rozvíjať metodologickú dimenziu sociálnej práce, ako teoretickú disciplínu, zaoberajúcu sa metódami získavania, spracovávania a interpretácie dát. Táto dimenzia je o to zložitejšia, že sociálna práca vznikla ako priesečník viacerých vedných disciplín, osobitne práva, sociológie a sociálnej psychológie, ktoré disponujú svojimi špecifickými výskumnými postupmi. Z metodologického hľadiska predstavuje pluralizmus v súčasnej SP jednu z najbežnejšie využívaných teórií vedy, ktorá svoju pozornosť zameriava na štúdium vzťahov jednotlivca, sociálnych skupín, a štátu a globálnej spoločnosti.

3. Okrem uvedených podmienok rozvoja teórií SDP a metodológie je nevyhnutné rozvíjať výskum, primárny, sekundárny, i medzinárodný komparatívny, budovať archívy výskumov a báz dát. Tu platí v plnom rozsahu to, čo sme povedali o teórii: Tak ako SP ako vedecká disciplína nemôže byť budovaná bez teórií, nemôže byť budovaná ani bez empirických poznatkov a faktov, ktoré nebudú spočívať iba na štatistickej evidencii, ale sa budú môcť oprieť o vedecké výskumy.

4. Napokon dôležité je rozvíjať edukačné aktivity v príprave odborníkov SP vo viacerých vedných odboroch, osobitne v spoločenskovedných disciplínach, ktoré sú jej súčasťou. Bez vzdelaných sociálnych pracovníkov, tak v teóriách sociálnej práce, ako i v metodológii nemožno očakávať rozvoj ani empirického výskumu, ani metodológie, ani teórie. Sebalepšie vybudovaná teória i metodológia ako veda o metódach zostanú „na papieri“, ak tu nebudú dostatočne vzdelaní a pripravení sociálni pracovníci s nimi pracovať. Požiadavka zaradiť SP do systému vzdelávania sa netýka len právnického štúdia, ale aj sociologického, psychologického a sociálno-filozofického, ako i do vzdelávania v oblasti kriminológie ako akademickej disciplíny. Existencia hraničných vedných disciplín umožňuje venovať pozornosť vzdelávaniu v týchto disciplínach, ale i v prírodných vedách, osobitne v sociobiológii, antropológii a geografii.

5. Napokon významná je i **medzinárodná spolupráca**, viac ako kdekoľvek inde, pretože SP v súčasnej spoločnosti už dávno prekročila hranice nielen jednotlivých štátov, ale i svetadielov. Rozvíja sa medzinárodná spolupráca prostredníctvom vzniku celého radu medzinárodných organizácií.

Sme presvedčení, že SP nebude pútať pozornosť len príslušníkov tejto spoločenskovednej disciplíny, ale bude stále viac predmetom úvah aj filozofov, etikov, sociológov, psychológov, psychiatrov, etnografov, demografov a predstaviteľov ďalších vedných odborov, praktikov, profesionálov, ale aj širokej laickej verejnosti a, pochopiteľne, i vlád a parlamentov.

Internacionalizácia a sofistická spoločensky nežiaducich javov bude posilňovaná zdokonaľovaním organizovaných foriem (napr. kriminality) medzinárodným presahom (napr. chudoba, konzumácia drog) a bude stavať vlády aj tých najvyspelejších a najbohatších krajín sveta do takmer bezvýchodiskového postavenia, keď nebudú schopné spoľahlivo ochrániť svojich občanov, a možno ani seba“ (Holcr, Chalka, 2000 str. 30). Je preto nanajvýš dôležité venovať rozvoju poznania v SP ako vedy o spoločensky nežiaducich javoch a možnostiach ich riešenia i predvídania čo najvyššiu pozornosť.

A na záver slovami K. Poppera: K otázkam vzťahu teórie a praxe, ktorá je neraz predmetom vášnivých diskusií možno poznamenať: Lebo (K. POPPER 1997, s. 290) „...v dejinách vedy je to vždy teória a nie experiment, vždy idea a nie pozorovanie, čo otvára cesty k novému poznaniu... ale súčasne (pozn. autora) je to vždy experiment, ktorý nás chráni pred sledovaním cesty, ktorá nikam nevedie: pomáha nám dostať sa zo zaužívaných koľají a vyzýva nás k nájdeniu novej cesty“.

Literatúra

- DOROS, G. AND GEIER, A. B. 2005 Probability of replication revisited: comment on “An alternative to null-hypothesis significance tests”. Psychological Science, December, 2005. Volume 16, Number 12. ISSN: Print: 0956-7976
- HAUSKELLER, M. 1994 „Alfred North Whitehead – Zur Einführung“, Junius Verlag, Hamburg, 1994, ISBN 3885068958, S. 77
- HAUSKELLER, M., 1994 The grounds of ethical judgement: New transcendental arguments in moral philosophy., ETHICS, vol. 114, no. 4, 2004, 823-827
- CHALKA, R., HOLCR, K., HOLOMEK, J. 2000 Prognóza vývoja kriminality v Slovenskej republike. - 1. - Bratislava : Akadémia PZ ISBN 80-8054-141-80
- ONDREJKOVIČ, P. 2001: Sociálna patológia. Bratislava: Veda 2001, tretie preprac. a rozšir. vyd. 2009, ISBN 978-80-224-1074-8
- ONDREJKOVIČ, P. 2007 Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu. Bratislava: Veda ISBN 80-8050-982-4.
- POPPER, K. 1997: Logika vědeckého skoumání. Praha: Oikoymenth 1997 ISBN 80-86005-45-3
- RIFKIN, J. 2004 The European Dream. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin ISBN 1-58542-345-9
- Sociální práce /Socialna praca: odborná revue pro socialní práci. ISSN 1213-624

Teoretické ukotvenie sociálnej práce so špecificky orientovanou mládežou¹

Peter Patyi

Abstrakt

Sociálna práca s jednostranne špecificky orientovanou mládežou je v podmienkach strednej Európy prakticky neprebádanou oblasťou sociálnej práce. Odborná verejnosť venuje minimálnu pozornosť fenoménom, ktoré sú prirodzenou súčasťou rozvíjajúcej sa demokratickej spoločnosti a môžu do veľkej miery negatívne ovplyvniť pozitívny vývoj. Pozornosť sociálnych pracovníkov sa upiera na prácu s mládežou prevažne v mainstreamovom prostredí, ktoré je z pohľadu odboru a profesie atraktívne pre svoje jednoduché definovanie a možnosti tvorby metodických postupov. Práca s mládežou špecificky orientovanou si však vyžaduje progresívne prístupy, ktoré v stredo európskych podmienkach doposiaľ nie sú známe. Preto je potreba teoretického ukotvenia a východiskového definovania danej oblasti legitímna. Fenomény ako extrémizmus, radikalizmus či fanatizmus sú v dnešnej dobe neprehliadateľnými spoločenskými aspektmi v celosvetovom meradle. Sociálna identifikácia mládeže v rámci ideologickej orientovaných kontrakultúr je reálnym javom, ktorý si zasluhuje dostatočnú pozornosť predovšetkým zo strany sociálnej práce.

Kľúčové slová: Riziková mládež. Subkultúra. Kontrakultúra. Extrémizmus. Radikalizmus. Spoločnosť. Konflikt. Sociálna práca.

Abstract

Social work with youth oriented specifically unilaterally in conditions of central Europe virtually unexplored field of social work. The experts paid minimum attention to phenomena that are a natural part of developing a democratic society can largely affect the positive development. Attention of social workers are focused on youth work mainly in mainstream environment that is from the perspective of the department and the profession attractive for its simple definition and the possibility of methodological approaches. Working with youth - specific oriented, however, specifically requires a progressive approach to the central conditions are not yet known. It is therefore necessary theoretical anchors and starting to define the legitimate field. Phenomena such as extremism, radicalism and fanaticism are nowadays eye-catching social aspects in the world. Social identification in youth-oriented counterculture ideology is a real phenomenon that deserves sufficient attention, particularly by social work.

Key words: Risk youth. Subculture. Counterculture. Extremism. Radicalism. Society. Conflict. Social work.

Úvod

Vývoj spoločnosti na začiatku nového desaťročia je ovplyvňovaný množstvom nových a rozvíjajúcich sa trendov, ktorých progres je na enormnom vzostupe a spoločnosť samotná má problém vyrovnávať vznikajúce nerovnosti a obratne ich spracovávať ešte v ich priebehu. Sociálna práca ako moderná a dynamická vedná disciplína a profesia je súčasťou tohto vývoja. Preto je nevyhnutné aby sa spoločne so zmenami spoločnosti menili i sociálne vedy a ich prístupy v závislosti od potrieb a časopriestorovej continuity. Dôležitým aspektom eskalujúcich sociálnych problémov sú predovšetkým ich aktéri. Nehovoríme tu však o aktéroch politickej moci ovplyvňujúcej dianie v spoločnosti ale o priamych účastníkoch sociálnych konfliktov ku ktorým každodenne dochádza v jednotlivých sociotopoch. Keď nazeráme na sociálny konflikt z pohľadu sociálnej práce a teda vnímame ho, ako opisuje *Jana Levická* (2002, s. 69), ako „*stret vyplývajúci z rozdielnych cieľov, hodnôt v orientácii jednotlivých aktérov konfliktu*“ úlohou sociálnej práce je teda „*hľadať príčiny vzniku týchto stretov, odhaľovať možnosti ich riešenia, vypracovávať metódy práce., ktoré by viedli k spoločenskému konsenzu.*“ (Levická, 2002, s.69). O spoločenskom konsenze uvažuje aj Lewis A. Coser, podľa ktorého je spoločnosť výsledkom procesov, ktoré majú kooperatívny i konfliktný charakter a konflikty pritom plnia pozitívne a negatívne funkcie. Okrajové konflikty týkajúce sa menej podstatných záležitostí môžu spoločnosť posilňovať, naopak tie konflikty, ktoré ohrozujú jej základný konsenzus a solidaritu, pre ňu môžu byť osudné a viesť

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0957/11 - Evalvacia sociálnych služieb

k jej rozpadu. Prezierať spoločnosť preto vytvára inštitucionalizované kanály, ktoré usmerňujú konflikty tak, aby neohrozovali jej základné hodnoty. Väčšie množstvo okrajových konfliktov môže byť menej nebezpečné, ako jeden konflikt zásadný. (*Šubrt, Balon, 2010*)

Je preto zrejmé, že potreba vytvárania novodobých inštitúcií pri riešení súčasných konfliktov vychádzajúcich z premenlivosti sociálnych javov v dlhodobom časovom horizonte je legitímna. Môže sa zdať, že teória sociálneho konfliktu nijako nezapadá do teoretickej koncepcie sociálnej práce s jednostranne špecificky orientovanou mládežou. Je preto potrebné predstaviť danú oblasť v potrebnom rozsahu.

Nasledujúce riadky sú venované fenoménu, ktorý je v súčasnosti pozorne sledovaný vzhľadom na udalosti v Nórsku z júla 2011. Extrémizmus a radikalizmus je momentálne vysoko atraktívnou témou v sociálnej práci, nakoľko v podmienkach strednej a východnej Európy je vplyv tohto aspektu nezanedbateľný pri práci s mládežou. Termín extrémizmus a radikalizmus však v teoretickej oblasti sociálnej práce neexistuje, preto je nutné vychádzať z termínov ako „jednostranne špecificky orientovaná mládež“, ktoré položili základ pre ďalšie možnosti teoretického ukotvenia novodobých fenoménov v rámci sociálnych teórií.

1 Globalizácia ako determinant

Moderné sociálne teórie, teda i teórie sociálnej práce sú v posledných desaťročiach čoraz viac podmienené javom, ktorý sa stal determinantom vývoja celej spoločnosti. Podľa *Václava Mezřického (2003, s. 123)* „*tak ako spoločnosť na celom svete, tak i vedné odbory musia udržiavať krok a držať sa trendov práve kvôli „globalizácii“, ktorá je dnes javom, pred ktorým neuniklo žiadne moderné spoločenstvo, ktoré sa mu nútene alebo dobrovoľne muselo podriaďovať. Globalizácia zasahuje do ľudského vzťahu k svetu ešte výraznejším reduktívnym spôsobom ako modernizácia.*“ Moderný vek obrovskou mierou otvoril priestor k davovému správaniu, davovej hystérii a k prebudeniu zabudnutých hrôz iracionality jednania, prenasledovania a zabíjania organizovaného a ticho schvaľovaného veľkým počtom obyvateľov obávajúci sa o to, aby sa sami nestali obeťami.

V moderných dejinách sa výstražné pripomienky hrôz stredoveku nestali minulosťou, ale v mnohých prípadoch boli dokonca prekonané. Skúsenosti 20. Storočia silno otriasli predstavou o dobrej ľudskej prirodzenosti rozumného človeka humanistickej viery. To je podľa *Mezřického (2003)* veľký problém.

Vzťah medzi globalizáciou a sociálnou zmenou vyvoláva významné otázky o povahe a dynamike modernity a o dlhodobých trajektoriách zmien v priebehu tisícročia.

Podľa *Austina Harringtona (2006)* problém pojmu globalizácia nespočíva v tom, že mu chýba zmysel, ale v skôr v tom, že sa stal zastrešujúcim výrazom pre množstvo rôznych sociálnych zmien. Ako ďalej *Harrington (2006, s. 387)* definuje, „*globalizáciu možno považovať za sériu vyvíjajúcich sa procesov, vzťahov a inštitúcií, ktoré sú obmedzené hranicami národných štátov a obsahujú výrazné nadnárodné prvky.*“

Z uvedeného je možné podporiť tvrdenie *Thomasa Hyllanda Eriksena (2008, s. 357)*, že „*politika či ekonomika sa integrujú do abstraktnej, anonymnej a celosvetovo prepojenej siete investícií, zmeny a migrácie. Neexistuje jedinec, ktorý by tento systém mohol rozhodujúcim spôsobom ovplyvniť.*“ Tak ako ani žiadna vedná oblasť nedokáže ovplyvniť tento vývoj, ale musí sa držať toho, čo tento vývoj prináša.

Globalizácia prináša mnoho pozitív ale i negatív. Práve negatíva sú významným prvkom pri utváraní moderných sociálnych teórií. Podľa *Johna Naisbitta (2006, s. 100)* „*ešte v roku 2000 sa hovorilo o prosperujúcej svetovej ekonomike a o tom, že práve vďaka globálnym telekomunikáciám a rozširujúcemu cestovaniu sa nevídanou rýchlosťou uskutočňuje výmena medzi kontinentmi.*“ Dnes pri celosvetovej finančnej kríze je ťažko

potvrdiť tieto tvrdenia. Globalizácia je naozaj z mnohých aspektov žiaducim javom. Ako tvrdí *George Soros (2002, s. 19)* „globalizácia ponúka takú mieru individuálnej slobody, akú by nemohol zaručiť nijaký jednotlivý štát.“ Ďalej však hovorí, že globalizácia má i negatívne stránky: *George Soros (2002, s. 19)*

- *Mnohým ľuďom, najmä v menej rozvinutých krajinách, globalizácia ublížila bez toho, že by našli oporu v sieti sociálneho zabezpečenia,*
- *Globalizácia spôsobila nerovnomerné rozdelenie zdrojov medzi súkromný a verejný sektor,*
- *Globálne finančné trhy sú náchylné na krízy.*

Všetky tri faktory sa kombinujú a vytvárajú tak nepriaznivý stav. Stav, ktorý v konečnom dôsledku vytvára vlnu sociálnych rozdielov a neistoty. Tá je zdrojom vytvárania pôdy pre rôzne myšlienky a rozvoj radikálneho nacionalizmu v krajinách, ktorý zasahuje do všetkých oblastí spoločenského života či už latentne alebo v otvorenej forme. O význame globalizácie v procese vytvárania nových sociálnych teórií a najmä ich aplikácie svedčí i vznik agentúr a mimovládnych organizácií s celosvetovou pôsobnosťou. OSN a iné organizácie, ako napríklad Červený kríž, Amnesty International či sieť „štvrtého sveta“, prispeli k rozvoju globálneho diskurzu o morálke a politike, i napriek tomu, že systém sankcií je doposiaľ slabý. Je ťažké nájsť univerzálne kritériá pre ľudské práva, ale globalizácia kultúry, politiky, ekonomiky i vojenskej moci si zrejme formuláciu týchto kritérií vyžiada. (*Eriksen, 2008*)

Spomenuté fakty môžu zjavne pôsobiť dojmom nesúvisu s témou, avšak pri hlbšej analýze moderných spoločenských fenoménov medzi ktorými je globalizácia na prvom mieste vychádza jednoznačný výsledok.

Moderné sociálne teórie sú jednoznačne ovplyvňované svetovými trendmi, ktoré ovplyvňujú predovšetkým sociálnu oblasť spoločenského života v každej krajine. I na základe spomenutých faktov môžeme potvrdiť, že fenomén extrémizmu, radikalizmu a obdobných javov v praxi sociálnej práce je podmienený stavom svetového hospodárstva a dopadmi jeho dôsledkov na našu spoločnosť. To si vyžaduje neustále formovanie prístupov v sociálnej práci k problémom, ktoré zasahujú do jej pôsobenia a vytváranie priestoru pre ich skúmanie v praxi. I preto by sa sociálna práca ako veda mala zaoberať stále novými problémami. Pretože skôr či neskôr môžu dôsledky týchto problémov dopadnúť na sociálnu štruktúru spoločnosti, ktorá je už dnes, v časoch finančnej krízy do veľkej miery nestabilná.

2 Extrémizmus a radikalizmus

Problematika definovania termínov z oblasti, ktorú táto práca predstavuje je z pohľadu sociálnej práce zásadná z dôvodu, že v teórii sociálnej práce sa nenachádza odborná definícia ani jedného z pojmov, ktoré sa v danom probléme používajú. Terminologicky, ale i výskumne a vedecky je krajná pravica oblasťou záujmu predovšetkým politológie, sociológie, histórie či právnych disciplín. Napriek tomu však vznikajú určité rozpory definovania konkrétnych pojmov v rámci jednotlivých odborov. Odborná verejnosť stále nie je jednotná vo vymedzení termínov ako je extrémizmus, ktorý je často reprodukován v žurnalistike, kde sa mu často pripisujú prívlastky neodborne reprodukovanej reality. V slovenských podmienkach všeobecne nie je extrémizmus novým pojmom, avšak v podmienkach odbornej verejnosti nie je stále dostatočne frekventovaný a autorsky definovaný. I napriek niekoľkým pokusom je na Slovensku stále málo odborných publikácií, ktoré by mu venovali dostatočnú pozornosť. V Českej republike je situácia v rámci odborného objasňovania špecifických termínov v danej oblasti o poznanie lepšia. Pre potreby práce sme sa zamerali v zásade na pravicový extrémizmus. V rámci primárneho extrémizmu hovoríme aj o ľavicovom extrémizme

a v rámci sekundárneho extrémizmu rozlišujeme extrémizmus náboženský, ekologický a etnický. (Milo, 2007) Tieto formy extrémizmu však neboli predmetom skúmania tejto práce.

Český politológ Jan Charvát (2007) priamo vyjadruje názor, že samotný termín extrémizmus môže byť chápaný v mnohých podobách, pretože žiadna univerzálna a platná definícia nie je stanovená. Pojem extrémizmus sa snaží vysvetliť od jeho etymologických základov, kedy význam latinského slova *extremus* označuje ako „najvzdialenejší“ alebo „najkrajnejší“. Z politologického hľadiska je potom daný pojem na pomyselnéj politologickej škále umiestnený na takej pozícii, ktorá je najvzdialenejšia od politického stredu. Petr Kupka et. al. (2009) z Masarykovej univerzity v Brne tiež upozorňujú, že termín extrémizmus v rôznych kontextoch môže nadobúdať iný obsah na základe čoho môže dochádzať k nedorozumeniam pri prechádzaní z politologického kontextu do kontextu právneho, sociologického či kriminalistického. Právnik Daniel Milo (2004) označuje extrémizmus za žurnalistický alebo politologický pojem, ktorý sa veľmi úzko prelína aj so sociologickým pohľadom. „Charakterizuje proti – systémový postoj, je postojom krajne vyhrotenej, demokratickému systému nepriateľskej ideológie, postojov a názorov, ktoré sa objavujú v pozadí deštruktívnych aktivít. Pritom za deštruktívne, nežiaduce a nebezpečné je nutné považovať také aktivity, ktoré pôsobia či už priamo, alebo v určitom časovom horizonte, deštruktívne na existujúci demokratický systém a snažia sa ho nahradiť systémom typu totalitného režimu, diktatúry, anarchie a pod. Cieľom a dôsledkom takýchto aktivít je zničiť demokratický systém.“ (Milo, 2004, s. 12)

Vo Veľkej Británii sa pojem extrémizmus nepoužíva vôbec, pretože je považovaný za nepresný. Legislatíva Veľkej Británie používa jasne definované pojmy ako napríklad terorizmus, subverzia či sabotáž. (Milo, 2007) Podľa Lee McGowana (2004) z univerzity v Belfaste je však pojem pravicový extrémizmus všeobecne prijatý a používa sa vo vzťahu ku všetkým stranám, organizáciám a jednotlivcom, ktorých sebaurčenie a aktivity vykazujú niekoľko konkrétnych rysov, ktoré autor popísal spomedzi iných odborníkov najdetailnejšie a najpresnejšie. Danými rysmi sú: „nacionalizmus, etnocentrizmus, xenofóbia, zvlášť skryté za závojom antisemitizmu a rasizmu, antipluralizmus, antikomunizmus, antiparlamentarizmus, militarizmus, uvažovanie sústredené na právo a poriadok, túžba po autoritatívnom štáte vedeným jedným človekom, nezriedka sympatie ku konšpiračným teóriám, prijímaním násilia ako primeraného prostriedku politického jednanja.“ (Lee McGowan, 2004, s. 19) Právny poriadok Slovenskej republiky pojem extrémizmus nedefinuje, avšak v legislatíve sa pod extrémizmom podľa Odboru násilnej kriminality Prezídia policajného zboru (2008, s. 1) rozumejú aktivity, „ktoré vyvíjajú jednotlivci alebo skupiny osôb s názormi výrazne vybočujúcimi zo všeobecne uznávaných spoločenských noriem, (...) ktoré útočia proti demokratickým princípom, spoločenskému usporiadaniu, životu, zdraviu, majetku alebo verejnému poriadku.“

I napriek rôznorodým prístupom a snahám definovať základné termíny spojené s problematikou krajnej pravice existuje neustále problém so zamieňaním pojmov, predovšetkým pojmov extrémizmus a radikalizmus na základe ktorého často dochádza k rôznym nedorozumeniam i keď podľa Mareša (2003) je objektívne problematické určenie hranice medzi extrémizmom a radikalizmom, ktoré je spôsobené radou spoločných atribútov.

Tak ako termín extrémizmus, tak i radikalizmus sa snažil Jan Charvát (2007) rozložiť na začiatok etymologicky. Slovo radikálny má svoj pôvod v latinskom slove „*radix*“, ktoré označuje „koreň“. Radikalizmus je teda také jednanie či riešenie, ktoré „ide ku koreňu“. Miroslav Mareš (2003, s. 33) konštatuje, že „pojmom radikálny sa v rôznom časopriestorovom kontexte označovala rada častí politického spektra a v rámci výskumu je používaný ako umiernené označenie pre subjekty a idej, ktoré sa nachádzajú v blízkosti extrémistického priestoru, ale v žiadnom prípade nie v ňom.“ Na základe analýzy prác niekoľkých odborníkov sa dá zhrnúť rozdiel medzi extrémizmom a radikalizmom, ktorý

najvýstižnejšie opísali Kupka *et. al.* (2009, s. 18): „*zatiaľ čo s výrazom extrémizmus sa bežne spája jednoznačná negácia liberálnej demokracie, antiparlamentné a protiústavné ciele a ide o pojem s negatívnym zafarbením, termín radikalizmus a adjektívum radikálny odráža skôr metódu postupu, ktorá nemusí byť nutne spojená so sponchybnovaním demokracie a s novými pravicovopopulistickými či pravicovými autoritatívnymi stranami.*“

3 Riziková mládež a subkultúra

V súčasnej dobe je stále väčšia pozornosť v praxi sociálnej práce orientovaná na prácu s rizikovou mládežou, kde mládež ako takú môžeme pokladať za jeden z dôležitých determinantov ďalšieho vývoja spoločnosti. Riziková mládež sa podľa Matouška (2005) objavuje ako sociálny problém historicky až v novoveku. Ako ďalej uvádza „*na vzniku fenoménu rizikovej mládeže sa podieľajú rôzne spoločenské zmeny prebiehajúce v západných spoločnostiach v posledných dvoch storočiach.*“ (Matoušek, 2005, s. 267) Britský sociológ Anthony Giddens (1984) považuje za dôvod vzniku tohto fenoménu predovšetkým oslabovanie systémov sociálnej kontroly, ktoré ovplyvňovali tradične tie sféry života, ktoré sa dodnes pokladajú za súkromné. Hlavným problémom podľa Giddensa (1984) je predovšetkým to, že rodina sa stala „škrupinovou inštitúciou“, pretože je zakladaná výhradne pre potreby emočného uspokojovania dospelých, je málo stabilná a veľa detí vyrastá s jedným rodičom, ktorého výchova v niektorých prípadoch nestačí.

Pod pojmom „riziková mládež“ môžeme rozumieť dospievajúcich, u ktorých je vyššia pravdepodobnosť výskytu sociálne patologického správania. Toto označenie môže v sebe niesť dva významy. Odkazuje na ohrozenie pozitívneho vývoja mladého jedinca a súčasne upozorňuje na nebezpečenstvá, ktoré títo dospievajúci ľudia môžu predstavovať pre spoločnosť.

V oblasti radikalizmu či extrémizmu možno hovoriť i o práci s určitou konkrétnou skupinou. V tomto smere danú skupinu veľmi výstižne označuje Levická (2002, s. 291) ako „*jednostranne špecificky orientovanú mládež.*“ Definuje ju ako „*deti a mládež, v ktorých správaní sa objavujú prvky problémového, či asociálneho a niekedy až antisociálneho správania, ktoré je však špecifické tým, že je orientované na presne vyhranenu oblasť.*“ (Levická, 2002, s. 291).

V rámci problematiky a v úzkych kontextoch je možné však hovoriť i o subkultúrach mládeže, ktoré môžeme, ale nemusíme považovať za indikátor problémov v oblasti práce s mládežou. Po roku 1989 a prudkých spoločenských zmenách, ktoré ovplyvnili a ovplyvňujú dodnes životy ľudí nie len na Slovensku, ale v celej strednej a východnej Európe, nastal stav, kedy hranice štátov boli stále prakticky uzatvorené avšak hranice prirodzeného vývoja spoločnosti sa otvorili do najväčšej možnej miery. Rýchly prílev nových informácií, ideí a myšlienkových prúdov znamenal skutočnú zmenu v priebehu niekoľkých rokov. Tieto zmeny sa dotkli samozrejme každej oblasti spoločenského života.

Jednu z prvých definícií pojmu subkultúra vytvoril v roku 1947 Americký sociológ Milton Gordon (1947), ktorý uvádza subkultúru ako „*pododdelenie národnej kultúry, zložené z kombinácie sociálno situačných zložiek, ako triedny status, etnický pôvod, mestské alebo vidiecke osídlenie a náboženská príslušnosť, ktoré tvoria svojou kombináciou fungujúcu jednotu, ktorá integračne upevňuje na nej sa podieľajúcich jedincov.*“ (Gordon In: Wolfgang, Ferracuti, 1967, s. 97) Podľa Gordona (In: Wolfgang, Ferracuti, 1967) je subkultúrou akékoľvek spoločenstvo ľudí, charakterizované určitými spoločnými znakmi vo vnútri vyššieho celku.

90. roky priniesli so sebou nespočetné množstvo alternatív, ktoré poskytovali mladým ľuďom náhradu za centralizovanú organizáciu voľného času. Ako píše Martin Vitko (In: Sýkora *et al.*, 1998, s.31) „*pionierske tábory, školské akcie a záujmové krúžky nahradilo*

porevolučné vákuum.“ Narastajúca nezamestnanosť a ekonomická kríza prispievali k vznikaníu mládežníckych spoločenstiev, ktoré sa začali formovať do konkrétnych podôb, organizovať vlastnými prostriedkami a fungovať nezávisle od zavedeného systému chodu spoločnosti. Tieto skupiny mladých ľudí boli v západnom svete v tej dobe už považované za tradičné alternatívy dominantnej kultúry. Na našom území však skutočný rozvoj subkultúr začal až po páde železnej opony. Ako vysvetľuje *Matoušek (2003, s. 84)* „*Subkultúry sú v našom prostredí zatiaľ javom okrajovým, čo neplatí o krajinách ekonomicky vyvinutejších, ktoré majú dlhšiu tradíciu slobodnej spoločnosti.*“

Problematikou alternatívnych kultúr sa v dnešnej dobe zaoberá celý rad spoločensko-vedných odborov, ktoré sa snažia hodnotiť, posudzovať či skúmať význam menších kultúrnych spoločenstiev vo vývoji spoločnosti ako celku. Mnoho autorov definuje subkultúru ako „*kultúru, ktorá je súčasťou inej, teda predpokladá sa, že dominantnej, ktorá tak vystupuje ako tá „pravá“.*“ (*Mistrík In: Džambovič et al, 1999, s. 4*) V sociologickom slovníku *The Penguin Dictionary of Sociology* sa používa definícia: „*Subkultúra je systém hodnôt, postojov, spôsobov správania sa a životných štýlov sociálnej skupiny v rámci väčšieho celku, ktorý môže tvoriť celá spoločnosť alebo organizácia.*“ (*Abercrombie, Hill, Turner (eds.), 2000, s 67*) Mládežnícke subkultúry ako také sú poväčšine chápané ako opozícia voči dominantnej kultúre väčšieho celku. *Hall a Jefferson (1970)* v tomto kontexte prisudzujú subkultúre úlohu primárnej referenčnej skupiny, ku ktorej príslušnosť dáva jednotlivcovi zmysel, pomáha pri vytváraní osobnej identity a poskytuje určité kompenzácie za zlyhanie v konvenčnej spoločnosti.

Z uvedených definícií vyplýva, že subkultúra je za každých okolností súčasťou niečoho vyššieho. Objavuje sa tu fakt, že dominantna v podobe uceleného systému hodnôt a určeného spoločenského zriadenia je vždy považovaná za základ spoločnosti, v ktorej sú ostatné dôležité prvky len súčasťou. Tento stav sa však dá považovať za prekonaný, pretože tieto prvky sú jednotlivo ako súčasti, ale celkovo tvoria daný systém. Dnes sú tieto zoskupenia neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho celku krajiny, a preto ich nemožno považovať len za určitú „*čiasťkovú kultúru, ktorá je integrálnou súčasťou sociálneho systému, alebo ako skupinu deviantných skupín, ktorá sa prejavuje ako antikultúra*“ (*Ondrejko, 2009*), ale za reálnu súčasť celku, ktorá vytvára celkový obraz spoločnosti a v ktorej sa prejavujú sociálne – ekonomicko – kultúrne aspekty krajiny v konkrétnom čase a priestore. Subkultúry vlastnia istý pozitívny i negatívny potenciál v podobe mladých ľudí, ktorí sa hlásia k ich príslušnosti alebo ľudí, ktorí sú ich súčasťou sprostredkovane (napríklad väzenská subkultúra). Za progres je teda možné považovať spoluprácu a vytváranie vzťahu medzi dominantou a alternatívou a nie jednosmerné pôsobenie štátu voči mládeži prekonanými metódami, ktoré sú dnes už prakticky nefunkčné. I keď je v slovenských podmienkach zaužívaný termín „*mládežnícka subkultúra*“, ktorý vychádza najmä z Parsonsovho pojmu „*youth kulture*“ (*Brake, 1985, s.40*) je potrebné upozorniť, že subkultúry ako také nie sú len problematikou zahŕňajúcou mládežnícke zoskupenia, ale komplexným kultúrnym súborom rôznych skupín občanov v rôznych oblastiach života spoločnosti ako celku.

Ako v každej krajine i u nás je fenomén subkultúr v súčasnosti vysoko frekventovanou témou z dôvodu potreby uznania tohto spoločenského prvku ako významného činiteľa najmä v oblasti práce s mládežou. Špecifikom strednej a východnej Európy v danej problematike je fakt, že subkultúry sa v našich podmienkach vyvinuli na dnešnú úroveň v priebehu dvoch desaťročí, čo je v porovnaní s krajinami kde alternatívy kultúry vznikali prirodzene či spontánne, o polovicu kratší časový úsek pre osvojovanie si hodnotovej orientácie danej kultúry. I z tohto dôvodu sa dnes spoločnosť bráni voči novým myšlienkovým prúdom. Subkultúry, ktoré vo Veľkej Británii vznikali v 60. rokoch u nás prenikli do povedomia a možnosti propagácie až na začiatku 90. rokov. resp. druhá vlna až na prelome storočí. (*Milo, 2003*) Je preto potrebné presne si vyšpecifikovať o aké subkultúry ide a čo tvorí ich základ

či hodnotovú orientáciu, pretože tieto spoločenstvá, ktoré neformálne združujú najväčší počet mladých ľudí majú významné postavenie pri výchove a ďalšom vývoji detí a mládeže či už s pozitívnymi alebo negatívnymi dôsledkami.

Na Slovensku sa v súčasnosti danou problematikou zaoberá len malá časť odborníkov. Neboli uskutočnené v podstate žiadne relevantné výskumy, ktoré by napomohli pri rozdelení mládežníckych komunit podľa určitých znakov, hodnôt, životného štýlu či názorov. Je to spôsobené aj tým, že od prvej polovice 90tych rokov je charakteristický výrazný „mix“ subkultúr, ktorý sa dá charakterizovať ako postmoderný mládežnícky štýl.

Dnes sa už nedá hovoriť, že existuje jedna subkultúra, ktorá charakterizuje jednu generáciu, všetky subkultúry vzájomne koexistujú. V niektorých prípadoch bývajú v konfliktnom vzťahu. Tieto skupiny sú často od seba ťažko odlišiteľné tradičnými identifikačnými znakmi, často vychádzajú z rovnakých ideologických prameňov, ich členovia majú podobné sociálne postavenie, majú podobné hodnoty atď., identifikačným znakom môže byť možno len ich názor. Avšak pri bližšom skúmaní sú odlišnosti zrejme. (Džambovič, 1999, s. 9) Toto skúmanie je možné uskutočniť za pomoci terénnej sociálnej práce, práce s mládežou v jej prirodzenom prostredí, infiltrácia jednotlivých komunit a následná verifikácia získaných informácií a faktov. Je dôležité pripomenúť metodické a etické aspekty daných postupov, ktoré do veľkej miery môžu ovplyvňovať výsledky podobných projektov.

Fakt, že činnosť extrémne orientovaných hnutí subkultúr je vo väčšine prípadoch nezlučiteľná s normami spoločnosti potvrdzuje najmä Koncepcia boja proti extrémizmu, vydaná Ministerstvom vnútra SR v roku 2006. Ako sa hovorí v jej úvode „*Koncepcia boja proti extrémizmu vychádza predovšetkým z konkrétnych poznatkov získaných v boji s extrémizmom, ale aj z informácií z najrôznejších oblastí spoločenského života, ako z domácich, tak aj zo zahraničných zdrojov. Hodnotí súčasný stav v oblasti boja proti extrémizmu v Slovenskej republike a určuje hlavné smery pre ďalšie zefektívnenie činnosti.*“ (Ministerstvo vnútra SR, 2006, s. 3) Koncepcia ďalej definuje aktérov extrémistického konania ako osoby alebo skupiny osôb, ktoré sa vyznačujú najmä:

- a) odmietaním platných všeobecne záväzných právnych predpisov a vysokou mierou názorovej, rasovej alebo etnickej neznášanlivosti,
- b) absenciou hmotných pohnútok,
- c) vnútornou motiváciou protiprávneho konania s prvkami agresivity a brutality,
- d) agresívnym správaním prejavujúcim sa fyzickými aktivitami v súvislosti s konaním spoločenských podujatí, ktoré smerujú k spôsobeniu fyzickej ujmy osobám, škode na majetku, alebo ktoré sú spôsobilé narušiť verejný poriadok.

I z toho dôvodu je viac než zrejme, že pôsobenie daných hnutí v spoločnosti je monitorované a kontrolované štátnym aparátom, pričom tento sa priamo podieľa či už pri represii alebo prevencii pred nežiaducimi vplyvmi týchto skupín a teda priamo považuje túto činnosť za sociálne – patologickú.

Autori Jana Levická a Peter Jusko sú jednými z prvých odborníkov v odbore sociálna práca, ktorý venujú určitú pozornosť terénnej sociálnej práci so skupinou skinheads či hooligans. Profesorka Levická naznačuje, že „*ak vychádzame z pomerov na Slovensku, väčšina „skínov“, alebo ich značná časť nie je extrémne pravicovo orientovaná a v tejto skupine mladých ľudí hrá rolu hlavne porušovanie noriem, upútavanie pozornosti, násilie a alkohol*“ a „*okrem toho, že členovia skupiny veria a „naplňajú“ svoju ideológiu, pridružujú sa aj iné individuálne problémy jednotlivých členov, na ktoré sa zameriava sociálny pracovník. Sú to problémy s alkoholom, financiami, strata dokladov, domova a iné.*“ (Levická, 2002, s. 292). Ďalej uvádza progresívne prepracovanú techniku práce s danou subkultúrou, ktorá obsahuje nasledovné požiadavky:

- Poznať skupinu a ideológiu hnutia, skúmať ak a do akej miery sa skupina približuje ideológii hnutia,
- Snažiť sa akceptovať názory cieľovej skupiny a vytvárať si toleranciu zo strany skupiny,
- Mať cieľ a plán práce so skupinou, poznať jednotlivých členov skupiny,
- Vymedzenie hraníc práce so skupinou,
- Streetworker nezdiera ideológiu skupiny a orientuje sa na subjekt,
- V prípade výtržníctva a násilia sa dištancuje od skupiny a oznámi skupine, že informuje políciu (i keď daný bod je z mnohých dôvodov viac či menej otázný),
- Ponecháva priestor pre komunikáciu a akceptuje ich postoj voči spoločnosti,
- Neodsudzuje slovné vyjadrovanie a postoje k životu mladistvých a neznačkuje ich podľa toho,
- Terénna sociálna práca s touto skupinou si vyžaduje spätnú väzbu, autoreflexiu a komunikáciu. (Levická (2002, s. 293)

Jednou z nových oblastí, v ktorej sa môže podľa Petra Juska (In: Bakošová, Macháček, 2009) uplatňovať sociálna práca je sociálne prostredie rizikových futbalových fanúšikov, ktorých nazývame hooligans (chuligáni). Ako ďalej uvádza podľa Čechlovského (In: Bakošová, Macháček, 2009, s. 54) „Sociálna a sociálnopedagogická práca s rizikovými futbalovými fanúšikmi je v zahraničí vysoko etablovanou oblasťou, ktorá sa však u nás takmer vôbec nerozvíja.“ Smolík (In: Bakošová, Macháček, 2009, s. 54) hodnotí, že „futbalové chuligánstvo je téma, ktorá vyžaduje interdisciplinárny prístup v sociálnych vedách, pričom môžeme akcentovať predovšetkým sociálnu pedagogiku a sociálnu prácu.“ Subkultúru hooligans zaraďujeme do pravicového názorového spektra, keďže značná časť skupiny je politicky pravicovo orientovaná a dokonca aktívna v rôznych pravicových radikálnych hnutiach. Daný fenomén sme objasnili v praktickej časti práce.

Terénny sociálny pracovník sa podľa Juska (In: Bakošová, Macháček, 2009, s. 57) pri práci s futbalovými chuligánmi zameriava na:

- monitoring situácie na fanúšikovskej scéne, ktorý napr. zahrňuje zhromažďovanie informácií o počte, štruktúre a aktivitách hooligans spojených s futbalom.
- analýzu spôsobov trávenia voľného času futbalových fanúšikov, kam okrem samotného fandenia patrí aj stávkovanie v stávkových kanceláriách, zberateľstvo súvisiace s futbalom, cestovanie na futbalové zápasy, návšteva pohostinských zariadení a diskusie o futbale, rekreačný šport a pod.
- priamu účasť na živote komunity futbalových ultras a hooligans, čiže skutočná práca v teréne, t. j. pobyt s fanúšikmi v hľadisku, spoločné cesty na zápasy a pod.
- prípravu atraktívnej ponuky voľno časových aktivít a podporných sociálnych služieb, ktoré by rizikových futbalových fanúšikov oslovili.

Dosiahnutie požadovaných výsledkov je možné dnes prakticky len pomocou spolupráce sociálnych pracovníkov, sociálnych či zážitkových pedagógov v spoločnej participácii s lídrami jednotlivých komunit, teda v skutočnom partnerskom prístupe. Dôležitým faktorom je zapojenie neformálnych vodcov komunit do procesu znižovania negatívnych javov v prvom rade v rámci vlastnej subkultúry a následne v rámci celej spoločnosti.

Záver

Vieme teda priamo pomenovať a definovať špecifickú oblasť sociálnej práce s mládežou v jej samotnej podstate. Nájsť a objasniť všetky jej špecifické premenné si však vyžaduje dlhoročnú náročnú prípravu a výskumnú činnosť. Oblasť práce s jednostranne špecificky

orientovanou mládežou a konkrétne so skupinami z prostredia radikálnych subkultúr je významne odlišná od práce s inými skupinami mládeže z pohľadu metodického, etického i sociálno - právneho. Preto i jej teoretické aspekty je potrebné podrobiť hlbšej filozofickej analýze v súlade s vhodnými sociálnymi teóriami.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- ABERCROMBIE, N., et al.: *The penguin dictionary of sociology*. London: Penguin Books: 4th edition, 2000.
- BAKOŠOVÁ, Z., MACHÁČEK, L., (ed.): *Mládež ako aktér sociálnej zmeny*. Trnava: KP FF UCM v Trnave. 184 s. ISBN 978-80-8105-096-1
- BRAKE, M.: *Comparative youth culture: The sociology and youth subcultures in America, Britain and Canada*. London: Routledge, 1985. 231 s. ISBN 0-415-05108-8
- CHARVÁT, J.: *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál, 2007. 183 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 098 – 6
- DŽAMBOVIČ R., KLOBUCKÝ, R.: 1998. *Súčasná subkultúra mládeže*. Bratislava: Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, 1999. 69 s. ISBN 80-85447-08-8
- ERIKSEN, H., T.: *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008. 408 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 465 – 6
- GIDDENS, A.: *The constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Malden: Polity Press, 1984. 221 s. ISBN 978-0-7456-0006-2
- HALL, S., JEFFERSON, T. (eds): *Resistance through rituals*. London: Hutchinson, 1976.
- HARRINGTON, A., A KOL.: *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006. 496 s. ISBN 80 – 7367 – 093 – 3
- KUPKA, P. et al.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. 268 s. ISBN 978 – 80 – 210 – 4845 – 4
- LEVICKÁ, J.: *Na ceste za klientom*. Trnava : ProSocio, 2006. 334s. ISBN 80-969454-0-8
- LEVICKÁ, J.: *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2002. 284 s. ISBN 80-89074-39-1
- MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister & Principal, 2003. 655 s. ISBN 80 – 86598 – 45 – 4
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A.: *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003. 340 s. ISBN 80-7178-771-X
- MCGOWAN, L.: *Radikální pravice v Německu*. Praha: PROSTOR, 2004. 288 s. ISBN 80 - 7260 – 122 – 9
- MEZŘICKÝ, V.: *Globalizace*. Praha: Portál, 2003. 152 s. ISBN 80 – 7178 – 748 – 5
- MILO, D.: *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung, 2004. 119 s. ISBN 80 – 89149 – 03 – 0
- MILO, D. et al.: *Nemaj trému z extrému*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2007. 117 s. ISBN 978 – 80 – 96971 – 3 – 5
- NAISBITT, J.: *Mind Set! Reset your thinkong and see the future*. New York: Collins, 2006. ISBN0-06-113688-3
- ONDREJKOVIČ, P. et. al., *Sociálna patológia*. Bratislava: SAV, 2009. 580s. ISBN 978-80-224-1074-8
- SOROS, G.: *O globalizácii*. Bratislava: Kalligram, 2002. 127 s. ISBN 80–7149–490–9
- SÝKORA, E. et al.: *Pravicový extrémizmus na Slovensku a v Nemecku*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiffung, 1998. 40 s.
- ŠUBRT, J., BALON, J.: *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada Publishing, 2010. 232 s. ISBN 978-80-247-2457-7

VLÁDA SLOVENSKEJ REPUBLIKY: *Akčný plán predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2006 – 2008*. Bratislava: Úrad vlády, 2006.

WOLFGANG, E., FERRACUTI, F.: *The subculture of Violence. Crime & Delinquency*. Routledge. London: Routledge, 2001. 389 s. ISBN 0-415-25670-4-389

Kontakt:

Mgr. Peter Patyi

Trnavská Univerzita v Trnave,

Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava

Email: peter.patyi@gmail.com

II. REFLEXE PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE PROSTŘEDNICTVÍM VÝZKUMU – K ČEMU JE VÝZKUM UŽITEČNÝ PRO PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE

Veřejní opatrovníci a jejich zkušenosti z praxe

Lubica Juríčková,¹ Pavel Kliment,² Kateřina Ivanová,³ Jaroslav Filka⁴

Abstrakt

Intervence sociální práce se v praxi zřídka odehrávají bez přispění jiných pomáhajících profesí. Sociální pracovníci, kteří vykonávají funkci veřejného opatrovníka, se při péči o zdraví klienta bez spolupráce lékařů a sester neobejdou. V příspěvku jsou prezentovány dílčí výsledky z kvalitativního výzkumu realizovaného v roce 2011. Jedním z cílů výzkumu bylo zjistit, jak hodnotí sociální pracovníci, kteří vykonávají funkci veřejného opatrovníka, spolupráci se zdravotnickými pracovníky. V rámci kvalitativního výzkumu byla použita technika polostandardizovaného rozhovoru. Zkoumaný vzorek tvořilo 25 sociálních pracovníků z jedenácti obcí v Olomouckém a v Moravskoslezském kraji, kteří popisovali pracovní interakce vůči zdravotnickým profesím. Z výsledků výzkumu vyplynulo, že v rámci spolupráce všech pomáhajících profesí při péči o osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům je nutné zvýšit informovanost o problematice opatrovnictví dospělých osob mezi zdravotnickými pracovníky, zejména lékaři. Výsledky výzkumu mohou sloužit ke zkvalitnění systému péče o osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům, jakož i k edukaci jednotlivců a týmů pečujících o tyto osoby.

Klíčová slova: sociální práce; sociální pracovníci; veřejní opatrovníci; lékaři; sestry; osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům; týmová péče

Příspěvek je podpořen specifickým vysokoškolským výzkumným projektem IGA Univerzity Palackého v Olomouci, č. FZV_2011_006.

Abstract

Social care interventions are usually offered by health care and social care professionals. Social workers acting as public guardians cannot do without the cooperation of physicians and nurses when taking care of patients' health. The paper presents partial results of the qualitative research conducted in 2011. One of the essential aims was to identify how social workers, who hold the post of a public guardian, assess their cooperation with health care professionals. The semi-structured interview technique had been applied in the research. The sample consisted of 25 public guardians of eleven municipalities of the Olomouc Region and the Moravian-Silesian Region, who described the interaction of social work with health care professionals. The research results showed that in the cooperation of all the helping professions in taking care of persons deprived of legal capacity it is essential to raise awareness about the issue among health professionals, especially physicians. The research results may serve to improve the quality of care for the incapacitated persons, as well as educating individuals and teams caring for the incapacitated persons.

Key words: social work; social workers; public guardians; physicians; nurses; incapacitated persons; team care

1. Úvod

Sociální pracovníci, kteří vykonávají funkci veřejného opatrovníka (dále veřejní opatrovníci), spolupracují při péči o zdraví klienta se zdravotnickými pracovníky. Ustanovení funkce veřejného opatrovníka probíhá na základě zákona č. 40/1964 Sb. (§ 27, odst. 3): „Nemůže-li být opatrovníkem ustanoven příbuzný fyzické osoby ani jiná osoba, která splňuje podmínky pro ustanovení, ustanoví soud opatrovníkem orgán místní správy, popř. jeho zařízení, jestliže

¹ Ústav sociálního lékařství a zdravotní politiky, Lékařská fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Ústav zdravotnického managementu, Fakulta zdravotnických věd Univerzity Palackého v Olomouci

² Katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

³ Ústav sociálního lékařství a zdravotní politiky, Lékařská fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

⁴ Katedra pastorální a spirituální teologie, Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

je oprávněno vystupovat svým jménem.“ Primátor či starosta obce potom obvykle pověří výkonem opatrovnické funkce pracovníka sociálního odboru, aby jeho jménem jednal v běžných záležitostech u soudu a u jiných institucí v zájmu osob zbavených způsobilosti k právním úkonům.

Mezi typická oprávnění veřejných opatrovníků patří vyřizování běžných záležitostí (zajišťování jídla a bydlení, vyřizování důchodu, pokud nemá, spravování majetku apod.), včetně péče o zdraví osob zbavených ve způsobilosti k právním úkonům. Obecně platí, že opatrovník má oprávnění rozhodovat za dospělou osobu (tj. nad 18 let) zbavenou způsobilosti k právním úkonům a povinnost chránit zájmy dané osoby. Délka trvání opatrovnickví je stanovena na dobu neurčitou. Podle zákona č. 99/1963 Sb. (§ 193, odst. 1 a odst. 2) opatrovnickví podléhá kontrole ze strany soudu.

Veřejní opatrovníci v opatrovnickém procesu vystupují v roli „case“ manažera, mají tedy roli koordinátora aktivit směřujících ku prospěchu opatrované osoby. Podle Musila (2004:17) absence nebo chybná koordinace činnosti různých pomáhajících profesí mívá pro realizaci cílů sociální práce a pro její klienty neblahé a často fatální důsledky. Podporu nutnosti spolupráce se zdravotnickými pracovníky zdůrazňuje také Světová zdravotnická organizace v dokumentu „Zdraví 21“ (www.euro.who.int) a usnesení vlády České republiky k „Dlouhodobému programu zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky – Zdraví pro všechny v 21. století“ (www.mzcr.cz).

Veřejní opatrovníci se starají o specifickou skupinu obyvatelstva, tzn. o dospělé osoby, které okresní soudy zbavily způsobilosti k právním úkonům. Soud dospělou osobu zbaví způsobilosti k právním úkonům, jestliže osoba trpí duševní poruchou, která není jen přechodná a kvůli této duševní poruše osoba není vůbec schopna činit právní úkony⁵ (zákon č. 40/1964 Sb., § 10, odst. 1). Jinou možností je, že soud dospělou osobu omezí ve způsobilosti k právním úkonům ve dvou případech: a) osoba trpí duševní poruchou, která není jen přechodná a kvůli této duševní poruše je tato osoba schopna činit jen některé právní úkony, b) osoba nadměrně požívá alkoholické nápoje nebo omamné prostředky či jedy a kvůli tomu je schopna činit jen některé právní úkony (zákon č. 40/1964 Sb., § 10, odst. 2). Osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům nebo v ní omezené nemají volební právo, práva rodičovská, nemohou být osvojiteli, nemohou vlastnit řidičský průkaz apod. (Pavlovský, 2009:19).⁶

Ze statistických údajů Ministerstva spravedlnosti České republiky (www.justice.cz) vyplývá, že v České republice se počet osob zbavených způsobilosti k právním úkonům zvyšuje, např. v roce 2000 bylo zbaveno způsobilosti k právním úkonům (úplně i částečně) 1 173 osob. Počet osob zbavených způsobilosti k právním úkonům vzrostl v roce 2010 o 1 622 osob oproti roku 2000. Dochází tak i k nárůstu počtu veřejných opatrovníků (Engels, Köller, Pilgram, aj., 2009).

2. Kvalitativní výzkum

Kvalitativní výzkum vychází z výstupů mezinárodního projektu *Advocacies for frail and incompetent elderly in Europe* (dále ADEL), na kterém autoři v letech 2009 až 2010 participovali. V následujícím textu jsou prezentovány dílčí výsledky z kvalitativního výzkumu, a to hodnocení spolupráce s lékaři a sestrami.

⁵ „Právní úkon je projev vůle směřující zejména ke vzniku, změně nebo zániku těch práv nebo povinností, které právní předpisy s takovým projevem spojují.“ (zákon č. 40/1964 Sb., § 34)

⁶ Omezení způsobilosti k právním úkonům znamená, že soud v rozsudku vymezí, v jaké oblasti a v jakém rozsahu není člověk schopen činit právní úkony. Soud však může vymezit i tu oblast, ve které je osoba schopna činit právní úkony samostatně. Omezení způsobilosti obvykle postihuje oblast majetkoprávní.

2.1. Cíle kvalitativního výzkumu

Hlavním cílem kvalitativního výzkumu bylo zjistit aktuální problémy při výkonu funkce veřejného opatrovníka. Jedním z dílčích cílů kvalitativního výzkumu bylo zjistit názory veřejných opatrovníků na spolupráci s lékaři a sestrami.

2.2. Zkoumaný vzorek a metodika

Zkoumaný vzorek tvořilo 25 sociálních pracovníků⁷ z jedenácti vybraných obcí Olomouckého kraje a Moravskoslezského kraje (Olomouc, Přerov, Prostějov, Šumperk, Jeseník, Nový Jičín, Frýdek-Místek, Karviná, Ostrava, Opava, Bruntál). Jednalo se o 23 žen a 2 muže, kteří v době výzkumu vykonávali funkci veřejného opatrovníka. Zkoumaný vzorek byly vybrán metodou záměrného výběru. Naprostá většina veřejných opatrovníků (14 z 25) vykonává kumulovanou funkci (kromě opatrovnické agendy vykonávají i jinou činnost, např. starají se o seniory, vyplácí příspěvky na péči apod.). Většina veřejných opatrovníků (11 z 25) má středoškolské vzdělání. Nejdéle (23 let) vykonává opatrovnickou funkci žena a nejkratší dobu (3 měsíce) opět žena.

V rámci výzkumu byla použita technika získávání kvalitativních dat polostrukturovaný rozhovor. Rozhovory byly prováděny ve skupinách⁸ na 13 sociálních odborech městských úřadech či magistrátech vybraných obcí Olomouckého a Moravskoslezského kraje⁹ v únoru až dubnu 2011. Respondentům bylo položeno 5 otázek: 1. O jaké klienty se staráte? 2. Jak se o ně staráte? 3. Jak hodnotíte spolupráci s lékaři a sestrami? 4. Co vám ztěžuje vaši práci? 5. Co byste udělali pro zlepšení vaší práce? Rozhovory byly nahrávány na diktafon, následně přepsány, kódovány a kategorizovány s využitím metody obsahové analýzy.¹⁰ Všechny rozhovory proběhly se souhlasem zúčastněných.

2.3. Výsledky

Z odpovědí respondentů vyplynulo, že veřejní opatrovníci při péči o zdraví klienta spolupracují častěji s lékaři než sestrami. Z odpovědí respondentů vystihuje situaci tato přímá citace: „*My se sestřičkami nepřicházíme tak často do styku, vlastně jenom, když jdeme do té ordinace, potom třeba, když ten klient je v nemocnici, potom třeba, když chceme lékaře k telefonu ... ale se sestřičkami jsme zatím neměli problém.*“ I když veřejní opatrovníci nepřicházejí s všeobecnými sestrami často do styku, myslí si, že sestry jsou ochotnější a vstřícnější než lékaři.

Z analýzy kvalitativních dat vyplynulo, že veřejní opatrovníci při kategorii „Zdraví klienta“ tematizovali následující činnosti vůči lékařům:

⁷ Pro úplnost dodáváme, že k dané problematice projevíli zájem vypovídat i vedoucí sociálních odborů (11), jejich výpovědi však nejsou v tomto příspěvku zahrnuty.

⁸ Výhodou polostrukturované ohniskové skupiny je lepší možnost moderátora průběžně udržet základní úroveň diskuse o jednotlivých okruzích témat a přitom dávat účastníkům dostatečný prostor na individuální vyjádření i prostor pro práci se skupinovou interakcí. Nevýhodou je zejména vysoká náročnost na pozorovatelské schopnosti moderátora apod. (Miovský, 2006:180). Strukturovanější přístupy nabízejí výběr mezi větší možností dozvědět se něco o tom, co zajímá badatele, a menší jistotu, že je to právě to, co zajímá samotné účastníky (Morgan, 2001:56).

⁹ Dodáváme, že s ohledem na velikost Statutárního města Ostravy jsme záměrně oslovili tři úřady městského obvodu s největším počtem obyvatel.

¹⁰ Při aplikaci metody obsahové analýzy jsme pracovali jak se základním rámcem, tzv. manifestní obsahovou analýzou, tak s tzv. interpretativní obsahovou analýzou, tj. analýzou zkoumající také implicitní významy skryté v textu či jeho formě (Miovský, 2006).

- Sháníme klientům lékaře, pokud nemá.
- Doprovázíme klienty k lékaři.
- Radíme se s lékaři.
- Podepisujeme za klienty informovaný souhlas.
- Žádáme lékaře o vypsání lékařské zprávy o zdravotním stavu klienta.
- Vyřizujeme pro klienty, jejichž soběstačnost výrazně klesla, příspěvek na péči.

V rámci diskuse v ohniskových skupinách respondenti spontánně označovali výše zvolené činnosti buď za bezproblémové, nebo spíše problémové. Činnost „radíme se s lékaři“ byla označována jako bezproblémová. Ostatní činnosti byly shledávány za „spíše problémové“.

Bezproblémová činnost byla ve výzkumu hodnocena následovně: Všichni veřejní opatrovníci (25) se radí s lékařem nejčastěji o zdravotním stavu klienta a o jeho další léčbě a tuto spolupráci si pochvalují. Z odpovědí respondentů vybíráme: „Mne osobně se s lékaři spolupracuje výborně. Dnes mám zrovna schůzku s jednou psychiatrickou, kvůli jednomu klientovi, který s náma nespolečně pracuje [...], abychom se domluvily, co a jak dál, jak mám s ním komunikovat. A musím říct, že moje spolupráce s lékaři, teď nemluví, jaká je se špitálníkama, ne, mluvím o psychiatrech, tak ta je exkluzivní. Mám výbornou zkušenost, kdykoliv jsem něco potřebovala [...] věří, naslouchají, prostě mi poradí, co mám dělat, každej krok spolu konzultujeme.“ Veřejní opatrovníci (15 z 25) si myslí, že jedním z důvodů bezproblémové činnosti s psychiatry je zejména jejich častý kontakt s klientem, který s lékařem navázal bližší vztah, jehož znakem může být silná vazba a důvěra. Jiná odpověď: „Třeba máme tady výjimku, jednoho psychiatra, který má přehled o sociálních službách, on ví, že kromě domova pro seniory existují i jiná zařízení sociálních služeb ... zajímá ho, co bude s klientem po propuštění z nemocnice, zda má kde jít, tak tam ta spolupráce je výborná.“ Nebo: „Víte, občas se vyskytne problém s praktickým lékařem, ale oni to taky nemají jednoduché, jsou pracovně vytížení... my taky.“ Z odpovědí respondentů vyplynulo, že veřejní opatrovníci si často u lékaře ověřují, zda se klient dostavil na kontrolu a tuto spolupráci si pochvalují. Z odpovědí vybíráme: „... třeba se stane, že patnáctého má pán přijít na injekci, pokud nepřijde, šestnáctého mi volá paní doktorka, co se stalo, kdepak je pan K., prosím vás pošlete nám ho.“ Jiná odpověď: „Jsou lékaři, kteří jsou vstřícní, dokáží vyslechnout, projevují komplexní zájem o klienta, berou nás jako partnery a pak narazíte na lékaře, se kterými ta spolupráce prostě vážne.“

V rámci spolupráce mezi veřejnými opatrovníky a lékaři jako zásadní je možno vybrat tyto „spíše problémové“ činnosti:

1. Sháníme klientům lékaře, pokud nemá.
2. Doprovázíme klienty k lékaři.
3. Podepisujeme za klienty informovaný souhlas.
4. Žádáme lékaře o vypsání lékařské zprávy o zdravotním stavu klienta.
5. Vyřizujeme pro klienty, jejichž soběstačnost výrazně klesla, příspěvek na péči.

Z odpovědí veřejných opatrovníků vyplynulo, že veřejní opatrovníci (15 z 25) mají problém sehnat klientovi praktického lékaře a psychiatra. Veřejní opatrovníci si myslí, že jedním z důvodů odmítnutí přijetí pojištění do své péče může být i struktura klientely. Z odpovědí vybíráme: „Zkontaktovali jsme pět psychiatrů, každý z nich uvedl, že nové pacienty nepřibírá, dva z nich se poté ptali na podrobnosti, o jaké klienty se jedná, když jsme jim sdělili, že se jedná o osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům, řekli nám, že takové pacienty nepřijmou.“ Nebo: „A nám zase odmítnul přijmout klienta do péče praktický lékař.“

Veřejní opatrovníci nejčastěji doprovází klienta k psychiatrovi, k praktickému lékaři a k odbornému lékaři (neurologovi, gynekologovi apod.), nejméně k zubaři a do psychiatrické léčebny. Veřejní opatrovníci se při činnosti „doprovázíme klienty k lékaři“ setkávají v praxi především s těmito problémovými situacemi:

- a) s dlouhou čekací dobou na vyšetření a občas i s neochotou praktického lékaře klienta ošetřit. Z výpovědi vybíráme: „*S jedním klientem psychicky nemocným jsme tam seděli šest hodin, a to bylo domluveno, že přijdem. A už se stalo, že odmítl praktický lékař klienta ošetřit.*“ Nebo: „*Měli jsme paní, byla nechodící, byla na ulici a [...] dovezli jsme ji k praktickému lékaři a on vám řekne, teď je poslední den v měsíci, já dělám papíry, já vůbec nemám čas, zajděte si do nemocnice.*“
- b) se striktním vyžadováním přítomnosti veřejného opatrovníka u vyšetření klienta, ošetření nebo kontrole. Naprostá většina veřejných opatrovníků (23 z 25) si myslí, že jedním z důvodů, proč se lékaři tak chovají, je především nízké povědomí lékařů o institutu zbavení způsobilosti k právním úkonům, jakož i o poslání opatrovníků. Z odpovědí vybíráme: „*... oni neví, co ta funkce veřejného opatrovníka obnáší ... ale to není možné se všemi chodit k lékaři, když jich máte 15 a všichni jsou v terénu, jo?*“ Nebo: „*...a já zase říkám různým zařízením, který mají nějaký způsob s náma bojovat, a říkají nám, pokud nepřijdete s paní tou a tou, neuděláte doprovod, my ji neošetříme, tak já říkám, ale já nejsem doprovod, já nejsem pečovatelka, já jsem veřejný opatrovník, já zastupuji klienta v právních úkonech, jo, [...] my nemůžeme za to, že paní ta a ta nechodí na kontroly.*“ Nebo: „*Některej doktor ty vaše argumenty vezme, jinej ne.*“ Jiná odpověď: „*Je to tím povoláním.*“

Veřejní opatrovníci z 13 úřadů podepisují za klienty zbavené způsobilosti k právním úkonům informovaný souhlas jak s provedením vyšetřovacích nebo léčebných výkonů (zejména s operačním výkonem i s podáním anestézie), tak s převzetím do ústavní péče. Jiná situace je při podepisování souhlasu u klientů pouze omezených ve způsobilosti k právním úkonům. Z 13 úřadů nepodepisují informovaný souhlas za tyto klienty 4 úřady, protože zdravotnická zařízení to po nich nevyžadují. A co si o tom myslí veřejní opatrovníci? „*Znovu opakují, je to proto, že hodně lékařů vůbec se neseťkává s pojmem nesvéprávný, vůbec neví, co to je osoba omezená ve způsobilosti k právním úkonům a co to je osoba zcela zbavená ...*“ Nebo: „*A oni ani nevědí, kdo je veřejný opatrovník, co teďka mají dělat, jako s tím se setkáváme docela často.*“

A co ještě trápí veřejné opatrovníky? Z odpovědí vybíráme: „*Chtějí, abychom ten souhlas podepisovali i tehdy, když nejsme u příjmu klienta, anebo se nám stalo, že se jednalo o akutní operační zákrok v celkové narkóze, klienta přivezla sanitka bez nás a ta nemocnice po nás chtěla dodatečně podepsat souhlas s hospitalizací... ta odpovědnost za ty lidi je obrovská... my nemáme lékařské vzdělání, a tak jsme jim navrhli, aby požádali soud o zahájení řízení o vyslovení přípustnosti převzetí do ústavu.*“ A jak skončila diskuse na téma informovaný souhlas? Z odpovědí vybíráme: „*Asi to chce srozumitelný výklad, jak to dělat ... je to o těch kompetencích, ani my je nemáme jednoznačně vymezené.*“ Jiná odpověď: „*Ti lékaři ví, co dělají.*“ Některá zdravotnická zařízení vyžadují při podepisování souhlasu přítomnost veřejného opatrovníka, jiná zařízení posílají formulář k podpisu faxem. Veřejní opatrovníci se v praxi setkávají i s tím, že jim některá zdravotnická zařízení nesdělují, kdy klienta propustí. Z odpovědí vybíráme: „*My od nich nemáme zpětnou vazbu ... oni nám ho propustí z nemocnice a neřeknou nám o tom a my jim říkáme, že je nesvéprávný a prosíme je, aby se s náma spojili.*“

Když veřejní opatrovníci žádají lékaře o vypsání lékařské zprávy, tak se dokonce setkávají s tím, že praktičtí lékaři nejsou ochotni napsat aktuální vyjádření o zdravotním stavu klienta. Z odpovědí respondentů vybíráme: „*Ta praktická lékařka nám tady volala a řekla: Prosím vás, co to po mne chcete, já to nehodlám vypisovat a nebudu vám to vypisovat, já jsem vám v minulém roce v pololetí jedno vyjádření napsala. Navíc ten člověk tam u ní sedí.*“

Jiná odpověď: „Anebo čekáte hrozně dlouho na to vyjádření, my samozřejmě to potřebujeme co nejdřív, protože, když je někde nějaké místo v zařízení, tak potřebujeme tam tu žádost dát co nejdřív, aby ten náš klient byl ve hře o to místo, jo, a ne až za nějaký měsíc.“ Veřejní opatrovníci přemýšlí nad neochotou lékařů: „... to je asi o povaze toho člověka.“ Nebo: „Málokterý doktor má zájem vzdělávat se i v té sociální oblasti [...] taková ta stará garda těch lékařů, hlavně praktických lékařů, absolutně ne, oni žijou v představách domovů důchodců, že všichni jdou do domova důchodců. Když jsem řekla lékařům, že chci umístit klienta do domova se zvláštním režimem, tak mi řekl: Ježišmarjá, kam ho to chcete zavřít?“ Jiná odpověď: „Já chápu, že když je období chřipek, jsou zavaleni chřipkama a nemají k tomu ten prostor.“

Většina úřadů (10 z 13) má obtíže získat pro svého opatrovance rozhodnutí o přiznání příspěvku na péči. Veřejní opatrovníci si myslí, že posudkoví lékaři nezohledňují všechny aspekty zdravotního stavu u klienta s duševní poruchou, což může být důvodem nepřiznání odpovídajícího příspěvku na péči. Z odpovědí vybíráme: „A nás ani k tomu jednání nezhou, rozhodují o našich klientech bez nás.“ Nebo: „Oni nechtějí mluvit s námi.“ Jiná odpověď: „A oni nám ti posudkáři říkají: Víte co, tady dáme tu diagnózu podle své tabulky, a to co je, co říká soud, nás nezajímá, to je vaše věc.“

Na závěr rozhovoru veřejní opatrovníci ohodnotili spolupráci s lékaři a sestrami pomocí pětibodové škály, kde 1 je výborná spolupráce a 5 je velmi špatná spolupráce, viz tab. 1.

Tab. 1 – Hodnocení spolupráce s lékaři a všeobecnými sestrami

Zdravotní pracovníci	Hodnocení spolupráce pomocí pětibodové škály (průměrná známka)	
	Olomoucký kraj (5 úřadů)	Moravskoslezský kraj (8 úřadů)
Lékaři v lůžkových zdravotnických zařízeních, tj. v nemocnicích a v psychiatrických léčebnách	2,2	2,6
Lékaři v ambulancích:		
a) praktických lékařů pro dospělé	1,3	2,4
b) psychiatrických	1	2
c) zubních	0*	2,2
Posudkoví lékaři	1	3,6
Všeobecné sestry	1,3	1,9

*Veřejní opatrovníci z Olomouckého kraje nespolupracují ze zubními lékaři.

Veřejným opatrovníkům z Olomouckého kraje se nejlépe spolupracuje s psychiatry a s posudkovými lékaři, veřejným opatrovníkům z Moravskoslezského kraje se nejlépe spolupracuje s všeobecnými sestrami a s psychiatry.

2.4. Diskuse

Z výsledků kvalitativního výzkumu vyplynulo, že jedním z důvodů, který se na náročnosti opatrovnické funkce podílí a ztěžuje plnění úkolů veřejných opatrovníků, je nedostatečná spolupráce se zdravotnickými pracovníky, zejména s lékaři. K podobným závěrům dospěl i Paulík (2006) při výzkumu zvládnutí pracovní zátěže sociálních pracovníků. Veřejným opatrovníkům z Moravskoslezského kraje se hůře spolupracuje zejména s lékaři než veřejným opatrovníkům z Olomouckého kraje. Domníváme se, že při hodnocení spolupráce je nutné vzít v úvahu i objektivní charakteristiky, které podmiňují rozdíly mezi oběma kraji, např.

dostupnost zdravotní péči, počet praktických lékařů, případně jejich věk, vytíženost, informace apod.

Z výsledků kvalitativního výzkumu vyplynulo, že se zvyšuje počet osob zbavených způsobilosti k právním úkonům, kterým vybrané obce byly ustanoveny veřejným opatrovníkem, např. v Moravskoslezském kraji v roce 2001 se veřejní opatrovníci starali o 30 osob, v roce 2010 jich bylo o 345 více. Podobná situace je i v Olomouckém kraji, např. v roce 2001 se veřejní opatrovníci starali pouze o 9 osob, v roce 2010 jich bylo o 72 více. Rovněž z výstupů mezinárodního projektu ADEL vyplynulo, že roste počet osob zbavených způsobilosti k právním úkonům, zejména osob ve věku nad 65 let, čím vzrůstá také důležitost veřejných opatrovníků a jejich úlohy jako case manažera (Engels, Köller, Pilgram, aj., 2009, Ivanová, aj., 2009, Juričková, Ivanová, Kliment, 2011).

Stárnutí populace přináší společenské změny a klade značné a zcela nové nároky na stávající sociální instituce a současně vynucuje vznik nových institucí. Jde především o změny v sociální struktuře, změny ve vztazích jednotlivce a společnosti a o změny v rodinných strukturách. Situace vyžaduje celospolečenská řešení zejména v oblasti sociální politiky a sociální práce (Barry, Yuill, 2008). Proces stárnutí vždy ohrožuje autonomii jedince (Sýkorová, 2007). V této souvislosti Laan (1998) upozorňuje na nové otázky vztahující se k legitimitaci různých tradičních řešení v sociální práci, kam patří i legitimita opatrovnictví. Otázka se však nevztahuje na podstatu opatrovnictví, tj. zda pečovat o osoby bezmocné či mentálně postižené, ale naléhavě se ptá, do jaké míry, a za jakých podmínek je možno jednat za druhého (Ivanová, Juričková, Kliment, 2010).

Z analýzy kvalitativního výzkumu vyplynulo, že naprostá většina veřejných opatrovníků (20 z 25) si myslí, že jedním z důvodů „spíše problémové“ činnosti je nedostatečné povědomí lékařů o institutu zbavení způsobilosti k právním úkonům, jakož i o poslání opatrovníků. Problematika opatrovnictví dospělých osob je neznámá nejen laické, ale i odborné veřejnosti, což potvrzují veřejní opatrovníci ze zkoumaného vzorku i experti z České republiky (např. Liga lidských práv, občanské sdružení QUIP apod.). Bennett a Hallen (2005) jsou toho názoru, že zdravotničtí pracovníci by měli mít povědomí o opatrovnictví dospělých osob. Všeobecně je problematika opatrovnictví v České republice charakterizována zejména nedostatkem informací a neprovázaností jednotlivých úkonů v rámci systému opatrovnictví (Marečková, Matiaško, 2010, Mental Disability Advocacy Center, 2007). Na problémy opatrovnictví dospělých osob upozorňují i badatelé v zahraničí (Quinn, 2005, Wright, 2010, Teaster, et al., 2010 a jiní).

Výše uvedené poznatky podporuje i projekt ADEL (Engels, Köller, Pilgram, aj., 2009). Z výsledků výzkumu v rámci projektu ADEL vyplynulo, že v České republice nejsou k dispozici dostatečné podklady k tak závažnému rozhodování, jako je další směřování institutu opatrovnictví dospělých osob (sociodemografické údaje o opatrovaných osobách a jejich opatrovnících, údaje z gerontopsychiatrických léčeb aj.). Ze soudních statistik pouze vyplývá, že počet osob zbavených způsobilosti k právním úkonům narůstá (www.justice.cz). Je tedy možno formulovat jako problém, že v České republice neexistují podrobné analýzy o osobách zbavených způsobilosti k právním úkonům a o jejich opatrovnících.

Z analýzy kvalitativních dat vyplynulo, že dalším z důvodů „spíše problémové“ činnosti jsou nevyjasněné kompetence. Hellebrandová (2006) je toho názoru, že nevyjasněné kompetence můžou ztěžovat interdisciplinární spolupráci. Souhlasíme s názorem Hellebrandové (2006), že mezi bariéry, které ztěžují interdisciplinární spolupráci, lze zařadit i rozdílný status profesí, kulturu organizace a stereotypy. Podle Mlčáka (2005) sociální pracovníci cítí deficit především v profesních kompetencích psychologického charakteru a potom v kompetencích právní a organizační povahy.

3. Závěr

V rámci spolupráce všech pomáhajících profesí při péči o osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům je nutné zvýšit informovanost o problematice opatrovnictví dospělých osob mezi zdravotnickými pracovníky, zejména lékaři. Kvalitativní výzkum tak identifikoval další vzdělávací potřeby lékařů. Výsledky z výzkumu mohou sloužit ke zkvalitnění systému péče o osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům, jakož k edukaci jednotlivců a týmů pečujících o tyto osoby. Pro plnou objektivizaci dosažených výsledků by bylo vhodné pokračovat ve výzkumu a rozšířit ho na další obce a na zdravotnická zařízení v České republice, příp. i na rodinné opatrovníky.

Literatura

- Barry, A. M., Yuill, Ch. *Understanding the Sociology of Health: An Introduction*. London: Sage, 2008.
- Bennett, H., Hallen, P. Guardianship and financial management legislation: what doctors in aged care need to know. *Internal Medicine Journal*. 2005, 35: 482-487.
- Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky – Zdraví pro všechny v 21. století* [online]. Dostupné: <http://www.mzcr.cz/>.
- Engels, D., Köller, R., Pilgram, A., aj. *ADEL: Advocacies for Frail and Incompetent Elderly in Europe*. Interim Report. 2009.
- Hellebrandová, K. Interdisciplinární přístup. In *Interdisciplinární spolupráce*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006, s. 5.
- Ivanová, K., aj. *Advocacies for Frail and Incompetent Elderly in Europe*. [online]. 2009. Dostupné: <http://usl.upol.cz/>.
- Ivanová, K., Juričková, L., Kliment, P. Legitimita systému opatrovnictví. In *Aktuální otázky české a slovenské společnosti I*. Brno: Tribun EU, 2010, s. 265-277.
- Juričková, L., Ivanová, K., Kliment, P. Adult Guardianship System in the Czech Republic in Comparison with Selected European Union Countries. *Sociológia – Slovak Sociological Review*. 2011, 3: 266-283.
- Laan, G. *Otázky legitimity sociální práce*. Ostrava, Boskovice: Albert, 1998.
- Marečková, J., Matiaško, M. *Člověk s duševním postižením a jeho právní jednání: otázka opatrovnictví dospělých*. Praha: Linde, 2010.
- Mental Disability Advocacy Center. *Guardianship and Human Rights in the Czech Republic: Analysis of Guardianship Law and Policy*. [online]. 2007. Dostupné: http://www.mdac.info/documents/Czech_report_Czech.pdf.
- Ministerstvo spravedlnosti České Republiky. *Statistický přehled soudních agend* [online]. Dostupné: <http://portal.justice.cz>.
- Miovský, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006.
- Mlčák Z. *Profesní kompetence sociálních pracovníků a jejich hodnocení klienty*. Ostrava: Ostravská univ., 2005.
- Morgan, D. L. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 2001.
- Musil, L. „Ráda bych Vám pomohla, ale ...“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman, 2004.
- Paulík K. K otázce zvládnání pracovních nároků v sociální práci. *Kontakt*. 2006, 2: 292-300.
- Pavlovský, P., aj. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2009.
- Quinn, M. J. *Guardianships of Adults*. New York: Springer Publishing Company, 2005.

Světová zdravotnická organizace. *Health 21: the health for all policy framework for the WHO European region* [online]. Dostupné: <http://www.euro.who.int/>.

Sýkorová, D. *Autonomie ve stáří*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.

Teaster, et al. *Public Guardianship: In the Best Interests of Incapacitated People?* California: Praeger, 2010.

Wright, J. L. Guardianship for your own good: Improving the well-being of respondents and wards in the US. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2010, 33: 350-368.

Zákon č. 40/1964 Sb. [online]. Dostupné: [www: http://www.zakonycr.cz](http://www.zakonycr.cz).

Zákon č. 99/1963 Sb. [online]. Dostupné: [www: http://www.zakonycr.cz](http://www.zakonycr.cz).

Kontakt:

PhDr. Mgr. Lubica Juríčková

Lékařská fakulta, Ústav sociálního lékařství a zdravotní politiky, Univerzita Palackého v Olomouci, Hněvotínská 3, 775 15 Olomouc, Česká republika

Fakulta zdravotnických věd, Ústav zdravotnického managementu, Univerzita Palackého v Olomouci, Tř. Svobody 8, 771 11 Olomouc, Česká republika

e-mail: lubica.jurickova@upol.cz

Služby zamestnanosti v slovenských podmienkach a ich hodnotenie zamestnávateľmi

Martina Čierna¹

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá existujúcimi opatreniami aktívnej politiky zamestnanosti v slovenských podmienkach, s dôrazom na vybrané služby zamestnanosti zabezpečované štátnymi a súkromnými inštitúciami z pohľadu zamestnávateľov.

Poukazuje na hodnotenie konkrétnych procesov prebiehajúcich v rámci poskytovania spomínaných služieb, ako aj dielčích oblastí spolupráce inštitúcií so zamestnávateľmi, hodnotením ich spokojnosti a celkovej kvality, ktoré priamo vplyvajú na rozhodovanie zamestnávateľov pre využitie jednotlivých nástrojov aktívnej politiky zamestnanosti. Upozorňuje na potrebu analýzy situácie na trhu práce a prepojenia zúčastnených subjektov za účelom zefektívnenia a optimalizácie opatrení pre znižovanie nezamestnanosti.

Kľúčové slová: politika zamestnanosti, aktívna politika zamestnanosti, nezamestnanosť, inštitúcie poskytujúce služby zamestnanosti, zamestnávatelia

Abstract

The paper deals with existing measures of active employment policy in the Slovak conditions, with an emphasis on employment services provided by selected public and private institutions from the perspective of employers.

It refers to assessment of the specific processes in the provision of these services, as well as sub-areas of cooperation of institutions with employers in assessing their satisfaction and overall quality, which directly affect employers' decisions to use various instruments of active employment policy. Highlights the need for analysis of the situation on the labor market and interconnection of stakeholders in order to streamline and optimize the measures for reducing unemployment

Key words: employment policy, active employment policy, unemployment, institutions providing employment services, offices of work, social issues and family, recruitment and job agencies, employers

1 Úvod

Problematika politiky zamestnanosti je úzko spätá s rôznymi oblasťami fungovania spoločnosti, ako aj so samotným odborom sociálnej práce. Jej hlavné úsilie spočíva v snahe o zabezpečenie rovnováhy na trhu práce a tým znižovaniu nezamestnanosti ako výrazného negatívneho prvku s dopadom tak na život jednotlivca, ako aj celej spoločnosti. Snaží sa vytvárať podmienky pre zvyšovanie zamestnanosti prostredníctvom nástrojov a opatrení, ktoré majú za cieľ stimulovať a aktivizovať jednotlivých účastníkov trhu práce ku kooperácii a systematickému riešeniu problému nezamestnanosti.

„Všeobecne sa dá politika zamestnanosti vymedziť ako súbor opatrení, ktorými sú spoluutvárané podmienky pre dynamickú rovnováhu trhu práce a na efektívne využitie pracovných síl.“ (Krebs, 2005:292)

V praxi sociálnej práce sa stretávame s aktivitami nasmerovanými najčastejšie na nezamestnaných občanov a ich životných situácií ako prioritného predmetu záujmu odborníkov v danej oblasti. Stále je však pomerne málo priestoru venovaného zamestnávateľom, ktorí však predstavujú kľúčový subjekt v procese znižovania nezamestnanosti, keďže výrazne ovplyvňujú dopyt po pracovnej sile. Je teda v záujme tak štátu, ako aj ostatných subjektov trhu práce, aby im bol vytvorený potrebný priestor a podmienky smerujúce k podpore ich ekonomickému rastu a tým k tvorbe samotných pracovných miest.

V podmienkach Slovenskej republiky sú aktívne opatrenia politiky zamestnanosti definované najmä v Zákone č. 05/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení

¹ Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky PdF UK v Bratislave

niektorých zákonov, v znení neskorších predpisov a uskutočňované prostredníctvom štátnych a neštátnych inštitúcií poskytujúcich služby zamestnanosti, najmä úradmi práce, sociálnych vecí a rodiny a personálnymi agentúrami.

Uvedený zákon, okrem iného, upravuje opatrenia aktívnej politiky zamestnanosti vo viacerých oblastiach so špeciálnou pozornosťou venovanou znevýhodneným skupinám na trhu práce, keďže sa „ukázalo, že sú potrebné špeciálne zákonné a inštitucionálne iniciatívy, ktoré môžu posilniť sociálne skupiny, ktoré žijú v zvlášť náročných životných podmienkach sociálneho vylúčenia a majú výrazne menšie šance existovať v podmienkach voľného trhu.“ (Ondrušková, 2011:158)

Môžeme konštatovať, že politika zamestnanosti na Slovensku disponuje pomerne veľkým množstvom nástrojov a opatrení orientovaných tak na uchádzačov o zamestnanie, ako aj na samotných zamestnávateľov. Pokiaľ však nahliadneme do štatistík hovoriacich o ich reálnom využívaní, zistíme, že ich čerpanie zo strany zamestnávateľov je žalostne nízke. (viď www.upsvar.sk)

Zamestnávatelia ako účastníci trhu práce sa vyznačujú výrazným trhovým správaním, ktoré môžeme v našom kontexte chápať ako úsilie o získanie čo najkvalitnejších zamestnancov a pri vynaložení primeraného úsilia dosahovať čo najvyšší profit.

„Jednou z prioritných úloh, s ktorými sa každá spoločnosť pôsobiaca na trhu práce musí priebežne vyrovnávať, je potreba zabezpečiť, aby boli všetky pracovné miesta obsadené kvalifikovanými a spoľahlivými zamestnancami.“ (Ferjenčík, Bosáková, 2001: 57)

Na základe vyššie uvedeného je, teda zrejmé, že zamestnávatelia budú citlivo vnímať aj zložku kvality poskytovania služieb zamestnanosti jednotlivými štátnymi a komerčnými inštitúciami, ktoré majú byť ich hlavnými partnermi pre vytváranie možností na znižovanie nezamestnanosti v krajine.

2 Výsledky výskumu

V roku 2009 bol realizovaný výskum na vzorke 118 zamestnávateľov pôsobiacich v Slovenskej republike (bližšie Čierna, 2009), ktorý sa orientoval na zisťovanie využívania a vnímania služieb zamestnanosti, ako aj ich realizácie prostredníctvom štátnych a neštátnych inštitúcií.

Hlavným cieľom bolo konkretizovať jednak problémové oblasti v kvalite poskytovaných služieb, v ktorých by jednotlivé inštitúcie mali podniknúť kroky k zlepšeniu, jednak vyzdvihnúť tie, ktoré predstavujú pevný základ a je potrebné ich udržať a naďalej rozvíjať.

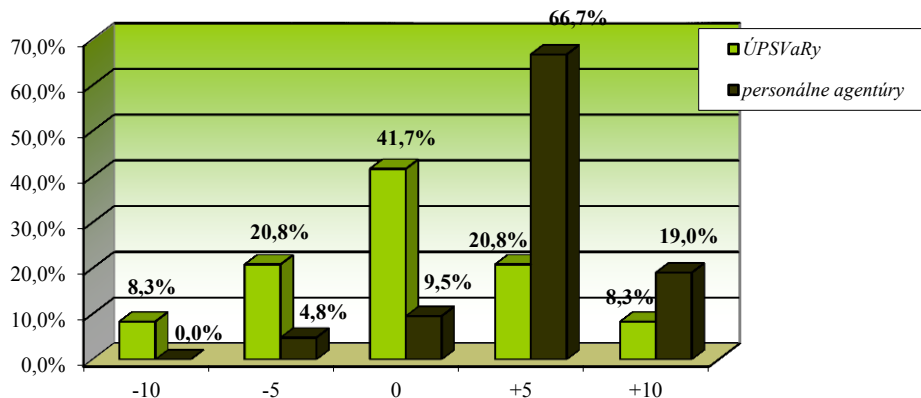
Respondentom bolo predstretých osem identických oblastí, ktoré sú často vnímané ako merítka kvality poskytovaných služieb, a pri ktorých mali na osi s číselnými hodnotami reprezentujúcimi konkrétne hodnotenie vysloviť svoj názor na úroveň jednotlivých zložiek, pričom stredný bod „0“ vyjadroval neutrálny postoj k danej oblasti, záporné hodnoty s ohľadom na vzdialenosť od nuly mieru negatívneho vnímania, teda „-5“ miernu a „-10“ úplnú nespokojnosť a kladné hodnoty, taktiež s prihliadnutím na vzdialenosť od nuly pozitívne hodnotenie zvolenej problematiky, kde bod „+5“ predstavoval uspokojujúce hodnotenie a bod „+10“ výrazne pozitívne hodnotenie.

Pre zachovanie objektivity výsledkov, boli do vyhodnotenia zapojení iba respondenti, ktorí reálne využili služby inštitúcií, ktoré hodnotili. Služby úradov práce aspoň raz využilo 66,7 % z celkového počtu respondentov a služby personálnych agentúr 58,3 % opýtaných. Prvou z predstretých oblastí bola spokojnosť s **prístupom zamestnancov** tej ktorej inštitúcie voči zamestnávateľovi, ktorý prejaví záujem využiť poskytované služby.

Spokojnosť a hodnotenie s prístupom zamestnancov jednotlivých inštitúcií vykazuje značne vyššie percentuálne rozdiely oproti predchádzajúcej oblasti. Ako možno zistiť z grafu

1, 41,7 % zamestnávateľov zapojených do výskumu hodnotí prístup zamestnancov v štátnej sfére na úrovni „neutrálne“, kým stupne „skôr negatívne“ a „skôr pozitívne“ na pomyselnéj škále vykazujú rovnaké percentuálne zastúpenie – 20,8 %. Výrazne vyššie pozitívnejšie hodnotenie môžeme zaznamenať na strane personálnych agentúr, kde až 66,7 % zamestnávateľov označilo prístup zamestnancov za „skôr pozitívny“ a 19 % opýtaných za pozitívny.

Graf 1 Hodnotenie prístupu zamestnancov štátnych a súkromných inštitúcií poskytujúcich služby zamestnanosti

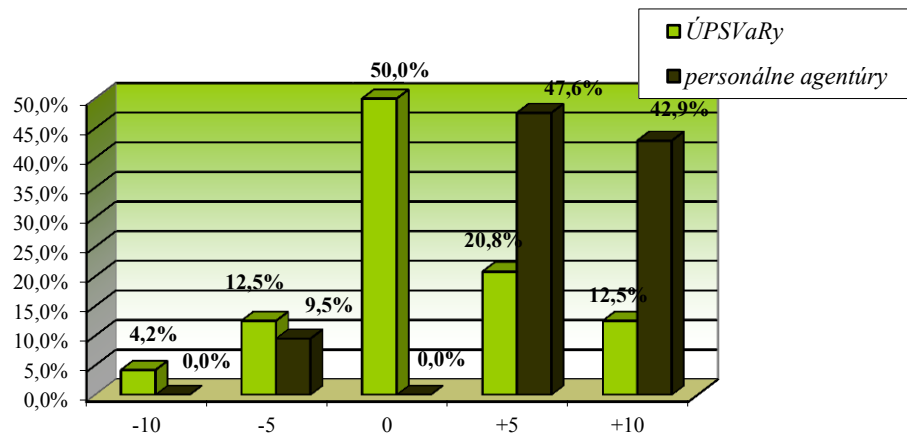
Tento výsledok vypovedá o skúsenostiach zamestnávateľov, ktoré nadobudli pri využívaní služieb zamestnanosti, a môžeme pod ne zahrnúť ochotu pracovníkov spolupracovať, ozrejmiť podmienky a požiadavky spolupráce, poskytnúť očakávaný servis, ponúknuť pomoc a riešiť podnety zo strany klienta – zamestnávateľa k jeho spokojnosti.

Ochota, resp. prístup pracovníkov je priamo závislá jednak na personálnych kapacitách v jednotlivých inštitúciách, ako aj na systéme odmeňovania, ktorý majú zaužívané. Je samozrejmé, že personálny konzultant, ktorý má na starosti klienta, je vedený k prístupu „náš zákazník, náš pán“, je finančne motivovaný a zároveň má pomerne flexibilné pole pôsobnosti, môže poskytnúť klientovi oveľa lepšie možnosti pre vyjadrenie a naplnenie jeho očakávaní, ako pracovník úradu práce, ktorý má na starosti veľké množstvo administratívnych činností a na ďalšej strane ho obmedzuje samotná legislatíva, najmä Zákon č. 05/2004 Z.z. o službách zamestnanosti, ktorý mu taxatívne určuje akým spôsobom a do akej miery môže s klientom narábať a mu vyhovieť.

V ďalšej kategórii hodnotenej z pohľadu zamestnávateľov sme sa orientovali na **dostupnosť služieb**, ktorá je taktiež dôležitým aspektom pre samotné využitie ponúkaných možností v oblasti politiky zamestnanosti.

Dostupnosť služieb poskytovaných úradmi práce bola zhodnotená v 50 %-tách na úrovni „neutrálne“ a v 20,8 % na úrovni „skôr pozitívne“, oproti hodnoteniu v prospech personálnych agentúr, kde takmer polovica zamestnávateľov (47,6 %) vníma dostupnosť služieb mierne pozitívne a len o päť percent menej – 42,9 % vyjadrila hodnotenie na úrovni „pozitívne“.

Graf 2 Hodnotenie dostupnosti služieb zamestnanosti poskytovaných štátnymi a súkromnými inštitúciami

Dostupnosť služieb je dôležitým ukazovateľom toho, ako inštitúcie narábajú jednak s informáciami, ktoré poskytujú svojim klientom, jednak preukazujú flexibilitu, s ktorou môžu zamestnávateľa počítať pri potrebe využitia konkrétnej služby.

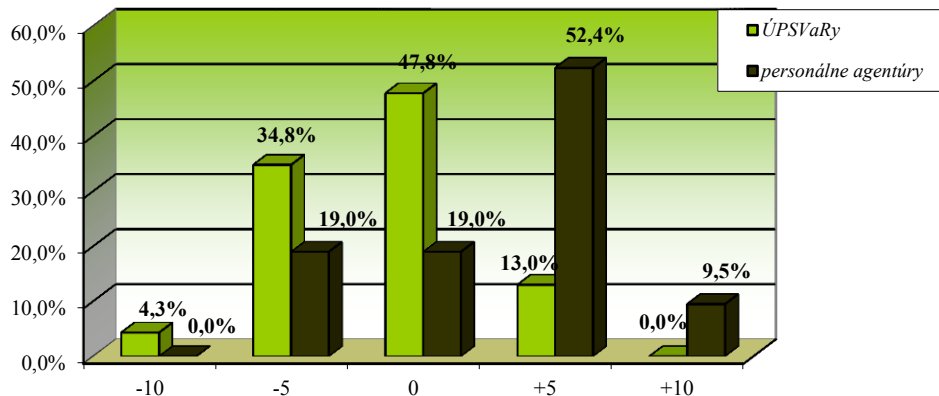
Opäť je potrebné spomenúť, že dostupnosť služieb je v prípade úradov práce pomerne striktné určovaná legislatívnymi predpismi, ktoré nezohľadňujú potreby zamestnávateľov, ale sú orientované z veľkej časti skôr na uchádzačov o zamestnanie. Služby zamestnanosti, ktoré sú poskytované zamestnávateľom v tomto ohľade značne opomínajú ich skutočné potreby. Na druhej strane, ako sme uviedli vyššie personálne agentúry s vidinou zisku často dokážu upraviť podmienky, požiadavky a svoje možnosti priamo potrebe klienta – zamestnávateľa na základe jeho priorit. Majú možnosť manévrovať a prispôbiť pomerne značnú časť svojich aktivít klientovi – „ušiť ich na mieru“.

Podmienky poskytnutia služby boli ďalším zo skúmaných oblastí vplyvujúcich na spokojnosť s inštitúciou služieb zamestnanosti. Reprezentuje ich najmä rad kritérií, ktoré určujú, kto a pri splnení akých podmienok môže konkrétnu službu zamestnanosti využiť, čo je potrebné podniknúť k tomu, aby zamestnávateľ plnohodnotne čerpal ponúknuté výhody, príp. aké prekážky na strane inštitúcie poskytujúcej službu sa môžu vyskytnúť a tiež dôsledky z toho vyplývajúce.

Viac ako polovica zamestnávateľov, ktorí sa zúčastnili hodnotenia (52,4 %) považuje podmienky poskytnutia služieb zo strany personálnych agentúr za pomerne uspokojivé, 19 % sa nepriklonilo ani k pozitívnemu ani k negatívnemu hodnoteniu, a také isté percento vníma podmienky poskytnutia za menej vyhovujúce.

Zaujímavá je najmä hodnota v prípade úradov práce, ktorá vyjadruje miernu nespokojnosť zamestnávateľov s ich úrovňou. Kým doteraz sme mali možnosť postrehnúť viac-menej zdržanlivé hodnotenia služieb úradov práce, neprikláňajúce sa výraznejšie ani k negatívnym ani k pozitívnym hodnoteniam, v tomto prípade po prvýkrát môžeme sledovať pomerne vysokú mieru mierne neuspokojivého hodnotenia a to na úrovni 34,8 %.

Graf 3 Hodnotenie podmienok poskytnutia služieb zamestnanosti štátnymi a súkromnými inštitúciami

Podobne ako pri dostupnosti služieb aj tu môžeme počítať s priamou nadväznosťou podmienok poskytovania služieb a ich celkovým využitím - s ich jednoduchosťou je predpoklad, že záujem zamestnávateľov o ne bude stúpať.

Takisto ako v predchádzajúcom prípade podmienky poskytovania sú závislé od možností inštitúcie ich upravovať podľa priorit určených zamestnávateľom. Úrady práce majú v tejto sfére úplne zviazané ruky. Zákon č. 5/2004 taxatívne určuje podmienky, za ktorých môže byť konkrétna služba poskytnutá a žiaľ, často sa jedná o takmer likvidačné podmienky, ktoré znemožňujú zamestnávateľovi v plnej miere využiť ponúkanú možnosť, či už sú viazané na splnenie mnohých, často nesplniteľných požiadaviek alebo na časové obdobie, ktoré samotnú službu robí neefektívnou, alebo ich núti k prijatiu uchádzača, ktorý nevyhovuje požiadavkám na neho kladeným.

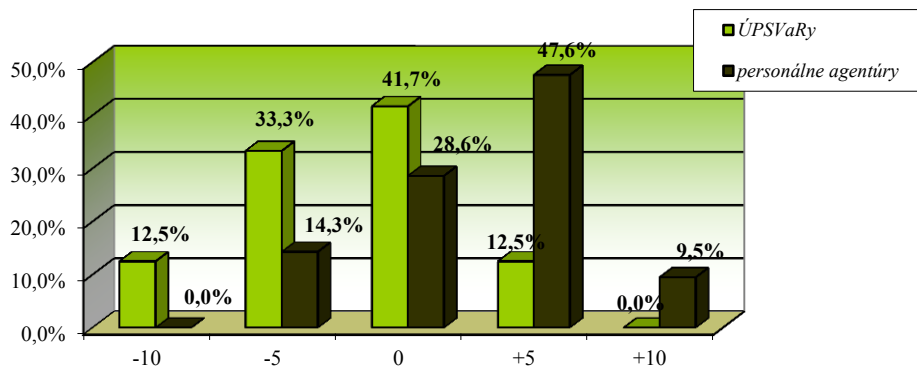
Metódy práce, ktorými menované inštitúcie pracujú, mali preukázať spokojnosť s postupom inštitúcií pri zabezpečení jednotlivých služieb zamestnanosti.

Zamestnávatelia mali zohľadniť akým spôsobom sú distribuovaní potenciálni zamestnanci napr. pri sprostredkovaní, akým spôsobom a do akej miery sú testované ich znalosti a schopnosti, ako prebieha oboznámenie uchádzačov o ich zodpovednosti a náplni práce, či a do akej miery sú pripustení k spolurozhodovaniu o ďalšom postupe, aké metódy sú využívané pri vzdelávaní, ako sú obojstranne tlmočené možnosti spolupráce.

V tejto oblasti dosiahli úrady práce opäť výraznejšie záporné hodnotenie oproti personálnym agentúram. Ako je zrejmé z grafu 4, najvyššie zastúpenie v prípade úradov práce si naďalej ponecháva neutrálne hodnotenie, na úrovni 41,7 %, avšak ak by sme vzali do úvahy oba stupne negatívneho hodnotenia, môžeme konštatovať, že metódy využívané pri zabezpečení služieb zamestnanosti štátnou inštitúciou považuje 33,3 % opýtaných za mierne a 12,5 % za výrazne nevyhovujúce, získame ich súčtom po prvýkrát jasne negatívne hodnotenie až na úrovni 45,8 %.

Na strane personálnych agentúr môžeme taktiež badať zmenu smerom k nižšiemu hodnoteniu metód práce, napriek tomu, že väčšina respondentov (47,6 %) hodnotí metódy práce ako viac-menej vhodné, a výrazne pozitívne na úrovni 9,5 %, nedá sa prehliadnúť znateľne vyššie percentuálne zastúpenie neutrálneho hodnotenia (28,6 %) ako aj mierne negatívneho vnímania využívaných metód – 14,3 %.

Graf 4 Hodnotenie metód práce využívaných štátnymi a súkromnými inštitúciami poskytujúcimi služby zamestnanosti

Je samozrejmé, že pri tejto možnosti môže ísť o pomerne neobjektívne hodnotenie, keď vezmeme do úvahy, že málokto zamestnávateľ má možnosť dostatočne poznať metódy práce, keďže k mnohým činnostiam pripustený nie je, už len z prostého dôvodu ochrany know-how spoločností. O úradoch práce ani nehovoriac, k tým sa zamestnávateľ dostane skutočne zriedkavo. Vyjadruje však subjektívne vnímanie viditeľných postupov, ktoré má napriek všetkému svoju výpovednú hodnotu.

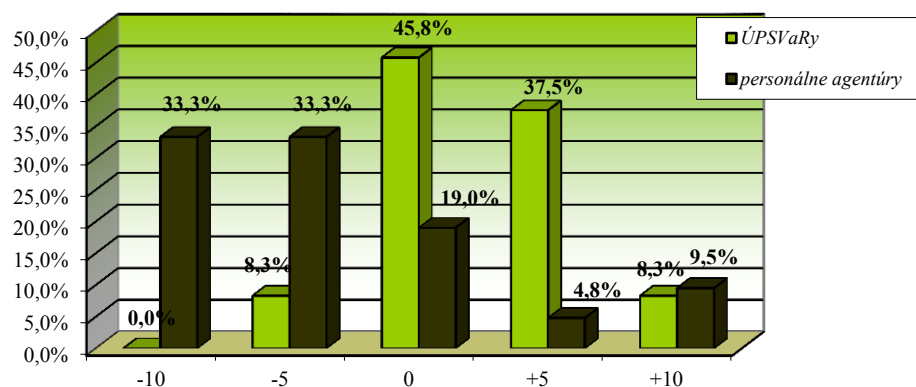
Snáď najmenej prekvapivé výsledky sme dosiahli pri skúmaní oblasti **finančných nákladov**. Je to zároveň jediná sféra, kde personálne agentúry dosiahli záporné hodnoty vnímania zamestnávateľmi, konkrétne sa jedná o percentuálne hodnoty 33,3 % v obidvoch možnostiach hovoriacich o negatívnom hodnotení danej oblasti.

Úrady práce, naopak, dosiahli prvýkrát výrazne lepšie výsledky oproti personálnym agentúram, aj keď nie je možné ich označiť za úplne pozitívne.

Prekvapilo nás, že napriek tomu, že úrady práce poskytujú všetky svoje služby bez finančnej odplaty, najvyššie percentuálne zastúpenie opäť pojalo neutrálne hodnotenie, až 45,8 %, za ním nasledovalo mierne pozitívne hodnotenie (37,5 %) a pozitívne na úrovni 8,5%.

Zaujímavosťou je, že napriek celkovým výsledkom a vysokým poplatkom hodnotenie finančných nákladov u personálnych agentúr, bolo na stupnici v bode označujúcej výlučne pozitívne vnímanie o 1,3 % vyššie ako v prípade úradov práce.

Graf 5 Hodnotenie spokojnosti s finančnými nákladmi vynaloženými na zabezpečenie služieb zamestnanosti za pomoci súkromných a štátnych poskytovateľov

Nízka hodnota a celková nespokojnosť s finančnými podmienkami personálnych agentúr je zrejma a nespochybniteľná. Náklady spojené so zabezpečením personálnych služieb prostredníctvom súkromných poskytovateľov sa na prvý pohľad zdajú byť neúmerne výsledku a príliš vysoké.

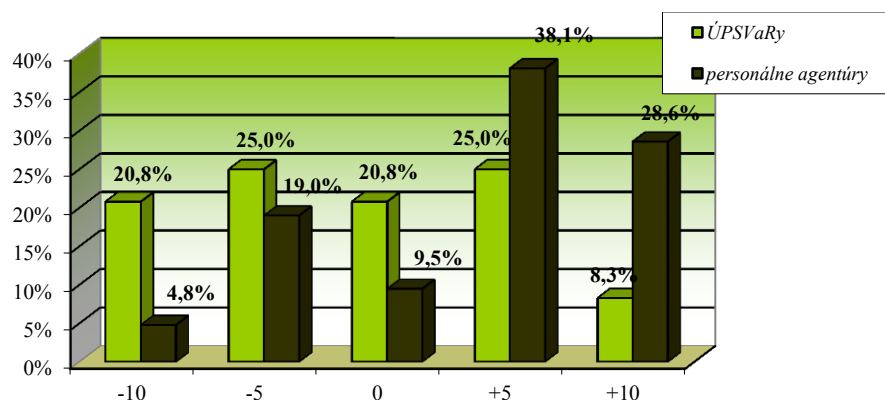
Naopak, pri žiadnych finančných nákladoch, dokonca pri možnosti získania finančných príspevkov, dotácií a iných výhod by sme očakávali vyššie bodové hodnotenie v súvislosti s úradmi práce. Na druhej strane pokiaľ zohľadníme čiastkové výsledky a širšie súvislosti, je zrejme, že oproti finančnej hodnote, ktorú zamestnávateľia na zabezpečenie služby vynaložia, získajú neporovnateľne kvalitnejší produkt so zohľadnením konkrétnych špecifických požiadaviek. Práve táto skutočnosť je v poskytovaní služieb neopomenuteľná.

V komerčnej sfére fungujúcej na systéme protihodnoty, nie je očakávané, ani vítané získať akúkoľvek výhodu bez finančnej alebo inej protihodnoty, keďže by to narušalo samotné fungovanie a existenciu trhového mechanizmu.

Ďalšou skúmanou súvislosťou bola **včasná reakcia** na potreby klienta – zamestnávateľa. Pre efektívnosť poskytovaných služieb je nevyhnutné, aby inštitúcie dokázali flexibilne a načas splniť požiadavky, promptne a rýchlo reagovať.

Výsledky hodnotenia zamestnávateľmi opäť vykazujú pomerne veľké rozdiely medzi úradmi práce a personálnymi agentúrami. Kým včasnosť reakcií u personálnych agentúr označovali respondenti najčastejšie stupňom miernej (38,1 %) až úplnej spokojnosti (28,6 %), pri hodnotení úradov práce bolo percentuálne rozloženie približne na rovnakej úrovni – 20,8 % zamestnávateľov hodnotilo včasnosť reakcií neutrálne, alebo ako vyslovene neuspokojivú, a 25 % opýtaných považuje túto oblasť za pomerne dostatočnú, resp. mierne nevyhovujúcu. Pozitívne hodnotenie dosiahli štátne inštitúcie iba na úrovni 8,3 % respondentov.

Graf 6 Hodnotenie včasnosti reakcií súkromných a štátnych inštitúcií poskytujúcich služby zamestnanosti

V súvislosti s výsledkami je treba spomenúť, že podobne ako pri ostatných oblastiach, aj táto oblasť je u úradov práce závislá od legislatívnych limitov a lehôt, ako aj od množstva byrokracie a administratívnych postupov, ktoré musia zamestnanci úradov práce dodržiavať. V neposlednom rade úlohu zohráva aj poddimenzovanosť v personálnej oblasti štátnych inštitúcií.

Personálne agentúry, resp. ich zamestnanci sú vedení k neustálemu udržiavaniu kontaktu s klientom a sledovaniu meniacich sa požiadaviek a potrieb. Keďže na trhu existuje pomerne vysoký počet agentúr poskytujúcich rôzne služby v oblasti zamestnanosti a otázka času je pre zamestnávateľov veľmi dôležitá, pracovníci týchto inštitúcií majú za úlohu v čo najkratšom čase ponúknuť čo najkvalitnejšie služby. Na základe uvedeného je samozrejmé, že každá agentúra si vytvára svoje vlastné spôsoby, ktoré vedú práve k skráteniu nevyhnutne

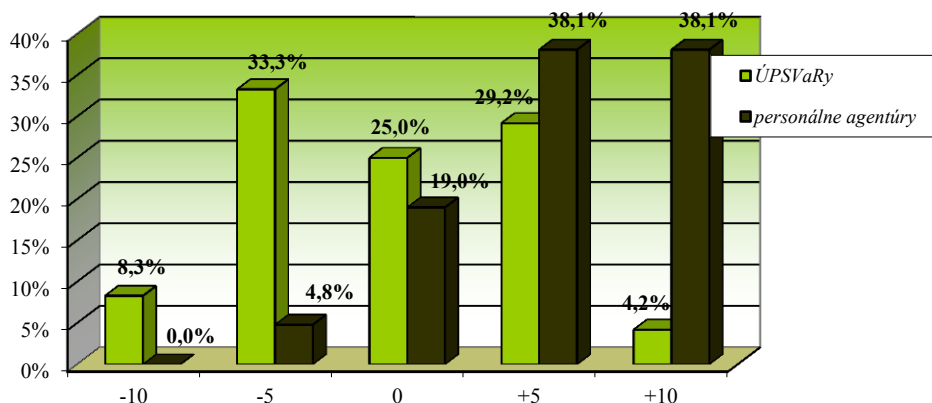
potrebného času pre naplnenie potrieb zamestnávateľov, či už sa jedná o neustály osobný, telefonický alebo písomný kontakt, cez pridelenie konkrétneho klienta jednému konzultantovi, ktorý má na starosti komplexné zabezpečenie služieb, až po vytváranie vlastných databáz uchádzačov a flexibilné zazmluvňovanie voľných pracovných síl na brigádnické alebo sezónne práce.

Opäť je však potrebné poznamenať, že aj na strane zamestnávateľov občas dochádza k pochybeniu, keď na poskytovateľov služieb kladú nereálne a často aj nespĺniteľné požiadavky v tejto oblasti.

Predposlednou zo skúmaných otázok bola otázka **komunikácie zo strany inštitúcií** poskytujúcich služby zamestnanosti. Pod touto chápeme využívanie komunikačných kanálov, udržiavanie neustáleho kontaktu s klientom, informovanie o možnostiach, príp. novinkách, ktoré ponúkajú, ako aj tlmočenie konkrétnych výstupov jednotlivých služieb a pod.

Spokojnosť s komunikáciou zo strany úradu práce dosiahla najvýraznejšiu hodnotu 33,3 % na stupni pomerne nedostatočná, ktorú však môže kompenzovať percentuálna hodnota 29,2 % vyjadrujúca mierne pozitívne vnímanie tejto oblasti. Pokiaľ však porovnáваме výsledky so súkromnými inštitúciami poskytujúcimi služby zamestnanosti, musíme, žiaľ skonštatovať priepastný rozdiel, keďže personálne agentúry dosiahli najvyššie hodnotenie na stupňoch vyjadrujúcich miernu až absolútnu spokojnosť s komunikáciou, ktorá z ich strany smerom k zamestnávateľom prebieha, každá na percentuálnej úrovni 38,1 %.

Graf 7 Hodnotenie komunikácie zo strany súkromných a štátnych inštitúcií poskytujúcich služby zamestnanosti

Komunikácia zo strany personálnych agentúr je považovaná za pomerne silný marketingový nástroj. Je kladený dôraz na individuálny prístup ku každému klientovi, nevyhnutnosťou sa stáva osobný kontakt na rokovaníach, analýza potrieb zamestnávateľa, jeho pravidelné informovanie o nových možnostiach spolupráce a o priebehu procesu dodania služby samotnej, ako aj zisťovanie spätnej väzby, spokojnosti a spracovanie výstupov, ktoré sú základom pre prípadné potrebné zmeny v systéme poskytovania služieb.

Väčšina personálnych agentúr má vypracované presné postupy pre prácu svojich konzultantov, ktorí sú následne kontrolovaní a ich činnosť je korigovaná na základe dosiahnutých výsledkov a ohlasov zo strany zamestnávateľov. Trhový princíp, na ktorom súkromné inštitúcie poskytujúce služby zamestnanosti fungujú, vysoká konkurencia a pomerne vysoké ceny za služby vedú zamestnancov personálnych agentúr k potrebe neustále sa zdokonaľovať v tejto oblasti.

Štátne inštitúcie poskytujúce služby zamestnanosti majú o niečo sťaženú úlohu, keďže legislatíva, ktorá vymedzuje rozsah služieb nimi poskytovaných sa pomerne často mení a nie

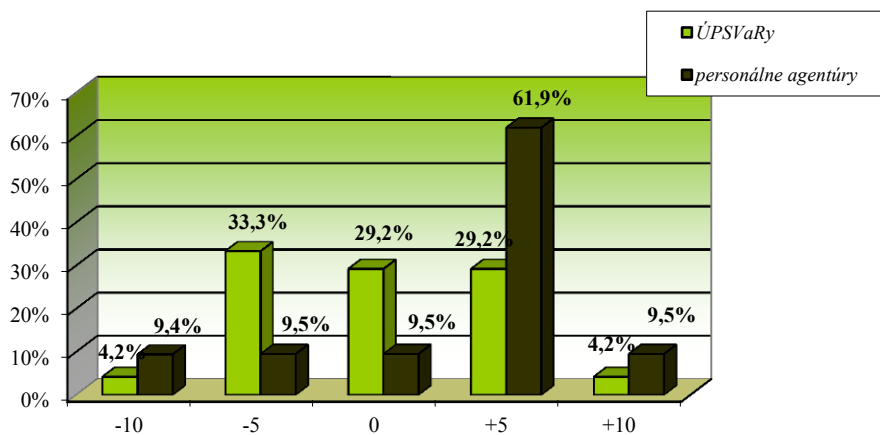
je jednoduché o týchto zmenách včas a efektívne potenciálnych klientov oboznamovať. Štát samotný v tejto oblasti nevyužíva takmer žiadne komunikačné kanály, ak nepočítame zverejnenie novelizácie zákona v Zbierke zákonov, čo je krok nutný, avšak nedostatočný. Zamestnanci úradov práce individuálne informácie, samozrejme, poskytujú, avšak až na konkrétny dotaz klienta, ktorý v prvom rade však musí vedieť, na čo sa pýtať a kam presne smerovať otázky, na ktoré chce poznať odpoveď.

Posledná oblasť hodnotenia sa zaoberala celkovou spokojnosťou s **kvalitou poskytovaných služieb** oboch inštitúcií zabezpečujúcich služby zamestnanosti.

Vzhľadom k tomu, že niektoré výsledky v predchádzajúcich hodnoteniach mohli byť pomerne vo vysokej miere ovplyvnené subjektívnym pohľadom na problematiku, táto časť mala za cieľ čiastočne odbúrať neobjektívne stanoviská a poukázať na spokojnosť s produktom, ktorý bol zamestnávateľovi poskytnutý ako výstup z celého procesu spolupráce. Napriek, v niektorých predchádzajúcich prípadoch negatívnejším výsledkom, mohlo konečné vyjadrenie s kvalitou priniesť relevantnú informáciu o poskytovaných službách.

Celkovú kvalitu poskytovaných služieb personálnych agentúr hodnotilo až 61,9 % respondentov ako pomerne uspokojivú a ostatné možnosti hodnotenia mali takmer rovnaké percentuálne vyjadrenie – 9,5 %. V prípade úradov práce zisťujeme, že tretina (33,3 %) opýtaných považuje kvalitu ich služieb za mierne neuspokojivú a 29,2 % zamestnávateľov sa buď neprikláňajú ani k negatívnemu, ani k pozitívnemu hodnoteniu, alebo považuje kvalitu služieb poskytovaných štátnou inštitúciou za mierne uspokojivú.

Graf 8 Celkové hodnotenie kvality poskytovania služieb zamestnanosti štátnymi a súkromnými inštitúciami

Na základe všetkých výsledkov môžeme, teda konštatovať, že väčšina zamestnávateľov vníma personálne agentúry viac-menej pozitívne a v hodnotení úradov práce majú skôr tendenciu vyjadrovať sa zdržanlivejšie a ich hodnotenia oscilujú okolo neutrálneho bodu.

3 Záver

Existujúce opatrenia politiky zamestnanosti na Slovensku majú potenciál byť efektívnym nástrojom znižovania nezamestnanosti, avšak je nevyhnutné zohľadňovať tiež kvalitu procesu ich poskytovania menovanými inštitúciami, ktorá zohráva nemalú úlohu pri rozhodovaní o ich využití resp. nevyužití zo strany zamestnávateľov.

V podmienkach Slovenskej republiky je častým javom obsadzovanie personálnych kapacít v inštitúciách poskytujúcich služby zamestnanosti práve odborníkmi z humanitných

odborov, a teda aj sociálnymi pracovníkmi. Ich úloha spočíva jednak v eliminácii tvrdých dopadov vyplývajúcich zo zložitých životných situácií klienta – nezamestnaného, jednak spočíva v úlohe multidisciplinárneho odborníka s výrazným potenciálom využívať, uplatňovať a spájať poznatky a súvislosti z rôznych odborov, ktorý by mal aktívne vstupovať do tvorby systémových opatrení a zúčastňovať sa procesu utvárania podmienok pre efektívne riešenie nezamestnanosti, ktorým skvalitňovanie poskytovania služieb pre zamestnávateľov neodškriepiteľne je.

Na základe uvedeného je zrejmé, že v rámci vysokoškolskej prípravy sociálnych pracovníkov – budúcich odborníkov v sociálnej práci - je prospešné venovať zvýšenú pozornosť výučbe politiky zamestnanosti a súvisiacich problematik (bližšie Brnula, P. a kol., 2011; Vaska, L., 2011) a orientovať sa na vnímanie pozície sociálneho pracovníka tak, aby nevystupoval už iba ako pasívny prijímateľ opatrení, ale ako spolutvorca systému. (Jusko, 2004)

Zároveň je potrebné dbať na praktickú prípravu aplikovania teoretických poznatkov prostredníctvom možností absolvovania odbornej praxe (bližšie Vaska, L., 2007; Koscurová Z., 2008) v štátnych a neštátnych inštitúciách poskytujúcich služby zamestnanosti a tiež prizývaním odborníkov z praxe za účelom oboznámenia študentov s reálnymi postupmi a možnosťami uplatnenia v tejto sfére.

Literatúra

BRNULA, Peter – GABURA, Ján – LABÁTH, Vladimír – VASKA, Ladislav. *Sociálna práca – dve dekády existencie študijného odboru sociálna práca*. In Kolektív autorov. *Quo vadis, univerzitné vzdelávanie, veda a výskum na pedagogických fakultách?* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011.

ČIERNA, Martina. *Význam inštitúcií poskytujúcich služby zamestnanosti z pohľadu zamestnávateľov*. Bratislava: Pedagogická fakulta UK, 2009.

FERJENČÍK, J., BOSÁKOVÁ, M.. *Riadenie ľudských zdrojov*. Bratislava: Ekonóm, 2001

JUSKO, Peter. 2004. *Sociálna politika pre sociálnych a misijných pracovníkov*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2004.

KREBS, V.: *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2005.

KOSCUROVÁ, Zoja. *Miesto a význam exkurzií v systéme odborných praxí v kontexte vzdelávania sociálnych pracovníkov*. In Truhlářová, Z. - Kořínková, J. (eds.). *Vývoj a směřování odborných praxí na vysokých školách v oborech sociální práce*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2008.

ODRUŠKOVÁ, Elena. *Sociálna práca v sociálne vylúčených komunitách*. In Jana Pružinská a kol. *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*. Bratislava: Iris, 2011.

VASKA, Ladislav. *Miesto odbornej praxe v študijnom programe sociálna práca*. In Obselková, Z. – Vatólik, V., *Retrospektíva a perspektívy poslania Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, 2007.

VASKA, Ladislav. 2011. *Vývoj a smerovanie praktického vzdelávania vo vysokoškolskej príprave sociálnych pracovníkov na Slovensku*. In Michelová, R. *Současná sociální práce – teorie a praxe*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2011.

Zákon č. 5/2004 Z.Z. o službách zamestnanosti v znení neskorších predpisov

www.upsvar.sk

Kontakt:

PhDr. Martina Čierna

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky

Šoltésovej 4

811 01 Bratislava

Odborné zameranie: sociálna politika, politika zamestnanosti

Email: dcierna@fedu.uniba.sk

Sociálna práca v teréne s ľuďmi bez domova užívajúcimi alkohol (reflexia reality v Bratislave)

Bystrík Holeček

Abstract

Street work with homeless people drinking alcohol in Bratislava is very specific from many points of views. One of it is the absence of social services for this specific group. The second one is the sense of a work which is based on „harm reduction and basic needs“. And the third is a measure of alcohol used by our clients. My report will be based on measurability of the work with this target group.

Key words: homeless, alcohol, harm reduction, basic needs, measurability, drop in

Úvod do programu Street work

Pre lepšie pochopenie pojednávanej problematiky a dôkladnejšie ozrejenie jednotlivých súvislostí považujem za nápomocné v krátkosti vysvetliť skúmaný a popisovaný program street work.

Tento konkrétny projekt práce v teréne (na ulici) sa opiera o princípy a zásady programov „harm reduction“ so zameraním sa na riešenie základných fyziologických potrieb človeka na ulici prezentovaných ako „basic needs“. Pojem harm reduction, známy skôr pri problematike práce s užívateľmi drog, je možné aplikovať i pri práci s ľuďmi bez domova. Tak ako pri známej Maslowovej hierarchii je i pri práci v teréne u ľudí bez domova dôležité uspokojenie ich základných potrieb a predchádzanie alebo znižovanie rizík vyplývajúcich z ich spôsobu života. Je preto nevyhnutne potrebné a kľúčové najskôr klientovi zabezpečiť jeho najzákladnejšie potreby – zahnať hlad, uhasiť smäd a odstrániť chlad. Až po ich naplnení (uspokojení) je priestor pre ďalšiu hlbavejšiu a odbornejšiu prácu s klientom. V zásade by sa dalo povedať, že ide o „boj o človeka v prvej línii“, kde cieľom je, aby klient žil a prežil v podmienkach, v ktorých sa z rôznych dôvodov momentálne nachádza a (samozrejme ak prejaví záujem) podať mu pomocnú ruku na ceste k inému životu a životnému štýlu.

„Street workeri“ pracujú v uliciach Bratislavy 6 dní v týždni (pondelok – sobota), vždy v čase od 17:00 do 22:00. Táto pracovná doba je prispôbená základnému nastaveniu celého programu („Harm reduction – basic needs“). Je to časť dňa, kedy je najmä v zime najväčšie riziko umrznutia klienta z dôvodu vysokého požitia alkoholu, nedostatočného prístrešia, menšej frekvencie nápomocnej verejnosti v uliciach a absencia dostupných sociálnych služieb vo večerných hodinách.

S vyššie uvedeného je zreteľné, že cieľovou skupinou tohto projektu sú ľudia bez domova z najnižšej bezdomoveckej „kasty“. Ide o klientov s nízkymi alebo žiadnymi hygienickými návykmi, žijúcimi v ťažkých podmienkach ulice, požívajúcimi vo väčšej miere alkohol, bez akýchkoľvek pracovných návykov, s rôznymi ťažko liečiteľnými zraneniami či ochoreniami. Je to teda najviac ohrozená skupina ľudí bez domova, ktorá často krát bojuje skutočne o svoj „holý život“. Dôležitým aspektom však stále zostáva fakt, že „bezdomovci sú ľudia ako my“ (Beňová, 2008, s.1).

S krátkeho úvodu do problematiky je teda zrejme, že fokusnou klientskou skupinou tohto príspevku sú ľudia bez domova na okraji spoločnosti. Jeden z najdôležitejších aspektov popisuje i Ondrušková keď hovorí: „Sociálna situácia obyvateľov sociálne vylúčených komunit je charakteristická tým, že v nich obyvatelia prežívajú celú škálu sociálnych problémov, ktorých riešenie je veľmi zložitá a zasahuje do všetkých oblastí ich života (Ondrušková in Pružinská, 2011, s.157).

A práve komplexnosť celej problematiky a zasahovanie problému do všetkých sfér klientovho života robia jeho riešenie tak komplikovaným a proces práce s ním tak zdĺhavým. A práve aplikácia programu „harm reduction“ za použitia nástroja „basic needs“ sa nachádza

na začiatku reťazca práce s klientom. Aby sme dokázali klienta minimálne udržať na jeho aktuálnej životnej úrovni v akej sa práve nachádza (predísť ešte hlbšiemu pádu) a prípadne ho pripraviť na prácu s vyšším cieľom (ako je holé prežitie) k jeho resocializácii, „musia streetworkeri z tohto dôvodu vytvárať netradičné spôsoby práce „šité na mieru“ ich cieľovej skupine (Klenovský in Pružinská, 2011, s. 70).

Ako už bolo vyššie spomínané, uspokojovanie základných potrieb klienta je náplňou popisovaného projektu street work. Často krát diskutovanou otázkou v očiach odbornej i laickej verejnosti však býva zmysluplnosť práce na základoch „harm reduction a basic needs“ a práve i tento aspekt sa pokúsím v nasledujúcom článku ozrejmiť a predostrieť možnosti merateľnosti a vecné výsledky, podľa ktorých možno kvantifikovať zmysluplnosť tejto práce.

Tri špecifiká pri práci s touto cieľovou skupinou

Ľudia bez domova požívajúci alkohol sú jednou s možných cieľových skupín sociálneho pracovníka. Pri práci s nimi si dovoľím na základe priamej práce s nimi a konzultáciách so streetworkermi z praxe predostrieť tri špecifiká pri práci s ľuďmi bez domova v Bratislave:

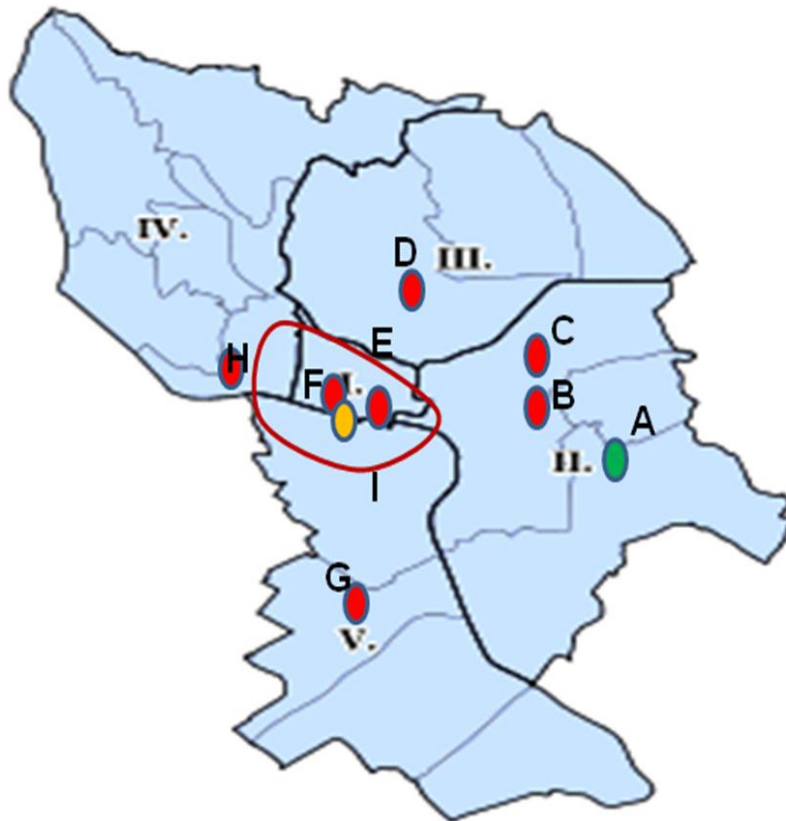
- **absencia sociálnych služieb pre túto špecifickú cieľovú skupinu**
- **samotná miera alkoholu užívaná klientmi**
- **zmysluplnosť práce na základoch „harm reduction a basic needs“ v očiach odbornej i laickej verejnosti**

Tieto tri okruhy sú jadrom celého môjho príspevku, a preto ich teraz jednotlivo rozoberiem a popíšem zistené fakty.

Absencia sociálnych služieb pre túto špecifickú cieľovú skupinu

Jedným zo závažných faktov Bratislavy je absencia dostupných sociálnych služieb pre klientov bez domova požívajúcich alkohol. V hlavnom meste je celkovo 9 programov pracujúcich s ľuďmi bez domova na rôznych stupňoch dostupnosti. Pre lepšiu ilustráciu sú tieto zobrazené na obrázku č.1 na mape Bratislavy, kde červená farba znamená absolútnu nedostupnosť a neposkytnutie služby klientom požívajúcim alkohol v akomkoľvek množstve. Oranžová farba označuje služby s miernou toleranciou alkoholu a zelenou je znázornený program, ktorý prijíma klientov i pod vplyvom alkoholu. Červenou množinou je vyznačené centrum mesta, kde je najväčší pohyb a zdržiavanie sa klientov podľa interných údajov OZ. Proti prúdu. Už len tento samotný fakt, že z 9 služieb sú len 3 v centre, nám napovedá čo si o ich dostupnosti a nevhodnom rozložení v rámci hlavného mesta.

Obrázok č.1

Na obrázku č. 1 je iba jedna služba označená zelenou farbou . Táto síce akceptuje prijatie človeka pod vplyvom alkoholu v akomkoľvek množstve pred vstupom do zariadenia, ale neakceptuje následne pitie v zariadení a súčasne je veľmi ďaleko od centra mesta a od zástavky autobusu je potrebné kráčať takmer ďalší kilometer, čo pre človeka s obmedzenou mobilitou môže byť vážna bariéra. Čiže i pri tomto programe je práve z dôvodu geografickej polohy a dostupnosti s mestskou hromadnou dopravou (hlavným dopravným prostriedkom tejto cieľovej skupiny v rámci mesta) jeho nízkoprahovosť z časti diskutabilná. Viaceré programy sú vyznačené červenou farbou, nakoľko neprijímajú klientov pod vplyvom alkoholu. Pre streetworkerov je tak náročné distribuovať klienta k potrebnej nadväznej sociálnej službe. Ak si teda položíme otázku, prečo nie sú dané služby viac dostupné tak geograficky ako aj podmienkami prijatia, tak odpoveďí je viacero. Verejná mienka o ľuďoch bez domova v Bratislave je prevažne negatívna. Z toho dôvodu verejnosť vo všeobecnosti odmieta mať vo svojom okolí nejaké zariadenie pre túto skupinu. Preto sa ponúkajú zväčša veľmi slabo financovaným programom len neatraktívne budovy na okraji mesta. Taktiež v odbornej verejnosti tematika nízkoprahovosti je málo uchopená, študovaná, preverená výskumom a tým pádom aj ťažšie prijímaná. Stojí pred nami výzva odborných diskusií, štúdií a následných konkrétnych krokov pre vybudovanie komplexnej systematickej siete služieb pre ľudí bez domova kopírujúcej ich reálne potreby a vzhľadom na to služby rôznych stupňov prahovosti od najnižších po vyššie. Program street work je len na samom začiatku reťazca

práce s touto skupinou a pociťuje veľkú potrebu vybudovania kvalitných a dostupných nadväzných sociálnych služieb.

Samotná miera alkoholu užívaná klientmi

V očiach laickej a možno i časti odbornej verejnosti je človek bez domova zároveň automaticky i alkoholikom. Ja si dovoľím tvrdiť, že tomu nie je celkom tak. Človek ktorý pije alkohol nemusí byť hneď alkoholikom. Ochaba (Ochaba a kol, 2009, s. 93) uvádza 4 etapy vývoja alkoholizmu.

- **Začiatková fáza** – kedy je pitie alkoholu spoločenský motív. Človek popíja alkohol v spoločnosti priateľov, známych bez pocitu potreby jeho konzumácie. V tejto fáze sa nachádza pravde podobne i väčšina z Vás (nás) a ako ukážem neskôr na grafe i určité percento ľudí bez domova, čo už samé o sebe vyvracia vyššie spomenutú mienku bezdomovec = alkoholik.
- **Prodromálna** – vznik pocitu potreby. Konzument začína pociťovať potrebu pitia alkoholu.
- **Kruciálna** – strata kontroly a potreba racionalizácie pitia. Človek si potrebuje odôvodniť prečo musí piť. Klienti na ulici často hovoria, „že pijú aby zvládli ten ťažký život ulice“, alebo prípadne zahnali chlad, čím racionalizujú svoju potrebu piť alkohol.
- **Treminálna** – sústavné pitie pre ukojenie potreby drogy. Sem ako uvidíme neskôr v grafe zapadá tiež len určité (nie prevažné) percento klientov bez domova, čo môže byť pre mnohých ľudí z normatívnej spoločnosti šokujúcim faktom.

Z Ochabovho rozdelenia je teda zrejmé, že alkoholizmus, alebo lepšie povedané požívanie/pitie alkoholu má rôzne stupne štádia. Z tohto zároveň vyplýva i fakt, že nie každý kto pije alkohol, je hneď i alkoholikom. A presne tento rovnaký aspekt platí i pre ľudí bez domova.

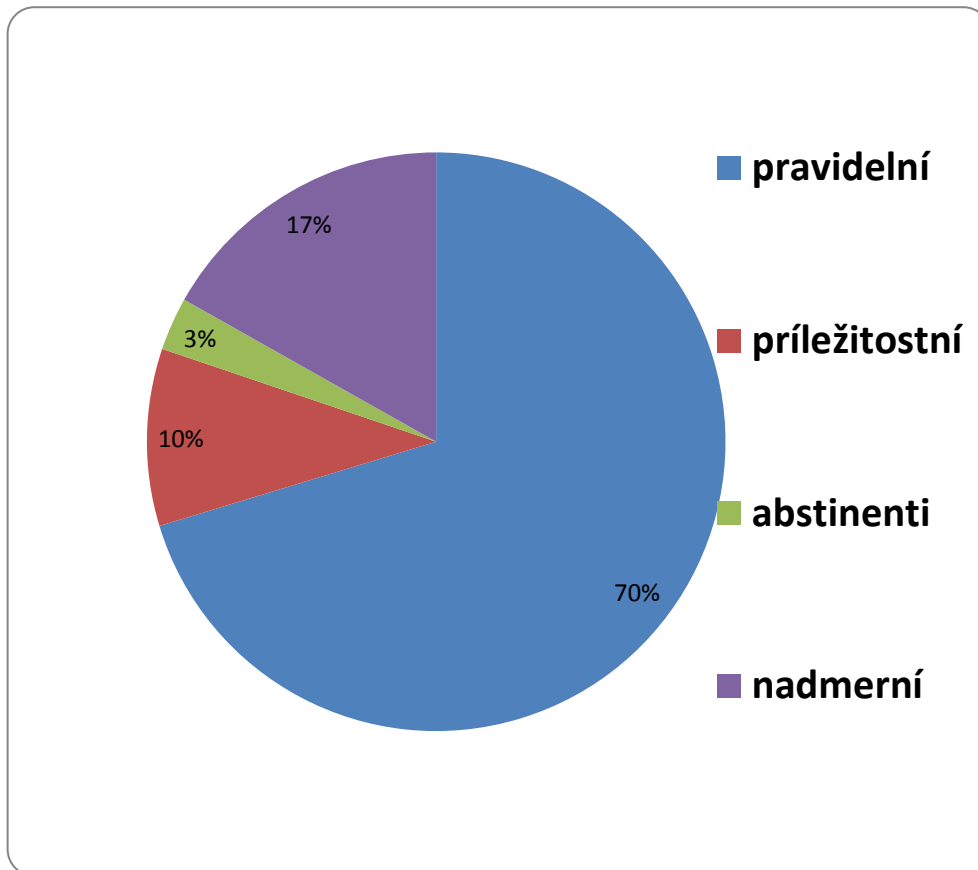
Ja som si dovoľil pre zatriedenie klientov z hľadiska požívania alkoholu vytvoriť nasledujúce rozdelenie, do ktorého som zaradil i skupinu abstinentov

4 skupiny klientov:

- abstinenti (vôbec nepijú)
- príležitostní (1 – 2 poháre vína/denne)
- pravidelní (max. 1 liter/denne)
- nadmerní (viac ako 1 liter/denne)

Po zostavení takého rozdelenia som na základe štúdií interných materiálov klientov projektu street work, rozhovoroch so streetworkermi a osobným kontaktom s klientmi zostavil nasledovný graf.

Graf č.1

Z grafu č.1 je teda očividné a zřejmé, že najväčšiu skupinu 70% tvoria klienti, ktorí pravidelne (max. 1 liter/denne) požívajú alkohol. V poradí druhou, avšak percentuálne len 17% zastúpenou skupinou sú klienti, ktorí požívajú alkohol v nadmernom množstve (viac ako 1 liter/denne). V Obachovom rozdelení by boli títo klienti v terminálnom štádiu vývoja alkoholizmu u človeka. Čo je však ale podstatné, spolu asi 13% klientov pije alkohol len príležitostne alebo vôbec. Minimálne tento aspekt vyvracia vyššie stanovenú mienku normatívnej spoločnosti, že bezdomovec = alkoholik. Samozrejme je očividné a zřejmé, že 87% klientov požíva alkohol pravidelne či priam nadmerne a práve tento fakt by mal byť východiskovým bodom nastavovania systému sociálnych služieb pre túto cieľovú skupinu v hlavnom meste Slovenska.

Zmysluplnosť práce na základoch „harm reduction a basic needs“ v očiach odbornej i laickej verejnosti

Práve táto téma je často krát predmetom diskusií či už v odborných alebo laických kruhoch našej spoločnosti. Načo je dobré starať sa o ľudí, ktorí nevedia ani len odložiť fľašku? Prečo im poskytovať služby keď oni nedokážu ani len jeden deň nepiť? Aký to má zmysel? Čo je vlastne cieľom Vašej práce? Toto sú otázky, ktoré často krát vzbudzujú pohoršenie a údiv.

Odpoveď na ne sa pokúsím ozrejmiť v nasledovnej kazuistike, kde presne popíšem cieľ práce s klientom a hlavne jeho merateľnosť.

Konkrétna práca v teréne s konkrétnym klientom – „náš klient Fero“ (kazuistika)

Klient je síce fiktívny, ale zodpovedá najčastejšiemu typu klientov, akých v teréne stretávame.

Pre lepšie pochopenie podávam stručnú charakteristiku „kazuovaného“ klienta Fera.

Ide o prvokontakt. Má 45 rokov a je bez dokladov. Chodí o barlách, je po operácii nohy a stále má otvorenú ranu. Stretli sme ho premočeného, vonku je okolo 0 stupňov. Tvrdí, že 2 dni nejedol a dnes nič nealkoholické nepil. Pri ňom stojí 1,5 l fľaša ovocného vína a je dopitá takmer do dna. Vraj je z Trebišova, čo je okolo 550 km od Bratislavy.

Ako postupujeme (tím 2 sociálnych pracovníkov):

S Ferom sa pokúsime nadviazať kontakt. Ponúkne mu kávu a koláč, čím prelomíme komunikačnú bariéru - „topenie ľadov“. Počas rozhovoru zistíme základné informácie o momentálnom Ferovom stave – „sociálna diagnostika“ prispôbena pre potreby terénu (ulice). Keďže je vonku chladno a Fero je úplne premočený, dáme mu čisté suché oblečenie, aby sme tak vyriešili jeho problém chladu a predišli podchladeniu.

Fero nám počas rozhovoru povedal o jeho zdravotnom stave a rane na nohe, ktorú nám bol ochotný i ukázať a súhlasil s ošetrením. Ranu sme ošetrili. Nezmiernili sme tak síce jeho bolesť, ale predišli sme rozšíreniu zápalu v rane a motivovali klienta k pravidelným prevázom u nás na stacionárnej terénnej službe, kým sa rana nezahojí.

Počas kontaktu s Ferom sme zistili, že síce chodí o barlách, ale je pomerne mobilný (prejde 1 km). Mobilita je totiž jedinou podmienkou pre prijatie do nízkoprahovej nocľahárne Depaul. Nocľaháreň sa nachádza 1km od autobusovej zastávky a je potrebné túto vzdialenosť prejsť bez akejkoľvek asistencie personálu. Fero prejavil záujem prespať v nocľahárni, a tak ho tam transportujeme autom, čím Ferovi jednoducho ukážeme, kde sa nocľaháreň nachádza, aby tam v budúcnosti mohol chodiť sám a predídeme tak i jeho prípadnému okradnutiu (má nejaké peniaze), útoku agresorov na Fera či jeho prípadnému podchladeniu alebo zamrznutiu počas noci na ulici.

Počas cesty do nocľahárne Ferovi ponúkne sociálnu asistenciu cez deň (keďže pracujeme vždy v čase 17:00 – 22:00, keď už žiaden lekár /okrem pohotovosti/ nepracuje) k lekárovi, ktorý sa môže pozrieť na jeho ranu na nohe a odborne posúdi danú situáciu.

Cieľ práce s Ferom: Predchádzanie rizík vyplývajúcich z jeho životného štýlu

Merateľnosť úspešnosti našej práce:

- Fero spáva na bezpečnejšom teplom mieste - nezmrzne
- Fero nie je okradnutý – nevzniká problém riešiť jeho doklady
- Fero nie je fyzicky napadnutý - nevzniká problém riešiť ďalšie zranenia, prípadne zhoršenie terajšieho zranenia
- Ferova rana sa po našom pravidelnom ošetrovaní nezväčšuje – predídenie amputácii a skrátenie dĺžky liečby

S vyššie uvedeného je teda zrejmé, že i pri práci s klientom na základe zásad „harm reduction a basic needs“ je možné stanoviť cieľ práce. Tento je možné i naplniť a výsledky práce i kvantifikovať a zhmotniť merateľnosť tejto práce. Čo je však zo všetkého najdôležitejšie je fakt, že v uliciach Bratislavy zatiaľ takáto služba funguje, pracuje efektívne s klientmi, zameriava sa na ich konkrétne potreby a prináša transparentné a zmysluplné výsledky.

Výzvy do budúcnosti

Napriek tomu, že služba funguje a je nastavená tým správnym spôsobom, vždy existuje množstvo aspektov, ktoré je možné zlepšiť a ktoré by prácu v teréne ešte viac zefektívnil.

Pri výzvach vychádzam z poznatkov reflektujúcich terén. Sú odrazom toho, čo terénnym sociálnym pracovníkom chýba a čo je zo strany klientov vnímané ako ich požiadavka. Tiež zohľadňujem poznatky z iných programov v rôznych krajinách sveta vykazujúce pozitívnu skúsenosť.

- **Psychiater v teréne** - v práci s klientmi s psychickými ochoreniami by nám pri neriešiteľnosti našich snáh veľmi pomohol psychiater ochotný ísť priamo do terénu. Klient s psychiatrickým ochorením si totiž neuvedomuje svoju situáciu a potrebu jej riešenia, a tak nenavštívi ambulatnú pomoc.
- **Lekár v teréne** – všetci pracovníci tímu v tomto projekte prešli zdravotníckym kurzom, ktorý však ani z ďaleka nestačí pri práci priamo v teréne. Sme v teréne schopní ošetriť len povrchové zranenia a nedisponujeme liekmi ani vedomosťami lekárov. Klient v teréne však často krát nie je ochotný alebo schopný vyhľadať odbornú lekársku pomoc, a tak by nám pravidelná podpora lekára v teréne veľmi pomohla. V súčasnosti spolupracujeme s jedným lekárom, ochotným chodiť občasne i do terénu, bolo by však ideálne, ak by sa toto stalo pravidlom a lekár priamou súčasťou nášho tímu.
- **Zdravotník v teréne** - v súčasnosti máme pri stacionárnych výdajoch stravy v teréne študentov a študentky medicíny, ktorí nám pomáhajú pri ošetrovaniach. Čo je už podstatným zlepšením našej služby. Bolo by však ideálne, keby sa nám podarilo mať zdravotníkov v teréne počas všetkých našich služieb.
- **Spolupráca so zdravotníckymi zariadeniami (nemocnice, centrálné prijími)** - v tomto bode sa nám doposiaľ nepodarilo dosiahnuť žiadne pozitívne výsledky spolupráca so zdravotníckymi zariadeniami je stále na bode mrazu.
- **Denné centrum** - veľkým problémom v našej práci je neexistencia denného centra v Bratislave. Snahy o jeho založenie zatiaľ stroskotali na nezáujme verejnosti či politikov. Viaceré organizácie v Bratislave už 5 rokov neúspešne hľadajú vhodné priestory v centre mesta!
- **Wet house (ubytovacie zariadenie s kontrolovaným pitím)** - je niekoľko klientov, ktorí užívajú alkohol vo veľkom množstve a mnohokrát neúspešne sa snažili s touto závislosťou prestať. Bolo by prospešné vytvoriť tzv. „wet house“ alebo „wet shelter“, (ako napr. v Írsku) kde úspešne pracujú s takýmito klientmi prostredníctvom kontrolovaného pitia.
- **Menšie a dostupnejšie nízkoprahové nocľahárne (dôstojnejšie podmienky)** - jednoznačne by nám a klientom pomohla ľahšia dostupnosť služieb. Klient s nižšou motiváciou nebude cestovať hromadnou dopravou vyše hodiny na koniec mesta, aby sa napríklad osprchoval. Daná služba patrí do centra. Taktiež nízkoprahový prístup a akceptácia faktu, že mnoho ľudí na ulici užíva alkohol, by mali byť prijaté odbornou verejnosťou a premietnuté do pravidiel daných služieb. Mnoho klientov na ulici nenavštevuje služby, ktoré sú veľmi „masové“, kde spáva napr. aj 200 ľudí v jednu

noc v jednej miestnosti (hale). Preto by veľmi pomohlo vytvoriť menšie nocľahárne, a tak zabezpečiť dôstojnejšie podmienky.

- **Spolupráca s mestskou políciou** - z hľadiska blízkej budúcnosti chceme pokračovať v úspešnej spolupráci s mestskou políciou pri predchádzaní agresívneho správania určitých klientov na stacionárnej terénnej službe. Táto spolupráca sa javí ako úspešná.
- **Lepšia spolupráca medzi soc. Službami** - v neposlednom rade je výzvou vytvoriť lepšiu spoluprácu medzi jednotlivými sociálnymi službami pracujúcimi s ľuďmi bez domova. Tento aspekt je zarážajúci, ale inštitúcie poskytujúce služby rovnakej cieľovej skupine spolupracujú v rámci Bratislavy len minimálne. V poslednom období však samospráva rozbieha aktivity na zosieťovanie jednotlivých programov, čo vnímam ako veľmi pozitívne a potrebné.

Záver

Vo svojom príspevku som sa pokúsil aspoň z časti načrtnúť možnosti práce s ľuďmi bez domova požívajúcimi alkohol v Bratislave. Mojou snahou bolo poukázať na rôzne aspekty a špecifiká tejto práce a hlavne i na jej zmysluplnosť.

Z hľadiska sociálnej práce ako profesie je street work jednou z jej dôležitých foriem, ktorá zachytáva klientov na okraji spoločnosti a distribuuje ich na nadväzné sociálne služby pre následnú prácu s nimi.

Na záver my nezostáva nič iné ako zopakovať ešte raz citát od Beňovej (2008, s.1) že „bezdomovci sú ľudia ako my“. A snád' si dovoľím len doplniť, že práca na začiatku reťazca sociálnych služieb má obrovský a významný zmysel i z hľadiska ľudského, kde ide skutočne o boj „o človeka v prvej línii“.

Použitá literatúra:

BEŇOVÁ, Nina, 2008, *Bezdomovci ľudia ako my*, Bratislava: o.z. Proti prúdu, 75s., ISBN 978-80-969924-1-6

PRUŽINSKÁ, Jana a kol., 2011, *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*, Bratislava: IRIS, 235s., ISBN 978-80-89238-53-8

RÓBERT OCHABA, IVAN ROVNÝ, IVAN BIELIK, *Ochrana detí mládeže Tabak, alkohol a drogy*, 2009, Úrad verejného zdravotníctva SR, 185 s., ISBN 978 – 80 – 7159 – 175 -7

Kontakt:

Mgr. Bystrík Holeček
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Education,
Institute of Social Studies and Therapeutic Education
Šoltésovej 4
811 01 Bratislava
Slovak Republic
email: dholecek@fedu.uniba.sk

Reflexivita výskumníčky ako účastníčky komunitného plánovania

Beáta Balogová¹

Abstrakt

Výskumníčka ako účastníčka procesu komunitného plánovania v meste Prešov (ktoré je rozlohou tretím najväčším mestom SR) ponúka osobné reflexie tvorby tohto významného rozvojového dokumentu modernej komunity. Poukazuje na základnú podmienku tvorby komunitného plánu, ktorou je kooperácia účastníkov - zadávateľov, poskytovateľov a prijímateľov, respektíve užívateľov sociálnych služieb, uvedomujúc si, že ciele a zámery užívateľov majú pri komunitnom plánovaní rovnakú váhu ako ciele a zámery zadávateľov a poskytovateľov. Pretože vyhľadávanie, oslovenie a zapájanie užívateľov do práce na komunitnom pláne je nenahraditeľná príležitosť ako získať informácie o potrebách jednotlivých sociálnych skupín. Autorka neopomína aj riziká komunitného plánovania s dôrazom na rozvoj komunitného plánu, ktorý bude vychádzať z potrieb komunity a komunitná práca tak bude niesť prvky komplexnosti, koordinovanosti a kontinuitnosti, aby v rámci celého procesu rešpektovala fázy analýzy potrieb, plánovania, implementácie a evalúácie, aby tak nestratila nič zo svojej novej účinnosti.

Kľúčová slova: výskum, komunita, zadávateľ, poskytovateľ, prijímateľ, sociálna služba, komunitný rozvoj a komunitný plán, analytická, strategická časť.

Príspevok vznikol ako výstup z riešenia *Projektu APVV- 0432-10 Stav a perspektívy profesijnej etiky na Slovensku*, riešeného na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.

Abstract

Researcher as a participant in the process of community planning in the city of Prešov (which is the third largest city in Slovak Republic) provides a personal reflection of this important development document of modern community. It refers to the basic requirement of community plan creating, which is the cooperation of participants - contractors, providers and recipients, or social services users, recognizing that objectives and user's intentions have in community planning the same authority as the objectives and intentions of contractors and providers. Because searching, reaching out and engaging users to work on the community plan is an irreplaceable opportunity how to get information about the needs of different social groups. Author also does not ignore risks of community planning with an emphasis on development of community plan, which will be based on community needs and community work will bear the elements of complexity, co-ordination and continuity, in order that whole process will respect the phases of needs analysis, planning, implementation and evaluation, so that it will lose nothing of its potential effectiveness.

Keys words:

research, community, contractor, provider, recipient, social service, community development and community plan, analytical and strategic part.

The article was created as outcome of the project *APVV-0432-10 Status and perspective of professional ethics in Slovakia*, solved at the Faculty of Arts of University of Presov in Presov.

1. Komunita ako miesto pre realizáciu komunitnej práce a komunitného plánu

Človek hľadá samého seba a domov nielen v priestore a čase, ale aj medzi ľuďmi, v spoložití a v spolubytí s druhými. V zhode s Emilom Višňovským (2007, s. 44) možno povedať, že takýmto spoločným domovom jedinca je nepochybne *komunita*. Pretože „*moderný svet nie je len vekom slobody, individualizmu a rozumu, ale vyznačuje sa aj náklonnosťou k útulnému svetu komunity, spolupatričnosti a solidarity, v ktorom sa jednotlivec môže cítiť doma v inak bezdomovskom a čoraz neistejšom svete*“ a pre sociálnu prácu a jej klientov sociálnej práce obzvlášť. Téma komunity sa dnes znovu stáva aktuálnou a diskutovanou tak vo filozofii,

¹ doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD. je docentkou sociálnej práce so zameraním na posúdenie (diagnostiku) životnej situácie rodiny, individuálnu sociálnu prácu, sociálne poradenstvo a supervíziu, problematiku seniorov, etiketu. Pôsobí na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove, SR; Ústave sociálnej práce Univerzity Hradec Králové, ČR.

sociológii, politológii ako aj v sociálnej práci. Príčinou sú spoločenské, kultúrne a civilizačné pohyby zastrešované takými termínmi ako sú kríza modernity a prechod k postmoderne, nástup informačnej spoločnosti, globalizácia atď., prinášajú nielen spochybnenie už užitých istôt a hodnôt – pritom vôbec nie iba tradičných, predmoderných, ale už aj samotných moderných. A tak sa v spoločnosti stretávame s javom, že častokrát vyvolávajú v ľuďoch celkom prirodzene a masovo životný pocit rozkladu a strachu zo sociálnej dezintegrácie, pocit rastúcej straty pôvodnej komunity alebo aspoň jej radikálnej premeny na niečo, čo už komunitu v pôvodnom zmysle veľmi nepripomína.

Význam komunity pre jedinca zdôrazňuje aj Zigmund Bauman (2001) samotným podtitulom komunita ako hľadanie miesta v neistom priestore, pretože ľudské bytie je komunitné bytie. Je to spolubytie s druhými a komunita je základnou formou tohto spolubytia (kde elementárnou podobou komunity je rodina). Komunitu môžeme pokladať za autentický spoločenský domov človeka, pretože človek je svojou povahou komunitná bytosť a jeho bytie je komunitné a súčasne je aj spoločenskou bytosťou povedané aristotelovsky *zoon politikon*. Výhodiskom pre naše chápanie je tu teda Jenkinsovské (1996) a Deweyho (2002) sociálne poňatie individua, ktoré korešponduje s potrebou človeka mať domov, s potrebou zakotvenosti, zakorenenosti, potrebou niekam patriť, mať svoje blízke prostredie, svoj svet, a najmä svojich blízkych ľudí, ako aj svoju oporu.

Uvedomujúc si, že bytie s druhým človekom a bytie pre druhých má však ešte aj inú hodnotu než len bezpečnosť a pocit intímnej blízkosti druhého či druhých. Chápanie komunity v tomto predmetnom kontexte je bohatšie a obsiahlejšie. A domnievam sa, že viac dosiahne sociálno-politický kontext, kedy komunita bude viac než len spoločenské miesto pobytu, inštitúcia či spoločná organizácia každodenného života a spoločná skúsenosť. Je to aj spoločná kultúrna identita, symbolika, spoločné hodnoty a významy, túžby a presvedčenia, participácia, lojalnosť, solidarita, oddanosť a záväzky. Na druhej strane túžba človeka po komunite ako po spoločenskom domove ne mala by, či nemusí byť zároveň túžbou po viazanosti, väzbách, po jednote a zjednotení s druhými, a už vôbec nie po pasívnom prispôsobovaní či podriaďovaní sa druhým. Problémom je teda skutočne otázka, ako v rámci komunitného bytia, idúc ďalej v našom prípade komunitného plánovania rieši slobodu, dôstojnosť, autonómiu a individuálnu sebarealizáciu človeka.

Baumanovské pozitívne vnímanie komunity, ako priestoru pre čo najoptimálnejší rozvoj jedinca nie je jediným možným vnímaním komunity, naopak sám autor hovorí, že v podstate ani nežije v komunite v pravom slova zmysle. Na čo reflektuje aj L. Musil (1995), ktorý vníma komunitu v sociálnej práci ako určitú kategóriu znevýhodnených, ako určité neorganizované zoskupenie ľudí, ktorí potrebujú pomoc, ktorou sú všetky formy komunitnej práce.

Akú podobu a aký účel plní komunitná práca a komunitné plánovanie v meste Prešov. Odpoveďou je samotná formulácia úvodnej časti súhrnnej analýzy v ktorej sa dozvedáme, že **komunitnú prácu v meste** (obci) môžeme definovať ako systematický, cieľavedomý proces zlepšovania sociálnych vzťahov medzi záujmovými skupinami obyvateľov a inštitúciami, ktoré formujú ich každodennú realitu. Cieľom komunitnej práce je motivovať obyvateľov a inštitúcie k hľadaniu a formulovaniu spoločných cieľov. Aktivizácia členov komunity je predpokladom zvyšovania ich súdržnosti a dlhodobého rozvoja komunity. Efektívnym prostriedkom rozvoja komunity je **komunitné plánovanie**, ktoré predstavuje jednu zo základných metód komunitnej práce. Výsledkom komunitného plánovania je **rozvoj komunitných sociálnych služieb**, ktoré sú poskytované obyvateľom danej komunity.

Argumentom prečo je potrebné propagovať metódu komunitného plánovania je samotná podstata komunitného plánu a tou je povedané v zhode s K. Kubalčíkovou (2010) potenciál k zohľadňovaniu špecifik jednotlivých lokalít, sledovaniu i špecifických cieľových skupín užívateľov a reagovanie na jedinečnosť ich životných situácií. A v tomto kontexte

chápeme komunitné plánovanie ako participatívnu metódu komunitnej sociálnej práce, ktorá rešpektuje význam všetkých aktérov sociálnej intervencie, zvlášť osôb, na ktoré je táto intervencia nasmerovaná, ktorými sú užívatelia alebo klienti sociálnej práce a ich priama účasť v procese rozhodovania, obsahu a charaktere tejto intervencie (Adams, 2008, in: Kubalčíková, 2010).

2. Reflexie komunitného plánovania v meste Prešov – podmienky tvorby komunitného plánu, riziká a stimuly

Mesto Prešov² zahájilo projekt komunitného plánovania v septembri 2008, ktorý bol členený do dvoch základných častí: analytickej a strategickej. Spracovaním analytickej časti bol poverený Inštitút edukológie a sociálnej práce, Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity a expertný tím tvorili: doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, PhD.; doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD. a Mgr. Gizela Brutovská.

Zadávatelom komunitného plánovania bolo Mesto Prešov, konkrétne odbor sociálnych služieb.

Cielom analýzy bolo mapovanie dostupnosti a nadväznosti sociálnych služieb. Zároveň zistiť mieru informovanosti užívateľov sociálnych služieb s analýzou výkonu sociálnych služieb a ich ekonomickej efektívnosti. V rámci analýzy potrieb cieľových skupín³ išlo o primárne zameranie sa na prostredie, poskytovanú starostlivosť, personál a na riadenie, respektíve plánovanie sociálnych služieb. Analýza sociálnych služieb očami poskytovateľov bola zameraná na procedurálne hodnotenie, personálne zabezpečenie, charakteristiku prevádzky a ekonomicke zabezpečenie sociálnych služieb. Zároveň rešpektovala dostupnosť sociálnych služieb, nadväznosť, informovanosť, kvalitu výkonu sociálnych služieb a ekonomicke efektívnosť. **Analýza potrieb cieľových skupín** bola zameraná na kvalitu prostredia, kvalitu personálu, kvalitu poskytovanej starostlivosti a kvalita riadenia (zahŕňajúc aj ekonomicke plánovanie). **Analýza sociálnych služieb očami poskytovateľov** sa zameriavala na procedurálne hodnotenie, personálne zabezpečenie, prevádzku a ekonomicke zabezpečenie.

Účelom analytickej časti bolo hľadanie východísk pre plánovanie sociálnych služieb v meste Prešov, podporovanie sieťovania organizácii, zisťovanie kvality a kvantity sociálnych služieb a zvýšenie informovanosti.

² Mesto Prešov je tretím najväčším mestom v rámci Slovenskej republiky. Tvoria ho tieto katastrálne územia: Prešov, Cemjata, Kyslá Voda, Nižná Šebastová, Šalgovik, Solivar a Vydumanec. Prešovskú mestskú aglomeráciu tvoria okolité obce, ktoré sú s mestom dopravné, funkčne a niektoré i stavebne úzko naviazané (Veľký Šariš, Malý Šariš, Lubotice, Haniska, Teriakovce, Fintice, Ruská Nová Ves, Záborské a Dulová Ves). Má rozlohu 71,1 km² a hustotu 1323 obyvateľov na km² (ŠÚ SR stav k 31.12.2000). Demografický vývoj v meste Prešov bol do roku 2000 charakterizovaný rastom počtu obyvateľstva, predovšetkým z dôvodu industrializácie mesta (prevažne v 70. a 80. rokoch minulého storočia). V ďalšom období už rast nie je tak výrazný. Od roku 2001 počet obyvateľov v meste klesá a ku koncu roku 2007 žilo v meste Prešov spolu 91 498 obyvateľov, z toho 47 614 žien (52%). V porovnaní rokov 2000 a 2007 poklesol počet obyvateľov mesta o 2560 osôb t.j. 2,8 %.

³ Podľa sčítania ľudu, domov a bytov v roku 2001 bolo v meste 46 025 ekonomicke aktívnych obyvateľov, z toho 22 802 žien (49,54%). Z celkového počtu trvale bývajúcего obyvateľstva tvorí ekonomicke aktívne obyvateľstvo (ďalej len EAO) 49,6%. Oproti roku 1991 počet ekonomicke aktívnych obyvateľov v meste vzrástol o 1754 osôb. Ekonomicke aktívne obyvateľstvo mesta Prešov tvorilo takmer 60% z celkového počtu ekonomicke aktívneho obyvateľstva v okrese Prešov. V okrese Prešov ekonomicke aktívna obyvateľov od roku 2001 má relatívne stabilnú úroveň. Pokiaľ do roku 2003 rástla, v ďalších rokoch postupne klesala a v roku 2007 opätovne začala rásť na úroveň z roku 2001. Možno predpokladať, že podobnú tendenciu má aj EA v samotnom meste Prešov a pri prepočítaní na okresné údaje by v meste ku koncu roka 2007 žilo 46 134 EAO.

Metodológia

Podkladom pre spracovanie analýzy sociálnych služieb boli informácie poskytnuté od užívateľov⁴, poskytovateľov a zadávateľov sociálnych služieb, konkrétne od Úradu práce sociálnych vecí a rodiny, Úradu Prešovského samosprávneho kraja, Mesta Prešov, jeho verejných a neverejných poskytovateľov sociálnych služieb, ktorí poskytujú sociálne služby na území mesta Prešov. V rámci analýzy bol vykonaný monitoring existujúcich zariadení, neziskových organizácií a bol realizovaný kvalitatívny a kvantitatívny prieskum. Terénny zber dát bol realizovaný prostredníctvom administrovaného dotazníka a pološtruktúrovaného rozhovoru s vedením zariadení, vybranými zamestnancami a klientmi. Zároveň bol prieskum doplnený o analýzu dokumentov. Následne bola vypracovaná záverečná analýza.

Základnú štruktúru analytickej časti tvorila:

- sociálna a demografická analýza,
- legislatívny rámec sociálnych služieb,
- pôsobnosť orgánov a inštitucionálne zabezpečenie,
- financovanie sociálnych služieb,
- analýza potrieb jednotlivých cieľových skupín.

Cieľové skupiny boli rozdelené do nasledujúcich skupín:

- Sociálne služby pre deti a mládež
- Sociálne služby pre rodiny s deťmi
- Sociálne služby pre občanov so zdravotným znevýhodnením
- Sociálne služby pre seniorov
- Sociálne služby pre bezdomovcov
- Sociálne služby pre Rómov

Časové zadanie projektu komunitného plánovania bolo v rozmedzí mesiacov september až december 2008.

Výsledkom analytickej časti bola sumarizujúca analýza potrieb jednotlivých cieľových skupín s podrobnou charakteristikou cieľovej skupiny z aspektu sociálnych služieb s vymedzením zriaďovateľov a poskytovateľov sociálnych služieb, s pohľadom na kvalitu zamestnancov, klientelu, dobrovoľníctvo, financovanie a zhrnutie najvýznamnejších dát a konkrétne závery a možné opatrenia.

3. Evalvácia a možnosti zefektívnenia komunitného plánovania

Vrátiac sa ku názvu príspevku *Reflexivita výskumníčky ako účastníčky komunitného plánovania* môžem povedať, že komunitné plánovanie a tvorba konkrétneho plánu prináša veľa pozitív, ale aj negatív. Z pozitív je to smerovanie od komunitnej práce k individuálnej práci rešpektujúcej bohatú paletu faktorov, ktoré ju ovplyvňujú, vyzdvihujú komunitu v tom pravom zmysle slova, ktorou je priestor, kde komunita dáva jednotlivcom súhlasiac s E. Višňovským (2007) po emocionálnej stránke pocit príslušnosti k „my“, pocit, že človek nie je osamelým bežcom, ale príslušníkom ľudského celku, ktorý ho môže podporiť a podržať, na ktorý sa môže spoľahnúť, v ktorom sa môže cítiť bezpečne a isto, pretože ostatní členovia komunity mu neublížia. Tento pocit v sebe obsahuje aj pocit vďačnosti a zaviazanosti, oddanosti, avšak to by nemalo byť prekážkou individuálnej autonómie a sebakreácie. Avšak to celkom nerieši problém komunity pre ľudí, ktorí hľadajú aj to „etické“ v komunite v zmysle podpory, opory, bezpečia a „ľudského tepla“ a „autentického domova“. Toto bol

⁴ Východisko pre poskytovanie sociálnych služieb predstavuje Ústava Slovenskej republiky (čl. 39 ods. 2), ktorá garantuje občanom právo na pomoc v hmotnej núdzi.

a predpokladám, že aj bude najvypuklejší problém kreovania komunitného plánu mesta Prešov. V tejto súvislosti je možné reflektovať niektoré konkrétne opatrenia:

- je potrebná odborná metodická podpora realizátorov vo forme edukácie a supervízie komunitného plánu zo strany Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny po vzore napr. Českej republiky, kde pracujú metodici a supervízori ako zamestnanci Výzkumného ústavu práce sociálnych vecí (dokonca aj detašovaných pracovník),
- pripraviť verejnosť na verejnú diskusiu rozvíjanie etiky politiky⁵, aby sme zabránili absencii niektorých skupín užívateľov sociálnych služieb na rozhodovaní z dôvodu, že metóda sociálneho plánovania je novou metódou a jednak, že užívatelia nie sú pripravení na participáciu a verejnú diskusiu,
- vytvárať podmienky pre kvalitu poskytovania sociálnych služieb a tým negovať situácie absencie niektorých poskytovateľov sociálnych služieb na komunitnom plánovaní (strach z odhalenia nekvalitne poskytovaných sociálnych služieb).

Zamerajúc sa na širšie dôsledky tretieho opatrenia vidím tu možnosti a aplikáciu **etiky sociálnych dôsledkov**, ktorá je „*pokusom o hľadanie nových prístupov k problematike etiky, morálky a mravnosti*“ (Gluchman, 1994, s. 10), čo veľmi významne nadväzuje na spoločenský kontext postmodernity, ako nevyhnutného priestoru spoločenskej zmeny. Tento filozoficko-metodologický konštrukt ponúkam, tak ako to samotný autor naznačuje, ako jednu z možných alternatív diferencovanej analýzy a hodnotenia individuálnej, či sociálnej etiky, teda aj individuálnych aj spoločenských, či politických problémov sociálneho pracovníka a jeho klienta.

Cieľom etiky sociálnych dôsledkov je, aby svetonázorové, politické a ideologické záujmy neboli rozhodujúcim kritériom v procese morálneho hodnotenia konania človeka alebo určitej sociálnej komunity (tento pohľad zahŕňa aj samotný etický kódex sociálnych pracovníkov). Kritériami morálneho uvažovania sú dôsledky, ktoré vyplývajú jednak z vonkajších a vnútorných faktorov, avšak ako doplňujúce faktory sú ponúknuté úmysel subjektu morálneho konania a motív (tie majú svoj význam predovšetkým v takých prípadoch, keď z určitého konania vyplývajú najmä sociálne dôsledky). Morálne rozhodovanie v kontexte etiky sociálnych dôsledkov môže byť charakterizované aj ako úsilie mravných subjektov po „zušľachtení“, a to tým, že sa budú usilovať o napĺňanie určitej pozitívnej orientácie svojho života a života, skupiny, či komunity, ktorej sú členmi. Napriek tejto idealizácii možno sociálne dôsledky deliť na závažné a menej závažné, kedy kritériom pre ich delenie je dosah na život jedinca a sociálnej komunity a ich vplyv na morálne vedomie človeka a celej spoločnosti. Na rozdiel od Benthama sa Gluchman domnieva, že sociálne dôsledky sa nedajú kvantifikovať. Podľa V. Gluchmana (1994, s. 10) sú to veľmi individuálne vlastnosti podmienené mnohými ďalšími momentmi, ako je napríklad psychický stav morálneho subjektu v danej situácii, jeho povahové vlastnosti, výchova, vzdelanie atď. Z tohto vlastne vyplýva, že jeden a ten istý čin môže mať pre rozličných ľudí rozdielny význam, teda aj rozdielnu hodnotu.

Uvažujúc o etike sociálnej práce môžeme spolu s O. Fischerom, ktorý vychádza z P. Eisenmana povedať, že etika je uvažovanie o mravnom správaní a konaní jedinca so zreteľom na jeho osobu alebo podmienky, v ktorých sa nachádza, avšak v sociálnej práci je možné tento kontext obohatiť o tri oblasti: klienta ako užívateľa sociálnej služby; spoločenské prostredie a okolnosti dopytu a ponuky sociálnej služby; osoby sociálneho pracovníka ako vykonávateľa sociálnej služby alebo zákazky. A základnou črtou vyplývajúcou zo zamerania sociálnej práce na klienta je požiadavka poznania klienta, vymedzenie a dodržanie rozsahu

⁵ Problematika etiky politiky (Bilasová, 2010) je v zahraničí vysoko rozvinutou témou už minimálne päť desaťročí, čím sa vytvára priestor pre participáciu subjektov sociálnej práce a pre posilňovanie občianskych kompetencií.

pomoci a „solidárny či pastoračný“ rozmer sociálnej práce. Kedy už nejde len o abstraktné etické uvažovanie „morálneho“, ale o konkrétny intervenčný zásah, ktorý môže mať ďalekosiahle niekedy aj negatívne dôsledky. A tak, si sociálny pracovník v rámci profesionálneho výkonu častokrát kladie otázku o správnosti, či nesprávnosti konkrétneho konania. Už dávno nám nepostačuje Kantovský prístup „praktického rozumu“, ktorý síce môže byť východiskom, avšak sociálny pracovník by mal byť vybavený profesionálnymi kompetenciami pre zvládnutie tejto morálnej požiadavky intervencie aj ako realizátor sociálnej služby v rámci tvoriacej súčasť komunitného plánu.

Zoznam bibliografických odkazov:

- BAUMAN, Z. 2001. *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge : Polity Press.
- BILASOVÁ, V. K niektorým metodologickým východiskám vzťahu etiky a politiky. In GLUCHMAN V. (ed.). *Etika a politika*. Prešov : Filozofická fakulta PU, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, 2010. s. 15-24. ISBN978-80-555-109-3.
- BOSÁ, M. Vzťah verejnej a súkromnej sféry. In *Glosár rodovej terminológie*, 2 s., [online]. Dostupné na: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&vid=75>.
- DEWEY, J. 2002. *Rekonštrukcia liberalizmu*. Bratislava : Kalligram.
- FISCHER, MILFAIT, R. et al. 2008. *Etika pro sociální práci*. Praha : JABOK, 223 s.
- GLUCHMAN, V. 1996. *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*. Prešov : PVT.
- JENKINS, R. 1996. *Social Identity*. London and New York : Routledge.
- KUBALČÍKOVÁ, K., KRCHŇAVÁ, A. 2010. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelu na rozhodování: realita, nebo iluze? IN *Sociální práce/Sociální práce*, 3/2010, s. 110-121.
- MUSIL, L. 2004. „*Ráda bych Vám pomohla, ale*“. Brno : Marek Zeman. 243 s.
- THOMPSON, N. 1999. *Understanding Social Work*. London : Palgrave, 188 s.
- VIŠŇOVSKÝ, E. 2007. Komunita ako autentický domov človeka? In *Filozofia*, roč. 62, č. 1. s. 44-53.

Kontakt:

doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD.
Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov, SR
Hradecká 1227, Hradec Králové, ČR
E-mail: beata.balogova@unipo.sk, beata.balogova@uhk.cz

Volný čas seniorů v zařízeních sociální péče ve srovnání s volným časem seniorů žijících v domácím prostředí

Kamil Janiš ml.¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá srovnáním volnočasového chování uvedených skupin seniorů v Moravskoslezském kraji. Hlavní část příspěvku je vlastní výzkum autora. Cílem příspěvku je zjistit významnost rozdílů mezi vybranými skupinami seniorů a reflektovat tak nabídku volnočasových aktivit v zařízeních sociální péče v kontextu volnočasového chování seniorů v domácím prostředí. Dílčím cílem příspěvku je zhodnocení nabídky volnočasových aktivit v zařízeních sociální péče.

Klíčová slova: senior, volný čas, domácí prostředí, domov pro seniory

Poznámka: Příspěvek je podpořen interním grantovým systémem Slezské univerzity v Opavě – IGS/13/2011

Abstract

The contribution deals with compared the leisure behavior these groups of seniors in the Moravian-Silesian Region. The main part of contribution is own research. The goal of this contribution is to determine the significance of differences between selected groups of seniors and reflect the range of leisure activities in social care in the context of leisure behavior of seniors living at home. The partila goal of this contribution is evaluation of leisure activities in social care.

Keywords: senior, leisure, home environment, residential facility for seniors

1 Úvod

Každý z nás je prakticky denně konfrontován s mediálními zprávami, které se týkají seniorů. Zpravidla se však jedná o informace spojené s ekonomikou státu (odchod do důchodu, nový výpočet důchodu, valorizace důchodu apod.) nebo o informace o přepadení, okradení či podvedení seniorů. Takové informace bezesporu vystavují slovo senior do negativních konotací.

Volný čas seniorů je tak trochu na okraji zájmu, resp. naprosto marginalizovanou oblastí. Je však nutné přijmout, že volný čas (volnočasové aktivity) nejsou záležitostí individuální, ale společenskou (obdobně jako zdraví – to v seniorském věku nabývá zcela nový rozměr). I v samotné problematice volného času je volný čas seniorů spíše okrajovou záležitostí, a to v kontextu mnohem většího důrazu na volný čas dětí a mládeže.

Předkládaný příspěvek poskytuje data z výzkumu realizovaného autorem, která popisují volný čas seniorů žijících v domácím prostředí a rezidenčním zařízení. Autor příspěvku si uvědomuje, že poměrně nízký vzorek respondentů je slabým místem dotazníkového šetření. Doplnuje však, že dotazníkové šetření dále pokračuje. Přesto lze zjištěná data považovat za zajímavá.

V příspěvku nejsou záměrně uváděny místa sběru dat, odkazy na internetové zdroje týkající se konkrétních zařízení apod. Autor si uvědomuje, že některé informace mohou vyznít kriticky, zároveň se však domnívá, že by některá zařízení mohla být stigmatizována. Problematika nabízení volnočasových aktivit v takových zařízeních je zcela jistě limitována finančními a personálními faktory.

¹ Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

2 Vymezení základních pojmů

Vymezení základních pojmů – volný čas a senior, se v průběhu zpracovávání jiných příspěvků na stejnou tematickou oblast, ukázalo jako relativně složité. Jako první bude vymezen pojem volný čas ve vztahu k tématu prezentovaného příspěvku. Zmíněný pojem představuje téměř pro každého jedince něco tak samozřejmého a běžného, že možná právě takový přístup lidí přesné vymezení znesnadňuje.

Volný čas je možno vymežit negativně či pozitivně. Negativní vymezení volného času je v odborné literatuře zřejmě častější. Vychází z tzv. reziduální teorie a volný čas je vymezen jako čas zbytkový po odečtení času věnovaného práci, vlastní osobě apod. Büchele, Lindhof a Poy (2007) však trefně poznamenávají, že z takto pojaté definice vypadávají určité skupiny obyvatel, mj. právě senioři a ostatní, kteří zrovna nepracují (nezaměstnaní, ženy na mateřské a rodičovské dovolené apod.).

Pozitivní vymezení chápe volný čas jako čas věnovaný maximálně sobě, čas věnovaný seberozvoji apod. (Bakalář, 1978). Opaschowski (2008) ovšem doplňuje, že takové vymezení je svým způsobem utopické, resp. dosažitelné až za dlouhou dobu z pohledu vývoje lidstva.

Na základě výše uvedených skutečností se autor přiklonil k vlastnímu vymezení volného času seniorů, které je jistou kombinací obou přístupů. Volný čas seniorů definuje následovně: „*Volný čas seniorů je takový čas, kdy jsou provozovány zájmové aktivity na základě fyzických, psychických, sociálních a zájmových aspektů jednotlivých osob, které jsou vykonávány mimo čas věnovaný péči o vlastní osobu, domácnost, rodinu a uspokojování základních potřeb jedince v seniorském věku. Jedná se o takové aktivity, které přinášejí radost, zábavu, spokojenost, potěšení a uspokojení.*“ (Janiš ml., 2011, s. 694).

Zdůraznění zábavy, potěšení a podobných přídavných jmen při vymezení volného času je na místě. Nazareth (2007) zmiňuje, že anglický termín pro volný čas (leisure) vznikl spojením slov leisir a pleasure. Pleasure je možné překládat jako zábavu, rozkoš apod.

Obdobný problém jako u volného času nalézáme i při vymezení pojmu senior. Z všech možných aspektů, od kdy můžeme člověka označit za seniora, se jako jediný objektivní faktor ukázal kalendářní věk jedince. Na relativní složitost vymezení pojmu senior upozorňuje i Zaidi (2008). Za seniora je v pojetí autora příspěvku považován jedinec, který dosáhl věku 65 a více let. Věková hranice vychází z vymezení Světové zdravotnické organizace (WHO) (http://www.who.int/dietphysicalactivity/factsheet_olderadults/en/index.html).

Domovem pro seniory je myšleno takové zařízení, které vymezuje § 49 zákona č. 108/2006 Sb.

2.1 Charakteristika zkoumaného souboru a metody sběru dat

Výzkumného šetření se zúčastnilo celkem 70 seniorů (ve věku 65 a více let), z toho 35 žilo v nějakém typu rezidenčního zařízení a 35 v domácím prostředí. Všichni senioři byli psychicky způsobilí odpovídat na otázky v dotazníku. Celkový věkový průměr dotazovaných seniorů byl 72,214 let. Věkový průměr seniorů žijících v domácím prostředí byl 68,743 a žijících v rezidenčním zařízení 75,686 let. Poměr mezi muži a ženami byl u obou skupin stejný – 6 mužů a 29 žen. Výběr respondentů byl proveden záměrným výběrem.

Z etických důvodů nebyli do výzkumného šetření zahrnuti senioři imobilní a senioři z domova se zvláštním režimem.

Ke sběru dat byl použit vlastní dotazník, který v celé podobě obsahuje 41 otázek. Níže je vyhodnocena pouze část otázek².

² Prezentované výsledky, resp. otázky mohou působit dojmem nenávaznosti. Tento dojem je zcela správný. V kompletním znění dotazníku tvoří jednotlivé otázky 3 tematické celky., které jsou hodnoceny jako samostatné

3 Výsledky dotazníkového šetření

V tab. č. 1 jsou prezentovány výsledky 11 otázek. K jednotlivým otázkám se senioři mohli vyjadřovat na škále od 1 do 5, kde 1 znamenala naprostý souhlas a 5 naprostý nesouhlas. Z vypočtených údajů vyplývá, že v jednotlivých položkách panovala u obou skupin relativní shoda. Na základě aritmetických průměrů (AP) a k nim vypočtených směrodatných odchylek (SD) lze konstatovat, že prakticky všechny odpovědi oscilují kolem hodnoty 3, tedy možnosti, kterou lze interpretovat, jako nevím. U dvou otázek panovala vzácná shoda u AP.

Tab. č. 1 - Výsledky první části dotazníku³

Znění otázky	Senioři žijící v dom. prostředí			Senioři žijící v rezidenčním zařízení		
	AP	SD	M	AP	SD	M
Myslíte si, že je důležité, aby volnočasovou aktivitu, kterou jste si vybrali, vedl pedagogicky vzdělaný člověk?	2,457	1,317	1	2,514	1,156	2
Od věku 65 let se snažím svůj volný čas trávit především pohybovými aktivitami.	2,314	1,165	2	2,771	1,333	4
Pohybové volnočasové aktivity jsou pro lidi ve věku 65 a více let zdravotně nebezpečné.	3,943	1,169	5	3,829	1,082	4
Na seniorský věk (65 a více let) jsem se těšil/a až si odpočinu a nebudu muset nic dělat.	4,111	1,021	5	3,314	1,526	5
Svůj volný čas trávím stejnými aktivitami jako moji přátelé, s kterými se pravidelně (alespoň 1x týdně) setkávám.	2,571	1,271	2	2,571	1,554	1
Při trávení volného času mi záleží na tom, co si o mých aktivitách myslí moji přátelé.	4,171	1,028	5	4,029	1,207	5
Při trávení volného času mi záleží na tom, co si o mých aktivitách myslí má rodina.	3,600	1,269	4	3,457	1,574	5
Svůj volný čas trávím nejraději sám/sama.	3,400	1,074	4	3,400	1,516	5
Své volnočasové aktivity považuji za výjimečné.	4,057	1,040	4;5	3,486	1,556	5
Chtěl/a bych trávit svůj volný čas jinými aktivitami, ale takové aktivity jsou příliš finančně náročné.	2,857	1,245	2	2,514	1,442	1
Svůj volný čas trávím v místě svého bydliště (vesnice, městys, město).	2,286	1,110	2	1,771	1,044	1

Legenda: AP (aritmetický průměr); SD (směrodatná odchylka); M (modus)

Ke zjištění statisticky významných rozdílů u tabulek č. 2 až 8 byl využit chí-kvadrát pro kontingenční tabulku. U některých tabulek nebyly splněny podmínky pro jeho využití⁴.

oblasti a v dotazníku jsou otázky k jednotlivým celkům promíchány (z důvodu přehlednosti při vyplňování). Výsledky jednotlivých otázek jsou prezentovány v takovém pořadí, které odpovídá sestavenému dotazníku.

³ Význam zkratk v tab. č. 1: AP – aritmetický průměr; SD – směrodatná odchylka; M – modus.

⁴ Autor se rozhodl i přes nesplnění podmínek u některých otázek chí-kvadrát využít. Autor příspěvku se nedomnívá, že by nesplněné podmínky měly vliv na konečný výsledek.

Tab. č. 2 - Pohybové aktivity mi mohou prodloužit život

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	28	0	7	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	23	2	10	35
Σ	51	2	17	70

Údaje v tab. č. 2 nesplňují podmínky k užití chí-kvadrátu pro kontingenční tabulku ke zjištění statisticky významných rozdílů. Avšak na základě uvedených četností se lze domnívat, že mezi odpověďmi seniorů v domácím a rezidenčním prostředí neexistují významné rozdíly. Můžeme tedy tvrdit, že senioři obou skupin věří tomu, že pohybové aktivity jim mohou prodloužit život.

Tab. č. 3 – Od věku 65 let je důležité především odpočívat

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	4	27	4	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	9	25	1	35
Σ	13	52	5	70

Údaje v tab. č. 3 nesplňují podmínky k užití chí-kvadrátu pro kontingenční tabulku ke zjištění statisticky významných rozdílů. Avšak na základě uvedených četností se lze domnívat, že mezi odpověďmi seniorů v domácím a rezidenčním prostředí neexistují významné rozdíly. Senioři obou skupin shodně záporně vyjádřili k tvrzení, že od věku 65 let je důležité především odpočívat.

Tab. č. 4 – Setkal/a jsem se s názorem, že lidé ve věku 65 a více let by měli svůj volný čas trávit především pasivním odpočinkem

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	4	27	4	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	8	21	6	35
Σ	12	48	10	70

Údaje v tab. č. 4 splňují podmínky k užití chí-kvadrátu pro kontingenční tabulku ke zjištění statisticky významných rozdílů. Na základě vypočteného testového kritéria (2,483), které je nižší než kritická hodnota pro 2 stupně volnosti a hladinu významnosti 0,05 (5,991), je možné konstatovat, že neexistují statisticky významné rozdíly mezi odpověďmi obou skupin seniorů.

Tab. č. 5 – Zním informační zdroj, kde mohu nalézt informace o pořádaných volnočasových aktivitách, akcích apod., a to v místě mého bydliště

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	22	7	6	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	14	18	3	35
Σ	36	25	9	70

Údaje v tab. č. 5 nesplňují podmínky k užití chí-kvadrátu pro kontingenční tabulku ke zjištění statisticky významných rozdílů. Přesto se autor rozhodl na základě pozorovaných četností chí-kvadrát užit. Na základě vypočteného testového kritéria (7,618), které je vyšší než kritická hodnota pro 2 stupně volnosti a hladinu významnosti 0,05 (5,991), je možné konstatovat, že

existují statisticky významné rozdíly mezi odpověďmi obou skupin seniorů. Senioři žijící v domácím prostředí znají významně častěji zdroj informací, kde naleznou informace o volnočasových aktivitách. Tento fakt potvrzují i údaje v tab. č. 9.

Tab. č. 6 – Lékař nebo jiný kvalifikovaný odborník mi doporučil ideální volnočasovou aktivitu a poučil mě o jejích přednostech

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	10	24	1	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	10	24	1	35
Σ	20	48	2	70

Údaje v tab. č. 6 vykazují vzácnou shodu. Za alarmující lze považovat informaci, že senioři neobdrželi informace o vhodných volnočasových aktivitách. Cílem otázky však nebylo zjistit – zda se senioři aktivně dotazovali či jaké informace obdrželi.

Tab. č. 7 – Znáám ve svém okolí, alespoň 1 instituci, která se zaměřuje na volný čas mé věkové skupiny

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	25	7	3	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	18	14	3	35
Σ	43	21	6	70

Údaje v tab. č. 7 nesplňují podmínky k užití chí-kvadrátu pro kontingenční tabulku ke zjištění statisticky významných rozdílů. Přesto se autor rozhodl na základě pozorovaných četností chí-kvadrát užit. Na základě vypočteného testového kritéria (3,472), které je nižší než kritická hodnota pro 2 stupně volnosti a hladinu významnosti 0,05 (5,991), je možné konstatovat, že neexistují statisticky významné rozdíly mezi odpověďmi obou skupin seniorů.

Tab. č. 8 – Setkal/a jsem se s termínem hřiště pro seniory

	Ano	Ne	Nevím	Σ
Senioři žijící v dom. prostředí	5	29	1	35
Senioři žijící v rezidenčním zařízení	2	32	1	35
Σ	7	61	2	70

Údaje v tab. č. 8 nesplňují podmínky k užití chí-kvadrátu pro kontingenční tabulku ke zjištění statisticky významných rozdílů. Na základě uvedených četností se lze domnívat, že mezi odpověďmi seniorů v domácím a rezidenčním prostředí neexistují významné rozdíly.

Tab. č. 9 – Informační zdroje seniorů o volnočasových aktivitách

Informační zdroj	Senioři žijící v dom. prostředí		Senioři žijící v rezid. zařízení	
	ANO	NE	ANO	NE
Internet	9	26	1	34
Noviny	15	20	14	21
Časopisy	16	19	17	18
Plakátovací plochy	17	18	10	25
Aktivní vyptávání se přátel a rodiny jinde	18	17	8	27
jinde	3	32	2	33

Z údajů v tab. č. 9 je patný rozdíl především u dvou informačních zdrojů, které jsou označeny šedou barvou. Ke zjištění statistické významnosti byl využit chí-kvadrát pro čtyřpolní tabulku. Vzhledem k tomu, že vypočtená hodnota testového kritéria (7,467) je vyšší než kritická hodnota pro 1 stupeň volnosti a hladinu významnosti 0,05 (3,841), můžeme tvrdit, že existují statisticky významné rozdíly mezi skupinami seniorů a využíváním internetu jako informačního zdroje. U druhého informačního zdroje, kterými byli přátelé a rodina byla vypočtena hodnota testového kritéria nižší než hodnota kritická. Nebyly tedy zjištěny statisticky významné rozdíly mezi skupinami seniorů.

3.1 *Volnočasové aktivity u seniorů obou skupin*

U konkrétních volnočasových aktivit, které uváděli senioři, se již významněji projevil rozdíl mezi jednotlivými skupinami. Obě skupiny však vykazovaly některé stejné preferované způsoby trávení volného času. Mezi často uváděnými volnočasovými aktivitami společnými pro obě skupiny byly – *procházky, četba, účast na kulturních akcích (divadlo, koncerty apod.), luštění křížovek*. Možná však nejzajímavější volnočasovou aktivitou bylo *setkávání a posezení s přáteli*. Nejzajímavější je z toho pohledu, že může jedinci v seniorském věku přispět ke kvalitě života a k psychickému a sociálnímu zdraví mnohem více než např. jízda na kole.

Skupina seniorů žijící v domácím prostředí uváděla častěji jako své volnočasové aktivity, činnosti pohybové – např. *jízda na kole, jóga, relaxační cvičení, plavání, turistika, práce na zahrádce*⁵. I když senioři žijící v rezidenčním zařízení uváděli stejné aktivity, tak jejich četnost byla nižší (v podstatě 2 až 3). U seniorů žijících v rezidenčním zařízení se objevily i „hezké“ extrémní odpovědi, nad kterými se člověk spíše příjemně pousměje, jednalo se např. o odpověď: „*Mám rád svůj klid*“ (senior, 90 let).

Skupina seniorů žijící v domácím prostředí uváděla častěji také aktivity, které spadají do oblasti zájmového vzdělávání (kurzy PC, U3V, jazykové kurzy, aj.) či sdružování se v organizacích nebo spolcích, které se volným časem seniorů zabývají (realizují je).

I přesto, že skupina seniorů žijících v rezidenčním zařízení udávala méně pohybových aktivit, tak nelze jejich způsoby trávení volného času označit za vyloženě pasivní či patologické. Mezi jednotlivými činnostmi se objevilo *fotografování, realizace přednáškové činnosti, „žolíky“, pěstování květin, starání se o „zvířátka“*, ale i *dobrovolnická činnost* a v porovnání s druhou skupinou se častěji objevovala i *hra s vnoučaty*. Překvapujícím zjištěním bylo, že senioři z výše uvedené skupiny si svůj volný čas organizují individuálně a relativně málo využívají volnočasové aktivity realizované příslušným zařízením (viz níže).

Některé uvedené aktivity v dotazníku jsou těžko zařaditelné do kategorie volného času, resp. zda tyto aktivity splňují kritéria volného času. Jednalo se o starost o nemocného syna nebo manžela a také o pravidelnou pomoc v kostele.

Dotazník však nezjišťoval pouze způsoby trávení volného času osob, ale i vnímané překážky při realizaci volného času a osobní limity seniorů při nenaplňování „chtěných“ volnočasových aktivit.

3.2 *Vnímaná omezení, poptávka, nabídka*

⁵ Práce na zahrádce v teoretické rovině nespádá do oblasti volného času, ale do oblasti polovolného času nebo se volného času vůbec netýká. Činnosti, které přinášejí nějaký materiální zisk nebo jsou vykonávány částečně z povinnosti, nespádají do kategorie volného času (Bakalář, 1978).

Východiskem pro hlubší zájem o problematiku volného času seniorů by měla být analýza nejen realizovaných činností, ale i nabídky, poptávky a vnímaných omezení. Získané údaje by měly poskytnout základ k řešení dané oblasti. Autor příspěvku si uvědomuje, že je nutné žít v ekonomické realitě, ale přesto lze některé uvedené skutečnosti řešit.

Není překvapujícím zjištěním, že *zdraví a finance* patří mezi dvě nejčastěji udávané skutečnosti, které omezují výběr volnočasových aktivit. Seniori obou skupin však nechápali zdraví a finance pouze z individuálního hlediska (kolik peněz si mohou dovolit investovat do svých aktivit), ale i z pohledu společnosti (kolik peněz investuje společnost do volného času seniorů, komercializace volného času či kolik existuje zařízení nebo činností, které se věnují volnému času seniorů s nějakým zdravotním omezením). Dalšími uváděnými vnímanými překážkami byly *problémy spojené s dostupností (dopravou), strach o vlastní bezpečí ve večerních hodinách, nedostatek informací, nezájem společnosti o seniory a vnímání sebe sama jako přítěžujícího člena společnosti*. Objevil se však i názor, že lidé zpohodlněli nebo mají špatné návyky již z výchovy v rodině⁶. Neméně zajímavou odpovědí bylo, že lidé by se během svého produktivního věku, měli mj. věnovat i takovým aktivitám, kterým se mohou věnovat i v seniorském věku (z finančních i zdravotních důvodů) – volně parafrázováno. Na výše uvedených omezeních (psaných kurzívou) se shodly obě skupiny seniorů.

U poptávky, kdy seniori odpovídali, jakým aktivitám by se rádi věnovali, ale z nějakého důvodu nemohou, se projevil rozdíl mezi skupinami seniorů. Seniori žijící v domácím prostředí častěji požadovali činnosti, které si nemohli dovolit z finančního hlediska (*cestování*). Naopak seniori žijící v rezidenčním zařízení byli skromnější a rádi by realizovali činnosti, které jsou pohybové, ale omezuje je zdravotní stav (*plavání, jízda na kole, cvičení apod.*). Pokud si seniori v rezidenčním zařízení nemohli dopřát vytoženou volnočasovou aktivitu z finančního hlediska, jednalo se o např. *o návštěvu divadla, kina a kulturních zařízení*. Rozdílnost mezi oběma skupinami lze přičíst zejména rozdílnému věku, který je u osob žijících v domácím prostředí nižší. Na základě nižšího věku mohou tito seniori být relativně zdravější.

Otázkou zůstává, zdali je nabídka volnočasových aktivit pro seniory dostatečná nebo zda se jedná pouze o neinformovanost seniorů o pořádaných aktivitách. Jednotlivé nabídky je možno rozdělit do tří základních skupin:

- a) aktivity nabízené domovy pro seniory,
- b) aktivity nabízené institucemi, které se zaměřují na volný čas seniorů,
- c) aktivity nabízené všem skupinám obyvatel, které seniori mohou využívat.

a) *Aktivity nabízené domovy pro seniory* je poměrně těžké hodnotit, protože vycházejí z ekonomické a personální reality daného domova. Nezanedbatelná je rovněž skladba obyvatel. Přesto lze zaujmout určité stanovisko. Jednoznačně lze rozdělit aktivity na pravidelné a příležitostné. Jako nejslabší část v oblasti volnočasových aktivit v domovech pro seniory spatřuji absenci zájmově vzdělávacích aktivit. Pouze v jednom domově byl realizován kurz na zvýšení počítačové gramotnosti. Mezi pravidelné aktivity nejčastěji patřil *trénink paměti*. Dále nejrůznější druhy terapie (muzikoterapie aj.) a v neposlední řadě také *ruční práce* (zde se názvy lišily). U příležitostných aktivit se jednalo o takové aktivity, které byly spojeny např. s Mikulášem, ale objevila se i volba Miss Senior aj. U příležitostných aktivit byl zaznamenán obecně relativně nízký počet výletů a jakýchkoliv aktivit mimo daný domov pro seniory. Právě u příležitostných aktivit lze spatřovat určité rezervy (viz odpovědi seniorů). Autor příspěvku se domnívá, že každý domov pro seniory by si měl zjistit poptávku a podle

⁶ Rozhodně by stálo za úvahu se tímto názorem zaobírat více do hloubky. V ideálním (téměř nereálném) případě by bylo zajímavé zkoumat jedince po celý jeho život.

svých možností předložit určitou nabídku. Dále je možné tvrdit, že při realizaci volnočasových aktivit působí příslušné domovy pro seniory uzavřeně.

b) *Aktivity nabízené institucemi, které se zaměřují na volný čas seniorů.* Při hodnocení uvedené kategorie záleží především na místě bydliště seniora. Někteří dotazovaní senioři, kteří bydleli v domácím prostředí, měli jako své místo trvalého bydliště vesnici či městys⁷. Tito senioři uváděli i problémy s dopravou nebo nízkou nabídku volnočasových aktivit v místě bydliště. Zde se autor domnívá, že změna je mnohem obtížněji realizovatelná. Ohledně samotné nabídky volnočasových aktivit, tak ji lze přijmout jako pestrou, vyváženou a pokrývající široké pole zájmů potencionálních zájemců v seniorském věku. Nabídka volnočasových aktivit se vztahuje i na seniory méně mobilní či duševně nemocné. Mezi poskytovateli lze nalézt kluby seniorů, charitativní organizace, různá občanská sdružení apod. Jedinými limitujícími faktory tedy zůstávají dostupnost, „sít“ a informovanost⁸.

Specifickou oblastí, kde mohou senioři trávit svůj volný čas a je určená jen jim, jsou *hřiště pro seniory*. I tato oblast byla zjišťována v dotazníkovém šetření. Ze 70 seniorů žádný nenavštívil hřiště pro seniory. Tato informace by nebyla tak překvapující, protože se opět dostáváme k dostupnosti, ale překvapujícím zjištěním bylo, že pouze 7 seniorů ze 70 se termínem *hřiště pro seniory* setkali a uměli jej charakterizovat.

c) *Aktivity nabízené všem skupinám obyvatel, které senioři mohou využívat.* Do této skupiny lze zařadit divadla, kina, kulturní domy, muzea, plavecké bazény, zoologické zahrady aj. V podstatě se může jednat o cokoliv, co je nabízeno a přístupno širší veřejnosti. Zde je nutné konstatovat, že se jednotlivé instituce snaží seniorům vyjít vstříc. Jedná se např. o zvýhodněné vstupné nebo akce určené pouze seniorům (plavání pro seniory, některé posilovna pořádají cvičení a posilování pouze pro seniory, a to ve vyhrazeném čase). Některé organizace se snaží seniorům vyjít vstříc i časovou dostupností. Přesto se autor příspěvku domnívá, že by vstřícnost mohla být v určitém směru ještě větší, a to zejména od organizací dotovaných příslušným krajem, městem či vesnicí⁹.

Možná je po přečtení výše uvedených odstavců pro někoho zarážející, že oblasti zájmového vzdělávání je v příspěvku věnována asi jedna věta, stejně tak U3V. Autor se při zhodnocení svého příspěvku pokusí tento fakt vysvětlit. Po zjištění a vyhodnocení všech dat musí autor konstatovat následovně. Pokud senioři, zejména v domovech pro seniory, nemají dostatek informací o možnostech, jak mohou trávit svůj volný čas, je potřeba jejich informovanost zvýšit. Cestou je zvýšení počítačové gramotnosti. Pokud se senior naučí ovládat počítač, hledat na internetu a komunikovat pomocí e-mailu, Skypu, popř. sociální sítí, tak se rozhodně zvyšuje šance dostat se k potřebným informacím. V této souvislosti nelze říci, že by nabídka byla nedostatečná, stejně tak i finanční dostupnost lze pokládat za vstřícnou. Nedostatkem je však minimum pořádaných kurzů přímo v domovech pro seniory. Zde je však změna postavena na zřizovateli domova pro seniory.

Zvyšování informovanosti o volnočasových aktivitách pro seniory je i jedním z mnoha bodů *Národního programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří)*, a to i za pomoci zvyšování počítačové gramotnosti (<http://www.mpsv.cz/cs/5045>).

⁷ Určujícím kritériem pro hodnocení dotazníku bylo bydlení doma či v rezidenčním zařízení.

⁸ Vyjmenování všech organizací, které podílejí na realizaci volnočasových aktivit pro seniory v MSK, je téměř nemožné. Senioři v dotazníkovém šetření uváděli aktivní činnost v různých sdruženích, které také realizují volnočasové aktivity. Uvedená sdružení však nejsou určena pouze pro seniory.

⁹ Autor zmíněnou větší vstřícnost nechápe tak, že by vše mělo být pro seniory zadarmo.

Důležité je cílit nabídku vzdělávacích programů na různé skupiny seniorů (v rámci tohoto příspěvku byly uvedeny skupiny dvě: senioři domova pro seniory a senioři žijící v domácím prostředí), snažit se o maximální nízkoprahovost dostupnosti zájmového vzdělávání a jiných volnočasových aktivit z pozice obce či kraje.

Příklad, který je uveden na závěr této kapitoly, je dosti výmluvný a souvisí s právě se získáváním informací (v tomto případě dostupných na webových stránkách příslušné zdravotní pojišťovny). Někteří senioři uváděli jako aktivitu, které by se rádi věnovali, ale s finančních důvodů nemohou – plavání. Zřejmě však nevěděli, že mohou mít plavání zdarma od své zdravotní pojišťovny nebo na něj získat významný příspěvek.

4 Závěr

Závěrem lze říci, že z výzkumného šetření jednoznačně vyplynula potřeba zvýšení informací o dostupných volnočasových službách. I když byl výběr respondentů proveden záměrným výběrem a celková četnost je relativně nízká, lze získaná data považovat při nejmenším za inspirativní. Sběr dalších dat stále probíhá, a to i se snahou získání větší reprezentativnosti respondentů. Na úplný závěr bych rád poděkoval všem, kteří mi se sběrem dat pomohli.

Literatura:

Bakalář, E. *Umění odpočívat*. Praha: Práce, 1978.

Büchle, R., Lindhof, S., Poy, J. Definitionen/Grundbegriffe. In Foth, K., Spigalski, J. (eds.) *Freizeit und Kommune. Begriffe-Definitionen-Erläuterungen*. Studienprojekt Freizeit in der Stadt (Hrsg.). Heft 1. Berlin: ISR, 2007. s. 5-48. [online][cit. 2011-1-27]. Dostupné z: <<http://paperc.de/9310-freizeit-und-kommune-9783798320086/pages/1>>.

Janiš, K. ml. Volný čas seniorů. In Poláčková Vašátková, J., Bačíková, A. (eds.) *Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů VIII*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. s. 693-700.

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří) [online][cit. 2011-5-10]. <Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5045>>.

Nazareth, L. *The Leisure Economy: How Changing Demographics, Economics and Generational Attitudes Will Reshape Our Lives and Our Industries*. Mississauga: John Wiley & Sons, 2007.

Opaschowski, H., W. *Einführung in die Freizeitwissenschaft*. 5. auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.

Physical Activity and Older Adults [on-line][cit. 2011-10-1]. Dostupné z: <http://www.who.int/dietphysicalactivity/factsheet_olderadults/en/index.html>

Zaidi, A. *Well-being of Older People in Ageing Societies*. Vienna: European center, 2008.

Kontakt:

Mgr. Kamil Janiš

Ústav pedagogických a psychologických věd, Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava

kamil.janis@fvp.slu.cz

Systémový prístup v sanácii rodinného prostredia

Kristína Baťová, Eva Mydlíková¹

Abstrakt

Práca sa zaoberá sanáciou rodiny a jej sociálneho prostredia sledovaním metód práce, zapojenia členov rodiny do sanačného procesu a sieťovaním odborníkov pri poskytovaní komplexnej starostlivosti o rodinu. Teoretickým východiskom práce je Beaversov model fungovania rodiny a systémový prístup v práci s klientom. V exploratívnom výskume sekundárnych dát bola použitá metodológia, pozostávajúca z tematickej a obsahovej analýzy pološtruktúrovaných rozhovorov so sociálnymi pracovníkmi, konkrétnych záznamových hárkov klientov a ostatnej dokumentácie k prípadu. Práca sleduje používanie metód sociálnej práce v procese sanácie rodiny, poukazuje na výhody a úskalía systémovej práce s rodinou a poskytovania komplexnej starostlivosti klientskym rodinám sieťovaním spolupracujúcich odborníkov.

Kľúčové slová: rodina, model fungovania rodiny, systémový prístup, metóda, člen rodiny, spolupracujúci odborník

Abstract

The paper focused on remediation of family and its social environment by monitoring methods of social work, involvement of members of family to remediation process and the impact of networking collaborative experts in providing comprehensive care for family. The theoretical basis of the paper is Beavers model of family functioning and systemic proach. In exploratory research of secondary daty, research methodology was used, consisting of thematic and content analysis of semi-structured interviews with social workers and concrete clients' record sheets and other documentation to the case. The paper focused on using of methods of social work in the process of remediation of the family, highlights of benefits and pitfalls of systemic work with family and provision of complex care for families by networking collaborative experts.

Key words: family, model of family functionig, systemic approach, method, member of family, collaborative expert

V období rokov 2003-2010 bolo niekoľko desiatok rodín distribuovaných prostredníctvom opatrení Zákona o sociálnej pomoci č.195/1998 a neskôr Zákona o sociálnoprávnej ochrane č.305/2005 akreditovanej neziskovej organizácii Asociácii supervízorov a sociálnych poradcov (ASSP). Na podnet Magistrátu hlavného mesta a na podnet všetkých piatich úradov práce, sociálnych vecí a rodiny na území mesta Bratislava teda sme intenzívne a dlhodobo pracovali s množstvom sociálne poruchových rodín. Počiatočný profesionálny entuziazmus sme postupne nahrádzali prvkami odbornej až vedeckej práce , ktorá vyústila do výskumu metodiky práce s dysfunkčnou rodinou.

Cieľom nášho výskumu bolo: 1.identifikovať metódy sociálnej práce s rodinou, 2.zistiť mieru vplyvu zapojenia sa členov rodiny na výsledný efekt sanácie rodiny a 3. zistiť mieru vplyvu zloženia profesionálneho tímu spolupracujúcich odborníkov a fázu ich vstupu do procesu na výsledný efekt sanácie dysfunkčnej rodiny.

V procese overovania sme sa snažili získať odpovede na otázky: Ktoré metódy sociálnej práce s rodinou sa ukazujú ako najefektívnejšie a prečo ? Akým spôsobom ovplyvňuje počet členov rodiny a miera ich osobného angažovania sa výsledný efekt sanácie rodiny? Nakolko profesionálne zloženie spolupracujúcich odborníkov a moment ich vstupu do procesu sanácie ovplyvňuje celkový výsledok?

Kompetentné verejné organizácie sociálno-právnej ochrany vnímali distribuované rodiny ako sociálne poruchové a ako také ich kontrahovali na program ASSP. Prostredníctvom popisu najznámejších modelov fungovania rodín sme sa pokúsili o identifikáciu sociálno-patologických prvkov v rodine, ktoré charakterizujú jednotlivé modely.

¹ Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Z rôznych dôvodov sme si vybrali Beaversov systémový model fungovania rodiny, podľa ktorého sme našu výskumnú vzorku 10 rodín otestovali tak, že každá vybraná rodina musela vykazovať minimálne 5 znakov dysfunkčnosti z celkovo 8, ktoré Beavers vykazuje. V skratke popíšeme *Beaversov systémový model fungovania rodiny* tak, aby sme objasnili, a akými rodinami sme pracovali.

Beavers sa snažil o odstupňovanie funkčnosti rodiny medzi dvoma extrémami, za ktoré považuje rodiny optimálne a rodiny dysfunkčné. Medzi nimi rozoznáva ešte rodiny adekvátne a priemerné. Delenie nie je jasným vymedzením kategórií rodín, skôr sa snaží poukázať na kontinuum, po ktorom sa rodiny pohybujú (Pláňava, 2000).

Za zdravé rodiny, ktoré sú schopné plniť základné funkcie rodiny, považuje rodiny optimálne a adekvátne (Beavers, 1982). Disponujú zručnosťami zvládať napätie medzi individuálnou voľbou a potrebami skupiny, to znamená medzi individuálnou slobodou a potrebou spolunáležitosti. V adekvátnych rodinách je mužská a ženská rola zreteľne oddelená. Muž je predovšetkým angažovaný pracovne a poskytuje rodine materiálne zabezpečenie, funguje viac spoločensky ako žena, ktorá sa venuje predovšetkým starostlivosti o rodinu a domácnosť. Žena je v tomto type rodiny preťažená domácimi záležitosťami, cíti sa vylúčená zo spoločenského života, ale nie do takej miery, že by to výraznejšie ovplyvňovalo život rodiny. Optimálne rodiny sa podľa Beaversa (1982) vyznačujú pružnejším ponímaním mužskej a ženskej roly, domáce práce sú spoločne zdieľané rovnako ako spoločné záujmy. Členovia rodiny majú spoločné kontakty s inými rodinami a jednotlivcami. Oba typy rodín plnia výchovnú funkciu a kladú dôraz na dobrý prospech detí a ich záujmy majú svoju prioritu. Spoločným znakom oboch rodín je tiež zodpovednosť voči potrebám a záujmom širšej rodiny. Členovia zdravej rodiny sú schopní efektívne komunikovať, riešiť bežné problémy, rovnako ako výnimočné, primerane emočne reagujú a majú vymedzené hranice primeraného správania. Zdravé rodiny operujú určitými schopnosťami v rôznych oblastiach, ktoré Beavers zoskupil do ôsmich téz:

1. Systémová orientácia

Systémová orientácia v optimálnych rodinách vychádza z predpokladu, že jedinec nemôže efektívne fungovať v interpersonálnom vákuu. Členovia zdravej rodiny sú si vedomí, že ľudské potreby je možné uspokojovať len v skupine, pri vzájomnej interakcii ľudí a preto spokojnosť jedného člena rodiny závisí na spokojnosti ostatných. Hostilita je spätnoväzbovou reakciou, podvádzanie jedného člena rodiny posilňuje rovnaké správanie u ďalších. Zdravé rodiny pripúšťajú variabilitu ľudského správania, čo sa prejavuje v interpretácii správania, teda jedno správanie možno interpretovať viacerými spôsobmi.

2. Jasnosť hraníc

Hranice v zdravej rodine sú jasne vymedzené, zároveň však pozitívne otvorené voči okolitému svetu i medzi jednotlivými členmi navzájom. Tieto hranice si rodina vytvára jednak vo vzťahu s okolitým sociálnym prostredím, rovnako sú jasné generačné hranice: deti sú deťmi, rodičia sú rodičmi, každý má svoje vlastné, jasne vymedzené a rešpektované miesto.

3. Kontextuálna jasnosť

Komunikácia optimálnej rodiny je adresná, odrážajúca vzťah medzi komunikujúcimi. Naopak dysfunkčné rodiny sú príznačné nejasným, zmäteným a konfúznym kontextom hovoreného.

4. Moc v rodine

Optimálna rodina je hierarchicky usporiadaná, riadenia prináležia rodičom, ktorí spolu tvoria egalitárnu alianciu – obaja majú rovnakú moc a rovnaké slovo, ich role sú komplementárne. Členovia zdravej rodiny majú svoje špecifické role, ktoré sú diferencované, kompetencie sú flexibilne rozdelené. S mocou sa spája aj kontrola. Tá prebieha v dvoch smeroch, jednak kontrola „pozitívna“, postavená na intimitě a kladných emočných vzťahoch. Na druhej strane

je „negatívna“ kontrola, využívajúca donucovanie, je autoritárska. Tento druh kontroly je v zdravo fungujúcej rodine využívaný minimálne.

5. Podpora autonómie

Každý člen optimálnej rodiny je sám zodpovedný za svoje správanie, myšlienky a pocity. Tieto sú ostatnými uznávané, podporované a rešpektované.

6. Vrelosť a záujem

Vzťahy v zdravo fungujúcej rodiny sú väčšinou spájané s pozitívne prežívanými emóciami a vzájomnou radosťou.

7. Schopnosť vyjednávať

Optimálna rodina rieši problémy vo vzájomnej diskusii, každý člen je vypočutý, jeho názoru je prikladaná adekvátna dôležitosť a sú zohľadňované viaceré alternatívny a pohľady na riešenie problému. Koordinátormi v procese vyjednávania sú rodičia.

8. Transcendentálne hodnoty

Každá rodina prechádza zmenami, ktoré sú dané jej vývojovým štádiom. Zdravá rodina je schopná prijať rast detí, ich odchod, dokáže sa vyrovnávať so starnutím a smrťou. Zmeny sú vnímané a súčasť behu života.

Početnejšiu skupinu tvoria rodiny *priemerné až dysfunkčné rodiny*. V porovnaní s optimálnymi rodinami, priemerné rodiny preferujú kontrolu a usilujú sa o ňu. Vo vzájomných interakciách prevláda kritika, negatívne výroky, zovšeobecňujúce tvrdenia, rigidné pravidlá, direktívne riadené. Objavujú sa neprijemné city, pocity prehry, viny, pokory a rebélie. Pri konfliktoch sa často odvolávajú k „hriechom“ minulosti. V rodičovskej koalícii jeden rodič dominuje, druhý je v subtilnej pozícii, alebo spolu súperia. Bojiskom je tiež oblasť vzťahov rodič – dieťa. Krízové a napäté situácie často vyúsťujú k poruchovému až neurotickému správaniu, prípadne psychosomatickej symptomatológii. Dysfunkčné rodiny sú príznačné svojou neflexibilitou, nediferencovanosťou a neefektívnym prístupom pri záťažových situáciách.

Z hľadiska vzťahov rodiny k okolitému svetu rozlišuje Beavers (1982) dva hraničné typy rodín, a to centripetálne a centrifugálne. V centripetálnych rodinách si členovia rodiny uspokojujú svoje potreby len v rámci rodiny, v centrifugálnych sa naopak spoliehajú na okolitý svet. Obe tieto krajnosti sú autorom považované za dysfunkčné, zdravé rodiny volia zlatú strednú cestu.

Pri terapeutickej práci s rodinou možno pristupovať dvojakým spôsobom : individualizujúcim alebo systémovým prístupom. Prvý, *individualizujúci prístup*, si do centra svojej pozornosti stavia jednotlivca. Väčšinou ide o člena rodiny, ktorý cíti dysfunkčnosť rodinného systému a sám vyhľadá pomoc odborníka, alebo tzv. identifikovaný klient, ktorý je svojím okolím vnímaný ako problematický. Základná paradigma individualizujúceho prístupu je postavená na terapii jedného člena rodiny, jeho osobnosti a rovnako poruchám systému možno porozumieť diagnostikou jedinca a jeho osobnosti. Následná terapia sleduje nápravu jedinca, dosiahnutie pozitívnych zmien, ktoré môžu byť intrapsychického alebo behaviorálneho charakteru. Náprava jedinca bude mať dosah na ostatných členov rodiny, ich vzájomné vzťahy a harmonickejšie fungovanie celého rodinného systému. Druhý, ***systémový prístup práce s rodinou***, zdôrazňuje celistvosť a organizáciu, dynamické interakcie subsystémov, interakcie systému a prostredia, prepojenosť a komplexnosť procesov (Kratochvíl, 1985, in: Sobotková, str. 18), Pri práci s rodinou to znamená vidieť ju ako zložitý celok, ale neprehliadať jednotlivých členov rodiny, rovnako ako širšie sociálne okolie a vplyvy pôsobiace na rodinu. Zmena sa tak odohráva v rodine ako celku.

Spoločné pre systémové prístupy v rodinnej terapii je vnímanie rodiny ako systému, zloženého z niekoľkých členov, z nich každý má svoj vlastný, oprávnený a legitímny pohľad na rodinu, svoju vlastnú percepciu. Ani jeden člen rodiny (ani ktokoľvek iný, napr. rodinný poradca) nemá „správny“ objektívny pohľad na rodinu. Rodinná realita, rodinný systém nie je

potom nič viac, než pohľad na rodinu, ktorý vyrástol zo sociálnej interakcie členov rodiny a bol nimi akceptovaný. Systémový prístup je predovšetkým myšlienkový nástroj k uchopeniu skutočnosti. Umožňuje určitý štýl získavania a spracovania informácií, určitý spôsob konceptualizácie problému a nájdenia účinnej formy intervencie. Steinglass (1978, in: Kratochvíl, 2009) do systémového prístupu zahrnul tri smery, ktoré sa od seba líšia teoretickou koncepciou aj metodikou práce s rodinou. Sú nimi: 1. Minuchinova štrukturálna teória rodiny, 2. Bowenova teória rodinných systémov a 3. súčasné koncepcie školy z Palo Alto.

Minuchinova štrukturálna teória rodiny je postavená na troch dimenziách rodinného systému: 1. organizačné charakteristiky, ktoré v sebe zahŕňajú prináležanie k systému, systém verzus subsystémy a hranice, 2. utváranie transakčných vzorcov formujúce sa v priebehu vývinu systému a 3. reakcia systému na stres. Minuchinova štrukturálne orientovaná rodinná terapie a poradenstvo je založená na normatívnych predstavách o fungovaní funkčnej rodiny. Zdroj problémov vidí hlavne v existujúcej štruktúre vzťahov, v nevyjasnených roliach, zle usporiadaných hraniciach medzi generáciami, respektíve subsystémami rodiny. Problém môže nastať aj v dôsledku nevhodného rozloženia moci medzi rodinnými príslušníkmi alebo v dôsledku príliš voľných väzieb medzi nimi. Z toho vyplýva, že poradenstvo a terapia je zamerané na rozbor a reštrukturalizáciu vzťahov, zmeny v oblasti pozícií a rolí, mocenské zmeny, na odhalenie a odstránenie patologických väzieb a na vytvorenie nového scenára rodinného života, ktorý by členom pomohol k úspešnému vyrovnaniu sa so životnou realitou (Plaňava, 2000).

Podstatou *Bowenovej teórie rodinných systémov* je diferenciacia „ja“ proti ktorej stojí splývanie, fúzia. V popredí Bowenovej teórie stoja pojmy diferenciacia seba, emocionálne systémy, trojuholníky, citové odstrihnutie, proces projekcie v rodine, súrodenecké pozície a proces viacgeneračného odovzdávania v rodine. Rodinu vnímal nielen ako zbierku vzájomne sa ovplyvňujúcich, ale samostatných psyché, ktoré žijú pod jednou strechou. Ľudské správanie je podmienené spodnými prúdmi rodinného života, prílivom a odlivom, simultánnym tlakom a ťahom medzi členmi rodiny, ktorí chcú byť spolu ale aj mať od seba odstup. Konflikty v rodine sú často spôsobené nedostatočnou diferenciáciou jej členov. Hoci Bowen neobjavil systémové myslenie, on prvý poňal rodinu ako prirodzený systém, ktorý možno úplne pochopiť len v rámci plynúcich ale predpovedateľných procesov medzi členmi rodiny (Empatia, 2007).

Koncepcia školy z Palo Alto kladie dôraz na prekonávanie problémov pomocou prostredníctvom riešení na inej úrovni, reinterpretácií a paradoxoch (Watzlawick, Weakland, Fisch, 1974, in: Kratochvíl, 2009). Riešenie na inej úrovni nachádza svoje uplatnenie pri interakčnom bludnom kruhu, pri ktorom opúšťame riešenie symptomatického vzťahu za riešenie problémov na inej interakčnej úrovni. Podstatou reinterpretácie je prerámčovanie pohľadu na ľudské správanie vyzdvihnutím jeho možných pozitívnych aspektov. Liečba prostredníctvom paradoxov v sebe zahŕňa zmenu očakávanej reakcie pomáhajúceho odborníka. Príkladom môže byť vyzdvihovanie klientových symptómov a poukazovanie na ich výhody, čím klientovi znemožní jeho tradičné obranné reakcie a núti ho pozeráť sa na svoje problémy z iného uhla pohľadu. Zvláštnosťou postupu tejto školy je, že pomáhajúci odborník často nevystupuje racionálne a autenticky a usmerňuje klienta k opaku toho, čo by chcel dosiahnuť. Takýto prístup si vyžaduje dostatočné zručnosti terapeuta, v opačnom prípade by mohol zanechať dojem, že klientovi nerozumie.

Pri práci s rodinami, ktoré sme vybrali na základe kritérií Beaversovho systémového modelu fungovania rodín sme postupovali prostredníctvom princípov systémovej Minuchinovej štrukturálnej teórie rodiny. Náš výskum priamo nesúvisel s testovaním oboch spomínaných teórií, tie len tvorili teoretický rámec pre výber výskumnej a výskumného materiálu.

V našom exploratívnom výskume sme zvolili ako hlavnú výskumnú metódu analýzy pološtruktúrovaných rozhovorov so sociálnymi pracovníkmi, pracujúcimi s rodinami a analýzu dokumentácie jednotlivých prípadov. Dokumentácia bola tvorená záznamovými hárkami klientov, záverečnými správami, ktoré sú spracované ku každému prípadu na konci kalendárneho roka a ostatnou dokumentáciou, súvisiacou s konkrétnym prípadom (rozhodnutia súdu, produkcia klienta počas stretnutí so sociálnym pracovníkom a pod.). Kritériá procesu sanácie rodiny budeme komparovať s výsledným efektom sanácie rodiny. Základným kritériom pozitívneho výsledku sanácie rodiny bola miera naplnenia cieľov stanovených v kontrakte medzi rodinou a pomáhajúcimi odborníkmi v úvodných fázach procesu sanácie rodiny.

Prvá naša výskumná otázka sa zaoberala metódami sociálnej práce s rodinou. Vzhľadom k tomu, že neexistuje jednotná kategorizácia metód sociálnej práce, za základnú kategorizáciu metód sme použili postupy práce podľa Úlehu (2007), ktoré sme doplnili ďalšími autormi, vychádzajúc pri tom z vlastných skúseností získaných počas práce s klientmi. Metódy sme teda rozdelili do nasledovných troch kategórií: 1. Profesionálne spôsoby kontroly (Opatrovanie, Dozor, Presvedčovanie, Vyjasňovanie) 2. Profesionálnymi spôsobmi pomoci (Sprevádzanie, Vzdelávanie, Poradenstvo, Terapia) a 3. Poradenské techniky (Informácia, Distribúcia, Klarifikácia, Ventilácia, Povzbudenie, Interpretácia, Tréning, Nácvik sociálnych zručností, Relaxačné techniky, Persuázia, Modelovanie, Hranie rolí, Konfrontácia, Abreakcia).

Pre interpretáciu výsledkov je potrebné zdôrazniť, že väčšina sociálnych klientov vstupuje do vzťahov so sociálnymi pracovníkmi nedobrovoľne, sú distribuovaní z úradov práce, sociálnych vecí a rodiny alebo iných inštitúcií, ktoré majú nad klientom istú moc. Distribúcia klientov v sebe zahŕňa aspekt nedobrovoľnosti klienta, ktorý sa prejavuje tendenciou klientov k externalizácii problémov, v odmietaní aktívne riešiť vlastný problém, nevidieť súvislosť medzi trvaním problému a zohrávaním vlastnej roly pri jeho riešení. Klienti z rôznych dôvodov neboli presvedčení o sile vlastných zdrojov meniť svoju životnú situáciu, boli dezorientovaní v situácii a cítili sa zaplavení neustálymi očakávaniami, ktoré neboli schopní naplniť, čo vyúsťovalo do chronickej frustrácie a následnej rezignácie. Pri práci s klientmi s uvedenou symptomatológiou boli využívané predovšetkým profesionálne spôsoby kontroly, ktoré našli svoje uplatnenie najmä v úvodných fázach sanačného procesu a akútnych situáciách, kedy akútnosť nedávala priestor pre používanie iných ako kontrolných metód. Bolo potrebné konať rýchlo, nebol čas na to, aby sa klient „dával dokopy“. Práca s klientom si vyžadovala vysoko štruktúrovaný a direktívny postup, ale tiež zvýšenú dávku tvorivosti pre motivovanie klienta.

Profesionálne spôsoby pomoci a poradenské techniky boli využívané predovšetkým u motivovaných klientov, resp. u tých, ktorí sa motivovanými stali počas spolupráce so sociálnym pracovníkom. Podmienkou ich využitia bol obojstranný záujem o naplnenie cieľa, ktorý si formuloval samotný klient za asistencie sociálneho pracovníka. Rola sociálneho pracovníka v sebe zahŕňala podporu klientových rozhodnutí, posilňovanie, pomoc pri zorientovaní v situácii, poskytovanie priestoru pre ventiláciu strachov a negatívnych emócií.

Druhý okruh výskumných otázok sa týkal miery aktivity jednotlivých členov rodiny a počtu zapojených členov do spolupráce so sociálnym pracovníkom. Sledovali sme nakoľko je miera aktivity jednotlivých členov rodiny pri spolupráci s pomáhajúcim odborníkom priamoúmerná miere interiorizácie zmien fungovania rodinného systému? Medzi indikátory, ktoré nám signalizovali odpovede na túto otázku boli: miera angažovanosti jednotlivých členov rodiny v procese sanácie rodiny versus úspešné ukončenie prípadu, resp. úspešné napĺňanie cieľov stanovených v kontrakte, ďalej počet zapojených členov versus úspešnosť prípadu.

Za pozitíva aktívnej zaangažovanosti všetkých alebo viacerých členov rodiny bol považovaný samotný fakt, že rodina spolu musela komunikovať. Vzájomné interakcie medzi členmi rodiny sa tak stali konštruktívnejšie, smerujúce k riešeniu problematických oblastí. V priebehu stretnutia s celou rodinou mal možnosť sociálny pracovník v priamom prenose sledovať aktuálne dianie, získal ľahšie prehľad o situácii v rodine a tým sa ľahšie identifikovali, pomenovali a odstraňovali problémy. Prítomnosť všetkých členov sa tiež pozitívne prejavila v rozložení zodpovednosti za nežiaducu situáciu z jedného identifikovaného člena na celý rodinný systém. Zmazal sa tak dovtedy presadzovaný fenomén čiernej ovce rodiny. Časť sociálnych pracovníkov, s ktorými sme v rámci výskumu spolupracovali, sa prikláňala k názoru, že práca s celým rodinným systémom neprináša až také výsledky, ako hovorí teória, pretože sociálni klienti nedisponujú dostatočnými schopnosťami a zručnosťami pre systematické riešenie komplexných rodinných problémov, ktoré sú predpokladom úspešných a trvalých zmien fungovania rodinného systému. Na základe uvedených zistení môžeme konštatovať, že význam práce s celým rodinným systémom súvisel s postavením focusu problému a cieľov spolupráce klienta a sociálneho pracovníka. V prípade, že za prioritu bola považovaná zmena správania detí (často zákazka úradov), prítomnosť a zapojenie ostatných členov bolo žiaduce a potrebné. V prípade, že ťažiskom práce boli iné rodinné problémy, situačne sa prenášalo na člena, u ktorého bol problém najvypuklejší.

Tretí okruh výskumných otázok sa týkal spolupracujúcich odborníkov zapojených do sanácie rodiny, efektivity zapojenia iných odborníkov a tiež zistiť vhodnosť ich nafázovania sa do sanačného procesu. Zisťovali sme teda, nakoľko profesionálne zloženie spolupracujúcich odborníkov ovplyvňuje celkový výsledok sanácie dysfunkčnej rodiny? Indikátorom bolo zloženie profesionálneho tímu, efektivita sieťovania a komplexného prístupu. Ďalej nás zaujímalo, nakoľko fáza vstupu spolupracujúcich odborníkov do procesu sanácie rodiny ovplyvňuje celkový výsledok sanácie dysfunkčnej rodiny?

Podstatou zistení v oblasti komplexnej starostlivosti o klienta zapojením spolupracujúcich odborníkov je vnímanie postavenia sociálneho pracovníka. Myslíme si, že spoločenské chápanie odbornosti a profesionality sociálneho pracovníka je stále diskutabilné. Podobný je aj pohľad iných vedných disciplín na sociálnu prácu ako „všehochuť“, ktorá sama o sebe je vedou len v určitých limitoch. Napriek tomu, všetci sociálni pracovníci, ktorí boli do výskumu zapojení, sa zhodli v presvedčení, že ten, kto ovplyvní celkový výsledok je sociálny pracovník, ktorý chodí do rodiny. Pre klienta on predstavuje stabilný bod, popri ktorom mu je poskytovaná ostatná starostlivosť. Pomáhajúci odborníci by mali do procesu vstupovať postupne podľa potreby, potom ako rodina nadobudne určitú dôveru voči sociálnemu pracovníkovi. Vstup pomáhajúceho odborníka v úvodných fázach, čo by na klienta mohlo pôsobiť veľmi mäťuco. Klient, podľa výpovedí sociálnych pracovníkov, potrebuje vedieť, „kto je stabilný a kto pridaný“. Množstevná prevaha pomáhajúcich odborníkov na začiatku sanácie by mohla na neho pôsobiť skôr zastrášujúco ako pomáhajúco. Prizvanie ďalšieho odborníka musí prísť vo vhodnom čase, pretože jeho pomoc môže prípad posunúť, ale aj úplne zničiť. Ako problematickú vidia tiež otázku dôvery. Klientske rodiny vo väčšine prípadov už vystriedali niekoľko odborníkov a distribúciu môžu vnímať ako ďalšiu cudziu osobu, ktorej majú rozprávať svoj životný príbeh. Nepopierateľný popri tom ostáva význam komplexnej starostlivosti o klienta, zabezpečovaný spoluprácou viacerých odborníkov, vďaka ktorému práca s klientom môže napredovať rýchlejšie, pomáha dotvárať celkový obraz o rodine, jej možnostiach aj limitoch. Paralelná spolupráca viacerých odborníkov by však nemala byť ordinovaná „z princípu“ zabezpečenia komplexnej starostlivosti. Pri distribúcii klienta treba brať do úvahy čas, kedy do procesu vstúpi spolupracujúci odborník a pripravenosť a otvorenosť klienta pre ďalšiu pomoc a zmenu.

Použitá literatura:

- GABURA, J.- PRUŽIŇSKÁ, J.: *Poradenský proces*. Praha: Slon, 1995. 147 s. ISBN 80-85850-10-9.
- BEAVERS, W. R.: *Healthy, Midrange and Severly Dysfunctional Families*. In: Walsh, F. (ed), : *Normal Family Processes*. Guilford Press, New York, 1982.
- EMPATIA, roč. XIV., č. 51, Bratislava.
- KRATOCHVÍL, S.: *Manželská a párová terapie*. Praha: Portál, s.r.o., 2009. 280 s. ISBN 987-80-7367-646-9.
- PLÁŇAVA, I.: *Manželství a rodina*. Brno: Doplněk, 2000. 294 s. ISBN 80-7239-039-2.
- SOBOTKOVÁ, I.: *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. 173 s. ISBN 80-7178-559-8.
- ÚLEHA, I.: *Umění pomáhat. Učebnice metod sociální praxe. Druhé vydání*. Praha: Slon, 2007. 128 s. ISBN 978-80-86429-36-6.

Kontakt:

Mgr. Kristína Baťová, PhD.
doc. PhDr. Eva Mydlíková, PhD.
Ústav sociálních štúdií a liečebnej pedagogiky,
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
Šoltésovej 4
811 08 Bratislava
Telefón :+421250222111
Email: kristina.batova@gmail.com

Štúdium sociálnej práce: predstavy a realita podľa študentov

Čavojská, Katarína¹, Vaska, Ladislav²

Abstrakt

Autori v príspevku vychádzajú z popisu súčasného systému a stavu vzdelávania v sociálnej práci na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Systémový pohľad dopĺňajú o empirický materiál kvalitatívneho aj kvantitatívneho charakteru. Ťažiskové pre príspevok sú zistenia obsahovej analýzy esejí študentov sociálnej práce, v ktorých sú zachytené osobné reflexie konfrontácie predstáv o sociálnej práci ako študijnom odbore pred nástupom na štúdium s realitou vzdelávacieho procesu. Tento materiál bude doplnený o výsledky kvantitatívneho prieskumu realizovaného na rovnakom pracovisku, ktorého cieľom bolo mapovať vnímanie študijného odboru sociálnej práce jej študentmi. V závere autori formulujú odporúčania pre možnosti praktického uplatnenia takýchto výskumných aktivít pre rozvoj vzdelávania v oblasti sociálnej práce.

Kľúčové slová: Sociálna práca. Sociálny pracovník. Študenti sociálnej práce. Vzdelávanie v sociálnej práci. Obsahová analýza. Esej.

Abstract

The authors in this paper build on the description of the current system of social work education. System view is supplemented by empirical material qualitative and quantitative nature. The core of the paper is finding of content analysis of essays done by social work students. Those essays capture personal reflections confronting notions of social work as a field of study before entering the study with the reality of the educational process. This material will be complemented by quantitative results of a survey conducted at the same workplace, which aimed to map the perception of social work study program of its students. The authors make recommendations to the practical application of such research activities for development of education in social work.

Keywords: Social work. Social worker. Social work students. Training in Social Work. Content analysis. Essay.

Stretávame sa s tým, že štúdium sociálnej práce a samotný výkon tejto profesie v praxi je v súčasnosti vnímaný bežnou verejnosťou, ale i odborníkmi a v neposlednom rade tiež študentmi skôr rozpačito. Otvorene sa v našich kruhoch hovorí až o devalvácii študijného odboru vzhľadom k vysokému počtu študentov sociálnej práce a každoročnému chŕleniu množstva absolventov vysokoškolského štúdia sociálnej práce (v súčasnosti študuje na Slovensku študijný odbor sociálna práca viac ako 16 000 študentov³ v dennej a externej forme štúdia). V praxi by tento trend znamenal, že o niekoľko rokov bude obrazne povedané na jedného sociálneho klienta pripadať desať sociálnych pracovníkov. Je zrejmé, že mnohí z nich nebudú mať šancu uplatniť sa v sociálnej sfére.

Výkon tak náročnej profesie akou sociálna práca nepochybne je, si vyžaduje vyzretých, odborne zdatných profesionálov. Tými však nebudú, pokiaľ neabsolvujú kvalitnú prípravu počas štúdia. Na kvalitu štúdia majú v pozitívnom i negatívnom zmysle vplyv viaceré okolnosti – či už sú to obsahy študijných programov, možnosti výkonu odbornej praxe, skladba pedagógov, regionálne „umiestnenie“ štúdia apod. Môžeme tiež uvažovať o možných dopadoch príliš vysokého počtu študentov na možnosti poskytovania kvalitného štúdia. Cieľom nášho príspevku nie je porovnávať či kritizovať jednotlivé vzdelávacie ustanovizne, sústreďujeme sa len na stručnú charakteristiku prostredia Katedry sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pričom sa usilujeme zamerať pozornosť na kontúry obrazu sociálnej práce v povedomí študentov, prichádzajúcich väčšinou

¹ Centrum výskumu v sociálnej práci a liečebnej pedagogike, Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava

² Katedra sociálnej práce, Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava

³ K 31.10.2011 na Slovensku celkovo študovalo v odbore sociálna práca 16 021 študentov na verejnej alebo súkromnej vysokej škole, na základe údajov Ústavu informácií a prognóz školstva Štatistická ročenka – vysoké školy <http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---vysoke-skoly>

z vonkajšieho prostredia vo vzťahu k sociálnej práci, tak ako nám ich sprostredkovali vo svojich esejách.

Sociálni pracovníci v praxi, ale i vzdelávatelia v sociálnej práci sa snažia presadzovať a obhajovať záujmy sociálnej práce ako profesie, ale i vedného odboru, preto sa v tomto publikačnom priestore zameriame na sociálnu prácu očami študentov, ktorí majú (samozrejme spolu s nami) možnosť súčasné vnímanie sociálnej práce zmeniť, ovplyvniť. Na to, aby sme mohli túto zmenu uskutočniť musíme poznať východiskový stav tohto fenoménu. Levická (2007:21) chápe sociálnu prácu ako „rovinu praktického výkonu profesie, prostredníctvom ktorej sa v spoločnosti poskytujú rôzne formy sociálnej starostlivosti, ale tiež aj ako teoretickú rovinu, zameranú na vedecké poznávanie príčin a možností riešenia, organizácie poskytovania foriem starostlivosti, vrátane prípravy profesionálov. Sociálna práca v oboch rovinách by mala byť zacielená na zlepšovanie podmienok života a jeho kvality pre jednotlivcov, skupiny, komunity a v konečnom zmysle pre celú spoločnosť“.

Autori Brnula, Gabura, Labáth a Vaska (2011:234) vo svojej stati uvádzajú, že „sociálnu prácu môžeme na úrovni poznávania definovať ako interdisciplinárnu aplikovanú vednú disciplínu, ktorá skúma sociálne (resp. sociálno-psychologické, sociálno-ekonomické, sociálno-právne a sociálno-politické) javy, objekty, subjekty a procesy v danom čase a poskytuje metodologické a metodické východiská vo vzťahu k ich kvalitatívnej zmene. Z pohľadu praxe môžeme sociálnu prácu definovať ako pomáhajúcu činnosť, ktorej cieľom je humánnym spôsobom zvyšovať alebo stabilizovať kvalitu života ľudí, u ktorých je kvalita života ohrozená alebo obmedzená, a to tak, aby proces pomoci bol v súlade s ich potrebami a predstavami a viedol k svojpomoci.“

Sociálny pracovník predstavuje človeka - humánnu, morálne bezúhonnú a zrelú osobnosť – schopného na profesionálnej úrovni vykonávať kompetentne obe roviny (pozri vyššie), v ktorých sa sociálna práca realizuje, pričom sociálny pracovník by mal disponovať komplexnou osobnostnou a profesionálnou výbavou. Kompetentne konať v sociálnej práci znamená vykonávať sociálnu prácu na základe právomocí pre rôzne oblasti sociálnej práce, ktorými sociálny pracovník disponuje a ktoré získal počas štúdia a reálnej praxe, a ktoré sú mu profesijne pripisované prostredníctvom platnej legislatívy. Mnoho autorov sa vo svojich prácach venuje kompetenciám (a ich rozvoju) sociálnych pracovníkov (študentov a praktikov) - nielen cez praktické vzdelávanie (bližšie Vaska, L., 2011; Truhlářová, Z., 2010; Brnula, P., 2009; Kosčurová, Z., 2008), ale aj teoretické kontexty sociálnej práce (bližšie Levická, J. 2007; Ondrušková, E. – Vitálošová, I., 2010; Hudecová, A. a kol., 2010 a ďalší). Jusko (2010, in Hudecová, A. a kol., 2010) uvádza, že metódy sociálnej práce ako súčasť profesijných kompetencií sú neoddeliteľnou súčasťou teórie sociálnej práce, profesionalizácie sociálnej práce, ako aj pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov. Jusko (2010, in Hudecová, A. a kol., 2010:74) ďalej konštatuje, že „profesijné kompetencie sociálnych pracovníkov pracujúcich v sociálnej správe odzrkadľujú predovšetkým povahu činností vykonávaných vo verejnej správe, ktoré súvisia jednak s výraznou inštitucionalizáciou sociálnej práce v tejto oblasti, ako aj jej legislatívnou úpravou“. Autor ďalej približuje aj profesijné kompetencie v zmysle profilu absolventa študijného programu sociálna práca. Zaujímavý pohľad na kompetencie prináša aj Brozmanová Gregorová (2010, in Hudecová, A. a kol., 2010), pretože prezentuje profesijné kompetencie sociálnych pracovníkov a pracovníčok z pohľadu študentov a študentiek. Ako a čím vybavený by mal sociálny pracovník byť a čo by mal byť schopný po absolvovaní štúdia vedieť vykonávať nám približuje aj opis študijného odboru sociálna práca (bližšie pozri na webovej stránke Akreditačnej komisie - www.akredkom.sk) a jednotlivé študijné programy vzdelávateľov v sociálnej práci, ktoré si viacmenej každá vzdelávacia ustanovizeň upravuje na „svoj obraz“ rešpektujúc existujúci „korpus“ študijného odboru.

Stručný profil Katedry sociální práce PdF UK v Bratislavě

Katedra sociální práce PdF UK v Bratislavě vznikla jako první samostatná katedra v bývalém Československu v roce 1991. Od svého vzniku až dodnes má studium sociální práce interdisciplinární charakter, v zmysle integrácie rôznych aspektov vnímania sociálnych, sociálno-kultúrnych, sociálno-psychologických, sociálno-právnych, sociálno-ekonomických a sociálno-politických fenoménov so zameraním na ich analýzu, korekciu, rozvoj alebo poskytovanie pomoci na mikrosociálnej, mezosociálnej a makrosociálnej úrovni.

Spočiatku bol študijný program sociálna práca organizovaný ako spojený magisterský stupeň. Od akademického roka 2005/2006 prešla celá Pedagogická fakulta UK v Bratislavě v zmysle Bolonského procesu na dvojstupňové vysokoškolské štúdium, tak v dennej ako i v externej forme štúdia a tým aj štúdium sociálnej práce je organizované dvojstupňovým kreditovým spôsobom. V súčasnosti sa sociálna práca na tomto pracovisku študuje vo všetkých troch stupňoch vysokoškolského štúdia (bakalárske, magisterské a doktorandské). Zároveň sa poskytuje aj špecifická forma vzdelávania a to rigorózne pokračovanie s možnosťou získania titulu PhDr. v sociálnej práci. Katedra sociálnej práce po organizačnej zmene na fakulte v roku 2011 organizačne patrí pod Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky PdF UK v Bratislavě spolu s Katedrou liečebnej pedagogiky a Centrom výskumu v sociálnej práci a liečebnej pedagogiky. Ambíciou ústavu je stať sa špičkovým európskym pracoviskom v oblasti vedy a výskumu.

Cieľom bakalárskeho štúdia je rozvíjať myšlienkový koncept sociálnej práce ako akademickej aplikovanej disciplíny, podporovať schopnosť odborne a kriticky myslieť, chápať problém, analyzovať a implementovať teoretické modely priamo do praxe, osvojiť si zručnosti profesionálnej sociálnej práce, ako aj rozvíjať osobnostný potenciál študentov. Cieľom magisterského štúdia je stimulovať, pripravovať a rozvíjať vedecký, výskumný, politický a riadiaci koncept sociálnej práce, implementovať teoretické poznatky v sociálnej praxi, zvyšovať profesionálny a osobnostný potenciál študentov pre kvalifikovaný výkon v sociálnej oblasti. Cieľom doktorandského študijného programu je vytvoriť formu prípravy doktorandov, ktorá je špecializovaná na odbor sociálnej práce v širokom spektre teoretického skúmania sociálnej praxe. Na rozdiel od niektorých modelov pregraduálnej a graduálnej prípravy sociálnych pracovníkov, ktorá má viac extenzívny záber, doktorandské štúdium má intenzívny charakter. Sústreďuje sa na dva základné okruhy poznania – metodológiu vedy a teoretické aspekty sociálnej práce. Vo výskumnej sfére sa preferuje zameranie na jeden fenomén alebo okruh javov s intenzívnym záberom do problematiky (bližšie pozri webovú stránku Katedry sociálnej práce PdF UK v Bratislavě na www.fedu.uniba.sk)

V rámci edukácie sociálnych pracovníkov vychádzame na našom pracovisku z troch dôležitých oblastí, ktoré zároveň považujeme za 3 hlavné piliere štúdia sociálnej práce:

- „*Čo je sociálna práca?*“ – **teória**
- „*Ako robiť sociálnu prácu?*“ – **tréningy/výcviky**
- „*Ako robiť sociálnu prácu čo najlepšie?*“ – **prax (odborná prax)**

Analýza osobných reflexií študentov

V roku 2010 interní doktorandi Katedry sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského uskutočnili prieskum medzi všetkými dennými a externými študentmi⁴ (bližšie Čavojská, K. a kol., 2011), ktorý nám priblížil súčasný stav vysokoškolskej prípravy

⁴ V čase realizácie prieskumu v akademickom roku 2010/2011 študovalo na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislavě vyše 400 študentov a študentiek v dennej aj externej forme štúdia. V aktuálnom akademickom roku študuje na katedre približne rovnaký počet študentov a študentiek.

sociálnych pracovníkov na katedre. Bližšie sa niektorým výsledkom prieskumu venujeme v inej časti príspevku. Viaceré zistenia tohto prieskumu nás motivovali nazrieť hlbšie do problematiky, pričom ako dobrá príležitosť pre takýto náhľad sa nám naskytli študentské eseje, ktoré by zostali „v pôvodnom znení“ pravdepodobne bez povšimnutia odložené v archívoch seminárnych prác. V rámci seminára k predmetu Základy a teórie sociálnej práce dostali študenti za úlohu vypracovať esej s nasledovným zadaním: „*Vypracujte krátku esej o tom, ako ste vnímali sociálnu prácu a sociálneho pracovníka pred nástupom na štúdium a ako ich (tieto dve oblasti) vnímate po niekoľkých týždňoch štúdia*“. Čerstvé zážitky pred nástupom na štúdium a prvé mesiace štúdia sociálnej práce po absolvovaní teoretických blokov o sociálnej práci a profesii sociálneho pracovníka priniesli zaujímavé výsledky.

Analýza dokumentov

Analyzované texty teda mali formu osobných výpovedí na dve stanovené základné otázky: Ako som vnímal/a sociálnu prácu pred začatím štúdia a teraz? Ako som vnímal/a sociálneho pracovníka pred začatím štúdia a teraz?

Z hľadiska metodologického sme siahli po postupoch vlastných pre analýzu dokumentov, ktorú napríklad Miovský (2006:100) charakterizuje ako „intenzívny rozbor a analýzu dokumentu, ktorý je vo svojej jedinečnosti čo najobsiahlejšie objasňovaný a interpretovaný“. Výskumný problém sme stanovili nasledovne: študenti, ktorí prichádzajú študovať sociálnu prácu, nemajú dostatočné a korešpondujúce informácie o profesii, ku ktorej štúdium vzdeláva.

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, ako bola vnímaná profesia sociálnej práce pred nástupom na štúdium sociálnej práce, ako bola vnímaná po úvodnom zoznámení sa s profesiou prostredníctvom štúdia. Stanovili sme si nasledovné výskumné otázky: *Ako bola vnímaná profesia sociálnej práce pred nástupom na štúdium? Ako je vnímaná profesia sociálnej práce po nástupe na štúdium?*

Vnímanie sociálnej práce sme v analyzovaných textových materiáloch zisťovali prostredníctvom atribútov, ktoré tejto profesii vo svojich osobných reflexiách pripisovali študenti a študentky pred začatím a po začatí štúdia. Zisťovali sme tiež, či pri jednotlivých atribútoch v týchto reflexiách došlo k nejakému posunu. V analyzovaných textoch je obsiahnutá tiež subjektívna reflexia zmeny vo vnímaní sociálnej práce – čím môžeme hodnotiť (informačný) prínos ako aj vhodnosť nasmerovania doterajšieho štúdia.

Celkovo bolo analyzovaných 32 textových dokumentov, z toho študentky - ženy vypracovali 22, a študenti – muži vypracovali 10 textov, písané boli ručne aj strojovo. Všetky texty sme vyhodnotili ako čitateľné a zároveň relevantné z hľadiska sledovaného výskumného cieľa. Dĺžka jednotlivých textových výpovedí je rôzna, väčšinou jednotlivé texty neprekračujú rozsah formátu A4.

Vnímanie sociálnej práce ako profesie pred nástupom na štúdium

Dominantným definičným atribútom profesie sociálnej práce pred začatím štúdia, ktorý sa vyskytoval takmer vo všetkých textových výpovediach študentov, bola **pomoc**. Je možné rozlíšiť tri základné dimenzie pomoci, ako ich formulujú študenti a študentky:

- pomoc ako bližšie **nešpecifikovaná činnosť**
(„pomoc“, „človek, ktorý pomáha ľuďom“, „pomoc ľuďom“, „poskytujú pomoc ľuďom“)
- **pomoc ľuďom v** (nejakej, viac alebo menej konkrétne popísanej) **núdzi**
(„pomoc spoluobčanom, ktorí sú v nejakej núdzi“, „uplatním sa v nejakých centrách na pomoc ľuďom“)

- **pomoc špecifickej (potrebnej) skupine**

(„pomáhať ľuďom, ktorí sú na ulici“, „pomáha dôchodcom“, „pomáhajú postihnutým osobám“, „pomáhať osobám, ktoré stratili prácu“, „pomáhať ľuďom v náročných, neúnosných, bezvýhodiskových situáciách“)

V tomto prípade nachádzame **najvšeobecnejšie** možné uchopenie profesie, len s minimálnym náhľadom na to, čo je reálnou náplňou práce sociálneho pracovníka. Na druhej strane v tejto dimenzii je možné sledovať aj spájanie profesie sociálneho pracovníka s akýmsi „vyšším“ princípom ľudskosti („šírenia dobra“), poslania, životného naplnenia v podobe pomáhanie, čím je zároveň táto profesia prít'azlivá až atraktívna.

„Je to práca, ktorá zapácha sympatickou človečinou. Práca, ktorej výsledkom nie je produkt, ale pomoc človeku, ktorý ju potrebuje a žiada nás o ňu, pretože je nemožné pomôcť človeku, ktorý možno vie, že má problém, ale nechce ho riešiť a odmieta čokoľvek urobiť, aby to zmenil.“

Druhým najčastejšie uvádzaným definičným atribútom profesie sociálnej práce boli **konkrétne činnosti**, s ktorými je táto profesia stotožňovaná. Študenti a študentky uvádzali nasledovné atribúty:

- **práca** so špecifickými skupinami („bezdomovci“, „narkomani“, „týrané deti“, apod.)
- terénna práca, streetwork („zberači narkomanov a bezdomovcov“, „človek s gumenými rukavicami v terene“)
- administratíva („práca s papiermi“, Úrad práce sociálnych vecí a rodiny – čisto administratívna práca“, „papierová agenda“)
- „sociálka“ („ten, čo zazvoní pri dverách a zoberie deti do decáku, lebo neboli v škole“)
- dobrovoľníctvo, charita („dobrovoľná činnosť“)
- osobná asistencia („žena v strednom veku, pomáhajúca starej pani zísť zo schodov“)

Často sa stretávame so zjednodušeným, či až skratkovitým pohľadom na profesiu, stotožnenú s jedným konkrétnym typom aktivity – ktorá síce reálne spadá do poľa profesijných aktivít sociálnej práce, nie je však jej vyčerpávajúcim popisom. Študenti a študentky pritom často reflektujú svoje dovtedajšie životné skúsenosti s profesiou sociálnej práce z bezprostredného okolia (čo vidia na ulici, vo svojom okolí, s čím sa stretávajú v rodine apod.).

Do obrazu sociálnej práce pred začatím štúdia sa vrývajú všetky doterajšie skúsenosti, podnety, informácie z okolia. Viacerí študenti a študentky citlivo reflektovali to, ako spoločnosť vníma profesiu sociálnej práce, pričom do popredia v tomto smere vystúpili hlavne negatívne podnety. Viac krát sa v osobných reflexiách objavuje obraz profesie, ktorá je **podceňovaná**, nedoceňovaná **okolím**, navyše nedostatočne finančne ohodnotená.

„Posmievali sa mi.“

„Neuplatním sa s ňou, nezabezpečím sa.“

„Iní hovorili (aj učítelia na našej SŠ), že je to „paveda“, ktorá nemá byť na VŠ úrovni, že nemá budúcnosť, nikde sa neuplatním...“

„Znevažovaná, spoločnosťou podceňovaná.“

„Známi hovorili o sociálnej práci ... žiadna perspektíva, žiadna kariéra... utieranie zadkov a kŕmenie odpadlikov spoločnosti. ... a je skôr dobročinnosťou ako platenou plnohodnotnou prácou nezaujímavý a nepodstatný študijný odbor.“

V tejto súvislosti problematickou črtou obrazu sociálnej práce, s ktorou študenti nastupovali na VŠ štúdium, je nepochybne aj **nízke finančné ohodnotenie** profesionálov v praxi.

„Zle platená práca.“

„Myslela som si, že sociálny pracovník je nízko finančne ohodnotený.“

„...človek, ktorý vykonáva sociálnu prácu a prvoradé je preň, aby ho práca bavila, pretože nebude adekvátne finančne ohodnotený.“

„Sociálny pracovník - prepracovaný človek, ktorý sa ale aj za nie veľmi vysoký plat snaží vykonať prácu čo najlepšie.“

Problém nízkeho finančného ohodnotenia sociálnych pracovníkov v praxi nadobúda vážne konzekvencie pokiaľ ide o plánovanie profesijného uplatnenia po skončení štúdia. V nedávno realizovanom prieskume (bližšie pozri Čavojská a kol., 2011:288) takmer štvrtina respondentov (23,4%) v sociálnej sfére uplatnenie neplánuje, pričom najčastejšie uvádzaným dôvodom uplatnenia mimo sociálnej oblasti je práve hľadanie lepšieho finančného ohodnotenia (uviedlo 42,5% týchto respondentov).

Študenti a študentky reflektovali aj ďalšiu, nie lichotivú nálepku, ktorá sa v bežnej verejnosti začína s odborom sociálna práca spájať a to atribút tzv. „**ľahko získaného titulu**“. V súvislosti s vysokými počtami študentov a každoročných absolventov sociálnej práce narastá „podozrenie“, že to asi bude „ľahké, keď to zrazu toľko ľudí dokáže“:

„Je to ľahký odbor.“

„Stretávam sa s tým, že sociálna práca bola a je podceňovaná, a s názorom, že štúdium sociálnej práce rovná sa ľahko získaný titul.“

Sčasti nám pritom toto zistenie korešponduje so zistením vyššie spomenutého prieskumu nedávno realizovaného prieskumu na tejto katedre kde na otázku „Čo študenti od štúdia očakávajú?“ okrem iných, študenti mohli označiť aj možnosť „ľahko získaný titul“, pričom tak urobilo 9,8% respondentov“ (Čavojská a kol., 2011:290). V tomto prípade sa stretávame s kritickým signálom devalvácie imidžu sociálnej práce ako vysokokvalifikovanej profesie.

Pozitívne hodnotenie na opačnej strane kontinua, pocit „vzdvihovania“, či náznak vnímania tejto profesie ako spoločensky prestížnej, sme vo výpovediach študentov a študentiek nezaznamenali ani raz.

Zaujímavá je skupina výpovedí kategórie **neviem** („nevedela som veľa“, „neuvažoval som o tom“). Stále je časť študentov a študentiek, ktoré prichádzajú študovať len preto „aby niečo študovali“, navyše aby to **niečo** nebolo z oblasti prírodných vied (napr. „aby tam nebola matematika“), resp. aby to bol študijný odbor z oblasti spoločenských vied „ľahšie“ zvládnuteľných, a veď „časom sa uvidí, keď sa rozhládím“.

„Nevedela som o tom veľa.“

„Nemal som o tom nijaký prehľad.“

„... a taktiež som si nevedela celkom predstaviť, čo by som po vyštudovaní tohto odboru išla robiť.“

Treba však dodať, že takýto typ výpovedí sa objavoval v analyzovaných dokumentoch skôr len okrajovo.

Vnímanie sociálnej práce ako profesie po nástupe na štúdium

Študenti vnímajú profesiu sociálnej práce z veľkej časti cez optiku **študijného odboru**, s ktorým spájajú vedomosti z mnohých vedných oblastí, široký informačný záber a odborné kompetencie, dôraz na komunikáciu a znalosti z oblasti psychológie.

„Aby vedel klientovi pomôcť, znalosti z viacerých humanitných smerov.“

„Všeznalec odborný.“

„Musí disponovať množstvom odborných znalostí.“

Sociálna práca sa teraz študentom a študentkám javí ako **vnútorne členitá, náročná na vedomosti a kompetencie** z mnohých **vedných oblastí**. Oproti zjednodušeným, skratkovitým obrazom sociálnej práce stotožňovaným s konkrétnou skupinou klientov alebo konkrétnou činnosťou študenti a študentky akcentujú **šírku záberu, možnosti uplatnenia**.

„Široké spektrum činností, ktoré môže sociálny pracovník vykonávať, nerobí žiadnu podradnú prácu, nejde len o pomoc jednotlivcovi, je to komplexnejšia profesia ako som si myslel, ktorá si vyžaduje veľkú odbornosť vo viacerých sférach, široké možnosti

(vd'aka všeobecnosti, vecnosti, praktickosti a širokej škále vedných odborov, ktoré zahŕňa) uplatniť sa v praxi - po absolvovaní štúdia (aspoň v to dúfam).“

„Kopa dielčích skupín, sfér.“

„Ide o komplexnejšiu profesiu.“

Zásadný posun je v osobných reflexiách aj pri kategórii pomoci, oproti obsahovo veľmi všeobecnej kategórii pomoci, u študentov a študentiek nastáva posun v jej vnímaní, pričom dôraz kladú na atribút **pomoc k svojpomoci**.

„Zmenil sa môj pohľad na pomoc ako takú – pomoc k svojpomoci.“

„Nasmerovanie klienta.“

„Najmä k svojpomoci.“

„Len im ukáže cestu, ako si pomôcť sám.“

Dôležitým atribútom, ktorý sa v reflexiách objavuje, je pociťovanie širokých možností **seberealizácie**, osobný, či osobnostný rozvoj – ako „netušený potenciál“ sociálnej práce – a to tak v rovine jej štúdia ako aj v rovine budúceho profesijného uplatnenia.

„Rozšíril som si obzor.“

„Učím sa spoznávať seba samého, svoj charakter, môžem sa rozvíjať rôznymi smermi, nielen jedným, čiže prácou v sociálnych zariadeniach s problematickými skupinami. V štúdiu sociálnej práce je zahrnutá komplexná veda komunikácie a práce s ľuďmi, poznávanie a pomáhania ľuďom s akýmkoľvek problémom na odbornej úrovni.“

„Osobnostný rozvoj.“

Samotní študenti reflektujú aj moment **zmeny vnímania**, verbalizujú a hodnotia ho. Dôležité je pre nás zistenie, že štúdium prispieva k zmene vnímania profesie v želanom smere - ku konkrétnosti, informačnej bohatosti, k vnímaniu sociálnej práce ako vednej disciplíny s multidisciplinárnym základom ako aj vlastným znalostným balíkom, a študenti a študentky to reflektujú. Toto subjektívne hodnotenie má pritom pozitívny náboj. V žiadnej zo sledovaných osobných reflexií študentov a študentiek sme nezaznamenali sklamanie, rozčarovanie či iné negatívne emócie z predložených otázok. Naopak celkovo je možné zhrnúť, že študenti a študentky vyjadrovali skôr *optimizmus, nadšenie, záujem* z doterajších skúseností zo štúdia sociálnej práce, čo nás ako vzdelávateľov môže naplňovať istým optimizmom. Toto zistenie je však pre nás zároveň zaväzujúce, aby ďalšie štúdium bolo rovnako naplňujúce, inšpirujúce a motivujúce k budúcemu úspešnému pôsobeniu ďalšej generácie sociálnych pracovníkov. Pár citátov pre ilustráciu:

„Dnes vnímam sociálneho pracovníka o niečo lepšie. Lepšie o tri mesiace nevedela som množstvo vecí, že sociálny pracovník síce priamo nepomáha, ale ukazuje klientovi tú správnu cestu, že napriek vedomostiam zo psychológie, nie je psychológom, napriek vedomostiam z práva ešte nemá právo súdiť, napriek vedomostiam z teórie komunikácie nehodnotí človeka podľa jeho neverbality. ... Okrem informácií a vedomostí mi dodáva štúdium viac ľudskosti, dozvedám sa zaujímavé informácie z konkrétnej praxe a taktiež som príjemne prekvapená prístupom vyučujúcich.“

„Teda nejde len o to pomáhanie, ale i o odhad čo a ako na koho, o prehľad čo a kde sa deje, o schopnosť vedieť si predstaviť vžiť sa do situácie niekoho, kto potrebuje pomoc atď. Navyše v dnešnej situácii, keď je sociálna práca braná ako niečo „podradné“ a ľudia si pod tým predstavujú pracujúcich na úrade práce, a rôznych sektoroch, ktoré odsudzujú prácu na vedľajšiu koľaj - a tým sa obmedzuje sociálna práca - to bude ťažký „boj“, ale skvelá výzva niečo proti tomu spraviť.“

Fakt, že študentom sa „zmenila optika“ na sociálnu prácu a sociálneho pracovníka, musíme jednoznačne vyzdvihnúť a môžeme konštatovať, že nositeľmi zmeny vnímania sociálnej práce sme my – vzdelávatelia (o čom svedčí výsledok spracovania esejí).

Záver

Prezentovaný spôsob spracovávania esejí bol našim prvým pokusom o deskripciu situácie v tejto oblasti. Zároveň ho však považujeme za prínosný a podnetný pre uvažovanie o smerovaní vývoja nášho pracoviska ako aj ďalšieho vývoja sociálnej práce. V budúcnosti plánujeme kontinuálne v podobných spôsoboch zisťovania pokračovať a sledovať možné zmeny v profile prijímaných študentov ale tiež v meraní kvality štúdia. Zaujímať nás neprestáva ani vnímanie profesie sociálna práca bežnou verejnosťou.

Sociálna práca je náročnou profesiou, vyžadujúcou maximálne profesionálny prístup jeho vykonávateľov a realizátorov. Ako teda presvedčiť spoločnosť, že sociálna práca a sociálny pracovník nie sú podradnou vednou disciplínou a profesiou? Intenzívna a zanietena práca so študentmi, ich správne vedenie je nepochybne najväčšou výzvou, a „kľúčovou premennou“ pre budovanie pozitívneho obrazu sociálnej práce, zvyšovanie jej spoločenskej prestíže a tiež udržanie a zvýšenie záujmu „motivovaných“ študentov o jej štúdium. Práve študenti, budúci absolventi, sú totiž tí, ktorí môžu tieto posolstvá rôznymi spôsobmi odovzdávať ďalej: či už prostredníctvom neformálnej komunikácie vo svojom najbližšom sociálnom prostredí, schopnosťou dobrého uplatnenia v praxi a následnou demonštráciou dobrej odbornej prípravy v praxi, prezentáciou dobrého mena cestou medializácie, komunikácie kvalitných sociálnych projektov širokej verejnosti apod.

Na základe uvedených zistení ako aj vlastných skúseností by sme v závere radi sformulovali niekoľko odporúčaní:

Odporúčania pre prax vzdelávateľov v sociálnej práci

- pripravovať sociálnych pracovníkov podľa najnovších edukačných trendov
- podporovať a vytvárať priestor pre praktikov na akademickej pôde
- podporovať a rozvíjať výskumné praxe a rozvoj vlastnej metodológie výskumu sociálnej práce (pozri bližšie napr. Ondrušková, E., 2010; Brnula, P. – Čavojská, K., 2011)
- podporovať najlepších študentov (ŠVOUČ, zahraničné stáže..)
- zintenzívniť medzinárodnú spoluprácu, zvyšovať účasť pedagógov na zahraničných stážach
- zintenzívniť prepojenia s praxou

Praktické odporúčania pre budovanie imidžu sociálnej práce ako prestížnej profesie

- uskutočniť výskum zameraný na vnímanie sociálnej práce verejnosťou
- zvyšovanie spoločenskej prestíže profesie sociálnej práce prostredníctvom vyzdvihovania sociálnej práce ako profesionálnej a v praxi nenahraditeľnej disciplíny
- cielená medializácia sociálnej práce – s dôrazom na jej výsledky, tvorba projektov zameraných na medializáciu sociálnej práce s použitím nástrojov z oblasti public relations (napr. spracovaním dokumentárnych filmov priamo sociálnymi pracovníkmi, písaním článkov do denníkov a týždenníkov, tvorba „sociálnych televíznych programov“ – ako príklad: „Kto šetrí ma za tri“ apod.)

Použitá literatúra:

BRNULA, Peter – GABURA, Ján – LABÁTH, Vladimír – VASKA, Ladislav. 2011. *Sociálna práca – dve dekády existencie študijného odboru sociálna práca*. s. 229-251. In Kolektív autorov. 2011. *Quo vadis, univerzitné vzdelávanie, veda a výskum na pedagogických fakultách?* 2011. 1. vyd., Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave. 2011. 262 s. ISBN 978-80-223-3097-8

BRNULA, Peter – ČAVOJSKÁ, Katarína. 2011. *Výskum v sociálnej práci alebo hra na „vedca a pokusné myšky“?* s. 140-146. In Ondrušková, E. – Kosčurová, Z. (eds.). 2011.

- Realita v vizi sociálnej práce. Zborník z medzinárodnej konferencie.* 1. vyd., Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave. 2011. ISBN 978-80-223-3075-6
- BRNULA, Peter. 2009. *Hodnotenie študentov z odbornej praxe. Hodnotiť – áno alebo nie?* s. 95-102. In Vaska, L. - Brnula, P. - Koscurová, Z. (eds.). *Odborná prax ako súčasť pregraduálnej a graduálnej prípravy sociálnych pracovníkov. Manažment. Etika. Supervízia.* 2009. 1. vyd., Prešov : Pavol Šidelský - Akcent print. 2009. 144 s. ISBN: 978-80-89295-17-3
- HUDECOVÁ, Anna - JUSKO, Peter a kol. 2010. *Profesijné kompetencie sociálnych pracovníkov v kontexte intencionálnych a inštitucionálnych reflexií.* 1. vyd., Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici. 2011. 150 s. ISBN 978-80-557-0112-7
- Katedra sociálnej práce* [online]. 2010 [cit. 2011-10-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.fedu.uniba.sk/index.php?id=2292>>.
- Kto šetri, má za 3* [online]. 2009 [cit. 2011-10-04]. Slovenská televízia. Dostupné z WWW: <<http://www.stv.sk/relacieaz/jednotka/kto-setri-ma-za-3/>>.
- KOSCUROVÁ, Zoja. 2008. *Miesto a význam exkurzií v systéme odborných praxí v kontexte vzdelávania sociálnych pracovníkov.* s. 27-32. In Truhlářová, Z. - Kořínková, J. (eds.). 2008. *Vývoj a směřování odborných praxí na vysokých školách v oborech sociální práce.* 1.vyd., Hradec Králové : Gaudeamus. 2008. 90 s. ISBN 978-80-704-347-0
- LEVICKÁ, Jana a kol. 2007. *Sociální práce I.* 1. vyd., Trnava : Oliva. 2007. 168 s. ISBN 978-80-969454-2-9
- MIOVSKÝ, Michal. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* 1. vyd., Praha : Grada Publishing, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362-4
- ONDRUŠKOVÁ, Elena – VITÁLOŠOVÁ, Irena. 2010. „*Čo sa deje cestou v tuneli ?*“ Na „*neosvetlenej*“ ceste od teórie k praxi sociálnej práce. s. 33-39. In Smutek, M. – Seibel W., F. – Truhlářová, Z. (eds.) 2010. *Rizika sociální práce.* 1. vyd., Hradec Králové : Gaudeamus, 2010. 565 s. ISBN 978-80-7435-086-3
- ONDRUŠKOVÁ, Elena. 2010. *Etické otázky výskumu v sociálnej práci.* s. 262-269. In Kappl, M. – Smutek, M. – Truhlářová, Z. (eds.). 2010. *Etika sociální práce.* 1. vyd., Hradec Králové : Gaudeamus, 2010. 488 s. ISBN 978-80-7435-037-5
- ČAVOJSKÁ, Katarína – ČIERNA, Martina – HOLEČEK, Bystrík, SLOBODOVÁ, Lucia – SUCHÁ, Lenka. 2011. *Sociální práce očami študentov. Prieskum medzi študentmi Katedry sociálnej práce PdF UK v Bratislave.* s. 281-290. In Gallová, I. – Sollár, T. – Juhásová, A. (eds.). 2011. *Zborník príspevkov. 6. medzinárodná konferencia doktorandov odborov psychológia a sociální práce. 29. apríl 2011.* 1. vyd., Nitra : UKF, FSVaZ, 2011. 581 s. ISBN 978-80-8094-936-5
- Sústava študijných odborov : 3.1.14 Sociální práce* [online]. 2003 [cit. 2011-10-04]. Akreditačná komisia. Dostupné z WWW: <<http://www.akredkom.sk/index.pl?tmpl=odbory>>.
- TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana. 2010. *Taxonomie profesionálních kompetencí v sociální práci v kontextu profesní přípravy sociálních pracovníků.* s. 71-83. In Revue sociálních služieb. 1/2010, roč. II. 96 s. ISSN 1338-1075
- Ústav informácií a prognóz školstva* [online]. 1.2.2011 [cit. 2011-09-28]. Štatistická ročenka - vysoké školy. Dostupné z WWW: <<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---vysoke-skoly>>.
- VASKA, Ladislav. 2011. *Vývoj a smerovanie praktického vzdelávania vo vysokoškolskej príprave sociálnych pracovníkov na Slovensku.* s. 35-47. In Michelová, R.. 2011. *Současná sociální práce – teorie a praxe.* 1. vyd., Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2011. 50 s. ISBN 978-80-7414-333-5

Kontakt:

Mgr. Katarína Čavojská

PhDr. Ladislav Vaska, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Pedagogická fakulta

Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky

Katedra sociálnej práce

Šoltésovej 4

811 08 Bratislava

e-mail: dcavojska@fedu.uniba.sk

vaska@fedu.uniba.sk

Tel.: +421 2 50 222 104 (106)

Sociálna práca so závislými od internetu

Gabriela Čásová¹

Abstrakt

Sociálny pracovník by mal vedieť poskytnúť svojmu klientovi základné informácie o problematike nelátkových závislostí a teda aj závislosti od internetu. V príspevku ponúkame takéto intervencie z pohľadu komunikačnej teórie a práce s rodinou vychádzajúc aj z výsledkov nášho výskumu, zároveň aj diskutujúc o navrhovaných zmenách v oblasti diagnostikovania nelátkových závislostí. Aj keď väčšinou sociálny pracovník nepracuje primárne s klientmi závislými od internetu, vo svojej praxi sa s týmto problémom môže stretávať a je dobre, ak vie správne intervenovať. V skutočnosti sa v praxi často stretávame s neznalosťou správnych postupov, ktoré sa väčšinou dotýkajú len oblastí prevencie.

Kľúčové slová: Závislosť od internetu, diagnostika nelátkovej závislosti, teória a prax sociálnej práce

Abstract

The social worker should be able to provide his client background information on issues of non-substance dependencies and thus Internet addiction. In this paper we offer such interventions in terms of communication theory and work with families based on the results of our research, at the same time while discussing the proposed changes in the diagnosis of non-substance dependencies. Although most of the social workers do not work primarily with clients dependent on the Internet in their practice, they can meet this problem and it is well, if they can intervene properly. In fact, in practice we often meet in breach of correct procedures, which usually affect only the areas of prevention.

Key words: Internet addiction, diagnosis of non-substance dependency, social work theory and practise

1. Úvod

Sociálny pracovník by mal vedieť poskytnúť svojmu klientovi základné informácie o problematike nelátkových závislostí a teda aj závislosti od internetu. Aj keď väčšinou sociálny pracovník nepracuje primárne s klientmi závislými od internetu, vo svojej praxi sa s týmto problémom môže stretávať a je dobre, ak vie správne intervenovať. V nasledujúcich riadkoch ponúkame takéto intervencie z pohľadu komunikačnej teórie a práce s rodinou.

2. Diagnostika závislosti od internetu

Dr. Youngová, zakladateľka Centra pre internetovú závislosť v USA, uvádza, že porucha spôsobuje rovnaký typ sociálnych problémov ako iné, už klasifikované typy závislosti, ako sú strata kontroly pri používaní internetu, sociálna izolácia postihnutého jedinca, rodinné i pracovné konzekventy, zlyhávanie v rodine, v práci, v škole, ako aj tzv. abstinenčné príznaky ako nervozita, podráždenosť a agresivita. Aj keď viacerí odborníci s Youngovou nesúhlasia pre nesprávne definovanie internetovej závislosti ako voľnej analógie s patologickým hráčstvom, iní, ako napríklad H. D. Zimmerl, O. Seemann, vychádzali pri diagnostikovaní závislosti od internetu práve zo všeobecných kritérií pre závislosť alebo kritérií pre patologické hráčstvo. (Benkovič, 2008)

⇒ Internetová závislosť by sa vždy mala posudzovať aj podľa dĺžky času stráveného na internete. (Youngová, 1996) Znamená to, že sa posudzuje, koľko hodín týždenne trávi klient pri počítači.

Vzhľadom na to, že dĺžka času stráveného na internete je dôležitý faktor vzniku novej závislosti, za rizikových môžeme považovať tých klientov, ktorí trávajú viac ako 5 hodín týždenne manipuláciou s týmito technológiami a sú pripojení na internet každý deň.

¹ Trnavská univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnava

Z výsledkov nášho výskumu uskutočneného v roku 2011 vyplýva, že odborník, a teda aj sociálny pracovník v prípade podozrenia na riziko závislosti od internetu by sa mal pýtať klienta:

⇒ koľko hodín denne/týždenne trávi pripojený na internet?

Túto otázku je dobré položiť aj rodičom detského či mladistvého klienta. Treba brať do úvahy, že klientove odpovede sa nemusia zhodovať s odpoveďami jeho rodičov. Môže to byť v dôsledku toho, že rodičia sami nemajú prehľad o tom, koľko hodín trávi ich dieťa pri počítači alebo samotné dieťa nemá tento prehľad v dôsledku prehnanej zainteresovanosti týmto médium. Tu sa odporúčajú rôzne pripomienkovače- napr. budíky ktoré zazvonia keď uplynul čas na ktorom sa dohodlo že počítač je už treba vypnúť. Klientovi pripomenú reálny čas strávený pri počítači.

V rodinách, kde má klient reálne problémy s počítačom je vhodné zdôrazňovať význam rodinných rituálov- času, kedy sa spoločne je, kedy sa chodí spať a pod to taktiež zabraňuje tomu, aby klient strávil väčšinu dňa pri počítači.

Závislosť od internetu môže byť príčinou aj dôsledkom narušenej komunikácie v rodine. Je dobré, ak sociálny pracovník vie pracovať s komunikačnou interakciou v rodine- napr. nacvičovať komunikačné zručnosti alebo využívať videozáznamy na analýzu tejto interakcie. Pri spomínaných videozáznamoch si členovia rodiny môžu uvedomiť, aká je reálna dĺžka času stráveného na internete, možno na svoje prekvapenie zistia, že každý člen rodiny trávi večer pred svojím notebookom bez toho, aby spolu komunikovali a pod.

Mohli by sme namietat', že z pohľadu dĺžky času strávenom na internete je rizikových veľká časť populácie, keďže väčšina z nás trávi za počítačom často aj nedobrovoľne celý deň, pretože je to napríklad súčasť našej práce. Preto je treba brať do úvahy ďalšie faktory:

⇒ riziko vzniku závislosti od internetu treba hodnotiť aj na základe spôsobu využívania tejto technológie. (Youngová, 1996)

Z výsledkov nášho výskumu vyplýva, že závislí majú radi tie aspekty internetu, ktoré im dovoľujú sa stretávať, socializovať a vymieňať si nápady s novými ľuďmi cez tieto vysoko interaktívne médiá.

Sme presvedčení, že odborník, a teda aj sociálny pracovník by sa mal klienta pýtať niekoľko dôležitých otázok:

⇒ Aké aplikácie používaš na internete?

⇒ Ako by si usporiadal každú aplikáciu od najviac po najmenej dôležitú?

⇒ Čo máš najradšej na každej aplikácii?

Ak je toto ťažké pre klienta vypovedať, klient si môže viesť záznam pri počítači za účelom zdokumentovať svoje správanie. Sociálny pracovník by mal posúdiť odpovede na hore uvedené otázky. Treba posúdiť tie aplikácie, ktoré sú usporiadané podľa dôležitosti a koľko hodín pacient trávi na každej z nich. Napríklad, klient môže dať na prvé miesto v dôležitosti facebook a používať ho 4 hodiny do za deň v porovnaní s hraním počítačových hier, ktoré používa len 2 hodiny za deň. Druhý klient môže dať na prvé miesto erotické stránky a prezerat' ich 5 hodín za deň v porovnaní s chatovaním na ICQ , ktoré používa len 2 razy do týždňa.

Môže sa nám stať, že členovia rodiny nemajú prehľad o tom, ako ich dieťa trávi čas pri počítači. Môžu byť v mylnom presvedčení, že sa učí a pritom napr. brúsi po internete na erotických stránkach. Tu je dôležité aj poradenstvo pre rodičov. Často sa totiž stáva, že deti a mládež vedia viac o informačno-komunikačných technológiách ako rodičia. Treba ich naučiť, ako zablokovať určité stránky, ako mať prehľad o tom, na akých stránkach boli naposledy (využívanie histórie na internete). Je dobré rodičom odporučiť, aby bol počítač v byte či dome dostatočne viditeľný, najlepšie z viacerých miestností, tým sa eliminuje to, že dieťa tajne brúsi na zakázaných stránkach.

Je dôležité, aby sociálny pracovník monitoroval *sociálne dôsledky používania internetu* a to konkrétne problémy v práci (alebo v škole), partnerských vzťahoch, rodine či problémy finančné.

2.1 Vzťahy medzi rodičom a dieťaťom

Vzťahy medzi rodičom a dieťaťom môžu byť takisto narušené vďaka neúmernému používaniu internetu. Závislí postupne trávili menej času so skutočnými ľuďmi za osamelý čas pred počítačom.

Zaujímavou metódou pri práci s rodinou v rámci komunikačnej teórie je napr. hranie rolí, najmä výmena rolí. Tam sa o sebe zrazu členovia rodiny môžu dozvedieť, že komunikácia medzi nimi je obmedzená na pár viet ktoré ešte prehlbujú generačné rozdiely dospievajúcich a ich rodičov. Výsledkom závislosti od internetu je aj zužovanie komunikačných prostriedkov, čo sa prejavuje v rozhovore s klientom či v interakcií klienta s jeho blízkym okolím.

2.2 Partnerské vzťahy

Sú najviac narušané keď si závislí vytvárajú nový vzťah s on-line „priateľmi“. On-line priatelia sú vnímaní ako vzrušujúci a vo veľa prípadoch to vedie k romantickým interakciám a ku Cybersexu. (napr. on-line sexuálne fantázie). Cybersex a romantické konverzácie sú vnímané ako neškodné interakcie, keďže tieto sexuálne on-line aféry nezahŕňajú dotyky a elektronickí milenci žijú vzdialení od seba tisícky kilometrov.

Podľa výskumu Divínovej (In: Jusko, 2009) zaujímavosťou je aj to, že muži výrazne zapojení do cybersexu vykazujú podobné charakteristiky ako ľudia závislí od internetu, zatiaľ čo ženy zvýšene prevádzkujúce cybersex majú podobné charakteristiky ako neproblémoví používatelia. Nám sa to tiež potvrdzuje v prípade stredoškolákov.

Sme presvedčení, že fakt, že niekto obľubuje sexuálne stránky by mal byť zohľadnený tiež ako závislostné kritérium, bez ohľadu na pohlavie klienta a bez ohľadu na to, či ide o erotickú komunikáciu na internete. Poľa kritérií Youngovej, z ktorej dodnes vychádza väčšina autorov pri zohľadňovaní kritérií závislosti by totiž malo ísť len o komunikačné aktivity na internete ktoré označujeme ako závislostné.

2.3 Finančné problémy

Sťažnosti rodičov alebo známych na používanie internetu môžu prameniť z finančných problémov v rodine v dôsledku nadmerného používania internetu, mobilu, či hazardných hier.

Sociálny pracovník by mal vedieť pomôcť klientovi s jeho finančnými problémami. V súčasnosti už zhoršenie finančnej situácie v dôsledku pripájania sa na internet nie je takým problémovým bodom keďže sadzby za internet sú neustále nižšie. Avšak smerovanie trhu k takýmto poplatkom zvyšuje ďalšiu starosť a to, že internetoví užívatelia sú schopní zostať on-line dlhšie bez väčších finančných problémov, čo môže povzbudiť závislé užívanie.

Od sociálneho pracovníka sa očakáva, že klientovi pomôže splácať dlhy, vytvoriť splátkový kalendár. Rodinným príslušníkom môže poradiť zablokovať rodinný účet alebo nemať k dispozícii voľné finančné prostriedky. V prípade závislosti od internetu a mobilu treba naučiť rodičov ako zablokovať stránky, ktoré sú spoplatnené, V každom prípade nefinancovať internet a mobil mladému človeku z „vlastného vrečka“.

2.4 Školské problémy

Školské problémy bývajú pestré: zlé známky, záškoláctvo, nedostatočná koncentrácia na hodinách, atď. Za mnohými sa môžu skrývať práve nelátkové závislosti.

Podľa výskumov Youngovej (1996) závislí zväčša zostávajú hore počas bežných spánkových hodín a tvrdia, že sú pripojení do druhej, tretej alebo štvrtej ráno s realitou, že sa musia zobudiť do školy alebo práce o šiestej hodine ráno.

Z tohto pohľadu sa nám vidí ideálne pôsobenie sociálneho pracovníka priamo na školách, kde deti a mládež trávia väčšinu svojho času a kde dochádza ku kumulácii mnohých problémov, bohužiaľ aj nelátkových závislostí.

Úlohy školského sociálneho pracovníka by sme vymedzili nasledovne:

- ⇒ Vykonávanie preventívnych aktivít na tému nelátkových závislostí v prostredí školy
- ⇒ Dôraz na prevenciu nelátkových závislostí vo všeobecnosti v prostredí školy
- ⇒ Organizovanie sociálno-psychologických výcvikov na škole pre študentov a učiteľov
- ⇒ Spolupráca s rodinou stredoškolača, návštevy v rodine
- ⇒ Intervencia v prípade zistenej závislosti
- ⇒ Spolupráca s inými odborníkmi a inštitúciami
- ⇒ Odstraňovanie a ak to nie je možné, zmierňovanie dôsledkov (najmä sociálnych) internetovej závislosti

2.5 Osamelosť, izolácia

Podľa Mortimera a Larsona (2002) predovšetkým osamelí, izolovaní, alebo sociálne neskúsení adolescenti môžu byť náchylnejší k internetovej závislosti, ale takisto im to môže niečo poskytnúť (napr. sociálnu oporu alebo kontakt), ktorý im chýba v ich reálnom živote.

Súhlasíme s Paynom (2005), že cieľom sociálneho pracovníka je identifikovať formálne a neformálne sociálne siete, rozšíriť ich a využiť ich pre pomoc klientovi. Siete môžu mať rôznu hustotu a rôznu kvalitu, záleží od množstva kontaktov hlavne medzi časťami a od hodnôt, ktoré im prisudzujeme.

Je paradoxné, že v posledných rokoch je to práve internet, s ktorým sa spája pojem sieťovanie. V internetovej terminológii to znamená pripájanie sa do existujúcich sociálnych sietí na internete- ako Twitter, Facebook, My Space a pod. Našou úlohou je však pomôcť klientovi z opačnej stránky: vytvoriť mu sieť, ktorá nie je virtuálna, ale reálna.

Sociálny pracovník by mal pomôcť klientovi nájsť vhodnú podpornú skupinu, ktorá najlepšie vystihuje jeho alebo jej situáciu. Podporné skupiny priamo ušité na konkrétnu životnú situáciu klienta uľahčia klientovu schopnosť nájsť si priateľov, ktorí sú v podobnej situácii a zmenšia ich závislosť na on-line skupinách.

3. Záver

Virtuálny priestor počítača, kde trávime veľké množstvo svojho času, sa stali rizikovým prostredím, plným sociálno-patologických javov. Jedným z nich je aj závislosť od internetu. Je vhodné, aby sa sociálny pracovník dokázal orientovať nielen v látkových, ale aj nelátkových závislostiach a poznal ich sociálnu diagnostiku a vhodné intervencie z pohľadu riešenia sociálnych dôsledkov tejto závislosti.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY:

BENKOVIČ, 2008. *Novodobé nelátkové závislosti*. In: Sociálna prevencia, č. 1, s. 8-10, ISSN 1336-9679

JUSKO, P. 2009. *Sociálna práca s mládežou a sociálno-patologické javy*. Banská Bystrica: UMB, 2009. 217s. ISBN 978-80-8083-705-1

MORTIMER, J. T. - LARSON, R. W. 2002. *The changing adolescent experience. Social trends and the transition to adulthood*. Cambridge: Cambridge university press, 2002. 273s. ISBN 0-521-81480-4

PAYNE, M. : 2005. *Modern social work theory*. Chichago: Liceum books, 2005. 315 s. ISBN 978-0925065834

YOUNG, P. 1996. *Internet addiction : The emerge of a new clinical disorder*. In : Cyber Psychology and Behavior, 1996, č. 3, s. 237-244

Kontakt:

PhDr. Gabriela Čázarová

Trnavská univerzita

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce

Univerzitné námestie 1, 91843 Trnava

email:gabikacasarova@gmail.com

Jak a proč počítat osoby bez domova. „Sčítání bezdomovců v Brně 2010“

Jiří Sejbal

Abstract

The aim of this contribution is presentation of the project Homeless People Counting in Brno. It defines who was considered as homeless person in context of the counting and why is good to know exact data about homeless community. The contribution clarifies why and how the data were gathered and who were the researchers. It informs about census results. The results are described, interpreted, and compared with 2006 census. The paper deals also with practical use of the findings. Such data are used in social politics of the city, in social services planning and in social work. How many homeless people are in Brno, how many such people are in the Czech Republic?

Keywords: homelessness, homeless, count homeless, social services for homeless

Sčítání osob bez domova proběhlo v Brně poprvé v roce 2006. Již tenkrát, stejně jako při sčítání v roce 2010, realizátoři deklarovali, že se jedná spíše o „kvalifikovaný odhad počtu lidí bez domova na území Brna“. Sociální kurátoři (Oddělení sociální prevence a pomoci Odboru sociální péče Magistrátu města Brna) již více než čtyřicet let pracují s osobami na okraji společnosti. V posledních dvaceti letech se výrazně mění struktura klientů s nimiž přicházejí do styku, roste skupina osob, „které nemají uspokojivě naplněny životně důležité potřeby, vzhledem k tomu, že jsou bez přístřeší“ (zák. 111/2006 Sb. § 2 odst.6 písmeno d). Postavení sociálních kurátorů v Brně je specifické, neboť mimo výkonu veřejné správy, se snaží o sociální terapii a sociální rehabilitaci svých klientů. Mají k tomu mnoho dalších nástrojů a služeb (např. zajištění azylového bydlení, osobní hygieny, sociálně-rehabilitační pracovní terapii, dlouhodobý projekt monitorování TBC, aj.). V rámci své činnosti také vyhledávají místa a osoby k nimž může směřovat jejich pomoc. Pro komplexní informace se tedy vyskytla potřeba zjištění počtu osob bez domova.

Cílová skupina provedeného sčítání zahrnovala osoby žijící na ulici, v nestandardních podmínkách a v různých typech zařízení, poskytujících sociální služby lidem bez trvalého bydlení. FEANTSA vypracovala typologii ETHOS, která je širší definicí bezdomovství.¹ Tato typologie, rozšířena o návrh národních subkategorií pro ČR, byla základem pro stanovení cílové skupiny.

Do projektu sčítání lidí bez domova v městě Brně roku 2010 byly tedy zahrnuty osoby definované jako:

1) osoby bez střechy:

• *osoby přežívající venku*

(lidé přežívající na ulici, ve veřejně přístupných prostorách, jakými jsou nádraží, veřejné dopravní prostředky, odstavené vany, stany, garáže, sklepy atd.; v této kategorii jsou také zahrnuty osoby užívající k přenocování noční pobytové místnosti některých zařízení sociálních služeb tzv. krizová noční centra, která nejsou lůžková, ovšem pobyt zde je legální a nabízí možnost přečkat noc v teple a využít základní hygienické zázemí).

• *osoby v noclehárně*

(lidé bez standardního bydliště, kteří využívají k přenocování nízkoprahové noclehárny)

2) osoby bez bytu:

• *osoby v ubytovnách pro bezdomovce*

(lidé obývajících azylové domy a přechodné ubytovny, tedy ženy v azylových domech, matky či otcové s dětmi v azylových domech, rodiny v azylových domech, osoby v domech na půl cesty a lidé v komerčních ubytovnách, kteří nemají jinou možnost bydlení)

¹ FEANTSA, the European Federation of National Organisations Working with the Homeless

- **osoby v pobytových zařízeních pro ženy**

(ženy ohrožené domácím násilím pobývající na skryté adrese nebo v azylovém domě)

- **osoby před opuštěním instituce**

(osoby opouštějící věznice a vazební věznice, které nemají po propuštění možnost bydlení a dále osoby opouštějící zdravotnická zařízení, u nichž je délka hospitalizace ovlivněna absencí bydlení)

3) nejisté bydlení:

- **osoby žijící v nejistém bydlení**

(osoby nezákonně obývající cizí pozemek či budovu např. v zahrádkářských koloniích)

4) nevyhovující bydlení

- **osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách**

(lidé obývající mobilní obydlí, jako například maringotky, karavany a hausbóty bez jiné možnosti bydlení; dále osoby žijící v nestandardních budovách, které nejsou určeny k bydlení, jakými jsou nouzové přístřešky, boudy, chatrče, baráky či zahradní domky a staveniště ovšem se souhlasem majitele a konečně lidé obývající provizorní stavby, například budovy bez kolaudace).

Záměrem projektu sčítání, v roce 2006 i v roce 2010, bylo získat kvantitativní údaje. Odhadnout a sečíst co nejpřesněji počet osob, které způsobem života odpovídají a naplňují některé z kritérií. Naší snahou bylo zachytit lidi z výše uvedené cílové skupiny v jednom okamžiku na různých místech, o kterých se vědělo či předpokládalo, že se zde mohou vyskytovat.

Organizace se zhostili sociální kurátoři OSPP. Sčítací komisaři z řad dobrovolníků pracujících s bezdomovci a studentů sociálních škol, byli seznámeni s projektem a patřičně proškoleni. Ve dvou-tříčlenných členných skupinkách měli za úkol zmapovat v rozhodné době přidělený okrsek a zaznamenat počet osob bez domova. Týmy byly vybaveny mapou přesně určené lokality a sčítacím archem, do kterého získané údaje přenesly. Údaje byly zaznamenávány v kategoriích muž x žena a přibližný věk respondenta: mladý věk (do 25 let), střední věk (26 – 60 let), starší věk (61+). Město Brno bylo rozděleno na 50 sčítacích okrsků, které zahrnovaly obydlenou část města Brna, včetně velkých nákupních center, zahrádkářské kolonie a vybrané linky městské hromadné dopravy.

119 sčítacích komisařů vyrazilo do terénu aby v rozhodné době mezi 19:00 – 22:00 hodinou ve čtvrtek **11. března 2010** získali terénní podklady pro kvalifikovaný odhad osob bez domova v Brně. Dále byly do konečného výsledku započítány údaje od poskytovatelů sociálních služeb, kteří pracují s lidmi bez domova a poskytují služby azylového bydlení (noční krizové centrum, noclehárna, ubytovna, byt) a od ostatních poskytovatelů sociálních služeb, kteří poskytují lůžkové služby osobám, a které by jinak v daném okamžiku byly lidmi bez domova. Tato zařízení byla kontaktována v předstihu, aby byla schopna ke dni sčítání podat informace o počtu těchto osob. Podobně jsou do výsledku zahrnuty údaje o osobách, které jsou aktuálně na území města v hospitalizaci nebo ve výkonu vazby či trestu odnětí svobody a údaje o občanech města Brna, kteří využívají na území města služeb komerčních ubytoven, protože nemají jinou možnost bydlení.

Výsledky jsou uváděny v kategoriích, které odpovídají kategorizaci lokalit a zařízení, v nichž sčítání proběhlo.

1) Lůžková zařízení - zahrnuje azylové ubytování různého stupně (noclehárny, ubytovny, byty) zaměřené na cílovou skupinu osob v problematické bytové situaci. Jsou zde zahrnuty veškeré azylové domy v Brně (pro osoby sociálně vyloučené, pro mladé dospělé, pro osamělé rodiče s dětmi) i domy na půli cesty.

2) **Noční krizová centra** - zařízení pro bezdomovce, ve kterých je možnost přečkat noc bez nároku na lůžko. Tato zařízení bývají v provozu v zimních měsících.

3) **Instituce** - nemocnice, léčebny, věznice.

4) **Komerční ubytovny** - ubytovny komerčního typu, levnější cenové kategorie, jejichž pomocí někteří lidé řeší svoji bytovou otázkou, protože nemají jiné možnosti k uspokojení potřeby bydlení.

5) **Terénní sčítání** - 50 sčítacích okrsků.

Celkem bylo při projektu „Sčítání bezdomovců 2010“ zaznamenáno **1.354 osob**. Z toho je 980 mužů (72,4%) a 373 žen (27,6%).

- Rozložení do věkové struktury: v kategorii do 25 let bylo 102 osob, v kategorii 26 – 60 let bylo 1090 osob a v kategorii nad 60 let bylo 138 osob. U 23 osob se nepodařilo odhadnout věk. Při terénním sčítání bylo zaznamenáno také jedno dítě.

- Podle míst sčítání bylo zaznamenáno: v lůžkových zařízeních 405 osob, v nočních centrech 59 osob, dalších institucích 210 osob, v komerčních ubytovnách 166 osob. Terénním sčítáním bylo zaznamenáno 514 osob.

Tabulka č.1 **Základní výsledky**

	Věk	Lůžková zařízení	Noční centra	Komerční ubytovny	Instituce	Terénní sčítání	CELKEM
Muži	do 25 let	20	4	8	6	13	51
	26 – 60 let	163	33	96	138	372	802
	61 a více	33	5	9	38	22	107
	nezjištěno	-	4	-	-	16	20
	Σ:	216	46	113	182	423	980
Ženy	do 25 let	40	2	5	0	4	51
	26 – 60 let	141	7	43	16	81	288
	61 a více	8	2	5	12	4	31
	nezjištěno	-	2	-	-	1	3
	Σ:	189	13	53	28	90	373
Děti		0	0	0	0	1	1
CELKEM		405	59	166	210	514	1.354

Podle srovnání s údaji z roku 2006 lze konstatovat, že lidí bez domova jednoduše přibýlo. **Celkové číslo je vyšší o 175 osob** (a to představuje nárůst o 14,8%).

- Celkový počet osob v lůžkových zařízeních se změnil pouze nepodstatně, jelikož v průběhu čtyř let nedošlo k významnému rozšíření ubytovací kapacity pro osoby v sociální tísni. V roce 2006 bylo zaznamenáno 380 osob a v roce 2010 to bylo 405 uživatelů těchto sociálních sužeb.

- Počet osob v těchto zařízeních v roce 2006 byl 45 a v roce 2010 již 59. Nárůst v této kategorii je výrazný (zvláště u žen) a je patrné, že NKC jsou využívána hojně. V průběhu čtyř let se také rozšířila nabídka těchto zařízení a místo dvou nočních center jsou přes zimní sezónu v provozu zpravidla čtyři (v době sčítání 2010 byly v provozu již jen tři centra).

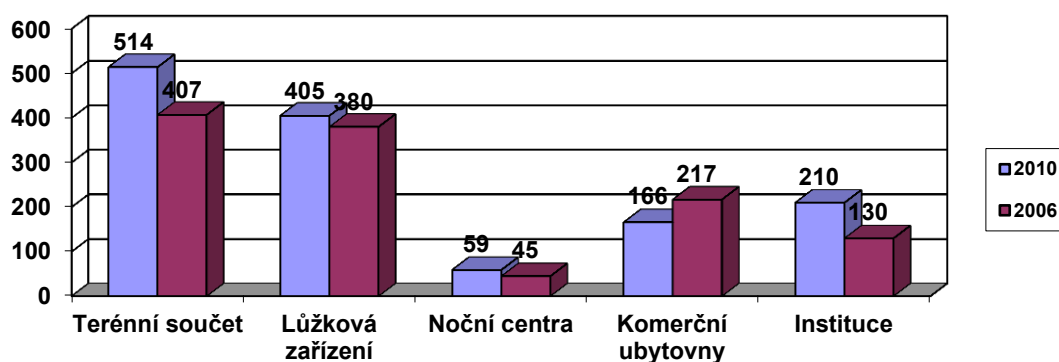
- K největšímu nárůstu osob došlo v kategorii „Instituce“, v rámci této kategorie především v nemocnicích. V roce 2006 bylo v rámci této kategorie sečteno 130 osob, při sčítání v roce 2010 to bylo ale již 210 osob.

- Za relevantní údaj k získávání údajů z komerčních ubytoven považujeme skutečnost, kdy osoba využívá komerční ubytovnu v Brně i tehdy, kdy je v Brně přihlášená k trvalému pobytu. V roce 2006 bylo takových osob celkem 217, v roce 2010 to bylo 166 osob. Tento

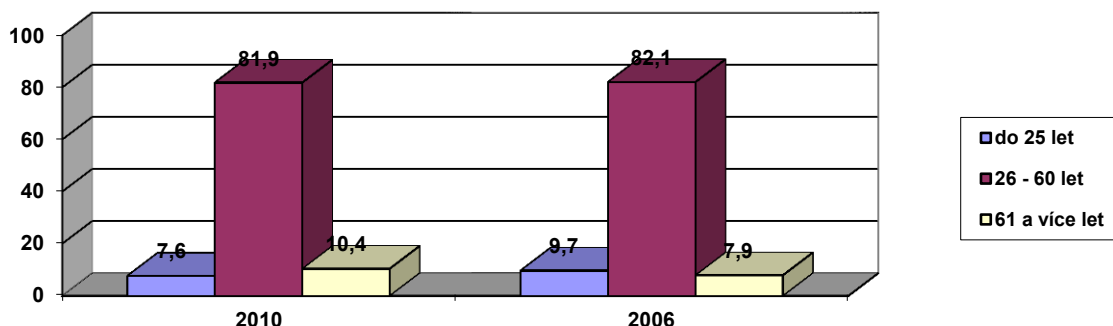
model *nezahrnuje* lidi bez domova s trvalým bydlištěm mimo město Brno, kteří ale problém řeší stejným způsobem.

- Vyšší číslo zjištěných osob v terénu koresponduje s reálným předpokladem, že lidí bez domova na území města Brna skutečně přibýlo (v roce 2006 bylo v „terénu“ sečteno 407 osob, v roce 2010 roce již 514 osob).
- Poměr mužů a žen je konstantní: rozdíl v počtu mužů a žen při sčítáních v roce 2006 a v roce 2010 je pouze $\pm 0,1\%$. Také věkové rozložení nedoznalo významnějších změn. Mírně klesl počet „mladých bezdomovců“ (tj. osob do 25 let) a to o 2,0%, naopak mírně vzrostl počet bezdomovců – seniorů (61+) o 2,5% oproti roku 2006.

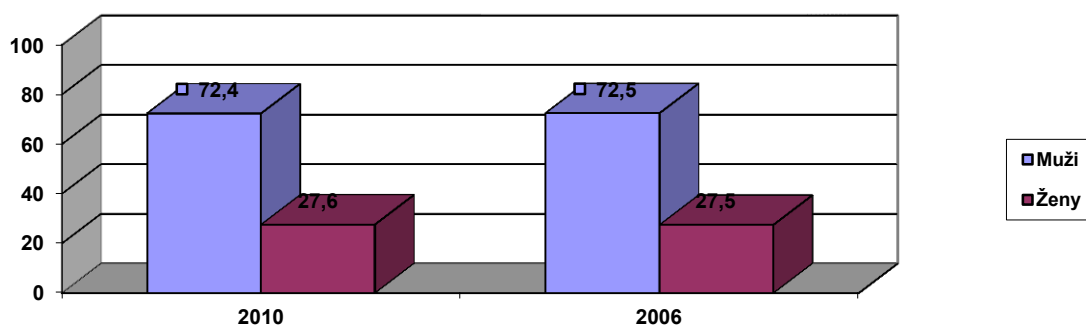
Graf číslo 1. Rozložení podle lokalit sčítání v absolutních číslech

Graf číslo 2. Věková struktura v %

Graf číslo 3. Poměr mužů a žen v %

Sčítání, které proběhlo v Brně v letech 2006 a 2010 má dopad pouze lokální. Použitý způsob sčítání sumarizuje osoby bez domova, které využívají sociálních služeb a v co nejvyšší míře zjišťuje i počet bezdomovců, kteří s žádnou pomáhající institucí nespolečně pracují.

Podíl osob bez domova na celkovém počtu obyvatel města Brna činil v roce 2006 0,321%. V roce 2010 činil tento podíl 0,365%.

Podobný podíl bezdomovců v populaci (0,35%) uvádí i Štěchová, /srovnej viz. Štěchová, 2008, str 23/. Je tedy v ČR skutečně 35 tisíc bezdomovců?

Český statistický úřad v rámci Sčítání lidu, domů a bytů 2011 také prováděl sčítání osob bez domova. První výsledky mají být zveřejněny koncem 4. čtvrtletí 2011, v současné době není tento údaj znám. Prezentovaná metodika sčítání ČSÚ využívá sítě služeb pro bezdomovce, ale nepočítá s vyhledáváním osob, které z různých důvodů nevyužívají sociálních služeb. I tak bude tento údaj zajímavý.

Zjištěné údaje jsou využívány pro rozvoj služeb poskytovaných osobám bez domova. Výsledky slouží Odboru sociální péče MMB a ostatním organizacím pracujícím s bezdomovci, jsou využívány i vedením města k vytváření městské sociální politiky. Tato data jsou cenná i v „komunitním plánování“ sociálních služeb města i Jihomoravského kraje, neboť bezdomovci jako uživatelé (potenciální uživatelé) sociálních služeb se jakéhokoli plánování zúčastňují velmi sporadicky (takřka vůbec). Proto se také sociální pracovníci z praxe rozhodli tato sčítání realizovat.

Seznam použitých zdrojů:

Aktuální otazníky fenoménu bezdomovství, Sčítání bezdomovců v Brně v roce 2010 (kol. autorů). Brno: Centrum sociálních služeb, 2010

Hradecký, I. et al: *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: 2007

Štěchová, M. Luptáková, M. Kopoldová, B.: *Bezdomoectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha : Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008.

ČSÚ dle:

http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/csu_se_pokusi_poprve_v_historii_zmapovat_situaci_lidi_bez_domova

Zákon číslo 111/2006 Sb. O pomoci v hmotné nouzi, v platném znění

Kontakt:

Mgr. Jiří Sejbal

Statutární město Brno

Magistrát města Brna, Dominikánské nám 1

601 67 Odbor sociální péče

Oddělení sociální prevence a pomoci /pracoviště Křenová 20

Brno 602 00/

sejbal.jiri@seznam.cz

Využitie online dotazníka a jeho úskalia v spoločenskovednom výskume

Jozef Jurík, Ondrej Botek¹

Abstrakt

Výskumy realizované prostredníctvom internetu sú na rýchlom vzostupe. Dôvodom sú ich nespochybniteľné výhody ako ekonomickosť, rýchlosť a uľahčenie celého výskumného procesu. Faktorom je tiež stále sa rozširujúci okruh ľudí aktívne využívajúcich tento komunikačný prostriedok. V príspevku sa zaoberáme hlavnými rozdielmi medzi klasickými technikami dopytovania a medzi technikou online dotazníka. Skúmanie prostredníctvom online dotazníka je v mnohých oblastiach spoločenskovedného výskumu nemožné a naopak: pri niektorých výskumných témach je obzvlášť vhodné. V príspevku tiež upozorňujeme aj na mnohé úskalia, ktoré predstavujú online dotazníky a upozorňujeme tiež na niektoré možné metodologické chyby pri realizácii online dopytovania. Vyvarovaním sa týchto chýb sa tak môže výrazne zvýšiť výsledná kvalita výskumu realizovaného prostredníctvom online dotazníkov.

Kľúčové slová: online dotazník, dopytovanie, technika výskumu,

Abstract

Studies carried out via the Internet are rapidly increasing. The reason for their undoubted advantages are economic efficiency, speed and facilitate the research process. Factor is also the increase of people actively using internet. In the paper we describe the main differences between classical questioning techniques and the technique on-line questionnaire. Examination through an online questionnaire in many areas of social research is impossible and on the contrary, for some research topics are particularly appropriate. The paper also draws attention to the many pitfalls with using on-line questionnaires and also we note some possible methodological failures in the implementation of on-line questioning. Avoiding these failures could increase the final quality of research conducted through online questionnaires.

Keywords: online questionnaire, questioning, technique of research

Úvod

Využívanie potenciálu internetu ako výskumného nástroja je veľmi dynamicky sa rozvíjajúca oblasť. Zatiaľ čo v prostredí USA je táto oblasť postupne akademickou obcou reflektovaná zhruba od začiatku deväťdesiatych rokov, na Slovensku ako aj v Českej republike sa metodológovia výskumu tejto problematike príliš dodnes nevenujú. V literatúre za posledných päť rokov, ak vôbec, tak nájdeme spravidla o využívaní internetu ako výskumného nástroja iba zmienku.

Napr. Ondrejko (2007:174) na margo výskumu prostredníctvom internetu uvádza: „I keď v podmienkach SR je takýto postup skôr zriedkavosťou, bude nevyhnutné počítať s postupným nárastom využívania výpočtovej techniky nie iba v etape spracovania dát, ale i v etape ich zberu. To si zaslúži osobitnú analýzu spôsobu komunikácie s potenciálnymi respondentmi spoločenskovedného výskumu, či už pôjde o rozhovor, dotazník, štúdium dokumentov, alebo iné, najmä kombinované techniky.“

Takéto „zaostávanie“ je pochopiteľné vzhľadom na oneskorenejšie masové rozšírenie prístupu k internetovej komunikácii. Trh, ktorý je spravidla flexibilnejší ako akademická obec, na možnosti využívania internetu reaguje vcelku pružne. Veľa spoločností ponúka realizáciu marketingových prieskumov prostredníctvom internetu rôzneho druhu a nijako nezaostáva za svetovými trendmi.

Dá sa predpokladať, že v najbližších rokoch budeme svedkami rapidného nárastu využívania internetu v spoločenskovednom výskume. Existujú k tomu nasledujúce predpoklady:

¹ Katedra sociálnej práce, FZaSP, Trnavská univerzita

- masové rozšírenie prístupu k internetu;
- nárast počítačovej gramotnosti ako u potenciálnych respondentov, tak aj u potenciálnych výskumníkov;
- mnohé výhody online výskumu, najmä výrazne nižšia cena a rýchlosť či pohodlnosť získavania a spracovania údajov.

V tomto článku sa nebudeme zaoberať metodologickými otázkami, kedy je vôbec vhodné dotazníky ako techniku výskumu používať, lebo k tomu nie je dostatok priestoru.

Pri popisovaní výhod a nevýhod budeme online dotazníky porovnávať najmä s dotazníkmi v tradičnej printovej podobe.

Definícia a charakteristika dotazníka

„Aplikácia dotazníka v spoločenskovednom výskume spočíva v získavaní informácií od respondentov písomne, prostredníctvom otázok, ktoré sú v tlačenej podobe obsahom zvláštneho formulára“ Ondrejko (2007:155).

Medzi metodológmi orientovanými na spoločenskovedný výskum nepanuje úplná zhoda v tom, či je dotazník metóda, technika, nástroj ap.

Plávková (2008:32-33) zaraďuje dotazník medzi techniky zhromažďovania informácií v empirickom výskume. Gavora (2001:113) radí dotazník medzi výskumné metódy a definuje ho ako „spôsob písomného kladenia otázok a získavania písomných odpovedí“. Punch (2008:81) dotazník zaraďuje medzi „nástroje pre zber kvantitatívnych údajov“. Ondrejko (2007:154-155) popisuje dotazníky ako „najčastejšie používané výskumné nástroje v kvantitatívnom spoločenskovednom výskume“. Benčo (2001) dotazník radí medzi „techniky zisťovania údajov“.

Jadov (1977:50) definuje metódu ako „základný spôsob zhromažďovania, spracovania alebo analýzy údajov“; a techniku ako „súhrn špeciálnych postupov na efektívne využitie niektorej metódy“. Plávková (2008:32) pod pojmom výskumná technika rozumie „isté mechanické postupy, prostriedky, za pomoci ktorých uskutočňujeme získavanie údajov v rámci konkrétneho sociologického výskumu.“ Pre Gavoru (2006:9) znamená výskumná metóda „konkrétny postup pri skúmaní, ktorý používa výskumník vo výskume“. Ondrejko (2007) sa venuje bližšie rozdielom pojmov metóda a technika, pričom sa prihovára za rôzne vnímanie týchto pojmov aj v závislosti od toho, či ide o kvantitatívny alebo kvalitatívny výskum.

V kvantitatívnom výskume môžeme online dotazník definovať ako techniku získavania informácií prostredníctvom otázok a/alebo výziev, ktorá sa realizuje v prostredí internetu.

Výhody a využiteľnosť online dotazníkov

Ako uvádzajú Lumsden et al. (2005), online dotazníky poskytujú možnosti, aké nemožno nájsť v tradičnej dotazníkovej metóde na printovej báze. Ide napr. o rôzne vyskakovacie inštrukcie, chybové správy, možnosť umiestniť rôzne odkazy ap.

Všeobecne za výhody online dotazníkov v porovnaní s dotazníkmi v printovej podobe môžeme považovať najmä:

- Ľahké spracovanie údajov – odpadá akékoľvek prácne nahadzovanie získaných údajov do vyhodnocovacích programov.
- Zber dát je relatívne vysoko komfortný. Uskutočňujú ho počítačové systémy 24 hodín denne, zatiaľ čo sa výskumník môže venovať iným činnostiam.
- Prostredníctvom online dotazníka možno získať tisíce respondentov bez toho, aby bol použitý jediný papier. Dochádza tak k šetreniu životného prostredia.

- Dotazník možno naprogramovať tak, aby ho nebolo možné odoslať neúplne vyplnený. Pričom respondent môže byť naprogramovanou interakciou vedený k tomu, aby svoje odpovede doplnil.
- Internetové prostredie poskytuje spravidla subjektívny vyšší pocit anonymity u potenciálnych respondentov, čím môžu byť otvorenejší vo vyjadrovaní sa aj pri citlivejších témach.
- Celkovo je teda zrejmé, že aj finančné náklady na výskum prostredníctvom online dotazníka budú spravidla výrazne nižšie ako prostredníctvom dotazníkov v printovej podobe.

Za výhodu online dotazníka Engel a Schutt (2009) považujú jeho dizajnovú flexibilitu, vďaka ktorej sa môže dotazník respondentom javiť kratší ako v skutočnosti je.

Wright (2005) za veľkú výhodu online výskumu považuje ľahký prístup k špecifickým cieľovým skupinám prostredníctvom virtuálnych komunít.

Virtuálne komunity pritom vytvárajú ľudí na základe množstva odlišovacích znakov: od bežných demografických parametrov ako vek, národnosť, pohlavie cez znaky súvisiace s náboženským či ideologickým vyhranením až po komunity, kde ľudia spája spoločná záľuba, profesia, postavenie a čo je dôležité, aj spoločný sociálny problém, ktorý býva práve často súčasťou tém spoločenskovedného výskumu.

Na internete vieme vystopovať napr. opustené matky s deťmi, homosexuálov s vírusom HIV, členov EMO komunity ap. V zahraničí dokonca existujú rozsiahle diskusné fóra združujúce pedofilne orientovaných ľudí či napr. ľudí praktizujúcich incest ap.

Jedinci, ktorí sa môžu cítiť stigmatizovaní či marginalizovaní, môžu byť zároveň smelší a menej zdržanliví v online prostredí, ktoré poskytuje vyšší pocit anonymity (Wright, 2005).

Pocit zvýšenej anonymity je tak jednou z veľkých výhod, ktorú poskytujú mnohé internetové výskumné techniky, vrátane online dotazníkov.

Treba však upozorniť, že tento pocit anonymity je viac subjektívny a v skutočnosti internetové techniky výskumu sú potenciálne oveľa menej anonymné ako mnohé konvenčné formy výskumu. Najmä v snahe čo najľahšie indikovať viacnásobné vyplnenia dotazníka jedným respondentom sa dotazník programuje často tak, aby sa do databázy zaznamenávala aj IP adresa respondenta. IP adresa prístupujúca na internet predstavuje jedinečný číselný údaj, ktorý možno pomocou doplnkových informácií priradiť často ku konkrétnej osobe.

Priamy spôsob realizácie dotazníka (tvárou v tvár) je veľmi osobný, no toto priradenie osoby k dotazníku v zásade zaniká odložením dotazníka medzi ostatné. Na rozdiel od toho identifikačný údaj v podobe IP adresy ostáva v získaných údajoch prakticky natrvalo.

Zatiaľ čo zvýšený pocit anonymity respondentov v online prostredí považujeme v spoločenskovednom výskume za výhodu, má tento jav vo svojej praktickej rovine aj svoje negatíva. Tým negatívom podľa Berga (2009) je strata takého typu informácií, ktoré poskytuje najmä neverbálny prejav respondenta. Ten je dôležitý najmä v kvalitatívnych formách výskumu.

Nevýhody a úskalia online dotazníkov

Popri mnohých výhodách online dotazníkov existujú prirodzene aj nevýhody. Zhodujeme sa však s Wrightom (2005), ktorý tvrdí, že mnohé problémy online dotazníkov sú iba pokračujúcim dedičstvom problémov tradičného dotazníkového výskumu. Treba však upozorniť na mnohé úskalia, ktoré sú charakteristické čisto pre online formu.

Existuje napr. potenciálne riziko, že celý výskum spočívajúci v online dotazníku môže byť sofistikovane sabotovaný zvonka jednotlivcom či organizovanou skupinou. Toto riziko je tým väčšie, čím je problém citlivejší, nejasný a zároveň môže mať priame dôsledky v oblasti verejnej politiky. Takým jasným lákadlom na sabotáž sú najrôznejšie prieskumy verejnej

mienky. Predstavme si ale napr. výskum, ktorý by sa pokúšal skúmať prevalenciu environmentálnych príčin vzniku homosexuality. Pokiaľ by takáto sabotáž bola robená dostatočne sofistikovane, niet prakticky voči nej obrany.

Wright (2005) uvádza, že najlepšou obranou proti klamlivému skresleniu, ktoré môže pri výskume vzniknúť, je opakovanie: iba vykonávanie viacnásobného online výskumu s rovnakým alebo podobným typom internetovej komunity môže u výskumníka posilniť reliabilitu charakteristiky účastníkov online výskumu.

Iné úskalie online dotazníkov vychádza z toho, že k nemu má spravidla prístup každý, kto je online. Na rozdiel od dotazníkov v printovej podobe, kedy možno ovplyvniť, komu je dotazník distribuovaný a dokonca možno zber údajov realizovať za priamej účasti výskumníka. Zatiaľ čo pri použití výskumnej techniky rozhovoru tvárou v tvár (typickú pre kvalitatívnu formu výskumu) má respondent relatívne úzky priestor pri skresľovaní svojich demografických parametrov, pri online dotazníku sú tieto možnosti skreslenia obmedzené akurát ponúknutými možnosťami odpovede. Motiváciu skresľovať skutočnosť môžu posilňovať rôzne faktory. Napr. pocit hanby za reálny stav, snaha manipulovať s výsledkami alebo iba potreba prejavu rebélie či recesie. V praxi to môže prinášať tak extrémne skreslenia, že žiak II. stupňa základnej školy je výskumníkom vyhodnocovaný ako osamelosť pociťujúci senior ap.

Treba však upozorniť, že miere takéhoto skreslenia vieme niekedy napomôcť nevhodnou konštrukciou dotazníka. Napr. v našej diplomovej práci (Jurík, 2009) sme skúmali vnímanie efektivity nástrojov štátnej sociálnej podpory na reprodukčné správanie mladých ľudí. Úvod dotazníka okrem iného oznamoval, že je určený „pre respondentov od 15 rokov“. Na konci dotazníka bola zisťovaná aj veková kategória respondenta, ktorá logicky začínala najnižšou možnosťou s rozsahom rokov „15 – 19“.

Nebolo to však celkom prezieravé. S odstupom času nám vyhodnocovanie získaných údajov indikovalo, že do vyplňania dotazníka sa pravdepodobne pustili aj osoby pod 15 rokov, ktoré sa však nemali možnosť na konci veku zaradiť – dotazník zároveň chceli odoslať – informáciu o svojom veku museli skresliť prinajlepšom do kategórie „15 – 19“. Vyplýva z toho, že aj napriek tomu, že sa online dotazník vymedzuje vo svojom úvode na akúkoľvek cieľovú skupinu, je vhodné pri zisťovaní niektorých parametrov ponúknuť aj možnosti nad rámec cieľovej skupiny a pri vyhodnocovaní údajov týchto respondentov jednoducho odfiltrovať.

Dovolíme si tvrdiť, že pri konštrukcii online dotazníka treba dodržiavať zásady tvorby dotazníka so zvýšeným dôrazom na precíznosť. Otázky i ponúknuté možnosti musia byť naozaj zrozumiteľné, treba sa so zvýšeným dôrazom usilovať texty formulovať tak, aby boli interpretovateľné iba jedným spôsobom a ponúknuté možnosti odpovede by mali pokrývať všetky možné situácie, ktoré prakticky môžu nastať – každý respondent by mal mať možnosť sa medzi ne jednoznačne zaradiť.

Pri tradičnom dotazníku môže niekedy distribútor poskytovať pomoc, pokiaľ je čokoľvek pri vyplňaní nejasné. Pri online dotazníku čosi takéto v zásade možné nie je.

S cieľom precizovať text dotazníka je ozať vhodné urobiť pilotáž – dať ho skúšobne vyplniť rôznym respondentom a zaujímať sa o to, či je dotazník každému absolútne zrozumiteľný a nedochádza k žiadnej obsahovej či technickej kolízii. Podobne v súvislosti s tradičným dotazníkom Gavora (2001:115-116) uvádza: „Znenie otázok je potrebné preskúšať v predvýskume, najlepšie pomocou interview. Respondent pritom vysvetlí, ako rozumie každej otázke. Veľa slabín v otázkach sa zistí, keď ich autori položia respondentom a opýtajú sa ich, ako ich chápu. Pri zistení neporozumenia otázke alebo odchýlky od významu, ktorý otázke prisudzujú autori dotazníka, sa potom znenie otázky upraví.“ Hendl (2005:186) v súvislosti s kvalitatívnym výskumom, v prípade, že sa ako technika dopytovania použije dotazník s otvorenými otázkami, dokonca uvádza, že „pilotný test“ za účelom určiť

adekvátnosť obsahu otázok by sa mal uskutočniť po revízii ešte druhý krát s následnou opätovnou revíziou otázok.

Zatiaľ čo v minulosti sa odborníci zaoberali hlavne problémom, ako zabezpečiť, aby nedochádzalo k viacnásobnému vyplňaniu dotazníkov jedným respondentom, tak dnes je hlavný problém celkom opačný a spočíva v tom, ako motivovať ľudí, aby boli ochotní vôbec dotazník vyplniť.

Spoločnosti venujúce sa marketingovým prieskumom tento problém riešia väčšinou prostredníctvom rôznych foriem odmeňovania respondentov. Takáto stratégia má pre spoločenskovedný výskum niekoľko úskalí:

- Odmeňovanie respondenta spravidla vyžaduje spárovanie identity respondenta so skutočnosťou, že bol dotazník odoslaný. Respondent si však nemôže byť istý, či nedochádza k spárovaniu identity s konkrétnym vyplneným dotazníkom, čo môže znižovať pocit anonymity. Pri skúmaní citlivých tém to môže predstavovať vážny problém.
- Odmeňovanie respondentov spravidla zvyšuje finančné výdavky na výskum, čo nemusí byť vždy prijateľné. Na druhej strane ale takáto stratégia môže byť menej nákladná ako investície do reklamy na rôznych portáloch s cieľom daný dotazník spropagovať.
- Charakter odmeny môže znižovať reprezentatívnosť vzorky. Napr. pokiaľ získaný benefit za vyplnený dotazník predstavujú napr. body, ktoré možno zameniť za poukážku vo vybranej sieti kníhkupectiev, je jasné, že takáto stratégia z výskumnej vzorky výrazne vylučuje tých, pre ktorých knihy nepredstavujú interesantný artikel.

Najmä veľké výhody online výskumov na strane výskumníka môžu motivovať k tendencii používať internet ako výskumný nástroj aj tam, kde to nemusí byť celkom vhodné.

Internet ako výskumný nástroj je nepoužiteľný v prípadoch, kedy cieľová skupina tento komunikačný nástroj používa nanajvýš v elementárnej podobe, napr. na sledovanie elektronickej pošty či sledovanie spravodajstva. To sa týka najmä seniorov a všeobecne ľudí žijúcich v podmienkach nízkeho sociálneho štandardu.

Použitie internetu ako výskumného nástroja môže byť nevhodné najmä vtedy, pokiaľ cieľová skupina využíva internet výrazne disproporčne vzhľadom na niektoré znaky.

Predstavme si, že by sme chceli skúmať „chudobu“, ktorú by sme si zoperacionalizovali azda nanajvýš legitímne a to ako ľudí v hmotnej núdzi, resp. ako poberateľov dávok a príspevkov na pomoc v hmotnej núdzi. Stav a pomoc v hmotnej núdzi predstavujú však inštitucionalizovanú formu chudoby a s množinou reálnej chudoby sa neprekrývajú úplne. A práve by sme mohli predpokladať, že ľudia v hmotnej núdzi, ktorí sú v takej interakcii s internetom, že by mohli byť potenciálnym respondentom online dotazníka, budú zrovna mimo množiny reálnej chudoby. Záverečné konštatovania z výsledkov takéhoto výskumu by museli byť formulované veľmi opatrne, inak by najskôr výrazne deformovali sociálnu realitu.

Andrews et al (2003) upozorňujú, že vzhľadom na demografické odlišnosti medzi online a offline populáciou nemožno výsledky výskumov prostredníctvom internetu generalizovať na celkovú populáciu.

Výskumy (pozri napr. Kehoe et al. 1997) zamerané na rozdiely medzi online a offline populáciou vo svojich záveroch konštatujú, že ľudia, ktorí sú participantmi v internetových výskumoch, sú väčšinou skúsenejší, intenzívnejšími užívateľmi internetu, s vyššou počítačovou gramotnosťou ap. v porovnaní s tými ostatnými.

Na rozdiel od minulosti, kedy respondentov online výskumov tvorili predovšetkým buď študenti vysokých škôl alebo vysokoškolsky vzdelané osoby a prevažne muži (pozri napr. Kehoe, Pitkow, 1996; Bimber, 2000), tieto rozdiely sa postupne zotierajú.

Pravdepodobne ale tieto rozdiely nikdy nezmiznú úplne. Rozdielnu účasť pohlaví vo výskume dnes ovplyvňuje viac výskumná téma ako nejaký všeobecný jav. Tiež sú stále viac zastúpení členovia krajných vekových kategórií oproti minulosti. Možno ale predpokladať, že ľudia s nízkym sociálno-ekonomickým statusom a nízkym nadobudnutým vzdelaním (čo sú množiny, ktoré sa výrazne prekrývajú) ani v budúcnosti nebudú účastníkmi online výskumov vo väčšej miere a to z dvoch dôvodov:

- pripojenie na internet v hierarchii životných potrieb nepatrí medzi priority;
- počítačová, resp. internetová gramotnosť vyžaduje určité mentálne predpoklady.

Záver

Praktická realizácia výskumu prostredníctvom online dotazníka kedysi vyžadovala navyše odborné znalosti z oblasti informatiky, konkrétne schopnosť nadizajnovať a naprogramovať online dotazník. Dnes je situácia často o mnoho jednoduchšia, lebo existuje mnoho internetových projektov, ktoré tvorbu online dotazníka a realizáciu online výskumu výrazne uľahčujú. Väčšinou sú komerčného charakteru, ale sú aj také, ktorých používanie je zdarma.

Pre nesporné výhody, ktoré majú online výskumy, možno predpokladať ich postupné zvyšovanie podielu v množine realizovaných výskumov.

V zásade platí, že techniku online dotazníkov, ak je vhodné použiť, tak najmä ako praktickejšiu alternatívu tradičnej dotazníkovej techniky, ale zároveň, online dotazníky poskytujú pri niektorých výskumných témach možnosti, ktoré by konvenčnými výskumnými metódami boli iba veľmi ťažko skúmateľné.

Téme online výskumu s prepojením na spoločenskovedný výskum je na Slovensku a v Českej republike venovaných nesmierne málo priestoru v odborných textoch a táto téma by si určite zaslúžila vyčerpávajúcejšie spracovanie. Dúfame, že svojím príspevkom toto prázdno postupne pomáhame vyplňať.

Použitá literatúra:

- ANDREWS, Dorine – NONNECKE, Blair – PREECE, Jennifer. 2003. *Electronic Survey Methodology: A Case Study in Reaching Hard-to-Involve Internet Users*. In: International Journal of Human-Computer Interaction, [online]. 16(2), 2003 [cit. 2011-09-15]. p. 185–210. URL: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.151.94&rep=rep1&type=pdf>>.
- BENČO, Jozef. 2001. *Metodológia vedeckého výskumu*. Bratislava : IRIS, 2001. 194 s. ISBN 80-89018-27-0.
- BERG, L. Bruce. 2009. *Qualitative research methods : for the Social Sciences*, [7th ed.]. Boston : Pearson Education, Inc., 2009. 418 p. ISBN 978-0-205-62807-0.
- BIMBER, Bruce. 2000. *Measuring the Gender Gap on the Internet*. In: Social Science Quarterly, vol. 81, num 3. Austin : University of Texas Press, 2000-09 [cit. 2011-09-12]. URL: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.170.2885&rep=rep1&type=pdf>>.
- ENGEL, Rafael J. – SCHUTT, Russell K. 2009. *The Practice of Research in Social Work*, [2nd ed.]. California : SAGE Publications, Inc., 2009. 583 p. ISBN 978-1-4129-6891-1.
- GAVORA, Peter. 2001. *Úvod do pedagogického výskumu*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 2001. 236 s. ISBN 80-223-1628-8.
- GAVORA, Peter. 2006. *Spríevodca metodológiou kvalitatívneho výskumu*. Bratislava : Regent, 2006. 239 s. ISBN 80-88904-46-3.
- HENDL, Jan. 2005. *Kvalitatívni výzkum : základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.

- JADOV, Vladimír Alexandrovič. 1977. *Sociologický výskum : metodológia, program, metódy*. Bratislava : Pravda, 1977. 296 s. 75-021-77.
- JURÍK, Jozef. 2009. *Možnosti sociálnej politiky pri riešení populačnej krízy na Slovensku* [diplomová práca]. Trnava : Trnavská univerzita, 2009. 84 s. Vedúci diplomovej práce: doc. PhDr. Ondrej Botek, PhD.
- KEHOE, Colleen M. – PITKOW, James E. – MORTON, K. 1997. *GVU's 8th WWW User Survey*. Atlanta, Georgia : Georgia Tech Research Corporation, 1997 [cit. 2011-09-14]. URL: <http://www.gvu.gatech.edu/user_surveys/survey-1997-10>.
- KEHOE, Colleen M. – PITKOW, James E. 1996. *Surveying the Territory: Gvu's Five WWW User Surveys*. In: *The World Wide Web Journal*, Vol. 1, no. 3, 1996 [cit. 2011-09-14], p. 77-84. URL: <http://www.cc.gatech.edu/gvu/user_surveys/papers/w3j.html>.
- LUMSDEN, J. – MORGAN, W. 2005. *Online-Questionnaire Design: Establishing Guidelines and Evaluating Existing Support*. In: NRC Publications Archive, National Research Council of Canada, 2005-05, [cit. 2011-09-12]. URL: <<http://nparc.cisti-icist.nrc-cnrc.gc.ca/npsi/ctrl?action=rtdoc&an=8913785&article=0&lang=en&ext=pdf>>.
- ONDREJKOVIČ, Peter. 2007. *Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu*. Bratislava : VEDA, 2007. 248 s. ISBN 978-80-224-0970-4.
- PLÁVKOVÁ, Oľga. 2008. *Základy sociologického výskumu*. Bratislava : Ekonóm, 2008. 108 s. ISBN 978-80-225-2550-3.
- PUNCH, Keith F. 2008. *Úspešný návrh výzkumu*. Praha : Portál, 2008. 232 s. ISBN 978-80-7367-468-7.

Kontakt:

Mgr. Jozef Jurík
Katedra sociálnej práce
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Trnavská univerzita
Univerzitné nám. č. 1,
918 43 Trnava
Slovenská republika
0902 532 172
j.jurik@pobox.sk

Reflexe sociální prevence v praxi a výzkumu

Ilona Pešatová¹, Jana Pittnerová²

Abstrakt

Od počátku devadesátých let se v naší zemi pozvolna objevují nové aktivity reagující na naléhavou situaci klientů, kteří se ocitají v tíživé krizové situaci. Příspěvek pojednává o nových službách a preventivních aktivitách, které se zaměřují na problematiku ohrožených rodin s dětmi. Na příkladu zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc je dokumentována alternativní forma řešení situací ohrožených dětí, které se ocitají v závažných krizových situacích, tj. způsobem jiným než nařízením ústavní výchovy v rámci náhradní rodinné péče.

Klíčová slova: služby sociální prevence, krizová situace, ohrožené děti.

Abstract

Since the 1990s, in reaction to difficult situations of clients who suffer hardship, new activities have been appearing gradually. This paper discusses the new services and preventive activities that are focused on the issues of families at risk. An alternative way of dealing with situations of vulnerable children who find themselves in serious crisis situations is documented on example of facility for children requiring immediate help, i.e. dealing by other way than institutional care or foster care.

Key words: social prevention services, crisis situation, vulnerable children.

1 Úvod

Ekonomická transformace centrálně řízené ekonomiky na tržní hospodářství, která v České republice proběhla v návaznosti na sametovou revoluci v listopadu r. 1989, se projevila v životě všech občanů. Nové tržní principy jsou přijímány všeobecně pozitivně, vyvolávají však některé sociální problémy, se kterými se naše společnost ještě neumí dobře vyrovnat. Novým jevem je např. sociální vyloučení, ke kterému v centrálně řízené ekonomice založené na socialistických principech nedocházelo, resp. které se tehdy viditelně neprojevovalo. Předlistopadová společnost akcentovala v sociální oblasti roli státu jakožto „zodpovědného pečovatele“, který zajišťoval všem potřebným základní sociální standard bez ohledu na jejich skutečné potřeby, požadavky a možnosti. Tento model však není slučitelný se základními principy moderní občanské společnosti, která naopak zdůrazňuje roli jednotlivce a přenáší na něj a jeho rodinu významnou část zodpovědnosti. Stát však musí poskytnout občanům a jejich rodinám podporu formou služeb, která jim umožní překlenout krizové období a adaptovat se na změněnou sociální situaci.

2 Krizové služby poskytované rodinám s malými dětmi jako alternace ústavní výchovy

Řada dětí je v průběhu svého vývoje vystavena vysoké míře různých stresů či traumatických událostí, s nimiž se musí vyrovnávat (např. závažné onemocnění vlastní nebo členů rodiny, úmrtí v rodině či rozpad rodiny, násilí apod.). Speciální skupinu tvoří děti přímo ohrožené prostředím, kterým se nedostává přiměřeného uspokojení tělesných nebo psychických potřeb nebo které jsou týrány či zneužívány ve vlastní rodině či mimo ni (Svoboda, 2009:694).

¹ Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci.

² Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci.

Od roku 1990 postupně vznikala řada sociálních služeb na bázi státních a nestátních subjektů, které v praxi realizují politiku sociální ochrany a mají rozpracovány koncepce poskytování sociálních služeb ohroženým rodinám s dětmi. V sociální praxi se jedná o různé aktivizační terénní programy, ale i o služby na podporu zaměstnanosti nebo protidluhové poradenství. Většina z nich je legislativně upravena Zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, některé jsou upraveny Zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, případně vycházejí ze Zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Společným jmenovatelem těchto služeb je cílená pomoc všem, kteří jsou nebo mohou být ohroženi ve své existenci, zejména, jedná-li se o rodiny s dětmi.

Klíčovou roli zaujímají především krizové služby poskytované rodinám s malými dětmi, které jsou případně ohroženy sociálním vyloučením. V praxi se setkáváme s tím, že příjmy v některých rodinách nestačí ani na pokrytí základních potřeb. Důvody, pro které mají rodiny nízké příjmy, jsou různé. Může to být nedostatečná úroveň vzdělání, zdravotní problémy, nedostatek pracovních příležitostí v dané oblasti nebo nevhodný způsob hospodaření s finančními prostředky rodiny (neúčelné nákupy, nesmyslné půjčky na vysoký úvěr, drogové závislosti). Velmi nízké vzdělání u rodičů, zejména bez úplného základního vzdělání a základní vzdělání, je možno považovat za výrazně kriminogenně působící faktor (Večerka a kol., 2000, Pešatová, 2007). S velmi nízkým vzděláním rodičů často souvisí nezaměstnanost, kdy řada rodin žije dlouhodobě na pokraji životního minima. Děti se pak mnohdy dopouští krádeží z hladu a učí se tak nevhodnému sociálnímu chování. Dlouhodobě nízké sociálně-ekonomické postavení rodiny ovlivňuje styl výchovy a hraje významnou roli při selhávání dětí (Thornberry a kol., 2003, Pešatová, 2007).

Dlouhodobá tíživá sociální situace se někdy prohlubuje a přechází do stavu, který není rodina schopna sama vyřešit ani s podporou sociálního pracovníka. Akutní krizovou situaci je zapotřebí neprodleně řešit a jednou z možností je umístění dítěte do takového zařízení, které je schopno převzít péči o dítě za rodiče na základě vzájemné dohody mezi zařízením a rodiči a za podmínek z této dohody vyplývajících. Jedná se o zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, do kterého mohou rodiče v odůvodněných případech své děti umístit na základě smlouvy. Tato zařízení mají v sociální a soudní praxi přednost před ústavní výchovou, cit: *„Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc poskytují ochranu a pomoc dítěti, které se ocitlo bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy anebo ocitlo-li se dítě bez péče přiměřené jeho věku (§15), jde-li o dítě tělesně nebo duševně týrané nebo zneužívané anebo o dítě, které se ocitlo v prostředí nebo situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva. Ochrana a pomoc takovému dítěti spočívá v uspokojování základních životních potřeb, včetně ubytování, v zajištění zdravotní péče zdravotnickým zařízením a v psychologické a jiné obdobné nutné péči.“* (Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí)

Hlavním důvodem vzniku těchto zařízení je rychlé a pružné řešení krizových situací dětí, které se náhle ocitly v krizové situaci. Patří mezi ně například syndrom CAN, problémové rodinné vztahy, náhlá ztráta bydlení, výkon trestu odnětí svobody rodičů, rozvody, nepříznivý zdravotní stav rodičů, poskytování azylu, tj. poskytnutí útočiště pro děti z rodin, které jsou bezprostředně ohroženy domácím násilím či týráním. Mnohdy je však dětem poskytován azyl jako ochrana tehdy, když o něj samy požádají. V praxi se také setkáváme s případy, kdy je na dětech páchan trestný čin nebo kdy je zanedbávána základní péče o ně.

Ve všech případech je však třeba považovat za primární výchovné prostředí rodinu a úsilí všech složek péče o dítě je třeba směřovat k rodičům tak, aby mohli mít dítě u sebe a vychovávat je, případně aby se k nim mohlo co nejdříve vrátit, jestliže již bylo umístěno mimo rodinu. Nemůže-li se dítě vrátit do své původní rodiny, byla by další přijatelnou alternativou

pěstounská péče na dobu přechodnou, pokud by existovala v dostatečném počtu a pěstouni by byli profesionálně i materiálně připraveni dítě přijmout. Ukazuje se však, že stávající mechanismus umístování dětí do pěstounské péče na přechodnou dobu je zdlouhavý a málo efektivní. Přijatelnou alternativou jsou pak zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále jen ZDVOP).

Příkladem takového zařízení je Hvězdička, zařízení, které vzniklo v roce 2008 v doplňkové činnosti Dětského domova Jablonné v Podještědí. V tomto zařízení jsme provedli šetření zaměřené mimo jiné na důvody umístění dětí do tohoto zařízení, věkové složení a počet dnů strávených v zařízení.

Od roku založení do současnosti využilo služeb zařízení celkem 72 dětských klientů. Důvody, které vedly k přijetí dětí do ZDVOP „Hvězdička“ jsou uvedeny v tabulce č. 1.

Tabulka č. 1	Počet	
	absolutní	relativní [%]
Důvody přijetí dětí do ZDVOP "Hvězdička"		
Matka neznámého pobytu (opuštění dítěte)	4	5,56
Domácí násilí v rodině	1	1,39
Ztráta bydlení - nedostatek finančních prostředků	37	51,39
Rodič/opatrovník ve výkonu trestu	6	8,33
Rodič v nemocnici (zdravotní důvody)	12	16,67
Dítě se syndromem CAN	6	8,33
Úmrtí rodiče	1	1,39
Poskytnutí azylu, nezvládnutá výchova, útěky z domova	5	6,94
Celkem	72	100

Z uvedených údajů překvapivě vyplývá, že nejčastějším důvodem umístění dětí do tohoto zařízení je ztráta bydlení a nedostatek finančních prostředků v rodině (52%). Nedostatek financí a otřesená ekonomika rodiny vede k ohrožení základních potřeb, tj. potřeb jistoty a bezpečí. (Matějček, Dytrych, 2002:9) Sílí také diferencovanost rodin podle socioekonomické úrovně. Mnoho domácností se koncentruje v nižších příjmových pásmech. Pokud některé z nich řeší finanční problémy půjčkami, často se neúměrně zadluží. (Kraus, 2008:86) Ukazuje se tedy, že stávající mechanismy sociální podpory rodinám s dětmi v určitém počtu případů selhávají a vedou k tomu, že dítě musí z ekonomických důvodů svou rodinu alespoň dočasně opustit. Stejně závažným faktem je relativně malý počet dětí, které přicházejí do ZDVOP z důvodu úmrtí rodiče, násilí v rodině, CAN atd., tj. důvodů, které jsou obecně považovány za nejčastější příčinu operativního umístění dítěte mimo rodinu.

Tabulka č. 2	Počet	
	absolutní	relativní [%]
Věkové složení dětí v ZDVOP „Hvězdička“		
3–5 let	20	27,78
6–7 let	6	8,33
8–9 let	15	20,83
10–11let	15	20,83
12–13 let	4	5,56
14–15 let	6	8,33
16–18 let	6	8,33
Celkem	72	100,00

Z celkového počtu 72 dětských klientů, kteří od října 2008 do září 2011 využili služeb ZDVOP „Hvězdička“, bylo nejvíce dětí ve věku od tří do pěti let, viz Tabulka č. 2. Tento výsledek je znepokojivý především proto, že děti v takto útlém věku opouští svou rodinu, a to v důsledku její tíživé životní situace. Pozitivním faktem však zůstává, že těmto dětem nebývá nařízeno předběžné opatření nebo ústavní výchova a v rámci sanace rodiny se daří rychlý návrat zpět do původní rodiny.

Tabulka č. 3	
Počet dnů strávených v ZDVOP "Hvězdička"	počet dnů
Průměrný počet dnů na dítě	94
Nejvyšší počet dnů	351
Nejnižší počet dnů	1

Ze získaných údajů (tab. č. 3) vyplývá, že průměrný počet strávených dnů v ZDVOP „Hvězdička“ činí 94 dnů na jednoho dětského klienta, což představuje sanační práci cca tři měsíců, doporučovanou také zákonem o sociálně-právní ochraně dětí. Bylo zjištěno, že v některých případech se tato doba pobytu dítěte v zařízení prodlužuje. V takovém případě by však mělo dojít k nařízení ústavní výchovy a přemístění dítěte do jiného typu zařízení.

Ze 72 klientů se po sanační práci do původní rodiny vrátilo 60 dětí, 1 klient byl předán do pěstounské péče, 1 byl uveden do běžného života a 10 dětí stále zůstává v péči zařízení. Tímto dokumentujeme vysokou úspěšnost tohoto typu zařízení v náhlých krizových situacích, ve kterých se děti ocitly.

Snaha všech sociálních pracovníků a dalších odborníků, kteří zde pracují s dítětem v krizi, směřuje k sanaci rodinných vztahů a následnému návratu dětí zpět do rodinného prostředí v co nejkratší možné době. Rodič se zařízením sepisuje smlouvu, na jejímž základě je po určité době o dítě po všech stránkách pečováno, a to do doby, než se dítě vrátí zpět do původní rodiny. V případě vykonávání náhradní péči za rodiče, je důležitá vstřícnost k rodině dítěte a snaha o urychlené vrácení dětí do původní rodiny.

2.1 Alternativní formy řešení situací ohrožených dětí

Případy dětí, které se ocitly v náhlé krizové situaci a nemohou z různých důvodů žít ve své biologické rodině, je nutné řešit diferencovaně a přitom respektovat biopsychosociální individualitu dítěte. Je nezbytné využívat širokou škálu služeb pro takové děti. Alternativní formy řešení situací ohrožených dětí, které se ocitají v závažných krizových situacích, lze řešit jinými způsoby než nařízením ústavní výchovy v rámci náhradní rodinné péče.

Kromě jiných alternativ lze využít služeb dětských domovů, které v rámci doplňkových činností zřizují zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo lze využít pěstounské péče na dobu přechodnou. V první řadě je však třeba hledat nové možnosti v biologické rodině. V některých biologických rodinách je vhodné využívat sociálně terapeutickou práci, sanovat vlastní rodinu dítěte. Dále je nutné pečlivěji hledat možnosti v rámci širší rodiny dítěte a dát této volbě přednost před ústavní péčí. Z mnohaleté školské ústavní praxe se mnohdy zjišťuje, že širší rodina dítěte ani neví, že je dítě umístěno v dětském domově. „Hledání účinného systému péče o dítě žijící mimo vlastní rodinu vede ke konsensu, který by zajistil optimální, přesto velmi alternativní péči.“ (Müllerová, 2003:15)

Součástí Národního akčního plánu (2009) je příprava *Standardů kvality práce s ohroženými dětmi* vymezujícími základní kvalitativní a kvantitativní požadavky na práci s ohroženým dítětem a rodinou. Standardy budou normou výkonu ochrany ohrožených dětí ve

smyslu nastavení jasných požadavků na úroveň péče o ohrožené děti a rodiny. Budou mít nadresortní charakter, budou závazné pro všechny pečující osoby a instituce, budou měřitelné a budou nástrojem kontroly kvality. V rámci síťování služeb pro ohrožené děti a rodiny se předpokládá, že budou využity jak služby stávající, tak nově vzniklé. Síť služeb v každém regionu bude definována na základě analýzy realizované regionem. Důraz bude kladen nejen na péči o ohrožené děti, ale zejména na rodiny, které neplní své základní funkce.

3 Závěr

Ukazuje se, že do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc přichází velká část dětí z ekonomických důvodů – nedostatku finančních prostředků v rodině a ztráty bydlení. Tyto důvody patří mezi indikátory možného sociálního vyloučení se všemi možnými důsledky včetně rizikových jevů u dětí a mládeže žijících v těchto rodinách. Nalézání vztahů mezi rizikovými faktory v rodině a predikcí rizikového chování u dítěte jsou dílčím krokem k pochopení a řešení determinantů rodinné výchovy v prevenci rizikových jevů u dětí a mládeže. Tento vztah je pak bází pro predikci rizikového chování u dítěte na základě zhodnocení rizik v rodině a také bází pro postup v prevenci těchto rizikových jevů.

Důležitou oblastí je proto rozšiřování sítě služeb poskytovatelů pro preventivní práci, která umí včas signalizovat všechny závažné změny v rodinném prostředí a to nejen v resortu MPSV, ale také v resortu MŠMT s důrazem na školskou sociální práci. Je zapotřebí mít dostatek kvalifikovaných odborníků, zejména pro terénní práci, kteří pracují přímo v ohrožených rodinách s dětmi, jsou v kontaktu s klientem v jeho přirozeném sociálním prostředí a provádí sanaci rodiny v celém jejím kontextu vztahovosti a s vyloučením povrchních a nefunkčních zásahů. Tento přístup umožňuje lépe pochopit a poznat krizovou situaci, ve které se klient nachází a podpora se stává efektivnější. Současně je při terénní sociální práci žádoucí zefektivnit mechanismy identifikace rodin s dětmi ohrožených takovým nedostatkem finančních prostředků, který vede k nutnosti hledání a poskytování alternativní rodinné péče. V návaznosti na zjištění terénních sociálních pracovníků je třeba optimalizovat také systém poskytování sociálních dávek tak, aby nedocházelo k ekonomicky vynucenému odlučování dětí od rodin, byť na dočasnou dobu.

Literatura:

- KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing, 2002. ISBN 80-247-0332-7.
- MÜLLEROVÁ, L. *Základy pediatrie pro studenty učitelství*. UJEP: Ústí nad Labem, 2003. ISBN 80-7044-321-9
- Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti*. [online]. [cit. 2011-09-11] Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7440/NAP.pdf>
- PEŠATOVÁ, I. *Sociálně patologické jevy u dětí školního věku*. Liberec: TUL, 2007. ISBN 978-80-7372-291-3
- SVOBODA, M. (ed.), KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-566-0
- THORBERRY, T. P et al. Linked lives: The intergenerational transmission of antisocial behaviour. *Journal of abnormal child psychology*, April 2003, vol. 31, no. 2, s. 171–184. ISSN 0091-0627.
- VEČERKA, K. a kol. *Sociálně patologické jevy u dětí*. Praha: IKSP, 2000. ISBN 80-86008-74-6.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. [online]. [cit. 2011-09-12] Dostupné na:

<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb99359&cd=76&typ=r>

Zákon o sociálních službách č.108/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů. [online]. [cit. 2011-09-12] Dostupné na:

<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?cd=76&typ=r&zdroj=sb06108>

Kontakt:

doc. PhDr. PaedDr. Ilona Pešatová, Ph.D.,

Technická univerzita v Liberci

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Studentská 2,

461 17 Liberec 1

ilona.pesatova@tul.cz

Jana Pittnerová

Technical University of Liberec

Faculty of Science, Humanities and Education

Dept. of Social Studies and Special Education

Studentská 2,

461 17 Liberec 1

Czech Republic

jana.pittnerova1@tul.cz

Možnosti prevencie klientskeho násilia v sociálnej práci v SR

Soňa Lovašová¹

Abstrakt

Príspevok pojednáva o problematike klientskeho násilia v Slovenskej Republike. Zaoberá sa samotným pojmom klientske násilie. Predstavuje zahraničné výskumy a porovnanie s výskumom realizovaným v SR. Prezentuje výsledky tohto výskumu. V závere predkladá návrh systému prevencie klientskeho násilia v sociálnej práci.

Kľúčové slová: klientske násilie, výskyt klientskeho násilia, rizikové situácie, systém prevencie.

Abstract

The paper deals with the issue of client violence in Slovakia. It deals with the very concept of client violence. Represents foreign research and comparison with research conducted in Slovakia. It presents the results of this research. In conclusion, proposing the prevention of client violence in social work.

Key words: client violence, the incidence of client violence, risky situations, the system to prevent client violence in social work.

1 Úvod

Klientske násilie je považované za jednu z foriem násilia v práci. Násilie v práci je rozlišované z hľadiska toho, kto je pôvodcom násilia. Obet'ou násilia v práci je vždy pracovník, zamestnanec. Pôvodcom násilia môže byť kolega, spolupracovník, nadriadený, podriadený - v týchto prípadoch ide o násilie vo vnútri organizácie. Tento typ násilia na pracovisku sa v odbornej literatúre označuje pojmom mobbing, bullying, prípadne harassment. Nepovažuje sa pritom za potrebné rozlišovať realizátora násilia z hľadiska toho, či je spolupracovníkom, nadriadeným alebo podriadeným obeť (Einarsen, Hoel, Zapf, Cooper, 2003).

Pôvodcom násilia však môže byť aj cudzí človek prichádzajúci do organizácie zvonku, teda nie spolupracovník. Tento prípad predstavuje klientske násilie.

Niektoré organizácie, ktoré zbierajú údaje o násilí v práci sa v snahe uľahčiť interpretáciu násilia v práci pokúšajú toto násilie zatriediť do určitých kategórií. OSHA (Agentúra pre bezpečnosť a ochranu zdravia pri práci, USA) hovorí v rámci kategorizácie násilia v práci o troch typoch násilia (Newhill, 2003):

- I.** Prvý typ predstavuje najčastejšie sa vyskytujúce násilie v práci. Týka sa násilia v práci spôsobeného cudzou osobou vo vysoko rizikových povolaniach ako sú non-stop obchody, obchody s alkoholom, non-stop herne, zlatníctva a pod.
- II.** Druhý typ násilia zahŕňa incidenty, keď je obeť násilia zamestnanec poskytujúci služby. Útočníkom pri tomto type násilia v práci je človek, ktorý je prijímateľom týchto služieb. Môže to byť napr. klient sociálneho pracovníka, alebo pacient v zdravotníckom zariadení.
- III.** Tretí typ násilia v tejto kategorizácii predstavuje incidenty, v ktorých je realizátorom násilia človek pracujúci v tej istej organizácii ako obeť. Môže pritom ísť o spolupracovníka, bývalého zamestnanca alebo nadriadeného obeť.

V zahraničnej literatúre sa pri násilí klientov voči sociálnym pracovníkom stretávame s označením II. typ násilia. Uvedená kategorizácia je najmä v USA uznávaná a často využívaná pri rozlišovaní jednotlivých druhov násilia v práci.

¹ Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra sociálnej práce

Pod klientským násilím v sociálnej práci rozumieme akékoľvek (verbálne alebo fyzické) ohrozenie, napadnutie alebo útok klienta (bývalého klienta, rodinného príslušníka klienta) voči sociálnemu pracovníkovi.

Výskumy potvrdili, že sociálni pracovníci patria spolu s inými pomáhajúcimi profesiami (zdravotnícky personál, lekári, psychiatri, psychológovia) medzi profesie najviac vystavené klientskemu násiliu.

2 Sociálna práca ako rizikové povolanie

Napriek tomu, že sa sociálna práca u nás od deväťdesiatych rokov relatívne rýchlo vyvíja a napreduje, pravdou je, že pomoc sociálneho pracovníka u nás ľudia vyhľadávajú, až keď sa ocitnú v naozaj krízovej, ba priam hraničnej životnej situácii. Súvisí to s negatívnym vnímaním role sociálneho klienta. S podobným problémom u nás zápasia napr. psychiatri. To spôsobuje, že na výkon povolania sociálneho pracovníka resp. sociálnych pracovníčok, keďže v tomto povolaní sa u nás stále presadzujú vo väčšom počte ženy, než muži, sú kladené veľké požiadavky.

Veľký problém, s ktorým sa stretávajú sociálni pracovníci napr. na Úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny predstavuje obrovské množstvo klientely. Pri vysokom počte klientov sociálny pracovník nemá dostatok času pre každého klienta, nedá sa dodržiavať „psychohygienická“ prestávka medzi jednotlivými klientmi. Nedá sa dosiahnuť prestriedanie „ľahších“ klientov s „ťažšími“. Problémom sú aj priestorové možnosti pracovísk poskytujúcich sociálne služby. Mnohokrát sedia v jednej kancelárii viacerí sociálni pracovníci, čo nezabezpečuje dostatok súkromia pre prácu s klientom. To je problémom jednak pre pracovníka, ale aj pre klienta, ktorý stráca pocit súkromia a bezpečia, keď musí riešiť svoje problémy v prítomnosti ďalšieho pracovníka, či nebudaj ďalšieho klienta.

Problematické je aj vnímanie sociálnych pracovníkov širokou verejnosťou, ktorá si sociálneho pracovníka aj v dnešnej dobe predstavuje ako úradníka rozhodujúceho o tom, kto má nárok na dávku apod. Nesmieme zabúdať ani to, že sociálni pracovníci zastávajú funkciu pomáhajúcu aj kontrolujúcu, pričom skĺbenie týchto funkcií môže byť samo o sebe pre niektorých pracovníkov ťažké.

Klienti nachádzajúci sa mnohokrát v zložitej a dlhodobo neriešenej sociálnej situácii, klienti s kriminálnou minulosťou, alebo tí, ktorí sa cítia na pokraji svojich síl môžu reagovať rôznym spôsobom. To zvyšuje riziko z hľadiska výskytu klientskeho násillia v sociálnej práci, na čo poukazujú výskumy realizované v tejto problematike.

V zahraničí prebehlo viacero výskumov zisťujúcich výskyt klientskeho násillia v sociálnej práci. Christina E. Newhill (1996) zistila vo výskume, ktorý realizovala v roku 1993 na vzorke 1129 respondentov – sociálnych pracovníkov, že 57% respondentov zažilo jeden alebo viac typov klientskeho násillia počas svojej kariéry, 83% bolo ohrozených klientom a 40% zažilo pokus o fyzický útok alebo fyzický útok od klienta. Zo štúdie realizovanej v roku 1996 v USA Lucy D. Rey (1996) vyplýva, že 23% sociálnych pracovníkov z výskumnej vzorky 300 respondentov bolo počas svojej praxe fyzicky napadnutých jedným alebo viacerými klientmi a 63% si bolo vedomých násillných situácií, ku ktorým došlo na ich pracovisku. Macdonald a Sirocich (2001) v rámci výskumu o podávaní hlásení výskytu klientskeho násillia na náhodnej vzorke 166 sociálnych pracovníkov v Kanade, v provincii Ontario zistili, že 87,8% respondentov hlásilo slovné obťažovanie klientom aspoň raz počas svojej praxe, 63,5% bolo ohrozovaných fyzickým násillím, 28,6 % bolo aspoň raz fyzicky napadnutých klientom, 7,8% bolo zranených, čo predstavovalo 13 respondentov, u šiestich z nich si zranenie vyžiadalo lekárske ošetrovanie. Jayaratne, Croxton a Mattison (2004) realizovali v roku 2004 národný prieskum násillia v USA na vzorke 941 respondentov vybraných náhodným výberom pomocou adresára členov NASW. Vo vzorke

respondentov boli zastúpení sociálni pracovníci z rôznych oblastí sociálnej práce – v zdravotnej starostlivosti, v oblasti duševného zdravia, v školstve, v rodinnej starostlivosti a službách pre rodinu a ďalších. Zaujímali sa o výskyt jednotlivých foriem klientskeho násillia a zistili, že 22,8% ich respondentov bolo počas svojej praxe klientom fyzicky ohrozených, 3,3% fyzicky napadnutých, 15,1% sa klienti vyhrážali súdnym konaním, 1,4% bolo v súdnom konaní, 49,3 % bolo verbálne napadnutých a 8,4% bolo sexuálne obťažovaných. Koritsas, Coles a Boyle (2010) realizovali výskum klientskeho násillia v Austrálii na vzorke 1000 respondentov, oslovených na základe registra členov Austrálskej asociácie sociálnych pracovníkov. V dotazníku autori zisťovali výskyt šiestich foriem násillia v posledných dvanástich mesiacoch praxe respondentov. Konkrétne sa zamerali na slovné napadnutie, pod ktorým rozumeli použitie vulgarizmov, krik a tiež tieto situácie v telefonickom kontakte s klientom, poškodenie majetku alebo krádež – poškodenie alebo odcudzenie majetku sociálneho pracovníka, jeho rodiny alebo jeho pracoviska. Zastrášovanie ako úmyselne ohrozujúce slová a gestá. Fyzické násillie, kedy je sociálny pracovník fyzicky napadnutý klientom alebo ide o pokus o fyzický útok. Sexuálne obťažovanie ako akákoľvek forma sexuálnych narážok, nevyžiadaná sexuálna pozornosť od klienta, zneuctujúce a urážlivé vtipy a poznámky so sexuálnym podtextom. Sexuálne napadnutie ako sexuálny útok. Zisťované formy násillia pritom smerovali od klientov, priateľov klientov, ich rodinných príslušníkov, ale aj kolegov, či iných profesionálov. Výsledky ukázali, že 67% respondentov malo za posledný rok skúsenosť aspoň s jednou z uvedených foriem násillia. 57% účastníkov výskumu bolo verbálne napadnutých, 18% malo poškodený majetok, alebo boli okradnutí, 47% respondentov bolo zastrašovaných, 9% fyzicky napadnutých, 15% sexuálne obťažovaných a 1% respondentov uviedlo, že boli sexuálne napadnutí.

3 Rizikový klient, rizikové situácie – výsledky výskumu

Na Slovensku sme realizovali v rokoch 2008-2010 výskum (Lovašová, 2010), v ktorom viac ako 75% respondentov - sociálnych pracovníkov ÚPSVaR v Košiciach (n=177), uviedlo, že majú skúsenosť s verbálnou agresiou, viac ako 31% cítilo fyzické ohrozenie klientom a viac ako 10% bolo fyzicky napadnutých klientom. Vo výskume bol zisťovaný výskyt klientskeho násillia a jeho súčasťou boli otvorené otázky, ktorými sme od respondentov zisťovali, čo bolo dôvodom vzniku konfliktnej situácie, ako ju riešili, ako ju prežívali a ktoré situácie považujú za najproblémovejšie – rizikové.

Možnosť odpovedať na otvorené otázky využilo 96 respondentov (n=96), čo predstavuje 54,2% z celkovej výskumnej vzorky (n=177). Výsledky boli spracované pomocou frekvenčnej analýzy. V tabuľkách je uvádzané percentuálne vyhodnotenie odpovedí, kde percento vyjadruje pomer výskytu odpovede z počtu 96 odpovedajúcich, teda nie z celej výskumnej vzorky.

Tab. 1 Kvôli čomu vznikol konflikt, čo vyvolalo agresívne správanie u klienta

<i>Odpovede respondentov</i>	n	%
Financie, zníženie dávky	45	46,80%
Zamietnutie žiadosti klienta	19	19,76%
Nesúhlas, nespokojnosť so sociálnym pracovníkom	11	11,44%
Výchovné a ochranné opatrenia, zmena starostlivosti o dieťa	10	10,40%
Výčitky od sociálneho pracovníka, neplnenie povinností klienta	10	10,40%
Opitosť klienta	3	3,12%

Ako je vidieť v tabuľke 1, najčastejším dôvodom pre vznik konfliktu sú situácie, v ktorých ide o financie klienta, čo uviedlo viac ako 43% odpovedajúcich. Zamietnutie žiadosti klienta je druhou najčastejšie uvádzanou príčinou konfliktných situácií, uviedlo takmer 20% respondentov. Ku konfliktom dochádza aj pri zásahoch do rodičovských povinností a zmeny v starostlivosti o dieťa, skúsenosť udáva viac ako 10% respondentov. Opitosť klienta ako dôvod konfliktu uviedlo viac ako 3% respondentov.

Na otázku, ako konflikt prebiehal najviac respondentov, takmer 25%, prejavilo snahu upokojiť, ukládnúť klienta. Vysvetľovaním sa pokúsilo zvládnuť konfliktnú situáciu viac ako 11% respondentov, rozhovorom vyše 5%. Viac ako 4% odpovedajúcich vyhľadalo pomoc kolegov v problémovej situácii, vyše 4% priznáva, že na klienta kričali, viac ako 2% respondentov klienta vyhodilo a taký si istý počet odpovedajúcich riešil situáciu nevšímaním si klienta.

Tab. 2 Ako konflikt prebiehal, ako ste ho zvládli

<i>Odpovede respondentov</i>	n	%
Snaha ukládnúť klienta	24	24,96%
Vysvetľovanie	11	11,44%
Rozhovor	5	5,20%
Trvať na svojom	5	5,20%
Pomoc kolegov	4	4,16%
Krik na klienta	4	4,16%
Vyhodenie klienta	2	2,08%
Nevšímať si klienta	2	2,08%

Riešenie konfliktných situácií (tab. 3) spočívalo u vyše 18% respondentov v snahe upokojiť klienta. Taký istý počet odpovedajúcich sa snažil klientovi vysvetliť situáciu. Rozhovor ako spôsob riešenia využilo viac ako 17% respondentov. Takmer 10% odpovedajúcich sa obrátilo pri riešení situácie na pomoc polície.

Tab. 3 Ako ste konfliktnú situáciu riešili

<i>Odpovede respondentov</i>	n	%
Snaha ukládnúť klienta	18	18,72%
Vysvetľovanie	18	18,72%
Rozhovor	17	17,68%
Pomoc polície	9	9,36%
Dohovor klientovi	8	8,32%
Využitie asertívnych techník	6	6,24%
Počúvanie klienta	5	5,20%
Odchod zo situácie	4	4,16%

Čo sa týka prežívania situácie a pocitov respondentov môžeme povedať, že až na siedmich respondentov, ktorí konfliktnú situáciu považujú za súčasť svojej práce a prežívajú ju „normálne“, boli pocity negatívne.

Najčastejšie sa respondenti cítili zle, ťažko, niektorí uvádzali pocit „pokazeného dňa“, 26%, pociťovanie stresu uviedlo takmer 22% odpovedajúcich, strach malo takmer 18%

respondentov a viac ako 14% odpovedajúcich sa snažilo zachovať pokoj. Viac ako 4% respondentov pocíťovalo zlosť. V tabuľke sme neuvádzali odpovede, ktoré uviedlo po jednom respondentovi a to plač, pocit krivdy, bezmocnosť a roztržitosť.

Tab. 4 Ako ste konfliktnú situáciu prežívali

<i>Odpovede respondentov</i>	n	%
Zle, ťažko, pokazený deň	25	26,00%
Stres	20	20,08%
Strach	17	17,68%
Snaha o zachovanie pokoja	14	14,56%
Normálne, je to bežná vec	7	7,28%
Zlosť	4	4,16%
Snaha mať situáciu pod kontrolou	3	3,12%

Za najviac problémové situácie považujú sociálni pracovníci prácu s klientmi pod vplyvom alkoholu alebo iných omamných látok. Zásah do financií klienta považuje za problém viac ako 14% respondentov. Odobratie dieťaťa alebo akýkoľvek zásah do rodiny považuje za rizikový vyše 12% odpovedajúcich. Nespokojnosť klienta s návrhmi alebo prácou sociálneho pracovníka ako aj nezáujem klienta považuje za riziko vzniku problému takmer 10% respondentov.

Tab. 5 Ktoré situácie sú problémové

<i>Odpovede respondentov</i>	n	%
Alkohol a iné omamné látky	21	21,84%
Financie	14	14,56%
Odobratie dieťaťa, zásah do rodiny	12	12,48%
Nespokojnosť klienta, nezáujem klienta	9	9,36%
Agresivita, emócie, krízové situácie	7	7,28%
Práca s rómskou klientelou	7	7,28%
Návšteva v rodine, ak je sociálny pracovník s klientom osamote	6	6,24%

Na základe uvedeného môžeme povedať, že za rizikové situácie považujú sociálni pracovníci na ÚPSVaR v Košiciach situácie, keď je klient pod vplyvom omamných látok, keď ide o financie klienta, o odmietnutie klienta a o zásah do rodiny. Za dôležité a rizikové považujeme aj situácie, pri ktorých je klient agresívny, problémy pri práci s rómskou klientelou ako aj to, že sociálni pracovníci realizujú návštevy v rodine klienta jednotlivo.

Pre porovnanie Newhill (1995) uvádza rizikové faktory u klienta ako konzumácia alkoholu, užívanie drog, duševné poruchy a ochorenia, násilná minulosť klienta. Klient sa môže stať rizikovým na základe problému, ktorý so sociálnym pracovníkom rieši. To je napr. odmietnutie dávok, rozvodové situácie, či zverenie dieťaťa do starostlivosti, čo sú situácie, ktoré uvádzali aj naši respondenti. Za samostatnú kapitolu v rámci bezpečnosti sociálnych pracovníkov považujú zahraniční odborníci úpravu návštevy u klienta. Sociálni pracovníci navštevujúci klientov doma sú najrizikovejšou skupinou z pohľadu klientskeho násillia, ako to dokazujú viaceré výskumy (Spencer, 2003, Shields, Kiser, 2003, Littlechild, 2005). Preto si návštevy u klientov vyžadujú osobitné postupy a pokyny za účelom zvýšenia bezpečnosti sociálnych pracovníkov (Lyter,

Abbott, 2007). Pokiaľ ide o návštevu rizikového klienta, u ktorého je podozrenie na užívanie návykových látok, duševná choroba či porucha alebo držanie zbrane, mal by byť sociálny pracovník podľa Rey (1996) sprevádzaný policajtom. Pokiaľ ide o návštevu klienta s násilnou minulosťou alebo po bežnej pracovnej dobe, mal by byť sociálny pracovník sprevádzaný kolegom. Pracovník by mal vždy informovať nadriadeného o návšteve klienta, o čase odchodu, trase, ktorou pôjde a predpokladanom návrate z návštevy. Veľmi dobrým pomocníkom v dnešnej dobe sú mobilné telefóny. Macdonald (2001) dokonca hovorí, že všetci pracovníci pracujúci v teréne by mali byť lokalizovateľní GPS systémom. V podmienkach Slovenskej republiky takéto opatrenia zatiaľ neexistujú.

4 Možnosti prevencie klientskeho násilia v SR

S ohľadom na podmienky výkonu sociálnej práce a úroveň daného problému v SR predkladáme skrátený návrh systému prevencie inšpirovaný zahraničnými skúsenosťami (Newhill, 1996, Spencer, Munch, 2003, Rey, 1996, Jayaratne, Croxton, Mattison, 2004, Koritsas, Coles, Boyle, 2010).

Systém prevencie sme rozčlenili na štyri samostatné bloky. Keďže sa pokúšame ponúknuť komplexný systém prevencie, nie je možné určiť prioritu alebo poradie uplatňovania jednotlivých blokov, je potrebné aby sa jeho zložky uplatňovali v praxi súčasne.

Systém by mal zahŕňať štyri oblasti:

- Zmapovanie situácie v SR
- Vytvorenie systému hlásenia agresívnych incidentov zo strany klientov
- Vzdelávanie v problematike klientskeho násilia
- Vytvorenie bezpečných pracovísk, bezpečnostných opatrení a ochrannej politiky

Zmapovanie situácie

Zmapovať aktuálnu situáciu v SR, zistiť aktuálny, pre nás počiatočný, východiskový stav výskytu klientskeho násilia v SR, z ktorého sa bude vychádzať. Zistiť prevalenciu klientskeho násilia, určiť najrizikovejšie oblasti sociálnej práce z hľadiska výkonu práce, z hľadiska cieľovej skupiny, s ktorou pracovník pracuje. Zistiť, ktorí pracovníci tvoria najrizikovejšiu skupinu z hľadiska veku a pohlavia pracovníkov, a ktorí klienti sú potenciálne najrizikovejší.

Vytvorenie systému hlásenia agresívnych incidentov zo strany klientov

Aby sa dalo predísť opakovaniu situácií násilia a určiť, ktoré situácie sú potenciálne rizikové, je potrebné vytvoriť systém hlásenia násilných incidentov. Systém by mohol fungovať na základe vytvorenia štandardizovaných formulárov, ktoré by podrobne zaznamenávali násilnú situáciu. Formulár by mal obsahovať základné údaje o útoku a o pracovisku zamestnanca – kedy a kde došlo k útoku, na akom úseku, oddelení zamestnanec pracuje, k akému typu útoku došlo, aké opatrenia boli vykonané, informácie o klientovi a podrobný popis incidentu. Systém štandardizovaných formulárov by zabezpečil aj možnosť priebežného štatistického vyhodnocovania a porovnávania jednotlivých ukazovateľov klientskeho násilia.

Vzdelávanie v problematike klientskeho násilia

Vzdelávanie v tejto problematike je potrebné vykonávať na dvoch úrovniach. V rámci prvej úrovne poznatky a vedomosti o klientskom násilí a práci s agresívnym klientom obsiahnuť v príprave a vzdelávaní budúcich sociálnych pracovníkov, zahrnúť ich do bakalárskych a

magisterských študijných programoch v odbore sociálna práca. Mali by im dať poznatky o práci s agresívnym klientom, naučiť ich rozpoznávať rizikových klientov, rizikové situácie, možnosti zvládania násilných situácií a to nielen na teoretickej báze, ale aj formou nácviku rizikových situácií, formou rolových hier a zážitkových metód. Samozrejmosťou by malo byť, čo v praxi už väčšinou je, absolvovanie výcvikov zameraných na dobré zvládnutie verbálnej aj neverbálnej komunikácie, sebazpoznanie, zvládanie krízových situácií, či riešenie konfliktov.

Druhú úroveň by predstavovalo celoživotné, priebežné vzdelávanie v problematike klientskeho násilia, realizované formou kurzov, výcvikov či školení určených sociálnym pracovníkom v praxi a zameraných na špecifiká oblasti sociálnej práce, v ktorej pracujú.

Vytvorenie bezpečných pracovísk, bezpečnostných opatrení a ochrannej politiky

Vytvorenie tzv. bezpečných pracovísk bude v našich podmienkach zložitým procesom najmä z finančného hľadiska. Zmeny, ktoré navrhujeme si totiž okrem iného vyžadujú aj stavebné úpravy, ktoré zabezpečia väčšie súkromie sociálnym pracovníkom a klientom pri riešení ich problémov. Miestnosti s dvoma východmi pre prácu s potenciálne agresívnym klientom. Vytvorenie recepcií - uvádzacích miestností, kde by bol klient informovaný o možnostiach a postupoch riešenia jeho situácie, a ktoré by organizovali distribúciu klientov k jednotlivým sociálnym pracovníkom. Pre prácu v teréne a návštevy klienta by mali byť vypracované samostatné pravidlá v rámci zvýšenia bezpečnosti sociálnych pracovníkov.

V rámci ochrannej politiky každej organizácie by mala byť nulová tolerancia klientskeho násilia. Organizácia má mať jasne stanovené opatrenia a postupy pre prípady výskytu násilných incidentov, ošetrené v stanovách alebo smernicou. Každý pracovník musí vedieť čo má v danej situácii robiť a ako má postupovať. V prípade, že na pracovisku dôjde k násilnému incidentu, musí mať pracovník – obeť plnú podporu zo strany organizácie. Obetiam by mala byť poskytnutá odborná pomoc, dôležité je v rámci prevencie využívanie supervízie.

5 Záver

Cieľom tohto príspevku bolo poukázať na problematiku klientskeho násilia v sociálnej práci v Slovenskej Republike. Výskumy ukazujú, že tento problém v pomáhajúcich profesiách existuje, aj keď sa mu stále venuje relatívne málo pozornosti.

Snažili sme sa podať návrh možnosti prevencie klientskeho násilia. Systém sme rozdelili na štyri úrovne, každá z nich spadá pod kompetenciu iných odborníkov, pričom je dôležitá ich časová súbežnosť a súčinnosť. Samotní sociálni pracovníci tento problém vnímajú dlhodobo, no akoby nevedeli na koho sa s ním obrátiť a preto ho mnohí považujú jednoducho za súčasť svojho povolania. Je zarážajúce, že oficiálne opatrenia pre prípady násilia zo strany klientov existujú málokde, resp. s nimi pracovníci nie sú oboznámení. Mnohí pociťujú zahanbenie za „nezvládnutie“ svojej práce a problém na pracovisku radšej neriešia. Aj to je pre nás výzvou, aby sa o tomto probléme hovorilo, aby sa pomenoval, až potom ho môžeme riešiť a zaoberať sa jeho prevenciou.

Literatúra

- Einarsen, S. et al. Bullying and emotional abuse in the workplace. Internatinal perspectives in research and practise. London: Taylor and Francis, 2003.
- Jayarathne, S. - Croxton, T. - Mattison, D. A national survey of violence in the practice of social work. In Families in Society. ISSN 1044-3894, 2004, roč. 85, č. 4, s. 445-452.

- Koritsas, S. - Coles, J. - Boyle, M. Workplace Violence towards Social Worker: The Australian Experience. In *The British Journal of Social Work*. ISSN 0045-3102, 2010, roč. 40, č. 1, s. 257-271.
- Littlechild, B. The nature and effects of violence against child protection social workers. In *British Journal of Social Work*. ISSN 0045-3102, 2005, roč. 35, č. 3, s. 387-401.
- Lovašová, S. Klientské násilie v sociálnej práci ako druh násilia v práci. In: *Metody sociální, edukační a zdravotnické práce s etnickými a marginálními skupinami. Interra 9: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. České Budějovice, 2010.
- Lyter, S. C. – Abbott, A. A. Home Visits in a Violent World. In *The Clinical Supervisor*. ISSN 0732-5223, 2010, roč. 29, č. 1/2, s. 17-33.
- Macdonald, G. – Sirotych, F. Reporting client violence. In *Social Work*. ISSN 1468-0173, 2001, roč. 46, č. 2, s. 107-114.
- Newhill, C. E. *Client Violence in Social Work Practice*. New York: The Guilford Press, 2003.
- Newhill, C. E. Prevalence and risk factors for client violence toward social workers. In *Families in Society*. ISSN 1044-3894, 1996, roč. 77, č. 8, s. 488-495.
- Rey, L. D. What social workers need to know about client violence. In *Families in Society*. ISSN 1044-3894, 1996, roč. 77, č. 1, s. 33-39.
- Spencer, P. C. - Munch, S. Client Violence toward Social Workers: The Role of Management in Community Mental Health Programs. In *Social Work*. ISSN 1468-0173, 2003, roč. 48, č. 4, s. 532-544.

Kontakt:

Mgr. Soňa Lovašová, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra sociálnej práce
Košice 040 01, Petzvalova 4
sona.lovasova@upjs.sk

Mgr. Soňa Lovašová, PhD.

University of Pavol Jozef Šafarik in Košice, Faculty of Arts, Department of Social Work.
Slovakia, Kosice, Petzvalova 4
sona.lovasova@upjs.sk

Výzkum autonomie v kontextu zdravotního postižení

Eva Nedomová, Lenka Řehánková, Lenka Krhutová¹

Abstrakt

V souvislosti se stárnutím populace, které bývá často spojeno se změnou zdravotní kondice, se v sociální práci zvyšuje potřeba znalosti témat zdravotního postižení. Zahraniční výzkumy ukazují na odlišnost ve vnímání autonomie lidí s postižením z pohledu odborníků, kteří ji neřídka zaměňují s limity fyzické soběstačnosti a z pohledu samotných lidí s postižením, pro něž mívá či může mít autonomie i jiné významy.

Příspěvek informuje o výsledcích výzkumu, jehož cílem bylo porozumět významu autonomie z pohledu lidí s těžkým smyslovým postižením. Výsledky výzkumu mohou přispět k rozvoji teorie v oblasti sociální práce s lidmi s postižením včetně diskuse - co pro lidi s postižením může či nemusí znamenat sociální práce, jaké modely přístupů ve vztahu k lidem s postižením sociální pracovníci v praxi využívají, resp. jak je autonomie reflektována v intervencích sociální práce s touto cílovou skupinou.

Klíčová slova: autonomie, zdravotní postižení, sluchové postižení, zrakové postižení, kvalitativní výzkum

Poznámka: Výzkum byl podpořen grantem specifického vysokoškolského výzkumu podle zákona o podpoře výzkumu a vývoje. Reg. č. SGS2/FSS/2011

Abstrakt:

In the context of an aging population that is often associated with a change in medical condition, there is increase of the need for knowledge of issues of disability in social work. International research shows the difference in perception of autonomy of people with disabilities from perspective of experts who often confuse it with the limits of physical independence in activities of every day life and from the perspective of people with disabilities themselves, for who the autonomy has other meaning in the first place.

Aim of this paper is to inform about the results of research aimed at understanding the significance of autonomy from the perspective of people with severe sensory disabilities. Research was conducted using qualitative strategies. The results may contribute to the deepening of theory in social work with people with disabilities, including discussion of what people with disabilities may or may not mean social work, what models approaches in relation to people with disabilities, social workers use in practice, respectively how is autonomy reflected in social work interventions with this target group.

Klíčová slova:

autonomy, disability, hearing impairment, visual impairment, qualitative research

Note: The constitution of contributions was supported by a grant within the specific university research under the Act on Support of Research and Development. Reg. No. SGS2/FSS/2011

1. Teoretická východiska

Osobní autonomie bývá považována za jednu ze základních lidských hodnot. Název „autonomie“ pochází z řec. *autonomia*, *autos* = sám; *nomos* = zákon. Z pohledu teorie je pojem „autonomie“ poměrně kontroverzním konceptem a stejně jako řada dalších konceptů v sociálních vědách, nemá zcela ustálený a jednoznačný význam. Např. Schmidbauer (1994) definuje autonomii jako „rozhodování o sobě, jako protiklad k závislosti“, Hartl, Hartlová (2010) jako „svěbytnost, či nezávislost či jako funkční samostatnost“, Pichaud a Thureauová (1998:44) jako „schopnost vést život podle vlastních pravidel. Být autonomní znamená zůstat pánem svého chování a způsobu života.“

V odborné literatuře se výzkumem autonomie zabývají práce autorů Sýkorové (2004), Heathcotea (2000), Quinnana (1997) ad., které se zaměřují především na autonomii v kontextu stáří. Autonomií v kontextu zdravotního postižení² se zabývají autoři Reindal (1997), Ells (2001), Huber (2005), Cardol, Jong, Ward (2002), Crittenden (1990), Wang (2001) ad. V česky psané odborné literatuře jsme t.č. nezaznamenali výzkum, který by se

¹ Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě, Katedra sociálních věd

² K terminologii, teorii a modelům zdravotního postižení více viz Krhutová 2010.

specificky zabýval autonomií osob s těžkým smyslovým postižením. Výzkumy k tématům sluchového postižení se do značné míry koncentrují na výzkum znakového jazyka a tématické okruhy relevantní pro zdravotnictví, sociální služby, služby zaměstnanosti či školství.³ Autonomií osob s těžkým zrakovým postižením se částečně zabývají práce Čálka (1978, 1985), Čálka, Cerhy, Holubáře (1992), Jesenského a kol. (2007), Wienera, (2006) ad.

2. Metodologie

Cílem výzkumu bylo zjistit, jakým způsobem vnímají autonomii - obecně i ve vztahu k sobě samým - lidé s těžkým zdravotním postižením a jaký jí připisují význam.

Studovat **významy**, jež aktéři udělují autonomii, znamená přijmout interpretativní sociálně vědní paradigma. Podle Hubíka (1999) jde přitom „o různé typy hledání kauzálních souvislostí [...] vyvozených ze smysluplného textu“. Zvolenému interpretativnímu paradigmatu odpovídá induktivní metodologie, v rámci níž jsme použili kvalitativní nástroje sběru dat a metodu kvalitativní obsahové analýzy dokumentů.⁴

Hlavní výzkumnou otázkou výzkumu *Jakým způsobem vnímají autonomii - obecně i ve vztahu k sobě samým - lidé s těžkým zdravotním postižením? (Jaký jí připisují význam?)* jsme v dílčích výzkumech modifikovali na oblasti sluchového a zrakového postižení⁵ a dále jsme ji rozpracovali do dílčích výzkumných otázek:

1. Jak obecně definují lidé se sluchovým/zrakovým postižením autonomii?
2. Co pro ně znamená autonomie v situaci jejich konkrétního postižení?
3. Jak zažívají sebe samé jako osoby se smyslovým postižením, jak rozumějí své situaci?
4. S jakými reakcemi s ohledem na své zdravotní znevýhodnění se setkávali či setkávají ve svém okolí?
5. Co dělají, či jaké strategie uplatňují aby si udrželi případně znovuzískali autonomii, jakou podporu využívají k získání / udržení / posílení osobní autonomie?
6. Jaký význam má pro osoby se smyslovým postižením prostor, ve kterém žijí?
7. Jak vnímají potřebnost / dostupnost sociálních služeb?

Jednou z nejobtížnějších fází každého výzkumu je stanovení výzkumného vzorku. V rámci kvalitativního výzkumu se mohou metody výběru vzorku prolínat, doplňovat či se v průběhu výzkumu i měnit, kdy hranice mezi jednotlivými metodami je velmi tenká (Miovský, 2006:128, 130). Ve výzkumu jsme využili kombinaci stratifikovaného záměrného výběru a metody sněhové koule. Stratifikovaného záměrného výběru vychází z předpokladu, že je možné základní soubor rozdělit do určitých vrstev dle vybraných kritérií (Miovský, 2006:136). Základní charakteristika vzorku zahrnovala typ zdravotního postižení (získané motorické, získané senzorické), stupeň zdravotního postižení (středně těžké a těžké)⁶, lokalita (město) a věk (produktivní věk 18-60 let).

Prvního komunikačního partnera jsme kontaktovali na základě doporučení neziskové organizace pracující s touto cílovou skupinou. Každého dalšího komunikačního partnera jsme kontaktovali na základě doporučení vždy předchozího komunikačního partnera, přičemž byla respektována základní charakteristika vzorku.

³ Příkladem jsou práce Macurové et al. (1997), Bímové (2004), ze zahraničních např. práce Lucase (1990), Danielse (2001) ad.

⁴ Předmětem studia dokumentů byly texty - přepisy rozhovorů, tj. textem zachycené výpovědi komunikačních partnerů. Při kvalitativní obsahové analýze jsme k textu přistupovali bez předchozího určení vztahů a proměnných. Postup analýzy probíhal v analogii s fází otevřeného kódování v rámci zakotvené teorie.

⁵ Součástí výzkumu je rovněž dílčí výzkum pojetí autonomie s pohledu lidí s těžkým tělesným postižením – prezentace této části výzkumu není z kapacitních důvodů součástí příspěvku, bude však součástí publikované výzkumné zprávy.

⁶ dle metodiky ČSÚ, 2008

Ke sběru dat jsme využili techniku semistrukturovaného rozhovoru dle popsaných charakteristik Miovského (2006). Scénář rozhovoru byl vystavěn na tematických okruzích odvozených z dílčích výzkumných otázek. Vycházeli jsme z Hendlova (2008) předpokladu, že semistrukturované interview snižuje riziko vynechání některého z tématu rozhovoru a zároveň zabíhání rozhovoru mimo vytyčené téma a současně komunikačním partnerům poskytuje dostatečný prostor k volné výpovědi.

V rámci výzkumu jsme realizovali celkem 21 hloubkových rozhovorů, z toho 7 s komunikačními partnery se sluchovým postižením, 7 se zrakovým a 7 s tělesným postižením. Každý rozhovor jsme bezprostředně po realizaci doslovně přepsali a následně analyzovali. V průběhu souběžné analýzy a interpretace dat jsme některé otázky původního scénáře rozhovorů upravili. K analýze dat jsme využili metodu vytváření trsů, „jejíž pomocí lze seskupit a konceptualizovat výroky do skupin s ohledem na vzájemnou podobnost identifikovaných jednotek“ (Miovský, 2006). Získána data jsme roztřídili a navrhli jsme hlavní koncepty ve formě kategorií. Při rozboru jsme identifikovali jak témata, která byla součástí scénáře semistrukturovaných rozhovorů, tak nová témata, o nichž spontánně hovořili komunikační partneři.

Ve vztahu k pojetí autonomie lidmi se sluchovým postižením je příkladem kategorie, kterou jsme označili „Limitní situace“. Kategorii představují výroky tykající se situací, na něž sami komunikační partneři dle jejich slov „nestačí“. Tato kategorie je zastoupena např. výrokem: „*Jo. Samozřejmě na soud, nebo na sociálku něco, tak bych asi potřeboval tlumočníka, ale jinak opravdu si to vyřídím, udělám sám*“ r7b/ř.107-108. U výroků komunikačních partnerů s postižením zraku lze jako příklad uvést kategorii „Limitovaná nezávislost“, kterou představují např. výroky *...ale třeba už je problém v tom, kde nejsme autonomní, když jedem do Ostravy k doktorovi, už potřebujeme doprovod. KP1/37.*

3. Interpretace dat a předběžné vybrané výsledky výzkumu⁷

a) Jak lidé se smyslovým postižením vnímají autonomii?

Komunikační partneři se smyslovým postižením vymezovali autonomii téměř vždy ve vztahu k vlastní osobě, k autonomii v obecném významu zpravidla nenacházeli ekvivalent. V tomto kontextu ji spojovali převážně s každodenními aktivitami (*Hm, jsem schopný prostě si objednat zboží, zajít si, vyřídít si, dopředu si získat informace. Opravdu jsem přesvědčený, že jsem schopen ...r1b/ř.86-87; Soběstačný, prostě když je člověk zrakově postižený, tak bez zrakové kontroly dokáže spoustu věcí. Uvařit, uklidit, vést domácnost, chodit do práce KP4/16.*). Někteří z komunikačních partnerů pojmenovali „samostatnost“ jako „absenci pomoci druhých“ (*fungovat sama, spoléhat sama na sebe r2b/ř.112; Nezávislost...jako nezávislý na druhých. KP5/24*). Velká část komunikačních partnerů dávala osobní autonomii do souvislosti s vlastním **rozhodováním**, zejména rozhodováním o vykonávání svých každodenních aktivit (*Když jsem viděl a když jsem někam chtěl jít, tak jsem se sbalil a šel jsem... v tomhleto vlastně to zrakový postižení je pro mě omezením, velkým KP1/151*) u sluchově postižených pak i do souvislosti s „přístupem k možnostem“. (*Vy máte štěstí, že jste slyšící. Já ty možnosti vaše jsou jiné. Já bych to taky tak přál. Pro mě to není r7b/192-193*).

⁷ Výzkumný projekt je realizován od 1.4.2011. K datu redakční uzávěrky příspěvku jsou zpracovány dílčí výsledky výzkumu pro jednotlivé kategorie zdravotního postižení, které budou následně předmětem komparace. Výzkum bude ukončen k 31.12.2011. Výsledky výzkumu budou publikovány v monografii *Autonomie v kontextu zdravotního postižení*, která vyjde tiskem na jaře roku 2012.

b) Považují osoby se smyslovým postižením samy sebe za autonomní?

Nezřídka komunikační partneři ať již se sluchovým či zrakovým postižením považovali sami sebe za „samostatné na půl“. (*Ne, necítím se autonomní....V životě, napůl....životě tak na půl. r2b/ř. 15-1; Noo, tak záleží v čem...KP2/34*). Rozdíl je však v oblastech, s nimiž spojují pocit snížené samostatnosti. Přestože komunikační partneři se sluchovým postižením explicitně nevyjádřili, kdy se cítí a necítí samostatní, dávali autonomii do spojitosti spíše s fyzickými aktivitami, rodinným životem, rozhodováním viz výše a dále zmiňovali situace, kdy dle nich „na to nestačí“. Tyto situace se vesměs týkaly potřeby informací a komunikace. (*Já vždycky potřebuju ty informace komplexně, do detailu, já potřebuju všechno vědět, nestačí, mě by to nestačilo, kdybych na to byl v tomhleto případě sám, proto jsem měl tu neteř a svého syna..r1b/ř.131-133*). Obtíže v komunikaci s dorozuměním komunikační partneři ve většině výpovědí nespojovali s běžnou každodenní komunikací, nýbrž se specifickými situacemi, kdy komunikace obsahovala příliš odborných slov, zejména při jednání na úřadech, u soudu a u lékaře.

Oproti tomu komunikační partneři se zrakovým postižením dávali pocit snížené autonomie do souvislosti s neznámým prostředím. (Protože třeba když jdu do cizího prostředí, tak už nejsem autonomní...protože tam už potřebuju pomoc jako. KP2/34.) Většina z nich uvedla, že v cizím prostředí se necítí být autonomní. Pobyt v cizím prostředí spojují s nutností pomoci někoho jiného, např. doprovodu. Pocit snížené autonomie dávali také do spojitosti s rozhodováním ve smyslu absence spontánního rozhodnutí „z minuty na minutu“, kdy musí věci dopředu dlouho plánovat, než je zrealizují. (...když jedeme do Prahy, tak ten vidící člověk prostě sedne a jede. My musíme plánovat tak, abychom měli dostatek času na přestupy...navíc si musíme třeba plánovat dopředu přes agenturu doprovod...prostě se musí plánovat všechno dopředu.. KP1/63) V neposlední řadě se o snížené samostatnosti vyjadřovali ve spojení s písemnou komunikací s úřady. (Jsou minimální věci, kde potřebuju prostě někoho vidícího...když mi přijde nějaký dopis z úřadu... KP4/37.)

c) Jaký význam připisují lidé se smyslovým postižením osobní autonomii?

Samostatnost ve zvládnání každodenních činností přináší komunikačním partnerům se sluchovým postižením nejčastěji pocit hrdoosti, spokojenosti a sebedůvěry. Podobný pocit samostatnosti prožívají komunikační partneři se zrakovým postižením, zejména jsou-li v důvěrně známém prostředí. Z rozhovorů vyplynulo, že prostor pro ně má - z pohledu autonomie - zásadní význam a známé prostředí si spojují s příjemnými pocity a pocitem samostatnosti. (Opava je srdeční záležitost. Rozumíte. To je srdeční záležitost. Já bych jinde bydlet nešla...Já tam umím i tu orientaci, jako jsme se tam učili i s manželem. KP4/334).

Předvídaní nesamostatnosti, zejména v rámci komunikace, přináší komunikačním partnerům se sluchovým postižením nejistotu a obavy (...nevím, jak bych celou tu situaci zvládnul r7b/ř92). Pocit snížené soběstačnosti byl komunikačními partnery často chápán jako omezení a byl prožíván spíše negativně. Komunikační partneři se sluchovým postižením jej často spojovali s pocity zloby, nespravedlnosti, lítosti, někdy až s pocity méněcennosti, zejména, týká-li se pocit snížené autonomie přístupu ke vzdělání. Přesto se zdá, že se snižováním soběstačnosti nastupují mechanismy, které podporují akceptaci této skutečnosti. Všichni komunikační partneři uvádějí, že se se svým zdravotním znevýhodněním **smířili, vyrovnali** a berou ho jako nutnou součást života. Smíření je obsaženo ve výrocih typu „Zvykla jsem si.“ „Co můžu dělat?“ „Mám kvůli tomu brečet?“ Na druhou stranu z rozhovorů vyplynulo, že pocit omezené samostatnosti může „mobilizovat síly a úsilí“.

d) Jaké strategie zachování / posílení / autonomie využívají lidé se smyslovým postižením?

Často zmiňovanou strategií komunikačních partnerů s oběma typy zdravotního postižení byla vlastní aktivní snaha o překonání důsledků znevýhodnění. Komunikační partneři se sluchovým postižením ji nejčastěji spojovali se snahou o aktivní dorozumění (... Když já se snažím vlastně něco sdělit lékaři, tak vlastně ve velice jednoduchých větech... Nicméně se snažím r6b/30-32), komunikační partneři se zrakovým postižením ji spojovali spíše s každodenními činnostmi - „obstarat si spoustu věcí sami“ (...já si to udržuju tak, že spoustu věcí se snažím dělat sama. Opravdu spoléhám na svoje ruce, svůj sluch... KP4/205).

Další identifikovanou strategií je využití **pomoci rodiny**. Komunikační partneři se sluchovým postižením zdůrazňovali její situační podmíněnost. O pomoci rodiny se vyjadřovali ve dvojím smyslu: (a) ve smyslu přímé pomoci (tlumočení), (b) ve smyslu podpůrného systému, či „rezervního článku“. Pomoci rodiny přitom využívají nejčastěji při nenadálé, či krizové situaci, dále pak při jednání s odborníky (lékař, sociální pracovník), kdy zvýšená frekvence odborných slov odborníků vyvolává u komunikačních partnerů se sluchovým postižením obavy z komunikace. Pomoc rodiny však zpravidla nevyužívají při vyřizování běžných každodenních činností (péče o sebe sama, nákup aj.).

Komunikační partneři se zrakovým postižením taktéž využívají pomoci rodiny, především jako doprovod při pohybu v neznámém prostředí, (Radši si vždycky někoho беру... a tak jsem si vzala vnuka s sebou. Sice měl 6 let, ale vím, že poznal číslice...KP3/319), a také při písemné komunikaci s úřady (...prostě vyřizování určitých věcí, že k tomu někoho potřebuju, že to sama už nezvládnou... KP2/90). Podporu rodiny však využívají až tehdy, kdy jim „vlastní síly nestačí“. Jako méně frekventovaná se u komunikačních partnerů s oběma typy postižení jeví strategie využití **podpory přátel** a širších sociálních sítí.

Služby, resp. sociální služby jako jedna z možných strategií pro zachování/posílení osobní autonomie lidí s postižením nejsou komunikačními partnery se sluchovým postižením příliš využívány. Z výpovědí vyplývá, že si termín „(sociální) služby“ spojují převážně s tlumočnickými službami, a pokud je využívají, pak spíše jen příležitostně ve specifických situacích (zejména u soudu). Jak dále zmiňují, tlumočnické služby by využívali častěji, ale jeví se jim nedostupné (Taky bych ráda využívala tlumočnické služby, ale v podstatě jsem nevěděla, na koho se mám obrátit, kde tu službu hledat r4b/92-94). Dva z komunikačních partnerů uvedli, že služby nevyužívají, protože k nim nemají důvěru. (Nemám důvěru k sociálním službám, a možná by se mohlo stát něco, že, eh, by se to nevyřídilo a já bych pak nesla ty důsledky r2b/149-150). Komunikační partneři se zrakovým postižením, kteří uvedli, že nevyužívají sociální služby, pojem „sociální služba“ spojovali pouze s invalidními důchody či sociálními dávkami. Komunikační partneři se zrakovým postižením, kteří uvedli, že sociální služby využívají, byli většinou uživateli chráněného bydlení a zdůrazňovali pomoc ze strany zařízení sociálních služeb, v němž žijí (Tady v tom zařízení je pro všechny lidi včetně mě, včetně mého muže, ta podpora...KP4/260), jiní zmiňovali důležitou roli **rehabilitačních středisek** pro získání/posílení osobní autonomie.

Snížení soběstačnosti komunikační partneři se zrakovým postižením **kompensují** různými strategiemi, které využívají při zvládnání každodenního života - někteří poukazují na ostatní smysly a na paměť, jíž připisují zásadní význam⁸ (Když byly děti malé, tak jsem si musela pamatovat, co jsem jim oblekla jo, podle barvy...KP3/191), mezi další strategie pak řadí aktivní vzdělávání, zaměstnání, realizaci volnočasových aktivit a využívání kompenzačních pomůcek.

⁸ Tato strategie se v průběhu rozhovoru u osob s těžkým sluchovým postižením vůbec nevyskytla.

4. Shrnutí

Termín „autonomie“ byl pro komunikační partnery se smyslovým postižením abstraktní, nekonkrétní a nejasný. Ekvivalentem autonomie byl pro ně pojem „samostatnost“, která pro komunikační partnery jak se sluchovým, tak se zrakovým postižením znamenala především samostatnost spojenou s vykonáváním každodenní činnosti (péče o sebe sama, péče o dům, byt, nakupování atd.), s absencí pomoci druhých a zejména s možností rozhodovat sami o sobě, komunikační partneři se sluchovým postižením pak také s komunikací, která nevyžaduje služeb tlumočnicka. Sami sebe vnímali komunikační partneři jako „samostatné na půl“.

Jednou z nejčastěji uváděných strategií komunikačních partnerů se sluchovým postižením při získání/posílení osobní autonomie byla pomoc přirozeného okolí, zejména podpora rodiny, méně již přátel, a dále vlastní snaha o dorozumění. Sociální služby, a to ani tlumočení z/do znakového jazyka nebyly v tomto kontextu příliš využívány. Mezi důvody tohoto stavu uváděli komunikační partneři jejich nedostupnost jak z hlediska absence informací kde a za jakých podmínek lze službu zajistit, tak z hlediska nedostatečného personálního zajištění tlumočnických služeb. Ke sníženému pocitu soběstačnosti dle jejich výpovědí přispívají instituce, resp. pracovníci institucí - zejména lékaři, sociální pracovníci, soudci, jejichž zvýšená frekvence užívání cizích slov a odborných výrazů vyvolává v lidech se sluchovým postižením strach a obavy z komunikace.

Ke snížení samostatnosti komunikačních partnerů se zrakovým postižením přispívá především neznámé prostředí. Mezi jejich nejčastěji využívané strategie pro získání/posílení osobní autonomie patří vlastní aktivní snaha o překonání důsledků zrakového postižení („obstarat si spoustu věcí sám“), pomoc nejbližšího okolí, dále pak aktivní vzdělávání, zaměstnání, volnočasové aktivity a využívání kompenzačních pomůcek. Role sociálních služeb v kontextu posílení jejich autonomie byla reflektována u těch, kdo využívali služby chráněného bydlení, někteří další komunikační partneři zdůrazňovali důležitost rehabilitačních středisek.

5. Závěr

Prezentované výsledky dílčích částí výzkumu ukazují na některé významné charakteristiky pojetí autonomie z pohledu lidí s těžkým smyslovým postižením. Vedle „fyzické soběstačnosti bez pomoci druhých“ se jeví jako další klíčové kritérium „možnost rozhodovat o sobě samém.“ Jakkoliv se může zdát, že zejména možnost rozhodovat o sobě samém je „samozřejmým předpokladem“ osobní autonomie, z řady příkladů z praxe je zřejmé, že ne vždy je tento aspekt autonomie lidí s postižením odborníky, ale i rodinnými příslušníky dostatečně reflektován a respektován.

Předběžné výsledky výzkumu mají (s ohledem na výrazně limitovaný čas pro realizaci výzkumu) charakter pilotní studie, nelze je proto zobecnit na širší populaci lidí se zdravotním postižením. Přesto se domníváme, že mohou být relevantním východiskem pro diskusi nejen v oblasti sociální práce s lidmi s postižením, případně i východiskem pro další výzkumy v rámci nastoleného tématu.

Literatura:

Cardol, M., Jong, B.A., Ward, C.D. On autonomy and participation in rehabilitation. *Disability & Rehabilitation*, 2002, 24, 18, s. 970-974.

Crittenden, P., M. Toward a concept of autonomy in adolescents with a disability. *Children's Health Care*, 1990, 19, 3, s. 162-168.

- Čálek, O.** *Možnosti přizpůsobení na oslabení nebo ztrátu zraku.* Praha: SI, 1978.
- Čálek, O.** *Pracovní uplatnění zrakově postižených osob.* Praha: SPN, 1985.
- Čálek, O., Holubář, Z., Cerha, J.** *Vývoj osobnosti zrakově těžce postižených.* Praha: SPN, 1991.
- ČSÚ,** *Výsledky výběrového šetření zdravotně postižených osob za rok 2007* [online]. Praha: ČSÚ, 2008. [cit. 2011-10-29]. Dostupné z <http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/publ/3309-08-za_rok_2007>.
- Daniels, M.** *Dancing with Words: Signing for Hearing Children's Literacy.* Greenwood Publishing Group, 2001.
- Ells, C.** Lessons about autonomy from the Experience of disability. *Social Theory and Practice.* 2001, 27,4, s. 599 – 615.
- Hartl, P., Hartlová, H.** *Velký psychologický slovník.* Praha: Portál, 2010.
- Heathcote, G.** Autonomy, health and aging:transnational perspective. *Health Education Research.* 2000, 15,1,s.13-24.
- Hendl, J.** *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace.* Praha: Portál, 2008.
- Huber, M. et al.** *Autonomie im Alter.* Hannover: Schlütersche Verlagsgesellschaft, 2005.
- Hubík, S.** *Sociologie vědění. Základní koncepce a paradigmaty.* Praha: SLON, 1999.
- Jesenský, J. a kol.** *Prolegomena systému tyflorehabilitace a metodiky tyflorehabilitačních výcviků.* Praha: UJAK, 2007.
- Krhutová, L.** Teorie a modely zdravotního postižení. *Sociální práce/Sociálna práca,* č. 4/2010, s. 49-59.
- Lucas, C.** *Sign language research: theoretical issues.* Washington: Gallaudet University Press, 1990.
- Macurová, A. et al.** Výzkum komunikace neslyšících. Český znakový jazyk. *Speciální pedagogika,* 1997, 3, s. 1-15.
- Miovský, M.** *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* 1. vydání. Praha: Grada, 2006.
- Pichaud, C., Thareauová, I.** *Soužití se staršími lidmi. Praktické informace pro ty, kdo doma pečují o staré lidi, i pro sociální a zdravotnické pracovníky.* Praha: Portál, 1998.
- Quinnan, E., J.** Connection and autonomy in the lives of elderly male celibates: Degrees of disengagement. *Journal of Aging Studies,* 1997, 11,2, s. 115-130.
- Reindal, S., M.** Independence, Dependence, Interdependence: some reflections on the subject and personal autonomy. *Disability & Society,* 1999, 14,3, s. 353 – 367.
- Schmidbauer, W.** *Psychologie – lexikon základních pojmů.* Praha: Naše vojsko, 1994.
- Strnadová, V.** *Současné problémy české komunity neslyšících I. Hluchota a jazyková komunikace.* Praha: Univerzita Karlova, 1998.
- Sýkorová, D.** Autonomie očima seniorů. In Sýkorová, D., Chytil, O. *Autonomie ve stáří: Strategie jejího zachování.* Ostrava: Ostravská univerzita.2004. s. 93 – 122.
- Vágnerová, M.** *Psychopatologie pro pomáhající profese.* Praha: Portál, 2004.
- Wang, K. et al.** Disability and autonomy: Priming alternative identities. *Rehabilitation Psychology,* 2011, 56, 2, s. 123-127.
- Wiener, P.** *Prostorová orientace a samostatný pohyb zrakově postižených.* Praha: Avicenum, 1986.
- Wiener, P., Rucká, R.** *Terapie zrakového handicapu.* Praha: Institut rehabilitace zrakově postižených UK FHS, 2006.

Kontakt:

Mgr. Lenka Krhutová, Ph.D.
Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií, Katedra sociálních věd
Fr. Šrámka 3
709 00 Ostrava
lenka.krhutova@osu.cz

Sebevýzkum jako cesta k dekonstrukci příběhu rozhodování sociální pracovníce

Radka Janebová¹

Abstrakt

Cílem tohoto textu je představit možnosti využití výzkumné metody sebevýzkumu v praxi sociální práce. Vzhledem k tomu, že se jedná o značně nestandardní metodu výzkumu, tak budu nejprve prezentovat důvody, které mě k jeho využití vedly. Poté představím teoretická východiska svého výzkumu, popíši konkrétní výzkumnou strategii, kterou jsem použila v rámci svého sebevýzkumu, uvedu rizika této metody ale také možné přínosy, a to opět na své vlastní zkušenosti se sebevýzkumem.

Abstract

The aim of this paper will be to describe advantages and risks of self-research as a possible way to improve practice with clients. The text presents the author's own experience with the use of narrative research in the deconstruction of the story of her decision making in a dilemma, whether to intervene or not to intervene in family redevelopment in the non-profit organization.

Důvody k využití „sebevýzkumu“

Pracuji jako sociální pracovníce v programu „sanace rodiny“ střediska Triangl² Občanského sdružení Salinger, jehož cílem je poskytovat pomoc a podporu rodinám s dětmi. Jedná se o děti, jejichž vývoj je ohrožen v důsledku dopadů obtížné životní situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat a u kterých existují další rizika ohrožení jejich vývoje. Naším cílem je stabilizovat rodinnou situaci klientů, přičemž s nimi pracujeme především v přirozeném prostředí rodiny. Intervence probíhají v rodinách, kde hrozí umístění dětí do ústavní péče, ale kde jsou zároveň zachovány dobré citové vazby mezi rodiči a dětmi. Klientelu získáváme především na doporučení oddělení sociálně právní ochrany dětí (dále OSPOD). Pokud pracovníce či pracovník OSPOD usoudí, že by rodina mohla potřebovat dlouhodobější podporu, nabídne naši službu dané rodině. Pokud rodina souhlasí, může dojít k dalším kontaktům s námi.

Jako sociální služba, která získala dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách registraci pro sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, bychom měli pracovat na principu partnerství s klientkami a klienty, respektovat jejich právo na sebeurčení, jejich zakázku, stanovené cíle a volbu řešení. Kontext naší práce pak lze označit spíše jako „pomoc“ v Úlehlovském (1999) slova smyslu, kdy je za pomoc považováno pouze takové působení, které je vyžádané klientem. Na druhé straně jako organizace pověřená sociálně právní ochranou dětí³ jsme jednou z instancí, která posuzuje adekvátnost rodičovské péče o děti, a činíme rozhodnutí, která mohou mít zásadní vliv na život rodin, která mohou vést k odebrání dítěte z rodiny a která lze považovat spíše za výkon „kontroly“. Tento střet imperativu klientem vyžádané pomoci a úřadem očekávané kontroly je nepřehlédnutelným aspektem naší práce. Projevuje se především při vymezování cílů práce s klientem, kdy se mohou dostávat do kolize objednávky klienta a OSPOD, při hledání cest řešení problémů, obtíží či potřeb klienta, nebo při našem rozhodování, zda a jak informovat další instituce o relevantních aspektech života klientek a klientů.

¹ Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, e-mail: radka.janebova@uhk.cz.

² Služba je financována z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu ČR prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

³ Viz zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. v platném znění.

Právě posledně jmenovaná otázka pro mě byla aktuální, protože jsem se setkala s několika situacemi, kdy jsem musela řešit dilema mezi „povinností sdělovat informace“⁴ a „důvěrností informací ke klientovi“ (respektive mlčenlivostí⁵). Jednalo se jak o velmi závažné situace, například kdy se mi klientka svěřila, že zjistila, že její dcera byla v dětství zneužívána svým strýcem, nebo kdy klientka přiznala, že se k ní a její dceři choval násilně její syn, ale také o situace, které se na první pohled tak závažné nejevily, zároveň znak dilematičnosti nesly. Byly to například situace, kdy klientka přiznala, že její patnáctiletá dcera nebyla dva dny doma, nebo kdy se mi klientka, která se vyznačovala ohrožujícím zanedbáváním dětí, svěřila, že se chce odstěhovat do jiného města, a žádala, ať si tuto informaci nechám pro sebe. Na jednu stranu se jednalo o situace, které byly rizikové z hlediska bezpečí dětí, a bylo třeba zvažovat informování OSPOD, na stranu druhou klientky prosily, ať to zatím „nikde neříkáme“, což musíme brát vážně i díky tomu, že jsme vázáni mlčenlivostí.

Uvedený problém rozhodování jsem vnímala jako „dilema zasáhnout, či nezasáhnout“, které je spojeno s tendencí ke dvěma systematickým chybám „nesprávně zasáhnout“, či „nesprávně nezasáhnout“. Sama pro sebe jsem cítila potřebu vyjasnit si, jak se mi daří slovy Laana (1998) balancovat na kladině rozhodování mezi oběma chybami.

Uvědomovala jsem si určitou nahodilost, se kterou toto dilema řeším, a cítila jsem potřebu porozumět mechanismům svého rozhodování v konkrétních situacích. Proto mě zajímala otázka, jak konstruuji rozhodování v situacích, kdy je relevantní otázka „informační povinnosti“ vůči dalším institucím, kdy jsme na jedné vázaní povinností či potřebou sdělovat informace, a na druhé straně slibem či povinností „mlčenlivosti, či důvěrnosti informací vůči klientce či klientovi“. Toto porozumění jsem vnímala jako příležitost, jak učinit své rozhodování více promyšlené z hlediska plnění profesionálního závazku ke klientovi i k dalším zadavatelům.

Východiskem při hodnocení mého rozhodování pro mě bylo profesionální pojetí sociální práce, které si spojují s potřebou individuálního rozhodování dle konkrétní situace, rozhodování, které se opírá, o uvážlivé posouzení životní situace klientů, o právní normy i etické principy sociální práce.

Teoretická východiska metody narativního výzkumu

K dosažení cíle jsem se rozhodla užít „narativní výzkum“, protože předmětem mého zájmu byl příběh „konstrukce mého rozhodování“ o způsobu naložení s důvěrnými informacemi od klientů v kontextu dilematu mezi sdělováním informací, kteří disponují pravomocí iniciovat odebrání dítěte, a mlčenlivostí. Narativní výzkum je jednou z perspektiv v kvalitativní výzkumné metodologii, zaměřující se na vztah mezi životem a příběhem, který je o něm

⁴ „Povinnost sdělování informací“ vyplývá ze Zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. v platném znění, kde je v rámci § 51 odst. 1 vytyčena povinnost orgánů sociálně-právní ochrany při sdělování údajů, kde je stanoveno, že „orgány sociálně-právní ochrany a komise jsou povinny sdělovat si navzájem údaje z evidence a spisové dokumentace, které vedou, a to v rozsahu nezbytném pro potřeby těchto orgánů“. Podobně § 53 vymezuje povinnosti institucí či osob „poskytovat informace“ na výzvu orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se o povinnost „sdělit údaje potřebné podle tohoto zákona pro poskytnutí sociálně-právní ochrany“

⁵ „Mlčenlivost“ či „důvěrnost informací“ jsou aspekty sociální práce, které jsou vymezeny právně především skrze Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. v platném znění. V § 100 je uvedeno, že zaměstnanci obcí a krajů, zaměstnanci státu a zaměstnanci poskytovatelů sociálních služeb jsou povinni zachovávat mlčenlivost o údajích týkajících se osob, kterým jsou poskytovány sociální služby nebo příspěvek, které se při své činnosti dozvědí, není-li dále stanoveno jinak. Vedle toho se mlčenlivostí zabývá i Zákon o sociálně právní ochraně dětí, ze kterého dle § 57 vyplývá, že zaměstnanci zařízení sociálně-právní ochrany jsou povinni zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se při provádění sociálně-právní ochrany nebo v přímé souvislosti s tím seznámili. Na druhou stranu se povinností mlčenlivosti nelze dovolávat, jestliže mají být sděleny údaje o podezření z týrání, zneužívání dítěte nebo ze zanedbávání péče o něj (§ 55 odst. 2 zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů).

vyprávěn. Čermák (2002) ho v rámci klasické výzkumné terminologie zařazuje na pomezí postmoderního a klasického post-positivistického přístupu k výzkumu.

Čermák (2002) v psychologickém kontextu charakterizuje narativní výzkum skrze termín „příběh“. „Příběh je v narativní psychologii prostředkem i cílem výzkumu.“ Hlavním rysem narativního výzkumu je snaha zachytit vztah mezi životem a příběhem, který je o něm vyprávěn. „Narativita“ je způsob, kterým jedinec dává smysl svému světu skrze příběh. Cílem narativního výzkumu nemá být vyabstrahování nějaké všeobecnosti z jednotlivých konkrétních příkladů. Vychází z předpokladu, že všeobecnost je vždy přítomná už v každém jednotlivém příkladu, v každé interpretaci, že každé autobiografické vyprávění je určitou teorií vlastního já. Čermákovu pojetí „narativního výzkumu“ je poměrně široké, protože jím označuje každý přístup „zaměřený na dílčí, živou, osobní, jedinečnou a subjektivní zkušenost účastníka výzkumu a snahu porozumět jeho životu v kontextuálních souvislostech“.⁶

Můj výzkum lze zároveň označit i jako „akční výzkum“, protože jsem kladla velký důraz na jeho aplikaci do praxe. Cílem byla implementace zjištění mého výzkumu do mé vlastní praxe, abych zlepšila svůj přístup ke klientům. Stejně jako „narativní výzkum“, který připouští, že výzkumník a zkoumaný mohou být jedna osoba (např. Urek, 2006), tak tuto možnost připouští i výzkum akční (např. Mesec, 2006). Jak poznamenává Miovský (2009: 105), součástí akčního výzkumu by měla být reflexe vlivu výzkumníka na průběh a zjištění výzkumu, neboť akční výzkum nemůže být nikdy nestranný.⁷ K tomu se vrátím na závěr této metodologické kapitoly, kde budu uvádět rizika zvolené metodologie.

Teoretickým východiskem mého výzkumu byl, jak vyplývá z výše popsaných předpokladů, sociální konstruktivismus⁸ ve smyslu důrazu na proces sociální konstrukce zkušenosti. Více než na důraz na sociální konstruovanost subjektů jsem kladla důraz na samotný proces sociální konstrukce reality či zkušenosti (ve smyslu zkoumání specifických, lokálních, situovaných aktivit v sociální konstrukci reality). (Kearney, 2004)

⁶ Oproti tomu Miovský (2009) píše o „narativní analýze“, což ukazuje, že narativní perspektivu vztahuje spíše k analytické části procesu výzkumu. I Miovský (2009: 242) vymezuje „narativní analýzu“ skrze „příběh“. Příběh je pro něj určitým „vyjádřením způsobu organizace našich zkušeností a narativitu lze z tohoto pohledu pojímat jako symbolizovaný záznam jednání, mající časovou dimenzi (linearitu, příběh, vyprávění), určité uspořádání naší žité zkušenosti ... ale také oblast komponovaných imaginací (ať již na vědomé, nebo nevědomé úrovni) vkládaných do těchto příběhů.“ Například Hendl (1997) používá termín „narativní“ pouze ve spojitosti s kvalitativní technikou „narativního rozhovoru“. Chápe ho tedy ve velmi úzkém pojetí nestrukturovaného rozhovoru prováděného v rámci biografického výzkumu.

⁷ Otázkou je, zda se tato pochybnost týká pouze akčního výzkumu, neboť i z pozitivismu vycházející výzkumné strategie jsou pravděpodobně ovlivňovány hodnotami výzkumníka například skrze volbu výzkumných otázek (Gough, 2003).

⁸ Sociální konstruktivismus vychází z předpokladu, že svět je vytvářen skrze jazyk, přičemž problémy pak nejsou vnímány jako fakta, ale je spíše zkoumán způsob, jak jsou definovány v interakcích a skrze interakce. Vycházela jsem z toho, že ke konstrukci významů dochází v interakci jak mezi mnou a klientem, tak mezi mnou a kolegy či vedoucím, či mezi mnou a pracovníci OSPOD. Ovšem je třeba reflektovat, že jazyk nepůsobí pouze skrze slova (diagnózy a nálepky), ale také skrze úzus, jak se jazyk v dané kultuře užívá (např. jaké otázky dovoluje a jaké nikoliv). Jazyk není mocensky neutrální, ale má výrazný normalizační aspekt. I tzv. „pravdy“ neboli dominující diskursy jsou zprostředkovány skrze jazyk. Jazyk je médiem vědění a dominující formy vědění definují, co je vhodné a co nikoliv. V této souvislosti mě například napadají otázky, jak diskurs sociální práce umožňuje, či neumožňuje zpochybňovat podřízenost profesních hodnot právu? O čem vypovídá chybějící diskuze mezi vzájemným vztahem práva a sociální práce, respektive rolí práva v sociální práci? Lze nalézt i otázku položenou z opačné perspektivy – perspektivy právníků, která by zněla: Jakou roli hrají či by měli hrát sociální pracovníci při tvorbě právních norem pro oblast sociální práce?

Popis výzkumné strategie

Předmět výzkumu

Hlavní otázkou narativního výzkumu není, zda je příběh pravdivý, ale spíše jak příběh získává smysl a zda a jak pomáhá vypravěči. Vyprávění příběhů užívají lidé k tvorbě a podpoře významů v jejich životech. Vyprávění příběhu je druh interakce, skrze kterou lidé mohou rozvíjet sdílené porozumění (Urek, 2006). V narativním výzkumu se jedná o analýzu zkoumající odlišnosti vyprávění a života z hlediska jednoty aktuální řečové sebeprezentace. To znamená, že při rekonstrukci každého případu hraje podstatnou roli rozlišení mezi vyprávěným a prožitým životem (Fischer-Rosenthal, Rosenthal, 2001).

Předmětem narativního výzkumu může být jakýkoliv lidský výtvar, obsahující určitý příběh (Miovský, 2009: 242). Může se jednat o konverzaci či deníky, které jsem využívala právě já. Jeho cílem je nalezení příběhu o nějaké události (v mém případě rozhodování o dilematu), která je chápána jako způsob „dávání významu“ zkušenosti. Předmětem mého zkoumání byl příběh „konstrukce mého rozhodování v dilematu, zda zasáhnout, či nezasáhnout“. V podstatě se jednalo o případovou studii, v níž případem byla „má konstrukce rozhodování“. Rozhodování jsem zkoumala na sedmi situacích, kdy jsem se s tímto dilematem setkala v rámci práce se svými čtyřmi klientkami.

Mám-li ohraničit zkoumaný případ, pak jsem se zabývala svým rozhodováními v popisovaném dilematu v konkrétním časoprostoru v předem vymezených kontextech (organizačním⁹, zákonném, politickém, kulturním a sociálním). Nejednalo se o případovou studii organizace, ale případovou studii konstrukce mého rozhodování v rámci organizace a dalších určených kontextů. Z hlediska Hendlovy (1997) typologie by bylo možno hovořit o „zkoumání událostí, rolí a vztahů“.

Jednotlivé případy jsem volila záměrným výběrem, a to tak, že jsem účelově zvolila ty situace dilematu, které mě trápily a v nichž jsem pocítovala určitou nejistotu, takže lze hovořit o volbě „kritických případů“. Tento způsob volby „výzkumného vzorku mi umožnil určité „logické zobecnění“ v tom smyslu, jak poznamenává Žižlavský (2003: 115), že lze zjištění předpokládat u celé kategorie případů. Neboť to, co se děje ve zkoumaném případě, s vysokou pravděpodobností nastane i v ostatních případech. Časově byly omezeny mým působením v Trianglu – tedy od října 2008 do května 2009 (kdy jsem započala analytickou část výzkumu). Svým způsobem se jedná o totální výběr výzkumného souboru případů, protože jsem do výzkumu zahrnula všechny situace, které mě naléhavě trápily.

Tvorba kvalitativních dat

Obzvláště v mém typu výzkumu jsem stejně jako Miovský (2009: 141) raději hovořila o „tvorbě kvalitativních dat“ než o sběru dat. Pokud i v běžném kvalitativním výzkumu platí, že výzkumník se na charakteru získaných dat podílí, pak v mém výzkumu to platilo obzvláště, protože jsem byla zároveň výzkumnicí i osobou zkoumanou v situaci. Vzhledem k tomu, že jsem chtěla zkoumat své interakce s klienty, byla data tvořena „dokumentováním aktuálních událostí“ (Hendl, 1997: 46). Ty tvořily především mé rozhovory s klientkami, které jsem dodatečně přepisovala do elektronické podoby, mé poznámky k těmto událostem (opět elektronicky přepsané), deníky ze schůzek s klientkami a další události, které se situací rozhodování souvisely a podávaly informace k mým výzkumným otázkám. Jednalo se o záznamy z jednání ze schůzek, porad a supervizí v rámci organizace (ty měly sloužit

⁹ Mám na mysli i vliv dalších organizací.

k charakteristice tzv. sdíleného organizačního prostoru, tedy toho, co není psáno, ale je to dáno) či o záznamy ze schůzek s pracovníky OSPOD.

Běžně se textové dokumenty určené k analýze dokumentů popisují jako dokumenty, které existují nezávisle na naší výzkumné činnosti (např. Hendl, 1997: 51; Miovský, 2009: 189). To ovšem v mém typu výzkumu neplatilo, protože jsem to byla právě já, kdo vytvářel většinu dokumentů k pozdější analýze. Nicméně pro část textových dokumentů tento popis platil, protože jsem analyzovala i textové dokumenty, jako byly mé klientské deníky (které původně nevznikaly pro účel mého výzkumu) a organizační metodiky.

Narativní výzkum je běžně spojován s výzkumnou technikou interview. V mém případě byl rozdíl v tom, že jsem byla zároveň tazatelka (výzkumnice) i dotazovaná. Jako tazatelka jsem si vytvořila soubor (tazatelských) otázek (viz transformace dílčích cílů do otázek pro výzkum). Jako dotazovaná jsem vytvořila řadu informací pro analýzu (analytického materiálu). Za prvé jsem přepisovala rozhovory s klientkami a za druhé jsem tyto rozhovory doplňovala svými poznámkami a komentáři ke kontextu situace. Jako výzkumnice jsem relevantní úseky z těchto materiálů přiřazovala k jednotlivým otázkám. Ale protože některé otázky výzkumu zůstaly nezodpovězeny, musela jsem znovu přejít do role dotazované a prázdná místa doplnit. Především tento okamžik byl obdobou interview, které jsem vedla sama se sebou. Obdobně jako výzkumníci někdy oslovují informanty výzkumu dodatečně, aby získali chybějící informace nebo ověřili své hypotézy. Tento způsob práce, kdy dochází v případě jedné osoby o reflektování vlastního působení, se nazývá v jazyce „akčního výzkumu“ „AR spirál“ (Mesec, 2006). Sebevýzkum tedy může být legitimním modelem výzkumu.

Přestože jsem analyzovala i rozhovory, nejednalo se o metodu „kvalitativního interview“. Běžně se užívá metoda „kvalitativního interview“ jako cesta k tvorbě či získávání dat skrze moderovaný rozhovor prováděný za účelem výzkumné studie (Miovský, 2009). Data jsou v rámci rozhovoru zjišťována od informantů (expertů na problém či případ). V mém případě se ovšem nejednalo o moderovaný rozhovor a ani já, ani klientky nemůžeme být vnímány jako typické informantky. Rozhovor, respektive naše vzájemná interakce, byla předmětem analýzy. Aby mohl být analyzován, musel být přesán do textové podoby, takže zdrojem dat byly textové přepisy rozhovorů a záznamy s nimi souvisejících situací. Určitým výzkumným rizikem bylo to, že já sama jsem byla osobou rozhodující v otázce, které situace budou zaznamenávány pro výzkumné účely a které nikoliv. Tím mohlo dojít k opomenutí některých relevantních zdrojů dat, což je riziko tohoto typu výzkumu.

Ke konstrukci významů dochází v interakcích, a proto byl proces rozhovoru s klientkami a souvisejících interakcí s dalšími účastníky situace klientů, respektive jejich rodiny, primárním předmětem mého zkoumání. Rozhovor pomáhá produkovat interpretace klientovy situace. Jazyk není z hlediska sociálního konstruktivismu vnímán jako jednoduchá reflexe reality, ale jde o to, jak samotné užití jazyka vytváří realitu a jak lidé spolupracují na konstrukci vzájemného porozumění, interpretují zkušenosti a identifikují a označují různé věci. Idea sociálního konstruktivismu implikuje, že jazyková praxe je konceptualizována jako interpretace sociální reality a konstrukce významů. Proto jsem kladla důraz na proces interakce, ve které jsou významy tříděny, tvarovány a měněny. (Jokinen, Suoninen, 1999)

Postupovala jsem následujícím způsobem. Abych snížila možnosti zkreslení zjištěných údajů skrze svou „dvojnou“ sociální pracovnice a výzkumnice, rozhodla jsem se postupovat po fázích. V případě dvou klientek a čtyř situací dilematu (v případě jedné klientky jsem zaznamenala tři dilemata v různých situacích) jsem se pokusila v roli sociální pracovnice zpětně (max. dva měsíce) sepsat vedené dialogy s klientkami v relevantních situacích a zpětně také sepsat své myšlenky, které mě v dané situaci napadaly, stejně jako popsat relevantní kontextové aspekty. Pro tento zápis jsem využila techniku konstruovanou právě pro akční výzkum Argyris a Schön (1996), kteří v rámci jejich „teorie učící se organizace“ doporučovali

v rámci „užívané teorie“ vedle záznamu dialogu, zaznamenávat i ty předpoklady „užívané teorie“, které si z nějakých důvodů dříve nechávali pro sebe. Musil s Nečasovou (2008) vidí v této technice potenciál, kdy může vyjít najevo, jakými zásadami se ve své práci lidé vlastně řídí, proč jim tyto zásady znemožňují v praxi naplňovat „deklarovanou teorii“ (neboli „morální ideál“), a díky tomu najít způsob, jak v zájmu jeho dosažení jednat. Pro tuto techniku jsem stejně jako Argyris a Schön využila tabulku, kterou jsem však doplnila ještě o třetí sloupec, do něhož jsem vyplňovala právě relevantní kontextové aspekty.

V případě dalších dvou klientek a zároveň dvou situací dilematu jsem záznamy prováděla ihned po tom, jsem dilema reflektovala. Tuto možnost jsem měla proto, že k dilematům došlo v čase, který jsem měla vyhrazený pro realizaci výzkumu. Použití nahrávky rozhovorů jsem předem vyloučila, vzhledem k tomu, že samotný fakt nahrávání by pravděpodobně výskyt dilematické situace vyloučil (klientky by ze strachu před důkazním materiálem s větší pravděpodobností žádné sporné údaje nesdělovaly).

Zaznamenávané údaje byly kvalitativní povahy, konkrétní narativní informace jsem chápala jako určitý dílčí, kontextuální výraz strukturace zkušenosti. Důraz byl kladen především na induktivní práci s informacemi, což znamenalo, že jsem od konkrétních informací přistupovala k obecnějším výstupům. Mým cílem byla tvorba praktické partikulární teorie. Nicméně indukce nezačíná od nuly, nejprve bylo třeba najít a zvolit si teoretické koncepty, které by mohly pomoci najít odpověď k mému problému. Logicky volba padla na koncepty, která jsem vnímala jako nejužitečnější a tyto koncepty mi napomohly vytvořit dílčí výzkumné otázky. Skrze operacionalizaci těchto otázek jsem získala relevantní kategorie, které mi umožnily sledovat problém v určité „osnově“, skrze kterou jsem získala možnost uspořádat problém novým a reflektovaným způsobem, neboli z něj vytvořit praktickou partikulární teorii. Některé z dílčích výzkumných otázek byly rozpracovány poměrně podrobně skrze předem stanovené kategorie analýzy, jiné jsou položeny v obecnější rovině.

Otázkou bylo, jak přistupovat k potřebě reformulace problémů nebo žádoucího cílového stavu. Vnímala jsem jako klíčové učinit tuto potenciální potřebu součástí permanentní sebereflexe role výzkumnice i sociální pracovnice. Neumím si představit, že bych ji spojila pouze s jednou ze svých dvou rolí, nebo s jediným konkrétním okamžikem výzkumu. Jako sociální pracovnice začínající v nové oblasti působnosti, která se setkávala s novými situacemi, jsem mohla mít nové otázky, podobně jako výzkumnice, která interpretací informací docházela k novým podnětům. Spíše bylo podstatné vymezit okamžik, kdy s reformulacemi přestat, což jednoznačně určil časový rámec mého výzkumu.

Vzhledem k cíli výzkumu se jevilo být jako užitečné činit přechody z role výzkumnice do role sociální pracovnice, nicméně to co bylo klíčové, byla reflexe takovéto role. V podstatě to lze přirovnat k situaci, kdy je výzkumník při analyzování údajů kontaktován praktikem s nějakou novou doplňující informací. Podobně si lze představit situaci, kdy mě v roli sociální pracovnice napadne otázka, kterou by bylo vhodné prozkoumat, což by obdobně mohl reprezentovat příklad, kdy praktici cítí potřebu reformulovat otázky výzkumu a obrátí se s touto potřebou na výzkumníka. Pak je legitimní a dokonce žádoucí takové potřebě vyhovět.

Zaznamenávání informací jsem rozdělila do dvou okamžiků záznamu. První, jak jsem již zmínila výše, byl výrazněji retrospektivní, když jsem se pokusila zpětně sepsat (popsat) své interakce s klienty v situacích dilematu a vedle toho zaznamenat také myšlenky, které nebyly verbalizovány, ale v dané situaci mě napadaly. Tato retrospekce byla činěna maximálně dva měsíce dozadu, což mě dává naději, že dialog s klientem nebyl až tolik zkreslený. V případě zaznamenání dialogu byla přece jenom určitá přesnost záznamu důležitá, protože umožňovala analyzovat konstrukci problému v dialogu. V případě zpětně vytvořených terénních poznámek nevnímám zpoždění záznamu jako zásadní problém, protože ty vyjadřovaly mou interpretaci příběhu. Důvodem, proč jsem se rozhodla vytvářet záznamy retrospektivně, bylo to, že jsem tyto situace subjektivně vnímala jako důležité a byly pro mě

reprezentanty mých dilemat. Zároveň hrálo roli to, že mé dilema není až tak časté (což nezmenšuje jeho naléhavost), takže jsem se trochu obávala, že by zaměření výhradně na budoucí situace dilemat (které by se vyznačovaly více přesným přepisem interakcí a poznámek) mohlo vést k nedostatku analytického materiálu (informací).

Vyhodnocování a narativní rekonstrukce

Cílem mého výzkumu byla dekonstrukce mého „příběhu“ – tedy mé zkušenosti s daným dilematem - a způsob, jímž jsem v praxi sociální práce s rodinami přisuzovala význam této zkušenosti. Dekonstrukce pracuje s tzv. pravdami, odštěpenými od kontextu jejich vzniku. Umožňuje od svých nositelů oddělit ty pravdy, které pro ně před tím měly punc samozřejmosti. I já jsem se snažila získat odstup vůči důvěrnému světu. „Objektivace“ důvěrné zkušenosti znamená uvědomit si principy její konstrukce, získat od ní odstup. Prostředkem k získání takového odstupu pro mě byly teoretické koncepty prezentované v teoretické části, protože mi napomohly příběh mého rozhodování strukturovat. Narativní výzkum mi umožnil vytvořit příběh členěný do řady kapitol (především dle konceptů O'Sullivan /1999/, Musila a Nečasové /2008/ a Laana /1998/), příběh reflektovaný, který původně zůstával mým očím částečně skrytý. Tyto koncepty¹⁰ byly určitým garantem komplexity, protože mi napomohly vidět aspekty rozhodování, které jinak zůstávaly opomenuty (o čem jsem nemluvila, o čem jsem nepřemýšlela).

Na jednu stranu si uvědomuji, že samotná volba teoretických konceptů ovlivnila strukturu mého příběhu, na stranu druhou považuji zvolené teoretické koncepty za vhodný prostředek takové „objektivace“. V podstatě již při formulaci výzkumných otázek jsem si uvědomila, že mi pomáhají ptát se na okolnosti mého rozhodování, které jsem v běžné praxi nezkoumala.

V souladu s cíli narativního výzkumu (Čermák, 2002) nebylo mým cílem či ambicí zjistit „pravdu“, ale popsat moji – O'Sullivanem, Laanem a dalšími podpořenou – interpretaci procesu mého rozhodování, neboli mnou dekonstruovaný příběh rozhodování. Proto by nemělo hrát zásadní vliv to, že jsem některé relevantní situace „vyprávěla“ s delším časovým odstupem – důležitý byl smysl, který jsem jim (zpětně) dávala, nikoliv to, jak se skutečně staly. Zajímalo mě, jak strukturuji své zkušenosti, jak je interpretuji, jaký jim dávám smysl, řád, souvislosti. V této dekonstrukci vnímám značný potenciál pro změnu, protože umožňuje zviditelnit jinak zapomenuté či přehlížené křížovatky mé zkušenosti. Vycházím z toho, že naše zkušenosti jsou námi skrze jazyk interpretovány do kontinuálních vyprávění, která nejsou totožná s prožitým. Jedná se o určité formy, do kterých prožitky musíme vtěsnat – dát jim smysl. Řada zkušeností však zůstává mimo dominantní příběh a nejsou nikdy vyřčeny, zůstávají nezorganizovány v našich hlavách (nerozumíme jim, neumíme je vyprávět). Naše identita je tedy konstruována skrze jazyk. Jazyk nepůsobí pouze skrze slova (diagnózy a nálepky), ale také skrze úzus, jak se jazyk v dané kultuře užívá (např. jaké otázky dovoluje a jaké nikoliv).

V podstatě lze můj výzkum popsat jazykem „narativní terapie“ jako externalizaci důvěrně známých věcí ve věci exotické, protože jsem se pokoušela identifikovat můj příběh rozhodování v dalších kontextech. Šlo mi tedy o oddělení mého problému (dilematu) od mé osoby (v roli sociální pracovnice). Takovou externalizaci umožnilo reflektované oddělení role sociální pracovnice a výzkumnice, včetně reflektovaných přechodů mezi oběma rolemi. Jako sociální pracovnice jsem mohla předkládat přepisy svých dialogů s klienty v daném dilematu, mohla vyprávět své myšlenky, postřehy, pochybnosti v rámci

¹⁰ Teoretické koncepty použité pro analýzu a jejich operacionalizaci lze dohledat v kompletním znění disertační práce, která je dostupná v archívu závěrečných prací Masarykovy univerzity.

terénních poznámek, mohla zprostředkovávat své vnímání různých kontextů (např. organizační kultury skrze oficiální manuály, záznamy z porad, supervizí či jiných relevantních situací), ale pouze jako výzkumnice jsem mohla provádět externalizaci. To znamená rozpoznat zaběhnuté praktiky mé vlastní praxe, jejich původ (jak vznikaly, jaké tlaky je formovaly) a v emancipačním slova smyslu i promýšlet alternativy k ukázkující praxi. Zaujetí pozice vnější pozorovatelky vlastní praxe v roli výzkumnice mi umožnilo dobrat se alternativního vědění o sobě (ve smyslu Foucaultovy vzpoury podmaněných způsobů vědění). Role sociální pracovnice mi umožnila zjistit „vlastnosti“ mého rozhodování, zatímco interpretace byla spojena s mou rolí výzkumnice. Společným prvkem obou rolí byla zvědavost (ve Foucaultovském slova smyslu) a cíl, kterým je profesionalizace praxe (či užitečnost praxe).

Pro vyhodnocování „vytvořených dat“ jsem se inspirovala u několika autorů. Za prvé se jednalo o „praktické kroky vyhodnocování“ Fischer-Rosenthal a Rosenthala (1997), kteří rozlišují šest kroků. Výzkumník by měl nejprve rozebrat biografické údaje, příběhy, události, což v mém případě znamenalo podrobné přečtení dilematických situací mého rozhodování. Následovat by měla textová analýza a analýza tematických polí, což obnáší postupnou analýzu jednotlivých textových částí (v mém výzkumu přiřazování relevantních tematických celků k otázkám pro výzkum). Poté přichází rekonstrukce případu, kterou jsem prováděla uskupováním logicky navazujících částí příběhu. Dalším krokem je podrobná analýza textových částí, v jejímž rámci jsem se pokoušela strukturovat do příběhu dílčí části příběhu. Předposledním krokem je kontrastní srovnávání vyprávěného a prožitého případu, kdy jsem hledala rozdíly mezi přepsanými rozhovory a mými poznámkami a deníky. To mi umožňovalo dekonstruovat můj příběh. Posledním krokem je vytváření typů, v což jsem činila skrze tzv. „mentální schémata“.

Miovský (2009: 243-246) popisuje několik rovin možného popisu narativní rekonstrukce¹¹. Můj přístup je blízký tzv. mentálním schématům, což je pojetí vycházející z tradice kognitivní psychologie. „Struktura mentálních schémat je tvořena typickým uspořádáním: na počátku příběhu je zachycena určitá situace (v mém případě životní situace klientky), do níž jsou uvedeny jednotlivé postavy (participanti situace). Pak následuje počáteční událost, s níž se obvykle objevuje určitý cíl. Následuje řada pokusů dosáhnout cíle a tyto pokusy přinášejí určité výsledky, úspěch či selhání.“ Tato schémata umožňují uchopit proud událostí jako smysluplné celky. (Miovský, 2009: 243-244)

Jiným způsobem je možné popsat mé vyhodnocování s pomocí Čermáka, Hilese a Chrze (2007), kteří vymezují čtyři mody interpretace narativity: holisticko-obsahový, holisticko-formální, kategoriálně-obsahový a kategoriálně-formální. Modus kategoriálně-obsahový, který odpovídá mému způsobu interpretace, je v podstatě totožný s obsahovou analýzou. Zpravidla se postupuje tak, že se vyberou z textu dílčí výroky, které se seskupí do kategorií, ať již předem definovaných nebo vytvořených v průběhu analýzy textu. V mém případě se jednalo o předem definované kategorie (respektive otázky pro výzkum). Podle Lieblichové, Tuval–Mashiachové a Zilberové (In Formánková, 2009) nám tento typ analýzy umožňuje identifikovat subtext, vymezit obsahové kategorie, uspořádat jednotky analýzy do kategorií a vyvodit závěry z výsledků. Podle Čermáka (In Formánková, 2009) je celý text podroben analýze pod úhlem dané otázky, vybrané sekce jsou vyjmuty z kontextu celého příběhu a analyzovány separátně.

Získané (vytvořené) údaje jsem se pokusila interpretovat coby výzkumnice až s časovým odstupem. Nelze se naivně domnívat, že obě role byly striktně oddělené, že jako výzkumnice jsem svými otázkami a zvoleným konceptem neovlivňovala povahu získaných údajů a zároveň jsem jako sociální pracovnice ztratila tendenci „ukázat se v nejlepším světle“.

¹¹ Např. diskursivní konvence, tematická linie a kategorie narativní rekonstrukce.

Cestou, jak s těmito vlivy pracovat, byla reflexivita ve všech třech formách (Gough, 2003). Za prvé skrze reflexivitu „osobní“, kdy by v obou rolích měla být zviditelněna individualita a její efekty na výzkumný proces (motivace, zájmy, postoje atd. – např. jak ovlivní proces výzkumu, že jsem feministka?). Za druhé skrze reflexivitu „funkcionální“, kdy bylo třeba zkoumat vliv obou rolí i za roviny individuality – tedy v rovině identity, zahrnující určitý status a moc (např. jak ovlivňuje průběh výzkumu moje role sociální pracovnice). Za třetí skrze reflexivitu „disciplinární“, která obnáší kritickou reflexi role metod a výzkumu, a byla vyhrazena pro roli výzkumnice. Podle Gougha (2003) se jedná o politickou reflexi (např. sexistické předsudky jsou v kvantitativních výzkumech zkoumány a prezentovány více jako individuální vlastnost, než opresivní mocenská struktura).

V narativním výzkumu se nahlíží na zkoumanou skutečnost z hlediska narativní perspektivy. Pojmy, hypotézy či přístupy jsou konstituovány určitými perspektivami, které často spočívají v tom, že je zkoumaná skutečnost nahlížena skrze určitou metaforu. Metafory jsem využívala v rámci interpretací i já. Chrz (2004) uvádí, že každá metaforická perspektiva něco osvětluje a něco zakrývá. Narativní perspektiva „zaostřuje“ na prožívanou biografickou zkušenost a její význam. Umožňuje vidět, že souvislost, směřování a celkový tvar prožívaného života jsou tvořeny figurami a zápletkami příběhů, které žijeme či které vyprávíme. (Chrz, 2004)

Reflexe rizik zvolené výzkumné strategie

Zvolená výzkumná strategie může být pro řadu lidí diskutabilní. K rizikům narativního výzkumu více viz např. Schwartz a Ogilvy, Lincolnová a Guba (In Čermák, 2002) nebo Čermák (2002). V tomto textu však budu raději věnovat pozornost rizikům metody sebevýzkumu.

Např. Pavel Navrátil¹² vyjádřil pochybnost, že tato výzkumná strategie je krajně subjektivistická, protože „osobní zkušenost je povýšena na reflexi sociální konstrukce“. Vedle toho se obával, že „design nezaručuje nezávislost výzkumníka, který je podřízen vlastním slepým místům, která nemá bez pomoci zvenčí, jak zahlédnout“, a že „vlastní emoční a kognitivní parametry budou vstupovat do narace“.

Nedomnívám se, že by můj přístup byl krajně subjektivistický, neboť osobní zkušenost byla pouze předmětem reflexe, nikoliv reflexí samotnou. Odstup mezi klientskou prací a výzkumem byl podpořen značným časovým odstupem mezi oběma činnostmi a také využitím analytických rámců zkoumajících mou praxi z nových perspektiv. Subjektivismus navíc patří mezi znaky narativního výzkumu (Čermák, 2002), přičemž cesta, jak ho kontrolovat a jak učinit metodu vědeckou, spočívá právě v transparentním popisu výzkumného procesu.

Netvrdím, že zvolený design nemá svá rizika a jedním z nich je rozhodně obtížně dosažitelná „nezávislost vůči vlastnímu prožívání“, na druhou stranu aplikační cíl, kterým byla má motivace zlepšit přístup ke klientům, mi umožnil reflektovat „pocitovost“ mého přístupu. Stejně jako „standardní metodiky“, které se zaměřují na zkoumání jiných objektů, nesou rizika zkreslení informací, neporozumění, či nižší validitu, tak v mé „nestandardní“ metodice je rizikem „slepota“ vůči některým věcem. Naopak jejími výhodami oproti „standardním“ výzkumům jsou malé riziko zkreslení zkoumaných údajů a propojenost s praxí. Jak upozorňují například Dal Santo, Goldberg, Choice a Austin (2002), Winter (1997), či Kearney (2004), tak pro sociální práci je poměrně charakteristické, že se provádí mezi pracovníky řada výzkumů, jejichž výsledky ale následně nejsou využity v praxi. V mém

¹² Vycházím z argumentů posudku, který Pavel Navrátil psal jako oponent teoretických tezí mé disertační práce, ze které tato stať vychází.

případě je tato propojenost výzkumu s praxí podpořena mou vlastní potřebou. A v neposlední řadě považuji za nezbytné uvést, že tento typ výzkumu není mým „vynálezem“, ale čerpala jsem inspiraci z odborné metodologické literatury (např. Mesec /2006/, či Ixer /1999/, Uter, /2006/).

Přínosy sebevýzkumu

Protože je tento příspěvek zaměřen na představení výzkumné strategie sebevýzkumu, a nikoliv na prezentaci jeho výsledků, uvedu pouze příklady užitečných zjištění, která jsem také implementovala do své vlastní praxe¹³. Sebevýzkum mi umožnil odhalit například tyto praktiky mé praxe:

- Hodnotu práva na seburčení svých klientek mám tendenci respektovat spíše v situacích, kdy se jejich stanovisko shoduje s mým.
- Mám tendenci více problematizovat situace klientek, které si subjektivně zařazují do nižších tříd, než u klientek, které si zařazují do stejné sociální třídy jako sebe.
- Situace, kdy klientka nereagovala způsobem, který jsem od ní očekávala, jsem si interpretovala jako nezáměr o děti, či nezodpovědnost (např. když klientka lhala o svých dětech, chápala jsem to jako nezodpovědnost, aniž bych zvážila alternativní interpretaci, že chtěla chránit děti).
- Našla jsem u sebe řadu genderových stereotypů (např. „veselé dívky nelze zneužít“).
- V některých situacích jsem reflektovala zákonné požadavky pouze intuitivně.
- Ne vždy jsem důsledně zjišťovala a ověřovala informace o situaci. Rozhodnutí jsem činila bez komplexní znalosti situace.
- Nedůsledně jsem ověřovala kompetence klientek činit rozhodnutí. Rozhodnutí jsem činila bez nich a za ně.
- Ne vždy jsem byla autentická vůči klientkám.
- Stanovené organizační cíle jsme si mohli dovolit realizovat pouze do té míry, aby to nehrozilo dobrý vztah s OSPOD.
- V aplikační rovině pro mě byl sebevýzkum impulsem, abych při prvním kontaktu s klienty věnovala pozornost tématu našich povinností vyplývajících ze Zákona o sociálně právní ochraně dětí a Trestního zákona co nejdříve a co nejsrozumitelněji.
- V některých situacích jsem své rozhodnutí, ať se jednalo o zásáhnutí, nebo nezasáhnutí, nelegitimovala.
- Sebevýzkum mi také ukázal, že situace, o kterých jsem přemýšlela jako o dialogických, ve skutečnosti řeším monologicky (nevedu rozhovor s klientkami).

Závěr

Sebevýzkum je v současné době považován v České republice pravděpodobně spíše za nevědeckou až nereseriózní metodu výzkumu. Moje zkušenost je zcela opačná. Zjistila jsem, že ho nelze realizovat bez podrobného prostudování českých a především cizojazyčných zdrojů a že musí stát na velmi silné metodologické opoře. Při naplnění této podmínky pro mě byl velmi užitečným nástrojem vlastní sebereflexe. Pokud se objevují protiargumenty, že není objektivní, nelze než s tím souhlasit, protože cílem sebevýzkumu není objektivita, ale aplikace do praxe.

Pokud bych tento výzkum nerealizovala, pravděpodobně bych si nebyla vědoma řady vlastních pochybení a stereotypních postupů, které byly v rozporu se zájmy klientů a

¹³ Komplettní práce je přístupná v Archívu závěrečných prací Masarykovy univerzity.

hodnotami sociální práce. Někteří oponenti se mě ptají, proč jsem si nenajala výzkumníka, který by mé rozhodování zanalyzoval za mě, čímž bych se vyvarovala rizika nedostatečného odstupu od vlastního prožívání. Odpověď je jednoduchá – nenašla bych, ani bych nezaplatila výzkumníka, který by si se mnou dal takovouto práci jako já sama. Takový výzkumník by ani nebyl schopen do výzkumu zakomponovat nové podněty, otázky a zjištění tak, jak jsem to byla schopna flexibilně činit já.

Jako vyučující metod sociální práce vycházím z toho, že teorie není luxus, který si praktici nemohou dovolit, jak citoval výroky některých sociálních pracovníků Pavel Navrátil v hlavním referátu letošních Hradeckých dnů sociální práce. Naopak se domnívám, že znalost teorie je nezbytným předpokladem pro kvalitní práci. V sebevýzkumu mi teorie pomohla, reflektovat, co dělám (respektive nedělám) a jak to dělám. Na počátku sebevýzkumu jsem si myslela, že má praxe bude zcela v souladu s mými teoretickými „guru“, jako Laan (1998), Úlehla (1995) či Johnson (1998). Výsledky mi ukázaly, že se mýlím. Sebevýzkum mi poskytl zpětnou vazbu o tom, že znalost teorií nemusí nutně znamenat jejich realizaci v praxi a zároveň mě k potřebě aplikace těchto teorií do praxe znovu motivoval.

Veřejná prezentace výsledků mého sebevýzkumu v sobě nese značné riziko. Má pochybení, ať již plynula u některých kazuistik z toho, že jsem v sociálně právní ochraně začínala, nebo z nedostatečné reflexe mé práce, mohou být interpretována jako neprofesionalita či nekompetence v sociální práci. Domnívám se, že tomu tak není. Naopak považuji za velmi nebezpečné z hlediska praxe sociální práce, když kritická reflexe vlastní praxe absentuje. Neschopnost přemýšlet o možných chybách a stereotypech vlastní praxe vede k tomu, že se v těchto chybách a neprofesionální praxi sociální práce pokračuje. Dokonce si troufnu konstatovat, že podmínkou kvalitní sociální práce je třeba jistá dávka „uvážlivého masochismu“. V tuto chvíli určitě nedělám svou praxi bez pochybení, řadu z nich mi nepomohl odhalit ani můj sebevýzkum, ale byl výrazem mé snahy, jak svou práci s klienty zlepšovat.

Seznam citované literatury:

- ARGYRIS, CH, SCHÖN, D. A. **Organizational Learning II**. Addison–Wesley, Reading ETA., 1996.
- ČERMÁK, I. **Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“)**. In ČERMÁK, I., MIOVSKÝ (eds). Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert, 2002, 11-25.
- ČERMÁK, I., HILES, D., CHRZ, V. **Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy**. *Acta Psychologica*, 2007, č. 37, s. 53 – 65.
- DAL SANTO, T., GOLDBERG, S., CHOICE, P., AUSTIN, M. **Exploratory Research in Public Social Service Agencies: As Assessment of Dissemination and Utilization**. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 2002, Vol. 29, No 4, pp 59-81.
- D'CRUZ, H., GILLINGHAM, P. a MELENDEZ, S. **Reflexivity, its Meanings and Relevance for Social Work: A Critical Review of the Literature**. *British Journal of Social Work*, 2007, Vol. 37, No. 1, pp 73-90.
- FISCHER-ROSENTHAL, W., ROSENTHAL, G. **Analýza narativně-biografických rozhovorů**. *Biograf*, 2001, 24.
- FORMÁNKOVÁ, **Narativní analýza osobních výpovědí dívek a žen s poruchou příjmu potravy**. Diplomová práce. Brno: FSS MU, 2009, ved. Ivo Čermák.
- GOUGH, B. **Deconstructing reflexivity**. In FINLAY, L., GOUGH, B. **Reflexivity: a practical guide for researches in health and social science**. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, pp. 21-35.
- HENDL, J. **Úvod do kvalitativního výzkumu**. Praha: Karolinum, 1997.

- CHRZ, V. **Výzkum jako narativní rekonstrukce.** In MIOVSKÝ, M., ČERMÁK, I., ŘEHAN, V. Kvalitativní přístup ve vědách o člověku III. Sborník prací ze III. Ročníku celostátní konference o kvalitativním přístupu a metodách. Olomouc: FFUP, s. 21-32.
- IXER, G. **There's No Such Thing As Reflection.** *British Journal of Social Work*, 1999, Vol. 29, pp 513-527.
- JOHNSON, C. L. **Social Work Practise. A Generalist Approach.** Boston: Allyn and Bacon, 1998.
- JOKINEN, A., SUONINEN, E. **From crime to ressource.** In KARVINEN, S. PÖSÖ, T., SATKA, M. (eds.) **Reconstructing Social Work research, Finnish Methodological Adaptations.** SoPhi, Jyväskylä, 1999, pp. 208-241.
- KEARNEY, J. **'Knowing How to Go On': Towards Situated Practice and Emergent Tudory in Social Work.** In LOVELOCK, R., LYONS, K., POWEL, J. **Reflecting on Social Work – Discipline and Profession.** Ashgate, Aldershot – Burlington, 2004, pp 163-180.
- LAAN, van der G. **Otázky legitimity sociální práce.** Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998.
- MESEC, B. **Action Research.** In FLAKER, V., SCHMID, T. (Hg.) **Von der Idee zur Forschungsarbeit. Forschen in Sozialarbeit und Socialwissenschaften,** BSB Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2006, pp 191–222.
- MIOVSKÝ, M. **Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.** Praha: Grada, 2009.
- MUSIL, L. NEČASOVÁ, M. **Zvládání nesourodých očekávání a morální orientace sociálních pracovníků.** In ŠRAJER, J. MUSIL, L. **Etické kontexty sociální práce s rodinou.** České Budějovice, Brno: Albert, 2008, s. 83-106.
- O'SULLIVAN, T. **Decision-making in Social Work.** Basingstoke: Macmillan, 1999.
- ÚLEHLA, I. **Umění pomáhat.** Praha: SLON, 1999.
- UREK, M. **Narrative Methods in Social Work Research.** In FLAKER, V., SCHMID, T. (eds.) **Von der Idee zur Forschen in Szialarbeit und Socialwissenschaften.** Wien, Köln, Weumar: BSB Böhlau, 2006, pp 413-433.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákon.**
- Zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí**
- Zákon č.108/2006 Sb., o sociálních službách.**
- ŽIŽLAVSKÝ, M. **Metodologie pro sociální politiku a sociální práci.** Brno: MU FSS, 2003.

III. REFLEXE PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE PROSTŘEDNICTVÍM VÝZKUMU – JAK POROZUMĚT A OVLIVŇOVAT PRAXI POMOCÍ VÝZKUMU

Občanství jako východisko pro sociální fungování

Jan Lašek, Irena Loudová, Jindra Vondroušová

Abstrakt

Příspěvek seznamuje s výsledky zkoumání občanských postojů a ctností u více než 300 respondentů z České republiky. Výzkumným nástrojem byl dotazník zjišťující postoje a chování v různých životních i každodenních situacích. V dotazníku o 46 položkách byly rozlišeny čtyři oblasti – nezávislé faktory - občanských postojů: 1. Tolerance a uznávání práv druhých, 2. Využití ústavních práv občana, 3. Patriotismus a důvěra ve státní instituce, 4. Dodržování tradičních sociálních norem a rolí.

Ukazuje se, že více než 20 let po sametové revoluci stále nejnižší výsledky jsou ve faktoru 2. Využití ústavních práv občana, kde nedošlo k výraznějšímu posunu v prožívání a užívání práv občana. Byla zjištěna těsná závislost na věku respondentů a úrovně 4 faktorů: čím je respondent mladší, tím nižší je tato úroveň, což je zvláště závažné u nejmladší generace, která již nežila v minulém politickém systému. Potřeba seberealizace v širším sociálním kontextu občana je tedy stále na velmi nízké úrovni, což má vliv nejen na osobní, ale i občanský život jedince a celé společnosti. Výsledky lze využít pro resocializaci a komunitní sociální práci.

Klíčová slova: občanství, sociální potřeba, seberealizace, občanské ctnosti

Abstract

The paper focuses on citizenly attitudes and virtues of more than 300 respondents from Czech Republic. Our questionnaire consists of 46 items searching for behaviour in a different situations of life. There were 4 factors differentiated: 1. Tolerance and recognition of rights of other people, 2. Using of constitutional rights, 3. Patriotism and trust in state institution, 4. Observance of conventional social rules and roles.

More than 20 years after velvet revolution are the lowest results in a second factor. There is a dependence between age of respondents and level of factors. The need of citizen self-realization is still very low. The results are able to use for resocialization and social work.

Keywords: citizenship, socila need, selfrealisation, citizenship values.

ÚVOD

Jsme společenští tvorové, stále se stýkáme se lidmi, komunikujeme, užíváme kultury, spolupracujeme, soupeříme. Lidé kolem nás působí jako modely, napodobujeme je, identifikujeme se s nimi, vrůstáme do sociálních norem, se kterými se ne vždy umíme vyrovnat tak, aby nám sloužily ke zjednodušení našeho společenského života. Ovlivňuje nás rodina, další významní druzí, předsudky, stereotypy. Poznáním sociálních kontextů poznáváme lépe sebe, umíme pochopit zvláštnosti lidí kolem nás a můžeme si uvědomit, proč se od sebe lišíme a jak mnoho. Učíme se chápat druhé a tím i sebe, učíme se prosociálnímu chování, potřebujeme od druhých oporu a také se ji učíme poskytovat. Život ve společnosti nám umožňuje osobní růst, ale zároveň nás také zavazuje k dodržování norem. Žádná společnost nemůže existovat bez pravidel, která regulují chování.

Papica (1971): „Každá skupina vyjadřuje v normách to, co očekává od svých členů a tato svá očekávání provází různými typy sankcí.“

Normy jsou kulturně hodnotové vzorce a jsou-li internalizovány (zvnitřněny jedincem), stávají se součástí osobnosti a vystupují jako *hodnotová orientace*. V soulase s takto internalizovanými normami provádíme hodnocení událostí a těmto normám podřizujeme individuální život. Hodnotová orientace zjednodušuje život, není nutno nově hodnotit konkrétní situace, protože tato hodnocení již norma nabízí v hotové podobě. Normy

umožňují člověku *ospravedlňovat své jednání* (není-li v rozporu), ale zároveň vytváří v člověku *závazky a povinnosti*. Mohou být závazné pro všechny příslušníky společnosti (tabu, incest), to jsou normy obecné, nebo pro někoho - normy speciální.

Kromě norem konvenčních, které obvykle přejímáme v hotové podobě jako užitečné věci, máme také celou řadu norem, upravujících závažné prvky sociálního chování, normy institucionální. Jejich působení spočívá v uvědoměném dodržování zákonů a předpisů daného řádu, i když nemusí být vždy psané (zvykové normy). Institucionální normy zajišťují všechny zásadní vztahy mezi lidmi. Označujeme je jako právní normy a jejich dodržování je vázáno trestními sankcemi.

Institucionální normy jsou internalizovány s menší samozřejmostí než konvenční. Obecně platí, že normativně žádané a očekávané chování, i když bylo původně provedeno čistě vnějškově a bez vnitřního angažování, *má tendenci působit i vnitřně a vyvolávat odpovídající postoje*. Proto také, i když jsou normy spjaty s tresty, jejich dodržování není diktováno pouze obavou z trestu. Proto také jedinec není sociálně kontrolován pouze zvenčí, ale také vnitřně na základě svých internalizovaných hodnot, které se projevují řadou forem, a to od pocitů hanby až po složitější jevy svědomí a především pocit viny.

Aby mohl člověk fungovat jako biologický celek a realizovat se jako celek sociální, musí mít příležitost celoživotně uspokojovat své potřeby.

Deci a Ryan (1996) hovoří o třech vrozených psychologických potřebách:

- *potřeba autonomie,*
- *potřeba kompetence,*
- *potřeba příslušnosti.*

Dominantní je dle autorů potřeba autonomie, druhé dvě jsou připojeny.

Ty vedou jedince k hledání a nacházení optimálních výzev, které přinášejí zdravý sebevývoj.

Právě saturace těchto základních potřeb je asociována s osobní pohodou (well-being). Uspokojení pak vede zpětně k nárůstu vnitřní motivace a pozitivním důsledkům pro život jedince a naopak. Jejich význam kolísá s věkovými obdobími.

Polistopadové změny ve společnosti se dotkly každého z nás, i když jsme si to nebyli schopni hned a naplno uvědomit. Daly příležitost lidem vyvíjet se svobodněji, ale zároveň přinesly i jiný pohled na sociální fungování jedince jako občana, který má své povinnosti, ale i svá práva, zaručená řadou přijatých a závazných dokumentů. Dávají možnost jedinci uspokojovat svou potřebu autonomie i v tom, že se může autonomně rozhodovat, jak s právy občana naloží, jak je využije ve prospěch občanské společnosti.

Cílem našeho výzkumného šetření bylo prozkoumat, jak občané naší republiky nakládají se svými občanskými postoji a ctnostmi, jak dalece využívají práv občana, která jsou jim zaručena.

METODA

Byl sestaven 33 položkový dotazník s tvrzeními, např.: Je hrdý na svoji zem. Respondenti se vyjadřovali k tomu, jaký by měl občan být, přičemž lze předpokládat, že se ve výsledcích uplatnila projekce. Položky byly škálovány následovně: nikdy – zřídka – často - velmi často – vždy.

Reliabilita dotazníku: Cronbach $\alpha = 0,91$.

VZOREK RESPONDENTŮ

Tab. č. 1 Pohlaví respondentů

Pohlaví	počet	%
Muži	125	40,6
Ženy	183	59,4
Celkem	308	100,0

Věk : 18-76 let.

Tab. č. 2 Vzdělání respondentů

Vzdělání	počet	%
Základní	85	27,6
Vyučen	42	13,6
SŠ	150	48,7
VŠ	31	10,0

Tab. č. 3 Místo bydliště

Místo bydliště	počet	%
Vesnice	108	35,1
menší město	132	42,9
velké město	68	22,0

Tab. č. 4 Rodinný stav

Rodinný stav	počet	%
Svobodný	163	52,9
ženatý, vdaná	111	36,0
rozvedený	28	9,1
vdovec, vdova	6	2,0

FAKTOROVÁ ANALÝZA

Vzhledem k vysokému Cronbach α byl zvolen ortogonální program Varimax s kritickou hodnotou $|0,40|$.

Byly generovány 4 faktory:

Faktor 1 Tolerance a uznávání práv druhých

Uznává, že druzí mohou být jiní, než on. (M = 4,07)

Uznává názor druhého, když je jiný, než jeho. (M = 3,64)

Má vědomou úctu k druhému. (M = 4,0)

Ctí práva menšin. (M = 3,0)

Uznává jiné národy. (M = 3,49)

Brání právo druhého být tím, čím je. (M = 3,3)

Je dobrým sousedem v místě bydliště. (M = 3,87)

Odmítá korupci a úplatky. (M = 4,02)

Jednotl. výroky: Min 1, max. 5;

Faktor: min. 8, max. 40, M=29,42, SD=5,63, median 30, ideální median 20,5.

Index M/N= 3,68

Tento faktor sdružuje položky, které se týkají především tolerance k druhým lidem, ať už jsou více (zástupci jiné národnosti) či méně (obyvatelé stejného města) odlišní. Jedinec chápe lidskou různorodost, rozumí tomu, že ostatní lidé mohou mít jiný náhled na věci, jiné názory, zvyky, tradice a potřebují svůj prostor na seberealizaci a spokojenost. Člověk akceptuje a respektuje práva druhých lidí, vadí mu nespravedlnost, která by mohla poškodit lidi v blízkém okolí, ale i v širším sociálním kontextu. Jedinec nehledí pouze na sebe, ale chová prosociální postoje a návyky. Tento faktor se týká sociálního prostředí v širším slova smyslu.

Faktor 2 *Využití ústavních práv občana*

Zúčastňuje se aktivně veřejných diskusí (např. stavba dálnice, zacházení se zelení apod.) (M = 1,9)

Chodí k volbám. (M = 3,15)

Je věřící. (M = 2,04)

Chodí na demonstrace, když s něčím závažným nesouhlasí či podepisuje petice. (M = 2,01)

Přispívá na charitu. (M = 3,20)

Aktivně se podílí na veřejném životě obce. (M= 2,32)

Jednotl. výroky: Min 1, max. 5; .

Faktor: min. 6, max. 30, M=13,76, SD=4,34, median 14, ideální median 15,5.

Index: 2,29

Druhý faktor sdružuje ty postoje a chování, které vyjadřují vlastní zájem o veřejné dění. Vycházejí z přesvědčení jedince o schopnosti zasáhnout a ovlivnit vývoj a průběh věcí kolem něj. Člověk se aktivně zapojuje do veřejných debat, angažuje se v organizačních záležitostech týkajících se života v obci a státě, stará se o to, jaké bude mít životní podmínky. Využívá svých práv, která se týkají svobody vyznání, svobody slova, volby těch, kteří ho zastupují ve věcech veřejných. Nebojí se vystoupit z davu, přednést a obhájit si svůj názor, je-li o něm přesvědčen.

Faktor 3 *Patriotismus a důvěra ve státní instituce*

Je hrdý na naši armádu. (M=3,87)

Je hrdý na svoji zem. (M=3,25)

Spoléhá na policii. (M=2,7)

Věří svým politikům, které si zvolil. (M=2,07)

Má důvěru v soudní systém. (M=2,39)

Při národní hymně zpívá a je dojatý. (M=2,52)

Fandí svým sportovním národním týmům. (M=3,18)

Šel by za svoji zem bojovat se zbraní v ruce. (M=2,34)

Ve své zemi žije rád. (M=3,9)

Aktivně udržuje tradice své země, svého kraje. (M=2,93)

Jednotl. výroky: Min 1, max. 5;

Faktor: min. 10, max. 50, M=27,99, SD=6,66, median 28, ideální median 25,5.

Index: 2,7

Podstatou výroků, které sdružuje třetí faktor, je zejména vlastenectví, které se projevuje mnohými způsoby. Jedinec chová kladný vztah k rodné zemi, vnímá ji jako hodnou úcty a respektu. Uznává státní symboly, je rád, mají-li jeho krajané v zahraničí úspěch, cítí hrdost na zástupce své země, kteří ji proslavili a zpopularizovali. Má důvěru k jednotlivým složkám státní moci, věří armádě, policii. Jeho patriotismus vychází z přinejmenším obecné znalosti historie národa, mezníků v jeho vývoji. Proto se zajímá a dodržuje zvyky, které jsou charakteristické pro vlast, ale i pro kraj, z nějž pochází. Je přesvědčený, že národní hrdost je nutno udržovat a bojovat pro ni.

Faktor 4 *Dodržování tradičních sociálních norem a rolí*

V práci pracuje. (M=4,24)

Dodržuje dopravní předpisy. (M=3,7)

Má rád členy své rodiny. (M=4,6)

Chodí pravidelně do práce. (M=4,33)

Stará se o své děti a svou rodinu. (M=4,3)

Chrání přírodu a životní prostředí. (M=3,63)

Dbá všestranně a pravidelně o své zdraví (strava, prevent. prohlídky, relaxace) (M=3,2)

Pomáhá druhým. (M=3,71)

Chová se slušně k lidem. (M=4,14).

Jednotl. výroky: Min 1, max. 5; .

Faktor: min. 9, max. 45, M=35,88, SD=5,1, median 37, ideální median 23.

Index: 3,98

Čtvrtý faktor sdružuje výroky, které vypovídají o konzervativních postojích a způsobech chování, které se týkají tradičních hodnot, norem a rolí. Jedinec usiluje o to, aby dobře vycházel s nejbližším okolím, aby měl spořádanou rodinu, dobré vztahy a výsledky v práci, aby nezavdal příčinu k sociálnímu odmítnutí v jeho okolí. Dbá na životní styl svůj a své rodiny, stará se o své okolí. Je zásadový, spravedlivý, nápomocný, dělá věci tak, aby z nich měl dobrý pocit a nepřišel do konfliktu s normami legislativními, ale i konvenčními.

Jak vyplývá z výsledků, nejvyšší index se objevil u faktoru č. 4 (3,98). Je zde kladen důraz na osobní a rodinný život: jednak zde působí letitá kulturní tradice a z ní vycházející výchova, jednak nízká úroveň a především chuť se občansky angažovat jako relikv socialistických časů, kdy všechno za občana „řešil stát“ a občan měl především být pracovitý, založit rodinu a starat se o ní. Pro člověka je to také nejsnazší způsob, jak aktivně utvářet a ovlivňovat svůj život: tím, že začne sám u sebe. Toto potvrzuje i index druhého faktoru (2,29), který má nejnižší hodnotu ze všech. Respondentům není přirozené bojovat za svá práva, nahlas protestovat v případě nesouhlasu s tím, co se děje na veřejnosti či co se jich bezprostředně netýká.

Překvapivá je úroveň faktoru 1 (3,68). Ačkoliv se v médiích často prezentují rasově motivované konflikty, což vede k domněnce, že je naše populace málo tolerantní vůči odlišnostem, náš výzkum potvrdil relativně vysokou míru respektu k druhým lidem.

Druhou nejnižší hodnotu má index faktoru č. 3 (2,7), který se týká vlastenectví a důvěry ve státní moc. Respondenti jsou mírně ostražití vůči státním institucím, kterým nepřikládají plnou důvěru, ať už se jedná o policii či o vládu. Vyšších průměrů dosahovaly položky zaměřené na národní hrdost, patriotismus. Ačkoliv je tedy patrná jistá nespokojenost s chodem věcí ve státě, respondenti jej preferují a chovají k němu kladné postoje, neboť je stále jejich domovinou.

VÝSLEDKY

Zde uvádíme pouze statisticky signifikantní data na hladině významnosti 5%, resp. 1%.

Factor Correlation Matrix

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
Factor 1	x	0,30**	0,43**	0,49**
Factor 2	0,30**	x	0,35**	0,33**
Factor 3	0,43**	0,35**	x	0,39**
Factor 4	0,49**	0,33**	0,39**	x

** p<0,01.

Všechny generované faktory spolu velmi úzce a významně pozitivně korelují a ovlivňují se. Nejvyšší hodnota pozitivní korelace je u faktorů F1 a F4 (0,49), F3 a F1 (0,43), F3 a F4 (0,39). Čím více se setkáváme u občanů s tolerancí a uznáváním práv a svobod druhých lidí, tím více se ztotožňují se sociálními normami a berou na druhé lidi ohledy a naopak. Chtějí se podílet na zajištění dobrého fungování společnosti, aby se vyhnuli konfliktům a zajistili si klidný život. Sociální vztahy různých úrovní tvoří podstatnou složku kvality života jedince, proto je třeba se o ně starat. Zároveň když dojde k interiorizaci sociálních norem, které káží „milovat bližního svého“, má to svůj odraz v postojích a chování k druhým.

Analýza rozptylu

Varianční proměnné:

- pohlaví

Tab. č. 4 Rozdíly podle pohlaví

Faktor	F-test	M muži	M ženy
Využití ústavních práv občana	10,71*	12,87	14,37
Dodržování tradičních sociálních norem a rolí	13,12*	34,73	36,67

*p<0,05.

Ženy v našem souboru významně více využívají ústavních práv občana a jsou aktivnější v dodržování tradičních sociálních norem a rolí. Vzhledem ke své mateřské roli se snaží o zajištění optimálních podmínek pro vývoj svých potomků, chtějí zajistit dobrou budoucnost pro své děti. Proto se angažují ve veřejných debatách, aktivně se zapojují do veřejného života s cílem jej ovlivnit. Ženy využívají více práv a svobod, které jim moderní společnost zajišťuje, a to možná i proto, že pro ně nebyly vždy samozřejmostí. Více než muži se ženy starají o udržování dobrých vztahů s okolím, jsou více pečující, což vychází z jejich zaměřenosti na druhé (pramenící z nutnosti starat se o potomstvo a věnovat mu všechn svůj čas).

- věk

Tab. č. 5 Korelace mezi věkem respondentů a faktory

Faktor	r =
Tolerance a uznávání práv druhých	0,31**
Využití ústavních práv občana	0,43**
Patriotismus a důvěra ve státní instituce	0,19**
Dodržování tradičních sociálních norem a rolí	0,34**

** p<0,01.

S narůstajícím věkem stoupá u všech faktorů skóre; tedy: čím starší jsou respondenti, tím jako občané jsou tolerantnější, více využívají práv občana, jsou více nacionalističtí a více důvěřují svým institucím a jsou aktivnější v dodržování sociálních norem.

Předpoklad, že nejmladší občané jsou nejaktivnější v oblasti občanských práv, nejradikálnější a nejčastější účastníci petic, demonstrací a podobných projevů využití občanských práv a svobod se nepotvrdil, což ilustruje fakt, že výchova k vědomému užívání těchto práv je na nízké úrovni.

- vzdělání

Tab. č. 6 Vzdělání respondentů a faktory

Faktor	F-test	M základní	M vyučen	M SŠ	M VŠ
Tolerance a uznávání práv druhých	10,50*	26,98	29,01	30,34	32,34
Využití ústavních práv občana	19,48*	11,69	12,01	15,03	15,68
Patriotismus a důvěra ve státní instituce	3,38*	26,10	28,23	28,65	29,31
Dodržování tradičních sociálních norem a rolí	6,67*	34,01	35,56	36,50	38,44

*p<0,05;

Se zvyšujícím se vzděláním je u všech 4 faktorů patrný nárůst skóre: čím jsou respondenti vzdělanější, tím více tím jako občané jsou tolerantnější, více využívají ústavních práv občana, jsou více patriotičtí a více důvěřují svým státním institucím a jsou aktivnější v dodržování tradičních sociálních norem. Lze to chápat jako důkaz malého rozsahu a nedostatečné výuky občana na základní škole, která je povinná pro všechny.

- místo bydliště
Zde nebyly zjištěny žádné signifikantní rozdíly.
- rodinný stav

Tab. č. 7 Rodinný stav

Faktor	F-test	svobodný	ženatý	rozvedený	vdovec
Tolerance a uznávání práv druhých	3,82*	28,73	30,28	30,02	29,56
Využití ústavních práv občana	12,33*	12,88	15,01	13,71	14,55
Dodržování tradičních sociálních norem a rolí	8,84*	34,95	37,09	37,01	35,62

*p<0,05;

Nejvyšší skóre ve třech faktorech dosáhli ženatí a vdané, nejnižších svobodní.

ZÁVĚR

Výsledky výzkumu zaměřeného na postoje k občanství přinesly několik poznatků. Byly identifikovány čtyři faktory, které byly konfrontovány s několika variačními proměnnými. Naše šetření ukázalo, že více než 20 let po sametové revoluci stále nejnižší výsledky jsou ve faktoru Občan a jeho práva, kde nedošlo k výraznějšímu posunu v prožívání a užívání práv občana.

Byla zjištěna těsná závislost věku respondentů a úrovně 4 faktorů: čím je respondent mladší, tím nižší je tato úroveň, což je zvláště závažné u nejmladší generace, která již nežila v minulém politickém systému a přesto má občanské postoje nejméně rozvinuty. Klade to zvýšený důraz na všechny instituce, socializující dítě mj. do role občana: rodina, škola, media; zde cítíme značné nedostatky a stereotypy předrevolučních výchovných praktik, vedoucích k občanské pasivitě a koncentrování se na osobní život jako formy úniku od aktivních občanských postojů. Bylo zjištěno, že tolerance, demokratické názory a liberalismus jsou vázány na již uvedený věk, stoupají ale i se stupněm vzdělání respondentů a nejčastěji se s nimi lze setkat u lidí žijících v manželství. S přibývajícými životními zkušenostmi se člověk stává tolerantnějším, méně hledí na svůj prospěch a zastává rovné zacházení s lidmi, a to i s odlišnými. Angažování se ve veřejném životě a využívání práv daných zákonem souvisí kromě věku, vzdělání a rodinného stavu i s pohlavím. Ženy jsou v tomto směru mírně aktivnější, častěji se zajímají o podmínky, v nichž žijí a budou žít jejich nejbližší. Vlastenectví a důvěra ve státní instituce a orgány má souvislost opět s věkem a vzděláním. Je snadné si stěžovat, být nespokojený, ovšem se zralostí přichází i střídavější postoj a úcta k domovině, která přeci jen poskytuje jedinci určité bezpečí a zázemí. Důraz na dodržování tradičních norem a rolí se pojí na věk, vzdělání, pohlaví i rodinný stav. S životními zkušenostmi se zvyšuje akceptace sociálních norem, které jsou dodržovány za účelem spokojeného a kvalitního života ve společnosti bez zbytečných konfliktů a komplikací.

Jak bylo již řečeno, polistopadové změny ve společnosti dávají možnost jedinci uspokojovat svou sociální potřebu autonomie i v tom, že se může autonomně rozhodovat, jak s právy občana naloží, jak je využije ve prospěch občanské společnosti.

LITERATURA:

DECI, E.L., RYAN, R.M. Human Anatomy: The basis for true self-esteem. In KERNIS, M. (ed). *Efficacy, Agency and Self-esteem*. New York: Plenum Press. 1996.

Kontakt:

Doc. PhDr. Jan Lašek, PhD

Mgr. Irena Loudová

Mgr. Bc. Jindra Vondroušová

Katedra pedagogiky a psychologie/Department of Pedagogy and Psychology

Pedagogická fakulta/Faculty of Education

Univerzita Hradec Králové/University of Hradec Králové

Hradecká 1227

500 03 Hradec Králové

jan.lasek@uhk.cz

irena.loudova@uhk.cz

jindra.vondrousova@uhk.cz.

Vybrané sociální služby pro seniory a hodnocení jejich spokojenosti

Renáta Halásková¹

Abstrakt

Sociální služby představují jeden z nástrojů sociální politiky. Sociální služby jsou nejčastěji vymezovány jako formy sociální pomoci poskytované konáním ve prospěch jiné osoby a jako sociální práce ve prospěch lidí v sociální nouzi. Cílem sociálních služeb je zlepšení kvality života, případně v možné míře začlenění znevýhodněných osob do společnosti. Sociální služby se člení podle různých hledisek (dle druhu, forem, naléhavosti a trvání, cílových skupin apod.). Služby sociální péče představují jeden ze základních druhů sociálních služeb, které jsou určeny pro osoby se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním s cílem zabezpečení jejich fyzické nebo psychické soběstačnosti. Příspěvek se blíže zaměřuje na vybrané pobytové sociální služby pro seniory a hodnocení jejich spokojenosti. Cílem příspěvku je hodnocení spokojenosti vybraných pobytových sociálních služeb a dalších aktivit pro seniory z pohledu klientů a dle typu poskytovatele (obec, nestátní nezisková organizace).

Klíčová slova: sociální práce, sociální služby, pobytové sociální služby, seniři

Abstract

Social services are one of the instruments of social policy. Social services are often delimited as a form of social assistance provided to benefit the of another person and as a social work for the benefit of people in social need. The aim of social services is to improve the quality of life, or the possible inclusion of disadvantaged people in society. Social services are divided according to different criteria (depending on the species, forms, urgency and duration, target groups, etc). Social care services are one of the main types of social services that are designed for people with disabilities or social disadvantages in order to safeguard their physical and mental self-sufficiency. The article further focuses on selected residential social services for the seniors and assessment of their satisfaction. This article aims to evaluation satisfaction of selected residential social services and other activities for seniors in terms of clients and by type of provider (municipality, NGO).

Key words: social work, social services, residential social services, seniors

1. Úvod

Vzhledem k postupnému stárnutí společnosti je oblast péče o staré lidi velmi aktuálním tématem. Problematice stárnutí je věnována pozornost jak na národní, tak nadnárodní úrovni a důraz je kladen především na podporu důstojného, bezpečného a aktivního stárnutí.

Pozornost, je rovněž nutno soustředit na hodnocení základních společenskoekonomických a sociálně-politických faktorů, které v současné době přímo či zprostředkovaně ovlivňují vývoj sociálních služeb v evropských zemích. Do této skupiny patří zejména prodlužování lidského věku, přičemž se prodlužuje období života, v němž člověk potřebuje pomoc jiné osoby, přenášení standardu života v produktivním věku i do období, kdy je člověk postupně stále více závislý na pomoci jiné osoby a rostoucí nákladnost kompenzace narůstající závislosti na vnější pomoci. Tyto trendy, které jsou podmíněny nutností zabezpečit přiměřený komfort života ve stáří, jsou doprovázeny hledáním možností transformace celé oblasti sociálních služeb, které jsou pro staré občany zabezpečovány. Důvodem tohoto hledání nejsou ovšem jen ekonomické aspekty, ale jde o přiblížení života ve stáří podporovaného sociálními službami normálnímu životu. V tomto směru roste zájem o občanská práva a s nimi i o práva klientů a o potřebu jejich větší autonomie (Průša, 2007).

V dnešní době se prosazuje trend zachování klientů v přirozeném domácím prostředí co nejdéle, nicméně významné místo v péči o seniory zastávají i pobytová zařízení sociálních služeb. Sociální práce se seniory v pobytových zařízeních sociálních služeb je součástí přímé konkrétní pomoci seniorům, kteří v nich žijí a sociální pracovníci se uplatňují i při

¹ Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, katedra psychologie a aplikovaných sociálních věd

koncepčním uvažování o podobě a funkcích těchto zařízení a o směřování jejich vývoje do budoucna (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010).

Více než 85% pobytových sociálních zařízení v České republice je zřizováno kraji nebo obcemi, kdy zřizovatelem již není stát a pobytové sociální služby poskytují i nestátní neziskové organizace (Malíková, 2011).

Cílem příspěvku je na základě průzkumu hodnocení spokojenosti seniorů s vybranými pobytovými sociálními službami dle jejich věku a délky pobytu v zařízení a srovnání spokojenosti seniorů s vybranými pobytovými sociálními službami dle typu zařízení. Hodnocení spokojenosti seniorů bylo provedeno na základě dotazníkového šetření ve čtyřech vybraných zařízeních sociálních služeb neziskového veřejnoprávního a neziskového soukromoprávního charakteru na Opavsku.

2. Stárnutí populace v rámci demografického vývoje

Pro demografický vývoj České republiky je stárnutí populace typickým prvkem, který bude i v dalších letech pokračovat. Stárnutí české populace začalo s určitým časovým odstupem v porovnání se státy západní Evropy a jeho průběh je ovlivněn specifickými podmínkami společenské a ekonomické přeměny. Česká republika má na přelomu 20. a 21. století nejstarší obyvatelstvo ve svých dějinách. Tato skutečnost je způsobena dosavadním vývojem populace, rodí se malý počet dětí a úmrtnost je ustálená nebo se snižuje, což má za následek více příslušníků seniorské než mladé populace. Českou populaci bylo možno označit za starou už okolo roku 1950, kdy osoby nad 60 let tvořily více než 12 procent obyvatelstva (a nad 65 let 9,3 procent), tudíž podle kritérií OSN, která určuje sedmiprocentní hranici podílu osob starších 65 let, byla česká společnost stará již před tímto rokem (Vohralíková, Rabušic, 2004). Projekce vývoje obyvatelstva, která byla zpracována ČSÚ na počátku tohoto tisíciletí, ukazuje, že v následujících letech dojde ve struktuře naší populace k významným změnám. Do roku 2025 se podle tzv. střední varianty předpokládá, že celkový počet obyvatelstva mírně poklesne, ale počet osob, které jsou nejčastějšími příjemci sociálních služeb – tedy osob starších 65 let, vzroste o více než 50 %, přičemž počet osob starších 80 let, které jsou nejčastějšími klienty pobytových služeb sociální péče, vzroste dokonce o více než 60 %. Tyto trendy budou pokračovat i v následujícím období - v letech 2025 - 2050 se předpokládá, že počet obyvatel klesne o cca 8 %, ale počet obyvatel starších 65 let vzroste o dalších více než 30 %, přičemž počet osob starších 80 let vzroste o dalších více než 75 % (Průša, 2007:16).

Demografické prognózy zpracované pro Českou republiku odhadují, že v roce 2050 bude v ČR asi půl milionů občanů ve věku nad 85 let (Malíková, 2011: 27). Demografické stárnutí populace z historického pohledu i v prognóze dokumentuje tabulka 1.

Tab. 1 Demografické stárnutí populace v České republice

Senioři	1950	1975	2000	2025	2050
zastoupení osob nad 65 let	8,3%	12,9%	13,9%	23,1%	32,7%
zastoupení osob nad 80 let	1,0%	1,7%	2,5%	5,3%	9,5%
Index stáří	51,7	82,3	111,8	243,0	296,1

Pramen: (Malíková, 2011)

3. Význam sociální práce a sociálních služeb pro seniory

Sociální služby se částečně překrývají s širší kategorií veřejných služeb, které můžeme vymezit jako služby poskytované ve prospěch společnosti. Od služeb komerčních se liší tím, že jsou financovány z veřejných rozpočtů, jsou detailněji upraveny v zákonech, a v důsledku toho se více odvíjí od politického rozhodování státu, krajů a obcí. Sociální služby mohou ale také nabývat podobu služby komerční, v tomto případě je uzavřena obchodní smlouva mezi poskytovatelem a uživatelem. Zahraniční literatura uvádí rovněž pojem humanitní služby, v nejširším slova smyslu do něj lze zařadit i služby edukační, zdravotnické a administrativní. V české společnosti je ovšem tento pojem vnímám úžeji, zpravidla jako přímá hmotná pomoc lidem ocitajícím se v naléhavé situaci (Matoušek a kol., 2007).

„Sociální služby jsou poskytovány lidem společensky znevýhodněným, a to s cílem zlepšit kvalitu jejich života, případně je v maximální možné míře do společnosti začlenit, nebo společnost chránit před riziky, jejichž jsou tito lidé nositeli. Sociální služby proto zohledňují jak osobu uživatele, tak jeho rodinu, skupiny, do nichž patří, případně zájmy širšího společenství.“ (Matoušek a kol., 2007: 9)

Můžeme se setkat s vymezením termínu sociální služby jako: „formy sociální pomoci poskytované konáním státní, obecní nebo nestátní instituce ve prospěch jiné osoby a jako sociální práce ve prospěch lidí v sociální nouzi.“ (Průša, 2008: 8)

Sociální službou se rozumí: „činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení.“ (§ 3 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách).

Legislativně jsou sociální služby vymezovány jako součást tzv. sociální pomoci, jež obsahuje nejen sociální služby, ale také finanční a věcné dávky, kterými jsou zabezpečováni lidé ve stavu hmotné nouze. Sociální služby nemusí být poskytovány jen v rámci státní sociální pomoci, ale může je zcela hradit příjemce na základě uzavřené smlouvy jako kteroukoli jinou službu a nestátní subjekt může působit jako poskytovatel služby, která je pro klienta bez úhrady (Matoušek a kol., 2007).

Sociální služby chrání občana, tím, že něco konají v jeho prospěch. Poskytují je instituce veřejnoprávního a soukromoprávního charakteru. V případě nestátních organizací, které mají soukromoprávní povahu, je však stát jako garant dodržování základních lidských práv povinen zaručit občanům, že tyto instituce budou vykonávat to, k čemu se zavázaly (Matoušek, 2007:11).

3.1 Specifika sociální práce se seniory

Senioři představují pro sociální práci významnou výzvu a příležitost. Jako skupina se staří lidé přesunuli z oblasti okrajového zájmu, jak tomu bylo v polovině 20. století, k oblastem, jimž je v rámci této profese přikládána největší důležitost. Tomuto vývoji pomohla kombinace vlivů spojených s demografií, společenskými postoji a legislativními změnami (Konečná, 2010). Moderní pojetí stárnutí a péče o staré lidi chápe stárnutí jako dynamický proces a považuje člověka za schopného se v určitých mezích regenerovat. Péče je důležitá jak v rámci fyzických, tak duševních a duchovních potřeb (Rheinwaldová, 1999).

Potřeba sociální práce se starými lidmi se objevuje až v mimořádných situacích způsobených sociálními a zdravotními faktory. Sociální práce musí směřovat především k nejvíce ohroženým starým lidem, žijícím osaměle, propuštěným z nemocnice, dlouhodobě nemocným léčeným doma, přijatým do institucí a žijících v nich (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010).

Sociální práce se seniory může představovat činnosti v souvislosti s pobytem ve zdravotnickém zařízení, ale může být prováděna i v přirozeném prostředí klienta a v komunitě a v neposlední řadě i v pobytových zařízeních sociálních služeb (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). U každého člověka je v rámci pobytu v zařízení nutné zaměřit se na cíl péče, která má vést ke zlepšení nebo alespoň udržení jeho stavu. Je důležité poskytovat mu pomoc vedoucí ke spokojenosti a pohodě a přitom zachovat jeho důstojnost a hodnotu (Rheinwaldová, 1999). Významným prvkem péče o seniory je kvalitní program, který je důležitý po stránce duševní i fyzické. Dává člověku možnost být fyzicky aktivní, poskytuje psychickou stimulaci a člověk se zároveň dostává do kontaktu s lidmi. Program by měl vyhovovat všem skupinám osob, tedy těm, kteří jsou prakticky samostatní, i těm, co potřebují neustálou péči. Vhodné je nalézat takové činnosti, které by zaujaly a vedly k vytvoření bližších vztahů mezi lidmi a daly člověku pocit, že někam patří, může se uplatnit a být užitečný. Účelem práce se starými lidmi je poskytovat kvalitní, moderní a podněcující péči, která uznává osobitost a hodnotu každého člověka (Rheinwaldová, 1999).

Sociální práce se seniory se potýká s určitými problematickými situacemi. Není možné striktně oddělit zdravotní péči a sociální práci a proto by se měly podle potřeby kombinovat. Na jedné straně může vést zhoršený zdravotní stav ke vzniku potřeby sociálních služeb a na straně druhé mohou změny v sociální oblasti, např. odchod do domova pro seniory či smrt blízkého člověka, ohrozit zdravotní stav. Sociální pracovník se v této situaci pro seniora stává pomocníkem při přizpůsobování těmto změnám a při vytváření nových sociálních vztahů. (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková 2010).

3.2 Sociální služby pro seniory

K nejčastěji poskytovaným službám pro seniory patří služby zdravotní a sociální. Zdravotní služby spadají pod zdravotnický systém a mohou si je na základě potřeby nárokovat všichni občané státu. Sociální služby se zaměřují na uspokojení sociálních potřeb u nižšího počtu lidí, jelikož jsou zabezpečovány i jinými způsoby – tedy nejen formálně, ale i neformálně. Dochází tak k prolínání oblasti formální s neformální. Důležitou roli zde proto sehrávají terénní sociální služby, které seniorovi umožňují žít kvalitně a zároveň zůstat ve svém přirozeném prostředí (Nešporová, Svobodová, Vidovičová, 2008).

Zákon o sociálních službách vymezuje tři základní oblasti služeb - sociální poradenství, služby sociální péče a služby sociální prevence. Služby sociální péče představují služby, jejichž cílem je zabezpečovat základní životní potřeby lidí, kteří nemohou být zajištěny bez péče jiného člověka. Tyto služby jsou zaměřeny na to, aby napomáhaly lidem zajistit si fyzickou a psychickou soběstačnost, nabízejí pomoc při zvládnání úkonů péče o vlastní osobu a v soběstačnosti. K zajištění poskytování těchto služeb je možné použít příspěvek na péči (Zákon č.108/2006 Sb. o sociálních službách).

Příspěvek na péči se poskytuje osobám závislým na pomoci jiné fyzické osoby za účelem zajištění potřebné pomoci. Náklady na příspěvek na péči se hradí ze státního rozpočtu. Nárok na příspěvek má osoba, která z důvodu dlouhodobého nepříznivého zdravotního stavu potřebuje pomoc jiné fyzické osoby při péči o vlastní osobu a při zajištění soběstačnosti v rozsahu stanoveném stupněm závislosti (Králová, Rážová, 2008).

Výše měsíčního příspěvku u osob ve věku nad 18 let představuje (Zákon č.108/2006 Sb. o sociálních službách):

- v prvním stupni závislosti – 800 Kč,
- ve druhém stupni závislosti – 4000 Kč,
- ve třetím stupni závislosti – 8000 Kč,
- ve čtvrtém stupni závislosti – 12000 Kč.

Mezi služby sociální péče určené seniorům patří především osobní asistence, pečovatelská služba, tísňová péče, průvodcovské a předčitatelské služby, odlehčovací služby, dále centra denních služeb, denní a týdenní stacionáře, domovy se zvláštním režimem, domovy pro seniory a chráněné bydlení (Zákon č.108/2006 Sb. o sociálních službách).

3.2.1 Vybrané pobytové sociální služby pro seniory

Pobytové služby jsou poskytovány v zařízeních, kde člověk v určitém období svého života celodenně, respektive celoročně žije. Jedná se především o domovy pro seniory či pro lidi se zdravotním postižením, ale také o tzv. chráněné bydlení pro lidi se zdravotním postižením či azylové domy. Mezi pobytové sociální služby určené seniorům patří zejména (Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách):

- **Domovy pro seniory**, které poskytují pobytové služby osobám, jejichž soběstačnost je snižená a jejich stav se neobejde bez pravidelné pomoci jiné osoby. K základním činnostem této služby patří: poskytnutí ubytování, poskytnutí stravy, pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, aktivizační činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.
- **Týdenní stacionáře** poskytují pobytové služby osobám se sníženou soběstačností z důvodu věku nebo zdravotního postižení a také osobám s chronickým duševním onemocněním, u jejich stavu je nutná pravidelná pomoc jiné osoby. Základní činnosti se kromě poskytnutí ubytování od denního stacionáře neliší.
- **Domovy se zvláštním režimem** představují pobytové služby soustředující se na osoby, které mají sniženou soběstačnost na základě chronického duševního onemocnění nebo závislosti na návykových látkách, a rovněž na osoby se stařeckou, Alzheimerovou demencí a ostatními typy demencí, které mají sniženou soběstačnost vlivem těchto onemocnění a jejichž situace není řešitelná jinak než pravidelnou pomocí jiné osoby. V těchto zařízeních se při poskytování sociálních služeb režim přizpůsobuje zvláštnostem těchto osob. Základní činnosti se v těchto zařízeních neliší od domova pro seniory.

Z pohledu problematiky seniorů a pobytových sociálních služeb je důležitá deinstitucionalizace, tedy přechod k poskytování sociálních služeb zaměřených na individuální podporu života člověka v jeho přirozeném prostředí (Malíková, 2011).

3.2.2 Hodnocení kvality sociálních služeb pro seniory

Jedním z ukazatelů kvality poskytovaných služeb je spokojenost uživatelů služeb. Uspokojení potřeby klientů vede k jejich pocitu spokojenosti nebo naopak k jejich nespokojenosti. Spokojenost je subjektivní pocit, který je vnímán velmi rozdílně a je ovlivněn mnoha okolnostmi. Spokojenost resp. nespokojenost klientů se může týkat jen některé dílčí oblasti poskytované služby nebo se může jednat o spokojenost resp. nespokojenost celkovou (Malíková, 2011:147).

K nástrojům hodnocení kvality péče v domovech pro seniory patří především (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010: 189):

- různé formy konzultací, auditu (externí hodnocení),
- supervize (externí i interní), hodnocení pracovníků,
- průzkumy spokojenosti klientů a rodinných příslušníků - dotazníková šetření,
- vyhodnocování stížností klientů a příbuzných,

- průzkumy spokojenosti personálu,
- vyhodnocování zavedené dokumentace, individuálních adaptačních plánů, individuálních plánů péče, ošetrovatelské dokumentace,
- sebehodnotící dotazník,
- další sebehodnotící metody- výroční zprávy a analýzy,
- vstupní průběžné a závěrečné hodnocení sociálních projektů sociální intervence (kvalitativní i kvantitativní metody).

Sledování kvality by mělo být zaměřeno na strukturu (podmínky, ve kterých se sociální práce odehrává), procesy (pracovní postupy, užívané metody práce) i na výsledky sociální práce (spokojenost seniorů a jejich rodin) (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010: 190).

4. Spokojenost seniorů s vybranými pobytovými sociálními službami na Opavsku

Průzkum spokojenosti klientů s pobytem a poskytovanými službami na základě dotazníkového šetření byl proveden ve čtyřech vybraných zařízeních sociálních služeb (domovech pro seniory) na Opavsku. Cílem je:

- hodnocení spokojenosti seniorů s vybranými pobytovými sociálními službami dle jejich věku a délky pobytu v zařízení a
- srovnání spokojenosti seniorů s vybranými pobytovými sociálními službami dle typu zařízení (neziskové veřejnoprávní a neziskové soukromoprávní organizace).

Pro průzkum byly vybrány čtyři domovy pro seniory na Opavsku. Z toho:

- neziskové organizace veřejnoprávního typu □ □ Domov pro seniory sv. Hedviky v Kravařích (příspěvková organizace), □ Domov pro seniory Seniorcentrum ve Slavkově (příspěvková organizace),
- neziskové organizace soukromoprávního typu: Domov pro seniory – Domov sv. Zdislavy v Opavě, □ Domov sv. Mikuláše – Domov pokojného stáří v Ludgeřovicích – Charita.

Do průzkumu bylo zapojeno 80 respondentů (seniorů) těchto pobytových zařízení sociálních služeb na Opavsku. Složení respondentů dle věku a pohlaví blíže uvádí tabulka 2.

Tab. 2 Rozložení respondentů v zařízeních sociálních služeb dle věku a pohlaví

věk respondentů	absolutní četnost	relativní četnost (%)
60 – 69 let	2	2,50
70 - 79 let	15	18,75
80 - 89 let	54	67,50
90 a více let	9	11,25
celkem z toho:	80	100,00
muži	13	16,25
ženy	67	83,75

Pramen: Konečná, B., 2010 – upraveno autorkou

4.1 Vybrané pobytové sociální služby pro seniory a hodnocení jejich spokojenosti

Hodnocení spokojenosti zahrnovalo služby poskytované ve vybraných pobytových zařízeních sociálních služeb pro seniory na Opavsku. Konkrétně se jednalo o stravování, ubytování, praní prádla, lékařskou péči, odbornou práci sester a pečovatelské služby (Konečná, 2010). Spokojenost služeb byla hodnocena na škále od 1 do 5, kde představuje 1- velmi spokojen a 5- velmi nespokojen.

Spokojenost seniorů se stravováním - z výsledků průzkumu je patrné, že většina respondentů je se stravováním v domově velmi spokojena nebo spokojena (66,25 %), dalších 26 respondentů (32,50 %) patří do kategorie, kteří se v tomto ohledu necítí ani spokojeni ani nespokojeni. Aritmetický průměr činí 2,03, modus 1 a směrodatná odchylka 0,886.

Spokojenost s praním prádla - z výsledků průzkumu vyplynulo, že 95 % všech respondentů je s praním prádla velmi spokojeno 53 respondentů tj. 66,25 % nebo spokojeno 23 respondentů tj. 28,75 %. Nikdo neuvedl krajní variantu – velmi nespokojen. Aritmetický průměr představuje 1,4, modus 1 a směrodatná odchylka má nižší hodnotu než v předchozím případě – 0,628.

Spokojenost seniorů s lékařskou péčí - s lékařskou péčí byli respondenti v 66 případech (82,50 %) velmi spokojeni, dalších 10 respondentů (12,50 %) je s ní spokojeno. Ani spokojený ani nespokojený se cítili 3 respondenti (3,75 %). Nespokojenost s lékařskou péčí uvedl jen 1 respondent.

Tab. 3 Spokojenost seniorů s ubytováním z hlediska typu pokoje

Typ pokoje	Počet respondentů	Průměrné hodnocení ubytování	Směrodatná odchylka
Jednolůžkový pokoj	21	1,14	0,280
Dvoulůžkový pokoj	40	1,74	0,980
Vícenolůžkový pokoj	19	1,37	0,523
Celkem	80	1,49	0,790

Pramen: Konečná, B., 2010 – upraveno autorkou

Tabulka 3 dokumentuje výsledky spokojenosti seniorů s ubytováním dle typu pokoje. Jedná se o průměrné hodnocení odpovědí na škále od 1 do 5. Kde 1 představuje velmi spokojen a 5 velmi nespokojen. Aritmetický průměr odpovědí na škále od 1 do 5 se pohybuje mezi hodnotou 1 (velmi spokojen) a 2 (spokojen).

Nejvíce jsou s ubytováním spokojeni, jak z hlediska velikosti tak zařízení a vybavení, obyvatelé jednolůžkového pokoje, přičemž je z hodnoty směrodatné odchylky patrné, že zároveň hodnotili svou spokojenost nejméně rozdílně. Minimální naměřená hodnota činila 1 a maximální 2. Přestože se v případě ubytování v dvoulůžkovém pokoji stále jedná o spokojenost, vzhledem k ostatním údajům v tabulce je nejnižší a současně je vidět, že respondenti odpovídali nejvíce rozdílně. Nejnižší naměřená hodnota činila v tomto případě 1 a nejvyšší dokonce 4,5. U seniorů bydlících ve více než dvoulůžkových pokojích představovala hodnota 1 a 2,5.

Spokojenost seniorů se službami personálu - z oblasti spokojenosti se službami personálu byla z pohledu seniorů hodnocena spokojenost s ošetrovatelskými a pečovatelskými službami. **S odbornou prací sester** (ošetřování, injekce, podávání léků, poskytování informací) byli všichni respondenti (80) ze 70% velmi spokojeni tj. 56 respondentů a ze 30% spokojeni (24 respondentů). Aritmetický průměr představuje 1,3, modus 1 a směrodatná odchylka 0,461.

Provádění pečovatelských služeb jako je (pomoc s osobní hygienou, sebeobsluhou, jídlem apod.) hodnotili všichni respondenti až na 1 výjimku kladně (spokojeni 18 respondentů tj. 22,50%, velmi spokojeni 61 respondentů tj. 76,25%). Aritmetický průměr činil 1,28, modus 1 a směrodatná odchylka 0,595.

Celková spokojenost klientů se v každé věkové kategorii pohybuje rovněž mezi hodnotami 1 (velmi spokojen) a 2 (spokojen). Průměrné hodnocení pro jednotlivé skupiny jsou vypočítány obdobně jako pro všechny zkoumané osoby, jen s tím, že hodnocení jednotlivých položek je rozděleno podle věku. Nejmenší rozdílnost v odpovědích a zároveň nejnižší průměrné hodnocení bylo zachyceno u osob starších 90 let, naopak nejvyšší průměrné hodnocení a největší rozdílnost v odpovědích je patrná u osob ve věku od 80 do 89 let. Podrobněji dokumentuje následující tabulka 4.

Tab. 4 Celková spokojenost seniorů se službami dle věku

Věková kategorie	Počet respondentů	Průměrné hodnocení	Směrodatná odchylka
60 – 69 let	2	1,24	0,490
70 – 79 let	15	1,33	0,581
80 – 89 let	54	1,39	0,700
90 a více let	9	1,39	0,433
celkem	80	1,35	0,632

Pramen: Konečná, B., 2010.

Z tabulky 5 je zřejmé, že vzhledem k délce pobytu respondentů v zařízení se jejich celková spokojenost s poskytovanými službami neliší.

Tab. 5 Celková spokojenost seniorů se službami dle délky pobytu v zařízení

Délka pobytu	Počet respondentů	Průměrné hodnocení	Směrodatná odchylka
méně než 1 rok	15	1,34	0,698
1 – 5 let	49	1,33	0,633
5 let a více	16	1,34	0,601
celkem	80	1,35	0,632

Pramen: Konečná, B., 2010.

4.2 Spokojenost seniorů s vybranými sociálními službami dle typu zařízení

Spokojenost seniorů s pobytovými sociálními službami byla hodnocena v zařízeních neziskového veřejnoprávního a neziskového soukromoprávního charakteru. Počet

respondentů neziskových organizací veřejnoprávního charakteru (příspěvkových organizací) činil 47 (58,75 %) a počet respondentů neziskových organizací soukromoprávního charakteru (charitní zařízení) představoval 33 (41,25 %).

Celková spokojenost respondentů s jednotlivými poskytovanými službami a aktivitami se pohybuje mezi hodnotami 1 (velmi spokojen) a 2 (spokojen). Výjimku tvoří pouze stravování, jehož hodnocení překročilo mírně hodnotu 2 (spokojen).

Průměrná hodnocení vybraných služeb v neziskových zařízeních soukromoprávního a veřejnoprávního typu jsou uvedena v následující tabulce 6.

Tab. 6 Srovnání spokojenosti seniorů s vybranými službami dle typu zařízení

Spokojenost s:	Průměrné hodnocení v nezis. organizacích veřejnoprávního typu	Průměrné hodnocení v nezis. organizacích soukromoprávního typu
ubytováním z hlediska velikosti pokoje	1,51	1,69
ubytováním z hlediska zařízení a vybavení pokoje	1,43	1,36
odbornou prací sester	1,47	1,06
prováděním pečovatelských služeb	1,43	1,06
stravováním	2,02	2,03
praním prádla	1,55	1,18
lékařskou péčí	1,34	1,09

Pramen: Konečná, B., 2010 – upraveno autorkou

Výsledky t – testů ukázaly, že rozdíl ve spokojenosti seniorů v neziskových zařízeních soukromoprávního a veřejnoprávního typu je u odborné práce sester, praní prádla, provádění pečovatelských služeb a lékařské péče statisticky významný na 5 % hladině statistické významnosti (testové kritérium t je větší než kritická hodnota $t_{0,05}$) a to ve prospěch zařízení soukromoprávního charakteru. U zbyvajících služeb neziskových zařízení veřejnoprávního a soukromoprávního charakteru nebyl prokázán ve spokojenosti seniorů s poskytovanými službami statisticky významný rozdíl.

5. Závěr

Senioři představují pro sociální práci významnou výzvu a příležitost. Jako skupina se senioři přesunuli z oblasti okrajového zájmu do popředí zejména v souvislosti s nepříznivým demografickým vývojem a stárnutím populace.

Potřeba sociální práce se starými lidmi se objevuje až v mimořádných situacích způsobených sociálními a zdravotními faktory. Sociální práce musí směřovat především k nejvíce ohroženým starým lidem, žijícím osaměle, propuštěným z nemocnice, dlouhodobě nemocným léčeným doma, přijatým do institucí a žijícím v nich. Sociální práce se seniory

představuje činnosti v souvislosti s pobytem ve zdravotnickém zařízení, ale může být prováděna i v přirozeném prostředí klienta a v komunitě a v neposlední řadě i v pobytových zařízeních sociálních služeb (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010). Mezi pobytové sociální služby určené seniorům patří zejména domovy pro seniory, domovy se zvláštním režimem a týdenní stacionáře.

Sledování kvality sociální práce by mělo být zaměřeno na strukturu (podmínky, ve kterých se sociální práce odehrává), procesy (pracovní postupy, užívané metody práce) i na výsledky sociální práce (spokojenost seniorů a jejich rodin) (Janečková In: Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2010: 190). Z průzkumu spokojenosti seniorů na základě dotazníkového šetření v pobytových zařízeních sociálních služeb na Opavsku je možné konstatovat:

Statisticky významný rozdíl mezi zařízeními soukromoprávního a zařízeními veřejnoprávního charakteru byl zjištěn pouze u spokojenosti s odbornou prací sester, prováděním pečovatelských služeb, praním prádla a lékařskou péčí. Lépe jsou tyto služby hodnoceny v neziskových zařízeních soukromoprávního charakteru. Na základě srovnání celkové spokojenosti klientů se službami jednotlivých typů zařízení z hlediska stanovených kritérií (věk klientů, délka jejich pobytu v zařízení), se ukázalo, že ve většině případů jsou více spokojeni klienti neziskových zařízení soukromoprávního než veřejnoprávního charakteru. Rozdíly ovšem nejsou příliš velké.

Vzhledem k tomu, že se jednalo o malý vzorek respondentů a prožitek spokojenosti je individuálním subjektivním pocitem, je zjišťování spokojenosti možné využít pouze jako dílčí ukazatel kvality poskytované služby a ze získaných výsledků spokojenosti seniorů nelze vyvozovat obecně platné závěry.

Literatura:

Janečková, H. Sociální práce se starými lidmi. In: Matoušek, O., Kodymová, P., Koláčková, J. *Sociální práce v praxi: specifika vybraných cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2010, s. 163-194.

Konečná, B. *Sociální služby pro seniory na Opavsku*. Ostrava: FF OU, 2010.

Králová, J., Rážová, E. *Sociální služby a příspěvek na péči 2008: komentář, právní předpisy*. Olomouc: ANAG, 2008.

Malíková, E. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. Praha: Grada Publishing, 2011.

Matoušek, O. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Praha: Portál, 2007.

Nešporová, O., Svobodová, K., Vidovičová, L. *Zajištění potřeb seniorů s důrazem na roli nestátního sektoru*. Praha: VÚPSV, 2008.

Průša, L. *Efektivnost sociálních služeb: vybrané prvky a aspekty*. Praha: VÚPSV, 2007.

Průša, L. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha: ASPI, 2007.

Průša, L. *Sociální služby - srovnání ČR a EU*. Praha: Centrum sociálních služeb, 2008.

Rheinwaldová, E. *Novodobá péče o seniory*. Praha: Grada Publishing, 1999.

Vohralíková, L., Rabušic, L. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Praha: VÚPSV, Výzkumné centrum Brno, 2004.

Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách v platném znění.

Kontakt:

Ing. Renáta Halásková, Ph.D.
Ostravská univerzita, Filozofická fakulta
Katedra psychologie a aplikovaných sociálních věd
Reální 5, 701 03 Ostrava
Email: renata.halaskova@osu.cz

Výzkumná oblast – sociální práce ve zdravotnictví

Iva Kuzníková¹, Zuzana Vontorová

Abstrakt

Aktuálnost problematiky sociální práce ve zdravotnických zařízeních, chápané jako součást komplexní péče o pacienta/klienta, je dokládána jak mezinárodními snahami o holistické přístupy, mezioborovým prolínáním sfér zdravotnictví a sociálních věcí, tak i zájmem o studium v bakalářském oboru Zdravotně sociální pracovník.

Problematika vykonávání sociální práce ve zdravotnictví v ČR je zpracovávána v rámci specifického vysokoškolského výzkumu realizovaného na Fakultě sociálních studií OU, v projektu s názvem: *Podmínky pro výkon profese sociální práce v resortu zdravotnictví v České republice*.

Příspěvek autorek informuje o aktuální situaci, která vedla k formulaci výzkumného záměru, o cílech výzkumného projektu a o struktuře výzkumné situace. Pro ilustraci nabízí předběžné výstupy z kvantitativního šetření provedeného řešitelkou projektu v měsících červenec – září 2011.

Klíčová slova: Sociální práce. Zdravotnické zařízení. Zdravotně sociální pracovník. Multidisciplinární tým. Výzkumné strategie.

Poznámka: Vznik příspěvku je spjat s projektem Studentské grantové soutěže Ostravské univerzity v Ostravě s názvem: *Podmínky pro výkon profese sociální práce v resortu zdravotnictví v České republice*.

Abstract

The issue of social work in health care (understood as part of the comprehensive care of patients / clients) is actual nowadays. The topicality of the issue is confirmed by international efforts of holistic, interdisciplinary blending spheres of health and social affairs, and interest in the field of study of Medico Social worker.

The issue of carrying out social work in health care in the CR is processed as a specific academical research conducted at the Faculty of Social Studies, University of Ostrava, in the project entitled: *Conditions for the implementation of the profession of social work in the health sector in the Czech Republic*.

The author informs about the current situation, which led to the formulation of the research project. Objectives of the research project and the structure of the research situation.

Keywords: Social work. Health care facilities. Medico Social Worker. Research strategie.

1. Úvod

Cílem příspěvku je představit projekt specifického vysokoškolského výzkumu Ostravské univerzity v Ostravě pro rok 2011 s názvem „Podmínky pro výkon sociální práce ve zdravotnictví“. Příspěvek přiblíží výzkumnou oblast sociální práce ve zdravotnictví, věnuje se nejen vymezení pojmů, ale také stručně informuje o aktuální situaci.

Vzhledem k časovému rozložení projektu a jeho výzkumných částí zatím v textu nelze uvést ucelenou prezentaci dílčích výzkumů a jejich výsledků, včetně podrobného seznámení s hypotézami a interpretacemi² kvantitativní části. Přesto v závěru textu uvádíme předběžná zjištění kvantitativní části projektu, alespoň pro ilustraci zkoumané situace.

2. Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je porozumět specifickým sociální práce ve zdravotnických zařízeních v České republice.

Specifika jsou zastoupena především: potřebou mezioborové spolupráce, krátkodobým poradenstvím (poradenstvím omezeným na dobu hospitalizace pacienta), potřebou znalostí o všech aspektech nemocí a tělesných postižení (z důvodů nemoci či postižení nejsou vždy pacienti schopni identifikovat problém a podílet se na plánování řešení se sociálním

¹ Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociálních věd.

² Proces ověřování hypotéz a hledání významných vztahů ještě není dokončen (sběr dotazníků byl ukončen dne 15. 9. 2011)

pracovníkem). Primárně se pacient obrací především na ošetřující lékaře a sestry, ne na sociálního pracovníka. Proto se klientem, který žádá o pomoc často stává i rodina či významné blízké osoby pacienta. Sociální pracovníci ve zdravotnictví jsou obecně spojováni především s plánováním propuštění klienta ze zdravotnického zařízení.³

S ohledem na hlavní výzkumný cíl byly stanoveny dílčí cíle výzkumu, jimiž jsou: Zmapování a popis podmínek ovlivňujících činnosti sociálních a zdravotně sociálních pracovníků (dále jen SP/ZSP) v resortu zdravotnictví.

Zmapování existujících rozdílů v dosaženém vzdělání SP/ZSP v resortu zdravotnictví a v cílových skupinách klientů.

Skrze interpretace sociálních pracovníků nalézt specifika v oblasti užívání metod sociální práce při výkonu povolání a postavení sociálních pracovníků ve zdravotnických týmech.

3. Nástin problematiky

Kapitola 3 stručně informuje o východiscích a obecně o aktuální situaci, která nás motivovala k formulaci výzkumného záměru. Dále o významu sociální práce v resortu zdravotnictví a smyslu spolupráce v mezioborových týmech. Rovněž seznamuje s použitými pojmy.

Sociální problémy klientů / pacientů jsou podobné těm, kterým čelí klienti sociálních pracovníků mimo resort zdravotnictví. Přesto má toto odvětví sociální práce svá specifika (viz kapitola 2).

Mnohé sociální problémy jsou se zdravotním stavem úzce provázány, ať už jsou důsledkem zdravotního stavu anebo naopak. Jak víme z oborů sociální lékařství a veřejné zdravotnictví, zdravotní stav obyvatelstva není pouhým důsledkem biologických faktorů, ale převážně jej ovlivňují ekonomicko-sociální faktory, zdravotní chování jedinců, environmentální, psychologické či behaviorální faktory. Úkolem sociálního pracovníka je využít podílu psychosociální sféry na nemoc (*sickness*)⁴ k lepší adaptaci, překonání obtíží, motivaci k léčbě a spolupráci a konečně ke kvalitnějšímu životu.

Komplexnost zdravotní péče v medicínských oborech vyžaduje propojení spolupráce odborného týmu, do kterého patří i sociální a zdravotně-sociální pracovník (dále jen „SP/ZSP“). Důležitost jeho role a jeho bezpodmínečná přítomnost v různých typech zdravotnických zařízení je např. podle Badawiho (1990), Cowlesové (2006), Adkinsové (2008) či českých autorek Janečkové, Hnilicové (2009) ve vyspělých zemích zřejmá. Zejména z důvodu předpokládaného zvyšování nákladů na poskytovanou zdravotní péči je cílená prevence a mírnění negativních sociálních důsledků nemocí prostřednictvím profese sociální práce ve zdravotnictví nezastupitelná.

Hnilicová (2009) potvrzuje současný trend nárůstu nákladů na zdravotní péči, snahy o jejich regulaci prostřednictvím podpory rozvoje primární péče, preventivních programů, zkracování doby hospitalizace a rozvoj tzv. návazných segmentů (následná péče, rehabilitace, paliativní péče atd.). Je zdůrazňován význam nadresortních politických opatření, která

³ Uvedená specifika jsou modifikována podle Adkins, E., A. (2008:69-70).

⁴ Parsons (In Siegrist, 1988) rozdělil systémový přístup pojetí zdraví a nemoci. Zdraví a nemoc je systém složitých dějů, v němž se subsystémy fyzický, psychický a sociální tvoří vzájemně mezi sebou a vyvolávají změny v ostatních subsystémech.

A) ILLNESS – oblast individuální = subjektivní pocit člověka, jak se cítí

B) DISEASE – oblast medicínská = definice odchylky od objektivizovaných somatických norem

C) SICKNESS – oblast sociální = porucha schopnosti plnit společností očekávané role, sociální úkoly. (snížení výkonnosti) – stav není provázen negativními sankcemi (nemoc není úmyslem vyhnout se povinností)

Došlo k posunu chápání nemoci jako projevu dysfunkční interakce mezi biologickými a psychickými funkcemi individua, přírodou a sociálním prostředím, ve kterém člověk žije.

prokazatelně ovlivňují vzájemně propojené oblasti zdraví obyvatel a ekonomického vývoje. V souvislosti s aktuální hospodářskou situací, která je celosvětově pojmenovaná jako „hospodářská krize“ se stává velmi naléhavá potřeba hledat odpovědi na otázky, jak zvládat mechanismy působící na změny ve zdraví během i po období hospodářské recese. Benner (In Mareš, 2009:119) nabízí tyto mechanismy působící v období hospodářské recese:

„1. Snížené příjmy jsou příčinou obtížně dostupné části zdravotní péče, 2. Lidé jsou vystaveni výraznému stresu (pocitů ohrožení, ztráty jistot, organismus reaguje na stres psychofyzilogickými změnami – kardiovaskulární nemoci, menší odolnost vůči infekcím a malignitám, alergie, anxieta), 3. Zhoršují se sociální vztahy v rodině a nejbližším okolí, ubývá kvalitní sociální opory, 4. Zátěžové situace jedinci řeší maladaptivním chováním (abúzus návykových látek, ale i jídla – obezita), 5. Zaměstnavatelé se uchylují k úsporám (neinvestují do oprav, údržby, zhoršené pracovní podmínky), 6. Stoupá pracovní stres (hrozba propuštění ze zaměstnání).“ Uvedené změny nemívají okamžitý zdravotní dopad, uvádíme je zde zejména pro zdůraznění potřeby preventivního působení sociálních a zdravotnických pracovníků na zdraví populace prostřednictvím psychosociální pomoci, podpory a poradenství.

Dlouhodobé rozdělení resortů práce a sociálních věcí a zdravotnictví u nás (Vurm, 2007, Drábek, 2011), stojí v protikladu k mezinárodním snahám o pozitivní a holistické přístupy, o mezioborové prolínání těchto sfér. I proto jsou v centru pozornosti plánované systémové změny v oblasti dlouhodobé péče.⁵ Jak uvádí Doc.MUDr. Iva Holmerová, Ph.D. „Zdravotně sociální péče je péčí na rozhraní mezi sociálním a zdravotním sektorem. V některých případech nemůžeme přesně říci, co je péče zdravotní a kdy se již jedná o péči sociální. V současné době je poskytování dlouhodobé zdravotní a sociální péče systémově nedostatečné, neboť v naší republice je z větší míry uplatňován tzn. Model akutní péče, který v dostatečné míře nepokrývá zdravotní a sociální potřeby u klientů, zejména u starších a chronicky nemocných“ (MPSV, 2010).

I přes výše uvedené skutečnosti je podle Markové (2009) činnost sociálních pracovníků ve zdravotnictví u nás občas označována jako neproduktivní zátěž, „ačkoliv poskytované sociální služby představují výkony, které mají nejen přímý zdravotní, ale i ekonomický dopad“.

Rovněž z předběžných zjištění kvalitativní výzkumné části prezentovaného projektu vyplývá, že práce sociálního pracovníka ve zdravotnickém zařízení bývá zaměstnavateli nedoceňována. Přitom zdravotnické zařízení je jedním z míst, kde si mnoho klientů / pacientů a jejich blízkých osob uvědomí, že nemoc způsobila mnohé životní komplikace, a to nejen zdravotního či psychického, nýbrž i sociálního charakteru. Absence sociálních pracovníků ve zdravotnických zařízeních bývá nahrazována úsilím lékařů či sester, kteří přebírají role sociálního pracovníka. Na nedostatek sociálních pracovníků v našich nemocnicích poukazuje dlouhodobá a narůstající vysoká poptávka (Beránková, 2001) po odborné sociální pomoci a její nedostatečné uspokojení ze strany pracovníků z důvodů časového omezení a nízkých kapacit.

V praxi tak dochází k vysokému pracovnímu zatížení SP / ZSP ve zdravotnictví (podrobněji In Kuzníková, 2011)⁶, což je mimo jiné dáno i nárůstem klientů s onemocněními srdečně-cévními, metabolickými, onkologickými, závislostmi, pohybovými aj.

3.1 Podmínky ovlivňující činnosti SP/ZSP v resortu zdravotnictví

⁵ Dostupné [online] na <<http://www.mpsv.cz/cs/9906>>

⁶ Při volbě výzkumného tématu vycházíme ze zjištění provedených řešitelkou v průběhu roku 2009 o počtu sociálních / zdravotně sociálních pracovníků ve 27 náhodně vybraných lůžkových zdravotnických zařízeních v České republice ve vztahu k počtu lůžek v daném zařízení, dále k údajů o počtu pracovníků ve zdravotnictví v ČR (ÚZIS, 2010).

Pokud souhlasíme s tezí, že sociální práce není terapií, ale pomocí (srov. Zastrow, 1995:46, Matoušek, 2008:11, Navrátil, 2000:6.), je smysluplné hledat odpověď na otázku: Jaké má SP / ZSP ve zdravotnictví podmínky pro aplikaci různorodých forem pomoci, kterými sociální práce disponuje?

Na odlišné podmínky SP reagují autoři Grant a Johnson (2005) přístupem, nazvaným „Pokročilá multi systemická praxe“ (dále AMS), který zahrnuje různorodé teorie a modely využívané v oboru sociální práce. Jde o „holistický, integrující, ekologický přístup založený na nejnovějších empirických důkazech“. Je perspektivou respektující propojení osobní roviny s veřejnými otázkami a prostředím. Je inspirován Millsovou koncepcí pro porozumění vztahů mezi jedincem, jeho každodenním životem a multi systemickým prostředím (Mills, 1959 in Grant, Johnson, 2005) a byl jedním z východisek při plánování výzkumu. V souladu s aktuální problematikou nastíněnou v kapitole 3, je zmíněná koncepce vhodným teoretickým zázemím, jež nabízí inovace přizpůsobující se člověku v dnešní společnosti a perspektivy jak pracovat s klienty – resp., které modely práce použít při intervenci s konkrétním klientem. AMS předpokládá kompetence sociálního pracovníka využít nabyté znalosti a dovednosti a aplikovat je tak, aby byl schopen identifikovat vhodné přístupy pro práci s klienty. Ve kvalitativní části výzkumu, jehož předmětem jsou interpretace metod sociální práce ve zdravotnictví sociálními pracovníky, budou vytvořeny kategorie a znaky, které podlehnou analýze a povedou ke zjištění, zda lze uvedený přístup využít i v praxi sociálních pracovníků ve zdravotnictví u nás (Grant, Johnson, 2005, Kuzníková, 2011).

Pro kvantitativní studii bylo nutné předem vymezit a definovat podmínky pro výkon sociální práce. V kvantitativní studii se opíráme o vymezení podmínek dle Cowles (2006), které byly částečně modifikovány za účelem aplikace výzkumu na české prostředí a rozděleny do tří oblastí⁷, jsou jimi:

1. *Oblast organizačních podmínek ve zdravotnickém zařízení* (Barták, 2010, Koubek, 2005, Kuzníková, 2011) zastoupena: vzděláním, postavením pracovníků v organizační struktuře, finančním ohodnocením, pracovní zátěží, pracovními podmínkami.
2. *Oblast podmínek daných klientelou* (Shulman, 1999, Cowles, 2006, Matoušek, 2008, Kuzníková, 2011) zastoupena: činnostmi na mikro, mezo a makroúrovni⁸ s jednotlivcem jako klientem, rodinou jako klientem, skupinou jako klientem, komunitou jako klientem, charakteristikou cílové skupiny klientů.
3. *Oblast podmínek daných komunitou* (Hartl, 1997, Gojová, 2006): nabídka služeb saturující potřeby komunity.

3.2 Metody sociální práce ve zdravotnictví

Za účelem vymezení metod sociální práce se obracíme na literaturu vydanou mezinárodní asociací sociálních pracovníků (NASW), (Mattaini, 2004, 2008). V rámci intervencí zaměřených na jednotlivce, rodiny, skupiny či komunity lze vymezit metody jako: způsoby jak dosáhnout cíle, případně jako plánování a realizace dosažení cíle skrze postupy podložené teoretickými východisky.

3.3 Sociální pracovník v multidisciplinárním týmu

⁷ Uvedené oblasti jsou ve výzkumu opřeny o aktuální literaturu z oborů: management lidských zdrojů, ekonomika zdraví, sociální práce, aplikovaných na specificky české prostředí a prostředí zdravotnických organizací.

⁸ Pro potřeby dotazníkového šetření byly uvedené oblasti modifikovány podle NASW (národní asociace sociálních pracovníků)

Spolupráci v týmu vymezuje například Beder (2006:6) jako „komplexní a dynamický proces, kdy dva a více pracovníků poskytuje pomoc a služby klientům či členům rodiny klienta“. Funkční tým je schopen shody v plánování řešení pacientových problémů a potřeb, členové si předávají relevantní informace, týmová spolupráce zahrnuje vzájemné učení, plánování intervencí, shodu v etických rozhodnutích. Členové týmu jsou schopni delegovat úkoly a zodpovědnost, hodnotit výsledky spolupráce (srov. Solheim, 2007). Při nedostatečně intenzivním kontaktu mezi lékařem a sociálním pracovníkem nejsou vždy oba vzájemně dostatečně informováni o své činnosti při řešení problémové situace klientů. Přesto dochází k překonávání komunikačních bariér mezi odborníky jednotlivých profesí a týmová práce se stává samozřejmou a nepostradatelnou i v České republice.

4. Design výzkumu

Výzkum „Podmínky pro výkon sociální práce v rezortu zdravotnictví v České republice“, jehož výzkumnou oblastí je sociální práce ve zdravotnictví, je realizován jako kombinovaný, paralelní (simultánní) výzkum. Rozhodnutí zvolit kombinovaný výzkum, který umožňuje paralelní sběr dat v určitém čase je dáno jednak omezenou délkou trvání specifického vysokoškolského výzkumu a rovněž snahou výzkumného týmu získat komplexní údaje. Plán výzkumu byl vytvářen ve shodě s Newtonem (2007:52) „...kvantitativní a kvalitativní přístupy, paralelně používané v jedné studii, se snaží posílit výsledky studie a výhody jednoho přístupu mohou kompenzovat nedostatky druhého.“

Smysl výzkumu tkví v odhalení dosud nezmapované problematiky specifík profese sociální práce v resortu zdravotnictví v ČR. Pomocí kvantitativních metod jsou posuzovány předem vymezené podmínky⁹ ovlivňující činnosti sociálních pracovníků ve zdravotnictví (viz kapitola 3.1). Kvalitativní výzkumné metody jsou zvoleny ke zjišťování užívaných metod sociální práce ve zdravotnictví a postavení sociálních pracovníků v multidisciplinárním týmu.

Z důvodu dosud neprobádané oblasti sociální práce ve zdravotnictví v českém prostředí byly výzkumné metody zvoleny jak na základě paradigmatu pozitivistického (je východiskem pro kvantitativní část výzkumu – měření, sběr dat a informací o objektivní realitě), tak paradigmatu fenomenologického (je východiskem pro kvalitativní část výzkumu – umožňuje porozumět interpretacím metod sociální práce a interpretacím postavení v multidisciplinárním týmu sociálními pracovníky). (Srov. Denzin, Lincoln, 2005, Newton, Rudestam, 2007, Engel, Schutt, 2009).

4.1 Výzkumná témata

Oblast výzkumu – sociální práce ve zdravotnictví, byla pro účely projektu rozpracována do tří témat:

Výzkumné téma I. *Podmínky pro výkon profese sociální práce v resortu zdravotnictví* řeší obecnou výzkumnou otázku: Jak vybrané podmínky ovlivňují činnosti sociálních pracovníků ve zdravotnictví? Předmětem výzkumu jsou data a informace týkající se podmínek výkonu sociální práce ve zdravotnictví, jejichž popisu slouží metody deskriptivní statistiky. Hlavní hypotéza zněla „zda podmínky reprezentované organizačními podmínkami zdravotnického zařízení, podmínkami danými klientelou a komunitou, ovlivňují profesionální činnosti sociální práce v závislosti na kvalifikaci sociálních pracovníků ve zdravotnictví“.

Výzkumné téma II. *Metody sociální práce ve zdravotnictví* vede ke zodpovězení obecné výzkumné otázky: Jaké jsou metody sociální práce ve zdravotnictví v ČR? Vzhledem k tomu,

⁹ Modifikováno podle Cowles (2006)

že dosud není v odborné literatuře popsáno jaké metody sociální práce jsou aplikovány ve zdravotnictví u nás, byl zvolen kvalitativní výzkum opírající se o konstruktivistické paradigma. Prostřednictvím uvážlivě zvolené metody zakotvené teorie jsou zaznamenávány interpretace objektů výzkumu, které posléze budou sloužit k tvorbě dat. Vzhledem k obsáhlosti tématu a potřebě ověřování vlastních konstrukcí ve výzkumném cyklu, budou do termínu ukončení projektu formulovány pouze předběžné výstupy. Tyto budou sloužit k dalšímu bádání vymezeného tématu a formulací závěrů a hypotéz v souladu se zvolenou výzkumnou metodou.

Výzkumné téma III. *Multidisciplinární tým ve zdravotnictví* směřuje ke zodpovězení otázky: Jak zdravotně sociální a sociální pracovníci zdravotnických zařízení interpretují své postavení v rámci multidisciplinárního týmu? Toto téma je v projektu samostatně zpracováno kvalitativní výzkumnou strategií - metodou terénního výzkumu, jehož předmětem jsou interpretace multidisciplinárního týmu ve zdravotnictví.

Všechny obecné otázky jsou dále rozpracovány do dílčích – specifických výzkumných otázek.

4.2 Objekt výzkumu, užití výzkumné techniky

Objektem výzkumu jsou sociální pracovníci a zdravotně sociální pracovníci lůžkových zdravotnických zařízení na území České republiky.

Byl zvolen úplný / absolutní výběr objektů výzkumu¹⁰, z toho důvodu, že celkový počet jednotek byl časově i organizačně zvládnutelný. Ze seznamu Registru zdravotnických zařízení České republiky¹¹ byla vyloučena lázeňská a ambulantní zařízení (tzv. zařízení primární péče), a byl tak vytvořen seznam lůžkových zdravotnických zařízení v České republice.

Zdravotnická zařízení byla kontaktována telefonicky, emailem, osobně a obeslána dotazníky určenými sociálním, zdravotně sociálním pracovníkům, případně sociálním sestřám.

Sběru dat předcházela pilotní studie (realizována v lůžkových zdravotnických zařízeních na území města Ostrava) a dvojitá kontrola vkládaných dat v programu EpiData 3.1. Poté byl zahájen sběr dat v termínu VI. – IX./2011.

Pro účely kvalitativních studií si každý výzkumník vymezil objekt výzkumu v souladu se zvolenou výzkumnou metodou a s cíli.

Pro kvalitativní část výzkumu řešící výzkumné téma II., byli osloveni sociální a zdravotně sociální pracovníci akutních lůžkových zdravotnických zařízení. Užitou technikou sběru dat jsou nestandardizovaná interview realizována za stejných podmínek, z nichž je pořízen zvukový záznam. Hlavním kritériem pro výběr respondentů byla aktuální praxe sociálního či zdravotně sociálního pracovníka v lůžkovém zdravotnickém zařízení.

Pro kvalitativní část výzkumu řešící výzkumné téma III., byli osloveni sociální a zdravotně sociální pracovníci lůžkových zdravotnických zařízení, kteří souhlasí s tvrzením, že pracují v multidisciplinárním týmu. Sběr dat je zde organizován formou semi-strukturovaného rozhovoru, je doplněn o vyplňování záznamových archů a pozorování.

¹⁰ Cenzus byl zvolen mj. zejména pro svou reprezentativitu (srov. Miovský, 2010:24, Reichel, 2009:77, Newton, Rudestam, 2007:27 aj.)

¹¹ Dostupné online na <http://www.uzis.cz>

4.3 Předběžné výstupy kvantitativní části výzkumu

Přestože práce na projektu stále probíhají, můžeme nabídnout základní informace o získaných datech¹² v kvantitativní části výzkumu řešící výzkumné téma I. (viz kap. 4.1).

Považujeme však za podstatné přiblížit některá zajímavá zjištění a pro ilustraci nabízíme tabulky¹³ s popisnou statistikou:

Významnou definovanou organizační podmínkou (viz kap. 4.1), která ovlivňuje práci SP/ZSP ve zdravotnických zařízeních je samozřejmě: 1) *dosažené odborné vzdělání* (vzdělání v oboru sociální práce):

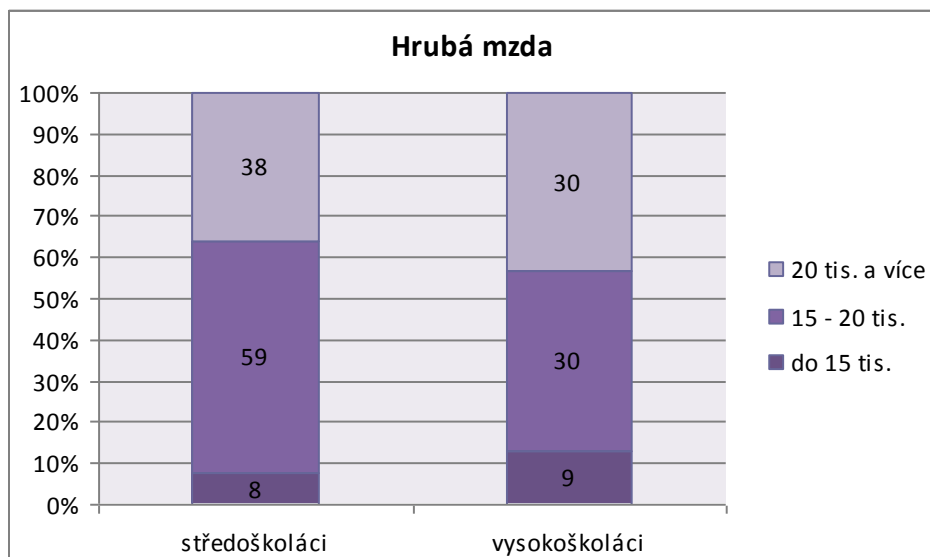
Vzdělání	%
SŠ	32,90
VOŠ – Dis	27,37
VŠ – Bc	17,88
VŠ – Mgr.	21,23
VŠ – Ph.D.	0,56
Neuvedeno	0
Celkem	100,00

Vzdělání v oboru	počet	% ze 179
Studijní obor sociální práce	123	68,72
Studijní obor zdravotně sociální pracovník	33	18,44
Kvalifikační kurz MZ ČR zdravotně sociální pracovník	63	35,20
Studijní obor všeobecná zdravotní sestra	36	20,11
Studijní obor oše.péče v geriatrii	5	2,79
Studijní obor oše.péče v psychiatrii	0	0,00
Studijní obor oše.péče v pediatrii	2	1,12
Studijní obor pedagogika a psychologie	8	4,47
Studijní obor vychovatelství	3	1,68
Jiné	30	16,76

Také nás zajímal vztah mezi dosaženým vzděláním a 2) *finančním ohodnocením* SP/ZSP ve zdravotnických zařízeních. Rozdíl v hrubé mzdě mezi respondenty podle vzdělání zjištěn nebyl. (Pozn.: délka praxe ve vztahu k uvedenému bude rovněž podrobena analýze)

¹² Ze 289 zdravotnických zařízení nám bylo zpět zasláno 231 dotazníků. Některé však nebyly kompletně vyplněny, případně byly zaslány zpět s komentářem, že v daném zdravotnickém zařízení sociální pracovník nepracuje. Analýze bylo podrobeno celkem 179 vyplněných dotazníků.

¹³ Zdroj: Autorka, 2011

Zajímal nás výkon sociální práce v privatizovaném sektoru, respektive 3) *zdroje financování zdravotnických organizací*:

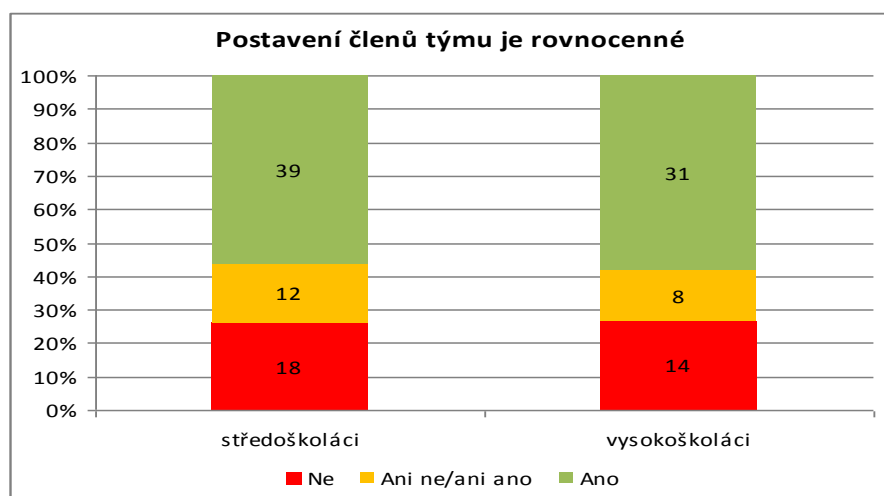
Financování	%
Z veřejných zdrojů	79,33
Ze soukromých zdrojů	20,11
Neuvedlo	0,56
Celkem	100,00

A z oblasti podmínek daných klientelou jsme se zaměřili zejména na 4) *pracovní činnosti SP/ZSP* u konkrétní cílové skupiny klientů, přičemž za nejčastější byly respondenty označeny následující:

Pracovní činnosti	Denně nebo 2-3x týdně (% ze 179)
1. se seniory se sníženou soběstačností	76%
2. s onkologicky nemocnými, umírajícími	36%
3. s těžce nemocnými, postiženými natrvalo úrazem či nehodou, hromadným neštěstím či katastrofou a „chronickými pacienty“	50%
4. se ženami a dětmi (gynekologicko-porodnické a novorozenecké kliniky apod., mimo kojenecké ústavy)	8%
5. s dětmi	16%
6. s rodinami (nejen dětí)	70%
7. se závislými na návykových látkách	22%
8. s duševně nemocnými	35%
9. s minoritami? (s cizinci, lidmi bez přístřeší aj.)	27%
10. s osobami, které poskytují sexuální služby	1%
11. s pacienty na klinických pracovištích (transplantační centra, neurologie, chirurgie, ortopedie, traumatologie, interna, dialyzační jednotky aj. výše neuvedené)	34%
13. s širším prostředím lidí, kteří sdílí společné problémy, zájmy, hodnoty	9%
12. se skupinami	2%

V závěru nabízíme náhled na zodpovězení otázky, jaké je zapojení SP/ZSP do mezioborového týmu? Nebyl zjištěn významný rozdíl v zapojení do mezioborového týmu mezi středoškoláky (SŠ) a vysokoškoláky (VŠ, včetně Bc.). Do mezioborového týmu je zapojeno 74% středoškoláků a 78% vysokoškoláků.

Oproti našim předpokladům nebyly nalezeny statisticky významné rozdíly v hodnocení postavení v mezioborovém týmu mezi SŠ a VŠ. Jako rovnocenné je hodnotí 56% středoškoláků a 58% vysokoškoláků, nicméně nezanedbatelné procento respondentů hodnotí své postavení mezi členy týmu jako nerovnocenné (viz graf):

5. Závěr

Príspevek měl za cíl informovat o výzkumném záměru Specifického vysokoškolského výzkumu Ostravské univerzity v Ostravě a informovat o oblasti výzkumu - sociální práci v resortu zdravotnictví v České republice. Konečné interpretace kvantitativní studie budou zájemcům k dispozici v příštím roce a v kombinaci s výstupy analýz kvalitativních částí výzkumu nabídnou ucelený pohled na specifika sociální práce ve zdravotnictví u nás.

Věříme, že dosavadní práce na projektu přispěje k podpoře prestiže oboru sociální práce ve zdravotnictví, a že bude vytvořena báze pro další badatelskou činnost v této oblasti.

Literatura:

- Adkins, E., A. in Karls, J., M., Wandrei, K., E. *Person in environment system*. USA, Washington DC: NASW, 2008.
- Badawi, M. *Social Work Practice in Health Care*. 1st ed. Cambridge (GB): Woodhead-Faulkner, 1990.
- Beder, J. *Hospital social work, the interface of medicine and caring*. USA, New York: Tylor and Francis group, LLC, 2006.
- Beránková, I. *Sociální pracovník a hospitalizovaný pacient – pohled na sociální práci v nemocnici v ČR a ve Finsku*. Diplomová práce. Ostrava: Ostravská univerzita, 2001.
- Cowles, L., A., F. *Social work in the health field. A care perspective*. USA, NY: The Haworth Social Work Practice Press, 2006.
- Denzin, N., Lincoln, Y., S. eds. *The SAGE handbook of qualitative research*. USA, CA: SAGE, 2005.
- Drábek, J. *Konference Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, Dlouhodobá péče v České republice*. Časopis sociální služby, 2011.
- Engel, R., J., Schutt, R. K. *The practice of research in social work*. 2nd ed. USA, CA: SAGE, 2009.
- Gojová, A. *Teorie a modely komunitní práce*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2006.
- Grant, G., Johnson, J., L. *Medical social work*. USA, Boston: Pearson Education, Inc., 2005.
- Hartl, P. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1997.
- Janečková, H., Hnilicová, H. *Úvod do veřejného zdravotnictví*. Praha: Portál, 2009.
- Kuzníková, I. a kol. *Sociální práce ve zdravotnictví*. Praha: Grada, 2011.
- Mareš, J., Hodačová, L., Býma, S. *Vybrané kapitoly ze sociálního lékařství*. Praha: Karolinum, 2009.
- Marková, V. *Mezinárodní konference Sekce zdravotně sociální ČAS*. 23.10.2009 [online]. [cit 2010-04-04] Dostupné na <<http://www.cnna.cz/sekce-a-regiony/19>>.
- Mattaini, M., A., *Clinical practice with individuals*. USA, Washington, DC: NASW Press, 2004.
- Mattaini, M., A. *Clinical intervention with families*. USA, Washington, DC: NASW Press, 2008.
- Matoušek, O. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2008.
- Miovský, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2010.
- Navrátil, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. 1.vyd. Brno: Marek Zeman, 2000.
- Newton, R., R., Rudestam, K., E. *Surviving your dissertation*. 3rd ed. USA, CA: SAGE, 2007.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009.
- Siegrist, J. *Medizinische Sociologie*. 4, völlig neu bearbeitete Auflage. München – Wien – Baltimore. 1988.

- Severová, J. *Sociální práce ve zdravotnictví*. 11. 9. 2005 [online]. [cit 2011-06-06] <<http://www.zdn.cz/clanek/sestra/socialni-prace-ve-zdravotnictvi>>.
- Shulman, L. *The Skills of Helping Individuals, Families, Groups and Communities*. Belmont: Thomson Learning, 1999.
- Solheim, K., Multidisciplinary teamwork in US primary health care, In *Social science and medicine*. Elsevier: 2007.
- ÚZIS, (2010). Aktuální informace č.65/2010: Pracovníci ve zdravotnictví k 31.12.2009. [online]. [cit. 16.11.2010] Dostupné na <<http://www.uzis.cz/rychle-informace/pracovnici-zdravotnictvi-31-12-2009>>.
- Vurm, V. a kol. *Vybrané kapitoly z veřejného a sociálního zdravotnictví*. Praha: Triton, 2007.
- Zastrow, Ch. *The practice of Social Work*. USA, CA: Brooks/Cole Publishing Co., Pacific Grove, 1995.

Kontakt:

Mgr. Iva Kuzníková
Ostravská univerzita
Fakulta sociálních studií OU
Katedra sociálních věd
Fráni Šrámka 3
709 00 Ostrava
iva.kuznikova@osu.cz

Role spirituality/religiozity v životě seniorů: dva příklady výzkumu v českém prostředí

Věra Suchomelová¹

Abstrakt

Článek se zabývá tématem spirituality a religiozity ve stáří jako předmětu výzkumu. Věnuje se vztahu spirituality a religiozity ke zdraví a pocitu životní spokojenosti seniorů a otázce (ne)linearity religiozního vývoje během života na základě aktuálních zahraničních studií. Představuje dva příklady výzkumu role spirituality resp. religiozity v životě českých (jihočeských) seniorů. Kvantitativní studie Otázka příspěvku religiozity/spirituality ke kvalitě života českých seniorů vychází z analýz Evropan Value Study z let 1991 a 2008. Kvalitativní výzkum realizovaný v rámci disertační práce mapuje prostřednictvím třiceti rozhovorů význam spirituality a religiozity pro dobrého stáří jihočeských seniorů. Tento výzkum je v současnosti řešen. Z obou výzkumů pak vyplývá řada otázek pro praxi pomáhajících profesí.

Klíčová slova: spiritualita, religiozita, religiozní vývoj, spirituální potřeby, kvantitativní studie, kvalitativní studie

Abstract

The paper deals with the topic of spirituality and religiosity in the life of elderly people. On the basis of foreign studies it is devoted to the relationship between spirituality and religiosity on one hand and health and life-satisfaction on the second hand. Furthermore, the question of non-linear development of religiosity during the life is discussed. Two research approaches of the influence of spirituality (religiosity respectively) in the life of seniors in the Czech Republic (South Bohemia) are presented. In the frame of the research *European Value Study* performed in the years 1991 and 2008 a quantitative analysis called "Age, generational and cultural context of religiosity/spirituality and its contribution to the quality of the life of Czech seniors" was presented. The qualitatively oriented research has been realized in the frame of Ph.D. thesis and the influence of spirituality and religiosity on well-being in old age has been studied. Data were obtained on the bases of 30 interviews with Czech seniors. The results of both researches induce many new questions for the people working in helping professions.

Keywords: spirituality, religiosity, development of religiosity, spiritual needs, quantitative research, qualitative research.

1. Úvod:

„Ale...fakt je, že ta víra člověku v téhle těžkej situaci, kterou prožíváme, opravdu pomáhá, že je to teda všechno k unesení a nebo... k doufání, že se to třeba v lepší obrátí.“ (žena, 86 let)

Stárnutí v současné západní společnosti je bezpochyby proces plný výzev. Většina stárnoucích lidí totiž neřeší základní existenční, ale existenciální otázku: kam směřovat svůj život, jak si uchovat sebeúctu ve světě spotřeby a překotně se vyvíjejících technologií, pocit užitečnosti, místo ve společnosti a ne na jejím okraji, jak naplnit smysluplně svůj čas, jak si uchovat vědomí důstojnosti třeba i v době maximální závislosti na druhých lidech. Lidé jsou víc než kdy v minulosti postaveni před otázkou, jak s poměrně dlouhým obdobím života ve stáří naloží, jak se vyrovnají s prodlužující se dobou opotřebením organismu, úbytkem schopností a ztrátou svých blízkých.

Duchovní dimenze může být cenným zdrojem na cestě směřování vlastního života, zachování naděje, sebeúcty a pocitu užitečnosti v životním období přinášejícím mnohé tělesné i duševní deficity. Spiritualita resp. religiozita jsou v posledních letech velmi častým zdrojem výzkumného zájmu. (Ruhland 2008, Fürst et. al 2003, Křivohlavý 2006, Koenig, McCullough a Larson 2000). Výsledky zahraničních studií ukazují na výrazně pozitivní význam spirituality a religiozity v zátěžových obdobích lidského života, za které lze považovat i samo

¹ Teologická fakulta Jihočeské univerzity, katedra pedagogiky, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice
v.suchomelova@centrum.cz

období stárnutí a stáří. Je ale otázkou, nakolik lze závěry studií, probíhající v jiném socio – historicko - kulturním prostředí angloamerických či německých zemí, vztahovat na české prostředí. Vzhledem k minimálním zdrojům z českých výzkumných pramenů, které se zabývají otázkou spirituality resp. religiozity českých seniorů, uvedu v první části článku přehled závěrů některých zahraničních studií. Další část pak bude věnována kvantitativní a kvalitativní studii, které zkoumají otázku role spirituality/spirituality v životě českých (resp. jihočeských) seniorů. Kvantitativní studie pracuje mimo jiné s hypotézou, že vyšší míra spirituality/religiozity vede k vyšší spokojenosti ve stáří. K ověření této hypotézy byly využity data EVS ze dvou vln šetření: 1991 a 2008. Do určité míry navazující kvalitativní studie, která je v současné době realizována v rámci disertační práce autorky, si klade za cíl popsat podmínky, za jakých podmínek spiritualita resp. religiozita přispívá pocitu spokojenosti ve stáří.

2. Spiritualita a religiozita stáří jako předmět výzkumu

Otázka religiozního vývoje a zejména vztah religiozity popř. spirituality a kvality života jsou bezesporu tématy v zorném poli současného výzkumného zájmu (Ruhland 2008). Přestože religiozita a spiritualita nejsou totožné pojmy, lze je chápat také jako dva vzájemně provázané koncepty: religiozitu jako hledání významu ve způsobech vztažených k posvátnu a spiritualitu jako hledání posvátna (Pargament 1997 in Coleman et al. 2004). Tuto souvislost nabízí i Steinmann (2008)², který vidí styčnou oblast obou pojmů v tzv. zvnitřnělé, tedy spirituální religiozitě. Ruhland (2008) nabízí v tomto případě zdvojený pojem religiozita/spiritualita, který bude používán i zde.

2.1 Současné teorie vývoje spirituality/religiozity

Jedním z témat výzkumného zájmu je otázka, jak se během života vyvíjí osobní religiozita/spiritualita. Lze očekávat od starých lidí, kteří prakticky všichni prošli ranou religiozní socializací, ale na druhou stranu prožili podstatnou část života v socialismu, nějakou „přirozenou zbožnost“ a duchovní nadhled pouze z titulu jejich věku?

Původní koncept lineárního vývoje spirituality³ (Fowler 1991) se v současnosti jeví jako spíše překonaný. K tomuto lineárnímu pojetí, které předpokládá vývoj religiozity/spirituality v určitých stupních, a tedy jakési přirozené „zduchovnění“ na základě stárnutí, odkazuje i např. pojetí gerotranscendence, která chápe stáří jako transcendentní období života samo o sobě, obohacené o stírání hranic mezi minulostí, současností a budoucností, resp. silným pocitem sepětí s vesmírem. V rámci gerotranscendence senioři údajně prožívají redefinici sebepojetí, vztahů k druhým i pokles zájmu o materiální a povrchní vztahy, což je kompenzováno zvýšenou potřebou osamělého rozjímání.⁴ (Thorstam 1996, Lewin 2001).

Současné výsledky vývojové psychologie i výzkumů religiozity spirituality ale ukazují na spíše nelineární vývoj, ovlivněný osobní historií člověka ve vztahu k sociální síti a životnímu prostředí. Struktura osobní religiozity/spirituality se mění ve vztahu k společensko – kulturní zkušenosti a zpracováním kritických životních událostí.

²Podle Steinmanna lze definovat spiritualitu jako pozitivní základní hodnotu, jako jedinečnou existenciální dimenzi lidskosti, která je vyjádřena touhou po životním naplnění a zakoušení smyslu přesahující život a smrt (Steinmann 2008).

³James Fowler předložil první empiricky podloženou teorii vývojovou teorii průběhu života ve vztahu k víře. Víra je v jeho koncepci nezávislá na vědomí víry, a náboženských tradicích, je chápána jako jediný existenciální základní postoj.

⁴Tento náhled na stárnutí tak spíše rezonuje s klasickými teoriemi vyvázání (Cumming, Henry 1961), než aby podporoval dominantní diskurs stárnutí aktivního. Přináší tak argument proti případnému tlaku na pečující personál aktivizovat klienty „za každou cenu“.

Otázkou religiózního vývoje ve stáří se v rámci pastorálně – teologického výzkumného projektu zabýval Fürst et. al (2003), který provedl přibližně 120 biografických rozhovorů s vdanými a ženatými lidmi s daty narození 1930 – 1935 a 1950 – 1955. Na základě své studie dochází k následujícím zjištěním: podoba víry a životní situace se vzájemně ovlivňují, tradičně církevně církevní typ ztrácí dominanci, což je patrné zejména u mladších kohort. S pokračujícím věkem slábne církevně-společenské jednání, během vývoje získává význam osobní spiritualita, zvyšuje se partnerský vztah k Bohu oproti paternalistickému. Náboženská praxe zůstává během všech životních úseků spíše stabilní pouze u těch, kteří našli cestu k náboženské praxi v první třetině života. Kritické životní události jsou mezní fáze náboženského vývoje, ovšem zhruba polovina dotázaných se po úspěšném zdolání kritické životní události cítí zvlášť posilněna.

Vedle těchto zvláštních událostí se stávají spouštěčem změn v oblasti religiozity setkání se s určitými lidmi, kteří člověku poskytnou duchovní oporu a podporu (Fürst et al 2003, Ruhland 2008). Zde se otevírá prostor pro pomáhající personál nebo blízké pečující osoby.

2.2. Pozitivní vztah religiozity/spirituality k fyzickému a psychickému zdraví

Stěžejním zorným polem výzkumného zájmu je vztah religiozity/spirituality k různým faktorům kvality života ve stáří. Spiritualita se týká všech oblastí lidského života a všech životních fází a je v interakci s dalšími třemi dimenzemi zdraví: psychickou, sociální a fyzickou (Ruhland 2008, Charbonier 2009) V tomto kontextu je chápána jako základní životní zdroj tělesného a duševního zdraví nejen v kontextu vážného mezních situací jako je onemocnění a umírání, ale také jako opora pro běžný každodenní život (Steinmann 2008).

Fuchs (2000) odvodila následující obecné faktory religiozity/spirituality podporující zdraví zejména u starších osob:

Prostřednictvím religiozity/spirituality je umožněna bezpodmínečná akceptace vlastní osoby skrze nadřazenou instanci. Toto přijetí přispívá k emočnímu zdraví starých lidí a do určité míry vyvažuje jejich snížený pracovní výkon a současně malou míru uznání a pozornosti sociálního prostředí. Spirituální nastavení umožňuje smysluplně integrovat do vlastního života negativní zkušenosti, což může vést ke zmírnění bolesti či ke kognitivnímu přehodnocení vlastních životních situací. V mnoha religiózních, popř. spirituálních společenstvích pociťují jednotliví lidé blahodárny vliv zakotvení v sociální síti, což je vzhledem k omezeným komunikačním možnostem starších lidí významným přínosem. Modlitby, meditace a další spirituální praktiky redukuje napětí a stres, celkově přinášejí do života více klidu a ulehčují prožití všedního dne (Fuchs 2000 in Ruhland 2008).

Optimistický pohled na otázku pozitivního vlivu spirituality/religiozity na fyzické i mentální zdraví uvádějí Koenig, McCullough a Larson (2000).⁵ Prezentované závěry odkazují na vztah spirituality/religiozity k určitému faktoru zdraví, jako jsou např. kardiovaskulární choroby, onkologická onemocnění, fungování imunitního systému, vnímání bolesti, depresivní symptomy, rizika sebevražd, ale i dalším ukazatelům životní spokojenosti jako jsou stabilita v mezilidských vztazích, životní optimismus, pocit smyslu, naděje nebo sebekontroly apod. Koenig a kolegové se soustředili se zejména na faktory, které mohou tento pozitivní vztah zprostředkovávat.

Pozitivní vliv religiozity/spirituality na zdraví starého člověka rozhodně nelze usuzovat z pouhé přítomnosti religia nebo religiozních praktik. Tuto funkci plní pouze ona zvnitřnělá, „žitá“ víra a podobně osobní nadkonfesionální spiritualita v pojetí Frankla vyjadřující

⁵ V jejich rozsáhlém přehledu byl negativní vztah religiozity/spirituality k tělesnému zdraví zjištěn pouze u specifických skupin, které z náboženských důvodů striktně odmítají transfúzi či včasnou lékařskou pomoc.

vědomí smyslu vlastního života, chápání životních souvislostí, pozitivní přijetí sebe sama, pozitivní vztah k minulosti, současnosti i přítomnosti (Frankl in Křivohlavý 2006, Atchley 2008).⁶

2.3. Negativní aspekty religiozity ve stáří

Oproti téměř jednobarevné debatě vyzdvihujících pozitiva spirituality/religiozity ve stáří, upozorňují někteří autoři na rizika spojená se špatně uchopenou osobní spiritualitou resp. religiozitou. Očekávání ohledně spirituality ve vyšším věku mohou být i zdrojem úzkosti a nespokojenosti (Atchley 2008, Coleman et al. 2004). Bauman (2007) specifikuje, že se může jednat o vzbuzování strachu, vědomí viny apod., nebo krizi skrze patos bezpodmínečnosti a s tím spojené riziko selhání. Religiozita jako rizikový faktor může působit u lidí se skrupulózním svědomím, základě silného obrazu Boha jako soudce, ale i v důsledku nevhodně uchopených religiozních praktik. Grunn (2009) upozorňuje na rizika nesprávně pojaté modlitby: pokud je modlitba vnímána jako žádost, kterou má Bůh splnit, a je opakovaně „nevyslyšena“, zklamaný člověk ji může postupně zcela zavrhnout jako neúčinnou a propadnout beznaději: „*Mám dojem, že Bůh mi nepomůže a nesplněné naděje mě přivádějí do zoufalství*“.

Dalším rizikovým faktorem jsou negativní představy o Bohu získané během života, které ve stáří vedou k vytrvalému soustředění se na vlastní viny. Staří lidé často nedokáží věřit v odpuštění, protože podleli představě, že za svou vinu musí zaplatit. Steinmann (2007) dále upozorňuje problematiku lidí s psychickým onemocněním, kdy může být tato porucha v kombinaci s jejich religiozitou/spiritualitou vysloveně rizikovým faktorem.

3. Dva příklady výzkumu religiozity/spirituality v českém prostředí

Po shrnutí některých zahraničních pohledů na otázku religiozity/spirituality ve stáří, budou představeny dva výzkumné přístupy, vycházející z českého prostředí.

Kvalitativní studie byla realizována ve spolupráce se socioložkou L. Vidovičovou (MU Brno). Cílem studie bylo mimo jiné ověření hypotézy, že vyšší míra religiozity ve stáří vede k vyšší životní spokojenosti a tedy, při vědomí omezených výzkumných nástrojů, (ne) potvrzení pozitivních výsledků zahraničních studií. Zabývaly jsme se tedy vlivem religiozity/spirituality na pocit životní spokojenosti, resp. blaha (*well – being*).

V současnosti probíhající *kvalitativní studie* si klade za cíl zjistit a popsat subjektivní zkušenosti třiceti jihočeských seniorů s duchovní dimenzí vlastního života, a následně zjistit vzájemnou korelaci duchovního zaměření popř. spirituálně – religiozní praxe a subjektivního pocitu životní spokojenosti (tedy pocitu „dobrého stárnutí“).

3.1. Kvantitativní studie „Otázka příspěvku religiozity/spirituality ke kvalitě života českých seniorů“

K řešení hypotézy jsme využily dvou vln kvantitativního šetření European Value Study (Evropský výzkum hodnot „EVS“), reprezentující dospělou českou populaci.⁷ V roce 1991 bylo dotazováno 451 respondentů starších 60 let (N = 2109), v roce 2008 podsoubor seniorů starších 60 let představuje 560 osob z celkového N = 1821. 95% českých seniorů, hlásících se

⁶ Duchovní vs. spirituální hodnoty zahrnují vztahy k druhým lidem, vědomí užitečnosti pro druhé, vnitřní přesvědčení a víru nejen ve smyslu religiozním, ale ve smyslu víry v hodnotu života.

⁷ Pro podrobnější informace k šetření EVS odkazujeme čtenáře na pramennou publikaci [Rabušic, Hamanová 2009] nebo na webovou prezentaci výzkumu <http://spitswww.uvt.nl/fsw/evs/index2.htm>.

k určité církvi nebo náboženství, se hlásí ke křesťanství. Zaměřily jsme se na dvě z celkem tří vln českého EVS, a to rok 1991 a 2008.

Pro náš zájem bylo v šetření EVS k dispozici řada indikátorů různých forem religiozity/spirituality: příslušnost k církvi nebo náboženství, náležitost k náboženské nebo církevní organizaci, frekvenci návštěv bohoslužeb jednou za měsíc či častěji, přesvědčení o výlučné pravdě jediného náboženství, sebeidentifikace jako věřící bez ohledu na „chození do kostela“, víra v Boha, víra v Boha - osobu, důležitost Boha pro vlastní život, věnování se modlitbám, meditacím apod., míra čerpání duševní pohody a síly z náboženství, zájem o posvátné a nadpřirozené záležitosti. Určitá omezení se vyskytla ve výběru indikátorů úspěšného stárnutí či well-being. Z dotazníku jsme se proto rozhodly použít pouze následující indikátory: „celkový pocit štěstí“ jako zástupnou proměnou pro psychologický well-being; „subjektivní zdravotní stav“ jako zástupnou proměnou pro fyzický well-being; „spokojenost se životem“ jako zástupce úspěšného vyrovnání se s realitou vlastního života.

Výsledky naší studie byly pro nás do určité míry překvapující. Souvislost v našich datech totiž fungovala jinak, než jak bychom na základě studia dostupné literatury očekávaly: v našem vzorku se šťastnější a zdravější cítili spíše ti, kteří se od ideje víry odklání. Spokojenost se životem byla také mírně větší u nevěřících a ateistů. Ateisté vyjadřovali zároveň mírně větší víru v možnost ovlivnit svůj život. I když jsme zvolili trochu jiný úhel pohledu, získaly jsme velmi podobné výsledky. Například senioři, kteří uvádějí, že čerpají z náboženství pohodu a sílu, jsou šťastní v 73 %. Ti, kteří takto svůj well-being na náboženství nevážou, jsou ale šťastní častěji – v 82 %. Ještě silnější je tento vztah v případě nábožensky podmíněné pohody a subjektivního zdravotního stavu.⁸

Když pomineme fakt, že kvantitativní studie nemůže postihnout „kvalitu“ prezentované víry, což je pro pozitivní vliv religiozity/spirituality zásadní, naše zjištění může být prezentováno i tak, že subjektivně méně šťastní a méně zdraví senioři více hledají oporu v religiozitě /spiritualitě, a ta kvalitu jejich života určitým způsobem „dorovná“.

Výsledky našeho šetření mohou odrážet skutečnost, že někteří čeští senioři, pro které bylo náboženství součástí školní výuky a dětství obecně, ustrnuli z mnoha příčin ve svém duchovním zrání na úrovni „dětské“ víry založené na přítomnosti vnější autority a systému pravidel. Přestože sami sebe charakterizují jako věřící a členy církve, jejich religiozita je spíše vnějšková a spirituální/religiózní praxe nezralá (Fowler 1991 in Ruhland 2008). Taková spiritualita/religiozita nemusí být pevným základem pro úspěšné zvládnání kritických životních událostí ve vyšším věku.

Závěry naší studie nás postavily před otázku: za jakých podmínek je tedy religiozita/spiritualita ve stáří skutečně pozitivním faktorem majícím vliv na kvalitu života?

3.2. Význam spirituality a religiozity pro dobré stárnutí jihočeských seniorů (kvalitativní výzkum)

Vzhledem k ranému stadiu řešení zde pochopitelně nemohou být uvedeny žádné závěry, ale pouze nástin teoretického pozadí studie a dílčí údaje, které mohou ukazovat na pomyslnou nit výzkumného záměru. Senioři k rozhovorům jsou vybíráni na základě věku, pohlaví a soběstačnosti. Jiné faktory (např. vzdělání nebo velikost bydliště, příslušnost k církvi) byly vyhodnoceny jako pro tento účel nedůležité. Religiozita/spiritualita je zde definována mimo jiné jako vztah k posvátnu, k otázce dobra a zla, k religiózním praktikám, k věčnosti, k vědomí smyslu života.

⁸ Suchomelová Věra, Vidovičová Lucie, 2011. *Otázka příspěvku religiozity/spirituality ke kvalitě života českých seniorů* Sociologický časopis (v recenzním řízení)

Stěžejním vodítkem rozhovorů je otázka (ne)naplňování dvanácti základních spirituálních potřeb, které definoval Koenig (1994): potřeba zachování smyslu, budoucnosti a naděje jako centrální spirituální potřeba starších lidí, potřeba hledání přesahu momentálních životních situací, potřeba podpory přátel v čase ztrát, potřeba zachování životní kontinuity, potřeba podpory vlastního religiozního popř. spirituálního způsobu chování, potřeba zachování pozitivního sebeobrazu a sebehodnoty, potřeba zažít pocit bezpodmínečné náklonnosti a lásky, potřeba zkušenostního kontaktu s transpersonální oblastí, potřeba lásky a podpory ve vztahu k druhým lidem⁹, potřeba vděčnosti, která je podstatným klíčem k psychickému a spirituálnímu zdraví, potřeba odpustit a odpuštění zažít, potřeba přípravy na umírání a smrt. (Koenig 1994 in Ruhland 2008).

Na základě dílčích výsledků se zatím povzruje, že potřeba dát svému životu smysl, najít opěrný bod a souvislosti pro všechno, co se dělo a děje, je skutečně stěžejní potřebou lidí ve stáří.

Jako významná se ukázala i potřeba komunikace s konkrétním transcendentálním partnerem jako tím, kdo je ochoten naslouchat. Senioři, kteří se označili za věřící, spontánně uvedli jako největší pomoc v nouzi modlitbu. Zvláště přesvědčeně reagovali ti, kteří měli podle vyprávění život skutečně těžký (což by odpovídalo našim závěrům z předchozí studie, že „subjektivně méně šťastní a méně zdraví senioři více hledají oporu v religiozitě /spiritualitě, a ta kvalitu jejich života určitým způsobem „dorovává“). Rozhovory potvrzují často citovaný význam rané socializace. Všichni senioři zatím prošli ranou povinnou náboženskou výchovou v dětství. Přestože často uvádějí spíše negativní vzpomínky, vyzdvihují fakt, že v pozdějších letech měli kam „vrátit“, pokud se vlivem různých okolností (nejčastěji uvádějí politické důvody) od víry odchýlili.¹⁰

Věřícím seniorům se krize nevyhýbají, ale jejich víra jim nastiňuje horizont, za kterým mohou tušit nějaký vyšší smysl prožívaných těžkostí – často až zpětně.

„To bylo taková souhra těžkých okolností, že jsem si myslela, že mě Bůh opustil, že jsem někde chyběla, že mě nepodrží. Nikdo mě nepodržel, nikdo mě nedal důvěru, neměla jsme tu takovou důvěru, že to mám vydržet a že to mám všechno splnit, co jsem chtěla.“ (žena 86 let)

„I třeba to, co jsem prožila nepěkného v těch mladších letech, ...tak přece jenom...si myslím, že to bylo k mému dobru...a že tedy mě to třeba přivedlo tam, kde jsem teď, a že bez těch nedobřejších skutků bych dneska neměla tu víru takovou pevnou.“ (žena 80 let)

4. Závěr

Je zřejmé, že zdravá religiozita a spiritualita je skutečně významným zdrojem posily ve stáří, což dokládají závěry zahraničních výzkumů, ale i nástin výpovědí českých seniorů. Rozporuplné výsledky kvantitativní studie z českého prostředí ovšem varují před zjednodušeným pohledem, kladoucím rovnítko mezi „dobrou vírou“ a „dobré stáří“. Duchovní zrání člověka v žádném neprobíhá přímočaře. V jakémkoli věku je možná regrese, nebo naopak velký krok kupředu pod vlivem náročné životní situace. Spirituální potřeby nejsou „výsadou“ věřících lidí, ale jsou potřebami, ať už vědomými či nevědomými, každého starého člověka. Reflexe duchovních potřeb klientů sociálních a zdravotních zařízení se ovšem jeví dosud jako nedostatečná. Zatímco duchovní podpora praktikujících křesťanů či

⁹ Tato religiozně – spirituální potřeba starších lidí spočívá v možnosti přinášet druhým lidem cit a lásku. „Dávání“ vede u nich často k nárůstu energie.

¹⁰ Tento fakt potvrzuje význam rané socializace pro religiozitu ve stáří, který je v literatuře často zmiňován (Fürst et al. 2003; Froese 2005 in Vido 2007, Laudátová, Vido 2011).

židů je do určité míry zajištěna duchovními a členy církevního společenství, „nezařazený“ starý člověk v případě potřeby (často nevyčleně) možnost duchovního rozhovoru běžně nemá. Českým seniorům chybí kontinuita společensky ceněného duchovního vývoje a duchovní praxe, přesto se mohou opřít o silné religiozní základy z dětství.

Je otázkou a námětem pro další výzkum, jak se deficitem rané religiozní socializace vyrovnají senioři budoucích let, kteří celou první třetinu života, důležitou pro stabilní duchovní vývoj, prožili za socialismu.

Znalost a akceptace duchovní dimenze stáří s jejími specifiky je nezbytná pro vzdělávání a praxi pracovníků pomáhajících profesí (Ruhland 2008). Pokud se totiž vztahům, vzájemné závislosti a potřebám v duchovní oblasti nepřisuzuje stejná hodnota jako aktivitě, nezávislosti a autonomii, stává se lidský život nepochopený a necelostvorný

Literatura:

- Atchley, Robert C. 2008. „Spirituality, Meaning, and the Experience of Aging.“ *Generations* 32 (2):12–16.
- Baumann, Klaus. 2007. „Macht Glaube gesund? Überlegungen und Fragen“. Příspěvek přednesený na konferenci Heilkraft Glaube? Spiritualität in der modernen Medizin. Trier, Německo 27.–28. 10. 2007.
- Coleman, Peter G., Ivani-Chalian Christiane et al. 2004. „Religious attitudes among British older people: stability and change in a 20-year longitudinal study.“ *Ageing and Society* 24: 167–188.
- Cumming, Elaine, Henry, William E. 1961. *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Frankl, V. E. *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta, 1997. ISBN 8085139632
- Fowler, James W. 1991. *Stufen des Glaubens. Die psychologie der menschlichen Entwicklung und die Suche nach Sinn*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- Froese, Paul 2005. „Secular Czechs and Devout Slovaks: Explaining Religious Differences.“ *Review of Religious Research* 46 (3): 269-283.
- Fürst, Walter, Wittrahm, Andreas, Feeser-Lichterfeld, Ulrich, Kläden, T. (Eds.). 2003. „Selbst die Senioren sind nicht mehr die alten...“ *Praktisch- theologische Beiträge zu einer Kultur des Alterns*. Reihe: Theologie und Praxi Bd. 17. Münster: Lit Verlag.
- Grünn, Anselm. 2009. *Deprese jako šance : spirituální impulzy*. Praha: Portál. ISBN 9788073676087.
- Charbonier, Lars. 2009. Religion als Ressource in Alter. In Kumlehn M., Klie T. *Aging- Anti-aging- Pro-Aging*. W. Kohlhammer GmbH. Stuttgart. ISBN 9783170205703. s.33-55.
- Koenig, Harold. G. 1994. *Aging and God. Spiritual pathways to Mental Health in midlife and Later Years*. New York, London, Oxford: Routledge.
- Koenig, Harold. G., McCullough, Elen., Larson David B.. 2000. *Handbook of Religion and Health*. Oxford: Oxford University Press.
- Křivohlavý, Jaro. 2006. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. Praha: Grada.
- Laudátová, Marie, Vido, Roman. *Současná česká religiozita v generační perspektivě. Sociální studia*, Brno, Fakulta sociálních studií MU Brno. ISSN 1212-365X, 2010, vol. 7, no. 4, s. 37-61.
- Lewin, Ahmadi. 2001. „Gerotranscendence and different cultural settings.“ *Ageing and Society* 21: 395–415.
- Pargament, Kenneth. 1997. *The psychology of Religion and Coping*. New York: Guilford.

- Ruhland, Renate. 2008. *Spiritualität im Alter: Eine theoretische Grundlegung*. Magdeburg: Klotz.
- Steinman, Ralph M. 2008. *Spiritualität – die vierte Dimension der Gesundheit*. Lit verlag GmbH a Co.Zurich. ISBN 97803037352472
- Tornstam, Lars. 1996. „Gerotranscendence – a theory about maturing into old age.“ *Journal of Aging and Identity* 1: 37–50.
- Vido, Roman. 2007. „Why is Czech Society Secularised? Czech religiosity in the Central European context.“ Příspěvek přednesený na konferenci 29th International Society for the Sociology of Religion Conference Secularity and Religious Vitality in Leipzig, Germany.

Kontakt:

Mgr. Věra Suchomelová
Teologická fakulta Jihočeské univerzity
Kněžská 8
370 01 České Budějovice
v.suchomelova@centrum.cz.
Tel. 387994098

Postoje mužov a žien k plneniu ich rol. Možnosti intervencie sociálneho pracovníka v situáciách krízy rol.

Eva Žiaková, Viktória Šubertová¹

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá rodovou rovnosťou a možnosťami intervencie sociálneho pracovníka v situáciách krízy rol. Postoje mužov a žien k plneniu ich rol boli zisťované prostredníctvom dotazníka VB – Gender, ktorý vyplňali respondenti v elektronickej podobe. Za najhlavnejšie zistenie možno považovať to, že postoje mužov a žien sa líšia minimálne a možnosti intervencie sociálneho pracovníka sa týkajú hlavne krízy rol u mužov a žien, nakoľko došlo aj k zmene vnímania tradičného plnenia rol mužov a žien na Slovensku a v Česku.

Kľúčové slová: gender, postoje, kríza rol.

Abstract

It deals with gender issues and possibilities of intervention of social workers in crisis situations, roles. Attitudes of men and women to fulfill their roles determined through a questionnaire VB - Gender, respondents filled in electronically. Results of research evaluates the empirical part of this thesis. For the major finding may be that the attitudes of men and women differ in at least and possibility of intervention of social workers are mainly related to the crisis of roles for men and women, because changed traditional view to fullfill of men and women roles in Czech republic and Slovakia.

Úvod

Odzrazom kultúrneho významu je gramatické rozlíšenie ženského a mužského rodu, ktorý pociťujeme pre biologické rozdiely medzi pohlaviami. Vo väčšej či menšej miere všetci rozlišujú muža a ženu, ich prácu, práva v rámci spoločenského systému a úlohy, ktoré by mali plniť. V kultúrnom ponímaní hrá rozdiel v rode často ústrednú úlohu. Aj napriek týmto rozdielom, je im však jedno spoločné a to, že prakticky na celom svete, je postavenie ženy druhotné, aspoň čo sa týka kultúrnych hodnôt. Je to jeden z mála univerzálnych kultúrnych prejavov.

Pre druhotné postavenie ženy v spoločnosti existuje mnoho rôznych dôvodov, existuje však jeden všeobecný kultúrny rys a to, že ženy sú spájané s prírodou a muži s jej protikladom. Na ženu a prírodu sa prihliada ako na tajomstvo zrodu a plodnosti, alebo ako na divoké nezvládnuteľné javy, ktoré musí mužská rozumová schopnosť a využitie techniky skrotiť. Podiel na súkromnom a verejnom živote je ďalšou širokou odlišnosťou nadväzujúcou na rozdiel medzi prírodou a rozumom. V mnohých kultúrnych systémoch panuje predstava, že miesto ženy je doma, výchova detí a domáce práce sú pre ňu prioritné činnosti, zatiaľ čo muž sa stotožňuje so svetom politiky, závažných rozhodnutí a zárobkovou činnosťou (Rogers, 1994).

Gender a problematika rodovej rovnosti

Pojmom gender označujeme sociálne a kultúrne stereotypy a očakávania, ktoré sa spájajú s jednotlivým pohlavím. Gender je sociálny konštrukt, ktorý sa medzi spoločnosťami líši a možno ho sociálne meniť. Keď padli predsudky ohľadom vzdelávania žien, zmenilo sa aj chápanie ženstva. Vzdelanie sa už nepriečilo ženskej prirodzenosti ale stereotypom, ktoré obmedzovali miesto ženy v spoločnosti a znižovali jej schopnosti. Tieto stereotypy

¹ Katedra sociálnej práce FF UPJŠ, Košice

spoluutvárali ženský gender a tým, že padli zmenila sa podoba ženského genderu (Fafejta, 2004).

Veselý (in Kulašiková, 2008, s. 238) píše, že politika rodovej rovnosti je jednou z najmladších politík v porovnaní s inými verejnými politikami, ktorá vznikala evolúciou v 20. storočí a je v neustálom procese genézy a formovania, pričom sa utvárajú také formy jej uplatnenia, aby boli kompatibilné s jej základnými a špecifickými cieľmi.

Základné ciele politiky rodovej rovnosti popisuje Barbara Stiegler (in Kulašiková, 2008, s. 238), kde prvým cieľom, by malo byť nastolenie spravodlivosti v rodových vzťahoch: rovnako rozdeliť zdroje, rovnaký podiel platenej a neplatenej práce, voľný čas. „Ide teda o rodovo spravodlivú participáciu na zdrojoch ako peniaze, moc, čas a poznanie“.

Zosúladenie pracovného a rodinného života z pohľadu rodovej rovnosti

Zladovanie rodinného a pracovného života je relatívne novou výskumnou i politickou témou, v každodennom živote matiek je však táto téma bytostnou súčasťou riešenia situácie rastúceho dieťaťa, a hľadania novej oblasti sebarealizácie, ktorou zamestnanie môže, ale nemusí byť. Najčastejšie sa na úvodnej najintenzívnejšej fáze starostlivosti o dieťa podieľa matka, hoci možno zaznamenať aj veľmi pomalý trend rastu počtu mužov na materskej dovolenke, rodičovskej dovolenke. Za posledných 18 rokov sa modely starostlivosti o dieťa do veku troch rokov diverzifikujú: jednou z možností je otec na rodičovskej dovolenke, ďalšou z možností je zverenie starostlivosti starým rodičom a v neposlednom rade je tu aj možnosť zverenia starostlivosti o deti platenej pracovnej sile – pestúňky, opatrovatelky a pod. Fáza riešenia tohto problému v živote matky a dieťaťa je individuálna. Niektoré matky pociťujú potrebu realizácie mimo materstva skôr, niektoré neskôr či dokonca vôbec (Šumšalová, 2008).

Podpora zosúladenia pracovného a rodinného života prináša zmeny v podnikovej štruktúre, podnikových hodnotách, mení atmosféru na pracovisku. Každý zamestnávateľ, by mal vytvárať pracovné prostredie, kde si zamestnanci môžu byť istí, že sa s nimi bude zaobchádzať spravodlivo a nestranne. Tradičné rozlišovanie zamestnancov podľa pohlavia je prekážkou nie len pre jednotlivcov, ale tiež pre pracovisko. Pri hľadaní najlepších zamestnancov prináša kladenie dôrazu na rovnosť rodov konkurenčnú výhodu. Politika podpory zamestnanosti vychádza z poznania, že ženy sa venujú nie len platenej práci, ale aj neplatenej v podobe starostlivosti o domácnosť a deti (Lapinová, Jakab, 2008).

Kríza rol a jej prekonávanie

Na svete neexistuje spoločenská skupina, etnikum či národ, ktoré by nevytvárali určité rozdiely medzi chlapcami a dievčatami a ktoré by nerozlišovali mužskú a ženskú rolu. Týmto rozdielom je prispôbená aj výchova potomstva. Znamená to, že chlapci sú v podstate vystavovaní iným socializačným vplyvom než dievčatá. Rodové rozdiely sú veľmi dobre viditeľné u prírodných a tradičných spoločenstiev, kde muž a žena majú presne vymedzené role, svoje práva a povinnosti. Obaja prijímajú nároky spoločnosti rovnako, ako ich prijímali ich predkovia. Hoci sa role mužov a žien v rôznych spoločnostiach líšia, v ich tradičnom ponímaní sú vždy vymedzené ako komplementárne a teda aj do určitej miery nevyhnutné. Ženy sú obvykle vnímavejšie pri poruchách v partnerskom vzťahu, reagujú citlivejšie na emocionálny nesúlad a sú ochotnejšie otvorene hovoriť o problémoch a možnostiach ich riešenia ako muži. Pomoc profesionálov ako sú manželskí poradcovia a rodinní terapeuti ochotne prijímajú, zatiaľ čo muži majú tendenciu problémy zamlčovať a neradi pristupujú k otvoreným diskusiám o citoch a nedorozumeniach. Rozvod či rozchod sa javí ako jediná tendencia, ak dvojicu ovláda muž so svojim postojom ignorovania problémov. Častejšie je to

žena, ktorá nakoniec vyžaduje rozvod, aby sa situácia konečne vyriešila v jej prospech resp. v prospech detí (Janošová, 2008).

V rámci priemerného rodinného životopisu nie je nič neobvyklé, ak je dieťa vychovávané slobodnou matkou či slobodným otcom. Tento stav slobodnej matky (slobodného otca) nebýva trvalým stavom, pretože v budúcnosti sa môžu vydať (oženiť). Slobodné matky majú často nadpriemerné vzdelanie, čo neplatí o slobodných otcoch. Ženy samoživiteľky sa so svojím rodinným a pracovným životom vyrovnávajú lepšie ako ženy vydaté, čo sa dá vysvetliť tým, že majú často menšiu domácnosť ako vydaté ženy, ktoré sa navyše musia starať o svojho manžela. Zdá sa, že muži samoživitelia sa taktiež vyrovnávajú dobre so svojím pracovným a rodinným životom (Karsten, 2006).

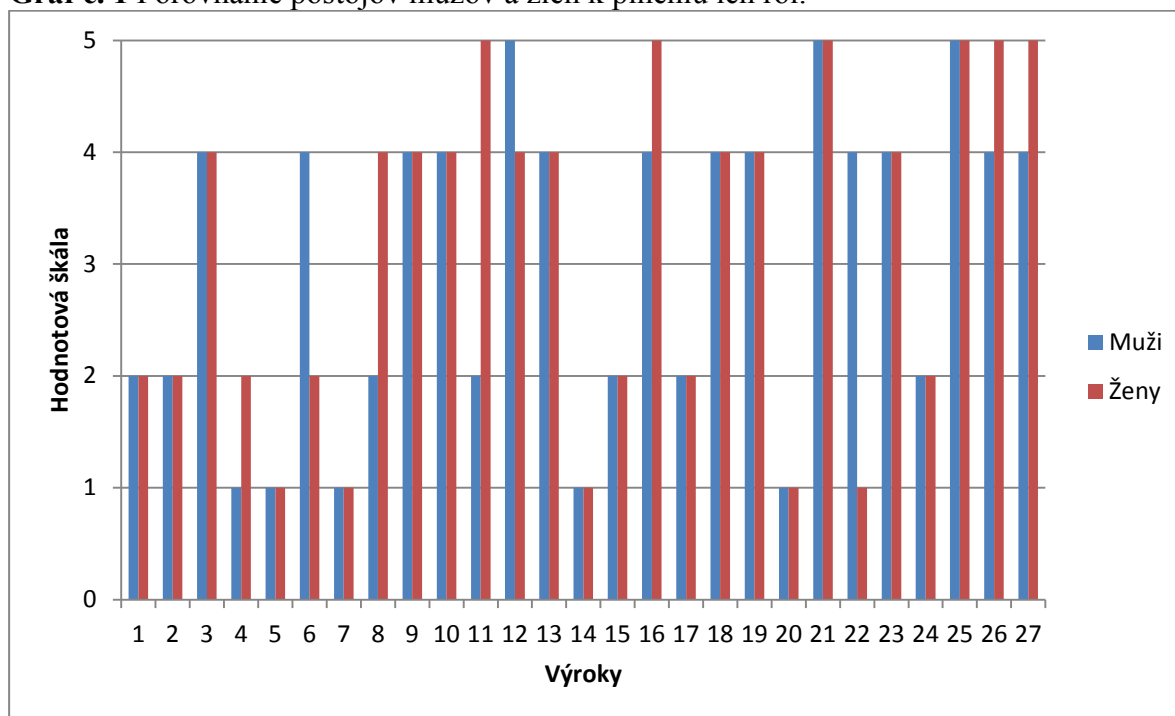
Možnosti sociálnej intervencie

Možností sociálnej intervencie je viac, či už ide o krízové služby, poradenské, terapeutické, vzdelávacie, preventívne a pod. Sociálna intervencia sa realizuje na základe metodického postupu zvoleného pre klienta. Pri tvorbe metodického postupu sa zohľadňuje, či ide o muža alebo ženu, vek, typ problému, rodinné prostredie a ďalšie okolnosti ovplyvňujúce situáciu klienta (Lovašová, 2011). Krízové služby sú poskytované rodinám v prípade ohrozenia dieťaťa, či dospelého, ale aj v prípade návratu ohrozujúceho člena po dočasnom odlúčení. Ide o služby krátkodobé, ktoré si vyžadujú rýchle a kvalitné hodnotenie situácie profesionálom. Profesionál by mal byť dostupný pokiaľ je to možné nepretržite. Samozrejmosťou sú návštevy v rodine, ktoré sa v prípade potreby opakujú. Súčasťou krízových služieb sú azylové zariadenia pre deti, azyly pre matky s malými deťmi, pobyty detí v profesionálnych rodinách. Krízové služby musia nadväzovať na terapeutické programy pre jednotlivých dospelých, pre manželské páry a pre celé rodiny (Matoušek, 2008).

Výskum a jeho charakteristika

Výskum bol zameraný na zistenie postojov mužov a žien k plneniu ich rol. Informácie sme získavali prostredníctvom dotazníka VB –Gender (Bačová, 2007). Tento dotazník obsahuje dvadsaťsedem výrokov. Pri každom výroku sa zakrúžkuje do akej miery vyjadruje situáciu, ktorá je momentálne prežívaná na päť bodovej škále (silne súhlasím, mierne súhlasím, neviem, mierne nesúhlasím, silne nesúhlasím). Dotazník bol podaný anonymne v elektronickej podobe. Výskumnú vzorku tvorí 110 respondentov z toho 65 je žien a 45 mužov. Vekový priemer žien je 33,16 rokov a vekový priemer mužov je 34,8 rokov. Najstaršia účastníčka výskumu má 58 rokov, najmladšia 21 rokov. Najstarší účastník výskumu má 64 rokov a najmladší 21 rokov.

Údaje sme vyhodnocovali samostatne u každého respondenta. Dotazník sme vyhodnocovali na základe hypotéz, ktoré sme si stanovili pred výskumom. Z dotazníka sme vybrali jednotlivé výroky, ktoré podľa nášho názoru súvisia s danou hypotézou a zároveň ju potvrdzujú, alebo vyvracajú. Každú otázku dotazníka sme vyhodnotili percentuálne, podľa najvyššieho percenta odpovedí pri jednotlivých hodnotových škálach sme sa dozvedeli, aké sú postoje mužov a žien na danú problematiku. Údaje sme spracovali vo frekvenčných tabuľkách a grafoch, ku ktorým sme pridali popis. Vo frekvenčných tabuľkách možno vidieť spracované percentá jednotlivých respondentov na dané výroky a zvolenú hodnotovú škálu. Grafy nám ponúkajú prehľad vybraných výrokov a zvolenej hodnotovej škály jednotlivých respondentov. Pre účely tejto štúdie vyberáme niektoré.

Graf č. 1 Porovnanie postojov mužov a žien k plneniu ich rol.

Získané výroky:

1 Úlohou ženy je, aby bola vždy upravená.

S týmto výrokom mierne súhlasí 48,89% mužov. Zo žien 47,69% taktiež mierne súhlasí. Pri danom výroku sa postoje mužov a žien zhodujú.

2 Muži ľahšie ako ženy znášajú súťaženie v pracovných výkonoch.

40% mužov s týmto výrokom mierne súhlasí. Mierne súhlasí s týmto výrokom aj 32,31% žien. Muži a ženy majú rovnaký postoj k danému výroku.

3 Ženy sú z hľadiska duševných schopností vybavené úplne rovnako ako muži.

46,67% mužov s týmto výrokom mierne nesúhlasí rovnako ako 33,85% žien. Napriek nesúhlasu postoj mužov a žien je zhodný.

4 Príroda pridela mužom a ženám odlišné životné úlohy.

S týmto výrokom 48,89% mužov silne súhlasí. Ženy s týmto výrokom mierne súhlasia v počte 44,62%. Aj napriek zhode s týmto výrokom, si možno všimnúť rozdiel v intenzite súhlasu.

5 Žena by mohla byť rovnako dobrou prezidentkou ako muž.

Silný súhlas s týmto výrokom vyslovilo 51,11% mužov a 70,77% žien. Pri tomto výroku sa muži a ženy zhodujú vo svojich postojoch.

6 Chlapcov je potrebné viesť k väčšej disciplíne ako dievčatá.

Pri tomto výroku dochádza k prvému rozdielu postojov mužov a žien, pretože 46,67% mužov s týmto výrokom mierne nesúhlasí na rozdiel od žien, ktoré v počte 32,31% s výrokom mierne súhlasia.

7 To, či je niekto mužom alebo ženou, nemá žiadny vplyv na to, ako dobre zvláda problémové situácie.

Muži a ženy s týmto výrokom silne súhlasia. Z mužov je to 31,11% a zo žien 52,31%. Postoje oboch pohlaví sa pri tomto výroku zhodujú.

8 Hlavným životným cieľom ženy je nájsť si partnera a mať deti.

24,44% mužov s týmto výrokom mierne súhlasí, mierne nesúhlasia ženy v počte 38,46%. Postoje mužov a žien na tento výrok nie sú zhodné.

9 Dievčatá a ženy môžu byť rovnako dobré ako muži v typicky mužských športoch.

Ženy a muži mierne nesúhlasia s daným výrokom. Zo žien je to 30,77% z mužov 40%. Obe pohlavia majú zhodný postoj k danému výroku.

10 Každá žena si poradí s deťmi lepšie než muž.

Pri tomto výroku dochádza k tretej nezhode v postojoch mužov a žien, pretože 40% mužov mierne nesúhlasí na rozdiel od žien z ktorých 33,85% mierne súhlasí.

11 Rozhodovanie mužov je racionálnejšie než rozhodovanie žien.

Aj v tomto prípade dochádza k nezhode medzi mužmi a ženami. 37,78% mužov mierne súhlasí s daným výrokom a 29,23% žien mierne nesúhlasí.

12 Vydatá žena – matka si zaslúži väčšiu úctu než žena slobodná.

Postoje mužov a žien sa v tomto výroku zhodujú. 42,22% mužov silne nesúhlasí, rovnako silne nesúhlasia ani ženy, 41,54% z nich.

13 Nejestvujú žiadne špeciálne mužské a ženské schopnosti.

Mierne nesúhlasí s týmto výrokom 44,44% mužov a 35,38% mužov. Muži a ženy sa zhodujú v postoji k danému výroku.

14 Vzdelanie obohacuje rovnako muža a ženu.

Najvyššie percento mužov a žien sa zhodlo práve pri tomto výroku. 77,78% mužov silne súhlasí zo žien silný súhlas vyjadrilo 83,08%.

15 Žena je od prírody lepšie predurčená na opatrovateľské práce.

S týmto výrokom 55,56% mužov mierne súhlasí, rovnako mierne súhlasí aj 43,08% žien. Muži a ženy majú rovnaký postoj k danému výroku.

16 Ženy sa majú v zamestnaní usilovať o ústretovosť a spoluprácu viac ako muži.

Pri tomto výroku ide o nesúhlas mužov a žien, no líši sa intenzita nesúhlasu. 44,44% mužov s daným výrokom mierne nesúhlasí a 38,46% žien silne nesúhlasí, napriek tomu je postoj k danému výroku rovnaký.

17 Nech je žena zamestnaná kdekoľvek, prvoradé pre ňu je dieťa.

S týmto výrokom mierne súhlasí 37,78% mužov a 43,08% žien. Muži a ženy majú rovnaký postoj k danému výroku.

18 Muž by nemal mať najavo slabosť a nerozhodnosť v žiadnej oblasti.

35,56% mužov a 49,23% žien s daným výrokom mierne nesúhlasí. Postoje mužov a žien na daný výrok sú zhodné.

19 Niet žiadneho rozdielu v psychickom fungovaní mužov a žien.

S týmto výrokom mierne nesúhlasí 44,44% mužov a 40% žien. Muži a ženy sa opäť zhodujú v postoji k danému výroku.

20 Ženy v práci majú prejavovať a presadzovať svoj názor na vec.

Silne súhlasí s daným výrokom 48,89% mužov a 49,23% žien. Muži a ženy majú rovnaký postoj k danému výroku.

21 Ženám by sa nemali zverovať vysoké funkcie.

Muži a ženy silne nesúhlasia s daným výrokom. Z mužov je to 37,78% a zo žien je to 73,85%. Ženy a muži sa zhodujú v postoji aj pri tomto výroku.

22 Osamelá matka môže vychovať deti rovnako dobre ako v úplnej rodine.

Pri tomto výroku dochádza k doteraz najvýraznejšej nezhode kde 27,69% žien silne súhlasí s daným výrokom na rozdiel od mužov z ktorých 33,33% mierne nesúhlasí.

23 Ženy v zamestnaní nemajú prejavovať zlosť a hnev tak, ako to robia muži.

Pri tomto výroku opäť dochádza k zhode, pretože 33,33% mužov a 43,08% žien s daným výrokom mierne nesúhlasí.

24 Na profesie ako opatrovatel'stvo, vychovávateľ'stvo a učiteľ'stvo majú rovnako dobré predpoklady muži aj ženy.

33,33% mužov a 41,54% žien s daným výrokom mierne súhlasí. Postoje mužov a žien sa pri danom výroku zhodujú.

25 Žena sa nikdy nemôže stať dobrou chirurgičkou.

76,92% žien s výrokom silne nesúhlasí a rovnako silný nesúhlas vyjadrilo aj 53,33% mužov. Ženy a muži sa opäť zhodujú v postojoch.

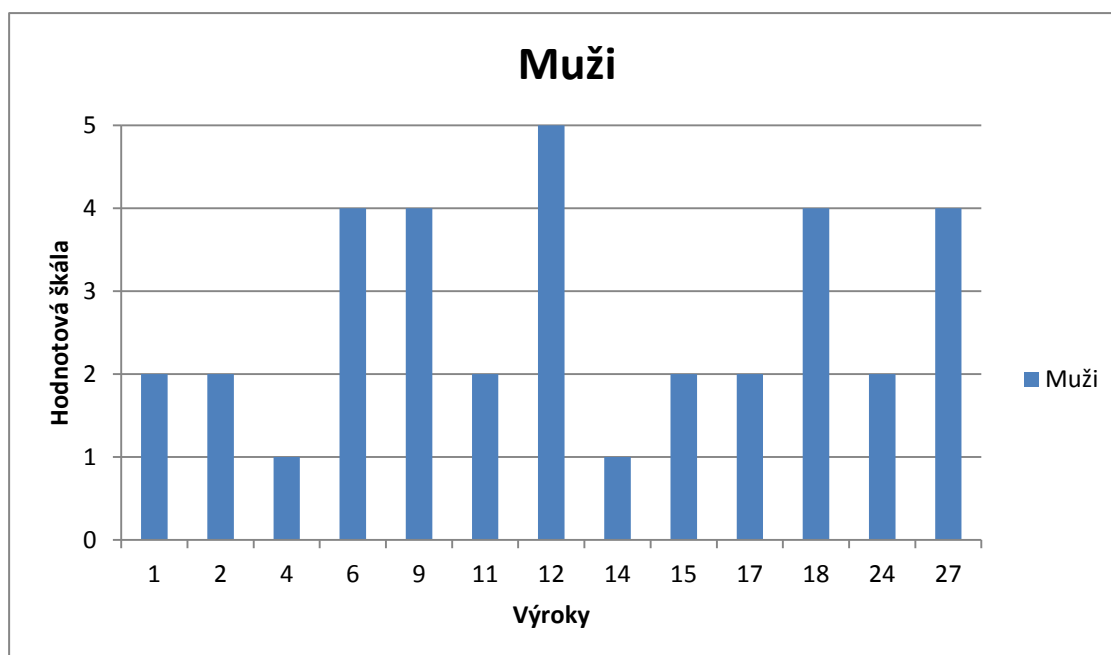
26 Muži dokážu niest' zodpovednosť za veci pracovné a verejné lepšie než ženy.

Muži a ženy sa zhodujú v postoji, líši sa však intenzita nesúhlasu, pretože 26,67% mužov mierne nesúhlasí na rozdiel od 47,69% žien, ktoré silne nesúhlasia s daným výrokom.

27 K poslaniu ženy patrí, že má odložiť svoju prácu a záujmy, aby sa postarala o iných.

Silný nesúhlas s výrokom vyjadrilo 46,15% žien a mierny nesúhlas 42,22% mužov. Napriek tomu sa postoje mužov a žien pri danom výroku zhodujú.

Zaznamenali sme päť nezhôd medzi súhlasom a nesúhlasom žien a mužov v konkrétnych výrokoch týkajúcich sa disciplíny pri výchove chlapcov a dievčat, hlavného životného cieľa žien, racionálnejšieho rozhodovania mužov než žien, výchovy deti osamelými matkami, či nesúhlas mužov s výrokom, že každá žena si poradí s deťmi lepšie ako muž (výroky č. 6, 8, 10, 11, 22).

Graf č. 2 Porovnanie postojov mužov na tradičné plnenie rol mužov a žien.**1 Úlohou ženy je, aby bola vždy upravená.**

48,89% mužov mierne súhlasí s výrokom, že úlohou ženy je, aby bola vždy upravená.

2 Muži ľahšie ako ženy znášajú súťaženie v pracovných výkonoch.

40% mužov mierne súhlasí s výrokom, že znášajú súťaženie v pracovných výkonoch ľahšie než ženy.

4 Príroda pridela mužom a ženám odlišné životné úlohy.

S výrokom, že muži a ženy majú odlišné životné úlohy pridelené od prírody silne súhlasí 48,89% mužov.

6 Chlapcov je potrebné viesť k väčšej disciplíne než dievčatá.

Podľa mužov, nie je potrebné chlapcov viesť k väčšej disciplíne než dievčatá, pretože mierny nesúhlas s týmto výrokom vyslovilo 46,67% mužov.

9 Dievčatá a ženy môžu byť rovnako dobré ako muži v typicky mužských športoch.

Mierne nesúhlasí 40% mužov s výrokom, že ženy, môžu byť rovnako dobré v typicky mužských športoch.

11 Rozhodovanie mužov je racionálnejšie než rozhodovanie žien.

S týmto výrokom, ohľadom racionálneho rozhodovania mierne súhlasí 37,78% mužov.

12 Vydatá žena – matka si zaslúži väčšiu úctu než žena slobodná.

Silný nesúhlas vyjadrilo 42,22% mužov s výrokom, že vydatá žena – matka, si zaslúži väčšiu úctu než slobodná žena.

14 Vzdelanie obohacuje rovnako muža aj ženu.

Najvyššie percento 77,78% mužov vyjadrilo silný súhlas s výrokom, podľa ktorého vzdelanie obohacuje rovnako muža aj ženu.

15 Žena je od prírody lepšie predurčená na opatrovateľské práce.

55,56% mužov s výrokom, ohľadom opatrovateľských prác žien, mierne súhlasia.

17 Nech je žena zamestnaná kdekoľvek, prvoradé pre ňu je dieťa.

S týmto výrokom muži opäť mierne súhlasia a to 37,78% z nich.

18 Muž by nemal mať najavo slabosť a nerozhodnosť v žiadnej oblasti.

Muži v počte 35,56% mierne nesúhlasia s výrokom.

25 Žena sa nikdy nemôže stať dobrou chirurgičkou.

S výrokom, vyjadrilo silný nesúhlas 53,33% mužov.

27 K poslaniu ženy patrí, že má odložiť svoju prácu a záujmy, aby sa postarala o iných.

Muži mierne nesúhlasia s výrokom, v počte 42,22%

Pri výrokoch sme sa stretli so súhlasom aj nesúhlasom mužov. Na základe jednotlivých výrokov a odpovedí mužov možno povedať, že ponímanie mužov nie je výlučne tradičné. Podľa nášho názoru postoj mužov sa od tradičného odkláňa hlavne pri výrokoch ohľadom disciplíny pri výchove chlapcov a dievčat, úcty voči ženám – matkám a slobodným ženám, prejavoch slabosti a nerozhodnosti mužov v žiadnej oblasti, poslania ženy a odloženia práce, či výroku, že žena sa nikdy nemôže stať dobrou chirurgičkou (výroky č. 6, 12, 18, 25, 27) s ktorými muži nesúhlasia, alebo vzdelania, ktoré obohacuje rovnako muža a ženu (výrok č. 14) s ktorým muži súhlasia. Na základe získaných výsledkov možno usúdiť, že u mužov došlo k zmene tradičného ponímania plnenia rol mužov a žien. Tradičné ponímanie však u mužov pretrváva aj naďalej, k čomu sme dospeli na základe týchto výrokov ohľadom úpravy žien, súťaženia v pracovných výkonoch, odlišných životných úloh, racionálnejšieho rozhodovania mužov, opatrovateľských prác žien, či detí, ktoré sú pre ženy prioritné (výroky č. 1, 2, 4, 11, 15, 17) s ktorými muži súhlasia, alebo typicky mužských športoch, (výrok č. 9) s ktorým muži nesúhlasia.

Záver

Zo zistených skutočností si dovoľujeme navrhnúť možnosti intervencie sociálneho pracovníka v čase krízy rol mužov a žien:

1. Navrhujeme verejnosť lepšie oboznámiť s prácou sociálneho pracovníka, prostredníctvom rôznych besied, alebo prednášok, organizovaných napríklad v komunitných centrách, či obecných úradoch, ktorých cieľom je ozrejmiť verejnosti aj oblasť komunitnej sociálnej práce. Chceme poukázať na to, že intervencie sociálneho pracovníka, sú možné aj mimo času krízy, prostredníctvom asistencie, poskytovania informácií, poradenstva, práce s verejnými priestormi a pod.
2. Ďalším dôležitým bodom je prevencia krízy rol mužov a žien. Prevencia je veľmi dôležitá a menej nákladná ako riešenie už vzniknutých problémov. Navrhujeme vytváranie rôznych programov pre mládež, dospelých, ale aj seniorov. Poskytovanie informácií ohľadom domáceho násillia, rozvodu, slobodných matiek, slobodných otcov, práca s komunitou a pomoc pri predchádzaní vzniku krízy rol mužov a žien.

Použitá literatúra:

- FAFEJTA, M. *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. I. vyd. Věrovany: Nakladatel'stvo Jan Piszkiwicz, 2004. 159 s. ISBN 8086768066.
- JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí*. I. vyd. Praha: Grada, 2008. 285 s. ISBN 9788024722849.
- KULAŠIKOVÁ, Z. *Politika rodovej rovnosti. Úvod do teórie rodovej rovnosti*. I. vyd. Senec: DPC Advertising s r. o., 2008. 238 s. ISBN 9788089267202.
- KARSTEN, H. *Ženy – muži*. I. vyd. Praha: Portál, 2006. 183 s. ISBN 807367145X.
- ĽAPINOVÁ, E. - JAKAB, K. *Podpora zosúladovania pracovného a rodinného života v zamestnávateľskej organizácii*. Banská Bystrica: REIC Banská Bystrica a Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, 2008. 127 s. ISBN 9788080834357.
- MATOUŠEK, O. et al. *Metódy a řízení sociální práce*. II. vyd. Praha: Portál, 2008. 380 s. ISBN 9788073675028.
- LOVAŠOVÁ, S. *Metódy a techniky sociálnej práce*. In Žiaková a kol. *Sociálna práca. Teoretické východiská a praktické kontexty*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2011, s. 78-128. ISBN 978-80-7097-870-2.
- ROGERS, A. *Lidé a kultury*. I. vyd. Praha: Nakladatelský dům OP, 1994. 256 s. ISBN 8085841134.
- ŠUMŠALOVÁ, S.: *Zlad'ovanie pracovného a rodinného života - reflexia zo skúseností pracujúcich matiek maloletých detí*. In: MAROŠIOVÁ, L.: *Matky samy sebou*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2008, s. 13-14. ISBN 8089345045.

Kontakt:

prof. PhDr. Eva Žiaková, CSc.
Katedra sociálnej práce FF UPJŠ
vedúca katedry
Petzvalova 4
040 11 Košice
T.číslo:055/2347145
email: eva.ziakova@upjs.sk

Nástroje merania ženskosti a mužskosti: vhodné nástroje pre výskum v sociálnej práci na Slovensku?

Ivana Lyócsa¹

Abstrakt

Viacere štúdie ukazujú, že ľudia majú vo zvyku prisudzovať odlišné osobnostné rysy, fyzické atribúty, záujmy či správanie ženám a mužom. Táto tendencia je prítomná tiež u sociálnych pracovníkov/-ičok, či u iných pomáhajúcich profesionálov/-ok. Cieľom príspevku je prezentovať vybrané nástroje (CMNI a CFNI), ktoré boli zostrojené za účelom zistiť rodovo rolovú konformitu respondentov/-iek t. j. individuálnu konformitu respondentov/-iek k mužským a k ženským normám. Uvedené nástroje, by mali umožniť určiť mieru, do akej sociálni pracovníci/-ičky a/alebo sociálni klienti/-ky 1) súhlasia s normami mužskosti a ženskosti, a 2) podriaďujú sa im.

Kľúčové slová: Rod. Rodovo rolové normy. Rodovo rolová konformita. CMNI. CFNI Pomáhajúci profesionáli/-ky.

Poznámka: Príspevok vznikol ako výstup z riešenia *Projektu APVV-0432-10 Stav a perspektívy profesijnej etiky na Slovensku*, riešeného na FF PU v Prešove.

Abstract

Many studies indicate that people have a tendency to assign different personal and physical characteristics, interests and behaviour to women and men. This tendency is present in the case of social workers and other helping professionals also. The purpose of the paper is to present two tools (CMNI and CFNI) that had been developed in order to assess the gender role conformity, i. e. respondent's individual conformity to masculine and feminine norms.

Key words: Gender. Gender role conformity. Gender role norms. CMNI. CFNI. Helping professionals.

1 Úvod

Pomáhajúci profesionáli/-ky sú z pohľadu vnímania rodu², podobní väčšine bežnej populácie (pozri napr. Bem, 1974; O'Malley a Richardson, 1985; Belitsky et al., 1996; Preece, 2008)³. V prípade žien, sa v euro-americkom kontexte očakáva prítomnosť takých atribútov ako: pokora, láskavosť, senzitivita, záujem o druhých, primárna zodpovednosť za výchovu detí, nadväzovanie a udržiavanie vzťahov s ostatnými a i. (pozri Bem, 1974; Mahalik et al., 2005; Smiler, 2006). Za dôležité charakteristiky mužov v danom kultúrnom prostredí sú považované: dominancia v heterosexuálnych vzťahoch, neženskosť, ekonomicko-zabezpečovacia funkcia v domácnosti, sila, samostatnosť atď. (pozri Mahalik et al., 2003; Smiler, 2006; Preece, 2008; Ali, Caplan a Fagnant, 2010)⁴. Výsledky viacerých štúdií ukázali,

¹ Katedra sociálnej práce, Inštitút edukológie a sociálnej práce, FF PU v Prešove

² Rod predstavuje dynamický a veľmi komplexný „...sociálno-psychologický konštrukt, ktorý v sebe zahŕňa pestrú paletu ako individuálnych, tak spoločenských presvedčení, ideológií, procesov, postojov a pod...“ o mužoch a ženách, ktoré „...ovplyvňujú procesy na individuálnej, interpersonálnej a spoločenskej úrovni“ (Unger, 2001; Deaux a LaFrance, 1998; in: Wyrobková, 2007:24). Rod sa vzťahuje k osobnostným rysom, fyzickým atribútom, rolovému správaniu, postojom, záujmom, či hodnotám prisudzovaným ženám a mužom (Wyrobková, 2007).

³ Nakoľko, podľa nám dostupných zdrojov, v našich geografických podmienkach absentujú výskumné štúdie, ktoré by skúmali vnímanie ženskosti a/alebo mužskosti u pomáhajúcich profesionálov/-ok (až na výnimku prieskumu Radky Janebovej a Lucie Černej, 2008), pri spracovaní prehľadovej štúdie sme vychádzali takmer výhradne zo zahraničných štúdií.

⁴ Ide o normy mužskosti a ženskosti, ktoré sú prítomné tiež v našom kultúrnom prostredí – „...žena má byť citlivá, mäkká, nežná a prispôsobivá, poddajná, starajúca sa o iných, uprednostňujúca city a potreby iných pred vlastnými; muž má byť aktívny, výkonný, úspešný, má sa presadzovať, dokonca byť agresívny, nemá ustúpiť, nemá byť slabošský a „zoženštený“ (Bačová a Mikulášková, 2000:99). Obdobné výsledky ohľadne

že vnímanie rodu podmieňujú viaceré faktory, mimo iného aj pohlavie, vek, dosiahnutý stupeň vzdelania, či účasť jedinca na ekonomicky aktívnom obyvateľstve (pozri napr. Calvo-Salguero, García-Martínez a Monteoliva, 2008; Bútorová, 2008).⁵ Atribúty, ktoré sú pripisované mužom a ženám, sú obsiahnuté v tzv. rodovo rolových normách (ďalej len rodové normy)⁶, prostredníctvom ktorých spoločnosť informuje ľudí o prijateľnom, a/alebo nevhodnom správaní mužov a žien. Tieto normy ponúkajú ženám a mužom vodidlo, ako sa majú správať, uvažovať a cítiť⁷, a zároveň im bránia v správaní, ktoré je považované za tabu pre ich pohlavie (Gilbert a Scher, 1999, in: Mahalik et al., 2005). Jednotlivé osoby sa medzi sebou navzájom líšia tým, do akej miery súhlasia (resp. nesúhlasia) a riadia sa (resp. sa neriadia) jednotlivými normatívnymi rodovými príkazmi. Mike C. Parent a Bonnie Moradi (2010) hovoria o rodovo rolovej konformite ako o miere, v akej jednotlivci súhlasia alebo dodržiavajú rodové očakávania, ktoré sú im predkladané v ich kultúre⁸. Táto konformita sa prejavuje v individuálnom: 1) správaní, 2) pocitoch a 3) myslení mužov a žien (Mahalik et al., 2003, 2005)⁹. Rôznorodosť jednotlivcov sa v prípade rodovo rolovej konformity môže prejavovať nasledovne: Kým, určitá rodová norma môže byť pre jednu osobu prijateľná vo všetkých troch dimenziách (t. j. daná osoba sa s ňou úplne stotožní), tak pre inú osobu môže byť akceptovateľná len v určitých dimenziách, resp. sa s ňou nemusí stotožniť vôbec¹⁰. Rodové normy, ktoré jednotlivec prijme za svoje predstavujú sústavu pre neho/ňu významných rodových noriem.

2 Rodovo stereotypné vnímanie mužov a žien v pomáhajúcich profesiách

V literatúre sa uvádza, že podľa pomáhajúcich profesionálov/-ok sú zdravé dospelé ženy (v porovnaní so zdravými dospelými mužmi, a zdravými dospelými osobami nešpecifikovaného pohlavia): „...„submisívnejšie“, „menej nezávislé“, „menej agresívne“, „menej kompetentné“, „ľahšie ovplyvniteľné“, „emocionálnejšie“ a „menej objektívne““ (Broverman et al., 1970; in: Seem a Clark, 2006:248). Ženy sú tiež považované za zhovorčivé, primárne zastávajúce rolu gazdinej (Trepal, Wester a Shuler, 2008), a za menej kompetentné (potrebujúce viac pomoci od poradcu/-kyne) ako muži (Vogel et al., 2003; in: Trepal, Wester a Shuler, 2008). Naopak muži sú vnímaní ako dominantní, agresívni, nezávislí, zväčša neschopní vyjadriť iné emócie ako hnev, či ako tí, pre ktorých je náročnejšie utvárať väzby s ostatnými (Trepal, Wester

normatívnych rodových očakávaní na Slovensku priniesli tiež výskumy realizované v rokoch 1995 a 2006 (pozri Bútorová, 2008).

⁵ Ženskosť a mužskosť je tak často krát rozlične vnímaná nielen medzi mužmi a ženami, ale tiež medzi príslušníkmi toho istého pohlavia.

⁶ Rodové normy (t. j. normy mužskosti a normy ženskosti) predstavujú podmnožinu sociálnych noriem – t. j. pravidiel a štandardov, ktorým členovia skupiny, a ktoré usmerňujú a/alebo obmedzujú ich spoločenské správanie, pričom nevyužívajú „silu“ zákonov (Cialdini a Trost, 1999, in: Mahalik et al., 2005).

⁷ Rodové normy pozostávajú z troch dimenzií – behaviorálnej, kognitívnej a afektívnej (pozri Mahalik et al., 2003).

⁸ Meranie rodovo rolovej konformity je príkladom skúmania rodu na individuálnej úrovni (rod môže byť skúmaný tiež na sociálno-štruktúralnej, či interpersonálnej úrovni) (viac Wyrobková, 2007).

⁹ Uvedení autori vychádzajú z názoru Jamesa R. Mahalika (2000b; in: Mahalik et al., 2003), že rodová konformita sa skladá z troch zložiek (emocionálnej, behaviorálnej a kognitívnej), čo zodpovedá vyššie uvedenej štruktúre rodových noriem.

¹⁰ Pre konkrétneho jednotlivca (muža, či ženu) sa tak, v dôsledku 1) množstva rodových príkazov a 2) vplyvu rôznych faktorov (spoločenských ako aj individuálnych), stáva dôležitým konkrétny súbor rodových charakteristík (Mahalik, 2000; in: Sánchez-Lopéz et al., 2009). Z uvedeného dôvodu je vhodnejšie hovoriť o feminitách a maskulinitách (vo význame heterogénnych konštruktov), ako o uniformnej ženskosti a mužskosti.

a Shuler, 2008)¹¹. Podľa výsledkov štúdie Susan Rachael Seem a M. Diane Clark (2006) však dochádza u budúcich poradcov/-kýň k nasledujúcej zmene vo vnímaní zdravej dospeléj ženy: za zdravú dospelú ženu je, na rozdiel od predchádzajúcich štúdií, považovaná žena, ktorá popri tradičných ženských vlastnostiach (láskavosť a starostlivosť o iných) disponuje tiež kompetenčnými charakteristikami, ktoré boli doposiaľ tradične pripisované výhradne mužom (sila, nezávislosť a potešenie z výzvy). Uvedené autorky, však obdobné zmeny vo vnímaní zdravého dospelého muža neodhalili – muž je tak aj naďalej popisovaný výhradne mužskými charakteristikami. Domnievame sa, že jednou z príčin stereotypného vnímania klientov/-ok, môže byť tiež stotožnenie sa pomáhajúcich profesionálov/-ok s prevládajúcim normatívnym diktátom ženskosti a mužskosti v danej spoločnosti.

V odbornej literatúre sú uvádzané viaceré možné dôsledky stereotypného vnímania klientov/-ok na prax pomáhajúcich profesionálov/-ok, napríklad:

- prisudzovanie rozličných diagnóz klientom a klientkam s rovnakými symptómami (Ali, Caplan, Fagnant, 2010);
- prijímanie rozličných rozhodnutí ohľadne klientov a klientok (Stabb, Cox a Harber, 1997; in: Preece, 2008); výber služby podmienený skresleným posúdením klienta/-ky (pozri Gold a Hawley, 2001);
- utváranie neoverených predpokladov ohľadne klientov/-ok ako napríklad: 1) žena je heterosexuálne orientovaná, emocionálna, dávajúca prednosť starostlivosti o druhých pred platenou prácou., alebo 2) muž je, na rozdiel od ženy, menej emocionálny, agresívnejší, nezávislejší, orientovaný skôr na pracovnú kariéru (pozri Trepal, Wester a Shuler, 2008);
- ohraničovanie: 1) metód intervencie, 2) odporúčaní ohľadne liečby, 3) cieľov liečby (vychádzajúc z predpokladaných možností ohľadne riešenia problémov klientov/-ok – doplnené Lyócsa), 4) formulácie problému, 5) vnímania závažnosti problému klientov/-ok (pozri Trepal, Wester a Shuler, 2008); riziko, že sa pomáhajúci profesionál/-ka dopustí jednej zo systematických chýb, o ktorých sa zmieňuje Geert van der Laan (1998, in: Janebová, 2005:93) a síce, že nesprávne zasiahne alebo nesprávne nezasiahne v dôsledku uniformného nazerania na všetky ženy (všetkých mužov).

V literatúre sa tiež môžeme stretnúť s názorom, podľa ktorého stereotypné predstavy pomáhajúcich profesionálov/-ok nemajú vplyv na výkon týchto profesií (Whitley, 1979; in: O'Malley a Richardson, 1985; pozri Trepal, Wester a Shuler, 2008). Ak však existuje reálne riziko, že spomínané predstavy by mohli viesť k vyššie uvedeným skutočnostiam, potom je prítomnosť takýchto predstáv, z pohľadu rešpektu k jedinečnosti jednotlivca, neprijateľná. Obmedzené rodovo rolové názory, postoje a hodnoty pomáhajúceho profesionála/-ky, ktorý/-á zastáva funkciu facilitátora pri rozvoji autonómnej osoby klienta/-ky, totiž môžu daný rozvoj ohrozovať resp. brzdiť (O'Malley a Richardson, 1985). Zároveň odlišné posudzovanie situácie klienta/-tky a odlišné zaobchádzanie s klientmi a klientkami, vychádzajúce zo stereotypných predstáv o mužoch a ženách, môže viesť k reprodukcii patriarchálneho usporiadania spoločnosti, a k spätnému potvrdeniu a posilneniu rodových stereotypov (Tomešová Bartáková, 2009).

Podľa Catherine A. Belitsky et al. (1996) majú klinickí lekári/-ky pracujúci so ženami dve možnosti ako s nimi pracovať: 1) povzbudzovať ženy k akceptovaniu a k prispôsobeniu sa svojmu okoliu t. j. svojím prístupom posilňovať status quo, alebo 2) pomáhať ženám zmeniť ich prostredie (súčasťou tohto prístupu je tiež skúmanie spoločenských očakávaní

¹¹ Pre ďalšie príklady tradičného nazerania na klientov/-ky (v oblastiach ako: starostlivosť o deti a iných členov/-ky domácnosti, sexuálne správanie, rizikové správanie, agresivita, či kriminalita) a ich možné dopady na praktickú sociálnu prácu pozri napr. Ivana Lyócsa (2011) a R. Janebová (2005, 2006a, 2006b, 2008).

a správ, ktoré sa týkajú rolí pripisovaných ženám a mužom). Sebapoznanie týkajúce sa spomínaných očakávaní, je podľa Kathleen Maxfield O'Malley a Susan Richardson (1985) dôležité preto, aby bol/-a poradca/-kyňa schopný/-á poskytnúť jedincovi nezaujatú podporu a asistenciu, a umožnil mu/jej tak rásť a rozvíjať sa jeho/jej vlastným spôsobom. Z rovnakého dôvodu považujeme toto sebapoznanie za dôležité tiež pre ostatných pomáhajúcich profesionálov/-ok. Vzhľadom 1) k spomínaným možným dopadom rodovo stereotypných predstáv na prax pomáhajúcich profesionálov/-ok, a 2) k uvedenému trendu vo vývoji týchto predstáv, považujeme za dôležité skúmať otázky týkajúce sa rodu tiež u pomáhajúcich profesionálov/-ok pôsobiacich v našich geografických podmienkach. Myslíme si, že skúmanie vyššie spomínanej rodovo rolovej konformity, by mohlo byť 1) pre samotných pomáhajúcich profesionálov/-ky vhodným spôsobom sebapoznania v danej oblasti, a 2) pre vzdelávateľov/-ky cestou, ako zistiť či a do akej miery je potrebné zaoberať sa otázkami rodu vo vzdelávaní pomáhajúcich profesionálov/-ok.

3 CMNI a CFNI: nástroje merajúce normatívnu mužskosť a ženskosť

Za účelom merať rod, bolo výskumníkmi/-ičkami utvorených už mnoho najrôznejších nástrojov (pozri napr. Mahalik et al., 2003, 2005; Parent a Moradi, 2010). K prvým patrí napr. *BSRI*, sebahodnotiaci dotazník, ktorý zisťuje do akej miery sa jednotlivec sám popisuje inštrumentálnymi a expresívnymi osobnostnými charakteristikami (Parent a Moradi, 2010). Časť autorov/-iek je presvedčená o tom, že *BSRI* a jemu podobné nástroje merajú individuálne koncepty mužskosti a ženskosti len čiastočne (len v rámci spomínaných osobnostných charakteristík), a teda, že nemerajú celkové koncepty mužskosti a ženskosti (pozri napr. Sánchez-Lopéz et al., 2009; Colley et al., 2009; Mahalik et al., 2005). Komplexnejšie meranie rodu ponúkajú napríklad nástroje, ktoré boli vytvorené kolektívom autorov/-iek na čele s profesorom J. R. Mahalikom.

CMNI (*Conformity to Masculine Norms Inventory*, Mahalik et al., 2005) a *CFNI* (*Conformity to Feminine Norms Inventory*) patria k sebaopisujúcim nástrojom merajúcim mužskosť a ženskosť. *CMNI* a *CFNI*¹² majú nasledujúce charakteristiky:

- 1) merajú normatívnu mužskosť/ženskosť – t. j. mieru osobnej konformity jednotlivca k mužským/ženským normám (Mahalik et al., 2003, 2005);
- 2) osobnú konformitu ženy/muža k ženským/mužským normám zisťujú priamo, zatiaľ čo ostatné nástroje sa k tejto konformite len približujú (meraním expresívnosti a inštrumentality; postojov k vhodným právam a rolám žien, v dôsledku čoho sú tieto nástroje tiež považované za tzv. proxy measures), alebo sa pri jej meraní sústreďujú len na špecifické normy, pričom neberú do úvahy, že tieto normy sú súčasťou širšieho súboru vzájomne spätých noriem odrážajúcich spoločenskú kategóriu – ženskosť (resp. mužskosť – doplnené Lyócsa) (Parent a Moradi, 2010);
- 3) uvedenú úroveň konformity merajú širšie – v rámci jej troch zložiek (behaviorálnej, emocionálnej a kognitívnej). Behaviorálna konformita k rodovo rolovým normám zisťuje, nakoľko správanie respondenta/-ky zodpovedá spoločenským rodovým očakávaniam, emocionálna konformita zisťuje prítomnosť pocitov hrdosti a šťastia pri naplnení spomínaných noriem a pocitov hanby pri ich nenaplnení, a kognitívna konformita zisťuje názory respondentov/-iek ohľadne dôležitosti jednotlivých rodových noriem (Mahalik et al., 2003, 2005). Tabuľka č. 1 ponúka príklady otázok z oboch nástrojov na spomínané zložky konformity.;

¹² *CMNI* bol utvorený za účelom zistiť (odhadnúť) mieru, v akej sa konkrétny muž „...podriaďuje (prispôsobuje) alebo nepodriaďuje (nepripôsobuje) činnostiam, názorom a pocitom, ktoré odrážajú normy mužskosti v dominantnej kultúre americkej spoločnosti“ (Mahalik et al., 2003:5). Obdobný zámer, ohľadne žien a ich konformity k prevládajúcim normám ženskosti, viedol J. R. Mahalika et al. (2005) k tvorbe *CFNI*.

- 4) merajú mužskosť/ženskosť prostredníctvom väčšieho počtu rodových noriem v porovnaní s dovedy používanými nástrojmi¹³. Uvedené nástroje tak umožňujú merať variabilitu mužskosti/ženskosti v rámci jednotlivých pohlaví (rôznorodosť jednotlivcov z pohľadu dôležitosti jednotlivých noriem mužskosti/ženskosti)¹⁴;
- 5) merajú okrem rodovo rolovej konformity tiež rodovo rolovú nekonformitu jednotlivca. J. R. Mahalik et al. (2003) uvádzajú príklad, podľa ktorého nesúhlas jednotlivca s položkami zisťujúcimi jeho/jej rodovo rolovú konformitu automaticky neznamená jeho/jej súhlas s položkami merajúcimi rodovo rolovú nekonformitu. Muž tak môže, vzhľadom k protichodným spoločenským očakávaniam vzťahujúcim sa k mužskosti, súčasne súhlasiť s položkami zisťujúcimi jeho konformitu k mužským normám, ako aj s položkami merajúcimi jeho rodovo rolovú nekonformitu (Mahalik et al., 2003).

Tabuľka č.1: Príklady otázok na jednotlivé zložky konformity, merané prostredníctvom CMNI a CFNI

norma mužskosti/ženskosti	zložky konformity		
	behaviorálna	emocionálna	kognitívna
<i>násilie</i>	Ak sa schýľuje k násiliu, nájdem spôsob, ako sa mu vyhnúť.	Som znechutený z akéhokoľvek druhu násilia	Niekedy je násilie nevyhnutné.
<i>štíhlosť</i>	Stále sa snažím schudnúť.	Radšej by som bola štíhlejšia.	Vyzerala by som lepšie, keby som pribrala pár kíľ. (príklad tzv. obrátenej položky)

Zdroj: J. R. Mahalik et al. (2005), M. C. Parent a B. Moradi (2009)

M. C. Parent a B. Moradi (2009, 2010) sa zmieňujú o viacerých výskumoch venovaných rodovo rolovej konformite (s použitím *CMNI* resp. iných obdobných nástrojov) a jej vzťahu: 1) k odporu mužov k vyhľadávaniu psychologickéj pomoci; 2) k nepriateľským postojom mužov voči homosexuálom; 3) k sklonu detí šikanovať iné deti, či 4) k spokojnosti mužov so vzťahmi. *CFNI* bol zdá sa doposiaľ v porovnaní s *CMNI* zriedkavejšie používaným nástrojom pri skúmaní rodovo rolovej konformity (pozri Parent a Moradi, 2010). V literatúre sú spomínané tiež nasledujúce možnosti využitia oboch nástrojov¹⁵:

- 1) meranie, do akej miery je pre klienta/-ku dôležitá každá zo skúmaných rodových noriem, a aké potenciálne prínosy a straty (angl. costs) môže zachovávanie a/alebo zmena rodovo rolovej konformity priniesť klientovi/-ke (Parent a Moradi, 2010);
- 2) skúmanie rôznych faktorov¹⁶ z hľadiska ich vzťahu k tvorbe individuálnej ženskosti a mužskosti u jednotlivých mužov a žien (Mahalik et al., 2003, 2005);

¹³ Pôvodná verzia *CMNI* (Mahalik et al., 2003) zisťuje mieru osobnej konformity respondenta/-ky k 11 normám mužskosti – *Ovládanie emócií; Víťazstvo; Playboy; Násilie; Sebestačnosť; Riskovanie; Moc nad ženami; Dominovanie; Prvenstvo práce; Úsilie o postavenie; Pohrdanie homosexuálmi*, a *CFNI* (Mahalik et al., 2005) mieru osobnej konformity respondenta/-ky k 8 normám ženskosti – *Milá vo vzťahoch; Investovať do vzhľadu; Domáca; Romantický vzťah; Skromnosť; Sexuálna vernosť; Štíhlosť; Starostlivosť o deti*.

¹⁴ *CMNI* a *CFNI* tak umožňujú zisťovať spomínanú rôznorodosť medzi ženami (mužmi) pri skúmaní 1) dôsledkov, ktoré majú špecifické normy ženskosti (mužskosti) na jednotlivé ženy (mužov); 2) kontextových vplyvov, ktoré vedú k vzniku konštrukcie ženskosti (mužskosti) u konkrétnej ženy (konkrétneho muža) (Mahalik et al., 2003, 2005).

¹⁵ Pôvodných verzií oboch nástrojov: 94-položkový *CMNI* a 84-položkový *CFNI*, ako aj ich skrátených verzií: 46-položkový *CMNI* (Parent a Moradi, 2009) a 45-položkový *CFNI* (Parent a Moradi, 2010).

¹⁶ Ako napríklad: socioekonomický status, rodovo rolové normy rovesníckej skupiny, väzba na rodičov, či sebaúcta jednotlivca (Mahalik et al., 2003, 2005).

- 3) skúmanie úlohy (významu – doplnené Lyócsa) rodovo rolovej konformity vo vzťahu k rôznym oblastiam, napríklad: ašpiráciám, medziľudským vzťahom, rozhodnutiam ohľadne kariéry, rodičovstva, reakciám na násilie a pod. (Parent a Moradi, 2010);
- 4) skúmanie dopadov – benefitov a strát, ktoré so sebou prináša internalizácia špecifických noriem ženskosti a mužskosti pre jednotlivé ženy a mužov (napr. skúmanie vzťahov medzi konformitou k rodovo rolovým normám a a) rozvojom identity; b) kvalitou vzťahov (napätím vo vzťahoch); c) údajmi o duševnom zdraví (Mahalik et al., 2003, 2005);
- 5) pri vyhodnocovaní a) účinnosti intervencií zameraných na zmenu rodovo rolovej konformity, a b) miery, do akej spomínaná modifikácia súvisí s výsledkami intervencie (napr. so zníženou úzkosťou klienta/-ky) (Parent a Moradi, 2009).

Myslíme si, že vyššie uvedené možnosti využitia spomínaných nástrojov majú uplatnenie tiež vo výskume, či v praxi pomáhajúcich profesií, či už pri skúmaní rodovo rolovej konformity klientov/-iek (bod č. 1 – 5), alebo pomáhajúcich profesionálov/-ok (bod č. 2).

4 Záver

Vyššie uvedený text si nekládol za cieľ zodpovedať otázku položenú v názve príspevku, ale predstaviť vybrané nástroje, ktoré by mohli prispieť k poznaniu rodovej klímy v pomáhajúcich profesiách (t. j. i v sociálnej práci) na Slovensku. Odpoveď na spomínanú otázku budeme pravdepodobne poznať, až vtedy, keď dané nástroje použijeme vo výskume a neskôr tiež v praxi.

Literatúra:

- ALI, Alisha, CAPLAN, Paula J., FAGNANT, Rachel. 2010. Gender Stereotypes in Diagnostic Criteria. In CHRISLER, Joan C., MCCREARY, Donald R. (eds). *Handbook of Gender Research in Psychology. Vol. 2: Gender Research in Social and Applied Psychology*. London : Springer Science, Business Media. e-ISBN: 978-1-4419-1467-5. p. 91 – 109.
- BAČOVÁ, Viera. MIKULÁŠKOVÁ, Gabriela. 2000. Čo si myslia adolescentní chlapci a dievčatá o úlohách ženy a muža v rodine. In *ASPEKT, feministický kultúrny časopis*, roč. 2000, č. 1, s. 98 – 108.
- BELITSKY, Catherine A. et al. 1996. Sex-Role Attitudes and Clinical Appraisal in Psychiatry Residents. In *The Canadian Journal of Psychiatry*, ISSN 0706-7437, Vol. 41, No. 8, p. 503 – 508.
- BEM, Sandra Lipsitz. 1974. The Measurement of Psychological Androgyny. In *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, ISSN 0022-006X, Vol. 42, No. 2, p. 155 – 162.
- BÚTOROVÁ, Zora. 2008. Ženy a muži v priesečníku spoločenských očakávaní. In BÚTOROVÁ, Zora et al. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky. s. 17 – 42. ISBN 978-80-89345-10-6.
- CALVO-SALGUERO, Antonia, GARCÍA-MARTINÉZ, José Miguel Ángel, MONTEOLIVA, Adelaida. 2008. Differences Between and Within Genders in Gender Role Orientation According to Age and Level of Education. In *Sex Roles*, ISSN 0360-0025, Vol. 58, No. 7-8, p. 535 – 548.
- COLLEY, Ann, MULHERN, Gerry, MALTBY, John, WOOD, Alex M. 2009. The short form BSRI: Instrumentality, expressiveness and gender associations among a United Kingdom sample. In *Personality and Individual Differences*, ISSN 0191-8869, Vol. 46, No. 3, p. 384 – 387.

- GOLD, Joshua M., HAWLEY, Lisa D. 2001. A study of the Gender Role Orientations of Beginning Counselors. In *Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, ISSN 1931-0293, Vol. 40, No. 2, p. 200 – 207.
- JANEBOVÁ, Radka. 2005. Otázky moderní feministické sociální práce: emancipatorní, nebo genderově specifická sociální práce? In *Sociální práce/Sociálna práca*, ISSN 1213-6204, roč. 2005, č. 3, s. 86 – 99.
- JANEBOVÁ, Radka. 2006a. Když je klientem muž... In SMUTEK, Martin, KAPPL, Miroslav (eds.). 2006. *Proměny klienta služeb sociální práce*. Hradec Králové : Gaudeamus, s. 317 – 336. ISBN 80-7041-716-1.
- JANEBOVÁ, Radka. 2006b. Gender aspekty v sociální práci s rizikovou mládeží. In TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana, SMUTEK, Martin (eds). 2006. *Riziková mládež v současné společnosti. Sborník příspěvků z konference s mezinárodní účastí konané pod záštitou projektu PHARE 2003 RLZ – opatření 2.1*. Hradec Králové : Gaudeamus, s. 52 – 66. ISBN 80-7041-044-2.
- JANEBOVÁ, Radka. 2008. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? In *Sociální práce/Sociálna práca*, ISSN 1213-6204, roč. 8, č. 2, s. 90 – 105.
- JANEBOVÁ, Radka, ČERNÁ, Lucia. 2008. Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, č. 2, s. 37 – 45.
- LYÓCSA, Ivana. 2011. Příčiny a dopady konstruktů rodičovstva (materstva a otcovstva) u pracovníčok a pracovníkov sociálněprávné ochrany dětí: příklad Velké Británie, Kanady a Izraela. In *Sociální práce/Sociálna práca*, ISSN 1213-6204, roč. 11, č. 2, s. 96 – 104.
- MAHALIK, James R. et al. 2003. Development of the Conformity to Masculine Norms Inventory. In *Psychology of Men & Masculinity*, ISSN 1524-9220, Vol. 4, No. 1, p. 3 – 25.
- MAHALIK, James R. et al. 2005. Development of the Conformity to Feminine Norms Inventory. In *Sex Roles*, ISSN 0360-0025, Vol. 52, No. 7-8, p. 417 – 435.
- O'MALLEY, Kathleen Maxfield, RICHARDSON Susan. 1985. Sex Bias in Counseling: Have Things Changed? In *Journal of Counseling and Development*, ISSN 0748-9633, Vol. 63, N. 5, p. 294 – 299.
- PARENT, Mike C., MORADI, Bonnie. 2009. Confirmatory Factor Analysis of the Conformity to Masculine Norms Inventory and Development of the Conformity to Masculine Norms Inventory-46. In *Psychology of Men & Masculinity*, ISSN 1524-9220, Vol. 10, No. 3, p. 175 – 189.
- PARENT, Mike C., MORADI, Bonnie. 2010. Confirmatory Factor Analysis of the Conformity to Feminine Norms Inventory and Development of an Abbreviated Version: The CFNI-45. In *Psychology of Women Quarterly*, ISSN 1471-6402, Vol. 34, No. 1, p. 97 – 109.
- PREECE, Mary Jane. 2008. *An Exploratory Study of Counselor Attitudes toward Battered Women*. A dissertation. Department of Counseling and Higher Education. Faculty of the College of Education of Ohio University.
- SANCHEZ-LOPEZ, Maria Pilar et al. 2009. Conformity to Feminine Gender Norms in the Spanish population. In *Social Behavior and Personality: an international journal*, ISSN 0301-2212, Vol. 37, No. 9, p. 1171 – 1186.
- SEEM, Susan Rachael, CLARK, M. Diane. 2006. Healthy Women, Healthy Men, and Healthy Adults: An Evaluation of Gender Role Stereotypes in the Twenty-first Century. In *Sex Roles*, ISSN 0360-0025, Vol. 55, No. 3-4, p. 247 – 258.
- SMILER, Andrew P. 2006. Conforming to Masculine Norms: Evidence for Validity among Adult Men and Women. In *Sex Roles*, ISSN 0360-0025, Vol. 54, No. 11-12, p. 767 – 775.

TREPAL, Heather C., WESTER, Kelly L. a SHULER, Michelle. 2008. Counselors'-in-Training Perceptions of Gendered Behavior. In *The Family Journal*, ISSN 1552-3950, Vol. 16, No. 2, p. 147 – 154.

TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, Helena. 2009. Feministické proudy v sociální práci ve vztahu k možnosti redefinovat genderové role v české společnosti. In *Sociální práce/Sociálna práca*, ISSN 1213-6204, roč. 9, č. 2, s. 100 – 111.

WYROBKOVÁ, Adriana. 2007. Reprezentace a hodnocení genderových kategorií. Dizertačná práca. Brno. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie. 247 s.

Kontakt

Mgr. Ivana Lyócsa

Prešovská univerzita v Prešove

Filozofická fakulta, Inštitút edukológie a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce

ul. 17. novembra č.1

080 78 Prešov

Slovenská republika

<http://socialnapraca.weebly.com>

ivana.lyocsa@gmail.com

Komparácia využívania prístupov založených na používaní hudby v praxi sociálnych pracovníkov a pracovníčok, pracujúcich so seniorskou populáciou, so súčasným akademickým diskurzom

Alena Moravčíková¹

Abstrakt

Príspevok predkladá výsledky deskriptívnej štúdie rozhovorov so sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami pracujúcimi so seniormi a seniorkami, s ohľadom na využívanie prístupov založených na používaní hudby v ich praxi. Výsledky budú reflektované so súčasným akademickým diskurzom ohľadom tejto problematiky a budú diskutované zhody a rozdiely medzi teóriou a praxou.

Kľúčové slová: Akademický diskurz v sociálnej práci. Prax sociálnej práce. Prístupy založené na používaní hudby. Senior/seniorka. Sociálny pracovník/pracovníčka.

Abstract

The paper deals with the results of descriptive study of interviews with social workers working with seniors, in the frame of music-based approaches in their praxis. The results are reflected with the contemporary academic discourse about this issue and are discussed in the frame of consensus and difference between the theory and practice.

Key words: Academic discourse in social work. Practice in social work. Music-based approaches. Senior. Social worker.

1. Úvod

V širšom kontexte by som sa chcela v tejto práci zaoberať témou hudby a jej prístupov v sociálnej práci a konkrétnejšie v sociálnej práci so seniormi a seniorkami. V užšom kontexte sa táto štúdia zaoberá pilotným orientačným výskumom v problematike využívania prístupov založených na používaní hudby v sociálnej práci so seniormi a seniorkami z pohľadu porovnania teórie a praxe. Cieľom je odpovedať na otázku: “Je rozdiel medzi teóriou a praxou v názore na miesto a význam hudby v sociálnej práci so seniormi a seniorkami?” Tento výskum bol realizovaný v rámci prebiehajúceho výskumného projektu mojej dizertačnej práce “Hudba ako nástroj sociálnej práce v kontexte vybraných dimenzií sociálneho vylúčenia seniorov a senioriek”. Počas prípravy projektu som však narazila na problematickú operacionalizáciu slovného spojenia “*hudba v sociálnej práci*” a nejednotné nazeranie na miesto hudby v sociálnej práci v našej súdobej odbornej literatúre a jej chápanie ako metódy. Preto som sa rozhodla uskutočniť orientačný výskum ako na túto problematiku nazerajú sociálni pracovníci a pracovníčky pôsobiaci v praxi aby som mohla identifikovať základné témy a ďalšie smerovanie výskumu.

2. Prístupy založené na používaní hudby v sociálnej práci

V Slovenskej a Českej odbornej literatúre reflektujem túto tému ako okrajovú, v majoritných publikáciách sociálnej práce najčastejšie zmienenú v rozsahu niekoľkých pár viet o muzikoterapii, častejšie však o voľnočasových aktivitách. Problém s chápaním muzikoterapie v sociálnej práci vnímam v rozdielnom pohľade autorov a autoriek sociálnej práce. Peter Ondrejko (2008) napríklad muzikoterapiu spomína v spojitosti so sociálnou terapiou. U Jozefa Kredátusa (2003) ju zase nájdeme ako typ psychoterapie. A Hedvika Hrušková, Oldřich Matoušek a Erika Landischová (2005) ju spomínajú len ako doplnkovú aktivitu v rámci komplexu iných služieb, alebo ako spôsob trávenia voľného času, bez toho aby

1 Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

upresnili, či myslia psychoterapiu alebo socioterapiu. Mimo toho treba na muzikoterapiu nazerať hlavne ako na samostatný transdisciplinárny odbor a samostatnú profesiu², ktorá práve v Českej Republike (v Slovenskej Republike sú tieto snahy menej úspešné) vykazuje silnú aktivitu profesionalizovať sa. Napriek tomu však, ako zdôrazňuje Matej Lipský (2009), má muzikoterapia ako samostatná disciplína hlavný základ v psychoterapii, čiže by sme ju mohli považovať skôr ako za špecifický typ psychoterapie. Čo sa týka literatúry špecializovanej na prepojenie hudby, či muzikoterapie a sociálnej práce, hlavnou predstaviteľkou a predstaviteľom sú Zuzana Vitálová (2007) a Zdeněk Šimanovský (2007). Napriek názvom publikácií, ktoré evokujú špecifikovanie muzikoterapie v sociálnej práci a ozrejmenie o akú „muzikoterapiu“ ide, však podľa mňa autor a autorka túto problematiku neobjasnili iba predložili techniky muzikoterapie ako takej. Prínosné je, že Z. Vitálová v tomto kontexte považuje muzikoterapiu za metódu sociálnej práce. V tomto prípade je však podľa mňa potrebné definovať tento pojem v intenciách metód, kompetencií a pregraduálnej prípravy v sociálnej práci, keďže muzikoterapia ako samostatná profesia má podmienku muzikoterapeutickú kvalifikáciu. K problematike muzikoterapie na Slovensku (možno aj v Česku) prispieva ale fakt, zatiaľ nie etablovaná ako samostatný odbor a profesia a teda neexistuje možnosť príslušného vzdelávania v odbore. Napriek tomu môžeme vidieť na niektorých vysokoškolských inštitúciách na Slovensku a najmä v Česku otvorenie niekoľkých akreditovaných kurzov muzikoterapie a v Českej Republike túto snahu o profesionalizáciu umocňuje aj založenie Českej muzikoterapeutickej asociácie. Otázkou je, akú kompetenciu nadobúdajú sociálni pracovníci a pracovníčky po absolvovaní takéhoto vzdelania? A v akom legislatívnom rámci sa pohybujú slovenskí pracovníci a pracovníčky, ktorí absolvujú takéto vzdelanie v Českej Republike alebo v nejakej inej krajine? V Českej Republike je zaujímavosťou taktiež akreditovaný dvojročný vzdelávací program „*edukačná muzikoterapia*“ na Katedre špeciálnej pedagogiky Karlovej univerzity v Prahe, ktorý je od roku 2007 k dispozícii psychológom a špeciálnym pedagógom a evokuje muzikoterapiu ako sociálnu terapiu a rehabilitáciu v sociálnej práci. Podľa mňa tento bod predstavuje hraničné miesto s inými príbuznými odbormi. Na Slovensku to vo vzťahu k muzikoterapii môže byť ešte liečebná pedagogika³, sociálna pedagogika a andragogika, či geragogika.

Hraničnou a diskutabilnou je sociálna práca zrejme aj na poli druhej spomínanej oblasti, voľnočasových aktivít. V odbornej literatúre sociálnej práce môžeme nájsť miesto pre organizáciu a vedenie voľnočasových aktivít napr. u Iva Řezníček (1994), Libora Novosada (2000, in: Matoušek a kol., 2005, s. 92), H. Hruškovej, O. Matouška a E. Landischovej (2005), Hany Janečkovéj (2005), či Moniky Žumárovej (2008). Problém môže nastať v diskusii s pedagogikou voľného času, sociálnou pedagogikou, špeciálnou pedagogikou, liečebnou pedagogikou, andragogikou alebo geragogikou, o tom, ktorý z odborníkov/čiek má s daným klientom/klientkou alebo skupinou viesť voľnočasové aktivity a teda aj hudobné aktivity, keďže často krát je to zároveň aj záujmové vzdelávanie. Východiskom by znovu mohli byť pojmy ako sociálna terapia a sociálna rehabilitácia. Z hľadiska praxe a konkrétnejšie v inštitucionálnych zariadeniach by potom mohla byť zaujímavá otázka, kto reálne v zariadeniach tieto aktivity vedie.

2 Vid' napr. Jiří Kantor at al. (2009)

3 Liečebná pedagogika má však v tomto na Slovensku výhodu vyjasnením si pregraduálnej prípravy v kontexte muzikoterapie, kde predstavuje jednu z metód liečebnej pedagogiky, pričom v praxi je podmienená ukončením štátnej skúšky z tohto predmetu. V sociálnej práci na Slovensku v pregraduálnej príprave reflektujem stav zatiaľ len na úrovni voliteľných predmetov niekoľkých katedier sociálnej práce, ktorých obsah má skôr charakter muzikoterapeutických prvkov využiteľných v praxi sociálnej práce, ako samostatnej terapie.

Posledný prístup, ktorý by som chcela v spojitosti s hudbou v sociálnej práci spomenúť, je „komunitná hudba“ (KH). KH ako ju vidí napr. Marissa D. Silvermann (2005) je súčasťou hudobnej pedagogiky, avšak jej miesto, ako neformálnej hudobnej výchovy, je zasadené mimo verejné školstvo, konzervatóriá a univerzity, ponúkaná zväčša v komunitných zariadeniach, kde je zadarmo, alebo za menší poplatok prístupná všetkým vekovým kategóriám s rôznym stupňom nadania pre hudobnú činnosť, či stupňom fyzického alebo mentálneho postihnutia. Tento prístup zatiaľ na Slovensku ani v Česku nepoznáme, je však dobre známy v Severnej Amerike, Austrálii, Novom Zélande, Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Severného Írska, v Írskej Republike a v Nordických krajinách, kde je KH aj magisterským študijným programom a hlavná činnosť je cez „robenie hudby“- „music making“, kde podporuje komunitný rozvoj, sociálnu kohéziu, osobnostný rast (cez sebaúctu a sebavedomie), well-being a sociálnu inklúziu, s ohľadom na individuálne potreby a jej primárnymi cieľmi sú sociálna zmena a sociálna pomoc (Koopman, 2007). Lori Hager (2010) napríklad uvádza, že komunitné umenie je často prezentované ako typ sociálnej práce, s istým podielom dobrovoľníctva.

3. Legislatívne ukotvenie hudby v sociálnej práci

Nejasnosť okolo kompetencií sociálneho pracovníka alebo pracovníčky v úkonoch využívajúcich hudbu pomohol v roku 2008 upraviť *Zákon č. 448/2008 Z. z o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona o živnostenskom podnikaní*, kde je ako sociálna služba vymedzené zabezpečovanie záujmových aktivít, sociálna rehabilitácia, muzikoterapia aj pracovná terapia ako zastrešujúci súhrn terapií v kontexte sociálnej terapie, čiže zastrešujúca aj muzikoterapiu. Zákon je postavený veľmi široko, umožňujúc vykonávať aktivity s hudbou v kontexte sociálnej rehabilitácie fyzickej osobe dokonca iba s úplným stredným vzdelaním, ktorá absolvovala akreditovaný vzdelávací kurz v oblasti sociálnej rehabilitácie v rozsahu 150 hodín, alebo teda fyzickej osobe, ktorá získala vysokoškolské vzdelanie v študijnom odbore sociálna práca v prvom alebo druhom stupni. Z hľadiska muzikoterapie ako pracovnej terapie však zákon stanovuje ešte podmienku stredného odborného vzdelania v príslušnom študijnom odbore v závislosti od vykonávanej činnosti, v rámci hudby stačí podľa autoriek zákona absolvovanie základnej umeleckej školy a takáto muzikoterapia je považovaná za socioterapiu. Okrem toho zákon umožňuje poskytovateľovi sociálnej služby, ak má na to vytvorené podmienky, vykonávať na účel zvýšenia kvality poskytovanej sociálnej služby muzikoterapiu, arteterapiu, hipoterapiu, canisterapiu, biblioterapiu, hydroterapiu, aromaterapiu a činnosťnú terapiu. Z tohto pohľadu je pre nás zákon prekvapujúci a rozporuplný, keďže ako činnosti pracovnej terapie sú v zákone zdôraznené najmä aktivity záhradníctvo, aranžérstvo, drevovýroba, hrnčiarstvo, maliarstvo, košíkárstvo a fotografia, ale autorkami zákona je medzi tieto aktivity zaradená aj muzikoterapia. Čitateľ alebo čitateľka zákona potom nadobúda dojem, že sú to dva rozdielne typy terapií, pričom, zákon v prvých menovaných nedefinuje kvalifikačné predpoklady ako je to v činnostiach pracovnej terapie. Zaujímavá je osobná reflexia autoriek zákona, že mnohé zariadenia sociálnych služieb už aj pred zavedením novej právnej úpravy takéto typy terapií vykonávali (Brichtová-Repková, 2009). Z hľadiska problematiky organizácie a vedenia záujmových aktivít zákon definuje sociálnu službu ako činnosť, ktorá sa vykonáva najmä prostredníctvom sociálnej práce, avšak umožňuje tieto aktivity aj iným príbuzným profesiám ako sociálna, špeciálna a liečebná pedagogika. Napriek tomu, že nový zákon o sociálnych službách umožňuje sociálnym pracovníkom a pracovníčkam široký diapazóm aktivít zastrešujúcich aj hudbu a tým pádom pomáha čiastočne určiť miesto hudby v praxi sociálnej práci, alebo aspoň umožňuje toto miesto, vnímam jeho slabiny v ťažkej čitateľnosti. Zaujímalo by ma preto, či vedľa sociálni

pracovníci a pracovníčky tento zákon a hlavne oblasť týkajúcu sa muzikoterapie interpretovať, alebo skôr, či sú si vedomí/é takejto možnosti, ktorú im zákon ponúka.

4. Metodológia výskumu

Ako som v úvode spomenula mojim cieľom je odpovedať na otázku: “Je rozdiel medzi teóriou a praxou v názore na miesto a význam hudby v sociálnej práci so seniormi a seniorkami?” Okrem toho som pri interpretácii zákona o sociálnych službách postavila ďalšiu otázku: „Sú si sociálni pracovníci/čky v praxi vedomí/é možnosti použitia hudobných aktivít, ktoré im zákon ponúka?“ Na tieto otázky som sa rozhodla odpovedať kvalitatívnym výskumom, ktorý podľa mňa najviac zodpovedá povahe výskumných otázok. Rozdiel medzi teóriou a praxou som sa rozhodla zistiť komparáciou názorov sociálnych pracovníkov/čok so seniormi/kami na miesto a význam hudby v sociálnej práci s akademickým diskurzom v sociálnej práci na tú istú tému. Výskumným nástrojom názorov sociálnych pracovníkov/čok bol neštruktúrovaný rozhovor na danú tému. Plánovaná vzorka sociálnych pracovníkov/čok bola 3 až 4 rozhovory. Z organizačných dôvodov bol nakoniec uskutočnený iba jeden rozhovor s jednou sociálnou pracovníčkou pracujúcou v zariadení pre seniorov. Kvôli potrebe saturácie sú do budúcnosti naplánované ďalšie rozhovory. Rozhovor prebehol 7 septembra 2011, v prirodzenom pracovnom prostredí sociálnej pracovníčky, trval približne jednu hodinu a so súhlasom účastníčky výskumu bol zaznamenávaný na audiozáznam. Keďže mojim cieľom nie je generalizácia, ale orientácia v novom probléme v prostredí praxe, a identifikácia oblastí novej nepreskúmanej témy, pre účely tohto výskumného šetrenia je postačujúci a relevantný aj jeden rozhovor. Účastníčku výskumu v tomto prípade považujeme za expertku na vlastný aj profesný život. Minulý rok ukončila magisterské štúdium sociálnej práce, v zariadení pre seniorov pracuje necelý rok, pričom pracuje už 6 rokov v domove sociálnych služieb ako sociálna pracovníčka a ergoterapeutka. Akademický diskurz som pôvodne plánovala zistiť kombináciou svojej reflexie odbornej literatúry a rozhovorov s predstaviteľmi a predstaviteľkami akademickej obce sociálnej práce. Z organizačných dôvodov však zahŕňame do výskumu len reflexiu odbornej literatúry, relevantných aj elektronických zdrojov akademickej obce sociálnej práce (napr. stránok inštitútov a katedier sociálnej práce na vysokých školách), spolu so *Zákonom č. 448/2008 Z. z o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona o živnostenskom podnikaní*. Pre spracovanie dát som použila techniku otvoreného kódovania zakotvenej teórie, kde bol takýmto spôsobom spracovávaný rozhovor, a identifikované oblasti boli následne reflektované s teóriou.

5. Výsledky a diskusia

Z rozhovoru so sociálnou pracovníčkou som identifikovala nasledujúcich 5 domén, ktoré budem reflektovať s teóriou.

Dôležitosť a prospešnosť hudby

Túto doménu v prvom rade saturujú všeobecné vyjadrenia o významnom mieste hudby v sociálnej práci. “*Hudba má nezastupiteľné miesto v sociálnej práci. Určite by hudba v sociálnej práci mala byť a aj si myslím, že sociálny pracovník, ktorý robí v priamom v kontakte s klientom, samozrejme, že by to malo byť v jeho kompetencii aj v jeho náplni. Ja čo viem, tak oni veľmi radi počúvajú hudbu...čiže perfektne.*” V porovnaní s okrajovým vnímaním hudby ako metódy v sociálnej práci, je tu mierna diskrepancia, som si však vedomá, že v novodobej skromnej odbornej literatúre k sociálnej práci so seniormi zatiaľ z hľadiska malého priestoru a dôležitosti rozpracovania iných potrebných domén, nemala táto oblasť možnosť byť hlbšie prepracovaná.

Do tejto domény zaraďujem taktiež vyjadrenia o špecifickejšie vymenovaných benefítoch hudby. Identifikovala som benefity na strane klienta a benefity na strane poskytovateľa sociálnych služieb. Z benefítov na strane klienta je to najmä funkcia relaxačná, ktorá bola zosilnená saturáciou niekoľkých výrokov, v ktorej je však zároveň vyjadrený benefit pre poskytovateľku služby, tým, že keď je klient relaxovaný, upokojený, je to zároveň lepšie a ľahšie pre sociálnu pracovníčku, ktorá s ním alebo s ňou pracuje. *“Ja čo tak viem, oni veľmi radi počívajú hudbu...relaxačnú...veľmi radi počívajú jubilantov. Keď im púšťame videokazety a s tou folklórnou hudbou... Ja fakt, aj z praktického hľadiska, že je to dobré. Lebo..veľa sa dá. Aj lepšie je keď si ho, klienta, keď sa ukludní a tak, a potom jasné, sa oveľa lepšie s ním rozpráva aj riešia všelijaké tie problémy, aj veľa informácií od nich získam, aj pôjdu vám pomôcť, lebo musí byť človek kludný a to je na tom sociálnom pracovníkovi, že jak. ...viete oni sa uvoľnia a dostanete ich kam ich chcete vy, že vám niečo aj povedia, aj niečo urobia, aj niekde s vami pôjdu, lebo niekedy máte problém aj to, čiže, a hlavne, čo som si všimla, keď idú tí jubilanti, tak taký klud.”* V rámci akademického diskurzu podľa mňa táto prax potvrdzuje teóriu a nespočetné množstvo štúdií, najmä zo psychológie hudby, ale aj muzikoterapie, komunitnej hudby, či paliatívnej starostlivosti atď, ktoré odkazujú na jednu z hlavných funkcií hudby, funkciu relaxačnú, podpora subjektívnej pohody (well-beingu) a kvality života. Benefity na strane poskytovateľa/ky z mojej doterajšej reflexie odbornej literatúry neviem porovnať, čo však prispieva k odporúčaniam pre prax.

Taktiež som identifikovala funkciu podpory kognitívnych zručností cez reminiscenciu a funkciu podpory vitality, čo korešponduje s celkovým názorom v odbornej literatúre. *“Oni si tam začnú spomínať ako priadli a čo robili, a oni si tam spievajú... A tá mladosť, to viete, oni keď majú toho alzheimera, tak to je pre nich mladosť ...fakticky, prežívajú mladosť znova.”*

V spojitosti s inými terapiami alebo podpornými aktivitami bol sociálnou pracovníčkou vyjadrený význam hudby aj v tom zmysle, že je viac obľúbenou a žiadanou aktivitou ako napríklad ergoterapia. Predpokladám, že s tým má veľa spoločného fakt, že hudba je súčasťou liturgických obradov náboženstiev ale i aktivít z ich každodenného života a mladosti ako sme mohli vidieť aj vo výroku o spomienkach na priadky. Identifikovala som aj najobľúbenejšie hudobné štýly seniorov, ktorými sú folklór a náboženská hudba, čo korešponduje hlavne s teóriami o zmysle života v seniorskom veku. *“Aj aktívne, zaspievať si...keď sú bohoslužby...”*

Problematické vnímanie fenoménu a informovanosť

Táto doména sa nám ukázala na základe problematického vyjadrovania a nárabania sociálnej pracovníčky s pojmami ako muzikoterapia a muzikoterapeutické prvky a pod.. Sama sociálna pracovníčka bola neistá aký termín má použiť keď chcela popísať aké aktivity v zariadení vykonávajú. V oficiálnych informáciách o zariadení majú uvádzané jednotne muzikoterapia: *“...my to ináč všade v zariadení, my to máme muzikoterapiu, máme to tak napísané...”*, ale to čo tam vykonávajú, už za muzikoterapiu nepovažuje, skôr za nejaké aktivity s využitím muzikoterapeutických prvkov: *“...ale je to určite len taký prvok, výňatok, nie je to presne...ani nemáme tu na to odborníkov...”*. Na otázku o legislatívnom vymedzení nevedela bližšie špecifikovať kompetenčný rámec sociálnej práce, jej názor bol, že muzikoterapiu by mal/a robiť len na to príslušne vyškolený/á terapeut/ka. Muzikoterapiu ako psychoterapiu, socioterapiu alebo samostatný odbor nerozlišuje. Vyjadrila sa, že určité veci v zákone sa ťažko interpretujú, hlavne praktické. V tejto oblasti vyjadrila potrebu informácií. *“...ale praktických, toto fakt môžem, mať to niekde, neviem, stále po ruke...”* Z tohto vyplýva rozkol medzi teóriou a praxou, kde v praxi absentujú relevantné informácie o možnostiach sociálnych pracovníkov a pracovníčok a môže byť bariérou ku kvalitnejším službám. Predpokladám, že sa bude tento problém opakovať aj u iných rozhovoroch, keďže ani ja som

tento zákon z hľadiska muzikoterapie nevedela správne interpretovať až kým som nebola upovedomená jednou docentkou na našej katedre kde pôsobím. Implikácia pre prax by mohla byť upovedomením prednášateľov/ky na vysokých školách, ktorí zákon o sociálnych službách vo svojich predmetoch vyučujú, aby bol zákon z tohto hľadiska jasne vysvetlený, aby absolventi odchádzali do praxe s relevantnými informáciami ohľadom rozsahu ich kompetencií. Pre tých, ktorí už v praxi sú by mali byť tieto informácie spomenuté v prípadnom postgraduálnom vzdelávaní.

Vzdelávanie

V oblasti pregraduálnej prípravy výpoveď sociálnej pracovníčky potvrdila moju domnienku o minimálnej ponuke vzdelania v tejto oblasti ako to vnímam z reflexie vzdelávania na katedrách sociálnej práce na Slovensku. Vyjadrila sa že asi mali nejaký predmet týkajúci sa hudby, zrejme však bol len voliteľný. Vzdelanie a informácie v tejto oblasti vníma za nedostatočné, uvítala by v tomto širšie vzdelanie. Ani z pohľadu postgraduálneho vzdelania sa nestretla s ponukou muzikoterapeutických kurzov, ani s ponukou muzikoterapeutov, ktorí by ponúkali svoje služby zariadeniu. Účastníčka výskumu by to uvítala.

Reálna činnosť v praxi

Tu som zaradila poskytnuté informácie o tom, kto vlastne reálne v zariadení pre seniorov, poprípade v domove sociálnych služieb zabezpečuje výkon terapeutických a voľnočasových aktivít. V zariadeniach, v ktorých pracuje účastníčka výskumu vedú tieto aktivity iba sociálni pracovníci/čky a ergoterapeuti/tky. Z hľadiska využívania hudby v sociálnej práci so seniormi/kami v reálnej praxi som však našla viackrát zdôrazňovanú potrebu individuálneho prístupu. Moja kolegyňa z katedry sociálnej práce raz na tému hudby so seniormi/kami povedala, že si nevie predstaviť, ktorému klientovi/tke by to neodporučila. Z výskumného rozhovoru však vyplýva, že napriek tomu, že je hudba všeobecne veľmi vítaná, niektorým to vadí. *“...niektorým vadí hluk. Záleží aj od sezóny, keď sa striedajú ročné obdobia, sezónne nálady, tak vtedy nechce nik, vtedy väčšina potrebuje pokoj. Strašne veľa vie sociálny pracovník pomôcť ale i poškodiť. Je to o poznaní klienta.”*

Bariéry

Poslednú doménu, ktorá sa mi vo výskume javí sú bariéry, ktoré účastníčke výskumu bránia aby využívala, či častejšie využívala vo svojej práci hudbu, ktorú opísala ako benefitnú. Sú to podľa nej hlavne málo času na klienta, veľa administratívnej práce, či neúnosné množstvo klientov na jednu sociálnu pracovníčku. Ak to porovnáваме s teóriou, kde sú väčšinou optimálne odporúčania pre pomer jednotlivých aktivít, tak tu by sme mohli nájsť nesúlad medzi teóriou a praxou. Druhou významnou bariérou sa javí byť ageizmus, negatívny postoj spoločnosti voči starým a chorým (či už mentálne alebo fyzicky) osobám, ktorý prispieva k sociálnemu vylúčeniu tejto populácie. *“...nechcú ísť von, lebo cítia pohľady ľudí... Tí ľudia sú stále na tom poslednom mieste.”* Keďže hudobné aktivity sú často krát na podujatiach mimo inštitucionálnych zariadení, takéto vnímanie ageizmu môže potom pôsobiť na klientov odradzujúco, a radšej nechcú opustiť miesta, kde sa cítia istejšie a v bezpečí. Z hľadiska teórií sociálneho vylúčenia, a upozorňovania na problémy vylúčenia daný stav zodpovedá. Avšak z hľadiska *Národnej správy o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie na roky 2008 – 2010* (2008) nie sú seniori a seniorky na Slovensku považovaní/é za rizikóvu skupinu sociálneho vylúčenia, čo podľa otvára diskusiu s vnímaným stavom z pohľadu účastníčky výskumu.

6. Záver

Výsledky výskumu zhrniem do nasledujúcich bodov. V praxi sociálnej práce účastníčky výskumu bolo miesto hudby vnímané veľmi pozitívne a benefítne pre klienta/ku i poskytovateľa/ku služby. V komparácii s odbornou literatúrou vnímame v praxi silnejšie vyjadrenie potrebnosti a reálne využívanie hudobných prístupov. Implikáciou môže byť dopyt po literatúre s ohľadom na danú tému. Poukázať chcem hlavne na zistenú nesúrodosť v interpretácii zákona o sociálnych službách medzi praxou a reálnym obsahom zákona. Spolu s poznatkami z domény vzdelanie, vnímam nedostatky v informovanosti o kompetenciách sociálnych pracovníkov a vnímam malé medzery v našom súčasnom vzdelávaní sociálnych pracovníkov v kontexte využitia a potrebnosti prístupov založených na používaní hudby. Ďalšie výsledky podporujú premisu o sociálnych pracovníkoch a pracovníčkach ako organizátorov/ky a vedúcich/e terapeutických a voľnočasových aktivít, zdôrazňujú potrebu individuálneho prístupu, ktorý korešponduje s mojím ponímaním akademického diskurzu a predstavujú sociálnu pracovníčku v zariadení pre seniorov z pohľadu neúnosnej administratívnej práce. Ako bariéru v kontexte využívania hudby v sociálnej práci v zariadení pre seniorov som takisto identifikovala ageizmus.

Uvedomujem si obmedzenia svojho výskumu, jeho orientačnú povahu aj potrebu doplniť výskum o ďalšie rozhovory so sociálnymi pracovníkmi/čkami zo zariadení pre seniorov, po prípade z terénnej alebo ambulantnej služby. Vnímam taktiež potrebu rozšírenia akademického diskurzu o rozhovory s akademikmi/čkami v sociálnej práci. Odporúčaním pre prax je moje vyjadrenie potrebnosti otvoriť diskurz na predkladanú tému.

Literatúra:

- Brichtová, L.-Repková, K. Sociálna ochrana starších osôb so zdravotným postihnutím - vybrané aspekty. Bratislava: Epos, 2009.
- Hager, L. International and Multicultural Community Arts Models: Practices and Global Partnership. Community Arts Perspectives [Electronic Version]. In Community Arts Network. Volume 2. Number 5. 2010. Dostupné na: <<http://www.communityarts.net/readingroom/archive/128cap-hager.pdf>>
- Hrušková, H., Matoušek, O. & Landischová, E. Sociální práce s lidmi s mentálním postižením. In Matoušek, O. a kol. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha : Portál, 2005.
- Janečková, H. Sociální práce se starými lidmi. In Matoušek, O. a kol. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha : Portál, 2005.
- Kantor, J. at al. Základy muzikoterapie. Vydanie I. Praha: Grada Publishing, 2009.
- Koopman, C. Community music as music education: on the educational potential of community music. In International Journal of Music Education. August 2007.
- Kredátus, J. Metódy práce so skupinou. In Tokárová a kol. Sociálna práca: kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce. Prešov: Akcent Print. 2003.
- Lipský, M. Muzikoterapie a psychoterapie. Arteterapie - No. 19, Praha 2009. Dostupné na: <www.arteterapie.cz>
- Novosad, L. 2000. Základy speciálního poradenství. In Matoušek, O. a kol. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha : Portál, 2000.
- Ondrejko, P. Sociálna práca vo vzťahu k iným vedným disciplinám. In Tokárová, A. - Matulayová, T. (eds.). Sociálna pedagogika, sociálna práca a sociálna andragogika-aktuálne otázky teórie a praxe. Prešov: FF PU. 2008.
- Řezníček, I. 1994. Metody sociální práce: Podklady ke stážím studentů a ke kazuistickým seminářům. Praha: Sociologické nakladatelství. 1994.

Silvermann, M. D. Community music? Reflections on the Concept [Electronic Version]. In Elliot, D. J. - Higgins, L. (Eds.). International Journal of Community music. Vol. C. 2005. Dostupné na internete: <<http://www.intljcm.com/index.html>>

Šimanovský, Z. Hry s hudbou a techniky muzikoterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi. Praha: Portál. 2007.

Vitálová, Z. Úvod do muzikoterapie a jej využitie v sociálnej práci. Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety. 2007.

Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálních službách a o změně a doplnění zákona o živnostenském podnikání.

Žumárová, M. Volný čas jako jedna z forem sociální pomoci. In Janebová, R., Kappl, M. - Smutek, M. (Eds.). Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Sborník z konference IV. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 12. – 13. 10. 2007. Hradec Králové: Gaudeamus. 2008.

Kontakt:

Mgr. Alena Moravčíková

Katedra sociálnej práce

Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

Ul. 17 novembra 1.

080 01 Prešov

moravcikova.a@gmail.com

Výzkum fenoménu bezdomovství

Martin Stanoev¹

Abstrakt

V příspěvku bude referováno o výzkumné činnosti, která probíhá v rámci Oddělení sociální prevence a pomoci Magistrátu města Brna, které zabezpečuje především agendu sociálních kurátorů. Pracovníci tohoto oddělení se vedle základní náplně svoji činnosti, kterou představuje sociální práce s osobami ohroženými sociálním vyloučením, snaží o hlubší výzkumnou reflexi svoji praxe. Těžiště agendy sociálních kurátorů ve městě Brně je práce s osobami bez přístřeší a v roce 2010 zde proběhl pilotní výzkum a předvýzkum spisové dokumentace, jehož cílem je lepší pochopení situace této cílové skupiny. Pilotní výzkum využívá kvalitativní optiky a předvýzkum se snaží využít statistické postupy analýzy dat. Příspěvek se zaměří na závěry, které lze z těchto analýz odvodit a zároveň bude reflektovat problematiku dvojí role – sociálního pracovníka a zároveň výzkumníka určité cílové skupiny.

Klíčová slova: bezdomovství, příčiny bezdomovství, analýza dokumentů

Abstract

In my report i would refer about research activity, which is realized in The department of social prevention and support of Municipal council of Brno, which ensures mainly the agenda of social curators. The workers of that department are involved besides basic content of their job, which is the work with socially excluded people, trying about deeper explorational reflection of their job. The centroid of the social curators agenda is work with homeless people and in the year 2010 was realised pilot research of files documentation, with the aim of better understanding of that target group. The pilot research use qualitative and quantitative approach of data analyse. The report is focused on the conclusion of that analyses and reflects the matters of double role – the social worker and the resercher of certain target group.

Keywords: homelessness, the causes of homelessness, document analyse

I. Úvod

V rámci projektu „Sčítání bezdomovců 2010“ ve městě Brně – jehož hlavním realizátorem bylo Oddělení sociální prevence a pomoci Magistrátu města Brna – tedy sociální kurátoři, byla snaha získat kvalifikovaný odhad počtu bezdomovců ve městě Brně. Vedle toho byla snaha pokusit se doplnit údaje k základní deskripci fenoménu bezdomovství pomocí kvalitativní i kvantitativní analýzy spisové dokumentace sociálních kurátorů.

Provedli jsme pilotní kvalitativní studii a předvýzkum vycházející ze statistické analýzy dat – tyto dvě studie budou hlavní náplní mého referátu. Dále se snažíme využít výsledků a zkušeností nabytých tímto výzkumem a pokračovat v analytické práci, především je snaha výsledky kvantifikovat při zachování reliability dat.

II. Pilotní studie

Byla provedena kvalitativní analýza čtyřiceti spisů klientů sociálních kurátorů. Byly učiněny dvě hlavní zjištění (*Aktuální otazníky fenoménu bezdomovství, 2010*):

1. Je pravděpodobné, že existuje příčinná souvislost mezi neúspěšným vypořádáním se s tíživou sociální situací a nepřítomností přirozených neformálních sítí pomoci, běžně tvořených rodinnými příslušníky nebo v rámci partnerského vztahu. Tedy jinak řečeno, čím méně má člověk k dispozici přirozených sociálních vazeb, tím více je „sociálně zranitelný“ a tím méně je schopen zastavit riziko dalšího sociálního propadu. Selhání přirozených vztahů člověka je jen obtížně a omezeně nahraditelné institucionalizovanými snahami pomoci.

¹ Magistrát města Brna, Odbor sociální péče, Oddělení sociální prevence a pomoci /pracoviště Křenová 20 Brno/; Pedagogická fakulta Masarykovi univerzity, Katedra sociální pedagogiky, Poříčí 31

2. Jedincem, který je nepřítomností či nefunkčností takové přirozené záchranné sítě nejvíce ohrožen, je především mladý dospělý na počátku svého ekonomicky produktivního věku. Tento jedinec ještě není natolik plně hmotně soběstačný a zabezpečený, aby se dokázal pomocí vlastních prostředků vypořádat s nepříznivou situací, jakou je například ztráta zaměstnání, zvláště trvá-li tato okolnost delší dobu.

III. Kvantitativní analýza – předvýzkum

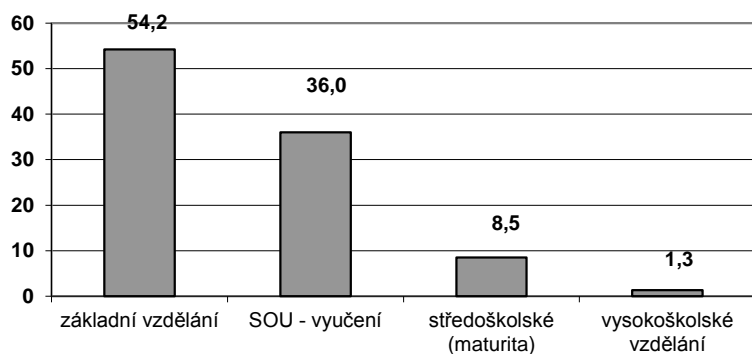
V rámci kvantitativního předvýzkumu jsme provedli analýzu spisové dokumentace 187 klientů, kteří splňují charakteristiku bezdomovství a současně jsou hlášeni k trvalému pobytu v sídle ohlašovny trvalého pobytu. Výčet klientů evidovaných v tomto roce byl od všech kurátorů téměř kompletní, vyjma asi čtyřiceti klientů, u kterých byla provedena kvalitativní analýza spisové dokumentace a do kvantitativní části tak již zahrnuti nebyli. Náš vzorek má tedy podle našeho soudu relativně vysokou vypovídající hodnotu, je však nutné podotknout, že prozatím byli zkoumáni pouze ti lidé bez domova, kteří jsou přihlášení k trvalému pobytu na tzv. úřední adrese. Šetření tedy nebylo ani zdaleka vyčerpávající. S přihlédnutím k tomuto faktu a ke skutečnosti, že do značné míry stále hledáme optimální přístup k analýze spisové dokumentace Oddělení sociální prevence a pomoci, považujeme za vhodnější v případě tohoto šetření hovořit o předvýzkumu.

Každý z kurátorů provádl analýzu spisové dokumentace svých klientů, při kterém vyplňoval záznamový arch. Na základě kvalitativní analýzy jsme dospěli k devíti **rizikovým faktorům** (viz níže). Každý sociální kurátor tedy pouze vyplňoval, zda u klienta tento rizikový faktor byl anebo nebyl přítomen. Dále jsme zjišťovali vzdělání respondentů, jejich situaci v zaměstnání, pohlaví, věk a věk prvního kontaktu s kurátorem.

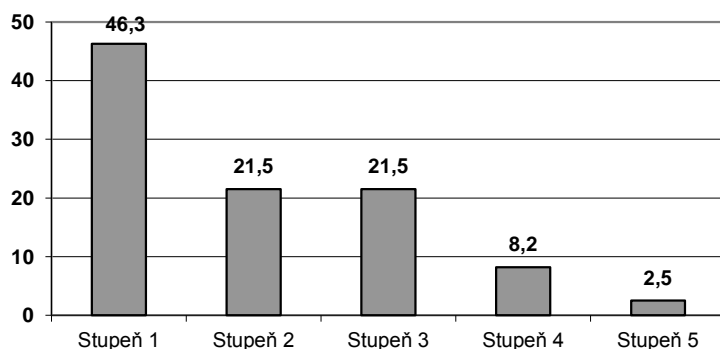
V našem souboru bylo 142 mužů a 45 žen. Průměrný věk klientů byl 45,3 let, medián činil 47 let. Průměrný věk prvního kontaktu s klientem byl 35,4, medián pak 34 let. Hodnota korelace mezi věkem klientů a prvním kontaktem klienta činila 0,625481. Tato pozitivní hodnota značí, že s rostoucím věkem roste také věk prvního kontaktu s klientem (jedná se o vysokou hodnotu, ale nepřilíš překvapivou). Vedla nás k domněnce, že se s postupujícím časem snižuje věk prvního kontaktu klienta. Tato domněnka se však při následné analýze nepotvrdila. Skutečnost byla opačná – respondenty jsme rozdělili na skupinu těch, kteří se stali klienty našeho pracoviště před rokem 2000 a těch, kteří se stali klienty až po roce 2000 do současnosti. Skupina respondentů, jež byla klienty oddělení již před rokem 2000, měla hodnotu průměrného věku prvního kontaktu 31,2 let a skupina klientů, která se stala klienty po roce 2000 37,5 let.

V proměnné **vzdělání** jsme zjišťovali jednu ze čtyř hodnot proměnné – vzdělání základní, vyučen, středoškolské s maturitou a vysokoškolské. U proměnné **zaměstnání** jsme jedince subjektivně řadili na škále od jedné do pěti – kdy hodnotu jedna měl dlouhodobě nezaměstnaný a prakticky nezaměstnatelný klient a naopak hodnotu pět klient, který je dlouhodobě v pracovním poměru. Klienti byli řazeni do tím vyšších hodnot na škále, čím více se přibližují dobrému zařazení na trhu práce (například brigádní práce, krátkodobá nezaměstnanost) a tím níže, čím více se jejich situace blíží nezaměstnatelnosti (déle trvající nezaměstnanost).

Situaci u proměnné vzdělání a zaměstnání vystihují dva níže uvedené grafy:

▲ Graf 1 | Vzdělanostní struktura u výzkumného vzorku (údaje jsou v %).

▲ Graf 2 | Forma zaměstnání – výdělečné činnosti klientů zahrnutých do výzkumného vzorku (údaje jsou v %).

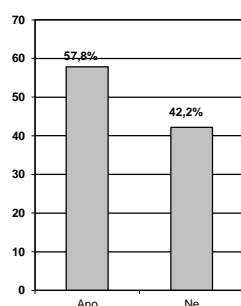
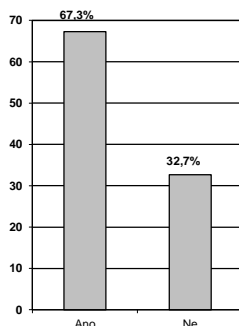
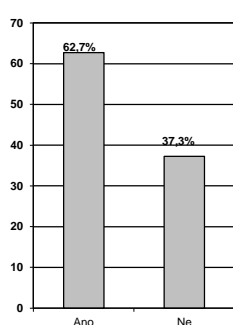
Z prvního grafu je patrné, že vzdělanostní struktura našeho vzorku se výrazně odlišuje od vzdělanostní struktury populace – většina respondentů má základní vzdělání, popřípadě je vyučena, pouze 13 respondentů má středoškolské vzdělání a dva mají vysokoškolské. Lze tedy vyslovit předpoklad, že přestože sociálním vyloučením může být ohrožen každý, s rostoucím vzděláním tato pravděpodobnost klesá. Působení této proměnné však nelze chápat přímočaře neboť velmi pravděpodobně působí na špatné výsledky respondentů ve škole a neúspěšnou vzdělávací kariéru sociální zázemí klienta v období jeho dětství a dospívání.

Výsledky druhého grafu lze chápat nejen jako příčinu vzniku problému, jako jeho důsledek a příčinu jeho setrvání. Obtížná zaměstnatelnost ztěžuje vymanění se z pasti sociálního vyloučení a setrvávání v pasti sociálního vyloučení postupným ztrácením sociálních návyků dále posiluje nemožnost se z tohoto kruhu vymanit.

Páteří našeho výzkumu bylo zjišťování existence **devíti rizikových faktorů bezdomovství**. Bohužel výzkum je do určité míry zatížen neúplností některých dat u některých položek, nicméně i přes tento nedostatek považujeme výsledky předvýzkumu za relevantní.

Zátěž rodinného prostředí se objevila u 62,7% respondentů, **konflikty v partnerském soužití** u 67,3% respondentů, **osamělost** u 53,5% respondentů, **trestná činnost** u 57,8% respondentů, **závislost na alkoholu** u 35,4% respondentů, **drogová závislost** u 17,3 % respondentů, **jiné závislosti** u 7, 2% respondentů, **duševní nemoc nebo porucha osobnosti** u 35,3% respondentů, **závažné zdravotní problémy fyzického rázu** u 29,9 % respondentů (srov. Štěchová, Luptáková, Kopoldová, 2008).

Pro přehled dále uvádíme grafické znázornění u položek, jejichž zastoupení překročilo 50%².

▲ ◀ Graf 3 | Přítomnost rizikového faktoru „Zátěž rodinného prostředí“

▲ Graf 4 | Přítomnost rizikového faktoru „Konfliktní partnerské soužití“

◀ Graf 5 | Přítomnost rizikového faktoru „Trestná činnost“

Výzkum tedy ukázal, že vedle trestné činnosti vystupují do popředí vztahové záležitosti – konfliktní rodinné prostředí, konflikty v partnerském svazku a osamělost.

Ukazuje se tak, že „fyzická“ ztráta domova je zřejmě spojena i se ztrátou „domova“, jakožto určitého zázemí mezilidských vztahů, nebo pravděpodobně v některých případech také s jeho faktickou neexistencí. Potvrzuje se tedy v pilotním výzkumu zmíněný předpoklad neexistence funkčních přirozených sociálních vazeb, jakožto příčiny vzniku bezdomovství a větší sociální zranitelnosti jedince.

Ve své analýze jsme však zašli dále. Vedle základních popisných statistik jsme také hledali vztahy mezi jednotlivými faktory, a to pomocí koeficientu asociace F_i a χ^2 -kvadrátu. χ^2 -kvadrát nás upozorňuje na existenci statisticky významného vztahu, zatímco koeficient F_i zachycuje jeho sílu a nabývá hodnot od 0 do 1 (od hodnoty 0,1 se dá uvažovat o určité – i když velmi nízké, statistické souvislosti, hodnota 1 pak představuje maximální možnou míru statistické souvislosti). Ačkoliv jsme uvedli do vzájemného vztahu všechny zmíněné rizikové faktory, existence statistického vztahu byla prokázána jen v několika málo případech.

Ze statistické analýzy, které byly vzájemně podrobeny jednotlivé rizikové faktory, vyplývá, že faktory, které se nejčastěji vyskytují současně, jsou konfliktní partnerské soužití a trestná činnost, osamělost a závislost na alkoholu, trestná činnost a závislost na alkoholu, závislost na alkoholu a duševní nemoc, porucha osobnosti a drogová závislost a duševní nemoc, porucha osobnosti.

² Jak bylo uvedeno, výzkumný vzorek tvořila analýza 187 dokumentací a životních situací. Ve výše uvedených 3 grafech byla procentní míra ne/přítomnosti daného faktoru vypočítána z počtu zjištěných údajů. V případě započtení tzv. „chybějících údajů“ by tak celková míra ne/přítomnosti daného faktoru byla nižší. V případě grafu 6.3 byl tento údaj nezjištěn v 37 případech, u grafu 6.4 není údaj znám v 30 situacích a v posledním grafu 6.5 se jedná o 2 situace.

Celkově nejvyšší míru souvislosti v celém výzkumu, a to střední, vykazuje vztah závislosti na drogách, a duševní nemoci a poruchy osobnosti. Vztah lze interpretovat jako obousměrný – konzumace drog může fungovat jako automedikace duševních problémů a stejně tak drogy mohou působit jako spouštěcí faktor duševní nemoci. V kombinaci s deprivací spojenou s životem na ulici se může tento faktor ještě výrazně posilovat.

Statistická analýza tedy na jedné straně potvrdila některé naše předpoklady, a to zejména předpoklad absence přirozených funkčních sociálních vazeb v minulosti klienta, nízkou vzdělanost bezdomovců, která pravděpodobně spíše odráží špatné sociální zázemí této skupiny, a její problematickou zaměstnatelnost.

Neprokázala existenci žádného faktoru, který by výrazně asocioval s větším počtem dalších rizikových faktorů. Nelze tedy pravděpodobně ani předpokládat existenci skupiny více faktorů, které by spolu navzájem asociovaly. Vyjma vztahu drogové závislosti a duševní nemoci, poruchy osobnosti se nejednalo o vysoké hodnoty koeficientu F_i vzájemného vztahu dvou proměnných.

Možná lze o bezdomovství uvažovat v tomto kontextu jako o určité pasti, kdy hranice mezi příčinami a důsledky jsou neostré : můžeme takto uvažovat např. o alkoholismu, trestné činnosti, osamělosti, ale i dalších rizikových faktorech - jako o možných příčinách bezdomovství, ale zároveň jako o důsledcích bezdomovství, zapříčiňujících setrvání v něm a nemožnost vymanění se z něj (srov. Hradecký, 2007).

IV. Závěr

Na závěr bych se pokusil reflektovat určitou dvojí roli, kterou pracovníci OSPP v rámci realizace výzkumu měli – na jedné straně jsou odborníci, kteří s touto cílovou skupinou pracují, na druhé straně se pokoušeli o co možná nejobektivnější postoj v rámci výzkumné analýzy. Lze tak dle mého soudu zúročit určitou metodologickou průpravu, kterou většina sociálních pracovníků, kteří absolvovali vysokoškolské vzdělání v sociální práci a příbuzných oborech, získala. Tato dvojí role má dle mého soudu svá úskalí i své výhody.

Vyhnu-li jsem se tak objeovávání skutečností banálních a expertům zcela zřejmým. Dále kladení výzkumných otázek se může zaměřovat na určité intuitivní představy, které při každodenní práci s určitou cílovou skupinou vznikají – nelze k nim však bez adekvátních empirických šetření přistupovat jako k faktům. Vedle toho však sociální vědec jako „cizinec“ – tedy jako osoba zcela míjející svět každodennosti cílové skupiny, osoba zcela vně cílovou skupinu, může problematizovat rutinní a samozřejmé interpretace sociálních pracovníků a vnést do problému pohled, který expertovi v každodenní práci s cílovou skupinou uniká.

Pokusili jsme se zužitkovat naši zkušenost práce s určitou cílovou skupinou a konfrontovat jí s empirickým studiem tohoto fenoménu – vědomi si určitých úskalí dvojakosti naší role. Naše analytická práce je teprve na počátku, stejně tak i v českém kontextu je výzkum této cílové skupiny zcela marginální. Navzdory určité opomíjenosti tohoto fenoménu výzkumnou reflexí, bezdomovství jako sociální problém s postupujícím časem na aktuálnosti spíše získává.

Seznam použité literatury:

- Aktuální otazníky fenoménu bezdomovství, Sčítání bezdomovců v Brně v roce 2010* (kol. autorů). Brno: Centrum sociálních služeb, 2010.
HRADECKÝ, Ilja. *Definice a typologie bezdomovství*. Praha : Naděje, 2007.

ŠTĚCHOVÁ, Markéta; LUPTÁKOVÁ Marina; KOPOLDOVÁ, Bedřiška. *Bezdomovství a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha : Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008.

Kontakt:

Mgr. Martin Stanoev
Statutární město Brno
Magistrát města Brna
Dominikánské nám 1
601 67 Odbor sociální péče
Oddělení sociální prevence a pomoci /pracoviště Křenová 20, Brno 602 00/;

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity
Katedra sociální pedagogiky
Poříčí 31
Brno
mstanoev@seznam.cz

Etika péče v sociální práci

Marie Plačková¹

Abstrakt

Autorka práce si klade za cíl přiblížit etiku péče a zaměřit se na ni jako na možný zdroj pro rozhodování v sociální práci a zároveň tuto teorii kriticky posoudit. Pokouší se odpovědět si na základní otázku, zda je etika péče vhodnou etickou teorií, s jejíž pomocí se lze lépe vyrovnat s některými etickými dilematy z oblasti chráněného bydlení, popřípadě i v jiných oblastech sociální práce, než s pomocí jiných, obvykle používaných přístupů. V práci se zabývá teorií etiky péče, kterou se později snaží zasadit do praxe pomocí eticky citlivé dilematické situace z praxe chráněného bydlení. Pomocí této situace a dotazníkového šetření se snaží autorka posoudit přijatelnost a vhodnost etiky péče jako takové. V závěru shrnuje své poznatky o etice péče složené z teoretických poznatků o etice péče jako o modelu etického uvažování, aplikace etiky péče do praktických situací a dotazníkového šetření.

Klíčová slova: etika péče, Carol Gilliganová, sociální práce, etické dilema, chráněné bydlení

Abstract

The author sets out two aims in her Thesis. The first one is to explore, whether the ethics of care can be used as a good source for decision-making in Social Work practice. The second one is to critically evaluate this ethical theory as such. There is a fundamental question behind it: can ethics of care be an appropriate ethical theory, with which we can better deal with ethical dilemmas in the area of sheltered housing than with other commonly used ethical theories? In dealing with this question, the author also tries to test this theory in practice by assessing its acceptability in the area of sheltered housing through a questionnaire survey. In the conclusion it is shown, that the Thesis is supported only partially by the survey results; in affirming some theoretical background of the theory it also shows, that in particular situations it has to be used in conjunction with other models of ethical reasoning.

Keywords: The ethics of care, Carol Gilligan, social work, ethical dilemma, sheltered housing

1. Úvod

Cílem tohoto příspěvku je kriticky posoudit etiku péče a odpovědět si na základní otázku, jestli je etika péče samostatnou a specifickou etickou teorií, s jejíž pomocí se lze lépe vyrovnat s některými etickými dilematy z oblasti chráněného bydlení, popřípadě i v jiných oblastech sociální práce. Stanovenou hypotézu se budu snažit potvrdit pomocí dotazníkového šetření, které jsem udělala mezi pracovníky chráněných a podporovaných bydlení a také pomocí jednoho etického dilematu – reálné situace z oblasti sociální práce v chráněném bydlení (z organizace L'Arche), která se ale může převést do obdobných situací v jiných oblastech sociální práce. Pod výše uvedenou situací se budu snažit naznačit, jakou cestou se ubíralo uvažování jedné z asistentek chráněného bydlení. Tato řešení se pokusím zasadit do rámce známé etické teorie a budu se také snažit ukázat její úskalí. Tu samou situaci chci následně zasadit do kontextu etiky péče – tedy pokusit se najít řešení podle této etické teorie a zjistit tak, jestli je etika péče vhodná pro využití v tomto zařízení, případně zjistit, jestli by její využití mělo také nějaká úskalí. Výše uvedená situace nemá za cíl plně vystihnout etickou problematiku v chráněném bydlení, nebo dokonce naznačit všechny možnosti uvažování, které mohly pracovníky při jejich řešení napadnout. Jejím cílem není ani vystihnout všechny kritiky daného řešení. Jejím úkolem je pouze zprostředkovat několik příkladů uvažování a otevřít prostor pro diskuzi o výhodách, nevýhodách, popřípadě i o samotném opodstatnění užití etiky péče v oblasti. Oblast chráněného bydlení je pak v této práci použita pouze jako jedno z možných pozadí, kde se odehrávají etická dilemata.

¹ Studentka Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, obor Diakonika - Křesťanská humanitární a pastorační práce

2. Krátké představení etiky péče

Za zakladatelku etiky péče je považována Carol Gilliganová, žačka Lawrence Kohlberga, která se s ním však později názorově rozešla a jeho dílo – model morálního vývoje – kritizovala. Tato kritika úzce souvisela s jejím pohledem na hodnoty mužů a žen. Kohlbergovu modelu vyčítala přílišnou zaměřenost na mužské chápání světa a naopak opomíjení světa ženského. To mělo za následek, že dívky/ženy v kritériích morálního vývoje, které stanovil Kohlberg, neuspívaly a „ve světě posuzovaném podle mužských kategorií tak působí jako ustrašené, nesamostatné a méně vyvinuté“. ² V důsledku toho vytvořila Carol Gilliganová ve druhé polovině dvacátého století novou etickou teorii – etiku péče, kterou Virginie Held (2005) dokonce označovala jako teorii, která má potenciál pro nahrazení tzv. dominantních etických teorií ³.

Na rozdíl od většiny etických teorií etika péče nezavrhuje emoce, naopak na nich staví. ⁴ Emoce – respektive vztahy, díky nimž vznikají emoce a které naopak emoce drží pohromadě – jsou tak nedílnou součástí rozhodování a hledání správného řešení a jsou důležité pro zdokonalování péče. ⁵ Někdo by mohl tvrdit, že to není nic nového, protože každá etická teorie pracuje s tím, že lidé spolu přicházejí do styku – vytvářejí mezi sebou různé vztahy – a právě z této interakce vznikají etická dilemata, která se snaží řešit. Na druhou stranu je toto pojetí vztahů odlišné od toho, jak jej chápe Gilliganová. Její pojetí vztahu je spíše o emocích a potřebnosti vztahu nebo možná ještě spíše o závislosti člověka na vztahu s druhými a vzájemné závislosti lidí navzájem – člověk se v tomto pojetí bez druhého neobejde. Jak je vidět v níže uvedené tabulce, na vývoji vztahu člověka sama k sobě a k lidem okolo něj postavila i stádia morálního vývoje ve své etice péče.

Stádia morálního vývoje podle Gilliganové	
1. stádium - péče o sebe sama	umožňuje přežití
<i>1. přechodová fáze</i>	<i>předchozí jednání hodnoceno jako sobecké</i>
2. stádium - odpovědnost	snaha zajistit péči pro závislé a nerovné, dobro je péče o druhé
<i>2. přechodová fáze</i>	<i>problémy ve vztazích související s nerovnováhou, kdy člověk pečuje jen o druhé a ne o sebe sama</i>
3. stádium - uvědomění si dynamiky vztahů	pochopení vzájemné propojenosti mezi sebou a druhými a z toho rozptýlení napětí mezi sobeckostí a odpovědností

Obrázek 7 - stádia morálního vývoje podle Gilliganové ⁶

Člověk ve své vztahové síti, tak patří mezi jednu z hlavních hodnot etiky péče. K těm se dá přiřadit také péče sama o sobě. ⁷ Ta je brána jako součást vztahu, která lidi navzájem

² srov. Rambousková (2002)

³ např. podle Held (2005) mezi tzv. dominantní etické teorie patří např. Kantova etická teorie nebo utilitarismus

⁴ srov. Held (2005)

⁵ srov. Held (2005)

⁶ srov. Gilliganová (2001)

⁷ Banks (2006)

propojuje⁸, a která má být za každou cenu zachována, ale která se zároveň nevztahuje pouze na toho, o koho má být pečováno, ale i na pečovatele.⁹ Jako další hodnoty etiky péče lze uvést také spolupráci, empatii, soucit a citlivost reagovat na podněty.¹⁰ Pokud bych měla tyto hodnoty shrnout tím, jak se etika péče v sociální práci může projevit, dalo by se to přeneseně vyjádřit větou: „Snaha o co nejlepší péči o klienta, přijmout ho i s jeho potřebami a začlenit jej do sítě našich vztahů“.

3. Rozbor eticky dilematické situace z praxe

Pokud se snažím odpovědět si na otázku, zda je etika péče vhodnou etickou teorií, s jejíž pomocí se lze lépe vyrovnat s některými etickými dilematy z oblasti chráněného bydlení, popřípadě i v jiných oblastech sociální práce, než s pomocí jiných, obvykle používaných přístupů, je potřeba vzít některou takovou situaci a zkusit porovnat její možné řešení pomocí některé z dominantních etických teorií a následně pomocí etiky péče. Jak jsem se o to pokusila níže:

Žena s lehkým až středně těžkým mentálním postižením, s častými epileptickými záchvaty a značně sníženou pohyblivostí (spasma levé ruky a velmi špatné držení rovnováhy z důvodu kratší nohy) je klientkou chráněného bydlení. V chráněném bydlení je společné sociální zázemí – na pět klientů jsou dvě koupelny z toho jedna bezbariérová. Klienti se proto v koupání střídají. Klientka asistentkám často dává najevo svou nechuť přijmout od nich pomoc, kterou však pro svou bezpečnost nutně potřebuje, a koupání oddaluje. Standard č. 2 asistentům udává, že klient musí souhlasit s úkony, které se týkají jeho zdraví. Etický kodex pracovníků ČR udává, že sociální pracovník má chránit důstojnost a lidská práva svých klientů – asistentka by tedy neměla klientku ke koupání nutit, ale zároveň by jí měla umožnit, aby byla čistá. Asistentky tak včas upozorňují klientku, že jestli se chce jít koupat, jsou připraveny jí pomoci. Ve standardu péče č. 1 dané organizace je jako jeden z cílů organizace udáno, že asistenti mají vést klienty k odpovědnosti za své zdraví a za své chování vůči ostatním lidem ve svém okolí. Podle standardu č. 1 mají asistenti ke klientům přistupovat jednotně – nezvýhodňovat jedny v neprospěch druhých. Klientka se ke koupání sama rozhodne ve tři-čtvrtě na deset, asistentka přitom ví, že koupání zabere nejméně hodinu. Asistentkám končí pracovní doba v deset hodin večer. V deset hodin je domovním řádem stanoven i večerní klid. Pokud se koupání přesune na další den, je pravděpodobné, že se chování klientky bude opakovat a navíc může zkomplikovat život ostatním klientům, kteří by se chtěli jít koupat. Kromě toho koupelna sousedí s ložnicí jiné klientky, kterou by koupání po „večerce“ rušilo při spaní. Je možné, že se klientka, pokud jí asistentka pomoc odmítne, pokusí vykoupat sama. Domácím řádem je stanoveno, že volnost pohybu klientů musí být omezena co nejnižší měrou, ale klienti se přitom nesmí dostat do nebezpečí. Klientka pomoc pravidelně odmítá od všech asistentek, kromě jedné, která však chodí jen jako občasná výpomoc, většinou přes víkendy. Má asistentka trvat na tom, že již pracovat nebude, nebo má klientce, která při koupání potřebuje pomoc, vyhovět?

Jak na situaci zareagovala jedna z asistentek: *Asistentka trvá na tom, že už je po její pracovní době a že už klientce pomáhat nebude, protože ji dostatečně často a včas upozorňovala, že jestli se chce jít koupat, je připravená jí pomoci, ale že po desáté už má mít volno a bude respektovat večerní klid, který je v domovním řádě.*

8 srov. Slot (in Held, 2005)

9 srov. Held (2005)

10 srov. Banks (2006), s. 61

Diskuse kantovského řešení asistentky: Asistentka se snažila dostát povinnosti, která jí vyplývala z kodexu, domovního řádu, standardů i smlouvy s organizací. Klientku upozorňovala na to, že je připravená jí pomoci, ale nenutila ji ke koupání – respektovala tak její právo na vlastní rozhodnutí – takže dostala povinnosti vyplývající z kodexu. Zároveň asistentka chtěla vyhovět povinnosti vůči ostatním klientům – chtěla zachovat v domě večerní klid – díky čemuž dodržela domovní řád a zároveň vedla klientku k tomu, aby si uvědomila, že kolem ní jsou ostatní klienti – vedla ji tedy podle standardů k uvědomění si odpovědnosti za své chování vůči druhým lidem. Zároveň chtěla dodržet svou pracovní dobu. Tato asistentka proto podle mne jednala na základě Kantovy etiky povinnosti.

Asistentka v této situaci sice dodržela své povinnosti. Ale svým způsobem jí unikla ta nejdůležitější – klientka ji o pomoc požádala ve tři čtvrtě na deset. Asistentka tedy v tuto dobu měla povinnost klientce v jejím přání ještě vyhovět. Což by ale nebylo možné bez toho, aby porušila své další povinnosti – především domovní řád a zásadu přistupovat ke všem klientům stejně. Tím, že by totiž naplnila svou povinnost pomoci klientce, zároveň by porušovala svou povinnost ke klientce ve vedlejších pokojích, která by kvůli hlasitosti sprchy nemohla spát.

Návrh řešení pomocí etiky péče: Etika péče by zde mohla do povinností vnést „lidskost“, protože přílišné lpění na povinnosti nabourává vztahy, které se etika péče snaží udržovat. Klientka v této situaci by chtěla poskytnout „nadstandardní“ služby – pomoc mimo pracovní dobu asistentky, bez ohledu na ostatní klienty – zvláště na klientku ve vedlejších pokojích. Zároveň je ale třeba vzít v úvahu, že klientce hrozí nebezpečí, protože pokud se rozhodne jít se vykoupat sama, může se snadno zranit a také že se situace celkem pravidelně opakuje.

Jde tedy o to, zda bude asistentka pracovat i ve svém volném čase a nevádí jí to. Případně zda bude klientce pomáhat i přesto, že by již ráda měla volno a bude-li případně schopná poskytnout stejnou péči – po pracovní době – i ostatním klientům, kdyby to vyžadovali. V rámci spravedlivého poskytování péče by jim tuto péči měla poskytnout. Co když ale bude vyčerpaná a příště bude muset odmítnout? V rámci zachování spravedlnosti by měli službu poskytnout další asistenti. Co když to ale nebude technicky možné – v domě nebude žádný asistent, který by se mohl nebo chtěl ve svém volnu klientům věnovat? Mimoto asistenti by tímto jednáním podporovali v klientech pocit, že neplatí dané slovo a uzavřené dohody. Učili by je, že asistenti musí klientovi vyhovět, i když to je pro ně obtížné nebo nereálné.

Vraťme se ale zpět k naší asistentce – pokud by o klientku pečovala jen proto, že jí o to prosí a nechce ji nechat „napospas“, byla by, na pomezí druhého a třetího stadia mravního vývoje podle Gilliganové (2001). Kdyby si pak asistentka na výše uvedené otázky odpověděla „ano“ - tedy „nevadí mi věnovat volný čas“ a „kdyby chtěl tuto péči někdo další, jsem jí schopná poskytnout“, stále je zde ve hře další klientka, která spí ve vedlejších pokojích. Když však asistentka klientce pomoc odmítne a nebude jí umět situaci vysvětlit, klientce ublíží. Když neodmítne, může toto rozhodnutí ublížit klientce ve vedlejších pokojích, která by nemohla kvůli hluku z koupelny spát. Rozhodnutí asistentky pro pomoc, by navíc nebylo v souladu se standardy péče, které vedou klienty a asistenty k tomu, že od 22:00 mají dodržovat noční klid.

Podle mého názoru měli v této situaci asistenti v rámci etiky péče jednat především preventivně. Tedy – do této situace se nedostat. To by podle etiky péče bylo možné dvěma způsoby. Jednak by si asistentka měla včas s klientkou promluvit o vzájemných očekáváních, vysvětlit jí, že se jí již od určitého času nebude moci věnovat i kdyby chtěla. Měla by přitom dbát na to, aby si to klientka nevzala osobně, ale aby uměla pochopit kontext celé situace. Druhá možnost je zapojit více asistentku, která chodí na výpomoc a se kterou klientce

koupání nevadí. Asistenti by se s ní v rámci týmu měli snažit domluvit na jiných frekvencích výpomoci a to tak, aby se shodovala s dny, kdy je potřeba pomoci dané klientce.

Kritika navrženého řešení cestou etiky péče: Zádrhele etiky péče v této situaci jsem již víceméně částečně zmínila v předchozích odstavcích. Pokud se bude asistentka chovat „příliš lidsky“, může se dostat na tenký led v tom, že bude porušovat pravidla organizace a nebude se chovat profesionálně. Pokud se bude chovat „málo lidsky“ etika péče už nebude etikou péče a zbude z ní jen profesionalismus. V tomto případě je těžké tyto dva póly vyvážit. Je zřejmé že, zvláště v chráněném bydlení, které je organizované jako komunitní a kde jsou dospělí klienti, může vznikat křehká hranice, dokdy jsem ještě asistent, a odkdy jsem kamarád. Důvodem může být absence přirozené autority, která je obvyklá u dětí.

Nabízí se také otázka, jak by při uplatňování etiky péče uspěli lidé, kteří jsou komunikačně méně zdatní. Pro ně by mohla být etika péče méně využitelná, protože by ji z hlediska své povahy neuměli plně využít. Předpokládám totiž, že pokud člověk žije ukotven ve vztazích, nutně musí s lidmi okolo sebe dobře komunikovat, aby předešel případným nedorozuměním a narušením těchto vztahů. Lze se také domnívat, že dobré komunikační schopnosti jsou v práci s lidmi s postižením pro zažehnutí různých nedorozumění ještě důležitější než v „běžné“ populaci. Teoreticky se pak může stát, že asistentka bude komunikačně méně zdatná a s klientkou si nebude umět situaci dostatečně vysvětlit. Což by mohlo fakticky vést k nedorozuměním a k narušení vztahů, kterému se etika péče snaží zabránit.

4. Dotazníkové šetření

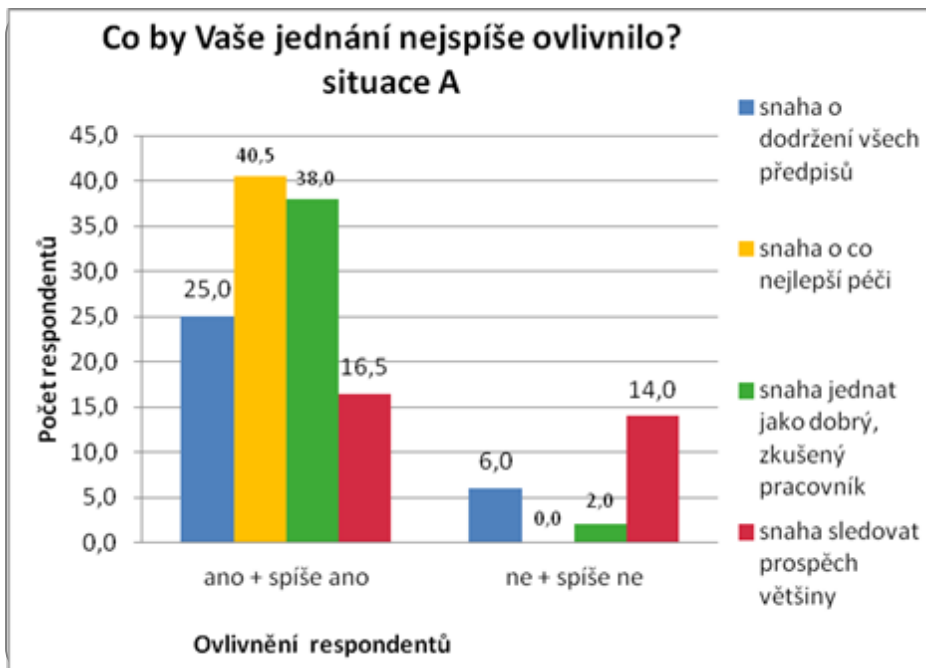
Probíhalo v dubnu a květnu 2011, kdy jsem oslovila pracovníky (sociální pracovníky, pracovníky v přímé péči, vedoucí služeb) ve zhruba 80 náhodně vybraných organizacích v ČR, které poskytují chráněné a podporované bydlení. Ze 140 rozeslaných dotazníků se mi jich vyplněných vrátilo 57, odpovídalo 38 žen, 18 mužů a 1 člověk své pohlaví neuvedl.

Cílem dotazníkového šetření bylo odpovědět na otázku, zda „*Je etika péče většinou etickou teorií, kterou se lidé z praxe řídí?*“. Respondenti měli k dispozici následující tři situace, u nichž měli za úkol označit, co by nejspíše ovlivnilo jejich jednání při jejich řešení. Vybírat mohli ze čtyř možností, kdy mohli označit jednu nebo i všechny najednou. Každá z možností se přitom dotýkala určité etické teorie:

- snaha o dodržení všech předpisů, kodexů či jiných norem (Kantova etika);
- snaha o co nejlepší péči o klienta, přijmout ho i s jeho potřebami, začlenit ho do sítě našich vztahů (etika péče);
- snaha jednat tak, jak by asi jednal dobrý, zkušený a spolehlivý pracovník (etika ctnosti);
- snaha o sledování prospěchu většiny (utilitarismus).

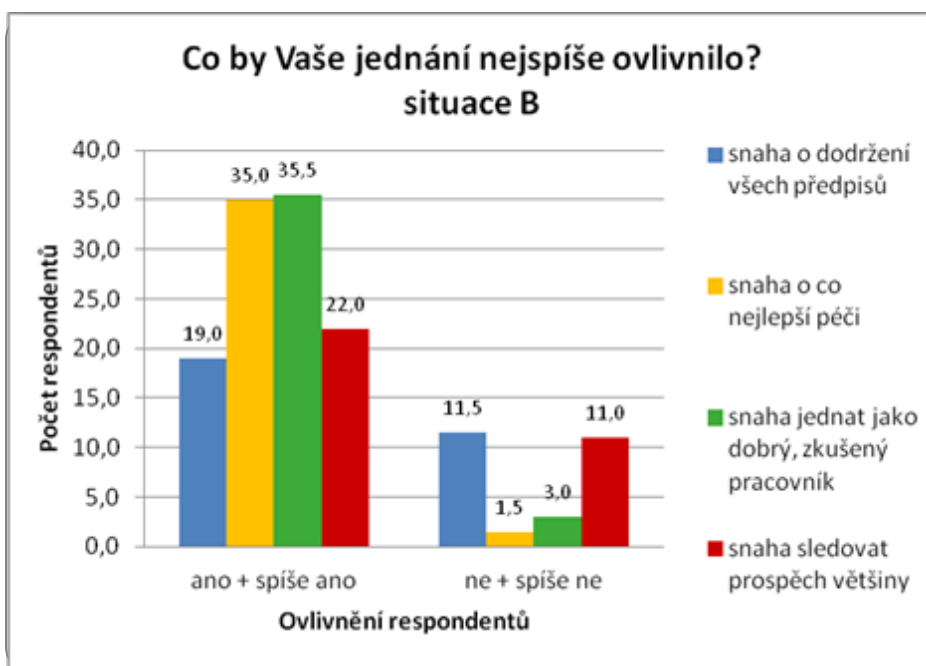
Respondenti také mohli zvolit míru ovlivnění a to z možností „ano“, „spíše ano“, „ne“ a „spíše ne“. V grafech pod jednotlivými situacemi jsou pro větší přehlednost odpovědi „ano a spíše ano“ a „ne a spíše ne“ spojeny do jedné hodnoty. Při přepočtu odpovědí přitom měla kladná i záporná odpověď hodnotu jednoho bodu, odpovědi typu „spíše“ byly půl bodové.

Situace A) Žena se středně těžkým mentálním postižením a s přidruženými poruchami paměti je klientkou chráněného bydlení. Kvůli svému postižení má omezenou způsobilost k právním úkonům. Klientka často vyžaduje konzumaci sladkého jídla, které jí však způsobuje zdravotní obtíže; pokud je jí odmítnuto, je na asistenty a další klienty nepříjemná.

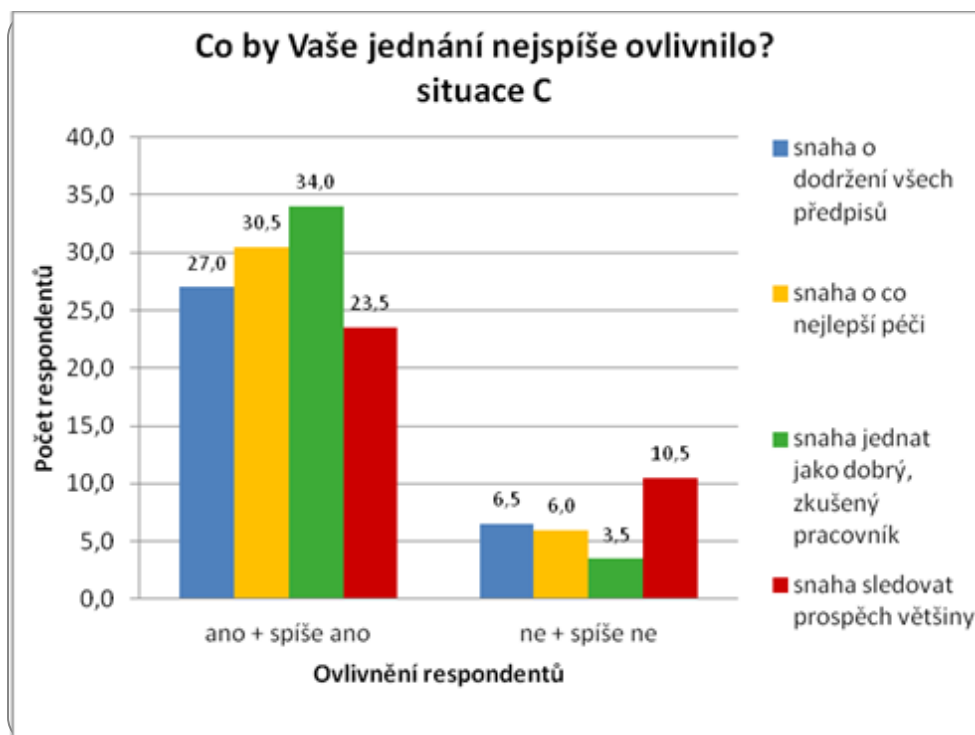
Obrázek 2 - ovlivnění jednání v situaci A

Situace B) Žena s lehkým až středně těžkým mentálním postižením, s častými epileptickými záchvaty a značně sníženou pohyblivostí je klientkou chráněného bydlení. Zde je společné sociální zázemí. Klienti se proto v koupání střídají. Klientka se ke koupání sama rozhodne ve tři-čtvrtě na desetu večer, čtvrt hodiny před koncem pracovní doby asistentky, jejíž pomoc ke koupeli potřebuje a též před večerním klidem, který je třeba dodržovat s ohledem na další klienty. Je možné, že pokud jí asistentka pomoc s ohledem na pokročilou hodinu odmítne, klientka se pokusí vykoupat sama a je pravděpodobné, že upadne a zraní se.

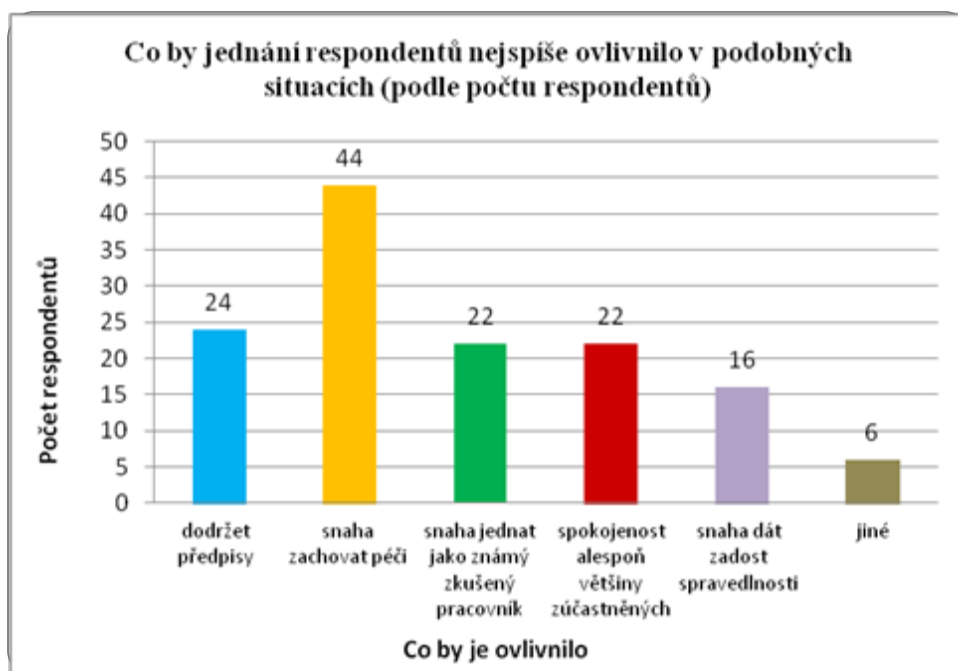
Obrázek 3 - ovlivnění jednání v situaci B

Situace C) Muž s lehkým až středně těžkým mentálním postižením je klientem chráněného bydlení. Klient je relativně samostatný, ale při procházkách potřebuje doprovod. Klient v minulosti souhlasil, že stojí o účast na plánované akci. V den, kdy se akce měla konat, se tento klient rozhodl, že se akce účastnit nechce a chce zůstat doma s konkrétním asistentem, se kterým si dobře rozumí. V domovním řádě je uvedeno, že klienti nemohou zůstat sami doma, vždy musí být přítomný alespoň 1 asistent. Klientem požadovaný asistent je sice v dosahu, ten den však má mít volno.

Obrázek 4 - ovlivnění jednání v situaci C

Z výše uvedených grafů vyplývá, co by jednání respondentů ovlivnilo v předem daných situacích a že etika péče sice patří mezi nejvíce ovlivňující faktory, ale zároveň není jediná, která respondenty v řešení situací ovlivňuje. Co ale ovlivňuje jednání respondentů v podobných situacích, se kterými se setkávají ve své praxi? Odpověď na tuto otázku nám může dát obrázek číslo 4.

Obrázek 5 - Co by ovlivnilo jednání respondentů v podobných situacích

Jak je vidět z výše uvedených grafů, v souhrnu se dá říci, že dotazníkové šetření svébytnost etiky péče nepodpořilo, čímž chci vyjádřit, že se dotazovaní neřídí naprosto výhradě jen podle tohoto modelu uvažování. A, jak jsem zmínila výše, že do uvažování vměšují i prvky z jiných etických teorií. To ale neznamená, že se jedná o zcela irelevantní přístup k uvažování v oblasti etických dilemat v pomáhající profesi, protože jak je vidět z výsledků v obrázku číslo jedna, etika péče je neoddelitelnou částí rozhodování pracovníků chráněného a podpůrného bydlení.

5. Závěr

Může tedy etika péče nabídnout nový a specifický způsob uvažování pro řešení etických dilemat v pomáhající profesi? Odpověď na tuto otázku, jak jsem se ji v rámci cílů i omezení této práce snažila nalézt, nelze jednoznačně poskytnout. Výsledky mé práce však naznačují, že nikoli. Jak vyplynulo z výsledků dotazníkového šetření, jednání v každodenní praxi pracovníků v chráněném bydlení ovlivňují i jiné faktory než inspirace primárním přístupem péče o druhé. Přestože péče je jedním z nejvíce ovlivňujících faktorů, z výsledků příspěvku se ukazuje, že používání jen jedné etické teorie (zde etiky péče) zpravidla nevede ke správnému řešení. I z eticky citlivé, dilematické situace, kterou jsem do svého příspěvku zvolila jako více méně vhodnou pro posouzení vhodnosti přístupu etiky péče k jejich řešení, se ukázalo, že etické teorie je potřeba v profesní praxi, jako ostatně i v životě samém vzájemně kombinovat. I přesto, že se mi nepodařilo prokázat, že etika péče může sloužit jako jediná významná etická teorie uplatnitelná v problematických situacích profesionální péče a pomáhání, ukázalo se, že má své místo mezi ostatními etickými teoriemi.

Ukázalo se totiž, že jsou zde zjevné výhody které etika péče, do sociální práce přináší. V první řadě to je otevření *tématu „fenoménu péče“*, kdy Gilliganová péči vztáhla nejen na osoby, o které má být pečováno – což jsou podle etiky péče všechny osoby ve vztahové síti pečovatele, ale také na samotnou osobu pečovatele. Pečovatel by tedy neměl zanedbávat své okolí, ale ani sebe. Výhodou etiky péče může být také to, že *přímo počítá se vztahovostí mezi lidmi* – s jejich city k sobě navzájem. Vyzdvihuje soucit, empatii, citlivost a schopnost reagovat na podněty. Může tak vnést do rozhodování lidské teplo, což se v jiných etických teoriích neuplatňuje.

Paradoxně však z výhod etiky péče mohou plynout i její hlavní nevýhody. Riziko maternalismu nebo paternalismu – kdy pečovatel bude považovat své řešení (svou podobu péče) za nejlepší možné, nebude brát ohled na přání klienta a zbaví ho tak jeho vlastní svobody a vlastního sebeurčení.¹¹ A také riziko špatně nastavených hranic mezi pečovatelem a klientem a tím neprofesionálního jednání.¹² K tomu, aby se tak nestalo, jim může pomoci například etika povinnosti, která člověku, připomene normy, které by měl dodržet. I když je jasné, že i tyto normy musí podrobit vnitřní kritice. Pokud by naopak sociální pracovníci zcela opomněli péči a příliš by lpěli na normách a povinnostech, sociální práce by byla „studená“ – chyběla by v ní lidskost a těžko by se tak například budovala důvěra mezi klienty a sociálními pracovníky.

Domnívám se, že obě cesty – cesta dominantních etických teorií i etika péče jsou pro rozhodování a hledání správného řešení neméně důležité a potřebné. Pohled z druhé strany tak může být obohacující pro etiku spravedlnosti i pro etiku péče. Symbolicky by si proto měly „podat ruku“ a vzájemně se podpořit. Tedy neměly by jít proti sobě, ale měly by si uvědomit, že mají stejný cíl - dobro, za kterým mohou jít společně, každá svým osobitým způsobem, a na této cestě se svými rozdílnými důrazy vzájemně podporovat. V tomto smyslu má etika péče v pomáhající profesi své pevné místo mezi ostatními etickými teoriemi.

Použité zdroje:

BANKS, Sarah. Ethics and values in social work. 3.er ed. Basingstoke : Palgrave MacMillan, 2006. 218 s. ISBN 1-4039-9420-X.

GILLIGAN, Carol. Jiným hlasem : o rozdílné psychologii mužů a žen. Praha : Portál, 2001. 192 s. ISBN 80-7178-402-8.

Etický kodex sociálních pracovníků ČR. : Společnost sociálních pracovníků, 2006. [cit. 2011-05-31] Dostupné z WWW: <<http://www.socialnipracovnici.cz/images/pdf/Etický%20kodex%20SSPCR.pdf>>. >

HELD, Virginia. The Ethics of Care : Personal, Political, and Global [online]. Oxford : Oxford University Press, 2005 [cit. 2010-12-07]. Dostupné z WWW: <<http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/philosophy/9780195180992/toc.html>>. ISBN ISBN-13: 978-0-19-518099-2, doi:10.1093/0195180992.001.0001 .

ENGSTER, Daniel - Can Care Ethics be Institutionalized? Toward a Caring Natural Law Theory [cit. 2011-03-13] Dostupné z WWW: <<http://www.csus.edu/org/wpsa/pisigmaalphaaward.pdf>>.

TONG, Rosemarie; WILLIAMS, Nancy, "Feminist Ethics", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/feminism-ethics/>>.

RAMBOUSKOVÁ, Bohdana. Feminismus.cz : O ženách, mužích, feminismu a gender studies [online]. 11.7.2002 [cit. 2010-12-28]. Carol Gilligan: Jiným hlasem - Portál 2001. Dostupné z WWW: <<http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=115234>>.

Kontakt:

Bc. Marie Plačková
Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta
Černá 9, 115 55 Praha 1
maplackova@seznam.cz

11 srov. Engster (2003)

12 srov. Tong a Williams (2011)

Reflexe praxe prostřednictvím výzkumu: O čem vlastně hovoříme?

Aneb o odlišnosti tzv. „akademického“ výzkumu a „aplikovaného“ výzkumu ve společenských vědách

Martin Smutek¹

Abstrakt

Tento text předkládá rozbor základních charakteristických odlišností a podobností tzv. „akademického“ výzkumu a „aplikovaného“ výzkumu ve společenských vědách. Tento nástin odlišností má posloužit jako vstupní vymezení tématického pole pro rozbor možností reflexe praxe prostřednictvím výzkumu. Hlavním cílem textu je otázka, zdali je možné reflektovat praxi jak akademickým, tak i aplikovaným sociálně-vědním výzkumem. Tzv. „akademický“ výzkum se zaměřuje na produkci znalosti a hledání pravdy. Aplikovaný výzkum pak v první řadě podporuje skutečnou hmatatelnou akci, ovlivňuje praxi a budoucnost rozhodování v daném tématu v praxi.

Klíčová slova: výzkum, sociálně-vědní výzkum, akademický výzkum, aplikovaný výzkum, Nový veřejný management, evaluace

Tento text vznikl v rámci výzkumného grantu SPEV 4/2011 „Evropeizace sociální práce - Evropská dimenze a trendy v oblasti sociální politiky a rodiny jako subjektu sociální práce a sociální politiky“ na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové.

Abstract

This paper presents analysis of basic differences and similarities of so called „academic“ research and „applied“ research in social sciences. This analysis should be used as basic background for further discussion on reflection of practice through research. The main goal of the paper is to raise the question whether it is possible to reflect practice though academic research as well as through applied research. So called academic research focuses on basic knowledge production and searching for truth. Applied research in first instance supports real action, influences practice and further decision making.

Key Words: Research, Social Sciences, Academic Research, Applied Research, New Public Management, Evaluation

This paper was prepared under the research grant SPEV 4/2011 „Europeisation of Social Work - European dimension and trends in social policy and family as a subject of social work and social policy“, Institute of Social Work, University of Hradec Králové.

1 Úvod

Jak spolu souvisí teorie a praxe. To je jedno z klíčových témat diskusí v oblasti vzdělávání na vysokých školách, a to samozřejmě nejen v oblasti sociální práce. Tento vzájemný vztah není předmětem tohoto textu, přesto úvod zde začíná právě větou o vztahu teorie a praxe. Jaký to má důvod? Pro autora to znamená, že slovo „výzkum“ se na první pohled u většiny populace pojí s teorií, výzkumu je pak automaticky přiřazována role rozvoje oborové teorie, nikoli však praxe. Odtud už je pak blízko k hlavnímu tématu tohoto textu, tedy reflexe praxe prostřednictvím výzkumu. Aby autor předešel případným pojmovým a obsahovým nejasnostem, začíná u rozboru dvou pojetí sociálně-vědního výzkumu, a to u výzkumu „akademického“ a výzkumu aplikovaného. Tento nástin vzájemných odlišností a podobností má posloužit jako vstupní vymezení tématického pole pro rozbor možností reflexe praxe prostřednictvím výzkumu. Hlavním cílem textu je otázka, zdali je možné reflektovat praxi jak akademickým, tak i aplikovaným sociálně-vědním výzkumem. Autor si je vědom, že dělení

¹ PhDr. Martin Smutek, Ph.D., Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, Česká republika, e-mail: martin.smutek.2@uhk.cz.

na akademický a aplikovaný výzkum je napadnutelné – lze rozvinout úvahu, že veškerý sociálně-vědní výzkum je výzkumem aplikovaným, jelikož se vztahuje ke společnosti, kterou aktivně jako členové sami tvoříme a aktivně prožíváme a tedy také „aplikovaně využíváme“. Přesto autor volí toto dělení z důvodu praktického, z důvodu odlišení klíčových charakteristik obou zamýšlených větví výzkumu.

2 Akademický a aplikovaný (příp. evaluační) výzkum

Rozdíl mezi tzv. „akademickým“ výzkumem (či „základním“ výzkumem) a „aplikovaným“ výzkumem (či evaluací) byl Cronbachem a Suppesem (1969) popsán jako rozdíl mezi zkoumáním orientovaným na výsledek, porozumění jevu a zkoumáním orientovaným na budoucí rozhodování (ve veřejné politice). Tzv. „akademický“ výzkum se zaměřuje na produkci znalosti a hledání pravdy. Aplikovaný výzkum pak v prvé řadě podporuje skutečnou hmatatelnou akci. Pojem „evaluační výzkum“ autorů Rossiho a Freemana je možné chápat jako jakýsi hybrid, který má tendenci být spíše na znalost orientovaným výzkumem než výzkumem orientovaným na akci (dle Patton, 1997:24).

Výzkumná strategie užitá v evaluačním výzkumu je určována prostřednictvím konkrétních, předem daných cílů evaluace. „*Ty zpravidla nejsou orientovány na všeobecné vědecko-teoretické zájmy*“ (Fiala, Schubert, 2000:124). Dá se tedy říci, že cílem sociálně-vědního „akademického“ výzkumu je lepší porozumění společnosti, zatímco hlavním cílem aplikované evaluační studie je orientace na poskytnutí „zpětné vazby“ reálně existujícím sociálním programům a v ideálním případě i využití těchto poznatků v praxi.

V případě „akademického“ výzkumu jde o tvorbu logických, koherentních a empiricky testovatelných teorií. Podle postřehu Veselého (2007:24) se „...*nová teorie nebo empirický poznatek většinou těší pozornosti kolegů vědců zcela bez ohledu na jejich využitelnost ve veřejné politice. Dokonce lze často říci, že pro mnohé vědce je hlavním kritériem kvality jejich práce nikoli praktičnost, ale netriviálnost a originalita výsledků*...“.

Aby však zde uvedené pasáže nevyzněly jako kritika „základního“ resp. „akademického“ výzkumu, je potřeba uvést, že akademický výzkum „...*vytváří nezbytnou základnu poznatků pro výzkum, který je již přímo orientovaný na veřejnou politiku*“ (Veselý, 2007:27). Dále pak také záleží na národní kultuře sociálních věd, nakolik rigidně má tendenci odlišovat „základní“ poznatky od jejich aplikace. „*Mnohé akademické americké časopisy například explicitně požadují po autorech článků, aby svoji stat' končili praktickými veřejně-politickými doporučeními nebo důsledky (policy recommendations, resp. policy implications). Relevance získaných poznatků pro veřejnou politiku je zde také jedním z důležitých aspektů žádostí o finanční podporu výzkumu (granty)*“ (Veselý, 2007:27). Hlavní charakteristické rozdíly mezi „akademickým“ výzkumem a výzkumem orientovaným na veřejnou politiku, kde nalézá uplatnění evaluace sociálních programů uvádí následující tabulka.

Obr. 1: Rozdíly mezi „akademickým“ výzkumem a „aplikovaným“ výzkumem orientovaným na veřejnou politiku.

	„Akademický“ výzkum	„Aplikovaný“ výzkum orientovaný na veřejnou politiku (Policy research a policy analysis)
Hlavní cíl	Porozumění	Změna
Klient	Nespecifikovaný, pravda, veřejný zájem	Konkrétní klient, aktér politiky (nutná neustálá komunikace)
Způsob	Vysvětlení	Hodnocení
Předmět analýzy	Obor, disciplína (např. dopravní systém)	Problém (např. zahlcení osobní dopravou)
Sběr dat	Extenzivní fáze primárního sběru dat	Často pouze sekundární analýza dat
Výsledný produkt	Studie, odborný článek	Analýza, plán, memorandum

Zdroj: Veselý, 2007:27

Patton (1986 dle Clarke, 1999) rovněž poukazuje na odlišnost mezi evaluací a výzkumem. Ačkoli evaluátoři používají čistě výzkumné metody ke sběru dat, jejich primární záměr je poskytnout informaci těm, kteří jsou odpovědní za tvorbu rozhodnutí o budoucím rozvoji programů. Proto je důraz kladen na nástroje, relevanci, praktičnost a pokrytí informačních potřeb specifických rozhodovatelů (decision-makers). To je v protikladu k čistému (akademickému) výzkumu, kde je podle Pattona relativně velký důraz kladen na zobecnitelnost, kauzalitu a kredibilitu (důvěryhodnost) v rámci vědecké komunity.

Podle Marka (1996:230, vl. překl.) je pak v tomto duchu užitečné uvést, co evaluace programu není. Není to „... ‚čistý‘ nebo teoretický výzkum, který má za cíl rozvoj hypotéz a tvorbu teorií. Ačkoli je záměr ‚čistého‘ výzkumu vytvářet znalost v našem vlastním zájmu, evaluační výzkum je vždy spojen s programem, který je poskytován občanům. Takovýto program může být již v činnosti, nebo může být teprve plánován.“

Dle Weissové (1997:516 in Clarke, 1999:2, vl. překl.) lze evaluaci a její odlišnost od akademického výzkumu definovat následujícím způsobem: „Evaluace, na rozdíl od základního výzkumu, nemá za cíl hledání ‚pravdy‘. Jejím záměrem je pomoci zlepšení programování a tvorby politiky“. Je to právě tato praktická orientace, která je jedním z hlavních odlišujících znaků evaluace od jiných výzkumných aktivit. Jako forma zkoumání je tedy evaluace orientována na akci. Evaluační výzkum se liší od jiných typů výzkumu spíše vzhledem k zamýšlenému záměru, než vzhledem k designu nebo použitým výzkumným metodám. Tento pohled na věc je v současnosti sdílen mnoha evaluačními teoretiky.

V diskusi o odlišnostech mezi evaluačním a akademickým výzkumem může být užitečné zmínit se o instituci, která je označována jako tzv. „think-tank“. Jejich hlavní rolí je „...být určitým prostředníkem mezi akademickým výzkumem a světem politiky nebo obchodu. Koncept think-tanků pochází ze západní Evropy, kde jsou tyto instituce velmi rozšířené a některé z nich mají i nezanedbatelný vliv na veřejnou politiku v dané zemi nebo i v mezinárodním měřítku“ (Nekola, Veselý, 2007:165). Přestože se v České republice tento koncept teprve rozvíjí, existuje několik institucí, které publikují politicky relevantní odborné dokumenty. Mezi významná analytická pracoviště v ČR pak podle Nekoly a Veselého (2007:165) patří Národní vzdělávací fond, Národní ústav odborného vzdělávání, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, CERGE-EI nebo Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES). Explicitně jako think-tank se profiluje například Institut pro sociální a ekonomické analýzy (ISEA).

3 Sociální a politický kontext výzkumu

Aplikovaný výzkum se nachází ve výrazném politickém kontextu, jelikož výsledky hodnotícího výzkumu se mohou stát „municí“, s níž oponenti programu mohou operovat, když se třeba snaží docílit zrušení programu. Výsledky programové evaluace tak mohou ovlivnit existenci lidí, jejich zaměstnání (které se váže na existující programy), výši jejich mezd (financování programu), mohou ovlivnit osudy klientů programu. Politika a věda jsou tedy integrálními součástmi programové evaluace. Podle Cronbacha a kol. (1980 dle Greene, 1998) má evaluátor politický vliv, i když na něj vůbec neaspíruje.

Prostřednictvím evaluačních studií stupují výzkumníci do politického procesu. Evaluační studie je pak možné chápat jako tzv. veřejně politické dokumenty, které mají vliv na tvorbu veřejné politiky. Jak uvádí Veselý (2007:14) „...existuje mnoho různých podob, kterými lze ovlivňovat politiku prostřednictvím expertízy. Tyto způsoby lze nejlépe kategorizovat podle typů činnosti, kterou provádějí nebo které se účastní. Konkrétně jde o tyto aktivity:

- *Deskripce a monitoring - sběr dat a informací o určité oblasti.*
- *Explanace - tvorba teorií a modelů o příčinách a důsledcích sociálních jevů.*
- *Komparace - porovnání stavu v určité oblasti se situací v jiné zemi.*
- *Evaluace - vyhodnocení naplnění cílů předchozích politik či programů.*
- *Tvorba doporučení - poskytnutí rady, jak postupovat při řešení určitého konkrétního problému.*
- *Legislativa - pomoc při tvorbě legislativy.*
- *Tvorba strategií a plánů - pomoc při vytváření strategických dokumentů.*“

Výše uvedené aktivity Veselý seřazuje přibližně podle míry jejich „politické angažovanosti“. Deskripci, monitoring, komparaci, explanaci lze považovat za tradiční součásti vědecké práce, podle Veselého (ibid.) jen „...s tím rozdílem, že se přímo zaměřují na praktické společenské problémy.“ Podle citovaného autora pak lze evaluaci chápat tak, že stojí na pomezí mezi vědeckou a praktickou činností. Tvorbu doporučení, spolutvorbu legislativy či strategických dokumentů lze chápat tak, že již bezprostředně zasahují do politického procesu a „...jejich legitimita je komplikovanější“ (Veselý, 2007:15). Jde zde pochopitelně o analytické odlišení aktivit, ve skutečnosti se tyto činnosti mohou kombinovat. Např. tvorba doporučení je podle Veselého (ibid.) „...skoro vždy kombinována také s deskripcí a monitoringem (méně pak již s tvorbou teorií a modelů).“ Dalším důležitým bodem je také kulturní kontext, ve kterém jsou jmenované typy aktivit provozovány. V anglosaských zemích, a zejména pak v USA, je, jak uvádí Veselý (ibid.) poptávka „...zejména po poskytnutí rady a doporučení, jak řešit konkrétní, velmi často lokální, problém.“ Evropský kontext volá spíše po provádění expertízy při tvorbě strategických dokumentů a také volá po vyhodnocování efektů různých politik, což v českém prostředí ukázkově dokládá např. činnost Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí.

Sociální programy jsou odpovědí na individuální a komunitní potřeby a jsou samy o sobě „tvůrci politických rozhodnutí“. Podle Weissové (1987 dle Greene, 1998) jsou programy navrženy, definovány, prodebatovány, uzákoněny a nakonec financovány skrze politický proces a při jeho implementaci se programy stávají subjekty politického tlaku. Tlak může nabývat podoby jak podpory, tak odporu k programu. Takže, jak již bylo řečeno, programová evaluace je spojená s politickým rozhodováním o sociálních prioritách, o alokaci zdrojů a s politickou mocí obecně.

4 Rozvoj „Nového veřejného managementu“ a potřeba měřitelných kritérií

V textu již byla naznačena souvislost prudšího rozvoje programové evaluace mj. i s rozvojem výzkumu veřejného sektoru, resp. veřejné správy (veřejné administrace). Zvyšující se výskyt slova „management“ v popisu řízení veřejných záležitostí je podle Colebatche (2005) možno vystopovat zpětně až k reformní agendě šedesátých a sedmdesátých let. Je třeba se soustředit na požadované výsledky a jejich dosažením mohou být pověřeni manažeři orientovaní na cíl. Poté následovala rétorika devadesátých let s jejím znovuobjevením konceptu governance (vládnutí), tvrdící, že veřejní činitelé musí dostat autonomii pro nalezení inovativních odpovědí na veřejné problémy a že musí „kormidlovat a ne veslovat“, tj. poskytnutí služby zajistit, ne ji nutně osobně poskytovat.

Pojmoslovnou stánku věci v kontextu americké společnosti uvádí např. Gunn (1987:33 dle Colebatch, 2005:72), když tvrdí, že v padesátých letech se převažující zájem o zkoumání veřejného sektoru týkal institucionální reformy a používal se termín „veřejná správa“. V šedesátých letech vyvstal nový zájem o plánování: racionalisté prováděli „strategická rozhodnutí“ spojená s výrazem „veřejná politika“. V osmdesátých letech se projevila snaha snížit veřejné výdaje a přijmout metody soukromého sektoru a běžnějším se stal termín „veřejné řízení“ či „veřejný management“.

Tzv. Nový veřejný management „...zaváděný od poloviny 60. let v USA a od poloviny 80. let v Evropě kladl důraz na ekonomičnost, účinnost a efektivnost nákladů a organizací, nástrojů a programů sociálního státu, jakož i na zvýšení kvality jím poskytovaných služeb“ (Horák a Kulhavý 2008:7). Těchto cílů má být dosaženo „...zavedením nového způsobu řízení, tzv. nové vlády (new governance), která představovala tendenci uvolnit všudypřítomnou kontrolu, zflexibilnit řízení managementu, měření výkonů, kontraktování a privatizace“ (srv. Brodtkin, 1997, 2001; Hasenfeld, 1983, Clarke a Newman, 1997; Harris, 1998; Hoós a kol. 2005)“ (Horák a Kulhavý, 2008:7).

Tento přístup podle Colebatche (2005:73) posiluje orientaci na cíl, „...ale jinak dává manažerům více autonomie a volnosti v tom, jak těchto cílů dosáhnout. Na různých místech to může znamenat různé věci, protože manažeři vypracují k dosažení cílů různé způsoby, avšak to, co politikou skutečně bude, vzejde nakonec z místních jednání.“

Pollitt (2003) identifikoval následujících osm klíčových elementů Nového veřejného managementu - New Public Managementu (dále jen NPM):

- posun v zaměření managementu od vstupů a procesů směrem k výstupům a výsledkům;
- posun směrem k měření a kvantifikaci, hlavně skrze rozvoj indikátorů výkonnosti a systémů benchmarkingu;
- preference specializovanějších „plošších“ a autonomnějších organizačních struktur;
- nahrazení formálních hierarchických vztahů (jak mezi organizacemi tak uvnitř nich) horizontálními kontrakty;
- podstatně vyšší využití trhu a tržních mechanismů v poskytování veřejných služeb;
- důraz na kvalitu služeb a orientace na zákazníka;
- rozšiřování a „rozmazání“ hranic mezi veřejným sektorem, tržním sektorem a tzv. třetím sektorem;
- posun v hodnotových prioritách od universalismu, rovnosti, zabezpečení, směrem k efektivitě a individualismu.

Podobně shrnují klíčové prvky Nového veřejného managementu Foster a Plowden (1996:45-46 dle Colebatch 2005:73):

- oddělení nákupu veřejných služeb od jejich poskytování,
- sloužit raději zákazníkům než byrokratickým, politickým, nebo výrobním zájmům,
- dávat přednost tržním cenám před daněmi,

- jsou-li subvence nutné, poskytovat je přímo a transparentně,
- rozšířit konkurenci,
- decentralizovat nabídku,
- podpořit komunity, aby mohly nabízet služby,
- stanovit cíle volněji a kontrolovat raději výstupy než vstupy,
- dosáhnout deregulace,
- raději problémům předcházet pomocí plánování než je následně napravovat.

Přístup zvaný NPM svým způsobem podle Colebatche (2005:73) posiluje orientaci na cíl „*například tvrzením, že pověření lídři by měli určit cíle a dohodnout s úřady jejich realizaci, ...ale jinak dává manažerům více autonomie a volnosti v tom, jak těchto cílů dosáhnout*“. Zmíněný přístup reflektuje důležitost lokálních přístupů k tvorbě i administraci welfare (blahobytu).

Můžeme tedy vidět jak tento druh managerismu koresponduje s komponenty nových forem vládnutí (governance). Obojí identifikují jako důležité (a) oploštění státu na komplexní sířii vzájemných sítí a partnerství, (b) procesy vyjednávání a kontraktualizace, které jdou příčně přes sektory a linie odpovědnosti, (c) techniky sběru informací, které dávají zpětnou vazbu o měřitelných výstupech a aktivitách a (d) důraz na stakeholding, tedy pozornost věnovanou aktérům, kteří mají zájem na fungování sociálních programů (dle Fitzpatrick, 2005:163). Podle Colebatche (2005:74) však není vždy jasné, „...zda diskuse o novém veřejném managementu popisují, co je nebo čeho bylo dosaženo, nebo obhajují, co by mohlo nebo mělo být. Mnoho prací nerozlišuje jednoznačně mezi empirickým a normativním popisem světa“.

5 Závěr

V kapitolách uvedených výše jsem postupně provedl stručný rozbor pojmů „akademický“ a „aplikovaný“ výzkum a dále stručný popis měnících se podmínek ve veřejném sektoru v současné době. Tyto trendy přinářejí zvýšený důraz na využívání manažerizujících a ekonomizujících metod i v nekomerční sfěře (zmíněný tzv. Nový veřejný management - New Public Management). V kontextu zde probíraného tématu, tedy reflexe praxe prostřednictvím výzkumu, s tím souvisí stále vyšší tlak na využívání spíše „aplikovaného“ než „akademického“ výzkumu. Na samotném důrazu na vazbu výzkumu na praxi by pochopitelně nebylo nic špatného, avšak s těmito trendy souvisí i příklon ke kvantifikaci zjištění. Tedy příklon ke kvantitativním kritériím posouzení efektivnosti (ekonomické efektivnosti – tedy spíše „účelnosti“) jednotlivých opatření a služeb. V této kvantifikující tendenci se však může ztrácet podstatná část potřebné informace, kterou by bylo možné využít jako zpětnou vazbu pro praxi (reflexi praxe prostřednictvím výzkumu). Může se ztrácet dokonce i samotné jádro informace, tedy zda-li je služba skutečně účinná v řešení potřeb obyvatelstva, tedy celková efektivita služby, její dopady na životy cílových skupin atd. Dlouhodobým podporováním tohoto manažerizujícího trendu kvantifikujících kritérií posouzení efektivnosti služeb by mohlo dokonce dojít v dlouhodobém horizontu tak daleko, že by se samotná podstata služby a její vliv na člověka (klienta) stal vedlejší a nepotřebnou informací. Vyšší užití kvalitativních (příp. smíšených) výzkumných metod, byť stále v módu aplikovaného výzkumu, by mohlo pomoci tyto trendy zmírnit.

Na závěr ještě jedno shrnutí vzhledem k názvu sekce konference, ve které byl příspěvek přednesen: „Jak porozumět a ovlivňovat praxi sociální práce prostřednictvím výzkumu“. Porozumět praxi pomocí akademického výzkumu, ovlivňovat praxi výzkumem aplikovaným.

Literatura:

- Clarke, A. *Evaluation Research*. London : Sage Publications, 1999.
- Colebatch, H. K. *Úvod do policy*. Brno : Barrister and Principal, 2005.
- Fiala, P.; Schubert, K. *Moderní analýza politiky. Uvedení do teorií a metod policy analysis*. Brno: Barrister and Principal, 2000.
- Fitzpatrick, T. *New Theories of Welfare*. Houndmills : Palgrave-Macmillan, 2005.
- Greene, J. C. Qualitative Program Evaluation. In: Denzin, N. K.; Lincoln, Y. S. (Eds.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks : Sage Publications, 1998.
- Horák, P.; Kulhavý, V. *Analýza cílů veřejných programů současné veřejné a sociální politiky z vnitroorganizační perspektivy*. Fórum sociální politiky 2/2008.
- Mark, R. *Research Made Simple*. Thousand Oaks : Sage Publications, 1996.
- Patton, M. *Utilization Focused Evaluation*. Thousand Oaks : Sage Publications, 1997.
- Pollitt, C. *The Essential Public Manager*. Maidenhead : Open University Press, 2003.
- Veselý, A.; Drhová, Z.; Nachtmannová, M. „Vědění o politice“: Teoretické poznatky o tvorbě veřejných politik. In: Veselý, A., Nekola, M. (Eds.). *Analýza a tvorba veřejných politik - přístupy, metody a praxe*. Praha : SLON, 2007.

Kontakt:

PhDr. Martin Smutek, Ph.D.
Ústav sociální práce
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: martin.smutek.2@uhk.cz

Realizace výzkumů v rámci komunitního plánování rozvoje sociálních služeb

Jana Žáčková¹

Abstrakt

Cílem příspěvku bude popsat a analyzovat množinu některých problémů, s nimiž se potýkají zadavatelé a realizátoři nejrůznějších výzkumů a socio-demografických analýz v obcích. Autorka příspěvku se pokusí nastínit vhodnou variantu pro výzkumné aktivity na úrovni obcí, resp. nalézt optimální míru zapojení odborníků (expertní studie) a samotných realizátorů komunitního plánování v obci. Obsah příspěvku bude reflektovat především zkušenosti z metodického vedení výzkumů v rámci procesu komunitního plánování rozvoje sociálních služeb. Obsahem příspěvku bude rovněž stručné uvedení do problematiky komunitního (střednědobého) plánování rozvoje sociálních služeb a vytváření komunitních plánů.

Klíčová slova: Výzkum, komunitní plánování, sociální služby

Abstact

This paper will describe and analyze a set of the problems faced by authorities and implementers of various research and socio-demographic analysis in municipalities. The author attempts to outline the contribution of variant suitable for research activities at the municipal level, respectively find the optimal level of involvement of experts (expert studies) and KPSS implementers in the village. Contents of paper will primarily reflect the experience of methodological research in process of the community planning of social services. The content of this paper will also be a brief introduction to the problems of the community planning of social services (mid-term) and community plans development.

Key words: Research, community planning, social services

Úvod

Prakticky zaměřeni sociální pracovníci jsou aktéry, jejichž prostor je v sociálním systému vymezen mimo jiné prostředím sociálních služeb. Sféra sociálních služeb, ať už jde o služby sociální péče, služby sociální prevence či sociálního poradenství, je prostorem, kde dochází k přímé realizaci sociální práce. Systém sociálních služeb se řídí zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, kde je sociální služba vymezena (§ 3 písm. a) jako „činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení“. Patří sem tedy „všechny služby, krátkodobé i dlouhodobé, poskytované oprávněným uživatelům, jejich cílem je zvyšování kvality klientova života, případně i ochrana zájmů společnosti“ (Matoušek, 2003, s. 285). Z těchto dvou citací je zřejmé, že sociální služby jsou místem pro ty, kteří chtějí vykonávat sociální práci.

Komunitní plánování sociálních služeb

Nejen z pozice sociálních pracovníků je tedy nanejvýš žádoucí, aby systém sociálních služeb byl funkční a efektivní, aby kvalita služeb odpovídala evropským standardům a především potřebám uživatelů, tedy osob oprávněných k příjmu sociální pomoci. Metoda komunitního plánování je v současnosti považována za postup vedoucí k efektivnímu poskytování sociálních služeb v dané obci či regionu. I přesto, že terminologie se od označení „komunitní“ odklonila a používá se „střednědobé plánování sociálních služeb“, nelze „komunitní“ kořeny tohoto procesu jen tak vyvrátit. Sociální služby jsou služby, jejichž řízení se dostalo až na úroveň obcí (či mikroregionů) a jsou určeny občanům, resp. komunitě vymezené zpravidla určitými teritoriálními a sociálně-kulturními charakteristikami. Pojímáme-li komunitu jako

¹ Autorka je odbornou asistentkou na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, externě působí jako metodička komunitního plánování pro Moravskoslezský kraj.

skupinu „lidí, kteří žijí v jednom místě, mají mezi sebou různé sociální vazby a jsou citově vázání nejen k sobě navzájem, ale též k místu, kde žijí“ (Materová, 2004, s. 5) je evidentní, že je nutné vytvořit podmínky a možnosti, aby lidé mohli „v komunitě o svých potřebách a zájmech diskutovat, informovat se o možných zdrojích pro jejich naplnění a společně hledat kompromisní řešení, která by alespoň částečně vyhovovala všem a pro nikoho nebyla prohrá“ (tamtéž, s. 7). Česká republika snad už překonala myšlenku, že o „potřebné“ se nejlépe postará stát, který centrálně zajistí fungování sociálních služeb. Je potřeba podpořit participativní demokracii na té nejkonkrétnější, místní úrovni a tuto možnost nám dává právě komunitní plánování sociálních služeb. Cílem komunitního plánování sociálních služeb je na základě cyklického zjišťování potřeb osob, které potřebují k zajištění běžného standardu kvality života pomoc jiné osoby, vytvořit nebo lépe stále vytvářet systém sociálních služeb tak, aby byl schopen proměnlivost potřeb reflektovat a aktuální oprávněné potřeby v dané lokalitě saturovat. Takový systém sociálních služeb musí vycházet z dostupných ekonomických, technických a především lidských zdrojů, kterými daná lokalita disponuje. Koordinátoři a další aktéři komunitního plánování se proto neobejdou bez kvalitních analýz existujících a využitelných zdrojů a také potřeb lidí, kterých se sociální služby týkají. Tyto analýzy by měly upozornit nejen na specifika určité konkrétní komunity, ale také na možnosti, kterými určitý region disponuje a skutečnosti, jimiž je limitován.

Proces komunitního plánování je v každém směru velmi otevřený, jednotlivé procedury v rámci metody komunitní práce nejsou nijak striktně vymezeny. Nicméně pro dosažení uspokojivých výsledků je nutná určitá znalost základních postupů, které lze najít kupř. v materiálu Metodiky pro plánování sociálních služeb², které vymezují tyto hlavní fáze: Stanovení a formulace poslání plánování sociálních služeb, které by mělo být výsledkem konsensu mezi zadavateli, poskytovateli a uživateli sociálních služeb a získání politické podpory pro plánování sociálních služeb touto metodou, vyjádřené souhlasem politických představitelů města. Důležitou fází je vytvoření organizační struktury a definování konkrétních kompetencí a odpovědností. Každý z účastníků musí znát svá práva i povinnosti v rámci procesu a musí mít jistotu, že jeho role ať už zadavatele, poskytovatele či uživatele služeb bude plně akceptována. Analýze a deskripci sociální situace v daném území se bude text článku věnovat podrobněji, v této části vstupují do hry sociologické studie a výzkumy. Na základě výsledků výzkumných studií a analýz jsou stanoveny priority, které bývají rozpracovány do konkrétně formulovaných opatření a aktivit připravovaného komunitního plánu. V rámci implementace plánu je následnou etapou monitorování realizace opatření a vyhodnocení plnění cílů. V tomto období probíhá příprava navazujícího komunitního plánu pro další období.

Realizace sociologických výzkumů v procesu komunitního plánování

Sociologické výzkumy mají v rámci tvorby i implementace komunitních plánů nezastupitelné místo. Pro nastavení priorit komunitního plánu je nutné podrobně zmapovat socio-demografickou strukturu obyvatel určité lokality (obce) a jejich potřeby (případně prognózu potřeb vzhledem k populačnímu vývoji). Je nutné také provést analýzu existujících služeb a jejich nabídky. Jinými slovy, odpovědět na otázku, zda v konkrétním městě odpovídají sociální služby svou skladbou i dostupností potřebám obyvatel. Výzkumnými otázkami mohou být skutečnosti, zda je nabídka služeb dostatečná, zda plní služby svoji funkci, zda nechybí nějaká služba nebo naopak, zda určitý typ služby zbytečně nenabízí více poskytovatelů atd.

² Vydalo Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2008.

V první fázi koordinátoři komunitního plánování po výzkumnících požadují socio-demografickou analýzu, kterou lze vymezit jako „praktickou metodu k poznávání a popisování sociálních jevů ve sledovaném souboru v jeho strukturách (věkové, zdravotní atd.) a v určitém čase, na základě rozboru demografických ukazatelů a s využitím všech dostupných statistických a demografických informací a sociologických metod a postupů. Její součástí by měla být i prognóza demografického vývoje a srovnání s celostátními ukazateli...a s obecně platnými normativy potřeb jednotlivých typů sociálních služeb...“ (Matoušek, 2003, s. 254). Druhou částí analýzy sociálního prostředí bude mapování sociálních služeb, resp. jejich poskytovatelů. Chceme-li rozhodnout jak mikrosystém služeb odpovídá potřebám obyvatel obce, musíme poznat strukturu jejich potřeb, i preference a očekávání při jejich saturaci.

Expertní studie

Koordinátoři komunitního plánování prostřednictvím magistrátu (obecního úřadu) vyhlásí výběrové řízení na realizaci sociologického výzkumu a tu pak plně svěří agentuře, která v zadávacím řízení obstojí nejlépe. Autorka poznamenává, že už v tomto kroku mnohdy dochází k problémům, protože posuzovatelé nabídek mnohdy výzkumům nerozumí a hlavním kritériem se stává cena výzkumu, které však není tím nejlepším ukazatelem. Avšak má-li město na takovýto výzkum dostatek financí, zdají se být výhody převažující. Pro tento způsob hovoří předpokládaná skutečnost, že výzkum provedou osoby, které výzkum dělat dovedou. Ve skutečnosti to nemusí být pravda. Naskýtá se okruh problémů, s nimiž se lze v praxi výzkumů v rámci komunitního plánování setkat.

Problém vstupní analýzy dat

Už při vstupních analýzách dat se objevuje první úskalí. Zaměstnanci agentury zpravidla zpracují jen data, která jim zadavatel poskytne (statistiky sociálního odboru, katalogy sociálních služeb města) a data dostupná na internetu (statistiky ČSÚ, data z Registru poskytovatelů sociálních služeb MPSV ČR). Tato data utřídí a bez dalšího zpracování prezentují ve zprávě z výzkumu. Uváděné informace tak nepřinášejí žádné nové souvislosti a závěry. Autorka článku nedokáže posoudit, zda přístup do jiných databází (kupř. MPSV), je pro tyto agentury nedostupný anebo o něj neusilují. Jako ilustrativní lze uvést výrok koordinátorky KP v nejmenovaném městě: „Vždyť jen sepsali informace, které jsem jim dala a které na mou radu stáhli z registru sociálních služeb na internetu“.

Problém terminologických nepřesností

Agentury, které se uchází o možnost realizovat sociologické výzkumy v rámci komunitního plánování sociálních služeb, většinou nemají výraznější znalost o systému a struktuře sociálních služeb. Neorientují se v terminologii, a proto někdy dochází k situaci, kdy komparují nebo dávají do souvislosti skutečnosti, které poměřovat nelze. Typickým příkladem je slovo „kapacita“. Samotné slovo kapacita nám neříká nic o sledovaném období, resp. nevíme, zda vyjadřuje počet klientů za den, měsíc či rok. V praxi se autorka v jedné zprávě setkala s případem, kdy u dvou srovnatelných pečovatelských služeb (velmi podobná struktura i počet zaměstnanců) byla u první z nich uvedena kapacita 250 a u druhé 13. Takováto nesrovnalost se následně promítne i v dalších datech, např. v chybných závěrečných součtech.

Problém zpracování dat

Zaměstnanci agentur mají zkušenosti s vedením výzkumů, ale nemusí to být vždy výzkumy sociologické. Mnohdy umí získávat a zpracovávat tzv. tvrdá, statistická data, neumí však pracovat s daty sociologickými. Pohybují se v jazyce matematiky a statistiky, ale výsledky pak neumí dále analyzovat a interpretovat. Výslednou zprávu pak tvoří stránky plné grafů a

tabulek, které přinášejí číselné informace. Vysvětlující komentáře, souvislosti nebo dokonce prognózy vývoje sledovaných sociálních jevů však mnohdy chybí.

Statistická analýza mnohdy končí u základního třídění, tedy u vyhodnocení základních četností, modusových kategorií či aritmetického průměru. Další charakteristiky popisující zkoumaný soubor dat či analýzy vyšších stupňů a především jejich následná interpretace však v závěrečných výstupech chybí. Koordinátoři, kteří nejsou přirozeně odborníky v této oblasti, vyšší stupně analýz většinou nepožadují.

Problém reprezentativnosti

Problematická bývá také reprezentativnost výzkumných šetření, protože informace o metodice výzkumu bývají v závěrečné zprávě spíše sporadické. Bývá uveden počet oslovených respondentů, počet navrácených dotazníků apod., ale absentuje informace o typu výběru anebo je z popisu výběru respondentů zřejmé, že došlo k porušení pravidel. Přitom právě typ výběru a počet oslovených respondentů jsou spolu s technikou sběru a zpracování dat vzhledem k validitě výzkumu klíčovými faktory. Často se setkáváme s úvahami typu: „oslovili jsme tři sta osob, takové šetření má přece hodnotu“. Hodnota výběru bez respektu k pravidlům je velmi nízká. Stejně jako validita výzkumného měření.

Problém závěrečné zprávy

K výčtu některých problematických oblastí přidejme ještě informaci o poněkud sporné kvalitě závěrečných výzkumných zpráv. Skutečnost, že struktura závěrečné zprávy zpravidla plně neodpovídá určitým pravidlům, by bylo možno tolerovat do té míry, pokud zpráva přináší požadované závěry. Kriticky lze nahlížet na rozsáhlé úvodní pasáže, které definují sociální služby, citují zákon o sociálních službách, informují o formách a typech sociálních služeb. Určité ukotvení zkoumaného problému je nutné, ale vzhledem k zadavateli, kterým je městský úřad, resp. sociální odbor, jsou podrobné informace tohoto druhu zbytečné. Jen málokdy výzkumné zprávy obsahují dostatečné informace o proceduře a logice výzkumu, proto následné posouzení kvality a validity závěrů je problematické. Kvantitativní data bývají prezentována vyčerpávajícím způsobem, někdy ale chybí jejich interpretace. Zadavatel se dozvídá počty respondentů, kteří se k určité skutečnosti vyjádřili, nicméně závěry o tom, co „to znamená“, si musí udělat sám. Využitelnost výsledků předkládaných výzkumných zpráv bývá omezena, zadavatelé zjistí jen kusá fakta. Dotazníková šetření mívají jakousi informativní hodnotu, ale mnohdy nebývají reprezentativní.

Shrneme-li problémy spojené s tzv. expertními studii, tedy výzkumy realizovanými výhradně zaměstnanci agentur, nabízí se následující závěr. Chce-li zadavatel (město, odbor sociálních služeb, koordinátor komunitního plánování) získat platné informace musí dobře posoudit už vstupní nabídky agentur. Z vypracovaných projektových plánů je mnohdy zřetelné, zda výzkumný tým zahrnuje i sociology anebo jen odborníky, kteří dovedou zpracovat statistická data. Je nutné, aby cíl výzkumu nadefinoval zadavatel, aby jasně vyjádřil, o jaké informace z oblasti sociálních služeb usiluje a jaké závěry považuje za nutné a dostatečné. Doporučením je zajistit, alespoň pro rozhodovací fázi, sociologa, který má zkušenost s realizací výzkumů.

Výzkum realizován výhradně zaměstnanci městského úřadu

Možností z opačné strany je realizovat výzkumnou studii tzv. vlastními silami. Výzkum provádí výhradně pověření zaměstnanci města, většinou koordinátoři komunitního plánování. Zjevnou výhodou je skutečnost, že zvolené osoby se zpravidla perfektně orientují v problematice a neztrácejí čas studiem základních údajů (zákona o sociálních službách atd.).

Problém nejasné formulace cíle

Realizátoři (koordinátoři komunitního plánování) vědí, co potřebují zjistit. Ale od představy k jasné slovní formulaci bývá někdy dlouhá cesta. Pokud je do výzkumu zapojeno více osob stává se, že se výzkumný záměr rozpadá do řady témat, která spolu jen málo korespondují.

Problém metodické neznalosti

Velikým problémem bývá metodická neznalost realizace výzkumů. Pokud náhodou funkci koordinátora nezastává absolvent sociologie, nemají povětšinou „výzkumníci“ znalost o struktuře a logice výzkumného procesu. Vychází se zde z předpokladu, že „výzkum přece dokáže udělat každý vysokoškolák“. Není to bohužel pravdivé tvrzení. Jako ilustrativní lze uvést obecnou představu, že „udělat výzkum“ znamená „udělat dotazník“. Minimalizace výzkumného procesu na dotazníkové šetření a vyhodnocení dat v 1. stupni je použitelné snad jen u konkrétně zaměřených dílčích studií, kdy je potřeba operativně sesbírat data a informaci vyhodnotit velmi rychle. U studií většího rozsahu (např. zjištění míry souladu nabídky a poptávky sociálních služeb) je nutné dodržet alespoň elementární prvky výzkumného postupu. Sporná by mohla být i kvalita dotazníkových formulářů. Je-li dotazník vytvořen bez předchozí přípravy, bude jen seznamem otázek bez hlubší souvislosti. Data sesbíraná takovýmto formulářem lze posléze vyhodnotit opravdu jen v základních četnostech.

Problém vnějších zásahů

Předpokládáme-li, že realizátor výzkumu má jakési povědomí o výzkumném postupu, je možné, že se mu podaří vytvořit poměrně použitelný výzkumný nástroj. Ovšem v této situaci do procesu často vstupují další osoby (nadřízení apod.), které „doplňují“ do dotazníků své otázky ve smyslu „když už děláme výzkum, tak ať to za to stojí“. Jako kuriózní lze uvést příklad nejmenovaného města, kde se v dotazníku objevila otázka zkoumající svoz odpadu.

Výzkum realizovaný jen koordinátory i přes uvedená rizika může přinést důležité informace. V tomto směru zde pozitivně působí osobní odhodlání a zainteresovanost lidí, kteří jsou do výzkumné sondy zapojeni.

Optimální cesta k získání informací

Sociodemografické analýzy a výzkumné studie zaměřené na problematiku nabídky sociálních služeb ve městě mají zpravidla několik základních cílů:

- poznat strukturu obyvatelstva a odhadnout jeho socio-demografický vývoj ve vztahu k současné i budoucí nabídce sociálních služeb.;
- zmapovat charakter a rozsah potřeb osob oprávněných čerpat pomoc ze systému sociálních služeb, s ohledem na míru a kvalitu jejich současné i budoucí saturace;
- zmapovat a vyhodnotit stav nabídky jednotlivých poskytovatelů sociálních služeb, zhodnotit kvalitu, dostupnost a efektivnost této nabídky.

Jako optimální pro dosažení uvedených cílů se autorce článku jeví varianta, kdy výzkum realizují zaměstnanci města pod metodickým vedením sociologa, nejlépe poučeného v oblasti sociálních služeb. Nastavení obsahové části a průběh realizační fáze spočívá v kompetenci zaměstnanců městského úřadu, dodržení metodických pravidel výzkumu je odpovědností sociologa.

Konkrétní návrh takového společného výzkumného procesu by mohl obsahovat následující body: Předvýzkumná fáze, zahrnující společnou přípravu na výzkum, by

zahrnovala především systematizaci existujících a dostupných informací a poznatků a společné vyjasnění základních indikátorů (proměnných) výzkumu. Městské úřady zpravidla disponují řadou využitelných souborů informací a statistických údajů o daném problému, které po obsahové či sekundární analýze mohou samy o sobě přinést výsledky. Na základě těchto informací je možné společně formulovat hlavní a pracovní hypotézy a provést operacionalizaci problému. Konečný plán výzkumu, zahrnující především formulaci zřejmého cíle výzkumu, hypotézy, vymezení předmětu a objektu výzkumu i plán celkového průběhu výzkumu, volbu přiměřených technik sběru dat a návrh dotazníku (případně jiného výzkumného formuláře) musí být vždy výsledkem spolupráce a konsenzu zúčastněných stran. Plán musí obsahovat také časové rozvržení jednotlivých kroků a doporučuje se také rozvržení jednotlivých kompetencí a odpovědností. Realizační etapa probíhá dle předem stanoveného plánu, může zahrnovat distribuci dotazníků nebo získávání informací pomocí výzkumných rozhovorů. Na sběru dat se pak podílí více osob, které nejsou odborníky, proto je nutné pečlivé proškolení tazatelů. Je potřeba také ošetřit zainteresovanost respondentů na výzkumu, vzbudit zájem a motivaci k podání informací, u citlivějších problémů zajistit anonymitu. U většiny prakticky zaměřených výzkumů dochází zpravidla ke statistickému vyhodnocení dat. Provádí se kontrola reprezentativnosti výběrového souboru, ověřuje se, zda jsou zjištěné výsledky platné vzhledem k vymezené skupině. Určení základního rozložení četností, průměrných hodnot atd. postačuje u jednoduchých průzkumných studií. U rozsáhlejších výzkumů, které se pokouší postihnout problémy hlouběji, by měly následovat analýzy vyšších stupňů (hledání závislostí mezi veličinami). Výsledky musí být vždy vhodně interpretovány, aby závěrům rozuměly nejen osoby výzkum provádějící, ale také tzv. běžní občané. Je vhodné závěry z výzkumu zveřejnit například na webových stránkách města.

Z uvedených skutečností je zřejmé, že výzkumem pověřeni zaměstnanci města se bez pomoci odborníka neobejdou. Závěrem ještě vysvětlení, proč by zvolený sociolog měl mít přehled o systému a realizaci sociálních služeb. Při stanovení cílů výzkumu, se stává, že představa zaměstnanců města o tom, co má být zkoumáno a jaký má být výstup, nebývá konkrétní anebo neodpovídá možnostem. Přitom správné naformulování cíle je alfou a omegou výzkumu. Porozumění sociálním službám na straně sociologa může eliminovat problémy, které někdy vznikají hned na začátku výzkumu.

Závěr

Text článku se pokusil nastínit úskalí, která mohou poznamenat výzkumy, realizované v rámci sociálních služeb. Závěry mohou být ovlivněny sociologickými i procedurálními chybami, kterých se dopouštějí jak agentury, tak zaměstnanci města realizující výzkum, pokud nekonzultují postup s odborníkem-sociologem. Výčet uvedených výstrah i návrhů není konečný, vyplývá z poznatků, které autorka doposud ve své praxi metodika komunitního plánování sociálních služeb získala.

Poznámka autorky: Text článku se zabýval výhradně tzv. kvantitativními výzkumy. Avšak výzkumné strategie nabízejí ještě jiné cesty. K těmto „jiným“ cestám vybízí snaha o poznání „klientova přirozeného světa“, do kterého nejrůznější intervence ze strany sociálních pracovníků zasahují. „Komplexní program péče vždy výrazně modifikuje klientův svět. Porovnání způsobu, jakým klient žil před vstupem do komplexního programu péče a po něm, by mělo být preferovaným způsobem hodnocení přínosu péče.“ (Matoušek, 2004, s. 58). Prozkoumat míru a především povahu této modifikace je možno jinými výzkumnými procedurami, které nabízí tzv. kvalitativní výzkum. Podrobnější informace o jeho využití v oblasti sociálních služeb z kapacitních důvodů nemohou být součástí tohoto textu.

Literatura:

Kol. autorů. Návrhy kapitol pro komunitní plánování sociálních služeb v ČR. Komunitní plánování o.p.s., 2005.

Materová, J. Komunitní plánování sociálních služeb – metodika, Praha: Agora Central Europe – společnost pro demokracii a kulturu, 2004.

Matoušek, O. Klientův přirozený svět a sociální služby. Sociální práce / Sociálna práca. Brno: ASVSP, 2004, č. 3.

Matoušek, O. Slovník sociální práce. Praha: Portál, 2003.

Matoušek, O. Metody a řízení sociální práce. Praha: Portál, 2003.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Kontakt:

Mgr. Jana Žáčková

Slezská univerzita v Opavě

Fakulta veřejných politik

Ústav veřejné správy a regionální politiky

Hradecká 17

746 01 Opava

553 684 538

jana.zackova@fvp.slu.cz

Etické reflexie sociálnej práce v teórii a praxi

Slavomír Laca¹

Abstrakt

Žijeme v dobe, v ktorej sa snažíme o globálne prepájania, o informačné prepájania, dosahujeme nebadané pokroky z hľadiska vedy a výskumu, v rámci etiky a sociálnej práce. Príspevok Etické reflexie sociálnej práce v teórii a praxi nám poukazuje na súhrn, ako pojať eticko-teoretické východiska sociálnej práce a špecifikovať obsahové paralely etických aspektov a princípov sociálnych pracovníkov.

Kľúčové slová: Človek, Etika, Sociálna práca, Spoločnosť, Teória.

Abstract

We live in an age in which we are a global interconnection, the interconnection of information, seamlessly achieve progress in terms of science and research in ethics and social work. The contribution of ethical reflection in social work theory and practice notes are a summary of how to accommodate an ethical and theoretical foundations of social work and specify the content parallels the ethical aspects and principles of social workers.

Key words: Ethics, Social Work, People, Society, Theory.

Úvod

Pri rôznych úvahách o sprievodných javoch súčasnosti si často uvedomujeme, že dynamika doby prináša so sebou aj zmenu vzťahov, hodnôt, nielen u človeka dotknutého dobou, ale aj vo vedných odboroch, akými sú etika a sociálna práca. Tieto zmeny sa netýkajú výlučne iba jednotlivca, ale celej spoločnosti a jej rozličných situácií, s ktorými sa stretáva ľudský jedinec v každodennom živote.

1 Etika a profesionalizácia sociálnej práce v teórii a praxi

Termín etika ako názov disciplíny sa odvodzuje od slova „ethos“, čo v preklade z gréckeho jazyka znamená obyčaj, mrav, charakter, či spôsob myslenia. Toto pomenovanie sa používalo vo svojich začiatkoch dosť zoširoka, avšak zásluhou Aristotela (vymedzuje etiku ako praktickú filozofiu, ktorej predmetom je ľudské konanie) sa týmto pojmom označovala filozofická disciplína zaoberajúca sa mravnosťou a morálkou. Podobne ako o filozofii sa vedú diskusie, či je alebo nie je vedou, tak aj o etike prebiehajú rôzne polemiky.

M. G. Singer zastáva stanovisko, že „teoretická etika (na rozdiel od aplikovanej etiky) je odvetvie filozofie, a teda nemožno ju v pravom zmysle považovať za vedu.“² Zaujímavé je aj stanovisko Emanuela Levinasa k etike. Tvrdí, že „etika nie je žiadnym ozdobným priveskom, ani nepotrebným, či zapáleným apendixom. Je prvou filozofiou v zmysle Aristotelovej klasifikácie, je metafyzickou, pretože svoj pôvod nachádza výhradne len a jedine za prírodou, prirodzenosťou, za zmyslovou skúsenosťou.“³ J. Vajda kladie taktiež etiku medzi spoločenské vedy, lebo „sa zaoberá mravným konaním ľudí, vzťahmi medzi nimi, morálnym vedomím, hodnotovými štruktúrami tohto vedomia, jednoznačne ju radí medzi spoločenské vedy.“⁴

Z dejín filozofie je zrejmé, že etika má svoje korene vo filozofii, lebo sa zrodila v rámci filozofie a dlho bola chápaná ako tzv. praktická filozofia. Dokonca sa aj dnes takto chápe. Predsa vzťah medzi nimi treba chápať tak, že „filozofia ostáva všeobecným pohľadom

¹ Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

² GLUCHMAN, V.: Morálne utópie podľa Emanuela Levinasa. In: *Hodnoty a súčasne etické teórie*. Prešov : LIM, 1996, s. 86.

³ GLUCHMAN, V.: Morálne utópie podľa Emanuela Levinasa. In: *Hodnoty a súčasne etické teórie*. s. 86.

⁴ VAJDA, J.: *Etika*. Nitra : Enigma, 1993, s. 31.

človeka na svet“.⁵ A etika so svojím záujmom o človeka ostáva vo vzťahu k filozofii parciálnou disciplínou filozofického charakteru. Etika sa zaujíma o vzťah človeka k iným ľuďom, k svojej budúcnosti, k životným hodnotám. To všetko je dané filozofickým videním miesta človeka vo svete, filozofickým videním zmyslu jeho života. Etika preto akceptuje filozofický pohľad na človeka a chápe ho, ako svoj predmet. S podobnou teóriou sa taktiež stretávame v obore sociálnej práce, ktorá vníma ľudské bytie ako svoje predmet.

Etické teórie tvoria a objasňujú systém základných a odvodených morálnych pravidiel. Pomocou týchto noriem hodnotíme a zatried'ujeme konané skutky, správanie ľudí ako eticky správne alebo eticky nesprávne. Pre vedecký systém noriem správania sa používa termín aplikovaná normatívna profesionálna etika. Zaoberá sa etickou problematikou špecifickou pre dané povolanie, odbor, špecializáciu, akými sú napríklad etika v sociálnej práci, ako na to poukazuje autor Šoltés.

V podmienkach transformujúcej sa sociálnej sféry sa sociálna práca stáva dôležitou profesiou. Podľa Levickej profesiu možno chápať ako „systém vnútorne prepojených špeciálnych činností, zameraných na vytváranie predmetu, či služieb uspokojujúcich určité potreby. S konkrétnou profesiou sa viaže špecifická technika, technológia práce, vedomosti a zručnosti.“⁶ Spája sa s duševnou činnosťou, jej vykonávatelia majú viac-menej samostatné postavenie a vysokú prestíž. Najtypickejším príkladom takto chápaných profesií boli v minulosti „slobodné povolania“ (lekári, advokáti).

Sociálna práca (social work) je v spoločenskovedných disciplínach aj oblasťou praktickej činnosti, ktorej cieľom je odhaľovanie, vysvetľovanie, zmierňovanie a riešenie sociálnych problémov (zanedbávanie výchovy detí, diskriminácie určitých skupín, delikvencie mládeže a pod). „Sociálny rozmer ľudskej osoby je hlavným predpokladom sociálnej starostlivosti.“⁷ Sociálna práca prechádza procesom profesionalizácie. Ide o dlhodobý, časovo neohraničený proces prechodu od zamestnania k povolaniu a následne k jeho premene na profesiu. Od procesu profesionalizácie sa očakáva, okrem iného zvyšovanie informovanosti verejnosti o sociálnej práci ako o profesii a zvyšovanie jej kreditu. K zmene statusu tejto profesie je možné dospieť len systematickým úsilím všetkých zainteresovaných – od ústredných orgánov štátnej správy, až po samotných sociálnych pracovníkov.⁸

Profesia sociálnej práce, ale i statusu sociálneho pracovníka sa neustále rozvíja a dotvára svoju identitu aj na základe toho, ako je vnímaná spoločnosťou. Vyžaduje si vysokú odbornú pripravenosť, osobnú zrelosť, skúsenosť a etické postoje. Každý človek podľa svojich možností dennodenne vedome a slobodne riadi svoj život. Pozná cieľ, ku ktorému nasmeruje svoju aktivitu a pri usmerňovaní prihliada na niektoré jemu známe pravidlá, ktorých sústava tvorí určitý poriadok, nejakým spôsobom platný, a aj pre neho samotného záväzný. Riadi sa etikou.

Profesijná etika v teórii a praxi sociálnej práce je založená na týchto princípoch:

- „dodržiavanie morálky (morálka je určovaná jej individuálnou a sociálnou dimenziou)
- dodržiavanie mravnosti (mravnosť je garantovaná verejnou mienkou)
- dodržiavanie hodnôt profesie (hodnoty vychádzajú z morálky).“⁹

5 VAJDA, J.: *Etika*. Nitra : Enigma, 1993, s. 33.

6 LEVICKÁ, J.: *Na ceste za klientom – Metódy, formy a prístupy v sociálnej práci*. Trnava : ProSocio, 2006, s. 30.

7 DIRGOVÁ, E. – KALANIN, P.: *Filozoficko – etický pohľad na človeka v núde*. In: Posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet. “Chudoba cez prizmu sociálnej náuky Cirkvi, spoločenských a ekonomických vied.” – Poprad: PF KU, 2009, s. 128.

8 MATOUŠEK, O., et al.: *Metódy a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003, s. 54.

9 ONDRUŠOVÁ, Z., et.a.: *Základy sociálnej práce pre pomáhajúce profesie*, Bratislava : 2010, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, s. 92.

Na sociálnu prácu ako špecifickú odbornú činnosť sa vzťahujú aj znaky profesionálnej etiky. Profesionálna etika je odvetvím etiky, ktorej predmetom je systém noriem. Tie upravujú vzťahy medzi ľudskými jedincami.

Profesijná morálka je určitý súhrn profesných morálnych noriem. Jej cieľom je zabezpečiť, že určitá práca bude dobre vykonaná. Ide o záujem jednotlivca i profesijnej skupiny. Okrem vedomostí a zručností je súčasťou profesionálnej zdatnosti v prípade sociálnej práce, teda sociálnych pracovníkov nutný tiež Ethos povolania - morálne postoje, ktoré má človek zaujať k svojmu povolaniu. Ako pomáhajúci užíva svoje profesijné vedomosti a schopnosti, závisí od jeho morálnych postojoch a od jeho vedomia zodpovednosti. Títo pracujúci sa môžu stať vzorom pre tých, s ktorými pôsobia. Taktiež prichádzajú do kontaktu s ďalšími osobami, samozrejme aj vo vzťahu k okoliu musia vychádzať z noriem profesijnej etiky. Cieľom potom je, aby sa stali dobrým vzorom. Rastúci záujem o etickú problematiku určitých profesií, ako napríklad sociálna práca, súvisí s poznaním, že k výkonu niektorých povolaní je potrebný - vedľa profesijnej kvalifikácie, zručností a návykov, ktoré pracovník získava v dôsledku odbornej prípravy na svoje budúce zamestnanie - ešte osobitný, osobný vzťah, hlboká vnútorná angažovanosť k zvolenej profesii. S tým súvisí aj cielená reflexia hodnôt, ktoré predstavujú tieto povolania, a o ktoré sa usilujú. Nejde pritom len o etické hodnoty, ale aj o mnohé ďalšie hodnoty z pestrej kytice hodnôt, „napríklad hodnoty správneho myslenia a kultivovaného vyjadrovania,“¹⁰ hodnoty sociálneho cítenia a pod., ktoré týmto povolaním dodávajú široko založený hodnotový charakter.

Jednou z otázok, ktorej objasnenie predpokladá tvorbu koncepcie etiky profesie sociálna práca, je otázka vzťahu etiky a etikety. Dodržiavanie určitých pravidiel etikety je možné osvojiť si tréningom, no morálka človeka je výsledkom vnútorného prežitia a stotožnenia sa s morálno-etickými hodnotami. Etika ako určitá koncepcia etického učenia môže vstupovať do obsahu morálky. Na rozdiel od morálky a etiky, slovo etiketa má osobitný význam. Ide o súbor pravidiel zdvorilého, slušného správania sa voči iným ľuďom. „Pravidlá etikety nemajú vo svojej podstate morálny význam. Porušenie etikety však môže mať spoločenské a morálne následky.“¹¹ Etiketa ako taktné správanie je prejavom vonkajšej kultúry správania a platí to aj v profesionálnej etike sociálneho pracovníka. V koncepcii profesionálnej etiky treba podľa Tokárovej odlišiť tri základné roviny jej obsahu:

7. „aplikácia všeobecne etických princípov, zákonitostí, hodnôt a noriem na oblasť medzil'udských vzťahov určitej profesie,
8. aplikácia osobitných etických noriem vyplývajúcich z určitého špecifického profesionálneho zamerania práce, či predmetu práce v danej profesii,
9. aplikácia pravidiel etikety, v ktorej majú vo výkone danej profesie aj morálno-etický význam a dosah, ak spĺňajú predpoklady morálky a nielen etikety“¹²

Medzi hlavné etické profesionálne zásady a hodnoty v praxi sociálnej práce patrí: rešpektovanie slobodného rozhodovania klientov, rešpektovanie dôveryhodnosti poskytnutých informácií, dodržiavanie sféry pôsobnosti sociálnej práce, vedomé využívanie vlastnej osobnosti v praxi, zachovanie profesionálnej objektivity, rešpekt, voči rozdielom medzi ľuďmi (najmä pokiaľ ide o marginálne a menšinové osobnosti), celostný prístup ku klientom, rešpektovanie ich dôstojnosti, individuálny prístup ku klientele, využívanie silných stránok osobnosti klientov, maximalizácia spoluúčasti klientov, odovzdávanie funkčných

¹⁰ HUDÁKOVÁ, Z.: *Etické aspekty pri ošetrovaní geriatrického pacienta*. In Etické aspekty ošetrovateľskej péče v teorii a praxi: Sborník z 1. konferencie k aplikovanej etice s mezinárodnou účasťou. Ed. Z. Dorková, A. Krátka, Zlín : Národní centrum ošetrovateľství a nelékařských zdravotnických oborů v Brně. 2009, s. 51.

¹¹ ČERNÁ, E. : *Podnikateľská etika a jej implementácia v podmienkach priemyselných podnikov v Slovenskej republike*. - Trnava : AlumniPress, 2010. s. 88.

¹² TOKÁROVÁ, A., et al.: *Sociálna práca – Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov : Akcent print, 2003, s. 48.

schopností klientom, beh vyhodnocovania a zodpovednosti, voči klientom zamestnávateľmi, obcami a komunitami, vedomé využívanie vlastnej osobnosti v praxi, rešpektovanie ich dôstojnosti, individuálny prístup ku klientom, využívanie silných stránok osobnosti klientov.“¹³

Základné etické problémy, s ktorými sa sociálny pracovník stretáva v praxi, a o ktorých musí rozhodovať: kedy zasahovať do života občana a jeho rodiny, ktorým sociálnym prípadom dať prednosť a venovať čas na dlhodobé výchovné pôsobenie, koľko pomoci a starostlivosti poskytnúť, aby stimulovali klienta k zmene postojov a zodpovednému jednaniu a nevedli k zneužitiu, a kedy prestať so sociálnou terapiou a poskytovaním služieb a dávok sociálnej pomoci.

Sociálny pracovník vkladá do praxe svoje osobné hodnoty, rovnosť s klientom, primárnym bodom je klient a jeho potreby. Pomáhanie musí považovať za zmysluplné, musí brať na vedomie, že sa zaoberá dôležitými životnými problémami konkrétnych ľudí. „Pomoc má v ľudskej spoločnosti výnimočné miesto, je chápaná ako základný morálny princíp, ktorý ovplyvňuje fungovanie spoločnosti. Každý človek je odkázaný na pomoc pri rozvoji svojej osobnosti počas životného cyklu.“¹⁴ Sociálny pracovník rešpektuje teda jedinečnosť každého človeka, bez ohľadu na jeho pôvod, etnickú príslušnosť, rasu či farbu pleti, materský jazyk, vek, pohlavie, rodinný stav, zdravotný stav, sexuálnu orientáciu, ekonomickú situáciu, náboženské a politické presvedčenia, bez ohľadu na to, ako sa podieľa na živote celej spoločnosti. Pomáhajúci rešpektuje právo každého jedinca na seberealizáciu v takej miere, aby súčasne nedochádzalo k obmedzeniu rovnakého práva druhých osôb. Pomáha jednotlivcom, skupinám, komunitám a združeniam občanov svojimi znalosťami, schopnosťami a skúsenosťami pri ich rozvoji a pri riešení konfliktov jednotlivcov so spoločnosťou a ich následkov. Preferuje rovnoprávnosť, solidaritu ľudí a zabezpečuje práva detí a handicapovaných, ako to spomína autorka Kollárová. Presadzuje riešenie problémov jedincom, skupinám v súlade s jeho alebo ich záujmami na podklade aktívnej participácie. Sociálny pracovník dáva prednosť profesionálnej zodpovednosti pred svojimi súkromnými záujmami. Služby poskytuje na najvyššej odbornej úrovni. Sociálny pracovník zachováva mlčanlivosť, diskretnosť, právo na súkromie. Rešpektuje sebaurčenie jedincov. Vedie klientov k vlastnej zodpovednosti, chráni ich dôstojnosť a ľudské práva, ako to vysvetľujú autori Goldamann a Cichá vo svojej publikácii *Etika zdravotní a sociálnej péče*.

Mravné zásady a mravné pravidlá (normy) tvoria dôležitú súčasť morálky každého spoločenstva. Všeobecným predpokladom etického / mravného hodnotenia je existencia morálnych princípov. Pojem princípy (grécke archy - počiatok) používa etika pre označenie kľúčových ideí, ktorých obsahové poňatia a funkcie vtlačujú konkrétnemu etickému systému jeho osobitný charakter. Z pohľadu hodnotenia sú morálne princípy najvšeobecnejšími apriornými kritériami, ktoré umožňujú morálne hodnotenia. „Etické princípy zakladajú logiku etickej argumentácie.“¹⁵ Z pohľadu rokovania majú morálne princípy funkciu praktických zásad, ktoré vyjadrujú základné postoje, posledné ciele, o ktoré sa človek usiluje kvôli nim samotným. Sú to normatívne návody, podľa ktorých by sme mali vedieť určitým spôsobom konať, alebo ako by sme konať mohli, či ako konať nesmieme.

Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov (IFSW) sformulovala Medzinárodný etický kódex profesionálnych pracovníkov, ktorý má byť nápomocný sociálnym pracovníkom pri ich výkone práce. Etický kódex predstavuje normatívny systém. Je formulovaný tak, aby slúžil ako inšpiratívny sprievodca pre členov profesie. „Spolu s právnymi, najmä procesnými

13 ŘEZNÍČEK, I.: *Metody sociální práce*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1994, s.31.

14 DIRGOVÁ, E. – KALANIN, P.: *Sociálna práca ako nástroj prevencie sociálnej núdze a chudoby Rómskeho etnika*. In: Zmena a budúcnosť či stagnácia a minulosť Rómov na Slovensku. – Košice: 2009. –S. 22.

15 LACA, P.: *Etické požiadavky na povolanie v zdravotnej starostlivosti*, In: Zborník z medzinárodnej konferencie - Etické aspekty ošetrovateľskej starostlivosti v teórii a praxi, Ružomberok : Verbum, 2010, s. 67.

normami, administratívnymi predpismi a etiketou sú etické kódexy významnými vodidlami praxe, ktoré členovia profesie rešpektujú, dôverujú im, a ktoré svojou účinnosťou prispievajú k identite profesie. Podstatou etického kódexu je rešpektovanie práva druhých.“¹⁶

Tvorba kódexov profesionálnej etiky ako aj kódexu sociálneho pracovníka, neznamená, že postačí uznanie kódexu a všeobecné ľudské mravné hodnoty netreba zohľadňovať. „Morálny profil sociálneho pracovníka založený na všeobecných etických hodnotách je predpokladom zmyslu pre ľudskosť a pre zvnútornenie noriem kódexu vo vlastnom osobnom svedomí.“¹⁷ Etický kódex sociálneho pracovníka je živým dokumentom, ktorý sa priebežne dopĺňa a mení tak, aby odrážal najaktuálnejší obraz sociálneho pracovníka v jeho ideálnej podobe.

Záver

Vedné odbory etika a sociálna práca ako dôležité prvky štruktúry a fungovania spoločnosti existujú od čias, keď sa človek, ktorý sa ocitol v ťažkej situácii začal pýtať, čo je dobré a čo zlé, či môže niekoho požiadať o pomoc a Oba vedné odbory sú vedecké fundované odborné disciplíny, ktoré špeciálnymi pracovnými metódami zabezpečujú rozvoj celej ľudskej spoločnosti. Etické reflexie sociálnej práce v teórii a praxi sú založené na rešpekte k hodnote a dôstojnosti všetkých ľudí a na právach, ktoré z toho vyplývajú. Sociálni pracovníci majú podporovať a chrániť fyzickú, duševnú, emocionálnu a duchovnú integritu a blaho každého človeka.

Zoznam použitej literatúry:

ČERNÁ, E. : *Podnikateľská etika a jej implementácia v podmienkach priemyselných podnikov v Slovenskej republike*. - Trnava : AlumniPress, 2010, 88 s. ISBN 978-80-8096-110-7.

DIRGOVÁ, E. – KALANIN, P.: *Filozoficko – etický pohľad na človeka v núdzi*. In: Posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet. “Chudoba cez prizmu sociálnej náuky Cirkvi, spoločenských a ekonomických vied.”– Poprad : PF KU, 2009, 132 s. ISBN 978-80-8084-459-2.

DIRGOVÁ, E. – KALANIN, P.: *Sociálna práca ako nástroj prevencie sociálnej núdze a chudoby Rómskeho etnika*. In: Zmena a budúcnosť či stagnácia a minulosť Rómov na Slovensku. – Košice : 2009, 227 s. ISBN 978-80-970137-7-6.

GLUCHMAN, V.: Morálne utópie podľa Emmanuela Levinasa. In: *Hodnoty a súčasne etické teórie*. Prešov : LIM, 1996, 208 s. ISBN 80-88722-20-9.

HUDÁKOVÁ, Z.: *Etické aspekty pri ošetrovaní geriatrického pacienta*. In Etické aspekty ošetrovateľskej péče v terii a praxi: Sborník z 1. konferencie k aplikovanej etice s mezinárodní účasťou. Ed. Z. Dorková, A. Krátka, Zlín : Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů v Brně. 2009. 191 s. ISBN 978-80-7013-506-8. s. 50-54.

KOLLÁROVÁ, A. 2009: „*Problematika predprofesijnej prípravy detí z detských domovov ako znevýhodnenej skupiny*“. In: HUČÍK, J. : Predprofesijná príprava a profesijná orientácia postihnutých, 2009, ZOUS, 120 s., ISBN 978-80-970359-6-9

KOLLÁROVÁ, A. 2009: „*Bazálna stimulácia ako prostriedok socializácie viacnásobne znevýhodnených osôb*“. In: Efeta – otvor sa - vedecko-odborný časopis o komplexnej rehabilitácii ľudí s postinutím. 2009, Martin: Osveta, 67 s. ISBN 80-8063-341-7

LACA, P.: *Etické požiadavky na povolanie v zdravotnej starostlivosti*, In: Zborník z medzinárodnej konferencie - Etické aspekty ošetrovateľskej starostlivosti v teórii a praxi,

16 OLÁH, M., SCHAVEL, M.: *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2006, s. 31.

17 MATOUŠEK, O., et al.: *Metódy a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003, 72.

- Ružomberok : Verbum, 2010. 160 s. ISBN 978-80-8084-616-9.
- LEVICKÁ, J.: *Na ceste za klientom*. Trnava: ProSocio, 2006. 334 s. ISBN 20-969454-0-8.
- MATOUŠEK, O.: *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- OLÁH, M., SCHAVEL, M.: *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. Bratislava: VŠ zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o. Bratislava, 2006. 174 s. ISBN 80-969449-6-7.
- ONDRUŠOVÁ, Z et. al.: *Základy sociálnej práce pre pomáhajúce profesie*, Bratislava : 2010, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 213 s., ISBN 978-80-89392-21-6.
- ŘEZNÍČEK, I.: *Metody sociální práce*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994, ISBN 80-85850-00-1.
- TOKÁROVÁ, A. et al.: *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: Akcent Print 2003.
- VAJDA, J. *Etika*. Nitra : Enigma, 1993, 177 s. ISBN 80-85471-13-2.

Kontakt :

PaedDr. Slavomír Laca, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

Palackého 1, 812 02 Bratislava

slavomir.laca@gamil.com

IV. CO TEORIE NENABÍZÍ PRAXI

Je sociální pracovník nositelem přístupu zaměřeného na člověka v rezidenční péči o lidi s demencí?

Zuzana Havrdová¹, Jiří Šafr

Abstrakt

Na odborné péči o člověka s demencí se podílí více různých profesí, a to zejména je-li dlouhodobě umístěn v sociálním zařízení. Uplatňují se zde různé přístupy v závislosti na preferovaných hodnotách, předchozím vzdělání a profesní zkušenosti. Ptáme se, zda sociální pracovník mezi tyto aktéry vnáší nějakou „přidanou hodnotu“. V souboru 16 pobytových zařízení pro seniory jsme u vedoucích a pracovníků v přímé péči (N=560) zkoumali preferované přístupy s využitím dotazníku Práce se seniory. Specifická názorová pozice sociálního pracovníka v týmu se ukázala v logistickém regresním modelu, který zohledňuje kromě individuálních vlivů (profesního zaměření, vzdělání, věku) též vliv typu organizace. Výsledky ukazují, že sociální pracovníci jsou nositeli na klienta zaměřeného přístupu. Významný je i organizační kontext. V organizačním kontextu tzv. nových organizací mají i ostatní pracovníci větší šanci, že se přikloní k přístupu zaměřenému na klienta. Tento přístup chápeme jako konsensuálně žádanou hodnotu v péči o klienty s demencí a přínos sociálního pracovníka lze tedy brát jako jeho „přidanou hodnotu“ v multidisciplinárním týmu.

Klíčová slova: pozice sociálního pracovníka v týmu, identita sociálního pracovníka, na klienta zaměřený přístup, pobytová péče o seniory, individualizace v péči o seniory

"Tato publikace vznikla v rámci řešení Výzkumného záměru FHS UK: Antropologie komunikace a lidské adaptace (MSM 0021620843)".

Abstract

In case, person with dementia is placed in a long-term residential care, several kind of professionals participate on care. Depending on previous education, preferred values and professional experience, different approaches to care are implemented in a multidisciplinary team. We ask, if social worker is bringing some „added value“ into the team. In a sample of 16 residential homes for seniors preferred approaches supporting quality of life were studied by means of questionnaire Work with person with dementia, within 560 respondents. The specific opinion position of social worker in the team is shown by means of logistic regress model, which takes into account beside individual impacts (professional background, education, length of practice and position in the organisation) also the impact of type of organisation. The results substantiate the view that social workers are bearers of client – centered care. The organisational context is shown to be also significant. In the context of so called new organisations other workers have also higher chance to incline to client-centred approach. We argue, this approach is seen consensually as the requested value in the care for people with dementia and the specific attitudes of social workers can be therefore taken as the “added value“ in a multidisciplinary team.

Key words –social worker position in the team, social worker identity, client-centred approach, residential elderly care, individualization in elderly care

"This publication was supported by the Institutional Research Plan of FHS UK: Anthropology of communication and human adaptation (MSM 0021620843)".

1. Úvod

Významná pozice sociálního pracovníka v sociálních službách je vymezena zákonem o sociálních službách č.108/2006 Sb. Významnost je dána jednak širokým okruhem odborných činností, které má sociální pracovník vykonávat, jednak tím, že tyto činnosti zahrnují vedle poradenství též metodické a koncepční činnosti, týkající se celé služby, a konečně tím, že je

¹ Oba autoři vyučují na katedře řízení a supervize v sociálních a zdravotnických organizacích FHS UK v Praze.

stanoven jako dohled nad prací pracovníků v sociálních službách. Tolik tedy o vymezení úlohy sociálního pracovníka dle zákonné úpravy.

Na druhé straně např. Musil (2008) či Růžičková, Musil (2009) hovoří o neujasněnosti pojetí sociální práce a identity sociálního pracovníka. Referují o jistých projevech frustrace a nejistoty sociálních pracovníků o vlastní roli a „různorodosti identit“ oboru sociální práce. Mezi legislativní úpravou, která sociálnímu pracovníkovi předepisuje role a cíle jeho působení, a výzkumy konkrétních pojetí sociálních práce a identit sociálního pracovníka, se tak otvírají věcné otázky, které by další výzkumy měly nepochybně propátrávat. Repková (2011:29) pléduje pro opuštění neplodných diskusí, zda je sociální práce vědeckou disciplínou rovnocennou jiným, a navrhuje se zaměřit na specifické („osobité“) aspekty, které **vytvářejí přidanou hodnotu sociální práce a sociálních pracovníků vůči jiným sociálním aktérům**. Právě v „přidané hodnotě“, kterou sociální pracovník přináší svým působením mezi různými sociálními aktéry lidem ohroženým sociálním vyloučením, bychom mohli také očekávat zdroj hrdosti a identifikace s profesí sociálního pracovníka.

Co lze ale chápat jako „přidanou hodnotu“? Půjde o něco společného pro různé oblasti působení sociální práce? Kdo a co pomůže vymezit, co budeme chápat jako svébytnou přidanou hodnotu sociální práce či působení sociálního pracovníka, a jak lze její přítomnost potvrdit nebo vyvrátit? Zde se otevírá podle nás zajímavá a košatá oblast dalšího zkoumání, do níž chceme nepatrným krůčkem přispět i touto studií.

Ve svém příspěvku se nejprve se zaměříme na otázku, jaká hodnota je žádána v péči o lidi s demencí. Potom s využitím kvantitativního nástroje měření ukážeme, že sociální pracovník je v týmech pracujících v pobytových zařízeních pro seniory v porovnání s ostatními pracovníky tím, kdo se vyznačuje nejvyšší pravděpodobností, že bude rozeznávat a preferovat žádané hodnoty v přístupu k péči. V závěru pak výsledky podrobíme diskusi s ohledem na pojetí identity sociálního pracovníka.

2. Předmět výzkumu a zkoumaná populace domovů pro seniory

Jednou ze sociálních služeb, kde se setkáváme s mnoha různými profesionálními sociálními aktéry, je služba pobytové péče o seniory a pobytové péče se zvláštním režimem. Hovoříme o těchto dvou službách takříkajíc jedním dechem, protože s přibývajícím nároky na přijetí klientů pobírajících příspěvek na péči jsou tyto služby i častěji realizovány společně, pod jednou střechou, a často i stejným personálem.

V 16 příspěvkových zařízeních uvedených typů jsme na jaře roku 2010 uskutečnili výzkum realizovaný pomocí dotazníkového šetření, o němž jsme v souvislosti s identifikováním se s hodnotami organizace referovali v Havrdová, Šafr (2010). Pro účely této studie jsme si položili nejprve otázku, jak lze charakterizovat, příp. „měřit“ žádanou „hodnotu“ v tomto typu služby, a dále, jak bychom mohli ověřit, zda sociální pracovník je nositelem této hodnoty v týmu „více“ než ostatní aktéři-profesionální pracovníci.

V krátkosti zmiňme, že soubor obsahuje různě velké, různě položené (město-venkov) a různě „staré“ organizace, které jsme v této studii rozdělili z důvodu redukce jejich rozmanitosti do dvou základních skupin. První reprezentuje jedenáct domovů vyznačujících se tím, že byly založeny před rokem 2000, jejich budovy sloužily původně jinému účelu nebo nevznikly podle současných hledisek, spíše mají více lůžkové pokoje a zatím neusilují o certifikaci kvality v péči o demence. Označili jsme je jako „organizace K“ – klasické (68 % respondentů). Druhou skupinu pěti domovů jsme pro jednoduchost označili „N“ – domovy s novějšími podmínkami, které byly založeny převážně později (většinou po r. 2000), mají objektivně příznivější podmínky prostředí pro péči o seniory (modernější, menší pokoje s

méně lůžky, společné prostory pro další činnosti a lepší dopravní dostupnost) a vedení usiluje o certifikaci kvality v péči o demence.²

V této studii pracujeme s podsouborem 560 pracovníků v přímé péči o klienty a vedoucími pracovníky (celkem se výzkumu zúčastnilo 784 pracovníků a průměrná návratnost dosáhla přibližně 65 %). Ten tvoří: sociální pracovníci (14 %), zdravotní sestry registrované (28 %) a specialisté jako např. ergoterapeuti či fyzioterapeuti (2,3 %), pracovníci v sociálních službách, ošetřovatelé a sanitáři (57 %) a vedoucí (2,9 %). Dvě třetiny souboru představují ženy, ze tří čtvrtin jde o pracovníky ve věku 36 až 55 let (průměrný věk 43 let), kteří pracují v dané organizaci v průměru 10 let. Více jak čtyři pětiny z nich pečují pravidelně o klienty s demencí (23 % pouze s nimi, 63 % často). Přibližně jedna čtvrtina pracuje v domově se zvláštním režimem, druhá v běžném domově pro seniory a zbytek v obou typech zařízení.

3. Přístup v péči zaměřený na člověka

Na otázku, co je žádanou hodnotou v tomto typu služby jsme se pokusili odpovědět již dříve (Štegmannová, Havrdová, 2010) tím, že individualizace péče a přístup zaměřený na člověka lze považovat za lakmusový papírek kvality služeb. Na hodnotu individualizace jednak odkazuje obecně zákon 108/2006 tak, že požaduje individualizaci a vytváření individuálních plánů podle potřeb uživatele. Hodnota sociální práce zaměřené na člověka je potvrzována jako nejvíce žádoucí i ze strany dotazovaných sociálních pracovníků v práci Růžičkové a Musila (2009) - sociální pracovníci si dle autorů přejít dělat kvalifikovanou sociální práci *zaměřenou na člověka* v protikladu k „zastaralému úřednickému pojetí“.

V užším kontextu pobytových sociálních služeb pro seniory, který zde zvažujeme, je podle nás třeba porovnat tyto akcenty ještě dalším kontextem/diskursem. Zajímavé pro naše účely totiž je, že cílovou skupinou klientů v těchto službách jsou stále častěji též lidé s demencí, o které se velmi často nejen u nás, ale i v zahraničí starají zdravotničtí pracovníci. Ti tvoří vedle sociálních pracovníků a pracovníků v sociálních službách významné a početně silné členy týmu. Proto cítíme potřebu do zvažování žádané hodnoty zahrnout též hledisko odborného diskursu péče o seniory, speciálně o seniory s demencí.

Uvedená cílová skupina zdaleka nepatří mezi typické klienty sociálních pracovníků, ale rozvoj příslušné teorie i praxe se odehrává převážně v diskursu sociální gerontologie. U nás k autorům tohoto diskursu patří např. Holmerová et al (2007), zdůrazňující důstojnost a autonomii pacienta s demencí nebo Janečková, Vacková (2010), referující mimo jiné o metodě zachování a vyvolávání osobních vzpomínek jako prevence ztráty „osobitosti“. Ke klasickým autorům sociální gerontologie patří Kitwood (1997) a jeho pojetí „person-centred care“. Jak uvádí Brooker (2004), Kitwoodův přístup se stal synonymem kvality v péči o lidi s demencí ve Velké Británii. Lze jej podle tohoto autora charakterizovat čtyřmi klíčovými elementy:

- Valutací (uznáním hodnoty) lidí s demencí a těch, kteří se o ně starají
- Zacházením s lidmi jako s individualitami
- Pohlížením na svět z perspektivy osob s demencí
- Pozitivním sociálním prostředím, v němž lidé s demencí mohou zažívat relativní pohodu

Nolan et al (2004) v rámci stejného odborného diskursu poněkud posouvá Kitwoodovo pojetí jako nejen „zaměřené na osobu“, ale také „zaměřené na vztahy“ a ukazuje, že i

² Jedná se o základní typologii domovů vytvořenou pomocí klastrové analýzy na základě objektivních údajů, získaných většinou mimo dotazníkové šetření, které zahrnovaly informace o historii a kapacitě zařízení, údaje o prostředí (velikost a počet lůžek na pokojích, město-venkov apod.), složení pracovníků v přímé péči (sociální, zdravotní, pracovníci sociálních služeb), o jejich vzdělání, věku a délce praxe aj.

Kitwoodovo pojetí v sobě právě tento důraz již v plnosti obsahovalo. Posun v diskursu zaměření „na osobu“ či „individualizaci“ k zaměření „na osobu ve vztazích“ a „vzájemnost“, které teprve v pravém smyslu umožňují konstituci „osobitosti“ (personhood) můžeme sledovat i v publikacích k sociální práci (Houston, 2010).

Na základě uvedeného souběhu názorů ze tří různých diskursů (legislativa k sociálním službám, preference sociálních pracovníků a diskurs sociální gerontologii), si dovoluujeme uzavřít, že hodnota „zaměření na osobu“ zprostředkovaná uznáním (valuing) a vztahy, je považována v námi zkoumaném kontextu za všeobecně „žádanou“.

4. Jak jsme měřili preferenci hodnoty „zaměřené na člověka“ v péči o lidi s demencí

Hlavním cílem empirické analýzy bylo ověřit, zda mezi různými profesionály působícími v pobytových službách v péči o lidi s demencí, kteří jsou pod vlivem stejné „žádané hodnoty“ ze strany legislativy a odborného diskursu, a to jak sociální práce tak sociální gerontologie (person-centred care), bude sociální pracovník častěji takové hodnoty vybírat a preferovat, než ostatní profesionálové. Tím by se mohla potvrdit jeho pozice „nositele“ této žádané hodnoty, potažmo i jeden z důvodů, proč jeho legislativně zakotvená významná pozice v sociálních službách má své odborné opodstatnění.

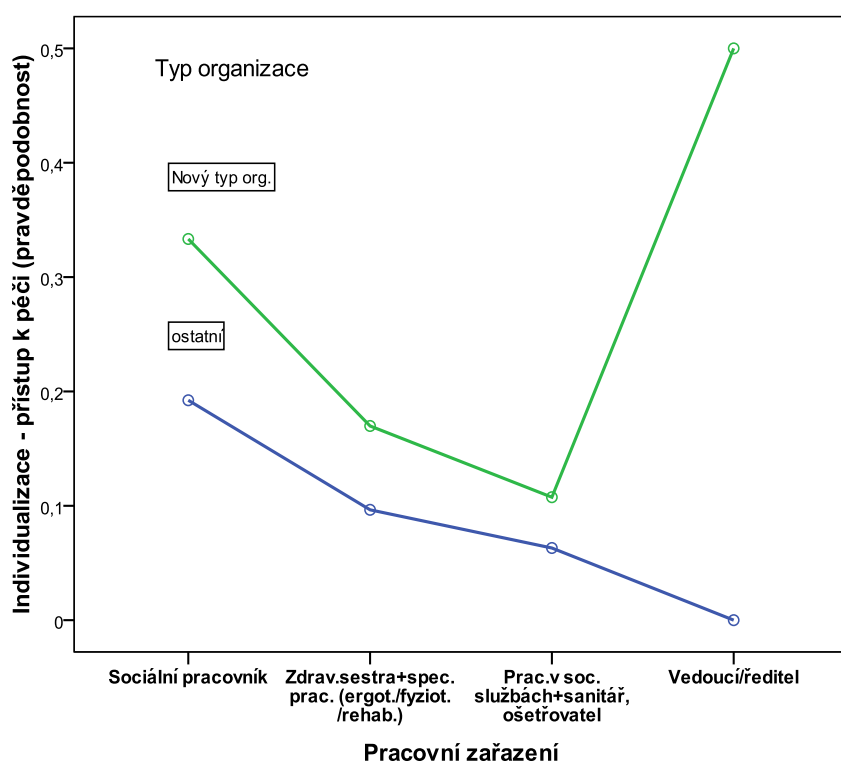
Nástroje pro měření postojů pracovníků k individualizaci péče byly vyvinuty v různých zemích pro různé účely, většinou jsou však veřejně nedostupné bez zakoupení autorských práv. O některých jsme referovali již dříve (Štegmánová, Havrdová, 2010). Tamtéž zmiňujeme srovnávací studie Edvardsson, Innes (2010) či Chappell et al. (2007), kteří zkonstruovali škálu pro měření míry individualizace péče. V poslední uvedené studii byly stanoveny základní dimenze individualizované péče: Znalost klienta, Autonomie a Komunikace (s klientem i mezi zaměstnanci navzájem). Dimenze Znalost klienta zahrnuje informovanost zaměstnanců o životní historii klientů včetně jejich hodnotového zaměření a preferencí, individuality, schopností, způsobů chování ap. Je základním východiskem individualizace péče a souvisí úzce se zpracováním individuálního plánu. V dimenzi Autonomie jde o dostatečné množství přiměřených aktivit pro klienty v průběhu dne a možnosti jejich výběru, podporu nezávislosti klientů v zařízení a jejich samostatného rozhodování. Komunikace s klientem zahrnuje komunikaci o osobním životě klientů i zaměstnanců **mezi sebou navzájem**.

V rámci námi uskutečněného výzkumu v pobytových zařízeních pro seniory jsme pro sebeposouzení pracovníků v péči o klienty s demencí vytvořili inventář nazvaný Práce se seniory, zachycující 16 charakteristik péče o seniory (se zvláštním zřetelem na klienty s demencí), jak je pracovník sám vidí (z hlediska zařízení i vlastní preference přístupu k péči). Je třeba podotknout, že nástroj byl primárně vytvořen za účelem porovnání změn v zařízeních pro seniory, k nimž mělo dojít v průběhu tříletého programu vzdělávání a rozvoje organizací (Havrdová, Šafr, 2010) a jako takový se orientoval především na úroveň péče v organizaci jako celku ((sebe)hodnocení domova jeho pracovníky). Pro účely této studie pak využíváme doplňující otázku, jejímž cílem bylo zjistit, na co sami pracovníci v péči kladou důraz. Na výše zmíněnou baterii 16ti otázek navazovala otázka v podobě tří vícenásobných výběrových odpovědí ve smyslu: „co z výše uvedených možností považujete za nejdůležitější Vy sám“, a to z hlediska zajištění kvality života klientů s demencí. Měříme tak osobní preference přístupu (Osobní PP) samotného pracovníka. Z nich pět (alespoň dvě volby ze tří priorit) charakterizují na klienta zaměřený přístup.

Posuzujeme dvě roviny vlivů na toto hodnocení: individuálních charakteristik pracovníků (profese, vzdělání, věk, vedoucí pozice) a odlišného prostředí organizace v interakci s profesním zařazením (kvalitativně odlišené organizace starého a nového typu). Uvedené vztahy znázorňuje regresní model v grafické podobě (graf 1).

V něm vidíme, že hladina preference na klienta zaměřeného přístupu se liší nejen mezi profesemi, ale také lze konstatovat, že v organizacích nového typu jsou nositeli změny především vedoucí pracovníci a sociální pracovníci. V organizacích starého typu je nejvyšší podíl zástupců nového přístupu právě mezi sociálními pracovníky.

Graf 1. Pravděpodobnost preference na klienta zaměřeného přístupu k péči o klienty podle profese a typu organizace.

Zdroj: Práce se seniory 2010, pracovníci v přímé péči a vedoucí pracovníci, N = 558.

Podstatná jsou zde především dvě zjištění. Zaprvé, sociální pracovníci jsou silnými zastánci nového přístupu k péči nejen v novém typu organizace, ale také v zařízeních ostatního typu (převážně tedy tzv. „starých“ organizací). **Profesi sociálního pracovníka spolu s vedoucími nového typu organizací tak můžeme považovat za jakéhosi „nositele“ na člověka orientovaného pojetí péče o klienty domovů pro seniory bez ohledu na vnější prostředí organizace.** Zadruhé, pečující profese – pracovníci v sociálních službách, ošetrovatelé a sanitáři, u nichž je nanejvýš záhodno podporovat osvojení si nového přístupu, dosahují, byť jde o rozdíl spíše nepatrný a statisticky nevýznamný, v novém typu organizace vyšší míry pravděpodobnosti orientace na nový přístup, a to i při kontrole vzdělanostní a věkové kompozice těchto odlišných typů organizací. Souvisí to pravděpodobně se dvěma procesy. Jednak v nových organizacích byl proces výběru pracovníků mnohem selektivnější a jednak **je možné se domnívat, že se zde toto pojetí péče dále rozšiřuje a internalizuje v postojích zaměstnanců díky působení celkového milieu odlišné organizační kultury i odlišného naplňování cílů a poslání organizace,** na což ostatně ukazuje i výrazně silnější příklon k této koncepci ze strany managementu domovů nového typu. Nové organizace tedy nejsou zatíženy dědictvím z minulosti a mohou se lépe orientovat na naplnění cíle, kterým je moderní podoba péče ve stáří.

5. Diskuse

V předložené analýze osobní preference přístupu k péči o seniory s demencí jsme nejprve hledali model, který by byl **zaměřen primárně na klienta**, ve smyslu Kitwooda (1997) či Nolana et al. (2004), rozvíjel vztahy a vzájemnost v prostředí ústavní péče. Ve vícerozměrné analýze jsme doložili, že hlavními nositeli tohoto přístupu jsou bez ohledu na typ organizace právě sociální pracovníci.

Naše zjištění nicméně podléhají omezením. Zaprvé, zobecnitelnost výsledků je omezena pouze na příspěvkové organizace. S ohledem na velikost zkoumaného vzorku, i zastoupení domovů různě velkých mající odlišnou historii z hlediska doby založení a s tím spojené organizační kultury, navíc v prostředí jak měst, tak i venkova, se však lze oprávněně domnívat, že vzorek těchto organizací je reprezentativní. Zadruhé, uplatněný způsob dotazování konceptuálně zastupuje především schopnost volit mezi různými kladnými charakteristikami péče tu významnější a dokázat rozlišit, jaký druh volby je specifitější pro kvalitní péči, přičemž tato schopnost rozlišování je samozřejmě formována též vzděláním. To je potvrzeno i našimi výsledky, kde vzdělání VOŠ nebo VŠ se ve vícerozměrné analýze ukázalo jako významný faktor.

Na druhé straně lze konstatovat, že ve vzdělávání sociálních pracovníků i zdravotních sester jsou deklarovány obdobné hodnoty v zaměření na klienta/ pacienta (Štegmánová, Havrdová, 2010). Pokud tedy sociální pracovníci výrazněji než třeba zdravotničtí pracovníci s VOŠ či VŠ rozlišují, jaké uspořádání v prostředí péče a způsobu zacházení s klienty s demencí spíše umožňuje kvalitní péči, a tato volba odpovídá právě zaměření na klienta, vede nás to k přesvědčení, že toto zaměření patří k profesionální výbavě sociálního pracovníka jako zvnitřněná a zejména v praxi zakotvená hodnota, přenášená a uplatňovaná i v nových kontextech (lidé s demencí nejsou typickým subjektem péče sociálních pracovníků). Např. Portnerová (2009) ukazuje, jak je v přístupu zaměřeném na klienta důležité vycházet z normálních životních situací a životního příběhu člověka, založeném na naslouchání a osobním zájmu o něj. K tomu jsou studenti sociální práce vedeni zejména při studentské praxi, která osobu klientů staví do centra zájmu, a kde se učí naslouchání a komunikaci s lidmi. Učí se tedy věnovat čas na vytváření vztahu důvěry a přijímání celistvé osoby klienta. Právě tuto zkušenost zdravotní sestry během svého vzdělání postrádají (Havrdová, Procházková, 2011). Zde tedy můžeme konkrétně ukázat jistou „přidanou hodnotu“, z níž by bylo možné vycházet při diskusích o specifickém přínosu sociální práce ve

Shrnutí a závěr

V debatách o identitě sociální práce je jednou ze zvažovaných alternativ zabývat se specifickou „přidanou hodnotou“, kterou sociální pracovník vnáší mezi ostatní sociální aktéry. K tomu je třeba zkoumat, co je žádanou hodnotou a poté, zda je sociální pracovník jejím nositelem. Zde se stavíme za tezi, že touto „žádanou hodnotou“ je jak ze strany legislativy v sociálních službách, tak i odborného diskursu sociální práce a sociální gerontologie „na klienta zaměřený“ přístup. V našem výzkumu se ukázalo, že šance preferovat tento přístup ke klientovi se zvyšuje u profese sociálního pracovníka vůči jiným profesím více než jeden a půlkrát. Významný vliv má také kontext organizace, v níž služba probíhá.

Na základě uvedených zjištění lze potvrdit pozici sociálního pracovníka jako „nositele“ žádané hodnoty na klienta zaměřeného přístupu v multidisciplinárních týmech v péči o seniory s demencí.

Použitá literatura:

- Brooker, D. *What is person-centred care in dementia?* Reviews in Clinical Gerontology, 13: 215-222, 2004.
- Edvardsson, D., Innes, A., *Measuring Person-centred Care: A Critical Comparative Review of Published Tools.* The Gerontologist, 2010, dostupné 10.7. 2011 z <http://gerontologist.oxfordjournals.org/content/early/2010/06/21/geront.gnq047.full.pdf?ijkey=z6j6Fzw3kS3Biof&keytype=ref>
- Havrdová, Z., Procházková, M. *Sledování změn v prožívání pracovníků v průběhu zavádění individuálního plánování služby v pobytovém zařízení pro seniory.* Sociální práce/Sociální práce 3/2011, v tisku.
- Havrdová, Z., Šafr, J. *Kongruence v hodnotách jako ukazatel vztahů v péči o seniory.* Pp. 85–107 in Z. Havrdová a kol. *Hodnoty v prostředí sociálních a zdravotních služeb.* Praha: FHS UK, 2010.
- Holmerová, I., Jarolímová, E., Suchá, J. a kol. *Péče pacienty s kognitivní poruchou.* Praha: Vážka, 2007.
- Houston, S. *Beyond Homo Economicus* British Journal of Social Work, 40, 841–857, 2010.
- Chappell, N., L. at al. *Staff-based measures of individualized care for persons with dementia in long-term care facilities.* Dementia, 6, 2007, 4, 527-547.
- Janečková, H., Vacková, M. *Reminiscence.* Praha: Portál, 2010.
- Kitwood T. *Dementia Reconsidered: The Person Comes First.* Buckingham: Open University Press, 1997.
- Musil, L. *Různorodost pojetí, nejasnost nabídky a kontrola výkonu „sociální práce“.* Sociální práce/Sociální práce 2/ 2008, s. 60-79.
- Nolan M. R., Davies S., Brown, J., Keady J., Nolan J. *Beyond 'person-centred' care: a new vision for gerontological nursing.* International Journal of Older People Nursing in association with Journal of Clinical Nursing 13, 3a, 45–53, 2004.
- Portner, M. *Na osobu zaměřený přístup v práci s lidmi s mentálním postižením a s klienty vyžadujícími trvalou péči.* Praha: Portál, 2009.
- Repková, K. *Integrovaná tvorba poznatků v sociální práci a pro sociální práci.* Sociální práce/Sociální práce 1/2011, s.28-34.
- Růžičková, D., Musil, L. *Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu?* Sociální práce/Sociální práce 3/2009, 79-91.

Kontakt:

PhDr. Jiří Šafr, PhD.
katedra řízení a supervize FHS UK
Máchova 7, 120 00 Praha 2
jiri.safr@seznam.cz

Charles University Prague
Faculty of humanities
Department of management and supervision in social and health organizations
Máchova 7
120 00 Prague 2
havrdova@charita-vzdelavani.cz

Problematika sociální práce s onkologicky nemocnými a jejich blízkými

Šárka Slavíková, Michaela Čadková Svejková¹

Abstrakt

Příspěvek se snaží charakterizovat sociální práci s onkologicky nemocným v nemocnici i mimo ni. Popisuje činnosti sociálního pracovníka, jeho dovednosti a osobnostní předpoklady k práci s touto skupinou klientů. Dále pak představuje organizaci Amelie o.s. a její nabídku aktivit. V závěru předkládá výhled do budoucnosti a pokládá problematiku otázky.

Klíčová slova: onkologicky nemocný, sociální služba, onkologická klinika, sociální poradenství, sociální pracovník

Abstract

The paper tries to characterize social work with oncology patients in the hospital and beyond. Describes the activities of the social worker's skills and personal qualities to work with this client group. Furthermore, an organization Amelie o.s. and its range of activities. In conclusion, presents a view of the future and considers issues of concern.

Keywords: cancer patient, social service, oncology clinic, social counseling, social worker

Sociální práce s cílovou skupinou, která je označena zdravotní indikací, s sebou přináší určitá specifika.

Běžným předpokladem je, že zdravotnický pacient bude jakožto klient využívat různých sociálních služeb k tomu, aby naplnil své potřeby, vzniklé ve spojitosti s onemocněním. Nicméně rozdílnost nabízených zdravotních a sociálních služeb a jejich nerovnoměrné pokrytí vytváří řadu obtížných situací, vedoucích ke zhoršené kvalitě života. Onkologicky nemocný docházející k dlouhodobé léčbě se mnohdy ocitá v nejistotě a není mnoho míst, kde by se cíleně pracovalo s touto potřebnou a stále rostoucí skupinou klientů.

Ve světovém kontextu se stává sociální práce s onkologicky nemocnými standardní součástí onkologické léčby, kterou poskytují certifikovaná komplexní onkologická centra, která jsou zřizována při velkých nemocnicích a zahrnují jak ambulantní, tak i lůžkovou péči. V České republice jich je devatenáct a je zde zásadní otázka, zda onkologicky nemocní či jejich blízcí zde mají možnost najít potřebnou sociální pomoc, která by byla dostatečně ucelená a kvalitní, obsahovala odborné sociální poradenství, krizovou intervenci, aktivizaci a profesionalizované doprovázení v terminálním stádiu onemocnění. Na většině onkologických ambulancí sociálního pracovníka nenajdeme, ti pracují na onkologických klinikách obvykle výhradně na lůžkových částech, kam se mnoho pacientů ani nemusí během své léčby dostat.

Mezi hlavní činnosti sociálního pracovníka na onkologické klinice z hlediska četnosti obvykle patří:

1. Komunikace s rodinnými příslušníky
2. Překlady pacientů do zařízení následné a paliativní péče
3. Zajištění sociálních a zdravotních služeb při propuštění do domácího ošetřování
4. Sociální poradenství o důchodech, dávkách a mimořádných výhodách pro dlouhodobě nemocné
5. Přeposílání důchodů, popřípadě jiných dávek při dlouhodobé hospitalizaci do nemocnice
6. Hledání příbuzných pacientů

Mimo nemocnici s onkologicky nemocnými pracují zejména patientské organizace, zaměřené vždy na určitý typ nádorového onemocnění a pomoc zde poskytují laičtí terapeuti. Sociální

¹ Amelie o.s., Praha

službu s kvalitními odborníky, zaměřenou na komplexní pomoc onkologicky nemocným i jejich blízkým budeme hledat jen velmi těžko.

Otázka tedy je, zda je člověk v krizové či dlouhodobě těžké životní situaci spojené s onkologickým onemocněním vůbec schopen adekvátně naplnit své potřeby. Jaká jsou tedy specifika sociální práce s onkologicky nemocným klientem:

- Komplikovanost financování sociálního pracovníka - pokud ten pracuje ve zdravotnickém zařízení, je těžké pro něj hledat finance ze zdrojů, které jsou primárně alokovány právě ve zdravotnictví. Pokud sociální pracovník pracuje v sociálních službách, pak je složité pro něj najít způsob financování, jestliže je jeho klienta definována pouze zdravotní indikací, nikoli například definicí zdravotně postiženého. Na komerční bázi sociální práce není prakticky vůbec možná.
- Různost potřeb onkologicky nemocného v průběhu onemocnění a vysoká potřeba dobrého zhodnocení pracovníkem
- Široká škála věkového rozpětí klientely
- Onemocnění klienta prokazatelně zasahuje i jeho okolí, se kterým je také třeba pracovat
- Nutnost širšího odborného rozhledu do souvisejících oborů - psychologie, psychoterapie, zdravotnictví, etika
- Flexibilita v přístupu ke klientovi, jehož zdravotní stav se rychle a neočekávaně mění

Předpokládané dovednosti sociálního pracovníka, pracujícího s onkologicky nemocnými:

- Poradenství, vedení poradenského rozhovoru, práce s informacemi
- Krizová intervence, práce s vlastní sebereflexí a prevencí syndromu vyhoření
- Práce v sociálních službách - práce se standardy a metodikami, dobrá znalost příslušných zákonů, zejména toho o sociálních službách
- Práce ve zdravotnických zařízeních – práce v multidisciplinárním týmu, znalosti z oblasti zdravotnictví a zdravotnictví (např. znalost jednotlivých specifík onemocnění a jejich léčebných postupů, návaznosti postupů ve zdravotnictví a mimo něj atd.), dobrá znalost zákonů, zejména těch o zdravotním a sociálním pojištění
- Vedení týmu - základy personalistiky a plánování vzdělávání, řízení, základy fundraisingu, ekonomie, plánování, statistiky
- Práce s etikou - znalost práv pacienta, etické kodexy
- Práce na PC
- Prezentace odborné práce

Osobnostní předpoklady pracovníka, pracujícího s onkologicky nemocnými:

- Vysoká frustrační tolerance
- Otevřenost tématům blízkosti smrti, umírání, bolesti, nejistoty, pocitů viny, zlosti apod.
- Schopnost metodické práce s informacemi, zevšeobecnění a prezentace
- Chůť dále se vzdělávat
- Kreativita

Z výše uvedeného vyplývá i vyšší potřeba podpory supervizí.

Jednou z mála profesionálních organizací, která se komplexně věnuje problematice onkologicky nemocných a jejich blízkých je občanské sdružení Amelie s jejími pobočkami v Praze, Středočeském kraji a Olomouci. Rády bychom představily tuto organizaci a její práci.

Amelie se již pět let aktivně zaměřuje na pomoc dospělým onkologicky nemocným a jejich blízkým a to i pozůstalým. Obsahem pomoci jsou jak komunikační a medializační aktivity, tak přímá práce s klientem. Amelie se snaží otevřeně pojmenovávat tabuizované problémy spojené s rakovinou a za pomoci vlastních poznatků a zkušeností prezentovat danou

problematiku na konferencích s cílem zlepšit povědomí v odborné i široké veřejnosti. V jednotlivých regionech se Amelie snaží spolupracovat se zdravotnickými zařízeními, se sociálními službami a s orgány státní správy a samosprávy.

Prímou práci s klientem Amelie zajišťuje ve třech centrech. Mezi aktivity v těchto centrech patří:

1. Poradenství ve formě individuálních nebo rodinných konzultací s lékařem, psychoterapeutem či sociálním pracovníkem
2. Podpůrné skupiny zaměřené na sebezkušenost a prožitek, sdílení a podporu, změnu životního stylu, aktivizaci a tvořivost
3. Dobrovolnický program v centrech a na onkologických klinikách v nemocnicích
4. Školení a další vzdělávání dobrovolníků a pracovníků patientských organizací

Mezi nejčastější problémy klientů Amelie v sociální oblasti z hlediska četnosti patří:

1. Informace o nemocenském pojištění, invalidních důchodech a dávkách pro zdravotně postižené
2. Sepsání odvolání proti nepřiznání nebo snížení stupně invalidního důchodu nebo dávek pro zdravotně postižené
3. Informace o zdravotních a sociálních službách zaměřených na onkologickou problematiku
4. Pomoc s hledáním zaměstnání při návratu do pracovního procesu po dlouhém a vážném onemocnění
5. Řešení špatné ekonomické a bytové situace při zjištění vážné diagnózy

Sociální práce s klienty Amelie se projevuje v různých aktivitách centra. Primárně v individuálních rozhovorech sociálního pracovníka v sociální poradně a částečně i u individuálních konzultací s lékařem či psychoterapeutem v rámci základního sociálního poradenství. Cíleně užívané metody sociální práce v Amelii tedy jsou:

- a) práce s jednotlivcem či rodinou
- b) práce se skupinou
- c) práce s komunitou – místní návaznost a návaznost na spádovou nemocnici

Občanské sdružení Amelie klade vysoké požadavky na profesionalitu všech pracovníků, tedy včetně těch sociálních. Na oplátku se jim snaží maximálním způsobem podávat podporu ve formě supervizí, které jsou dostupné jak skupinově tak individuálně. Sociální pracovníci jsou členy multidisciplinárního týmu, který zpracovává teoreticky výstupy z medializačních aktivit i přímé práce s klienty. Podává množství možností účasti na projektech pro cílovou skupinu jak onkologicky nemocných, tak jejich blízkých.

Amelie má velmi široký záběr aktivit, kterým se dle dostupných informací ze zahraničí věnuje vždy několik organizací, které se ale více specializují na parciální problematiku. Stávající situace v České republice tomu zatím není nakloněna, což je vidět na tom, že registrovaná sociální služba specificky pro tuto klientelu je, zdá se, pouze jedna jediná. Amelie se snaží svými profesionálními aktivitami suplovat nedostatečnou nabídku služeb v psychosociální oblasti.

Pokud se jedná o výhledy, zdá se, že by některá komplexní onkologická centra měla zájem o psychoonkologickou a psychosociální péči. Je otázkou, v jaké formě by se podařilo při zdravotnických zařízeních pracovat sociálním pracovníkům. Měli by možnost pracovat s klientem v celém průběhu léčby? Nakolik by se podařila multidisciplinární případová spolupráce? Pokud by sociální práce nebyla dostupná v onkologických centrech, podaří se jí ve větší míře prosadit v zařízeních sociálních služeb? Podaří se případně zajistit spolupráci

odborníků a návaznost pro skutečné zajištění potřeb onkologicky nemocných a jejich blízkých?

Doufejme tedy, že se podaří najít s dostatečným předstihem takový systém péče o onkologicky nemocné, který by nám všem sloužil kvalitně a flexibilně, protože výhledy v oblasti nárůstu četnosti onemocnění nejsou optimistické.

Zmena v príprave na prácu s migrantmi na základe požiadaviek z praxe

Lucia Slobodová¹

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na prípravu študentov sociálnej práce na prácu s cudzincami. Autorka popisuje obsah predmetov pojednávajúcich o žiadateľoch o azyl a azylantoch, ktorý je už dlhšie súčasťou výučby odboru sociálna práca a ktorý sa mení a dopĺňa podľa aktuálnych požiadaviek praxe.

V ďalšej časti sa autorka zaoberá migrantmi všeobecne a poukazuje na potrebu prípravy sociálnych pracovníkov na prácu aj s touto skupinou klientov. Sociálna práca s migrantmi sa v súčasnosti na Slovensku síce realizuje, avšak nie je podchytená teoreticky. Preto je potrebné vytvoriť pre ňu teoretický podklad. Autorka sa teda vychádzajúc z dobrej praxe iných krajín pokúša načrtnúť obsah predmetu, ktorý by sa venoval príprave sociálnych pracovníkov na prácu s migrantmi.

Kľúčové slová: sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi, sociálna práca s migrantmi, príprava sociálnych pracovníkov, vzdelávanie.

Abstract

The contribution focuses on the preparation of students of Social Work to work with foreigners. The author describes the content of articles about asylum seekers and refugees, which is longer the part of the education of social work and which is being amended according to current requirements of practice.

In the next part of the contribution the author deals with migrants in general and points at the need of preparation of social workers to work with this group of clients. Social work with migrants is currently being implemented in Slovakia but is not caught in theory. It is therefore necessary to establish a theoretical basis for it. The author is thus based on good practice in other countries trying to outline the contents of course, which would be devoted to preparation of social workers to work with migrants.

Key words: social work with asylum seekers and refugees, social work with migrants, preparation of social workers, education.

Ani v dnešnej dobe nie je pre laickú verejnosť úplne zrejmé, čo to vlastne sociálna práca je. Jedni si pod týmto pojmom predstavujú akúkoľvek pomoc ľuďom, ktorí ju potrebujú², pre iných je sociálna práca odbornou profesiou, ktorú môže vykonávať iba profesionálne pripravený pracovník. Ďalšia skupina ju chápe ako študijný odbor. Na vysvetlenie a ujasnenie, sociálna práca je v súčasnosti zaraďovaná medzi pomáhajúce profesie a obsahuje všetko spomenuté – je to vedná disciplína, praktická činnosť a taktiež aj študijný odbor, pričom za jej základnú úlohu môžeme považovať pomoc a pomáhanie ľuďom, ktorí sú na ňu odkázaní, resp. je vysoká pravdepodobnosť, že v budúcnosti na ňu odkázaní budú³. Spočiatku, v agrárnom type spoločnosti, bola pomoc poskytovaná na báze primárnych zväzkov, čím sa riešila najmä chudoba. Avšak, na čo poukazuje aj Levická (2007), postupne táto pomoc začala možnosť týchto zväzkov presahovať. Tým vznikla potreba prejsť od pomoci náhodnej a dobrovoľnej k pomoci organizovanej. Za prvú skutočnú formu organizovanej pomoci môžeme považovať charitu a charitatívnu starostlivosť.

V súčasnosti sa v sociálnej práci prikláňame k jednoduchému definovaniu pomoci klientovi tak, ako ju vníma Zatloukal (2008). Podľa neho je pomoc spôsob práce, v ktorom robíme iba to, čo sme si s klientom dohodli⁴. Na to, aby sme mohli poskytovať kvalitnú profesionálnu pomoc, je potrebné dostatočné vzdelanie. Žilová (2005) rozlišuje dva spôsoby profesionalizácie sociálnych pracovníkov a to profesionalizáciu formou vzdelávania v školskom systéme a profesionalizáciu formou ďalšieho vzdelávania. V našom príspevku sa

¹ Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

² Čo podľa uvedeného znamená, že každý, kto pomáha iným, môže byť označovaný za sociálneho pracovníka.

³ Vtedy hovoríme o preventívnej funkcii sociálnej práce.

⁴ Čím sa poukazuje na humanistický rozmer chápania sociálnej práce, kde je vzťah klienta a pracovníka rovnocenný a pracovník za klienta nepreberá zodpovednosť.

budeme venovať profesionalizácii sociálnych pracovníkov formou vzdelávania v školskom prostredí.

Spočiatku sa vzdelávanie realizovalo v podobe krátkodobých kurzov. Medzi prvé krajiny, kde boli kurzy v sociálnej práci organizované, patrili USA, Holandsko, Nemecko a Veľká Británia. Tieto kurzy nastolili rozmach tzv. sociálneho školstva, ktoré Levická (2002, s. 126) definuje ako „vzdelávanie sociálnych pracovníkov zamerané na ich profesionálnu prípravu“, pričom sociálne školstvo zároveň vníma ako výraz formujúcej sa novej vednej oblasti – sociálnej práce.

Vzdelávanie v oblasti sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi

V rámci vysokoškolského systému vzdelávania sa sociálni pracovníci vzdelávajú a pripravujú aj na prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi (v starej terminológii nazývaných utečencami). Brnula (2007) upozorňuje na to, že príprava sociálnych pracovníkov na prácu práve s touto skupinou klientov bola v období začiatkov vysokoškolského vzdelávania v sociálnej práci zložitá práve z dôvodu, že absentovali praktické skúsenosti z práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi. Túto skutočnosť okrem spomínaného autora dokladujú napr. tiež Levická (1999), ktorá uvádza, že Slovensko sa začína utečeneckej cieľovej skupine sociálnej práce učiť nanovo po roku 1989 a Balogová (2006), podľa ktorej ide o novú oblasť sociálnej starostlivosti vyžadujúcu pomoc kvalifikovaného sociálneho pracovníka.

Následne po rozbehu praxe sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi sa ukázala potreba postupne aktualizovať a prispôbiť vzdelávanie sociálnych pracovníkov na prácu s touto cieľovou skupinou tak, aby reflektovalo potreby praxe a prispôbovalo vzdelávanie sociálnych pracovníkov potrebám výkonu profesie.

Vzdelávanie pre prácu s migrantmi na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislave⁵

Za začiatok vzdelávania sociálnych pracovníkov v práci so žiadateľmi o azyl a azylantmi na Slovensku môžeme považovať akademický rok 1994/1995⁶, kedy sa na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislave začal vyučovať povinne voliteľný predmet „Problémy utečencov“⁷.

Ďalším medzníkom bol akademický rok 2003/2004, kedy sa v rámci vzdelávania a prípravy sociálnych pracovníkov na prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislave začal realizovať projekt „utečeneckých sociálnych kliník“. Tie zabezpečovali odbornú prax študentov sociálnej práce v azylových zariadeniach. Túto ideu spojenia teórie a odbornej praxe uviedli do praxe Katedra sociálnej práce PdF UK v Bratislave v spolupráci so Slovenskou humanitnou radou, Migračným úradom MV SR a UNHCR vtedajším zastupiteľským úradom v Bratislave (Brnula – Slobodová, 2011).

V spomínanom akademickom roku (2003/2004) sa výučba v oblasti azylovej problematiky na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislave prispôsobila požiadavkám CDNP Budapešť a začala s prípravou sociálnych pracovníkov na základe štandardov⁸ tejto medzinárodnej inštitúcie. Tie boli vytvorené v roku 2003 a hovoria o nasledovných požiadavkách na obsah vzdelávania v práci s touto cieľovou skupinou:

⁵ Katedra sociálnej práce je súčasťou Ústavu sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky a patrí pod Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave.

⁶ Pričom treba upozorniť na fakt, že k zvýšenej migrácii (imigrácii aj emigrácii) začalo dochádzať už na prelome 1989-1990.

⁷ Tento predmet sa v akademickom roku 1996/1997 premenoval na Sociálna práca s utečencami.

⁸ Presný názov znie „Minimálne požiadavky (štandardy) pre vytváranie študijných plánov vyšších vzdelávacích programov v oblasti sociálnej práce s utečencami“.

1. Úvod do migračnej problematiky;
2. Skúsenosti v utečeneckej problematike;
3. Systém medzinárodnej ochrany;
4. Národné azylové systémy;
5. Systémy sociálnej podpory;
6. Informácie o krajine pôvodu;
7. Sociálno-kultúrne aspekty práce s utečencami;
8. Sociálna práca s utečencami a žiadateľmi o azyl;
9. Hodnoty, normy a etické aspekty práce s utečencami.

V roku 2005 boli doplnené o dva body:

1. Integrácia;
2. Plánovanie a manažovanie sociálneho servisu pre utečencov a žiadateľov o azyl“ (Brnula, P. 2007).

Ako uvádzame v príspevku z konferencie v roku 2011 (Brnula – Slobodová), kurikulum vzdelávania v oblasti sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi nie je unifikované. Z toho vyplýva, že je na každej univerzite alebo vysokej škole, do akej miery a či vôbec sa bude venovať príprave študentov na prácu s cudzincami. V tejto časti budeme venovať len vzdelávaniu v azylovej oblasti na Katedre sociálnej práce PdF UK v Bratislave. Katedra ponúka študentom 2 predmety z uvedenej oblasti a to konkrétne predmety Sociálna práca s utečencami, ktorá je súčasťou predmetu Sociálna práca s marginalizovanými skupinami a Sociálne prostredie utečencov⁹. Predmety sú povinne voliteľné a figurujú v ponuke študijného programu bakalárskeho štúdia.

Cieľom predmetu Sociálna práca s utečencami je pomôcť študentom zorientovať sa v problematike sociálnej práce s utečencami (žiadateľmi o azyl a azylantmi) z pohľadu:

- používaných foriem a metód sociálnej práce s utečencami,
- právneho (azylové konanie),
- sociálnoprávneho (práva azylanta na sociálne poistenie, zabezpečenie, pomoc a pod.),
- sociálnokultúrneho aspektu problematiky a
- etických a kultúrnych úzusov platných pre prácu s rôznorodými a multikulturálnymi spoločenstvami.

Prednášajúci na úvod zameriava na definovanie základných pojmov, opisuje súčasné moderné teórie migrácie, dopady migrácie na krajinu pôvodu, hostiteľskú krajinu ako aj samotného migranta. Taktiež informuje o záväzných dokumentoch IFSW (Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov) pre oblasť migrácie. V ďalšej časti predstavuje študentom medzinárodnoprávnú ochranu žiadateľov o azyl a azylantov zakladajúcu sa na Ženevskej konvencii a newyorkskom protokole, Všeobecnej deklarácii ľudských práv OSN. Taktiež rozoberá systém ochrany v rámci SR, približuje študentom národný azylový systém a migračnú politiku SR. Ďalej sa zaoberá priebehom azylového konania na Slovensku a vymedzuje úlohu sociálneho pracovníka v ňom. Popisuje metódy a formy práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi, prácu so žiadateľmi o azyl v záchytných aj v pobytových táboroch Migračného úradu MV SR s poukazaním na sociálno-kultúrne aspekty. Prednášajúci taktiež rozoberá proces práce s azylantmi, v rámci ktorého sa zameriava hlavne na integráciu, popisuje jej fázy a úlohu sociálneho pracovníka v tomto období. Na záver sa venuje sociálnej práci so žiadateľmi o azyl a azylantmi a všetko uzatvára zdôraznením potreby supervízie a etiky pri práci so žiadateľmi o azyl a azylantmi.

⁹ Z dôvodu dobiehajúcej pôvodnej akreditácie sa predmet stále volal týmto spôsobom, čo už nezodpovedalo platnej terminológii (žiadateľ o azyl a azylant).

Sociálne prostredie utečencov je orientované na sociálnu prácu v rámci integrácie azylantov do spoločnosti SR, t.j. na sociálnu prácu v praxi. Študentom už nepodáva komplexné informácie o utečeneckej problematike¹⁰, ale priamo rozoberá konkrétne problémy vyvstávajúce z praxe sociálnej práce s azylantmi. Vzhľadom na viaceré zmeny v oblasti azylu sylaby tohto kurzu momentálne prechádzajú aktualizáciou, preto ich nebudeme hlbšie rozoberať.

Keďže je Slovensko súčasťou Európskej Únie a Schengenského priestoru, je trend presadzovať multikultúrnu politiku a multikultúrny prístup. Preto je z nášho pohľadu nevyhnutné viesť ľudí k tolerancii k inakosti, odstraňovať predsudky, rasizmus, diskrimináciu a otvárať témy týkajúce sa cudzincov a utečencov. Taktiež však nesmieme zabúdať aj na migrantov ako špecifickú skupinu klientov. Vstup Slovenska do Európskej únie otvoril trh práce aj pre zahraničných investorov, čo znamená o. i. aj príchod ekonomických migrantov do našej krajiny. Táto cieľová skupina je však u nás zatiaľ opomínaná. Ako upozornili Brnula a Slobodová (2011), „téma migrácie sa od témy azylovej nedá úplne oddeliť a veľa vzdelávateľov v rámci sociálnej práce s utečencami hovorí aj o migrantoch. My sme však toho názoru, že proces práce s migrantmi sa od práce s utečencami líši, preto je potrebné venovať sa obom problematikám v dostatočnej miere, čo v rámci jedného kurzu nie je možné“.

Sociálna práca s migrantmi ako cieľovou skupinou sa v súčasnosti na Slovensku síce realizuje, avšak nie je podchytená teoreticky. Práve z tohto dôvodu sa Katedra sociálnej práce PdF UK v Bratislave rozhodla v akademickom roku 2010/2011 zaradiť do študijného plánu/programu predmet Sociálna práca s migrantmi. Predmet je povinne voliteľný a jeho cieľom je sprostredkovať informácie, poznatky o téme migrácie a o migrantoch ako cieľovej skupiny sociálnej práce a zároveň zadefinovať možnosti sociálnej práce s touto cieľovou skupinou. Tematicky je obsah kurzu rozdelený do 7 okruhov.

Najprv sa vyučujúci zameriavajú na súčasné moderné teórie migrácie, dopady migrácie na krajinu pôvodu, hostiteľskú krajinu ako aj na samotného migranta. Taktiež predstavujú závažné dokumenty IFSW (Medzinárodná federácia sociálnych pracovníkov) pre oblasť migrácie. Ďalšiu časť tvorí migrácia na Slovensku a migračná politika EÚ a SR, pričom jej cieľom je oboznámiť poslucháčov s históriou migrácie nielen v celosvetovom kontexte, ale tiež v kontexte Slovenska, ako aj s koncepciami migračnej politiky Európskej únie a Slovenskej republiky. Následne vyučujúci rozoberajú legislatívny rámec pobytu cudzincov v SR, pričom sa venujú legálnym možnostiam pobytu cudzincov na území Slovenska, ale zároveň poukazujú aj na prítomnosť ilegálnych migrantov na Slovensku. Ďalší okruh je venovaný konceptom integrácie (resp. inklúzie)¹¹, politikám multikulturalizmu ako možnosti pre integráciu, samotným koncepciám integrácie a tiež Koncepcii integrácie cudzincov v SR. Postupne vyučujúci prechádzajú k samotnej práci s migrantmi. Približujú históriu sociálnej práce s migrantmi, zameriavajú sa na vývoj starostlivosti o túto cieľovú skupinu najmä v USA a na zakladateľku prípadovej práce v USA Mary Richmond, ktorá prácu s migrantmi rozvinula¹². Následne prechádzajú k súčasnej sociálnej práci s migrantmi a poukazujú na jej možnosti vychádzajúce a rešpektujúce teoretické východiská sociálnej práce.

¹⁰ Tie študenti získavajú v predmete Sociálna práca s utečencami.

¹¹ Ondrušková (2007) vo svojom príspevku, ktorý síce pojednáva o rómskej menšine, ale môžeme to aplikovať aj na migrantov, píše, že vzdelávanie študentov sociálnej práce zamerané na podporu sociálnej inklúzie, aj v obsahovom, aj v metodickom zameraní reaguje na priority dané sociálnou politikou a zahŕňa aj dobré skúsenosti z praxe a taktiež teoretické poznatky sociálnych vied. Cieľom je vytvoriť priestor pre reflexiu, prípadne zmenu postojov k menšinám, ktoré významne ovplyvňujú efektívnosť a kvalitu poskytovanej pomoci resp. služby.

¹² K tejto téme bližšie vid'. Brnula, P. 2010 . Základy sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi. Bratislava: IRIS, 56 s. 2010. ISBN 978-80-89238-43-9.

Posledným okruhom sú výskumy v oblasti migrácie, pričom sa spolu so študentmi snažia zmapovať realizované výskumy v oblasti migrácie.

Na záver by sme chceli opäť poukázať na to, čo bolo navrhnuté v príspevku (Brnula – Slobodová, 2011), aby školy do svojich učebných osnov zakomponovali predmety Sociálna práca s migrantmi aj Sociálna práca s utečencami (žiadateľmi o azyl a azylantmi) oddelene. Sociálna práca s migrantmi by mala za cieľ uviesť študentov do problematiky migrácie, utečencov a azylu vo svete a na Slovensku, čiže by bola v podstate úvodom do problematiky migrácie a azylu. Následne by sa ale zamerala na samotnú sociálnu prácu s touto cieľovou skupinou – s migrantmi. Sociálna práca so žiadateľmi o azyl a azylantmi by sa potom venovala konkrétne tejto cieľovej skupine a práci s ňou.

Literatúra:

- BALOGOVIÁ, B, (ed.). 2006. *Úvod do sociálnej práce pre sociálnu a charitatívnu službu*. 3. doplnené vydanie. Prešov : PBF PU v Prešove, 2006. 75 s. ISBN 80-8068504-5.
- BRNULA, P. 2007. *Príprava sociálnych pracovníkov na prácu s utečencami – súčasnosť a perspektívy v budúcnosti*. S. 28 – 30 In Brnula, P. – Koscurová, Z. (eds.) *Nové trendy v príprave a uplatnení sociálnych pracovníkov: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. 1 vyd., Bratislava: OZ Sociálna práca, 2007. 296 s. ISBN 978-80-89185-27-6.
- BRNULA, P. 2010. *Základy sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi*. Bratislava: IRIS, 56 s. 2010. ISBN 978-80-89238-43-9.
- BRNULA, P. – SLOBODOVIÁ, L. 2011. *Analýza vzdelávania v oblasti sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi*, 2011. – v tlači
- LEVICKÁ, J. 1999. *Náčrt dejín sociálnej práce*. 1 vyd. Trnava : SAP – Slovak Academic Press, 1999. 104 s. ISBN 80-88908-29-9.
- LEVICKÁ, J. 2002. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2002. 283 s. ISBN 80-89074-39-1
- LEVICKÁ, J. 2007. *Sociálna práca I*. 1. vyd. Trnava: ProSocio, 2007. 168 s. ISBN 978-80-969454-2-9.
- ONDRUŠKOVÁ, E. 2007. *Vzdelávanie sociálnych pracovníkov na podporu pro-sociálnej inklúzie rómskej minority*. S. 263-266. In: *Retrospektíva a perspektívy poslania pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie k 60. Výročiu založenia Pedagogickej fakulty UK v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007. 592 s. ISBN 978-80-223-2412-0.
- ZATLOUKAL, L. 2008. *Práce se zákazkami v psychoterapii a poradenství – systemický přístup*. s. 82 - 93 In *Sociální práce/Sociálna práca č. 3/2008* ISSN 1213-6204.
- ŽILOVÁ, A. 2005. *Úvod do teórie sociálnej práce. Náuka o sociálnej práci*. 1. vyd. Badín: Mentor, 2005. 130 s. ISBN 80-968932-1-1.

Sylaby kurzov Sociálna práca s utečencami a Sociálna práca s migrantmi

Kontakt:

Mgr. Lucia Slobodová
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky
Šoltésovej 4
811 01 Bratislava
Odborné zameranie: migrácia, multikulturalita
Email: dslobodova@fedu.uniba.sk

Terénna sociálna práca, jej východiská a prax

Dušan Šlosár

Abstrakt

Terénna sociálna práca sa rozvíjala najmä v systémoch mimovládnych organizácií. Tento nástroj sociálnej práce je určený najmä samosprávam. Preto proces prevzatia tohto nástroja samosprávami sa stáva nevyhnutnosťou. Nakoľko terénna sociálna práca veľmi úzko súvisí s komunitnou sociálnou prácou, je potrebné zabezpečiť ich kontinuálny rozvoj.

Kľúčové slová: terénna sociálna práca, mimovládne organizácie, komunitná sociálna práca, samospráva.

Abstract

Social work was developed mainly in systems of non-governmental organizations. This tool of social work is intended mainly to municipalities. Therefore, the process of taking this government instruments has become a necessity. As the field social work is very closely related to social work, it is necessary to ensure their continued development.

Keywords: field social work, NGOs, social work, self-government.

Terénna sociálna práca je samostatná časť sociálnej práce. Je to práca s klientmi v ich prirodzenom sociálnom prostredí. Môže to byť v ich bytoch, na verejných priestranstvách, v inom neformálnom prostredí. Prebieha aj v nízkoprahových zariadeniach, či komunitných centrách. Je nenahraditeľnou súčasťou sociálnej práce vzhľadom na svoj vyhľadávací charakter. To však vyžaduje špecifické vybavenie metódami, technikami a postupmi. (Urban, 2008)

Sociálny svet klienta sa nachádza v jeho prirodzenom životnom prostredí. Pracovné prostredie sociálneho pracovníka, prípadne sociálnej inštitúcie je mu cudzie. Klient v tomto prostredí funguje prirodzene, spontánne bez spoločenských korekcií. Práve z toho dôvodu má terénna sociálna práca najväčšiu efektivitu. (Kajanová, Davidová, 2008)

Terénna sociálna práca ponúka také sociálne služby, ktoré neposkytuje inštitucionalizovaná sieť sociálnych služieb. Existuje tzv. skrytá populácia – sociálne odkázaní ľudia, ktorí nie sú v evidencii oficiálnych sociálnych inštitúcií. Terénna sociálna práca sa približuje ku klientom v prostredí, v ktorom sa nachádzajú. Ponúkané služby majú nenásilný, nedirektívny charakter. Integrácia klientov do sociálnych sietí prostredníctvom poradenstva a poskytovania informácií otvára možnosť, aby sa zaradili do fungujúcej občianskej spoločnosti. V prípade záujmu klienta terénni sociálni pracovníci sprostredkujú jeho osobný kontakt s relevantnou inštitúciou. Presadzuje sa myšlienka integrácie aj takých skupín obyvateľstva, ktoré sú z rôznych dôvodov anonymné.

Terénna sociálna práca oproti ambulantnej či reziduálnej forme kladie zvýšené nároky na kvalifikáciu sociálneho pracovníka. Najmä na jeho profesionálne vedomosti a zručnosti, ale i na osobnostné kvality. Terénny sociálny pracovník pracuje v špecifickom teritóriu, kde zachytáva veľmi dynamický a často nejasný pohyb jednotlivcov, rodín, skupín či ďalších častí sociálneho systému. Je často v situácii, kedy sa musí vedieť okamžite samostatne rozhodnúť a nieť zodpovednosť za toto svoje rozhodnutie. Práca v teréne so sebou prináša nároky na veľmi dobré komunikačné zručnosti, schopnosť empatie a akceptácie.

Terénny sociálny pracovník sa musí zamerať najmä na tieto oblasti praktickej sociálnej práce:

- podporu,
- rozvoj,
- zmenu správania (Abrózová a kol., 2006).

K naplneniu obsahu spojeného s týmito oblasťami terénny sociálny pracovník najmä:

- vyhľadáva klientov,
- diagnostikuje a nachádza riešenia,
- informuje klienta o jeho situácii,
- hľadá s ním možnosti riešenia jeho problému,
- kontaktuje sa s jeho rodinou a blízkym sociálnym prostredím,
- poskytuje mu rôzne služby vrátane sociálneho poradenstva,
- navrhuje formu sociálnej intervencie a plán ďalších krokov riešenia jeho sociálneho problému,
- určuje spolu s klientom ciele a postupy na prekonanie problémov,
- poskytuje distribúciu inej odbornej činnosti,
- ponúka doprovodné služby a s inými inštitúciami rozoberá problémy klienta, jeho rodiny, blízkeho sociálneho prostredia, lokality,
- v prípade potreby osobne sprevádza klienta na jednania do jednotlivých inštitúcií a jedná v jeho záujme,
- spolupracuje s komunitnými sociálnymi pracovníkmi a zástupcami samosprávy.

Terénny sociálny pracovník nerobí rozhodnutia a nerieši také problémy klienta, ktoré nespádajú do jeho kompetencie.

Terénny sociálny pracovník pred začatím svojej činnosti mapuje lokalitu – zbiera demografické údaje, analyzuje potreby lokality a určuje ciele svojej práce v dlhodobjšom horizonte. Svoje aktivity koordinuje s miestnou samosprávou a s ostatnými zainteresovanými verejnými a neziskovými inštitúciami. Získava relevantné informácie o spôsobe života vylúčenej komunity. Vyhľadáva sociálne vylúčených klientov, ktorí nevedia, nemajú spôsobilosť, resp. ju stratili, riešiť svoje sociálne problémy. Poskytuje poradenstvo pri osobných problémoch spojených s bežným životom. (Žiaková, 2009) Zabezpečuje aj krízovú intervenciu v ťažkých životných situáciách. Podporuje a rozvíja osobnostné kompetencie a motivuje k samostatnému riešeniu svojich problémov. Podporuje a posilňuje sebavedomie a pocit osobnej zodpovednosti. Prispieva k sebaaktualizácii klienta.

Terénny sociálny pracovník vykonáva najmä nasledovné odborné činnosti:

a. všeobecné:

- vyhľadáva občanov, ktorým treba poskytnúť sociálnu pomoc,
- vykonáva poradenstvo pri riešení rodinných problémov a sociálnych problémov obyvateľov obce;

b. v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí:

- poskytuje pomoc maloletým v naliehavých prípadoch, najmä ak je život alebo zdravie maloletého v doterajšom prostredí vážne ohrozené,
- chráni maloletých pred škodlivými vplyvmi, ktoré ohrozujú alebo narušujú ich riadnu výchovu,
- poskytuje výchovnú starostlivosť rodinám, v ktorých je vážne ohrozená alebo vážne narušená výchova dieťaťa a vývoj dieťaťa,
- podieľa sa na obnove rodinného prostredia, z ktorého boli deti vyňaté pre zlyhanie výchovnej funkcie rodiny,
- spolupôsobí pri výkone výchovných opatrení uložených súdom alebo úradom práce, sociálnych vecí a rodiny,
- v prostredí širšej rodiny a obce vyhľadáva a úradu práce, sociálnych vecí a rodiny odporúča občanov vhodných vykonávať náhradnú rodinnú starostlivosť o deti, ktoré musia byť dočasne vyňaté z biologickej rodiny,
- monitoruje vývoj rodín, v ktorých prebehla sanácia a poskytuje im podporu,
- poskytuje podporu osamelým alebo tehotným ženám a matkám,

c. v oblasti krízovej intervencie:

- poskytuje pomoc občanom pri zabezpečovaní prístrešia,
- monitoruje rizikové skupiny obyvateľov obce, ktorými sú: odchovanci detských domovov, reedukačných zariadení a zariadení pre výkon trestu mladistvých, absolventi špeciálnych, osobitne internátnych škôl, dospelí po návrate z väzenia, z väzby a podmiennečne odsúdení, osoby po ukončení resocializácie alebo protialkoholickéj liečby; v prípade akútnej potreby im sprostredkúva špecializované služby krízovej intervencie,
- monitoruje prípady domáceho násillia a poskytuje obetiam základné poradenstvo a sprostredkovanie odborných služieb; (Lovašová, 2009)

d. v oblasti integrácie osôb so zdravotným postihnutím a seniorov:

- podporuje integráciu detí so zdravotným postihnutím do materských a základných škôl obce,
- organizuje odľahčovacie služby pre rodiny, ktoré sa starajú o zdravotne postihnuté dieťa alebo dospelého člena rodiny,
- spolupracuje s inštitúciami zameranými na podporované zamestnanie a bývanie osôb so zdravotným postihnutím,
- zabezpečuje služby na podporu sebastačnosti a nezávislosti života seniorov v ich prirodzenom sociálnom prostredí,
- organizuje alebo sa podieľa na zabezpečovaní spoločného stravovania,
- utvára podmienky na záujmovú činnosť, kultúrnu činnosť a na udržiavanie fyzickej aktivity a psychickej aktivity občanov,

e. vo vylúčenej komunite:

- monitoruje, resp. mapuje terén pre získanie relevantných informácií o spôsobe života vylúčenej komunity,
- vyhľadáva sociálne vylúčených klientov, ktorí nemajú schopnosť, resp. stratili zručnosť na riešenie svojich sociálnych problémov,
- nadväzuje kontakty s klientmi a sprostredkováva kontakty s oficiálnymi inštitúciami,
- poskytuje poradenstvo pri osobných problémoch,
- poskytuje krízovú intervenciu v ťažkých životných situáciách,
- podporuje rozvoj osobnostnej kompetencie a motivácie vedúcej k samostatnému riešeniu svojich problémov,
- podporuje a posilňuje sebavedomie a zodpovednosť,
- prispieva k prevencii násillia a dekriminalizácie skupín v komunite,
- podieľa sa na sprostredkovaní lekárskej pomoci, terapie, detoxikácie,
- zmierňuje proces vyčlenenia zo spoločnosti či iných opresíí.

Terénni sociálni pracovníci pri poskytovaní služieb dodržiujú tieto hodnoty, ktoré sú priamo spojené s terénnou sociálnou prácou. Vzhľadom na špecifickosť vytvárania vzťahov dôvery a spolupráce, je nevyhnutné ich plné rešpektovanie a presadzovanie a to nie len pri plnení pracovných povinností, ale aj v osobnom živote. Dôvera klienta je prvoradým predpokladom pre nadviazanie kontaktu a vytvorenie rámca spolupráce.

1. Dôstojnosť jednotlivca a jeho ľudská hodnota

Táto hodnota vyjadruje presvedčenie, že každá ľudská bytosť má hodnotu sama o sebe, a zaslúži si rešpekt, dôstojné zaobchádzanie a podporu v jej jedinečnom životnom štýle a rozvoji, bez ohľadu na vek, rasu, rod, svetonázor (hodnoty, ktorým verí), sociálne postavenie, apod.

Terénny sociálny pracovník:

- koná v záujme rešpektovania dôstojnosti klientov. Vo svojom konaní sa vyhýba akémukoľvek znevažovaniu klienta, snaží sa o pochopenie zvláštností v správaní klienta, dáva najavo, že si ho váži ako autonómnu ľudskú bytosť a ochraňuje právo klienta na jeho nezávislé, slobodné rozhodnutia.
- Ochraňuje práva a oprávnené záujmy klientov. Táto povinnosť pracovníka vyplýva z procesu riešenia prípadov. Na získanie informácií o právach klientov využíva pracovník všetky dostupné zdroje. Konzultuje prípad s príslušnou zodpovednou organizáciou, radí sa s koordinátorom, kolegami z iných obcí, študuje príslušné materiály, radí sa s odborníkmi. Nestotožňuje sa s prípadným patologickým správaním klienta.
- Hľadá možnosti, ako zapojiť klientov do procesu riešenia ich problémov. Vytvára partnerský vzťah pomáhajúceho profesionála a klienta. Klient nie je objektom jeho pomoci, ale partnerom a pokiaľ je to možné, nesie spoluzodpovednosť za rozhodnutie o riešení vlastného problému. Často prichádza klient za terénnym sociálnym pracovníkom s myšlienkou, aby sociálny pracovník za neho vyriešil jeho problém. Prvotnou úlohou pri stretnutí s klientom je, aby mu vysvetlil zmysel terénnej sociálnej práce. Klientov je potrebné neustále povzbudzovať a motivovať, objavovať a vyzdvihovať ich schopnosti a zručnosti.
- V prípade odlišných životných hodnôt, kultúrnych zvyklostí, odlišného jazyka, životných cieľov či vzťahov (za predpokladu, že klient neporušuje zákon) sociálny pracovník nenúti klienta osvojiť si a riadiť sa hodnotami pomáhajúceho profesionála. (Môže ich ponúknuť ale rešpektuje klienta, pokiaľ nemá záujem sa s nimi stotožniť).

2. Sociálna spravodlivosť

Táto hodnota zdôrazňuje právo na rovnaký prístup k zdravotným, sociálnym, vzdelávacím, kultúrnym službám a právo na rovnaké zaobchádzanie a ochranu podľa zákona. Cieľom je prekonať možné obmedzenia vyplývajúce zo štrukturálnych nespravodlivosť.

Terénny sociálny pracovník:

- prekonáva prekážky a rozširuje možnosti pre všetkých aktuálnych či potenciálnych užívateľov sociálnych služieb, ale špeciálne voči tým, ktorí sú vylúčení, mocensky znevýhodnení alebo majú špecifické potreby.
- Svojím vystupovaním sa aktívne podieľa na redukovaní predsudkov a stereotypov voči rase, rodu, telesnému či mentálnemu postihu, veku, sexuálnej orientácii, sociálnemu zázemiu, lokalite a v tomto smere sa snaží aj o ovplyvnenie verejného povedomia pomimo priamej terénnej práce s klientmi.
- Posilňuje participáciu menšín na verejných rozhodnutiach, ktorých dôsledky sa ich týkajú a snaží sa aj o osvetu v tomto smere
- Považuje kultúrnu diverzitu za pozitívny jav, a koná kroky, ktoré ju prostredníctvom integrácie, umožňujú rozvíjať.

3. Integrita

Ide o čestnosť, otvorenosť, nemeniace sa konanie v súlade s osobnými princípmi, nestrannosť v pomoci a súlad slov a činov v akomkoľvek konaní terénneho sociálneho pracovníka.

Terénny sociálny pracovník:

- uprednostňuje záujmy a potreby klienta pred vlastnými záujmami a profesionálnymi výhodami. Nevyužíva profesionálne vzťahy a informácie, ku ktorým sa dostáva vďaka práci na vlastné obohatenie, či iné (napríklad) mocenské ciele. (Kočíšová, 2009)
- Je si vedomý mocenskej výhody pomáhajúceho profesionála a nezneužíva svoju (vnímanú) profesionálnu prevahu (napr. v odborných poznatkoch či informáciách) na manipuláciu, či výberové informovanie klienta alebo relevantných partnerov v práci. Vyhýba sa akémukoľvek zneužitiu moci či rozvíjaniu závislosti klienta na pomáhajúcom profesionálovi.
- Vyhýba sa nepravdivým, či zavádzajúcim informáciám a to i v prípade, že pravdivé informovanie je obojstranne náročné a môže viesť ku konfrontácii (až na ojedinelé prípady, keď plnú informovanosť neumožňuje – vzhľadom na stav klienta zákon.) Usiluje o informovaný súhlas a spoluzodpovednosť za rozhodnutie, týkajúce sa klientov u všetkých klientov bez výnimky.

- Nepožičiava svoje osobné peniaze klientom. Pri vyjednávaní terénny sociálny pracovník neuvádza dôvody, príp. klientovi vysvetlí zodpovednosť a pracovnú pozíciu sociálneho pracovníka, z ktorej už vyplýva dodržiavanie tejto zásady.
- Neuprednostňuje klientov, ktorí sú mu sympatickejší (príp. ľahšie sa s nimi pracuje) pred ostatnými. Presadzuje princípy rovnosti a antidiskriminácie. (Šišanská, 2009)

4. Neškodenie

Táto hodnota vyjadruje presvedčenie, že najdôležitejšie je v práci pomáhajúceho profesionála je neublížovať. A konanie, ktoré umožní ochrániť tento cieľ má mať prednosť pred ostatnými.

Terénny sociálny pracovník:

- si v práci neustále ujasňuje, kto v spleti adresátov pomoci je jeho konečným klientom (napr. vylúčená komunita, rodina, rodič, dieťa, opatrovník...) a v prípade, že sa záujmy viacerých adresátov krížia, koná opatrne a citlivo v záujme konečného klienta (napr. v prípadoch odobratia dieťaťa a rodine ap.).
- O kľúčových rozhodnutiach, ktoré môžu mať ďalekosiahly dôsledok na budúcnosť klienta, nikdy nerozhoduje sám, ale pred ich realizáciou (i v prípade, že to nevyžaduje zákon) sa o najlepšom postupe radí s ďalšími kolegami (príp. supervízorom ap.).
- Na verejnosti úzkostlivo dodržiava profesionálnu mlčanlivosť o informáciách súvisiacich s klientom, o ktorých sa dozvedel vo svojej práci. Akékoľvek zverejnenie týchto informácií je možné až po vyžiadaní informovaného súhlasu klienta.
- Akékoľvek experimentovanie a výskum, ktorý využíva menovité výpovede klienta, sa môže realizovať len s informovaným súhlasom klienta.

5. Kompetentnosť

Táto hodnota vyjadruje dôkladnosť, profesionalitu a zodpovednosť, s ktorou má terénny sociálny pracovník realizovať svoju prácu a profesionálne pôsobenie na verejnosti vo vzťahu voči klientom, kolegom a nadriadeným a vo vzťahu k inštitúciám, kde reprezentuje o.i. aj vlastnú profesiu. (Lešková, 2007)

Terénny sociálny pracovník:

- nerieši prípady blízkych priateľov a príbuzných, pokiaľ cíti, že nedokáže byť nestranný, objektívny a postupovať aj s racionálnym odstupom. Niekedy sa tomu nie je možné vyhnúť.
- Vzťahy medzi kolegami sa riadia princípmi kolegiálnosti a solidarity. Tímová práca je nevyhnutná a vzájomná podpora aj vo vzťahu k verejným inštitúciám má byť samozrejmosťou.
- Zodpovedne plní pracovné povinnosti vyplývajúce zo zmluvy voči zamestnávateľovi. Vyjasňuje si kde začínajú a končia jeho kompetencie a vo vzťahu voči nadriadeným si ich jasne vymedzuje, tak aby bol efektívny, ale aby nedošlo k jeho profesionálnemu zneužívaniu a používaniu na práce za ktoré nemá niest zodpovednosť. Usiluje sa o zvýšenie dôveryhodnosti terénnej sociálnej práce, bráni stavovskú česť.
- Snaží sa o sústavné celoživotné vzdelávanie a uplatňovanie nových získaných zručností v praxi.

Plnenie týchto úloh priamo koliduje s úlohami samosprávy. Zodpovednosť samosprávy za kvalitu života všetkých členov komunity vyplýva z jej postavenia. Keďže komunitná práca je v plnej kompetencii samospráv a komunitná sociálna práca pracuje so sociálnymi problémami, ktoré neboli odstránené pri realizácii komunitnej práce. Terénna sociálna práca, aj keď je samostatnou, je však prepojená s komunitnou sociálnou prácou. Tým je prepojená aj s komunitnou prácou. Prerozdelenie týchto oblastí starostlivosti o členov komunity (obce,

mesta, regionu) medzi samosprávou a mimovládny sektor môže byť len na základe objednávky s plnou zodpovednosťou samosprávy.

Literatúra:

- Kočišová, A, Králiková, V, Šišanská, K. 2009. Hľadanie potenciálov sociálnej práce v problematike migrácie v Slovenskej republike. In: Šlosár, D. 2009 *Migrácia, chudoba, nezamestnanosť: zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou* konanej dňa 11.12.2009 v Košiciach. Košice: KSK, s. 49-59. ISBN 978-80-970306-0-5.
- Lešková, L. - Bašistová, A. – Krajňáková, E. 2007. Podoby chudoby v súčasnosti a možnosti riešenia etnickej chudoby. In: Lešková, L. (edit.): *Odkaz svätej Alžbety*, Košice: TF KU v Ružomberku, s. 151-160. ISBN 978-80-89138-85-2.
- Lovašová, S. 2009. Násilie v práci s.94-99 In: Drogová prevencia v sociálnej práci. Košice : KSK, 141 s., ISBN 978-80-970251-8-2.
- Urban, D., Kajanová, A., Davidová, E. 2008. Possible Risks in the Romany Child Development. *Journal of Health Science Management and Public Health*, 2, (9). 236-246.
- Vašutová, M., Panáček, M. 2010. Některé aspekty smysluplnosti života u sociálních pracovníků. In: Konference sociálních pracovníků Ostrava 2010. Evropský rok boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení, Havířov: INFO PRESS s.r.o., 8s. ISBN 978-80-254-7445-7.
- Žiaková, E., Ščensná, M. 2009. Zmysel života dlhodobo nezamestnaných. Špecifiká sociálnej práce s touto skupinou klientov. In: Šlosár, D. 2009. *Migrácia – chudoba – nezamestnanosť*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Košice: Košický samosprávny kraj, s. 28-37. ISBN 978 -80-970306-0-5.

Kontakt:

Doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD
UPJŠ Košice, FF Katedra sociálnej práce
Šrobárova 1
040 01 Košice
e-mail: dusan.slosar@vucke.sk

Analýza súčasnej situácie v oblasti reálnych potrieb sociálnych služieb v meste Kežmarok ako jedna z fáz tvorby komunitného plánu

Martin Vereš , Daniela Koršňáková¹

Abstrakt

Príspevok je obsahovo zameraný na komunitné plánovanie sociálnych služieb v meste Kežmarok. Zákon o sociálnych službách, ktorý nadobudol účinnosť 1.1.2009, zadáva povinnosť pre obce vypracovať komunitný plán sociálnych služieb použitím metódy komunitného plánovania. Cieľom komunitného plánovania je čo najefektívnejšie poskytovať sociálne služby občanom. K naplneniu cieľa slúži zisťovanie aktuálnych potrieb občanov, vzájomná spolupráca medzi zadávateľmi, poskytovateľmi a užívateľmi sociálnych služieb a efektívne rozdeľovanie finančných zdrojov. Proces komunitného plánovania sociálnych služieb je možné rámcovo rozdeliť na nasledovné fázy: prípravná, analytická, strategická(plánovacia) a implementačná(realizačná). Predmetom prieskumu, ktorý uvádzame v našom príspevku je analytická fáza komunitného plánovania, v ktorej prebieha proces mapovania súčasného stavu a stanovenie východiskovej situácie. Analýzou sociálnych služieb sa vytvoria základy pre vypracovanie komunitného plánu, ktorý zabezpečí zvýšenie kvality sociálnych služieb a ich dostupnosť a to s dôrazom na rozvoj nedostatkových sociálnych služieb.

Kľúčové slová: komunitný plán, komunitné plánovanie, sociálne služby, rozvoj sociálnych služieb

Abstract

This contribution deals with the community planning of the social services in the town of Kežmarok. The Social Service Act, active from 1st January 2009, obliges the municipalities to elaborate the community plan of the social services according to the methods of the community planning. The goal of the community planning is to provide social services to the citizens in the most effective way possible. To meet this goal, there are tools used, such as citizens' current needs detection, mutual cooperation among contracting authorities, suppliers and users of social services, and effective financial funds allocation. The process of community planning of social services in general terms can be grouped into the following phases: preparation, analytical, strategic (planning) and implementing (implementation). Subject to a survey mentioned in our paper is the analytical phase of community planning in the process of mapping the current state and establish the baseline situation. Analysis of social services to establish the foundations for a community development plan, which will increase the quality of social services and their availability with an emphasis on the development of scarce social services.

Key words: Community plan. Community planning. Social services. Development of social services.

1 Úvod

Za účelom zabezpečenia dostupnosti kvalitných sociálnych služieb, ktoré rozsahom ako aj typom zodpovedajú potrebám obyvateľov daného územného celku sa v mnohých krajinách úspešne využívajú metódy komunitného plánovania.

Metódu komunitného plánovania je možné uplatňovať v rôznych oblastiach verejného života. Vo všeobecnosti ide o metódu plánovania za priamej účasti verejnosti, kedy sa za komunitu považujú tí, ktorých sa daná oblasť dotýka, resp. tí, ktorí budú služby v danej oblasti využívať. „Pre potreby komunitného plánovania sociálnych služieb je komunitou obec alebo mikroregión a komunitným plánovaním hľadáme spôsob pomoci určitým sociálnym skupinám obyvateľov obce, ktoré takúto pomoc potrebujú.“ (Artimová,2008: 8) My sme sa v našom príspevku zamerali na analytickú fázu procesu komunitného plánovania sociálnych služieb v meste Kežmarok.

2 Komunitné plánovanie sociálnych služieb

Kahátová (2007:20) konštatuje, že: „Cieľom komunitného plánovania je spoločne dospieť k identifikácii problémov, plánovať a určovať stratégiu a napokon vyriešiť alebo prispieť k riešeniu konkrétneho problému v komunite.“

¹ Katedra sociálnej práce, FZaSP, Trnavská univerzita

Matoušek (In: Tomeš, 2001) hovorí, že bez dôkladných analýz nie je možné efektívne riadiť a spravovať územné celky. Každý subjekt správy má svoje sociálne povinnosti dané právnym poriadkom, štatútom alebo zmluvou.

Do procesu komunitného plánovania sú zapájaní všetci účastníci systému sociálnych služieb - zadávatelia, poskytovatelia, užívatelia a verejnosť, čo výrazne posilňuje princípy zastupiteľskej demokracie, nielen v procese plánovania, ale aj v procese rozhodovania, prípadne v spôsobe ich zabezpečovania. (Artimová, 2008)

Zmyslom komunitného plánovania je zaistiť kvalitnú sieť sociálnych potrieb, ktoré budú zodpovedať aktuálnym potrebám občanov. Dopyt po týchto službách je neobmedzený, ale finančné zdroje áno. Preto je nevyhnutné plánovať a rozhodovať o ponuke týchto služieb tak, aby zodpovedala finančným možnostiam. Výsledkom procesu komunitného plánovania je dokument nazývaný komunitný plán, ktorý podľa zákona č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách vypracúva a schvaľuje obec na základe národných priorít rozvoja sociálnych služieb, v ktorom zohľadňuje miestne špecifiká a potreby fyzických osôb v oblasti sociálnych služieb, ktoré sú poskytované v jej územnom obvode, určuje potreby rozvoja sociálnych služieb a určuje tiež personálne podmienky, finančné podmienky, prevádzkové podmienky a organizačné podmienky na ich zabezpečenie.

Potreby sa môžu meniť, a preto je komunitný plán živý dokument, ktorý je potreba stále aktualizovať. Tvorba komunitného plánu sa nekončí jeho vytvorením. Komunitný plán by mal reagovať na meniace sa potreby tak, aby boli služby pre užívateľov stále k dispozícii. Celý proces komunitného plánovania má niekoľko fáz: prípravnú, analytickú, plánovaciu a realizačnú. My sa budeme venovať analytickej fáze komunitného plánovania.

3 Súčasní poskytovatelia sociálnych služieb

Podľa Matouška (2003:294) pod pojmom analýza rozumieme v súlade so Sociologickým slovníkom „jednu ze základních metod poznávání objektů a jevů. Jde o postup rozkládání celku na jeho jednotlivé části a zjišťování vzájemných vztahů mezi těmito částmi navzájem, i mezi každou částí a celkem jako takovým. Tento postup umožňuje poznání podstatných dat o zkoumaném jevu a odkrytí jeho struktury.“ Pre objasnenie pojmu sociálno – demografická analýza autor ďalej uvádza, že: „bychom mohli čiastočne využiť obsahové vymezení analýzy interakční, obsahové, popř. analýzy významů. Zatímco analýza interakční se zaměřuje na pozorování, třídění a kódování činnosti jednotlivých členů sociálních skupin, obsahová analýza se zaměřuje na objektivní, systematický a kvantitativní popis manifestovaných obsahů komunikací, zrcadlících vlastnosti, postoje, hodnoty, normy a zájmy společnosti. Analýza významů pak zkoumá empirická data získaná pozorováním, rozhovorem nebo z dotazníků.“ (Matoušek, 2003: 294)

Najkomplexnejším poskytovateľom sociálnych služieb je mesto Kežmarok prostredníctvom Mestského úradu v rámci oddelenia sociálnych vecí. Mesto postupuje v tejto oblasti v zmysle platných zákonov, najmä zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov, zákona č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi v znení neskorších predpisov, zákona č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých kompetencií na obce a zákona č. 305/2005 Z. z. sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele.

Mesto Kežmarok je zapísané v Prešovskom samosprávnom kraji do Registra poskytovateľov sociálnych služieb v prešovskom kraji v zmysle zákona o sociálnych službách ako poskytovateľ nasledovných druhov sociálnych služieb:

- zariadenie pre seniorov
- denný stacionár
- opatrovateľská služba

Na území mesta pracujú aj neziskové organizácie, ktorých činnosť spočíva okrem iného aj v sociálnom poradenstve a realizácii kultúrnych, vzdelávacích a záujmových aktivít pre svojich členov, a to :

- Denné centrum
- Denné detské sanatórium, s.r.o
- ADOS NÁDEJ,
- Spišská katolícka charita
- Slovenský zväz zdravotne postihnutých

Môžeme konštatovať, že mesto Kežmarok má zriadené na základe zákona o sociálnych službách len Zariadenie pre seniorov „Náruč“ a Denný stacionár – „Korytnačka“. Prostredníctvom oddelenia sociálnych vecí poskytuje zo zákona o sociálnych službách opatrovateľskú a odľahčovaciu službu, ostatné sociálne služby zabezpečuje na základe zmlúv s verejnými a neverejnými poskytovateľmi sociálnych služieb. Na základe VZN č.2/2007 má mesto Kežmarok zriadené na Slavkovskej ulici Zariadenie prechodného ubytovania. Na ulici Starý trh č. 58 je na základe VZN PSK č. 21/2010 zriadené Prešovským samosprávnym krajom Krízové stredisko.

V období od septembra 2005 do septembra 2006 pôsobila v meste Kežmarok v rámci podporeného projektu bezplatná Sociálno – právna poradňa. Financovaná bola Americkým veľvyslanectvom a priestory poskytlo bezplatne mesto Kežmarok. Poradňa bola využívaná občanmi mesta a okresu Kežmarok takmer 100%. Konštatujeme, že sa v meste Kežmarok nenachádza ani jeden neverejný poskytovateľ, ktorý by poskytoval komplexné sociálne služby, existujú len poskytovatelia čiastočných sociálnych služieb (sociálne poradenstvo a sociálna prevencia) v kombinácii so zdravotníckou starostlivosťou.

4 Analýza situácie v oblasti reálnych potrieb

Komunitný plán mesta Kežmarok 2007 – 2013 (ďalej len KP Kežmarok 2007 – 2013) je koncepčným materiálom na obdobie do konca roka 2013 a priamo nadväzuje na ciele stanovené v programe rozvoja mesta (ďalej len PRM) Kežmarok 2004 – 2010 a PRM Kežmarok 2008 – 2013.

Strategickým cieľom programu rozvoja mesta v sociálnej oblasti je uspokojiť objektívne potreby občanov a do roku 2013 rozvinúť kvalitné služby v sociálnej oblasti a zdravotníctve pre všetky skupiny občanov mesta Kežmarok. Oblasť tvoria 4 ciele, ktoré obsahujú jednotlivé aktivity:

Cieľ 1: Zlepšiť integráciu rómskej menšiny do života mesta

Cieľ 2: Zlepšiť pripravenosť mesta na riešenie sociálnej problematiky, inštitucionálny rozvoj a rozvoj ľudských zdrojov

Cieľ 3: Zlepšiť integráciu zdravotne handicapovaných do života mesta

Cieľ 4: Vytvorenie podmienok pre skvalitnenie, rozšírenie a zmodernizovanie zdravotníckej starostlivosti

Mesto Kežmarok sa ním riadi pri vytváraní resp. reorganizácii sociálnych služieb na svojom území, pri plánovaní finančných prostriedkov v rozpočte mesta na príslušný rok a pri príprave projektov v sociálnej oblasti.

Prioritou rozvoja sociálnych služieb pre obdobie rokov 2007 – 2013 je zriadiť nasledovné sociálne zariadenia:

1. Komunitné centrum (ďalej len KC)

Centrum bude slúžiť na vzdelávanie dospelých (sociálne zručnosti potrebné pre trh práce, starostlivosť o dieťa a pod.), diskusné stretnutia v rámci komunity, svojpomocné vzdelávanie detí (rodičia, resp. ne - pedagógovia), predškolská a školská príprava, klub rodičov s deťmi, klubová činnosť (športová činnosť, stretávanie sa detí a mládeže a pod.), konzultácie, sociálne – právne poradenstvo, poradenstvo v oblasti bývania, poradenstvo pri správe bytov, poradenstvo pri hospodárení s finančnými prostriedkami. Termín: 2007-2008

2. Priestory pre dočasné náhradné ubytovanie neplatičov

Priestory budú poskytovať dočasné náhradné ubytovanie pre neplatičov vystávaných na základe súdnych rozhodnutí z mestských bytov 1. kategórie. Termín: do 31. 12. 2007

3. Azylový dom resp. Útulok pre ľudí bez prístrešia

Je potrebné zriadiť pre akútnu potrebu vytvorenia základných podmienok pre prenocovanie ľudí žijúcich na ulici a bez prístrešia. Zariadenie bude poskytovať dočasné ubytovanie osôb pri návrate z výkonu trestu odňatia slobody resp. z väzby, ktorí sa nemajú kam vrátiť resp. nemôžu sa vrátiť do pôvodnej rodiny a dočasné ubytovanie občanov mesta – mladých ľudí z detských domovov, ktorým tam skončil pobyt, sú plnoletí a nemajú sa kam vrátiť. Termín: 2007 - 2008

4. Stredisko osobnej hygieny a pracovňa

Zariadenie bude slúžiť pre jednotlivcov a rodiny bez prístrešia, pre jednotlivcov, seniorov a rodiny dlhodobo žijúce v hmotnej núdzi, ktorí vzhľadom na svoju sociálnu situáciu budú potencionálnymi klientmi, ďalej pre obyvateľov rómskej komunity a obyvateľov, ktorí sa prechodne ocitnú v náhlej sociálnej a materiálnej núdzi. Termín: do 31. 12. 2008

5. Vývarovňa pre ľudí bez prístrešia, sociálne odkázaných, zdravotne ťažko postihnutých a dôchodcov

Zariadenie bude poskytovať aspoň jedno teplé jedlo denne pre skupinu občanov žijúcich v meste, ktorí sú na túto službu odkázaní. Strava by bola poskytovaná buď za symbolický poplatok alebo zdarma, pri dodržaní princípu pravidelnosti odoberania stravy a nahlásenia minimálne jedného dňa vopred. Termín: 2009 – 2010

6. Byty nižšej kategórie resp. Nízkoprahové bývanie určené na bývanie sociálne slabých rodín a neplatičov, vystávaných z bytov 1. kategórie

Byty sú určené na trvalé bývanie pre sociálne skupiny obyvateľov mesta, ktorí nie sú schopní zabezpečiť si bytovú potrebu vlastnými silami prípadne iným, od mesta nezávislým spôsobom (skupiny občanov s najnižšími príjmami – hranica životné minimum určené štátom) a pre neplatičov z dôvodu potreby ich vystávania z bytov 1. kategórie. Termín: 2010 - 2012

7. Ústav pre osoby súdom pozbavené spôsobilosti na právne úkony

Zariadenie je potrebné zriadiť pre stúpajúcu tendenciu diagnóz spojených s mentálnym postihom hlavne u prestárlych občanov. Zabezpečovalo by trvalé bývanie, stravovanie, zaopatrenie a ďalšie súvisiace sociálne služby pre túto kategóriu občanov mesta aj širšieho regiónu vrátane možnosti dôstojného dožitia. Termín: 2011 – 2013

8. Domov – penzión pre dôchodcov

Potreba zriadenia penziónu rodinného typu s jedno a dvojizbovými bytmi určenými na trvalé bývanie osamelo žijúcich dôchodcov prípadne dôchodcov - manželov bude nutná vzhľadom na narastajúci počet starnúcej generácie. Termín: 2011 – 2013

9. Bezplatná sociálno – právna poradňa

Poradňa bude poskytovať bezplatné sociálne a právne poradenstvo pre sociálne slabé skupiny občanov mesta i širšieho regiónu. Termín: 2008 (KP Kežmarok 2007 – 2013)

Z vyššie stanovených priorit mesto Kežmarok splnilo len prvý a druhý bod.

Na základe informácií získaných analýzou rozsahu a formy poskytovaných sociálnych služieb sme si stanovili nasledovný **prieskumný problém**: zmapovať súčasnú situáciu v oblasti reálnych potrieb sociálnych služieb v meste Kežmarok.

Na základe hlavného prieskumného problému sme si stanovili nasledovné ciele prieskumu:

- zistiť, aký je súčasný sociálny problém občanov mesta,
- zistiť, aké sociálne služby sú v súčasnosti využívané v meste,
- zistiť, aká je spokojnosť využívaných sociálnych služieb,
- zistiť, akým spôsobom sú občania mesta informovaní o existujúcich sociálnych službách,
- zistiť, o ktoré sociálne služby a sociálne zariadenia majú záujem občania mesta,
- zistiť, aká forma sociálnej služby najviac uspokojí občanov mesta,
- zistiť, ktorým skupinám občanov mesta je potrebné venovať väčšiu pozornosť,
- zistiť, aké sociálne služby alebo sociálne zariadenia chýbajú v meste,
- zistiť, problémy občanov mesta s ktorými sa stretávajú pri poskytovaní sociálnych služieb,
- zistiť, po ktorých zo sociálnych služieb bude dopyt po dobu do 5 rokov.

Na získanie potrebných údajov a názorov na danú tému sme použili dotazníkovú metódu.

Vybraný súbor pri prieskume tvorili respondenti – občania mesta Kežmarok. Prevažnú časť respondentov tvoria klienti, ktorí navštívili predmetné oddelenie v období troch mesiacov december 2010 až február 2011, klienti využívajúci opatrovateľskú službu, nezamestnaní občania mesta Kežmarok zapojení v aktívnej činnosti a klienti oddelenia sociálnych vecí, na ktorých je zriadený osobitný príjemca.

Dotazníky boli rozdane 150 respondentov, osobne sa ich vrátilo 132, čo predstavuje 88,0 % návratnosť.

Sociálna kategória respondentov

dôchodca	45
nezamestnaný	71
osamelý rodič	7
občan v hmotnej núdzi	62
občan po výkone trestu	2
občan bez prístrešia	6
mladý dospelý po náhradnej starostlivosti	0
závislý na návykových látkach	0
obet' násilia	0
zdravotne postihnutý	13
občan s telesným postihnutím	10
občan so zmyslovým postihnutím	0
občan s mentálnym postihnutím	3
občan s duševným postihnutím	0
občan s chronickým postihnutím	8
starám sa alebo bývam v jednej domácnosti s osobou/osobami z hore uvedených kategórií	13
iné	24
spolu respondentov	150

Záujem o vplyv na veci verejné prostredníctvom vyplnenia dotazníka prejavili vo väčšej miere občania vo veku 36 až 60 rokov (41,3 %) a vo veku nad 60 rokov (30,0%), vzhľadom k tomu môžeme konštatovať, že respondenti sa zaujímajú o sociálne služby krátko pred, prípadne až počas situácie, ktorá vyžaduje poskytovanie sociálnych služieb.

V prieskume sme zistili, že súčasným sociálnym problémom občanov mesta Kežmarok sa javí v prevažnej miere problém so získaním zamestnania, t.z. nezamestnanosť, čo súvisí s tým, že takmer polovica respondentov dotazníka (47,3%) je nezamestnaných. Druhým a tretím sociálnym problémom je problém s mobilitou a so starostlivosťou o domácnosť.

Najviac využívanou sociálnou službou v meste Kežmarok je opatrovateľská služba. Využívanie opatrovateľskej služby v teréne, resp. v domácom prostredí klienta označilo 24,0% respondentov a v dome opatrovateľskej služby 6,7% respondentov. 60,7% respondentov uviedlo, že v súčasnosti nevyužíva žiadnu sociálnu službu, z čoho vyplýva, že až 51,3% respondentov neposkytlo údaj o spokojnosti občanov s poskytovanými sociálnymi službami.

O existujúcich sociálnych službách sú občania mesta prevažne informovaní od rodinných príslušníkov, priateľov a známych (13,3%). Až druhá skupina v poradí získala informácie na oddelení sociálnych vecí na MsÚ (11,3%). Medzi ďalšie sociálne služby resp. sociálne zariadenia, o ktoré majú respondenti záujem pre seba resp. pre svojho blízkeho, uviedla takmer jedna tretina respondentov (49) poradenstvo a prevenciu. Z toho môžeme usúdiť, že občania nie sú spokojní so svojim právnym vedomím a že im nepostačuje poskytovanie základného a špeciálneho poradenstva prostredníctvom oddelenia sociálnych vecí na MsÚ a v jednotlivých sociálnych zariadeniach mesta.

Ako z prieskumu ďalej vyplýva, respondenti by radi využívali sociálne služby v týchto sociálnych zariadeniach: pracovňa, jedáleň, stredisko osobnej hygieny, zariadenie núdzového bývania, zariadenie pre seniorov a penzión pre seniorov. Dovolíme si konštatovať, že v oblasti sociálnych služieb v meste Kežmarok, prevláda dopyt nad ponukou sociálnych služieb a sieť zariadení sociálnych služieb je nedostatočná a nepokrýva oprávnený dopyt občanov.

Medzi skupiny obyvateľstva, ktorým by sa mala venovať väčšia pozornosť bola zaradená skupina rodín s deťmi so zdravotným postihnutím (71), deti a mládež (62) a tretiu najpočetnejšiu skupinu tvoria rodiny s malými deťmi (45). Ďalšiu informáciu, ktorú nám poskytol prieskum, sú chýbajúce sociálne služby a sociálne zariadenia. Respondenti uviedli, že v meste Kežmarok chýbajú a sú potrebné tieto typy sociálnych zariadení: stredisko osobnej hygieny (7,3%), penzión pre seniorov (6,0%), útulok (4,7%) a pracovňa (3,3%). 4% respondentov uviedlo možnosť iné, v ktorej sa opakovalo v 4 – och prípadoch nezrušenie denného stacionára, v 1 – nom prípade poradenstvo vo väčšej miere a sociálne byty. 2% respondentov uviedlo nocľaháreň, 1,3% respondentov domov sociálnych služieb pre dospelých a 0,7% respondentov uviedlo jedáleň. Konštatujeme, že sa opätovne potvrdilo, že ponuka sociálnych služieb a sieť zariadení sociálnych služieb je nedostatočná a nepokrýva oprávnený dopyt občanov.

Dozvedeli sme sa tiež, že po dobu ďalších 5 rokov, bude využívať, resp. uvažuje o využívaní sociálnych služieb pre seba a pre svojich blízkych spolu 34,0% respondentov, pričom prevláda záujem najmä o opatrovateľskú službu. Pri plánovaní sociálnych služieb v meste Kežmarok sa tak javí najväčšia potreba posilnenia opatrovateľskej služby poskytovanej v domácom prostredí seniorov.

Medzi najohrozenejšie skupiny obyvateľstva z hľadiska reálneho sociálneho vylúčenia patria občania bez prístrešia, osoby závislé na rôznych návykových látkach, osoby po návrate z výkonu trestu, týrané osoby, osoby, ktoré stratili rodinné, pracovné, ekonomické a spoločenské zázemie a ich návrat do pôvodného prostredia, nájdenie si práce, bývania, obnovenie rodinných a sociálnych väzieb je veľmi sťažené. Preto je potrebné zabezpečiť

týmto osobám primerané opatrenia pre zabezpečenie ich základných životných podmienok, zabezpečenie zdravotníckej a sociálnej pomoci, náhradného ubytovania, programov sociálnej rehabilitácie a resocializácie. Táto skupina je v meste pomerne málo zastúpená, preto nie je nutné v súčasnosti riešenie samostatných sociálnych služieb pre túto komunitu. Problémy sociálne neprispôsobivých osôb, či už jednotlivcov alebo rodín, mesto rieši predovšetkým spolupracou s rodinou pomocou terénnej sociálnej práce, prostredníctvom 2 terénnych sociálnych pracovníkov a 1 asistenta a úzkou súčinnosťou s Úradom práce, sociálnych vecí a rodiny v Kežmarku a to najmä poskytovaním poradenstva pri riešení nepriaznivej sociálnej situácie, zvýšením sociálnej mobility a schopnosti riadiť samostatne svoj život, minimalizovaním individuálnych rizík spojených so životom v sociálne znevýhodňujúcom prostredí, obnovou a úpravou rodinných pomerov, získaním alebo obnovením pracovných návykov potrebných pre začlenenie sa do pracovného pomeru, prípadne zabezpečením umiestnenia v sociálnych zariadeniach, pre nich najvhodnejších, v blízkom alebo širšom okolí.

5 Záver

Na záver môžeme skonštatovať, že realizovaným prieskumom sme zistili, že na uspokojovanie sociálnych potrieb obyvateľstva je určená sociálna infraštruktúra. Jej rozmiestňovanie je spojené s veľkosťou obce a so štruktúrou jej osídlenia. Zameranie a koncentrácia zariadení sociálnej infraštruktúry je priamo spojené s potrebou racionalizovať dostupnosť k nej, stanoviť optimálnu kapacitu zariadení vo vzťahu k dopytu.

Na základe analýzy sociálnej situácie občanov mesta Kežmarok, vrátane sociálno demografickej analýzy a analýzy poskytovateľov sociálnych služieb navrhujeme tieto odporúčania pre prax:

- rozširovať a skvalitňovať opatrovateľskú službu občanov v súlade s ich potrebami
- zvýšiť kvalitu sociálnych služieb a sociálneho poradenstva
- zabezpečiť odborné vzdelanie pracovníkov mesta v oblasti sociálnej práce pre potreby základného a špeciálneho sociálneho poradenstva
- v rozpočte mesta v nasledujúcich rokoch počítat' so zvyšovaním výdavkov na sociálne služby a ich skvalitňovanie v súlade s predpokladanými potrebami
- v oblasti sociálnych služieb sa zameriavať na optimalizáciu siete sociálnych zariadení v meste a na skvalitnenie poskytovania poradenských a informačných služieb pre občanov

Zoznam literatúry:

- ARTIMOVA, M. a kol.: *Manuál komunitného plánovania sociálnych služieb*. Prešov: Partnerstvo sociálnej inklúzie subregiónu Šariš, 2008. 67 s. ISBN 978 – 80 – 967145 – 1 - 3
- KAHÁTOVÁ, B.: *Čo je komunitné plánovanie?* Efekt, 2007. roč. 5, č. 3, s.20. – 1336 – 3344
- Interný materiál – MsÚ Kežmarok – *Program rozvoja mesta Kežmarok pre roky 2004 – 2010*, 2004
- Interný materiál – MsÚ Kežmarok – *Komunitný plán mesta Kežmarok 2008 – 2013*, 2007
- Interný materiál - MsÚ Kežmarok – *Program rozvoja mesta Kežmarok pre roky 2008 – 2013*, 2007
- MATOUŠEK, O. et al.: *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. 384 s. ISBN 80 – 7178 – 548 – 2
- MATOUŠEK, O.: *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2003. 308 s. ISBN 80-7178-473-7.
- Zákon NR SR č. 448/2008 o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

Contact:

Fakulty of Health Care and Social Work

Trnava university in Trnava

Univerzitné námestie 1

918 43 Trnava

Phone: +421 335939405

E-mail: makovratko@hotmail.com

Specifika zdravotnické profese zdravotně-sociální pracovník a její perspektivy

Zdenka Šándorová¹

Abstrakt

Sociální práce ve zdravotnictví je oblastí, kde se péče zdravotní prolíná s péčí sociální a je nezbytnou součástí léčebného a ošetrovatelského procesu. Potřeba a význam zdravotně-sociální práce roste, protože zdravotně-sociální pracovníci řeší stále složitější a časově náročnější případy pacientů/ klientů napříč všemi věkovými kategoriemi. Z tohoto důvodu je nutné této zdravotnické profesi věnovat patřičnou pozornost. Autorka příspěvku se věnuje 3 základním oblastem. Zpracovává téma 1) z pohledu profesní přípravy a vzdělávání, konkrétně na Fakultě zdravotnických studií Univerzity Pardubice, 2) z hlediska současné praxe, protože zdravotně-sociální práce představuje specifický obor sociální práce, vzhledem k prostředí, ve kterém je poskytována i vzhledem ke specifické cílové skupině, které je poskytována. Další oblastí, na kterou se autorka zaměřuje, je nastínit další perspektivy profese zdravotně-sociální pracovník. Tu vidí nejen v transformaci českého zdravotnictví, ale také v záměrech zákonů o dlouhodobé péči a ucelené rehabilitaci, které by měly vejít v platnost v roce 2013. V závěru příspěvku zdůrazňuje, že kvalitní interdisciplinární spolupráce zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků ve zdravotnictví spolu se sociálními pracovníky je nezbytná pro zajištění kvality a komplexnosti péče.

Klíčová slova: Sociální práce ve zdravotnictví, zdravotně-sociální pracovník, profesní příprava a vzdělávání, interdisciplinární spolupráce.

Abstract

Social work in the health service is an area where health care and social care meet together. It is also an essential part of a treatment and nursing process. The need for the health and social work is increasing as well as its importance because the health and social workers have to deal with more and more complicated and time-consuming cases of patients/ clients of all different ages. For this reason appropriate attention must be paid to this medical profession. The author of the article focuses on three basic areas. She describes the topic from the point of view of professional preparation and education which is carried out at the Faculty of Health Studies of the University of Pardubice. She also describes the topic from the point of view of the current practice because health and social work represents a specific field of social work with regard to the environment in which it is carried out and with regard to the specific target group which it is provided to. Another area the author of the article focuses on is the outline of further prospects of the profession of a health and social worker. She can see them not only in the transformation of the Czech Health Service but also in the preparation of the laws concerning long-term care and complex rehabilitation which should come into effect in 2013. At the end of her article she emphasizes that good-quality interdisciplinary cooperation of medical workers, other professionals in the health service and social workers is necessary to ensure good-quality and complex care.

Key words: social work in the health care, health and social worker, professional preparation and education, interdisciplinary cooperation

Příspěvek je rozdělen do kapitol, obsahuje úvod, kapitoly, závěr. Všechny kapitoly příspěvku (včetně úvodu a závěru) jsou číslovány.

1. Zdravotně-sociální pracovník z pohledu profesní přípravy a vzdělávání

1.1. Současné legislativní předpisy

Profesní příprava a vzdělávání zdravotně-sociálního pracovníka je v současné době definována závaznými legislativními předpisy. Profesní kvalifikaci k výkonu povolání zdravotně-sociálního pracovníka lze získat v souladu s **následujícími platnými zákony a vyhláškami.**

¹ Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotnických studií, katedra porodní asistence a zdravotně sociální práce

Ze zákona č. 96 ze dne 4. února 2004 o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání a k výkonu činností souvisejících s poskytováním zdravotní péče a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o nelékařských zdravotnických povoláních), část první § 10, a ve znění pozdějších předpisů – (**zákon č. 125/2005 Sb., zákon č. 111/2007 Sb., zákon č. 124/2008 Sb., zákon č. 189/2008 Sb., zákon č. 227/2009 a zákon 105/2011**) lze odbornou způsobilost k výkonu povolání zdravotně-sociální pracovník získat:

- dle odstavce 1a v rámci **akreditovaného zdravotnického bakalářského nebo magisterského studijního oboru sociálního zaměření**,
- dle odstavce 1b se získává odborná způsobilost k výkonu povolání zdravotně sociálního pracovníka absolvováním nejméně tříletého studia v oborech sociálního zaměření na vyšších odborných školách nebo vysokých školách a akreditovaného kvalifikačního kurzu zdravotně sociální pracovník,
- dle odst. 1c specializačního studia v oboru zdravotně sociální péče po získané způsobilosti všeobecné sestry podle § 5.

Vyhláškou č. 55/2011 Sb., o činnostech zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků zrušuje:

- Vyhláška č. 424/2004 Sb., kterou se stanoví činnosti zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků
- Vyhláška č. 401/2006 Sb., kterou se mění vyhláška č. 424/2004 Sb.

Úpravy Ministerstvo zdravotnictví provedlo v souvislosti se změnami související legislativy. Na základě doporučení Legislativní rady vlády ČR v souladu s ústavním pořádkem ČR navrhované znění úprav vychází **nikoliv jako novela vyhlášky č. 424/2004 Sb., ale zcela jako nová Vyhláška č. 55/2011 Sb.**

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v platném znění upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči, podmínky pro vydání oprávnění k poskytování sociálních služeb, výkon veřejné správy v oblasti sociálních služeb, inspekci poskytování sociálních služeb a předpoklady pro výkon činnosti v sociálních službách. Zákon dále upravuje předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka, pokud vykonává činnost v sociálních službách nebo podle zvláštních právních předpisů při pomoci v hmotné nouzi, v sociálně-právní ochraně dětí, ve školách a školských zařízeních, ve zdravotnických zařízeních, ve věznicích, v zařízeních pro zajištění cizinců a v azylových zařízeních.

Vyhláška č. 39/2005 stanovuje minimální požadavky na studijní programy k získání odborné způsobilosti k výkonu nelékařského zdravotnického povolání.

Na základě platných znění výše uvedených zákonů byla na Fakultě zdravotnických studií Univerzity Pardubice připravena, akreditována a do praxe v akademickém roce 2010/2011 uvedena koncepce studijního oboru Zdravotně-sociální pracovník (studijní program Zdravotně sociální péče).

1.2 Charakteristika studijního oboru

1.2.1 *Cíle studijního oboru*

Cílem studia studijního oboru zdravotně sociální pracovník je: připravit studenta pro výkon zdravotně sociální praxe. Cíl je v souladu s novými moderními trendy a transformací zdravotnictví a sociální sféry. Vztahují se k samostatnému výkonu přímé zdravotně sociální péče a služeb o jedince, rodinu, komunitu a to jak v oblasti primární, sekundární i terciární prevence, tak i v oblasti zdravotně sociální péče napříč všemi věkovými kategoriemi, k rozvoji oboru a profese, ke zkvalitnění mezioborové komunikace, kooperace a spolupráce ve zdravotně sociální oblasti.

Absolvent získá odbornou způsobilost k výkonu povolání zdravotně sociálního pracovníka bez odborného dohledu, realizuje činnosti v rámci preventivní, diagnostické a rehabilitační péče v oboru zdravotně sociální péče, podílí se na ošetrovatelské péči v oblasti uspokojování zdravotně sociálních potřeb pacienta/klienta.

Dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách získá odbornou způsobilost pro výkon sociálního pracovníka dle §108, tzn., že je připraven vykonávat sociální šetření, zabezpečovat sociální agendu včetně řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče, sociálně právní poradenství, analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence, depistáž činnosti, poskytovat krizovou pomoc, sociální poradenství a sociální rehabilitaci.

Získá základní stupeň vysokoškolského vzdělání, na které může navazovat studium magisterské nebo může odejít do zdravotně sociální praxe.

1.2.2 *Praktické schopnosti a dovednosti absolventa*

Praktické dovednosti a znalosti umožní absolventovi orientovat se v metodách zdravotně sociální práce ve vztahu k řešení složitých zdravotně sociálních situací pacientů/klientů vzniklých v souvislosti s onemocněním nebo zdravotním postižením.

Student bude schopen:

1.2.3 *Praktické uplatnění absolventa*

Praktické schopnosti a dovednosti absolvent uplatní:

- v lůžkových zdravotnických zařízeních následné péče,
- v zařízeních rezortu zdravotnictví i sociálních věcí: v paliativní péči, v dětských domovech, v kojeneckých ústavech,
- v ústavních zařízeních sociální péče, ve stacionářích, v komunitní péči,
- v ambulantních i lůžkových zdravotnických zařízeních při péči o děti a dospělé s interními, chirurgickými a duševními onemocněními,
- v úřadech státní správy v oblasti zdravotně sociální péče,
- v nestátních neziskových organizacích poskytujících sociální služby dle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách všech forem (ambulantní, terénní i pobytové).

1.2.4 Předpoklady absolventa

U absolventa se předpokládají:

- vysoké požadavky na schopnost sociálního kontaktu, na schopnosti pro procesy a události,
- praktické myšlení, samostatné myšlení, tvůrčí myšlení, schopnost samostatného rozhodování, odpovědnost, kreativitu, písemný a slovní projev, sebekontrolu a sebeovládání, samostatnost, rozhodnost, odolnost vůči mentální zátěži, kultivovanost vystupování a zevnějšku, jistotu, pohotovost vystupování, přizpůsobivost, schopnost přijmout odpovědnost a organizační schopnost,
- celoživotní prohlubování teoreticko-praktických vědomostí, dovedností a schopností,
- schopnost vzájemného propojení vědy a výzkumu s teorií a praxí v oboru zdravotně-sociální pracovník.

1.2.5 Shrnutí a odůvodnění potřeby pro současnou praxi

Absolvent studijního oboru zdravotně-sociální pracovník je připraven kompetentně plánovat, rozhodovat, řídit a nést zodpovědnost za realizaci všech fází zdravotně sociální péče a služeb na všech úrovních našeho zdravotně sociálního systému. Pracuje ve shodě s platnou legislativou a etickými normami. Odborně je schopen pracovat se skupinami i jednotlivci odlišných kultur, zná jejich specifika. Je připraven na celoživotní aktivní profesní vzdělávání v oboru zdravotně sociální pracovník. Zná základní principy managementu ve zdravotně sociální oblasti. Je schopen publikovat zkušenosti a výsledky své práce. Má předpoklad spolupracovat na řešení aktuálních problémů oboru zdravotně sociální práce. Profil absolventa charakterizuje jednota mravní, odborně-teoretická a odborně-praktická způsobilost. Uvedený profil absolventa je v souladu s platnými předpisy a vyhláškami. Tyto charakteristiky odůvodňují jeho potřebu pro současnou zdravotně sociální praxi.

2. Současnost a perspektivy zdravotně sociální práce

2.1 Zdravotně-sociální pracovník z pohledu současné praxe

Komplexnost, ucelená péče a zajištění její kvality v moderním zdravotnictví vyžaduje propojení spolupráce odborného interdisciplinárního týmu, do kterého patří i pomoc při řešení sociálních problémů pacienta v případech, kdy toho není schopen sám, rodina tuto péči poskytnout nemůže, nechce, nebo pokud pacient rodinu nemá. Tuto pomoc, podporu či provázení realizuje zdravotně-sociální pracovník. Jeho pozice je však z pohledu současné praxe v České republice zatím nedoceňována.

Dle Řezníčka (1994) má sociální práce v České republice v sektoru zdravotnictví možnost navázat na hlubokou historickou tradici, neboť se od svých počátků dělila na zdravotnickou a civilní. Také zahraniční zkušenosti a praxe ukazují na zvyšující se význam a postupně i nezastupitelnost zdravotně-sociální práce. Zásadní jsou zjištění, že sice klesá celková úmrtnost, ale trvale narůstá počet osob s různými dlouhodobými chronickými civilizačními nemocemi (kardiovaskulárními, onkologickými, diabetem atd.), přežívají díky vyspělé neonatální péči nezralí novorozenci, novorozenci s nízkou porodní hmotností či vrozenými vývojovými vadami, dochází ke stárnutí obyvatel, objevují se nové problémové oblasti (migranti, závislosti, chudoba a další), které vyžadují zdravotně sociální intervenci. Na základě těchto faktů je zřejmé, že bude narůstat potřeba této profese a že postupně zaujme významnější a postupně i nezastupitelná místo v oblasti nelékařských zdravotnických povolání.

Z pohledu současné praxe se zdravotně sociální práce ve zdravotnickém zařízení podstatně liší v tzv. akutní medicíně od tzv. chronické medicíny. V případě akutní medicíny přichází zdravotně-sociální pracovník pouze na zavolání lékaře k vyřešení konkrétního problému, který vznikl v průběhu akutní hospitalizace. Rozhodnutí, zda problém vyžaduje zásah zdravotně-sociálního pracovníka, závisí pouze na lékaři, a ten nakonec také rozhoduje o realizaci jeho návrhů. Sociální práce u tzv. chronické medicíny, u chronicky nemocných klientů je zcela jinak zaměřena. Spočívá v sociální pomoci, podpoře, provázení a také v sociální prevenci.

2.2 Činnosti zdravotně-sociálního pracovníka

V souladu s Vyhláškou č. 55/2011 Sb., o činnostech zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků podle § 9 bude schopen zdravotně-sociální pracovník vykonávat činnosti zdravotnického pracovníka s odbornou způsobilostí podle § 3 odst. 1, tj.:

- poskytovat zdravotní péči v souladu s právními předpisy a standardy,
- dbát na dodržování hygienicko-epidemiologického režimu v souladu s právními předpisy upravujícími ochranu veřejného zdraví,
- vést zdravotnickou dokumentaci a další dokumentaci vyplývající z jiných právních předpisů,
- pracovat s informačním systémem zdravotnického zařízení,
- poskytovat pacientovi informace v souladu se svou odbornou způsobilostí, případně pokyny lékaře,
- podílet se na praktickém vyučování ve studijních oborech k získání způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání uskutečňovaných středními školami a vyššími odbornými školami, v akreditovaných zdravotnických studijních programech k získání způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání uskutečňovaných vysokými školami v ČR a ve vzdělávacích programech akreditovaných kvalifikačních kurzů,
- participovat na přípravě standardů.

V souladu s Vyhláškou č. 55/2011 Sb., § 9 bez odborného dohledu a bez indikace může:

- a) provádět sociální prevenci, včetně depistážní činnosti, zaměřenou na cílené a včasné vyhledávání jedinců, kteří se v důsledku své nemoci nebo nemoci blízkých osob mohou ocitnout nebo se již ocitli v nepříznivé sociální situaci,
- b) provádět sociální šetření u pacientů a posuzovat životní situace pacienta ve vztahu k onemocnění nebo k jeho následkům, podle potřeby objektivizovat rozbor sociální situace návštěvní službou v rodinách, na základě spolupráce s orgány veřejné správy, popřípadě dalšími subjekty a o zjištěných skutečnostech zpracovávat zprávu o posouzení životní situace pacienta,
- c) sestavovat plán psychosociální intervence do životní situace pacienta, včetně rozsahu, druhu a potřeby sociálních opatření, ve spolupráci s dalšími zdravotnickými pracovníky tato opatření realizovat,
- d) zajišťovat sociálně-právní poradenství ve vztahu k onemocnění nebo k jeho následkům,
- e) účastnit se integrace pacientů, kteří takovou pomoc potřebují v důsledku chybějících fyzických, psychických nebo sociálních schopností, narušených sociálních vztahů nebo jiných překážek do společenského prostředí; k aktivní účasti na této integraci získávat pacienty a jejich sociální okolí,
- f) v rozsahu své odborné způsobilosti vykonávat činnosti při přípravě a organizaci rekondičních pobytů,

- g) v rozsahu své odborné způsobilosti vykonávat činnosti při přípravě propuštění pacientů, včetně zajištění další péče a služeb,
- h) v případě úmrtí pacientů provádět odborné poradenství v sociální oblasti; u osamělých zemřelých pacientů, zajišťovat záležitosti spojené s úmrtím.

2.3 *Perspektivy profese zdravotně-sociální pracovník*

Pokud se zamýšlíme nad perspektivou profese zdravotně-sociální pracovník, pak je nutné upozornit na fakt, že nastává čas sociálně zdravotních a zdravotně sociálních reforem. Bez těsné spolupráce obou resortů nelze uskutečnit komplexní reformu ani jednoho z nich. Reformy v sektoru zdravotnictví a v sektoru sociálním tvoří spojené nádoby a jejich realizace by měla být pojata mezirezortně s interdisciplinární týmovou účastí. Perspektivy profese zdravotně-sociální pracovník je možné spatřovat v rámci transformace českého zdravotnictví a sociální služeb, i v konkrétních záměrech zákonů, např. zákona o dlouhodobé péči či ucelené rehabilitaci, které by měly vejít v platnost v roce 2013.

Shrme-li výše uvedené informace, pak zdravotně-sociální práce představuje specifický obor sociální práce, a to vzhledem k prostředí, ve kterém je poskytována i vzhledem ke specifické cílové skupině, které je poskytována. Je charakterizována zejména jako práce poradenská, sociálně diagnostická, konzultační a výchovná. Do budoucna je pro moderní společnost perspektivní a nezastupitelná.

Literatura:

Akreditační materiál studijního oboru Zdravotně-sociální pracovník, studijního programu Zdravotně sociální péče, Fakulta zdravotnických studií Univerzity Pardubice, 2008
Diskusní materiál k východiskům dlouhodobé péče v České republice. MPSV ČR 2010. ISBN 978-80-7421-021-1
Návrh věcného záměru zákona o rehabilitaci osob se zdravotním postižením a o změně a doplnění některých dalších zákonů <http://www.nrzp.cz/dokumenty/vzz-o-rehabilitaci-ozp.pdf>
Řezníček, I. *Metody sociální práce*. Praha, Az servis: 1994.
Vyhláška č. 424/ 2004 Sb.,
Vyhláška č. 55/2011 Sb.,
Vyhláška 105/2011 Sb.
Zákon č. 96/2004 Sb.,
Zákon č. 111/2007 Sb.,
Zákon č. 189/2008 Sb.,
Zákon č. 108/2006 Sb., v platných zněních
Zdraví 21 <http://www.who.cz/PDF/Zdravi21.pdf>

Kontakt:

Zdenka Šándorová, PaedDr., Bc., Ph.D.
Univerzita Pardubice,
Fakulta zdravotnických studií,
katedra porodní asistence a zdravotně sociální práce
Studentská 95
532 10 Pardubice
Telefon: 466 037 734
e-mail.: zdenka.sandorova@upce.cz

Possibilities of person on diabetes ill on the labor market

Gertruda Wiczorek¹

Abstract

Persons on diabetes ill meet a lot of different difficulties, because of their ill, we can say about different treatment, discrimination, their different and disease. It concerns other approach to employment, because employers do not know the disease, they are afraid of employ these persons. However, diabetes ill should not be a barrier in realisation life and career purposes. Taking job should be a form of activity, who allows to win out, realisation themself, not only to achieve financial stocks to maintain themself or their family. The job is also a self-realization, finding a place in society, finding sens of life. These possibilities should have also persons on diabetes ill or incompetent, whose need fit conditions in jobs or more apprehension, like for example allowing diabetes to control their disease in the job.

Key words: job, diabet, labor market, disease, incompetence

The Job is inextricably bound with man and accompany them all life. It can be economic coercion for him, but also a pleasure. For diabetics is also important that the profession what they are doing do not interfere their level of diabetes alignment and let to appropriate control of ill. Modern methods of cure let to more life comfort of diabetes, their better being, health and happiness.

How shows in Her article J. Wilsz humans' problems can be meet with different processes, inter alia in education processes, in job process and in non-work activities. (J. Wilsz, 2010, p. 90)

In the society diabetes is associated with problem, thousands injections, studies of sugar level, fear of complications. Meanwhile it is a part of ill's life, his friend and also his enemy. Diabetes must be involved in meeting this ill, methods of treatment, means of control, diet and exercises. He must decide about therapy and he is responsible of it. If he obtain control he can learn, work, sports, travel, realize dreams and be a parent. Modern methods of treatment let for bigger freedom, better being, health and happiness. Diabetes is not an obstacle in realization life's targets – emotional, social, materials and in job success. Important is to understand it by diabetes and after by all society (K. Perek, 2001, p. 3).

Diabetes (from latin *diabetes mellitus* – sweet leakage) (V. Jorgens, M Berger, A. Bartnik, 1989) is chronic ill of matter transformation, involving by this that tissues and organs lose ability to appropriate using Nutritional components. When nutritional components are not assimilate by recesses, their excessive number gather in the blood.

We distinguish a lot types of diabetes. The most popular is division for 2 types. Typ I is the diabetes which need insulin, it is the reason of chronic inflammation. In the time of occurrence 90-95 percents of pancreas is broken.

Type II, this is diabetes which do not need insulin, the pancreas produce insulin or produce it too little or niches do not process this insulin., it it called “condition of closed door” (W. Małecki, 1996, p. 1)

In the considerations we are tal king about first type of diabet. Symptoms of this ill are fast, occur in kid or young age. Diabetes choosing job must be sure that they have some limitations – because diabetes is an ill for all life.

If we are talking about complications there are mainly diseases of small blood vessels: in the eye and in the kidneys. There are a diseases of big vessels: atherosclerosis, diseases of heart's vessels, diseases of brain's vessels, diseases of lower limbs' vessels. The next complication is damage of nerves (diabetic neuropathy, unafraid of piercing, prickly, stinging

¹ Academy of Business in Dąbrowa Górnicza

pain in feet and shins, pain hypersensitivity, tingle, cramp of calf's muscles, in the end disorder of feeling on the feet – *socks symptom* and hands – *gloves symptom* and abnormal gait – *feeling of going on not own legs, tread by watt, fluff*) (see Z. Składowska 2000; J. Radziszowski, 2009)

Described changes have progressive and irreversible nature. Make that diabetes is cause of permanent loss of vision, renal failure, calf amputation, ischemic heart disease. Those complications negative impact on the quality of life, makes disability, work inability and premature death.

Every disabled person need different help's forms, using which he can achieve delineated by themselves target. Undoubtedly this kind of help is treatment realization (M. Motow and others, 2004)

Treatment diabetes which need insuline rest on giving selected portions of insuline , depends by level sugar in blood, controlled by meter minimum 5 times a day, a diet and being active in life. Improperly chosen, not eating meal in appropriate time or exercises with no appetizer can be a cause of hypoglycemia – small level of glucose in blood, until 50 mg/dl.

Treatment diabetes which need insuline rest on giving selected portions of insuline and being active in life.

Symptoms of hypoglycemia are dangerous for human's health and life. There are inter alia: catchment, cold sweats, tremor hands, trembling, pallor of skin, tachykardia, palpitations, „legs like wool”. Agitation, nervousness, confusion, anxiety, abnormal thinking, orientation, attention, amnesia, manic behavior, slurred speech, vision - double vision, headache, abdominal pain, nausea, and sometimes convulsions, leading to loss of consciousness. Severe hypoglycemia can cause hypoglycemic shock and death. Frequent hypoglycemia can lead to permanent neurological and psychiatric disorders. The most important is that when the first signs of hypoglycemia, immediately take appropriate action to increase blood glucose levels. It is therefore important that in the neighborhood with diabetes was at least one person, knowing how to help in time. If the patient is in fact able to swallow, give him a sweet liquid (coca-cola, pepsi-cola, lemonade, juice, etc.), sugar, or glucose tablets compressed and, ultimately, any sweets. When a patient is unconscious need upper airway, place in recovery position and call an ambulance. Emergency doctor to the patient intravenously administered 40% glucose. Diabetes treated with insulin should always have the equipment first aid kit at home, or school employee, glucagon (a hormone rising blood glucose levels), which requires a unconscious until an ambulance arrival. (V. Jorgens, M. Berger, A. Bartnik, 1989)

When it comes to diabetic diet, however, must also be appropriately selected depending on the age, weight and lifestyle with diabetes. It should contain in sufficient quantities all the necessary nutrients, ie carbohydrates, proteins, fats, minerals and vitamins. The aim is to supply the body with energy needed for life, maintaining a healthy weight and getting proper blood sugar levels (about 60-140 mg / dl), and hence, prevention of acute and chronic complications of diabetes and to improve general health . Every diabetic must learn to accurately calculate the carbohydrate content of heat exchangers (WW) and protein-fat exchangers (WBT) in food products in order to calculate the appropriate number of units of insulin for that meal. Products must also be selected depending on the organism's energy needs, making sure to maintain a healthy body weight and height, the proper physical development. (A. Hinburg, 2009, p 38)

The aim of diabetes treatment is called. 'Diabetes control', ie achieving the best value blood glucose levels through intensive self-control, which is frequent blood sugar checks, insulin administration, depending on the results of research, food intake and physical activity. Prevention of hyperglycemia and thus hypoglycemia, and consequently extend the life of the patient freeing it to symptoms of illness and discomfort in daily life and general well-being of the patient. Comprehensive treatment of diseases will ensure normal growth and

development, normal social life and career, to take desired work and normal family life and procreation. (K. Widawska, p. 15)

How show A. Woźniak- Krakowian long ill which is diabetes cause change in function all life fields, modification life's plans and targets (A. Woźniak-Krakowian, M Lamch, p. 307)

The disease associated with the public because of disability, amputation of limbs, blindness, kidney failure, heart attacks and strokes. To this day, persists among some people the idea that the diabetic has limited physical function and is not suitable for professional work. As is clear from studies of diabetes have trouble finding work, and those who work, often are afraid of losing, because of the prevailing myths about their absenteeism and lower productivity. 16% of patients with hides that have diabetes, do not want to be discriminated against and overlooked for promotions. This is a very wrong attitude, because in the event of hypoglycemia can lead to an accident, which will expose the company and the worker to serious consequences. Furthermore, hiding the fact morbidity from diabetes, can upset the balance thereof, impair the health and accelerate the development of complications.

Meanwhile, people with diabetes feel a strong need for professional activity, and for that they are more disciplined, efficient, productive at work than the rest of society. This disease is for them an incentive to greater productivity at work, despite the possibility of vocational training, employment and promotion are limited, they feel discrimination. Frequently this happens without a thorough analysis of the health status of diabetic and objective assessment of his professional life. It is disadvantageous for the same suffering of employees and establishments in which they are employed. (I. Klis, G. Woškowiak, W. Zaradniak, 1991, p. 37)

Diabetes have strong need to active work, and they are more disciplined, more effective and more efficient in the job than the rest of society. This ill is a stimulus for them. Depending on the educational and professional qualifications diabetics may be employed in virtually all occupations, with the exception of work in which the states of hypoglycemia may pose a danger to the patient or his environment. There are also positions that may adversely affect the course of the disease and the level of compensation. Such events are not indicated for diabetics.

When choosing a profession must take into account the general circumstances, ie occupation must be consistent with the physical and mental efficiency of the patient, the patient with diabetes should get full preparation for the profession of school so that raised his social situation, implementation of the profession can not prevent obtaining good results of treatment of diabetes ; continue the occupation should be possible also in a period when there are possibly late complications of diabetes and conditions associated with the work, ie: work should take place at fixed hours, changing only the day; load during work effort is moderate and evenly distributed in time distributed, the work can be interrupted at any time in order to acquire an additional meal, a danger to the patient or the workplace associated with hypoglycemia is minimal. (A. Czech, 1991, p. 3)

From the seeing point of disabled which makes diabetes, especially violation body's functions and their efficiency, which can affect in the psychic, society and job's work, we can define list of confined works (A. Woźniak- Krakowian, I Majta 2009, p. 133).

Contraindication to employment with diabetes are:

- work at height - because of the possibility of sudden loss of consciousness - a painter, bricklayer, plasterer, roofer, chimney sweep, fitter, an employee of the telephone lines and electricity, a circus artist, who practice on a rope and trapeze;
- work requiring special medical fitness, concentration, reflexes and mental clarity - crane operation, control panels, driving, operation of public transport vehicles (lorry

- driver, bus driver trains, trams motorman, helmsman, pilot, etc.), turner, freezer, crane operator, switchman, crossing guard, fireman, steelworker, etc.;
- work at night - disrupt the rhythm of biological changes in the body and regular life;
 - professions that require a very good vision, works fine (watchmaker, embroiderers, fitter precise, bacteriologist, etc.);
 - specialties related to the preparation and sale of food, which prevents the exercise in maintaining a healthy diet (cook, baker, confectioner);
 - professions that require extensive physical effort, in which the energy expenditure for men is higher than 1500 kcal / 8 hours., And for women 1,000 kcal / 8 hours. (eg, a miner, steel worker, lumberjack, kicker);
 - activities that require lifting and carrying heavy loads, causing a risk of multiple petechiae and hemorrhages in the retina of the eye;
 - professions that require driving variable lifestyle and nutrition, field trips (provider, geologist, photographer, artist, actor, politician, manager, etc.) which makes the diet, research and injecting insulin;
 - increased or reduced atmospheric pressure work environment - because of the possibility of loss of consciousness (diver, aviator, pilot);
 - activities related to ionizing radiation - due to the possibility of summarizing the changes in the eye lens, in lens opacification leading to cataracts;
 - magnetic field - can not work for people with hormonal disorders, and such disease is diabetes;
 - the use of machinery in motion, as well as with high voltage electricity - because of the possibility of hypoglycaemia (production staff);
 - in a hot microclimate above 27° C;
 - work subject to vibration, because the cause hormonal disturbances, may predispose to the formation of vascular lesions and peripheral nerves (cleaner castings, grinding, polar explorer, miner rounds, motor saws, etc.);
 - position in contact with arsenic and its compounds - in the tannery industry, the paint, the production of plant protection products;
 - in contact with carbon disulfide, because it accelerates the development of atherosclerosis and changes in the kidneys - in the production of synthetic fibers, viscose and synthetic rubber in the factory of matches and explosives;
 - work exposed to vinyl chloride, causes changes in vascular and nerve;
 - activities related to cadmium oxide, endocrine disrupting operation;
 - the position exposed to lead and organic compounds of lead, causing polyneuropathy.
 - work in isolation;
 - positions of skin impurities, such as lubricants, injuries, minor injuries and in contact with chemicals that cause allergies, due to difficult wound healing in diabetic patients.
- (I. Klis, G. Woškowiak, W. Zaradniak, 1991, p. 37-38)

Despite these contraindications diabetes can be and are employed on many of these positions, includes their only active counseling in groups led by occupational physicians. These patients are the most disciplined group of employees who comply with terms of research and medical recommendations. There is no strict legal restrictions to the exercise of certain professions by diabetes. Appropriate insulin therapy, with no inclination to frequent hypoglycemia, in individual cases allows you to perform all occupations. Modern methods of treating diabetes, early detection and thus prevention of complications, removes almost all restrictions to undertake specific work by people affected by diabetes.

Despite contraindications diabetes can be and they are employ in many jobs. Disableds are the most disciplined group of workers. There are no law's limitations to do specified job for diabetes. A lot of time treatment by insulin helps with doing a lot of jobs.

How shows D. Marzec independently of difficulties whose disabled need to overcome we can not say that our society accept disabled person, and we can not say that this disabled person is excluded from the societies' life. (Marzec, 2005, p. 307).

Diabetes have a lot of limitation to perform a lot of jobs. But, in the practice, diabetes can work almost where they want to do it, facilely with their hobbies and qualifications. They should work their when their would like to, to be happy and have money to live and to treatment. Only taking new job diabetes should check if he has possibility to check sugar level, to eat and make an injection. Is important to have somebody in the job who help when the sugar is not completed.

Bibliography:

- Czech, A. Praca zawodowa a cukrzyca. „Diabetyk” 1991 Nr 6 (16).
- Hinburg, A. Licz się z posiłkami, „Gluko.mag” Magazyn dla diabetyków. 2009 Nr 4.
- Jorgens, V.; Berger, M.; Bartnik, A. Książka o cukrzycy dla ludzi z cukrzycą leczonych insuliną. Katowice 1989.
- Klis, I.; Woškowiak, G.; Zaradniak, W. Praca zawodowa chorych na cukrzycę. „Diabetyk” 1991 Nr 1 (11).
- Małecki, W. Cukrzyca typu... „Gazeta o Cukrzycy. Pismo Dla Ludzi Zainteresowanych Problemem Cukrzycy” 1996 Nr 8.
- Marzec, D. Człowiek niepełnosprawny we współczesnym społeczeństwie – akceptacja czy wykluczenie. (In:) Polska na drodze do społeczeństwa informacyjnego. Między rozwojem a wykluczeniem w zjednoczonej Europie. A. Marzec, I. Wagner (Eds.), Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Częstochowa 2005.
- Motow, M. Kubacki i inni, Zasady organizacji instytucjonalnej pracy z osobami niepełnosprawnymi w Polsce. „Zeszyty Metodyczno Naukowe AWF Katowice” 2004 Nr 16.
- Perek, K. Życie z cukrzycą. „Gazeta o Cukrzycy. Pismo Dla Ludzi Zainteresowanych Problemem Cukrzycy” 2001 Nr 21.
- Światowy Dzień Walki z Cukrzycą. Informator Oddziału Wojewódzkiego Polskiego Stowarzyszenia Diabetyków w Katowicach, ulotka informacyjna.
- Widawska, K. Nauczyć się żyć z cukrzycą. „Nasze Sprawy”, Biuletyn Informacyjny Okręgowej Izby Pielęgniarek i Położnych w Katowicach 2010 Nr 11.
- Wieczorek, G. Doradztwo zawodowe dla osób z niepełnosprawnością. (In:) Antropotechnika-Kulturotechnika-Socjotechnika w pedagogice specjalnej. A. Stankowski (Eds.), Tom I. Wydawnictwo Verbum – wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu w Rużomberku. Rużomberok 2010.
- Wieczorek, G. Edukacja oraz rehabilitacja osób niepełnosprawnych. (In:) Osoby z niepełnosprawnością w systemie pomocy społecznej. M. Mirowska (Eds.), Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Częstochowa 2009.
- Wieczorek, G. Poradnictwo zawodowe dla osób niepełnosprawnych jako element postulatywnego modelu ich współdziałania. (In:) O trudnej sztuce bycia razem, czyli różne oblicza integracji. A. Stankowski, M. Balukiewicz (Eds.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków 2006.
- Wieczorek, G. Social and Vocational Rehabilitation of Disabled Persons in Poland. (In:) Between Theory and practice – a modern view on the social work. D. Marzec, B., Kraus, A. Žilová (Eds.), Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Częstochowa 2009.
- Wieczorek, G. Sytuacja niepełnosprawnych na rynku pracy. (In:) Praca socjalna narzędziem integracji społeczności lokalnej. M. Mirowska (Eds.), Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Częstochowa 2008.

Wieczorek, G. Work as element of rehabilitation disabled persons. (In:) Tradície a inovácie vo výchove a vzdelávaní modernej generácie učiteľov VII. Zborník z II. medzinárodnej vedeckej konferencie. Red. Ivana Rochovská, Beáta Akimjaková. VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku. Ružomberok 2011.

Wilsz, J. Poradnictwo zawodowe w kontekście potrzeb sterowniczych klienta. (In:) Poradnictwo zawodowe w teorii i praktyce. R. Parzęcki (Ed.), Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej. Gdańsk 2010.

Woźniak-Krakowian, A.; Lamch, M. Poczucie jakości życia osób z chorobą nowotworową-zmiany w relacjach interpersonalnych. (In:) Psychologiczne konteksty jakości życia społecznego, (Ed.) R. Derbis, Wyd. AJD, Częstochowa 2010.

Woźniak-Krakowian, A.; Majta, I. Niepełnosprawni, starzy, grubi, brzydki – psychologiczne i socjologiczne aspekty atrakcyjności (In:) Osoby z niepełnosprawnością w systemie pomocy społecznej (Ed.) Mirowska M Wyd. AJD, Częstochowa 2009.

Contact:

Dr Gertruda Wieczorek

Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej

Katedra Pedagogiki

Ul. Cieplaka 1

41-300 Dąbrowa Górnicza

Tel. +48 508 085 290

e-mail: gerdawieczorek@op.pl

Teoretické vedomosti verzus prax v sociálnej práci, alebo pohľad očakávaní zo strany klientov na sociálneho pracovníka.

Daniela Baková¹

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na posúdenie požiadaviek zo strany klientov na sociálneho pracovníka v oblasti sociálnej práce. Taktiež sa zameriavame aj na výučbu na VŠ pričom apelujeme na zavedenie nepovinného predmetu na fakultách a na jeho význam v oblasti sociálnej práce. Nástroj, ktorý dennodenne v praxi sociálny pracovník používa je reč. Komunikácia s klientom odzrkadľuje celý priebeh spoločného napredovania k cieľu. Aký pocit majú klienti v praxi zo sociálneho pracovníka? Je budúci sociálny pracovník pripravený riešiť konkrétne životné problémy ľudí? Čo chýba vo výučbe, aby sme dosiahli zlepšenie doterajšieho systému?

Kľúčové slová: Komunikácia. Klient. Sociálny pracovník. Správanie. Študent. Výučba.

Abstract

Paper focuses on assessing the requirements of the clients of social workers in the field of social work. It also aims to teach at universities and urge the introduction of an optional subject in the faculties and its importance in the field of social work. Tool that every day in practice, a social worker used a speech. Communication with clients reflects the whole course of progress towards a common goal. What a feeling to clients in the practice of social worker? It is a future social worker, prepared to address specific environmental problems of people? What is lacking in education, to achieve improvement of the existing system?

Keywords: Communication. Client. Social worker. Behavior. Student. Teaching.

*„Ludia zabudnú, čo si povedal,
ľudia zabudnú, čo si urobil,
ale nikdy nezabudnú,
ako sa s tebou cítili.“*

Matka Tereza

1 Úvod

Keď som začala písať tento príspevok, prvé čo ma zaujalo podľa tém konferencie, tak to bola sekcia, ktorá sa pýta, že *„čo teória neponúka praxi, alebo deficit vo vzťahu od teórie k praxi, možné rezervy a optimálna cesta k ich naplneniu.“* Zameranie témy je naozaj pekné, široké a keďže sa sociálna práca prioritne zaoberá človekom, tak práve preto sa zameriavam na pohľad vzťah klienta k sociálnemu pracovníkovi. Zaujímalo ma, aký nástroj v komunikácii používa sociálny pracovník, ako sa správa, akú spätnú väzbu to vyvoláva u klienta, aký má z toho klient pocit. Práve pohľad z druhej strany bol tým, na čo som sa chcela v tomto príspevku zamerať.

Človek, ktorý potrebuje niečo zariadiť či vybaviť, tak na to potrebuje komunikovať s niekým druhým, alebo s viacerými ľuďmi. V sociálnej oblasti sa obracia klient na sociálneho pracovníka, alebo na pomáhajúceho pracovníka. A práve komunikácia je tou, ktorú možno v tomto vzťahu označiť ako za dvojsmernú uličku. Komunikácia – čo a ako hovoríme – je vlastne už dnes najdôležitejší faktor úspechu či pádu. Ľudia sa samozrejme nemusia s týmito schopnosťami narodiť. Každý, kto po nich túži, ich však môže počas života postupne nadobudnúť a zlepšovať sa v nich. Stačí iba pevná vôľa alebo rozhodnosť. Ak si zlepšíme schopnosť komunikovať, dokážeme efektívnejšie prezentovať svoje názory nadriadenému, spolupracovníkom, priateľom či rodine. Veľká časť každodennej komunikácie

¹ PhDr. Daniela Baková, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra sociálnej práce a sociálnych vied, Kraskova 1, 949 74 Nitra, daniela.bakova@ukf.sk

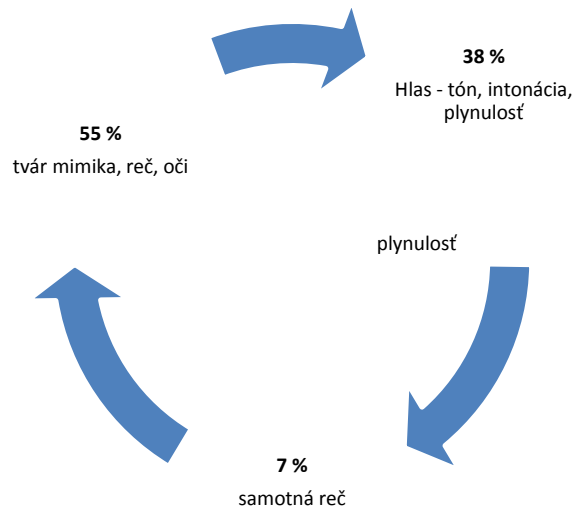
môže vyvolávať nedorozumenia a nepochopenie do ktorých sa dostáva každý človek. Komunikáciu teda v poradenskom vzťahu nemožno považovať iba za jednosmernú uličku. Netýka sa iba toho, kto správu odosiela, ale aj toho, kto správu na druhej strane poskytuje. Ak má byť efektívna, musí byť dvojsmernou cestou, na ktorej neustále prebieha spätná väzba medzi oboma stranami. Odosielateľ správy ba sa mal usilovať o získanie spätnej väzby od prijímateľa správy. Neustále musí mať istotu, že prijímateľ pochopil, čo mu poslal a či náhodou nedošlo ku komunikačnému bloku. Jedine pomocou otázok, sledovaním toho, čo sa sledovať dá, korekcií prípadných nedorozumení a ubezpečením sa, že ich druhá strana pochopila sa človek vyhne zbytočnému nedorozumeniu. Človek – sociálny pracovník by sa mal usilovať o potvrdenie správy prijímateľom - klientom, aby bolo možné naozaj efektívne dosiahnuť želaný cieľ. Novosad hovorí, že samotné sociálne poradenstvo je založené na komunikácii, a práve jeho kvalita ovplyvňuje celý efekt poradenského procesu už od samotného začiatku. (Novosad, 2000)

Medzi najznámejších autorov v oblasti komunikácie a prednášania na verejnosti patrí Dale Carnegie. Výroky tohto autora sú nielenže pôsobivé, ale aj veľmi poučné. Jeden z nich v ktorom hovorí: „Existujú štyri, len štyri spôsoby, ako sa kontaktujeme so svetom. Na základe týchto štyroch spôsobov nás hodnotia a zaraďujú: čo robíme, ako vyzeráme, čo hovoríme a ako to hovoríme.“ (Carnegie, 2010:8) zanecháva v sebe hlbokú pointu, ktorej veľké opodstatnenie nachádzame i v sociálnej práci.

Základnou metódou sociálnej práce s klientmi je poradenský rozhovor. Rozhovor je dorozumievacím a prerozdeľovacím prostriedkom pocitov, názorov, skúseností alebo nádejí. Ide o to, aby sa komunikujúci ľudia pochopili, prijali, podporili alebo si navzájom poskytlí spätnú väzbu. Komunikácia sa odohráva v rovine slov, ale zároveň prebieha na neverbálnej úrovni. Prejav klienta vníma pracovník vždy ako celok. Umenie viesť poradenský rozhovor je neodkladnou schopnosťou pomáhajúceho pracovníka, ktorý zahŕňa sebaopoznanie, vyspelé komunikačné schopnosti, asertivitu, aktívne počúvanie a rozvinutú schopnosť vcítenia sa do druhej osoby (empatiu). (Quisová, 2009) Tento výrok nás vedie i k otázke, či sú budúci sociálni pracovníci - študenti pripravení dostatočne pre prax? Často krát pravdivú odpoveď najčastejšie poskytujú až samotní klienti čiže verejnosť.

Možno najhorším rečníkom – pomáhajúcim pracovníkom je ten, ktorý hovorí nezrozumiteľne. Každý z nás zažil človeka, ktorý si mrmlal popod nos, hovoril príliš rýchlo alebo pomaly, prípadne mal zle zrozumiteľný prízvuk. Ak človek neartikuluje jasne, veľká časť správy klientovi ujde. Je potom takýto pracovník presvedčivý? Vo výskumoch o ľudskom strachu sa na prvých priečkach umiestňuje prejav pred publikom. Pravdepodobne za základ dobrého a kvalitného prejavu na verejnosti možno pokladať dobrú prípravu. „Rečníci, ktorí hovoria o tom, čo ich naučil život, nikdy nestratia pozornosť poslucháčov.“ (Carnegie, 2010:56)

Určité prvky správania prejavujeme nevedomky a ich vplyv na dojem u druhých, ktorý vytvárame, môže byť obrovský. Výskumy osobnej komunikácie, ktoré podrobne uskutočnili sociálni lingvisti, ukázali, že len sedem percent správy, ktorú odovzdáva jedna osoba druhej, sa vyjadruje slovami. Asi tridsaťosem percent významov sa prenáša hlasovými znakmi – tónom hlasu, pauzami, dôrazom atď. – a prekvapujúcich päťdesiatpäť percent z celej správy sa odovzdáva pomocou vizuálnych signálov, ktoré označujeme ako „reč tela“. Často si ani nevedomujeme, nakoľko reč tela ovplyvňuje to, ako nás vnímajú iní. (Carnegie, 2010:13-14) Jankovský (2003) zdôraznil to, že z hľadiska výkonu pomáhajúcich profesií má mimoriadny význam tzv. (nonverbálna) komunikácia. V sociálnej psychológii sa traduje, že to čo odovzdávame v metakomunikácii vyjadruje komunikačný diagram v %:

Carnegie (2000) ďalej uvádza, že držanie tela je tiež z jednou zo stránok, ktoré ovplyvňujú celú komunikáciu. Účastníci výskumov uvádzali, že ľudia s výborným držaním tela sú obľúbenejší, ambicióznejší, sebaistejší, priateľskejší a inteligentnejší ako ľudia s uvoľnenejším postojom. Lepšie držanie tela nám spočiatku môže pripadať neprirodzené a prehnané. Pracujme na vzpriamenom postoji, vyrovnaných pleciach a celkovej stabilite. Zo všetkých výrazov tváre má najväčší účinok úsmev. Úsmev skutočne dokáže pomôcť druhému prijať náš pohľad na vec. Keď sa usmejeme, ten druhý sa takmer vždy usmeje tiež. Nejde iba o zrkadlový efekt, ale o prejav náhlejšej potreby srdečnosti a dobrého pocitu, ktorý vyvoláva náš úsmev. Hájek považuje za súčasť procesu, ktorý vedie „k rozpoznaní určitých princípov v ľudskom prežívaní a vedie k náhľadu do životných situácií, k lepšiemu zvládaniu života a kultivácii osobnej múdrosti“ (Hájek, 2006:23) Netreba zabudnúť ani na to, že vždy sa môžu u človeka objaviť aj bariéry, ktoré môžu byť psychologické a nie fyzické. Akými sú napr. emocionálne problémy, postoje či akési domnienky. „Je dobré mať „školiteľa“, ktorý nám pomôže definovať naše komunikačné problémy a prekonať ich.“ „Majte na pamäti, že keď komunikujete s ľuďmi, nehovoríte s bytosťami s logikou, ale s emóciami.“ (Carnegie, 2010:21, 46)

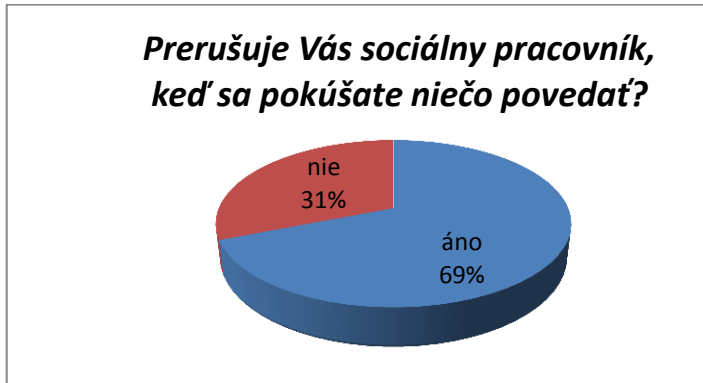
2 Aký pocit majú klienti v praxi zo sociálneho pracovníka?

Klientom, ktorí navštevujú sociálneho pracovníka v šiestich zariadeniach sociálnych služieb v západoslovenskom regióne sme formou dotazníkového šetrenia položili 5 nasledujúcich otázok. Na otázky mali odpovedať iba áno alebo nie. Počet oslovených klientov bolo 180, ale celkom iba 150 dotazníkov bolo možné vyhodnotiť, nakoľko ostatné dotazníky neboli úplne vyplnené. Vieme, že je to veľmi malá skupina ľudí, ktorá by mohla odzrkadľovať pravdivú skutočnosť situácie, ale myslíme si, že aj táto malá vzorka ľudí vypovedá a danej situácii dosť veľa. Prieskum sa uskutočnil v období dvoch mesiacov od júna 2011 do júla 2011 v Slovenskej republike. Veková štruktúra opýtaných bola od 30 – 59 rokov. Údaje sú spracované percentuálne do grafického zobrazenia. Cieľom nášho prieskumu bolo prispieť k rozšíreniu poznatkov o tom, ako sa na sociálnych pracovníkov pozerajú samotní klienti a aký pocit majú klienti v praxi zo sociálneho pracovníka. Prieskum má podobu kvantitatívneho šetrenia. Technikou prieskumu bol dotazník vlastnej konštrukcie, ktorý obsahoval 5 hlavných otázok. Položená otázka je uvedená v každom grafe samostatne.

Výsledky dotazníkového šetrenia

Celkovo z prieskumu vyplývajú zaujímavé výsledky, ktoré nás upozorňujú na fakt, že pravdepodobne väčšina opýtaných respondentov vníma sociálneho pracovníka ako človeka,

ktorý je komunikatívny a dost' sa pýta klienta na jeho problém. Lenže tým, že výsledky ukazujú na to, že je klient dost' v rozhovore prerušovaný, môžu spôsobovať i to, že sa klient bude strácať v záplave otázok a nevypovie nám dost' o svojom probléme, ktorý má, alebo sa len snaží stručne odpovedať na všetky položené otázky, ktoré mu sociálny pracovník kladie a vytráca sa tu tak pocit dôvery. Taktiež, ak sociálny pracovník vedie dlhý monológ, pýtame sa, nemalo by to byť opačne? Odpovede z uskutočneného prieskumu sú znázornené v Grafe č. 1 a v Grafe č. 4.

Graf 1: Prerušovanie sociálnym pracovníkom počas rozhovoru?

Graf 2: Sústredenosť sociálneho pracovníka počas diskusie s klientom.

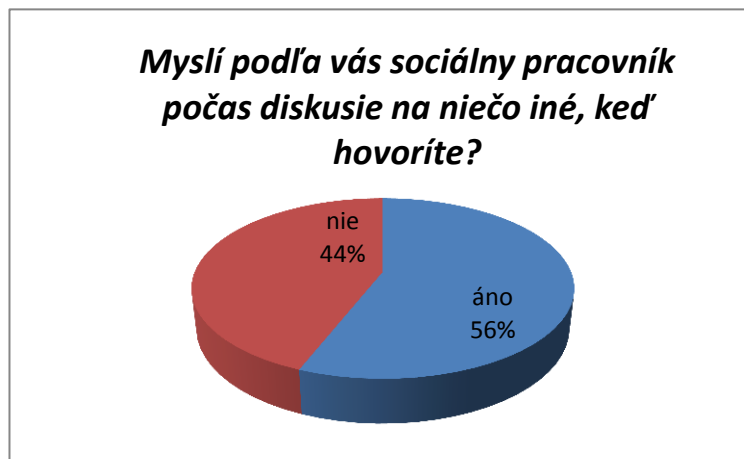

Graf 3: Reč tela sociálneho pracovníka.

Graf č. 2, 3 a 5 – vypovedá aj o tom, čo pociťuje klient pri spoločnom rozhovore. Sociálny pracovník je dosť zaťažovaný aj administratívnymi úkonmi, ale aj tak je pri grafe č. 2 – až 49% alarmujúcim faktom, ktorý by sa mal eliminovať.

Graf 4: Kto v diskusii hovorí dlhšie...

Graf 5: Starosti u sociálneho pracovníka.

Výsledky získané v prieskume vypovedajú o tom, ako hodnotia klienti prácu sociálneho pracovníka a tiež aj o požiadavkách kladených na jeho osobnosť. Z výsledkov prieskumného šetrenia možno vyvodiť, že otázky sú v súčasnej dobe aktuálne a mali by zaujímať aj odbornú verejnosť. Z výpovedí respondentov je vidieť, že ich názor na riešenie problematiky nie je rovnaký.

V legislatívnej úprave vzdelávania by bolo vhodné zaradiť do oblasti edukácie na školy sociálnej práce nepovinný predmet – komunikácia, alebo public relations. Veď vlastne komunikácia je tým hlavným ťažiskovým nástrojom v práci sociálneho či pomáhajúceho pracovníka. Komunikačné a vlastne nielen komunikačné – kompetencie pracovníkov významným spôsobom ovplyvňujú rozvoj celého poradenského procesu. To čo chýba na školách sociálnej práce vo výučbe je predmet, ktorý by sa zameriaval na riešenie samotných príkladov objavujúcich sa v praxi. V súčasnosti je aktívnych veľa komunikačných kurzov, lenže takýto kurz by mal byť zaradený v učebnom programe a byť jeho súčasťou, ktorý by vybavil budúceho sociálneho pracovníka do praxe. Samotný vzťah medzi sociálnym

pracovníkom a klientom predurčuje vývoj riešenia samotného problému. Nie všetko ostane v pamäti oboch strán, len to čo sa prefiltruje a to je tým trvalým.

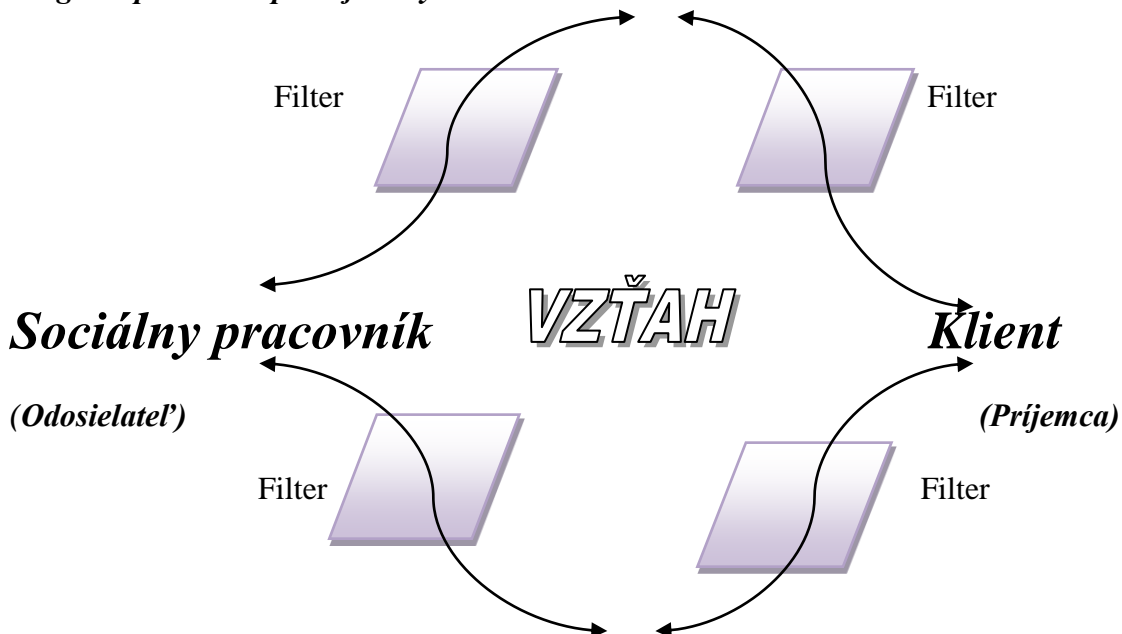
3 Je budúci sociálny pracovník pripravený riešiť konkrétne životné problémy ľudí?

Táto otázka zostáva nezodpovedaná, alebo ostáva na zodpovedaní čitateľa či samotnej odbornej verejnosti, aby si urobila o tom mienku. Najlepším hodnotiacim článkom v tomto vzťahu je predsa klient sám. V dotazníkovom šetrení by sme sa mohli v rozšírenom prieskume do budúcnosti zamerať aj na chyby, ktoré sa objavujú v poradenskej praxi. Tieto chyby v poradenskej praxi, zhrnul Novosada (2000), ktoré bránia v naviazaní dobrého kontaktu medzi pracovníkom a klientom:

- *dogmatizmus a dirigovanie, bleskové diagnózy, nachytávanie, zobšeobecňovanie, bagatelizovanie, zveličovanie zásluh, moralizovanie a kategorické hodnotenie, monologizácia, prísna racionalizácia, projekcia a identifikácia, abstrakcia, chodenie okolo horúcej kaše, odvedenie pozornosti/rozhovoru inde*

Odosielateľ – sociálny pracovník posiela správu príjemcovi a príjemca - klient reaguje. O chvíľu sa príjemca mení na odosielateľa a odosielateľ na príjemcu. Vlastne pri každej komunikácii, či už s priateľmi a rodinou, počas spoločenských a komunitných činností, alebo v práci, sa neustále striedame v úlohe odosielateľa a príjemcu, a naopak. Ak si však neuvedomíme, že vždy hráme túto dvojité úlohu, môžu sa naše správy zmeniť na jednostranné útoky a neprebehne nijaká reálna komunikácia. Vyššie spomínané chyby sa budú dokola opakovať. Výsledkom tejto činnosti by mala byť spätná väzba. Budá (1994:63) zdôrazňuje, že aj „empatia - vzhľadom na svoju psychologickú podstatu - je zjemnenou a aplikovanou schopnosťou pochopiť a uvedomiť si neverbálnu komunikáciu a metakomunikáciu.“

Diagram priebehu spätnej väzby

„Ľuďom sa pri stretnutí pozerajme priamo do očí a umožnime im pocítiť našu osobnosť. Trocha sa na nich usmejme a povedzme zopár milých slov, aby sa s nami radi stretli aj nabudúce.“ (Carnegie, 2010:28) V príspevku sa síce zameriavame na verejnú mienku, lenže dôležité je aj to, čo ďalej popisuje Svoboda. Verejná mienka odráža súčasné názory, postoje i nálady verejnosti. Nemožno ju považovať za presné rozumové poznanie, lebo vždy obsahuje prvky subjektívnosti, približnosti a dojmovosti. Verejná mienka sa vytvára len k významným podnetom (javom, názorom, osobnostiam či udalostiam) a je daná spoločenským záujmom, znalosťou a tradíciami. Na to aby verejnosť začala veriť vyjadreniam firmy, musí prejsť tzv. sociálnopsychologickým modelom pôsobenia PR. (Svoboda, 2006:18) Schému sociálnopsychologického modelu PR prinášame i my, pretože táto schéma úplne odzrkadľuje vzťah sociálneho pracovníka s klientom. Tento model sa často používa v public relations, lenže jeho význam možno uplatniť nielen v PR ale aj v iných oblastiach. Public relations by nemalo nachádzať miesto iba v PR, veď honba za ziskom likviduje spoločnosť, medziľudské vzťahy aj dušu jednotlivca. „Public relations predstavuje plánovitú a systematickú činnosť, ktorej cieľom je vytvárať a upevňovať dôveru, porozumenie a dobré vzťahy organizácie s kľúčovými, dôležitými skupinami verejnosti.“ (Foret, 2006:277 – 278) Čoraz častejšie sa stretávame v bežnom živote s potrebou robiť medziľudské vzťahy čistými a lepšími. Nikde na fakultách sociálnej práce sa neučí to, ako sa správne správať ku klientom, alebo ako efektívne komunikovať s inými ľuďmi – s klientmi. Túžba, aby bol svet lepší je v každom z nás, ale aktívne ho meniť je iba v niektorých. Prečo teda nezaviesť do škôl predmet public relations, ktorý by sa prioritne špecifikoval na oblasť komunikácie?

Organizácia		Verejnosť
↑	4. DÔVERA <i>(prispôsobenie sa)</i>	↑
↑	3. POROZUMENIE <i>(pre potreby podniku, pre potreby verejnosti)</i>	↑
↑	2. POCHOPENIE SITUÁCIE <i>(poznanie – názor, skúsenosť – súvislosti)</i>	↑
↑	1. HĽADANIE MOŽNOSTÍ PRE KOMUNIKÁCIU <i>(úcta – záujem – kritika, publicita – informácie – komunikácia)</i>	↑
Sociálnopsychologický model pôsobenia PR		

Verejnosť tvoria najmä zákazníci, investori, záujmové skupiny, nátlakové skupiny, orgány štátnej správy a samosprávy. (Pospíšil, 2002) Takýmito zákazníkmi môžeme označiť aj samotných klientov, ktorí prichádzajú za sociálnym pracovníkom a žiadajú o pomoc. Možno aj keď nie priamo, ale sú odkázaní na nich a práve oni sú rozhodujúcim činiteľom v tom, kam ich ďalej posunú, nasmerujú. „Sociálny pracovník potrebuje k práci s klientom vyspelé komunikačné schopnosti, tzn. schopnosť čítať neverbálne signály, mať viac než priemernú slovnú zásobu a vyjadrovacie schopnosti, vedieť aktívne počúvať, byť asertívny, ovládať umenie rozhovoru, byť empatický a ďalej mať prežitie techniky sociálnej práce a špeciálnej pedagogiky, napr. anamnestické metódy, metódy analýzy výsledkov činnosti, prístup zameraný na úlohy alebo socioterapiu.“ (Quisová, 2009:42) Osobnostný rozvoj sociálneho pracovníka zahŕňa sebaopoznanie, podrobné zmapovanie svojej osobnosti, svojich predností, rezerv i nedostatkov, ďalej rastúce sebauvedomenie, sledovanie vlastnej úspešnosti a rozvoja, poskytovanie a prijímanie podpory prostredníctvom komunikácie, učenia sa od druhých. Najefektívnejším spôsobom, ako pracovať na svojom sebaopoznaní a sebauvedomení, sú sebakúsenostné výcviky. Kopřiva hovorí, že „zmyslom týchto výcvikov je si „uvedomiť svoje citlivé miesta, dostať sa do kontaktu s najdôležitejšími vlastnými emočnými traumami

a nájsť pre ne pomenovanie – aby sa zmenšila možnosť, že si pracovník bude svoje vnútorné problémy odreagovávať na klientoch, a ďalej aby sa pracovník naučil v celej svojej ďalšej profesionálnej dráhe sám seba reflektovať.“ (Kopřiva, 2006:132)

4 Čo chýba vo výučbe, aby sme dosiahli zlepšenie doterajšieho systému?

Ak sa pozrieme na obe roviny (teoretickú a praktickú) v tom ako ju popisuje Novosad (2000), tak stojí za to zamyslieť sa nad tým, kde sú ešte medzery v sociálnej oblasti.

„Teoretická odborná výučba pracovníka zahŕňa všeobecné znalosti zo psychológie a zvlášť znalosť dôležitých teórií osobnosti a stratégie hlavných poradenských škôl, ktoré z týchto teórií osobnosti vychádzajú.

Praktická odborná výučba pracovníka učí, ako poradenský proces od začiatku až do konca riadiť a ktoré odborné techniky možno v rôznych situáciách používať. Aby si kvalifikovaný pracovník počínal odborne a dosahoval úspech vo svojej práci, musí mať solídne teoretické vzdelanie a vedieť, ako svoje teoretické poznatky uplatňovať v praxi. Odbornosť v pomáhajúcej profesii súvisí s vierou klienta, že pracovník pozná odpoveď na radu otázok, ktoré klienta trápia, a majú tak informácie, ako dané problémy zvládať. Vedľa sústavného sebavzdelávania by mal pracovník absolvovať ďalšie ciele profesijné kurzy a špecificky zamerané výcviky, napríklad na komunitnú prácu, rozvoj verbálnych i neverbálnych techník v interpersonálnej komunikácii, zlepšenie sociálnej percepcie, psychoterapeutický výcvik, relaxačné techniky a pod.“ (Novosad In Quisová, 2009:7)

5 Záver

Oblasť sociálnej práce je nevyčerpatelná a ešte stále je čo zlepšovať. To, čo teória neponúka praxi, alebo deficity vo vzťahu od teórie k praxi, možné rezervy a optimálnu cestu k ich naplneniu, sme sa snažili zhrnúť do tohto príspevku. Každý sa raz dostaneme do kontaktu so sociálnym pracovníkom, možno natrafíme na dobrého a možno na podráždeného, no najlepšie by bolo natrafiť na tak vzdelaného, ktorý bude pamätať na to, čo sa naučil a ako by to mal vo svojej praxi aj zúžitkovať. Nie je nič lepšie, ako keď natrafíte na človeka, ktorý svoje povolanie vykonáva s láskou a odhodlaním.

Použitá literatúra:

- BUDÁ, B. *Empatia psychológia vcítenia a vžitia sa do druhého*. Nové Zámky : Psychoprof, 1994.
- CARNEGIE, D. *Komunikácia ako cesta k úspechu*. Bratislava: Príroda, 2010.
- FORET, M. *Marketingová komunikace*. Brno: Computer Press, 2006.
- HÁJEK, K. *Práce s emocemi pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2006.
- JANKOVSKÝ, J. *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003.
- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 2006.
- NOVOSAD, L. *Základy speciálního poradenství*. Praha: Portál, 2000.
- POSPÍŠIL, P. *Efektivní Public Relations*. Praha: Computer Press, 2002.
- QUISOVÁ, S. *Sociální komunikace v pomáhajících profesích*. Opava: Slezská univerzita, FVP, ÚPAPV. 2009.
- SVOBODA, V. *Public relations moderne a účinné*. Praha: Grada, 2006.
- ŠKVARENINOVÁ, O. *Úvodný citát Matky Terezy*. [Online]. [cit. 2011-08-07] Dostupné na internete: <http://www.olgaskvareninova.sk/kontakt.html>.

Kontakt:

PhDr. Daniela Baková,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva,
Katedra sociálnej práce a sociálnych vied,
Kraskova 1,
949 74 Nitra
daniela.bakova@ukf.sk

Štandardy kvality sociálnych služieb a ich aplikácia v praxi

Emília Janigová¹

Abstrakt

Autorka podáva teoretickú a legislatívnu analýzu štandardov kvality sociálnych služieb v ČR a SR. Na základe vybraných výsledkov výskumu formuluje návrhy a odporúčania pre teóriu a prax sociálnej práce s aspektom na uspokojovanie potrieb klientov.

Kľúčové slová: štandardy kvality, sociálne služby, rozvoj sociálnych pracovníkov

Abstract

The author makes the theoretical and legislative analysis of Quality Standards of Social Services in the Czech Republic and Slovak Republic, It is based on results of research and it will formulate recommendations and proposals for the theory and practice of Social with aspect to meet the needs of clients.

Key words: Quality Standards, Social Services, Development of Social Workers

1 Úvod

V akademickom roku 2010/2011 sme si pripomenuli 20. výročie otvorenia vysokoškolského študijného programu „sociálna práca“ v Československu. Takéto výročie bolo výzvou na zhodnotenie tohto obdobia, čo sa objavilo v príspevkoch viacerých autorov na medzinárodných konferenciách v Česku a Slovensku².

Vývoj spoločenskej a politickej situácie v Európe i vo svete potvrdzuje skutočnosť, že sociálna práca vzhľadom na situáciu, v ktorej sa dnešný človek i celé ľudstvo nachádzajú, nadobúda významné postavenie v hierarchii vied o človeku. Sociológ Zygmunt Bauman charakterizoval udalosti začiatkom augusta 2011 v Londýne takto: „toto nie sú hladové nepokoje, kde ľudia žiadajú o chlieb. Toto sú nepokoje defektných a diskvalifikovaných spotrebiteľov“.

Je teda zákonité, že uvedené skutočnosti vyvolávajú potrebu riešenia nových tém v oblasti teórie a praxe sociálnej práce. Pozitívne hodnotíme výber tematických okruhov tejto konferencie. V okruhu „Význam teórie pro prax sociální práci – reflektování praxe v teorii sociální práce“ by sme chceli ponúknuť na diskusiu niekoľko pohľadov k problematike štandardov kvality sociálnych služieb.

2 Manažérske chápanie kvality sociálnych služieb

Proces tvorby štandardov kvality prešiel dlhým vývojom, ktorý bol naštartovaný ešte v roku 1999, a jeho vyvrcholením bolo prijatie zákonov o sociálnych službách. V Čechách národní štandardy kvality sociálnych služieb, ktoré vydalo MPSV ČR v roku 2002 boli po drobných úpravách obsahom vyhlášky MPSV ČR č. 505/2006 Sb., prevádzacieho predpisu k zákonu č. 108/2006 Sb., o sociálnych službách v platnom znení. Štandardy kvality sociálnych služieb sa členia na: procedurálne 1 – 8, personálne 9 – 10, prevádzkové 11 – 15. MPSVR ČR vypracovalo v roku 2002 dokument Štandardy kvality sociálnych služieb ako pomocný materiál pre poskytovateľov sociálnych služieb a už od 1.1.2007 sa stali štandardy kvality

¹ INŠTITÚT A. RADLINSKÉHO PRI PF KU V RUŽOMBERKU SO SÍDLOM V DOLNOM KUBÍNE

² TOMEŠ, I.: Sociální práce dnes a zítra. In Politika a paradigma sociální práce. Co jsme zdělili a co s tím uděláme? Sborník z konference. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2011. s. 7-16. ISBN978-80-7318-994-5.

sociálnych služieb v ČR záväzným právnym predpisom, kde sa definuje úroveň kvality, ktoré musia poskytované sociálne služby dosahovať.

Na Slovensku chýba komplexný systém štandardov kvality poskytovania sociálnych služieb podľa podkladov požiadaviek zákona č. 448/2008 Z. z., teda podrobne vypracované národné štandardy kvality, ako nevyhnutné minimum. V prílohe č. 2 k zákonu o sociálnych službách sú uvedené len ako podmienky poskytovania sociálnych služieb, sú všeobecné a málo sa dotýkajú priamej práce s prijímateľom sociálnej služby.

Po nadobudnutí platnosti zákona o sociálnych službách v roku 2009 na Slovensku a v roku 2007 v Čechách diskusia ohľadom štandardov kvality sa posunula do aplikačnej roviny. Otvoril ju manažment zariadení sociálnych služieb, ktorého úlohou bolo zaviesť štandardy kvality sociálnych služieb. Medzi najviac diskutované otázky patrili:

- Zabezpečí nám plnenie ISO noriem plnenie požiadaviek podmienok kvality, ktoré sú uvedené v zákone o sociálnych službách?
- Zabezpečí plnenie podmienok kvality ktoré sú uvedené v Prílohe č.2 zákona o sociálnych službách č.448/2008 Z.z. splnenie všetkých kvalitatívnych požiadaviek, ktoré sú kladené zákonom na prevádzkovateľa sociálnych služieb?

Na obe otázky by sme mohli jednoducho odpovedať nie - nie a uzavrieť tak celú diskusiu. Ide však hlavne o aplikačnú prax, ktorá nutne integruje obe platformy kvality do jedného celku. Jednoduché „nie“ nám teda nič nevyrieši, na problém sa treba pozrieť hlbšie. V tomto príspevku v teoretickej rovine skúmanej problematiky na hranici vedných disciplín sociálna práca a manažment (Buzala, 2011).

V odbornej literatúre zo sociálnej práce ako i v legislatíve na Slovensku i v Čechách sa stretávame s viacerými vymedzeniami sociálnych služieb. Vo vzťahu k téme tohto príspevku považujeme za dôležité poukázať na určité špecifické vlastnosti služieb oproti tovarom:

- **Nehmatateľnosť.** Pri príprave špecifikácie to spôsobuje zložitosti s určením požiadaviek na službu a pri vyhodnotení služby zasa zložitosti s meraním kvality služby.
- **Súbežnosť produkcie a spotreby.** Služba nemôže byť skladovaná, nemôže byť ani vopred odskúšaná, čo spôsobuje zvýšenú mieru vnímaného rizika pred zakúpením (využitím) služby. Klient môže vnímať sociálnu službu predovšetkým z pohľadu sprostredkovaných materiálových vnemov, ktoré nedávajú dostatočný obraz o skutočnom procese poskytovania služby.
- **Heterogénnosť.** Klienti majú veľmi individuálne požiadavky, ktoré vyplývajú z posúdenia ich životnej situácie.. Sociálne služby by mali na tieto požiadavky reagovať širokým sortimentom ponuky. Z dôvodu úsilia o primeranosť nákladov sa však poskytovatelia sociálnych služieb usilujú o kompromis medzi štandardizáciou a individualizáciou.
- **Nevyhnutnosť kontaktného personálu.** Kontaktný personál je tu nezastupiteľný a sú na neho kladené mimoriadne nároky. Personál v sociálnych službách musí vyhovovať kombinácii spôsobilosti v odbore, morálnych hodnôt a často aj fyzických predpokladov, požiadavkám vymedzených v zákonoch o sociálnych službách. Pre tento personál je často typický aj „syndróm vyhorenia“, resp. zavádzaný pojem stres z práce (work-related stress), ktorý sa prejavuje vo všeobecnosti u zamestnancov, ktorí sú prakticky neustále vystavení kontaktu s ľudským utrpením (Hrnčiar, 2011).

Manažérstvo kvality sociálnych služieb predstavuje veľmi dôležitú oblasť ich riadenia. Uvedenú citlivosť spôsobuje nielen objekt a subjekt sociálnej služby, ktorým je človek. Jej potenciálnym odberateľom je každý z nás, a to buď v pozícii bezprostredného klienta alebo objednávateľa služby. Z toho dôvodu sa v určitom období o tieto služby zaujíma každý občan. Z pohľadu súčasnej vedy sa sociálne služby stávajú predmetom skúmania viacerých vedných

disciplín, ako sme už vyššie uviedli pre potreby naplnenie cieľov nášho článku vyberáme sociálnu prácu a manažment.

Na základe záverov z troch ročníkov medzinárodných konferencií „Sociálna práca, manažment a ekonómia“³, ktorých som bola vedeckou spolugarantkou môžeme konštatovať nejednotnosť v oblasti pojmového aparátu, ako i rôznych prístupov pri skúmaní kvality sociálnych služieb v jednotlivých hraničných vedných disciplínach, čo je na škodu súčasnej praxe.

Na základe diskusie odborníkov z teórie a praxe pre potreby praxe sociálnych služieb sú vhodné nasledovné systémy manažérstva kvality:

- štandardizované koncepcie (napr. ISO štandardy rady 9000),
- koncepcie patriace pod komplexné manažerstvo kvality (model EFQM, model CAF), , čo preukázali už viaceré implementácie v Čechách a na Slovensku.

Podstatným však nie je len splniť požiadavky normy, prípadne zaviesť model samohodnotenia, ale zodpovedne prísť k neustálemu zlepšovaniu systému manažérstva kvality. Každý zo systémov si vyžaduje iniciatívu a účasť manažmentu organizácie, a taktiež zapojenie všetkých zamestnancov do procesu implementácie a zlepšovania systému manažérstva kvality sociálnych služieb. Cieľom aplikovania štandardov kvality je podľa Matouška (et al, 2007) samotné hodnotenie zaručujúce garancie dosahovania adekvátnosti poskytovaných služieb v záujme skvalitnenia a posilnenia kvality života klienta.

Podľa Davidekovej (2011) zavádzanie štandardov kvality predstavuje novodobý fenomén vyplývajúci z humanistických koncepcií ľudského života. Príkladom môžu byť zahraničné legislatívne ukotvené koncepcie, ktoré vychádzajú z deklarovania najdôležitejších oblastí nevyhnutných pre dosahovanie stanovených cieľov a dodržania podstaty a zmyslu sociálnych služieb, napr. „Národné minimálne štandardy starostlivosti v Anglicku“.

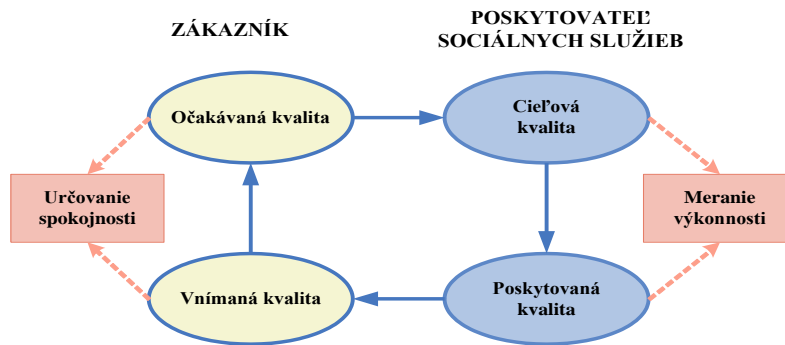
3 Meranie kvality sociálnych služieb

Druhou veľmi významnou otázkou skúmania štandardov kvality je ich meranie. Manažerstvo kvality člení merania kvality na dve základné skupiny:

- meranie výkonnosti,
- meranie spokojnosti.

Výkonnosť je určená rozdielom medzi plánovanou a realizovanou kvalitou, teda medzi tým, čo si organizácia naplánuje napr. formou špecifikácie konkrétnej sociálnej a tým, čo organizácia skutočne zákazníkom poskytne. Spokojnosť predstavuje rozdiel medzi zákazníkom vnímanou kvalitou poskytovanej služby a jeho očakávaniami. Graficky to vyjadruje tzv. slučka kvality (uvedená v norme CEN 13816), ktorá popisuje postupnosť transformácie očakávaní zákazníka do vytvorenia špecifikácie služby, jej realizácie a vnímanie poskytnutej služby zákazníkom - klientom. Namiesto klienta môžu v slučke kvality vystupovať všetky zainteresované strany.

³ PEKARČÍK, L. - JANIGOVÁ, E. - HRNČIAR, M.: Zborník referátov z 3. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou - Sociálna práca, manažment a ekonómia - výzvy v období ekonomickej krízy. Dolný Kubín, 6.4.2011 / Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011. 360 s. ISBN 978-80-8084-739-5.

Obr. Slučka kvality CEN 13816 – dimenzie kvality, z ktorých vychádzajú merania kvality

Určovanie požiadaviek klienta a ďalších zainteresovaných strán je kľúčovou aktivitou pri príprave služby a stanovení cieľovej kvality. V súčasnosti, keď je väčšina organizácií poskytujúcich sociálne služby vo vlastníctve verejnej správy (štátu, resp. samosprávy), úlohu zisťovania požiadaviek zákazníka preberajú zriaďovatelia.

Výsledkom ich úsilia je stanovenie minimálnych požadovaných štandardov na poskytovanie služby.

V oblasti sociálnych služieb sa veľmi výrazne prejavujú nedostatky v meraní kvality objektívneho charakteru, ale aj nedostatky spôsobené dlhodobým podceňovaním implementácie systémov manažerstva kvality. Nedostatky pri meraní výkonnosti sú spôsobené predovšetkým tým, že tradičná orientácia merania kvality v sociálnych službách je orientácia na meranie vstupov a na meranie priebehu poskytovania služby. Väčšina štandardov sociálnych služieb je stanovená zo strany štátnych inštitúcií, – koľko plochy a aké pomôcky má mať k dispozícii, ako často má byť ošetrovaný, kŕmený, aké lieky má mať k dispozícii. Menej však zohľadňujú „soft“ požiadavky, ktorým sú pohodlie, intimita, dôstojnosť, komunikácia. Ďalšou nevýhodou existujúcich štandardov sociálnych služieb je:

- vytvárajú nepriaznivú predstavu, že kvalita je niečo statické, čo môže alebo nemôže byť dosiahnuteľné;
- štandardy sú orientované na požadované minimum a tak nepovzbudzujú ku inováciám a učeniu sa;
- štandardy kvality poskytujú mylný dojem, že kvalita môže byť meraná bez zohľadnenia spoločenského prostredia;
- sú málo rozpracované štandardy kvality zamerané na výstupy a výsledky.

Merania kvality v zmysle merania výkonnosti by však mali byť špecifické a orientované predovšetkým na výsledky (zlepšenie stavu, prípadne podmienok zákazníka), mali by byť zrozumiteľné aj pre zákazníka, musia byť platné, spoľahlivé a relevantné pre trvalé zlepšovanie služby. Merania výkonnosti sa nazývajú aj objektívne merania, pretože podávajú neskreslený pohľad na výkonnosť organizácie. Samotné sledovanie výkonnosti organizácie, teda miery naplnenia stanovených cieľov v oblasti kvality, však podáva len informáciu o miere naplnenia štandardov kvality, ktoré boli určené formou špecifikácie služby. Výsledky týchto meraní by však boli samoučelné, ak by sme ich nekonfrontovali s výsledkami merania spokojnosti zákazníkov. Len tak môže poskytovateľ sociálnych služieb získať úplnú výpoveď o kvalite svojich služieb.

Meranie, resp. zisťovanie spokojnosti zákazníkov je v sociálnych službách veľmi podceňované. Poskytovatelia sociálnych služieb sa odvolávajú na zlý stav zákazníkov, ktorý im neumožňuje využiť klasické nástroje prieskumu spokojnosti. Veľmi sporadicky sa hľadajú inovatívne prístupy k určeniu miery spokojnosti zákazníka aj v zložitej situácii zákazníkov sociálnych služieb.

Pritom však jednoznačne platí, že prioritnými meraniami kvality, z ktorých sa má vychádzať pri zlepšovaní kvality poskytovaných služieb, sú práve merania spokojnosti zákazníka - klienta, teda subjektívne merania. Merania výkonnosti, teda objektívne merania majú byť len doplnkom subjektívnych meraní. Potenciál zlepšovania má byť odvodzovaný predovšetkým z názoru zákazníkov, vyjadreného určením miery spokojnosti s poskytovaním sociálnych služieb.

4 Slabé stránky implementácie štandardov kvality sociálnych služieb

Pre implementátora je vždy dôležité, či existuje autorizovaný postup či hodnotenie ktoré by mohol použiť oprávnený orgán verejnej správy, ktoré teda musí zohľadňovať pri svojej praxi aj diagnostike sociálnych služieb. V dnešnej dobe je pri tom zrejme, že implementácia podmienok kvality do sociálnych služieb sa už rozbehla a formy, obsahy aj metodiky na ich posúdenie sa začínajú rôzniť. V praxi teda nezostáva nič iné, ako si vytvoriť vlastný postup alebo sa prikloniť k existujúcim a riskovať, že jedného dňa sa objaví autorizovaný postup hodnotenia, ktorý bude nekompatibilný s implementačnou praxou vynútenými návrhmi. Práve túto oblasť je možné považovať za najkritickejšiu, nakoľko logická požiadavka manažmentu ktorý implementuje ISO je, aby poskytovateľ sociálnych služieb „automaticky“ po implementácii normy ISO splnil aj požiadavky podmienok kvality podľa zákona o sociálnych službách. Ako však posúdiť dosiahnutý stav a hlavne zhodu a nezhodu?

Tiež treba ale jasne povedať, že spoločná implementácia normy ISO a predmetných podmienok kvality, zabezpečí úplné splnenie všetkých kvalitatívnych požiadaviek, ktoré kladie zákon o sociálnych službách na prevádzkovateľa len vtedy, ak sa dobre porozumie zámeru jednej aj druhej normy.

Nie je možné kritizovať zákon o sociálnych službách za to, že sa v ňom definované podmienky kvality sociálnych služieb tak výrazne odlišujú od systému ISO. Ich vzájomná podobnosť nebola úmyslom tejto legislatívy. Žiada sa však ich zosystematizovanie, pridanie dynamizujúcich prvkov a hlavne ujasnenie si kritérií a indikátorov pre vyhodnotenie dosiahnutého stavu. Je možné argumentovať, že dosiahnuť takto zadefinované podmienky kvality sociálnych služieb je relatívne ľahké, lacné a rýchle. S tým je možné súhlasiť, no našou prvou aj poslednou otázkou zostáva, či takto poňatý systém je aj dobrý.

Implementácia systémov manažérstva kvality v zariadeniach sociálnych služieb predstavuje dlhodobý proces, s ktorým teória a prax sociálnej práce nemá dlhodobé skúsenosti. V učebnom okruhu Riadenie v oblasti vzdelávania sociálnych pracovníkov na Slovensku absentujú predmety zamerané na manažérstvo kvality a chýba účinnejšie spájanie jednotlivých hraničných disciplín sociálnej práce.

Kovaľová (2011) z Tabita s.r.o. – Inštitút kvality sociálnych služieb uvádza nasledovné zistenia vo vzťahu k systematickému a metodickému prístupu v riadení kvality v sociálnych službách:

- chýba dostupná metodika k procedurálnym podmienkam kvality, ktoré sú zamerané na klienta v zákone č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách,
- pracovníci nepoznajú odbornú terminológiu systémov manažérstva kvality, moderných štatistických metód a iných systematických metód, ktoré napomáhajú k sledovaniu kvality služieb,

- pracovníci mají strach před větší pracovní zátěží, zodpovědností a zberom údajov,
- chýbajú metódy na meranie výkonnosti a spokojnosti.

Organizácie, ktoré chcú poskytovať sociálne služby, sa musia štandardmi riadiť a garantovať dostupné, kvalitné, bezpečné a efektívne služby. Proces skvalitňovania služby a jej rozvoj je procesom, ktorý ponúka stále nové riešenia a možnosti, preto je nevyhnutné zaoberať sa ním.

5 Interpretácia vybraných výsledkov výskumu

Komparáciou právnej úpravy štandardov kvality v sociálnych službách podľa právneho poriadku platného v Slovenskej republike a právnej úpravy tejto istej problematiky v Českej republike môžeme tvrdiť, že česká právna úprava je jednak pokrokovejšia a zároveň podrobnejšia.

Preto prinášame ako príklad dobrej praxe stručný náhľad na rozvoj štandardov v neštátnej neziskovej organizácii, ktorá poskytuje sociálne služby obyvateľom mesta Opavy s možnosťou využitia pre ďalších záujemcov. Jedným z cieľov výskumu bolo zistiť názor respondentov na zavedenie štandardov kvality sociálnych služieb. Na základe stanoveného cieľa boli stanovené pracovné hypotézy, ponúkame verifikáciu a zovšeobecnenia H 1.

Hypotéza 1: Pracovníci organizácie poskytujúcej sociálne služby vnímajú zavedenie a využívanie štandardov kvality v praxi ako prostriedok vedúci k zlepšeniu kvality sociálnej služby.

Výskumnú vzorku tvorilo 68 respondentov - sociálnych pracovníkov a pracovníkov v sociálnych službách Charity Opava. Základné údaje o respondentoch: 14 mužov, 54 žien, 41% vysokoškolské vzdelanie, 43 % úplné stredoškolské vzdelanie. Vo výskume bola použitá dotazníková metóda s použitím bodovacej škály Likertovho štýlu.

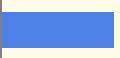

Interpretácia výsledkov

Na otázku, ktorý zo štandardov je považovaný za najprínosnejší, odpovedali respondenti nasledovne:

- 65% respondentov odpovedalo, že jasne definované poslanie, ciele a spôsoby poskytovanej služby,
- 62% respondentov vidí najväčší prínos štandardov v postupnom zvyšovaní kvality poskytovanej sociálnej služby,
- 52% respondentov ho vidí v jednaní so záujemcov o službu,
- 51% v ochrane práv užívateľov.

Ďalšie hodnoty, ktoré sú pod 50% sa týkajú tak štandardov procedurálnych, ako aj personálnych a prevádzkových, kedy 38% respondentov vidí prínos štandardov kvality v kvalitnom personálnom a organizačnom zabezpečení služby a rovnaký počet respondentov v podmienkach uzatvárania zmluvy s klientom, pre 35% respondentov je prínosom vyriešenie možných núdzových a havarijných situácií a 33% respondentov vidí klad zavedením štandardov v profesijnom raste zamestnancov a možného ďalšieho vzdelávania, pozitívny význam štandardov ocenilo 30% respondentov v dôstojnom prostredí pre poskytovanie danej služby a len 10% respondentov vidí prínos štandardov v nadväznosti služby na ďalšie dostupné zdroje (Štenclová,2011).

Z údajov v tabuľke 1, kde predmetom skúmania boli problémy pri implementácii štandardov vyplýva, že najväčšie problémy pri naplňaní štandardov kvality majú pracovníci pri spracovaní individuálnych plánov služby, a to plných 39%. V zhodnej miere, t. j. 60% sa pracovníkom javia ako obtiažne jasne definované poslanie, ciele a spôsoby poskytovania služby a ochrana práv užívateľov.

	Obtiažnosť plnenia SQSS		Absolútna početnosť	%
1	jasne definované poslanie, ciele a spôsoby poskytovania služby		16	25%
2	ochrana práv užívateľa (porušovanie základných práv a slobôd)		16	25%
3	jednanie so záujemcom o službu		8	12%
4	podmienky uzatvárania zmlúv s klientom		12	18%
5	Spracovanie individuálnych plánov služby		39	60%
6	možnosť sťažnosti na spôsob poskytnutia služby a jej vybavenie		0	0%
7	nadväznosť služby na ďalšie dostupné zdroje		8	12%
8	kvalitné personálne a organizačné zabezpečenie služby		10	15%
9	Profesijný rast zamestnancov vrátane možnosti ďalšieho vzdelávania		6	9%
10	Miestna a časová dostupnosť danej služby		4	6%
11	informovanosť o poskytovanej službe		3	5%
12	dôstojné prostredie pre poskytovanie služby		2	3%
13	Vyriešenie možných núdzových a havarijných situácií		7	11%
14	postupné zvyšovanie kvality sociálnej služby		8	12%

Tabuľka 1 Implementácia štandardov kvality

6 Slovo na záver

Na základe uvedenej analýzy môžeme konštatovať, že zavedenie právnej úpravy štandardov kvality sociálnych služieb v Čechách v zákone č. 108/2006 Sb., vyhlášky MPSV ČR č. 505/2006 Sb. a na Slovensku v zákone č. 448/2008 Z.z. vytvorilo predpoklady pre minimálnu úroveň sociálnych služieb garantovanú zo zákona všetkým občanom, ktorí ju potrebujú. Zároveň v týchto zákonoch boli sociálni pracovníci uznaní, ako profesia. S profesionalizáciou sociálnej práce sa mení jej status – štrukturuje sa a diverzifikuje. Dnes sa už nestretávame s univerzálnym sociálnym pracovníkom, ale so špecialistom. Stávajú sa z nich organizátori, ktorí nielen diagnostikujú sociálne potreby svojich klientov, ale i riadia ich uspokojovanie. V organizačných štruktúrach zariadení sociálnych služieb vznikajú pracovné pozície špecialistov - manažérov kvality sociálnych služieb. Rozhodne je žiaduce zodpovedať na akademickom poli otázku, či sociálna práca ako vedná disciplína, ale aj ako oblasť štúdia je pripravená reflektovať uvedenú skutočnosť praxe. Či teória sociálnej práce ponúka odbornú terminológiu, diskusiu, publikačnú činnosť pre prax sociálnej práce v oblasti

štandardov kvality? Ak nie stojí pred nami výzva rozšíriť profil absolventa, predmet vzdelávania o oblasť manažmentu kvality, ktorá v študijných programoch sociálna práca na Slovensku i v Čechách chýba. V opačnom prípade budú uvedené pozície obsadené manažermi, ktorí poznajú manažment kvality, ale nepoznajú, alebo nevedia posúdiť v plnej miere sociálne potreby klientov.

Zoznam bibliografických odkazov:

BUZALA, O.: *ISO 9001 a Podmienky kvality v Zákone o sociálnych službách ISO verzus.* In. Zborník referátov z 3. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou - Sociálna práca, manažment a ekonómia - výzvy v období ekonomickej krízy. Dolný Kubín, Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011. 360 s. ISBN 978-80-8084-739-5.

DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost.* 3. vyd. Nakladatelství Karolinum, 2000. 374 s. ISBN 80-246-0139-7.

HRNČIAR, M.: *Prístupy manažerstva kvality sociálnych služieb.* In. Zborník referátov z 3. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou - Sociálna práca, manažment a ekonómia - výzvy v období ekonomickej krízy. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011. 360 s. ISBN 978-80-8084-739-5.

KOVALOVÁ, M.: *Silné a slabé stránky, ohrozenia a príležitosti pri implementácii systému manažerstva kvality podľa STN EN ISO 9001 do zariadení sociálnych služieb.* Zborník referátov z 3. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou - Sociálna práca, manažment a ekonómia - výzvy v období ekonomickej krízy. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011. 360 s. ISBN 978-80-8084-739-5.

MATOUŠEK, O. a spol. 2007. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství Portál, 2007b. 184 s. ISBN 978-80-7367-310-9.

THOMPSON, S. - THOMPSON, N.: *The Critically Reflective Practitioner.* New York: Palgrave Macmillan, 2008.

TOMEŠ, I.: *Sociální práce dnes a zítra.* In. Politiky a paradigma sociální práce. Co jsme zdělili a co s tím uděláme? Sborník z konference. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2011. s. 7-16. ISBN 978-80-7318-994-5.

ŠTENCLOVÁ, P. 2011. *Standardy kvality – jeden z nástrojů rozvoje sociálních služeb v ČR.* [Diplomová práce]/ Bc. Pavla Štenclová – Vysoká škola zdravotnictví a sociální práce sv. Alžbety v Bratislave; Katedra sociální práce.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v platném znění

Zákon č. 448/2008 Z.z. o sociálních službách

Kontakt:

Doc. PhDr. Ing. Emília Janigová, PhD.
Inštitút Andreja Radlinského v Dolnom Kubíne
Pedagogická fakulta KU v Ružomberku
Nemocničná 2, Dolný Kubín
e-mail: emilia.janigova@ku.sk

Vzdelávanie sociálnych pracovníkov a ich uplatnenie v praxi – odkazy pre budúce obdobie

Milan Schavel

Abstrakt

Predkladáme prehľad o vývoji vzdelávania sociálnych pracovníkov na Slovensku v jeho novodobej histórii. Charakteristické pre toto obdobie sú niektoré špecifiká, ktoré sa výrazne podieľali na kreovaní obsahu vzdelávania a žiaľ ovplyvňujú aj kvalitu vzdelávacieho procesu. Narastajúci počet absolventov sociálnej práce nie je kompenzovaný dostatkom pracovných príležitostí a primeranými pozíciami v sociálnych subjektoch. Uplatnenie sociálnych pracovníkov je potom orientované do rôznych hospodárskych oblastí štátu. Absolventi v sociálnej praxi sú neprimerane nízko finančne ohodnotení. V príspevku poskytujeme prehľad o počtoch absolventov sociálnej práce, prezentujeme výsledky výskumu, ktoré reflektujú spokojnosť absolventov sociálnej práce s obsahom vzdelávania na prvom a druhom stupni vysokoškolského štúdia v odbore sociálna práca, uplatnením absolventov a ich potrebami ďalej sa vzdelávať. V závere formulujeme niekoľko odkazov pre oblasť vzdelávania a sociálnu prax.

Kľúčové slová: Ďalšie vzdelávanie. Kvalita vzdelávania. Sociálna práca. Sociálny pracovník. Študijný program. Vzdelávanie. Uplatnenie absolventov.

Abstract

This work brings history overview of educating social workers in modern age. Certain specific particularities of this age have had an impact on creating the content of education and unfortunately, they have also affected the quality of education process. Increasing number of graduates of social work is not matched with employment capacities in related social subjects. Social workers attainment is then oriented into other fields of state administration. Social work graduates in social practice are often underpaid. In this work, we bring an overview of number of graduates of social work and present research outcomes which reflect contentment of graduates with education in first and second stage of university education in the field of social work. Also, it brings insight into their attainment and needs for further education. References to lifelong education and social practice are brought.

Key words: Lifelong learning. Quality of Education. Social Work. Social Worker. Study Programme. Education. Graduates' Attainment.

Úvod

Za posledných dvadsať rokov sme sa stali svedkami viacerých významných zmien, ktoré základným spôsobom ovplyvnili sociálnu realitu Slovenska. Sme svedkami prezentácie nových sociálnych problémov, ktoré boli predtým buď latentné alebo sa vôbec neprezentovali. Ide najmä o niektoré sociálne – patologické javy a sociálne problémy ako nezamestnanosť, bezdomovectvo, prípadne chudoba. Tieto okolnosti si aj vplyvom legislatívnych zmien vyžiadali zmenu v prístupe ku klientovi, nastal obrat v riešení zložitých sociálnych situácií, štát zmenil základnú filozofiu k riešeniu problémov, upúšťa od paternalizmu, prechádza od starostlivosti a zabezpečenia k sociálnej pomoci. Vyššie uvedené okolnosti si vyžadovali od sociálnych pracovníkov nové vedomosti a zručnosti, ktoré sa nedajú získať len formou ďalšieho vzdelávania alebo účasťou na poradách a odborných seminároch. Aj tieto okolnosti podnietili zainteresovaných vzdelávateľov k opätovnému zavedeniu samostatného študijného odboru sociálna práca na slovenských vysokých školách. univerzitách u nás.

V súčasnosti sa na Slovensku etabluje moderná koncepcia odbornej prípravy pre oblasť sociálnej práce, ktorá sa chápe ako špecifická odborná činnosť a profesionálna aktivita, ktorá si vyžaduje od svojich realizátorov profesionálnych sociálnych pracovníkov špecifickú odbornú prípravu, dosiahnutie určitého veku, osobnostnú zrelosť, skúseností a uznávanie spoločensky preferovaných etických postojov.

Odborná príprava sociálnych pracovníkov sa radí do vyššieho stupňa vzdelávania, t.j. prevyšuje úroveň stredného vzdelávania a stáva sa na Slovensku súčasťou vysokoškolskej prípravy v troch na seba nadväzujúcich stupňoch (bakalársky , magisterský a doktorandský stupeň vysokoškolskej prípravy).

Kvantitatívny nárast počtu sociálnych pracovníkov, ktorý je spôsobený meniacimi sa podmienkami v spoločnosti je preukázaný aj počtom študentov študujúcich v odbore sociálna práca na jednotlivých fakultách vysokých škôl a takisto aj počtom sociálnych pracovníkov, ktorí potrebujú neustále zvyšovať svoju profesijnú pripravenosť. Spoločenský tlak a politické požiadavky na vzdelávanie v sociálnej práci prinieslo aj niekoľko ohrození ako sú napríklad uplatnenie sociálnych pracovníkov v praxi, úroveň vzdelania a kvalita vzdelávania, pracovné zaradenie sociálnych pracovníkov ich spoločenský status v porovnaní s inými profesionálmi v pomáhajúcich profesiách a pod. Na tieto skutočnosti je potrebné reagovať v kontexte

Vzdelávanie sociálnych pracovníkov na Slovensku v súčasnosti

Vzdelávanie sociálnych pracovníkov na Slovensku zaznamenalo v poslednom období výrazný rozmach. Táto situácia bola spôsobená jednak výraznou absenciou odborníkov, ktorí sa mali podieľať na riešení nových sociálnych problémov po roku 1989, ktoré súviseli s vplyvom spoločenských, politických a ekonomických zmien. Tieto zmeny zároveň vyvolali potrebu nových legislatívnych noriem v oblasti sociálneho zabezpečenia, ktorých plnenie si vyžadovalo fundovaných, odborne erudovaných sociálnych pracovníkov.

Ďalšou okolnosťou, ktorá ovplyvnila zvýšený záujem najmä už zamestnaných uchádzačov o štúdium sociálnej práce bola skutočnosť vyplývajúca zo zákona NR SR č. 312/2001 o štátnej službe, podľa ktorého zamestnanec štátnej správy musel v rámci výkonu svojich odborných činností spĺňať minimálne podmienku ukončeného prvého stupňa vysokoškolského štúdia. V tomto prípade išlo najmä o zamestnancov okresných úradov, neskôr úradov práce, sociálnych vecí a rodiny s podmienkou začať študovať v zmysle vyššie uvedeného zákona do konca roka 2005. Záujem začať študovať odbor sociálna práca prejavili aj iné cieľové skupiny ako napr. zamestnanci policajného zboru, trestnej justície, colných úradov, sociálnej poisťovne, samosprávy miest a obcí ako aj podnikatelia, bankovní úradníci, zamestnanci súkromných firiem najmä na úseku personálnych vecí a pod.

Vysokoškolské vzdelávanie v sociálnej práci sa na Slovensku obnovilo najprv v roku 1989 na Katedre andragogiky – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove v rámci špecializácie „sociálna práca“ a potom následne v roku 1990, kedy na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, v rámci Katedry sociológie bolo otvorené magisterské štúdium v odbore sociológia so špecializáciou na oblasť sociálnej práce. Špecializovať sa mohli študenti od tretieho ročníka. Neskôr prišlo k otvoreniu špecializácie sociálna andragogika na Katedre výchovy a vzdelávania dospelých – FiF UK Bratislava.

V roku 1991 sa na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave otvorila prvá samostatná Katedra sociálnej práce v SR, čím sa vlastne položili základy odbornej, vysokoškolskej prípravy pre sociálnych pracovníkov na Slovensku.

Neskôr postupne vznikli katedry sociálnej práce buď ako samostatné katedry alebo v rámci iných katedier aj na ďalších univerzitách.

Univerzitnou prípravou magisterského a bakalárskeho štúdia sociálnej práce sa ďalej zaoberajú:

- Trnavská univerzita v Trnave – v školskom roku 1993/94 začala pracovať Katedra sociálnej práce na Fakulte ošetrovateľstva a sociálnej práce Trnavskej univerzity.(v roku 1997 prišlo k zmene názvu fakulty na Fakultu zdravotníctva a sociálnej práce TU),
- Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Katedra vzdelávania dospelých a sociálnej práce,

- Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Katedra základného bohoslovía a sociálnej práce,
- Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre – Katedra etiky a sociálnej práce, od roku 2001 Fakulta sociálnych vied – Katedra soc. práce a sociálnych vied,
- Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici – Katedra pedagogiky a sociálnej práce,
- Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave
- Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku – Katedra sociálnej práce.

Formulovanie základných požiadaviek na profil absolventa sociálnej práce

Nevyhnutnou súčasťou prípravy sociálnych pracovníkov bolo definovanie profilu absolventa sociálnej práce. Pri tvorbe profilu absolventa sociálnej práce bol oporou základný koncept – model Veľkej Británie tak, ako formulovala *Ústredná rada pre vzdelávanie a výcvik sociálnych pracovníkov vo Veľkej Británii* – CCETSW, ktorá reguluje minimálne štandardy a kompetencie, ktoré absolvent musí získať. Uvedený profil sa podľa nášho názoru výrazne približuje potrebám praxe v našej spoločnosti. Pre orientáciu uvádzame len orientačné kompetencie sociálnych pracovníkov – absolventov v jednotlivých stupňoch vysokoškolskej prípravy

Profil absolventa podľa CCETSW

Sociálny pracovník je pripravený vykonávať nasledujúce odborné činnosti:

- A. komunikovať a angažovať sa
- B. posudzovať a plánovať
- C. podporovať a pomáhať k sebestačnosti
- D. zasahovať a poskytovať služby
- E. pracovať v organizácii
- F. rozvíjať profesionálne sociálne kompetencie

Na úrovni jednotlivých stupňov vysokoškolskej prípravy je vymedzená nasledovná činnosť absolventov sociálnej práce

- A. odborná činnosť – bakalárske vzdelanie
- B. špecializovaná a riadiaca činnosť – magisterské vzdelanie
- C. vedecká činnosť – doktorandské vzdelanie (PhD.)

I stupeň vysokoškolskej prípravy – bakalár, je pripravený pre výkon :

- a) sociálno – správnych činností
- b) sociálno-právneho poradenstva prvého kontaktu
- c) sociálnej diagnostiky a prognózovania
- d) sociálnej prevencie, sociálno-právnej ochrany a depistáže
- e) inej formy sociálnej pomoci (napr. poradenstvo, krízová intervencia, terénna práca, resocializácia, vyjednávanie a zastupovanie klienta)
- f) zriaďovania, koordinovania a organizovania sociálnych služieb

II stupeň vysokoškolskej prípravy – magister, je pripravený pre výkon :

- a) špecializovaného sociálneho poradenstva, sociálnej rehabilitácie, výcviku a sociálnej terapie
- b) sociálnej analýzy, koncepcnej činnosti (sociálne plánovanie)
- c) supervízie a vedenia tímu
- d) riadenia sociálnej inštitúcie
- e) výskumu
- f) vzdelávania a ďalšieho vzdelávania (po doplnení pedagogickej spôsobilosti)

III stupeň vysokoškolskej prípravy – absolvent doktorandského štúdia, je pripravený pre výkon :

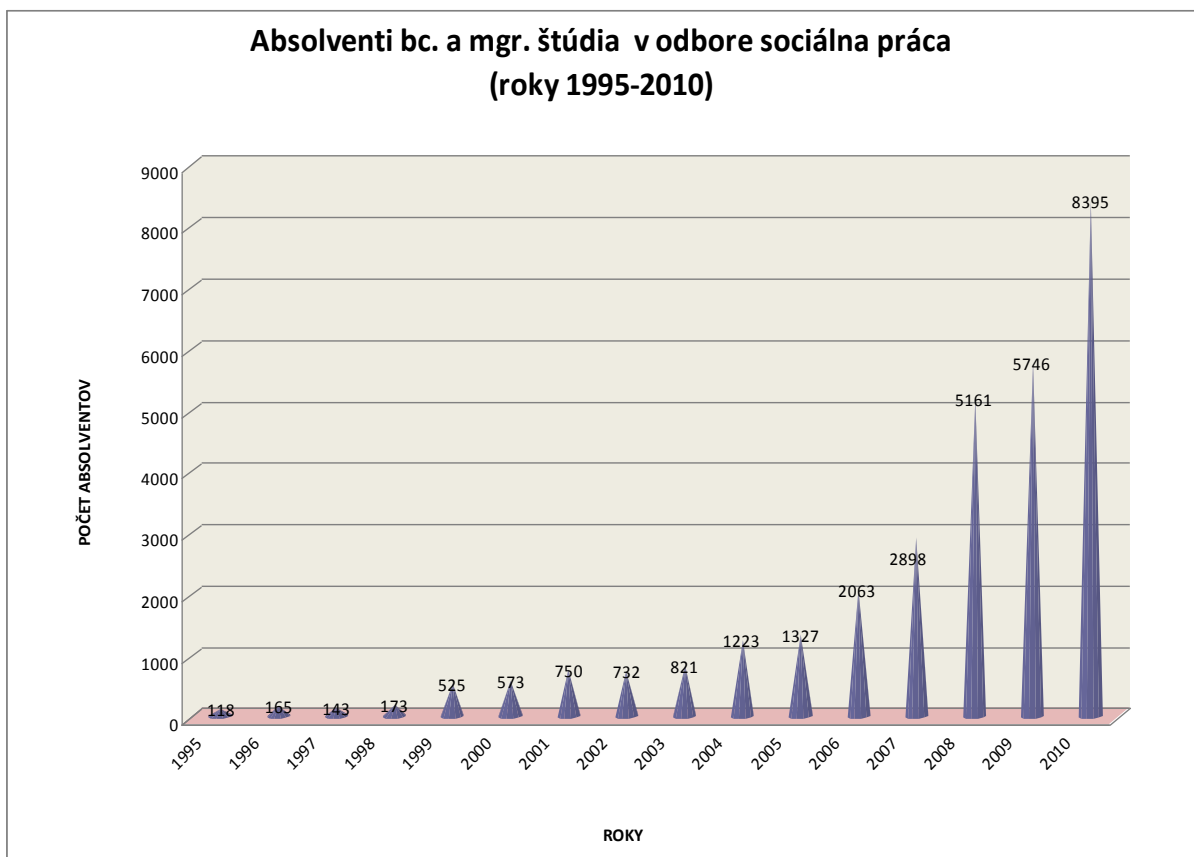
- a) vzdelávania a ďalšieho vzdelávania
- b) vedeckého výskumu

Tieto zamerania v profile absolventa sa premietli aj do spracovania charakteristiky študijného odboru sociálna práca, ktorý bol spracovaný v roku 2003 tímom vysokoškolských pedagógov.

Na Slovensku v súčasnosti prebieha diskusia, ktorá v svojom obsahu zahŕňa najmä tieto okruhy problémov:

- Sociálne problémy, sociálnopolitická objednávka – obmedzenia v uplatnení sociálnych pracovníkov
- Vzdelávanie v odbore – problém z reflexiou praxe
- Uniformita vo vzdelávaní – obmedzenia vo flexibilitate a inováciách
- Teória sociálnej práce – aplikácia teórie v praxi
- Potreba ďalšieho vzdelávania – žiadna podpora a ochota rezortu
- Nevyhnutnosť identity sociálnych pracovníkov – absencia profesného združenia

Tieto skutočnosti vyplývajú aj z konkrétnej situácie v rámci vysokoškolského vzdelávania a počtu absolventov v študijnom odbore sociálna práca. Vid' graf 1

Pretrvávajúci záujem o štúdium ako aj diskusie s realizátormi sociálnej práce podnecujú vzdelávateľov k zamysleniu, či by nebolo vhodné vytvárať v rámci odboru samostatné študijné programy alebo špecializácie na podklade povinne voliteľných predmetov. Tieto diskusie na druhej strane narážajú na problémy trhu práce na ktorom by bol absolvent špecializácie znevýhodnený v rámci širšieho uplatnenia. Je to politická otázka na ktorú musia reagovať najmä subjekty štátnej správy a samosprávy. V súčasnosti ak aj prebiehajú niektoré snahy o inováciu študijných programov v odbore sociálna práca, môžeme konštatovať, že majú charakter len modifikovania študijného programu prostredníctvom voliteľných

predmetov, alebo prebieha tvorba a zavádzanie študijných programov s takzvaným zameraním napr. na sociálnu prácu v štátnej správe, verejnej správe alebo na poradenstvo, manažment, sociálnu prácu s rodinou a pod. pričom tieto študijné programy neprofilujú absolventa k väčšej odbornosti pri výkone svojich činností. Na druhej strane je prítomný fakt, že nové aktuálne problémy si vyžadujú podporiť iniciatívy v oblasti celoživotného vzdelávania.

Rozširovaniu profesijnej pripravenosti prostredníctvom ďalšieho vzdelávania sa na Slovensku venujú rôzne organizácie. Novovzniknutou organizáciou je Inštitút ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov, ktorý vznikol na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. Inštitút ponúka niekoľko certifikovaných vzdelávacích programov akreditovaných Ministerstvom školstva – napr. Výcvik sociálnych poradcov, Výcvik supervízorov v sociálnej práci, Manažment v sociálnej práci, Terénna sociálna práca a streetwork, Terapeutické techniky, Sociálna práca so seniormi atď. Ďalšími organizáciami poskytujúcimi rozširovanie profesijnej pripravenosti sú napr. Asociácia vzdelávateľov v sociálnej práci, Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov, Rada pre poradenstvo v sociálnej práci, ide o aktivity neziskových organizácií, ktoré uskutočňujú vzdelávanie sociálnych pracovníkov za finančnej podpory najmä Európskeho sociálneho fondu.

Otázka celoživotného vzdelávania je aktuálna aj z dôvodu prijatých dokumentov v rámci Slovenskej republiky, ale aj v medzinárodnom kontexte. V roku 2009 bol prijatý zákon o celoživotnom vzdelávaní, ktorý reaguje na nové trendy a dokumenty v oblasti celoživotného vzdelávania. Dôležitosť celoživotného vzdelávania zdôrazňujú najmä dokumenty v kontexte Európskej únie, ako sú napríklad:

Memorandum o celoživotnom vzdelávaní, ktoré bolo prijaté v Bruseli v roku 2000 a je základným materiálom pre rozvoj celoživotného vzdelávania v európskom priestore, pričom zvyrazňuje význam celoživotného vzdelávania pre rozvoj krajín Európskej únie.

Komunitárny program Európskej únie – Program celoživotného vzdelávania do ktorého sa zapojila aj Slovenská republika dňom 1.1.2007, (možnosť využitia programu Grundtvig, ktorý sa venuje potrebám vzdelávania dospelých pri zvyšovaní ich vedomostí a zručností, ďalej je to program Jean Monnet podporujúci inštitúcie a aktivity v oblasti európskej integrácie vo vysokoškolskom vzdelávaní). Zainteresovaní odborníci sú toho názoru, že program celoživotného vzdelávania je jedným z najefektívnejších nástrojov spolupráce v európskom kontexte. Okrem krajín Európskej únie sa na ňom zúčastňujú aj ďalšie krajiny.

Tendencie v oblasti podpory celoživotného vzdelávania formuluje aj Lisabonská stratégia v rámci ktorej sa za hlavné ciele považuje zvyšovanie kvality ľudského potenciálu prostredníctvom vzdelávania so zámerom zabezpečiť prepojenie s oblasťou zamestnanosti a sociálnej kohézie.

Pre oblasť celoživotného vzdelávania je významný aj Bolognský proces, v rámci ktorého najmä na zasadnutí účastníkov bolo v roku 2001 v Prahe prijaté komuniké v ktorom výrazne rezonovala podpora aktivít v rámci celoživotného vzdelávania.

Pri komparovaní niektorých systémov celoživotného vzdelávania v oblasti sociálnej práce v iných krajinách sme zistili, že napríklad systém ďalšieho vzdelávania je podrobne rozpracovaný v Maďarsku, kde je dokonca prijatý zákon o ďalšom vzdelávaní sociálnych pracovníkov na rozdiel od iných krajín, ako je napr. Spolková republika Nemecko, Česká republika, Rakúsko a zároveň aj naša republika, kde je celá oblasť ďalšieho vzdelávania postavená na spontánnych aktivitách vzdelávacích inštitúcií alebo občianskych združení, ktoré podporujú, ale nesytemovo skvalitňujú niektoré činnosti formou krátkodobých vzdelávacích programov. Dobre rozvinutý systém tzv. nastavbového štúdia po ukončení magisterského stupňa v odbore sociálna práca majú rozpracovaný v Spojených štátoch amerických.

Tendencie ďalej sa vzdelávať potvrdzujú aj keď len spontánne prieskumy lokálneho charakteru jednotlivých univerzít v rámci cieľovej skupiny svojich absolventov, ktorí uvádzajú záujem ďalej sa vzdelávať najmä v oblasti sociálneho poradenstva a získania kompetencií pre efektívnu komunikáciu s klientom. Skvalitnenie odborného potenciálu sociálnych pracovníkov a posilnenie statusu sociálneho pracovníka v praxi predpokladá vytvoriť koncepčný a ucelený systém ďalšieho vzdelávania, ktorý na Slovensku doposiaľ nie je vytvorený.

Záver

Skvalitnenie vzdelávania sociálnych pracovníkov si vyžaduje širokú odbornú diskusiu bez emócií, osobných invektív a neodborného posudzovania úrovne jednotlivých univerzít a vysokých škôl. Jediným kritériom zatiaľ je len hodnotenie kompetencií realizovať vzdelávanie prostredníctvom akreditačnej komisie. Okrem aktivít pri kreovaní profesného združenia sociálnych pracovníkov sa aktuálnou ukazuje aj nevyhnutnosť podpory systému celoživotného vzdelávania sociálnych pracovníkov s cieľom skvalitniť odborné kompetencie a status sociálnych pracovníkov v sociálnej praxi.

Zoznam bibliografických odkazov:

OLÁH, M., SCHAVEL, M. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. 1. vyd. Bratislava: VŠ ZaSP, 2010. 174 s. ISBN 80-969449-6-7.

SCHAVEL, M. - DÁVIDEKOVÁ, M. 2005. Vzdelávanie v sociálnej práci na Slovensku a v Čechách - porovnanie obsahu štúdia. *Sociálni práce/Sociálna práca* roč. IV. č. 1/2005. ISSN 12-13-6204

SCHAVEL, M. Perspektívy v príprave a ďalšom vzdelávaní zamestnancov sociálnej sféry. In: *Práca a sociálna politika*. 8, 1999, č. 4, s. 8 – 9. ISSN 13365053

Kontakt:

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava

vysokoškolský pedagóg

mschavel@stonline.sk

Public relations in public administration – the Lower Silesia police case

Zdzisław Knecht, Maria Knecht-Tarczewska

Keywords: the police, public relations, media, crisis, communication, environment

Introduction

Public relation strategy depends on size of the organization, characteristic of its environment and conditions of communication with internal and external environment. Therefore, the organization should develop conscious and attractive public relations plan in order to build positive image for the organization in various areas of action, in our case on: local, national and international levels. It is also important to accustom the public to form their opinion about an organization that actively participates in their life supporting social, cultural, sport and charitable activities.¹

Since 1990 the polish police dynamically build public confidence in the police officers law enforcement through numerous and increasingly effective actions against violations of law. As the result society is willing to cooperate, and seek the police help and support in the hardships of daily life. Slowly growing confidence in the police is accelerated by activities constituting an internal and external public relations. These can include - creating a positive image among the public, building the mutual trust, educating, promoting, conducting information initiatives.

There are around 9 thousand police officers and 2.5 thousand civilian employees working in the Lower Silesia police departments. The Lower Silesia police have also hundreds of thousands of clients – this is how the police officers call citizens they serve to.

The objectives of Public Relations in the police

The image of the police affects many elements, such as time needed to detect offenders, culture of conducted interventions (before the intervention policeman is obliged to present himself and show his identity documents), neatness of uniforms time of arrival on intervention place, the culture of the customer service (ISO 9001:2000), adherence to professional ethics in the workplace, and what is more compliance with legal and social norms of behavior at home.

The fundamental objectives, as well as tools of PR, in the Lower Silesia police strategic plans are:

- Striving for a real improvement in the security situation in the region.
- Comprehensive, consistent and effective measures to combat corruption and pathologies of the police, which leads to “clear” its ranks of rogue officers.
- Using marketing as a way of supplementing and supporting the core activities to ensure a high level of public safety and public order.
- The highest quality care for each “customer” in accordance with the principle: I serve every client the way I would like to be served. This principle means ensuring proper effectiveness of interventions.
- Striving for excellence.

¹ Knecht Zdzisław, *Racjonalne public relations*, Wydawnictwo C. H. BECK, Warszawa 2005, s. 199

- Media relations - developing long-term, based on professional ethics, cooperation with the media.
- Immediate and accurate emergency response to any false opinions on the police of Lower Silesia.
- Institutional support - supporting initiatives important from a social point of view. This means that if there is a situation in society, in which the police officers may help out, they should always do that even if this is not a part of their responsibilities,
- Ensuring the proper means for smooth implementation of assigned tasks in field of public relations.

In order to achieve mentioned objectives of public relations operation the police use such main tools as:

- publicity (media relations) - cooperation with mass media
- creation of the identity of the police,
- crisis management,
- editing own publications by the police,
- some form of advertising, which aims to create the image of the police as professional institution.

For proper implementation of activities listed above it is crucial to identify their audience.

Audience of Public Relations activities in the police

We can distinguish two main groups of people who are an audience of public relation activities in the police – internal and external groups.

1. Internal groups

Internal audience of the police public relation activities include:

- leadership at all levels (starting from the interior minister, by the commanders of provincials, commanders of municipals and ending with the district departments supervisors),
- the police officers, civilian employees and their families and the police pensioners,
- unions (Independent Self-governing the police Trade Unions)
- the International Police Association.

The purpose of internal communication is to encourage development of such an organization in which there is a possibility of individual and team development of the police officers. The most commonly used for internal communication are the following channels of communication:

- bi-directional transmission of commands and information,
- Internet,
- newsletters - a collection of descriptions of crimes, traffic accidents and other incidents,
- the police briefings and communication via e-mail,
- vocational trainings,
- organization of events for children (St. Nicholas Day, Children's Day),
- individual conversations between the police officers and their direct superiors or senior managers in personal and professional matters,
- wired and wireless connection (mobile, radio system),
- Emergency Notification System,
- conveying information while maintaining chain of command,
- clarification of responsibilities and job descriptions.

2. *External audience*

External audience of the police public relation activities include two main groups – micro environmental groups, that has a direct impact on public relation activities and macro environmental groups having indirect impact on activities shaping the police positive image.

Microenvironment consists of:

- the police “clients” - local community,
- local authorities,
- financial institutions,
- insurance companies.

So-called “clients” of the police are all the victims of criminal activities, visitors handling different things such as weapons permits and cases of accidents and collisions; partners (individuals and legal entities as for example court experts); companies cooperating with the police, the press and others.

Among entities having indirect impact on activities shaping the police positive image are:

- mass media,
- journalists and publicist,
- the leaders of public opinion,
- the central authorities,
- politicians.

Knowing the internal and external recipients of actions it is possible to create projects tailored to their specific needs.

Interesting projects of internal and external communication

Worth mentioning, the most interesting projects of internal communication in the polish police are:

- project “Our Client” – educational program for the police officers concerning the principles of building the correct relationship between the “client” and a cop (including tips on using right means of communication, nonverbal behavior, understanding personality types, using techniques and rules of contact with a citizen)
- project “Notice” - special training for the police officers who inform civilians about the tragic incident related to their closest family members,
- project “Our Chaplain” – these are Holy Masses on the occasion of anniversaries, holidays, pilgrimage, wedding ceremonies, spiritual assistance,
- project “Wedding” - honorary police assistance for the policewoman or policeman who is getting married,
- project “Last Road” - ceremonial funeral with the police orchestra and the police chaplain,
- project “Retirement” – informing the retired policemen of the important events connected with the Lower Silesian police, special meetings,
- project “Gallery” – organizing numerous exhibitions presenting painting, photographs and other police officers passions,
- project “Athletes” – special sport events for the police officers,
- project “IPA” – promotion of the International Police Organization activities.

The purpose of all projects listed above is to build good relationship among the police internal communities. It is very important for the police to get recognition among both internal and external audience. Companies use public relations to build good relationships with

consumers, the media and their communities.² For this purpose the Polish police cooperate with border police units of the Czech Republic, Germany and others who signed a mutual cooperation agreement. The public is regularly informed of such a wide range of the police international activities. The purpose of this is to raise the social significance and rank of the police. In public relation strategic plans it is considered that the role of the social and international police cooperation, especially after joining the European Union, is equally important in process of shaping a positive image of the police as are the results of dealing with crime.

Currently, Wrocław headquarter works with the following units of the police:

- the Czech police,
- the National Police Bureau in the Saxon Ministry of the Interior and subordinate units,
- the National Police Bureau in the Lower Saxony Ministry of Internal Affairs and Sport and the subordinate units,
- the National Crime Authority of Hesse,
- the police in Central and Western Region of Brabant,
- the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Dniepropetrovsk circuit.

Cooperation with each of these units is realized under the cooperation protocol for the current year. Topics to be performed are determined in consultation with subordinate units and organizational departments, and then sent for approval to each partner entities. Selected topics are based on actual needs of individuals and units and are closely linked with the current strategy of action which is strictly related to public relations program. Contacts with the police partner units rely primarily on the exchange of knowledge and experience in all areas of the police work and are held mainly in the form of bilateral meetings. The goal is to maximize mutual benefits by allowing each party to present its achievements and the most interesting solutions. This allows for considerable expansion of the knowledge possessed by the police officers which results with their better work. In addition, during the working meetings officers of partner entities have the opportunity to learn different procedures, which allows them to make comparisons and to develop more effective service in everyday forms and methods of operation. Business results of international cooperation include among others:

- Moving on Polish soil spatial Dutch prevention program “Secure by Design”, which received the Polish version of the name “Policja akceptuje”. The program aims to build barriers for the perpetrators of burglaries, vandalism and violence in neighborhoods, and thus increase the quality of life and strengthening the sense of security in Lower Silesia.
- Implementation of the Dutch crime reduction program “Intelligence Led Policing”. The main goal of the program is to perform the tasks of the police security and public order through effective transfer and use of information. Furthermore very important is the sense of personal responsibility of the police officers for the implementation of assigned tasks.
- Training of officers involved in the implementation of the quality management system ISO 9001:2000 in the regional police headquarters in Wrocław. The conducted training program allowed for the implementation of quality management system ISO 9001:2000. Ministry of the Interior of Lower Saxony has also organized a seminar “The impact of modern management and the press services on the effects of the police work and its image in media”.

Programs listed above allows for transmission of the knowledge possessed by the foreign police officers which results with better work of Polish officers. The purpose of this is to raise the social significance and rank of the police. The public needs to be regularly informed of all

² P. Kotler, G. Armstrong, Principles of Marketing, Person Painting Mouse, New Jersey, 2008, s.441

the police domestic and international activities. Therefore it is crucial to build solid, long term relation with media.

Media relations

Maintaining relations with the media aims to provide information, draw attention to the police and its activities. Publicity is often used as the free dissemination of specific messages to support the image of the police, using the mass media. The police carrying out tasks under the Police Act, often receives public assistance in identifying offenders. Helpful in this turn out to be the media which in a dynamic way creates an opinion about the work of the police.³

In this work, the PR spokespersons and PR professionals use:

- TV – the police materials from the sites of events that are readily transmitted by television stations,
- Radio – mostly live coverage during the search for missing adults or children and information about road accidents,
- Press - posted messages about lost, sought people and requests for witnesses to report the various events (eg traffic accidents),
- Press conferences – information about the police work, what is still very current topic.

Responsible for cooperation with media are departments of social communication, which in their organizations have teams of internal communication, promotion teams, provincial spokesman commander and a team responsible for press release. Press release team duties are among others:

- preparation of press releases of criminal events from the following day and sending it to all the editors via fax or email,
- daily monitoring of the press, radio and TV programs,
- working with the spokesman from the police headquarter,
- readiness for the live coverage from the field of crisis events,
- co-editing the magazine “Dilemmas of the Police”, “The Police Newspaper 997”,
- informing journalists about negative events involving the police officers,
- authorization of the texts and messages promoting the police, forwarding information about the achieved results - mostly arrests of perpetrators.
- supporting media events,
- participation in charity fund raising to help sick children,
- participation in the festivities organized by journals editorials
- organization of shooting competition for journalists for the Cup of the provincial police commander in Wrocław.⁴

The police public relation activities are part of a long term strategy. There are many projects created by the Wrocław police public relations specialists. Some of them are already implemented, others are waiting for implementation. The Wrocław police have own logo, own mascot - the Commissioner Lion, website, there are systematically conducted anonymous surveys on the police work. Part of the police public relation operation is promotion of Lower Silesia as a safe region, cooperation with tourist organizations, educating children and young people through lectures and multimedia presentations. The police take part in implementation of the national program against the domestic violence – “Blue Card”.

³ A. Żbikowska, *Public relations*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005, s. 88.

⁴ Waniowski Paweł, *Założenia strategii public relations w Policji Dolnośląskiej*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

What is more the police together with the municipal guard performs statutory tasks and exchange information about the real dangers and the need for intervention. There is also a special program dedicated to hospital patients on how to avoid theft in hospital area. Every year in connection with Christmas, holidays, action "Snitch", there are developed brochures with prevention content, which text appears in newspapers and on radio and television.

Not all the public relation activities concern positive situations. There are also so called crisis situations that public relation specialists need to be prepared for. It is very important to create a system of crisis management.

Implementation of public relations in crisis situations

Crisis management is a complex project (planning, organizational and logistical) which objective is to prepare for effective action in emergency situations. Any event may affect the image of the institution this is why it is important to be prepared for crisis situations.

There are several main crisis situations in the police:

- natural or technical disasters as flooding or collapses of apartment buildings,
- crimes - the threat of terrorist attacks, planting of explosives, assault on important national security facilities, a VIP abduction, hijacking of an aircraft.

However from the perspective of the police public relations strategies, crisis is all the events related to the lack of professionalism, which may negatively affect the image, such as:

- delayed response to crime reporting,
- negligently performed officers duties,
- intoxication of the police officer on duty,
- tactless behavior of the police officer during intervention,
- failure to detect the perpetrators of the crime that is especially astonishing the society,
- neglectful personal appearance and the dirty police vehicle.⁵

Positive corporate image also depends on information provided by spokesman Therefore, it is desirable to maintain friendly contacts with journalists, editors and publishers. In crisis situations the worst solution is to refuse any contact with media. The basic task of the police spokesman in crisis situation is to ensure good communication and cooperation with media. The information in states of emergency must be based on real and proven data. All spokesman statements in media need to be very thoughtful. Public relation activities

Conclusion

The police officers job was always dangerous and carries a very high risk of life. This is an important attribute emphasized in all public relations activities. Service in the police - as is clear from research – brings however a little prestige among the officers themselves. The online survey conducted in late 2010 on the group of 12 354 police officers and the police staff, shows that satisfaction with the police work is mostly average (47, 2% of responses). Slightly smaller percentage of respondents (40, 9%) declare high job satisfaction and more than 11% - small job satisfaction. The main sources of dissatisfaction are: excessive bureaucracy (over 58% of responses) and a relatively low salary (more than 58%). The atmosphere at work is affected by ongoing organizational changes (over 38%) and unfair treatment (more than 36%). Unfortunately, this list include also poor working conditions what is an attribute mentioned by nearly 34% of respondents. The police officers evaluate their job

⁵ Szady Ryszard, *Zarządzanie Zasobami i Partnerstwem*, pełnomocnik Komendanta Wojewódzkiego Policji we Wrocławiu

equipment quite high. First of all, when it comes to firearms and other means of direct coercion. But the resort is still struggling with equipping the police officers in hardware, software and Internet access.

Building public confidence is not growing with the number of mandates imposed - on the contrary, causes frustration and social resistance. Meanwhile, the expectation of strict application of these penalties is high on the part of local governments. There are works proceeding over the Early Intervention System, which was created to resolve anomalies in the functioning of the organization as a whole.⁶ Discreditable example of the police work are officers who instead of enforcing the law start acting against it. But we also find examples of boundless devotion and dedication in the service for the security of the Polish country.

Great importance for the image of the police have the police officers image, men who not only work on command and seem to be tough, but often are also honorary blood donors; as district police officers tries to help find work and serve legal advice. The assessment carried out in society are getting better. It shows that the PR business programs are likely to bring further success.

References:

A. Books

1. Chmielewska Anna, *Satysfakcja z pracy*, „POLICJA 997” 2011 nr 3, s. 12-13
2. Knecht Zdzisław, *Racjonalne public relations*, Wydawnictwo C. H. BECK, Warszawa 2005
3. Kolter P, Armstrong G., *Principles of Marketing*, Person Printing Mouse, New Jersey, 2008,
4. Szady Ryszard, *Zarządzanie Zasobami i Partnerstwem*, pełnomocnik Komendanta Wojewódzkiego Policji we Wrocławiu
5. Waniowski Paweł, *Założenia strategii public relations w Policji Dolnośląskiej*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu
6. Żbikowska Agnieszka, *Public relations*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005

B. Internet sources

1. http://pl.wikipedia.org/wiki/Acta_Diurna; na dzień 04.05.2011
2. <http://www.policja.net.pl/historia-policji/>, na dzień 04.05.2011
3. http://www.mojagdunia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2285:policja-informuje-i-radzi, na dzień 05.05.2011

Contact:

prof. zw. dr hab. Zdzisław Knecht, mgr Maria Knecht-Tarczewska
College of Management „Edukacja” in Wrocław
zknecht@wp.pl, maria.knecht@wp.pl
cell phone number: 697-23-23-22 and 661-631-618

⁶ http://www.mojagdunia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2285:policja-informuje-i-radzi, na dzień 05.05.2011

Fundacja w polskim systemie prawnym

Aleksandra Kamińska, Piotr Oleśniewicz¹

Streszczenie

W artykule została podjęta tematyka prawnych podstaw funkcjonowania fundacji w Polsce. Jej podstawy zostały ujęte w Ustawie o fundacjach. Artykuł opisuje sposób utworzenia fundacji (rola fundatora, akt fundacyjny, statut, wpis do KRS), możliwości prowadzenia przez fundację działalności gospodarczej, wzór sprawozdania z działalności fundacji oraz sposoby likwidacji fundacji. Omawianym zagadnieniom odpowiadają najważniejsze ustalenia Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej, które regulują kwestie sporne w zakresie działalności fundacji.

Słowa kluczowe: fundacja, przepisy prawa, orzeczenia Sądu Najwyższego.

Abstract

The paper discusses the legal regulations for the functioning of foundations in Poland. The basic document in the subject is the Foundations Act. The authors describe the way foundations are created (the role of the founder, the founding act, the statute, National Court Register entry), the possibilities of running business activity by a foundation, the pattern for a foundation activity report, and the ways foundations can be liquidated. The issues discussed in the paper are related to the most significant decisions of the Supreme Court of the Republic of Poland regulating disputable matters with regard to foundations activity.

Key words: foundation, legal regulations, Supreme Court decisions.

W artykule 12 Konstytucji RP znajdujemy zapis, iż w Rzeczypospolitej Polskiej obok wolności tworzenia i działania stowarzyszeń, związków zawodowych, organizacji rolniczych, czy też obywatelskich, istnieje możliwość zakładania fundacji². Z kolei artykuł 58 ust. 1 tego dokumentu zapewnia, iż zakładanie fundacji jest wyrazem prawa do wolności zrzeszania się, czyli jednego z podstawowych praw człowieka i obywatela³.

Szczegółowe dookreślenie tego konstytucyjnego prawa znajdziemy w Ustawie z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach⁴, rozporządzeniu ministra sprawiedliwości do tejże ustawy⁵ oraz wyrokach sądowych regulujących niejasności wynikające z aktów prawnych. Tym dokumentom zostanie poświęcony niniejszy artykuł. W przypadku orzeczeń sądowych, autorzy skupią się na orzecznictwie Sądu Najwyższego RP, który jest najwyższą instancją określającą wykładnię prawa.

Podstawą działalności fundacji jest Ustawa o fundacjach oraz jej statut. Fundację można powołać do realizacji celów Rzeczypospolitej, wśród których ustawodawca wyróżnia „ochronę zdrowia, rozwój gospodarki i nauki, oświatę i wychowanie, kulturę i sztukę, opiekę i pomoc społeczną, ochronę środowiska oraz opiekę nad zabytkami”⁶. Fundatorem, czyli

¹ Fundator i Prezes Fundacji Instytut Naukowo-Badawczy „Didascalos” z siedzibą we Wrocławiu

Fundator i Vice Prezes Europejskiej Fundacji dla Dzieci Uzdolnionych z siedzibą we Wrocławiu

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

³ Ibidem.

⁴ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jednolity, Dz. U. 1991 r. Nr 46 poz. 203. Odrębne przepisy stosuje się w zakresie funkcjonowania trzech fundacji. Dwie z nich kontynuują działalność przedwojennych fundacji, znajdujących się obecnie pod patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, których majątek (decyzją fundatora) stał się własnością publiczną. Działalność fundacji „Zakłady Kórnickie”, opierającą się na majątku Jadwigi i Władysława Zamoyskich, reguluje Ustawa z dnia 18 września 2001 r. o fundacji – Zakłady Kórnickie; zob. Dz. U. 2001 r. Nr 130 poz. 1451. Druga z wymienionych fundacji opiera się na majątku Stanisława Ossolińskiego i jest regulowana przez przepisy Ustawy z dnia 5 stycznia 1995r. o fundacji – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; zob. Dz. U. 1995 r. Nr 23 poz. 121. Trzecią fundacją jest CBOS, którego działalność jest regulowana przepisami Ustawy z dnia 20 lutego 1997r. o fundacji – Centrum Badania Opinii Społecznej, zob. Dz. U. 1997 r. Nr 30 poz. 163.

⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 maja 2001 r. w sprawie ramowego zakresu sprawozdania z działalności fundacji, Dz. U. 2001r. Nr 50 poz. 529.

⁶ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Ibidem.

osobą ustanawiającą fundację, może być zarówno osoba fizyczna, jak i prawna. Nie musi być ona obywatelem Rzeczypospolitej Polskiej, ani mieszkać na jej terytorium. Jednakże siedziba samej fundacji, powinna już znaleźć się w granicach RP. Ponadto, jeżeli zakres działalności fundacji jest ograniczony do jednego województwa, jej siedziba powinna się znajdować na jego obszarze. Na terytorium RP mogą również działać fundacje zagraniczne, poprzez tworzenie swoich przedstawicielstw. By utworzyć przedstawicielstwo, konieczne jest uzyskanie zezwolenia w ministerstwie, które przedmiotowo odpowiada za zakres działalności danej fundacji. Tego typu przedstawicielstwa działają na podstawie prawa RP i są zobowiązane go przestrzegać. Jeśli jednak przedstawicielstwo narusza prawo RP, nie dotrzymuje zapisów zezwolenia, naraża na szkodę bezpieczeństwo lub interes państwa polskiego, zezwolenie może zostać cofnięte⁷.

By utworzyć fundację, fundator musi zadbać, o wystawienie aktu notarialnego, stanowiącego jego oświadczenie woli. W tymże dokumencie muszą się znaleźć zapisy dotyczące celu fundacji oraz majątku przeznaczonego na jego realizację. Majątkiem mogą być pieniądze, papiery wartościowe, oddane fundacji nieruchomości oraz różnego typu majątek ruchomy. Z obowiązku złożenia oświadczenia woli zwolnione są fundacje które powstały w testamencie spisany przez fundatora, który na ich realizację przekazał pośmiertnie swój majątek⁸. Kolejnym zadaniem fundatora jest zadbanie o powstanie statutu fundacji. Może on go stworzyć samodzielnie lub przekazać tę czynność innym osobom, zarówno fizycznym, jak i prawnym. Jak podkreśla Sąd Najwyższy „Statut fundacji powinien zawierać uregulowania dokładne, ścisłe i jednoznaczne”⁹. Statut musi zawierać nazwę fundacji, określać jej siedzibę, zasady i cele oraz zawierać zapisy o majątku fundacji. W statucie muszą również znajdować się przepisy o zarządzie fundacji, tzn. jego skład, obowiązki i uprawnienia, bowiem problematyka ta nie jest regulowana ustawowo (np. w zakresie składu, organizacji, sposobów powoływania członków, czy też obowiązków i uprawnień zarówno zarządu jako organu, jak i jego członków). Zarząd ma obowiązek reprezentowania fundacji i kierowania jej działalnością. Statut może (choć nie musi) zawierać również inne informacje. Przykładowo w dokumencie tym mogą znaleźć się zapisy określające czy fundacja zamierza prowadzić działalność gospodarczą, czy obok zarządu będzie posiadać inne organy (np. Rada Fundacji)¹⁰, jak również ewentualną możliwość połączenia się z inną fundacją. Statut może też wskazać ministra, który zajmuje się zakresem celów fundacji. Jeśli działalność fundacji jest szeroka i łączy działania właściwe dla kilku

⁷ Ibidem

⁸ Wśród orzeczeń Sądu Najwyższego znajdujemy m.in. sprawę fundacji prof. Teresy K.-W., która w testamencie powołała fundację swojego imienia, twierdząc iż „przysporzenia majątkowe są bardziej przydatne na cele, które przyswiecają mi przy organizowaniu pomocy dla potrzebujących wsparcia ze strony ludzi dobrej woli”. Sąd Rejonowy odmówił wpisu fundacji do KRS twierdząc, iż zapis ten nie jest celem fundacji. Ponadto Sąd stwierdził, iż zapisy w statucie fundacji dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej nie są zgodne z wolą testatorki. Zdaniem Sądu Najwyższego testamentowy zapis „o organizowaniu pomocy dla potrzebujących” jest wystarczającym celem fundacji. Sąd stwierdził również, iż dalsze cele które wyznaczyła w swoim statucie fundacja (np. organizowanie sprzętu medycznego i wyposażanie w tym zakresie szpitali) są zgodne z wolą testatorki, ponieważ była ona profesorem Akademii Medycznej i za życia zajmowała się tego typu działalnością. Sąd Najwyższy podkreślił, iż zasadne są zapisy Statutu Fundacji dotyczące działalności gospodarczej, ponieważ ze względu na cele jakie sobie ona postawiła ważnym jest, by zbyt szybko nie wyczerpać środków przeznaczonych na cele statutowe fundacji w testamencie prof. Teresy K.-W., a tym samym ważne jest by fundacja miała inne możliwości pozyskiwania środków finansowych. Zob. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 14 marca 1997 r. I CKN 78/96.

⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 stycznia 1998 r. I CKN 417/97; por. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 lipca 2002 r. I CKN 952/2000.

¹⁰ Sąd Najwyższy podkreśla, iż jeżeli fundacja zawiera inne organy, niż zarząd, to statut powinien też regulować tryb ich odwołania i powołania oraz ich zadania i kompetencje. Zob. Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 13 grudnia 2000 r. III CZP 42/2000.

ministrów, sąd ustala, który z nich najlepiej odpowiada profilowi fundacji¹¹. Jednocześnie warto zauważyć, iż w orzecznictwie polskiego Sądu Najwyższego dominuje pogląd, iż statut jest wyrazem woli fundatora lub jego pełnomocnika. Zdaniem Sądu Najwyższego nie można go uznać za zbiór przepisów regulujących działalność fundacji, do którego to poglądu skłania się część prawników. Jednakże statut umożliwia funkcjonowanie fundacji, określając jej organizację i sposób działania¹².

Przy tworzeniu statutu warto zadbać o to, by umieścić w nim zapis o możliwości jego zmiany. Sąd Najwyższy zanalizował bowiem relację między aktem fundacyjnym, a statutem fundacji. Zarówno akt fundacyjny, jak i statut są czynnościami prawnymi. Akt fundacyjny, jako dokument „założycielski”, nie powinien ulegać zmianie¹³, w przeciwieństwie do statutu, który może być zmieniany. W swojej uchwale Sąd Najwyższy podkreśla, iż w przypadku konfliktu między tymi dokumentami, wynikającego z chęci zmiany statutu (np. w sytuacji gdy fundacja chce zacząć prowadzić działalność gospodarczą), organy fundacji powinny przykładać szczególną staranność do podejmowania działań w zgodzie z wolą fundatora. Jeżeli pod tym względem akty są spójne, to poprzez zmianę statutu można zmienić pewne elementy aktu fundacyjnego. Jednocześnie Sąd Najwyższy zaznacza, iż nie można zmienić tzw. „obligatoryjnych postanowień” aktu fundacyjnego, tzn. celu fundacji, czy też składników majątkowych przeznaczonych na jego realizację¹⁴.

Sąd Najwyższy rozstrzygał również problem „czy i w jakiej formie (na podstawie ustawy o fundacjach) fundator może dokonać zmiany ustanowionego przez siebie statutu, jeśli nie ma w nim postanowień dotyczących jego zmian?”¹⁵. Konkretnym asumptem do zbadania tej kwestii był problem krakowskiej fundacji zajmującej się chorymi na mukowiscydozę. Mimo braku zapisów w statucie dotyczących możliwości jego zmiany, fundacja chciała dołączyć zapisy o powołaniu komisji rewizyjnej oraz uznania jej za organizację pożytku publicznego. Sąd rejonowy w Krakowie oddalił wniosek i zwrócił się z powyższym przytoczonym zapytaniem do Sądu Najwyższego. W tym przypadku Sąd Najwyższy podkreślił, iż fundator ma największą rolę do spełnienia w momencie zakładania fundacji. Po wstępnych ustaleniach dotyczących m.in. struktury, celów i majątku fundacji, zdaniem Sądu, fundacja uniezależnia się (w sensie prawnym) od swojego fundatora. Jego zasadnicza rola kończy się po ustaleniu statutu fundacji i wpisaniu jej do KRS. Sąd oczywiście nie zaprzecza, iż na skutek zmian np. warunków społecznych może zaistnieć konieczność zmiany statutu fundacji, by umożliwić jej sprawne funkcjonowanie. W swoim wyroku Sąd Najwyższy podkreśla, iż w art. 10 ustawy o fundacjach, ustawodawca zaznaczył, iż to zarząd fundacji jest organem uprawnionym do kierowania tą strukturą. W swoim wyroku sąd podkreśla również, iż jeśli fundacja posiada (poza zarządem) inne organy, to w przypadku „znaczących zmian” statusu fundacji, powinny się one wypowiedzieć w ten sprawie, nawet jeśli ta kompetencja nie wynika bezpośrednio ze zmienianego dokumentu. Sąd podkreśla również, iż zapewnione przez ustawę uprawnienia nadzorcze (ministra, wojewody, sądu rejestrowego) stanowią wystarczające zabezpieczenia przed ewentualnymi nadużyciami ze strony zarządu fundacji.

¹¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jednolity, Ibidem.

¹² Zapisy statutu dają Zarządowi prawo m. in. do tworzenia uchwał wewnętrznych, czy też regulaminów, jednak zdaniem Sądu Rejonowego dla m. Warszawy „wewnętrzne regulacje obowiązujące w fundacji (regulaminy) nie są przepisami prawa w rozumieniu Konstytucji”. Stanowisko to zostało podtrzymane przez Sąd Najwyższy. Zob. Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 12 kwietnia 2007 r. III CZP 26/2007, „Monitor Prawniczy” 2008, Nr 11, s. 587

¹³ W innym Postanowieniu Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 stycznia 1998 r. I CKN 417/97, zostaje nawet stwierdzone, iż „Akt notarialny nie może obejmować szczegółowych postanowień, gdyż w razie zachodzących zmian w toku działalności Fundacji musiałby zawsze być zmieniany”.

¹⁴ Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 12 kwietnia 2007 r. III CZP 26/2007, „Monitor Prawniczy” 2008, Nr 11, s. 587.

¹⁵ Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 listopada 2006 r. III CZP 114/2006.

Zatem, konstruując status fundacji, fundator powinien zadbać o określenie zakresu swojego wpływu na praktyczne funkcjonowanie tej struktury¹⁶. Jeżeli fundator, chce zachować w fundacji jakieś szczególne uprawnienia, również powinien zawrzeć je w statucie, ponieważ wraz z wpisem do KRS fundacja otrzymuje osobowość prawną, w wyniku czego następuje jej oddzielenie od fundatora. Wówczas działa wyłącznie na podstawie Ustawy o fundacjach i swojego statutu, a wola fundatora w zakresie szczegółów jej funkcjonowania nie ma mocy prawnej. Jednakże fundator ma prawo do statutowego zagwarantowania sobie określonych kompetencji. Fundator może być m.in. członkiem organu fundacji (np. zarządu). Sąd przestrzega jednak przed stosowaniem takiego prawa w przypadku powoływania lub odwoływania członków zarządu, choć i takie postępowanie (przy odpowiednich zapisach w statucie) nie stanowi naruszenia prawa. Sąd podkreśla, iż fundacja jest powoływana dla realizacji określonych celów, a np. śmierć fundatora mogłaby (w opisywanej sytuacji) zakłócić jej funkcjonowanie. Sąd podkreśla również, iż powoływanie członków określonych organów fundacji i ich odwoływanie są dwoma różnymi czynnościami prawnymi. Tym samym jeśli w statucie fundacji przekazemy określonemu organowi prawo do powoływania członków zarządu, nie wynika z niego prawo do ich odwoływania¹⁷. Ponadto nawet jeśli statut zakłada prawo fundatora (jako członka określonego organu fundacji) do powoływania i odwoływania członków jej organów, to prawo to nie przechodzi na następcę fundatora. Ma to znaczenie w przypadku fundatora, który jest osobą prawną, a nie fizyczną. Dla zobrazowania stopnia skomplikowania takiej sytuacji, przytaczamy pytanie na które odpowiadał Sąd Najwyższy na wniosek Zarządu Fundacji Przekształceń Własnościowych „I.” z siedzibą w P: „Czy w sytuacji – gdy w statucie fundacji ustalono, że radę fundacji powołuje fundator i rada fundacji nie została powołana a fundator zlikwidowany powołania rady fundacji może dokonać następca prawny fundatora?”. Sąd podkreśla, że w takiej sytuacji brak fundatora oznacza koniec realizacji celów statutowych fundacji. Zatem, zgodnie z Uchwałą SN, wniosek o jej likwidację składa właściwy minister lub wojewoda, tym samym nie ma potrzeby, by zadania zlikwidowanego fundatora przejmował jego następca¹⁸.

Kolejnym, i ostatnim już krokiem, niezbędnym do rozpoczęcia przez fundację swojej działalności, jest wpis do Krajowego Rejestru Sądowego. Wpis do KRS jest regulowany przepisami Ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym¹⁹. By go uzyskać, sąd musi zbadać, czy wszystkie przedłożone przez powstającą fundację dokumenty, są zgodne z obowiązującym prawem. Sąd zawiadamia również o powstaniu fundacji ministra i starostę, odpowiadających za obszar działalności zapisany w statucie danej fundacji. Wówczas uznaje odpowiedniego z nich za organ sprawujący nadzór nad fundacją i wpisuje go do działu 1 KRS. Z chwilą uzyskania takowego wpisu fundacja zyskuje osobowość prawną. W przypadku istotnych zmian w działalności fundacji, takich jak rozszerzenie jej zakresu działań, czy też podjęcie działalności gospodarczej wymaga zmian w statucie. Zmiana statutu wymaga ponownego wpisu do KRS²⁰.

W przypadkach statutu obciążonego wadami Sąd Najwyższy proponuje powołanie się na Rozporządzenie, które utraciło już swą moc prawną, w związku z obowiązywaniem art. 68

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 13 grudnia 2000 r. III CZP 42/2000.

¹⁸ Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 1 lutego 2000 r. III CZP 36/99. Brak przeniesień uprawnień fundatora (przedsiębiorstwa państwowego), na inne osoby prawne (spółkę akcyjną) w tym przypadku w zakresie kreowania kształtu rady fundacji, podkreśla Uchwała Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 18 kwietnia 2000 r. III CZP 9/2000.

¹⁹ Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym, Dz. U. 1997 r. Nr 168 poz. 1186.

²⁰ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jednolity, Ibidem.

Ustawy o KRS²¹. Chodzi tutaj o § 8 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 1984 r., mówiącego iż: „jeżeli wniosek o wpis do rejestru ma braki lub wady, które dadzą się usunąć, sąd zażąda ich usunięcia, wyznaczając w tym celu stosowny termin. Jeżeli wnioskodawca nie usunie braków lub wad w wyznaczonym terminie, sąd odmówi wpisu”²². Zdaniem Sądu Najwyższego w przypadku wad zauważonych przez sądy w statucie, nie powinny one od razu odrzucać wniosków o wpis do KRS. Powinny natomiast, na podstawie cytowanego paragrafu, wezwać wnioskodawcę do usunięcia wad w określonym terminie, wskazując jakie zmiany wniosek powinien zawierać²³. Sąd Najwyższy stwierdza nawet, iż zbyt duża rygorystyczność sądów rejonowych, a następnie okręgowych, przy odmawianiu wpisu do KRS z powodu wyżej wymienionych przesłanek, może doprowadzić do naruszenia art. 12 Konstytucji RP, utrudniając realizację wolności tworzenia stowarzyszeń. Jednocześnie jednak, nie podlega naruszeniu art. 58 ust. 1 Konstytucji, jak również art. 11 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności²⁴, ponieważ przepisy te nie dotyczą bezpośrednio działalności fundacji²⁵.

Jak zostało powiedziane powyżej, fundacja może prowadzić działalność gospodarczą, w zakresie wyznaczonych przez jej statut celów. Wówczas musi dysponować majątkiem co najmniej 1000 zł. Sąd Najwyższy rozstrzygał przypadek fundacji „S”, której Sąd Rejonowy dla Miasta Warszawy, a następnie Sąd Okręgowy, odmówiły rejestracji fundacji, twierdząc, iż przyjęty w statucie fundacji zapis, iż na działalność gospodarczą nie może zostać przeznaczona więcej niż połowa środków, narusza ten zapis. Sąd Najwyższy przyznał jednak rację powodom stwierdzając, iż nie ma konieczności zawierania dodatkowego zapisu zaznaczającego, iż nie może być to kwota mniejsza niż 1000 zł. ponieważ wynika to bezpośrednio z zapisów ustawowych²⁶.

Sąd Najwyższy niejednokrotnie podkreślał, iż „działalność gospodarcza Fundacji nie może być co do rodzaju i zakresu tożsama, czy też zbieżna z działalnością statutową Fundacji, prowadziłoby to bowiem do sprzeczności z art. 1 ustawy o fundacjach²⁷, polegającej na zbieżności danego rodzaju działalności statutowej z dochodową działalnością Fundacji”²⁸. W postanowieniu z 30 listopada 2000r. SN wycofał się z tego stanowiska stwierdzając, iż „w myśl art. 1 ustawy o fundacjach, fundacja może być ustanowiona dla realizacji zgodnych z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, jeżeli zaś fundacja ma prowadzić działalność gospodarczą, to tylko w

²¹ Sąd Najwyższy powołuje się tutaj na zapisy Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 1984 r., które utraciło moc prawną w związku z obowiązywaniem art. 68 ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym.

²² Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 stycznia 1998 r. I CKN 417/97; Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 4 września 2002 r. I CKN 1023/2000.

²³ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 stycznia 1998 r. I CKN 417/97; por. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 lipca 2002 r. I CKN 952/2000.

²⁴ Artykuł ten mówi o prawie każdego człowieka „do swobodnego, pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów” zob. Ochrona Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, 4 listopada 1950 r., Rzym, Dz. U., 1993 r., Nr 61, poz. 284.

²⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 lipca 2002 r. I CKN 952/2000.

²⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 9 kwietnia 2003 r. I CKN 281/2001.

²⁷ „Fundacja może być ustanowiona dla realizacji zgodnych z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, w szczególności takich, jak: ochrona zdrowia, rozwój gospodarki i nauki, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna, ochrona środowiska oraz opieka nad zabytkami”, zob. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Ibidem.

²⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 stycznia 1998 r. I CKN 417/97; por. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 lipca 2002 r. I CKN 952/2000 oraz Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 12 lutego 2002 r. I CKN 1568/99.

rozmiarach służących realizacji jej celów (art. 5 ust. 5 ustawy²⁹). Podporządkowanie rozmiarów działalności gospodarczej realizowanym przez fundację celom nie stwarza jednak bezwzględnej konieczności przedmiotowego rozdzielania omawianych sfer działania. Akcent trzeba bowiem kłaść nie na treść postanowień statutowych, lecz na ich praktyczną realizację, przy czym chodzić powinno jedynie o zachowanie akcesoryjności czy też subsydiarności działalności gospodarczej względem działalności celowej (statutowej). Przed rozpoczęciem działalności gospodarczej trudno w tej mierze w ogóle się wypowiadać, gdyż sytuację należy rozpatrywać dynamicznie. Dlatego też dopiero w trakcie realizacji celów fundacji oraz po podjęciu przez nią działalności gospodarczej możliwa jest miarodajna ocena, czy wyznaczone w art. 5 ust. 5 ustawy o fundacjach granice działalności gospodarczej są przestrzegane. W razie przekroczenia tych granic znajdzie zastosowanie regulacja zawarta w art. 12 ustawy o fundacjach, dotycząca sądowego nadzoru nad działalnością fundacji³⁰.

Zatem fundacje mogą prowadzić działalność gospodarczą, aby realizować swoje cele. W cytowanym postanowieniu Sąd Najwyższy zaznacza, iż „działalność gospodarcza fundacji ma z jednej strony pozostawać w ścisłym związku z prowadzoną działalnością statutową, z drugiej jednak nie może stanowić wyłącznego zadania fundacji. Efekty działalności gospodarczej mają zatem tylko uzupełniać środki przeznaczone na działalność statutową”³¹. W innym postanowieniu Sąd Najwyższy podkreśla, iż ewentualną kolizyjność między celami fundacji, a podejmowaną (w stopniu im odpowiadającym, bądź nie) działalnością gospodarczą można stwierdzić tylko w toku praktycznej działalności fundacji, a nie w trakcie analizy jej postanowień statutowych. Tym samym omawiane podejrzenia nie powinny być podstawą odmowy rejestracji fundacji i jej wpisu do KRS³². W innym, analizowanym przez Sąd Najwyższy przypadku, fundatorzy uznali, iż cel fundacji ma być realizowany przez gromadzenie środków finansowych. Sąd Najwyższy uznał jednak, iż taki zapis budzi zastrzeżenia, lecz stanowi on jedynie „niezręczność stylistą”, w wyniku czego sąd pierwszej instancji nie powinien odmówić prawa do rejestracji³³. Korzystając z Orzecznictwa Sądu Najwyższego warto jednak pamiętać, iż należy oddzielać środki na działalność statutową fundacji, od środków przeznaczonych na działalność gospodarczą, przy czym ta druga działalność ma być jedynie dodatkową w zakresie funkcjonowania fundacji³⁴.

Fundacje podlegają obowiązkowi podatkowemu, jednakże Rada Ministrów, ze względu na znaczny interes społeczny którego realizacji się one podejmują w swoich celach statutowych, może ustalić dodatkowe ulgi i preferencje, nie wynikające z innych przepisów prawa³⁵. Sąd Najwyższy w siedmioosobym składzie połączonym z Izby Administracyjnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (z udziałem Prokuratora Prokuratury Krajowej Piotra Wiśniewskiego w sprawie ze skargi Fundacji na Rzecz Rozwoju Nauki Polskiej na decyzje Izby Skarbowej w W.) rozpatrywał m.in. problem „Czy zwolniony od podatku od osób prawnych jest dochód fundacji, której celem statutowym jest wspieranie działalności naukowej (poprzez jej finansowanie i promowanie) w części wykorzystanej na nabycie papierów wartościowych”. Fundacja twierdziła, iż jej głównym statutowym działaniem jest

²⁹ „Fundacja może prowadzić działalność gospodarczą w rozmiarach służących realizacji jej celów. Jeżeli fundacja ma prowadzić działalność gospodarczą, wartość środków majątkowych fundacji przeznaczonych na działalność gospodarczą nie może być mniejsza niż 1 tysiąc złotych”, zob. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Ibidem.

³⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 30 listopada 2000 r. I CKN 886/98; por. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 lipca 2002 r. I CKN 952/2000.

³¹ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 30 listopada 2000 r. I CKN 886/98.

³² Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 12 lutego 2002 r. I CKN 1568/99.

³³ Ibidem.

³⁴ Zob. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 4 września 2002 r. I CKN 1023/2000.

³⁵ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Ibidem.

wspomaganie polskich naukowców, poprzez przekazywanie im bezzwrotnej pomocy finansowej. Tym samym, jej zdaniem, ulokowanie kapitału w papierach wartościowych (bony skarbowe), stanowi bezpieczną lokatę kapitału, który będzie mógł być wykorzystany na jej statutowe cele. Skład Sędziowski Sądu Najwyższego podkreślił, iż Fundacja na Rzecz Rozwoju Nauki Polskiej działa w zgodzie z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej. Ponadto (zgodnie z przepisami Ustawy) majątek fundacji może się składać z różnych elementów (w tym z papierów wartościowych), którymi fundacja może dowolnie rozporządzać. Zatem „działania służące co najmniej ochronie tego majątku (...) są dla fundacji sprawą o egzystencjalnej doniosłości”. W przypadku fundacji zajmującej się działalnością naukową, ważny jest również dobór projektów naukowych („doniosłego projektu badawczego” w opinii sędziów), szczególnie zasługujących na tego typu wsparcie. Tym samym zasadne jest zwlekanie w wydawaniu środków przeznaczonych na cele statutowe. Konkludując, sędziowie stwierdzają iż „Niedopuszczalne jest więc prowadzenie wykładni przepisów prawa o fundacjach i przepisów prawa o podatku dochodowym od osób prawnych w sposób zawężający przedmiotowy zakres przysługującego fundacjom zwolnienia od tego podatku”³⁶. Ponadto, nabywane przez fundację pieniędzy, praw majątkowych i ruchomości poprzez przekazanie jej darowizny lub zapisanie spadku jest zwolnione z podatku od darowizn i spadków³⁷.

Fundacje są zobowiązane do przekazania odpowiedniemu ministrowi corocznego sprawozdania ze swej działalności. W założeniu ustawodawcy ma ono pomóc w ocenie „prawidłowości realizacji przez fundację jej celów statutowych”³⁸. Ustawodawca, w art. 12 ust. 4 Ustawy o fundacjach zobowiązuje Ministra Sprawiedliwości do ustalenia wzoru sprawozdania. Wzór ten znajdujemy w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 8 maja 2001 r. w sprawie ramowego zakresu sprawozdania z działalności fundacji. W sprawozdaniu zawarte są informacje ogólne dotyczące fundacji, ale nacisk jest położony na kwestie finansowe. Wśród informacji ogólnych wymagane jest m. in. przekazanie informacji dotyczących nazwy Fundacji, jej adresu, numeru i daty wpisu do KRS oraz numeru REGON. Inne wymagane informacje dotyczą członków zarządu, ich liczby i danych osobowych. Rozporządzenie wymaga również by podać środki przekazane na wynagrodzenia zarządu oraz przekazanych nagród³⁹ i premii. Konieczne jest również przekazanie danych wynikających ze statutu, ze szczególnym uwzględnieniem celów statutowych i form ich realizacji oraz zakresu działalności fundacji. Do sprawozdania trzeba dołączyć kserokopie uchwał zarządu oraz informacje o prowadzonej przez fundację działalności gospodarczej⁴⁰.

Ważne jest szczegółowe przekazanie informacji dotyczących spraw finansowych fundacji. Należy podać jej przychody oraz opisać ich źródła z wyodrębnieniem środków publicznych. Należy wyodrębnić środki wydane na: działalność statutową, działalność gospodarczą, funkcjonowanie administracji fundacji oraz wymienić inne poniesione koszty. Oprócz danych o liczbie zatrudnionych osób, trzeba zawrzeć informacje na temat

³⁶ Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego – Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 13 marca 2002 r. III ZP 21/2001.

³⁷ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jednolity, Ibidem.

³⁸ Art. 12. ust. 4 Ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jednolity, Ibidem.

³⁹ Warto zadbać o dokładne ustalenie w statucie jaki organ fundacji ma prawo do przyznawania nagród. Takiego dookreślenia zabrakło w Fundacji Polsko-Niemieckie pojednanie, w której Zarząd przyznał swoim członkom nagrody kwartalne i roczne. 11 uchwał zarządu fundacji odnoszących się do tego zagadnienia, zostało zaskarżone przez Ministra Skarbu (Fundator). Minister stwierdził, iż zarząd nie ma kompetencji do takiego postępowania. Sąd Najwyższy odrzuciła zarzuty Fundatora. Zob.: Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 5 grudnia 2007 r. I CNP 41/2007.

⁴⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 maja 2001 r. w sprawie ramowego zakresu sprawozdania z działalności fundacji, Ibidem.

wynagrodzeń, premii, nagród i innych świadczeń dodatkowych. Wymaga się wyodrębnienia osób, które zostały zatrudnione wyłącznie w celach prowadzonej działalności gospodarczej, oraz takich, które pobierają wynagrodzenia na podstawie umów zlecenia. Należy wyodrębnić środki przeznaczone na pożyczki oraz środki zawarte na rachunkach bankowych (wraz z podaniem numerów kont). Istotne są również informacje dotyczące nabytych papierów wartościowych i nieruchomości. Minister w swym rozporządzeniu zaznacza, iż wartości te są zbierane do celów statystycznych. Ponadto należy zawrzeć informacje o deklaracjach i zobowiązaniach podatkowych oraz zaznaczyć, czy w danym roku w fundacji została przeprowadzona kontrola. Sprawozdanie musi zostać podpisane przez dwóch członków zarządu, chyba że w statucie fundacji znajdują się zapisy o większej ilości podpisów. Sprawozdanie jest upubliczniane. Składa się je za okres roku kalendarzowego w roku następnym⁴¹.

Likwidację fundacji reguluje artykuł 15 ustawy o fundacjach w brzmieniu: „Art. 15. 1. W razie osiągnięcia celu, dla którego fundacja była ustanowiona, lub w razie wyczerpania środków finansowych i majątku fundacji, fundacja podlega likwidacji w sposób wskazany w statucie. Ust. 2. Jeżeli statut nie przewiduje likwidacji fundacji lub jego postanowienia w tym przedmiocie nie są wykonywane, w wypadkach wymienionych w ust. 1 organ, o którym mowa w art. 13 [tzn. właściwy minister lub starosta – A.K. i P.O.] zwraca się do sądu o likwidację fundacji. Ust. 3. W wypadku innych niż przewidziane w ust. 1 likwidacja fundacji może nastąpić tylko na mocy przepisu ustawy”⁴². Zdaniem Sądu Najwyższego pod pojęciem „likwidacja fundacji” należy rozumieć „zdarzenia, w wyniku których fundacje tracą osobowość prawną”⁴³. Według Sądu w cytowanym artykule ustawodawca ustalił trzy możliwości likwidacji fundacji, tzn. „statutową formę likwidacji fundacji”, „przymusową likwidację fundacji” i „upadłość fundacji”⁴⁴. W Postanowieniu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 8 lutego 2000 r., podkreśla się, iż w przypadku wspomnianych w ustawie rozwiązań statutowych, ustanie osobowości prawnej fundacji może nastąpić tylko na drodze sądowej. Wówczas Zarząd fundacji bądź właściwy minister może tylko wystąpić z wnioskiem do sądu o wykreślenie fundacji z KRS, nie może natomiast samodzielnie zadecydować o likwidacji fundacji⁴⁵. Jeżeli przyczyną likwidacji jest zrealizowanie jej celów i po fundacji pozostaje określony majątek, musi on zostać przekazany na działania będące wyrazem jej statutowych celów, również na podstawie wyroku sądowego.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego znajdujemy stwierdzenia, iż Ustawa o fundacjach zawiera lakoniczne sformułowania. W samej Ustawie podkreśla się, iż wszelkie spory dotyczące działalności fundacji oraz problemy interpretacyjne są rozstrzygane na drodze sądowej. Jak dowiedliśmy w niniejszym opracowaniu, orzeczenia polskiego sądownictwa towarzyszą fundacji już od momentu jej założenia, bowiem sąd musi stwierdzić, czy została ona powołana zgodnie z prawem. W kilku przypadkach ustawodawca podkreśla konieczność rozwiązania sprawy na drodze sądowej. Odpowiadający za zakres działalności fundacji minister lub starosta może wkroczyć na drogę sądową jeśli zarząd, bądź jego uchwały, naruszają przepisy prawa lub jej statut. Uchwała może być wstrzymana na czas rozstrzygnięcia. W przypadku postępowania zarządu, na drogę sądową wkracza się wówczas, gdy mimo wezwania, fundacja nie chce zmienić swojego zarządu. W takiej sytuacji celem wstąpienia na drogę sądową jest ustalenie zarządcy przymusowego. Również sąd rozstrzyga wszelkie spory majątkowe, w które jest zaangażowana fundacja. Jak zostało zaznaczone w artykule, również likwidacja fundacji jest przeprowadzona przez sąd. Wszelkie pozostałe

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, tekst jednolity, Ibidem.

⁴³ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 8 lutego 2000 r. I CKN 416/98.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

spory są również rozwiązywane na drodze sądowej. Najważniejsze z nich zostały omówione w niniejszym artykule, ponieważ stały się podstawą orzeczeń Sądu Najwyższego. Postanowienia, Uchwały i Wyroki tego organu mają charakter materialno-prawny, a zatem obowiązują we wszystkich podobnych sytuacjach. Wydaje się, iż przyjęte rozwiązanie w pełni zapewnia porządek prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Contact:

Aleksandra Kamińska, PhD
Humanitas University, Sosnowiec, Poland

Piotr Oleśniewicz, PhD
University School of Physical Education, Wrocław, Poland
College of Management 'Education', Wrocław, Poland

Studentské praxe z pohledu managementu poskytovatelů sociálních služeb

Zuzana Hloušková¹, Jan Hloušek²

Abstrakt

Příspěvek se věnuje možnostem zlepšení obsahu a průběhu studentských praxí, o které usiluje projekt realizovaný ÚSP UHK pod názvem „Rozvoj klíčových kompetencí studentů sociální práce očima potenciálních zaměstnavatelů“ a opírá se především o výstupy kvalitativního výzkumu provedeného na 14 pracovištích hradeckých poskytovatelů sociálních služeb. Pozornost je zaměřena především na procesní stránku průběhu studentských praxí a na specifickou část personálního managementu, týkající se výběru vhodných osob na pozici průvodců studujících na praxi.

Klíčová slova: studentská praxe, poskytovatel sociálních služeb, procesní model, personální management

Poznámka: Vznik příspěvku je podpořen dotací MŠMT a EU z Evropského sociálního fondu v rámci projektu č. CZ.1.07/2.2.00/15.0015 - Rozvoj klíčových kompetencí studentů sociální práce očima potenciálních zaměstnavatelů

Abstract

The paper concerns with changes of improving practical student training by UHK homes project implemented under the title "Development of key competences of students of social work through the eyes of potential employers", based in outputs from qualitative research which took place on 14 departments of social services from Hradec Kralove. Attention is focused mainly on the procedural aspect of the student experience and the specific part of personnel management concerning the selection of suitable persons for the position of guides students to practical training.

Keywords: practical student training, provider of social services, process model, personnel management

Note: The emergence of the paper is supported by grant from the Ministry of Education and the European Social Fund within Project No. CZ.1.07/2.2.00/15.0015 - Development of key competencies to students of social work through the eyes of potential employers.

Význam praxe ve vzdělávání sociálních pracovníků je patrný po přečtení pátého z Minimálních standardů vzdělavatelů v sociální práci, který stanoví, že odborná praxe je nedílnou součástí studia sociální práce, zprostředkovává studentkám a studentům zkušenost s výkonem sociální práce a umožňuje jim získávat profesní identitu. Odborná praxe tvoří minimálně 25 % z celkové hodinové dotace výuky. Většina teoretiků i praktiků sociální práce se jistě shoduje v tom, že vzdělávání budoucích sociálních pracovníků se neobejde bez promyšleného praktického výcviku, a praxe je tedy nenahraditelným a jedinečným zdrojem učení. Odborná praxe poskytuje jedinečnou příležitost učit se z vlastní zkušenosti. Dewey (1936, in Maroon a kol., 2007) popisuje učení založené na vlastních zkušenosti jako neustálý proces získávání zkušeností. Ty vznikají propojováním faktorů jako je osobní svoboda, iniciativa a spontaneita a faktory jako je disciplína a srozumitelnost. Učení je založeno na situacích, které mění vnímavost a instinktivně získané poznatky v konkrétní vědomosti. Podle Hamiltonové a kol. (1983, in Maroon a kol., 2007) má být praxe sledem naplánovaných zkušeností, které mají vést ke změnám kognitivních struktur, schopností a postojů, jež studenti nasbírali během dosavadního života a studií. Musí však být splněn jeden zásadní požadavek - student se dostává do situací, které vyžadují intervenci a v rámci které může využívat různé přístupy a hodnotit jejich účinnost. Takové situace lze navodit jen prostřednictvím kvalitně realizovaných odborných praxí.

Dosavadní obsah i průběh studentských praxí často neodpovídají ani již zmíněným standardům pro praxe na sociálních oborech na vysokých školách, ani nereflektují změny v

¹ Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové

² Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové

souvislosti s reformou sociálních služeb, způsobenou účinností zákona č. 108/2006 Sb. V minulých letech byla věnována pozornost především dvěma zainteresovaným stranám, tj. VŠ a studujícím, stále však chybí pohled třetího partnera – poskytovatelů sociálních služeb. Nutno přiznat, že zatím není dostatečně rozvinuta komunikace mezi VŠ a těmito odbornými pracovišti, což způsobuje také malou propustnost praktických zkušeností do výstavby samotného studia. A přitom je zřejmé, že odborná praxe může studentovi umožnit propojení teoretického poznání s přímou praktickou zkušeností pouze a právě v konkrétním institucionálním kontextu. Jedině tak praxe vytváří onen jedinečný a žádoucí prostor pro možnost sebepoznání v reálné pracovní situaci (Levická a kol., 2009). Institucionální kontext označuje ucelený systém, který se skládá z kultury organizace, její filozofie, organizačních pravidel apod., a významně ovlivňuje zaměření, cíle, úlohy a kompetence zaměstnanců, a samozřejmě i způsob práce s klienty. Význam kvalitního výběru pracovišť pro výkon studentských praxí je tak neoddiskutovatelná. Obvykle je však volba těchto pracovišť ponechána zcela na vůli studujících, a přestože jsou smluvně vázána, chybí dostatečné záruky o kvalitním průběhu praxí.

Tuto situaci se snaží alespoň ve své působnosti změnit projekt realizovaný Ústavem sociální práce UHK pod názvem „Rozvoj klíčových kompetencí studentů sociální práce očima potenciálních zaměstnavatelů“. Jeho smyslem je zvýšit konkurenceschopnost absolventů na trhu práce prostřednictvím nového systému praxí. Inovativnost projektu spočívá především v zapojení samotných zaměstnavatelů do vzdělávacího procesu, což umožňuje rychleji a kvalitněji reflektovat potřeby trhu práce na jedné straně a přenášet nejnovější poznatky z vědy a výzkumu do praktického využití na straně druhé. Celý projekt probíhá na principu partnerství, vnášející do vztahů mezi ÚSP UHK a zaměstnavateli z řad poskytovatelů sociálních služeb novou kvalitu. Celkem se projektu účastní sedm partnerů, kteří se zapojují jednak ve fázi definování modelu kompetencí absolventa oboru sociální práce a jednak se sami přímo aktivně podílejí na vzdělávacím procesu jako pracoviště praktické výuky. Jedním z plánovaných výstupů projektu má být zavedení vnitřní akreditace pracovišť. Zde je možné vysledovat paralelu s izraelským modelem zajištění odborné praxe (Maroon a kol., 2007), který se původně jako aplikovatelný v českém prostředí nezdál. Vychází totiž předpokladu, že vzájemná spolupráce škol a organizací funguje na velmi vysoké úrovni. V tomto izraelském systému studenti praktikují ve vybraných a prověřených organizacích, jež musejí splňovat řadu podmínek, aby se mohly stát akreditovaným výcvikovým pracovištěm univerzit. V organizacích jsou také vybíráni pracovníci odpovědní za praxi, kterým škola poskytne adekvátní výcvik a jejichž práci honoruje. Organizace, ve které student vykonává svou praxi by měla poskytnout příležitost k učení v souladu s dosavadní délkou studia a jeho teoretickými znalostmi. Je důležité, aby se jednalo o poskytovatele sociálních služeb, který je zaměřen na dobře vydefinovanou cílovou skupinu, má prokazatelný zájem o poskytování praxí a jeho činnost probíhá v souladu s etickým kodexem sociální práce. Důležité je také to, že pracuje s různými technikami, nebo se specializuje na konkrétní problémy, že uplatňuje profesionální přístup ke klientovi na všech úrovních a že podněcuje své zaměstnance, aby se věnovali dalšímu vzdělávání.

Přestože Maroonův model nelze u nás za současných podmínek uplatnit do důsledků, řada prvků nastíněného systému přinesla do naší práce notnou dávku inspirace. Než však bylo možné přikročit k nastavení akreditačního řízení, proběhlo nejprve mapování současného stavu průběhu studentských praxí na vybraných pracovištích partnerů projektu. Nejprve bylo vytipováno 14 pracovišť poskytujících různé druhy sociálních služeb, např. nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, komunitní centra, k-centrum, poradny, azylové domy, pečovatelskou službu, intervenční centrum, terénní program, sociální rehabilitace. Mapování se uskutečnilo v období 17. 2. – 5. 5. 2011 a probíhalo formou osobních rozhovorů s využitím

osnovy *Procesní model zabezpečení odborné praxe*, na základě informací z webových stránek partnerů projektu, analýzy vnitřních dokumentů, pozorování a fotodokumentace.

Osnova rozhovorů: *Procesní model zabezpečení odborné praxe*

1. **Propagace odborné praxe** – identifikace konkrétního pracoviště pro výkon praxe, zveřejnění informací o možné náplni a podmínkách odborné praxe, způsob spolupráce a komunikace s VŠ, proaktivní náborové činnosti;
2. **Profesní příprava vedoucího praxí** – stanovení kvalifikačních požadavků, délky odborné praxe, postavení v organizační struktuře, rozsah úvazku, délky působení v organizaci;
3. **Proces přijímání studenta** – zahrnuje prověření znalostí studenta o pracovišti (test), ověření osobnostních předpokladů, vyjednání cíle praxe, určení získávaných kompetencí, stanovení průběhu (časového harmonogramu) praxe;
4. **Uvedení studenta na pracoviště** - zahrnuje seznámení s detaily činnosti pracoviště (aktuální úkoly, problémy, charakteristiky klientů, stav spolupráce s dalšími subjekty apod.), orientaci v prostoru pracoviště, seznámení s pravidly fungování (vnitřní předpisy) a s firemní kulturou (psaná i nepsaná pravidla), představení studenta dalším pracovníkům a klientům, zaškolení (BOZP, speciální);
5. **Integrace studenta do organizační struktury** - vymezení obsahu konkrétních činností, vymezení pravomocí ve vztahu ke klientům, ostatním pracovníkům a ve vztahu ke třetím osobám (úřady, média, jiní poskytovatelé sociálních služeb apod.), transparentní publicita studenta (jmenovka, nástěnka, webové stránky...);
6. **Výkon odborné praxe** – způsob spolupráce a komunikace s vedoucím/koordinátorem praxe, způsob vedení záznamů vedoucím/koordinátorem praxe (monitoring), řízená reflexe praxe, řešení rizikových situací ve vztahu k výkonu praxe;
7. **Hodnocení a ukončení praxe** – hodnocení studenta z pohledu klíčových kompetencí, způsob ukončení působení studenta na pracovišti, následná spolupráce studenta s pracovištěm.

Respondenty byli především pracovníci, kteří se v současné době věnují studentským praxím na svých pracovištích. Samotný rozhovor obvykle trval 90 min, součástí návštěvy byla také prohlídka pracoviště, která dle situace buď předcházela nebo následovala po rozhovoru. V rámci mapování se ukázaly jako problematické zejména dvě oblasti procesního modelu: *Integrace studenta do organizační struktury*, kdy zatím nedošlo k vymezení pravomocí ve vztahu ke klientům, ostatním pracovníkům a ve vztahu ke třetím osobám, a *Profesní příprava vedoucího praxí*, související se samotným pojetím této pracovní pozice. Přitom se však jeví role tohoto pracovníka v managementu studentských praxí jako klíčová. Podle Havrdové je to je učitel praxe na pracovišti, jeho práce zahrnuje specializovanou činnost, pro níž musí mít pracovník časový prostor (Havrdová, 1995). Švingalová a Pešatová dále uvádějí, že tato osoba vytváří pro studenta na daném pracovišti dobré podmínky k učení, bezpečné prostředí, podporuje silné stránky studenta a vědomí jeho kompetence. Zajišťuje také dobré přijetí studenta, kontakt s ostatními zaměstnanci pracoviště a stanovuje jeho pracovní program. Pomáhá mu pochopit souvislosti mezi teorií a praxí, rozvíjet etické postoje a rozeznávat formy diskriminace a znevýhodnění různých sociálních a kulturních skupin. V neposlední řadě se podílí na hodnocení studenta, za obsah praxe a odborné výsledky studenta však nemá formální odpovědnost (Švingalová, Pešatová, 2005). Podle Maroona a kol. při praktickém vzdělávání studentů oboru sociální práce hraje klíčovou roli osoba, kterou označuje jako *supervizor*. Je jím učitel, který působí přímo v terénu a poskytuje odborný výcvik. Proto musí mít kvalifikaci odpovídající požadavkům školy vzdělávající sociální pracovníky a zároveň musí být vhodným vzorem sociálního pracovníka. To umožňuje studentovi sdílet se supervizorem jeho pracovní zkušenosti, protože ho student pozoruje při práci jako „rolový

model“ (Fox, 1989, in: Maroon a kol., 2007, s. 38), zároveň mu supervizor pomáhá překonávat těžkosti spojené s působením v praxi a při kontaktu s klienty (např. pocity napětí a strachu, nejistoty, nedostatku znalostí a dovedností, dilemata plynoucí ze složitosti společenských vztahů, pocity viny a frustrace z neúspěchů při práci studenta s klientem) až k úplné nezávislosti na supervizorovi.

V českém kontextu se však můžeme setkat s celou řadou alternativních pojmenování, jako např. instruktor, lektor, průvodce, školitel, ale také supervizor či mentor. Zřejmě nejvíce zaběhlým označením je *konzultant praxe* a za nejvhodnější ho považuje např. i Z. Havrdová, protože „dobře vystihuje jejich úlohu – jsou k dispozici studentům jako kontaktní osoby, studenti se na ně mohou obracet, když něco potřebují.“ (Havrdová, 2007, s. 83). V rámci zmíněného projektu nakonec realizační tým dospěl k termínu *vedoucí praxí na pracovišti* a stanovil si pro něj tyto profesní předpoklady:

- splnění kvalifikace sociálního pracovníka dle zákona o sociálních službách,
- min. 2 roky praxe v sociálních službách,
- min. 3 měsíce působení na daném pracovišti,
- ideálně plný úvazek,
- vedení studentských praxí je součástí náplně práce,
- zaškolení v pedagogickém minimu (zabezpečí UHK např. jako součást setkávání zástupců pracovišť s garantem praxí, nebo prostřednictvím akreditovaného kurzu).

Na mapovaných pracovištích však často dochází rozdělení rolí, které jsou tomuto vedoucímu praxí určeny, mezi více pracovníků. Obvykle je na pracovišti určená osoba zodpovědná za vedení praxí, která má na starosti přijímání, průběžný kontakt, zpětnou vazbu a závěrečné hodnocení praxe, v konkrétních úkolech či činnostech pak deleguje své kolegy (pracovníky v přímé práci s klienty). Tato zodpovědná osoba se může nacházet v organizační struktuře dvou možných místech:

- jako kumulovaná pozice (společně s pozicí s větší mírou pravomocí, např. zástupce vedoucího pracovníka)
- jako samostatná pozice, stojící případně mimo hierarchické vztahy (tento model je obvykle vázán na funkci kontaktní osoby projektu Rozvoj klíčových kompetencí a jeví se po ukončení projektu jako neudržitelný).

Nároky, které kladou na tuto pozici v souvislosti s definováním cíle vzdělávání sociálních pracovníků autoři odborných statí, jsou poměrně dost vysoké. Podle Kersona (1994, in: Maroon a kol., 2007, s. 11) jsou hlavním cílem „rozvoj sebeuvědomění a ztotožnění s profesí, pochopení kolegiálních vztahů v organizacích, pochopení role organizací v komunitách a vytvoření analytické, hodnotícího přístupu k teorii, praxi a pracovnímu výkonu“. Rozvoj kritického myšlení a uplatňování hodnot profese vč. schopnosti použít teorii v praxi zmiňuje také Dore a kol. (1992, in: Maroon a kol., 2007). Do hloubky propracované spektrum cílů uvádí Hoffman (1990, in: Maroon a kol., 2007), z nichž se některé vztahují k týmž tématům: vrůstání do role sociálního pracovníka, pochopení hodnot, na kterých je sociální práce založena a jejich promítnutí do praxe, rozvoj profesní zodpovědnosti, seznámení se strukturálními, procedurálními a sociálně-politickými standardy organizace a rozvinutí studentů vědecky pozorovat či využívat své schopnosti v praxi. I podle Minimálních standardů vzdělávání v sociální práci (odborný okruh Praxe v terénu) má být cílem praxí:

- zprostředkovat studentům zkušenost se sociálními vztahy a způsoby práce, které existují nebo jsou uplatňovány v existujících organizacích sociálních služeb, a podnítit snahu studentů o reflexi této zkušenosti;
- umožnit studentům, aby si prakticky vyzkoušeli metody, s nimiž se seznámili teoretickým studiem;

- umožnit studentům, aby mohli v průběhu studia konfrontovat své teoretické představy o sociální práci s jejich praktickou realizací;
- stimulovat proces identifikace studentů se sociální prací jako profesí.

Trochu jiné pojetí této klíčové osoby představuje koncept V. Holasové a kolektivu z Katedry sociální práce Zdravotně sociální fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, který nahrazuje konzultanta praxí (a tedy i Maroonova supervizora) pojmem *mentor odborné praxe*. Tato koncepce vychází z předpokladu, že to, co konzultanti praxí ve vztahu ke studujícím dělají, lze označit za mentoring. Mentoring je zde pojímána jako forma profesionálního rozvoje vedoucí ke zvyšování znalostí a zkušeností. Mentoring je v pojetí OSU vnímán jako „interpersonální podpůrný vztah mezi dvěma jednotlivci, kteří dosahují různého stupně profesionálního rozvoje“. (Holasová V. a kol., 2007, s. 20). Smyslem tohoto mentoringu je předcházet získávání znalostí studentem ad hoc, resp. necíleným přebíráním zkušeností druhého. Jeden z hlavních pilířů mentoringu představuje podpora iniciativy v profesním rozvoji. Mentor napomáhá rozvoji a pokroku osobně profesně méně zkušené prostřednictvím odborného doprovodu a přispívá k rozšíření repertoáru studentových dovedností, technik a poznatků, které může uplatnit v různých praktických situacích.

I v případě OSU je role mentora ve vzdělávání studentů sociální práce považována za významnou. Mentor nejen sdílí společně se školou zodpovědnost za odbornou přípravu studentů, ale je to právě on, kdo jim pomáhá vytvářet spojení mezi znalostmi nabytými během studia se zkušenostmi a dovednostmi získanými v rámci odborné praxe. Mentor má tak velkou moc ovlivnit vzdělávání a výcvik budoucího sociálního pracovníka, hraje klíčovou roli při formování a uvědomování si profesní identity. Při vyhodnocení obou předložených konceptů (Maroon, OSU) lze vysledovat velmi podobné rysy. Koncept OSU byl vytvořen později a z Maroonova přístupu vychází, integruje však principy mentoringu a tuto roli „průvodce“ přisuzuje pracovníkům v praxi, zatímco roli supervizorů ponechává pedagogům. Respektuje tak české podmínky a zvyklosti, v jakých se odborné praxe v současnosti realizují, zároveň však posouvá svůj pohled na standardní hranice a věnuje pozornost klíčové roli praktiků (mentorů). Stejně tak je těmto osobám věnována patřičná pozornost i v představovaném projektu ÚSP UHK. A také oni jsou důležitými aktéry při vytváření nového systému praxí i jednotlivých výstupů projektu. Mezi další společně vytvořené produkty patří např. model kompetencí studentů pro odborné praxe v rámci bakalářského studia, sada kritérií pro akreditovaná pracoviště, pomůcka pro studenty Portfolio praxí aj. Bližší informace o průběhu projektu najdete na stránkách www.usp-uhk.cz.

Literatura:

- HAVRDOVÁ, Z. *Praktická výuka sociální práce – metodické náměty pro tříleté kvalifikační studium*. Projekt of Improvingh the Work of the Coordinatiion Council for Minimum Standards in Social Works. GTAF II/WP 2/4A, Praha, 1995.
- HAVRDOVÁ, Z. *Vzdělávací supervize a kvalita začínajících sociálních pracovníků*. In: Sociální práce. 2007, č. 4, s. 78–87. ISSN 1213-6204
- HOLASOVÁ A KOL. *Průvodce odborným praktickým vzděláváním v sociální práci. Pro mentorky a mentory*. Ostrava: OSU, 2007. ISBN 978-80-7368-470-9
- LEVICKÁ, J. a kol. *Sociální práce II*. Trnava: Oliva, 2009, 154 s. ISBN 978-80-89332-06-9
- MAROON, I., MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. *Vzdělávání studentů sociální práce v terénu: model pro supervizi*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 9788024613079
- Minimální standardy vzdělavatelů v sociální práci ASVSP. [online], poslední revize 24.3.2011. [cit. 2011-09-20]. Přístupné z <<http://www.asvsp.org/standardy.php>>.
- ŠVINGALOVÁ, D., PEŠATOVÁ, I. *Odborné praxe v sociální práci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-980-5

Kontakt:

Mgr. et Bc. Zuzana Hloušková
Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
zuzana.hlouskova@uhk.cz

Mgr. Jan Hloušek
Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
jan.hlousek@uhk.cz

Restriktivní opatření – nejasná teorie, nejasná praxe

Bc. Lucie Kaněrová¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá pojmem „restriktivní opatření“ a jeho složitostí. Jsou zde rozebrány tři zdroje, které poskytovatelé sociálních služeb využívají při práci se Standardy kvality sociálních služeb. Autorka se domnívá, že v teorii chybí jednoduché vysvětlení, které by umožnilo poskytovatelům sociálních služeb snadněji pochopit, co jsou to restriktce, jaké jsou její druhy a jak spolu tyto druhy souvisí. Autorka uvádí jednoduchý model, podle kterého je možné tato opatření vysvětlit.

Klíčová slova: zákon o sociálních službách, opatření restriktivní, omezení pohybu, omezení vůle

Abstract

This article deals with a term „restrictive measure“ and its complexity. There are discussed three sources that providers of the social services use when they work with the Social Services Quality Standards. The author considers that in the theory lacks a simple explanation. This explanation could allow to understand what means this term, what types of restrictions are and how these types relate. The author provides a simple model whereby it is possible to explain these measures.

Keywords: restrictive measures, the social services act, restriction of the movement, restriction of the will

1. Úvod

Tento příspěvek je zamyšlením nad složitostí úpravy restriktivních opatření v různých zdrojích. Není to návod na to, jak psát metodiku. Příspěvek neobsahuje všechny informace týkající se omezujících opatření a ani všechny dostupné zdroje zabývající se touto tematikou. Snažím se jím poukázat na to, že pochopit některé skutečnosti může být složité a sama navrhuji jednoduchý model a příklady, které mohou umožnit rychlejší pochopení restrikcí. Podle mého názoru právě tato jednoduchost v teorii chybí.

O restriktivních opatřeních se začalo nejvíce hovořit v souvislosti se zaváděním Standardů kvality sociálních služeb². Názory na ně jsou různé – někdo je považuje za pomoc, někdo je bere za nutné zlo a někdo je odsoudil k zániku úplně. Kvalita poskytované služby vychází především z postupů, které se praktikují běžně v zařízení. Jedním z účelů Standardů je tyto postupy „dát na papír“. Pokud služba není kvalitní, precizním vypracováním dokumentů se kvalita nejspíš nezlepší.

V roce 2010 jsem provedla výzkumné šetření týkající se restriktivních opatření v domově pro seniory. V tomto příspěvku ze svého výzkumu vycházím. Dalším zdrojem je mé dobrovolnictví, praxe a literatura.

Standardy se zabývají různými oblastmi při poskytování sociální služby. Osobně však za důležitého ukazatele kvality považuji ochranu práv uživatelů služby. Podle Průvodce poskytovatele by se nemělo jednat o třešničku na dortu, ale mělo by to být to první, na co bychom se měli v sociální službě ptát.

Ve své praxi se setkávám s pracovníci a pracovníky z různých rezidenčních zařízení. Často hovoříme na téma Standard kvality číslo 2, který se zabývá ochranou práv uživatelů služby. Když narazíme na restriktivní opatření, většinou se dozvíme o omezení pohybu, které v zařízení stejně nemají³, a když čekám na pokračování vyprávění o dalších omezeních, už se semnou loučím.

¹ Studentka navazujícího magisterského studia Sociální práce, Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, náměstí Svobody 301, 500 03 Hradec Králové; lucie.kanerova@uhk.cz.

² Dále jen „Standardy“.

³ Resp. myslí si, že nemají.

Poté, co jsem přečetla nalezenou literaturu a vyslechla přednášku PhDr. Marie Hermanové, jsem shledala, že není jednotná zákonná norma, která by restrikce v sociálních službách ošetřovala. (Hermanová, 2009)

2. Problematický termín

První problém vidím již v termínu „restriktivní opatření“. Při výzkumu, který jsem prováděla na jaře 2010, jsem zjistila, že většina pracovníků v sociálních službách neví, co to znamená. Abych se něco dozvěděla, byla potřeba tento termín vyjádřit v českém ekvivalentu. (Kaněrová, 2010)

Nemusíme však znát přesný původ slova, stačí si pojem přeložit z anglického jazyka a dozvíme se, že slovo „restrict“ znamená omezit, potom pojem „restriction“ znamená omezovací. Akademický slovník cizích slov uvádí: *restrikce = omezení, zmenšení, snížení (počtu, rozsahu) atd. a restriktivní = uplatňující restrikci, omezující* (Petráčeková aj., 1998: 661).

Pokud tedy zaměníme restriktivní za omezující, vznikne nám pojem „omezující opatření“. Domnívám se, že kdyby různé sborníky, které mají pomáhat poskytovatelům vytvářet Standardy, používaly česká slova nebo alespoň terminologii sjednotila, ulehčila by se práce o mnoho procent.

3. Různá pojetí restrikcí

Při zkoumání restriktivních opatření jsem vycházela z dostupných zdrojů pro poskytovatele sociálních služeb, které pravděpodobně nejčastěji používají při práci se Standardy. Takové literatury je nepřehledné množství, ale vzhledem k určené délce příspěvku jsem zvolila pouze tři.

3.1. Zákon o sociálních službách

V § 2 zákona o sociálních službách je uvedeno, že poskytování sociální služby musí zachovávat lidskou důstojnost osob, služby musí být poskytovány v zájmu těchto osob a v náležité kvalitě, aby tak byly dodrženy základní práva a svobody. (Zákon o soc. službách)

Povinností poskytovatele je podle § 88 vytvářet takové podmínky, které umožní uživatelům sociálních služeb naplňovat jejich lidská a občanská práva. (Zákon o soc. službách)

Opatření omezující pohyb osob je uvedeno v zákoně o sociálních službách, § 89, cituji: „*Při poskytování sociálních služeb nelze používat opatření omezující pohyb osob, jimž jsou sociální služby poskytovány, s výjimkou případů přímého ohrožení jejich zdraví a života nebo zdraví a života jiných fyzických osob,...*“ (Zákon o soc. službách) Dále je zde uvedeno, že musíme uživatele nejdříve zkusit uklidnit, a pokud to nepomůže, je možné využít omezující opatření - ale za přítomnosti lékaře.

V zákoně se o opatření omezující pohyb osob hovoří dost jasně. Další paragrafy hovoří o zachovávaní lidských práv a svobod, do čehož můžeme zahrnout i opatření omezující vůli uživatele.

3.2. Průvodce poskytovatele

Jako další zdroj jsem zvolila sborník Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe - Průvodce poskytovatele. Průvodce byl vydán v roce 2002 - tedy mnohem dříve než zákon o sociálních službách. Obecné Standardy však byly pouze doporučující, nikoliv závazné.

Přesto jsou to normy, které se musí dodržovat, neboť vycházejí z mezinárodních smluv, ústavních norem a dalších zákonů. Přesto do začátku platnosti zákona č. 108/2006 Sb. a vyhlášky č. 505/2006 Sb. nebyly Standardy kvality sociálních služeb pro nikoho povinné. Ale mnoha poskytovatelům pomohly při zavádění Standardů do praxe. (Jún aj., 2002)

Průvodce poskytovatele zná hlavně pojem omezení pohybu uživatele služby. Říká, že jde především o situace, kdy má pracovník převahu nad uživatelem a překročí hranici, která je obvyklá mezi dospělými lidmi. (Jún aj., 2002) Tato formulace naznačuje, že půjde o něco více než jen o pohyb, mohlo by to znamenat, že uživateli bude zaměstnanec např. něco přikazovat. Poté však následuje výčet restriktivních opatření zaměřených na pohyb: mechanické omezení, fyzické omezení, izolace, uzamčené dveře objektu atd. (Jún aj., 2002) A kde je zmínka o vůli uživatele? Samozřejmě omezení pohybu a vůle spolu velmi úzce souvisí a porozumění termínům a souvislostí dopomůže k chápání restrikcí jako celku a neoddělování těchto dvou.

3.3. Výkladový sborník pro poskytovatele

Výkladový sborník z roku 2008 se zabývá restrikcemi hned na několika místech. Například se zde hovoří o tom, že každý máme právo vybrat si, kde budeme bydlet, jak budeme trávit volný čas apod. Pokud nám tato práva někdo porušuje, bráníme se. Tuto schopnost bránit se ale mají některé osoby sniženou. Část svá práva nezná a přijímá to, co je jim nabídnuto. (Kořínková aj., 2008)

Sborník uvádí, že do osobní svobody je zahrnuta svoboda pohybu, pohyb v zařízení i mimo zařízení⁴ a možnost volby⁵. (Kořínková aj., 2008) Další kapitola pojednává o nedotknutelnosti osoby, která zaručuje právo rozhodovat o svém vzhledu a další práva, která se týkají soukromí. Následující kapitola se opět vrací zpět a pojednává o právu svobodně se rozhodnout a právu na přiměřené riziko.

Pak je tu kapitola Omezování vůle uživatele, kde je rozebíráno, že poskytovatel za určitých podmínek může omezit vůli uživatele, ale často se uživatel omezuje, protože se poskytovatel bojí a nedovolí uživateli podstoupit přiměřené riziko. Opět se zde opakují oblasti, ve kterých může k omezení dojít: stravování, způsob trávení volného času, denní rytmus apod. (Kořínková aj., 2008)

A nakonec uvedu kapitolu Opatření omezující pohyb a jiná omezení svobody pohybu uživatelů sociálních služeb. Zde jsou rozebírány různé důvody, proč jsou uživatelé omezováni v pohybu. Je to například z důvodu: zdravotního postižení, rizikového chování, postojů personálu a další. (Kořínková aj., 2008)

V průvodci je popsáno omezování vůle z několika možných úhlů – ovšem podle mého názoru velice složitě. Dále když už jsme začali používat pojem restriktivní opatření, proč se najednou v další publikaci užívá pojem omezení pohybu a vůle bez dalšího vysvětlení? Někdy není jednoduché hledat v tolika různých pojmech spojitost a přijít na to, že je to totéž!

3.4. My teorii nerozumíme

Proč zde vlastně rozebírám publikace, které mají poskytovatelům „pomáhat“ zavést Standardy kvality? Jak jsem výše uvedla, setkávám se s praktiky, kteří mi říkají, že konkrétně oblasti restriktivních opatření nerozumí. V zákoně o sociálních službách se dozvídáme o omezování pohybu, taktéž v Průvodci poskytovatele. Omezování vůle je zakázáno mnoha různými zákony, vyhláškami a smlouvami – ale nic konkrétně. Tímto druhem omezení se zabývá především Výkladový sborník. Autoři si s tím dali mnoho práce a text je kvalitní,

⁴ V zařízení nesmí být mříže, zamčené dveře, zákaz opustit areál.

⁵ Samostatné rozhodování o tom, kdy vstanu, co si obléknu na sebe, co budu dělat odpoledne.

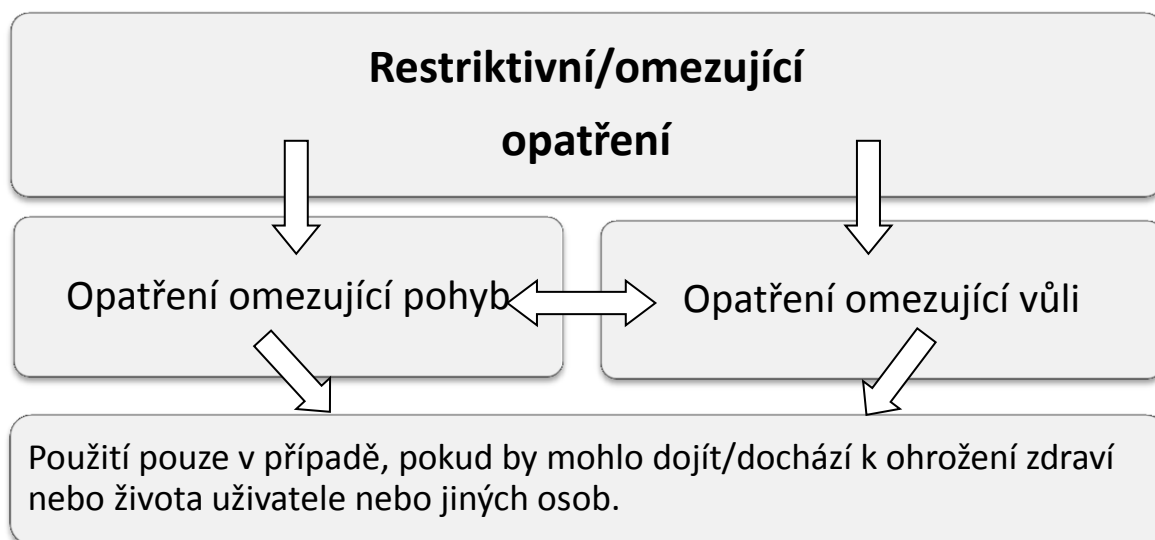
avšak na můj vkus až příliš odborný. Základem k tomu, aby v zařízení bylo něco praktikováno a fungovalo to, je porozumění dané věci.

4. Jednoduchý model

Pro své vlastní potřeby jsem vytvořila jednoduchý model, jak chápat restriktivní/omezující opatření, jejich souvislosti atd.⁶ Přála bych si, aby tento model poskytovatelům usnadnil práci s restrikcemi a mohli tak bez větších problémů číst výše uvedené zdroje, nemuseli zkoumat, jaké jsou termíny, co znamenají, jak spolu souvisí a jestli se hovoří o dvou rozdílných oblastech nebo je to pouze oblast jediná. Podle mého názoru je třeba věc nejdříve podat v jednodušším provedení, aby to bylo pochopeno, a pak se na základ mohou nabalovat další, složitější informace.

Standardy nás také z každé strany nabádají, aby veškerý personál zařízení zpracovával metodiky ke Standardům, ba dokonce aby se na tom podíleli i uživatelé služby. Pokud poskytovatelé postupují podle dokumentů, kterým sami nerozumí, jak jim má rozumět uživatel služby?

Obrázek č. 1: Restriktivní/omezující opatření

Z obrázku je patrné, že první a poslední rámeček je pro oba druhy opatření společný. Ale můžeme zde také vidět, že mezi oběma druhy opatření je obousměrná šipka. To znamená, že opatření omezující vůli a omezující pohyb spolu také určitým způsobem souvisí a ovlivňují se. Proto pod termín „restriktivní opatření“, zahrnuji opatření omezující vůli a opatření omezující pohyb uživatele.

4.1. Opatření omezující pohyb uživatele

Zde platí již výše napsané – pokud není ohroženo zdraví nebo život nějaké osoby, není dovoleno zamezovat pohybu uživatelů služeb. To znamená, že např. budova domova pro seniory by neměla být uzamčená v žádném případě přes den. Pokud je z důvodu bezpečnosti a ochrany majetku uzamčena přes noc, uživatel by měl mít možnost opustit

⁶ Viz. Obrázek č. 1.

budovu a také se do ní vrátit i třeba pozdě v noci.⁷ Nebo - personál by neměl používat rehabilitační pomůcky tak, aby uživateli zabránily v pohybu.

Jeden příklad za všechny, který jsem měla možnost vidět v jednom zařízení. Uživatelka služby v domově pro seniory trpící vysokým stupněm demence často vycházela ze svého pokoje a chodila po zařízení. Personál ji večer uložil do postele a dal ¾ postranici. V tom není nic špatného, zde bylo opravdové riziko pádu v noci, protože uživatelka byla někdy neklidná, ale většinou spala celou noc. Postranici sama neuměla sundat, ale bez problému vstala ráno z postele tam, kde postranice končí. Jednou ráno jsem přišla do pokoje, uživatelka – obě nohy prostrčené v postranici - málem přepadla na zem a v místě, kde končila postranice, bylo přisunutá velké křeslo. Později jsem se dozvěděla, že uživatelka vstává časně ráno a chodí po zařízení v noční košili, tak někdy udělají toto „opatření“. Několik dní před tím mě personál při rozhovorech ujišťoval, že oni zde určitě žádné omezení pohybu nemají. Tím, že se v zařízeních, jako jsou domovy pro seniory, přestává hovořit o omezení pohybu a upřednostňuje se omezování vůle, snižuje se ostražitost a omezování pohybu se vrací do starých kolejí. Domnívám se, že chůze po zařízení nijak zdraví ani život neohrožuje.

4.2. Opatření omezující vůli uživatele

Pod pojmem opatření omezující vůli uživatele rozumím taková opatření, která usměrňují vůli uživatele - ať už s demencí nebo člověka samostatného – v běžných životních situacích. Tato opatření by se měla užívat pouze, když uživatel není schopen přiměřeně svému věku a stavu posoudit situaci a pochopit následky nebo by jednání mělo závažné důsledky pro něj či někoho jiného.

Pokud je osoba zbavena úplně nebo z části způsobilosti k právním úkonům, má opatrovníka, který za ni rozhoduje v právních úkonech. Ale někdy si opatrovníci neuvědomují, že procházka po městě není právním úkonem. Samozřejmě zase nesmíme úplně zapomenout na rizika.⁸ Ale mám zkušenost, že je mnoho uživatelů, kteří by tak rádi na procházku šli, ale nemohou, neboť opatrovník si to nepřeje.

Dalším příkladem omezování vůle je situace, kdy personál připraví uživateli oblečení na celý den a ten musí uposlechnout. Pravda, ne všichni už rozpoznají, co si vzít a co ne. Ale zase mnoho z nich to zvládne. Kolikrát rozhodnout se, co si uživatel oblékne za oblečení, může být to jediné, o čem může sám rozhodovat.

Často jsem se také setkala s tím, že personál zahlédl uživatele v jiné části zařízení než kde má pokoj. Hned na něj volali: „*Kam jdete? Pojd'te zpátky, vy bydlíte támhle!*“ A tady je jednoduchá ukázka toho, jak spolu oba druhy omezování souvisí. Takto byla ovlivněna vůle uživatele - on něco chtěl, a pohyb uživatele - nemohl jít tam, kam chtěl. Opakuji, že se jedná o jednoduchý příklad, který názorně vysvětluje, co to znamená, když spolu omezování pohybu a vůle souvisí.

5. Závěr

Nebylo pro mne snadné utřídit si informace, které se týkaly restriktivních opatření. Proto jsem se rozhodla vytvořit si pro sebe jednoduchý model, ke kterému se mohu neustále vracet. Model jsem začala využívat při diskuzích s poskytovateli sociálních služeb, především v domovech pro seniory, a setkala jsem se zatím s kladným ohlasem. Proto doufám, že tímto příspěvkem alespoň částečně pomohu vyplnit mezeru, která se objevila mezi teorií a praxí.

⁷ K dispozici by měl být klíč, zvonek apod.

⁸ Uživatel by se mohl ztratit, spadnout do řeky apod.

Literatura:

Hermanová, M. *Restriktivní opatření a rizikové plány*. Odborná konference – Restriktivní opatření a opatrovnictví v sociálních službách, 25. 6. 2009, Brno.

Jůn, H. aj. STANDARD 2. Ochrana práv uživatelů. In Čermáková, K. aj. (ed.). *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe. Průvodce poskytovatele*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2002.

Kaněrová, L.. *Analýza uplatňování restriktivních opatření v organizacích sociálních služeb*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2010. Bakalářská práce.

Kořínková, D. aj. Ochrana práv a uplatnění vlastní vůle uživatele sociální služby, opatření omezující pohyb, způsobilost k právním úkonům a opatrovnictví. In Holečková, M. aj. (ed.) *Standardy kvality sociálních služeb – výkladový sborník pro poskytovatele. Výstupy z tematických diskusních setkání a práce odborných týmů pro jednotlivé oblasti Standardů kvality sociálních služeb*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2008.

Petráčková, V. aj. *Akademický slovník cizích slov*. 1. vyd. (dotisk). Praha: Academia, 1998.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách a Vyhláška 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách, v platném znění

Kontakt:

Bc. Lucie Kaněrová – student of master's degree in Social work

Institute of Social Work

University of Hradec Králové

náměstí Svobody 301

500 03 Hradec Králové

Czech Republic

E-mail: lucie.kanerova@uhk.cz

Význam právního vědomí pro praxi sociálního pracovníka

Miroslav Mitlöhner¹

Abstrakt

Osobní výbavu sociálního pracovníka tvoří vedle profesionálních znalostí a praktických zkušeností i jeho právní vědomí. Právní vědomí tvoří představy a názory o právu, postoje k právu a jeho významu ve společnosti. Stručně řečeno, právní vědomí tvoří dvě složky, kterými jsou znalost práva a vědomí povinnosti právo dodržovat. Obě tyto složky jsou v sociální práci nezbytností, jejichž nerespektování zpravidla vede k porušování práva a následně ke vzniku právní odpovědnosti.

Klíčová slova: Právo, právní vědomí, sociální práce, klient, profesní etika

Abstract

Personal gear of a social worker consists of professional knowledge, practical experience and his legal knowledge too. Legal knowledge creates ideas and opinions about the law, attitudes toward the law and its importance in society. In short legal knowledge consists of two components which are knowledge of the law and sense of duty to obey the law. Both these components are essential to social work, which disrespect usually leads to the infringement of the law and subsequently to genesis of legal responsibility.

Key words: Law, legal knowledge, social work, client, professional ethics

1. Úvod

Právní vědomí v sobě zahrnuje nejen obecnou znalost práva, ale i vědomí povinnosti jeho důsledného dodržování bez ohledu na okolnosti a osoby. Takto formulované právní vědomí zavazuje každého. Sociální pracovník je pracovník jako každý jiný a platí pro něj ty samé principy, jako pro každého jiného. Sociální pracovník se může dostat do profesionálního či etického „rozporu, zda s ohledem na zájmy klienta postupovat podle práva nebo v rozporu s právem. Toto dilema nejčastěji vnímá při intervenci a řešení situace klienta v souvislosti s patologickým chováním jeho nebo jeho blízkých.

Právní vědomí chápeme jako odraz pozitivního práva ve vědomí člověka – hovoříme o individuálním právním vědomí, nebo ve vědomí skupiny či celé společnosti – hovoříme o skupinovém právním vědomí. Právní vědomí rozlišujeme na právní vědomí *de lege lata* (podle platného zákona), které určuje co je v souladu s platným právem a co je naopak protiprávní a odráží platné právo ve vědomí lidí. Naproti tomu právní vědomí *de lege ferenda* je právním vědomím o tom, jaké by mělo právo být. Úroveň právního vědomí má význam při aplikaci práva, zvláště pak při stanovení a vzniku odpovědnosti za porušení práva.

2. Význam právního vědomí pro výkon sociální práce

V právním myšlení a v jeho dějinách se setkáváme se dvěma základními směry představ o právu - s přirozenoprávním a pozitivněprávním přístupem. Zatímco teorie přirozeného práva (*ius naturale*) je založena na předpokladu (Gerloch, 2007:230), že existuje nepsané a neměnné právo, které je dáno „přirozeným řádem věcí“ a je tedy v jistém směru nadřazené právu pozitivnímu, pak pozitivní právo (nazývané také někdy platným právem) představuje takové právo, které lze odvodit z příslušného systému právních norem, které jsou zpravidla v podobě psaného práva (čili *ius scriptum*) platné v dané době.

Přirozeným právem se v tradici právního myšlení rozumí právní řád nebo soustava práv, které platí nezávisle na vůli zákonodárce a mají svůj původ buď v přirozené povaze člověka a společnosti, rozumu, nebo v oprávnění boží autority. Lidský zákonodárce by se měl řídit principy přirozeného práva, kupříkladu spravedlností. Přirozenoprávní přístup je založen

¹ JUDr. Miroslav Mitlöhner, Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové, Česká republika

především na tom, že je dané právo ospravedlnitelné a z tohoto principu legitimacy je poté hodnoceno platné právo a lidské chování. Pozitivní filosofie práva je oproti přirozeně právnímu přístupu vývojově pozdější teoretickou perspektivou. Obecně se dá charakterizovat tak, že podle ní je právo souhrnem pravidel, která stanovil politický suverén. Primárně se tedy jedná o právo lidí, nikoli Boha nebo jiné mimolidské instance, stanovené pro lidi. Pozitivní právo je takové, jaké reálně existuje, nikoli jaké by mělo být.

Ve svém sdělení se chceme zabývat problematikou, která se v právnické veřejnosti chápe zcela jednoznačně, zatímco jinde a v jiných souvislostech může budít určité pochybnosti anebo dokonce dilemata. Mohou totiž nastat situace kdy s ohledem na domnělé či opravdové zájmy klienta je zdánlivě lepší, aby sociální pracovník nepostupoval v souladu s právem, nebo dokonce se zachoval v rozporu s právem, čili jednal protiprávně a to i za cenu, že si tak následně založí právní odpovědnost. Právní odpovědnost, jak známo, má za následek ohrožení sankcí nebo realizaci sankce.

V kontaktu s klientem, se může sociální pracovník dostat do situace, kdy se od něho, případně z jiných zdrojů dozví o připravované, páchané nebo již spáchané trestné činnosti. Dostává se tak z pohledu sociálního pracovníka do složité situace, jak dále postupovat. U řady trestných činů navíc existuje pro sociálního pracovníka reálné nebezpečí trestního postihu, pokud nebude postupovat takovým způsobem, který zcela nekompromisně a pregnantně stanoví trestní zákon.

Jen opravdu zcela zdánlivě se může sociální pracovník, ale nejen ten, nýbrž i každý občan či obyvatel České republiky dostat do jakéhosi dilematu, zda v této situaci učinit příslušné oznámení anebo zda zvolit mlčení o získaném poznatku.

Zvolí-li mlčení, je zcela lhostejno jakými úvahami si sám před sebou toho mlčení zdůvodní. Rozhodující je fakt, že mlčel, ač mlčet neměl, protože mu zákon mlčet nedovoluje. Ba dokonce mu ukládá nemlčet, ale konat způsobem zcela jednoznačně stanoveným v zákoně. V tomto případě především v trestním zákoně a dále kupříkladu v zákoně čís. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Tak tedy zní právo.

Nicméně může vzniknout otázka, co to je právo. Existuje celá řada jeho definic a snad pro toto sdělení postačí ta, která charakterizuje právo jako soubor pravidel chování, kterými se organizuje a řídí lidská společnost. Právo je pojem o více významech a rozlišuje se především právo objektivní a právo subjektivní, přičemž se objektivním právem rozumí právo v normativním smyslu tj. souhrn právních norem jako obecně závazných pravidel chování stanovených či uznaných státem. Právní normy se vyznačují formální účinností a jsou obsaženy v oficiálních, státem uznaných pramenech práva. V kontinentálním typu právní kultury – kam náleží rovněž i Česká republika – jsou rozhodujícím pramenem práva zákony a jiné právní předpisy.

Právní normy stanoví pomocí příkazů, zákazů a dovolení, jaké chování se považuje za žádoucí a jaké za nežádoucí. V zájmu objektivní nutno dodat, že tento charakter mohou mít i jiná pravidla chování jako kupříkladu pravidla náboženská, etická, společenská, avšak s tím zásadním rozdílem, že právní norma má všeobecnou platnost, její dodržování je vynutitelné a za porušení práva či v případě chování z hlediska právních norem nežádoucího hrozí subjektu práva sankce. Ta je pochopitelně vynutitelná institucemi veřejné moci. Abych byl konkrétní tedy v krajním případě orgány činnými v trestním řízení.

Nicméně tyto mimoprávní systémy mají vliv na motivaci sociálního chování a dost často bývá regulace určitého společenského vztahu právní normou a mimoprávní normou rozdílná. Tak kupříkladu umělé přerušení těhotenství právní norma připouští a celkem pregnantně jeho realizaci upravuje, morální norma někdy odsuzuje a náboženská norma vždy zakazuje.

Subjektivní právo představuje možnost chování zaručenou objektivním právem čili právními normami. Struktura subjektivního práva zahrnuje mimo jiného možnost chovat se

způsobem, který je vymezený právní normou. Samozřejmě že tato struktura zahrnuje i možnost opačnou tj. nechovat se způsobem, který je vymezený právní normou. Pak ovšem jde o jednání protiprávní, v souvislosti s protiprávním jednáním vzniká subjektu právní odpovědnost a nutným důsledkem této právní odpovědnosti je sankce a povinnost tuto sankci strpět.

Právo jako spravedlnost pojímá přirozenoprávní přístup, právo jako soubor právních norem pojímá pozitivistický přístup.

Pramenem přirozeného práva je střídavě Bůh, lidský rozum nebo lidská přirozenost. Tato škola našla své uplatnění v institutech základních lidských práv a svobod. Naproti tomu kritikové přirozenoprávního přístupu odmítají existenci všeobecně závazných ideálů, které se nemění. Podle nich takové východisko činí právo nepružné, neschopné přizpůsobení měnící se společnosti.

Podle pozitivistického přístupu k právu je právo souhrn pravidel stanovených politickým suverénem. Jde tedy – obrazně řečeno – o právo lidí, nikoliv Boha, pro lidi. Pozitivní právo se týká práva takového, jaké je, nikoliv, jaké by mělo být. Pozitivní právo je obsaženo v platné a účinné právní normě a je tím právem, které je závazné a vykonatelné.

Právní norma je nehmotný produkt lidského myšlení a jako takový je součástí společenského vědomí. Z charakteru právní normy vyplývá, že musí být sdělná, že musí být někomu adresována a musí být svému adresátovi seznatelná. Jejím vnějším výrazem a zároveň hmotným nositelem, který ji činí sdělnou, je u nás právní předpis (Knapp, 2003:47).

Právní norma je definována formálními a materiálními znaky, přičemž z jejich materiálních definičních znaků je nejdůležitější její obecnost a její vynutitelnost státní mocí. Podle Radbrucha právník od té doby, co asi před sto lety mezi juristy vymřeli zastánci přirozeného práva, žádné výjimky z platnosti zákona a z poslušnosti těch, kdo jsou podřízeni zákonu, nezná. Zákon platí, poněvadž je zákon, a je zákonem, pokud v obvyklých případech disponuje mocí se prosadit (Hanus, 2009:582).

Po tomto, možná poněkud rozsáhlejšímu antré nám dovolte, abychom přešli k výkladu skutkových podstat dvou trestných činů, které jsou uvedeny v názvu přednášky. Protože přibližně za dva a půl měsíce nabývá účinnosti zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, který nahradí současný trestní zákon, budu se zabývat již touto novou právní úpravou. Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně. K trestní odpovědnosti za trestný čin je třeba úmyslného zavinění, nestanoví-li trestní zákon výslovně, že postačí zavinění z nedbalosti, (§ 13 tr. zákoníku).

U nepřekážení trestného činu podle § 367 tr. zákoníku objektivní stránka spočívá v tom, že pachatel, který se hodnověrně dozvěděl o přípravě nebo páchaní některého ze zde taxativně vypočtených trestných činů, tuto činnost nepřekazí. Zákoník nevymezuje způsob, jakým má k překážení dojít. Pouze stanoví, že překazit trestný čin lze i jeho včasným oznámením státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu a voják tak může místo toho učinit oznámení nadřízenému. Povinnost překazit trestný čin nezná žádnou výjimku na rozdíl od neoznámení již spáchaného trestného činu. Tuto povinnost má tedy i kupříkladu duchovní, dozví-li se o připravovaném či páchaném trestném činu v souvislosti se zpovědním tajemstvím.

Vezme-li se v úvahu ustanovení Kan. 1388 - § 1 podle kterého zpovědník, který přímo porušil svátostné tajemství, upadá do exkomunikace, nastupující bez rozhodnutí představeného, vyhrazené Apoštolskému stolci; kdo pouze nepřímou, bude potrestán podle závažnosti zločinu, pak tzv. dilema sociálního pracovníka či kohokoliv jiného působí spíše úsměvně než-li jakkoliv jinak (Codex Iuris Canonici, 1994:609).

Absolutní a bezvýjimečná povinnost překazit připravovaný nebo páchaný trestný čin je dána skutečností, že jde o takové stadium skutku pachatele, ve kterém lze ještě škodlivý následek trestného činu odvrátit nebo ho alespoň zmírnit.

Na rozdíl od neoznámení trestného činu podle § 368 tr. zákoníku, kdy je postihováno jednání toho, kdo se hodnověrným způsobem dozví, že jiný spáchal některý ze zde taxativně vypočtených trestných činů.

Oznámení je třeba učinit bez prodlení. Povinnost oznámit (již spáchaný) trestný čin nezávisí na tom, zda ten, kdo se o jeho spáchání hodnověrným způsobem dozvěděl, zná či nezná jeho pachatele. V tomto případě však oznamovací povinnost nemá advokát nebo jeho zaměstnanec, který se dozví o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem advokacie nebo právní praxe. Oznamovací povinnost nemá také duchovní registrované církve a náboženské společnosti s oprávněním k výkonu zvláštních práv, dozví-li se o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem zpovědního tajemství nebo v souvislosti s výkonem práva obdobného zpovědnímu tajemství. Tedy nikdo jiný z titulu své činnosti, povolání nebo zaměstnání není oznamovací povinnosti zbaven. To platí i v případech, kdy se jinak uplatňuje státem uznaná povinnost mlčenlivosti. Překazit nebo oznámit trestné činy uvedené v §§ 367, 368 tr. zákoníku nemusí ten, kdo by tím způsobil sobě nebo osobám blízkým nebezpečí smrti, ublížení na zdraví, jinou závažnou újmu nebo trestní stíhání.

Nicméně uvedení osoby blízké v nebezpečí trestního stíhání nezbavuje pachatele (nepřekžení trestného činu) povinnosti oznámit zvláště závažné trestné činy taxativně vypočtené v § 367 odst. 2 tr. zákoníku. Z hlediska objektivní stránky se předpokládá neoznámení trestného činu, o němž se pachatel dozví po jeho spáchání. Jestliže by šlo o trestný čin, který nebyl ještě dokončen, přichází v úvahu kvalifikace jako nepřekážení trestného činu (argumentace „páchá“) podle § 367 tr. zákoníku (Mitlöchner, 2008:15). Na závěr našeho vystoupení nám dovoluňte dát zadarmo – dobrou radu: Můžeme diskutovat, můžete se mnou nesouhlasit, tvrdě si stát na svém. Můžete ovšem také skončit na lavici obžalovaných.

3. Závěr

V letošním roce probíhá na Ústavu sociální práce UHK specifický výzkum zaměřený na úroveň právního vědomí sociálních pracovníků ve 40 nejrozličnějších zařízeních sociální práce Královehradeckém a Středočeském kraji. I přesto, že tento výzkum ještě není uzavřený a jeho výsledky úplně vyhodnocené, některé dílčí výstupy jsou zajímavé a mají nezanedbatelnou vypovídací hodnotu.

V závěru našeho vystoupení chceme seznámit s následujícími výsledky. Pracovníci byli dotazováni zda právní normy, se kterými běžně pracují, jsou pomocí a nebo překážkou v jejich práci. Převážný počet respondentů odpověděl, že je jednoznačně svazuji – nechápu je tedy jako pomoc. I přes pochopitelnou anonymitu respondentů velká většina dotazovaných na otázky zda, čím a jak porušili vědomě právní předpisy ať ve prospěch či neprospěch klienta, svoji odpověď odmítli – jistě i to je odpovědí, která svoji vypovídací hodnotu. Pochopitelně, že po vyhodnocení celého výzkumu budeme o jeho závěrech informovat na odborném fóru sociální práce.

Literatura:

Codex Iuris Canonici. Praha: Zvon, 1994. 1208 s. ISBN 80-7113-082-6.

Gerloch, A. *Teorie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. 343 s. ISBN 978-80-7380-023-9.

HANUŠ, L. Spravedlnost a právní jistota. *Právní rozhledy*, roč. 2009, č. 16, 582 s. ISSN 1210-6410.

KNAPP, V. *Vědecká propedeutika pro právníky*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 138 s. ISBN 80-86432-54-8.

MITLÖHNER, M. *Právo v pedagogickém prostředí*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 128, ISBN 978-80-7041-071-4.

Kontakt:

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.

Univerzita Hradec Králové

Ústav sociální práce

Rokitanského 62

500 03 Hradec Králové

miroslav.mitlohner@uhk.cz

Podpora transformace sociálních služeb pro lidi s postižením

Milan Šveřepa¹

Abstrakt

Deinstitucionalizace sociálních služeb podporuje návrat osob s postižením do běžného života. V České republice probíhají aktivity, které směřují k nahrazení ústavní velkokapacitní péče individuální podporou v přirozeném prostředí. Ministerstvo práce a sociálních věcí realizuje ve spolupráci s kraji projekt, do něhož je zapojeno 32 ústavních zařízení z celé ČR.

Součástí projektu je také vzdělávání pracovníků sociálních služeb a práce s veřejností – komunikace o probíhajících změnách.

Klíčová slova: deinstitucionalizace, transformace, sociální služby, ústav, osoby s postižením

Transformace je změna velkokapacitní ústavní služby pro lidi s postižením na bydlení a podporu v běžném prostředí. Lidé s postižením díky transformaci přecházejí z velkých ústavů do bytů či rodinných domů v běžné zástavbě a žijí způsobem života, který je obvyklý pro jejich vrstevníky.

S náležitou podporou mohou lidé s postižením žít v běžných domácnostech, převzít odpovědnost za svůj život a zvládat péči o sebe a domácnost tak, jak to dělají ti, kdo v ústavech nežijí. Mohou chodit do zaměstnání, pěstovat své záliby nebo se stýkat s přáteli z okolí. Není důvod, aby svůj život trávili ve velkokapacitní instituci, která je v těchto činnostech omezuje.

Projekt Podpora transformace sociálních služeb

Odbor sociálních služeb a sociálního začleňování Ministerstva práce a sociálních věcí ČR realizuje projekt Podpora transformace sociálních služeb. Cílem projektu je podpořit přechod lidí s postižením z velkokapacitních ústavních služeb do bydlení a služeb v běžném prostředí.

Projektu se účastní 31 ústavních zařízení z celé ČR, která poskytují služby cca 3 800 lidem s postižením. Na projektu spolupracují všechny kraje České republiky (Hlavní město Praha se vzhledem k podmínkám Evropského sociálního fondu účastní vybraných aktivit).

Součástí projektu je také Národní centrum podpory transformace sociálních služeb, které vzdělává a podporuje účastníky transformačního procesu.

Projekt přispívá k plnění *Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti*, která byla přijata usnesením vlády České republiky č. 127 dne 21. února 2007. Projekt je financován z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.²

Organizace zapojené do projektu

Kraj / Zřizovatel	Organizace
Jihomoravský kraj	Habrovanský zámek, příspěvková organizace
Jihomoravský kraj	Srdce v domě, příspěvková organizace
Jihočeský kraj	Centrum sociálních služeb Jindřichův Hradec, Domov Pístina

¹ Národní centrum podpory transformace sociálních služeb, 3P Consulting, Římská 12, Praha, www.trass.cz

² <http://www.mpsv.cz/cs/7058>

Karlovarský kraj	Domov pro osoby se zdravotním postižením v Mariánské, příspěvková organizace
Karlovarský kraj	Domov pro osoby se zdravotním postižením "PATA" v Hazlově, příspěvková organizace
Královéhradecký kraj	Barevné domky Hajnice
Královéhradecký kraj	Ústav sociální péče pro tělesně postižené v Hořicích v Podkrkonoší
Liberecký kraj	Domov Sluneční dvůr, příspěvková organizace
Liberecký kraj	Domov pro osoby se zdravotním postižením Mařenice, příspěvková organizace
Moravskoslezský kraj	Marianum, příspěvková organizace
Moravskoslezský kraj	Harmonie, příspěvková organizace
Moravskoslezský kraj	Zámek Nová Horka, příspěvková organizace
Moravskoslezský kraj	Zámek Dolní Životice, příspěvková organizace
Olomoucký kraj	Vincentinum - poskytovatel sociálních služeb Šternberk, příspěvková organizace
Pardubický kraj	Domov sociálních služeb Slatiňany
Plzeňský kraj	Domov pro osoby se zdravotním postižením Stod, příspěvková organizace
Středočeský kraj	Bellevue, poskytovatel sociálních služeb
Středočeský kraj	Vyšší Hrádek, poskytovatel sociálních služeb
Ústecký kraj	Domovy pro osoby se zdravotním postižením Ústí nad Labem, příspěvková organizace - Domov pro osoby se zdravotním postižením Hlíňany
Ústecký kraj	Ústav sociální péče Lobendava, příspěvková organizace
Kraj Vysočina	Domov bez zámku, příspěvková organizace
Kraj Vysočina	Ústav sociální péče Ledec nad Sázavou, příspěvková organizace
Kraj Vysočina	Ústav sociální péče pro mentálně postižené Těchobuz, příspěvková organizace
Kraj Vysočina	Ústav sociální péče Křižanov, příspěvková organizace
Zlínský kraj	Sociální služby Vsetín, příspěvková organizace - Domov pro osoby se zdravotním postižením Zašová
Zlínský kraj	Sociální služby Uherské Hradiště, příspěvková organizace - Domov pro osoby se zdravotním postižením Velehrad - Salašská
MPSV ČR	Diagnostický ústav sociální péče v Tloskově
MPSV ČR	Ústav sociální péče pro tělesně postižené v Hrabyni
MPSV ČR	Ústav sociální péče pro tělesně postiženou mládež Zbůch

MPSV ČR	Ústav sociální péče pro zrakově postižené v Brně - Chrlicích
MPSV ČR	Ústav sociální péče pro tělesně postiženou mládež v Brně - Králově poli

Podpora transformace

Národní centrum v rámci projektu MPSV zajišťuje podporu pilotním organizacím a dalším aktérům transformace. Cíle podpory zajišťované Národním centrem jsou:

1. podpořit transformaci pilotních ústavních zařízení
2. vytvořit podklady a postupy pro transformaci dalších organizací
3. zajistit osvětu a propagaci transformace.

Národní centrum podpory transformace sociálních služeb pomáhá vzděláváním a metodikou 32 organizacím, které umožňují lidem s postižením přejít z velkých ústavních služeb do bydlení a života v běžné společnosti. Národní centrum je součástí projektu MPSV ČR Podpora transformace sociálních služeb.

Národní centrum **podporuje zapojené organizace a kraje posílením personálních kapacit** potřebných pro zvládnutí transformačního procesu: v každé zapojené organizaci má odborného pracovníka na 0,5 úvazku a v každém zapojeném kraji pracovníka na 1,0 úvazku.

Národní centrum **vzdělává pracovníky zapojených organizací a dalších institucí podílejících se na transformaci** služeb sociální péče. Zajišťuje čtyři vícedenní vzdělávací programy a řadu jednorázových seminářů a workshopů, které přispívají ke sdílení zkušeností a informací nezbytných pro úspěšný průběh transformace.

Národní centrum **poskytuje konzultace a metodickou podporu** při tvorbě transformačních plánů a investičních projektů, které umožňují praktickou realizaci transformace.

Národní centrum **vytváří analytické a metodické nástroje**, které reflektují dosavadní průběh transformace a přispívají k jeho pokračování i pro další lidi s postižením, které žijí ve velkokapacitních institucích.

Národní centrum **informuje o transformačním procesu a podporuje veřejnou diskuzi o deinstitucionalizaci** služeb sociální péče.

Národní centrum zahájilo svou činnost v listopadu 2010 na základě veřejné zakázky Ministerstva práce a sociálních věcí.

Řízení, personální zajištění a realizaci řady konkrétních aktivit Národního centra zajišťuje společnost 3P Consulting. Na činnosti Národního centra se také podílejí:

- sdružení Hestia, které poskytuje supervizi zapojeným organizacím, krajům a pracovníkům MPSV a školí intervizory v zařízeních
- společnost Vzdělávací centrum pro veřejnou správu ČR, která zajišťuje některé vzdělávací aktivity
- sdružení Quip – Společnost pro změnu a společnost Akademie produktivity a inovací, které se podílejí na tvorbě analýz.

Při realizaci aktivit spolupracuje Národní centrum s řadou odborníků z dalších organizací, které se věnují transformaci sociálních služeb pro lidi s postižením. Aktivity Národního centra probíhají do března 2013.

Podpora pilotních organizací

Cíle spolupráce Národního centra s pilotními zařízeními jsou:

- vytvořit a realizovat transformační plán³ zařízení (provést analýzu současného stavu, navrhnout a realizovat řešení, vyhodnotit nový stav uživatelů);
- provést hodnocení kvality a podmínek poskytování sociálních služeb v zařízení;
- ustavit a zajistit činnost multidisciplinárního transformačního týmu;
- vyškolit pracovníky zařízení v dovednostech potřebných pro transformaci sociálních služeb a zajistit jim supervizi;
- vytvořit analýzy a metodické postupy pro transformaci sociálních služeb na úrovni zařízení, kraje a České republiky;
- podpořit veřejnou diskuzi a informovanost o transformaci sociálních služeb.

Národní centrum v rámci spolupráce se zařízeními:

- podporuje koordinaci transformačního procesu v zařízení;
- poskytuje metodickou podporu transformačního procesu: tvoří metodické nástroje, konzultuje transformační činnost, organizuje semináře a dílny, zajišťuje systém stáží a sdílení zkušeností s transformací sociálních služeb;
- zajišťuje hodnocení kvality a metod sociálních služeb zařízení;
- provádí monitorovací návštěvy v zařízení;
- vzdělává účastníky transformačního procesu (pracovníky zařízení) a poskytuje jim supervizi;
- zajišťuje zařízením poradenství a konzultace pro zpracování investičního projektu k úspěšnému využití prostředků IOP, oblast 3.1 (pokud je to relevantní v rámci přípravy projektu);
- podporuje veřejnou diskuzi a informovanost o transformaci sociálních služeb (pořádá konference, semináře, mediální výstupy).

Podpora transformačního procesu v zařízení

K zajištění výše uvedených činností využívá Národní centrum regionálního pracovníka pro kraj, odborné pracovníky působící ve vybraných zařízeních daného kraje a další pracovníky v ústředí Národního centra. Všichni tito pracovníci jsou zaměstnanci Národního centra.

Činnosti týkající se primárně zařízení bude vykonávat odborný pracovník Národního centra v zařízení, a to v rozsahu 0,5 pracovního úvazku pro dané zařízení.

Vzdělávání, supervize a další metodická podpora zařízením

Národní centrum zajišťuje pro pracovníky zařízení vzdělávání a další metodickou podporu v procesu transformace sociálních služeb. Pro nastavení obsahové a organizační stránky vzdělávání a metodické podpory Národní centrum zajistí zjišťování potřeb účastníků projektu (zařízení, krajů a dalších): zjišťování potřeb bude jednorázové před přípravou vzdělávacích programů (např. formou dotazníkového šetření) a průběžné po celou dobu zakázky (jako součást většiny aktivit, např. setkávání krajů a zařízení, seminářů atd.).

Vzdělávací program zaměřený na individuální posuzování uživatele

Cílovou skupinou programu jsou sociální pracovníci (případně speciální či sociální pedagogové apod.) z vybraných zařízení – odborníci, kteří se budou věnovat zhodnocení míry schopností, možností a nastavení individuálního plánu opuštění služby uživatelů.

Obsah vzdělávacího programu (základní rámec, konkrétní obsah bude upřesněn na základě zjištěných potřeb):

³ http://www.mpsv.cz/files/clanky/7394/Priloha_c01.doc

- podpora transformace
- posuzování schopností a možností uživatele,
- plánování služby,
- metody práce s uživateli,
- transformace a deinstitucionalizace,
- kvalita v sociálních službách.
- eventuelně další

Celkový počet účastníků vzdělávacího programu	100 osob
Rozsah vzdělávacího programu	50 hodin
Předpokládané časové rozložení 1 běhu	7 dní (2 x 3,5 dne)

Vzdělávací program pro pracovníky v přímé péči o uživatele

Cílovou skupinou programu jsou pracovníci v přímé péči o uživatele z vybraných zařízení sociálních služeb.

Obsah vzdělávacího programu (základní rámec, konkrétní obsah bude upřesněn na základě zjištěných potřeb):

- metody práce s uživatelem dle jeho indiv. potřeb,
- sociální služby z pohledu uživatele,
- právní kontext,
- práce s rizikem,
- individuální plánování,
- podpora uživatelů v transformačním procesu,
- transformace a deinstitucionalizace,

Celkový počet účastníků vzdělávacího programu	700 osob
Rozsah vzdělávacího programu	40 hodin
Předpokládané časové rozložení 1 běhu	5 dní (5 x 1 den)

Další průběžné vzdělávání

Cílovou skupinou programu jsou relevantní aktéři procesu (členové regionálních transformačních týmů, pracovníci krajského úřadu/kraje, management vybraných zařízení, případně pracovníci relevantních obcí/obecních úřadů, pracovníci vybraných zařízení).

Obsah dalšího vzdělávání bude stanovován průběžně na základě potřeb aktérů transformačního procesu.

Jedná se celkem o 50 jednodenních workshopů, vždy pro 20 osob.

Stáže a workshopy pro sdílení dobré praxe

Národní centrum vytváří systém stáží mezi poskytovateli. Zajišťuje sběr a využití příkladů dobré praxe, vydává sborníky dobré praxe. Pořádá workshopy.

Systém stáží bude vycházet z potřeb účastníků procesu a bude zaměřen na zprostředkování zkušeností s transformací sociálních služeb mezi jednotlivými aktéry, především pracovníky pilotních zařízení.

Cílovou skupinou workshopů jsou členové regionálních transformačních týmů, pracovníci v přímé péči o uživatele, regionální pracovníci Národního centra v krajích a pracovníci MPSV.

Uskuteční se celkem 25 jednodenních workshopů, vždy pro 20 osob.

Supervize v rámci zařízení

NC provádí monitoring stavu supervize v jednotlivých zařízeních formou anket a případných výjezdových seminářů pro pracovníky v přímé péči i management zařízení a zpracování

návrhu systému supervize s variantami odpovídajícími stavu supervizního procesu v zařízeních.

Zajišťuje výběr a přípravu supervizorů; sestavení supervizních skupin v organizacích se zaměřením na roli v procesu transformace, s ohledem na zapojení klíčových profesí a s ohledem na stav komunikace v dané organizaci.

Rozsah supervize:

- 1x supervizní setkání á 2 hodiny v intervalu cca 6 – 8 týdnů
- v jedné supervizní skupině min. 7, max. 15 osob
- jeden až tři supervizní týmy v každém zařízení pokrývající cca 30% vybraných pracovníků – dle počtu zaměstnanců konkrétního zařízení
- dle výsledků monitoringu minimálně jedno úvodní setkání každého supervizního týmu zaměřené na seznámení účastníků s cíli, metodami a průběhem supervize a nastavení pravidel vyhovujících všem účastníkům a zajišťujícím bezpečí pro průběh supervizního procesu
- dle výsledků monitoringu zaměření zpočátku na případovou supervizi s postupným přechodem na týmovou supervizi

Intervize v rámci zařízení

Mapování a příprava podmínek pro zavedení intervize v zařízeních v návaznosti na monitoring systému supervize.

Návrh systému intervize v zařízeních pod metodickým vedením členů regionálních týmů.

Kurz pro vybrané zástupce organizací a členy regionálních týmů zaměřený na supervizi v zařízeních sociálních služeb – akreditovaný kurz Úvod do supervize v sociálních službách (2 x 2 dny + distanční studium) pro cca 15 – 20 členů regionálních týmů.

Uzavření třístranného kontraktu (supervizor, zástupce organizace, zástupce supervidovaného týmu) s vymezením cílů intervize s ohledem na cíle projektu.

Setkávání pracovníků

Každé tři měsíce se koná dvoudenní pracovní setkání pilotních zařízení.

Koordinace transformačních procesů v zařízeních

Multidisciplinární transformační týmy

Národní centrum vytváří metodiku pro činnost transformačních týmů; vychází přitom z dosavadních zkušeností transformovaných zařízení.

Pracovník Národního centra v zařízení spolupracuje se zařízením na ustavení transformačního týmu, jmenování členů a stanovení mechanismů činnosti týmu. Zajišťuje koordinaci a organizační zajištění činnosti multidisciplinárního transformačního týmu. (Konkrétní uspořádání bude předmětem dohody mezi Národním centrem a jednotlivými zařízeními.)

Hodnocení kvality a metod sociálních služeb

Národní centrum provádí v každém pilotním zařízení hodnocení kvality sociálních služeb: zvláštní důraz je kladen na oblasti týkající se lidských práv, začlenění klienta do běžné společnosti, deinstitucionalizace.

Cílem aktivity je poskytnout zařízením zpětnou vazbu ke kvalitě poskytovaných služeb, nabídnout postupy pro zlepšení a provázat procesy na zvyšování kvality s procesy na podporu transformace.

Hodnocení probíhá v úzké spolupráci externích hodnotitelů s pracovníky NC (regionální, v zařízení) a pracovníky pilotních zařízení.

Tvorba transformačních plánů

Hlavní činností v rámci této aktivity je příprava transformačních plánů. Obnáší individuální posouzení uživatelů, analýzu zařízení, analýzu a návrh nového zajištění péče. Pracovník Národního centra v zařízení poskytuje koordinační a organizační podporu při zajištění těchto činností (viz výše).

Hodnocení nového stavu uživatelů

Národní centrum vytvoří indikátory pro posouzení výchozího a následného stavu uživatelů (před a po přestěhování do nového typu bydlení / sociálních služeb). Hodnocení probíhá v úzké spolupráci s jednotlivými zařízeními.

Metodická podpora v komunikaci s veřejností

Národní centrum poskytne zařízením metodickou podporu při tvorbě a naplňování komunikační strategie, např. formou seminářů a dalšího vzdělávání k tématu, konzultacemi při nastavování komunikační strategie a poradenstvím při přípravě a realizaci jednotlivých kroků a nástrojů komunikační strategie.

Podpora transformace ve 13 krajích

Cíle spolupráce Národního centra s kraji jsou:

- vytvořit a realizovat transformační plány zařízení, která jsou zapojena do transformačního procesu;
- začlenit téma transformace sociálních služeb do střednědobého plánu rozvoje sociálních služeb na území kraje;
- ustavit a zajistit činnost regionálního transformačního týmu;
- vyškolit členy regionálního týmu v dovednostech potřebných pro transformaci sociálních služeb a zajistit jim supervizi;
- vytvořit analýzy a metodické postupy pro transformaci sociálních služeb na úrovni zařízení, kraje a České republiky;
- podpořit veřejnou diskuzi a informovanost o transformaci sociálních služeb.

Národní centrum v rámci spolupráce s kraji:

- podporuje koordinaci transformačního procesu v kraji a v jeho zapojených zařízeních;
- poskytuje metodickou podporu transformačního procesu: tvoří metodické nástroje, konzultuje transformační činnost, organizuje semináře a dílny, zajišťuje systém stáží a sdílení zkušeností s transformací sociálních služeb;
- vzdělává účastníky transformačního procesu (pracovníky krajských úřadů a transformovaných zařízení) a poskytuje jim supervizi;
- zajišťuje krajům a zařízením poradenství a konzultace pro zpracování investičního projektu k úspěšnému využití prostředků IOP, oblast 3.1;
- podporuje veřejnou diskuzi a informovanost o transformaci sociálních služeb (pořádá konference, semináře, mediální výstupy)

Podpora se týká všech krajů České republiky, kromě Hlavního města Prahy.

Podpora transformačního procesu v kraji

K zajištění výše uvedených činností využívá Národní centrum regionálního pracovníka pro kraj, odborné pracovníky působící ve vybraných zařízeních daného kraje a další pracovníky v ústředí Národního centra. Všichni tyto pracovníci jsou zaměstnanci Národního centra. Činnosti týkající se primárně kraje bude vykonávat regionální pracovník.

Regionální pracovník Národního centra je zaměstnancem Národního centra na 1,0 úvazku pro daný kraj. Je přímo podřízen koordinátorovi regionálních aktivit, který provádí úkolování a kontrolu práce pracovníka – na základě dohody a konkrétních cílů pro daný kraj.

Podpora transformace na krajské úrovni

Cílem je začlenit deinstitucionalizaci do krajských strategií rozvoje sociálních služeb.

Koordinace regionálních transformačních týmů

Národní centrum vytváří metodiku pro činnost regionálních transformačních týmů; vychází přitom z dosavadních zkušeností aktérů procesu.

Regionální pracovník Národního centra spolupracuje s krajem na ustavení transformačního týmu, jmenování členů a stanovení mechanismů činnosti týmu. Zajišťuje koordinaci a organizační zajištění činnosti regionálního transformačního týmu. (Konkrétní uspořádání bude předmětem dohody mezi Národním centrem a jednotlivými kraji.)

Podpora začlenění transformace do krajského plánu rozvoje sociálních služeb

Činnosti zahrnují:

- krajskou analýzu pro potřeby deinstitucionalizace,
- metodickou podporu pro začlenění transformace do krajského plánu rozvoje sociálních služeb.

Konzultace a poradenství při tvorbě investičních projektů IOP

Národní centrum zajišťuje metodickou podporu přípravy investičních projektů:

- poskytuje poradenství a konzultace (zajišťují expertní pracovníci pro přípravu projektů a investičních akcí v rámci IOP pracující v ústředí Národního centra – viz strukturu NC)
- v případě potřeby pořádá semináře

Vzdělávání, supervize a další podpora

Pracovníci krajů mohou využívat metodickou podporu formou seminářů, workshopů a stáží, jak je popsána v předchozí kapitole. Mimo to Národní centrum zajišťuje:

Vzdělávací program pro členy regionálních transformačních týmů

Cílovou skupinou programu jsou členové regionálních transformačních týmů (pracovníci krajského úřadu, management vybraných zařízení, regionální pracovníci NC v krajích, případně pracovníci relevantních obcí/obecních úřadů).

Obsah vzdělávacího programu (základní rámec, konkrétní obsah bude upřesněn na základě zjištěných potřeb):

- proces podpory transformace,
- realizace transformace a deinstitucionalizace,
- strategické plánování,
- management služby sociální péče a praxe řízení služby sociální péče,
- personální management a práce s týmem
- finanční řízení,
- řízení změny,
- řízení rizik a práce s rizikem,
- systémové řízení,

- time management,
- řešení konfliktů, příp. další

Celkový počet účastníků vzdělávacího programu	150 osob
Rozsah vzdělávacího programu	80 hodin
Předpokládané časové rozložení 1 běhu	10 dní (4 + 3 + 3)

Supervize pro členy regionálních transformačních týmů

Monitoring členů transformačních týmů a zpracování návrhu systému supervize s variantami odpovídajícími stavu supervizního procesu v jednotlivých krajích.

Výběr a příprava supervizorů. Sestavení supervizních skupin regionálních týmů – dle počtu a složení týmu (zástupci kraje a zařízení, z jednoho, či ze dvou sousedících krajů), včetně uzavření kontraktů (členové týmu a zástupce zadavatele).

- Rozsah supervize: 1x supervizní setkání á 2 hodiny v intervalu cca 6 – 8 týdnů pro každou supervizní skupinu
- v každé supervizní skupině min. 7, max. 15 osob.

Setkávání pracovníků

NC pořádá pravidelné (jednou za tři měsíce) setkání krajských pracovníků k transformaci sociálních služeb.

Úvodní setkání v krajích

Národní centrum zajišťuje v každém z 13 krajů úvodní setkání k nastavení spolupráce a činnosti centra.

Metodická podpora v komunikaci s veřejností

Národní centrum poskytne krajům metodickou podporu při tvorbě a naplňování komunikační strategie, např. formou seminářů a dalšího vzdělávání k tématu, konzultacemi při nastavování komunikační strategie a poradenstvím při přípravě a realizaci jednotlivých kroků a nástrojů komunikační strategie.

Podpora transformace na národní úrovni

Cílem je začlenit deinstitucionalizaci do národního systému sociálních služeb.

Tvorba metodických nástrojů a analýz

Manuál a kritéria transformace

Národní centrum rozpracovává či vytváří metodické nástroje pro transformaci: výsledkem je soubor metodik – Manuál transformace.

K tvorbě metodických nástrojů využívá Národní centrum zkušenosti domácích i zahraničních odborníků, které zapojuje formou spolupráce v pracovních skupinách.

Národní centrum také na základě zkušeností s transformačním procesem navrhuje úpravu kritérií a indikátorů transformace.

Součástí aktivit je také vytvoření návrhu (manuálu) nejvhodnějšího architektonického a materiálně technického vybavení jednotlivých druhů služeb.

Tvorba analýz

Národní centrum vytváří:

- analýzy služeb sociální péče
- analýzu rizik procesu transformace

- analýzu opatrovnictví a manuál dobré praxe v opatrovnictví
- analýzu ústavní a ochranné výchovy a manuál dobré praxe
- roční zprávy o procesu transformace.

Podpora veřejné diskuze a informovanosti – PR aktivity

Konference

Národní centrum pořádá konference k transformaci sociálních služeb:

- 4 národní dvoudenní konference
- 3 tematické konference:
 - pilotní ověřování a analýzy,
 - vzdělávání,
 - manuál architektonického řešení

Kulaté stoly

Na základě zkušeností s realizací projektu budou zajišťovány kulaté stoly v regionech a na národní úrovni, jako způsob diskuze a podpory informovanosti o transformačním procesu

Propagace transformačního procesu

NC provozuje webové stránky www.trass.cz s informacemi o transformaci a deinstitucionalizaci sociálních služeb. Komunikuje s médii a klíčovými skupinami pro zvýšení informovanosti o transformaci.

Národní centrum také poskytuje podporu zapojeným organizacím a krajům při komunikaci s veřejností v jednotlivých lokalitách: někdy i v reakci na negativní odezvu veřejnosti na to, že by v daném místě měli bydlet lidé s postižením.

Shrnutí

Transformace sociálních služeb podporuje integraci lidí s postižením do běžného života. MPSV realizuje projekt, do něhož je pilotně zařazeno 31 velkokapacitních ústavních organizací, které pomáhají svým klientům s přechodem do běžného života (vznikají komunitní sociální služby). Součástí projektu je podpora formou vzdělávání, supervize apod., kterou těmto organizacím zajišťuje Národní centrum podpory transformace sociálních služeb.

Použitá literatura:

Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti

Vzdelávanie a výučba u Rómov – jej realizácia a problémy v sociálnej oblasti

Ladislav Fízík

Abstrakt

V príspevku sa poukazuje na potrebu vzdelávania, najmä výučbovou formou u Rómov na vysokých školách v oblasti sociálnej práce, a to nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí. Vychádza sa z logických problémov: vo vzdelávaní Rómov sú osobitné špecifiká a náročnosti. Nie je to iba nedostatok kvalifikovane pripravených vyučujúcich, ich aplikované

moderné výučbové postupy. Závažnou okolnosťou je aj motivovanie členov tejto etnickej skupiny. Nie je to iba získanie ich pozitívnych záujmov, ale aj nedostatočná starostlivosť spoločnosti a centrálnych orgánov, diskriminujúce postoje majoritného obyvateľstva. Problémy vo výučbe predmetov a pripravenosti Rómov na zvládnutie rizík sociálnej práce, osvojenie si patričných poznatkov a aplikovanie zručností v špecifických metódach znehodnocujú ich potenciálne vlohy a schopnosti. Je brzdený ich rozvoj, kvalita a úroveň života. Nie ich vlastnou vinou oblasť sociálnej práce je rizikovým faktorom pre rozvoj celej spoločnosti.

Kľúčové slová: Vzdelávanie Rómov, špecifiká výučby, modernizácia vzdelávania, kvalifikácia vyučujúcich, diskriminácia, riziká sociálnej práce pre Rómov, vlohy a schopnosti, rozvoj, kvalita a úroveň života.

1. Potreba vzdelávania a výučby Rómov na vysokých školách na Slovensku i v zahraničí v podmienkach sociálnej práce

Všeobecné zásady a požiadavky vo vzdelávaní obyvateľov, ktoré podmieňujú rozvoj a kultúru života spoločnosti, platia aj pre Rómov. Aj v ich prípade je aktuálny určujúci význam vzdelania. Popredný odborník v domácich i zahraničných humanitných vedách to potvrdzuje: „Vzdelávanie je významným činiteľom sociálnej spravodlivosti, demokracie a slobody, porozumenia a mieru medzi národmi, duchovného rozvoja ľudí, ale aj pochopenia spoločenských zmien v zmysle ich optimálneho zvládania....Náležite vzdelaný národ je menej manipulovateľný ako menej vzdelaný“ (D.Kováč, 2007,s.319). Ale k tomu dodáva: „Vzdelanosť sa stáva účinnou hlavne vtedy, ak je prostriedkom kultivácie osobnosti v súlade s vyznávaným systémom hodnôt“.

Vzdelávanie je činiteľom zúžitkovania ľudského i sociálneho kapitálu každého jednotlivca v spoločnosti bez ohľadu na jeho rasu, pôvod, farbu a prejavy výzoru či regionálnu alebo svetadielovú oblasť. Je podmienkou funkčnosti úspešného rozvoja každej inštitúcie ak je spätý s rozvojom, formovaním a motivovaním jej pracovníkov. Vzdelávanie utvára predpoklad pre naplnenie homeostatických požiadaviek v zmysle života a formovanie hodnotového systému, ktorý sa postupne dotvára sociálnymi a spoločenskými normami. Vzdelávanie je nosným výchovným činiteľom nielen v rodinnom prostredí, ale najmä v spoločenských inštitúciách s ich socializačnými vplyvmi. Sprostredkováva stále rastúcu potrebu a rozsah poznatkov, formovanie dobre socializovaného jedinca ako „predvídateľného občana a zamestnanca“, ale zároveň aj presadzujúceho rešpekt vlastnej individuality a stimulácie osobného rozvoja (Š.Strieženec,2001,s.190, J.Výrost-I.Slaměnik,1998,s.260).

Autori hovoria: v oblasti vzdelávania a rozvoja rómskeho jednotlivca bolo by smutné konštatovať, že on je človekom iba takým ako ho stvorila príroda, nevypočítateľným, nepriehľadným a nebezpečným. Charakterizovaný ako príval, lavína, vyvierajúca z neznámej hory a prales bez cesty, nepresekáný, neprečistený a ľudského tvora obmedzujúci. Úlohou vzdelania je urobiť z neho žiadaného člena spoločnosti, vnútorne naplneného vlastnou túžbou a úsilím po ďalšom raste.

a) nielen konštatovanie potreby vzdelávania, ale pohľad aj na sprievodné problémy: Slovenská spoločnosť je čím ďalej, tým viac pluralistická. A to nielen v zmysle demokratizácie jej života, ale v zmysle plurality kultúr. Integračné procesy v Európskej únii vedú k plnšiemu chápaniu bohatstva, ktorým je pluralita kultúr v Európe. V praxi však

spolužitie rozličných etník prináša rozmanité ťažkosti, ktorých riešenie nie je dost' dobre možné bez hlbšieho pochopenia plurality kultúr, ktoré sa chápe ako niečo neprirodzené (L.Csontos, 2007, s.5).

Je potrebné však uviesť aj rozsiahle sprievodné problémy v oblasti vzdelávania Rómov, na ktorých sa podielajú oni sami, ale aj celá spoločnosť. Európska a pluralitná spoločnosť ponúka budúcnosť schopným jednotlivcom bez ohľadu na ich pôvod, rasu a regióny odlišného sveta. Ale s upozornením: nie tým, čo bedákajú, prešľapujú a obchádzajú tvrdú cestu námahy, ale tým, čo aktivizujú svoje schopnosti v prospech vlastného rozvoja a budúcnosti spoločnosti. Nie tým, čo prosebne a nedôstojne, niekedy až suverénne a sebavedome vystierajú dlane a naťahujú ruky po bohatstve špičkových jednotlivcov, ale volia namáhavú cestu osobného a spoločenského rozvoja.

V oblasti vzdelávania rómskej populácie stále pretrváva nedostatočná konkretizácia sľubných legislatívnych noriem a aktivít centrálnych orgánov v praxi. Neberie sa do úvahy nízka úroveň vzdelania rómskych rodičov, vysoká miera negramotnosti v rómskej populácii, podmienenosť nízkej vzdelanostnej úrovne sociálnou a ekonomickou situáciou, problémy rozsiahlej diskriminácie a segregácie vo vzdelávaní Rómov.

Vyčítavo možno konštatovať, že zastúpenie Rómov vo verejnosprávnych a samosprávnych orgánoch nie je dostatočné. Funkčnosť inštitucionalizácie si vyžaduje o.i. také usporiadanie sociálneho systému, ktoré pomôže plniť úlohy štátu a jeho inštitúcií voči Rómom a plniť zámery ich integrácie a inklúzie do multikultúrnej slovenskej i európskej spoločnosti nielen legislatívnymi, ale aj takými terénnymi postupmi, ako sú najmä v účelových a adresných ekonomických zmenách, trhových možnostiach a v mzdovej oblasti, inštitucionálnymi postupmi v rozlišovaní povinnosti a právomoci jednotlivých sociálnych subjektov a vytvorením uceleného koncepčného sociálneho vzdelávania odborníkov pre Rómov.

b) účelová nepripravenosť a nedostatočné motivovanie Rómov:

Transformačný proces na Slovensku najmä v súčasnom svetovom krízovom období najviac postihol tie najchudobnejšie spoločenské vrstvy v ich bytostnej existencii a vo vzdelávaní. Chudoba, nezamestnanosť, patologické javy a ich následky sú očividné. Masmédiá ich rozpiplávajú, trestné orgány postihujú. V rozširovaní počtu dysfunkčných rodín a v neriešení problémov sa prejavujú následky už od malých detí. Ich kriminalita, týranie v rodinách, rozpady spolužitia u Rómov neboli v histórii tak markantné ako v súčasnosti. Následky paradoxne pociťuje aj majoritná spoločnosť tým, že sa o.i. napr. utvárajú extremistické skupiny, ktoré pomáhajú zhoršovať imidž Slovenska v zahraničí.

V komplexe problémov sú také okolnosti, ako napríklad nedostatočné vedenie k vzdelávaniu už v rodinách zo strany sociálnych inštitúcií, nedostatočné utváranie rodinného prostredia k formovaniu kultúrneho rozvoja detí všetkých vekových kategórií, nedostatočné podnecovanie a motivovanie k zmene nevhodného spôsobu života. Okruh kritických ukazovateľov je rozsiahly aj z pohľadu objektívnych ale i subjektívnych prvkov: štátne inštitúcie majú nad Rómami kuratelú, ale diskriminujú ich nielen v materiálnych podmienkach, ale i vo vzdelávacom procese, posudzujú ich lenivosť a presvedčenie o ústretovosti štátu v osobných, rodinných i kultúrno-rozvojových problémoch, ale neutvárajú podmienky na využitie ich talentovaných vlôh v rozmanitých profesných oblastiach a nevedia ich presvedčiť, že obmedzené možnosti, ktoré majú, treba aj vlastným úsilím využiť a vlastný život zmeniť.

c) postoje väčšinového obyvateľstva voči Rómom nie sú humánne a kresťanské, ale často a prevážne neobjektívne kritické, diskriminačné - až rasistické:

O ťažkostiach našej slovenskej spoločnosti pri transformácii hospodárskeho systému zo socialistického direktívne centralistického na sociálno-trhový a pri úsilí uniknúť systému kapitalistickému, ktorý je nehumánny a chorobno-fanaticky ziskuchtivý, sa v texte už uviedlo.

Aj o problémoch pri úsilí konkretizovať sociálne trhové zákony. Toto úsilie je zrozumiteľné a citel'né pre každého. Len nie pre špičkových reprezentantov našej bohatej vrstvy, jej ambiciózných a egoisticky orientovaných nositeľov.

Pri takomto smutnom konštatovaní rešpektujeme to, že aj u nás platí realita, ktorá by nemala byť: na tému rasovej nenávisti sa v odborných publikáciách, aj slovenských, štylizujú vážne upozornenia. V celosvetovom dokumente *Gaudium Et Spes* (č.82) sa osobitne upozorňuje: „Vedúci činitelia národov, zodpovední za spoločné blaho svojho ľudu a zároveň zvelaďovania všeobecného dobra ľudstva, sú v tej najväčšej miere závislí od mienky a rozpoloženia davov. Márne sa usilujú budovať mier, kým ľudí rozdeľujú a stavajú proti sebe city nepriateľstva, opovrhovania a nedôvery, rasová nenávisť a ideologická zaťatosť. Preto je nanajvýš potrebná obnova výchovy zmýšľania a nová orientácia verejnej mienky“.

V citovanom dokumente (č.4) sa upozorňuje aj na rasové roztržky: „Nikdy predtým nemali ľudia taký živý zmysel pre slobodu ako dnes, zatiaľ čo vznikajú nové formy sociálneho a psychického zotročovania. A kým svet tak prenikavo pociťuje svoju jednotu a vzájomnú závislosť v potrebnej súdržnosti, navzájom si odporujúce sily vyvolávajú v ňom veľmi vážne antagonizmy. Ešte stále existujú príkre politické, sociálne, hospodárske, rasové a ideologické rozpory a neprestáva nebezpečenstvo vojny, ktorá by mohla zničiť od základov všetko“. A v č.8 pokračuje: „Veľké roztržky povstávajú aj medzi rasami, ba i medzi rozličnými spoločenskými vrstvami: medzi bohatými, menej zámožnými a chudobnými...“

2. Náročnosť vzdelávania Rómov a špecifiká ich výučby

Intenzívne sa zdôrazňuje priamy vzťah medzi úrovňou a kvalitou vzdelávacieho systému a jeho zúžitkovanie pre úroveň spoločnosti, ale aj pre úroveň jednotlivca akejkoľvek profesie. Tvrdenie vo všeobecnosti je platné ale i záväzné aj v diferenciacii spoločenských vrstiev. Či je to už z pohľadu demografického alebo etnického a či spoločenského rozvrstvenia. A je to únik do nežiadúcich dôsledkov: nielen do podoby chudobných vrstiev, do skupín marginalizovaných jednotlivcov, nezamestnaných, alebo unikajúcich do iných profesií, do vzdialených regiónov či štátov alebo do spoločensky nežiadúcich foriem: medzi patologické, kriminálne alebo aj samovražedné (nevynímajúc ani jednotlivcov – zbohatlíkov) prípady.

Naši odborníci (J.Prúcha, 1999,s.201) osobitne zdôrazňujú, že,„komparatívne údaje z rôznych zemí, vrátane USA, odrážajú existenciu nespravodlivosti v prístupe ku vzdelávaniu. Z toho vyplýva základná úloha pre pedagógov, t.j. vytvárať také príležitosti k učeniu, ktoré by túto nespravodlivosť v zemiach a regiónoch odstraňovali... Kto sú vlastne tí, ktorí trpia touto nespravodlivosťou? Vo väčšine prípadov sú to ľudia, ktorým neboli dopriate príležitosti k učeniu, pretože sú členmi určitej sociálnej skupiny, a nie preto, že by postrádali schopnosti, motiváciu či charakterové vlastnosti, nevyhnutné pre úspech vo vzdelávaní. Také skupiny s edukačne znevýhodnenými jednotlivcami sú odlišení najmä podľa rasových, etnických, triednych alebo náboženských kritérií. Teda pri analyzovaní vzdelávacej nespravodlivosti v určitej spoločnosti je dôležité identifikovať, ktoré ich skupiny sú obeťami vzdelávacej diskriminácie“.

Významnú úlohu v tejto oblasti, teda pri rešpektovaní spravodlivosti a zabraňovaní diskriminácie, zohrávajú centrálné orgány a im podriadené výkonné inštitúcie v zariadeniach a aktivitách sociálnych služieb, pri vykonávaní sociálnej prevencie, poskytovaní sociálneho poradenstva, vybraných činností sociálno-právnej ochrany atď. (M.Olah,2005,s.193).

a) náročnosť a špecifikácia vzdelávania Rómov:

Pomôcť riešiť „rómsku otázku“ môže významne aj zlepšenie podmienok edukácie, vzdelávania detí i dospelých zo znevýhodneného prostredia i zlepšenia supportívnych služieb. Riešenie problémov rómskej minority si vyžaduje nielen prístup zo strany majoritnej spoločnosti, ale i zo strany Rómov. Takéto riešenie si vyžaduje nielen v oblasti zdravia,

bývania, práce, ale aj vzdelávania. Dať čo najväčšiemu počtu rómskych jedincov čo najvyššie vzdelanie (M.Zelina, 2006, s.23).

Autor spolu s viacerými odborníkmi (D.Valachová a kol.,2002, s.90) v návrhoch na zlepšenie vzdelávania hovoria o špecifických prípravných formách vo výchove Rómov, v ktorých identifikujú nasledujúce postupy pred vstupom na vyššie formy vzdelávania: individuálne a domáce vzdelávanie, odstránenie značkovania a nálepkovania detí osobitným vzdelávacím systémom, po vzore iných vyspelých štátov realizovať koncepciu tzv. kompenzačnej výchovy pre znevýhodnených jedincov, ktorá zabezpečí o.i. ich kognitívny rozvoj, žiadúcu motiváciu a predpoklad rečovej komunikácie.

b) modernizácia vyučovania:

Vzdelávací systém nielen na Slovensku, v Čechách a vôbec v stredoeurópskych štátoch, ale i v mimoeurópskych vyspelých krajinách zápasí s problémom pretrvávajúceho vplyvu socioekonomického prostredia na rozdiely vo vzdelávaní, ako aj na aplikáciu a zvýšenie vzdelávacej vysokoškolskej úrovne modernými výučbovými postupmi (J.Prucha,1999,s. 203). Jednotlivci z rasových a etnických minorít už pri začiatku školského vzdelávania majú určité deficity, spôsobené rodinným prostredím, ale neskôr aj samotným vzdelávacím systémom.

Modernizácia výučby na vysokých školách, najmä v prípade študentov a poslucháčov z etnického prostredia a rasovo odlišných, predpokladá tradičné, pritom účelovo a úspešne transformované metodické postupy. Rešpektuje teda motivačné ukazovatele, pozitívne postoje študujúcich a vyučujúcich, prostredie a pomôcky, vhodné na požadované osvojovanie nových poznatkov a praktických zručností. Rozširuje, resp. kombinuje ich s modernými postupmi, napríklad aplikáciou dialógových metód, diskusným riešením problémov, analýzou kauzistických prípadov, exkurziami, účelovými návštevami a p. Medzi málo používané výučbové postupy patrí modelovanie, video či dia projektovanie, inscenovanie problémov a podobne. (G.Petty, 1996, s.5 a nasl.).

c) potreba kvalitnej a modernej výučby Rómov v anglickom jazyku:

Slovensko a celú slovenskú spoločnosť možno charakterizovať z pohľadu súčasnej reality: sme už členmi Európskej únie. Tým, že patríme medzi najvyspelejšie štáty nielen Európy, ale celého sveta, ľudia na Slovensku, a v tom i Rómovia, nebudeme iba prijímateľmi služieb, pomoci a výhod, ale aj ich realizátormi. S potrebnou kvalifikáciou a znalosťami: profesnými, manažérskymi a informačnými. Logickou súčasťou zdarného začlenenia bude ovládanie aj svetových rečí, predovšetkým anglického jazyka.

Osvojenie si anglického jazyka a získanie zručností v jeho praktickej aplikácii podmieňujú viaceré požiadavky: ide predovšetkým o jednotlivcov, Rómov, a ich prostredia v príprave na kvalifikáciu v profesnom výkone medzinárodného charakteru s ovládaním anglického jazyka vo výučbe, s podnietením vnútorných osobnostných síl, ale i ďalších podmieňujúcich objektívnych činiteľov. Napr. zo strany zodpovedných a kompetentných inštitúcií, najmä centrálného charakteru a sociálnej práce, bude treba pripraviť modernú a aktivizujúcu výučbu vo vhodných materiálnych a priestorových podmienkach s odborným a skúseným lektorským personálom (D.Kovačič, 2010, s.25).

d) vzdelávanie a riziká sociálnej práce:

Doterajšie textové konštatovanie veľmi zreteľne ukazuje že oblasť sociálnej práce je riziková nielen pre rómske etnikum, ale pre rozvoj celej majoritnej spoločnosti. Je logicky známym poznatkom, že základnou bunkou spoločnosti je rodina so všetkými jej nosnými prvkami od kreovania cez stabilizáciu až po rozvoj. Rodinné prostredie je predpokladom na osvojovanie si nových poznatkov, potvrdzovanie zručností špecifickými metodickými postupmi, zhodnocovanie, resp. útlm a degradáciu potenciálnych vlôh a schopností. A tu je zrejma brzda rozvoja, kvality a úrovne života.

V súlade s názorom M.Zelinu možno tvrdiť: napriek tomu, že v porovnaní s nerómskymi deťmi sa populácia rómskych detí zväčšuje, riešenie problému vzdelávania

Rómov má dlhú históriu, ale chabé výsledky. V koncepciách dokumentov o integrovanom vzdelávaní sa prijali síce úlohy okrem iných napríklad zvýšiť percento rómskych študentov na vysokých školách a v súlade s touto úlohou zlepšiť úroveň ich materiálneho vybavenia s nevyhnutným moderným zariadením, zaviesť štúdijný odbor rómsky jazyk a literatúru na vysokých školách a posilniť tým sebaidentitu Rómov, zároveň tak umožniť nielen podporu celoživotného vzdelávania, ale následne aj lepšie uplatnenie sa na trhu práce.

Súčasný problém v sociálnej oblasti však tomu nenasvedčujú. Ukazujú, že takýmto zámerom sa veľmi nedarí. Iba v niektorých prípadoch možno badať pozitívne zmeny. V počiatočných krokoch sa úloha celosvetových dokumentov v oblasti vysokoškolského vzdelávania plní už teraz na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave (L. Fízík, 2009, s. 21).

Literatúra:

1. Csontos, L.: Pluralita kultúr a kresťanstvo. České Budějovice: JČU, 2007
2. Fízík, L.: Rómovia v multikultúrnej spoločnosti. Zborník: Problematika generace 50 plus. České Budějovice: JČU, 2009
3. Gaudium et Spes, č. 4, 8, 82: Dokumenty II. Vatikánskeho koncilu. Praha: Zvon, 1995
4. Kováč, D.: Psychologiu k metanoi. Bratislava: Veda, 2007
5. Kovačič, D.: Výučba Rómov v anglickom jazyku (do pluralitnej spoločnosti so znalosťou anglického jazyka). Tropical Public Health/Social Work, 2010
6. Olah, M.: Sociálnoprávna ochrana detí. Prešov: PBF PU, 2005
7. Petty, G.: Moderní vyučování. Praha: Portál, 1996
8. Průcha, J.: Vzdelávání a školství ve světě. Praha: 1999
9. Strieženec, Š.: Úvod do sociálnej práce. Trnava: Tripsoft, 2001
10. Valachová, D. a kol.: Vzdelávanie Rómov. Bratislava: SPN, 2002
11. Výrost, J.- Slaměník, J.: Aplikovaná sociální psychologie. Praha: Portál, 1998
12. Zelina, M.: Školstvo a vzdelávanie. Zborník: Romanes ľudia (Rómski ľudia). Bratislava: MVR, SR, 2006

Kontakt:

PhDr. Ladislav Fízík, PhD.

Ústav rómskych európskych štúdií

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

V. TEORIE A PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU

Reflecting Group – a Special Kind of Further Education Aimed at the Development of Reflexive Professionalism

Antje Sommer

Abstract

The article is based on experiences of a specific form of further education aimed at the development of reflexive professionalism. In the frame of an international comparative research project, empirically based quality criteria for professional support of violent young people were developed (see Fröhlich-Gildhoff et al. 2008; Wigger/Sommer/ Stiehler 2010). In the international research team, the question of implementation and validation of these quality criteria arose. Thus, in a follow-up project two different models of further education were designed, carried out and evaluated (see Fröhlich-Gildhoff et al. 2011). On the one hand, a training group offered „a form of well-structured training for implementing the quality criteria“ (ebd.: 26). On the other hand, the reflecting group (RG) aimed at linking empirically-based knowledge to the experiences of practitioners working with violent young people. The concept of reflecting group challenges the simplistic understanding of the transfer relation between scientific and practical knowledge. In this context and with reference to the Swiss part of the international project particular insights in the cooperation „between profession and science“ (Riegler et al. 2009) aimed at developing and creating reflexive elements of knowledge at both sides, researchers‘ and practitioners‘ will be given by presenting essential elements of this co-operative process of knowledge production¹ and emphasising the identification of connection points between the two different sorts of knowledge².

Keywords: Theory-practice-transfer; reflexive professionalism; cooperative knowledge production; further education; international comparative research project; implementation and validation of empirically based quality criteria

1. Introduction

The project is based on the theoretical implications and empirical results of the previous Daphne-II-project “Professional support through social institutions for families with children, adolescents with violent behaviour” (see Fröhlich-Gildhoff et al. 2008). Project partners from different countries³ developed empirically-based quality criteria for the professional support of violent young people and their families. In all countries different systems are involved in professional support (youth welfare, school, justice and health system) and thus, one general aim of the quality criteria is improving co-operation between the different systems. Furthermore, the quality criteria refer to necessary changes in professional attitude and methods and suggest more effective strategies for institutions supporting children/ adolescents with violent behaviour. At the end of the research project, the quality criteria were introduced at an international conference in which researchers and practitioners participated. The feedback of participants and the research results in form of quality criteria raised questions of further training and competence development of practitioners. Therefore, a new Daphne-III-project was carried out from January 2009 to December 2010, financed by the Daphne III

¹ Starting point was the model of co-operative knowledge building of Sommerfeld (2007); Sommerfeld/ Gredig (2007).

² First results will be published by Wigger, Annegret/ Weber, Matthias/ Sommer, Antje (2011). Eine Weiterbildung der besonderen Art: Ein Pilotprojekt zur Ausbildung Reflexiver Professionalität. In: Ehlert et al. (2011). Professionalität Sozialer Arbeit und Hochschule. Wissen, Kompetenz, Habitus und Identität im Studium Sozialer Arbeit. VS-Verlag.

³ Germany (ZfKJ Freiburg, project management), Schweden (University of Halmstad), France (IRTS Rennes), Poland (University of Warsaw) and Switzerland (FHS St.Gallen, associated partner)

programme and aimed at implementation, evaluation and validation of the quality criteria in practice. Therefore, two different models of further education were designed, carried out and evaluated (see Fröhlich-Gildhoff et al. 2011). On the one hand, a training group offered „a form of well-structured training for implementing the quality criteria“ (ebd.: 26). On the other hand, the reflecting group (RG) aimed at linking empirically-based knowledge to the experiences of practitioners working with violent young people.

2. Research and Theoretical Framework

The concept of reflection group questions the simplistic understanding of the relation between scientific and practical knowledge. As Dewe (2009a) emphasises:

“The idea is wrong, that scientific knowledge can be simply used or transferred to the working area of practitioners. Metaphors such as the interlocking of Theory and practice distract us from the actual tasks of the separate areas of science and practice” (102).

The development of a reflexive professionalism enables practitioners to link research-based knowledge to the special conditions of his/ her particular field of work and of the individual case work. A special ability is needed:

“Different sorts of knowledge (...) have to ‘get into conversation’ with problems and experiences of the everyday life of clients. On this occasion the practitioners create new frameworks, which enable them to look at specific as well as standardised living conditions with their problems in a new way, or to understand or change them” (ebd.).

The reflecting group offered the opportunity to work on the relationship between scientific knowledge and practical knowledge and as a result, the question raised whether a new form of knowledge may be created: some kind of honing of scientific knowledge.

In the Swiss part of the international project, in the search of useful structuring instruments from educational, advisory and research contexts, the following method or principles were selected (Fröhlich-Gildhoff et al. 2011: 242ff.):

1. Process-oriented approach to facilitate Self-Monitoring

A continuous process evaluation took place at every workshop day: an open introductory round in the morning, a lightening round after the lunch break and a concluding round with a collective review of the day. These proceedings allowed to pick up suggestions, questions generated during the day and informal settings (as coffee or lunch breaks).

2. Quality criteria – Questions versus normative inputs

A thematic catalogue of issues along the lines of the quality criteria relevant for Switzerland (see Wigger/ Sommer/ Stiehler 2010; international quality criteria are outlined in Fröhlich-Gildhoff 2011: 15ff.) was developed. The recommendations outlined in the Daphne II project were translated into questions relevant to everyday practice of the practitioners.

3. Case-orientated work

Based on case experiences of the practitioners and with regard to chosen themes of the abovementioned thematic catalogue reflections in terms of the treatment of individual cases and/ or dilemma situations, case comparisons under specific perspectives of occupational fields and/ or academic disciplines and reflection on phases in the support process in the course of different cases took place.

4. Method of ‘Reflecting Team’

The ‘Reflecting Team’ is an advisory concept, developed by Tom Andersen (1996), which enables an exchange on the basis of co-operation with equality and

transparency between different systems (more detailed see Fröhlich-Gildhoff et al. 2011: 243-244). The method aims at creating new perspectives. A regular changing between inner and outer circle with the shift from analysis/ discussion, observation, reflection, feedback from reflection, revision, a permanent reflection loop is established leading to consolidation and verification of results.

5. Input of the research team

When it was considered necessary by the research team or on request of the practitioners theoretical or methodological knowledge was introduced by members of the research team.

6. Scientific consolidation

The task was to identify the themes, issues and insights contained in the case experiences presented and to specify them at a medium level of abstraction.

7. Theme reflection

After each workshop day, the research team collated the collectively attained insights in written form. This thematically condensed text following the minutes of the day proceedings and enriched with references to literature and/ or research studies was sent out by e mail to all participants

The reflecting group took place on seven days from April 2010 until August 2010. Eight participants were recruited – experienced practitioners from social work, school pedagogy, therapeutic pedagogy and school psychology working at elementary school, school related services, child protection authorities and juvenile prosecution service. The title outlined in the description of the new offer in further education referred to reflecting group as a particular form of further education in which practice along with research creates knowledge. The aim was “together with you as an experienced specialist, to specify the developed quality criteria and make them usable in differing work contexts”⁴. On the one hand, the co-operative knowledge building was based on the quality criteria represented by the research team (see Wigger/ Sommer/ Stiehler 2010) and, on the other hand, on the practical knowledge from various fields represented by the participants. That means, in this particular form of further education “meet scientific knowledge and practical knowledge” (Dewe 2009b: 55) and thus, professionalism constitutes “a point of reference at which contrasting and relating” (ebd.) of scientific and practical knowledge take place. The characteristics of this contrasting and relating will be outlined in the next section.

3. Cooperative Work on Relating Different Stocks of Knowledge

Due to the fact that both sides – researches as well as practitioners – were invited to express their specific kind of knowledge linked to concrete questions, situations, cases and to go into a process of exchanging and negotiating of that knowledge: to question, to concretise, to specify, to consolidate, to generalise etc. This process brought new insights at both sides and lead to amendments in the stock of scientific knowledge of researchers as well as the stock of practical knowledge of practitioners: based on case descriptions researchers as well as practitioners did some kind of relating work. From this perspective the single-loop work on relations of different knowledge stocks as pictured by Dewe (2009a, b) develops into a double-loop work: Researchers related presented cases to their scientific knowledge, based on the case experiences of practitioners the quality criteria could be perceived through “the glasses of practice” (Wigger/ Weber/ Sommer 2011: 5). Practitioners took the opposite way: a reflection of abstract scientific knowledge in relation to their concrete case experiences. Thus,

⁴ Quotation taken from the flyer.

the cooperation between research and practice – as some kind of work on relations of different knowledge stocks - included several steps: “1. the identification and acquirement of knowledge, relevant for the particular working field; 2. the precise perception and description of particular situations, events, cases and 3. relating these different stocks of knowledge with regard to interpretation, understanding and resultant options of action” (Wigger/ Weber/ Sommer 2011: 3).

To successfully manage this challenging cognitive activity several preconditions should be fulfilled. *The acknowledgement of the difference between scientific and practical knowledge*: it enables to identify the different functions, motives and competences in the co-operative generation of knowledge. Furthermore, in the frame of a work alliance (Oevermann 1996) researchers and practitioners agreed on *the principle of equality* despite the diverseness of the two groups. The idea was to use the particular standards of research and practice as criteria of validation: the standard of truth (research) and appropriateness (practice) were systematically linked to the presented case experiences aimed at generating new perspectives. Furthermore, *a research-based approach* towards the topic seemed to be essential: the willingness to question one’s own knowledge, to identify gaps in knowledge, and to explore these “blank spaces” (Wigger/ Weber/ Sommer 2011: 7). Based on an attitude of blank spaces in knowledge again and again new questions may be formulated aimed at getting new insights. A participant referred to this process as follows:

“a special kind of willingness to understand (...) in order to be able to gain insights. To listen, to listen one time and then again the backward understanding. And this is quite similar how one comes into contact with violent young people”.

This quotation shows how the research-based approach experienced in the joint production of knowledge is related to an understanding approach in the professional work with violent young people. Moreover, this quotation refers to the necessity to create connection points in the frame of a special space: something between laboratory and Wild West. In this sense another participant commented:

“In the Wild West it is different than in the laboratory”.

This picture refers to the special structure of the space in between the pressure of action in the Wild West of the practice and the laboratory in the sense of artificial and far way of practice conditions of the research. And it suggests that results reached by research in the laboratory may well be correct in the laboratory but only have a limited application outside in the Wild West. But the attempt of bringing the Wild West into the laboratory appears to have been successfully completed – as one participant concluded: participants were free to move “in the Wild West but without needing a gun”. In this protected space, distanced from pressure of action of everyday practice, practitioners could allow irritations, acknowledge boundaries of action as boundaries of own professional routines, to take up new perspectives and develop new options of action. Connection points as on the one hand precondition of the shifting between Wild West and laboratory and on the other hand, outcome of the joint cooperation work between researchers and practitioners are addressed in the next section.

4. Connection Points - Precondition and Outcome of the Co-Operative Work

The following quotation of a participant refers to the significance of connection points during the process of contrasting and relation of the different sorts of knowledge:

“Theory is not so far away from practical reality, there we were able to chip out, or put a better way, unpick insights from the theory and weave these back into practice, exactly because of different views, through reflection, (...) it was precisely that which gave me the encouragement that ‘practice also generates knowledge’”.

This experience contrasted with previous experiences in which practice served merely as “cannon fodder” for science”. The method of reflection team offered a structured change between case work, observation, reflection, feedback of the reflection and reworking and thus, enabled to address and work on the necessary competences as well as on the case-based experiences of the practitioners. The process of talking about individual case experiences led to the translation of own routines of action from the space of pre-awareness into words: this required constructive accuracy and at the same time, enables “reproduction” (Benjamin 1991) of individual case experience. At the researchers’ side, “ the challenge was to identify the cross-case questions in the problem descriptions of the individual cases und give them a linguistic form, offering the opportunity to each participant to find connections to the own individual context of experiences” (Wigger/ Weber/ Sommer 2011: 10). Connection points allow that practitioners with their description of experiences find themselves again in the written text as typical form of expression of science:

“Something what I will take with me is the linking of the different forms of knowledge, on the one hand, practical knowledge and on the other hand, research knowledge, which I perceive as very impressive and fascinating. And how this succeeded and in which way it also led to some sort of consolidation”.

However, the application of the jointly created knowledge at abstract-concrete level is different. Practitioners return to their everyday practice equipped with new and/ or amended individual strategies and options of action. Researchers will start to write analytic texts trying to analytically integrate gained insights into their existing stock of knowledge.

5. Bibliography

Anderson, Tom (1996): *Das Reflektierende Team. Dialoge und Dialoge über die Dialoge.* Dortmund.

Benjamin, Walter (1991): *Das Kunstwerk in Zeiten seiner technischen Reproduzierbarkeit.* In: Benjamin, W. (1991): *Gesammelte Schriften. Band I.2.* Frankfurt, Seite 474-508.

Dewe, Bernd (2009b): *Reflexive Professionalität. Massgabe für Wissenstransfer und Theorie-Praxis-Relationierung im Studium der Sozialarbeit.* In: Riegler, A./Hojnik, S./Posch, K. (2009) (Hrsg.): *Soziale Arbeit zwischen Profession und Wissenschaft. Vermittlungsmöglichkeiten in der Fachhochschulausbildung.* Wiesbaden, p. 47-63.

Dewe, Bernd (2009a): *Reflexive Sozialarbeit im Spannungsfeld von evidenzbasierter Praxis und demokratischer Rationalität - Plädoyer für die handlungslogische Entfaltung reflexiver Professionalität.* In: Becker-Lenz, Roland; Busse, Stefan; Ehlert, Gudrun; Müller, Silke (2009)(Hrsg.): *Professionalität in der Sozialen Arbeit. Standpunkt, Kontroversen, Perspektiven.* Wiesbaden, p. 89-109.

Fröhlich-Gildhoff, Klaus/ Wigger, Annegret/ Lecaplain, Patrick/ Kjellman, Cecilia/ Stelmaszuk, Zofia Waleria (2011)(Hrsg.): *Developing quality-based support for young people with violent behaviour. Experiences and results of a European research-practice transfer project.* Freiburg im Breisgau.

Fröhlich-Gildhoff, Klaus/ Wigger, Annegret/ Lecaplain, Patrick/ Svennson, Owe/ Stelmaszuk, Zofia Waleria (2008) (Hrsg.): *Professional Support for Violent Young People: Results of a Comparative European Study.* Freiburg im Breisgau.

Oevermann, Ulrich (1996): *Theoretische Skizze einer revidierten Theorie pädagogischen Handelns.* In: Combe, A./ Helsper, W. (1996)(Hrsg.): *Pädagogische Professionalität. Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns.* Frankfurt, p. 70-182.

Riegler, Anna/ Hojnik, Sylvia/ Posch, Klaus (2009)(Hrsg.): *Soziale Arbeit zwischen Profession und Wissenschaft. Vermittlungsmöglichkeiten in der Fachhochschulausbildung.* Wiesbaden.

Sommerfeld, Peter (2007): Professionalisierung der Sozialen Arbeit als Gesamtkunstwerk: Zur Kooperation von Wissenschaft und Praxis. Olten, FHNW, unveröffentlichtes Vortragsmanuskript, Vortrag gehalten an der Fachtagung "Forschung in der Sozialen Arbeit im Gesundheitswesen", Schweizerischer Fachverband Sozialdienst in Spitälern, Kantonsspital Solothurn, 14. Juni 2007.

Sommerfeld, Peter; Gredig, Daniel (2007): New Proposals for Generating and Exploiting Solution-Oriented Knowledge (Electronic Version). In: Research on Social Work Practice OnlineFirst, 2007, <http://rsw.sagepub.com/cgi/rapidpdf/1049731507302265v1>

Wigger, Annegret, Sommer Antje, Stiehler Steve. (2010): Arbeiten mit gewaltauffälligen Kindern und Jugendlichen. Eine Herausforderung für Schulen, Vormundschaftsbehörden und Jugendanwaltschaften. Zürich/Chur

Wigger, Annegret/ Weber, Matthias/ Sommer, Antje (2011). Eine Weiterbildung der besonderen Art: Ein Pilotprojekt zur Ausbildung Reflexiver Professionalität. In: Ehlert et al (2011). Professionalität Sozialer Arbeit und Hochschule. Wissen, Kompetenz, Habitus und Identität im Studium Sozialer Arbeit. VS-Verlag (forthcoming).

Contact:

Antje Sommer
FHS St.Gallen, University of Applied Sciences
Institut für Soziale Arbeit
Industriestrasse 35
CH - 9400 Rorschach
Switzerland

Phone Number: +41/ 71/ 844 48 88

E-mail: antje.sommer@fhsg.ch

Behavioral modification and the practical use of Case management

Veronika Hanzalíková

Abstract

This paper has been written on the behalf of the autor's own experiences from North America in the state of Massachussets. The author worked three years as a case manager in the mental health field. This paper explores how case management can be used as a tool for changing the behavior of the clients living in residential housing. Case management is a working method mostly used by social workers to work with clients who have multiple problems. It is a convenient professional attitude primarily used for behavioral modifications and when successfully used it reaches desired results with clients.

Our society is aware of the growing number of social problems in all social fields. Due to the increase of social problems of the last decade, there is a need to develop new methods of education in social work. As daily life brings problems more often, we can see a growing need for more social workers, and for changes in some approaches.

We have become much more mobile, much more independent and as a result we have diminished control over our lives. The society is rapidly changing and is exacerbating social ills.

The social changes have created new social problems which require social workers to apply/implement new approaches, new models and different views of solving strategies.

As a bussiness of social welfare, Zastrow (2009) points out :

- to find new homes for abandoned children or children without parents
- to treat those with emotional difficulties
- to make life more meaningful for older adults
- to provide vocational rehabilitation services to persons with a phycisal or mental disability
- to end all types of discrimination and oppresion etc

The fields of social work have been described by several authors in Slovakia as well as in the world (Levická, Ondrušová, Lešková) and have introduced more or less known methods of social work. I would like to turn attention to the case management in the field of social work with mentally disabled people.

Case managment as a method began in USA in 1980's as a reaction to the de-institutionalisation of social services. The theory of case management introduces several models; countries such as USA, UK and Austria or Germany have diverse case management in daily social work praitse. The model used in USA focuses on the functions of case managers in providing care to individual clients. However, case mangers also work with groups, families, organizations and community. Social case managment services are provided by nearly every agancy or organization that offers direct services to people. As Zastrow (2009) writes, several agencies of social services have recently labeled their social workers as case managers. The job description is similar to case workers and varies from service area to service area.

The organization Road to Responsibility offers the social services to physical and mentally disabled persons age by 22 years above. The main goal of case management in this organization is to provide support, evaluation and treatment to individuals with developmental disabilities living in a residential setting.

Essential duties and responsibilities of case managers include the following :

- to develop and write Individual Support Plans, Assessments and Objectives for annual reviews, and all the paperwork related to a caseload as requested by agency
- to assist with development of behavioral plans or intervention strategies

- to instruct, supervise and evaluate individuals in all areas of community living as outlined in each support plan and to record data of all instructional programs
- to implement all behavioral plan interventions as assigned. These behavioral interventions may include physical restrains.
- to assist and support individuals with scheduling and attending social and leisure activities such as family gatherings, religious celebrations, community events, and other social gatherings as needed

The case management described by Zastrow (2009) includes „... arranging transportation arrangements and disciplining clients for unacceptable behavior...“ (p.45, 2009). Case managers are acting as liasons with the clients during their non – working time (group home, foster home or residential treatment facilities). Hepworth, Rooney, and Larsen describe the role of case manager as follows : „, a preson designated to assume primary responsibility for assessing the needs of a client, arranging and coordinating the delivery of essential goods and services provided by other resources, and working directly with the client to ensure that the goods and services are provided in a timely manner. Case managers must maintain close contact with clients (including sometimes acting to provide direct casework services) and with other services providers to ensure that plans for service delivery are in place and are subsequently delivered as planned (Hepworth et al, 1997

This means they have a responsibility for changing or improving the behavior of the clients through different tools. These tools are written in Individual Support Plan (ISP). One of the tools I would like to describe/ to focus on in this paper is behavioral modification. ISP includes six life areas, where the case manager focuses on the clients quality of living.

The areas of the life that are observed by the case managers are Quality of life areas:

- Community Membership ,
- Personal growth and Accomplishments
- Individual Control
- Rights and dignity -
- Personal wellbeing
- relationships

Case managers help the client to set up the specific goals for themself. As well he assist them to reach their goals and improve the quality of life. Depending on the life area, case managers use different techniques as a tool to be as flexible and gentle to clients' specific needs and their disabilities as possible. The success of reaching the goals is dependent on finding ways to adjust their behaviour. Behaviour is a matter of concern to case managers. because behaviour can determine good or bad performance. It is necessary for teachers to know and understand the meaning of behaviour.

Wilma Guez and John Allen (2000) indicate the roots causes of behaviour differences:

- 1.individual differences
- 2.differences in family patterns
- 3.impairment/ disabilities
- 4.enviromental factors
- 5.psychological factors

In the center of our attention is Impairment/ Disabilities. Some disabilities are pronounced, e.g., motor – impairment (physical disability) while others may be mild, e.g. hearing impairment or poor vision (not seeing some things clearly). Some disabilities can be caused by biological factors.

Disordered behavioral may, therefore, be a result of genetic conditions, accidents, bacterial or viral disease, parasitic infection, brain injury, brain dysfunction or biochemical imbalance.

The biological factors can not be considered in isolation because they interact with other social and environmental factors.

Between these biologically oriented problems the authors summarized :

- *genetic accidents* – genes from parents have been suggested as the causes of behavioural difficulties, from hyperactivity to criminality. Environmental factors, particularly social learning, play an important role in modifying inherited behavioural predispositions
- *brain damage or dysfunction*
- *nutritional errors*
- *hyperactivity*
- *physical Illness or Disability*

Much behaviour may be considered normal, abnormal, or disordered. The difference between normal and disordered behaviour is usually of degree rather than kind. No sharp line can be drawn between them.

Causes of Behaviour Problems (Wilma Guez and John Allen, 2000) There are three major causes of behaviour problems:

1. cultural factors
2. school factors
3. religious factors.

What is behaviour change or modification?

Behaviour change is based on a simple idea of learning. It is based on the idea that behaviour followed by reward is more likely to be repeated, or retained, than not. On the other hand, behaviour which results in an unpleasant outcome tends to be quickly dropped or disappear. Behaviour change is based on the idea that behaviour is, in part, controlled by its consequences. Of course, it is known, people have more complex interactions between physical, emotional and cognitive reinforcements. When dealing with problem behaviour, it is good to use some systematic strategies and steps. These steps can be categorized as follows:

1. Identification of the Problem

The problem is identified through observation, reviewing students' records, or through the concerns of the student herself.

2. Goal Setting

The problem is defined in behavioural terms and focus is placed on the goals to be achieved or the solution of the problem.

3. Establishment of the Baseline

Assessment is made of baseline data regarding the occurrence and intensity of the problem being considered.

4. Selection of Intervention

An appropriate treatment, expected to lead to the achievement of the goal, is chosen. This is a plan of action. This is usually most effective when done in co-operation with the student himself/herself.

5. Evaluation

This is a follow-up to find out whether the intervention was successful. Modified behaviour is compared to the goals set.

The model of Case management with people, who have developmental disabilities expects from behavioral modifications changes in procedures to :

- establish new behaviors,
- increase desirable behaviors and decrease undesirable behaviors

- and other behavior change procedures (R.G.Mitlenberger, 2011)

Once this process is finished, and the goals are evaluated, it comes the time to bring up new Individual Support Plan. Usually the case managers do so after one year. If the behaviour does not change and the intervention of changing the behaviour is not working within 6 weeks, the case manager can ask the supervisor for new change in ISP or just select the life area which makes difficulties to the client.

Practical sample

PROVIDER SUPPORT STRATEGIES

Quality of Life Area: Personal Well Being.

Goal: John will maintain independence throughout his morning routine.

Measurable Objective: John will bring his dirty laundry to the washing machine, load the clothing, and start the wash with as little help from staff as possible.

Learning Style: 1:1, verbal praise, and coaching

Implementation Responsibility: RTR, case manager

Review Date: Weekly

Implementation Strategy:

Every morning after Breakfast John will be reminded to bring his basket of dirty laundry to the washing machine. Staff will show John how to operate the washing machine. Staff will offer assistance when necessary (hand over hand, verbal encouragement) to ensure that John does understand how to operate the washer. Staff will supervise John and verbally encourage him to complete the task successfully.

Quality of Life Area: Personal Growth and Accomplishments

Goal: John will participate in a household chore ensuring he lives in a clean and healthy living environment.

Measurable Objective: John will participate in gathering and separating recyclable material and complete at least one recycling trip every week for the next year, conditions permitting.

Learning Style: 1:1, verbal praise

Implementation Strategy:

One on one staff will request John to help in gathering and separating recyclable materials within the house. John will be cued to deposit his reinforcer metal cans into a recycling container after every use. John will pick a day, or when it seems adequate within the week, to take the materials to a recycling destination. One on one staff will help John through the process and will encourage John to be more independent in gathering and separating. John will get a reinforcer after completing the process.

Quality of Life Area : Individual Control

Goal: John will exit the van after community outings in a safe manner.

Measurable Objective: John will exit the van in a safe manner 60% of the time after each community outing over the next year.

Learning Style : 1:1, verbal praise

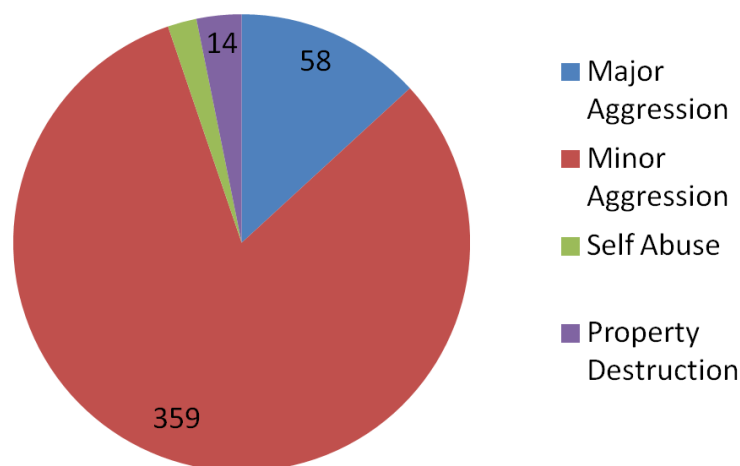
Implementation Strategy:

John has exited the van in a safe manner; statistically it breaks down to an 80% success rate. John achieved this goal.

This goal has also become part of John's community outing routine.

Base Line for Target Behavior of John

September 2007 – August 2009

Literature:

Dean H. Hepworth, Ronald H. Rooney, and Jo Ann Larsen, *Direct Social Work Practice : Theory and Skills*, 5th ed. (Pacific Grove, CA : Brooks/ Cole, 1997), pp 27 – 29 ISBN – 13-978-0-495-60167-8

Lýdia Lešková , *Polia sociálnej práce : (vybrané kapitoly II.)*. Košice : Vienala, 2009. 164 s. ISBN 978-80-89232-55-0.

Jana Levická: *Základy sociálnej práce*. Trnava. ProSocio,2005

Raymond G.Mitlenberger, *Behavior Modification : Principles and procedures*, 5th ed.(Cengage Learning, 2011) pp. 554 ISBN – 13- 978-1-111-30611-3

Zlatica Ondrušová a kol.: *Základy sociálnej práce*, MSD Brno, 2009, ISBN 978- 80-7392-109- 5

Jack Rothman, John Simon Sager : *Case Management : integrating individual and community practice*, 2nd ed. (Allyn and Bacon, Boston 2001), ISBN 978-0-471- 76997

Albert R. Roberts, Julia M. Watkins, *Social worker's desk reference*, Oxford University Press, 2009, pp 1267 ISBN – 0-19-514211-X

Charles Zastrow, *Introduction to social work and social welfare*, 5th ed. Pacific Grove, Calif. : Brooks/Cole Pub. Co., 1993 pp.617 ISBN -10: 0-495-80952-7

Contact:

Mgr. Veronika Hanzalíková

Trnavská Univerzita v Trnave, Katedra sociálnej práce

vhanzalikova@gmail.com

Implementation of Global agenda for social work and social development into education of social workers

Markéta Rusnáková¹, Angela Almašiová²

Abstract

Profession of social worker is a dynamic one, the exercise of which should react to the changes of the internal and external environment of the client. It is therefore important that this process also takes place in the field of qualification readiness of social workers. Authors of this paper are interested in the matter of education of social workers in Slovakia in the context of Global agenda for social work and social development.

Key words: Education of social workers, Global agenda for social work and social development.

Introduction

The Bologna process, as a platform for education unification across Europe, aims at a number of fields – harmonisation of academic titles, introduction of the credit system and quality maintenance. Its global aim is to create a European university area as a fundamental prerequisite for competitiveness in the field of education across Slovakia. In social work education, the International association of educators in social work (IASSW) and the International federation of social workers (ISFW) adopted document Global Standards for the Education and Training of the social Work Profession, at the general assembly of both bodies in 2004 in Adelaide, Australia. The main reason for the creation of Global standards in education and training of social workers is the assistance with drafting of national standards, which are the fundamentals for the creation of study programs in the particular countries.

In Slovakia, social work as a field of study began its development in the 1990s. University education was developed from short-term courses, including gradual and post-gradual level of study, also to the possibility to undertake habilitations and inaugurations. Social work became a field of education with an accredited sovereignty (Strieženec, 2006). First department of social work in Czechoslovakia emerged at the Faculty of Education, Comenius University in Bratislava in 1991. At this time, sub-departments of social work emerged at Charles University in Prague and Masaryk University in Brno. In contemporary Slovakia, social work education takes place at the secondary school level (e.g. in the field of study of social-formative worker, social-legal activities) and also at the university level (in the fields of study of social work and social services and counselling). Social work can be studied at the Faculty of Education in Bratislava, Ružomberok, Banská Bystrica, at the Philosophical Faculty in Prešov, at the Faculty of Health and Social Work in Trnava, at the Faculty of Social Sciences and Health in Nitra, at the University of Health and Social Work of St. Elisabeth and at the Faculty of Social Studies in Sládkovičovo.

University education of social work can be attended at all three levels – Bachelor, Masters and Doctoral. In the process of study program creation, universities stem from the Bill of education standards, which were formed in 2003 by an expert group³.

Social work profession requires fulfillment of a number of requirements, therefore it is necessary to expand ones knowledge and skills even after the completion of academic education. In the field of social work in Slovakia, further education is undertaken by various organizations and subjects – e.g. Association of supervisors and social counselors,

¹ Department of Social Work, Faculty of Education, Catholic University in Ružomberok

² Department of Social Work, Faculty of Education, Catholic University in Ružomberok

³ Despite various attempts of a number of organizations and the said Global standard in education, Slovakia lacks institutionalized Standards of social work education. Description of social work study program, along with the outline of profiles of the graduates and the core knowledge for particular levels are accessible on: <http://www.akredkom.sk/index.pl?tmpl=odbory>.

Association of educators in social work, Institute of further education of social workers, which originated at University of Health and Social Work of St. Elisabeth, also at subjects of resort education, Third Age Universities, etc.

According to the type of education institution preparing professionals in the field of social work, we differentiate three groups of states:

States, where social work education can be obtained *outside universities*, e.g. France, the Netherlands, Germany, Austria and Portugal.

States, where social work education can be obtained *at both universities and outside universities*, e.g. Norway, Denmark, Switzerland, Bulgaria, Greece, Poland, Hungary, the Czech Republic, Slovakia.

States, where social work education can be obtained within *university education system*. These include e.g. Spain, Italy, Rumania, Sweden, Great Britain, etc. There are differences also within this group. E.g. in order to obtain the degree of social worker (DipSW) in Great Britain one has to undertake a two-year study, Finland used to require a five-year study for the same degree.

The content of education is proper social work itself. Based on the requirements of the social work practice, preparation of social workers in most of European countries is oriented to mastering of the following six fundamental capabilities:

Communicate and engage

Support and help towards self-sufficiency

Evaluate and plan

Interfere and render services

Work in an organization

Develop professional capability

Recently, graduate study programs have developed, aimed at the research in social work, work with endangered groups (drug users, abused children, etc.), pedagogic fields of study aimed at tutors, supervisors and services for the family.

In continental Europe, these study programs also include working with individual clients, e.g. principle of subsidiarity, community work, working with the youth, etc. (Levická, 2002).

In contemporary Europe, there is an evident attempt to regulate the profession of social workers, including professional preparation, which is supported by issuing of diplomas, licences, as a prerequisite for the profession of social worker. This attempt has led to setting of minimal standards in the field of practical social work, as well as in the field of education of social workers. In a number of European countries, associations of school of social work attempt to draft a universal education program and their curricula valid at the national level.

European countries distinguish the following three education programs:

General and special theoretical knowledge

Practical skills

Preconditions for research

Particular schools agree on the fact that the extent of practical component of education should not be binding. It is about 30 – 50% of all teaching load in European countries. Overall amount of work experience at particular schools depends especially on:

- Type of school (middle level, higher vocational secondary schools, university study, etc.).
- The orientation of the school (e.g. some schools are oriented towards socio-pedagogic or socio-health fields, or state social policy, etc.).
- National education system.

1 Global agenda for social work and social development

Global agenda for social work and social development is formed as an initiative of international bodies of International Federation of Social Workers (IFSW), International Association of Schools of Social Work (IASSW) and International Council for Social Development. Initiative of experts will lead to the creation of international General outline program, which will become the basis for education, research and further activities within social work and also for obtaining a better status of social workers.

Main topics of preparation of the General outline program include:

- Social and economic disparities within particular countries and nations
- Human dignity and value
- Permanent sustainable development of the environment
- Significance of interpersonal relations

In the context of these objectives we realize that there is a need to inform about these global changes the policy makers as well as the general public. We, as social work educators, can undertake this through the inclusion of the fundamental outcomes of the Global agenda into the curriculum of the study program, as well as through the modernization of the study programs, reflecting social changes and requirements of social work education.

These measures could lead to the development of the quality of education and training and to future career advancement of social worker, only if the study program reflects state of the society. They could also lead to the development of inter-field communication, e.g. among social workers, pedagogues, physicians etc. It is important to defend and show the value of a social worker before the students, as well as before political leaders, for only thus can the social work prestige be improved. It is obvious that in the majority of EU countries, the status of social work is not regulated by a single law. For example in Sweden, social services, social care for children, care for the adolescent people or care for the asylum seekers is stipulated by

individual laws. In Great Britain, social work is regulated by a number of laws, which stipulate the undertaking of social work and the necessary education for particular social work fields. In Slovakia, however, social work in particular fields, such as education and health-care, lacks any legal regulation whatsoever.

Transformation of the role of social worker, from nurses to a specialized counselors and supporters, has been induced by new needs connected with significant changes in demography, employment, and general inequality in population and regions. In such newly established roles, the social worker is often alone with the client, he/she undertakes great deal of stress and pressure from the environment and the client, and also the social worker is stressed due to inadequate conditions which are difficult to overcome. A frequent problem of the social worker is the burnout syndrome, which can be overcome by professional loyalty, effective supervision and professionalism. The last attribute is connected with the absence of professional chamber in Slovakia. So far, there has been no force in Slovakia to materialize the idea of *Chamber of social workers*. A majority of attempts in this respect have originated in the academia. Therefore it is obvious that through education of modern social workers, we shall influence development of professional social work and this can be materialized and helped through the implementation of the outcomes of Global agenda into the study program of social work at universities.

2 Implementation of Global agenda for social work and social development into education of social workers

Catholic University in Ružomberok provides university education in the field of social work at all three levels of university education and also provides habilitations and inaugurations.

In the context of new trends, Department of Social Work at Faculty of Education, Catholic University in Ružomberok also compiles its study program. The outcomes of the Hong Kong conference held in June 2010 we try to implement in the said study program in such a way, as to form and educate modern social workers reacting to current global problems. It is obvious that the changing world brings changes in the field of new social problems. We understand that it is evident that despite the changes, the core of the study program should remain intact. We could use the compulsory optional disciplines, optional disciplines, specialised, or associated disciplines.

When innovating the study programs, our aim was to strengthen the cooperation of our educational institution with social work organizations in the context of advocating of our common targets, as far as the practice issues are concerned, education and social policy. As one of our important aims that all social work educational institutions and the university should reflect is to increase research activities of our social workers as well as the values of social work and social policy in the understanding of potential social workers and professional public.

From our point of view, i.e. from the point of view of educators of future social workers, we believe it is important to keep up strong managerial skills, career advancement of social workers, thanks to an increased quality of education, and last but not least, to improve liaison of the study program to the needs of the market, which so far has been failing in Slovakia. In order to improve the said skills it is necessary to include them into our curriculum, which we attempt to do in Ružomberok. We have been trying to react to the social needs of the time, when compiling social work study program. Therefore we want to react to the outcomes of *Global agenda* by re-distributing and supplying our study program by the particular elements of it. Bellow we state, only partially, re-distributing and inclusion

of particular content items of social work study program at the Department of Social work in Ružomberok, which we believe is in its initial stages.

Social and economic disparities within particular countries and among regions

Disciplines, dealing with the stratification of the society, not only in Slovakia, but also in the world, from the point of view of social disparities, not only theoretically but also empirically. They provide a survey of the researched levels – elites, middle classes and poverty. They provide a survey about the functioning of the marginalised groups, be it for example the unemployed, or the Roma population living in socially excluded areas.

Human dignity and value

Disciplines, dealing with the issues of human rights, from the legislative, philosophical, ethical and theological point of view. Disciplines, dealing with the issues of minorities and international affairs, which influence movements of refugees. Also the students will become familiarized with the process of granting of asylum and also with the methods of the work of government employees and civil servants. For a competent exercise of the profession of social work it is important that the students are prepared in a practical way – within the aforementioned Global standards education in social work, where the students have been given special attention. Students at the first and second level attend vocational part of study in each year of study.

Permanently sustainability of the environment

Disciplines dealing with the activities of local communities, points of departure and prerequisites for communal social work.

Significance of interpersonal relations

Disciplines dealing with the family issues from the point of view of social work, also from the legislative, theological, psychological and demographic point of view. Disciplines aimed at the work with the handicapped clients, senior citizens, addicted clients, domestic violence victims, terminable ill or dying persons.

Conclusion

This paper deals with education of social workers in the context of implementation of Global agenda for social work and social development, into education of social workers. We pointed out some possible forms of participation in the creation of this significant document at the level of social work education, which can help to improve the profession of social workers.

Sources:

ALMAŠIOVÁ, A. *Kvalifikačná a profesijná pripravenosť sociálnych pracovníkov a ich motivácia pre výkon povolania*. Ružomberok: PF KU v Ružomberku, 2009. ISBN 978-80-8084-489-9.

LEVICKÁ, J. 2002. *Metódy sociálnej práce*. Trnava : ProSocio, 122 s. ISBN 80-89074-38-3.

STRIEŽENEC, Š. *Teória a metodológia sociálnej práce*. Trnava: Tripsoft, 2006. ISBN 80-969390-4-1.

Contact:

Doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD.

PhDr. Angela Almašiová, PhD.

Department of Social Work

Faculty of Education, Catholic University in Ružomberok

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok Slovak Republic

marketa.rusnakova@ku.s

angela.almasiova@ku.sk

Principles reflection of work with asylum seekers in Slovakia in practical social work

Martina Žáková

Abstract

Paper is a principles reflexion of work with a specific social work client group that increased attention is needed – with asylum seekers. Asylum seeker is a foreigner who is in a territory of Slovak Republic because he was persecuted because of his race, ethnicity, nationality or social group or he/she takes certain political views in his/her own country and he/she does not come back because of these reasons according the Act No. 480/2002 about asylum.

Work principles with asylum seekers are to some extent consistent with the work principles of any group at risk. In relation to the customer should be social workers to couly with these principles. In this paper we think if it is possible these principles in conditions of detention camp and residential camp followed.

Keywords: Social work, asylum seeker, principles of work with asylum seekers, social worker.

The issue of asylum seekers and refugees is an issue which whould, in my opinion, given sufficient attention. In Slovakia, it can be caused by the fact that we do not have a lot of asylum seekers, but there is also the fact that it is a serious issue and partly new. Since long time we lived in a society that more asylum seekers produced as a receiver. Asylum seekers are people who come from countries where they do not respect human rights and fundamental freedoms. They often survived injustice, lack of freedom, persecution and death of their relatives. Even the way our country is often associated with undignified conditions, lack of food, sleep and so on. As a result of these negative experiences can be post-traumatic stress disorder, or other negative symptoms. Working with such clients and thus it is difficult for workers to the mental, moral as well as a knowledge site. In this paper we just paid to personal qualities, which should have any social workers working with asylum seekers and refugees, as well as the principle of working with them.

The qualities, that should have a social worker, are primarily social conscience, humanity, moral consistency, empathy, assertiveness, willingness to help, inner serenity, not to conflict, patience, willingness to accept such people as they are, so moderation.

Social worker who works with clients from another culture should have a positive attitude to them, they should at least partially familiar with to avoid unnecessary misunderstandings. Knowledge of foreign cultures should also lead to greater tolerance. However, the social worker must also be familiar with Slovak culture. It is important to realize that he brings to the collaboration part of their culture, customs and prejudices. In this case, reacts to things through their cultural experiences and other proceedings, he may seem divergent.

When faced with a representative of another culture, the question arises, what man in his own culture so addresses and what are its real values. Socialising and meeting new cultures can be beneficial to a social worker as well as to an asylum seekers (Hendriks, 1996) Social worker thus often explains basic things for us, negotiates, persuades, recognizes, confronts. It is important to approach to an asylum seeker and a refugee with dignity as a full person who need his help.

Besides knowledge and skills that a social worker gained during their studies and training, should also have knowledge of:

- Applicant country and its culture,
- Basic geographic, economic and social information on the country of origin,
- Basic information about the political establishment in this country,
- The situation of human rights. (Training Module RLD4, 1995)

It follows that the social worker should monitor world events and changes in individual countries.

Principles of work with asylum seekers are consistent with the principles of work with any group at risk, in some extent. In relation to the clients, social workers should be:

- Protect their rights and interests,
- Respect their dignity, privacy and confidentiality,
- Inform clients about possible options for resolving their situation and involve them in this solution,
- Design and see to receive the necessary care and assistance to the asylum seekers and refugees,
- Respect the uniqueness of every individual, regardless of its origin, race, colour, age, education, religion, gender, sexual orientation etc.,
- Provide social assistance in accordance to the latest state of knowledge and practical experience,
- Actively search people in difficult life situations. (Training Module RLD4, 1995)

The Convention sets out basic standards for work with asylum seekers and refugees. Each signatory country is obliged to obey them. Recommended ethical principles of an approach to asylum seekers and to refugees are:

- Respect for an autonomy, the social habits of others and also to people with less autonomy,
- Confidentiality,
- Principle harmless,
- Justice – that aid is allocated regardless of race, religion, nationality, gender, etc.

It is essential that we remember that asylum seekers and refugees are, as we all basic human needs, even when they are in new or even in a hostile environment. UNHCR defines the following needs:

- Family life – asylum seekers and refugees need to be family members, be able to raise their children according to their traditions, values and beliefs,
- Human dignity – the most basic prerequisite for support of this client group is to preserve their human dignity,
- Identity – to belong to the community means to have a support team to receive and display solidarity in case of emergency get help,
- Job – the basic assumption that the physical and mental health maintained,
- Communication – if people do not speak the language of country, when they can not communicate, misunderstandings arise more frequently,
- Self-sufficiency – asylum seekers and refugees need to know they have their lives in their hands. (Günterová In: Matoušek, 2005)

All of the above principles of work with asylum seekers and refugees based on international conventions or they are in training materials used by the UNHCR during the initial training of its staff to work with this client group.

How are these principles applied in the practice of social workers? Do our social workers know that there are these principles?

In Slovakia, social workers Migration Office of the Ministry of Interior in facilities for asylum seekers (in detention camp and residential camps) social workers and NGOs (especially social workers of Slovak Humanitarian Council and Goodwill), work with asylum seekers and refugees). Most of these workers have studied at social work and thus the basic principles of working with clients to operate NGOs social workers, their further education for work with this clientele Integral and essential part of education is a principle of work with

asylum seekers. It is this education and social workers themselves identified as the best preparation for their practice. I consider it appropriate to train social workers and the Migration Office to their work and improved access to clients. Equally however consider it important that such training is completed all staff who come into contact with asylum seekers. Because asylum seekers deserve a professional approach and adequate assistance and support.

Biography:

Hendriks, M.: Sociální práce a uprchlíci. Praha, Kufř 1996

Matoušek, O. a kol.: Sociální práce v praxi. Praha: Portál 2005

Training module RLD4 – Interviewing applicants for refugee status. Geneva, UNHCR 1995

Contact:

doc. PhDr. Martina Žáková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce

Univerzitné nám. 1, 917 01 TRNAVA, Slovenská republika

martina.zakova@truni.sk

Existential problems of homeless people

Agata Woźniak- Krakowian¹

Abstract

Homelessness is one of the major phenomena of social pathology twenty-first century. Currently, the number of homeless people in Poland is over tens of thousands every year and growing. It is interdisciplinary and has a close relationship with various sciences such as sociology, psychology, pedagogy, social work or social policy. Homelessness is a complex phenomenon that affects people of different marital status, type of education, at any age, regardless of gender, can take just a few days or several years. Despite the heterogeneous definitional approaches is most often associated with lack of shelter, is a peculiar kind of tragedy of life of people affected. The causes of homelessness are dependent on one another, - job loss, lack of steady income cause continuous conflicts and domestic violence which leads to the disintegration of the family, or marriage. Often it is difficult to determine at which point a man has ceased to dominate their lives.

Homelessness carries undesirable negative effects. Characteristic is the presence of units of negative emotional states associated mainly with a sense of loneliness, insecurity, shame and the sense of separation from the society. Persistence of symptoms characteristic length of stay in a conducive state of homelessness, which can cause the formation of different types of disorders. The main existential problems in the light of personal research are lack of their own homes and not enough financial resources. The fact that a very low social status and makes the homeless feel inferior, or even worthless. However, the need for security and the ability to secure even the minimum conditions of human existence motivates them to action. Staying in hostels, night shelters allow them a moment to feel safe. Taking all kinds of casual work for low wages often provides them with a sense of independence and hope that, despite the absence of the house can survive. Unfortunately, due to the large scale phenomena in the current financial state homelessness is a serious threat to society. It is hoped that someday it will be eliminated through system solutions. The article focuses on the problems of homeless people in the light of literature, includes various types of recognition of homelessness, the types of classifications, causes, effects, forms of assistance and the existential problems of people affected and the results of her own research on homelessness.

Key words: homelessness, existential issues, sense of lower values, institutional support

Introduction

Homelessness makes one of the most serious phenomena of social pathology in the 21st century. At present, the number of homeless people in Poland is over a few thousand and it has been increasing gradually for years. Homelessness constitutes an interdisciplinary problem. In the literature devoted to homelessness and its scope respectively, there are numerous and quite diversified determinations. Using the notion of homelessness causes many difficulties and favours the appearance of numerous, diversified, and definitions of homelessness frequently complementing each other. Their contents depends on the level of civilization development, tradition of the nation, the system of norms and values having impact on the level of a dwelling culture i.e. the methods, types and standards of living and individual preferences. The notion is closely connected with sociology, psychology, pedagogy, social work, social politics, philosophy, economics, criminology and law.

The lack of a universal definition of homelessness causes that we can recognize it on many different planes: as a social phenomenon, as an especially difficult social problem, as an indication of pathology, or as an element of a practical situation of a particular person.² Specifying existential problems of the homeless people makes a condition that is necessary in order to undertake any activities that would aim at providing them with help.

¹ The Department of Psychology, Institute of Philosophy, Sociology and Psychology, The Jan Długosz Academy in Częstochowa

² See: T. Pilch (ed), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom I A-F, Warszawa 2003.

Homelessness –the notion, types, reasons and results

In Poland at the turn of the 80ies and 90ies of the 20th century the notion of homelessness was officially used with reference to the Polish society, as at that time the number of the persons living at the railway stations, staircases and parks considerably increased.³

According to A. Przymeński, homelessness concerns many persons and families who at a particular moment do not have and cannot provide themselves with a shelter. They do not have a place that could be considered to be their own and that would meet the minimum conditions in order to be called a residential place.⁴ According to M. Porowski homelessness is a situation that has been taking place for some time and happened to a man devoid of a roof over his head, who does not have an own place to live. The Pope Commission Iustitia et PAX treats homelessness as a product of poverty and social marginalization. This is the result of many emotional, moral, social, and economical factors, particularly painful for those who have always found it difficult to integrate with the social system existing at a certain area. Homelessness is an ultimate form of poverty, the fundamental feature of which is the lack of the most elementary living need of a man such as having a flat.

A. Nowak, define the notion of homelessness as a syndrome of poverty that pushes an individual away to the social margin. The lack of flat deprives a person of the feeling of safety, biological, hygienic, economical and cultural behaviour. This is a condition of undisputable and relatively constant deprivation of housing needs that an individual cannot prevent.⁵

According to E. Śledziowska, homelessness is a living situation in which one of the most basic human rights is denied, the right to have a permanent and safe place of existence. The place should give the feeling of safety and make the basis for the realization of an appointment to live in a community.⁶ According to L. Stankiewicz, homelessness is a multi-element social and personal phenomenon, the condition of a homeless person. The phenomenon is conditioned by many reasons and by the lack of shelter that fulfils basic conditions in order to call it a dwelling place. According to L. Stankiewicz, the notion of homelessness can be classified under its reasons; that is why there are diversified definitions:

- The definition of homelessness resulting from the words source, homelessness- the homeless. The homeless are the *people without a roof over their heads, who have no place to live*. An example of such a definition is the definition from the dictionary of a Polish language: a man who does not have a flat; also a man who left his home, a wanderer.
- The definitions of homelessness of an altruistic basis. They put the emphasis on the tragedy of homelessness and encourage providing help for the persons experiencing it. They base on the feeling of sympathy and other kind motives, encourage acting for the benefit of the homeless. In literature one can come across such notions as: homelessness as life in the deserted cellars and hovels, the condition of a human failure and limitless despair. This is the life depriving a man of dignity, based on hopelessness and nothingness of a human existence.
- The definitions of homelessness that connect the phenomenon with its main reason, e.g. homelessness as a condition that is preceded by a shorter or longer process of gathering dramatic living situations and personal problems.

³ See: A. Lech, *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacje*, Katowice 2007.

⁴ See: A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Poznań 2001.

⁵ See: A. Nowak, *Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej współczesności (realia instytucjonalne a możliwości niesienia pomocy)*, wkładka informacyjna [in:] Auxilium sociale 2/2005.

⁶ See: E. Śledziowska, *Spoleczne i indywidualne uwarunkowania bezdomności mężczyzn (Wybrane aspekty społeczne i ekonomiczne)*, [in:] Auxilium sociale 2/2002.

- The definitions of homelessness that are connected with the concentration of reasons. Homelessness makes a sum of an entanglement of different determinants and existential and fate circumstances of a particular person who is entangled in macro- and micro-social reality of life.
- The definitions of homelessness as a multi-aspect social phenomenon and cultural-personal condition. E. Jagodzińska puts emphasis on the personality syndrome of homelessness and the impossibility of dealing with a difficult living situation that makes a homeless person lose his will, ability and motivation to look for a constructive idea for the further life.
- Other, e.g. built on the basis on the phenomena that are covered by a particular discipline and resulting from empiricism.⁷

Due to the definition controversies of the notion of homelessness itself, there are different classifications of homeless people:

- the homeless under compulsion, the group is composed of the persons who are characterized by the lack of own flat, often due to long-lasting conflicts with a family that prevent from solving problems and returning home;
- the temporarily homeless are the people who left their family home as their family functioning was disturbed and they came to the asylum or centre for the homeless although there are fair chances to solve the situation;
- the homeless by choice are the persons who refused to accept the social norms and they lead the lifestyle of a “ranger”.⁸

We can specify the homelessness in “stricto” sense (that is also referred to as real or open) that defines the lack of own flat and any other stable or substitutably treated shelter that is adapted for living. This is what makes an extreme shape of homelessness. It is revealed with, on one hand, the lack of any roof over one’s head, on the other- it characterizes the people who are colloquially referred to as “giants” [*from Polish language: people who run away from home*]. There are people who, due to the events and own choice, lead the migrant lifestyle. Seeming or real acceptance accompanies this condition as well as the layer of different types of psychosomatic disorders and deviations.

The homelessness of “largo” sense (that is also referred to as hidden or social) – it is based on the assessment of the possessed living place as not fulfilling the criteria of a flat, due to the lack of minimum living standards that results in the lack of comfort. This type of homelessness is specific for slums’ inhabitants, the boarders of different types of social aid institutions and substitute accommodations and the persons who are against their will deprived of the possibility of having an independent household.⁹

Homelessness cannot be a hopeless situation; all depends on what phase of development a man is in and if he can admit to being wrong. M. Jażdżikowski specifies the phases of the development of the syndrome of homelessness as follows:

1. An initial stage that takes place up to two years. A man does not have a permanent place of residence, from time to time lives with accidentally met persons, and does not perceive himself as a homeless person, as he still has the address of residence in his ID card. These people live in the staircases, cottages or deserted bowers. Such a man avoids doss-houses and lodges as the actual use of them makes him homeless. In this phase a homeless person treats his situation as transitional and persuades himself that

⁷ See: L. Stankiewicz, *Zrozumieć bezdomność: (aspekty polityki społecznej)*, UWM, Olsztyn 2002.

⁸ See: A. Nowak, *Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej współczesności (realia instytucjonalne a możliwości niesienia pomocy)*, wkładka informacyjna [in:] *Auxilium sociale* 2/2005.

⁹ See: M. Porowski, *Bezdomność- obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych*, [in:] *Pedagogika społeczna, Człowiek w zmieniającym się świecie*, T. Pilch i I. Leparczyk (ed), Warszawa 2000.

once he gets back a good job, he will be back to family. The overuse of alcohol often becomes the case here.

2. A warning phase that takes place from two to four years. A homeless alcohol addict still thinks that the situation he is in is temporary and does not identify himself with the symptoms of the syndrome of homelessness. He is further and further away from his family, the level of identification with the environment of the homeless increases and that is why he does not tell the family where he lives. He has financial burdens as he delays payments. His family learns about that and deprives him of a permanent address of residence. Sometimes, at that phase, a homeless person starts a longer or shorter concubinage, due to which he receives a temporary address of residence at his concubine's. He thinks he is not a homeless person any more that is truly misleading and results in a complete homelessness. The period of "having a home" will take place until new misfortunes and disasters happen. Then the behaviours of a destructive and auto-destructive character come to existence and finally the person returns to the environment of homeless people, sessions of drinking and previous lifestyle. The cycles of homelessness and the rebuilding of one's own existence repeat to such an extent that a homeless alcohol addict starts discerning them and looking for their reasons beyond himself that consequently makes him immerse in the destruction more and more.
3. An adaptative phase that takes place from four to six years. A homeless person becomes more and more strongly identified with the society of the homeless and the situation he is in. Despite the temporary coming out from homelessness (he has a permanent job, hired flat, is an alcohol abstainer), the person feels an urge to visit his homeless friends that results in coming back to homelessness and to addiction. They start having claims connected with the belief that if they gave the society their place in the so-called normal society, they should receive support and help. The number of attempts of coming out from homelessness lowers. Alcoholism deepens and unconventional alcohol drinking appears.
4. A chronic phase that takes place from six to nine years. A man is fully adapted to the conditions that take place in a hermetic environment. Any contacts with a family become broken or stopped for years. The homeless aim at undertaking a job, pay for their stay in the doss-houses or performing the job in return for the flat and food. Their health condition worsens, the lack of personal hygiene, constant drinking of alcohol, uncured illnesses, improper feeding- they all lead towards chronic illnesses and even to a sudden death.
5. The phase of constant homelessness that takes place for at least ten years. A homeless alcohol addict loses motivation and eagerness to come out from his homelessness. He concentrates mainly on a stable function in the doss-house. The level of the intensity of the syndrome of homelessness is high and disables such a person from independent functioning in a society. If he wants to regain his independence he has to be provided with a professionally prepared psychotherapy.¹⁰

In the subject literature there are numerous and frequently coupled with one another reasons of homelessness connected, among others, with: demographic changes, social migration, homelessness, poverty, considerable increase of flat prices, non-functionality of the care system, reeducating and penal institutions that neglect duties of providing consequent care.¹¹

¹⁰ See: M. Jażdżikowski, *Syndrom bezdomności*, www.bratalbert.org.pl/portal/images/stories/bezdom/Marek%20Ja%9Fdzikowski.pdf [access: 23.01.2010].

¹¹ See: B. Krzesińska-Żach, *Człowiek w sytuacji zagrożenia jako podmiot oddziaływań pracownika socjalnego*, Białystok 2006.

The most important division is for the macro and micro-social reasons. The first group mainly concerns individual conditioning of the fate of an individual. The second concentrates on the conditions that an individual does not have an immediate impact on, such as e.g. employment market and the conditions of employment, poverty, evictions and departure announcements, housing and natural disasters.¹² According to E. Mroczek, the reasons of homelessness are caused by the following:

10. homelessness due to social and economic situation of the country caused, among others, by the increase of unemployment, lack of places in hospitals, care and educational institutions, social aid homes, liquidation of laborers' hotels, the lack of special centres for HIV carriers,
11. homelessness due to legal situation, i.e. the possibility of a tenant's eviction as a result of his debts and delays in rent payment,
12. homelessness caused by the reasons that are connected with such pathologies as: alcoholism, divorce or dissolution of formal or informal bounds, women's prostitution, family violence,
13. homelessness due to socio-psychological reasons e.g. conscious choice of a different lifestyle, rejecting the existing system of values,
14. homelessness due to personality reasons- the conviction about a bad world and unfriendly individuals, the feeling of inferiority, loneliness, shame.¹³

Individual deficiencies leading towards homelessness are the following: improper process of socialization that was interfered in the primary groups including indolent preparation of an independent life, the lack of possibility of living independently, the lack of the possibility of living with relatives after the divorce, separation or returns from prison, remorselessness of getting used to the social and economical situation that includes allowing to be treated objectively by employers, the lack of chances for employment, for proper payment, failing to adapt to social and cultural situation that includes treating spouses as one's property, divorces, failing to pay for the family, alcoholism including approaching drinking in the categories of social duty, as a mechanism that adjusts emotional condition.¹⁴

How shows G. Wiczorek prisoners are very marginalized society group and problems whose they grapple with are very complex. Person who leaves prison not only wear "flaw" in the record of penalty, but in many cases does not have education and job preparation, has family problems, stays in the conflict with closest, does not have any place to come back, subjects habits.¹⁵

The classification of the reasons for homelessness is useful in formulating the methods of providing the homeless people with help. The risk of homelessness is included and among the reasons and results there are as follows: drug-taking, HIV/AIDS carrying, psychical disorders, personality disorders, disability, free "choice", crime and improper reeducation, the course of

¹² See: A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Poznań 2002

¹³ See: L. Stankiewicz, *Zrozumieć bezdomność*, Olsztyn 2002.

¹⁴ See: E. Mroczek, *Bezdomność jako problem społeczny w świadomości osób bezdomnych*, [in:] *Polityka społeczna* 10/2000.

¹⁵ See G. Wiczorek, *Aktywizacja zawodowa jako jedna z metod readaptacji środowiskowej byłych więźniów*. (In:) R. Parzęcki (Ed.), *Poradnictwo zawodowe w teorii i praktyce*. Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej. Gdańsk 2010, p. 206;

G. See Wiczorek, *Możliwości byłych skazanych na rynku pracy*. (In:) D. Kukła, Ł. Bednarczyk (Eds.), *Poradnictwo zawodowe dla osób z grupy szczególnego ryzyka. Wybrane aspekty*. Wydawnictwo Difin. Warszawa 2010, p. 185.

different types of interactions in social groups, fateful events, social and economical politics of the country (legal regulations, housing policy, labour market situation, social protection, the methods of aid institutions functioning).

The main sources of homelessness according to M. Porowski are as follows:

- demographic changes, social activity;
- economic recession, unemployment and social poverty connected with it;
- housing politics incompetence (cheap building crisis, communal housing resources shrinking, lack of substitute flats, an increase of rents).
- reduction of financial supplies for social aid;
- not enough temporary stay places and institutions of continual help provided for the persons unable to solve housing problem independently;
- dysfunctionality of protecting, reeducating and penal institutions;
- individual pathologies (alcoholism, drug-taking, prostitution, vagrancy, mendacity);
- psychic disorders and the lack of help provided for the ill;
- moral conflicts and rejection of nondependent family members (lonely mothers, disable old people, desolated children, people suffering from AIDS).

The list of typical reasons for homelessness reveals that the researchers discern the sources of the phenomenon in a similar way. From one point of view, they stress outside structural, economical, political conditionings, as well as the internal personality or psychological determiners. One group of reason cannot be indicated as most of them are interconnected and conditioned having impact on the phenomenon of homelessness.¹⁶

The increasing range of reasons and social groups that are affected by homelessness decide about the development of its negative results in two ways: individual and social.¹⁷ The individual direction is shown on the example of the homeless characterized with three constant and specific feelings:

- the feeling of loneliness, alienation. A homeless person feels rejected by the group, separated from the society. Most often he does not keep in touch with his family and other close relatives, finds himself to be rejected and unaccepted, often experiences fear, anger, aggression, lack of resistance, conditions of a breakdown;
- the feeling of inferiority towards the relatives and other persons that is caused by a low material and social status; a homeless person feels worse than others, worthless, becomes alienated;
- the feeling of shame that is revealed in discerning oneself as a member of the population of homeless people who are stigmatized. A homeless person realizes that he is as poor and helpless as others and shares the fate with other homeless that increases the feeling of shame. The consciousness that he cannot secure his material position leads towards passiveness and depression.

The social results concern, first of all, high costs connected with keeping the services that deal with the problems of the homeless.¹⁸

¹⁶ See: A. Nowak, *Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej współczesności (realia instytucjonalne a możliwości niesienia pomocy)*, wkładka informacyjna [in:] *Auxilium sociale* 2/2005.

¹⁷ See: T. Pilch (ed), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom I A-F, Warszawa 2003.

¹⁸ See: A. Nowak, *Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej współczesności (realia instytucjonalne a możliwości niesienia pomocy)*, wkładka informacyjna [in:] *Auxilium sociale* 2/2005.

Existential problems of the homeless

Existential problems of the homeless depend on their present living situation. Most common problems are conditioned by unfulfilled basic personal needs. According to A.H. Maslow's theory *each person has specified needs and methods of their fulfillment what makes a key motive of his work and activity; only the needs that are unfulfilled can have impact on the activity and behaviour of people; unfulfilled needs do not create motivation. The needs of people have certain hierarchy of importance; people tend to fulfill the needs that have the most important value for them and make the condition of their existence.*¹⁹The hierarchy of needs by A.H. Maslow concerns the lower level needs (the need of deprivation), resulting from the lack of something and higher level needs (the need of development and increase). At the basis of the pyramid the author placed basic needs, while at the top there are more complex needs. According to Maslow, if the lower level needs are not fulfilled, the higher level needs cannot be met. The lower level needs mainly decide about man's behaviour. If they are not met, they dominate over other needs and push them away. The right of homeostasis describes the above in detail. Maslow bases his theory on it, as a man tends to reach the equilibrium of the lower level needs. If the needs are not met, a man loses the balance of his organism. The balance can be reached again when they are fulfilled. If a lower level need is not fulfilled, it stops functioning as a motivator.

Unfortunately in the case of homeless people even the fulfillment of basic needs is connected with difficulties an individual cannot deal with. Among homeless people we can differentiate the features of living situation that is common for them, they are: poverty, social exclusion, stigmatization, loneliness, bad health condition including addictions and acquired helplessness, dependency on others' help.²⁰ The self-regulating adaptative mechanisms are started, mainly the defensive and adaptative mechanisms that lower the feeling of personal disintegration. People often go under the process of social exclusion, they gradually adapt to the new conditions. They become homeless in the existential, psychological, cultural and moral dimension.

The main problem the homeless people have to deal with every day is the lack of eagerness or the possibility of permanent stay in one place. It causes constant searching for the place of accommodation for a night time; they usually use any place a man can use. Very few hire places to live but, in fact, only those who have work or any other source of income can afford it. Some live in the homes of the people who employ them, working in the exchange for the place to live, food and symbolic pay. In such a way one can live with farmers or working at the building site. It often happens that they live for some time at an earlier met opposite sex representative's place, entering longer or shorter concubinages. Such a stay usually does not last for long. Disagreements and quarrels often take place and that is why they leave the place or are thrown out of it. Theoretically, a so-called *den* can become a place of residence of the persons with criminal past. The temporary stay in a den usually guarantees the supply of alcohol (vodka or cheap wine). Many persons stay in hostels and doss-houses for the homeless what is usually connected with problems as in such places one cannot be under the influence of alcohol or drink it. Not everyone wants or can use the services provided by such places. Doss-houses, hostels are usually crowded; the relaxing zones are extreme, there is hum and noise at night till an early morning. Stress accompanies during early morning washing, as there are too few sanitarium (a few wash-basins, toilets, showers etc.)

¹⁹ J. Wilsz, *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy*, Kraków 2009, p.199.

²⁰See B. Pawlica, *Mechanizmy naznaczania społecznego*, Częstochowa, 2001

The persons who have been homeless for a long time live in different par-homes e.g. railway stations, abandoned wagons, bowers, also the left ones and these in which a man stays rarely or vacancies. In summer many homeless resign from looking for sleeping places and sleep on pavements, asphalt and benches called *a cloud*. In winter the staircases are crowded. The neighborhood of the homeless hinders the dwellers of a building and they usually do not stay in one staircase longer than one or two days. According to some homeless, central heating knots make a good place for sleeping in winter. In winter warmth is desired, in nice atmosphere the homeless arrange the inside of the channel so that it reminds a flat. On the walls there is a mirror, a calendar, on the warm pipes they place insulation. For them it is a substitute of own home and the feeling of safety.²¹ The place is equipped with a gas cooker, thanks to which people can prepare food themselves. First of all, they have a peaceful place as in comparison with a doss-house or hostel there is not such a stressful crowd and there are no thieves.²²

Homeless persons have to deal with worries concerning their health condition. Those who inhabit central heating knots are often burnt despite insulation of clothes and blankets, the consequence of which are serious injuries, disability or even death. Some homeless sleep outside in winter what makes an organism cool down and the overuse of alcohol. These factors cause that people have health problems. In winter they complain about frost-bites, unwell kidneys, liver and rheumatism. Besides, they are exposed to parasites (e.g. itch, phthiriasis).

Looking for food and satisfying hunger, also alcohol hunger is a problem for them. The homeless can eat their food in a canteen, where, due to a large number of sold food and the maintenance costs that are connected with food perpetration, the meals are usually composed of soups only. There are also other food products such as bread, butter and tea.²³ Unfortunately, there are stressful conditions as the people waiting in long queues do not bother about their personal hygiene and are often drunk.²⁴

Loneliness is also a problem that concerns the homeless. In any doss-house in Poland there is not such a possibility that men and women live together. The possibility of families staying there is excluded and couples have to live apart, in different doss-houses. Only some centres that are conducted by non-governmental organisations accept the families staying together.²⁵ Homeless persons generally do not trust other homeless ones. They usually stay in the company of one or two accidentally met people. They rarely stay in the company of the same person as the bonds connecting them are usually weak and become broken quickly.

In order to satisfy all needs, the homeless look for financial aids that are usually devoted for the purchase of stimulants and other things they do not get from social aid or get in insufficient quantities. That is why they undertake different, uncomplicated seasonal jobs. They go to villages and little towns where they undertake field works for farmers and fruit growers. When they worked somewhere once and they were checked as workers, they come back to the same place, counting on being employed again. In order to earn some of them deal with minor trade, sell flowers cut from flowerbeds and gardens, collect scrap, waste paper and other recycling materials that they then bring to purchasing centres. In order to collect money the homeless undertake illegal actions or act at the borderline of law such as impudent begging, prostitution, fraud and thefts.

²¹ See: M. Nózka, *Styl życia bezdomnego człowieka* [in:] *Oblicza bezdomności*, M. Dębski, K. Stachura (ed), Gdańsk 2008.

²² See: A. Zieliński, *Nadużywanie alkoholu a bezdomność* [in:] *Alkoholizm i narkomania* 2003.

²³ See: M. Nózka, *Styl życia bezdomnego człowieka* [in:] *Oblicza bezdomności*, M. Dębski, K. Stachura (ed), Gdańsk 2008

²⁴ See: A. Zieliński, *Nadużywanie alkoholu a bezdomność* [in:] *Alkoholizm i narkomania* 2003.

²⁵ See Marynowicz – Hetka, E. *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2006

The world that surrounds the homeless is an unfavorable place in their opinion. The people form their environment are irresponsible and cannot be trusted. The local societies perceive them through the prism of institution, treating them with disrespect and indifference, while the social aid is represented in their perception by unfavorable persons. The aid actions are weak and dishonest. The needs of the homeless are not satisfied in such a way, as they would want it and by the ones who they wanted to do that.

Everyday life of a homeless person is quite monotonous, life activity of those persons concentrates around the things which are basic for a human existence and they have to strive for those things based on earlier worked out scheme. The difficulty connected with satisfying basic needs is inscribed into their everyday experience.²⁶ The life of the homeless means the life in poverty and is characterized of constant uncertainty and care for the current needs. The future cannot be planned and the present brings many worries about tomorrow as today is also sufficiently uncertain.²⁷ Existential problems of the homeless show the hopelessness of the situation they live in.

Help provided for the homeless

The Regulation on Social Aid dated from 12 March 2004 regulates the rules of help provided for the homeless. A homeless person is guaranteed with help in the shape of: providing a place to live, receiving underwear, clothes, shoes, providing food, care services, funeral, and benefits to cover spending, including health services. What is more, a homeless person can be covered by an individual programme of coming out of homelessness based on supporting a homeless person in solving his living, family and inhabitation problems, and help in finding and undertaking a job. Individual programme of coming out from homelessness is worked out by an employee of a social aid centre together with a homeless person and is subject to the approval of the manager of the centre²⁸.

Individual programme of coming out from homelessness should provide special support for a person who actively participates in coming out from homelessness and include his situation and all helping aids the centre has to offer. Homeless persons who participate in an individual programme of coming out from homelessness should have health insurance covered by the social aid center.²⁹ *Creating and realizing individual programmes of coming out from homelessness will not liquidate the problem, can have influence on the decrease of homelessness and contribute to the emotional support of the homeless and recovering their trust in the better tomorrow.*³⁰

In Poland the system of help provided for the homeless is composed of two sectors: self-governed (state) and non-governmental. The state sector is made by the individuals that are appointed by self-governed commune administration units that fulfill the duty of providing the homeless persons with social aid that is laid on them by the regulation about social aid. The second sector is made by non-governmental organizations: church institutions, religious gatherings, foundations and associations. These subjects are independent from public administration organs, along with their own status, tasks and aims. The division into two areas can blur as non-governmental organizations take, on the basis of a contract, the

²⁶ See R. Derbis *Dlaczego zajmujemy się jakością życia* [w:] *Psychologiczne konteksty jakości życia społecznego*, R. Derbis (red.), Częstochowa, 2010

²⁷ See: M. Nóżka, *Styl życia bezdomnego człowieka* [in:] *Oblicza bezdomności*, M. Dębski, K. Stachura (ed), Gdańsk 2008

²⁸ See D. Marzec *Importance of care and socialization to development of human personality*, [w:] *Between theory and practice- a modern view on the social work* D. Marzec, B. Kraus, A. Žilova (red.) Częstochowa, 2009

²⁹ See: *Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o Pomocy Społecznej*, Dz.U. z 2004 r. nr 64, poz. 593.

³⁰ J. Figarski, *Formy wsparcia bezdomnych kobiet i samotnych matek*, [in:] *Praca socjalna* 1/2005, p. 61.

whole or part of the tasks that belong to the commune and concern the homeless. The activity is financed from the budget of the commune.³¹

In many centres of social aid the work with the homeless is based, first of all, on directing them to other institutions such as: doss-houses and hostels, also on providing them with help starting from a place to sleep, a warm meal, though medical aid, activating actions and giving advice in a different scope³².

Help provided for the homeless is also realized through new forms of social work that make a chance for hampering the increase of the number of the homeless. They are as follows:

1. street working i.e. work with homeless people in their environment provided by street workers. They try to assume the point of view and style of the homeless and feel their situation, due to which they have bigger chances to initiate contact with them and motivate them to the change of their position.
2. Social Intervention Ambulance- the employees deal with mediations with administration and courts, help in getting a flat, write revocations from the eviction sentences. They work with the persons in the initial stage of homelessness or immediately before the appearance of such.
3. Interdisciplinary Teams of Social Workers, dealing with working out an optimal model of work with the homeless as well as with the persons endangered with the problem.
4. Intervention Teams composed of a social worker, a psychologist, a sociologist, a doctor, and a nurse that serve for an immediate help.

Obviously, the foundation of the efficient help lies in the cooperation between institutions providing help for the homeless.³³

A separate field is made of the activities supported by the state. The project *Homelessness* that was made in 2000 by the Ministry of Labour and Social Politics belongs to them. Its main aim is to support public and non-governmental initiatives connected with the liquidation of the problem of homelessness itself and explaining the dangers of social life in the local environment that accompany the homelessness.

Non-governmental organizations are characterized of increased elasticity and easier adaptation to the local social needs. The non-governmental organizations acting for the benefit of the homeless that include many persons are as follows: Catitas, The Saint Albert Aid Association, Catholic Association "Bread of Life", Graciousness Missionary Nuns Association, God's Mother the Gracious Nuns Association, Homeless Aid Association, All-Polish System of Homeless Help "Markot", "MONAR- Young people Movement for the Benefit of Acting against Drug Addition, Association Solidarity against AIDS, Foundation "Barka".

Poland belongs to the European countries where the activity of non-governmental organizations is widely developed. The Polish society is sensitive to the needs of the people who are in a difficult living situation and eagerly supports them financially.³⁴ The main motive of undertaking any aid activities for the homeless is a common human solidarity with

³¹ See: A. Lech, *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacje*, Katowice 2007.

³² See B. Zającka, *Proces życiowego usamodzielniania bezdomnych kobiet (na przykładzie jakościowej analizy przypadków)* [w:] *Jakość życia osób niepełnosprawnych i nieprzystosowanych społecznie*, Z. Palak (red.), Lublin 2006.

³³ See: R. Morawski, *Koncepcja form pracy socjalnej z osobami bezdomnymi* [in:] *Praca socjalna* 1/2001.

³⁴ See: L. Stankiewicz, *Zrozumieć bezdomność*, Olsztyn 2002.

the persons who have no place to live.³⁵ It is important that one discerns an individual in a homeless person- then the aid activities make a deeper sense.

Final reflection

Eliminating homelessness in a narrow meaning of the word i.e. finding a roof over a homeless person's head does not solve the problem. Homelessness understood as a lack of a roof over one's head and life attitude, attitude towards the society and standards is the result of the processes connected with education, socialization, shaping of a psyche and manners of coping with difficult situations.

Working with the homeless we must reveal considerable patience and engagement. At work a social worker should concentrate on the activities connected with reeducation and socialization. The majority of the homeless have low self esteem, they do not trust their potentials, and have passive attitude towards any changes. The homeless need to be shown what benefits they can have from learning the new skills and competences, what potential they have got. Homeless persons should attend courses and trainings that allow them to increase their vocational qualifications. Undertaking a new job will not be a problem and when they finally get the job they will feel satisfied. It is also important to teach the homeless how they should manage their finances. Most of them complain that they do not have enough financial means that is caused by improper spending. In all of these activities it is also important to support them psychically as it causes the decrease of stress and traumas connected with a lonely and isolated life.

Working with the homeless is a very difficult and long-lasting process as they often have low motivation for the change of their living situation. They become homeless too quickly and they perfectly manage to deal with the existing situation.³⁶

The superior aim of aid activities is to take them away from the state of homelessness. Finally, they must be provided with such help that they can find the way for independence and rebuilding the bonds with the society. The most effective methods of motivating the homeless to undertake any efforts in order to escape homelessness are the rules of contract and multi-levels. The rules of contract concern the mutual relations between a homeless person and an institution that helps him and should act according to the rule of 'aid for self-aid'. Multi levels concern different planes of housing help that is connected with the general standard of existential conditions.³⁷

A homeless person who gets to the aid centre should be treated in an individual way and the type of therapy should depend on the category of homelessness. Help in solving disputes is important as it should lead towards the independency of such a person. Homeless persons need more time to be back to life in a society. In many cases the living situation of the persons is really complicated and they are often dependent persons. Help provided for them should be multidirectional and by many specialists. The therapy is a long-lasting process and should aim at the patient's independency, thanks to the use of a time doss-house and permanent stay house. Homelessness by choice requires a different approach. In this case the aim is an immediate help and care needed for life and humanity. Activities of a preventive

³⁵ See: R. Wielgos- Struck, *Instytucje pozarządowe świadczące pomoc dla bezdomnych* [in:] *Praca socjalna* 4/2000.

³⁶ See: R. Morawski, *Koncepcja form pracy socjalnej z osobami bezdomnymi*, [in:] *Praca socjalna* 1/2001.

³⁷ See: M. Gościńiewicz, *Pomoc społeczna wobec osób bezdomnych*, [in:] *Profesjonalna praca socjalna- warunki skuteczności, doświadczenia, kierunki zmian*, E. Trafiałek (ed), Kielce 2008.

character usually concern hampering the speed of deepening the difficulties experienced by a homeless person.³⁸

A social worker's task is to socialize homeless persons in order to make them adapt to respecting the standards and rules existing in the society. It is also important that a homeless person himself is considerably involved into the process of coming out from homelessness. Professional aid is important as it may constitute the beginning of solving existential problems of the homeless. Solving the problem of homelessness one must require complex and coordinated activities provided by many different institutions and the cooperation of specialists of different fields. Besides, any help provided for the homeless should be preceded by a deeper social diagnosis of an individual.

BIBLOGRAFIA:

1. Abucewicz-Szcześniak M., *Bezdomność we współczesnej literaturze przedmiotu, Polityka społeczna* 1/2001.
2. Derbis R. *Dlaczego zajmujemy się jakością życia* [w:] *Psychologiczne konteksty jakości życia społecznego*, R. Derbis (red.), Częstochowa, 2010
3. Figarski J., *Formy wsparcia bezdomnych kobiet i samotnych matek, Praca socjalna* 1/2005.
4. Gościńiewicz M., *Pomoc społeczna wobec osób bezdomnych*, [w:] *Profesjonalna praca socjalna- warunki skuteczności, doświadczenia, kierunki zmian*, (red.) E. Trafiałek, Kielce 2008.
5. Jażdżikowski, M., *Syndrom bezdomności*, www.bratalbert.org.pl/portal/images/stories/bezdom/Marek%20Ja%9Fdzikowski.pdf, [dostęp: 23.01.2010].
6. Krzesińska-Żach B., *Człowiek w sytuacji zagrożenia jako podmiot oddziaływań pracownika socjalnego*, Białystok 2006.
7. Kubicka H., *Bezdomność- przykład zagrożenia rozwoju społeczno-kulturowego przez stopniową utratę związków z innymi a instytucjonalne możliwości i granice wyłączenia społecznego*, [w:] *Pedagogika społeczna*, E. Murynowicz-Hetka, Warszawa 2006.
8. Kubicka H., *Bezdomność rodzin samotnych matek: społeczno-wychowawcze aspekty zjawiska*, Łódź 2005.
9. Lech A., *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizację*, Katowice 2007.
10. Marynowicz – Hetka, E (red.). *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2006.
11. Marzec D., *Importance of care and socialization to development of human personality*, [w:] *Between theory and practice- a modern view on the social work* D.Marzec, B. Kraus, A. Žilova (red.) Częstochowa, 2009, s. 181-187
12. Moczuk E., *Bezdomność jako problem społeczny w świadomości osób bezdomnych, Polityka społeczna* 10/2000.
13. Morawski R., *Koncepcja form pracy socjalnej z osobami bezdomnymi, Praca socjalna* 1/2001.
14. Nowak A, *Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej współczesności (realia instytucjonalne a możliwości niesienia pomocy)*, wkładka informacyjna, *Auxilium sociale* 2/2005.
15. Nóżka M., *Styl życia bezdomnego człowieka*, [w:] *Oblicza bezdomności*, (red.) Dębski M., Stachura K., Gdańsk 2008.

³⁸ See: A. Nowak, *Bezdomność jako problem społeczny w dobie niepokojącej współczesności (realia instytucjonalne a możliwości niesienia pomocy)*, wkładka informacyjna [in:] *Auxilium sociale* 2/2005.

See D. Ortenburger, M. Szerla (2009) *The problem of disability in the course of chronic pain syndrome from the pain syndrome from the physician's and the psychologist's perspectives.* [w:] K. Janowski, S. Steuden (editors) *Biopsychosocial aspects of health and disease*. Vol. I Lublin CPPP Scientific Press. s.139- 146

16. Ortenburger D., M. Szerla (2009) *The problem of disability in the course of chronic pain syndrome from the pain syndrome from the physician's and the psychologist's perspectives.*[w:] K.Janowski, S.Steuden (editors) *Biopsychosocial aspects of health and disease*. Vol. I Lublin CPPP Scientific Press.s. 139-146
17. Pawlica B., *Mechanizmy naznaczania społecznego*, Częstochowa 2001.
18. Pilch T., (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom I A-F, Warszawa 2003.
19. Porowski M., *Bezdomność- obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych* [w:] *Pedagogika społeczna, Człowiek w zmieniającym się świecie*, (red.) Pilch T., Leparczyk I., Warszawa 2000.
20. Przymeński A., *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Prace Habilitacyjne 1, Poznań 2001.
21. Stankiewicz L., *Zrozumieć bezdomność*, Olsztyn 2002.
22. Śledziowska E., *Spoleczne i indywidualne uwarunkowania bezdomności mężczyzn*, *Auxilium sociale* 2/2002.
23. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. Nr 64, poz. 593).
24. Wieczorek G., *Aktywizacja zawodowa jako jedna z metod readaptacji środowiskowej byłych więźniów*. (In:) R. Parzęcki (Ed.), *Poradnictwo zawodowe w teorii i praktyce*. Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej. Gdańsk 2010
25. Wieczorek, G. *Możliwości byłych skazanych na rynku pracy*. (In:) D. Kukła, Ł. Bednarczyk (Eds.), *Poradnictwo zawodowe dla osób z grupy szczególnego ryzyka. Wybrane aspekty*. Wydawnictwo Difin. Warszawa 2010.
26. Wielgos-Struck R., *Instytucje pozarządowe świadczące pomoc dla bezdomnych*, *Praca socjalna* 4/2000.
27. Wilsz J., *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki*, Kraków 2009.
28. Zajęcka, B., *Proces życiowego usamodzielniania bezdomnych kobiet(na przykładzie jakościowej analizy przypadków)* [w:] *Jakość życia osób niepełnosprawnych i nieprzystosowanych społecznie*, Z. Palak (red.), Lublin, 2006
29. Zieliński A., *Nadużywanie alkoholu a bezdomność*, *Alkoholizm i narkomania* 3/4/2003.

Contact:

Agata Woźniak-Krakowian, PhD
Department of Psychology
The Jan Długosz Academy in Częstochowa
Vice-Dean for Didactics&Education
Faculty of Social Sciences
e-mail a.krakowian@ajd.czyst.pl
42-200 Częstochowa, ul Waszyngtona 4/8 pokój 209
tel. 34 37 84 228 praca,
kom.509971095

Analysis and Satisfying of Social Needs of the client in the Municipality of Dolny Kubin

Viera Bednářová

Abstract

The author in her article analyzes the network of organizations - governmental and non-state actors in the social work in the municipality of Dolny Kubin. She brings a real example of how to deal with social policy in the community. At the same time shows the need for strategic management in the provision of social services at all levels.

Key Words: Analysis, Social Needs, Client, Community

1 Introduction

Cities and Municipalities gradually begin to realize the need for strategic planning in each area of their activities. According to Donnelly et al. (1997) the strategic planning is process including the research on market conditions, needs and wishes of customers, identifies strengths and weaknesses, specifies the social, political and legislative conditions and determines the availability of resources.

The Community-based social services plans are the practical implementation of the strategic planning in the social sphere to the level of cities and municipalities.

2 Community Planning in the Municipality of Dolný Kubín

The Municipality of Dolný Kubín has processed the Community Plan of social services with the aim to map the needs of citizens, the use of full potential of existing services, supplementing the missing services and transparency of provided services in 2004.

The objective of the I. Phase of community planning was the involvement and the participation of the citizens at creation of sustainable system of social assistance, and information of the citizens about the network of social services, which is often quite complicated and opaque.

The benefits of community planning

The main benefit of community planning of social services is the involvement of participants, i.e. the beneficiary, provider and sponsor in the preparation and implementation of the plan of social services. Community plan of social services of the city of Dolny Kubin, with a view to 2013 species the needs for social services, activities and highlights the need to build up the various types of facilities or their mutual integration into the centres of social services.

After carrying out an analysis of existing services in the municipality, it was clear that the network of social services is fairly well established.

Target Groups of Community Plan

The target groups of the Community Plan of social services are the groups of citizens and visitors of the city Dolny Kubin being in a crisis situation (living, social, are socially excluded, or as a result of various factors are at risk of exclusion):

- Lonely citizens without shelter
- Dysfunctional families with children
- Children, youth and young adults at risk

- Citizens with disabilities
- Citizens of Roma ethnicity
- Citizens of pensionable age

3 Social Network in the Municipality of Dolný Kubín

The social assistance at the territory of Dolny Kubin - after the decentralization of competences - is provided in facilities, whose founders are: the government, the Self-governing Region of Žilina, Municipality of Dolný Kubín and non-governmental organizations. One of the important tasks of the reform of public administration by way of fiscal decentralization is that even the residents of small towns will receive access to quality services (SCHAVEL, OLAH, DEREVJANIKOVÁ, 2006).

Social Assistance is directed to the following areas:

Services for Seniors

For seniors, there is a network of facilities intended for their placement, care and social services. Social services are accompanied by the nursing and transport services.

Citizens with Disabilities

The Municipality of Dolný Kubín pays particular attention to mentioned target group and it is a proud holder of prize "*Oscar without barriers*" for the year 2008.

Citizens with disabilities are provided housing, food, adequate social security, education, cultural, recreational and health care, social services for children and adults.

The Special Primary School provides education for the children with the combined disabilities

Housing for citizens with disabilities is provided in the special objects. The lonely parents or woman who finds themselves in social distress are provided accommodation and consulting services. in Homes for Single parents (Bednárová – Janigová, 2011).

Low-income Families with Children and Inadaptable Citizens

For the Low-income Families with Children, as well as for Inadaptable Citizens there is a wide range of services provided by Consulting and Information Centre EDUKOS.

From the April 2007 the municipality has launched the assistance to families with children by way of a new housing policy and by the direct financial support to young families at the birth of the first child.

The municipality has owned 190 rental houses.

Temporary Housing Facilities

To provide assistance through the crisis intervention for the citizens who, for various reasons found themselves in a sudden social hardship, are without shelter or in a health threats has also been set up the emergency and temporary housing. For this reason – setting up the network of temporary and emergency housing – municipality developed the project “*The Five Minutes-to-Twelve,*” with aim to solve systematically the problem of emergency and temporary housing. The project was supported by the Government Office of the Slovak Republic, The Social Development Fund and Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic. (City Council, 2005)

Shelter STOP

This facility was completed in 2005; it is intended for the accommodation of a homeless people. In addition to social counselling, the citizens there may be also provided with one hot meal a day and necessary clothing (City Council, 2005).

Hostel CHANCE

In 2006, the city managed to obtain the funds from the budget of the FSR and have reconstructed the hostels for single men known under the name SAMBERG. Hostel after its completion serves as the second stage of the motivational and resocialization network for housing of various groups of lonely citizens. The maximal length of stay is 12 months.

In addition to creating the conditions for counselling, there also are good conditions for the food preparation and community rehabilitation.

Hostel HOPE

At the end of 2008, the whole system of the existing crisis housing, e. g. Hostel STOP, CHANCE, ANCHOR I was enlarged by the "Hostel HOPE

Totally, 12 of 20 apartments, have been fixed and the repair costs are payable in monthly instalments by tenants themselves.

RELIEF – HELP IN NEED n.o.

The Municipality of Dolny Kubin has established this NGO in 2003. In 2006-2008, its activity has intensified through the public financial collections, collections of clothes and the provision of operational assistance for people in the crisis situations. In October 2006, this organization has requested to issue the trade license and began to employ the marginalized people; e. g. has launched the pilot project of a social entrepreneurship.

Low-threshold Centre for children and family NDCR ANCHOR I

Low-threshold Centre for children and the family is intended for crisis and temporary housing of families with children who suddenly found themselves without shelter. The operation of the equipment started as the first stage of resocialization and motivational system of housing. In accordance with the law no 448/2008 Coll. on social services, this establishment has been transformed to Daily Low-threshold Centre from the 1. 1.2009.

Temporary Housing Facility ANCHOR II

The ANCHOR II was established in 2008 as temporary housing for families with children, which ended their stay in ANCHOR and fulfilled their resocialization program. Accommodation in this establishment represents the second stage housing for deprived families found themselves in a sudden distress without shelter who do not have the possibility to get another accommodation. The active participation of the client on his/her social problem during the stay in the Establishment ANCHOR I is the decisive factor for the provision of the accommodation there.

Nursing Facility

In this nursing facility it is provided food, housing and adequate complex care for clients, who are not able to stay alone in their home environment. It is only a temporary residence permit for a period before being placed into the Home for Retired Persons.

Home for Single Parents and the Crisis Centre

This facility is intended to provide assistance through the crisis intervention for the citizens who, for various reasons found themselves in a sudden social hardship – lonely parents, people whose life and health are endangered, or a lonely woman pregnant.

In the Crisis Centre they provide the educational care for the prevention of socio-pathological phenomena, therapeutic care, social care, etc.

Personal Hygiene Centre

This centre is a part of a long-term project of care for people who, for various reasons, are unable to take care of themselves and need help. It is intended for citizens who do not have created the conditions for personal hygiene-bathing at home, washing, and ironing. In addition, it can also be used for the rehabilitation and massages.

The newest facility is The Daily Facility – which will serve mainly for short-term assistance to family members of someone who must worry for his age and health status.

4 Project Activities of the Municipality of Dolny Kubin in a Social Sphere

Thanks to the help of the EU, namely the European Social Fund, within the project “The *Five Minutes-to-Twelve*,” the Municipality of Dolny Kubin has obtained the amount of 45 887,41 EUR. The aim of this project was to eliminate the negative effects of the concentration of excluded members in particular area of the town with particular regard to the Roma community.. The specific objective of the project has been obtaining or renewal of work habits needed for integration into the working process and the integration of the target group into the majority society.

The municipality of Dolny Kubin is in a close touch with non-governmental organizations and the accredited entities (Bednárová – Janigová, 2011).

5 Conclusion

The Municipality of Dolný Kubín has successfully implemented each of the strategic objectives set out in the Community plan for the particular year. The application of practical social work allows people to remain in the community as its equal members. In the case of the unfavourable social situation, the social workers of the city together with its clients participate at the solutions. The final decision remains, however, always on the individual - citizen, whether to accept a given form of aid or not.

Bibliography:

BEDNÁROVÁ, V. – JANIGOVÁ, E.: *Komunitné plánovanie v Dolnom Kubíne*. In: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie Komunitné plánovanie sociálnych služieb v Ružomberku. Ružomberok: Katolícka univerzita, VERBUM, 2011. 43 – 55 s. ISBN 978-80-8084-661-9.

DONNELLY, J.H. – GIBSON, J.L.-IVANCEVICH, J.M.: *Management*. Praha: Grada Publishing, 1997. ISBN 80-7169-422-3.

JANIGOVÁ, E.: *Nevyhnutnosť manažmentu v sociálnej sfére*. In: Disputationes scientificae universitatis catholicae in Ružomberok. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2006. Roč. 6, č./B, ISSN 1335-9185.

Mesto Dolný Kubín: *Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Dolný Kubín na roky 2007 – 2013*.

Mesto Dolný Kubín: *Komunitný plán sociálnych služieb mesta Dolný Kubín*

Mesto Dolný Kubín: *Grantový program mesta Dolný Kubín „Šanca pre všetkých“*

Mesto Dolný Kubín: *Všeobecne záväzné nariadenie mesta Dolný Kubín č. 01/2006 o rozsahu poskytovania sociálnej pomoci a úhradách za sociálne služby, 23. 2. 2006.*

Contact:

Mgr. Viera Bednárová
Katolícka univerzita
Pedagogická fakulta
Inštitút Andreja Radlinského
Nemocničná 2
026 01 Dolný Kubín
Slovenská republika
E-mail: viera.bednarova@ku.sk

The systematic salience of the City in the Theory of Social Work

Detlef Baum¹

Abstract

Although the history of social work is an urban history we do not discuss the City as a social Space, which influences the conditions of life of people, their consciousness, their behaviour and how the cop their life in the context of their residential quarter as a social space.

Which consequences has this fact for the theory of social work, of its methods and the relationships between clients and social workers and which form of social work seems to be successful to make inhabitants of their quarter to actors, who understand that they are responsible for their quarter, because they are a part of it?

Keywords: City as an urban context, systematic salience for the theory of Social Work in the city

Preliminaries

Cities get more and more important as producer of social problems at least they are the source of social problems or they develop a structural frame, within problems increase. In cities more and more we observe, that an increasing lot of people do not have any access to an urban lifestyle, to urban shaped public spaces like shopping malls or inner cities, where urban structures and functions are concentrated in the central business district.

Social problems, which arise in cities are typically for the city and must be solved under conditions of urbanity, social and cultural heterogeneity, and the anonymity and under the condition that people in cities are always only incompletely integrated.

In rural structures, in a small village we have other conditions and another frame of integration and disintegration; we find other values, traditions and another collective consciousness. A village must integrate all and completely, a city must not and can not integrate all and always integrate incompletely.

And in a small village we do not find the same social problems like in the city. Family life, growing up, youth and childhood always have other socio-spatial contexts and conditions in difference to the city or even metropolis.

Social work and City

Why do we not discuss the structural frame of urbanity and city like conditions of behaviour in the theory of social work?

Neither in the theory nor in the practice the city as socio-spatial frame of behaviour and as condition for normal and deviant behaviour plays any role or has a salience for the explanation of behaviour.

The theory of Social Work can not explain these processes and relationships between the structures and the behaviour in urban contexts. The city as a special frame of an urban life-style, of action, interaction and behaviour under urban conditions has no systematic place in the theory of Social Work. If it would be so, certain social problems would be explained by urban structures in the theory of Social Work and we would recognize that the solution of these problems requires specific strategies of Social Work, which are different from strategies of Social Work in a rural context of small village.

We discuss social problems and methods of social work as interaction support and material helps for individuals. If we discuss the social frame at all, the social frame of interaction is the family at best the neighbourhood or the friends and other persons, who are

¹ University of Applied Science Koblenz

relevant for the clients. But we do not discuss the structural frame, the socio-spatial context in which the clients act and interact and also the other persons are involved. But families, neighbourhoods, parts of a city always are also embedded in bigger structures, from which it depends.

By the way: The history of Social Work is a history of urban shaped social problems. From its beginning in the Toynbee Hall in London about Jane Addams and the social problems of Chicago - as a city of migration - and the Social Work in the industrial regions in Europe was social work always urban social work. Therefore the theory of Social Work must more deal with the logic of social inclusion and exclusion of the city, in order to understand the social problems, which typically only arise in urban contexts. Poverty in urban contexts has a specific form, homeless people we find only in urban contexts, where they appear in the public space, drug abuse or alcohol problems have other connotations than in a rural context.

Community Work

When we discuss social work under these conditions we must look for a method with which we can explain the relationship between the structure of social spaces and the behaviour, caused and shaped by the socio-spatial structures. And we need an approach, which deals with this relationship; that means that it is necessary to change structures in order to solve social problems of individuals.

Two questions we should discuss:

1. Which theoretical meaning should the city have for the theory of Social Work and what must we know from the city in order to understand its problems?
2. Is community work an adequate approach and how should be community work understood in order to deal with typically urban problems?

The first question I will answer with a typical example of a social problem in an urban context.

Since we know cities we know privileged and deprived quarters within in. It is normal, that a population of a city is spatially divided according their socioeconomic resources, their socio-cultural preferences and their housing lifestyle.

We observe meanwhile however in our cities an increasing division in highly privileged areas on the one hand and very deprived areas on the other hand. The one get more and more privileged and the others get more and more deprived.

This leads to negative effects of segregation in the deprived areas. The more people get the feeling, they have no access to the city, they do not belong to the city and they get no confidence in their coping strategies regarding their everyday' problems - the more they have the feeling that they are not relevant for others, that they are not needed. And this is the central condition for social exclusion.

In townships, in which we do not find any urbanity, because we find no urban structured public spaces, no shopping opportunities, no restaurants, no opportunities to meet each others - in these townships people can not learn how they find an access to an urban lifestyle and therefore they avoid the city. Children can also not learn how to interact or to act under the conditions of urbanity and they also avoid contacts with others in the city.

The inhabitants of these quarters do not only suffer under their economical situation of poverty. They suffer under their status as inhabitants of such quarters and they suffer under the discrimination by others because of their address. Therefore I repeat: Socio-spatial segregation will get so the central condition of social exclusion. The people of such quarters are neither interesting for the policy, they neither a cultural inspiration nor are they social

interesting for us. They are not excluded and therefore they live there, but they live there and therefore they are excluded. The accumulation of individual problems and the conditions of their life lead to very precarious social situation.

The problem for social work is: They have individual problems, which can not only be solved by individual supports, because the source of the problems is the structure of a society.

We have to do with a typically urban problem, so that we must ask, what we must know from the urban structures and from the urban logic of integration and exclusion in the theory and the methods of social work, in order to understand, why people have these problems and how we can change the situation of these clients.

The experience I have in a lot of projects is that there is the dialectic between the structural - spatial, economical and cultural - conditions of life and the behaviour and the shaping a certain lifestyle. This dialectical relationship is the only chance to change conditions of behaviour and than the behaviour itself. We cannot change behaviour without changing the conditions of behaviour. Sometimes we can change or improve individual conditions of behaviour by individual supports or helps; sometimes we can improve the interactions and interaction competences.

But this improvement of individual conditions and competences must be embedded in a social context or in a socio-spatial frame of life - if we want that this improvement stabilize the life situation of the clients for a long run, if the support should have a sustainable effect.

The only approach, which is able to deal with this relationship, is community work. That also means to deal with the theoretical approach of community work. We have to confront the term of community work with the conditions of integration of the city.

Community work is an approach which does not explain individual problems as problems, caused by individual suffer. It is able to explain the social, spatial and cultural conditions of life as the source for individual problems and suffer. Social work must be aware that a lot of individual problems have their source in the fact that inhabitants of deprived areas are not able to feel, that they belong to the others of the society. They can not develop a confidence in the everyday's coping strategies, they have not the feeling to be accepted by the others or even that they are relevant for the others. That is the central condition for social integration: to be relevant or important for others.

And community work is an approach, which is able to do something not for the people but to do something with the people. This tradition we know since the early twenties of the 20th century, developed in the USA by the Chicago School.

We must try to enable inhabitants of deprived areas to become actors, who are ready and able to do something for their quarter, because they have the feeling that they are a part of the community. In general people are ready to do something for the community when they have the feeling they are a part of the community. We must give them this feeling to belong to the community, to be a part of the *res publica*, and that they are responsible for the *res publica*.

Often the community work is individual social work for the clients in order to improve their life in the socio-spatial context of their residential quarter. Important is however that community work develops the quarter and improves the life conditions there together with the inhabitants.

Community work must be aware that there is a dialectic relationship between structures and behaviour; individuals act or interact under specific structures and they are only able to act in a way the structures allow it. Therefore it is important that community work is able to change structural conditions in order to change behaviour of individuals.

But community work must also aware that integration in a residential quarter may be a necessary condition for integration. It is integration in a community and within the community somebody can ensure his social status. For a sufficient social integration people need a social status may be outside of the quarter, above all in the labour market, in the

consumption market or other markets. And there is a dialectic relationship too between the integration in a residential quarter and the possibilities to ensure a social status by labour, consumption or by the access to other markets of fields of the society.

Community work is no method of social work. It is an own theoretical approach, within which certain methods must be applied.

The central premise is that a residential quarter or a part of a city is a neighbourhood in which people are more or less integrated. They have a common certain style of communication or of presentation in the public spaces which only in this quarter has a certain meaning, not somewhere else. Certain stories have here a higher dignity than somewhere else. Certain behaviour leads either to integration or to disintegration. We know residential quarters, which belong to the city, but the methods of social control are like these in rural village.

These are resources! Community work has the chance to develop such structures together with the inhabitants. Therefore we need an understanding that these people not only have deficits but also resources in the socio-spatial context of their quarter.

But community work need more, especially in urban contexts.

I already said it: A city only integrate incompletely. It integrates in so far as it is necessary to present his self adequately in public space and under the condition of anonymity, distance and under the condition that the inhabitants of a city or even metropolis is always confronted with surprising and unexpected things, with people who are strange, other and with forms of presentation, which must not be shared by the others.

Also clients of social work, the poor, the homeless people, elder people, people with handicaps, alcoholics, drug abusers etc. are present and present themselves in public spaces, but nobody is interested in them. They are not accepted, but nobody take note of them. The anonymity and distance is a protection mechanism for all in urban contexts. And that is meant by incomplete integration.

Another aspect is important, if we discuss social work in urban contexts. Residential segregation leads in so far to social exclusion as people find no access to the urbanity of the inner city. People living in segregated quarters can not learn what it means to behave in urban shaped public spaces, when they do not have such spaces in their quarter. Children and young people can not learn the role of customers, when they do not have any opportunity to buy something. Young people avoid the inner city, because they are afraid that they can not behave and interact adequate. And they are afraid to be discredited by the others.

Such mechanisms we must aware in social work with individuals and in community work as well. There is a dialectic relationship between the spatial structure of the residential quarter, its infrastructure and its reputation outside on the on hand and the behaviour and the consciousness and their living and growing up on the other hand.

Consequences

What are the consequences for a theory of social work?

What must we know about urbanity as lifestyle and as structural frame of behaviour? Of what we must pay our attention in the development of cities and its quarters, if we want to discuss the sources and origins of social problems with which social work is confronted.

Can we accept that a lot of problems do not have its origin in individual deficits but in insufficient and inadequate spatial-structural frame conditions of life and of growing up in deprived residential quarters?

We need a systematically discourse about the salience of urban contexts as special contexts for the dealing with social problems and its solving.

We must develop theoretical instruments and categories in order to explain and to understand, why typical social problems only have an importance in urban contexts, because only there they can arise and increase.

More and more we must be aware, that we combine competences and knowledge of the urban sociology with theoretical positions and concepts of social work. At last but not least we must develop approaches of community work, which are able to react adequately on the changing urban societies.

Literature:

Baum, Detlef *Die Stadt in der Sozialen Arbeit - eine andere Begründung der Sozialraumorientierung in der Kinder- und Jugendhilfe*, in: T. Badavia, H. Luckas, H. Müller (Hrsg.), *Das Soziale gestalten. Über Mögliches und Unmögliches der Sozialpädagogik*, VS-Verlag, Wiesbaden 2006, 167-184

Baum, Detlef (Hrsg.), *Die Stadt in der Sozialen Arbeit. Ein Handbuch für soziale und planende Berufe*, VS-Verlag Wiesbaden 2007

Baum, Detlef, *Sozial benachteiligte Quartiere: Der Zusammenhang von räumlicher Segregation und sozialer Exklusion am Beispiel städtischer Problemquartiere*, in: Baum *Die Stadt in der Sozialen Arbeit* VS-Verlag Wiesbaden 2007, 136-155

Baum, Detlef *Soziale Arbeit*, in: F. Eckard (Hrg.), *Handbuch Stadtsoziologie*, VS-Verlag Wiesbaden 2011

Contact:

Prof. Dr. Dr. h. c. Detlef Baum

Professor for Sociology at the University of Applied Science Koblenz

Director of the Institute of Urban Research and Community-Studies

Address: Fachhochschule Koblenz

Fachbereich Sozialwesen, Institut für Stadtforschung und Gemeindestudien,

Konrad-Zuse-Straße 1

56075 Koblenz

T.: 0049261-9528228/237

baum@fh-koblenz.de

Human trafficking in Theory and Practice

Andrea Odlerová¹

Abstract

The contribution is focused on the issue of human trafficking in the theoretical and practical level. Tackling trafficking in human being is requires a comprehensive approach involving detection and persecution of offenders, prevention of this serious crime and comprehensive assistance to victims. Theory and discussions can be beneficial but should remain the focus of practice - the implementation of concrete actions and measures clearly defined, transparent, and the rules.

Key words: Human trafficking. Victim. Human rights. Traffic.

Introduction

Human trafficking is a complex issue. Because the problem of human trafficking is also connected to issues such as immigration law, labor laws, and the commercial sex industry, human trafficking is often confused with these other issues. Also, misconceptions and misinformation about human trafficking makes defining human trafficking all the more difficult, but all the more important. So even if you know some information about human trafficking, you probably still have questions. Questions like What? Where? Who? How? When?

In this paper I am looking for the answers to this question: *What is the possibility of linking theory and practice of human trafficking?* And also I am trying to find the answer what do we know about the issue of human trafficking in the theoretical and practical level. Tackling human trafficking requires a comprehensive approach involving detection and persecution of offenders, prevention of this serious crime and comprehensive assistance to victims. Different understanding of the term trafficking in single countries presents problems by solving of this problems on international level. Theory and discussions can be beneficial but should remain the focus of practice - the implementation of concrete actions and measures, clearly defined and transparent to the rules. Inconsistency perception of the importance of human trafficking is associated with an ineffective solution to the festering problems. Solution could be effective only if they were unified definitions and procedures for solving this problem. This means the theory and practice.

What is human trafficking?

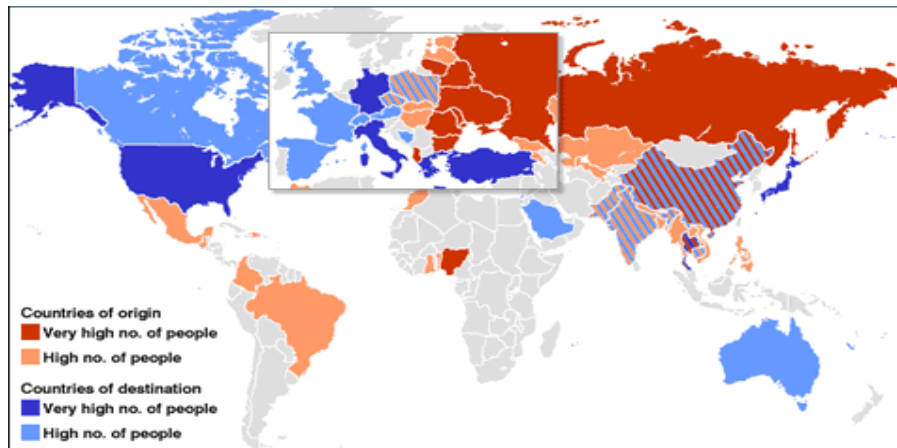
PROCESS	+	WAY/MEANS	+	GOAL
recruitment	A	threat	A	Prostitution
transportation	N	coercion	N	Pornography
transferring	D	abduction	D	violence/sexual exploitation
harboring		fraud		forced labor
receiving		deceit		involuntary servitude
		deception		debt bondage (unfair wages)
		abuse of power		Slavery

Source: Information compiled by Global Nomads Group as a part of the pulse: Human Trafficking, 2010

Human trafficking is a crime against humanity. It involves an act of recruiting, transporting, transferring, harboring or receiving a person through a use of force, coercion or other means,

¹ Mgr. Andrea Odlerová, Matej Bel University, Faculty of Education,, Banská Bystrica, Slovak Republic

for the purpose of exploiting them. Every year, thousands of men, women and children fall into the hands of traffickers, in their own countries and abroad. Every country in the world is affected by trafficking, whether as a country of origin, transit or destination for victims. Where is human trafficking a problem?

Source: www.endexploitation.org

Central and South - East European countries are usually countries of origin for victims of human trafficking and victims are usually destined to be exploited in the western and southern parts of the continent. European victims are seldom detected in other regions of the world. According to Europol's analysis, the main origin countries of victims who are trafficked within the EU are Moldova, Romania, the Russian Federation, Ukraine, Bulgaria and Nigeria, and emerging origin countries are Lithuania and Poland (Europol, 2009, p.3).

We do not have exact statistical number of victims, the premise is that the number of victims of trafficking is around 2 million victims and in Europe around 500 thousand. Most victims, which are crossing Slovakia is coming from Russia, Ukraine, Bulgaria, Rumania, Moldavia, former Yugoslavia, Albania and Asian countries. Report from USA State Department understands Slovakia like a country of source and transit country, for young people, which are trafficking especially to Austria, Netherlands, France, Spain, Switzerland, Italy, Greece, Slovenia, Bohemia and Japan first of all for sex business. Victims from the former Soviet countries crossing Slovakia on the way to more advanced EU countries. To handle the trafficking is a multidisciplinary cooperation (Kállay, 2011)

Human trafficking in practice

One of the most important steps in practical terms in the fight against human trafficking was the adoption Framework Programme for the Fight against trafficking in 2002 the EU Council of Ministers. This program is based on the UN definition, which defines trafficking as the recruitment, transportation, transfer, possession, or receipt of persons threats, use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, lying and abuse of power or powerlessness of the person I am in the power of another person, the person with the intent to abuse (OSN, Palermo 2000 In Kállay,2011)

At international level, the definition of trafficking is a political and legal cooperation between all EU member states. The actual performance, and thus form the methods used, it is left to the intervention system of individual member states. Council of Ministers, which adopted the Framework Programme assesses the steps taken by Member countries.

In 2004 adopted the Framework Programme to combat sexual exploitation and child pornography. This Framework Programme is based on the UN Convention on the Rights of the Child (Zierer, 2006, p.4).

Slovakia has adopted the National Programme against Human trafficking for the years 2008 - 2010, whose main goal is to provide and coordinate an effective national strategy to combat human trafficking. Systematic development of mutual cooperation and coordinate the activities of stakeholders in the process of risk avoidance and prevention of committing the crime of trafficking, but also creating space for providing support and assistance to victims of trafficking and ensuring the protection of human rights victims (www.radaeuropy.sk)

The combination of cooperation among ministries, multidisciplinary level and perception of multicultural influences is a difficult process, whose efficiency is mainly a time. Time complexity precludes effective short-term interventions based on the particular problem. Despite the efforts of national program through a system of legislative changes and the involvement of NGOs to provide trafficking victims comprehensive care.

Human trafficking in theory

Theory is a very important underpinning to any research conducted. It supplies the answers to our questions, like why criminals such as traffickers behave as they do and why victims behave as they do and are targeted. Theory gives insight into what is occurring in a research study. A couple of popular crime theories and two victimization theories can clarify as you proceed through the literature review and research.

The well-know conflict theory of crime seems to be very helpful for the practice. In this particular framework, “deviance is conceptualized not as abnormal behavior brought on by faulty socialization or normative ambiguity, but as a normal political process brought about by intergroup struggle for dominance (Keel, 2003)”. This theory has been further expanded by Georgy Vold, who discussed the nature group struggle. He reminds us how we are naturally social beings, and groups formed out of our interests and needs. The interests and needs of groups interact and a competition results in order to maintain or to expand a person’s social position “relative to others in control of necessary resources (money, education, employment, etc.) This competition is expressed in a political struggle (Keel, 2003)”. Applying that to these issues, this can be seen in how sex traffickers interact with corrupt government officials and provide a supply for another country’s demand.

Another theory regarding criminal personality is theory of Yochelson and Samenow. Their theory is grounded in the idea that the criminal acts with free will, he/she is self-centered and self-seeking, driven by fears and anger (the anger can explain how the pimps abuse victim who don’t comply), and choose a lifestyle “freely in his quest for power, control, and excitement (Keel, 2003).

The victim precipitation theory appears to fit with trafficking, specifically in terms of passive precipitation. Passive precipitation relates to power imbalance. It is owing to some personal characteristics of the victim that they are singled out for attack and manipulation. Attaining economic power is one significant gain (Siegel, 2003).

We could also apply the victim theory know as routine activities theory because three Components are present and these are: the availability of suitable targets, absence of capable guardians (families may sell them off, victims are taken far from home), and presence of motivated offenders (trafficking rings). Predatory crime is more likely when all these components exist (Siegel, 2003).

Linking theory and practice of human trafficking

Problem	Practice	Theory
Identifying human trafficking can be difficult for many reasons.	<ul style="list-style-type: none"> • Victims do not identify themselves due to fear and shame. • Traffickers keep their victims secluded from all forms of contact. • Traffickers force their victims to be happy and tell them what to say. • Many people do not know about human trafficking and do not report it even though it is happening in their community. 	<ul style="list-style-type: none"> • Critical to identifying victims is training and education as traffickers behave as they do and why victims behave as they do and are targeted. It can help to identify human trafficking, so the theory can help.
We never know who is involved in human trafficking.	<ul style="list-style-type: none"> • The <u>recruiter</u> gains the victim's trust and then sells them for labor or to a pimp. Sometimes this is a boyfriend, a neighbor, or even a family member. • The <u>trafficker</u> is the one who controls the victims. Making the victim fearful through abuse, threats, and lies the trafficker gains power over his/her victim. • The <u>victim</u> could be anyone. • The <u>consumer</u> funds the human trafficking industry by purchasing goods and services. Often s/he is unaware that someone is suffering. 	<ul style="list-style-type: none"> • Education and training in this field can help but should not be single but continuously, as this form will be provided a professional approach in solving problems related to human trafficking. • Crime theories • Victimization theories • Human rights

An important measure of the basic problem is the identification of victims of trafficking. Many victims do not trust in state institutions, to notify them of your situation and why human trafficking very often an invisible phenomenon. Therefore, the use of "presumed trafficked persons", which is likely to be victims of trafficking. Perhaps the most common victims are identified through the social work field by NGOs and local authorities or through telephone hot-lines. Identifying victims is a very complicated matter because of the time and the whole network of people involved. Trafficked persons are to be identified only by state. And here is the place to use theory, because theory in this field can help but should not be single but continuously, as this form will be provided a professional approach in solving problems related to human trafficking.

Conclusion

Human trafficking has become a global business, reaping huge profits for traffickers and organized crime syndicates, generating massive human rights violations, and causing serious problems for governments. Despite the magnitude of the problem, however, it has only recently seized policy makers' attention. As recently as 10 years ago, the expression "human trafficking" rarely appeared in migration policy debates. Today, however, trafficking is one of the major concerns of both governments and organizations active in the migration field, and

has become a priority for those working in many other policy areas such as human rights, health, law enforcement, and social services.

The answer to my question: *What is the possibility of linking theory and practice of human trafficking?* There is a very narrow line between theory and practice. If we don't use theory and human rights we can't help in practice. To understand the process of trafficking is seen as important to know theory associated with this issue. In the long run, superior theory and data will only emerge when the gravity of trafficking is fully recognized and acknowledged by all authorities concerned. Unless governments and law enforcement agencies are prepared to combat trafficking more vigorously and, at the same time, to provide adequate protection to the victims of trafficking, the majority of trafficking cases will continue to go uncounted, the victims uncared for, and the traffickers unpunished. Going forward, it all depends on sound policies based on good theories and data.

Bibliography:

Europol, *Trafficking in Human Beings in the European Union: A Europol Perspective*.

Europol. [online]. 2009. [2011-10-09] Available at:

http://www.europol.europa.eu/publications/Serious_Crime_Overviews/Trafficking_in_human_beings_2009.pdf.

Information compiled by Global Nomads Group as a part of the pulse: Human Trafficking,

[online]. 2011 [2011-01-09] Available at: <http://www.gng.org/pulse/fall2008/Human-Trafficking-PP.pdf>

KÁLLAY, A. *Obchodovanie s ľuďmi ako multikulturálny jav*. Proceedings of the Conference: Výzvy pre sociálne profesie v modernej spoločnosti, Prešov, 2011. ISBN 978-80-555-0336-3

KEEL, R. *Trafficking in persons is one of the greatest human rights challenges of our time*, **The Internet Journal of Criminology Publications Edu-Law Newsletter** 2003, p.34-40.

National Programme against Human trafficking for the years 2008–2010 [online]. 2010. [2011-01-09] http://www.radaeuropy.sk/swift_data/source/dokumenty/ikre/aktivity/Obchodovanie%20s%20ludmi/Narodny_program.doc.

SIEGEL, D., H. van de Bunt and D. Zaitch (eds), *Global Organized Crime. Trends and Developments*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003, 199 p. ISBN 1-4020-1808-8.

ZIERER, B. a kol.: *Social Work and Trafficking in Women*. Vienna: FH – campus wien, 2006, 185 s. ISBN: 3-9502049

Contact:

Mgr. Andrea Odlerová

Matej Bel University

Faculty of Education

Department of Social Work

Banská Bystrica

Slovak Republic

Tel: 0042148/4364780

Email: andrea.odlerová@umb.sk

Social Work Education: Lithuanian Discourse for Construction of Professional Identity

Irena Zaleskiene, Ona Petroniene¹

Abstract

Authors of the article present some overview on Social Work education in Lithuania, particularly on construction of professional identity of social worker. The case study on the history of Lithuanian Education as well as of Social Communication Institute at Vilnius Pedagogical University is debriefed. The theoretical part of the article is devoted to the analyses of conception of identity in contemporary world. It's shown how important is to understand and take into account this conception while developing social work educational system. The empirical data from small scale research is analysed as well as methodology of research is presented in the second part of the article. At the end main conclusion are drawn up about the possibilities to construct the professional identity of social worker in changing Lithuanian society.

Key words: social worker, identity, education

1. Introduction

The Identity as a concept itself is becoming as a very important concept to be discussed and researched during last decades. Researchers from different field like philosophy, psychology, sociology, education, ect) try to re-think the concept, to identify the main actors in supporting the construction of personal and group identities, to find out the ways and methodologies strengthening the developmental process (Giddens, 2005; Castells, 2006; Čiubrinskas, 2008). In the light of ideas mentioned above, the education as a social institution has to play an important role in establishing supportive conditions for development of identities, especially for professional identities. Authors of this article, Lithuanian educators from Vilnius Pedagogical University raises the question: is it possible to construct professional identity of social worker in changing Lithuanian society? From the first look it seems that the professional identity has to be constructed in one or another way because the social work profession in Lithuania exists already for 20 years. And it's true if we talk about common identity of this profession: we have strong association of social workers, we have established quite good system for social worker education in-service as well as pre-service social work training at college and university levels. And most of university programs successfully went through European international accreditation. And we could find a lot of more reasons to state that professional identity in Lithuania is constructed already but still the question stays: "how it could be constructed". Following up authors share some hesitations on the possibility to construct strong professional identities of social worker in times of social change. To answer this research question major goals of this presentation was set up:

1. To debrief Lithuanian Educational system;
2. To share some theoretical insights into premises for the construction of the identity of social worker;
3. To present some small scale investigation on boundaries as an important element of the identity of social worker.

Methodology of research. The data was gathered by:

1. Content analyses;
2. Professional boundaries scenarios.
3. Focus groups;

¹ Vilnius Pedagogical University, Vilnius, Lithuania

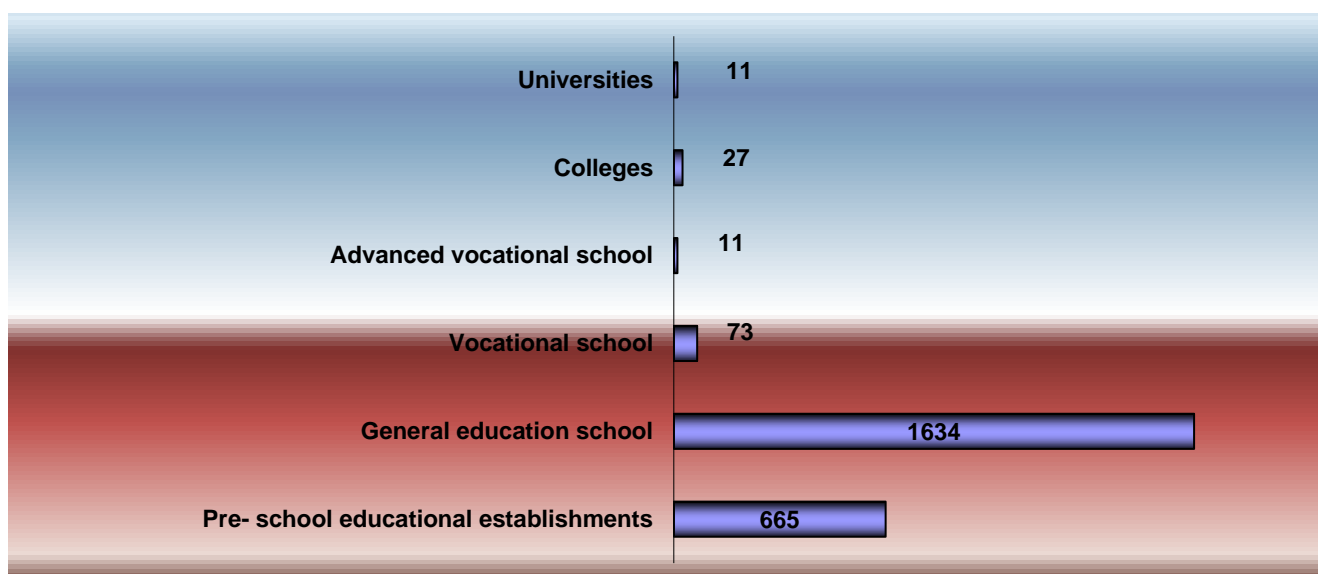
II. General information and education in lithuania

Lithuania is Democratic Republic, wich bordero with Latvia (border length – 610 km), with Belarus (724 km),with Poland (110 km) and with Russia (Kaliningrad region 303 km). The costline with the The Baltic Sea: 90 km. The Capital City is Vilnius (established 1623). The geographical centre of Europe lies in eastern Lithuania, 25 km north of Vilnius. Area: 65,300 sq km; population: 3.48 million

Ethnic composition: Lithuanian 81.8%, Russian 8.1%, Polish 6,9%, Byelorussian 1.6%. National language used is Lithuanian. Predominant religion is Roman Catholic. Lthuania gained an independence from Soviet Union in 1990.

Lithuanian educational system was reformed after restoration of statehood in 1990. it's based on the following principles: Equal opportunities, Contextuality, Effectiveness, Continuity.

Accoding the new Act on Education (2003, 2011) children have to stay at secondary educational institutions till the age of 16. Later they can choose to be educated at the gymnasium, at the vocational school, at the college, at the university. Full range of educational institutions is presented in the picture no.1

Picture No 1. The educational institutions in Lithuania

Vilnius Pedagogical University is one of state universities (www.vpu.lt) at the moment changing the name to “**Lithuanian University of Educational Science**“. There is the **Social Communication Institute** and following faculties at the university: Physics and Technology; Natural Sciences; Social Science; History; Lithuanian Philology; Mathematics and Informatics; Educational Science; Foreign Languages; Sport and Health.

Studies at university are conducted at three levels:

1. The main level of studies (4 years Bachelor programm).
2. The second level of studies (2 years Master programm).
3. The third level of studies (4 years Doctoral programm)

There about 13 000 students, about 1292 employees (having 66 Professors and Habilitated Doctors, 286 Associate Professors and Doctors.

Social Communication Institute (the authors of this presentation do teach at this institute) was established in 2004. Department of Social Cohesion which runs the master degree program in social work was established in 2007. At the same time department runs

some in-service training programs for social workers and for social pedagogues. PhD studies program is joined together with doctoral studies in education. According Lithuanian law we don't have Ph D in Social work. Our doctoral students do obtain the degree in sociology (as a degree for social work). Political discussions how to be in the future is growing up at the moment.

III. Defining the Concept of Identity

Researchers from different fields analyse the **conception of identity** from different perspective: from phylosophical, psychological, sociological, antropological, cultural even political perspective. As far as social worker is important actor in society, it seems meaningful to look at the professional identity of social worker from the sociological perspective. In this way, Identity (same-ness) - is understood as a social cultural phenomena (Čiubrinskas, 2008;) which includes:

1. Self-consciousness as a persons limitation from others. In another words if person is capable to distinguish own way of thinking, own values and actions from others, to make own important decisions, to motivate own actions we can state that person is constructing the Identity. Researchers tell that it's a starting point for the construction of the professional identity.
2. Personal and interpersonal connectedness with others. Individual, being a social person is looking for different kinds of connections with others. If not, it becomes difficult to talk about professional identity.
3. Relatively stable feelings about common ways of thinking, common behaviors, shared values. Psychologists say that if we talk about construction of personal identity, something very stable has to be established already in own way. According to authors point of view the stabilizing and most important element during the construction process of the professional identity of social worker is ethics (values). And our investigation was concentrated around this element. We will discuss it later.
4. Permanent process of personal construction of different "associations" and "dissociations". People during the construction process of the own identities permanently look for "associations" and if they are not happy wit them, they "dissociate" and look for and make other "associates".

There are different theoretical classifications and typologies of the identity. We did choose the typology which is most related (in the opinion of authors of this presentation) to the profession of social work We do present some of them:

Self-identity (*Giddens, 2005*) which includes:

- "ME" as an actor, having own consciousness, peculiarity, own world view, self feelings;
- Streaming to build up integral personality.

It means that if social worker does not have own strong personal identity it would be difficult for her/him to become a good social worker. In another words it would be problematic for them to construct own professional identity.

Collective-identity (*Castells, 2006*):

- "Me" as an independent actor and at the same time "Me" as a part of "WE";
- Establishing friendly environment for others and for "otherness";
- Strengthening interpersonal association with others.

It's clear that inter connectedness of these two types of identities are the bases for constructing professional identity of social worker. We underline the points on which our empirical investigation was based on

One more theoretical point which seems important for authors while discussing social worker's identity in contemporary networking society. During last decades researchers did summarise problems related to the construction of identities and arising from the challenges of globalised society. There are some new typology based on these challenges. Social identities in globalized society (Castells, 2006) can be classified as:

- Institutional Identity, which is supported by social institutions (family, education, church, state);
- Resistance Identity, which leads to strengthening identities of different groups (regional identity, national identity, ethnical identity, sexual identity);
- Creative Identity which establishes new settlements and conditions in the society, broaden and extend boundaries through acculturation process (identity of immigrant groups, identity of the groups which changed value systems).

Summarizing theoretical insights, authors of the article would point out the main issues related with the professional identity of social worker:

- At first, social worker has to have strong self identity (values, world view, peculiarity, self feelings);
- Secondly, social worker has to be prepared for strengthening own collective Identity. Act as an independent actor and at the same time to be as a part of the group (which relates not only with the of professionals but with the different groups of clients as well).

So, social worker has to be prepared for establishing friendly environment for others and strengthening interpersonal association in these groups. And finally, there are some suggested ways how construction process of the professional identity of social workers can be supported by individuals, society and the government.

- Standardized practical activities;
- Creating homogeneous cultural environment;
- Helping to choose relevant activities and adequate forms of participation in the community with which person would like to share the identity.
- Establishing conditions for build up and sustaining the relations with others who are different but at the same time making boundaries between "we" and "you".
- Responding to the needs of safeness, sovereignty, the need for democracy and solidarity.
- Generate different ethnical, cultural, political, social responsibilities and expectations.

IV. What Kind of Services Has to Provide Social Worker: Analyses of the Empirical Research Data

In this part of paper we will present some data from small scale investigation on ethics of social worker as a basic element in constructing professional identity of social worker. We did use a methodology which is known as "Professional boundaries scenarios" (Doel, Allmark, Covey, etc, 2009) and developed at Sheffield University in UK: "Professional boundaries" is used to describe the boundary between what is acceptable and unacceptable for a professional to do, both at work and outside it, and also the boundaries of a professional's practice (e.g. whether complementary therapies can be undertaken by the professional as part of their work). Twelve brief scenarios we used for getting actual responses to professional boundary issues for Lithuanian social workers. Some of them are presented in this article:

1. A social worker becomes engaged to a person who until two months ago was a user of the agency that employs the social worker.
2. A social worker refuses to work with a same-sex couple because it contravenes his/her religious beliefs.

3. A social worker invites a service user to pray with him/her.
4. A social worker masturbates a 25 year old man who has lost use of his arms.
5. A social worker uses hypnosis with a service user
6. A social worker discusses the details of a service user (without using their name), to complain about their boss to other friends on Face book

The social workers has to read carefully scenarios, think and reflect on them from individual perspective: what they think they would do in hypothetical situation. They would do everything what client is asking for. No, they would reject the needs of client because the situation doesn't reflect their personal values, ethics, etc.

Responses from Lithuanian social workers on the situations reflected in this scenarios can be expressed as follows:

“Terrible situation. I would never do it....” (*informant C, 45*).

“I would change my job immediately if I would ask to do so...” (*informant A., 40*).

“Government has to issue special act forbidding to ask for such services...” (*informant D, 45*).

“Hypnoses is very good and I would like to use it with clients... (*informant, F, 32*)

At the same time we did use some interviews and focus groups of social workers. We have had interviewed 12 social workers from different institutions working with different client groups and we had two focus groups (5 persons per each). Social workers were asked to react and to reflect on the stated situations and design possible own action in hypothetical situations. And give some suggestion for policy makers how to reflect on this situation (issue some acts, make stronger regulations, forbid to do ar to act on certain way). So, in general social workers were asked to give suggestions how to cope with the situations which are on ethical boundaries.

The results of this research has to be more deeply analyzed and we have some ideas to compare it with some results from other countries. But for sure, social worker do reflect the social values existing in the society. And if society is not matured for open global social values, it would be difficult to expect that social workers could construct identities based on open, global values.

But it's for sure, that social work education has to have more open space for supporting the construction of identity of social workers. For example, they have to have study more topics on

V. Conclusions

From the analyses of research literature and empirical data presented in the article some very general conclusions could be made:

- Identity of Social worker in Lithuania is not related with her/his profession very strongly. It is most oriented towards self identity. And Process of construction of Identity of Social worker has to be supported.
- Social workers are willing to postpone the discussions on boundaries for later times “when situation in Lithuania will be more clear” because the decisions are “so value based”....

And we would ask to find the personal answers to the main question of presentation: could the identity of social worker be constructed in changing Lithuanian society, we would answer for that reason, I'll look at the developments of professional identity of social worker using the personal approach on constructing own identities.

REFERENCES:

1. Castells, M. (2006). Tapatumo galia. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
2. Čiubrinskas, V. (2008). Tautinis identitetas yrančių ryšių pasaulyje: lietuviškumo trajektorijos. Kn.: Lietuviškojo identiteto trajektorijos. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
3. Doel, M., Allmark, P. J., Conway, P., Cowburn, M., Flynn, M., Nelson, P. and Tod, A. (2009). Professional Boundaries: Research Report (<http://shura.shu.ac.uk>)
4. Giddens, A. (2000). Modernybė ir asmens tapatumas. Vilnius: Pradai. Vytauto Didžiojo universitetas.

Contact:

Prof. dr. Irena Zaleskiene,
Social Communication Institute
Vilnius Pedagogical University,
Vilnius, Lithuania;
Tel. : +370687 90850
e-mail address: irenazaleskiene@vpu.lt

Peculiarities of youth socialization in contemporary Russia¹

Vladimir Ruchin

Abstract

The article is devoted to theorizing notions, meaningful for creation of the optimal model of the youth socialization in the transitive period of the Russian society. The resemblance and differences of the process, aimed at the human development, are substantiated and the meaning of the notion *education* as a universal phenomenon is defined. The specific aspects of the phenomenon *education* as well as the notions *upbringing* and *socialization* are taken into consideration on the basis of its interpretation of “wide” and “narrow” meanings of the phenomena education in frames of its functionality.

Key words: education, upbringing and socialization, phenomenon, “wide” and “narrow” meanings of education.

One of the most important conditions for the successful social development is the constructive youth socialization, especially in the transitive period of society. In the Russian society, in fact the society of risk², this condition gets a peculiar meaning not only for present or future, but for existence of the country whose population is small concerning its huge territory.

The modern period is the period of informational society, period of hyperreality: active virtual communication, multicultural society and molding of representation about the current events by Mass Media, period of the Internet resources domination³. The Internet is a peculiar agent allowing influence directly on youth feelings, purposes and get to personal life without any obstacles. Moreover, pace and force, technical and material facilities of this influence on consciousness, life purposes of a young man are far stronger than the influence of a local social surroundings. All this is emphasized by the fact that peers usually have an on-line dialogue all of a sudden, quickly and emotionally, which represents a powerful source of influence on the secret private values.

Along with traditional agents of political socialization nowadays, the Internet is based on the principle of uncertainty; it forms the simulative identity and mobile readiness of a personality for sudden actions, causes risks in political and religious aspects. Under these circumstances the political youth socialization is, in fact, the struggle for the political influence, balancing, as the recent events in the Arabic world show, on the edge of threshold of riskiness and approaching the ruling elite to the deadlock.

However, as we can see through the historical experience of the Russian development, society can overcome the deadlock situations if it is aimed at the cultural roots, it means resting on the best traditions of its culture⁴, finding out here new meanings. It considers the youth politics too, its social maturing, which essence is the youth formation as a constructive component of the political life. Consequently, the main aim of the political socialization is evident – mastering of the modern political culture, harmonized with the values of the Russian folks. Evaluating the peculiarities of the current period we should remember that the last decade of the last century specified the political area: modern parties and social organizations grew up in the 90s.

Theme, studied by the research group of faculty of Philosophy of SSU, is topical due to the crisis state of society consciousness and the system crisis the Russian society. The main problem of the research is the question of constructive and deconstructive youth social adaptation. Recently created, the models of youth politics were not oriented at a man: their aim varied from economics to politics, but the values and world, where a personality exists, were taken into consideration only «in a formal way», not in practice. Everything mentioned defined the object of the research: axiological aspects of the Russian society transformation. The subject of the research is the system of society values as the base of consolidation of the regional social medium. The aim is overcoming of tendencies of conflicts of values in different social groups of Saratov region via creation of the multidimensional model of

socialization, the model of the youth politics in the region. Basing on the axiological approach, authors of the research define the following tasks:

- to define the level of the society solidarity, providing the constructive youth socialization;
- to analyze the state of family upbringing and its influence on the following stages of socialization;
- to characterize the state and main tendencies of the youth politics of Privolzhsky Federal region;
- to systematize well-spread methods of the political socialization within the patriotic upbringing;
- to study the variety of political parties and movements in Privolzhsky region as agents of the political youth socialization;
- to define the influence of institutions of the civil society on the efficiency of the volunteer movement.

Theoretical base of the structuring principles of the effective model of state youth politics is the works of the Russian and foreign writers. There the problems of socialization, cultural adaptation of a personality in correlation with keeping of the personal integrity during the transitive period of society are regarded from the point of socio-cultural, philosophical and socio-psychological approaches. Methodology of the research is based on the ideas of cultural anthropology (M. Mid, R. Benedict), humanitarian philosophy and psychology (C. Rogers, A. Maslow, G. Allport); philosophy of life (A. Schopenhauer, F. Nietzsche, W. Dilthey); existential analysis (K. Jaspers, L. Binswanger, M. Boss, R. May) and transaction analysis (E. Berne, M. James, D. Johnguard); behaviourism (D. Watson, B. Skinner, K. Lashley); psychology of development (E. Ericsson, J. Piaget, G. Craig); socio-cognitive movement (A. Bandura, J. Rotter, D. Kelly); social movements (M. Weber, R. Dahrendorf, E. Durkheim, P. Sorokin).

It is common knowledge that Marxist approach to the problems of youth education, established in the socialism period, was constructed according to the principle of substitution of traditional values and it finally represented a mechanism of ideological processing of a personality in different periods of its development. It is important that such Soviet approach tightly combined patriotic and civil feelings and as a result the work with youth had plenty of dogmatism and formalism, which are the characteristics of the unformed society.

It is necessary to emphasize that at the same Soviet period there were a lot of works that contributed to the development of the theory of personal socialization, e. g. L. Vygotsky, L. Leontiev, D. Elkonin, V. Yadova but unfortunately, as it is known, they could not influence the common situation in science and practice, that is why the valuable segment of private and public interrelation area was significantly deformed.

In the Post-Soviet period, the development of the theory of personal socialization is characterized by the intensive mastering of the Western science ideas. It allowed the Russian authors (A. Bondarev, I. Kon, D. Leontiev, Y. Orlov, E. Orlova, V. Petrovsky, A. Rean, Y. Reznik, V. Chudnovsky, V. Yadov) to create the theoretical base of social adaptation of a personality.

From our point of view, an important fact of problem solution of constructive and deconstructive socialization, including its political aspect, is a definite differentiation of notions *education*, *upbringing* and *socialization*, search for difference and likeness of this notions, that are a kind of indicators in our research, and definition of education in a narrow and wide sense, demonstrating the essence of the educational process.

Even the monitoring of representations of education, upbringing and socialization let us come to the conclusion that the definitions are appropriate for their functions: for

example, *education* is the process of getting the professional knowledge by a man, *upbringing* is adoption of norms and ways of behaviour, *socialization* is getting of social experience. Thus, the traditional practice of use of these definitions centers around the only subject – the process of human development and the unique mechanism, based on the popular triad – «knowledge – abilities – skills».

Besides, the likeness of representations about regarded notions can be proved by the unique scientific subject in different spheres of the humanitarian knowledge –

Homo Sapiens⁵, the definition that is, no doubt, universal. This likeness is also proved by the interdisciplinary character of most Homo sapiens, where these definitions are the key ones. An argument for this conclusion is the fact that contemporary researchers deal with learning of sociology from the point of theory and practice of upbringing⁶, adding to these notions the multifunctional character.

Nowadays the notions of *education*, *upbringing*, *socialization* are widely used in Pedagogy, Sociology, Psychology and as a result there is a number of theoretical approaches and concepts within these sciences, as for the pedagogical practice, educational models of intellectual development and social adaptation of new generation are realized⁷. However, as a rule, main ideas of each of these educational models are based on the philosophical system of views and represent *Weltanschauung* of the authors.

On the way of understanding of various regarded notions, we define the task of finding out the essence of notion of the qualitative education or, in other words, education itself. Obviously, the qualitative education promotes the process of successful entrance of a young man in the society. The process, called the constructive socialization, from the point of pedagogical and sociological aspects, as we see it, helps reveal new aspects of the social youth adaptation in the society of risk and define the perspective of social changes.

The choice of the notion *education*, one of the three regarded, in the title of the article is motivated by the logics of our discussion, basing on the fact of a greater spread of this notion in Humanities in comparison with the notion *upbringing* and the latest notion *socialization*. Priority is defined by the fact that, in our opinion, the notion *education* is more universal because there are large-scale international projects on formation of the EHEA, such as the European programme TEMPUS.

It is obvious that the approach to the phenomenon of *education* existing in the world of Pedagogy, not only in our country, being researched with great attention, remains one-sided and to define the meaning of the phenomenon as a notion is possible only after its regarding from the point of the philosophical theory and methodology.

From our point of view, the approach to the notion *education* comes from the philosophical position and at the same time from the history of functioning of the phenomenon *sense of existence*. Education is the process, the result of a personality formation and the ascent from singular to universal⁸. Therefore, the notion *education* is the indication of the personal-social phenomenon and it is initial for *upbringing* and *socialization*, which characterize only the specific aspects of this phenomenon.

We understand education in its wide meaning as the interaction of not only two sides (teacher-student, student-society, family-state) but a more varied spectrum of this phenomenon: first of all its historicity, as the leading tendency of the historical development and the concrete essence of this or another society organization define the real content of the educational fact, arranging it as a pattern. Here is the combination of the human essence, his activity, practice on mastering and changing both nature and his own social surroundings. It is interesting to find the assertion of M. Scheller, that education is not an educational preparation for anything: to the occupation, speciality or different productivity. On the contrary, training of the appropriately formed man of «something» without any outer «aims» precedes education⁹. Education, as Scheller announces, is the «mission».

Education in its narrow meaning, from our point of view, is something linked with the subjective side of the process, where an individual with his qualities of *Homo Sapiens* acts. (This meaning shows that education is not identical to upbringing, as even some representatives of fauna can get it). An individual is the subject of education. It is defined by the ancestral essence of a man, his subjectivity: needs, interests, will, ability for thinking, making conclusions, notions, etc. Consequently, education is a philosophic category, giving the name of the matter, which finally makes education look like other two notions, but initial in comparison with them. It concludes that socialization is a sociological notion, reflecting human inclusion in the society and upbringing – a pedagogical notion, reflecting the aimed developing influence of the social surroundings on a personality. The sphere of educational interaction, in narrow and wide meanings, is the sphere of education but socialization and upbringing are the segments of this sphere or the sides of the educational process.

There is the combination of inner subjective and outer objective worlds in the sphere of education and it can be represented as a form of life, where the birth of a man's personality happens. The form of life has the cultural area, where there are favourable conditions for the birth of personality. In fact, the form of life is the element of the culture which the personality belongs to. The notion *the form of life* means the way of valuable orientation of a man in the process of world cognition. The most popular interpretation of this notion is the philosophical conception of L. Wittgenstein, according to which each form of life has its criterion of "compliance with the rules"¹⁰. Consequently, the forms of life are the proto-phenomena of any culture, so the national culture is important for the educational process i.e. for the personal socialization, and is inseparable from it.

In education - K. Jaspers writes, - as in the form of life, his pivot is the discipline in the quality of *the thinking ability* and the surroundings *scholarship* is in the quality of knowledge. Its material is the contemplation of the images of past, cognition as the necessary meaningful views, knowledge of things and languages¹¹. The philosopher also points out that the idea of scholarship in antiquity was firstly understood in such a way, as it was used since that time; by one who «understands it», - he mentions. All great achievements of the human existence, - in Jasper's point of view, - happened in the West through contact and delimitation with antiquity¹². But the most important for K. Jaspers is the subject of education, «the material» for which is the ability for contemplation, understanding of the world and other characteristics of the subject.

Creation of the model of the effective youth politics is first of all the formation of the optimal conditions for the constructive personal socialization, which we understand as the successful inclusion of a young man into the society forming the base of values of his inner world in the process of socialization. The optimal conditions are treated as the integral socio-cultural surroundings, it means such a social area, where the unity of life values dominates, where the inner (personal) and outer (social) worlds interact in a harmonical way and vectors of upbringing and self-education of a personality operate in a singular direction.

Such a model is important for the modern Russian society from the point of the permanent Humanities crisis connected with the consequences of the cultural shift, experienced by the Russian society in the XXth century. It should be taken into consideration that the overcoming of the crisis phenomena happens at the time of contention of «imperatives of neo-liberalism and traditionalism»¹³. There is an urgent but very difficult problem to harmonize them in the country, where the public consciousness has recently been violated by the totalitarian ideology and its cultural tradition was under the powerful cover of the Soviet ideas.

Rendering the notion *educational sphere*, its wide and narrow meanings, finding likeness and difference of notions *education, upbringing and socialization* will contribute to increase of the interdisciplinary methodological sets and principles, making a step to the

creation of «the new methodology of the modern process analysis of the personal formation»¹⁴ in near future and understanding of the ambivalent nature of a personality: its aspiration both for order and chaos.

1 The article is prepared within the federal programm « Scientific and Scientific-Pedagogic Staff of Innovational Russia» 2009-2013 (SC № 02.740.11.0592.

2 Rf.: Kerimova T.V. A Man of Risk. Social-Philosophical Problems. – Moscow: OLMA Media Group, 2009; Youth in the Society of Risk / V.I. Chuprov, Y.A. Zubok, K.Williams; Institute of social-political research. – 2 issue. – Nauka, 2003.

3 Internet resource : www.wciom.ru, <http://oldwciom.ru/arkhivtematichecheskii-arkhiv/item/singl/13386.html> 06.04. 2010.

4 Belov V. N. Philosophical Researches in the Post-soviet Period // Orthodoxy in the context of history, culture and society/ edited by I.A. Doroshina. – Saratov : « Letoslov», 2005, p.8

5 Rf.: Man-science-humanism: 80th anniversary of the birthday of academician I. T. Frolov, 2009.

6 Golovanov N.F. Sociolization and Education of Child.– Saint-Petersburg: Rech, 2004. p. 5.

7 Golovanov N.F. Sociolization and Education of Child.– Saint-Petersburg: Rech, 2004. p. 30-31.

8 Rf.: Heidegger M. European Nihilism // Time and Essence. Moscow, 1993, Hehel G. W. F. Phenomenology of Spirit. Moscow, 1959.

9 Scheller M. Forms of Knowledge and Education // Man. 1992. Issue № 5. p. 64.

10 Wittgenstein L. Logico-philosophical Treatise. Moscow, 1958; Wittgenstein L. About the Trustworthiness // Questions of Philosophy. 1984, № 8; Lectures about Ethics // Historico-philosophic collection. Moscow, 1989

11 Jaspers K. Meaning amd Purpose of History. Moscow, 1991, p. 358.

12 Jaspers K. Meaning amd Purpose of History. Moscow, 1991, p. 359.

13 Metropolitan of Smolensk and Kaliningrad Kirill. Freedom and Responsibility: Looking for Harmony. Human Rights and Personal Dignity. - Moscow: Department of Foreign Church Affairs of Moscow Patriarchate. 2008. p. 5.

14 Regional Transformations : Social Monitoring : Axiological Aspects of Formation of Youth Professional Strategies – Informational newsletter CRSISSU – Issues 1-2(11-12) /edited by N. Shahmatova. – Saratov: SSU, 2010. p. 6.

Contact:

Ruchin Vladimir

Chair of Philosophy of Culture

and Culturology of SSU

(Saratov, Russia)

Preparation of experts of social spehe in the conditions of modernization of higher education in Ukraine

A.O Yaroshenko, O.P. Khyzhna

Keywords: social policy, social sphere, modernization, education, experts of social sphere.

Political and economic transformation in Ukraine in recent decades, exacerbated the problems of the population, exposed the new social cleavages. Fundamental changes in approaches to development and implementation of social policy based on priorities, which include guaranteeing the constitutional rights and freedoms of citizens, development of civil society, its democratic institutions, strengthen political and social stability in society, creating a competitive, socially oriented market economy and is constantly rising living standards and welfare, the development of spirituality, moral principles and intellectual potential of the Ukrainian people, strengthening the physical health of the nation, creating the conditions for expanded reproduction of the population.

Now the democratic, social and legal state only in building, civil society is only alleged, production, formed on the basis of pluralism of ownership of the mandatory component of private, only reveals its first beginnings, the middle class has not declared himself as the new socially relevant and organized force. Ukraine is in a transitional period of development (Andrushchenko V. Organized Society / Institute of Higher Education of Ukraine. - K. , 2006)

Thus at each stage of development, welfare state sets priorities for implementation set of principles based on the degree of severity of major socio-economic and political problems, vision problem significant contradictions historical situation whose solution will facilitate the transition of society to a new level of socio- economic development based on democratic principles and legal norms.

Today one of the priorities is to train specialists for social services. The effectiveness of social institutions and social sector as a whole depends on the level of their professionalism and personal skills.

Changes which occur in the life of independent Ukraine, the modernization of the education system and all social sphere, demand new approaches to preparation of experts of higher educational institutions. Within this requires specialist with formed notions of the diversity of reform activities using information and communication technologies, the consequences of their influence on personality, culture and science, nature, economy and society in general.

The system of preparation of social workers is based on the specific system for it knowledge of theoretical, practical, applied nature of the criteria for successful solutions to social problems. In addition, the social sphere has its own system of moral principles that determines the correct communication with clients, colleagues, external authorities.

The system of institutions of the State Social Service for family, children and youth, development non-governmental institutions that provide social services, the introduction of social services in rural areas - makes the growing demand for training in social work. Of particular relevance to enter management training system for both public and private social services that are capable of very high professional level of organization to provide social services in the community to meet the needs of the population.

Today in our country, as in other countries the question is: teaching social work can not only passively reflect social development, it must conduct an active search for solutions to social problems that arise. Professionals for the social sector should be prepared so that they were able to modify, eliminate and correct the negative social implications in society. This is

possible only in educational institutions that build on learning new positions and take into account the trends in social policy in the country.

Therefore, the content of training must include the following components:

- Depth analysis of contemporary social development and skills formation to give an objective assessment of social policy, to offer alternatives;
- Clear understanding and classification of modern models, forms and methods of the practice of social work;
- The actual teaching process for social workers;
- Development of theories, concepts, models and technologies aimed at the effective functioning of a social worker;
- Development and implementation of programs that increase the competence of social workers.

Thus today various social institutions are experiencing significant demand for specialists in the field: "Social pedagogics" and "Social Work", able to successfully justify and implement a modern social policy objectives, identify the extent of risk in the social sphere, skillfully used in practice effective social technology.

The secret of mastering the profession is to achieve a harmony of deep knowledge and sophisticated skills, worked almost to the automatism of social work skills. Kind of scientific-methodical breeding ground for such specialists is the National Pedagogical Dragomanov University and the Institute of Social Work and Management, established in 2003 as a part of the University.

The Institute is a leading educational institution for the training of social educators in the speciality "social pedagogics" (specialization: practical psychology, social and legal protection of the population) and social workers in "social work" (specialization: practical psychology, social and legal protection of the population, management of social work, child protection).

The main task of the Institute of social work and management is an increasing humanization of education and ensuring the quality of social specialists, social, educational, administrative areas and areas of practical psychology that deals with applications like:

- Raising the educational process to a new level, in accordance with European educational environment and the Bologna process and international cooperation;
- Implementation of multi-model system of training for specialties and all forms of education;
- Methodological content of credit-modular system of education, a rating system for evaluating students' knowledge;
- Development and improvement of methods of all training courses, new courses;
- Maintenance and implementation of new learning technologies;
- Development and complement material progress testing: certification, questions and situational problem to the current control, exercises, tests, papers, business games with almost all courses;
- Strengthen the individual work with students (on one side, with gifted students that require creative work, on the other - with students who have a serious legal difficulties in mastering the course);
- Providing educational literature and updating the bibliography,
- Providing clarity in teaching: slides, structural and logical scheme, videos and audio;
- Discussion and introduction of new forms of methodological and seminars;

- Systematic strengthening ties with the Institute with groups of different types of secondary educational institutions, NGOs, foundations, concluding agreements on cooperation;
- Working on retraining system for social work, applied psychology and management (in the form of seminars and training courses);
- Creating a center of basic and applied research in the social sphere.

The Institute of Social Work and Management is analyzing the quality of teaching of the educational process and implementation of innovative technologies training in the context of the Bologna Process, including the formation of innovative software methodical complex subjects, availability of curriculum, textbooks, logistical and laboratory equipment, the introduction of information and telecommunication technologies, focused on development and personality formation, provided subject-active approach in learning, by improving traditional forms of education and implemented the construction problem of lectures, designing educational objectives, project activities, the creation of electronic textbooks, manuals.

Educational process in Institute of Social Work and Management provides specialized departments: social pedagogy, theory and technology of social work, psychology and psychology of branch management, department of social and legal protection. Teaching staff of the Institute – is a team of highly skilled professionals, comprising Honored Worker of Science and Technology, Professor Emeritus, 6 doctors, 19 candidates of sciences, associate professors.

The focus during the training given to social services:

- Study of the specific work of institutions of social direction.
- Forming the ability to develop and implement social projects and scientific ideas.
- Formation of professional skills of social education.
- The skills diagnostic and corrective and consulting activities.
- Gaining experience with different groups of people.
- Formation of managerial skills.

The vocational and practical courses help students acquire specific skills: modeling social projects, its own behavior, interaction with different institutions and different categories of customers, mediate, consultant, advocate.

An important factor for the prospects of development of specialties in the Institute is that they have and based on the cooperation of the Institute of Social Work and Department of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, social service centers for families, children and youth, social institutions, public organizations. This charitable fund "Every child in Ukraine", pilot project "Our Children", NGO "Friendship, sports, health" and others.

The system of social and educational work with students of the Institute of social work and management is carried out in the following areas: national-patriotic education, cultural and educational activities and organization of student entertainment, social and educational work, sports, social and economic activities.

An important part of educational work at the Institute of social work and management is a national-patriotic education. Students of the Institute are actively involved in university and general urban national-patriotic events, meetings with veterans of WWII, tours of the historic cities of Ukraine, for first year students conducted tours of the University museum and to the National WWII Memorial Complex, etc.. So this year the Institute students participating in military-patriotic meetings held each year under the patronage of President of Ukraine and the NGO "Future." The institute operates volunteer groups, whose members train, Arcade, now most of the volunteers involved in the preparations for Euro 2012.

The Institute of Social Work and Management student has successfully operated social service of NPD University, aims to help address social problems of students, creating favorable conditions for their self-realization and self-improvement.

Important role in enhancing the quality of contemporary specialists of social pedagogy and social work, shaping their civic consciousness played by the student government, student initiative and independent action group to deal with basic issues of student life.

The Institute of social work and management established and functioning system of student government, which covers educational, scientific, cultural, informational, sports sectors, the sector volunteers and Debate Club.

Fruitful relations of students government and management of the institute is the guarantor of active development and improvement of university education system in general.

The main objectives of methodological work in the Institute focused on:

- Content optimization, forms, methods of preparation of future professionals in accordance with the socio-economic needs of society;
- Development of new training and education in the system of higher specialist training;
- More active learning of students through the use of innovative teaching methods, a combination of collective and individual forms of learning;
- Improving the forms and methods of the classes (lectures, practical laboratory, problems of pedagogical practice);
- Development of teaching materials to prepare students for professional educational activities.

One aspect of quality training of future professionals is their research work of professors and students, which stimulates the development of creative thinking and intellectual formation of the integrated set of personality traits that reflect their professional competence, value orientation, social orientation, creative self-realization and causes ability to meet both personal spiritual needs and demands of society.

Practical training of future specialists in the social sphere by the Institute with regard to increasing competition in the market of educational services. Indicator of quality education is the preparation of employment specialists, in this connection are working to determine demand professionals with specialties in the labor market, cooperation with social services on request the need for specialists of the social sphere, work on the study "Job of the social sphere"; cooperation with state employment services, organizations and companies in the region, employers, agreements on work placement with employers.

Knowledge, skills, concepts and norms of professional activity passed through the training. This emphasis on practical skills development and transfer of professional traditions. Personality specialist and his professional skills are formed in the multi-selection, as well as under the influence of continuous professional group of people who have common interests, opinions, prejudices.

Thus, training of social workers that are currently topical and promising to meet both current needs, the needs and social order specialists for social services and create the basis for training of social workers on international educational standards and further develop international cooperation in education, science and social practice.

The staff of the Institute of Social Work and Management sees a great prospect, the future of their country and a worthy place for social teachers and social workers. After all, public and professional obligation to social educators and social workers - to make happy every child, every man, to bring up worthy citizens of the state, to foster knowledge and spirituality in each of them.

Contact:

A.O. Yaroshenko

Dr hab., Professor

Director of the Institute of Social

Work and Management

National Pedagogical Dragomanov University

O.P. Khyzhna

Dr hab., Professor of

National Pedagogical Dragomanov University

VI. RODINA JAKO OBJEKT TEORIE A PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE

Sociálne dopady svetovej finančnej a ekonomickej krízy na obyvateľstvo Slovenskej republiky*

Kristína Traegerová¹, Otto Csámpai²

Abstrakt

Finančná a hospodárska kríza je pre nás veľkou hrozbou. Nie je časovo ohraničená. Jej dopady môžu byť veľmi ťažké. V práci sa venujeme predovšetkým svetovej finančnej a ekonomickej kríze a jej vzniku a priebehu na Slovensku. Hlavnou myšlienkou však zostáva nezamestnanosť, ktorú považujeme za jeden z najväčších dopadov tejto krízy. Tá ohrozuje nie len jednotlivcov, ale aj celé rodiny. Naším cieľom je poukázať na stále hroziace riziká, ktoré úzko súvisia s hospodárskou krízou a snaha o načrtnutie možných riešení.

Kľúčové slová: Hospodárska kríza. Finančná kríza. Dopady krízy. Vplyv krízy. Kvalita sociálnej práce. Rodina. Nezamestnanosť.

Abstract

Economical and industrial crisis in great threat for us. It is not time defined. It's impacts could be very crucial for the future. In our work we mainly focused on worldwide economical and industrial crisis, its beginning and process in Slovakia. Main idea however remains unemployment, which we consider as a major feature of this crisis. It threaten not only individuals but also whole families. Our aim is to show these still acute threads, which closely relates to industrial crisis. As well we try to describe possible solutions.

Keywords: Industrial crisis, economical crisis, crisis impact, crisis influence, Family, unemployment, client

Úvod

Rok 2008 pravdepodobne znamenal obrat v dejinách (post)moderného kapitalizmu. Kríza nehnuteľností v USA zaťažených hypotékami (tzv. hypotekárna kríza) za niekoľko mesiacov sa premenila v komplexnú finančnú, a onedlho v nevídanú svetovú ekonomickú krízu. V moderných kapitalistických krajinách v priebehu života jednej generácie sa radikálne zmenil postoj spoločnosti k otázkam úspor a spotreby. Globalizovaná spotrebná spoločnosť v stovkách miliónov ľudí živí ilúziu, že je prirodzená a dlhodobo udržateľná spotreba financovaná z úverov a takto generovaný rast. Žiaľ, v predchádzajúcich desaťročiach sme aj my uverili, že je možné neobmedzene žiť z úverov, že virtuálnymi peniazmi je možno nahradiť reálne finančné zdroje. A zrazu sa svet dostal do paradoxnej situácie, keď úroveň spotreby a celková životná úroveň obyvateľstva najvyspelejšej krajiny – USA, bola čím ďalej, tým viac financovaná z úspor Číny, Indie a Japonska. Dokonca ani odborníci z oblasti ekonomických vied nedokázali predpovedať finančno-ekonomickú krízu. Z radov odborníkov v máji 2007, teda tri mesiace pred prvým výbuchom, bol ešte badateľný typický bezhraničný optimizmus a anti-inflačné sľuby. Podľa austrálskeho ekonóma Steve Keena to má jednoduchú príčinu: ortodoxná neoklasická ekonómia nie je vedou, ale akousi odnožou náboženstva. Keen sa odvoláva na materiály OECD z roku 2007, v ktorých sa uvádza: „... *súčasná ekonomická situácia je v mnohých ohľadoch priaznivejšia, než tomu bolo v posledných rokoch. Vo svetle toho aj naďalej sa držíme scenára rovnovážnosti. Naša hlavná*

* Príspevok je realizovaný v rámci projektu MŠSR VEGA 1/0957/11 „Evalvácia sociálnych služieb“.

¹ Mgr. Kristína Traegerová, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava, e-mail: traegerovak@gmail.com

² Doc. Dr. Otto Csámpai, CSc., Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava, e-mail: csottoster@gmail.com

predpoveď je dostatočne optimistická: „mäkké“ pristátie v USA, solidná rastová trajektória v Japonsku a horúčkovitý nárast v Číne a v Indii. V súlade so súčasnými trendmi rast krajín OECD bude podopretý silným nárastom počtu pracovných miest a poklesom nezamestnanosti.“ (citované z OECD World Economic Outlook Vol 81 s. 7 uvedenej na <http://www.debtdeflation.com/blogs/2008/11/02/debtwatch-no-28-november-2008-what-is-really-going-on/>) Dnes sa píše rok 2011. v Európe a teda aj u nás spomínaná kríza prepukla v rokoch 2008 a 2009. Odvtedy sa udialo viacero zmien v poskytovaní pomoci ľuďom zasiahnutých krízou a taktiež v sociálnych službách. Aby sme pochopili podstatu kríz, je nutné sa vrátiť do histórie.

1 Finančná (hospodárska) kríza 1929

Rok 1929 sa do dejín ľudstva zapísal ako rok, kedy začala veľká hospodárska kríza. Išlo o celosvetovú ekonomickú krízu. Ovplyvnené boli takmer všetky krajiny. Najtvrdší dopad mala aj vtedy na najviac rozvinuté štáty, vrátane USA, Nemecka, Veľkej Británie, Francúzska, Kanady, Československa a Japonska. Zasiahnuté boli mestá takmer po celom svete a hlavne tie, ktoré sa venovali ťažkému priemyslu. Takmer úplne zastala výstavba. Farmári trpeli vďaka pádu cien až o 40-60%. Pravdepodobne najťažšie boli zasiahnuté banícke a drevárske oblasti.

Presné príčiny vzniku krízy sú dodnes predmetom sporov mnohých ekonómov. Medzi ne patrí aj vysvetlenie o silnej expanzii peňazí zo strany centrálnej banky USA. Tá zvýšila počet zlatom nekrytých peňazí zo 42,1 na 68,8 mld. dolárov v rokoch z1921 – 1929, čo viedlo k inflácii vo výške približne 63% v priebehu týchto osem rokov.

24. októbra 1929 došlo k pádu burzy na Wall Street, tento deň sa označuje ako „Čierny štvrtok“. Je často považovaný za začiatok krízy. (www.historiarevue.sk, 2010)

V tento deň zachvátila Wall Street panika, ktorá vyvrcholila o šesť dní. Na trh sa dostalo 13 mil. cenných papierov, ktoré stratili až 40% svojej hodnoty. Tisíce ľudí vyšli na mizinu. Nasledovala séria samovrážd. Celú stratu za šesť „čiernych dní“ na Wall Street vyčísľili na 50 mld. dolárov.

25. október 1929 vyvrcholil pád na burze. Tento deň je nazývaný ako „Čierny piatok“ a začali sa ním roky celosvetovej recesie, masovej nezamestnanosti a úpadku produkcie. V pozadí krachu na burze bol špekulačný ošial, ktorý v USA kráčaľ ruka v ruke s prosperitou. Mnohí špekulanti sa púšťali do odvážnych podnikov, pričom vyhánali kurzy akcií do závratných výšok. Ich hodnota sa v októbri odtrhla úplne od reality. Dôsledok krachu newyorskej burzy sa neobmedzil len na USA. Porušenie úverových a platobných mechanizmov sa čoskoro citeľne dotklo Európy aj zvyšku sveta. V Európe boli najviac postihnuté nemecké a rakúske banky. (Kronika 20. storočia)

Krach na newyorskej burze najprv ovplyvnil americký automobilový priemysel. Práve v 20-tych rokoch začal Ford sériovo vyrábať lacné auto – „lízinku“, ktoré malo byť dostupné širokým vrstvám. Potom kríza zasiahla celú ekonomiku a rozšírila sa na peňažnú väčšinu sveta. Svetová priemyselná výroba klesla o 38% a odhadom bolo okolo 40 miliónov nezamestnaných. (Greguš, 2004)

2 Súčasná finančná a ekonomická kríza

Podľa niektorých odborníkov súčasná finančná kríza iba zdanlivo súvisí s hypotekárnou krízou, ktorá sa rozvinula v USA a postupne presiakla do celej svetovej ekonomiky. „V skutočnosti súčasná finančná kríza vyplýva z niekoľkých základných vývojových tendencií posledných tridsiatich rokov.“ (Workier, 2008, s. 195)

Na jeseň v roku 2008 sa Wall Street prestalo správať štandardne. Po jedenástich mesiacoch, kedy akcie na newyorskej burze klesali viac-menej v medziach normálu, prišiel zlom. Trh sa prepadal tak hlboko, akoby prišla storočná voda a nie len bežná povodeň.

Až do tejto doby bolo možno o tomto štádiu hospodárskeho cyklu hovoriť ako o chrípke, s ktorou si ekonomika možno pomôže sama. Dnes si ale možno len ťažko predstaviť ďalší vývoj bez štátnej pomoci. Stalo sa niečo, čo nikdy predtým. V demokratickom svete nedošlo k tak veľkej vlne znárodňovania a k tak prudkému nárastu vplyvu štátu na globálnej úrovni. (Sedláček, 2009)

Vplyv krízy na EÚ sa začal prejavovať najmä v eurozóne v prvom štvrtroku 2008. EÚ začiatkom roku 2008 zažívala najvyšší rast cien za posledných 14 rokov. Európska ekonomika strácala istotu. Najväčšie problémy hlásila Veľká Británia a Španielsko v dôsledku otrasov na realitnom trhu. Kríza začala naberať na obrátkach v pondelok 15. septembra 2008, kedy burza Wall Street zažila najväčší pokles od teroristických útokov 11. septembra 2001. Americká vláda vyhlásila, že nebude zachraňovať veľké finančné spoločnosti verejnými peniazmi a investičná banka Lehmann Brothers následne vyhlásila krach. Európska centrálna banka okamžite poskytla bankám 30 miliárd eur krátkodobých pôžičiek. Francúzsky prezident Nicolas Sarkozy a aktuálny vodca EÚ vyhlásil, že treba nový finančný systém – regulovaný kapitalizmus. Situácia na trhu začala mimoriadne negatívne vplyvať na európsky priemysel a EÚ sa dostala do technickej recesie. (www.epi.sk)

Súčasná hospodárska kríza môže byť teda aj začiatkom nového smerovania globálnej svetovej ekonomiky. (Staněk, P.: Slovo, č.18-19/2009)

3 Dôsledky finančnej krízy a jej možné riešenia

Samotná finančná kríza sa dotkne viacerých oblastí. V prvom rade pôjde o pokles HDP, ktorý je najväčší z rokov 2008 a 2009.

Ďalším dôsledkom bude miera inflácie. V skratke ide predovšetkým o znižovanie cien. Do vzniku krízy všetky podniky a firmy vyrábali množstvo výrobkov. Tieto firmy sa budú snažiť podporiť odbyt znižovaním cien. Firmy však neznížia výrobu ihneď. Existuje tu istý časový posun medzi poklesom dopytu a znížením výroby a následným prepúšťaním.

Následne na to prichádzame k ďalšiemu dôsledku finančnej krízy a tým je: nezamestnanosť.

Spomínaná finančná kríza sa dotýka aj rôznych iných oblastí kde nám nedá nespomenúť najmä: automobilový priemysel, stavebníctvo, finančný sektor (banky, poisťovne, stavebné sporiteľne, dôchodcovské správčovské spoločnosti), služby, zdravotníctvo a taktiež verejný sektor.

Radi by sme uviedli zopár odporúčaní, ktoré by mohli pomôcť v nastávajúcich rokoch pre zníženie dopadov finančnej krízy:

Ako prvé by sme sa mali ľudia zbaviť úverov a dlhov. Následne by rodiny mali znížiť svoje životné náklady. Veľmi dôležitá je otázka pracovného miesta. Ak práca zamestnanca ohrozená, je potrebné hľadať niečo stabilnejšie aj napriek nižšej mzde. Pre niekoho vhodným riešením je presťahovanie sa z mesta na dedinu. Život na dedine je kľudnejší a za predaj väčšieho bytu sa dá kúpiť na dedine domček so záhradou, v ktorej sa dá dopestovať ovocie a zelenina potrebná pre rodinu. V súčasnej dobe jediné vhodné miesto na investície je vzdelanie a zručnosti. Ukazuje sa, že do budúca to bude jediná návratná investícia.

Pre nás sú taktiež dôležité opatrenia na zosúladienie pracovného a rodinného života. Vzhľadom na to, že v súčasnosti sa veľa prepúšťa a znižujú mzdy je opäť ťažšie vyžiť. Preto musia v rodine pracovať obidvaja rodičia na to, aby mohli užiť svoju rodinu. Tento trend je zaužívaný už dlhší čas. Ale v súčasnosti je vidieť väčšiu snahu napríklad u mamičiek na

materskej, aby sa zamestnali. Nie je výnimkou množstvo pracujúcich denných študentov a mnoho iných príkladov.

S cieľom podporiť zosúlad'ovanie rodinného a pracovného života zamestnancov môže zamestnávateľ realizovať opatrenia v oblasti organizácie práce a podmienok výkonu práce, vrátane prestávok v práci z rodinných, osobných dôvodov a z dôvodov vzdelávania.

Jednou z rozhodujúcich oblastí, v ktorej môže zamestnávateľ prispieť k harmonizácii práce a osobného života zamestnancov, je oblasť dohodovania foriem a podmienok práce a oblasť organizácie pracovného času, resp. rozvrhnutie pracovnej doby, pokiaľ ide o nasledovné tri dimenzie:

- dĺžka pracovnej doby, resp. počet odpracovaných hodín za deň,
- začiatok a koniec pracovného času,
- rovnomerné, resp. variabilné rozvrhnutie práce, t.j. alokovanie pracovných hodín v rámci určitého bilančného obdobia, ktorým môže byť deň, týždeň, mesiac, rok či obdobie niekoľkých rokov, resp. celé obdobie pracovného života zamestnancov, vrátane prerušenia práce z pracovných alebo osobných dôvodov.

Ďalším nástrojom presadzovania rovnosti príležitostí a rodovej rovnosti na úrovni organizácie je flexibilita.

Vytváranie variabilných foriem práce a úprava pracovnej doby v zmysle jej zvýšenej flexibility sú žiaducimi – ako v súlade s prevádzkovými, resp. ďalšími nárokmi na organizovanie pracovného procesu a nárokmi na pracovnú silu, tak v súlade s možnosťami a potrebami pracovnej sily vykonávajúcej danú prácu. Správne kroky podniknuté v tejto oblasti zamestnávateľom majú významný vplyv na efektivitu, produktivitu a konkurencieschopnosť podnikov, a samozrejme na zdravie, pohodu a pracovnú motiváciu ich zamestnancov i kvalitu pracovného života vôbec. Zamestnávateľia sú v procese prorodinne orientovanej podpory a pomoci kľúčovým aktérom. (Šipikal, 2007)

4 Nezamestnanosť na Slovensku vplyvom súčasnej finančnej krízy

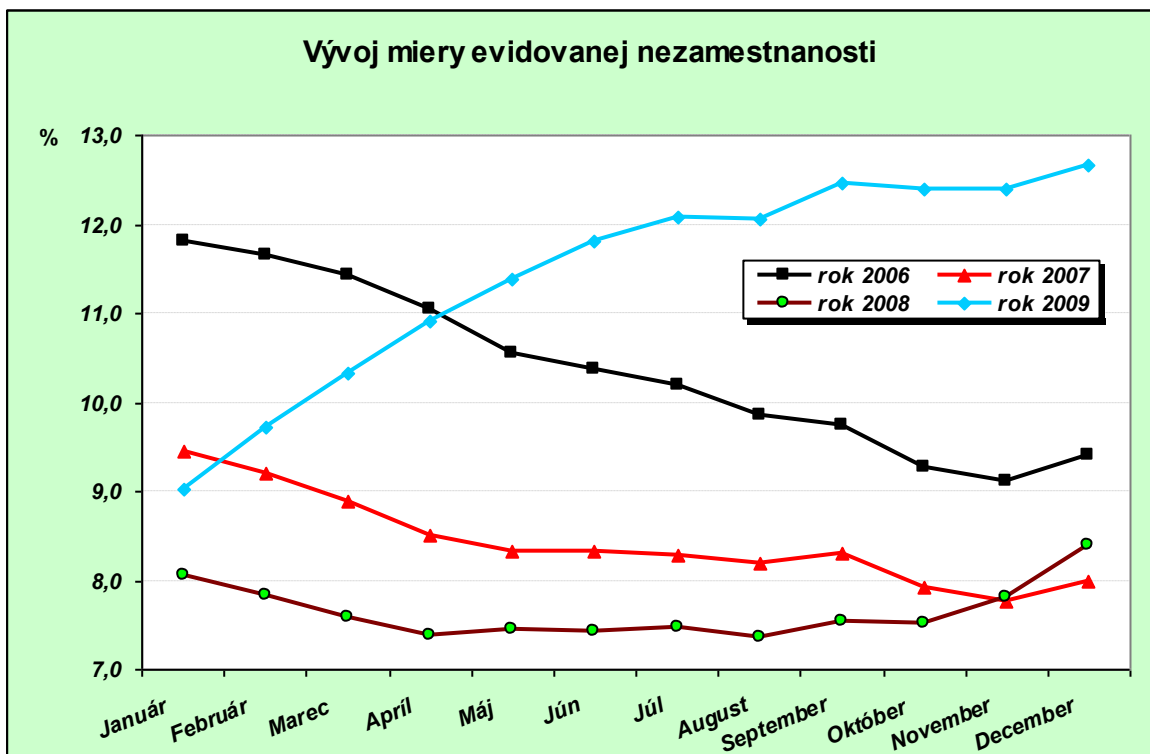
Uviedli sme, že hlavným dôsledkom finančnej krízy pre nás je nezamestnanosť. Tá sa na Slovensku od roku 2007 neustále zvyšuje. Najväčšie zvýšenie nezamestnanosti sme zaznamenali v roku 2009, kedy sa miera nezamestnanosti zvýšila z januára (z úrovne 9,0%) až na 12,7%.

Pre lepšie znázornenie poukazujeme na dva grafy na jednom z nich je miera evidovanej nezamestnanosti od roku 2006 do roku 2009, na druhom od roku 2009 do 2011.

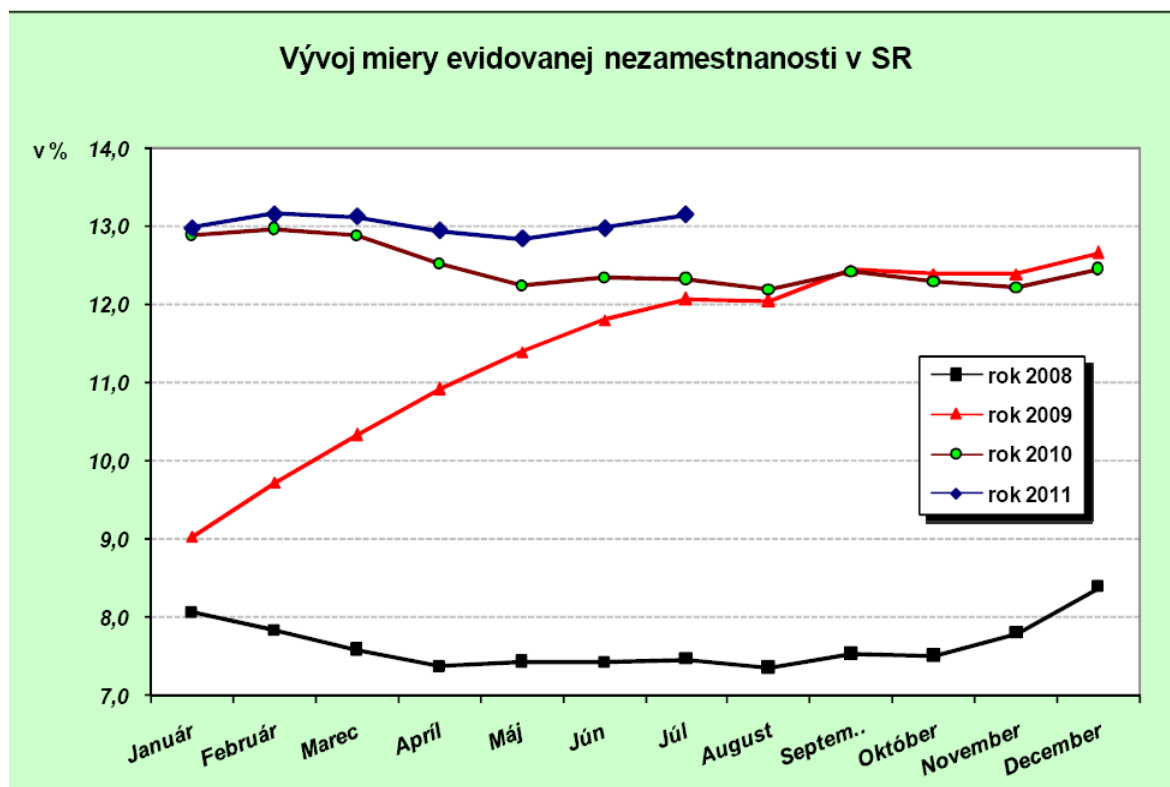
Pre lepšie znázornenie pripájame grafy, ktoré sú dostupné na: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2009.html?page_id=1280 a na:

http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky.html?page_id=1254

Graf č. 1

Graf č. 2

5 Dopady na spoločnosť

Spoločnosť je možno charakterizovať ako skupinu ľudských bytostí, žijúcich v kooperácii pre zachovanie živobytia a zabezpečenia existencie svojho druhu. Zo systémového pohľadu spoločnosť je zložitý, dynamicky sa rozvíjajúci sociálny organizmus, ktorý svojou vnútornou aktivitou, vzájomným pôsobením svojich podsystemov a komponentov reprodukuje základné podmienky svojej ďalšej existencie. (Csámpai, 2007)

Medzi najdôležitejšie inštitúcie ľudskej spoločnosti, ktoré nachádzame v rôznych formách v každej kultúre, je rodina. Táto existovala v každej doteraz poznanej spoločnosti. No v súčasnosti badáme niektoré nové trendy vo vývoji rodiny. Tieto sú podmienené zmenami ostatných inštitúcií, či už ekonomických alebo kultúrnych. (Csámpai, 2007)

Zdravé fungovanie spoločnosti a rodín, ktoré sú jej základnou bunkou odbremeňujú sociálne služby, ktoré momentálne sú zaťažené riešením veľkého množstva problémových prípadov a situácií.

Hlavným dopadom hospodárskej krízy na rodinu je nezamestnanosť. Tá sa stále prehlbuje a prináša so sebou mnoho ďalších problémov:

Vplyv na životnú úroveň. Nezamestnanosť znamená stratu pracovného príjmu a žiť len z podpory znamená vždy pokles životnej úrovne a značné finančné problémy pre nezamestnaného a jeho rodinu. Ak je nezamestnanosť dlhodobá vedie k chudobe, k sociálnej izolácie alebo aspoň k redukcii sociálnych kontaktov.

Vplyv na rodinu. Nezamestnanosť vedie napríklad k narušeniu denných rodinných zvyklostí, mení pozíciu a autoritu nezamestnaného v rodine, môže rozbíjať partnerské vzťahy, ovplyvniť uzatváranie manželstiev a pôrodnosť (odkladanie), obmedzuje sociálne kontakty rodiny, často aj jej výchovnú funkciu.

Vplyv na vnímanie času. Nezamestnanosť narušuje obvyklý denný režim, časovú štruktúru dňa a mení vnímanie času. Čas pre nezamestnaných prestáva byť dôležitý, stráca svoj obsah a často je naplňovaný nudou a pasívnymi alebo aj spoločensky nežiaducimi aktivitami (spánok, televízia, kriminalita, alkoholizmus, a pod.). Narušenie štruktúry dňa je nebezpečné zvlášť pre mladistvých, ktorí časový režim s pracovnými návykmi nemajú ešte vžitý.

Vplyv na psychické a fyzické zdravie. Nezamestnanosť je pre mnoho ľudí vysoko traumatizujúca. Znamená aj stratu sociálneho statusu, prestíže, ktorá je spojovaná s určitými osobnými charakteristikami a dispozíciami. Vyvoláva v človeku pocit nepotrebnosti, neužitočnosti a aj neschopnosti a to vedie k strate sebadôvery. Stres, ktorý z nezamestnanosti plynie, nie je často bez následkov na zdravie jedincov. Výsledky niektorých prieskumov naznačujú, že so zmenou miery nezamestnanosti sa často mení aj miera ochorení imunitného, cievného a mozgového aj kardiovaskulárneho systému a tiež miera psychických ochorení a problémov.

Samozrejme, že to nemôžeme absolutizovať. Nezamestnanosť nevyklučuje aj aktívny a pozitívny životný štýl, vyrovnané rodinné vzťahy a zachovanie prijateľnej štruktúry času. Vždy závisí na individuálnych postojoch, mravnej sile a stratégii nezamestnaných osôb. (Krebs, 1997)

6 Opatrenia vlády SR proti dôsledkom finančnej a hospodárskej krízy

Najväčšia časť finančných zdrojov vyčlenených na protikrizové opatrenia bola zameraná na zamestnanosť a aktívnu politiku trhu práce. Zo strany zamestnávateľov je najväčší záujem o:

1. príspevok na podporu udržania zamestnanosti – udržanie 42 tis. pracovných miest. Priemerná výška dotácie je 328 €.

2. príspevok na podporu vytvorenia nového pracovného miesta – vytvorenie viac ako 3,4 tis. nových pracovných miest. Priemerná výška dotácie je 3.231 €.
3. príspevok ku mzde zamestnanca - podporila sa zamestnanosť 124 zamestnancov. Priemerná výška dotácie je 1.133 €.

Vláda SR schválila príspevok na podporu vytvárania a udržania pracovných miest v sociálnom podniku. Úrady práce, sociálnych vecí a rodiny k 30.9.2009 uzatvorili so sociálnymi podnikmi 28 dohôd na podporu vytvorenia 440 dohodnutých miest v celkovej sume 2,7 mil. €.

Spolu v období od 1. januára do 30. septembra 2009 úrady práce, sociálnych vecí a rodiny podporili celkom 160.243 pracovných miest v celkovej dohodnutej sume 93,2 mil. €. Priemerná dohodnutá suma príspevku na jedno pracovné miesto bola vo výške 581 €. (www.mzv.sk)

Plánované opatrenia:

- aktívne vyhľadávať a podporovať prílev priamych zahraničných investícií, ktoré zostávajú najväčším generátorom exportnej výkonnosti slovenskej ekonomiky;
- propagovať SR ako krajinu, ktorá ani za súčasnej recesie nepristúpila k zvyšovaniu daní alebo iným negatívnym úpravám daňového systému, čím zostáva atraktívnou destináciou pre zahraničných investorov;
- využiť obdobie recesie na zmapovanie situácie a analýzu teritoriálnej a tovarovej štruktúry slovenského exportu a importu, ako aj komparatívnych výhod po prechode slovenskej ekonomiky na spoločnú menu euro;
- orientovať podnikateľský sektor na netradičné trhy mimo členských krajín EÚ;
- diverzifikovať teritoriálnu orientáciu proexportnej politiky na zahraničné trhy s najväčšou absorpčnou schopnosťou nachádzajúcou sa v oblasti rozvojových krajín a organizáciou oficiálnych návštev, podnikateľských misií atď. využiť odbytový potenciál týchto krajín;
- podporovať vývojovú a inovačnú činnosť výskumných, vývojových a podnikateľských subjektov, keďže výrobky s vyššou pridanou hodnotou dosahujú rýchlejšiu rast exportu.

(180. schôdza vlády SR – 18.11.2009:)

Úrady práce v rámci toho vyplatili/vyplatia spolu 21,3 mil. eur (641,7 mil. SK).

- príspevok na podporu udržania zamestnanosti
- príspevok na podporu vytvorenia nového pracovného miesta
- príspevok ku mzde zamestnanca
- príspevok na podporu samostatnej zárobkovej činnosti a o príspevok na samostatnú zárobkovú činnosť pri spracovaní poľnohospodárskych výrobkov
- (www.mzv.sk)

Záver

Náš príspevok poukazuje na dva problémy. Prvým je samotná finančná a hospodárska finančná kríza, ktorá ohrozuje nielen jednotlivcov, ale aj rodiny a druhým logický dôsledok tejto krízy a tým je nezamestnanosť. Je treba, aby vláda slovenskej republiky sa venovala problematike nezamestnanosti viac ako inokedy, lebo pri jej neriešení sa problém rozšíri na vážnejší a ďalekosiahlejší, ktorým je problém chudoby.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

- CSÁMPAI, O. *Sociológia pre nesociológov*. Trnava: Vydavateľstvo Oliva, 2007. 186 s. ISBN 978-80-89332-01-4
- GREGUŠ, P. *Čierny piatok na newyorskej burze. Katastrofálna hospodárska kríza v 30. rokoch*. In *Slovo* [online]. 48/2004 [cit. 2010-02-07]. Dostupné na internete: <http://www.noveslovo.sk/clanok.asp?id=12279&cislo=48/2004>. ISSN 1336-2984
- HALLON, Ľ. *Krízy a konjunktúry. Nezamestnanosť v rokoch 1918-1945*. In *História revue o dejinách spoločnosti* [online]. 4/2005 [cit. 2010-02-07]. Dostupné na internete: <http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2005hallon4> ISSN 1335-8316
- Kolektív autorov. *Kronika 20. storočia. 1920-1929*. 2. slovenské vydanie. Bratislava: Fortuna Libri, 2007. 153 s. ISBN 978-80-98144-83-9
- KREBS, V. - DURDISOVA, J. - POLÁKOVÁ, O. - ŽIŽKOVA, J. *Sociálni politika*. 1. vydání. Praha: nakladatelství CODEX Bohemia, s. r. o., 1997. 328 s. ISBN 80-85963-33-7
- Nezamestnanosť – mesačné štatistiky. December 2009*. Ústredie práce sociálnych vecí a rodiny. [cit. 2010-02-17] Dostupné na internete: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2009.html?page_id=1280
- Nezamestnanosť – mesačné štatistiky. Júl 2011*. Ústredie práce sociálnych vecí a rodiny. [cit. 2011-09-06] Dostupné na internete: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2011.html?page_id=31010
- OECD World Economic Outlook Vol 81 s. 7. [cit. 2011-02-04]. Dostupné na internete: <http://www.debtdeflation.com/blogs/2008/11/02/debtwatch-no-28-november-2008-what-is-really-going-on/>
- Opatrenia vlády SR proti dôsledkom finančnej a hospodárskej krízy (30. - 34. kalendárny týždeň) - informácia stálej pracovnej skupiny MZV SR. Júl, august 2009*. Ministerstvo zahraničných vecí. [cit. 2011-09-06] Dostupné na internete: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_785309475A31F475C12576670050939C_SK/\\$File/Opatrenia_vlady_SR_30-34_kalendarny_tyzden.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_785309475A31F475C12576670050939C_SK/$File/Opatrenia_vlady_SR_30-34_kalendarny_tyzden.pdf)
- Opatrenia vlády SR proti dôsledkom finančnej a hospodárskej krízy (44. – 47. kalendárny týždeň) – informácia Projektového tímu MZV SR. Október, november 2009*. Ministerstvo zahraničných vecí. [cit. 2011-09-06] Dostupné na internete: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_59D052043813147CC1257693003859B2_SK/\\$File/Opatrenia_vlady_SR_proti_dosledkom_financnej_a_hospodarskej_krizy%2844-47_kalendarny%20tyzden%29.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_59D052043813147CC1257693003859B2_SK/$File/Opatrenia_vlady_SR_proti_dosledkom_financnej_a_hospodarskej_krizy%2844-47_kalendarny%20tyzden%29.pdf)
- SEDLÁČEK, T. *Ekonomie dobra a zla*. 1. vyd. Praha: nakladatelství 65.pole, 2009. 272 s. ISBN 978-80-903944-3-8
- STAŇEK, P. *Odhalenie príčin hospodárskej krízy*. In *Slovo* [online]. 18-19/2009 [cit. 2011-01-27]. Dostupné na internete: http://www.noveslovo.sk/c/11199/Odhalenie_pricin_hospodarskej_krizy ISSN: 1336-2984
- ŠIPIKAL, M. a kol. *Zosúladovanie pracovného a rodinného života v krajinách Európskej únie (osvedčené príklady z praxe)*. Banská Bystrica: Regionálne európske informačné centrum, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela Banskej Bystrici, 2007. 110 s. ISBN 978-80-8083-433-3
- Vznik finančnej krízy*. Portál s on-line prístupom k ekonomickým a právnym informáciám [cit. 2011-09-05] Dostupné na internete: <http://www.epi.sk/Main/Default.aspx?Template=~/Main/TPrintWithHeader.ascx&phContent=~/Main/ArticleShow.ascx&ArtID=13316&LngID=0>
- WORKIE, T. M. a kol. *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Turbulencie na finančných trhoch a dilemy hospodárskej politiky*. 1. vyd. Bratislava: RETRO-PRINT, 2008. 304 s. ISBN 978-80-7144-166-3

Kontakt:

Mgr. Kristína Traegerová
Trnavská Univerzita v Trnave,
Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava
Tel: +421918 306 252
Email: traegerovak@gamil.com

Sociální práce jako dimenze speciálněpedagogické intervence

Věra Vojtová¹

Anotace

Změny pojetí postižení v medicínském konceptu zdraví a nemoci ve smyslu jeho vnímání z pohledu kompetencí a fungování jedince ve společnosti posílily hodnotu vzdělání a vzdělanosti pro kvalitu života v dospělosti. V našem příspěvku se orientujeme na mladé lidi, kteří z důvodu poruchy chování strávili několik let ve výchovném ústavu. Prezентujeme výzkum, který dokládá z vlastní perspektivy těchto lidí potřebu sociální práce ve speciálněpedagogických intervenčních procesech v podmínkách ústavní výchovy a v jejich provázení při přechodu do života.

Klíčová slova: Porucha chování, kvalita života, ústavní výchova, sociální práce, speciálněpedagogická intervence, výzkum.

Abstract

The changes in the approach towards a disability in the medical conception of health and diseases in terms of its perceiving from the viewpoint of one's competences and functioning in the society at the turn of the 20th and 21st centuries reinforced the value of education and the reached level of education for the quality of life in the adulthood. In our article we focus on young people with the history of behaviour disorder and stay in residential care. Our research illustrates the need of social work dimension in the approaches to their intervention from their own perspective.

Key words: Behavior disorder, quality of life, residential care, social work, intervention, research.

Úvod

Vysoký stupeň sociální determinace poruchy chování u dětí spolu se změnami pojetí postižení z pohledu kompetencí a fungování jedince ve společnosti (WHO, 2001) ukazuje na základní problémy speciální pedagogiky etopedie v praktické rovině. Zasahují do třech základních oblastí (Vojtová, 2010). První z nich se vztahuje k *postojům pedagogické veřejnosti* k problematice poruch chování, která nevnímá životní situace a postoje dětí s poruchami chování ke vzdělávání jako výzvu (srov. UNESCO, 1994), ale spíše jako překážku pro výuku a učení ostatních (srov. Hillenbrand, 1999, Říčan, 2004). *Vyloučení* ze školy bez poskytnutí intervence (Vojtová, 2011) bývá proto nejčastějším řešením při výskytu takového žáka ve škole (Meijer, 2005). K tomuto fenoménu se vztahuje druhá oblast problémů oboru a to je *umíst'ování a dlouhodobé setrvávání dětí v institucionální výchově a střídání institucí*. Podle našeho výzkumu z roku 2010 činí doba strávená v ústavní (ochranné) výchově průměrně desetinu z délky života dětí² a více než 34 % dětí vystřídá 3 a více zařízení (Vojtová, 2011). Není však výjimkou, že děti jsou v různých zařízeních pro ústavní a ochrannou výchovu po dobu 8-9 let, některé i 17 let (MVČR, 2007). Třetí problematická oblast praxe etopedie je spojena s *profesní přípravou dětí v institucionální péči*. Šíře a škála nabídky je omezena, výkon ústavní a ochranné výchovy je limitován plnoletostí dětí.

Speciálněpedagogická a sociální práce v institucionální výchově

Vymezená problematika i její charakteristika dokládá potřebu holistického náhledu a multidisciplinární spolupráce při edukaci dětí s poruchami chování. Na poli sociální práce a speciální pedagogiky se nabízí styčné oblasti především v období přechodu mladých lidí po ukončení ústavní výchovy do života. Stěžejní úkoly sociální práce vidíme ve zlepšování kvality života mladých lidí ve smyslu jejich *společenského začlenění*; úkoly speciální

¹ Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta: katedra speciální pedagogiky, Poříčí 9, Brno, CZ

² Sledovali jsme 296 respondentů ve školských institucích pro výkon ústavní a ochranné výchovy.

pedagogiky zase v *individuální podpoře a posilování kompetencí* jedinců v ústavní výchově pro život včetně jejich vzdělávání a profesní přípravy. Smysluplnost průniku sociální práce a speciálněpedagogické intervence podtrhují dílčí výstupy z výzkumů v tomto příspěvku³. Sdružuje data ze čtyř šetření ve výchovných ústavech pro mládež realizovaných v letech 2009–2011. Jejich cílem bylo analyzovat kvalitu začlenění a fungování mladých lidí po ukončení ústavní (ochranné) výchovy v běžném životě a vymezit doporučení pro aplikaci holistického přístupu v praxi ústavní výchovy. Ve výzkumu jsme vycházeli z perspektivy samotných mladých lidí, kteří strávili část svého života v ústavní výchově z důvodu poruchy chování. Měřítkem kvality jejich začlenění a fungování byla přitom dvě kritéria a) jejich spokojenost, b) představa výzkumníků opírající se o obecné obrazy kvality života. Triangulací dat a metod jsme získali podklady pro následnou interpretaci výstupů z šetření. Vyzdvihujeme zde aspekty dokládající význam, potřebu a logiku propojení speciálněpedagogické a sociální práce při intervenci a rehabilitaci mladých lidí s poruchami chování v podmínkách ústavní a ochranné výchovy. Základní metodou sběru dat byl vedle analýzy dokumentace výchovných ústavů strukturovaný rozhovor. Celkový počet respondentů šetření byl 58, z toho 5 chlapců⁴. Data z dokumentace sloužila jako zdroj informací o potenciálních respondentech výzkumu. Respondentům zanikla ústavní (ochranná) výchova minimálně 5 roků před naším šetřením. Oslovili jsme je a požádali o účast na výzkumu. V rozhovoru jsme sledovali indikátory v doménách: bydlení, sociální opory po odchodu z ústavní výchovy, pracovního začlenění, vlastní rodiny, spokojenosti s životní situací, ekonomické situace. Volně jsme nechali respondenty zhodnotit život v ústavní výchově. V příspěvku prezentujeme vzhledem k požadavkům na jeho rozsah výstupy z prvních tří domén. V souvislosti s vysoce osobním charakterem zjišťovaných dat se nám nepodařilo získat ode všech respondentů údaje ke všem sledovaným oblastem. Přesto si myslíme, že získané údaje jsou významné a inspirativní pro budoucí praxi i výzkum v oborech speciální pedagogiky i sociální práce. Vzhledem k rozsahu příspěvku uvádíme vybraná zajištění, která potřebu propojení speciálněpedagogické a sociální práce v rámci intervenčních aktivit v podmínkách institucionální výchovy dle našeho názoru akcentují.

Bydlení

Bydlení přímo souvisí s kvalitou života. Bydliště je základním prostorem pro sociální začlenění, poskytuje mladým lidem po odchodu z institucionální výchovy příležitost pro získávání popř. korekci zkušenosti s vlastním chováním a s reakcí ostatních lidí. Teorie resilience spojuje místo bydlení s prostorem možné komunitní opory (srov. Cipani, Schock, 2007), která zvyšuje šance pro úspěšnou adaptaci a zvládání krizových životních situací v životě. Bydlení je tedy důležitým aspektem úspěšného přechodu mladých lidí do života po ukončení ústavní a ochranné výchovy.

³ Byly realizovány v rámci výzkumného záměru Pedagogické fakulty MU id. č. MSM0021622443 "Speciální potřeby žáků v kontextu Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání" prof. PhDr. Marie Vítkové, CSc.

⁴ Výrazná převaha dívek byla způsobena jednak výběrem zařízení, jednak i malou ochotou chlapců rozhovor poskytnout.

	Po odchodu z VÚM	Po 3 a více letech
Vlastní bydlení	1	11
Bydlení u rodičů	29	12
Bydlení s příbuznými	2	6
U přítele	5	6
U kamarádů a kamarádek	0	4
Bydlení v podnájmu	0	3
Příležitostné přespávání, ulice	10	6
Ve výkonu trestu odnětí svobody	0	2
Azylový dům, Centrum sociální prevence – CESOP	2	0
Celkem odpovědí	49	49

Tabulka 1: Podmínky pro bydlení

Většina respondentů našeho šetření se po ukončení institucionální výchovy uchýlila k rodičům. Původní rodina by se podle toho mohla jevit jako nejvhodnější prostředí; ale v mnoha případech nemají mladí lidé jinou možnost. Vynucenost tohoto řešení ukazují čísla po třech letech, kdy u rodičů bydlelo již jen 12 respondentů. Dokládá to i následující výpověď šetření Veselé (2010), která se zabývala představami dívek v ústavní výchově o budoucím životě: „radši bych byla bezdomovcem než jít domů“, „k mamce nechci, s tou nemáme dobrý vztahy.“ „No já bych chtěla, abych... nemusela být doma. Nechcu bydlet u rodičů. Chcu bydlet jako sama.“ Komplikace životní situace spojené s bydlením s blízkými příbuznými dokresluje i případ jedné z respondentek našeho šetření. *Dívka se po ukončení ústavní výchovy, kde byla od svých 14 let, navracela do domu, kde bydlela společně s matkou, než zemřela, později s babičkou (do svých 12 let). V domku bydlel již v té době i její nevlastní bratr s rodinou, kterého neviděla od svých pěti let. Byl to pro ni naprosto neznámý člověk. Cítila se v domě nežádoucí a využívána k domácím pracem a k hlídání bratrovy dcery. Raději odešla do azylového domu...* V uváděných datech bychom jistě našli mnoho indicií pro další úvahy a interpretace jako např. vysoký počet bezdomovectví mezi respondenty, nízké využívání sociálního bydlení.

V rámci speciálněpedagogické intervence v průběhu ústavní výchovy získávají mladí lidé znalosti o kultuře a hygieně bydlení, učí se o byt pečovat, v některých zařízeních se učí řešit i problémy s financováním bydlení. Na poli sociální práce by měli také procházet přípravou k posilování kompetencí pro vyjednávání s úřady při hledání bydlení. Z našeho šetření však vyplývá jako nejaktuálnější potřeba spolupráce speciálněpedagogické a sociální práce *při zvládnutí situací spojených s bydlením a při vytváření nových alternativních příležitostí pro bydlení* mladých lidí po přechodu z institucionální výchovy do života. Za nejvhodnější považujeme takové formy, které by umožňovaly mladým lidem převzít odpovědnost za své další směřování do vlastních rukou. Nabídka chráněného bydlení ve startovacích bytech za současné strukturované podpory a provázení mladých lidí by mohla být jednou z nich⁵.

⁵ Příklady můžeme hledat nejen v cizině jako např. ve Francii, ale i v Dětském domově se školou v Jihlavě.

Sociální opora po odchodu z výchovného ústavu

Sociální opora je pro každého člověka významná především v kritických životních situacích (srov. Barr, Parret, 2001). Zajímalo nás tedy, od koho se respondentům dostávalo opory po ukončení ústavní (ochranné) výchovy. Většina z nich ji našla v některé osobě z vlastní rodiny, popřípadě z přátel. Sociální pracovnice naplňovaly tuto úlohu pouze ojediněle.

Pomoc rodiny	26
Pomoc přátel	7
Pomoc sociálních kurátorů	4
Zvládli bez cizí pomoci	10
Situaci života zvládají s velkými obtížemi bez opory	6
Nechtější žít podle norem společnosti	2
Celkem odpovědí	55

Tabulka 2: Sociální opora

Této situaci odpovídají i výpovědi dívek z výzkumu Veselé (2010): „*Asi by mi pomohla mama, druhá babička, tata nevlastní a tak rodina, ale od některých pomoc nechcu. Ani od taty vlastního. Poradit by mně mohla i mamka, ale hlavně bych chtěla pomoci od babičky a od přítele.*“ Ukazují však také na nejistoty v očekávání, zda si oporu najdou, strach z budoucích rizik a vlastní schopnosti je zvládat: „*...Tady jsem spokojená. Tady, když něco potřebuju, tak to za mě všechno vyřizujou, což jako doma nebudou, to budu muset sama. Taký si budu muset sama všechno platit, už za mě nikdo nic platit nebude. Takže samostatného života se spíš bojím. ... Mám strach, jestli se uživím, mám strach, jestli budu mít, kde spát, co jíst, prostě jestli to bez těch osob tady zvládnou.*“

Na poli speciálněpedagogické práce zde vidíme možnosti v posilování sociálních kompetencí mladých lidí v rámci intervenčních aktivit. Na poli sociální práce se ukazuje potřebnost následného provázení mladých lidí po ukončení ústavní výchovy. Možnost vícestupňového poradenství v otázkách každodenního života, stejně jako příležitost konzultovat krizové situace by těmto mladým lidem umožnily zvládat problémy spojené se samostatným životem. Existence kontaktních míst následné podpory, popřípadě jasná nabídka „otevřených poradenských center“ ve výchovných ústavech s pravidelně nastavenou nabídkou konzultačních dnů by mohly být určitým řešením pro eliminaci obav mladých lidí z budoucnosti. Zvýšily by jejich šance na následnou intervenci v případě krizové životní situace dosáhnout.

Pracovní začlenění

Pracovní začlenění ovlivňuje kvalitu života člověka především ve dvou dimenzích: jednak v dimenzi spokojenosti s vlastními kompetencemi a potřebností; dále pak v dimenzi ekonomického zajištění a finanční nezávislosti. Přímou souvislost má s úrovní dosaženého vzdělání. Středoškolské vzdělání je v České republice spojeno s až o 20% vyšším výdělkem (OECD, 2009). Dostávají děti v ústavní výchově možnost na středoškolské vzdělání dosáhnout? Někdy ano, někdy ne. Dobrá zpráva je, že tato příležitost není již závislá jen na nabídce škol, které jsou součástí zařízení, ale na vstřícnosti a „osvícenosti“ pedagogů, kteří

tato zařízení řídí. Horší zpráva je, že je závislá na schopnosti dětí řídit své chování, absence finančních prostředků neumožňuje zajistit jejich provázení do škol a přímo je při vzdělávání podporovat, pokud nemají ještě upevněné stereotypy očekávaného chování. I přestože mnohá zařízení dětem možnost vzdělávat se ve školách mimo ústav poskytují a nabídka je pak srovnatelná s tou pro populaci mimo ústavní výchovu; její využívání je však menší než by být mohlo. Omezení bývají vedle neschopnosti dětí „fungovat“ mimo dosah přímé podpory pedagogů výchovného ústavu spojena také s dojížděním. Zde se podepisuje dědictví minulosti, kdy výchovné ústavy a dětské domovy se školou bývaly často zřizovány v odloučených lokalitách.

Pracují	30
Mateřská dovolená	2
Prošli rekvalifikací	2
Práci se získat nepodařilo	10
Práci nehledali	10
Nelegální způsob obživy	2
Celkem odpovědí	56

Tabulka 3: Pracovní zapojení

Veselá (2010) zmiňovala velké rozdíly mezi dívkami v přístupu k budoucí profesi před ukončením ústavní výchovy. Některé si práci domlouvají již s předstihem, jiné nemají nejmenší tušení, zda vůbec nějakou práci najdou; některé chtějí hledat nejprve brigádu a až poté stálé místo. Nereálné představy o vlastních možnostech ilustruje výpověď jedné z respondentek: „*Budu chodit do práce. (...) Já? Kosmetičku, ale ... tak na to asi nebudu mít no. Ale chtěla bych dělat kosmetičku nebo dělat u dětí, strašně mě prostě baví ... prostě jako, že bych chtěla dělat u dětí, no. Ve školce nebo tak...s mou školou budu dělat tak uklízečku leda, nebo skladníka nebo něco.*“

Výstupy z výzkumů ukazují na poměrně dobré uplatnění mladých lidí na trhu práce. Respondenti uváděli, že období, kdy nemohli najít práci, bylo nejtěžším obdobím po ukončení ústavní výchovy. Mnozí řešili svou situaci brigádními poměry, někteří rekvalifikací. Pouze jedna dívka uvedla, že měla v práci potíže z důvodu dřívějšího pobytu ve výchovném ústavu, ostatní respondenti „nálepkování“ nepocítovali. Opakovaně však respondenti zmiňovali potíže s komunikací a s pomalostí v pracovním procesu, za které byli kritizováni, popř. propuštěni.

I v této doméně vidíme styčné body pro spolupráci speciálněpedagogické a sociální práce především v oblasti přípravy pro profesní začlenění, oporu a poradenství. V podmínkách ústavní výchovy vnímáme jako stěžejní úkol spolupráce zvýšit informovanost mladých lidí o obsahu různých profesí, posílit profesní kompetence realizací praxe (popřípadě brigád) na běžných pracovištích. Smysluplně se nám jeví spolupráce obou profesí ve dříve zmíněném poradenském centru především při podpoře strategií pro rozhodování o profesi, při nácviku vstupních pohovorů, komunikaci s úřady, orientaci v pracovních nabídkách atd.

Závěr

Potřebu mezioborové spolupráce speciální pedagogiky a sociální práce vnímáme jako nezbytnou především na poli intervence a podpory dětí v ústavní a ochranné výchově a jejich následného doprovázení při přechodu do života. Jako nejpotřebnější oblasti jsme na základě našich výzkumů realizovaných z perspektivy mladých lidí, kteří v ústavní výchově část svého života prožili, identifikovali tři oblasti: bydlení, sociální oporu a pracovní začlenění.

V podmínkách ústavní výchovy vidíme v **doméně bydlení** pro spolupráci speciální pedagogiky a sociální práce jako významný úkol připravit mladé lidi na vyjednávání s úřady při hledání bydlení – zvýšit jejich informovanost o systému a posilovat jejich kompetence k vyjednávání, ke sběru argumentů, k vyplňování dotazníků a formulářů, ke komunikaci s úřady atd. Jako nejpotřebnější se nám však jeví *spolupráce speciálněpedagogické a sociální práce pro hledání alternativních příležitostí pro bydlení* mladých lidí po přechodu z institucionální výchovy do života. V **doméně sociální opory** vidíme na poli speciálněpedagogické práce v ústavní výchově potřebu posilovat sociální kompetence mladých lidí v rámci intervenčních aktivit, např. modelový nácvik různých problémových situací, jejich vyhodnocování, hledání opory pro jejich řešení atd. Úkoly sociální práce jsou dle našeho názoru spíše v *následném provázení* mladých lidí po ukončení ústavní výchovy, zde vnímáme i potřebu úzké spolupráce obou oborů. V **doméně profesního začlenění** vidíme stěžejní úkol spolupráce speciálněpedagogické a sociální práce v podmínkách ústavní výchovy ve zvyšování povědomí mladých lidí o *profesních možnostech a příležitostech* a v posílení strategií důležitých pro rozhodování o profesi a pro získání pracovního místa.

Jako nejvhodnější a nejvíce smysluplná forma spolupráce speciálněpedagogické a sociální práce se nám jeví model „**pracoviště následného poradenského centra**“, které by fungovalo jako kontaktní místo následné podpory s pravidelně nastavenou nabídkou konzultačních dnů, popřípadě s vymezeným víkendem „otevřené intervence, opory, poradenství, konzultace...“ v měsíci. Mladí lidé by po odchodu z ústavní výchovy věděli, kde a kdy mohou konzultaci a oporu hledat; nepřicházeli by do cizího prostředí, navazovali by na víceméně známé sociální kontakty atd. Nebyli by závislí na nekompetentní a neodborné „radě z ulice“, nebyli by ponecháni sami sobě. Centra by nabízela vícestupňové poradenství v otázkách každodenního života a poskytovala by krizovou intervenci v obtížně řešitelných situacích života.

Literatura:

- BARR, R.D., PARRETT, W.H. Hope fulfilled for at-risk and violent youth. 2nd ed. Boston: Allyn and Bacon, 2001.
- CIPANI, E., SCHOCK, K. *Functional Behavioral Assessment, Diagnosis, and Treatment: A Complete System for Education and Mental Health Settings*. Springer Publishing Company, LLC, 2007.
- HILLENBRAND, C. *Einführung in die Verhaltensgestörtenpädagogik*. 1.Auf., Ernst Reinhardt Verlag, München: 1999.
- MEIJER, C. *Inclusive Education and Classroom practice in Secondary Education*. Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education, 2005.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 2. Přepracované vyd. Praha: Portál, s. r. o. 2004.
- UNESCO, *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*, World Conference on Special Needs Education: Access and Equality, New York: 1994.
- Veselá, Z., E. Přechod do samostatného života po dosažení zletilosti u klientek výchovných ústavů. Diplomová práce, vedoucí Vojtová. V. MU, PdF, Brno: 2010.

VOJTOVÁ, V. *Inkluzivní vzdělávání žáků v riziku poruch chování a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti*. Brno: Muni Press, 2010.

VOJTOVÁ, V. *Dilemata podpory a intervence žáků s poruchou chování v období před uložením ústavní výchovy*. in: BARTOŇOVÁ, M., VÍTKOVÁ, M., et al. *Vzdělávání žáků se vzdělávacími potřebami V. Education of Pupils with Special Educational Needs V*. Brno: Paido, 2011.

WHO, *ICF Introduction, ICDH-2, resolution*. WHA54.21: Geneva: 2001. [cit. 2005-05-03].

Dostupné na: [www: who.int](http://www.who.int).

Kontakt:

doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D.

Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta: katedra speciální pedagogiky.

Poříčí 9, Brno, Česká republika

00 420 549497283

vojtova@ped.muni.cz

Research project MSM0021622443 „Special Needs of Pupils in the Context of the Framework Educational Programme for Basic Education“

Děti ulic – staronový sociální problém Ruska

Boris Iljuk¹

Abstrakt

Sociálně-ekonomické a politické události (války, revoluce, přírodní katastrofy apod.), přirozeně přináší i řadu sociálních jevů negativně ovlivňujících život společnosti. K těmto jevům v bývalém SSSR a moderním Rusku patří děti ulic (bezprizorní děti). Sdělení analyzuje dopady dětské bezprizornosti po rozpadu bývalého SSSR; podává psychologickou charakteristiku bezprizorných a jejich typologii. Uskutečněná analýza se zabývá efektivitou sociálních programů pomoci dětem ulic.

Klíčová slova: bezprizornost, typologie bezprizorních dětí, dětská migrace, dětská toxikomanie, dětská prostituce, kriminalita

Abstract

The social-economic and political events (wars, revolutions, natural disasters etc.) naturally bring also a lot of social phenomena that negatively affect the life of society. One of these phenomena in former Soviet Union and modern Russia is children of the streets. (Homeless children)

This statement analyses the impacts of the children of the streets after the decline of the former Soviet Union; it gives psychological characteristics of homeless children and their typology. Realized analysis of the efficiency of the social programmes focused on homeless children.

Key words: Children of the streets, typologies of street children, child migration, children's alcoholism, drug addiction children, crime

1. Úvod

Sociálně-ekonomické a politické události (války, revoluce, přírodní katastrofy apod.), přirozeně přináší i řadu sociálních jevů negativně ovlivňujících život společnosti. K těmto jevům v bývalém SSSR a moderním Rusku patří děti ulic (bezprizorní děti). Cílem tohoto sdělení je analýza problému dětské bezprizornosti po rozpadu bývalého Sovětského svazu. Podkladem pro napsání byly dostupné publikace a materiály získané během studijního pobytu autora v Rusku.

2. První vlna bezprizornosti v porevolučním Rusku

S rozsáhlou dětskou bezprizorností se Rusko setkalo po revolučním převratu v roce 1917 a občanské války v letech 1918-1922. Výzkumné zdroje uvádějí různý počet dětí ulic, např. že v roce 1921 jich bylo 4,5 mil., v roce 1922 jich bylo 7 mil. (Рождков, 2000:134)

Pro porevoluční Rusko řešení problému bezprizorných dětí bylo jednou z důležitých politických úkolů. Již v roce 1919 pod vedením ministra školství A.V. Lunačarského vzniká Státní rada pro ochranu dětí. Problém dětí ulic byl natolik vážný, že v lednu 1921 při VCIK (Všeruský centrální výkonný výbor) byla zřízena Komise pro zlepšení života dětí v čele s F. E. Dzeržinskim. V řadě opatření pro likvidaci problému bezprizornosti byla organizace výchovných zařízení jako dětské domovy, pracovní komuny, školy-komuny apod. Jednu z pracovních komun organizoval a řídil významný pedagog a spisovatel A. S. Makarenko, autor Pedagogické poemy. Již na začátku roku 1928 v bývalém SSSR počet bezprizorných klesl na 300 tisíc osob. (Беспризорность, МСЭ 1931 г.)

Výnos Sověta lidových komisarů SSSR a Ústřední komitét VKP(b) ze dne 31.5.1935, „O likvidaci dětské bezprizornosti a zanedbanosti“ konstatoval, že ve státě byla zlikvidována masová bezprizornost.

¹ Slezská Univerzita v Opavě

3. Bezprizornost v průběhu a po ukončení Velké vlastenecké války (1941-1945)

Problémy dětské bezprizornosti se bývalý SSSR musel zabývat v průběhu a po ukončení Velké vlastenecké války (1941-1945). Nárůst počtu bezprizorných dětí a spolu s ním i eskalace dětské kriminality vedly k tomu, že nejvyšší orgán – Sovět lidových komisarů SSSR - po uplynutí 8 měsíců od začátků války, dne 23. ledna 1942 vydává výnos „*O zaopatření dětí, které zůstaly bez rodičů*“ a za rok a půl po tomto výnosu dne 15. června 1943 vydává další „*O zpřísnění opatření vůči dětské bezprizornosti, zanedbanosti a chuligánství*“. Podobně, jak to bylo v porevolučních létech, tyto dokumenty určily řadu opatření pro řešení problému bezprizornosti. Zejména orgány NKVD (Lidového komisariátu vnitra) měly za povinnost otevření dětských kolonií pro nezletilé pachatele trestných činů ve věku od 11 do 16 let. Ke konci roku 1943 počet nezletilých zločinců v těchto zařízeních dosáhl 50 tisíc. O snaze státních orgánů likvidovat dětskou bezprizornost svědčí i nárůst počtu dětských domovů. V roce 1950 v bývalém SSSR fungovalo 6543 dětských domovů, v nichž se vychovávalo 637 tisíc dětí. Dne 8. dubna 1952 Rada ministrů SSSR přijala výnos „*O opatření k likvidaci dětské bezprizornosti v RSFSR*“. Praktická realizace zmíněných opatření vedla k tomu, že už v roce 1960 ve školách internátního typu studovalo 1 mil. nezletilých. Pochopitelně drtivou většinu z nich tvořily bezprizorné děti.

4. Bezprizornost v moderním Rusku

S problémem bezprizornosti tentokrát postsovětské Rusko se potýká od začátku 90. let minulého století. Počet bezprizorných dětí není přesně známý. Zajímavý je fakt, že i oficiální zdroje Ruska uvádějí různé, často nekorespondující údaje. Tak kupříkladu podle hodnocení rozsahu bezprizornosti v Rusku předsedou Rady Federace pro otázky bezpečnosti a obrany V. Ozerova počet bezprizorných v Rusku činí od 2 do 5 mil. (Ozerov, 2002:6). Ministr školství Ruské federace V. Filippov počet bezprizorných minimalizuje, a to na počet do 100-500 tisíc. (viz Климантова, Федотовская, 2002). Podle údajů Ministerstva práce Ruska ve státě je asi 1 mil. zanedbávaných dětí. Tento nesoulad statistických údajů lze objasnit absencí jednotné metodiky výpočtu. Jedná část odborníků dělala výpočty, co se vztahují na bezprizorné děti (tj. dětí bez domova), ta druhá sumarizovala počet bezprizorných dětí a počet zanedbávaných dětí (безнадзорных детей) – jde o děti, které jsou mimo rodičovské kontroly z důvodu neplnění rodičovských povinností. Podle údajů Ministerstva vnitra (květen 2010) počet bezprizorných dětí stoupl a dosáhl 2,17 % z celého počtu (28 mil.) dětí v Rusku, tj. každé 2. dítě ze 100 je bezprizorné. (viz <http://www.newsru.com/russia/26may2010/besprizor.html>)

Z analýzy ruských zdrojů sledujeme, že největší počet bezprizorných se nachází v Moskvě. Podle analýzy Vlády Moskvy absolutní množství bezprizorných tvoří migranti (asi 30 tisíc) z jiných regionů Ruska a také států bývalého SSSR, zejména pobaltských a vzdálených zahraničních států. Podle údajů z roku 2001 v Moskvě existovaly 4 zařízení pro bezprizorné děti s kapacitou přibližně 700 míst. Pochopitelně tato kapacita nebyla dostačující pro řešení problému bezprizornosti v hlavním městě Ruska. Vláda Moskvy přistoupila k operativním opatřením, které způsobily otevření nových zařízení pro bezprizorné děti. Počet takových zařízení v Moskvě přesáhl čísla 40 a stále stoupá.

S bezprizorností je těsně spjat výskyt sociálně patologických jevů. Statistiky uvádějí nárůst asociálního chování bezprizorných a zanedbaných pubescentů a adolescentů. V období 1990-2000 stoupl dvojnásobně počet pachatelů těžkých trestných činů (vraždy a pokusy o vraždu) spáchaných nezletilými. Více než dvojnásobně stoupl nákup a výroba narkotiků nezletilými. Alarmujícím je nárůst počtu dětí nemocných alkoholismem a narkomanií,

venerickými nemocemi, zejména syfilis, desetinásobně stoupl počet dětí nemocných AIDS. (viz Климантова, Федотовская, 2002)

4.1. Příčiny dětské bezprizornosti v dnešním Rusku

Názory na příčiny vzniku a setrvání tohoto negativního jevu jsou různé. Odborníci na problematiku dětí ulic vidí jako hlavní příčinu vzniku a nárůstu dětské bezprizornosti a zanedbanosti v rozpadu státní infrastruktury socializace a veřejné výchovy. Poukazují na absenci nové efektivní struktury socializace a organizace volnočasových aktivit dětí v podmínkách tržní ekonomiky.

Klesl počet dřívě cenově dostupných, respektive i bezplatných, dětských institucí (mateřské školy, vzdělávací, sportovní, ozdravovací apod. zařízení), což negativně ovlivňuje socializační infrastrukturu. Negativní roli podle ruských analytiků má i zrušení dřívější chlouby bývalého SSSR – povinného středního maturitní vzdělávání. Po ukončení základní školy mnoho pubescentů nepokračuje ve studiu a nepracuje. Je pozorován i nárůst počtu dětí, které vůbec nikde nestudují. Tento stav přispívá nárůstu počtu dětí ulic.

Mezi další příčiny bezprizornosti patří krize rodiny, která spočívá v nárůstu chudoby a pádu mravních hodnot a výchovného potenciálu rodiny.

Vzniká diskrepance mezi příjmy obyvatelstva: vedle bohatých tzv. „nových ruských“ rychle narůstá kategorie tzv. „nových chudých“. To jsou úplné rodiny s pracujícími rodiči, které mají 1-2 děti. Tyto rodiny doplňují kategorii tradičně chudých – neúplné rodiny, rodiny invalidů, důchodců, studentské rodiny, mnohodětné rodiny apod. Velká rozvodovost, vyšší počet mimomanželských dětí vedou k nárůstu počtu neúplných rodin, což snižuje výchovný potenciál rodiny. Kvůli alkoholismu, narkomanii, nemravnímu způsobu života, odřeknutí výživy a výchovy dětí ruský stát je nucen zbavovat rodiče rodičovských práv. Důsledkem tohoto stavu je větší počet sociálních sirotků, tj. dětí, které mají pokrevní rodiče, a jsou umístovány do státních internátních zařízení. V letech 1990-2000 počet sociálních sirotek v těchto zařízeních byl určen na 90% z celkového počtu umístěných dětí.

Ve většině regionů Ruské federace, jak udává analytický materiál MV RF, zatím není vytvořena síť specializovaných zařízení pro nezletilé v těžké životní situaci, což komplikuje sociální rehabilitaci této kategorie dětí, vede ke zhoršení problému sociálního sirotentství, stoupaní počtu vagabundů a žebráků. Nekorektní způsoby výchovy, psychické a fyzické násilí, ponižování lidské důstojnosti v dětských domovech, specializovaných výchovných zařízeních a také v rodinách podněcují děti k útěku.

Domovem těchto dětí se stává ulice a ony sami jsou vtahovány do systému komerčního a kriminálního vykořisťování.

Výše uvedené příčiny bezprizornosti mají hlubší kořeny. Nová postsovětská vlna bezprizornosti je vyvolána především těžkou sociálně-ekonomickou situací Ruska, růstem nezaměstnanosti a slabou sociální podporou ze strany státu pro málo zabezpečené rodiny. Podle názoru předsedy Komitétu Rady Federace pro obranu a bezpečnost V.A. Ozerova se dá předpokládat, že i po zdolání ekonomické krize zůstanou problémy spojené s bezprizorností (Озеров, 2002).

4.2. Psychologické vlastnosti dětí ulic

Prevence bezprizornosti a s ní spojených sociálně patologických jevů může být úspěšná nejenom při zkoumání jejich příčin, ale důležitá je i znalost psychologických vlastností dětí ulic.

Obecně se uvádí, že bezprizorné děti se odlišují výrazným instinktem sebezáchovy, nadměrnou vzrušivostí a přichylností k povzbuzujícím látkám jako jsou drogy, alkohol apod.

Mají zvýšený cit pro spravedlivost, empatii, afektivní sféra je charakterizována bezprostředním projevem emocí. Některé z bezprizorných předčasně zahajují sexuální život. (Российская педагогическая энциклопедия, 1993:85.) Jsou vytrvalé, aktivní, solidární v skupinových činech. (Дармодехин, 2001: 4.) Životní cíle bezprizorných dětí mohou se posouvat směrem k psychologickému komfortu a získání „chvilkového potěšení“. (Криминология, 1997:289.)

Sociální život bezprizorných dětí se uskutečňuje ve skupinách. Andrej Tarasov, renomovaný odborník na problematiku bezprizornosti, zdůrazňuje, že dnešní bezprizorní jdou s dobou: mají mobilní telefony, navštěvují internetové kavárny, sdružují se ve „smyčkách“. Na internetu mají svoje webové stránky, kde se mohou v případě těžkých životních situací obrátit na „smyčku“ a požádat tak o pomoc. Pojmenovávají se jako „Volní vlci“ nebo „Svobodní Vlci“. Kočují po území bývalého Sovětského svazu a hledají útulná a bezpečná místa. (viz: <http://malchishki.ru/2/zolmot.php>)

„Smyčka“ má svého Vůdce, on je zodpovědný za všechny. V rámci „smyčky“ se organizují „lovy milice a bratříků“ (jde o jiné skupiny bezprizorných). Milice chytá bezprizorných, abych je umístila ve speciálních výchovných zařízeních nebo odvezla někam jinam, aby nekazily statistické údaje. Bratříky loví, aby vtáhly bezprizorné do trestné činnosti a braly od nich jakýsi poplatek. Nezaplacení vede k bití a občas i k zabití.

4.3. Typologie bezprizorných dětí

Z dostupných vědeckých zdrojů se nepodařilo najít typologii bezprizorných dětí. Níže uvedená typologie vychází z analýzy publicistických článků, umístěných na internetu. Typologie bezprizorných dětí se dá sestavit na základě dvou kritérii: a) podle činnosti , b) podle způsobu usídlení.

Podle kritéria činnosti je možné určit následující typy:

- „Lahváři“ (**бутылочники**) - to jsou děti, jejichž příjmy tvoří hotovost za odevzdání nalezených, respektive vyžebaných láhev u návštěvníků pivních bufetů.
- „Zlodějčky“ (**ворилки**) – většinou to jsou děti-kapsáři, které okrádají opilých, spících na nádražích, kiosky apod. a kvůli své profesionalitě jsou považováni téměř za elitu. Jsou často vykořisťovány dospělými pachatelé trestných činů.
- Rekéteři (**рэкетиры**) – 10-12letí vyděrači peněz od starých prodávajících na rynkách, bleších, tržištích. V případě neuposlechnutí jsou schopni malé rekéteři zlehka „polechtat“ vybranou oběť kudličkou.
- Loupežníci (**грабители**) – loupeží většinou vrstevníky a také opilce. Loupež uskutečňují spíš ve skupině, než jednotlivě. Jsou to bezprizorní různého věku, od 9 a více let.
- Žebráčkové (**Попрошайки**) – jsou to ve většině případu děti ve věku 6-10 let. Potkáme je v centru města, v metru, na tržištích. Někteří (víceméně vzdělanější) mají tabulku s nápisem: „Zemřela mi máma a táta.“, což je často lež, poněvadž to mohou být tzv. sociální sirotky.
- „Ulovení“ (**„съемщики“**) – jsou to bezprizorní, kterých „uloví“ pro sexuální potěšení. Často jsou v doprovodu kuplířů. Většinou s kuplířem spolupracují nejmladší. Starší a vesměs pohlední chlapce tvoří elitní klán, poskytují sexuální služby osobám obojího pohlaví. Dívky ve většině mají jedinou profesi – prostituci, tu provozují „na sbalení“ nebo v roli dočasné „manželky“ drsného kavkazského muže. Tato „profese“ není považována za ostudnou – taková je morálka bezprizorní smyčky.
- „Nosiči“ (**„носильщики“**) - jsou to děti ulic, které napomáhají se zavazadly do vagónu (občas je i ukradnou) a stávají se tzv. prodavači – překupníci cigaret a zmrzliny (často i nemocní na hepatitidu a jiné infekční choroby). Někteří se specializují na transfer narkotických látek nebo kradeného zboží.

- Podle způsobu usídlení lze určit tyto typy bezprizorných:
- Usídlený (**оседлый**), který žije na stejném místě (nádraží, suterén apod.) několik měsíců a vrátí se zpět, když bude vypuzen.
- Sezónní (**сезонный**), který jezdí vydělávat, například rajčata nebo konopí v Povolží. Občas vpadne do otroctví. Nikdo neví, kolik takových dětí je na plantážích.
- Putovní (**кочующий**) - smyslem jeho existence je putování po SNS za účelem hledání lepšího života.
- Náhodní (**случайный**) - to je typ bezprizorného, který se ocitl na ulici díky vůli osudu, nemusí to být dítě, které uteklo od rodičů nebo z výchovného zařízení. Děti patřící k tomuto typu se toulají bezúčelně po ulicích, pokud se nespécializuje v nějaké výše uvedené činnosti.
- „Rodinný“ (**„семейный“**), k tomuto typu patří děti, kteří se ocitli na ulici spolu s rodiči a sourozenci, často bydlí na nádražích. Rádi by se vrátili domu, ale nemůžou kvůli válečnému stavu ve svém rodišti nebo jiným okolnostem. Po uplynutí některé doby takto bezprizorný okrádá rodiče a poté mizí.

Uvedenou typologii bezprizorných lze považovat docela za univerzální, i když nevylučuje určitá specifika mentality obyvatelstva konkrétního státu.

5. Programy likvidace a prevence dětské bezprizornosti

Systém prevence dětské bezprizornosti a potažmo i dětské kriminality, který existoval v bývalém SSSR se rozpadl, namísto něho v dnešním Rusku se vytváří za poslední 20 let nový, který je ve stadiu vývoje.

Dětskou bezprizornost a zanedbanost Rusko bere jako jeden z faktorů ohrožení národní bezpečnosti, proto se snaží vytvářet a implementovat programy zaměřené na likvidaci a prevenci těchto negativních sociálních jevů.

V roce 1993 vláda Ruské federace schválila program „Děti Ruska“, jehož prioritou je v rámci dostupných zdrojů zabezpečit podporu dětství a ochranu práv a základních zájmů dětí. Od roku 1994 tento program má status prezidentského programu, který stále je doplňován. V roce 1997 tento program byl doplněn speciálním programem „*Prevence zanedbanosti a trestné činnosti u dětí a mladistvých*“.

Doplnění a změny v programu „Děti Ruska“ byly uskutečněny v únoru 2007. Mezi hlavní úkoly programu patří i zdokonalování systému prevence zanedbanosti a trestné činnosti u dětí a mladistvých, prevence sociálního znevýhodnění rodin s dětmi, ochrana práv a zájmů dětí. Očekávaným výsledkem realizace programu by mělo být také snížení podílu dětí ulic na 2,26% z celkového počtu dětské populace. Tímto zmíněný platný vládní dokument uznává složitost problému bezprizornosti. Sociální znevýhodnění rodin zůstává jedním z hlavních důvodů pro růst bezprizorných a zanedbávaných dětí. V dokumentu se konstatuje, že v posledních letech došlo k poklesu počtu bezprizorných a zanedbávaných dětí, nicméně mluvit o úplném odstranění tohoto negativního sociálního jevu je zatím předčasné. (viz <http://docs.kodex.ru/dokument/902034589#>)

Podle E. Nikolajejové, vedoucí výboru pro sociální a demografickou politiku Veřejné komory Ruské federace, současný systém opatrovnictví dětí *"má zájem o čerpaní finančních prostředků, ale nemá zájem o osudy dětí."* Dnes je nutné nejenom zlepšovat instituce pečující o sirotky, ale také *"vytvořit systém podpory úplných rodin."* Nikolajejová informovala, že se *"připravují zákonodární iniciativy na podporu instituce rodiny."* (viz <http://www.newsru.com/russia/26may2010/besprizor.html>)

6. Závěr

Problém dětské bezprizornosti a zanedbanosti, který zase se objevil v Rusku má zvláštní charakter. Na rozdíl od první a druhé vlny dětské bezprizornosti, dnešní bezprizornost je fenoménem mírného období. Razantní sociální a ekonomické rozvrstvení společnosti, devalvace předchozích sociálních a morálních hodnot poznamenaly především dětskou populaci. Bezprizorné a zanedbávané děti představují potenciální hrozby pro vývoj státu. Dochází k utváření zvláštní subkultury bezprizornosti, která vede k deformaci tradičních sociálních norem a hodnot osobnosti, což tvoří základ pro asociální recidivní chování. Bezprizorné a zanedbávané děti potřebují pomoc ze strany státu a celé společnosti. Rusko má bohatou praxi a tradici řešení problému bezprizornosti, ale v současné situaci ekonomického a především sociálního vývoje státu zatím není schopno definitivně tento problém řešit.

Odborníci přes problematiku bezprizornosti se shodují na tom, že vláda má prokázat „politickou vůli“ a od deklaraci a zpracování programů přejít k činům, poněvadž čas i tak je promarněn. Platné zákony, sepsané s dodržováním „ lidských práv“ nefungují v extrémní situaci, právě takovou je situace, v níž se ocitly bezprizorné a zanedbávané děti. Bez komplexního přístupu nelze řešit problém dětské bezprizornosti a zanedbanosti (Девятова, Е.В., 2009).

Fenomén bezprizornosti není výjimečnou specifikou moderního Ruska. Dnes žije ve světě podle velmi neurčitých odhadů UNESCO asi 100 milionů dětí na ulicích a ve slumech, zejména v Indii, v Brazílii a v afrických zemích. V USA se počet dětí ulice odhaduje na 1,3 milionu, v Německu na 20 tisíc (viz <http://cs.wikipedia.org/wiki/Bezprizorn%C3%BD>). Tento stav zdůrazňuje aktuálnost všestranné vědecké analýzy tohoto negativního sociálního jevu nejenom za účelem přitáhnout pozornost k problému dětí ulic, ale i zpracovat odborné podložené opatření k jeho řešení.

Literatura:

Беспризорность. In: ЭНЭ – МСЭ, 1931.

Дармодехин, С. В. *Безнадзорность детей в России*. In: Педагогика, 2001. № 5.

Девятова, Е.В. *Беспризорность в контексте российской культуры*. Автореферат диссертации. Челябинск: 2009 - přístupné z <http://www.dissercat.com/content/besprizornost-v-kontekste-rossiiskoi-kultury>

Климантова, Г.И., Федотовская Т.А. *О профилактике бемпризорности и безнадзорности несовершеннолетних, находящихся в трудной жизненной ситуации*.

Аналитический вестник № 17(173) Москва: Аналитическое управление Аппарата Совета Федерации, 2002 - přístupné z http://council.gov.ru/inf_sl/bulletin/item/75/index.html

Криминология / Под ред. Гуляева В. П. — Москва: Юридическая литература, 1997, с. 289.)

Озеров, В.А. *Детская безнадзорность и беспризорность, как один из факторов угрозы национальной безопасности России*. Детская безнадзорность и беспризорность: проблемы, пути решения. Аналитический вестник № 20 (176) Москва: Аналитическое управление Аппарата Совета Федерации, 2002 - přístupné z www.council.gov.ru

Рожков, А.Ю. *Борьба с беспризорностью в первое советское десятилетие*. In: Вопросы истории, 2000, č.11.

Российская педагогическая энциклопедия / Под ред. д.п.н., проф. В. М. Константинова. Москва: Знания, 1993. с. 85.

Kontakt:

Doc. Boris Iljuk, CSc.

Slezská univerzita v Opavě

Fakulta veřejných politik, Ústav pedagogických a psychologických věd

Opava, Bezručovo nám. 14

boris.iljuk@fvp.slu.cz

***Proto-profesionalizace* klientů pomáhajících profesí: Příklad klientů preventivně výchovného zařízení**

Karel Červenka¹

Abstrakt

Klienti profesí, které bývají označovány za pomáhající (sociální práce, speciální pedagogika aj.), svým kontaktem se systémem příslušné profese získávají specifickou zkušenost. Ta utváří jejich vnímání dané profese i představu o povaze jejího systému. Na rozdíl od laiků v pravém slova smyslu se klienti daných zařízení díky své nové zkušenosti stávají proto-experty na systém dané pomáhající profese, neboť oproti laikům svým kontaktem s danou profesí o ní získávají i hlubší vědění. Jelikož je toto vědění zakotveno ve specifické sociální pozici a roli klienta dané instituce, od oficiálního nebo expertního vědění a definice systému se liší. Lze předpokládat, že způsob, kterým klienti definují systém a svou pozici v něm, ovlivňuje jejich postoje a chování a tím v důsledku i jejich volby strategií, jak se v rámci systému a k systému chovat. V optice de Swaanova konceptu proto-profesionalizace laiků bude autor na příkladu dospívajících klientů jednoho z preventivně výchovných zařízení ilustrovat specifický způsob, kterým oni sami vytvářejí představu o instituci samotné, stejně jako o systému výchovných zařízení a též zpětně i o povaze a roli klientů tohoto systému – tj. o sobě samých.

Klíčová slova: pomáhající profese, porucha chování, preventivně výchovné zařízení, inkluzivní edukace a intervence, identita, stigmatizace, proto-profesionalizace

Abstract

Clients of helping professions gain specific experience through their contact with the system of these professions. This experience forms their definitions and representations of the system and the profession as well. This specific experience launches them into a role of proto-experts because their knowledge of the system is more specific than that of other people. The way they look at the system forms their attitudes and shapes the actions and strategies they use to deal with the system. Their definition of the system is based on their specific social position and their role of clients of the system, therefore it is different from the official definition of the system.

Key words: helping profession, counseling care, identity, labeling, stigmatization, behavioral difficulties, special educational need, proto-professionalization

1 Úvod

Hlavní tematickou linií příspěvku je průnik expertního vědění pomáhajících profesí (sociální práce, speciální pedagogiky, psychoterapie atp.) do vědění laiků, resp. klientů těchto profesí, a jeho možné důsledky. Budu zde uvažovat o vlivu tohoto procesu na zkušenost klientů zmíněných profesí zejména co se efektivity profesní praxe týče.

Principy, o nichž zde budu psát v souvislosti se speciální pedagogikou, mají v mnohém přesahy i do dalších z pomáhajících profesí. Téma zde představím na případě dětí, které speciální pedagogika označuje pojmy „dětí s poruchami chování“ nebo „dětí v riziku poruchy chování“, laici obvykle hovoří o „problémových dětech a mládeži“.² Zaměřím se přitom na problematiku edukace těchto dětí a to za pomoci optiky, již nabízí de Swaanův (1990) koncept *proto-profesionalizace* laiků. De Swaan v něm totiž propojuje expertní vědění specifické profese s věděním, které pro orientaci v rámci své každodennosti a v rámci svých „problémů“ využívají laici, resp. klienti dané profese. Rámcem příspěvku je pak edukace (tj. výchova a vzdělávání) „problémových“ dětí, přičemž tento edukační proces bude pojat v intencích inkluzivní pedagogiky.

¹ Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.

² Pojem *porucha chování*, stejně jako pojmy *problémové dítě* atp., jsou pojmy hodnotově zatížené. Reprezentují totiž hledisko dominující části společnosti. Pro tuto svou povahu by neměly být používány ne-problematicky, nýbrž kriticky. Tyto pojmy jsou ovšem v rámci diskurzu speciální pedagogiky běžně a hojně používány, proto je (s vědomím) jejich povahy používám i v tomto textu.

2 Inkluzivně orientovaná edukace a intervence

Proč se zajímat o proto-profesionalizaci laiků? Odpověď tkví v podstatě inkluze a inkluzivní edukace.

V rámci pedagogiky se v současnosti hovoří o inkluzivním vzdělávání, které lze chápat jako prostředek sociální inkluze. Podle Slepíčkové (2010) je tak inkluzivní vzdělávání chápáno jako cesta ke kvalifikaci a tedy i k větší šanci na uplatnění na trhu práce, který je v současných západních společnostech klíčovou strukturou. Inkluzivní vzdělávání staví na tzv. sociálním modelu postižení, který „pozornost obrací od samotné podstaty handicapu k vylučujícím mechanismům většinové společnosti“ (Davis dle Slepíčková, 2010).

Téma sociální inkluze se úzce vztahuje i k situaci dětí s poruchami chování či v jejich riziku. V rámci současného diskurzu speciální pedagogiky je právě porucha chování vnímána jako „postižení“, resp. bariéra, která leží na cestě těchto dětí za optimálním vzděláváním, čímž ovlivňuje kvalitu jejich života v budoucnosti (Vojtová, 2010). Tato „porucha“ velmi významně souvisí se sociálním okolím daného dítěte a s podmínkami, které působí na jeho rozvoj. Speciální pedagogika v takovém případě usiluje krom jiných cílů i o optimalizaci životních perspektiv a omezení znevýhodnění „ve smyslu společenského (sociálního) začlenění“ (Vojtová, 2008: 107) Jde tedy o témata velmi blízká poli zájmu sociální práce. Cílem sociální práce – viděno optikou jedné z mnoha definic – je „podpora sociálního fungování klienta v situaci, kde je taková potřeba buď skupinově, nebo individuálně vnímána a vyjádřena. Sociální práce se profesionálně zabývá lidskými vztahy v souvislosti s výkonem sociálních rolí“. (Navrátil dle Matoušek, 2001: 184)

Aby inkluzivní vzdělávání či inkluzivní edukce nebyly pouze prázdny pojmy, měly by se principy inkluzivních přístupů stát základem takto označované praxe. Inkluzivní edukace, stejně jako intervence pohlíží na situaci z perspektivy dítěte a jeho potřeb, přičemž právě potřeby dítěte jsou chápány jako *stavební prvky* intervence samotné (Vojtová a Červenka, 2011).

Postup realizace inkluzivní intervence si můžeme představit ve třech krocích. V první řadě je to odlišnost dítěte, často problematicky vnímaná odlišnost, kterou bychom měli evidovat. Je užitečné chápat takovou odlišnost nikoli jako „problém“ samotný, nýbrž spíše jako indikátor či projev hlubších souvislostí, které můžeme uchopit pojmem *potřeba*. Druhým krokem je pak identifikace individuální edukační potřeby, na niž daná odlišnost poukazuje. Pojem potřeba je užitečný zejména z hlediska třetího kroku, kterým je plánování intervence. Asociuje totiž pojem naplnění potřeby, což obrací naši pozornost do budoucnosti tak, že naznačuje směr, kterým intervenci plánovat a vést. Takové chápání odlišností má v sobě pragmatický základ. Nehledíme ani tak na „problematickou“ povahu dané odlišnosti, nýbrž využíváme tuto odlišnost jako informaci pro další naši aktivitu. Intervence založená na těchto třech krocích je intervencí inkluzivní a informovanou (srov. s Vojtová a Červenka, 2011), neboť vychází z potřeb daného jedince, respektuje je a staví na nich.

Informovaná/inkluzivní intervence je tak zdůvodněním zájmu o hledisko dětí-klientů samotných. Princip je napříč pomáhajícími profesemi obdobný – od individuálních odlišností klientů postupuje až k plánování akce ať již se týká vzdělávání nebo řešení klientovy sociální situace.

Téma přejímání části expertního vědění laiky, resp. klienty pomáhajících profesí, ovlivňuje pohled těchto lidí na sebe sama, svou situaci i danou profesi jako takovou. Tento proces tak ovlivňuje a v jisté míře i pozměňuje potřeby klientů a tím i něktrá z východisek informované intervence. Jde o téma, jež je užitečným prostředkem k zamýšlení tím, jak se klienti zde uvažovaných profesí v jejich profesním poli orientují, v jakém rámci uvažují o svých „problémech“, nebo nad tím, jak o sobě uvažují coby o „klientovi“.

3 Expertní vědění a laická každodennost, *proto-profesionalizace* laiků

Vztahu expertního vědění a vědění laiků se věnoval Abram de Swaan (1990), když formuloval pojem *proto-profesionalizace* laiků. Autor tak označuje proces, v jehož rámci se laici učí orientovat se ve své každodennosti pomocí optiky některé z profesí (právo, psychoterapie apod.). Průvodním efektem profesionalizace určitého oboru je rozšiřování profesního vědění mezi laiky a nejprve mezi ty z nich, kteří jsou s danou profesí v užším kontaktu (kolegové ze spolupracujících oborů, klienti apod.).

De Swaan (1990) poukazuje na to, že laici se spolu se svou proto-profesionalizací učí orientovat ve svých životech, přičemž využívají přístupy a pojmy dané profesí. Učí se ve své zité praxi rozpoznávat události typu *případ pro experty* (např. případ pro právníka, případ pro psychiatra...). Podstatné je však to, že laik *proto-profesionál* re-definuje každodenní nesnáze jako problémy vhodné pro zákrok určité profesí. Tento posun v uvažování o každodennosti de Swaan názorně přibližuje již názvem kapitoly, v níž o proto-profesionalizaci laiků pojednává – *Od potíží k problémům* (From troubles to problems). Od běžného vnímání situací k jejich vnímání optikou určitých profesí (např. psychoterapie). To, co laik běžně vnímá jako *potíže*, se nyní již jeví jako specifický *problém*. (de Swaan, 1990:14)

Samotný „průsak“ expertního vědění do vědění laiků by nebyl až tak zajímavý, pokud bychom se nezaměřili na jeho potenciální důsledky. Ty samozřejmě nemusí být vždy přímočaré a zřejmé. Nicméně to, že proto-profesionalizovaní laici-klienti re-definují svou každodennost, s sebou nese i proměnu jejich vlastní zkušenosti. Laici, kteří takovou optiku začnou používat při chápání svých potíží, začnou re-definovat nejenom tyto problémy samotné a jejich souvislosti, ale též sebe sama a potažmo i pole/prostředí/systém příslušné profesí a její instituce. Nabízí se tudíž mimo jiné otázka, nakolik je efektivita fungování té které pomáhající profesí ovlivněna (ať pozitivně či negativně) procesem proto-profesionalizace jejich klientů? Nakolik proto-profesionalizace kopíruje expertní vědění a nakolik se od něho naopak odklání?

4 Proto-profesionalizace klientů preventivně výchovného zařízení

Na příkladu dospívajících klientů jednoho z preventivně výchovných zařízení budu ilustrovat způsob, kterým oni sami vytvářejí představu o instituci samotné, stejně jako o systému výchovných zařízení jako celku a též zpětně i o povaze a roli klientů tohoto systému – tj. o sobě samých.

Optikou konceptu proto-profesionalizace budu interpretovat některá ze zjištění svého kvalitativního výzkumu, jehož terénem bylo preventivně výchovné zařízení, resp. středisko výchovné péče, a participanty výzkumu byli někteří z klientů tohoto zařízení. Většinu zde uvedených zjištění jsem již dříve publikoval (Červenka, 2005, 2009), ovšem nyní je nabízím pro ilustraci titulního tématu v nových souvislostech.

4.1 Zkušenost „být problémový“ a „být klientem“

Být klientem některé z pomáhajících profesí s sebou nese specifickou životní zkušenost. Její význam pro jednotlivé klienty může být samozřejmě různý, stejně jako jeden člověk může vnímat svůj kontakt s různými typy pomáhajících profesí odlišně.

V případě, kterým zde titulní téma ilustruji, jde o životní zkušenost dětí s poruchami chování, které byly klienty preventivně výchovného zařízení. Tato zkušenost zahrnuje jak zkušenost „být problémový“, tak zkušenost „být klientem preventivně výchovné instituce“, resp. „střediska výchovné péče“. Někteří z klientů mají zkušenost „být klientem“ i dalších

institucí (jiných středisek výchovné péče, psychiatrických léčeb, psychiatrických ambulancí, psychologických a terapeutických poraden, nízkoprahových klubů atp.), prošli tedy větší částí systému péče o ohrožené děti než jiní. O to větší příležitost stát se proto-profesionály měli.

Zkušenost „být klientem“ určité profese je úzce svázána se specifickou profesí a zejména pak se specifickými institucemi a jejich představiteli. Je proto na místě uvažovat o vlivu, který má identita této profese, instituce a jejich představitelů na klientovu zkušenost a vnímání sebe sama. Jde o jednu z dimenzí jejich proto-profesionalizace. Mějme na paměti, že v tomto příspěvku není důležité ani tak to, jakou identitu tyto profese/instituce nesou oficiálně, obecně. Důležité zde je, jakou identitu jim přisuzuje daný klient. Nahlížejme tedy situaci očima klientů.

Úvaha o klientově představě o identitě pomáhající profese a instituci, jejímž je klientem, je důležitá i proto, že můžeme předpokládat, že jeho představa spoluutváří způsob, jímž se adaptuje nejen na zkušenost „být klientem“, ale i na zkušenost „být problémový“ (v případě dětí s poruchami chování). To se projevuje i v jeho interakci s představiteli systému, stejně jako v míře, kterou intervence padá na úrodnou půdu.

4.2 Struktura systému výchovných školských zařízení očima klientů střediska

Zjištění, že klienti střediska rozlišují mezi samotným střediskem coby jedním z typů školských výchovných zařízení a dalšími výchovnými institucemi, konkrétně diagnostickým nebo výchovným ústavem (používali často pojmy „pasták“, „diagnosták“, „výchovňák“), nebylo nijak překvapivé samo o sobě. Ovšem v kontextu zjištění, že mnozí z pedagogů na základních školách, kurátorů, neřku-li rodičů a vrstevníků, tato zařízení od sebe navzájem neodlišují, uvedené zjištění získává na významu. Je proto na místě, zajímat se o rozdíly a o význam, který těmto jednotlivým typům výchovných institucí přisuzují klienti střediska, resp. účastníci výzkumu.

Mnohé naznačí způsob, jímž účastníci **středisko** označovali. Často se objevoval pojem „středisko“, méně často pak pojmy „pasták“, „polepšovna“ nebo i „ústav“. Někdy hovořili o „kriminálu“ nebo o „vězení“. Ač je oficiálně pobyt ve středisku dobrovolný a trvá zpravidla osm týdnů, klienti velmi často pobyt jako dobrovolný nevnímali a hovořili o rozmanitých formách vnějšího nátlaku s cílem přimět je ke vstupu do střediska. Často právě zde se objevoval v průběhu jejich pobytu vliv proto-profesionalizace, kdy postupem času začali na pobyt nahlížet pozitivněji. Řečeno slovníkem psychoterapie, začali získávat tzv. náhled na svou situaci.

Účastníci na jedné straně se střediskem spojovali omezení své svobody. Pobyt ve středisku nazývali *trestem*, *ponižením*, *vězením*. Na druhé straně se objevovaly i pozitivně laděné charakteristiky: *pomoc*, *poslední šance*, *křížovatka*, *volba menšího zla*. Někteří hovořili o pobytu jako o *cestě k nápravě*, o *příležitosti k řešení svých problémů* nebo jako o *oddechovém čase*. Pozitivněji laděné charakteristiky střediska lze chápat do jisté míry i jako efekt proto-profesionalizace klientů. Čím delší mají za sebou pobyt ve středisku, tím větší efekt.

Často se objevovala charakteristika střediska jako zařízení pro „problémový“ lidi.³ Velmi často tak pobyt ve středisku představoval pro klienty indikátor problémovosti klientů takového zařízení. Pojem „klient střediska“ v takových souvislostech chápali jako negativní označení.

³ „Ty lidi tady, to sou prostě problémový lidi a ty problémový lidi maj... nemaj rádi takový to dodržování pravidel.“ (úryvek z jednoho rozhovoru)

Bylo zajímavým zjištěním, že někteří z klientů svůj atribut „klient střediska“ vnímali jako potenciálně stigmatizující, jiní nikoli. Někteří se také snažili různými způsoby tento svůj atribut skrýt. V našich rozhovorech se objevily i tyto příklady: sami před vstupem na pobyt do střediska rozhlásili ve škole nebo v sousedství, že jedou na dva měsíce *na hory, do lázní* nebo *k moři*.

Klienti též často zmiňovali své obavy z návratu do přirozeného prostředí – mezi vrstevníky, sousedy, do školy. Naznačovali přitom, že druzí lidé z jejich přirozeného prostředí zastávají zpravidla negativně ladění představy o klientech výchovných zařízení.

Položíme-li vedle charakteristik střediska, které mu přisuzovali sami jeho klienti, charakteristiky, které přisuzovali dalším typům výchovných zařízení, konkrétně **diagnostickému a výchovnému ústavu**, budou rozdíly zřetelnější.

Negativně hodnotili například délku a nedobrovolnost pobytu v těchto zařízeních oproti osmi týdnům ve středisku. V těchto dalších výchovných zařízeních je pobyt realizován zpravidla na základě soudního nařízení ústavní výchovy a jeho délka je často i několik let. Jeden z participantů tento rozdíl okomentoval: „My [klienti střediska] pudem dom za dva měsíce... Oni ne. Oni pudou až v jednadvaceti nebo osmnácti.“ (úryvek z rozhovoru)

S pobytem v těchto zařízeních spojovali i budoucí možnosti klientů těchto zařízení. Příkladem může být vyjádření „*my máme ještě šanci*“, kterým charakterizovali klienty střediska, oproti vyjádření „*už nemaj šanci*“, kterým charakterizovali klienty „*pastáku*“. Lze předpokládat, že část těchto charakteristik převzali od vychovatelů nebo jiných představitelů systému institucionální výchovy v rámci své proto-profesionalizace. „Mít šanci“ naznačuje představu otevřené perspektivy do budoucnosti, která má větší motivační potenciál pro snažení se o změnu problematické situace. Oproti tomu představa, že „nemám šanci“, může vést k blízké rezignaci a odevzdání se osudu.

Ještě poznámka k přechozímu úryvku. Ačkoli ilustruje znalost proto-profesionalizovaného participanta, kterou většina laiků nedisponuje, obsahuje nepřesnosti. Pobyt v ústavní výchově totiž trvá maximálně do osmnácti, výjimečně do devatenácti let věku klienta, tedy nikoli do jedenadvaceti. Tato nepřesnost ilustruje specifčnost vědění laiků-klientů, které může být nezřídka „podobné“ expertnímu vědění profese, ale zároveň může takříkajíc *žít vlastním životem*.

Z pohledu klientů střediska nemá typický klient diagnostického či výchovného ústavu (na rozdíl od typického klienta střediska) snahu řešit svou „*problematickou situaci*“. Podle jednoho z participantů jsou klienty „*diagnostů*“ lidé, jejichž chování „*je fakt už jako extrém*“. Pro mnohé z klientů střediska tyto charakteristiky reprezentují pádné důvody, proč by oni sami měli nést menší stigma, než jaké nesou klienti diagnostických či výchovných ústavů, proč by se měli/mohli méně stydět za to, že „*jsou ve středisku*“. Tento moment je důležitý zejména pokud do úvahy zapojíme představy klientů střediska, které o výchovných zařízeních mají jejich druzí z přirozeného prostředí.

Pokud klienti střediska rozlišují mezi typy výchovných zařízení co do povahy jejich klientů, je užitečné pouvažovat o stigmatizačním efektu pobytu v těchto zařízeních. Jaké důsledky v tomto ohledu může mít skutečnost, že „*běžní*“ laici tak zpravidla nečiní, alespoň ne v představách klientů střediska?

Podle některých z klientů totiž jejich druzí nejen že nečiní rozdíl mezi střediskem a diagnostickým/výchovným ústavem, ale navíc tak automaticky přisuzují klientům střediska výchovné péče horší status, než jim samotným podle jejich názoru přísluší.⁴ Ačkoli to klienti

⁴ „A všichni [spolužáci] říkají, že sem byl na diagnostůku. A když jim řeknu ten rozdíl, tak na mě čuměj jak na debila. [...] Voni nedělaj rozdíl mezi pastákem a diagnostůkem. Pro ně je to všechno stejný. Protože my máme druhou šanci eště. Voni [klienti diagnostického ústavu] žádnou šanci nemaji.“ (úryvek z rozhovoru)

některým z nich vysvětlují, stává se, že jim to druzí nevěří nebo jinak jejich slova zpochybňují.

To, že „běžní“ laici nerozlišují mezi výchovnými zařízeními, naznačuje, že nerozlišují ani mezi strukturou nabídky služeb, které jednotlivé typy těchto zařízení nabízejí. V případě rodičů či pedagogů pak může nastat situace, kdy například nevyužijí preventivně výchovných nebo poradenských služeb střediska výchovné péče k řešení svých žáků či dětí, prostě proto, že o nich neví. Jeden z participantů popisoval případ, kdy matka jeho kamaráda nevyužila při řešení situace svého syna služeb střediska z následujícího důvodu: „Ona ho tam [do žádného ústavu] nechtěla matka dát... protože se prý takhle neztrapní.“ (úryvek z rozhovoru)

5 Závěr

Proces proto-profesionalizace klientů se zdá být nedílnou součástí jejich kontaktu a interakce s pomáhajícími profesemi. Kontakt s expertním věděním ovlivňuje jejich vlastní věděním, myšlení a vnímání. Tím některé z jejich potřeb pozbývají subjektivního významu a důležitosti, zatímco jiné ho nabývají. S tím se mění postoje klientů a následně i strategie, jejichž pomocí řeší své situace.

Z hlediska příslušné profese může jít o žádoucí účinky. Často je za první krok k řešení problému považováno, když si klient „uvědomí svůj problém“. To může vést ke zvýšení orientace klienta v situaci, ke zvýšení jeho motivace spolupracovat s profesionály a k nastolení změny, které „již více rozumí“. V případě, že se „běžní“ pedagogové dostanou do kontaktu s etopedickým poradenským zařízením projdou též určitou proto-profesionalizací. Je pravděpodobné, že se tak v určité míře stanou vůči problematice kázně či „problémového“ chování ve své třídě citlivějšími a budou schopni snáze posoudit, kdy situaci zvládnou sami a kdy již jde o „případ pro odborníka“ (etopeda, psychologa, psychiatra). V tomto ohledu jde o pozitivní efekt ústící v odhalení potenciálního rizika či o tzv. včasnou intervenci.

Může však jít i o účinky z pohledu dané profese negativní. Jelikož klienti přejímají jen určité části expertního věděním dané profese, často nahodile či výběrově, může docházet k dezinterpretacím či omylům. Ve skupinových terapiích je častým jevem tzv. para-komunikace, která je mimo jiné ne-veřejnou komunikací mezi klienty, o níž se často terapeuti nedozvědí, a sama tato komunikace může vést k jakési para-terapeutizaci klienty navzájem. Osobního rozvoj klienta se pak může vydat směrem, který je z hlediska dané profese nežádoucím.

Vrátím-li se k případu klientů výchovných zařízení, koncept *proto-profesionalizace* (chápejme ho jako prostředek zvyšování tzv. teoretické citlivosti na terén) vede naši pozornost ke vztahu mezi věděním dané profese (v tomto případě speciální pedagogiky a psychologie, jejichž diskurzy jsou v oblasti institucionální výchovy dominantní) a věděním klientů těchto zařízení, věděním, které se týká jejich „problematické“ situace.

Optika tohoto konceptu vede i k mnohým otázkám: Nakolik a jak významně proces *proto-profesionalizace* klientů výchovných zařízení vstupuje do procesu jejich edukace (re-edukace)? Jakým způsobem ovlivňuje jejich vnímání své vlastní situace (problému), institucí, jejichž klienty jsou, či sebe sama? Nakolik se proto-profesionalizace klientů projevuje ve strategiích a chování, které v rámci edukačního procesu či v rámci pohybu v institucích zaujímají? Nakolik se s tím, co de Swaanům koncept proto-profesionalizace označuje, v rámci těchto profesí počítá?

Uvedené otázky se úzce dotýkají průběhu a efektivity pedagogického působení. Navíc těm z pedagogů, kteří jsou „inkluzivně“ zaměřeni, by optika konceptu *proto-profesionalizace* mohla pomoci identifikovat některé z individuálních odlišností a tak i potřeb klientů/žáků,

kteře se mohou objevit coby dŮsledky samotného procesu intervence/re-socializace. Je to dalří střípek do pomyslné mozaiky inkluzivní edukace.

Literatura:

Červenka, K. „Není pastřák jako pastřák: Sociálně konstruovaná identita mládeže z ‚preventivně výchovného‘ zařízení a její dŮsledky“. *Biograf* [online], č. 37, 2005. [cit. 12. 1. 2007]. Dostupné z WWW: <<http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3702>>.

Červenka, K. *Není pastřák jako pastřák: Vhled do zkušenosti klientŮ preventivně výchovného zařízení*. (Dizertační práce, FSS MU) Brno, 2009.

de Swaan, A. *The management of normality: Critical essays in health and welfare*. London: Routledge, 1990

Matoušek, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001.

Slepičková, L. Sociální exkluze, sociální inkluze a vzdělávání. In: Bartoňová, M. a Vítková, M. (eds.) *Inkluzivní vzdělávání v podmínkách současné české školy*. Brno: Munipress, 2010.

Vojtová, V.; Červenka, K. Umíme vnímat odlišné strategie dětí s poruchami chování? Příspěvek ve sborníku z konference *Perspektivy práce s delikventní mládeží*, Brno: Ratolest Brno, o. s., 2011. (v tisku)

Vojtová, V. *Kapitoly z etopedie I. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. 2., přepracované a rozřířené vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2008.

Vojtová, V. *Inkluzivní vzdělávání žákŮ v riziku a s poruchami chování jako perspektiva kvality života v dospělosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.

Kontakt:

Mgr. et Mgr. Karel Červenka, Ph.D.

Katedra speciální pedagogiky

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 9

603 00 Brno

E-mail: charel@mail.muni.cz

Vztah školy a rodiny ze sociálně vyloučené lokality – výzva pro sociální práci

Jaroslav Šotola¹

Abstrakt

Príspevek se zaměřuje na aktuální trendy na poli vzdělávání dětí a žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí z hlediska systémových možností sociální práce. Cílem je poukázat na omezení dané dosavadním přístupem subjektů poskytujících podpůrná opatření těmto dětem v mimoškolním prostředí, v němž dominuje optika sociálních služeb, včetně vztahu klient – poskytovatel služby. Další rovinou je ovšem také kulturní konflikt mezi požadavky školy a rodičem, který je v mnoha případech vnímán jako nekompetentní a nespolupracující. Sociální pracovník zde může vystupovat jako mediátor s nutnou mírou schopnosti zprostředkovat vzájemné porozumění. Opomíjenou rovinou zvláště v nestátních neziskových organizacích je sociálně-právní ochrana dětí. Ta má své místo zvláště v případech, kdy rodiče např. nepovažují každodenní docházku svých dětí za prioritu nebo cíleně usilují o umístění svého dítěte do základní školy praktické. Jako systémové nástroje nezbytné pro zvýšení efektivity poskytovaných služeb jsou představeny vícestranná spolupráce a síťování.

Klíčová slova: vzdělávání, rodina, sociálně vyloučená lokalita, mediace, síťování

Vznik příspěvku je podpořen grantem FRVŠ 2096/2011 Metodologie a praxe antropologického výzkumu v inovovaném studijním programu Kulturní antropologie

The emergence of the paper is supported by grant FRVŠ 2096/2011 Methodology and practice of anthropological research in an innovative program of Cultural Anthropology

Abstract

The paper focuses on current trends in education of children and pupils from socially disadvantaged backgrounds in terms of systemic options of social work. The aim is to highlight the limitations of the existing access arrangements entities providing support to these children outside the school, which is dominated by the lens of social services, including a relationship between a client - the service provider. But another aspect is the cultural conflict between the demands of school and a parent who is perceived as incompetent and uncooperative. The social worker is performing as a mediator with the ability to convey the necessary degree of mutual understanding. Particularly neglected in the plane of nongovernmental organizations is a social-legal protection of children, which has its place, especially in cases where the parents are not considered as a daily attendance of their children as a priority and strives to locate their child to primary school for children with special needs. As the system tools will be introduced networking, multilateral cooperation, or use a solution-oriented approach to work with the family.

Key words: Education, family, socially excluded locality, mediation, networking

Úvod

Odborná i laická veřejnost se v rámci diskuzí o příčinách a možném řešení situace sociálně vyloučených lokalit shodují, že klíčem k sociálnímu úspěchu v naší společnosti je vzdělávání a získání kvalifikace pro vstup na trh práce (Gabal, Čada, Snopek, 2008: 40). Bohužel, sociální vyloučení má multidimenzionální charakter a projevuje se i v neúspěchu při kumulaci kulturního kapitálu. Podle zprávy Světové banky z roku 2008 se navíc v případě Romů vzdělanostní situace mezigeneračně zhoršuje. V posledních několika letech bylo provedeno několik analýz (Gabal, 2009; Jakoubková Budilová, Jakoubek et al., 2010), poukazující na možné příčiny tohoto jevu. Jejich identifikace se zdá důležitá pro nastavení účinných opatření na centrální i regionální úrovni.

Pokud celou problematiku trochu zjednodušíme, existuje dvojí, protikladná optika, jakou je na celý problém nazíráno: první úhel pohledu spatřuje příčiny selhávání jednoznačně v hodnotovém nastavení rodin, ze kterých žáci ze sociálně vyloučených lokalit pocházejí a

¹ Katedra sociologie a andragogiky, FF UP Olomouc

který je v rámci povinné školní docházky demotivuje vzrůstající měrou, což ústí v odmítnutí další vzdělávací dráhy na úrovni středního školství. Se sociálně slabým prostředím je také spojována malá kognitivní stimulace dětí a minimální spolupráce rodičů se školou. Opačné paradigma je založeno na přesvědčení o diskriminaci zvláště romských žáků na základě jejich etnické odlišnosti, podle kterého české školství těmto žákům klade systémové překážky v jejich vzdělávání, nebo nevyvíjí dostatečnou aktivitu při překonávání jazykového či sociálního handicapu. Silnou oporu má tento lidsko-právní přístup, typický zvláště pro tzv. watchdogové aktivity neziskových organizací, v rétorice dokumentů Evropské unie a v rozsudku štrasburského soudu pro lidská práva ve věci D.H. proti České republice z roku 2007. Naproti tomu je první postoj typický pro většinu pedagogů, pracujících se žáky ze sociálně znevýhodněného prostředí. Dle častého vyjádření dělá základní školství za stávajícího legislativního a finančního rámce maximum a změna musí nastat na straně rodin těchto žáků. Situace je samozřejmě komplexnější v tom, že se zvláště v poslední době prosazuje jako východisko inkluzivní vzdělávání; to akcentuje potřebu změny vzdělávacího systému, která umožní i větší aktivizaci rodičů a překonání vstupního handicapu dětí. Nicméně oba výše zmíněné pohledy jsou v praxi nejčastější a dominují také mediálnímu prostoru.²

Odborníci se i přes rozdílná vstupní východiska shodují, že pozitivní roli v překonávání sociálního handicapu žáků mohou výrazně sehrát sociální služby (zvláště sociálně aktivizační služby a nízkoprahová centra) a služby navazující (individuální či skupinové doučování), poskytované převážně nestátními neziskovými organizacemi nejčastěji v blízkosti samotné sociálně vyloučené lokality.³ Nicméně konkretizace představy o poslání organizace (a to nejen vlastní sebechápání, ale i vnímání potenciálními partnery) závisí na příklonu k optice vnímání příčin problému. Pokud jsou tedy spatřovány příčiny selhávání převážně v rodině, bude nezisková organizace pokládána za subjekt, který má zodpovědnost za změnu přístupu rodičů a žáků ke vzdělávání. Bude zdůrazňována spíše kontrolní funkce v návaznosti na požadavky školy a sociálních odborů měst. Naopak, při zdůraznění systémových nedostatků školského systému bude akcentováno poslání neziskové organizace sledovat dodržování práv klienta (žáka i rodiče) a působit na rovný přístup ve vzdělávání.

Dilemata vztahu mezi neziskovou organizací a školou

Praxe ukazuje, že poskytování sociálních služeb a služeb navazujících v podobě pedagogické intervence pro žáky ze sociálně vyloučených lokalit provází množství obtíží; konkrétní rozhodování v otázce způsobu, míry a vyhodnocení efektivity poskytování služeb je plné dilemat, tedy možných cest, které se zdají do stejné míry oprávněné, nebo problematické. Pro pochopení kořenů těchto dilemat je vhodné využít výše nastíněný protiklad ve vnímání příčin selhávání ve vzdělávání. Dodle mého názoru naráží obě paradigmaty na překážky při praktické realizaci opatření na odstranění těchto příčin.

Nejčastějším přístupem je poskytování sociální služby dle zákona, kdy je cílem eliminovat dopad sociálního vyloučení na mladou generaci; sociální služba tak de facto napravuje sociální nespravedlnost, a tak usiluje o rovnost šancí. Svým způsobem tato služba zároveň odstraňuje nedostatek školského systému, který není schopen se s tímto sociálním handicapem vyrovnat, např. formou individuálního přístupu. První typ dilematu tedy souvisí

² Výchozími zkušenostmi autora jsou působení v projektu ESF Střediska integrace menšin, tříletá spolupráce s lokálním konzultantem Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách (lokální partnerství) a aktuální zapojení do projektu o. p. s. Člověk v tísni v rámci OP VK Do lavic! – podpora a poradenství.

³ Metodické doporučení MŠMT č.j. 27607/2009-60 k zabezpečení rovných příležitostí ve vzdělávání dětí, žáků a žákyň se sociálním znevýhodněním; certifikát Férová škola Ligy lidských práv.

s formulováním zakázky ze strany samotných uživatelů služby, což jsou žáci, nicméně je v této souvislosti zastupují rodiče. Už sám tento fakt může situaci komplikovat, protože představy rodičů a představy jejich dětí se mohou zásadně lišit, to ale není ve službách sociální prevence netypické. Častá je ovšem změna názoru nebo nerozhodnost na straně rodičů, jejichž primárním cílem bývá sice prospěch dítěte, ale nikoli nutně v podobě nejlepších výsledků jeho formálního vzdělávání. Zvláště v situaci dlouhodobých komplikací a stresujícího neúspěchu v běžné základní škole zaznívá věta: „Dám děcko na zvláštní, tam mu bude dobře“ jako údajné východisko. Existence školy s menšími nároky představuje lákadlo, jemuž se v rámci sociálně vyloučených lokalit doposud odolávalo jen stěží. Jakým způsobem se vyrovnává pracovník organizace s touto objednávkou, jak dojedná zakázku?

Společným tématem většiny rozhovorů a pracovních setkání s účastí pedagogů jsou stížnosti na vysoké absence. Toto potvrzují i výzkumy, podle nichž romští žáci a žákyně mají třikrát větší počet absencí nežli jejich vrstevníci (Gabal, 2009). Jakým způsobem může sociální pracovník realizovat funkční opatření proti zneužívání pravomoci rodičů omlouvat neúčast ve škole? Je otevřenou otázkou, nakolik zasahuje do sebevnímání pracovníka neziskové organizace pověření k sociálně-právní ochraně dětí, podle kterého je nutné se zaměřit i na děti, zanedbávající školní docházku. Ovšem i v případě, že samotná objednávka užívání sociální služby vychází z rodiny žáka a je dojednána zakázka, jejíž realizace probíhá úspěšně, může (zdanlivě) paradoxně docházet k tomu, že rodiče ztrácí zájem o vzdělání svého dítěte, svěřeného odborníkům. Služba tak zdaleka nevede k větší aktivizaci. Služba je navíc často v rámci naplnění kapacity situována ve vyloučené lokalitě, protože v případě větší vzdálenosti by se motivace k využívání služby rapidně snížila.

Opačný typ dilematu nastává v okamžiku, kdy organizace začne vnímat své poslání v kontextu společenské objednávky – tedy v souvislosti s pojetím rodiny žáka jako problémového systému, uvnitř něhož se skrývá klíč k řešení problému. Do problémového systému spadá i škola, která identifikuje povahu žákova selhání v pedagogické i výchovné oblasti. Existuje různá míra spolupráce mezi neziskovými organizacemi a základními školami, navštěvovanými klienty těchto organizací. Z praxe posledních let je zřejmé, že organizace, která se rozhodne chápat konkrétní školu jako jednoho z klíčových zadavatelů zakázky, bez jehož zapojení není možné sociální službu uspokojivě zajišťovat, narazí na několik překážek. Často tak stojí před dilematem, zda a jakým způsobem je možné v rámci dané sociální služby věnovat energii překonávání těchto bariér. Zde jsou dvě nejvýraznější a nejčastější:

1. Škola o spolupráci nejeví zájem, bagatelizuje problém, nechce sdílet informace o žácích s odkazem na ochranu osobních údajů, případně je zřejmá snaha vedení školy se „problémových“ žáků zbavovat, atd.
2. Škola vnímá neziskovou organizaci nikoli jako partnera, ale jako „poslůčka“ špatných zpráv (docházka, absence domácích úkolů, pomůcek).⁴

Zapojení sociální služby je i přes navázání spolupráce často vnímáno pouze jednostranně, jsou sledovány spíše povrchnější faktory školní docházky. Časté je zjištění, že veškerá odpovědnost za školní neúspěšnost dítěte je spojována s rodinným zázemím. Učitelé vstupují s přesvědčením o maximální profesionalitě pedagogické práce; na rozdíl od sféry sociálních služeb není odbornost příliš spojována s potřebou sebereflexe a odborného růstu. Selhávající žák není předmětem zájmu ani specifické intervence (ve srovnání např. se žákem se zdravotním postižením). Zároveň je třeba být realistou a vnímat současnou situaci, kdy je uplatňování inkluzivního přístupu za stávajících finančních a organizačních podmínek v běžných základních školách mimořádně náročné.

⁴ Tyto bariéry se někdy vyskytují postupně, míra jejich výskytu je ovlivněna postojem vedení školy i učitelů k žákům ze sociálně vyloučeného prostředí; zvláště v situaci převahy těchto žáků první bariéra často odpadá.

Kontext zakázky

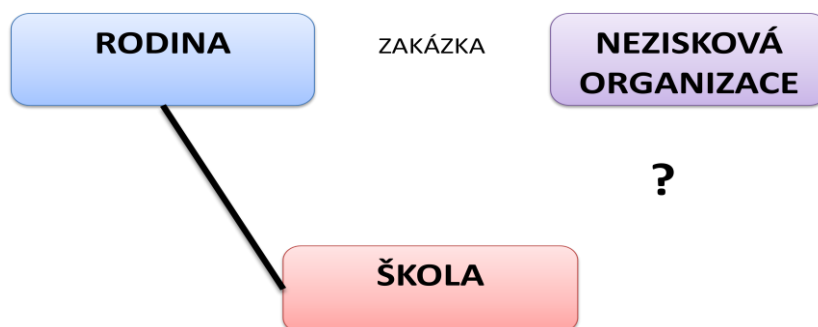
Ať již sociální služby zahajují svoje působení mezi klienty ze sociálně vyloučené lokality nebo provádějí svou vnitřní evaluaci, je možné se znovu ptát: Kdo je vlastně můj zadavatel zakázky a jak konkrétní zakázka vzniká? Pokud převáží „expertní“ pohled, podle kterého opravujeme něco dysfunkčního v rodině žáka, patří ke klíčovými zadavateli vedle donora také škola, která je vlastně mírou úspěšnosti nápravy (lepší prospěch, chování atd.). Pokud je mým primárním zadavatelem samotný příjemce sociální služby, jemuž hlavně pomáhám se aktivizovat, zorientovat nebo se dopomoci oprávněných práv, velice těžko se vyrovnávám se situacemi, kdy se zdá, že postoje rodičů a jejich verbalizovaný zájem se dostává do rozporu s požadavky vzdělávacího systému, jak bylo naznačeno výše.

Klíčovou otázkou tedy je, jakým způsobem můžeme chápat proces vytváření zakázky, včetně dojednávání cílů, průběhu a vyhodnocení spolupráce s klienty sociální služby za výše popsané situace, kdy jednotliví zadavatelé mohou přicházet s protikladnými zadáními práce. Východisko spatřuji v práci s kontextem zakázky (Zatloukal, 2008), kdy je třeba vyjít z hierarchie zadavatelů, přičemž na prvním místě je samotná organizace, poskytující sociální služby. V běžné praxi je v této souvislosti věnována pozornost vymezení typu klientů a jejich potřeb a problémů, které mají za úkol sociální služby daného zařízení řešit a naplňovat. V současné době se tato sebedefinice odvíjí převážně od sociální služby vymezené zákonem 108/2006 sb. V případě sociálních, pedagogických a aktivizačních služeb pro děti a mládež v sociálně vyloučených lokalitách to považuji za nedostatečné, neboť sociální práce není jen doménou sociálních služeb (na základě příkladu ze zahraničí – sociální práce ve vzdělávacím sektoru, viz Tomeš, 2011). Další z důvodů je fakt, že legislativní vymezení nenabízí dostatečnou podporu pro řešení výše uvedených dilemat. Východisko představuje netypická zapojení zákona o sociálně-právní ochraně dětí; většina neziskových organizací má pověření k výkonu této ochrany, většinou vnímáno jako nutnost ohlašovat zjevné týrání či zneužívání dítěte. Domnívám se, že podobným způsobem je možné pojímat právo dítěte i na přiměřený rozvoj kognitivních, emocionálních a volních vlastností v souvislosti se školním vzděláváním, byť v kontextu sociálního zázemí (příklad: rodiče nemají prostředky na investice do zájmového vzdělávání, které je většinou rodičů pojímáno jako prestižní, nebo nezbytné).

Jasně vědomí vize a cílů konkrétní organizace ve vazbě ke klientům ze sociálně vyloučených lokalit umožňuje lepší rozhodování v každodenním procesu, kdy pracovníci zachycují různé objednávky, stížnosti nebo pouze návštěvy (Úlehla, 1999:84n) a to často s protichůdnými informacemi a přáními. Mělo by vést k aktivnímu přístupu ve vytváření zakázky formou sběru dat k případu, hierarchizace objednávek a stanovení realistických cílů.

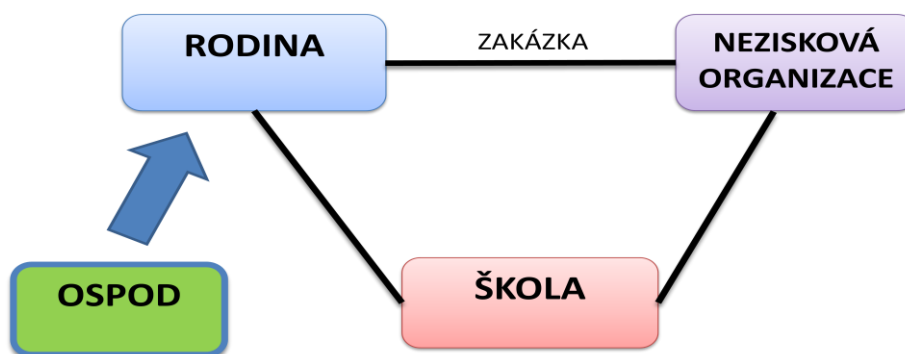
Systémový přesah práce s klientem

Nejjednodušší příklad práce s kontextem zakázky je možné ukázat na žádosti rodičů o doučování dítěte, které selhává ve škole. Zakázka je tedy dojednávána s rodiči dítěte (nejčastěji s matkou) na základě půdorysu poskytované služby (místo a podoba doučování) a její kapacity; největším problémem je ovšem aktivizace samotného dítěte-žáka, s odstupem ovšem také jeho rodičů, kteří mohou celou situaci vnímat jako možnost vzdát se aktivity ve prospěch „odborníků“.

Obr. 1: Běžné pojetí spolupráce s rodinou ze sociálně vyloučené lokality

Z obrázku vyplývá (naznačení otazníkem), že vztah mezi neziskovou organizací není navázán nebo je otevřený a zůstává tak nevyužit potenciál vzájemné spolupráce, která by mohla vést k přesnějšímu zacílení pedagogické intervence v případě doučování. Nicméně za zásadnější problém považuji skutečnost, že toto schéma naprosto selhává v situaci, kdy spolupracující rodina projeví zájem o intervenci pouze povrchní a de facto spolupracovat nechce. Bohužel právě žáci z těchto rodin vykazují často málo uspokojivé výsledky ve vzdělávání. Následující schéma ukazuje navrhované, zatím ovšem ne příliš v praxi běžné řešení:

Obr. 2: Efektivnější - ale náročnější - podoba vícestranné spolupráce

Největší změnu můžeme pozorovat ve vztahu mezi školou a neziskovou organizací – stanovení podoby a intenzity spolupráce se stává součástí kontraktu organizace s klientem. Nezisková organizace poskytuje své služby na základě své nabídky, často v přirozeném prostředí klienta. Nicméně spoluprací s formální organizací dostává tato spolupráce jiný ráz. Z praxe je dále zřejmé, že aktivizace rodiny klientů (např. formou objednávky služeb) nastává v situaci, kdy se rodina dostává do hledáčku orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Není náhodou, že Národní akční plán péče o ohrožené dítě i Strategie boje proti sociálnímu vyloučení počítají s posílením této kontrolní, ale zároveň i motivační role OSPODů. Pro některé sociální pracovníky může být zapojení negativní motivace do práce s klienty problematické, odrazovat také může časová i organizační náročnost vícestranné organizace.⁵ Rozdíl mezi oběma přístupy, znázorněnými ve výše uvedených schématech, je možné doložit na následujícím příkladu. Častým impulsem pro objednávku ze strany zvláště romských rodičů je přesvědčení, že jejich dítěti se ve škole děje příkoří na základě předsudků pracovníků školy nebo spolužáků. Rodič tedy požádá pracovníka neziskové organizace o

⁵ Imsoo Kim Berg (1992:50) se zaměřuje právě na analýzu situací, kdy přicházejí tzv. nespolupracující klienti a je třeba pracovat s jejich motivací tak, aby na řešení aktivně participovali.

doprovod do školy, aby se tento problém projednal. Jedná se tedy o naplnění jedné z klasických činností sociální služby: pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. Nicméně reakce pracovníků škol na tento doprovod jsou spíše negativní – nahlízejí ho ze své perspektivy jako dohled nad korektností jednání vůči rodičovi, jehož chování přitom často chápou jako urážlivé nebo přímo ohrožující. Nejde zde o posuzování, do jaké míry jsou oba postoje v podobných situacích (rodičů a pedagogů) předpojaté nebo oprávněné; mnohem zajímavější je se zamyslet nad tím, zda není možné pro sociálního pracovníka z dané situace vytěžit maximum a zda není dobré se etablovat jako mediátor, který zprostředkovává porozumění mezi životním světem rodiny a formálně fungující organizací (potřebu tohoto chybějícího článku potvrzují výzkumy sociálně vyloučených lokalit - Topinka, Janoušková, 2009:221). Pracovník neziskové organizace zde vystupuje v náročné a možná nevděčné roli jako tlumočnick mezi dvěma kulturními systémy, přičemž zároveň přesahuje horizont sociální služby vymezené zákonem, jak bylo popsáno výše. Nestojí tedy apriori na straně rodiče, ale snaží se hledat řešení a fixovat drobné kroky ke změně na obou stranách.

Další možná podoba práce s kontextem zakázky představuje zaměření pracovníků neziskového sektoru na školu, konkrétní učitele a jejich potřeby. Užitečnou formou prolomení bariéry a navázání intenzivnější spolupráce je nabídka partnerství v projektu, kde se objeví finanční motivace pro učitele. Jako nutné se ukazuje seznámení učitelů s limity sociálního zázemí žáků, aniž by to nutně muselo vést k idealizaci představ o „romské“ rodině, jak to činí ve své příručce pro učitele I. Pape (2007).⁶ Spíše než omílání antropologicky neadekvátních stereotypů je pro učitele užitečnější návod, jak naučit oceňovat, jak fixovat to dobré na žákovi a tak najít cestu k rodičům; zde odkazují na tzv. WOWW přístup (*working on whats works*), vycházející z aplikace terapeutického přístupu zaměřeného na řešení v práci s problémovými jednotlivci v etnicky a sociálně rozmanité škole (Berg, Shilts, 2004). Dalším prvkem, kterým může sociální práce obohatit prostředí našeho základního školství, je supervize, kterou pedagogičtí pracovníci neznají a která by se mohla zaměřit právě na posílení kompetencí pracovat s neprospívajícími žáky.

Přímou práci s klienty často provází pocit, že se řeší problémy, ale příliš se nedaří jim skutečně účinně předcházet. Přes nedůvěru některých sociálních pracovníků nebo učitelů k setkávání v různých pracovních skupinách představuje síťování na lokální úrovni možné východisko (Šotola, Zatloukal, 2010).⁷ Příkladem potřebnosti sítě partnerů pro řešení systémových problémů představuje záškoláctví a jeho dopad na neúspěšnou vzdělávací dráhu mnoha dětí ze sociálně vyloučených lokalit. Se skutečností, že klienti či jejich blízcí známí mají bezdůvodně zvýšenou absenci a jejich rodiče to tolerují, nakládají pracovníci neziskových organizací různě, nejčastěji přesvědčováním rodičů, že riskují postih. To je sice adekvátní cesta, ale nikoli ta nejefektivnější. Někdy vychází ze sociálního odboru tendence, vykládat pověření k SPO u neziskových organizací jako pověření k oznámení všech dětí školou povinných, kteří byli ve vyloučené lokalitě spatřeni v hodinách, kdy by měli být ve škole. Tato praxe je pro sociální pracovníky nejen škodlivá vzhledem ke vztahu ke klientům, je ale také neúčinná. Neřeší totiž způsob nakládání školy s omlouváním od rodičů v situaci, kdy existuje důvodné podezření zneužití jejich pravomoci (pravidelné a časté jednodenní absence). Pouze síťování a tlak na změnu systému omlouvání absencí na lokální úrovni může zajistit přijetí centrální strategie, která stanovuje jasná pravidla pro omlouvání včetně možnosti neuznat omluvenku od rodičů pro podezření na její zneužití. Je pak otázkou citlivé

⁶ Příkladem může být například toto doporučení ke vzdělávání romských žáků (s. 29): „Při jeho edukaci nemá potírat jeho způsob života, kulturu, má vnímat odlišnosti rodinné výchovy. Učitel se má naučit romské dítě chápat a ne ho měnit.“

⁷ Výborný přehled propojení práce s komunitou a potřebou síťování podává Twelvetrees (1982).

prezentace této strategie tak, aby nebyla pomáhající organizace a její pracovníci vnímáni v souvislosti s represivním dopadem stanovených pravidel, jejichž vyžadování by mělo vést ke změně návyků u některých obyvatel vyloučených lokalit.

Závěr

Výše naznačené zaměření na systémový přesah konkrétní zakázky je v praxi prováděno mnoha obtížemi. Vedle záležitostí finančního a organizačního rázu je třeba vyrovnat se a pracovat s přesvědčením aktérů (pracovníků škol, úřadů, ale i rodičů) že na jeho straně je vše v pořádku a změnit se musí ten druhý. Toto pojetí také často provází názory, že situace je neřešitelná, protože už bylo vyzkoušeno vše. Je také třeba naučit se vnímat jakékoli drobné pokroky u klientů žijících v situaci sociálního vyloučení. Vnímání a prezentace těchto změn souvisí s potřebou evaluace a jejich měření, nestačí obecné prezentace příkladů dobrých praxí. V tomto bodě má sociální práce u nás ještě velký kus cesty.

Použité zdroje:

Berg, I. K. *Posílení rodiny*. Praha: ISZ, 1992.

Berg, I. K., Shilts, L. *Classroom Solutions: WOWW Approach*. Milwaukee: BFTC Press, 2004.

Gabal, I., Čada, K., Snopek, J. *Klíč k posílení integrační politiky obcí. Sociální vyloučení a česká společnost*. Praha: Otevřená společnost o.p.s., 2008.

Gabal ac spol. s.r.o. *Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žáků a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit*. [online] Praha, 2009 [cit. 31.3.2011] Dostupné na: www.msmt.cz/uploads/Skupina_6/VZDELANOSTNI_DRAHY.pdf

Jakoubková Budilová, L., Jakoubek, M. et al. *Analýza faktorů bránících úspěšnému vstupu sociálně vyloučených osob do vzdělávacího systému*. [online] Plzeň: CAAT 2010 [cit. 15.10.2011] Dostupné na:

http://www.antropologie.org/attachments/CEROP_zpr%C3%A1va_KA%20%C4%8D.%201_FINAL%20verze.pdf

Světová banka. *Česká republika: Šance na zlepšení zaměstnanosti Romů*. [online] 20. října 2008. [cit. 31.3.2011]. Dostupné na:

http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1224622402506/CZ_Roma_Employment_Full_Report_in_Czech.pdf

Šotola, J., Zatloukal, L. Využití síťování při práci se sociálně vyloučenou lokalitou. *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice – Fakulta ekonomicko-správní*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 213 – 222.

Tomeš, I. Sociální práce dnes a zítra. In: *Politiky a paradigmata sociální práce: Co jsme zdělili a co s tím uděláme?* Zlín: Univerzita Tomáše Bati, 2011, s. 7-16.

Topinka, D., Janoušková, K. (eds.). *Výzkum rizikových faktorů souvisejících s existencí sociálně vyloučených lokalit ve městě Přerově*. [online] Sociofaktor s.r.o., 2009 [cit. 14.6.2011] Dostupné na:

<http://www.socialni-zaclenovani.cz/vyzkum-rizikovych-faktoru-souvisejicich-se-socialne-vyloucenymi-lokalitami-v-prerove>.

Twelvetrees, A. *Community work*. London: The Macmillan Press, 1982.

Úlehla, I. *Umění pomáhat*. 2. vyd. Praha: SLON, 1999.

Zatloukal, L. Práce se „zakázkami“ v psychoterapii a poradenství – systemický přístup. *Sociální práce* 2008, č. 3, s. 82 - 93.

Kontakt:

Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D
Department of Sociology and Education of the Adults
Philosophical faculty
Palacký University Olomouc
tř. Svobody 26
772 00 Olomouc

Špecifiká práce s rodinou ktorá má člena vo/po výkone trestu (a ich teoretické deficity)

Lenka Suchá¹

Abstrakt

Ústrednou témou príspevku je sociálna práca s rodinou ktorá má člena „vo“ alebo „po“ výkone trestu. Príspevok sprostredkováva vhlád do histórie trestu ako takého, podrobnejšie sa však zaoberá jednotlivými druhmi trestov súčasne legislatívne zakotvených v SR. V rámci nich selektuje tie, ktoré ponúkajú sociálnej práci najširšie pole pôsobenia (trest odňatia slobody a podmienený trest). Ponúka reálny pohľad na paralelu teórie a praxe v penitenciárnej aj postpenitenciárnej starostlivosti. Práve tu registrujeme veľkú absenciu teoreticko výskumných podchytení rovnako ako metodické nedostatky. Príspevok kladie dôraz na praktickú sociálnu prácu ako na väčšinovú zložku postpenitenciárnej starostlivosti. Cieľom príspevku je v tomto kontexte predstaviť rodinu ako klienta. Rodina je prirodzene primárnym sociálnym prostredím. Toto platí aj pre odsúdeného či trestaného. Rodina (či už nukleárna alebo aktuálna) je priamou alebo nepriamou súčasťou celého procesu od spáchania trestného činu cez odsúdenie až po samotné odpykanie trestu. Všetky tieto zložky intenzívne vplývajú na každého z jej členov. Preto si práca s takouto rodinou vyžaduje špecifický prístup sociálneho pracovníka, ktorý žiaľ doposiaľ nie je teoreticky a metodicky spracovaný v žiadnej odbornej literatúre.

KLúčové slová: odsúdený, trest, penitenciárny, postpenitenciárny, rodina

Abstract

Major focus of the article is social work with families of which one member is “imprisoned” or “after release from prison”. The article provides a view of the sentence - history, but is more focused on different types of sentences underpinned in actual legislation of the Slovak Republic; of which it selects those that offer the largest field of operation for social work (imprisonment and parole release). It offers a realistic view on the correlation of theory and practice in penitentiary and post-penitentiary care - where we notice the strongest absence of research findings as well as strong methodical shortcomings. The article is mainly focused on practical social work - as a major part of post penitentiary care. The major goal of the article is to introduce the family as a client. A family is the primary social environment. This applies also for the imprisoned or released persons. The family (no matter if biological or actual) is a direct or indirect part of the whole process - from committing a criminal sense, to condemnation up to the imprisonment. All parts of the process have an intense impact on all members of the family. That is why the work with such families requires a special approach from the social worker. Unfortunately, at this stage and time, this approach is not covered in any of the theoretical or professional literature available.

Key words: sentenced, punishment, penitentiary, post penitentiary, family

1 Úvod

Ešte pred pár rokmi sme intenzívne v praxi presadzovali sociálnu prácu s rodinou a rodinu sme začali predstavovať ako klienta. Roky sa sociálna práca sústredila na prácu s jednotlivcom a individuálny prístup, takže táto rovina bola z časti inovatívna. Odborníci však veľmi rýchlo pochopili mnohé výhody ktoré tento druh práce prináša tak pre nich ako aj pre klienta. V tomto kontexte možno hovoriť o sociálnej práci s dysfunkčnou rodinou. Na základe výskumov z praxe vznikali teoretické a metodologické základy, neskôr dokonca aj štandardy. Dnes však cítime a zisťujeme že nám prestávajú stačiť. Ako základ sú nenahraditeľné, no pojem „dysfunkčná rodina“ je veľmi všeobecný a široký. V praxi zisťujeme že každá klientská skupina sa od inej líši špecifickými (pre ňu typickými) dysfunkciami. Aj v rámci jednotlivých dysfunkcií majú konkrétne cieľové skupiny iné potreby a požiadavky.

¹ Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Centrum výskumu, Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava

2 Výkon trestu v podmienkach Slovenskej republiky

Vo svete evidujeme viaceré druhy či formy výkonu trestov. Tieto sú ukladané na to určeným orgánom páchatelom činov, ktoré sa negatívnym smerom odkláňajú od inštitucionalizovanej normy. Tresty a samotné reálne výkony trestov sú v jednotlivých krajinách odlišné. Ich najväčším determinantom je socio-kultúrne prostredie. Jednotlivé spoločnosti a kultúry môžu odlišne vnímať tak existenciu trestného činu, ako aj adekvátnosť a druh trestu. To čo naša spoločnosť vníma a legislatívne upravuje ako právo (napr. právo žien aktívne sa zúčastniť volieb), iná spoločnosť môže vnímať ako prečin či dokonca trestný čin.

V tejto kapitole sa budeme venovať trestom ktoré sú typické pre našu kultúru, konkrétne pre spoločnosť v rámci Slovenskej republiky (SR).

2.1 Pojem trest

Pojem trestu môžeme vnímať v celom vývoji ľudstva od nepamäti. Pri absencii formálnej či inštitucionalizovanej forme trestu v minulosti, registrujeme trest skôr ako formu individuálnej odplaty pri narušení konformity jednotlivca. Jednou z úloh trestu je snaha o navodenie rovnovážneho stavu. Už v starom zákone sa stretávame s rovnováhou typu: oko za oko, zub za zub. Ujmu obeť sa snažíme zmierniť navodením ujmy u páchatel'a. Pojem rovnováhy v tomto kontexte je však veľmi nepresný, pretože adekvátnosť odplaty je posudzovaná subjektívne zo strany obeť.

Až neskôr registrujeme trest, jeho výkon a náležitosti (forma, dĺžka, intenzita...) v inštitucionalizovanej podobe. V tejto súvislosti hovoríme o **legislatívnej úprave a súdnicte**. Ondrejko vič vníma ako hlavné funkcie inštitucionálneho výkonu trestnej spravodlivosti okrem navodenia sociálnej spravodlivosti aj nápravnú a preventívnu funkciu (tzv. zastrašenie trestom). Ako hlavné kritérium na súčasné vymedzenie trestnej sankcie vníma dva princípy:

1. Ochrana ľudských práv a individuálnej pozitívnej slobody (pred prienikom negatívnej slobody iného)
2. Kritérium spoločenskej škodlivosti (kontrola správania a stability spoločenského poriadku), (Ondrejko vič a kol., 2009)

V súčasnosti vnímame trest v reáliách SR aj ako legislatívny termín ktorý je obsiahnutý v zákone č. 300/2005 Z.z. (**Trestný zákon**). Tento vníma trest ako ujmu na osobnej slobode, majetkových alebo iných právach odsúdeného. Páchatel'ovi ho môže uložiť len súd na základe spomínaného zákona ak spáchal **trestný čin** (prečin alebo zločin). Tento je rovnako definovaný v trestnom zákone ako protiprávny čin, ktorého znaky sú v tomto zákone uvedené, ak tento zákon neustanovuje inak.

2.2 Druhy trestov v kontexte priestoru pre sociálnu prácu

V tejto podkapitole sa budeme venovať rôznym druhom trestov, avšak len tým, ktoré registrujeme v inštitucionalizovanej forme v Trestnom zákone.

Slovenský Trestný zákon vymenúva druhy trestov v paragrafe 32 nasledovne:

- a) trest odňatia slobody,
- b) trest domáceho väzenia,
- c) trest povinnej práce,
- d) peňažný trest,
- e) trest prepadnutia majetku
- f) trest prepadnutia vecí,
- g) trest zákazu činnosti,

- h) trest zákazu pobytu,
- i) trest straty čestných titulov a vyznamenaní,
- j) trest straty vojenskej a inej hodnosti
- k) trest vyhostenia

Samostatnú pozornosť si zasluhuje tzv. **podmienečný trest** („podmienka“).

Takmer každý z vyššie uvedených trestov má svoje opodstatnenie a vytvára istý priestor pre sociálnu prácu. V kontexte priestoru pre intervencie sociálneho pracovníka však vidíme pole jeho pôsobnosti hlavne pri treste odňatia slobody a pri podmienečnom treste.

2.2.1 Trest odňatia slobody

Slovenská republika ale aj okolité krajiny zaznamenávajú vysoký nárast udeľovania trestov odňatia slobody.

V mnohých sledovaných krajinách však nárast väzenskej populácie nebol prepojený so žiadnym zreteľným nárastom indexu kriminality alebo objasnenosti trestných činov (Coyle, 2004)

Harper a Chitty tvrdia že za posledné roky sa ukladanie trestov značne sprísnilo a to vzhľadom k interakcii niekoľkých faktorov:

- Osoby vynášajúce rozsudky vnímajú trestné prípady ako omnoho závažnejšie
- Zmeny v spôsobe vynášania trestov
- Omnoho represívnejší prístup médií, verejnosti a politikov
- Nárast primeraného využitia trestu odňatia slobody zo strany súdov
- Dĺžka trestu

Všetky tieto faktory vedú k faktu, že počet väzňov stále stúpa. (Harper, Chitty, 2004)

Na základe tejto skutočnosti aj v SR vnímame jav preplnenia ústavov na výkon trestu odňatia slobody (ÚVTOS). Práve tieto sú miestom kde si odsúdený svoj trest odpykáva.

Výkon trestu odňatia slobody podľa Papša už oddávna slúži na ochranu spoločnosti, elimináciu nežiaducej činnosti, separáciu zločincov, „aby im zabránila v páchaní ďalšej trestnej činnosti a ochránila ostatných občanov.“ (Papšo, 2011:12)

Túto časť funkcie spomínaného trestu možno nazvať ako **represívnu**. Okrem nej by však mal obsahovať aj zložku **prevýchovnú** alebo **nápravnú**. Práve o rozvoj tejto zložky sa stará aj sociálny pracovník ktorý pôsobí v tíme odborníkov v ÚVTOS. Tento tím realizuje tzv. penitenciárnu starostlivosť o ktorej si viac povieme v nasledujúcej kapitole.

2.2.2 Podmienečný trest

Pri podmienečnom odsúdení súd právoplatne zistil skutok, kvalifikoval ho ako trestný čin, uznal páchatel'a vinným z jeho spáchania a uložil mu za tento skutok trest, ktorého **výkon** bol však **zatiaľ odložený**. Súčasne bola stanovená **skúšobná doba** a v rámci nej aj primerané povinnosti a obmedzenia smerujúce k tomu, aby podmienečne odsúdený viedol riadny život, prípadne bol nad páchatel'om vyslovený aj **dohľad**.

Na základe správania sa odsúdeného v skúšobnej dobe, plnení povinností v rámci výkonu dohľadu či uložených primeraných povinností a obmedzení nemusí vôbec nastať samotný výkon trestu odňatia slobody. Uložený trest odňatia slobody na páchatel'a pôsobí, ale nie vlastným výkonom, len hrozbou jeho výkonu v prípade, že odsúdený v skúšobnej dobe

nepovedie riadny život, nebude plniť povinnosti v rámci uloženého dohľadu, či nedodrží uložené primerané povinnosti a obmedzenia.

Spomínaný dohľad realizujú nad odsúdeným mediálni a probační úradníci (zamestnanci súdov), ktorí sú často profesijne práve sociálnymi pracovníkmi. Okrem tejto zložky podmiennečné odsúdenie vytvára priestor aj pre prácu sociálnych pracovníkov pracujúcich mimo inštitúcie súdu (mimovládnych organizácií). Ich hlavnou úlohou je poskytnúť odsúdenému pomoc a poradenstvo v oblasti vzťahovej, pracovnej, no hlavne zabezpečiť prevenciu recidívy a naplnenia hrozby výkonu trestu odňatia slobody (tzv. „neporušenie podmienky“). V tomto kontexte nemožno hovoriť o penitenciárnej starostlivosti – keďže sa nerealizuje v podmienkach ÚVTOS, no ani o postpenitenciárnej starostlivosti – pretože podmiennečný trest stále trvá. Necháme ju teda pre potreby tejto práce obsiahnutú vo výraze „sociálna práca s osobami v podmiennečnom odsúdení.“

3 Penitenciárna a postpenitenciárna starostlivosť v podmienkach SR

Penitenciárna starostlivosť je starostlivosť o človeka vo výkone trestu odňatia slobody. Legislatíva (zákon č. 475/2005 Z.z. a zákon č. 93/2008) ju definuje pod pojmom **penitenciárne zaobchádzanie**. Ide o „súhrn aktivít, ktorých účelom je diferencovaným spôsobom zabezpečiť výkon práv a povinností podľa zákona o výkone trestu, podporovať a rozvíjať zmysel pre zodpovednosť, dodržiavanie zákonov a spoločenských noriem, pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu a pozitívny vzťah k rodine. Pri zaobchádzaní s odsúdeným sa dbá aj na obmedzovanie nepriaznivých vplyvov väzenského prostredia.“ (Justová, 2009:18). Tieto činnosti vykonáva personál ÚVTOS – pedagóg, psychológ a sociálny pracovník, ktorý sú zároveň príslušníkmi ZVJS. Odborníkom „zvonku“ je takmer nemožné intervenovať v rámci ÚVTOS.

Postpenitenciárna starostlivosť je starostlivosť o odsúdených ktorí opúšťajú ÚVTOS. Práve v rámci tohto druhu starostlivosti má sociálny pracovník najväčší priestor pre svoju prácu. Ideálne je ak aj tu spolupracuje s inými odborníkmi (psychológ, právnik...).

3.1 Miesto sociálnej práce v penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti – teória vs. prax

V rámci **penitenciárnej starostlivosti** sa so sociálnou prácou stretávame takmer výlučne len v podobe zamestnancov ZVJS. Tí podľa Zbierky rozkazov generálne riaditeľa ZVJS č.16/2000 realizujú sociálnu diagnostiku a následne sociálne poradenstvo (individuálne aj skupinové). Realizujú ho len v rámci rezidencie, takže môžu pracovať len s odsúdeným (nie s jeho rodinou či širším sociálnym prostredím). Spomínaný dokument okrem iného hovorí, že cieľom sociálnej práce v penitenciárnych podmienkach je príprava odsúdeného na prepustenie z výkonu trestu. Je však odsúdený naozaj jediný ktorého treba „pripraviť na prepustenie“? Pokiaľ sociálny pracovník kontinuálne nepracuje s rodinou odsúdeného a jeho širším sociálnym prostredím (bývalý zamestnávateľ, škola jeho dieťaťa...), môže sa stať že odsúdený síce bude „pripravený“ opustiť ÚVTOS, no nikto iný nebude „pripravený“ na jeho príchod. Papšo tvrdí, že sociálny pracovník v ÚVTOS by mal pracovať aj s ďalšími organizáciami ktoré môžu pozitívne ovplyvniť riešenie sociálnych problémov odsúdeného (Papšo, 2010). Prax nám však ukazuje niečo iné. Sociálni pracovníci ktorí nie sú zamestnancami danej rezidencie sa len veľmi ťažko (väčšinou vôbec) dostávajú do kontaktu s odsúdeným, hoci ide o erudovaných pracovníkov ktorí majú skúsenosť a chuť pracovať s touto cieľovou skupinou (väčšinou pracovníci MVO). Práve títo by sa však mohli stať významným spojením medzi odsúdeným a jeho sociálnym prostredím na slobode. Takto by spomínaná príprava na

prepustenie nadobudla okrem teoretického aj praktický rozmer. Penitenciárna starostlivosť v SR nie je s postpenitenciárnou takmer vôbec prepojená

V **postpenitenciárnej starostlivosti** je situácia trochu iná. Ako zástupcovia štátu v nej pôsobia sociálni kurátori (zamestnanci ÚPSVaR) a mediační a probační pracovníci (zamestnanci súdu).

Povinnosti **sociálnych kurátorov** upravuje zákon č. 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Okrem iného by mal sociálny kurátor pomáhať plnoletej fyzickej osobe po prepustení z VTOS najmä pri uľahčení návratu do rodiny, pracovnom uplatnení, hľadaní bývania, hľadaní možností pokračovať v ďalšej príprave na povolanie a pri riešení osobných problémov a vzťahových problémov. Prax však opäť ukazuje, že jeho činnosť sa veľmi často zužuje len na poskytnutie jednorazového resocializačného príspevku ktorý tiež upravuje spomínaný zákon.

Mediační a probační pracovníci realizujú najmä dohľad nad odsúdenými, ktorí boli podmienene prepustení z UVTOS. Ich činnosť sa sústreďuje najmä na kontrolu, v lepšom prípade aj na distribúciu.

Väčšina postpenitenciárnej sociálnej práce je realizovaná **sociálnymi pracovníkmi MVO**, ktorí sa špecializujú na prácu s touto cieľovou skupinou. Vykonávajú väčšinou terénnu formu sociálneho poradenstva alebo krízovej intervencie. Avšak aj týchto MVO ktoré sa na odbornej úrovni venujú tejto problematike je zatiaľ veľmi málo a sú sústredené v okolí hlavného mesta.

4 Rodina ako primárne sociálne prostredie odsúdeného

Podľa Ondruškovej je človek bytosť geneticky sociálna, je „odsúdený“ na vzťah k sociálnemu svetu, pretože ako biologický druh je odkázaný na starostlivosť. (Ondrušková, 2006)

Hoci hovoríme o odkázanosti v detstve, práve tu sa realizuje počiatkový proces socializácie. Prvé sociálne prostredie kde si človek formuje svoju identitu, vytvára vzťahy, postoje a názory je rodina. Práve k rodine máme tendenciu najskôr sa utiekať v krízových životných situáciách. Spočiatku ide o nukleárnu rodinu z ktorej pochádzame, neskôr si zakladáme svoju vlastnú aktuálnu rodinu. Nie len v psychológii, rovnako aj v sociálnej práci identifikujeme rodinu ako prvú inštanciu. Je prvou „vrstvou“ sociálnej siete, ktorá má jedinec chrániť v prípade potreby pomoci. Rovnako to platí aj pre rodinu odsúdeného. Vo väčšine prípadov je to práve rodina ktorá je priamou alebo nepriamou súčasťou celého procesu od spáchania trestného činu cez odsúdenie až po samotné odpykanie trestu. Všetky tieto zložky sa dotýkajú všetkých jej členov a často spôsobujú stigmatizáciu.

5 Problém absencie teoretického základu pre prácu s rodinou ktorá ma člena vo/po výkone trestu

Hoci už v súčasnosti máme k dispozícii veľmi dobre a kvalitne spracovanú teoretickú oblasť rodiny a jej významu, máloktorá odborná publikácia či výskum sa zaoberá špecifikami rodín konkrétnych klientských skupín sociálnej práce. Ako sme už spomínali, pojem dysfunkčná rodina je veľmi rozsiahli a široký. Takmer všetky publikácie metodického alebo procesualného zamerania reflektujú všeobecné potreby dysfunkčných rodín a prácu s nimi. Práca so spomínanou cieľovou skupinou si však vyžaduje ovládať techniky, metódy, ich kombináciu a možné riziká, s ktorými sa pri iných skupinách v takej miere nestretávame. Veľmi podobne je na tom práca s jednotlivcom ktorý je alebo bol odsúdený. Odborník ktorý s takýmto jednotlivcom pracuje má v našich podmienkach len veľmi málo prístupnej literatúry metodického zamerania. Nezostáva mu preto nič iné, ako čerpať zo zahraničnej. Jej

praktické zúročenie však naráža na slovenskú realitu, ktorá je v tejto oblasti v porovnaní s niektorými inými krajinami veľmi špecifická.

6 Najfrekvencovanejšie témy a zákazky pri práci s rodinou ktorá má člena vo/po výkone trestu

Medzi špecifiká práce s rodinou ktorá má člena vo/po alebo aj pred nástupom na výkon trestu možno zaradiť najčastejšie sa vyskytujúce témy, alebo zákazky zo strany klientov. Na základe doterajších skúseností sme zostavili krátky zoznam najfrekvencovanejších tém, s ktorými sa pri práci stretávame. Rozdelili sme ich podľa konkrétnejšej špecifikácie cieľovej skupiny.

Rodina s členom PRED nástupom na výkon trestu odňatia slobody: pravidlá vzájomného „fungovania na diaľku“, spôsob komunikácie, čo povedať a čo nepovedať deťom, zmysel zachovania rodiny, príprava na výkon nových rolí v domácnosti, príprava na straty, zmena v živote človeka

Rodina s členom VO výkone trestu odňatia slobody: zabezpečenie náhradného príjmu, prispôsobenie sa nižšiemu životnému štandardu, práca s nepriazňou okolia, výkon nových rolí, sexualita, vzájomné odcudzenie sa, vyrovnanie sa so stratami, význam trpezlivosti...

Rodina s členom PO výkone trestu odňatia slobody: rodinné usporiadanie, opätovné včlenenie sa do každodenného rodinného života a do spoločnosti, práca so vzťahmi, odpustenie, návrat do role a z nej vyplývajúcich povinností, vyrovnanie sa s novou životnou situáciou (najčastejšie nový partner)...

Rodina s členom ktorý je podmienene odsúdený: „Damoklov meč“, strach, neistota, napätie, rezignácia...

Rodina s dieťaťom, ktoré je umiestnené v zariadení (reedukačné domovy, liečebnovýchovné sanatóriá...): odcudzenie, traumy, strach, nenávisť, dezorientácia (napr. v oblasti pravidiel), beznádej...

7 Záver

Teória a prax sú neoddeliteľné a významne na sebe závislé časti. Je otázne prioritizovanie jednej z nich. Každá praktická zručnosť by mala mať svoje ukotvenie v teórii. Ako má však takáto teória vzniknúť? Je veľmi užitočné ak teória vzniká na základe praktických skúseností. Žiaľ stretávame sa s realitou, kedy sa autori opierajú o domnienky „ako by to asi mohlo fungovať v praxi“. Ak začínajúci sociálny pracovník vychádza z takýchto podkladov, často si v praxi nevie dať rady, pretože nie je pripravený na možné riziká a situácie.

Sociálna práca s rodinou ktorá má člena vo alebo po výkone trestu je veľmi špecifická. Príprava pracovníkov si vyžaduje naozaj precízne spracovanú teóriu metodického charakteru doplnenú o konkrétne praktické skúsenosti. Len takýto podklad umožní pracovať vo vzťahu ku klientovi (rodine) naozaj efektívne.

Zoznam použitej literatúry a web stránok:

Coyle, A. Řízení věznic v čase Změn. Praha: Praha-Pankrác, 2005.

Gabura, J. Sociálna práca s rodinou. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca. Bratislava: 2006.

Harper, G., Chitty, Ch. Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2009.

Justová, M. Cisár je nahý – represia verzus prevýchova. Bratislava: Oto Németh, 2005.

Justová, M. Zem, ktorá nemá svoje nebo- Sociálna práca s trestanými osobami. Bratislava: Sofa, 2009.

Ondrejko, P. a kol. Sociálna patológia. Bratislava: SAV, 2009.

Ondrušková, E. Sociálna psychológia. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2006.

Papšo, P. a kol. Profesionálne kompetencie sociálnych pracovníkov. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010.

Papšo, P. Resocializácia odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody. Banská Bystrica: UMB, Pdf v BB – Združenie Pedagóg o.z., 2011.

Zákon číslo 300/2005 Z.z. - Trestný zákon

Zákon číslo 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon číslo 475/2005 o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov a jeho novela číslo 93/2008

Zbierka rozkazov generálneho riaditeľa ZVJS č. 16/2000 o sociálnej práci vo VTOS a poskytovaní sociálnych služieb vo výkone väzby.

<http://www.justice.gov.sk/stat/roc/11/index.htm>

Kontakt

Mgr. Lenka Suchá
Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
Šoltésovej 4, 811 01 Bratislava
0907 685 554
dsucha@fedu.uniba.sk

Rozvoj rodinné politiky v Hradci Králové

Marek Šimůnek¹

Abstrakt

Příspěvek je věnován tématice prarodinné politiky z pohledu obecní samosprávy coby zadavatele služeb. Popisuje a hodnotí vývoj výdajů statutárního města Hradec Králové na podporu prarodinných aktivit v oblasti sociálně zdravotní, identifikuje slabá místa a též příklady dobré praxe v rámci prarodinných aktivit města Hradce Králové.

Klíčová slova: rodina, prarodinná politika, Hradec Králové, příspěvky z rozpočtu města

Abstrakt

This article is devoted to the issue of pro-family policy from the point of view of local government as a contracting authority of services. It describes and evaluates the development of expenditure of the statutory city of Hradec Kralove to support pro-family activities in the socio-medical field, it identifies weaknesses and also examples of good practice in pro-family activities of the city of Hradec Kralove.

Keywords: family, pro-family policy, Hradec Kralove, expenditures from the city budget

I. ÚVOD

Hradec Králové se dlouhodobě a intenzivně věnuje podpoře rodiny v širším slova smyslu v oblasti sociálně zdravotní, volnočasové, školské, kulturní, sportovní a v dalších souvisejících okruzích. Funkční model prarodinné politiky města byl v roce 2009 oceněn 1. místem v celorepublikové soutěži vyhlášené Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR pod názvem Obec přátelská rodině.

Rodinu chápeme ve smyslu Všeobecné deklarace lidských práv (1948) jako přirozenou a základní jednotku společnosti, která má právo na ochranu ze strany společnosti a státu, přičemž podpora prarodinných aktivit je vnímána jako jeden z dlouhodobých strategických úkolů nejen státu, ale i místních samospráv (Slama, 2002). Cílem města Hradec Králové je v souladu s názorem M. Freiové realizace politiky zaměřené na funkční rodiny, kterých je naprostá většina. Tato politika vytváří prostor pro rodinnou soběstačnost. „*Teprve nefunkční rodiny se stávají sociálním problémem, a v důsledku toho vhodným předmětem působení sociální politiky.*“ (Freiová 2001:10). Pro oba jmenované typy rodin jsou v Hradci Králové k dispozici aktivity a služby podporované z rozpočtu statutárního města Hradec Králové.

Hradec Králové kopíruje hlavní obecné trendy, jež jsou předvídaný v demografických studiích. „*Nejvýraznější změny v blízké i vzdálené budoucnosti však téměř jistě čekají kategorii nejstarších obyvatel ve věku 85 a více let, tzv. oldest-old* (Burcin, Kučera, 2010:27). Z Prognózy vývoje obyvatelstva Hradce Králové do roku 2040, 2008, s. 5 vyplývá, že lze reálně očekávat zdvojnásobení počtu seniorů nad 80 let věku během příštích 30 let. Tento fakt je zcela zásadní pro nastavování priorit v oblasti rozvoje sociálních a souvisejících služeb, včetně podpory dialogu generací. Vedle nebezpečí roztržitosti prarodinných aktivit je třeba stále připomínat též nebezpečí redukce prarodinné politiky na řešení sociálních problémů. Základní idea struktury právě zpracovávané koncepce prarodinné politiky města Hradce Králové byla inspirována M. Oujezdskou (2010). Navržená prarodinná opatření by současně měla pomáhat budovat „*prarodinné klima*“, tj. v souladu se Skálou a kol. (2011:57) vytvořit takové prostředí, kde se bude „*zdravým*“ rodinám dobře žít a zároveň bude směřována intervence na rodiny v obtížné situaci, aby se tyto rodiny mohly zařadit mezi rodiny „*zdravé*“.

¹ Magistrát města Hradec Králové

II. PŘÍKLADY DOBRÉ PRAXE V NAPLŇOVÁNÍ PRORODINNÉ POLITIKY MĚSTA HRADEC KRÁLOVÉ

1. *Vyčlenění strategických lokalit na území města Hradec Králové pro realizaci projektů v oblasti sociálních služeb*

Zastupitelstvo města v březnu 2010 vyčlenilo sedm strategických lokalit pro sociální služby, uložilo zajistit zpracování návrhu lokalit do nového územního plánu a města, a co je nejdůležitější, považovat předmětné pozemky za neprodejně a nesměnitelné. Jde o pozemky v majetku města, v lokalitách tipovaných s ohledem na dostupnost, klidné prostředí a rovnoměrné pokrytí službami v jednotlivých městských sektorech. Hrozí totiž reálné nebezpečí, že se město bude v nedaleké budoucnosti potýkat s nedostatkem vlastních pozemků pro výstavbu veřejně prospěšných staveb v sociální oblasti.

2. *Rozvoj specifických forem bydlení v městských objektech*

„...Systém tzv. sociálního bydlení není v České republice definován na centrální úrovni a je pouze v některých případech definován na úrovni jednotlivých obcí...“ (Lux a kol., 2010:4). Koncepce sociálního bydlení v Hradci Králové v současné době právě vzniká. V případě Hradce Králové lze v rámci zpracování koncepce stavět na již existujícím bydlení pro rodiny s dětmi², na startovacím bydlení³, bydlení pro seniory a osoby se zdravotním postižením⁴ a na chráněném bydlení pro osoby se zdravotním postižením vč. tzv. podporovaného bydlení⁵.

3. *Vznik sítě míst přátelských rodině v Hradci Králové*

V roce 2010 vznikla na území města Hradce Králové síť hygienických zázemí se srovnatelným standardem (zejm. přebalovací pult, mikrovlnná trouba, diskretní místo k odpočinku). Již dnes je občanům města Hradec Králové k dispozici 9 míst přátelských rodině pro rodiny s dětmi (nehlídaných) a jedno centrální pracoviště, zřizované partnerem města, o. s. Salinger, které navíc nabízí i funkci hlídaného dětského koutku, volnočasové a vzdělávací aktivity pro matky s dětmi.

4. *Senior fit park aneb hřiště není jen pro děti*

Záměr města koreluje s prioritou MPSV ČR i WHO, tj. s požadavkem aktivního stárnutí, vytváření prostředí a komunity vstřícné ke stáří (Globální města přátelská seniorům, 2009). Dosud byla vytipována dvě místa pro pilotní Senior fit parky a zpracována projektová dokumentace pro zařazení jednotlivých prvků do jednoho z nich. Realizace je předpokládána v roce 2012.

5. *Posilování informovanosti občanů města v oblasti prorodinné politiky*

Mezi hlavní nástroje informovanosti občanů patří týdenní zpravodaj Radnice, který je zdarma distribuován do poštovních schránek všem občanům města, dále filmový žurnál, internetová televize a též publikace vydávané v rámci edice Radnice, které jsou tématicky zaměřené a vedle potřebných kontaktů na konkrétní poskytovatele služeb je většinou tvoří přehledy aktivit, institucí, návody na řešení obtížných situací a rozhovory se zainteresovanými

² Městská ubytovna s kapacitou 35 samostatných malometrážních bytových jednotek.

³ 176 nájemních bytů se sníženým nájemným pro mladé lidi na počátku aktivního života.

⁴ Nájemní bydlení se sníženým nájemným v podobě 615 malometrážních bytových jednotek, dále 64 bytů zvláštního určení speciálně upravených pro bydlení osob s těžkým postižením pohybového aparátu.

⁵ Pronájem vybraných městských bytů poskytovatelům služeb. Vedle toho je třeba zmínit též systém azylového bydlení, založený na zajištění krátkodobých pobytů.

odborníky⁶. Dalším významným nástrojem na posilování informovanosti občanů je založení nové tradice každoročních prezentací sociálních služeb města ve formě festivalu sociálních služeb.

6. *Nový rozměr prarodinných kulturních aktivit v Hradci Králové*

Poslední část příkladů dobré praxe věnujeme ojedinělým kulturním prarodinným projektům, které **napomáhají realizaci mezigeneračního dialogu a setkávání světů**.

- Kino Centrál – nový královéhradecký fenomén

Jediné jednosálové kino v Hradci Králové se od roku 2003 zaměřilo na tzv. artové filmy, rozšířilo nabídku pro více cílových skupin od rodin s dětmi po seniory, začalo realizovat speciální projekce, např. tématické filmové večery apod., až v listopadu 2008 získalo prestižní ocenění „Nejlepší evropské kino mladých“. Velkou oblibu si získaly speciální projekty pro seniory nebo on-line přenosy oper v New Yorku. Centrál se stal prvním kinem ve střední Evropě, které začalo současně používat od roku 2009 dvě unikátní technologie: 4K projektor CINEALTA od společnosti SONY a 3D systém firmy RealD. Diváci tak mohou sledovat filmy v nejvyšším možném rozlišení a navíc trojrozměrně na speciálním stříbrném plátně.

- Labyrint loutek a vítání občánků – souzvuk generací v divadelním prostředí

Nový labyrint loutek je interaktivní hrou pro děti i dospělé a také druhou variabilní scénou divadla Drak. Projekt vznikl v rámci prarodinné politiky města Hradec Králové, které projekt ve výši 51 480 000 Kč spolufinancovalo. Vedle návštěvy samotného představení tak přibyla možnost prohlídky Labyrintu loutek a účasti na kreativních dílnách v nové „divadelní laboratoři“. Vedle výše uvedeného projektu se díky vynikající spolupráci města Hradec Králové a divadla Drak podařilo po celých 18 letech obnovit vskutku neobvyklým způsobem obřad vítání občánků, který má podobu unikátního divadelního představení speciálně vytvořeného pro tuto výjimečnou příležitost.

- Královéhradecký rockový hudební festival jako prostředek dialogu

Dle zaměření akce Rock for people nelze předpokládat, že by se mezi návštěvníky našel větší počet seniorů, např. nad 70 let. Jedinečné koncerty⁷ navštívili stovky uživatelů sociálních služeb z královéhradeckých domů zvláštního určení. Výběr seniorů a odvoz na místo konání akce zajišťuje odbor sociálních věcí a zdravotnictví magistrátu města ve spolupráci s místními poskytovateli pečovatelských služeb. Organizátor akce zabezpečuje nadstandardní služby v podobě vymezení místa přímo pod podiem, instalaci stolů a lavic k sezení, občerstvení, přítomnost zdravotníků apod. Akce se setkávají s výjimečným úspěchem, kromě seniorů nadšeně aplaudují tisíce dalších návštěvníků. Emoce, které kvalitní hudba a zpěv vzbuzují u diváků, přispívají k přirozenému souznění zcela rozdílných generací. Festival navštívila i další netradiční cílová skupina – děti z královéhradeckého Dětského diagnostického ústavu. Na jednom z podíí festivalu vystoupila též královéhradecká rocková skupina Standby s projektem Dva světy. Základ kapely tvoří dnes už bývalí žáci základní umělecké školy, přičemž jejich z většiny původní písně, tedy texty, ale i emoce, jsou překládány zástupci České komory tlumočnicků znakového jazyka. Rockový festival se tak stal přirozeným nástrojem dialogu.

⁶ V edici Radnice vyšly např. následující tituly: Informace pro rodiče budoucích prvňáčků, Adopce a pěstounská péče, Přehled mateřských škol v Hradci Králové, Sociální služby v Hradci Králové, Stop šikaně!, Problémy dětí školního věku.

⁷ skupina Fleret a M. Šuláková v roce 2009, M. Rottrová v roce 2010, P. Bobek v roce 2011

III. PODPORA PRORODINNÝCH AKTIVIT V OBLASTI SOCIÁLNĚ-ZDRAVOTNÍ PROSTŘEDNICTVÍM ÚČELOVÝCH GRANTŮ⁸

V kontextu prorodinné problematiky, která zásadně rozvíjí též sociální práci, se ukazuje, že nelze rozvíjet prorodinné aktivity bez cílené finanční podpory. Rozvoj prorodinných aktivit je tak provázán s veřejnými rozpočty, nevyjímaje rozpočty obcí⁹.

Podpora prorodinných aktivit v oblasti sociálně zdravotní prostřednictvím grantů tvoří základní pilíř celého systému prorodinné politiky města. Již v průběhu prvních třinácti let (1991 – 2004) vzrostly výdaje města do sociální oblasti ve formě grantů o více než 18 milionů Kč, tedy ze 188 000 Kč na 18 432 300 Kč, v roce 2010 dosáhly výše 27 500 000 Kč. Díky Fondu na podporu veřejně prospěšných projektů (dále jen Fondu) v neobvyklé výši cca 250 000 000 Kč ročně je umožněna od roku 2005 systémová podpora všech základních potřeb prorodinného typu – ať už z oblasti sportovní, kulturní či sociálně zdravotní. Jestliže v roce 2004, tedy před vznikem Fondu, byla průměrná výše podpory prorodinných projektů v Hradci Králové ve výši 449 568 Kč a celkový počet podpořených prorodinných projektů v daném roce dosáhl čísla 41, pak v roce 2010 sice mírně klesl průměrný příspěvek na jeden projekt na 401 120 Kč, avšak celkový počet podpořených projektů stoupl na 75.

Výraznou podporu pro neziskový sektor je systém bezúročných půjček, které jsou pojistkou proti nestabilitě v podobě pozdních dotací z jiných zdrojů a platební neschopnosti organizace. Dalším pozitivem grantového systému je prioritní podpora dlouhodobě zavedených projektů a v menší míře projektů jednorázových či nových. 15 projektů v celkové hodnotě 129 648 244 Kč je z rozpočtu města Hradec Králové podporováno deset a více let, a to ve všech případech do současné doby. Tyto projekty tak dosud získaly 52 % všech prostředků z rozpočtu města vyčleněných na danou oblast.

Přestože lze hodnotit podporu prorodinných aktivit v oblasti sociálně zdravotní prostřednictvím grantů jako stabilní, systémovou, funkční a efektivní, je možno v systému nalézt i následující slabá místa.

Slabé místo 1: Nedostatek finančních prostředků v rozpočtu města na podporu prorodinných aktivit. Za slabé místo můžeme označit na prvním místě systém každoročních výběrových grantových řízení navíc ve čtyřletých cyklech proložených komunálními volbami, které mají významný vliv na další tok financí do prorodinné oblasti. Lze tak pouze spoléhat na prozíravost politiků, kteří mohou kdykoli snížit či zcela zastavit finanční podporu nezbytných služeb, zejména dlouhodobého charakteru, které se poté již nemusí znovu obnovit¹⁰. Jedním z významných úspěchů roku 2011 se tak stalo udržení rozpočtu Fondu roku 2011 na úrovni roku 2010 v prioritních oblastech zaměřených na prorodinnou politiku města: oblast sociálně-zdravotní, volnočasová, sportovní činnost mládeže a víceleté příspěvky v oblasti kultury.

⁸ Je třeba zmínit též dva subjekty financované přímo z rozpočtu města, a to městské jesle (podpora z rozpočtu města v roce 2010: 4 850 000 Kč) a dále zdravotnické zařízení Dětský denní rehabilitační stacionář (podpora z rozpočtu města v roce 2010: 5 137 000 Kč).

⁹ Město Hradec Králové investovalo do sociálně zdravotní části prorodinné oblasti v období 2000 – 2010 s jistotou více než 116 milionů korun v oblasti investičních výdajů (výstavba dvou objektů pro komplexní služby určené lidem bez domova, odkoupení ubytovny pro rodiny s dětmi, rekonstrukce dvou domů s pečovatelskou službou, rekonstrukce městských jeslí, denního centra a chráněné dílny pro osoby s mentálním postižením a nízkoprahového zařízení pro děti a mládež). V současné době je navíc připravována rekonstrukce objektu pro účely rozšíření denního stacionáře a chráněných dílen pro osoby s mentálním a kombinovaným (cca 15 000 000 Kč) postižením a výstavba nového dětského dopravního hřiště (cca 25 000 000 Kč).

¹⁰ Pokud např. nebude podpořen rekondiční pobyt diabetiků, je tato akce uskutečnitelná v následujícím roce s obdobnými náklady. Pokud nebude podpořen denní stacionář pro mentálně a kombinovaně postižené, dojde k propuštění zaměstnanců, ukončení pronájmu prostor a obnova bude v následujícím období velmi složitá a nákladná.

Situace pro rok 2012 bude s největší pravděpodobností též složitá, a to s ohledem na nejisté objemy peněz z fondů EU, ministerstev i krajských samospráv. Není tak vyloučen silný tlak na omezený rozpočet statutárního města Hradec Králové.

Slabé místo 2: Nebezpečí tzv. veřejné podpory. Pojem „veřejná podpora“ se stal součástí českého právního řádu schválením zákona č. 59/2000 Sb., o veřejné podpoře a byl převzat zákonem č. 215/2004 Sb., o úpravě některých vztahů v oblasti veřejné podpory a o změně zákona o podpoře výzkumu a vývoje. Smyslem veřejné podpory je tedy ochrana soutěže na vnitřním trhu EU, ochrana spotřebitele, bránění zvýhodňování národních podniků, bránění morálnímu hazardu, ochrana slabších členských států a podpora oblastí, které se neobejdou bez veřejných zdrojů (Kincl, 2010).

Jsme si vědomi nebezpečí, která hrozí v případě, že bude městu Hradec Králové veřejná podpora prokázána, proto je v současné době realizován ve spolupráci s JUDr. Michaelem Kinclm, asistentem předsedy senátu Nejvyššího soudu ČR, proces směřující k notifikaci směrnice Fondu na podporu veřejně prospěšných projektů u orgánů Evropské unie. Je tak nadějně, že Hradec Králové bude mít v dohledné době vyřešen problém veřejné podpory pro všechny oblasti (kulturu, sport, sociálně zdravotní oblast, cestovní ruch apod.).

Slabé místo 3: Finanční podpora neúspěšných projektů. Slabým místem v rámci výdajů z rozpočtu města do prorodinné oblasti je také eventuelní podpora neúspěšných projektů. I přes přísná hodnotící kriteria grantových žádostí nelze vyloučit nekonceptní podporu projektů ze strany volených orgánů města. Na příspěvky není právní nárok a odborné komise či výbory mají v této souvislosti pouze poradní hlas.

V rámci systému finanční podpory prorodinné politiky města Hradec Králové lze nalézt následující silné stránky:

Silná stránka 1: Prioritně jsou podporovány služby prorodinného charakteru prostřednictvím partnerů především z řad nestátních neziskových organizací, což umožňuje vícezdrojové financování projektů¹¹,

Silná stránka 2: Termíny související s posouzením žádostí a jejich projednáním ve volených orgánech jsou nastaveny tak, aby poskytovatelé nebyli ohroženi nedostatkem finančních prostředků na počátku roku díky grantovým řízením jiných subjektů,

Silná stránka 3: V oblasti podpory profesionálních kulturních organizací byl v Hradci Králové nastaven systém víceletého financování, které dává finanční jistotu poskytovatelům v podobě části provozních finančních prostředků na čtyřleté období, navíc s přesahem do dalšího volebního období. V současné době probíhají jednání o možnosti rozšíření tohoto systému i do oblasti sociálně zdravotní.

IV. ZÁVĚR

Systém prorodinné politiky města Hradec Králové je založen v první řadě na principu otevřeného zjišťování potřebnosti jednotlivých služeb prostřednictvím funkčního komunitního plánování. V roce 2010 byl zastupitelstvem města Hradec Králové schválen již 3. plán

¹¹ Např. v roce 2009 dosáhly celkové náklady projektů z oblasti sociálně zdravotní podpořených z Fondu 5P částky 139 184 295 Kč, přičemž celková částka alokovaná ve Fondu na daný účel dosáhla 29 154 300 Kč, tedy pouhých 20,9 % celkových nákladů.

sociálních a souvisejících služeb pro období 2010 – 2012 (Šimůnek, 2010). Jedním z opatření tohoto dokumentu je zpracování koncepce prorodinné politiky města. Základní pilíře právě zpracovávané koncepce prorodinné politiky města Hradec Králové tvoří následující oblasti: Rodina a vzdělávání, Rodina a zaměstnání, Rodina a bydlení, Rodina a volný čas, Rodina a zdravotní a sociální péče, Multigenerační rodina, Rodina a komunikace s úřadem, Institucionální zakotvení prorodinné politiky města, Finanční podpora. Dokončení koncepce a projednání její finální verze ve volených orgánech města je plánováno na rok 2012. V návaznosti na komunitní plán jsou z rozpočtu města Hradec Králové finančně podporovány prorodinné aktivity, a to v podobě příspěvků na provoz městským organizacím i privátním subjektům, jakož i v podobě investičních akcí. Rok 2011 byl navíc městem Hradec Králové vyhlášen rokem rodiny¹².

Jak zmiňuje Tomeš (2009), v každém státě je více rodinných politik a každý formalizovaný subjekt může mít svou rodinnou politiku, přičemž jejím nositelem může být stejně vláda, jakož i samosprávná veřejnoprávní korporace.

Na základě zjištěných skutečností můžeme konstatovat, že Hradec Králové je nositelem rodinné politiky a že v Hradci Králové je rodinná politika uskutečňována na základě principu subsidiarity a za součinnosti širokého spektra poskytovatelů služeb zejména z oblasti sociálně zdravotní, ale i z oblasti vzdělávací, kulturní a sportovní. Z forem a výše podpory prorodinných aktivit v městě Hradec Králové je zřejmé, že se město zabývá na lokální úrovni rozvojem prorodinných aktivit, které patří mezi stěžejní oblast výdajů města. Město Hradec Králové se tak věnuje rozvoji dané oblasti v souladu s Národní koncepcí rodinné politiky (2005), přičemž rodinnou politikou naplňuje očekávání rodin, neboť její realizací nesupluje politiku sociální, ale podporuje rodiny v naplňování všech základních funkcí podle vlastní svobodné volby.

LITERATURA:

- Burcin, B., Kučera, T. Prognóza populačního vývoje České republiky na období 2008 – 2070. Výzkumná zpráva. Praha: MF ČR, 2010. 30 s.
- Freiová, M. O rodině v českém parlamentu. Praha: Občanský institut, 2001. 15 s.
- Globální města přátelská seniorům. Průvodce. Praha: MPSV ČR, 2009. 76 s. ISBN 978-80-7421-003-7
- Kincl, M. Veřejná podpora ve vybraných oblastech. Praha: Budova ČS VTS, Novotného lávka 5, 20. 4. 2010
- Lux, M., Mikeszová, M., Sunega, P. Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením – mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010. 64 s. ISBN 978-807330-176-7
- Národní koncepce rodinné politiky. Praha: MPSV ČR, 2005. 59 s.
- Oujezdská, M. Priority úspěšné rodinné politiky aneb Jak vytvořit koncepci rodinné politiky v obci. In: Proč a jak realizovat rodinnou politiku v obci. Praha: refektář Emauzského kláštera, 13. 9. 2010

¹² V roce 2011 se Hradec Králové zaměřil mimo jiné na podporu prorodinné turistiky na veletrzích a v médiích, vydal speciální řadu tematických propagačních materiálů, za něž získal oficiální ocenění, otevřel novou mateřskou školu, Školní poradenské pracoviště, realizoval či podpořil realizaci řady kulturních, sportovních i sociálních prorodinných akcí pro širokou i odbornou veřejnost, rozšířil projekt sanace rodiny, zapojil se do evropského projektu na podporu rozvoje plánování sociálních služeb a další.

Skála, V., Hejzlarová, E., Geissler, H., Potůček, M., Dobiášová, K. Rodinná politika na regionální a lokální úrovni. Závěrečná zpráva výzkumného projektu, CESES FSV UK, 2011. 93 s.

Slama, I. Obec příznivá rodině. In: Normativní základy rodinné politiky: Co by stát mohl a měl v rámci rodinné politiky dělat a co ne. Brno: Národní centrum pro rodinu, 2002. s. 38 – 52

Šimůnek, M., Šonská, M. et al. 3. plán sociálních a souvisejících služeb města Hradec Králové na období 2010 – 2012. Hradec Králové: statutární město Hradec Králové, 2010. 61 s. ISBN 978-80-904264-7-4

Tomeš, I. Některé vybrané otázky ve světle mezinárodních dokumentů. In: Rodina na prahu 21. století. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2009. s. 20 – 27 ISBN 978-80-7421-017-4

Všeobecná deklaráce lidských práv a související dokumenty. Ostrava: Aries, v.o.s. 1993. 101 s.

Kontakt:

PhDr. Marek Šimůnek, vedoucí odboru sociálních věcí a zdravotnictví

Magistrát města Hradec Králové

Československé armády 408

502 00 Hradec Králové

Tel.: 00420 495 707 321

E-mail: Marek.simunek@mmhk.cz, Http: www.hradeckralove.org

Sociální kurátor pro děti v polích sociální práce - teorie a praxe

Lýdia Lešková¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá teoretickým vymezením praktických polí sociální práce. Poukazuje na složitost i různorodost sociálních polí, v nichž se realizuje práce se sociálním klientem a popisuje intervenci sociálního kurátora pro děti v nich. Na základě provedeného výzkumu v rámci úřadů práce, sociálních věcí a rodiny v České republice předkládá získané výsledky v rámci univariační a bivariační analýzy, přičemž vybrané a prezentovány části výzkumu poukazují na působení sociálního kurátora pro děti v pracovních polích sociální práce.

Klíčová slova: Sociální kurátor. Pole sociální práce. Sociální intervence.

Abstract: The paper deals with the theoretical definition of practical branches of social work. It discusses the complexity and diversity of social branches, in which are realised social work with clients and describes the intervention of social curator of the children. The achieved research within the Office of Labour, welfare and Family in the Slovak Republic by obtained results with in univariation and bivariation analyses, the selected and presented part of the research show the effect of probation for children in the working the branches of social work.

Key words: Probation officer. Branches social work. Social intervention.

1 Úvod

Společnost jako celek lze rozdělit na několik oblastí, často jsou označovány jako pole (kulturní, sociální, politické a ekonomické pole). Předmětem zájmu sociální práce je pole sociální - prostředí, ve kterém působí pomáhající, tedy sociální pracovník.

Jednotlivé oblasti sociální práce lze chápat i jako druhy sociální práce (praktické pole), přičemž sociální práce v nich je určována především odběratelskou klientelou. P. Lüssi v souvislosti s profesionálním polem sociální práce hovoří o klientské pyramidě, v níž jsou klienti navrstveni podle celospolečenských nebo subkulturních, ekonomicko-mocenských či jiných kritérií. Jiné rozdělení v teoretické rovině podává S. Staub-Bernasconi, která mezi pracovní pole sociální práce zahrnuje dvě skupiny, a to: nouzové stavy, problémy a cílové skupiny (Levická, 2004).

2 Prostředí a klientela kurátora pro děti

Roztřídění pracovních polí z pohledu sociální práce jako teoretické disciplíny kopíruje oblasti sociálních problémů z teoretického pohledu. Klientská pyramida představuje rozdělení sociálních polí, které kopírují skupiny klientů s jejich sociálními problémy. Klient sociální práce se smí současně nacházet v rámci různých polí sociální práce, protože pro klienta z pole klientské pyramidy lze poskytovat zároveň různou pomoc v rámci praktických polí sociální práce a také ho z jiného pohledu chápeme v rámci pracovních polí v teoretické rovině.

Někteří autoři uvádějí, že v kontextu sociálněpatologických jevů u dětí a mládeže akcentují klasifikaci sociální práce na: preventivní, kurativní a resocializaci. Tyto, jakož i další pole sociální práce jsou významným prostředkem prevence, socioterapie a resocializace sociálních deviací dětí a mládeže (Jusko, 2009). Sociální kurátoři mají své specifické sféry dominance, kde v převážné míře probíhá jejich působení, a to: práce se sociální sítí klienta, terénní sociální práce, školní sociální práce, spolupráce se sociálním pracovníkem ve zdravotnických zařízeních a také velmi důležitá je práce se sociálním pracovníkem ve vězeňství (Šipošová, 2007).

¹ Teologická fakulta v Košicích, Katolické univerzity v Ružomberku, Hlavná 89, 041 21 Košice.

Plnění úkolů sociálního kurátora pro děti v polích sociální práce není jen v oblasti praktických polí, ale i v rámci klientské pyramidy a pracovních polí v teoretické rovině:

- ✓ *klientská pyramida* - cílovou skupinou jsou děti a mládež,
- ✓ *praktické pole* - mimořádná pozornost by měla být cílena na primární prevenci (ačkoli praxe poukazuje na převahu sekundární prevence). Několik příkladů primární prevence, jakož i přímá práce sociálních kurátorů pro děti v terénu, poukazují na pozitivní dosahované výsledky (Lešková, 2010 a,b). Také tendencí by mělo být snižování podílu intervencí v poli resocializačním,
- ✓ *pracovní pole v teoretické rovině*
 - nouzové stavy a problémy - v rámci těchto polí kurátor nejčastěji zasahuje u takových dětských klientů, u nichž se vyskytla delikvence a různé sociální poruchy související s nepřizpůsobivým způsobem života k hodnotám a normám společnosti. Lešková (2010 a, 2007, 2006) popisuje několik příčin, které indikují delikventní chování dětí,
 - cílové skupiny - intervenční opatření jsou zaměřeno nejen na individua (dětského klienta),² ale i na malé sociální systémy, tedy i na rodinu dítěte, se kterou je nezbytné systematicky pracovat, protože děti, které jsou v evidenci sociální kurately, pocházejí obvykle z problémových rodin, z málo podnětného prostředí. Klientela sociálního kurátora je značně problematická (Lešková, 2010 a,c, 2008, 2006). Z pohledu velkých sociálních skupin kurátor pracuje i s vrstevnickou skupinou, která má značný vliv na dítě, a tedy i na tuto skupinu se musí zaměřit jeho pozornost. Na dítě a jeho chování, dodržování norem společnosti má značný vliv nejen rodina, ale i škola a skupina (Lešková, 2009 b, 2007).

3 Intervence sociálního kurátora v praktických polích sociální práce

Sociální práce na poli *kurativním* zahrnuje především: *sociálně-výchovné působení na klienta a využití sociálně-technických opatření* (Matulay-Matulayová, 1998:9). Úkolem kurátora je působit na dítě s cílem řešit vzniklé problémy a společně s klientem hledat adekvátní řešení na neutralizaci nebo i úplné odstranění stávajících problémů. Zde je důležitá práce kurátora nejen s dítětem, ale i s celou jeho rodinou. Význam účasti rodičů, resp. jiných zákonných zástupců, spočívá ve společném výchovném působení nejen na dětského klienta, ale i na jeho rodinu a uvědomění si problémů, které je možné společnou participací překonat. Využití sociálně-technických opatření především ve formě dávek (resocializační příspěvek - k usnadnění resocializace mladistvých po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody - VTOS nebo z výkonu vazby – VV, kdy propuštěn potřebuje určité finanční prostředky na vybavení osobních dokladů nebo k zajištění nezbytných věcí osobní potřeby), ale i poskytnutí výběru ze široké škály služeb (Lešková, 2009 a).

Předchozí klasifikaci můžeme doplnit o další činnosti, a to: *metodická pomoc a odborné konzultace jednotlivcům, rodině* - poskytuje se dětskému klientovi, ale v ojedinělých případech je možné využít i skupinu dětí (skupina může působit na bázi svépomoci). Pomoc rodině je zaměřena na zvládnutí problému dítěte i na pravidelné konzultace o jeho problémech.

Využívá se několik postupů, jejichž společným základem je *terapie*, která je zaměřena na obnovu, zlepšení, ozdravení nebo zmírnění sociálního stavu, ve kterém se klient nachází. Terapie je používána při sociální patologii. Pokud jsou zaznamenány jen její příznaky, používá se prevence a poradenství. Je ale těžké ohraničit pole jejich působení (Gabura – Mydlíková, 2004). Jde o odstranění narušené rovnováhy mezi klientem a prostředím,

² Kategorie dětí, s nimiž kurátor pracuje, např.: dítě / mladistvý, který se dopustil páchaní činu jinak trestného nebo trestné činnosti; dopustil se přestupku; je členem skupiny, která ho svým negativním vlivům ohrožuje; zneužívá drogy nebo je závislý na drogách (nebo jiné závislosti); dítě s poruchami chování zejména ve škole, ve skupinách, ve vztazích s jinými dětmi, rodiči nebo jinými zletilými fyzickými osobami.

o společné ovlivňování sociálního chování klienta sociálním pracovníkem, jakož i o celý komplex činností a zásahů v prostředí klienta. Důležité v rámci terapeutického pole je vytvoření *Plánu sociální práce s dítětem a s rodinou*, který se týká dvou základních stránek klienta, a to: zjištění objektivních překážek v životě klienta a odhalení vnitřních nedostatků v silách klienta překonat stávající překážky nebo se jim přizpůsobit. Neodmyslitelnou součástí plánu je jeho vyhodnocení. Za určitých podmínek se může stát, že cíl, tak jak byl formulován, se nedosáhne (nedostatečně vypracovaný plán, nereálný plán, neochota plnění ze strany zúčastněných a pod.). Toto však nemůže být překážkou pro další práci.

Sociální kurátor pro děti se poměrně často pohybuje v sociálním *poli poradenském*, kde poskytuje pro své klienty poradenství základní, avšak je v jeho kompetenci distribuovat klienta v případě potřeby na specializované poradenství. Distribuci dělá vždy po důkladném zvážení a identifikování problému klienta, přičemž snahou je využít dostupné zdroje. Základní sociální poradenství poskytuje kurátor v rámci své instituce, tedy ÚPSVR. Kromě institucionálního poradenství může kurátor poskytovat poradenství i při terénní sociální práci, v přirozeném prostředí klienta, ve kterém velmi efektivně dokáže vypracovat sociální diagnózu a realizuje obvykle i sociální terapii. Z hlediska využití komunikačních médií se využívá *osobní*, ale i *telefonické poradenství*. Není neobvyklé i *písemné poradenství*, jehož využití je především v situacích, kdy se klient nachází ve VTOS, VV nebo se účastní výchovného opatření (VO) pobytovou formou.

Z pohledu práce s dětmi by se ve vztahu k sociálněpatologickým jevům měla stát prioritou *preventivní* sociální práce, aby se zabránilo vzniku rizikových a problémových situací. Práce kurátora na poli preventivním je nejvyšší princip sociální práce, který funguje na úrovni primární, sekundární i terciární prevence. Primární prevence je zaměřena na vytváření nejvhodnějších podmínek pro vývoj dětí i na zkvalitnění jejich sociálního usměrnění, sekundární slouží k zamezení prohlubování již vzniklých sociálních poruch, přičemž sociální pracovník zde používá metody zaměřené na posilování volní řízení, zvyšování emoční a stresové odolnosti, situační a inscenaci metody a pod. a v terciární prevenci největší význam mají individuální programy, resocializační metody a techniky, postpenitenciální péče a jiné (Lešková, 2010 a). Primární prevenci začíná kurátor provádět dříve, než se objeví nějaký problém. Vklad kurátora do tohoto typu prevence je limitován nejen personálními kapacitami, ale i časem věnovaným na sekundární či terciární prevenci. Sekundární prevence má zabránit nejen vzniku poruch, ale i zachytit jejich v počátečním stádiu a okamžitě zajistit nezbytná opatření pro ohrožených jednotlivců. Sekundární prevence zaujímá v praxi časově největší rozsah, protože zahrnuje děti - nezletilých a mladistvých, u kterých se projeví odchylky v chování a je třeba jim poskytnout intervenci s možností nápravy i bez použití represivních opatření.

Na trestněprávní a policejní boj s recidivou se vztahuje především terciární prevence, která již předpokládá spáchání trestného činu a má zabránit dalším (Kaiser, 1994:92). Terciární prevence je obvykle součástí penitenciální a postpenitenciální péče o osoby během a po výkonu trestu odnětí svobody a jejím cílem je resocializace a opětovná integrace jedinců do společnosti (Jusko, 2009). V praxi se realizuje formou práce s mladistvými, kteří se vrátili z VTOS, z VV, nebo u kterých proběhla některá z forem resocializace (ochranná výchova, ústavní péče, která se v současnosti realizuje v podmínkách dětských domovů, které mají za povinnost vytvořit samostatnou diagnostickou skupinu, jejímiž členy jsou děti s výchovnými problémy).

Sociální práce rehabilitační je metodickým postupem, který usiluje o opětovné začlenění klienta do společnosti. Práce kurátora v poli rehabilitačním je zaměřena na obnovu nebo vytvoření nejvyššího stupně fyzické, psychické, sociální a pracovní výkonnosti klienta, aby mohl být přiměřeně zařazen do společnosti. Podle J. Gaburu, E. Mydlíkové et al. jde o obnovení „zbytkového“ potenciálu člověka a opětovné začlenění do society (2004:20). Lze

nalézt několik společných zásad v úsilí o začlenění jednotlivce do společnosti: orientace na potřeby jednotlivce, orientace na jednotlivce jako individualitu, orientace na zachování suverenity jednotlivce a podporu jeho kompetencí, orientace na image sociálního klienta (Levícká, 2004:93-97). Tyto principy můžeme v praxi interpretovat následujícím způsobem:

1. při orientaci na potřeby klienta je prvořadou snahou získání si důvěry klienta, aby jeho vnímání účasti v evidenci sociální kuratelou nebylo jen z pozice represivního opatření vůči němu, ale i jako nabídnuta možnost na pozitivní změnu;
2. poskytnutí ekonomického stimulu ve formě resocializačního příspěvku má být jen na rychlé překlenutí situace po propuštění z VTOS az OV a je jen počáteční fází individuálního resocializačního plánu;
3. dětský klient má svá specifika, neboť navenek může vystupovat velmi suverénně, sebejistě, s odmítavým stanoviskem k poskytované pomoci, ale může mít problém s plánováním své pozitivní změny, za kterou by měl nést odpovědnost. Často bez pomoci kurátora a dalších zúčastněných osob (i rodiny) je neumí realizovat;
4. smíření se s rolí klienta sociální kuratelou může být pro dítě zátěžovou situací, protože závisí od samotné osobnosti dítěte, jako je schopné zvládnout situaci a vnitřně se s ní ztotožnit.

Práce v poli **resocializačnom** se zaměřuje na odstraňování, minimalizaci přetrvávajících krizových situací a zabránění recidiv jejich vzniku. Jde o proces readaptace na změněné životní podmínky a integrace dítěte do přirozeného nebo náhradního sociálního prostředí.

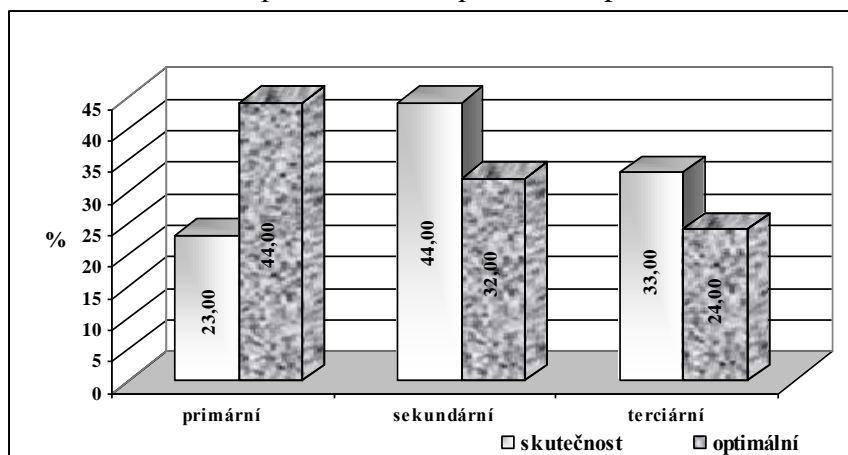
Cílem resocializační sociální práce s dětmi je znovuoobnovení aktivní sociální adaptace mladého člověka po odstranění nežádoucího sociálního jevu. Významnou součástí resocializační sociální práce je i reedukace (Jusko, 2009). Za účelem usnadnění resocializace mladistvých fyzických osob po propuštění z VTOS nebo VV zejména pro účely vybavení osobních dokladů a zabezpečení nezbytných věcí osobní potřeby lze poskytnout resocializační příspěvek. Administrativním podkladem, podle kterého se celá práce sociálního kurátora v resocializačním poli realizuje, je individuální resocializační plán.

Všichni klienti, a tedy i dětský klient sociální kurately, mají právo na edukační působení. Sociální **práce edukační** se zaměřuje na oblast výchovy, vzdělávání a přípravy na život a práci, na rozvoj soběstačnosti, schopnosti i nadání jednotlivce.

4 Sociální kurátor v praktických polích sociální práce - výsledky výzkumu

Zdrojem informací byl dotazník distribuován na ÚPSVR SR od srpna 2009 a sběr dat byl ukončen v dubnu 2010. Výzkumný vzorek byl záměrný - zkoumali jsme celou populaci sociálních kurátorů pro děti v rámci SR. V základním souboru (ZS) bylo 101 žen (80,2 %) a 25 mužů (19,8 %). Prezentované výsledky představují pouze jednu část námi zkoumané problematiky sociálních kurátorů pro děti ÚPSVR SR. Jedním z dílčích cílů bylo zjistit, ve kterých polích sociální práce se kurátor pro děti pohybuje nejčastěji. Při naplňování dílčího cíle jsme zjišťovali u respondentů ZS rozdělení pracovních polí, v jejichž rámci realizují nejčastěji svou práci a také, jaké by mělo být ideálně působení sociálního kurátora v polích sociální práce na dosažení pozitivních změn v cílové skupině dětí.

Sociální kurátoři pro děti se nejčastěji pohybují v poli poradenském, kterému přiřadili respondenti na stupnici od 0 do 10 průměrnou hodnotu 8,48 bodu (B), pak je to pole kurativně (6,93 B) a pole preventivně (6,59 B). Nejméně se respondenti pohybují v poli duchovním (2,47 B). Za optimální rozdělení polí považují respondenti: pole preventivně s průměrem 7,88 B, pole poradenské (7,77 B). Zjišťovali jsme, jaké je zastoupení sociální práce preventivní s ohledem na její podíl v rámci primární, sekundární a terciární prevence. Porovnání skutečnosti a optimálního zastoupení primární, sekundární a terciární prevence v práci sociálního kurátora je znázorněno v Grafu 1.

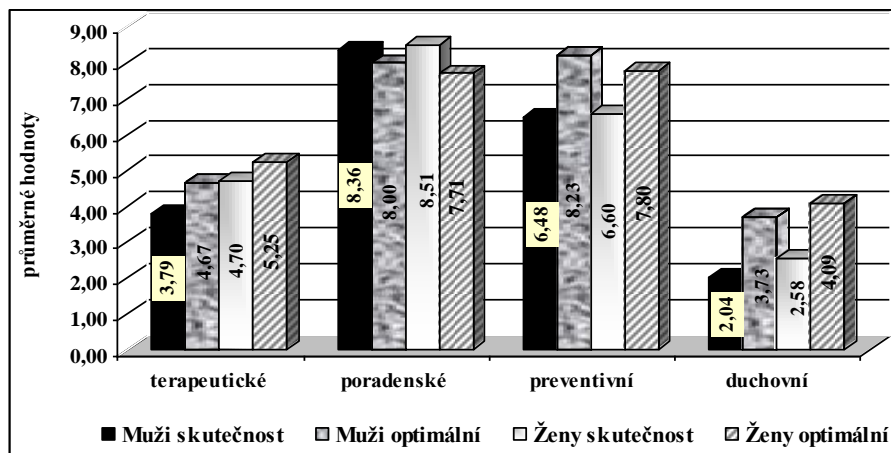
Graf 1 Skutečné a optimální zastoupení druhů prevence

Graf 1 poukazuje na tu skutečnost, že zastoupení jednotlivých druhů prevence vykazuje podstatné rozdíly ve skutečnosti a v samotných potřebách, které označili respondenti jako optimální. Primární prevenci se věnuje nejnižší pozornost (23,0 %), přičemž za optimální uvedli respondenti její zastoupení na úrovni 44,0%. Menší, i když poměrně podstatné rozdíly se vyskytly i v sekundární prevenci (12,0 %) a v terciární prevenci (9,0 %).

V rámci bivariačné analýzy jsme zjišťovali skutečné a optimální působení sociálního kurátora pro děti v polích sociální práce ve vztahu k pohlaví respondentů.

S výjimkou skutečného působení kurátora v terapeutickém poli, kde byla závislost mezi pohlavími malá, ve všech ostatních polích sociální práce, kde se sociální kurátoři pohybují uvedli, že by bylo jejich působení optimální, byla závislost mezi pohlavími triviální.

Mezi muži a ženami se vyskytují rozdíly, co se týče skutečnosti i optimálního působení sociálních kurátorů v jednotlivých polích sociální práce. Pro lepší ilustraci těchto rozdílů jsme vybrali 4 pole sociální práce, kde se vyskytly nejpodstatnější rozdíly. Na základě tohoto výběru byl vytvořen Graf 2, z něhož je zřejmé, že respondenti považují za podstatné posílení působení sociálního kurátora v poli terapeutickém. Muži i ženy ZS uvedli potřebu vyššího zastoupení tohoto pole ve své práci (zvýšení o: Ž - 0,55 B; M - 0,88 B). Přestože uváděné průměrné hodnoty poradenského pole jsou poměrně vysoké, muži i ženy ZS považují za optimální snížení působnosti sociálního kurátora v tomto poli (snížení o: Ž - 0,8 B; M - 0,36 B). Respondenti považují za optimální potřebu zvýšit své působení v preventivním poli (zvýšení o: Ž - 1,2 B; M - 1,75 B). I když nejnižší hodnoty respondenti uvedli při poli duchovním, obě pohlaví respondentů považují za optimální zvýšení své působnosti v tomto poli (zvýšení o: Ž - 1,51 B; M - 1,69 B).

Graf 2 Působnost kurátora pro děti v polích sociální práce

Pro podrobnější zkoumání vztahu pole působnosti sociálního kurátora s jeho věkem a praxí jsme provedli korelaci mezi proměnnými pomocí Pearsonove korelace (r). Mezi věkem respondentů a poli sociální práce, v nichž sociální kurátor působí, resp. považuje za optimální, aby v nich působil, se vyskytla triviální nebo jen malá závislost. Největší závislost se projevila mezi věkem respondentů a optimálním působením v poradenském poli ($r = 0,17$). Také největší, i když jen malá závislost byla zjištěna mezi optimálním působením v poradenském poli a praxí v sociální oblasti ($r = 0,26$), resp. praxí v sociální kuratelou ($r = 0,19$).

Zajímavé jsou výsledky vztahu skutečného působení sociálního kurátora v duchovním poli s věkem, praxí v sociální oblasti a praxí v sociální kuratelou, kde se projevila i když malá, ale negativní závislost. Se zvyšujícím věkem klesá působení sociálního kurátora v poli duchovním ($r = -0,13$). Negativní vztah jsme zjistili mezi působením v poli duchovním a praxí v sociální oblasti ($r = -0,12$) a praxí v sociální kuratelou ($r = -0,09$).

5 Závěr

Sociální kurátoři pro děti se nejčastěji pohybují v poli poradenském, se značným odstupem je to pole kurativní a pole preventivní. Při optimálním rozložení působení v sociálních polích respondenti na první místo postavili pole preventivní a hned za ním pole poradenské. Zjištěné výsledky v této oblasti poukazují na potřebu posílit působení kurátora v poli preventivním, přičemž pozornost se má přesunout na primární prevenci.

Sociální kurátor pro děti se pohybuje ve všech praktických polích sociální práce, avšak ne se stejnou intenzitou v rámci nich pracuje. Je nezbytné podotknout, že jednotlivá pole se navzájem prolínají a není možné mezi ně dát pevnou oddělovací čáru. Přechod z jednoho do druhého pole je plynulý a sociální kurátor v plné míře při komplexní intervenci využívá eklektické přístupy, které jsou kombinací několika metodických přístupů s cílem dosáhnout synergický efekt. Zohledňuje přitom širší sociální podmínky problémů klienta a zároveň se zabývá jejich praktickým řešením.

Literatura:

- GABURA, J. – MYDLÍKOVÁ, E. et al. *Vedenie sociálneho prípadu*. 1. vyd. Bratislava: Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov, 2004. 125 s. ISBN 80-968713-2-3.
- JUSKO, P. *Sociálna práca s mládežou a sociálnopatologické javy*. 1. vyd. Banská Bystrica: PF UMB, 2009. 217s. ISBN 978-80-8083-705-1.
- KAISER, G. *Kriminologie*. 1. vyd. Praha : C.H.BECK 1994. 268 s. ISBN 80-71790028.
- LEŠKOVÁ, L. (a) *Causes of pathological behavior of children and the possibilities of social prevention*. 1. vyd. Brno: Tribun EU, 2010. 73 s. ISBN 978-80-7399-927-8.
- LEŠKOVÁ, L. (b) Cesta k sociálnej inklúzii. In *Budovanie spoločnej cesty v sociálnej inklúzii* : zborník. Košice: Regionálne združenie partnerstiev sociálnej inklúzie, FF UPJŠ, 2010. ISBN 978-80-970543-1-1, s. 72-77.
- LEŠKOVÁ, L. (c) *Výchova k hodnotám v rodine a ich význam pre jej zdravé fungovanie*. In *Metamorfózy rodiny v kontexte postmodernej spoločnosti: deň blahoslavennej sestry Sára Salkaházi (1899-1944)*. Košice: Vienaľa, 2010. ISBN 978-80-8126-005-6, s. 93-100.
- LEŠKOVÁ, L. (a) *Realizácia sociálnej kurately detí*. 1. vyd. Košice: Vienaľa, 2009. 132 s. ISBN 978-80-89232-78-9.
- LEŠKOVÁ, L. (b) *Identifikace některých problémových oblastí dětí a mládeže se sociálněpatologickými projevy (v okrese Gelnica)*. In *Sociálne otázky v teologickej reflexii*. Brno: Cesta, 2009. ISBN 978-80-7295-112-3, s. 121-138.
- LEŠKOVÁ, L. *Rómska rodina ako skupinový klient sociálnej práce*. In *Rodina v súčasnom svete. Mnohohodetná rodina - bremeno alebo zdroj sily?* Trnava: Dobrá kniha, 2008. ISBN 978-80-7141-630-2, s. 73-87.
- LEŠKOVÁ, L. *Prostredie - jedna z príčin delikventného správania maloletých*. In *Teologické korene a pastoračná činnosť Cirkvi*: zborník. Brno: Cesta, 2007. ISBN 978-80-7295-094-2, s. 72-81.
- LEŠKOVÁ, L. *Deti zo znevýhodneného rodinného prostredia a jeho vplyv na utváranie ich hodnotovej orientácie*. In *Výchova k hodnotám v škole a v rodine*. Ružomberok: PF KU, 2006. ISBN 80-8084-065-2, s. 290-296.
- LEVICKÁ, J. *Základy sociálnej práce*. 1. vyd. Trnava: FZaSP TU, 2004. 170 s. ISBN 80-968952-3-0.
- MATULAY, S. – MATULAYOVÁ, T. *Sociálna práca*. 1. vyd. Nitra: UKF, 1998. 96 s. ISBN 80-8050-210-2.
- OLÁH, M. - SCHAVEL, M. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. 1. vyd. Prešov: PBF PU, 2006. 192 s. ISBN 80-8068-487-1.
- ŠIPOŠOVÁ, E. *Sociálny kurátor v systéme sociálnoprávnej ochrany detí*. In *Sociálna politika a zamestnanosť*. ISSN 1336 5053, 2007, roč. 4, č. 9, s. 10.
- Zákon NR SR č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov*

Contact:

PhDr. Ing. Lydia Leskova, Ph.D.
The Catholic University in Ružomberok
Theology Faculty Kosice
Department of Social Work
Hlavna 89, 041 21 Kosice, SVK
e-mail: lydia.leskova@ku.sk
phone: 00421/55/68 36 154

Sociálne služby pre rodinu ako objekt komunitného plánovania

Janka Bursová¹

Abstrakt:

Súčasná sociálna situácia rodín je rôzna. Poskytovaním sociálnych služieb a hľadaním možností sa vytvárajú podmienky na zlepšenie sociálnych služieb a odstraňovanie príčin sociálnej nerovnosti v spoločnosti.

Komunitné plánovanie je určitý postup, čím zisťujeme potreby sociálnych služieb a plánujeme pre sociálne skupiny určité formy pomoci.

Komunitným plánovaním môžeme dosiahnuť určitú zmenu za pomoci určitých fáz plánovacieho procesu, k naplneniu potrieb a k lepšej kvalite života človeka. Poskytované sociálne služby rozvíjajú dôstojný život človeka.

Kľúčové slová: Rodina. Sociálne služby. Komunitné plánovanie. Prístup. Podmienky.

Abstract:

The current social situation of families varies. Provision of social services and seeking opportunities to create conditions to improve social services and remove the causes of social inequality in society.

Community planning, we can achieve a degree of support for certain phases of the planning process to meet the needs of and better quality of human life. Provided social services, develop human dignity.

Keywords: Family. Social Services. Community planning. Approach. Conditions.

„Rodina je už stáročia pokladaná za základnú jednotku spoločnosti. Jej význam z hľadiska jednotlivca i celku, teda spoločnosti, sa v jednotlivých historických obdobiach mení, k čomu do značnej miery prispieva celkový vývoj spoločnosti“ (Levická, 2004:1).

„Všetci členovia rodiny majú povinnosť vzájomne si pomáhať a podľa svojich schopností a možností zabezpečovať zvyšovanie hmotnej a kultúrnej úrovne rodiny“ (Repková, 2007:56).

V súvislosti pomoci rodine je veľmi dôležitá skutočnosť či rodina vyhľadá pomoc alebo je k spolupráci donútená. V prípade že je rodina donútená k spolupráci v praxi sa často stretávame s nutnosťou voliť opatrenia sociálnej kontroly (napr. neplnenie rodičovských povinností, zanedbávanie detí, týranie detí a pod.).

Pri práci s rodinou by sociálny pracovník mal rešpektovať nielen základné princípy týkajúce sa etiky, ale aj zásady práce s rodinou, pretože sa nejedná len o jednotlivca, ale celú rodinu.

Hudecová a Brozmanová – Gregorová „uvádza zásady a vychádza zo špecifik práce s rodinou.

Neutralita

Neutralita v práci s rodinou znamená, že žiadny z členov rodiny by nemal mať dojem, že sociálny pracovník sa prikláňa k niektorému z nich. Sociálny pracovník by sa mal snažiť pochopiť a reflektovať pozíciu každého člena rodiny.

Pozitívna orientácia

Takmer v každom ľudskom správaní sa dá nájsť nejaká pozitívna stránka. Ak chceme dosiahnuť zmenu v živote jednotlivcov i v živote rodín, je dôležité vidieť pozitíva a stavať na nich.

Mobilizovanie rodinných zdrojov

Cez zdôrazňovanie pozitívnych stránok dochádza k mobilizovaniu skrytých pozitívnych zdrojov a rezerv u jednotlivých členov rodiny.

¹ Katolícka univerzita Ružomberok, Teologická fakulta Košice, pracovisko Teologický inštitút Spišské Podhradie katedra sociálnej práce.

Nedirektívny prístup

Sociálny pracovník by nemal pri prvom stretnutí dávať rodine rady, prípadne hovoriť, čo by mala zmeniť. Mal by si uvedomiť že zmeniť rodinu nie je jednoduché.

Budovanie dôvery

Sociálny pracovník by mal mať zodpovedný prístup, mal by dodržať sľuby, dohody, mal by byť empatický.

Rešpektovanie každého člena rodiny

Sociálny pracovník by mal rešpektovať dôstojnosť osoby, mal by byť schopný vnímať, komunikovať pochopiť, riešiť konflikty.

Uprednostňovanie rodinnej starostlivosti pred ústavnou starostlivosťou

Dieťaťu prospieva ak je vo vlastnej rodine, ale ak dieťa ani za podpory sociálnych služieb nemôže zostať so svojimi rodičmi, má právo vyrastať v rodinnom prostredí, teda v náhradnej rodine. Náhradná rodinná starostlivosť by sa mala poskytovať len na nevyhnutne dlhú dobu, pokiaľ je možné dieťa by sa malo vrátiť do svojej pôvodnej rodiny.

Hľadanie zdrojov pomoci a kooperácia

Sociálny pracovník pozná sieť služieb, ktoré by mohli byť pri pomoci rodine nápomocné a snaží sa spolupracovať s jednotlivými subjektami za účelom obnovy alebo podpory sociálneho fungovania rodiny.

Dodržiavanie mlčanlivosti

Sociálny pracovník by mal zachovávať mlčanlivosť dôverných informácií a dodržiavať etické princípy a profesionalitu“ (Hudecová, Brozmanová-Gregorová, 2008:79-81).

Komunitná sociálna práca zahŕňa množstvo činností a jej cieľom je získať členov komunity, aby sa zapojili do riešenia problémov a realizácie sociálnych opatrení.

Podľa Žilovej „slovo komunita pochádza z latinského slova *communitas*, čo znamená spoločenstvo, pospolitosť, obec, ale tiež spoločné nažívanie ľudí. Je to sociálny útvar charakterizovaný vonkajšími aj vnútornými znakmi na dvoch úrovniach, ktorými sú:

- sociálne väzby medzi členmi v rámci vlastnej komunity,
- sociálne väzby a špecifické postavenie komunity v rámci širšieho sociálneho prostredia“ (Žilová, 2003:5).

Komunitný prístup „vedie odborníkov, aby sa starali o životné podmienky svojich klientov ako je napr. (bývanie, lekárska starostlivosť, doprava, využívanie voľného času)“ (Hartl, 1997:42).

Veľmi dôležitý je vzťah jednotlivca s prostredím a potrebnosť komunitného plánovania aby bolo možné uspokojiť všetky potreby jednotlivcov.

Komunitná práca sa tiež zaoberá prevenciou sociálnych problémov i duševných chorôb a porúch v snahe zlepšiť kvalitu života.

Cieľom komunitnej práce je dosiahnutie určitej zmeny a to:

- analýzou sociálnej situácie
- utváraním vzťahu sociálneho pracovníka a rodiny.

Komunitný plán by mal pojednávať o celej šírke sociálnych služieb na základe platnej legislatívy.

Mal by byť zameraný na:

- prevenciu vzniku nepriaznivej sociálnej situácie,
- riešenie alebo zmiernenie nepriaznivej sociálnej situácie,
- zachovanie, obnovu alebo rozvoj schopností,
- zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie potrieb,
- riešenie krízovej situácie,
- prevenciu sociálneho vylúčenia FO a rodiny,

Komunitné plánovanie je vlastne postup na základe, ktorého zisťujeme potreby sociálnych služieb a porovnávame s miestnymi zdrojmi. Podľa Kamanovej „je jednou zo základných metód riadenia rozvojových procesov, metóda pomocou ktorej môžeme zmapovať a plánovať sociálne služby tak, aby zodpovedali miestnym špecifikám a potrebám jednotlivých občanov; otvorený proces zisťovania potrieb a zdrojov a hľadanie najlepších riešení v oblasti sociálnych služieb“(Kamanová, Okálová, 2011: 14).

Sociálnymi skupinami, pre ktoré by sme mali sociálne služby plánovať, sú: deti a mládež; rodina; seniori, občania so zdravotným postihnutím a ich rodiny; osoby ohrozené týraním a zneužívaním; ľudia bez domova; náhradné rodiny; neprispôsobiví jednotlivci, ľudia závislí od návykových látok; jednotlivci po výkone trestu; nezamestnaní; utečenci, žiadatelia o azyl, azylanti.

Formy pomoci

Rodinná terapia

Zameriava sa na (reštrukturalizáciu, obnovenie funkčnosti rodiny, odstránenie patologických závislostí, zmena vzťahov, komunikácia, správanie a pod.)

Objektom je rodina (narušená, patologická, dysfunkčná).

Prostriedkom pomoci je práve terapeutický vzťah, terapeutické intervencie ktoré narušia doterajší systém.

Rodinné poradenstvo

Zameriava sa na (poskytnutie orientácie, optimalizáciu rodinného systému, optimalizáciu života každého člena rodiny).

Objektom je rodina (prevažne funkčná, nenarušená,

Prostriedkom pomoci sú poradenské intervencie posilňujúce rodinný systém.

Sociálna práca s rodinou

Zameriava sa na obnovu sociálneho fungovania jednotlivca s pomocou rodinného systému, obnovu sociálneho fungovania rodiny ako celku.

Objektom je klient a rodina ako systém.

Prostriedky pomoci hlavne tie ktoré posilňujú rodinný systém (podpora, sprevádzanie, služby, dávky)“(Hudecová, Brozmanová-Gregorová, 2008: 40).

Sociálna práca s rodinou môže prebiehať individuálne alebo skupinovo.

Za veľmi dôležité považujem ochotu, motiváciu, či je rodina pripravená na možnú spoluprácu respektíve na možnú zmenu. Rovnako dôležité je poznanie rodiny a jej prostredia, ktoré nám objasňuje skutkový a súčasný stav. Poznávame demografické podmienky, ekonomické podmienky, vzťahy, kultúrne podmienky, problémy, ale aj dĺžku trvania problému. Zisťujeme a hľadáme okolnosti, ktoré spôsobili vznik problému. Taktiež „posudzovanie potrieb by malo obsahovať nielen posudzovanie problémových členov rodiny, ale aj ich rodinných príslušníkov“(Repková, 2007:90).

Odľahčovacia služba ako možná forma pomoci

Odľahčovacia služba je vydefinovaná v zákone NR SR č. 551/2010 Z.z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. Dôležité pri tvorbe komunitného plánu je plánovať odľahčovacie služby pre rodinu, ktorá sa stará o svojho člena a poberá príspevok na opatrovanie podľa zákona č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu.

Sociálna služba je poskytovaná fyzickej osobe, ktorá opatruje fyzickú osobu z ťažkým zdravotným postihnutím. Odľahčovaciu službu je možné poskytovať aj pre rodinu, ktorej cieľom je predchádzať nepriaznivým situáciám v rodine z dôvodu dlhodobej psychickej, fyzickej preťažnosti rodičov a problémov detí, formou návštevnych odľahčovacích služieb a tým podporovať, posilňovať a stabilizovať funkčnosť a samostatnosť rodiny ako primárnej sociálnej skupiny.

Služba môže byť určená pre:

- Rodinu s deťmi (matka, otec, deti, ktoré sú v nebezpečí zlyhania. Z dôvodu dlhšie trvajúcich záťažových situácií).
- Dlhodobá fyzická a psychická vyčerpanosť jedného alebo oboch rodičov.
- Týrané matky.
- Neúplná rodina.
- Nezrelé partnerstvá.
- Napätia a nedorozumenia medzi manželmi (alkohol, drogy, nehody).
- Ťažkosti vo výchove detí (viac detí v školskom veku, postihnuté dieťa, deti s poruchami správania, deti so špeciálnymi potrebami, chronicky choré deti.)

Čo môže odľahčovacia služba zahŕňať:

- Fyzickú pomoc pri výchove priamej starostlivosti opatere detí.
- Vytvorením krátkodobých podmienok pre vybavenie vecí, ktoré si matka za bežných okolností nemôže dovoliť.
- Doučovanie detí.
- Sprevádzanie na mimoškolské aktivity.
- Sprevádzanie na vychádzky a pod.

Záver

So sociálnou prácou v rodine sa stretáva každý sociálny pracovník. Je zameraná na zmenu fungovania rodinného systému a adaptáciu celej rodiny na nové podmienky, ktorej cieľom je odstránenie alebo zmiernenie sociálnych problémov jednotlivca prostredníctvom rodinného systému. Veľmi dôležité sú osobné predpoklady sociálneho pracovníka, skúsenosti, odborné vedomosti, používanie vhodných metód a nástrojov sociálnej práce pri pomoci rodine a jej jednotlivým členom. Každá rodina je špecifická a neopakovateľná sociálna skupina, ktorá má svoje vlastné normy správania. Súčasná doba je charakterizovaná prudkými zmenami v našej spoločnosti, ktoré sa dotýkajú života rodiny. Problematika rodiny je stále aktuálna. Budúcnosť spoločnosti je úzko spätá s výchovou a vzdelávaním nastupujúcich generácií. (Majcherová,2011:281-288) Rodina v ktorej fungujú zdravé vzťahy pozitívne formuje všetkých členov rodiny a takáto zdravá rodina dokáže riešiť veľmi veľa možných problémov.

Použitá literatúra

HARTL,P. *Komunita občianska a komunita terapeutická*. Praha : Sociologické nakladateľství,1997,221s.ISBN 80-85850-41-1

HUDECOVÁ, A. BROZMANOVÁ - GREGOROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca s rodinou*. Banská Bystrica : Občianske združenie pedagóg, PF UMB, 2008, 234s. ISBN 978-80-8083-597-2

KAMANOVÁ I. – OKÁLOVÁ, O. 2011. Komunitné plánovanie sociálnych služieb v Ružomberku. Ružomberok: PF KU. 2011. 98 s. ISBN 978-80-8084-661-9

LEVICKÁ, J. *Sociálna práca s rodinou*. Trnava: Mosty n.f. a Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce TU, 2004, 177, ISBN 80-89074-93-6

MAJCHEROVÁ, K. *Primárna socializácia dieťaťa s mentálnym postihnutím v rodine*. Košice, In: Metamorfózy rodiny v kontexte postmodernej spoločnosti, zborník z vedeckej konferencie, 2010, ISBN 976-80-8126-005-6

REPKOVÁ, K. *Rodinná strosťivosť na Slovensku ako verejný záujem*. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2007, 98s. ISBN 978-80-7138-123-5

ŽILOVÁ, A. *Komunitná práca s komunitou s vysokou mierou nezamestnanosti*. Banská Bystrica : PF UMB, 2003, 105s. ISBN 80-8055-721-7

Zákon NR SR č. 551/2010 Z.z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov

Kontakt:

PhDr., Mgr. Janka Bursová, PhD.
Katólicka univerzita v Ružomberku
Teologická fakulta Košice
Teologický Inštitút Spišské Podhradie
Tel: 0905 484 134
Email: jbursova@gmail.com

Aplikácia vybraných teoretických prístupov pri práci s rodinami ohrozenými chudobou¹

Andrea Bánovčinová, Jana Levická

Abstrakt

Chudoba ako sociálny jav, bola subjektom spoločensko-vedeckého bádania po niekoľko storočí. Aj napriek úsiliu teoretikov pochopiť a vysvetliť fenomén chudoby a úsiliu politikov o zníženie dopadu chudoby na jednotlivcov, rodiny a spoločnosť, sa nárast chudoby nespomaľuje ale naopak zvyšuje.

V tomto príspevku sa autorky zameriavajú na možnosti práce s rodinami ohrozenými chudobou, ktoré ponúkajú eko-sociálne teórie. Porovnávajú teoretické a praktické hľadisko.

Kľúčové slová: Chudoba, Rodina, Eko-sociálne teórie.

Abstract

Poverty, as a social phenomenon, has been the subject of social-scientific investigation for several centuries. Despite theorists' efforts to understand and explain the phenomenon of poverty and politicians' efforts to reduce the impact of poverty on individuals, families and society, poverty growth has not slowed, but on contrary, is still growing.

In this contribution, authors focus on possibilities of work with families at risk of poverty, which are offered by eco-social theories, while comparing theoretical and practical point of view.

Key words: Poverty, Family, Eco-social theories

Úvod

Chudoba je jedným z najstarších sociálnych problémov, s ktorými sa spoločnosť musí vysporiadať. Jej vnímanie sa naprieč historickými obdobiami menilo. Postupne sa chudoba stala z akceptovaného, dokonca pozitívne vnímaného stavu (kupovanie si odpustkov bohatými prostredníctvom almužien), sociálnym problémom.

Boj s chudobou prebiehal a stále prebieha tak na celospoločenskej úrovni, kde sa štáty snažia prijímať takú legislatívu, ktorá by čo najlepšie ochránila občanov pred prepadnutím sa do tohto stavu a zabezpečila ich v rôznych životných etapách, ako aj rozvíjaním konkrétnych foriem a metód pomoci jednotlivcom, rodinám či komunitám. Na teoretickej úrovni vznikali rôzne prístupy a teoretické koncepty. Jedným z nich je eko-sociálna teória, ktorej predstavitelia zdôrazňujú, že pri riešení chudoby, ako aj iných sociálnych problémov je nevyhnutné vnímať jednotlivca či rodinu v kontexte jeho sociálnej reality, ako súčasť prostredia, s ktorým je v neustálej interakcii.

V našom príspevku sa zameriame na objasnenie teoretických východísk chudoby a taktiež eko-sociálnej teórie, z ktorých sme vychádzali. Následne poukážeme na možnosti aplikácie eko-sociálneho prístupu do praxe a na jeho možnosti pri práci s rodinami ohrozenými chudobou.

I. Chudoba ako sociálny problém

Ako sme už uviedli v úvode, chudoba je jedným z najstarších sociálnych problémov. Boj s ňou a rozvoj najrôznejších opatrení na jej elimináciu je predmetom mnohých odborných diskusií tak na národnej, ako aj celoeurópskej či celosvetovej úrovni. I napriek týmto snahám predstaviteľov štátov a rôznych organizácií o jej zmiernenie sa výsledky dostávajú iba veľmi pomaly. Môžeme dokonca konštatovať, že vplyvom pôsobenia viacerých faktorov sa chudoba v krajinách, ku ktorým patri tiež Slovenská republika, naopak zvyšuje.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu Vega 1/ 0957/11- Evalvácia sociálnych služieb

V podmienkach Slovenska za príčiny vzniku a nárastu chudoby Ondrejkovič (2009) považuje najmä:

- Veľké posuny vo vekovej štruktúre obyvateľstva
- Nevyriešené otázky integrácie rómskeho obyvateľstva do oficiálneho trhu práce, prekážky ich hospodárskej a sociálnej integrácie a napätie medzi menšinovou a väčšinovou kultúrou.
- Rozsiahle zmeny kultúrnych hodnôt, sociálnych vzťahov, rodín a charakteru práce.

Medzi príčiny nárastu chudoby v našej krajine je však podľa nášho názoru možné zaradiť tiež napríklad svetovú hospodársku krízu, ktorá mala za následok okrem iného tiež masívny nárast nezamestnanosti, čo sa výrazne odzrkadilo na počte jednotlivcov a rodín, ktorí sa ocitli v stave hmotnej núdze. Osobitnou skupinou sú ľudia pracujúci za minimálnu mzdu, ktorá im vo veľa prípadoch nestačí na zabezpečenie potrieb.

V dejinách, najmä v minulom storočí sa pohľad a vnímanie chudoby neustále menilo. V počiatočkoch bola vnímaná ako prirodzená, pozitívna skutočnosť, až ako cnosť. Postupne sa však pohľad spoločnosti na chudobu menil, čo bolo zapríčinené do istej miery jej enormným nárastom a potrebou postarať sa o jednotlivcov a rodiny žijúce v chudobe, čo predstavovalo a aj predstavuje pre štát veľkú záťaž. Postupne začala byť vnímaná ako sociálny problém, s ktorým je potrebné bojovať.

Priamo úmerne zmene náhľadu spoločnosti na chudobu sa menila taktiež jej definícia. Ekonómovia za najpodstatnejší ukazovateľ považujú príjem jednotlivca či domácnosti. Chudobu preto definujú ako príjem nepostačujúci na pokrytie minimálnej spotreby. Citro a Michael (1995) definujú chudobu ako ekonomickú depriváciu. Tento pojem používajú na vyjadrenie nedostatku ekonomických zdrojov, či už peňažných alebo nepeňažných, na spotrebu ekonomických statkov a služieb. Altimir (In: Dade, 2010) považuje chudobu za situačný syndróm, ktorý zahŕňa nedostatočnú spotrebu, podvýživu, neistotu bývania, nízku úroveň dosiahnutého vzdelania, zlé hygienické podmienky, nestabilné začlenenie do systému výroby, diskrimináciu, anómiu, malú účasť na mechanizmoch sociálnej integrácie a prikláňanie sa k zvláštnemu súboru hodnôt, ktoré sa špecifickým spôsobom líšia od hodnôt ostatnej spoločnosti.

II. Ekosociálna teória jej aplikácia na prácu s rodinami ohrozenými chudobou

Už v 60. rokoch 20. storočia, najmä v dôsledku masívneho nárastu chudoby sa v odbornej praxi začali ozývať hlasy poukazujúce na skutočnosť, že terapeutické postupy nie je vhodné využívať pri riešení sociálno-ekonomických problémov, ktoré nadobúdali masový charakter (napr. Egonek, Bacher, In: Levická, 2005). Autori venujúci sa tejto problematike čoraz častejšie poukazovali na nevyhnutnosť poznať nielen klienta samotného, ale aj jeho užšie a širšie prostredie. Do popredia sa začal presadzovať ekologický prístup.

Bronfenbrenner a Jack (In: Jack a Jack, 2000) ekologický prístup považujú za holistický, dynamicko-interakčný systémový prístup, založený na ľudskej ekológii, ktorý môže byť zobrazovaný ako vnorené usporiadanie interagujúcich systémov, pričom jednotlivec je umiestnený v centre. Stručne povedané, okamžité nastavenie, v ktorom sa jednotlivci rozvíjajú sa nazýva mikro-systém. Interakcie medzi týmito nastaveniami tvoria to, čo je známe ako mezo-systém. Smerom von, nastavenia, ktoré ovplyvňujú vývoj jednotlivca, ale v ktorých nie je priamo zapojený sa nazývajú exo-systém a nakoniec, kultúrne a sociálne prostredie, v ktorom sú uložené všetky ostatné systémy je známy ako makro-systém (Matoušek, 2007)

Pre Mattiesa (In: Närhi, 2004), je ekosociálny prístup v sociálnej práci zastrešujúcou koncepciou, ktorá poskytuje užitočný výhľad pre štúdium rozhrania ekologických a sociálnych problémov. Eko-sociálna práca je založená na myšlienke, že sociálna práca a sociálni pracovníci majú dôkazy o problémoch vo vzťahoch medzi ľudskými komunitami a životným prostredím (Matties, In: Närhi, 2004). Dôležitým preto je, aby sociálni pracovníci mali špeciálne znalosti o tom, ako pokračujúce zmeny v blahobyte spoločnosti zasahujú do každodenného života ľudí. Ako lokálni poskytovatelia pomoci a akísi „intelektuáli na úrovni ulice“ majú možnosť vidieť dôsledky sociálnej marginalizácie v lokálnych komunitách. (Närhi, 2004)

V živote človeka pri formovaní jeho zdravia, blahobytu či pri jeho osobnom rozvoji zohrávajú významnú úlohu všetky mikro-systémy, s ktorými prichádza do interakcie. Napríklad nukleárna rodina, v ktorej dieťa vyrastá do veľkej miery ovplyvňuje ekonomickú stabilitu nielen jeho, ale aj rodiny, ktorú si v dospelosti samo založí, pretože práve tá vytvára prostredie, v ktorom sa formuje osobnosť jedinca, jeho schopnosti a v ktorom nadobúda sociálne zručnosti. Tie potom rozhodujú, a ovplyvňujú životné šance v neskoršom období a taktiež to, či ich človek dokáže využiť alebo nie.

Ako dokazujú viaceré výskumy (Gedbery, Bodnárová, Filadelfiová, 2007), nukleárna rodina zohráva významnú úlohu aj pri prenose nerovností z jednej generácie na druhú. Deti, vyrastajúce v rodinách s nižším príjmom sú v porovnaní s deťmi z lepšie ekonomicky zabezpečených rodín znevýhodnené vo viacerých oblastiach. Z výskumov, ktoré realizovali Currie a Stabile (2003) vyplynulo, že deti z rodín, ktoré môžeme klasifikovať ako chudobné, majú v priemere nižšiu pôrodnú váhu, vyššie riziko dojčenskej úmrtnosti. Duncan at al (1994) sledovali vplyv ekonomicky znevýhodneného prostredia na správanie detí. Z ich výskumu vyplýva, že u týchto detí sú častejšie diagnostikované poruchy správania. K podobným záverom prišli taktiež Havemen a Wolfe (1995), ktorí okrem toho zistili, že u detí z ekonomicky znevýhodneného prostredia je horší školský prospech. Po ukončení vzdelávania sa ťažšie začleňujú na trhu práce (Gregg a Machin, 1999) a majú častejšie zdravotné problémy (Currie et al, 2004). Všetky tieto skutočnosti majú v konečnom dôsledku vplyv na možnosti ich pracovného uplatnenia a tým aj na výšku príjmu jednotlivca (Jenkins, Siedler, 2007).

Chudoba však nie je prenášaná z jednej generácie na druhú automaticky, ale prenáša sa ako komplexný súbor pozitívnych a negatívnych faktorov, ktoré ovplyvňujú jedincov a ich šance, či už v prítomnosti alebo v budúcom živote. Aj napriek tomu, že chudoba v detstve zvyšuje šance na život v chudobe v dospelosti, nie je nevyhnutné, že sa takýto scenár naplní. Na úspešnosť, či neúspešnosť jednotlivca totiž nezávisle na sebe vplýva viacero ďalších faktorov. I keď je špecifický kontext ako ekonomické zázemie jednotlivca, jeho možnosti a charakteristiky, ale taktiež schopnosti a ich využívanie dôležité, vplyv, status a sociálne štruktúry, ktoré podmieňujú postavenie jednotlivca v spoločnosti sa môžu rôzne kombinovať. Na základe konkrétnych kombinácií týchto faktorov majú rôzni jedinci diferencovaný prístup k zdrojom a ich kontrole, k investíciám do ľudského potenciálu členov domácnosti a nerovné postavenie pri distribúcii voľného a pracovného času.

Autori upozorňujú na to, že pri štúdiu prenosu medzigeneračnej chudoby nie je správne sa orientovať len na skúsenosti v súvislosti s chudobou získané v detstve a na to či vytvárajú akýsi základ pre budúci život v chudobe, alebo či predstavujú súbor nezvratných skutočností, ktoré limitujú ich možnosti a životné šance. Dobre dizajnovaný výskum sa musí zameriavať na faktory, ktoré vplývajú na dospelých takým spôsobom, že chronická chudoba, ktorú zažívajú bude pravdepodobne prenesená na ďalšie generácie, buď na ich deti, ich rodičov, a ktoré sú dôvodom vzniku systematických nerovností v rámci rodiny ako aj medzi rodinami navzájom. Medzi tieto faktory zaraďujú okrem iného: pôrody adolescentných matiek, nutnosť starať sa a vychovávať dieťa v príliš mladom veku, domáce násilie, príjem

domácnosti, majetok domácnosti a jej jednotlivých členov, rozhodovanie v domácnosti, životné stratégie, využívanie služieb, vystavenie riziku, rezilienciu alebo schopnosť zvládania (Bird, 2007).

Všetky tieto skutočnosti zasahujú jednotlivca a determinujú jeho prežívanie a schopnosť vyrovnávať sa s požiadavkami prostredia. Problémové situácie vznikajúce z neschopnosti jednotlivca či rodiny naplniť požiadavky prostredia a z nerušenej interakcie medzi jednotlivcom, rodinou a prostredím v ktorom žijú predstavujú oblasť uplatnenia sa sociálneho pracovníka.

Sociálni pracovníci orientujúci sa na ekologický model, kladú veľký dôraz na fenomenologický prístup. To znamená, že centrálnym prvkom hodnotenia je jedincovo vnímanie jeho vlastnej situácie. Toto taktiež formuje a ovplyvňuje všetky ďalšie akcie, ku ktorým v procese pomoci klient so sociálnym pracovníkom pristúpia. Tento prístup predpokladá schopnosť sociálneho pracovníka účinne komunikovať, byť empatický a vedieť dostatočne oceniť spôsob, ktorým ja konkrétnych jednotlivcov a skupiny vplyva prostredie a aký potenciál a zdroje ponúka. Sociálny pracovník má taktiež výrazne prispievať k porozumeniu rovnováhy, ktorá existuje medzi stresovými a podporujúcimi elementmi na úrovni tak jednotlivcov, ako aj skupín a celých komunít. Táto rovnováha môže byť označovaná aj ako cieľ opatrení. Z toho vyplýva, že sociálna práca má taktiež zohrávať dôležitú úlohu v rozvoji, udržiavaní posilňovaní podporných systémov a redukcii, odstraňovaní alebo náhrade stresových systémov. Cieľom sociálnych pracovníkov je preto ovplyvňovať sieť sociálnej opory dostupnú pre jednotlivcov a skupiny a sociálny kapitál dostupný v rámci komunity. (Jack, Jack, 2000)

Sociálnou oporou rozumie Strieženec (1985, In: Levická, 2004) pomoc poskytovanú jednotlivcovi, skupine alebo komunitě zo strany iných aktérov. Levická (2004) chápe sociálnu oporu ako súbor podporných aktivít, ktoré prichádzajú z podporných zdrojov z prostredia klienta. K podporným zdrojom patrí predovšetkým rodina, širšie príbuzenstvo, priatelia, známi, ale taktiež profesionáli pracujúci v rôznych organizáciách a inštitúciách.

Hlavné komponenty sociálnej podpory môžu byť zoskupené do troch všeobecných okruhov a to: emocionálna opora, praktická pomoc a informácie/rady (Cutrona a Russell, In: Jack, Jack, 2000).

Výskum dôsledne ukazuje, že sociálna podpora môže mať vplyv na rozvoj a správanie (Dunst et al., 1988). Dostupnosť sociálnej podpory býva asociovaná s celým radom psychologických a fyzických prínosov pre zdravie (Cohen a Syme, 1985). Naopak, sociálna izolácia je opakovane spájaná s chudobnejším osobným zdravím a rodinným fungovaním). Sociálna podpora, ktorá je plánovaná a skutočne poskytnutá má blahodarné účinky pre všetkých príjemcov. Avšak, dokonca aj dojem, že sociálna podpora bude v prípade potreby k dispozícii, môže mať významné východy, najmä pre tých, ktorí žijú v znevýhodnených podmienkach (Blaxter., 1990).

Štruktúra rôznej sociálnej podpory sa líši v závislosti na celkovom počte členov, ich vzájomných vzťahov (príbuzní, priatelia, susedia) a ich geografického rozšírenia. Vzťahy v rámci siete môžu byť viac alebo menej podporujúce a taktiež sa môžu líšiť v závislosti od takých vecí ako je frekvencia kontaktov, reliabilita a povaha a rozsah pomoci, ktorú môžu poskytnúť (Jack, 1997). Sociálne siete majú do značnej miery taktiež tendenciu reflektovať postavenie ľudí v štruktúre spoločnosti, v ktorej žijú (Jack, Jack, 2000).

III. Možnosti praktickej aplikácie

Eko-sociálny koncept predpokladá, že sociálny pracovník sa v praxi okrem klasického prístupu v práci s rodinou bude orientovať aj na ďalšie skutočnosti. V nasledovnej časti nášho

príspevku naznačíme niekoľko možností aplikácie eko-sociálneho konceptu v slovenskej praxi, pričom budeme vychádzať z bežne používanej intervencie slovenských sociálnych pracovníkov.

Ako príklad, na ktorom poukážeme na možnosti využitia eko-sociálneho prístupu v sociálnej práci nám poslúži šesťčlenná rómska rodina, v ktorej žijú manželia a štyri nezaopatrované deti. Manželka je toho času na materskej dovolenke, manžel je dlhodobo nezamestnaný. Deti sú vo veku 11, 9, 7, 2 roky. Rodina žije na dedine v rodinnom dome. Manžel je poberateľom dávky v hmotnej núdzi.

Klasický prístup pri práci s rodinou	Eko-sociálne orientovaný prístup pri práci s rodinou	Možnosti aplikácie na zvolenú rodinu
Etapa oboznámenia sa s prípadom	Táto etapa sa v ničom neodlišuje od klasického prístupu práce s rodinou	

Etapa sociálneho hodnotenia

a) *sociálna diagnostika*

Podľa Richmondovej (In: Levická, 2002) možno sociálnu diagnostiku v užšom zmysle slova chápať ako výklad problému a definovanie sociálnych obtiaží. sociálny pracovník venuje teda venuje pozornosť:

- osobnosti klienta,
- jeho správaníu z psychologického hľadiska,
- situácii, v ktorej sa klient nachádza.

Podľa Levickej (2005) je cieľom tejto etapy kooperácia medzi sociálnym pracovníkom a rodinou, kedy sa pomocou rozhovoru sociálny pracovník usiluje:

- zistiť, aké problémy a záťažové situácie znamenajú pre rodinu najväčšie riziko,
- odhaliť, silné stránky a schopnosti členov rodiny, ktoré je možné využiť pri obnove schopnosti zvládať záťaž,
- ktoré z možných riešení sú najefektívnejšie a zároveň sa najviac približujú hodnotovej orientácii rodiny, emocionálnym

eko-sociálne orientovaný sociálny pracovník sa však bude v tejto fáze orientovať okrem hodnotenia samotnej rodiny tiež na prostredie, v ktorom rodina žije. Bude sa zaujímať o skutočnosti ako:

- kto tvorí rodinu – podľa vnímania členov rodinného systému,
- ako rodina sama vníma širšiu rodinu a príbuzných, koho do nej zahŕňa,
- aký má vzťah rodina k členom komunity a členovia komunity k rodine,
- v akej lokalite rodina žije (či žije v meste, na dedine, v izolovanej osade,...),
- aké sú vzťahy medzi rodinou a jej okolím (okolie je pripravené pomôcť, zaujíma sa o rodinu, rodina žije izolovane od okolia, nemá vytvorené žiadne susedské vzťahy, rasizmus zo strany okolia...),
- aké sú vzťahy medzi inštitúciami, ktorých služby bude rodina využívať (kooperatívne,

Sociálny pracovník pracujúci eko-sociálnym prístupom sa v tejto fáze bude pri práci s rodinou orientovať na nasledovné skutočnosti:

- aké sú vzťahy medzi manželmi navzájom a medzi rodičmi a deťmi, ako aj medzi súrodencami
- s kým z manželkinho a manželovho príbuzenstva sa rodina stretáva, či sú vzťahy medzi nimi otvorené, ako vníma rodina časť príbuzenstva s ktorým nie je v kontakte,
- v prípade, že sú vzťahy naštrbené, čo bolo toho príčinou, a čo by sa dalo urobiť pre ich obnovenie,
- či rodina pozná nejaké organizácie, na ktoré by sa mohla obrátiť o pomoc, prípadne či je s niektorou v kontakte, či spolupracuje s obcou,
- aké sú možnosti zamestnania pre manžela v regióne, v ktorom rodina žije, kde všade už prácu hľadal,
- ako sa manžel snaží získať zamestnanie? čo všetko už

potrebám jej členov a pod.

- súťaživé, ...),
- aký je postoj inštitúcii a organizácii k situácii, v ktorej sa rodina ocitla, ich pripravenosť pomôcť,
 - kto zo širšej rodiny, prípadne z komunity by sa mal podľa rodiny zapojiť do riešenia problému, ktoré inštitúcie by mali byť prizvané k spolupráci a pod.

preto podnikol?

- využila rodina všetky dostupné možnosti sociálnej pomoci?
- ako vníma rodinu a jej etnickú príslušnosť komunita v ktorej žijú, ak sa v nej vyskytuje rasizmus, z čoho pramení a aké sú možnosti na jeho zmiernenie,
- keďže tri staršie deti navštevujú ZŠ, sociálny pracovník kontaktuje školu, zisťuje, aký je prospech, správanie detí,
- u praktického lekára zisťuje, aká je starostlivosť o deti, prípadné podozrenie na zanedbávanie,

b) *plán práce s rodinou*

Po stanovení sociálnej diagnózy sociálny pracovník v spolupráci s rodinou vypracuje plán práce, v ktorom vzhľadom na vopred stanovené ciele presne popíše jednotlivé kroky, aktivity a služby, ktoré budú potrebné na dosiahnutie týchto cieľov. Pri tvorbe plánu sa venuje osobitá pozornosť tomu, aby boli všetkým členom rovnomerne pridelené úlohy a aby tieto úlohy zodpovedali ich možnostiam a schopnostiam. Sociálni pracovníci usilujú tiež o to, aby čo najviac úloh zostalo „v rukách členov rodiny“.

Na základe získaných informácií zostaví spolu s rodinou plán práce, v ktorom budú podrobne a prehľadne všetky kroky, ktoré zahŕňajú nielen členov rodiny, ale taktiež členov komunity a organizácie v nej pôsobiace.

3. Etapa sociálnej intervencie

Táto etapa zahŕňa využívanie rôznych metód a techník.

Sociálny pracovník sa nebude orientovať iba na priamu prácu s rodinou a jej jednotlivými členmi, ale okrem iného bude jeho cieľom a snahou rozvíjať pozitívne väzby rodiny na ľudí

Sociálny pracovník pracujúci v rámci eko-sociálneho prístupu bude v rámci intervencie pracovať nielen s rodinou a jej jednotlivými členmi. Okrem iného bude jeho úlohou:

a inštitúcie v prostredí, v ktorom žije, budovať sociálnu sieť rodiny.

Sociálny pracovník teda intervnuje tromi smermi:

a. *Intervencia smerom k prostrediu* – vytvorenie väzieb, sprostredkovanie pomoci, práca s rodinou, monitorovanie a rozširovanie sociálneho zázemia klienta, nadväzovanie spolupráce s inými agentúrami a inštitúciami a pod.

b. *Intervencia smerom ku klientovi* – tréning schopností, individuálna terapia, farmakoterapia a pod.

c. *Intervencia smerom k prostrediu a klientovi* - krízová intervencia, rodinná terapia, monitorovanie, prípadné zákazy a obmedzenia a pod. (Stuchlík, 2002)

- nakontaktovať rodinu na širšie príbuzenstvo, pokúsiť sa odstrániť prípadné prekážky v komunikácii či problémy,
- osloviť obec a prerokovať možné spôsoby pomoci rodine z ich strany,
- nakontaktovať manžela na agentúru sprostredkujúcu krátkodobé, brigádne práce,
- nakontaktuje rodinu na jednotlivé organizácie pôsobiace v danej komunite (napr. Katolícka charita, ...),
- ...

4. Etapa zakončenia prípadu

Táto etapa sa rovnako ako prvá v ničom neodlišuje od klasického prístupu k práci s rodinou.

Tabuľka 1: Porovnanie klasického prístupu pri práci s rodinou s ekociálnym orientovaným prístupom a možnosť jeho aplikácie v praxi

IV. Záver

Prepadnutie sa rodiny do stavu chudoby býva často sprevádzané jej uzavretím sa a narušením jej sociálnych kontaktov, čím sa výrazne oslabuje neformálna sociálna sieť. Cieľom nášho príspevku bolo poukázať na možnosti, ktoré prináša aplikácia eko-sociálneho prístupu do práce s rodinami ohrozenými chudobou.

Eko-sociálny prístup v sociálnej práci vníma rodinu ohrozenú chudobou ako súčasť jej užšieho a širšieho sociálneho prostredia, s ktorým je v neustálej interakcii. Z toho dôvodu sa sociálny pracovník využívajúci tento prístup pri svojej práci orientuje nielen na rodinu samotnú, ale v centre jeho záujmu je taktiež užšie a širšie prostredie rodiny a jednotlivci a inštitúcie, ktoré sa v ňom nachádzajú. Cieľom sociálneho pracovníka je pomôcť eliminovať prekážky vo vzájomnej interakcii rodiny a prostredia, napájať rodinu na formálne a neformálne zdroje a tým rozširovať a skvalitňovať jej sociálnu sieť. Eko-sociálny prístup tak vnímame ako žiaduce rozšírenie klasickej prípadovej práce s rodinou, ktoré umožňuje hľadať zdroje pre plánovanú zmenu nielen v rodine, ale aj v širšom prostredí, ktorého je súčasťou.

Literatúra:

- BIRD, K. *The intergenerational transmission of poverty: An overview* [online]. London: Chronic Poverty Research Centre, 2007. 59 s. [cit. 2010-11-25]. ISBN 978 0 85003 861 3. Dostupné na internete: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1629262>
- BLAXTER, M. *Health and Lifestyles*. London: Routledge. 1990. 288 p. ISBN 978-0415001472
- CITRO, C. F. – MICHAEL, R. T. *Measuring poverty: a new approach*, Panel on Poverty and Family Assistance. Washington DC: National academy press, 1995. 501 s. ISBN 0-309-05128-2.
- COHEN, S. – SYME, S. L. *Issues in the Study and application of Social Support*. In *Social Support and Health*. Orlando: Academic Press. 1985.
- CURRIE, A. – SHIELDS, M. A. – PRICE, S. W. *Is the Child Health/Family Income Gradient Universal? Evidence from England* [online]. 2004. [cit. 2010-11-02]. Dostupné na internete: <<http://ftp.iza.org/dp1328.pdf>>
- CURRIE, J. – STABILE, M. *Socioeconomic Status and Child Health: Why Is the Relationship Stronger for Older Children?* In *The American Economic Review* [online]. 2003, [cit. 2010-10-20]. Dostupné na internete: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?hid=113&sid=ca952074-0591-4a82-8e48-e19a7fd4d476%40sessionmgr111&vid=2>>
- DEDE, G. *O chudobě z hlediska hospodářských, sociálních a kulturních práv*. In *Právo nežít v chudobě*. Praha: Filozofia, 2010. ISBN 978-80-7007-321-6. strana 11 – 26
- DUNCAN, G. J. – BROOKS-GUNN, J. – KLEBONOV, P. K. *Economic Deprivation and Early Childhood Development*. In *Child Development* [online]. 1994, vol. 65, no 2, [cit. 2010-10-20]. Dostupné na internete: <<http://www.childrenshealthwatch.org/upload/resource/Duncan1994.pdf>>
- DUNST, C. – TRIVETTE, C. – DEAL, A. *Enabling and Empowering Families: Principles and Guidelines for Practice*. Cambridge: Brookline Books, 1988. 219 p.
- GERBERY, D. – BODNÁROVÁ, B. – FILADELFOVÁ, J. *Životné podmienky rodín v medzigeneračnej perspektíve*. In *Rodina a práca*. ISSN 1336-7153, 2007, č. 1, 52 s.
- GERGG, P. – MACHIN, P. *The Relationship Between Childhood Experiences, Subsequent Educational Attainment and Adult Labour Market Performance* [online]. 1999. [cit. 2010-10-20]. Dostupné na internete: <<http://personal.lse.ac.uk/machin/pdf/lux2000.pdf>>
- HAVEMAN, R. – WOLFE, B. *The Determinants of Children's Attainments: A Review of Methods and Findings*. In *Journal of Economic Literature* [online]. 1995, vol. 33, Dostupné na internete: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?hid=113&sid=363d9c28-3943-4fa4-9bd0-47d6cbf2b19a%40sessionmgr110&vid=2>>
- JACK, G. – JACK, D. *Ecological Social Work: the Application of a Systems Model of Defelopment in Context*. In *Social work, models, methods and theories*. Dorset: Russell House Publishing, 2000, ISBN 978-1-898924. p. 93 - 104
- JACK, G. *An Ecological Approach to Social Work with Children and Families*. In *Child and Family Social Work*. 1997. vol. 2, 109 – 120p
- JENKINS, S. P. – SIEDLER, T. *The intergenerational Transmission of Poverty in Industrialized Countries* [online]. Berlin: German Institute for Economic Research, 2007. 46 p. [cit. 2010-10-22] ISSN1619-4535. Dostupné na internete: <<http://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/18425/1/dp693.pdf>>
- LEVICKÁ, J. *Od konceptu k technike*. Trnava: FZaSP TU, 2005. 201 s. ISBN 80-968952-6-5
- LEVICKÁ, J. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava: FZaSP TU, 2002. 283 s. ISBN 80-89074-39-1

MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007. 309 s. ISBN 978-80-7367-331-4

NÄHRI, K. *The Eco-social Approach in Social Work and the Challenges to the Expertise of Social Work*. Fyväs kylä: University of Jyväs kylä, 2004. 107 p. ISBN 951-39-1834-3

ONDREJKOVIČ, P. *Chudoba, prostitúcia, drogy a samovraždy – príčinné súvislosti*. Sládkovičovo: Vysoká škola Visegrádu, 2009. 148 s. ISBN 978-80-89267-28-

Kontakt:

Mgr. Andrea Bánovčinová

Prof., PhDr. Jana Levická, PhD.

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Katedra sociálnej práce

Trnavská univerzita v Trnave

Univerzitné námestie 1

918 43 Trnava

Slovensko

E-mail: banovcinova.a@gmail.com

Poradenstvo vo vzťahu k rómskej mládeži žijúcej v exklúzii

Terézia Potomová¹

Abstrakt

Príspevok analyzuje problémy exkludovanej rómskej mládeže a zároveň ponúka možnosti ich riešenia. Naša klientela vyžaduje nespočetné množstvo špecifických ľudských vlastností, aby sa pri hľadaní optimálnych vzorcov života cítila odborne vedená profesionálom, ale najmä človekom s ľudským prístupom. Ako jednu z možností účinnej pomoci ponúkame vhodnú kombináciu poradenských prístupov, aby sme sa tak dotkli všetkých fenoménov, ktoré komplikujú život tak zatracovanej a mnohokrát už „odpisanej“ rómskej mládeže. Pokúsime sa naplniť najdôležitejšiu podstatu ľudskej prirodzenosti a tou je potreba byť uznávaný. Teoretické poznatky z jednotlivých poradenských prístupov prenesené do konkrétnej praxe sugestívne interferujú do života mladých Rómov a vytvoria tak most, po ktorom sa k sebe dostanú bližšie dva odlišné svety zúčastnených.

Kľúčové slová: rómska mládež, exklúzia, rómska osada, sociálne poradenstvo, prístup zameraný na človeka, kognitívno-behaviorálna terapia, terapia realitou.

Abstract

This contribution analyses problems of excluded Roma youth and offers some alternatives to solve them. Our clientele require a great number of specific human characteristics in order to feel guided by both a professional and, first of all, by someone with a specific human attitude, in their search for optimal existence patterns. We offer an effective combination of counseling approaches as one alternative. This will enable us to cover all phenomena, that complicates the life of this marginalized Roma youth often labeled as futureless. We shall attempt to fulfill the most important essence of human nature which is the need to feel respected. Theoretical knowledge from individual counselling approaches transferred to concrete practice suggestively interfere with the life of young Roma and thus creates a bridge where upon two different worlds of participants get closer to each other.

Key words: Roma youth, exclusion, Roma settlement, social counseling, human centered approach, cognitive-behavioral therapy, reality therapy.

1. Úvod

Skôr než sa dostanem k samotnej téme, dovoľm si na základe vlastných skúsenosti zadefinovať prostredie, v ktorom ako dobrovoľníčka, ale aj v rámci rôznych projektov, pôsobím. Pochádzam z východného Slovenska, kde je najväčšia koncentrácia Rómov na Slovensku. V rámci poradenstva na témy týkajúce sa prípravy na manželstvo, zodpovedná mladosť, dorastanie do lásky a pod., som vzdelávala a podľa potreby naďalej vzdelávam aj rómsku mládež. Zadefinovať rómsku mládež som si dovoľila len po dlhodobej vzájomnej interakcii. V ich blízkosti som mala často zmiešané pocity. Keďže som optimistka s empatickým vzťahom k ľuďom, najprv som si všimla ich výrazne pozitíva. Keď mladí Rómovia zistili, že sa k nim prihovám s láskou, otvorene a záleží mi na nich, patrične mi dali najavo, že si ma vážia. Otvorenosť vám vráti. Svojou výraznou motilitou upozornia na potrebu zmeny. Nemajú problém preladiť z vážnej debaty na veselú notu. Pri speve sa cítia ako ryba vo vode. Ich ťahavé a clivé melódie kombinované s výrazne dynamickými, sú akoby odrazom vlniacej sa ľudskej nálady. Ich bezprostredná bezstarostnosť vás núti sa na chvíľu tiež zastaviť, nechať sa unášať melódiou a prichytíte sa pri tom, ako si dupete nohou v jej rytme. Máte pocit, že ste jedno srdce a jedna duša. A po takomto „odpútaní“ môžeme pokračovať v prednáške, alebo skôr vo vzájomnom rozhovore, ktorý sa zmení na nespočetné množstvo otázok, na ktoré potrebujú vedieť odpovede. Ale ani negatívne pocity, ktoré vyplývajú z ich správania a otvorenej komunikácie, vás nenechajú ľahostajnými. Predstavia vám svoj už vyhranený životný štýl: Svadba v 15 – 16 rokoch a veľa detí, školu nemusíme, bez cigariet už nevydržíme, už sme si tak zvykli, predčasný sexuálny život, aj promiskuitný,

¹ Stredná odborná škola elektrotechnická Stropkov

je pre nich úplnou samozrejmosťou. Nedostatok materiálnych potrieb, často aj základných, ako je nedostatok jedla, nedôstojné a stiesnené bývanie, ich neprimerané trestanie rodičmi /kopanie, ťahanie za vlasy a pod./, sú každodennou súčasťou ich života. Pre pôvabnú adolescentku nie je žiadnym trápením, že už v decembri má sedemnášť päťoriek, ale už má frajera. Chlapci sa k dievčatám pred vašimi očami správajú hrubo. Bolestivé údery, sácanie, zhodenie zo stoličky a pod., sú ako mi prezradili, iba odrazom správania ich rodičov k nim. Len neúplný výpočet pre mňa alarmujúcich skutočností, vás presvedčí o tom, že pred vami je široké pole pôsobnosti a nemusíte vycestovať niekde ďaleko na misie. Nemala som na pláne zmeniť svet, ale zmeniť životy niekoľkým ľuďom na tomto malom kúsku zeme v malom Stropkove. Dovolím si tvrdiť, že naštudovaná teória sa mi v mnohom potvrdila, ale vzájomný, dlhodobý kontakt s rómskou mládežou v konkrétnej praxi ma posunul profesionálne dopredu. Avšak bez odborných teoretických poznatkov by bola prax ochudobnená a neprogresívna.

Možno by sme sa mohli spýtať: Je vôbec potrebné meniť rómskej mládeži hodnotovú orientáciu? Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že im takýto životný štýl vyhovuje. Hlbšie poznanie tejto marginálnej komunity vás presvedčí, že je potrebné urýchlene konať. Práve materiálna a často aj citová bieda ich rodinného prostredia odráža ich agresívne a deštruktívne správanie.

2. Majú rómski adolescenti v rodičoch a v segregovaných osadách dostatok pozitívnych vzorov?

Vzorci správania rómskej mládeže sú inherentné s danou skupinou, v ktorej žijú. Tieto vzorce sú charakteristické pre danú komunitu a sú navzájom odovzdávané a tradované a sú typické pre danú entitu. Práve pre rómsku mládež sú mnohokrát charakteristické ambivalentné vzorce správania. Aj keď posvätnou hodnotou pre Rómov sú deti, v exkludovaných rómskych osadách sa im nedostáva náležitej starostlivosti. Vyrastajú v prirodzenom prostredí rómskej komunity, sú spontánne a prirodzené, nikto sa im vlastne nevenuje, vychovávajú sa navzájom. Naši klienti sú väčšinou chudobní a exkludované prostredie veľa podnetov pre ich rozvoj neposkytuje.

Exklúzia je termín v sociálnej politike a v sociálnej práci nový. Ľudia ohrození sociálnym vylúčením sa vyznačujú tým, že v ich situácii sa nakopilo niekoľko ohrozujúcich faktorov, ktoré nevládu vyriešiť sami, majú podobné charakteristiky, ktoré zapríčiňujú ich ďalší sociálny prepád a následne aj sociálny prepád ich detí a okolia. Napr. sú dlhodobo nezamestnaní, nemajú peniaze, nemajú kvalifikáciu. Je pravdepodobné, že ich deti na tom budú podobne – nedostane sa im vzdelania, nebudú mať prístup k bývaniu, k zamestnaniu. Chudoba od istého okamžiku reprodukuje samu seba. A to je moment, v ktorom treba jednotlivým rodinám pomôcť a skúsiť im tento bludný kruh narušiť (Časopis Sociálna práca č. 4/2003).

Tomova (In: Bakalář, 2004) konštatuje, že rómske deti sú často obeťou domáceho násillia, eventuálne sú rodičmi nútení ku krádežiam alebo prostitúcii. Demeter (In: Bakalář, 2004) zase uvádza, že pre spôsob výchovy v rómskych rodinách je charakteristický nedostatok poriadku. Je sa, keď je hlad, vstáva sa a ide spať podľa potreby, prirodzene sa rozdáva, pokiaľ je z čoho, nehovorí sa prosím a ďakujem. Negatívnymi dôsledkami tejto výchovy je neschopnosť podriaďiť sa neprijemnej povinnosti, malá odolnosť voči stresu, neschopnosť udržať pozornosť v škole, neschopnosť odložiť uspokojenie potrieb a túžob na neskoršiu dobu. Skôr než k neurotizmu tento druh výchovy vedie k environmentálne podmienenej sociopatii.

Olejár (In: Bakalář, 2004) poukazuje na jednu veľmi napadnú zložku osobnosti tzv. zanedbaných Rómov – výbušný temperament: emocionalita, motilita, množstvo a bohatstvo

citových prejavov, citová vzrušivosť až výbušnosť neobvyklej hĺbky, ale krátkeho trvania, tendencia k rýchlemu tempu (sprievodné javy tzv. primitívnej duševnosti).

V konečnom dôsledku môžeme konštatovať, že jedným zo základných nositeľov sociálno-patologických javov rómskej mládeže je rodina, ktorá neponúka dostatočný model otca a matky, často je nestabilná, disfunkčná, s neustálymi konfliktmi, nedostatkom emócií, nesaturovaním potrieb dieťaťa a pod. Životný štýl rodičov, ktorí sú nezamestnaní, často bez finančných prostriedkov, keď svoje potreby dokážu stlačiť na úroveň zachovania života, neponúka pre mladú generáciu víziu istoty do budúcnosti, ba ani istú prítomnosť. Vyrastá nám generácia rómskych detí v segregovaných osadách, ktorých rodičia nikdy nepracovali, nikdy im neodovzdajú pozitívny vzťah k práci, čo zapríčiňuje obmedzený prístup mladého rómskeho človeka k spoločenským dobrám, devastuje jeho psychiku, hodnotovú orientáciu a ničí pocit zmysluplnosti života. Vyrastá nám generácia mladých Rómov, ktorí svojím spôsobom života nebudú schopní žiť bez symbiózy so štátom, ktorý vzal na seba zodpovednosť novým systémom sociálnej ochrany postarať sa o „nezamestnateľných.“

„Rómska osada je zoskupenie chatrčí - domkov nachádzajúcich sa v jednom priestore, obvykle v extravilánovej, segregovanej časti v príslušnej obci. Prevažne ide o nelegálne stavby chatrčí - domkov s nedostatočnou alebo žiadnou civilizačnou infraštruktúrou. Chatrče nezodpovedajú spoločensky uznanému štandardu bývania a ľudská existencia v nich je v rozpore s právom na dôstojný, zdravý a bezpečný život“ (Loran, 2009:9).

Podmienky, v ktorých rómska mládež vyrastá, nevytvárajú vhodný priestor pre vzdelávanie, kreativitu a nemotivujú k aktivite. Preťať tento reťazec a vymaniť rómsku mládež z morálnej a materiálnej biedy dokážeme iba cez jej vzdelávanie. Vzhľadom na extrémne podnetovo chudobné prostredie, z ktorého pochádzajú, bude práca s rómskou mládežou nesmierne náročná, ale dovoľme si tvrdiť, že Rómovia sú vzdelateľní a oplatí sa v tejto oblasti vynaložiť maximálne úsilie a energiu. Dôkazom toho je, že Rómovia si cenili vzdelanie, predovšetkým však v tzv. tradičných rómskych remeslách. Řičan (In: Bakalář, 2004) tvrdí, že hodnota tradičného vzdelania bola znehodnotená. Lenže inštitucionálna škola je diametrálne odlišná od príbuzenskej pospolitosti, ktorá kedysi poskytovala rómskemu dieťaťu ako „základné vzdelanie“, tak aj profesijnú kvalifikáciu.

3. Aby sa ciele stali realitou ...

Ak veríme, že rómska mládež je vzdelateľná, špecifické sociálne poradenstvo sa nám javí ako jedna z dôležitých vzdelávacích aktivít pre našu klientelu, ktorá disponuje obrovskou škálou rozmanitosti. Väčšina Rómov má ťažký život pre nedostatok vzdelania a profesijnej kvalifikácie. S tým súvisí zlá bytová a sociálna situácia, zhoršený zdravotný stav, neúspešnosť presadiť sa na trhu práce a pod. Škodlivé návyky – alkoholizmus, nikotinizmus, fetovanie, gamblerstvo, komplikujú život najmä mladistvým Rómom. Rómska mládež bude pre členov majority rovnocennejším partnerom len vtedy, keď bude mať vyššiu úroveň vzdelania, nižšiu sociálnu závislosť na štátnom sociálnom systéme. Iba vzdelaní Rómovia nadobudnú zdravé sebedovetie, uveria v svoju jedinečnosť a vo vlastné kvality.

V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s rôznymi definíciami sociálneho poradenstva. Gabura (2005) uvádza, že niektorí ho považujú za vedecky fundované vysvetlenie a ovplyvňovanie správania s cieľom zlepšiť život, pomôcť riešiť klientovi problémy, aby vedel ťažkostiam predchádzať. Schiling (In: Gabura, 2005:33) definuje sociálne poradenstvo následovne: „Cielené a kontrolované odborné správanie profesionálne pripraveného človeka, namierené na odstránenie bezradnosti, problémov a konfliktov pomocou metodologickej interakcie.“

Vhodnou kombináciou poznatkov z jednotlivých poradenských prístupov sa chceme stať súčasťou osobnostného rastu, získavania spôsobilosti a premeny hodnotových orientácií

rómskej mládeže. Pre hlbšie porozumenie ľudskej bytosti a pre otvorenie vnútorného sveta klientov poukážeme na dôležité aspekty vzťahu sociálny poradca – klient, ktoré najviac ovplyvnili špecifickú rómsku klientelu.

4. Zapojiť nielen vedomosti, ale aj srdce

Jedným z poradenských prístupov, pre ktorý je charakteristický konštruktívny pohyb smerom k zrelosti a k socializácii, je prístup zameraný na človeka, ktorý bol preferovaný hlavne C. Rogersom, americkým psychológom a poradcom, ktorý patril k zakladateľom humanistickej psychológie. Rogers veril, že jednotlivci disponujú aktualizačnou tendenciou, teda akousi tendenciou k rastu a naplneniu, veril v existenciu obrovského potenciálu k sebazpoznaniu a osobnostnej zmene každého jednotlivca. Vníma človeka v procese vždy sa rozvíjajúceho a nikdy nie statického, alebo nemenného, potenciál pre rast a pokrok je vždy prítomný (Rogers, 1998).

K tomu, aby poradca mohol skutočne podporiť osobnostný rast klienta, musia byť splnené tri základné podmienky psychologického rastu, ktoré platia vo vzťahu medzi terapeutom a klientom: kongruencia, akceptácia a empatické porozumenie.

Kongruencia vyjadruje taký stav nášho bytia, keď sme slobodne sami sebou, bez nutnosti prezentovať istú fasádu, skrývať sa za masku alebo rolu profesionála. Keď sme kongruentní, sme takí, akí v skutočnosti sme.

Druhou dôležitou podmienkou psychologického rastu je akceptácia, čo znamená bezpodmienečné pozitívne prijatie. Poradca dovoľí byť klientovi takým, akými sú jeho aktuálne pocity – rozpaky, strach, zlosť, odpor, láska, odvaha alebo pýcha, bez hodnotenia klienta. Neznamená to však byť prehnane priateľský, milý, alebo čokoľvek, čo by bolo falošné. Bola by to terapeutická katastrofa. Akceptáciou dávame klientovi najavo, že má hodnotu ako človek. Postoj ku klientovi je postavený na hodnote každej ľudskej bytosti a na jej dôstojnosti. Takýto postoj vytvára vo vzťahu teplo, srdečnosť a bezpečie.

Tretím aspektom vzájomného vzťahu poradca - klient je empatické porozumenie. Poradca je ponorený do vnútorného sveta klienta a vydáva sa s ním na strastiplnú cestu do hlboko pochovaných strachov, nenávisťi a lásky. Empatické porozumenie je jedna z najmocnejších síl, ktoré podporujú zmenu osobnosti. Klient sa prestáva vnímať ako neprijateľný, ako niekto, kto musí žiť podľa noriem iných ľudí. Vytvára si omnoho pozitívnejší postoj voči sebe. Pre poradcu je dôležité, aby v tomto empatickom procese nestratil samostatnosť svojej identity.

Najdôležitejšou charakteristikou tohto prístupu je starostlivosť a úcta ku klientovmu svetu. Klient najlepšie vie, čo ho trápi, ktoré zážitky majú byť odkryté a ktoré problémy sú najdôležitejšie. Humanistický prístup nepredstavuje únik do techník a stratégií, ale zameranie sa na prežívanie iných živých dýchajúcich bytosti, čím terapeut pracuje na hĺbke vzťahu. Je to demokratický, neautoritatívny a nedirektívny prístup k ľuďom, klienta prijíma bez odsudzovania a bezvýhradne (Rogers, 1995).

5. Zmenou myslenia a správania k zmene životného štýlu

Aby sme našim klientom lepšie porozumeli, aby sme vytvorili podmienky bezpečia a dôvery, aby sme v klientoch rozvinuli ich vlastné zdroje, použili sme v poradenstve s rómskou mládežou významné prvky z kognitívno-behaviorálnej terapie. Je integráciou dvoch samostatných smerov – kognitívnej terapie a behaviorálnej terapie.

Historicky staršia, ako to uvádza Praško (1998), je behaviorálna terapia (z anglického behavior, čo znamená správanie). Skúma proces učenia sa určitému správaniu u človeka. Behaviorálna terapia pracuje s podrobnou analýzou maladaptívneho správania

a predpokladá, že keď sa človek v priebehu života takémuto správaniu naučil, môžeme ho pomocou systematických krokov preučiť na adaptívnejšie správanie.

Základná téza behaviorálnej terapie podľa Watsona (In: Matoušek, 2001) spočíva v presvedčení, že celé správanie (normálne i abnormálne) je naučené v interakcii s prostredím. Centrálnym pojmom behaviorálnej terapie je učenie.

Praško (1998) uvádza, že hlavným cieľom pre zmenu správania klienta je vytvorenie nových vzorcov správania a ich preučenie na adaptívnejšie správanie. Behaviorálna terapia je účinná vtedy, pokiaľ mení chybné presvedčenie a škodlivé postoje klienta. Jednak z úvodnej identifikácie problémov rómskej mládeže, jednak z hlavnej charakteristiky tohto prístupu, môžeme potvrdiť jeho využiteľnosť pri ich riešení, a to konkrétne zmenou správania.

Kognitívna terapia sa zameriava na zmenu myslenia. Apeluje na modifikáciu myslenia klienta tak, aby bol schopný rozpoznať svoje neadaptívne postoje, názory a spôsoby myslenia a nahradiť ich myslením funkčným a adaptívnym. Naše reakcie a udalosti sú silne ovplyvnené tým, ako sa na tieto udalosti pozeráme. Kognitívna terapia učí klientov, že vždy existuje viac než jedna možnosť, ako sa na udalosti pozeráme, a teda, že pohľad je do značnej miery otázkou voľby.

Burns (In: Neenan, 2008:7) túto skutočnosť špecifikuje slovami: „*cítíme sa tak, ako premýšľame.*“ Určité myšlienky a predstavy môžu navodiť iné emócie, iné správanie. Podstatou kognitívnej terapie je, že každý kognitívny proces je spojený s emočnou reakciou a každá emócia s nejakou myšlienkou. To predpokladá, že život je možné zlepšiť, pokiaľ sa naučíme racionálne uvažovať. Z toho vychádza, že negatívne prevrátené vzorce správania, myslenia, tvoria základ maladaptívneho správania. Kognitívna terapia sa teda zameriava na analýzu a zmenu myslenia. Pre klienta je dôležité poznanie, že neustále zlepšovanie znamená neustále úsilie z jeho strany a osvojenie si presvedčenia: „Som schopný človek so slabinami.“ Byť sám sebe terapeutom je celoživotná úloha.

Kognitívno-behaviorálny smer sa navzájom dopĺňajú a môžeme ho definovať ako konkrétnu pomoc zameranú na zmenu myslenia, predstáv a postojov a zmenu správania. Terapeut je aktívny a povzbudzujúci a postupne do tejto spolupráce vťahuje aj klienta. Cieľom je samostatnosť klienta, aby sa klient stal svojím vlastným terapeutom.

Z uvedeného prístupu pre našu klientelu vyplýva, že ak klienti zmenia svoje myslenie, zmení sa aj ich správanie a ak zmenia svoje správanie, zmení sa aj ich myslenie. Ak prenikneme vhodným poradenským prístupom do myslenia našich klientov, zlepšime kvalitu ich života, zmeníme ich myslenie na pozitívnejšie a odtiaľ je už len krok k zmene ich životného štýlu.

6. Si hodnotný človek, máš svoje miesto vo svete...

Ďalším dôležitým poradenským prístupom pri formovaní rómskej mládeže je terapia realitou. Glasser (2001) považuje za základné ľudské potreby blízky vzťah a uznanie. Zodpovedný človek jedná tak, aby mal pocit vlastnej hodnoty a vedel, že je cenný pre ostatných. Podstatou všetkých „klinických prípadov“ je nedostatočné začlenenie do spoločnosti. Niektorí ľudia nežijú dost' dlho, aby mohli zbierať plody svojej slušnosti a poctivosti. Problém poradcov spočíva v tom, ako donútiť druhého človeka k tomu, aby opustil princíp primitívnej slasti a osvojil si dlhodobé a múdre hľadanie radosti, uspokojenia a šťastia, ku ktorému vedie princíp reality.

Základný princíp terapie realitou smeruje k vytvoreniu dokonalého a úprimného ľudského vzťahu, v ktorom si klient, možno po prvýkrát v živote, uvedomuje, že o neho niekto stojí natoľko, že ho nielen prijíma, ale mu dokonca pomáha naplniť jeho potreby v reálnom svete. Klient hľadá človeka, ktorý ho dokáže presvedčiť, že pri ňom zostane stáť tak dlho, dokiaľ sa nenaučí lepšie naplňovať svoje potreby.

Všeobecne platí, že všetci ľudia majú rovnaké telesné a duševné potreby. Medzi základné psychické potreby patrí potreba milovať a byť milovaný a potreba mať svoju hodnotu pre seba a pre druhých. Aj keď ľudia majú rovnaké potreby bez ohľadu na svoje spoločenské postavenie, farbu pleti, vyznanie, rozumové schopnosti, veľmi sa od seba líšia v schopnosti svoje potreby uspokojovať.

Poradca musí byť veľmi zodpovedný človek. Musí byť pevný, neústupný, ľudský, citlivý, musí prejavovať záujem. Musí mať silu vstúpiť do vzťahu, zniesť kritiku človeka, ktorému sa snaží pomôcť. Vede klienta k poznaniu, že nikto nedokáže druhého človeka urobiť šťastným, pokiaľ sa dotýčaný človek sám nestane zodpovednejším. Šťastie nastáva najčastejšie vtedy, keď sme ochotní prevziať zodpovednosť za svoje správanie. Klient nikdy nesmie považovať situáciu za beznádejnú, každý človek má svoje miesto vo svete. S rastúcou zodpovednosťou rastie aj sebadôvera a sebavedomie klienta.

7. Záver

Aj rómska mládež potrebuje niekoho, kto rozozná ich schopnosti a pomôže im „letieť“ správnym smerom. Len, keď ich častokrát brakovú zábavu, únik do sveta ničoty a vegetatívnej existencie, kde klient prežíva len základné životné funkcie, vymeníme za budovanie vlastnej kariéry, za aktívny a zodpovedný prístup k životu, začnú uspokojovať svoje potreby a vyjdú svojmu šťastiu v ústrety. Ak zhrnieme najdôležitejšie poznatky z troch uvedených poradenských prístupov, dostávame sa k následovnému princípu práce s našou klientelou: Humanistickým prístupom, ktorý je so svojimi podmienkami psychologického rastu – kongruenciou, akceptáciou a empatickým porozumením - nanajvýš ľudský, sa priblížime k osobnosti klienta a uveríme v existenciu obrovského potenciálu, ktorý je potrebné rozvinúť. Behaviorálna terapia nás presvedčí, že maladaptívne správanie našich klientov môžeme postupnými krokmi zmeniť na adaptívnejšie správanie. Kognitívnu terapiou sa zase zameriame na zmenu myslenia a pomôžeme rómskej mládeži rozpoznať neadaptívne spôsoby myslenia a na možnosť výberu z množstva ponúkaných životných šancí pomocou racionálneho uvažovania. Z poradenského prístupu terapia realitou za kľúčovú považujem potrebu napĺňania základných potrieb našich klientov, a to je ich uznanie a vzájomný vzťah nielen medzi klientom a poradcom, ale aj blízkym, či vzdialenejším okolím. Zmena životného štýlu rómskej mládeže a jej začlenenie do spoločnosti sa dostaví iba vtedy, ak prevezme zodpovednosť za svoje správanie a myslenie.

Hlavným cieľom môjho príspevku bolo prispieť k príprave kvalitných poradcov vhodným typom poradenstva pre špecifickú rómsku mládež a porozumieť jej tak v širšom kontexte. Dôležité je, aby poradca ponúkal možnosť pomoci zranenej ľudskej bytosti cez stretnutie človeka s človekom práve kombináciou špecifických charakteristík uvedených poradenských prístupov. Poradenstvo adresne prispôbené rómskej mentalite, okrem iných foriem vzdelávania, jej pomôže dosahovať vlastné ciele a zvládať životné problémy. Možno nezmeníme všetkých, ale oplatí sa hodiť sieť na more života a zatiahnuť na hĺbku. Postupne meniť neistotu, nedôveru vo vlastné sily, ustráchanosť a pocit menejcennosti a možno aj bezmocnosti našich klientov na istú hrdosť, samostatnosť, vieru vo vlastné schopnosti a žiadanú svojpomoc.

Literatúra:

- BAKALÁŘ, P. Psychologie Romů. Praha: VOTOBIA, 2004.
- GABURA, J. Sociálne poradenstvo. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2005.
- GLASSER, W. Terapie realitou – O uspokojovaní potrieb a nalézání skutečného vztahu k realite. Praha: PORTÁL, 2001.
- LORAN, T. Paradigma kreovania ľudského kapitálu Rómov. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2009.
- MORAVEC, Š. Časopis Sociálna práca In: Chudoba, vysoká zadlženost, 2003, č. 4, str.19**
- MATOUŠEK, O. Základy sociální práce. Praha: PORTÁL, 2001.
- NEENAN, M., DRYDEN, W. Kognitivní terapie. Praha: PORTÁL, 2008.
- PRAŠKO, J. Kognitivně-behaviorální terapie úzkostných stavu a depresí. Praha: TRITON, 1998.
- ROGERS, C. Ako byť sám sebou. Bratislava: IRIS, 1995.
- ROGERS, C. Způsob bytí. Praha: PORTAL, 1998.

Kontakt:

Terézia Potomová, PhDr.
Mlynská 699/19, 091 01 Stropkov
Stredná odborná škola elektrotechnická Stropkov
tpotomova@gmail.com

Teórie rodiny ako rámec pre sociálne intervencie v procese rozvodu manželstva v kontexte striedavej starostlivosti

Elena Ondrušková¹

Abstrakt

Existujú k dispozícii vhodné teórie a príklady dobrej praxe týkajúce sa optimálnej podoby rodičovstva po rozvode z hľadiska sociálnych a psychologických potrieb dieťaťa. Ukazuje sa, že funkcionalistická teória rodiny je pre intervencie v procese rozvodu manželstva limitujúca. Adekvátnejšie sú teórie systémové, ktoré vymedzujú rodinu ako systém vzťahov a umožňujú vnímať rodinu v rozvode ako meniaci sa, tranzitórny systém. V príspevku sa budeme zaoberať tým, ako môžu intervencie vychádzajúce z týchto prístupov, teórií rodiny limitovať alebo podporovať efektívnu činnosť kolízneho opatrovníka alebo sociálneho pracovníka pri ochrane a zabezpečovaní práv a záujmov dieťaťa / detí po rozvode. Uvažovať budeme o intervenciách, ktoré sú ovplyvnené kontextom legislatívnej zmeny, novelizáciou zákona o rodine, v ktorej sa zaviedla možnosť striedavej starostlivosti rodičov o dieťa po rozvode manželstva.

Kľúčové slová: rozvod, teórie rodiny, striedavá starostlivosť, kolízny opatrovník, intervencie v rozvode manželstvo

Abstract

There are some adequate theory and examples of good practice regarding the optimal form of parenting after divorce in terms of social and psychological needs of the child. It turns out that the functionalist theory of family limits effective intervention of coping with divorce. We think a system's theory defining family as a system of relations enables to perceive divorce as a family in a changing, transient stage. In this paper we consider how interventions based on these family theories could support or limit the effective interventions of minor child legal guardianship or social worker in protecting and ensuring the rights and interests of the child / children after divorce. We think about interventions that are influenced by the context of legislative changes, the amendment of the Family Law, which introduced the possibility of alternating care of the parents of a child after divorce.

Key words: divorce, family theory, alternating care, social worker, protecting child needs, divorce intervention, minor child legal guardianship

1. Úvod

V sociálnych a humanistických vedách je niekoľko teórií, ktoré svojim vplyvom výrazne a dlhodobo ovplyvňujú sociálnu prax, konkrétne podoby sociálnych politík a sociálnych intervencií. V psychológii bola a je takou psychoanalýza a v sociálnych vedách určite štruktúralno - funkcionalistická teória T. Parsonsa (1956). Ucelená a konzistentná „veľká“ teória o fungovaní spoločnosti a sociálnych inštitúcií v jej rámci, ponúkla dôveryhodné a systematické vedecké vysvetlenia o. i. aj toho, ako môže ako rodina ako sociálna inštitúcia naplňať dôležité funkcie spoločnosti, ako môže ovplyvniť jej optimálne fungovanie. Zároveň ponúkala predstavu aj fungovaní rodiny ako „intímnej“ jednotky, v ktorej jednotliví členovia, (najmä rodičia) majú svoje špecifické role, ktorých napĺňanie prispieva zase k optimálnemu fungovaniu rodiny. Táto teória bola podrobená mnohým kritikám a nasledujúce desaťročia priniesli mnoho nových teórií rodiny alebo prístupov, ktoré prispeli k porozumeniu relevantných konceptov alebo sa venovali čiastkovým fenoménom týkajúcich sa rodiny v kontexte spoločnosti (systemické, psychoanalytické, feministické a d.). V príspevku budeme venovať pozornosť tomu, aké sú riziká uplatňovania tejto teórií v situácii posudzovania rozvodovej rodiny a aké možnosti a zásady pre intervencie sociálnych pracovníkov a kolíznych opatrovníkov v tejto situácii ponúkajú iné teórie a prístupy k rodine.

¹ Centrum výskumu Ústavu sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky PdF UK, Bratislava

2. Teórie rodiny a dôsledky na posudzovanie postavenia rodičov

Klasické sociologické teórie rodiny 20 storočia najmä štrukturálny funkcionalizmus T. Parsonsa s jeho predstavou sociálneho systému zloženého zo štruktúrovaných subsystémov, (z ktorých jeden je nukleárna rodina) ktoré majú tendenciu k dynamickej rovnováhe. Funkcií pre zdravé fungovanie spoločnosti, ovplyvnili významne charakter a obsah rodinných politík, do istej miery zameranie i cieľ konkrétnych sociálnych intervencií. Táto paradigma priniesla predstavu o spoločnosti ako istom usporiadanom fungujúcom systéme, v ktorom má každú jeho zložku definovanú rolu a podieľa sa na udržaní rovnováhy systému. Svojou predstavou o fungovaní rodiny s jej úlohe v sociálnom systéme ovplyvnila významne charakter a obsah rodinných politík, do istej miery zameranie i ciele konkrétnych sociálnych intervencií. Parsons ovplyvnený Balesom (podľa Možný, 2006) charakterizoval základnú štruktúru rolí v nukleárnej rodine, ktorá určovala jej skupinovú dynamiku. Na základe biologických odlišností sa vychádzalo pri vymedzovaní odlišných sociálnych ale aj genderových rolí. Každá rola vyžaduje dodržiavanie určitých požiadaviek na spôsob správania, ktorý je vymedzený pre túto rolu. Inštrumentálna rodinná rola : v sebe sústreďuje vedúce a rozhodujúce právomoci, viaže sa na ekonomickú moc manžela, otca a expresívna rodinná rola - viazaná na manželku / matku, v sebe zahŕňa zabezpečovanie citových potrieb rodiny, resp. partnera a detí a starostlivosť o domácnosť (podľa Renzetti, Curran, 2003).

Táto paradigma mala a má významný vplyv na interpretáciu fungovania spoločenských inštitúcií a , čo nás zaujíma prioritne, na predstavu o fungovaní rodiny. Aj keď bola v nasledujúcich desaťročiach mnohokrát kritizovaná, o. i. aj z pohľadu rodovo necitlivého stanoviska, zanechala výrazne stopy v hľadaní optimálnych predstáv o rodine a ovplyvnila na dlhé roky diskurz o rodine. Z tejto paradigmy vychádzajú koncepcie, ktoré reflektujú kritiku štrukturálneho funkcionalizmu, ale stále nepopierajú duálne rolové stanovisko. Plaňava (2000) ho nazýva duálne – komplementárnym chápaním a tento prístup popisuje mužstvo a ženstvo ako rovnocenné a pripisuje mu rovnakú hodnotovú kvalitu v rovine biologickej, psychologickú i spoločenskú. Zástancovia tohto prístupu, Wagnerová (1995) a Možný (1990), hovoria o rovnocennosti ale aj dualite, ktorá je komplementárna. Rizikovým dôsledkom funkcionalistického a rolového prístupu je vo výklade i praktickom živote uplatňovaná špecializácia rolí, ktorá nesie so sebou pre jedinca v rodine i samotnú rodinu viacero problematických dôsledkov. Cez psychologické a sociálne mechanizmy vytvára normatívny tlak, ktorý aj napriek dlho existujúcej snahe o rešpektovanie individuálnosti a rovnosti vedie k nerovnakému postaveniu a možnostiam žien mužov, matiek a otcov. Táto nerovnaká pozícia je výrazná aj v situácii posudzovania starostlivosti rodičov v procese rozvodu manželstva.

Napriek uvedenému sa zdá, že v niektorých oblastiach praxe sociálnej práce, je vplyv funkcionalizmu naďalej dosť veľký. Mnoho autorov (Gabura, 2006, Prevendárová, Mydlíková, 2011 a ď.) využíva na posudzovanie sociálnej situácie rodiny a charakterizovanie stavu rodiny hľadisko posudzovania funkcií rodiny. Napriek tomu, že posudzovanie a vyhodnocovanie situácie v rodine prostredníctvom posudzovania naplňovanie jej funkcií z hľadiska funkčnosti – nefunkčnosti má svoje výhody (systematická štruktúra, existujú paralely vo formálnych štruktúrach a i.), má aj svoje riziká. Medzi najväčšie patrí samotný konštrukt funkcia rodiny ako validný teoretický konštrukt, ktorý možno spoľahlivo identifikovať a viac-menej presne operacionalizovať. V zložitom obraze každodenného života rodiny sa jednotlivé “funkcie” prelínajú a môžu mať relatívne odlišnú časovú dynamiku. Obaja rodičia sa môžu v niektorých činnostiach striedať (pod tlakom rôznych okolností), prípadne do života rodiny zasahujú v rôznych oblastiach i obdobiach blízki či vzdialení rodinní príbuzní a iné sociálnej “významné” osoby.

Obmedzenia posudzovania v funkcionalistickom rámci sa najnovšie ukázali pri legislatívnej zmene, ktorá ovplyvnila proces a kontext sociálnej práce v situácii rozvodu manželstva. V súlade s ňou už aj na Slovensku, začala platiť novela Zákona o rodine, ktorá umožňuje striedavú osobnú starostlivosť rodičov o dieťa/ deti po rozvode. Pre posudzovanie situácie týchto detí a rozhodovaní o po najvhodnejších podobách osobnej starostlivosti je funkcionalistická teória aj v jej inovovaných variantoch nedostačujúca, napriek tomu sa jej tézy objavujú v argumentoch odborníkov, ktorí posudzujú situáciu rozvodovej rodiny.

Viacere výskumy reflektujú rekonštrukcie tradičných materských a otcovských rol aj v kontexte rozvodovej situácie. Popisujú odklon od tradičnej živiteľskej otcovskej role a posilňovanie vzťahových repertoárov konania. Medzi teórie, ktoré ponúkajú alternatívne interpretácie fungovania rodiny v kontexte posudzovania rodičovských rolí patria interpretatívne, feministické a kritické teórie. Feministické teórie kritizujú nerovné postavenie mužov a žien v spoločnosti, ktoré dávajú do súvislosti s deľbou sfér rodinnej zodpovednosti a hľadajú mechanizmy alebo interpretačné rámce vysvetľujúce pôvod a udržiavanie týchto nerovností. Tieto teórie môžu viac pomôcť porozumeniu potrebám a požiadavkám, ktorým sú vystavení rodičia po rozvode a tým aj porozumieť celkovej situácii, ktorá vytvára kontext posudzovania vhodnosti rozhodnutia týkajúceho sa osobnej starostlivosti.

Interpretatívne a kritické teórie sa zameriavajú viac na sociálne konštruovanie rodičovských rol a skúmajú, aké obsahy a významy sa spájajú s materstvom a otcovstvom a aké sociálne faktory ovplyvňujú ich konštruovanie a udržiavanie v spoločnosti. V posledných rokoch sa pozornosť sústreďuje viac na fenomén otcovstva, keďže koncept materstva bol analyzovaný a dekonštruovaný v mnohých predovšetkým feministických teóriách. Dudová (2007) vo svojom kvalitatívnom výskume skúmala faktory, ktoré ovplyvňujú otcovu angažovanosť o deti po partnerskom rozchode/ rozvode. Popísala osem repertoárov otcovstva, ktoré v rôznych „kombináciách“ vytvárajú koncepty otcovstva, naplňujú otcovské identity. Ide o repertoár otca ako živiteľa, opatrovateľa, významného blízkeho dieťaťa, otca ako vychovávateľa, učiteľa, otca ako partnera pri hre, otca ako hlavy rodiny a predstaviteľa pôvodu. Podľa jej zistení sa zdá, že otcovstvo je v súčasnosti „tvorivý a dobrodružný podnik bez jasne daných sociálnych pravidiel...“ (Dudová, 2007:21) a ešte zložitejšie je to v rozvodovej situácii. Aj keď sociálna situácia po rozvode manželstva býva horšia u žien – matiek, v prípade otcov je zložitejšie vytvoriť a najmä naplniť optimálnu „skladačku“ otcovských repertoárov.

3. Striedavá starostlivosť a sociálnoprávna ochrana detí rozvodu

Na Slovensku, na rozdiel od Česka a iných európskych krajín, bola zavedená možnosť striedavej osobnej starostlivosti rodičov maloletých detí po rozvode manželstva až od 1. júla 2010 (novelou 217/2010 Zákona o rodine 36/2005). V novele sa naši zákonodarcovia inšpirovali českým zákonom, s tým, že je doplnený o ochranu jedného z rodičov pred bezdôvodným nesúhlasom druhého rodiča so striedavou starostlivosťou. Čo sa týka úpravy výživného, § 62 Zákona o rodine, odsek 6 uvádza „ Ak je maloleté dieťa zverené do striedavej osobnej starostlivosti rodičov, súd pri určení výživného prihliadne na dĺžku striedavej osobnej starostlivosti každého rodiča alebo súd môže rozhodnúť aj tak, že počas trvania striedavej osobnej starostlivosti rodičov výživné neurčuje.

Významnú sociálnoprávnu pozíciu pri ochrane práv a záujmov detí v konaní o rozvode manželstva rodičov má inštitút osobitného zástupcu detí, tzv. kolízny opatrovník. Určuje ho súd a zastupuje záujmy dieťaťa v konaní o rozvode manželstva rodičov, pretože rozvod je situácia, v ktorej dochádza ku kolízii práv rodičov na zastupovanie dieťaťa právnych otázkach a práv dieťaťa na ochranu jeho potrieb a záujmov. Kolíznym opatrovníkom je spravidla

pracovník štátnéj správy, ktorý je zamestnancom ÚPSvaR (Oddelenia sociálnoprávnej ochrany deti a mládeže Úradov práce Sociálnych vecí a rodiny).

Kolízny opatrovník má v svojej kompetencii, v súvislosti s konaním o rozvode manželstva rodičov: šetrenie v rodine dieťaťa, v škole a pod., na základe požiadaviek súdu podáva správy o výchovných pomeroch neplnoletých a navrhuje opatrenia vo veci ich ďalšej výchovy, zastupuje neplnoleté deti na súde v postavení kolízneho opatrovníka, poskytuje poradenskú pomoc rodičom a v ich ťažkých rodinných, sociálnych a osobných situáciách, sprostredkuje pomoc deťom v odborných, poradenských, zdravotníckych a iných zariadeniach a podáva návrhy na zahájenie konania vo veci zbavenia alebo obmedzenia rodičovských práv.

Pri spolupráci, kontaktoch s rodičmi v situácii konania o rozvode by mal dodržiavať niektoré dôležité zásady. Je to predovšetkým asi najdôležitejšia zásada, ktorou je podpora pokračujúceho rodičovstva. Výnimkou sú prípady, kedy pokračovanie vzťahov s rodičom, ohrozuje život alebo zdravie dieťaťa. Ďalšou zásadou je podpora, resp. iniciovanie konštruktívnej komunikácie medzi rodičmi pri zabezpečení potrieb a záujmov dieťaťa. Dôležité je, aby sociálny pracovník / pracovníčka zachovával nestrannosť, lebo v týchto intervenciách je riziko prenosu a protiprenosu, do ktorých sa premietajú sympatie a nesympatie, vlastné postoje a presvedčenia, veľké. V kontexte platnej novely týkajúcej sa striedavej starostlivosti by mal/ mala citlivo vstupovať do posudzovania vhodnosti formy osobnej starostlivosti. V atmosfére chýbajúceho konsenzu odborníkov o vhodnosti striedavej starostlivosti a vhodných kritériách posudzovania situácie, vzťahov a komunikácie partnerov rodičov, je jeho pozícia ešte náročnejšia.

Ako sociálny pracovník / pracovníčka uvažuje o rozvode, ovplyvňuje aj jeho snahu o uplatňovanie istých zásad pri komunikácii s rodičmi. Okrem základnej zásady rešpektovania a nehodnotenia aktuálnej situácie dieťaťa, je dôležitým zistenie jeho vlastných postojov a názorov na rozvod a vzťahy k rodičom. Úlohou sociálneho pracovníka je aj informovanie dieťaťa o možnostiach nezávislej pomoci a podpory : podporné skupiny, linky pomoci, iné pomáhajúce a podporné aktivity (program a činnosti). Môže aj podporiť dieťa v "psychohygienickom" uvažovaní o rozvode : podporiť presvedčenie, že nenesie zodpovednosť za rozvod rodičova, poskytnúť dieťaťu informácie, prípadne príležitosť rozvinúť komunikačné zručnosti, sociálne a psychologické kompetencie, ktoré sa týkajú zvládania takej náročnej situácie akou je rozvod manželstva rodičov (napr. ako sa správať v situácii konfliktu rodičov).

Keďže zákon (pre túto situáciu relevantný aj Zákon č. 305/ 2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele) nešpecifikuje metódy práce s rodičmi a deťmi v posudzovaných situáciách, je na sociálnych pracovníkoch/ pracovníčkach, aby zvolili vhodný postup. Ako uvádza Labudová a Baťová (2010:64) "zákonom definované metódy sú napríklad :ponúknutie pomoci rodine pri riešení výchovných alebo rodinných problémov, sledovanie negatívnych vplyvov pôsobiacich na dieťa a rodinu, zisťovanie príčin ich vzniku a vykonávanie opatrení na ich obmedzenie, organizovanie alebo sprostredkovanie účasti na rôznych programoch zameraných na riešenie výchovných, sociálnych a vzťahových problémov v rodine". Aké konkrétne metódy a postupy súvisia samozrejme s možnosťami a ponukami akreditovaných subjektov, ktoré pracujú s celou škálou metód súvisiacich s teoretickými prístupmi, resp. systémami poznatkov.

4. Striedavá starostlivosť z hľadiska prístupov k rodine

Ako teda teoretické východisko, z ktorého sa pristupuje k interpretácii rodiny, rodiny ako sociálnej inštitúcie alebo inak chápaného sociálneho a psychologického fenoménu. Striedavá osobná starostlivosť je systém starostlivosti po rozvode manželstva rodičov, ktorá má oporu

(je postavená) najmä v dvoch koncepcných, teoretických východiskách týkajúcich sa rodiny. Prvý je akceptovanie predpokladu o egalitárnom partnerstve rodičov, alebo rolovej/genderovej rovnosti, kedy obaja z rodičov sú rovnako spôsobilí zabezpečovať všetky podstatné potreby dieťaťa a vyjednávať o podobe rodičovstva a chode domácnosti. Druhá súvisí s definovaním rozvodu ako premeny rodiny. Ftenakis (1999), vychádzajúc viac zo systémových teórií rodiny a chápania kríz ako tranzitórnych etáp, definuje rozvodový proces ako proces premeny rodiny, v ktorom rodina získava novú podobu. Tento prístup umožňuje, okrem toho, že vytvára možnosť individuálnych riešení (v súlade s rôznymi situáciami rodín) a nenálepkuje vzťahy ako a priori „rozvrátené“, poskytnúť sociálne intervencie a služby, ktoré sú zamerané na podporu adaptácie, zvládania rozvodu deťmi a podporu kooperatívneho rodičovstva u rodičov. Tieto prístupy v striedavej starostlivosti vidia jednu z možností, ako realizovať rodičovské povinnosti a práva, ale aj možnosť zabezpečiť dieťaťu pre neho dôležité potreby a záujmy od oboch rodičov.

Veľká časť pochybností, ktorá sa týka striedavej starostlivosti, rieši otázku vhodnosti otcov ako rodičov, ktorí sa pri striedavej osobnej starostlivosti stávajú rodičmi s rovnakým (v tomto pohľade najmä psychologickým a sociálnym) postavením ako ženy. V doterajšej praxi rozhodovania súdov o zverovaní do osobnej starostlivosti po rozvode manželstva výrazne dominovalo zverenie dieťaťa do výchovy matke (Dôvodová správa k zákonu o striedavej osobnej starostlivosti, 2010) a dokonca v priebehu posledných desiatich rokov došlo k poklesu k zvereniu do osobnej starostlivosti otcov. Nová zákonná úprava prináša výzvy pre zmenu postojov a konania všetkých profesionálov, ktorí v týchto veciach rozhodujú alebo sa k nim vyjadrujú.

Akceptovanie istého teoretického pohľadu na rodinu ovplyvňuje aj pohľad na formy starostlivosti o deti po rozvode manželstva a najmä postoje k striedavej starostlivosti. Vplýva tým aj na posudzovanie rodinnej situácie a najmä posudzovanie vhodnosti striedavej starostlivosti od dieťa/deti. Odborníci, ktorí inklinujú k funkcionalistickej interpretácii, prístupu, vidia väčšie riziká v „neštandardných“ vzťahoch a funkciách rodičov po rozvode. Naopak zástancovia iných konceptov rodiny, resp. pozície otcov a matiek v rodine, sa pri posudzovaní celkovej situácie rodiny ale aj situácie jednotlivcov v nej, opierajú o iné interpretácie rodových rol. Rozumejú mechanizmom, ktoré prispievajú k udržiavaniu tradičných vzorcov, ktoré limitujú súčasné potreby a práva rodičov a môžu svojim posudzovaním a konaním tieto vzory oslabovať. Neznamená to automaticky, že niektoré východiská lepšie fungujú v praxi. Aj sociálni pracovníci / -čky robia svoju prácu v spoločenskom prostredí, v ktorom majú svoj vplyv rôzne predstavy o rodine a tie zdieľajú tak profesionáli ako aj laici.²

5. Záver

V situácii posudzovania optimálneho zabezpečenia a ochrany záujmov dieťaťa v procese rozvodu manželstva, sa profesionáli ocitajú, môžu ocitnúť v zložitých dilemách. V mnohých situáciách sa nemôžu oprieť o jednoznačné vedecké a odborné odporúčania, ktoré by im ich rozhodovanie uľahčili. Aj rozhodnutia založené na odborných riešeniach a vedeckých teóriách môžu mať svoje úskalia, lebo niektoré praktické dôsledky teoretických tvrdení (hypotéz) môžu byť neadekvátne, až poškodzujúce. V rozvodovej situácii je rozhodovanie o najlepšom riešení pre dieťa/deti ešte zložitejšie, lebo sa realizuje v kontexte konfliktných záujmov rodičov a v slovenskom kontexte aj v konfliktnej, nejednotnej mienke odborníkov aj

² Najvýraznejšie zaznievali vo verejnej diskusii hlasy odborníkov – niektorých psychológov, ktorí upozorňovali na riziká rozhodnutí v prospech striedavej osobnej starostlivosti po rozvode a na druhej strane občianskeho záujmového združenia otcov,, ktorí naopak píše o predpojatosti odborníkov pri rozhodovaní a posudzovaní situácie rozvodovej rodiny s maloletými deťmi.

laikov na striedavú osobnú starostlivosť po rozvode. O akých záveroch alebo odporúčaníach pre odbornú verejnosť (teoretikov ale aj praktikov) možno teda hovoriť v tejto situácii. Teórie majú dôsledky, ktoré sami/-y autori /- rky ani nezamýšľali majú vplyv aj kontextoch (časových a kultúrnych), v ktorých nevznikli. Tí, ktorí sa o tieto teórie opierajú by si mali byť vedomí obmedzení týchto teórií a byť kritickí k jednoduchým záverom a univerzálne platným tvrdeniam. A čo sa týka vlastných presvedčení a postojov k otázke rozvodov, porozvodovému usporiadaniu starostlivosti o dieťa, tam je dôležitá sebareflexia zaangažovaných profesionálov a ich profesionálny rozvoj prostredníctvom supervízie.

Literatúra:

- Dudová, R. Otcové, matky a porozvodová péče o děti. Sociologické studie. Sociological Studies. Praha: Sociologický ústav AVČR, 2007.
- Ftenakis, W. E. Rozvod ako premena rodiny. Zborník z konferencie „Poradenstvo pre deti a mládež na prahu 3. tisícročia. Bratislava, 1999.
- Gabura, J. Sociálna práca s rodinou. Bratislava: Katedra sociálnej práce PdFUK. Učebné texty, 2006.
- Krýslová, M.. Adaptácia dieťaťa na stratu rodiča rozvodom. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, r. 35, č.1., 2000, s. 67 – 73.
- Labudová, V. – Baťová, K. Metodika práce s rodinou v medziach zákona. Sociální práce- Sociálna práca, Praktické užití teorie v sociální práci, 10, 3, 2010, s. 64-65.
- Možný, I. Rodina a společnost. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006.
- Mydlíková, E. Sociálna práca s dysfunkčnou rodinou. In: Pružinská a kol. : Inšpirácie pre prax sociálnej práce. Bratislava: Iris, 2011.
- Parsons, T. The American Family. In: Bales, et al. (eds.). Family, Socialization and Interaction Process. New York: Free Press, 1956.
- Prevendárová, J. : Rodina s postihnutým dieťaťom. Nové Zámky : PSYCHOPROF, Nové Zámky, 1998.
- Renzetti, C. M. - Curran, D. J. 2003. Ženy, muži a společnost. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003.
- Novela Zákona o rodine 36/2005 Z.z. 2010. Zmena: 217/2010 Z.z. s účinnosťou od 1.júla 2010.
- Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele.

Kontakt:

PhDr. Elena Ondrušková, PhD.
Research Center at Institute of Social Studies and Therapeutic Education
Faculty of Education Comenius University
Šoltésova 4
811 08 Bratislava
Slovakia
eondruskova@fedu.uniba.sk

Role pedagogického pracovníka v sociálních službách

Zuzana Šmídová

Abstrakt

The aim of this paper is to introduce the work of a special pedagog and teacher in the family in environment of the Roma community center. In addition to job descriptions of both positions, indicates several specifics of this target group and their reflection to work with clients.

It also deals with the inclusion of pedagogical staff in terms of the Act on Social Services and describes some difficulties in engaging pedagogical staff in social services.

Key words: social services, pedagog, Romanies, The Act on Social Services

Úvod, stručné představení služby

Zřizovatelem komunitního centra Amaro Phurd – Pražská je Občanské sdružení Salinger. Komunitní centrum působí v Hradci Králové již osmým rokem, přičemž jeho objektem zájmu jsou po celou dobu působení hlavně Romové. Můžeme tedy říci, že v práci s komunitou máme dlouholeté zkušenosti.

S postupným zkvalitňováním a profilováním služby se cílovou skupinou staly rodiny či její členové z oblasti sociálně vyloučených lokalit. Což neznamená již pouze romské obyvatelstvo, ale každý, kdo žije v určité jasně definované oblasti, kde hrozí sociální vyloučení. V rámci zákona o sociálních službách je komunitní centrum registrováno jako Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Budeme-li se nadále bavit o Romech, jsou myšleni především Romové ze sociálně vyloučených lokalit – klienti našeho centra, nikoli Romové paušálně. Většina údajů, zde uváděných je vypořádaná z praxe a z rozhovorů s klienty.

Krátce o vzdělání

Ačkoli je známo, že na žebříčku hodnot Romů nehraje vzdělání důležité místo, postupem doby jsou Romové nuceni se více o vzdělání svých dětí zajímat. Dávky jsou vázány na docházku do školy a mnohdy i rodiče sami stojí o úspěch jejich dítěte ve škole. Je otázkou, nakolik je to uvědomovaná důležitost vzdělání a nakolik je to vynucené systémem.

Každopádně každé dítě se do určitého věku rádo učí, rádo získává nové poznatky, což souvisí s vývojem. (Podotýkám, že „učit se“ nemusí nutně souviset se školou.) Většina dětí je na začátku školní docházky ve škole rádo. To ovšem předpokládá úspěšnost ve škole a příjemnou paní učitelku. Tato tendence bohužel časem vymizí u starších školních dětí.

Úspěšnost ve škole je podmíněna několika faktory. Jedním z nich je tzv. školní zralost a školní připravenost. Jelikož péče o děti se v romských rodinách liší od rodin majoritní společnosti, mohou se romské děti setkat ve škole s požadavky, kterým nerozumí. Často jsou kvůli své odlišné zkušenosti z rodin neprávem považovány za mentálně hendikepované. Tyto děti selhávají pak i u testů, které nejsou primárně vázány na verbální komunikaci, prostě proto, že nemají stejný druh zkušeností, který je pro úspěšné projití testem mít. (Lábusová, 2010)

Je prokázáno, že děti, které absolvovaly mateřskou školu, jsou dlouhodobě úspěšnější než děti, které tímto druhem vzdělání neprošly. Na místě je i srovnání, v poslední době populárních, přípravných tříd. I ty významně napomáhají úspěšnosti dětí při následné školní docházce. Dítě z přípravné třídy je v prvním roce dokonce úspěšnější než dítě z mateřské školy, ale postupně tento náskok ztrácí, až k situaci, kdy mají dlouhodobě výrazně navrch děti z mateřských škol. (MŠMT, 2009) Výhodou přípravných ročníků je absence finanční účasti rodičů za vzdělávání dítěte, které se ve školce platí. (I když v posledním ročníku mateřské

školy jsou rodiče též od poplatku za vzdělávání zproštěni.) Zde bychom mohli diskutovat o probírané možnosti povinného posledních roku v mateřské škole před povinnou školní docházkou.

Zatímco v majoritní společnosti je běžné, že děti chodí do mateřských škol, je tato situace u romských rodin ojedinělá.

Pro rodiny ze sociálně vyloučených lokalit, je však často nesnadné využít oficiální nabídku předškolního vzdělávání. Důvodů pro neposílání dětí do mateřských školek je několik. Hlavním důvodem je především finanční hledisko. Rodiny závislé na sociálních dávkách si nemohou dovolit financovat dítěti mateřskou školu.¹ Dalším důvodem může být nedůvěra ke školskému systému (kdy je například základní škola většinou vnímána jako negativní kontrolní až represivní organizace, nikoliv partner).

Předávat dítě do péče jiné osoby než matky, se může jevit jako zbytečné v situacích, kdy je matka na rodičovské dovolené s mladším sourozencem. Jelikož je pro ženu prestižní záležitostí vychovat hodně dětí, je komunitou považována školka za zbytečnou.

Práce speciálního pedagoga

Komunitní centrum nabízí pro předškolní děti využívání předškolního klubu. I tento klub napomáhá zvýšení školní úspěšnosti, i když nemůže plně nahradit běžnou školku. Dítě však získá znalosti a zkušenosti, které by mu jinak zcela chyběly. Často se teprve v klubu setkává s normami a režimem, což je pro dítě nová zkušenost, která je však pro školní docházku nezbytná.

Program klubu připravuje speciální pedagog, který se snaží o rovnoměrný rozvoj dětí. Výhodou je menší počet dětí na pracovníka a možnost individuální práce, nevýhodou je absence zkušenosti dítěte s velkým kolektivem.

Při své práci spolupracuje s rodiči dítěte, kteří s jeho pomocí mohou reflektovat své dítě, případně konzultovat své problémy s výchovou apod. Zároveň se snaží na rodiče působit tak, aby v budoucím vzdělávání svého potomka rodiče neviděli strašáka, ale možnosti. Nutno podotknout, že klub pro předškolní děti vznikl v době, kdy koncepce přípravných ročníků teprve začínala. V současné době se snažíme navázat spolupráci se školami a předškolními zařízeními a motivovat své klienty k využívání veřejně dostupných služeb. Díky spolupráci můžeme poskytovat pozitivní reference na tyto služby. Klienti tak dostanou informace od zdroje, kterému důvěřují. Zároveň můžeme fungovat jako mediátor mezi školským zařízením a rodinou.

Při výchově a vzdělávání dětí je důležitá osobnost pracovníka, a to nejen pro pedagogickou činnost s dětmi, ale i pro komunikaci s rodiči. Pro romského rodiče je totiž nepochopitelné a nedůvěryhodné, pokud je pracovnice bezdětná. Z pohledu romských žen totiž nemá právo mluvit do výchovy někdo, kdo žádné dítě ještě nevychoval (nebo má jen málo dětí – tři děti nejsou pro romskou rodinu dostatečné množství). (Jakoubek, 2004) Zajímavé též je, že romské děti mají pro své rodiče vždy pravdu. Podle rodičů jejich děti nelžou. Děti jsou prostě milovány a rodiče bývají ve výchově nedůslední.

Pedagog v rodinách

Dalším pracovníkem, který napomáhá lepšímu vztahu mezi dítětem, rodičem a školou je pedagog v rodinách. Jak již z názvu vyplývá, jedná se o pracovníka, který navštěvuje dítě

¹ A to i přesto, že se nám tato částka může zdát nízká. Jen pro zajímavost, je poplatek za vzdělávání v mateřské škole v Hradci Králové stanoven na 400Kč, přičemž předškolní dítě je tohoto poplatku ušetřeno. Nezbytné je hradit stravné, které se v současné době pohybuje kolem 500kč na měsíc. (MMHK, 2011)

v jeho přirozeném prostředí a pomáhá mu s přípravou do školy. Nejedná se však o klasické doučování. Při každé hodině je vyžadována přítomnost rodiče, který se na přípravě svého dítěte aktivně podílí. Jde o to, aby rodiče získali či posilovali kompetence související se školní docházkou svého dítěte, aby věděli, s čím se jejich dítě potýká, uměli dítěti s učením pomoci a hlavně aby si uvědomovali a pomohli vytvořit kvalitní prostředí pro přípravu do školy. Nezřídka se v rodinách stává, že dítě si nemá kde úkol napsat (chybí volné místo na stole či jinde), přičemž věci mu bere mladší sourozenec, přitom všem může v místnosti probíhat debata dospělých o čemkoliv, často hraje velmi nahlas televize. Pro dítě to není dobré prostředí na soustředění, což si daná rodina často vůbec neuvědomuje. Zde je důležitá komunikační zdatnost pracovníka, aby uměl tyto rušivé vlivy ošetřit.

O děti a vše, co s nimi souvisí, se stará žena. Ta pak má zajišťovat i přípravu dítěte do školy. V případě, že má rodina o službu pedagoga v rodině zájem, je ten kdo se bude starat při „doučování“ o dítě matka, ale otec musí tuto službu schválit. Problematické z tohoto důvodu je, pokud je tímto učitele muž. Pro řadu romských rodin je totiž stále nemyslitelné, aby byla žena sama o samotě (děti nepočítaje) s cizím mužem. Při takovém doučování pak bývá raději přítomen i otec. To klade vysoké nároky především na pedagoga, který musí zvládnout zaujmout dítě a zároveň zvládnout přítomnost dospělých a jejich činnost korigovat.

Pedagog v rodinách také aktivně komunikuje se školou, do které „doučované“ dítě chodí a komunikuje s učitelem dítěte. (Samozejmě je toto praktikováno jen se souhlasem klienta a jeho rodičů.) Díky této komunikaci může dítě lépe připravit na požadavky, které se na něj budou klást ve škole. Zároveň může sloužit jako pomocník při komunikaci mezi školou a rodičem. Což neznamená, že by rodiče zbavoval odpovědnosti, či řešil věci za něj. Spíše pomůže vysvětlit požadavky školy či naopak pomůže škole s pochopením postoje rodičů.

ak z výše uvedeného vyplývá, pro tyto pracovníky nejsou prioritou vědomosti, ale rozvoj dovedností a schopností, které souvisí zvláště se sociální stránkou dítěte.

Tato služba vznikla na základě poptávky komunity a funguje již několik let. Setkává se se zájmem rodičů, tak i školních pedagogů, kteří oceňují snahu rodiny s dítětem pracovat.

Zákon o sociálních službách

Nyní se opět vrátíme k zákonu o sociálních službách². Zákon má zajišťovat určitou kvalitu poskytovaných služeb. Proto definuje postupy, jakými se kvalitní služba vyznačuje a definuje i jací mají být pracovníci sociálních služeb. Jednotlivá kritéria rozpracovávají Standardy kvality sociálních služeb, která jsou součástí vyhlášky MPSV.³ Tyto standardy jsou spíše koncipovány pro pobytové služby, kde mohou výrazně přispět ke spokojenosti klientů, avšak zejména u služeb sociální prevence je naplňování standardů komplikovanější.

Podle zákona o sociálních službách je naše centrum registrováno jako Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Jelikož je vyžadována pokud možno spolupráce celé rodiny, má to svoje výhody i nevýhody. U předškolních dětí je například klientem nejen dítě, ale i jeho rodič. Dohodu o poskytování služby tak může uzavírat rodič dítěte, nikoli samo předškolní dítě. Zde je třeba zmínit, že i školní dítě může mít problém s obsahem informací, které musí pro využívání služby znát.

Nutnost seznámit klienta se všemi možnostmi pravidly a právy je pro pracovníky i klienta velmi náročné, a často i zbytečně zahlcující. Rozhodně je třeba klientovi umožnit, aby měl veškeré informace, co potřebuje a tyto informace byly lehce dostupné, ale podle mého názoru není třeba, aby znal nazpaměť všechno. Pokud bychom to přirovnali k prodeji zboží, je to jako by prodejce kupujícímu ukázal požadovanou televizi a předvedl požadované funkce,

² Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

³ Vyhláška MPSV ČR č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách

ale odmítal televizi prodat, dokud se kupující nenaučí celý návod k obsluze i včetně funkcí, které kupující vůbec nechce využívat.

Zákon též operuje s aktivním klientem, který se zajímá o svůj stav a aktivně na něm pracuje (například lidé se zdravotním handicapem, kteří chtějí svou situaci zlepšit). Bohužel aktivní klient se téměř vylučuje se „sociálně aktivizační službou“. Vždyť pokud by byl klient aktivní, nepotřeboval by aktivizovat. Klienta těchto služeb většinou nezajímá nic jiného, než problém, se kterým přišel. A to vůbec nemluvíme o klientech, kteří jsou depistováni terénní službou.

Vzhledem k cílové skupině je poněkud problematické i dlouhodobé individuální plánování. Pro klienty, pro které je čas pouze orientační, jsou orientováni na současnost (tady a teď) je plánování poněkud obtížnější. O problémech při dlouhodobém plánování s dětskými klienty se snad ani nemusím zmiňovat.

Zákon definuje i pracovníky, kteří mohou v sociálních službách pracovat. Jedná se o: sociální pracovníky, pracovníky v sociálních službách, zdravotnické pracovníky, pedagogické pracovníky, manželské a rodinné poradce a další odborné pracovníky. Pedagogičtí pracovníci jsou vázáni ještě dalším právním předpisem⁴. Ve snaze zajistit pro sociální služby kvalitní pracovníky, určuje zákon i jaké musí mít pracovník vzdělání, aby mohl danou činnost praktikovat. Ačkoli se seznam oborů, které jsou přípustné pro výkon pozice sociálního pracovníka, stále rozšiřuje, bohužel jsou stále i oblasti, které jsou sociální práci velmi podobné, ale pracovník nemůže sociální práci vykonávat.

Pro sociální pracovníky pracující s dětmi a mládeží jsou pedagogické dovednosti jednou z velmi důležitých dovedností. Tato dovednost stoupá na důležitosti, pokud se pracuje se skupinou dětí. Zde přicházejí ke slovu zvláště sociální pedagogové či pedagogové volného času, kteří jsou studiem připravováni částečně na sociální práci, částečně se též rozvíjí jejich pedagogické dovednosti, přičemž oba dva směry právě při sociální práci s dětmi a mládeží upotřebí a výborně se doplňují.

Jako problematické vnímám situaci, kdy jsou jednotlivé kraje kompetentní určovat, jaký studijní obor či program je pro sociální služby vyhovující a který již ne. Může se tak stát, že uplatnění absolventů téhož oboru na téže škole bude v jednotlivých krajích jiné. Není pak výjimkou, že zatímco v jednom kraji může bez problémů pracovat jako sociální pracovník, v jiném kraji nebude vůbec možné ho v sociálních službách zaměstnat. Takovýchto sporných oborů není málo a je jak na školách, tak na krajích či státu, aby se vyjednal vyhovující podmínky. Každý rok jsou obory aktualizovány, avšak problém stále přetrvává.

Závěr

Na závěr lze znovu položit otázku, proč není poslední rok před nástupem do školy povinná předškolní docházka? Sice nám rostou přípravné třídy, jak houby po dešti, ale docházka do nich je ze zákona nevynutitelná. Z hlediska nedostatečné přípravy nic neřeší, pokud rodiče nemají zájem o docházku dítěte. V praxi se pak setkáme se situací, kdy rodiče dítě do třídy zapíší, ale pak ho tam neposílají. Zároveň je třeba hledat cesty pro to, aby škola byla institucí více přístupnou rodičům a nejevila se pouze jako represivně.

I v sociálních službách je místo pro pedagogické pracovníky, v některých oblastech je zaměstnávání pedagogických pracovníků více než vhodné. Více propracované profily absolventů spolu s komunikací se zákonodárnými a krajskými orgány by přispělo k transparentnosti pro zaměstnávání těchto absolventů. Neodpustím si poznámku, že je sice chvályhodná snaha státu o profesionální sociální služby, kdy jsou vyžadováni vysokoškolsky vzdělaní pracovníci, ale stát už příliš nezajímá, že mnohdy chybí finance, aby mohl být

⁴ Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů

takový pracovník také přiměřeně ohodnocen. I když se situace v posledních letech zlepšuje, stále jsou platy v sociálních službách podprůměrné.

Zákon o sociálních službách by mohl být také přátelštější k službám sociální prevence. Mám pocit, že v našem státu se provádí prevence, jen když daný problém hodně pálí. Jakmile je řešen a jeho viditelnost se zmenší, jsou velké tendence prevenci rušit. Že se problém po zrušení prevence pravděpodobně znovu vynoří, asi nikoho netrápí. Tolik jen k úvahám a tendencím k rušení či omezování preventivních programů a služeb.

Použitá literatura:

- JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jediného mýtu*. Praha: BMSS – Start s. r. o., 2004
- LÁBUSOVÁ, A., NIKOLAI, T., PEKÁRKOVÁ, S., RENDL, M. *Nemoc bezmocných: lehká mentální retardace. Analýza inteligenčního testu SON-R. Člověk v tísní, o.p.s.*, Praha 2010.
- Magistrát města Hradec Králové (MMHK). *Školné pro mateřské školy pro školní rok 2011/2012*, přístup z: www.hradeckralove.org/file/3623 (30. 8. 2011)
- Projekt MŠMT ČR. *Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků ZŠ v okolí vyloučených rodin*. Praha 2009
- Vyhláška MPSV ČR č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách*
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*
- Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů*

Kontakt:

Mgr. Zuzana Šmídová, DiS.
Občanské sdružení Salinger (Gočárova Třída 760, 500 02 Hradec Králové 2),
Komunitní centrum Amaro Phurd – Pražská (Pražská 559, 500 04, Hradec Králové 4)
pracovnici.prazska@salinger.cz

Příklad degradace zájmu dítěte na formální plnění závazku

Martina Macková

Abstrakt

Příspěvek vychází z osobní zkušenosti, kdy jsem sama jako klient prožívala bezmoc a strach při podle mého názoru neprofesionálním jednání sociální pracovnice - kolizní opatrovnice v situaci rozvodu manželství a následné péče o nezletilou dceru. Vzniklý problém je teoreticky nahlížen z perspektivy sociální práce jako služby. V textu se objevuje také vyjádření k dilematu rozporuplného vnímání profese sociální práce.

Klíčová slova: Zájem dítěte, kolizní opatrovník, formální plnění, sociální práce jako služba, dilema profese

Poznámka: Tento text vznikl v rámci výzkumného grantu SPEV 4/2011 „Evropeizace sociální práce – Evropská dimenze a trendy v oblasti sociální politiky a rodiny jako subjektu sociální práce a sociální politiky“ na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové.

Abstract

Contribution is based on personal experience, when I experienced helplessness and fear myself as a client, at, in my opinion, unprofessional conduct of social worker – the guardian-collision, in a divorce situation and after – care of the minor daughter. The resulting problem is theoretically viewed from the perspective of social work as a service. The text also appears expression to the dilemma of contradictory perception of the profession of social work.

Key words: The interest of the child, the guardian-collision, formal performance, social work as a service, professional dilemma

Úvod

Příspěvek se zabývá řešením zájmu dítěte v citlivém a konfliktním období rozvodu manželství jeho rodičů. Základem se stal reálný příběh, který je jako emotivní výpověď popsán v první kapitole. Následují fakta týkající se úlohy (kolizního) opatrovníka diskutovaná v kontextu sociální práce jako k člověku vztažené služby. Závěrečná kapitola věnovaná významu a hodnotě profese se zaměřuje na předjímání důsledků chování sociálních pracovníků.

„Sociální pracovník vstupuje do hry vždy, protože rozhodování o výchově dítěte v souvislosti s rozvodem je situací, kdy žádný z rodičů nemůže zastoupit své dítě. Jde o právní úkon, při kterém by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči. Proto soud ustavuje dítěti jako opatrovníka orgán sociálně-právní ochrany dítěte.“ (Matoušek, Koláčková, Kodymová, 2005, s. 64)

1. Náš příběh ve zkratce

V souvislosti s rozhodnutím podat návrh na rozvod manželství, jsem – přes nejednoznačný postoj otce dítěte - na podzim roku 2008 změnila pro sebe a nezletilou dceru adresu trvalého pobytu. Bezprostředně poté jsem kontaktovala na oddělení sociálně-právní ochrany dětí příslušnou sociální pracovnici, s níž jsem po celou dobu soudních jednání svůj postup pravidelně konzultovala a s níž, v důsledku aktuálních změn spolupracuji dodnes. Současně jsem navštěvovala poradnu pro rodinu a mezilidské vztahy a návrhy – návrh na svěření dcery do péče a návrh na rozvod manželství – jsem podávala k soudu prostřednictvím své advokátky.

Návrh na svěření nezletilé dcery do péče jsem po poradě s advokátkou zkusila podat k soudu, příslušnému podle nové adresy našeho trvalého pobytu. Vedly mě k tomu především dva důvody, a sice věk dcery a skutečnost, že byla v té době ještě prakticky plně kojena. Dnes již bývalý manžel s tímto postupem nesouhlasil a soud můj návrh zamítl. Ani odvolání, na jehož výsledek jsem i po opakovaném dotazování čekala více než 4 měsíce, na věci nic

nezměnil. K soudnímu jednání jsem nakonec cestovala po 8 měsících od podání návrhu se svou advokátkou a již bez dcery přes 100 km, do místa příslušného podle posledního společného bydliště manželů.

Nastává klíčový moment, kvůli kterému jsem se rozhodla, svůj příběh zveřejnit. Přestože se situace odehrála před 2 roky a snažím se být při jejím popisu co nejvíce objektivní, neubráním se emotivní výpovědi. Jako kolizní opatrovnice naší nezletilé dcery vystupovala při soudním jednání místní sociální pracovnice, která se ve své zprávě opírala o informace získané při návštěvě a z rozhovoru vedeném s otcem dítěte. Co se týká navrhovaného styku otce a dítěte (2 víkendy v měsíci) a výše stanoveného výživného (vzhledem k věku 2 000 Kč), jak mi sama později sdělila, vycházela z obvykle uplatňované varianty. Na základě konzultací se sociální pracovníci v místě našeho nového trvalého pobytu a s advokátkou, jsem věděla, že je třeba výše zmíněný postup kolizní opatrovnice doplnit, abych se vyvarovala případnému odročení soudního jednání, které pro mě znamenalo vícečetný stres včetně značné finanční zátěže. Nedokáží pochopit, jak někdo, kdo se podílí na spolurozhodování o osudu dítěte, o něm může psát zprávu, aniž by se pokusil ho zkontaktovat a zprostředkovat výpověď všech zúčastněných stran – zvláště v případě konfliktního vztahu mezi rodiči a v situaci, kdy od podání návrhu a jeho plánovaného soudního projednání uběhlo již 8 měsíců. Prostřednictvím své advokátky jsem zkontaktovala kolizní opatrovnici, ta mi zpětně telefonicky položila několik otázek. Se sociální pracovníci v místě trvalého pobytu, která čekala na vyzvání kolizní opatrovnice k podání informací týkajících se aktuálního stavu nezletilého dítěte, jsem se domluvila na šetření, na jehož základě sepsala zprávu a zaslala ji kolizní opatrovnici, resp. soudu. Díky precizně vypracované zprávě sociální pracovnice a snad i díky dalším skutečnostem (zhodnocení reálného příjmu bývalého manžela, zohlednění nezbytných potřeb malé dcery aj.) se soudní jednání u opatrovnického soudu konalo pouze jednou.

Vlastní životní zkušenost mě vedla k tomu, zamyslet se nad minimálně třemi otázkami. Zaprvé – jak je možné řešit nebo spíš neřešit blaho a zájem nezletilého dítěte s ohledem na jeho vývoj a potřeby takto zdlouhavým způsobem? Za druhé, a to s tím souvisí – jak je možné, že občan má danou lhůtu pro odvolání a např. odvolací orgán nikoliv? A za třetí – v mém případě spatřuji jistou výhodu své profese, ale jak svízelná musí být situace pro člověka, který nedisponuje podobnými informacemi či kontakty?

2. Úloha (kolizního) opatrovníka

Jak bylo citováno v úvodu příspěvku, dané téma náleží do oblasti sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se o ochranu rozsáhlého souboru práv (právo na život, příznivý vývoj, rodičovskou péči, identitu, vzdělání ad.) a oprávněných zájmů dítěte (ochrana před tělesným a duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním, vykořisťováním). Zasahovat do soukromí a rodinného života je však možné pouze tehdy, jestliže rodiče nebo osoby odpovědné za výchovu dítěte o to požádají, nebo se o děti nemohou či nechtějí starat.

Předním hlediskem poskytování sociálně-právní ochrany dětí je nejlepší zájem, prospěch a blaho. Sociálně-právní ochrana se poskytuje všem dětem bez rozdílu a to bezplatně. Stát je odpovědný za ochranu dětí před tělesným a duševním násilím, za ochranu jejich zdravého zejména fyzického, psychického a mravního vývoje, nenahrazuje při tom však plnění povinností a odpovědnost rodičů, ani nezasahuje do jejich rodičovské zodpovědnosti, jestliže to nevyžaduje situace přímého ohrožení. Mezi orgány s obecnou působností patří soudy a další orgány určené zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí jako je Ministerstvo práce a sociálních věcí, krajské a obecní úřady, fyzické a právnické osoby s pověřením k výkonu a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí. Hlavním principem na poli sociálně-právní ochrany dětí je preventivní působení na rodinné vztahy, případně, je-li to

třeba užití veřejné moci podle intenzity ohrožení. Při volbě řešení je vždy nutné brát ohled na žádoucí kontinuitu ve výchově dítěte a další nezbytné aspekty související s jeho zdravým vývojem. Důraz v rámci sociálně-právní ochrany dětí se dále klade na ochranu před sociálně patologickými jevy. Nezletilým dětem je přiznáno právo na zvláštní ochranu a pomoc formou náhradní výchovy v případě, že z různých důvodů nemohou být ponechány v původním prostředí. Sanace rodiny tvoří aktuálně další významný cíl sociálně-právní ochrany dětí. K úkolům orgánů sociálně-právní ochrany patří rovněž sledovat výkon ústavní a ochranné výchovy, či aktivně vystupovat v procesu osvojení dítěte do ciziny. (<http://www.mpsv.cz/cs/7243>)

Za významné části zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí považují ve vztahu k prezentovanému příběhu zvláště § 10 f), kde se hovoří o poskytnutí či zprostředkování poradenství rodičům na jejich žádost při uplatňování nároků dítěte, a dále § 11 a), který odráží mou přímou zkušenost se sociální pracovnící obecního úřadu obce s rozšířenou působností v případě pomoci při řešení problémů souvisejících s péčí o dítě.

O opatrovníkovi nezletilého dítěte se konkrétně vyjadřuje např. zákon č. 94/1963 Sb., o rodině v § 37 (1) „Žádný z rodičů nemůže zastoupit své dítě, jde-li o právní úkony ve věcech, při nichž by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči a dítětem nebo ke střetu zájmů dětí těchto rodičů.“, (2) Nemůže-li dítě zastoupit žádný z rodičů, ustanoví soud dítěti opatrovníka, který bude dítě v řízení nebo při určitém právním úkonu zastupovat. Tímto opatrovníkem zpravidla ustanoví orgán vykonávající sociálně-právní ochranu dětí. V § 84 téhož zákona se uvádí, že rozsah práv a povinností opatrovníka – což považují vzhledem k přinejmenším problematickému průběhu získávání informací, na jejichž základě kolizní opatrovnice doporučovala obvyklou variantu styku a výživného, za klíčové (i když velice obecné) – vymezí soud z hlediska účelu, pro který byl opatrovník ustanoven, aby ochrana zájmů nezletilého byla plně zajištěna. Co se týká rozhodování o svěřeni dítěte do výchovy rodičů, dohody o styku rodičů s dítětem a vyživovací povinnosti, tyto skutečnosti opět řeší příslušné paragrafy zákona o rodině (§ 26, § 27 a § 86). V mém případě mě s „pravidly běžné praxe“ rámcově seznámila advokátka a sociální pracovníce.

Se slovním spojením „kolizní opatrovník“ jsem se v zákonech, které v textu uvádím, nesetkala. Autor Matoušek (2003) ho částečně specifikuje v souvislosti s popisem procesu rozvodu, na jehož pozadí lze spolehlivě identifikovat společného jmenovatele – střet zájmů.

3. Sociální práce jako k člověku vztažená služba

V této kapitole nejprve představím několik základních charakteristik konceptu sociální práce jako služby. Přestože při tom využiji příkladu Německa, kde aktuální diskuse na toto téma započala koncem 80.let minulého století ve spojitosti s reformním úsilím o nové uspořádání komunálních sociálních služeb pod tlakem finanční krize veřejných rozpočtů, mezinárodní konkurence a hospodářské recese (paradigma služby se ve společenských vědách objevuje od konce 70. let minulého století), domnívám se, že lze tuto perspektivu aplikovat i v jiném evropském prostoru, neboť zasahuje do proměny úloh sociální práce obecně. Do hry vstupuje řada dílčích faktorů - kontinuální společenské změny, cílené sociálně politické intervence, tržní ekonomika, hodnotové a normativní trendy a další. Ve druhé části se budu věnovat otázce, zda je možné, případně s jakými limity chápat také sociálně-právní ochranu dětí jako službu. Opět se tím přiblížím k příběhu z 1. kapitoly.

Koncept sociální práce jako k člověku vztažené služby se v Německu v 90. letech minulého století stal jedním z impulsů a zároveň prostředků pro reformu veřejné správy včetně správy sociální, po vzoru new public managementu. Mezi hlavní body kritiky institucionální sociální práce patřila nedostatečná efektivita, s tím související nepřesně určený cíl opatření, chybějící účinnost nasazených prostředků a nadhodnocené náklady. Nízká

organizační flexibilita a neschopnost inovace, strnulé byrokratické uspořádání a administrativní jednání zapříčinily jak nedostatek progresu, tak problém legitimace. (Myšíková, 2006)

Základní určující znaky služby podle Grunwalda a Thiersche představují – nemateriální charakter (výkon není bezprostředně viditelný ani hmatatelný), nedělitelnost, resp. možnost uschování do zásoby (produkce a konzumace probíhají zároveň), integrace externích faktorů (kontakt mezi stranou nabídky a poptávky), neschopnost transportu (imobilní služba – producent a konzument musí být na jednom místě současně) a individuální zaměření. Proces realizace služeb podléhá specifické logice. Služby jsou produkovány „uno-actu“ – to znamená, že produkce i konzumace jsou propojeny v jeden akt. Vztahy interakce producenta a konzumenta služby stojí v centru pozornosti. Proto se hovoří o „aktivním konzumentovi“ – koproducentovi, jehož kompetence a přínos znamenají jeden z rozhodujících faktorů úspěšnosti. Sociální práce jako služba má ve své podstatě charakter zprostředkovatelské práce - směřuje k odvrácení rizika exkluze a dezintegrace, hledá rovnováhu mezi růzností potřeb a životních vztahů klientů a vztažnou normou, konformním stavem vzhledem k daným pravidlům. (Olk, Otto, 2003; Myšíková, 2006)

Prakticky ve všech moderních postkapitalistických společnostech je zjevný trend rozvoje ekonomie služeb, který se liší zpravidla rozsahem a oblastí expanze. Obecně ovšem platí, že se vzrůstající expanzí se rozšiřuje také úsek k člověku vztažených sociálních služeb. Pole praxe sociálních pracovníků stejně jako profesní zaměření institucí, v nichž pracují, se rozrůstá úměrně poptávce (problém nezaměstnanosti, závislosti, kriminality, zdravotních rizik atd. doprovázený zánikem neformálních sociálních sítí). Trendy individualizace, pluralizace, časové podmíněnosti životních situací a způsobů, které provázejí společenskou modernizaci, se specifickým způsobem promítají do podmínek produkce služeb v rámci sociální práce. Na významu nabývá proces vyjednávání, prvek občanské participace, empowerment a další. Nová hodnota, přenášená do sociální práce z ekonomických teorií, staví na požadavku primární orientace na zákazníka. Sociální práce jako k osobě vztažená služba je svými východisky velmi blízká konceptu sociální práce orientované na životní svět. A i když se sociální práce rozvíjí jako profese služby (poskytuje terapii, vzdělávání, poradenství, péči), úkoly sociální kontroly zůstávají její nedílnou součástí. (Myšíková, 2006)

Důvod, proč jsem svůj příběh z praxe vztáhla ke kontextu služby, vychází z mého přesvědčení, že se i při práci kolizní opatrovnice může jednat v aplikaci o model funkční, přestože je realizován jako působení veřejné moci. V odlišnosti ke komerčnímu poskytování služeb, které vychází z tržního mechanismu a v podstatě privilegovaného postavení zákazníka, má klient při čerpání služby ve sféře veřejné omezenější možnosti co do uplatnění vlastních preferencí, nicméně základní atributy, které v přeneseném významu odrážejí dílčí etické zásady profese, by měly být zachovány. V případě, který jsem popsala, mám o tom jisté pochybnosti. Do určité doby jsem si nepřipadala jako jeden z „aktivních konzumentů“, který má možnost na řešení situace jakkoli participovat, nakonec jsem však přece jen měla možnost vyjádřit své zájmy a tím naplnit cíl veřejně poskytované služby. Prožívala jsem pocity nejistoty, strachu a bezmoci v protikladu k uplatňované moci. Poradenství poskytované sociální pracovníci podle mého názoru naplnilo znaky služby. Přestože i zde jsem přirozeně vnímala asymetrii ve vztahu, zejména kvůli informačnímu deficitu a emočnímu stresu. Zkušenost ze setkání – snad i proto, že bylo opakované a osobní – na mě v určité míře působila korektivně. Co se týká oblasti sociálně-právní ochrany dětí jako celku, je logické, že v důsledku právní úpravy hlavních principů vždy půjde jak o poskytování služeb, tak o výkon kontroly. Nezbyvá než věřit, že ti, kdo vstoupí do vztahu s klientem, budou dostatečně fundovaní k tomu, aby rozpoznali, čeho je v daném okamžiku třeba a v jaké míře.

4. Význam a hodnota profese

K zamyšlení nad tímto závěrečným tématem mě přivedlo postesknutí kolizní opatrovnice, když jsme spolu bezprostředně po soudním jednání krátce hovořily. Nelíbilo se jí, že soudce se vůči ní a jejím kolegyním chová povýšeně, prakticky nebere zřetel na jimi odvedenou práci, natož aby je vnímal jako partnery v celém procesu. Upřímně, vzhledem ke své ojedinělé zkušenosti se ani příliš nedivím. Také moje advokátka, která mě celým soudním jednáním provázela a byla mi oporou i u jednání, byla z jednání kolizní opatrovnice na rozpacích.

Uvědomuji si, že i když význam a hodnota profese představují 2 odlišné roviny (co je významné nemusí zároveň znamenat hodnotu), mohou spolu také souviset. Mohou se odrážet v postoji a chování sociálního pracovníka samotného, v důvěře a participaci klienta, ve vnímání a hodnocení společností atd. Záleží na úhlu pohledu. Co se podílí na spoluutváření významu/hodnoty profese? Viděno očima klienta se podle mého názoru jedná o vzdělání, respektování základních zásad obsažených v etickém kodexu a dodržování dalších vztažných norem, které určují jednání, osobnostní charakteristiky (predispozice) a v neposlední řadě zkušenosti a výsledky práce.

O dosaženém vzdělání kolizní opatrovnice ani o jejich osobnostních charakteristikách mi není nic známo. Na zkušenosti lze usuzovat podle zvoleného postupu navrhnout paušální řešení případu. S výsledkem práce spokojená nejsem. Co se týká zásad etického kodexu, jako spornou vnímám zásadu respektu jedinečnosti každého člověka (1.2), resp. absenci individuálního přístupu, a důraz na profesionální odpovědnost (1.5); z pravidel chování ve vztahu ke klientovi pak část 2.1.5 „Sociální pracovník dbá, aby klienti obdrželi všechny služby a dávky sociálního zabezpečení, na než mají nárok, a to nejen od instituce, ve které je zaměstnán, ale i ostatních příslušných zdrojů.“, a část 2.1.6 „Sociální pracovník hledá možnosti jak zapojit klienty do procesu řešení jejich problémů.“; dále z oddílu věnovaném vztahu ke svému povolání a odbornosti část 2.4.1 „Sociální pracovník dbá na udržení a zvyšování prestiže svého povolání.“ a také část 2.4.2, ve které se píše o zvyšování odborné úrovně a uplatňování nových přístupů a metod. (Matoušek, 2003, s. 370-371)

Závěr

Ve svém příspěvku jsem se snažila uchopit a pochopit praktický problém z pozice teorie. Téma konference naznačující neoddělitelné propojení dvou oblastí – teorie a praxe sociální práce – mě vzhledem k tématu příspěvku přivedlo k formulaci dvou hlavních zakázek. Ta první směřuje k nám, vzdělavatelům, ta druhá k sociálním pracovníkům v praxi. Jakkoliv kvalitní, multidisciplinární teoretická příprava bez vazby na praktickou aplikaci a průběžné vzdělávání, které může zajistit kontakt s aktuálními vývojovými trendy v dané oblasti v širším společenském kontextu a zprostředkovat reflexi vlastní činnosti, ztrácí ve své podstatě smysl. Na druhou stranu dokáží pochopit pracovní stres zapříčiněný množstvím případů, které si žádají bezodkladné řešení, i náročnost běžné praxe umět se zorientovat ve stále měnících se podmínkách. Na objektivní obtíže, kterým je sociální pracovník při výkonu profese každodenně vystaven, by však neměli doplácet klienti, pro něž někdy jeho zásah do jejich soukromí znamená nezvratitelnou změnu. Napsání příspěvku mi ale také pomohlo zpracovat negativní zážitek a částečně eliminovat subjektivní vnímání problému.

Literatura:

- MATOUŠEK, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. A KOL. (2003). *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. (eds.) (2005). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.
- MYŠÍKOVÁ, M. (2006). *Proměna úloh sociální práce v Německu jako důsledek společenských změn a s nimi souvisejících sociálně politických vývojových procesů*. Disertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, Katedra sociální práce.
- OLK, O., OTTO, H.-U. (Hrsg.) (2003). *Soziale Arbeit als Dienstleistung: Grundlegungen, Entwürfe und Modelle*. München, Unterschleissheim: Luchterhand.
- Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině (ve znění pozdějších předpisů)
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (ve znění pozdějších předpisů)
- Systém sociálně-právní ochrany dětí v ČR*. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/7243>> [cit. 15. března 2011].
- Konzultace s Mgr. Romanou Vondřejcovou, vedoucí Odboru sociálních věcí a zdravotnictví MÚ ve Vysokém Mýtě a se sociální pracovnící p. Olgou Černou z Oddělení sociálně-právní ochrany dětí MÚ ve Vysokém Mýtě

Kontakt:

Mgr. Martina Macková, Ph.D.
Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
martina.mackova@uhk.cz

Význam skúmania subkultúr mládeže pre prax sociálnej práce

Peter Papšo¹

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme problematikou subkultúr súčasnej mládeže a potrebou ich skúmania z pohľadu sociálnej práce. Členstvo mladého človeka v subkultúre môže síce pre neho znamenať na jednej strane naplnenie prirodzenej potreby niekam patriť, byť členom istého spoločenstva, na strane druhej však môže byť často spojené s rizikovými, alebo aj sociálno-patologickými prejavmi. Z toho dôvodu považujeme za potrebné, aby sociálna práca venovala stále väčšiu pozornosť poznávaniu a skúmaniu už existujúcich, ale aj novovznikajúcich subkultúr mládeže.

Kľúčové slová: Subkultúra, sociálna práca, mládež, kultúra

Poznámka: Príspevok súvisí s riešením projektu UGA: Subkultúry súčasnej mládeže a ich postavenie v spoločnosti

Abstract

The article deals with current youth subcultures and their need for study from the perspective of social work practice. Membership in the subculture for a young man, although it may mean for him on the one hand meet the natural need to belong, be a member of the same community, on the other hand, however, can often be associated with risk, or socio-pathological manifestations. Therefore, we consider it necessary that social work pay ever closer attention to knowledge and study of existing, but also emerging youth subcultures.

Key Words: Youth, Social Work, Culture, Subculture

1 Úvod

Pojem kultúra je možné definovať z viacerých pohľadov. Nech by sme však naň nahliadali akokoľvek, vždy by sme sa dostali k tomu, že **kultúra** je vlastne dynamickým systémom, ktorý v sebe zahŕňa výsledky aktivity určitého spoločenstva, jeho hodnoty, normy, materiálne i nemateriálne charakteristiky ale aj spôsoby a procesy utvárania týchto prvkov kultúry. Ako každý systém, aj kultúru môžeme rozdeliť na niekoľko subsystemov. Sú nimi dominantná kultúra, ktorou sa chápe majoritná kultúra danej society a alternatívne kultúry, ponúkajúce, ako už ich názov naznačuje, rôzne alternatívy k dominantnej kultúre. Tieto však ešte môžeme ďalej rozdeliť na tri zložky. Subkultúry, ktoré celkovú kultúru dopĺňajú, nezatracujú a nesnažia sa stáť s ňou v opozícii ako s celkom, kontrakultúry, ktoré sú už s majoritnou kultúrou v priamej opozícii (najtypickejšou takouto kontrakultúrou sú anarchisti), a keďže v každej kultúre sú aj rôzne iné kultúry, ktoré sú v iných spoločnostiach dominantnými, a teda nie sú v priamej opozícii s dominantnou kultúrou našej spoločnosti, nesnažia sa ju úplne zatracovať, ale ju vhodne dopĺňajú, nesmieme zabudnúť spomenúť menšinové kultúry (napríklad kultúra Maďarov, alebo Rómov na Slovensku a pod.). Vzhľadom k téme nášho príspevku si však bližšie zadefinujeme len jeden z týchto subsystemov a to subkultúry. Pod pojmom **subkultúra** chápeme kultúru istej skupiny ľudí, ktorú síce vnímame ako súčasť kultúry ako takej, obsahuje však určité odlišnosti od dominantnej kultúry, má svoje vlastné špecifiká. Nemôže však ísť o hocikaké zoskupenie ľudí. Na to, aby sme mohli takéto spoločenstvo označiť subkultúrou, musí spĺňať niekoľko znakov. Jusko uvádza, že musí ísť o menšie, presne vymedzené skupiny, ktoré sú súčasťou vyššieho celku. Vnútoraná štruktúra subkultúry musí obsahovať tie isté zložky, ako majoritná kultúra, teda zložku materiálnu, duchovnú, ale aj normatívnu, pričom sa aspoň v niektorých elementoch týchto zložiek musí od majoritnej kultúry líšiť. Posledným znakom a často najťažšie dosiahnuteľným je, že

¹ Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce, Ružová 13, 974 01 Banská Bystrica (SR)

subkultúry, aby sme ich mohli týmto pojmom označiť, musia byť relatívne stále v čase. (Jusko, 2005)

2 Dôvody skúmania subkultúr mládeže

Názov príspevku hovorí o tom, že sa v ňom budeme zaoberať významom skúmania subkultúr súčasnej mládeže. Preto sa v tejto kapitole budeme snažiť zodpovedať otázku, prečo je vlastne subkultúry potrebné skúmať a venovať im náležitú pozornosť.

Prvým dôvodom je, že prítomnosť subkultúr mládeže je vlastne **prirodzeným spoločenským javom**. Je to prirodzený spôsob sebavyjadrenia sa mladej generácie v pluralizujúcej sa spoločnosti, a napĺňa aj potrebu mládeže niekam patriť, byť členom širšieho, rovesníckeho spoločenstva. Takisto členstvo v subkultúrach vyjadruje potrebu mládeže tráviť istým spôsobom svoj voľný čas a to najčastejšie práve v rôznych rovesníckych skupinách. Poukazujú na to aj autori L. Páleník, E. Solárová a J. Štefanovič, ktorí uvádzajú, že najmä v období adolescencie sa mladý človek začína zaujímať aj o to, ako ho vnímajú iní, aký obraz si o ňom utvárajú jeho rovesníci. (Páleník, Solárová, Štefanovič, 1995)

Druhým dôvodom poukazujúcim na potrebu skúmania subkultúr mládeže je tzv. **rozmach módy subkultúr a rastúca tendencia ich počtu**. V porovnaní s minulosťou totiž môžeme vnímať vysoký nárast prítomnosti rôznych subkultúr v našej spoločnosti. Členstvo v subkultúrach je u mládeže módnou vlnou, ktorú sledujeme nie len prostredníctvom médií, ale aj v bežnom živote, kde už aj na základe vonkajších prejavov môžeme minimálne odhadovať príslušnosť mladých ľudí k jednotlivým subkultúram (oblečenie, účesy, doplnky, spôsob vyjadrovania sa a pod.).

Len vonkajšie prejavy však nestačia na to, aby bol mladý človek považovaný za člena istej subkultúry. To je potrebné si najprv rozdeliť členstvo v subkultúrach na niekoľko úrovní, alebo ak chceme druhov. Prvou skupinou sú **členovia subkultúr**. Títo prijímajú subkultúru ako celok, stáva sa integrálnou súčasťou ich života a ideám subkultúry prispôsobujú tak vonkajšiu ako aj vnútornú zložku ich osobnosti. Druhou skupinou sú tzv. **kvázi členovia subkultúr**. Ide o tých mladých ľudí, ktorí preberajú len niektoré aspekty danej subkultúry, prevažne podľa toho, ktoré sa im páčia. Neprispôsobujú ideám subkultúry svoj život, najčastejšie preberajú len vybrané vonkajšie prvky subkultúry (účes, oblečenie, slovník,...) a to bez toho, aby poznali jej základné filozofické východiská. Tieto vonkajšie prejavy majú u nich len málo spoločné s myšlienkou a symbolikou, ktorú majú predstavovať. Kvázi členovia ani nie sú členmi subkultúr prijímaní ako jedý z nich. Tretiu skupinu by sme mohli nazvať **sympatizanti subkultúr**. To sú tí, ktorí nie sú priamo členovia subkultúry a ani nechcú byť členmi, nepreberajú subkultúrne prvky nesnažia sa konkrétnu subkultúru ani v ničom napodobňovať, no napriek tomu nielen že súhlasia s jej ideami, ale snažia sa ju aj obhajovať a podporovať. Napríklad keby sme chápali lezby, gayov, bisexuálov a transsexuálov ako subkultúru (často sa môžeme stretnúť s ich označením ako LGBT komunita, ale aj subkultúra LGBT), potom sympatizantom tejto subkultúry by bol človek, ktorý navonok bojuje za odstránenie ich diskriminácie, verejne podporuje registrované partnerstvá, zapojí sa do petície za ich legalizáciu, pomáha im v napĺňaní a domáhaní sa svojich ľudských práv a to aj napriek tomu, že sám nie je takto orientovaný. Z hľadiska potreby skúmania subkultúr je však potrebné zamerať sa najmä na uvedených kvázi členov subkultúr. Sú to totiž ľudia ktorí často zle danú subkultúru chápu a aj z toho dôvodu preberajú prevažne jej negatívne aspekty, ktorým sa budeme venovať v nasledujúcej kapitole.

3 Oblasti skúmania subkultúr mládeže

V predchádzajúcej kapitole sme sa venovali tomu, prečo je vlastne potrebné subkultúry mládeže skúmať. Táto kapitola sa zameriava na to, čo vlastne by sme si mali pri skúmaní subkultúr všímať, na aké oblasti sa zamerať.

Prvou a najdôležitejšou oblasťou sú jednoznačne **negatívne aspekty členstva v subkultúrach**. To, že členstvo v subkultúre je často spájané s rôznymi rizikovými prejavmi je fakt, ktorý nemôžeme obísť. Riziká spojené s členstvom v subkultúrach môžeme vychádzajúc z Juska rozdeliť do dvoch hlavných skupín.

1. skupina: riziká vo vzťahu k vlastnej osobe príslušníka subkultúry, ku ktorým patrí napr. rizikové sexuálne správanie, rizikové užívanie drog a drogová závislosť, samovražedné a iné seba deštruktívne správanie, či problém príslušnosťou k subkultúre zníženého sebahodnotenia, ktorý spôsobuje, že jeho pozícia v sociálnej skupine je obyčajne nízka, čo výrazne komplikuje nadväzovanie pozitívnych vzťahov s inými ľuďmi
2. skupina: riziká voči spoločnosti, kam patrí napr. problematika rasizmu a xenofóbie, extrémizmu, násilia a agresivity apod. (Jusko, 2008)

Musíme však skonštatovať, že vnímanie subkultúr len ako negatívneho javu, prípadne ako skupín založených len na negatívnych prejavoch, by bolo mylné. Subkultúry vo svojich východiskách totiž zahŕňajú aj množstvo pozitívnych prvkov (ochrana prírody, pacifizmus, benefičné koncerty, úcta k životu, fyzický pohyb, antidiskriminačné postoje,...). Preto druhou oblasťou, ktorej je potrebné pri skúmaní subkultúr venovať pozornosť, sú práve **pozitívne aspekty jej členstva**. Je pravdou, že mnohé subkultúry považujú sociálno-patologické javy (kriminálnosť, drogy, strata záujmu o inštitucionalizované vzdelávanie a oficiálne autority, suicidalita) za svoju integrálnu súčasť (na čo sme už poukázali vyššie), skutočne však obsahujú aj mnohé pozitívne aspekty. Napríklad subkultúru EMO mnohí spájajú len s homo a bisexualitou (ktorú však nepovažujeme za sociálno-patologický jav), seba poškodzovaním, či suicidálnym správaním. Na druhej strane sa už tak pri nich nezdôrazňuje napríklad odpor proti násiliu, či ničeniu planéty, alebo potreba milovať ľudí a všetko živé. Navyše, ako uvádza Patyi vychádzajúc z Greenwalda, „Sebadeštrukcia a samovraždy nikdy nemohli byť súčasťou opisovanej subkultúry z toho dôvodu, že jej myšlienky sú postavené na ochrane života, ochrane života zvierat a ochrane prírody. Ortodoxní prívrženci subkultúry sú taktiež vegetariáni a seba poškodzovanie považujú za negatívne“ (Patyi, 2008). Alebo pri subkultúre Graffiti sa zas zdôrazňuje ničenie majetku a nepátra sa po pôvodnej filozofii ktorou bolo odstránenie „šedivosti“ okrajových štvrtí veľkých miest a tiež, pokiaľ sa niekto venuje graffiti ako umeniu na na to určených parcelách, tak asi ťažko môžeme hovoriť o jave v spoločnosti nežiaducom. Keď si uvedomíme tieto súvislosti, ak sa nám pozitívne aspekty členstva v subkultúrach podarí identifikovať a vhodným spôsobom prezentovať mládeži, môžeme svojim spôsobom využiť subkultúry a ich prítomnosť pre dosiahnutie celospoločensky prospešných cieľov.

Napriek tomu, že sme uviedli, že subkultúry obsahujú množstvo pozitívnych prvkov, faktom je, že v našej spoločnosti stále prevládajú tie negatívne. Z toho dôvodu treťou oblasťou, ktorú je potrebné skúmať, sú **determinanty prevládania negatívnych aspektov subkultúr nad pozitívnymi**. V tejto súvislosti môžeme vidieť dve základné príčiny. Prvou je *sociálno-kultúrny transfer subkultúr*. Subkultúry často prenikajú do našich podmienok zo zahraničia, len málokto, ak vôbec nejaká vznikla v našich podmienkach, pričom v jednotlivých spoločnostiach, cez ktoré prechádzajú, musia fungovať v pre danú kultúru relatívne akceptovateľných podobách. Práve tento kultúrny transfer cez rôzne sociálno-kultúrne prostredia môže do istej miery pôvodné východiská subkultúr deformovať a ľahko sa

môže stať, že členovia danej subkultúry na Slovensku sa k nej dostanú už k ako ochudobnenej o jej pozitívne črty, pričom jej negatívne črty sú zachované. Môžeme teda povedať, že často príslušníci takto pretransformovanej subkultúry dané jej elementy zle pochopia a riadia sa teda nesprávnymi základmi. Druhým determinantom tohto stavu je *masmediálna politika*. Najčastejšie sa o prítomnosti rôznych subkultúr dozvedáme práve z masmédií, ktoré „často nesprávne reprodukovujú myšlienky a záujmy konkrétnych skupín mládeže a z toho dôvodu dochádza k vytváraniu určitých predsudkov voči týmto alternatívam. Vznikajú mylné predstavy o hodnotách daných subkultúr a tým sa deformuje spoločenské povedomie v danej problematike.“ (Patyi, 2008: 163) Táto skutočnosť nie len že podáva skresľujúci obraz verejnosti k daným subkultúram, čím v nej buduje a priori negatívne postoje k nim, ale takto mediálne zmanipulované a neúplné informácie sa dostávajú aj k mládeži, ktorá je náchylná ich opakovať a preberať v domnienke, že sa tým do danej subkultúry začlení.

Ak ale chceme do istej miery eliminovať vplyv negatívnych aspektov subkultúr na mládež napríklad posilňovaním vplyvu kľúčových socializačných činiteľov (rodina a škola), mali by sme sa pri skúmaní subkultúr zamerať aj na oblasť **príčin členstva** mladých ľudí v subkultúrach. Je potrebné odhaľovať tie elementy, ktoré nám pomôžu zistiť, čo sú najväčšie lákadlá pre mládež pri výbere konkrétnej subkultúry. Pokiaľ sa nám podarí ich identifikovať, môžeme ich následne využiť na jednej strane pri tvorbe stratégie prevencie členstva v patologických subkultúrach, ale na strane druhej aj pri zapájaní konkrétnych subkultúr do realizácie prosociálnej a prohumánnej činnosti. Tiež nám táto vedomosť môže ukázať cestu, akým smerom by sa malo uberať zameranie výchovných vplyvov a procesov na mládež.

Poslednou oblasťou, ktorú považujeme za podstatnú pri skúmaní mládežníckych subkultúr je **demografické zloženie subkultúr**. Tieto údaje nám umožnia pri jednotlivých subkultúrach zistiť, aké prostredie môže byť rizikovejšie z pohľadu ich vplyvu (tu by sme mohli uvažovať o subkultúrach prevažne mestských, prevažne vidieckych a kombinovaných), v akom veku treba pri ktorej subkultúre intervenovať, ak chceme, aby táto bola úspešná, kedy je vplyv subkultúry najväčší a pod.

4 Záver

V príspevku sme sa snažili poukázať na to, prečo je potrebné skúmať subkultúry mládeže. Problematika rizík vyplývajúcich z členstva v nich je veľmi široká a uplatnenie pri ich eliminácii má bezpochyby aj sociálna práca, či už v oblasti posilňovania už spomínaných kľúčových socializačných činiteľov, formovania relevantných postojov k subkultúram, prezentácie pozitívnych aspektov subkultúr, alebo prevencie sociálno-patologických javov súvisiacich s členstvom v subkultúrach. Vždy je však treba vnímať skutočnosť, že subkultúry zo spoločnosti nikdy nevymiznú, že sú jej prirodzenou súčasťou, a preto celé zameranie práce s nimi nemôže byť snahou o ich odstránenie ale skôr snahou o ich modifikáciu a uspošobovanie v zmysle v spoločnosti žiaducich javov, hodnôt a noriem.

Literatúra:

- JUSKO, P. Riziká subkultúr súčasnej mládeže z pohľadu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. In. *Mládež a spoločnosť*, 2005, roč. 11, č. 3. s. 17-26. ISSN 1335-1109
- JUSKO, P. Sociálna práca s mládežou v kontexte prevencie sociálnych deviácií u subkultúr súčasnej mládeže. In. *Pedagogická evaluace '08/Sociália '08* (Bolková, G. ed.). Ostrava: PF OU, 2008. ISBN 978-80-7368-655-0
- PÁLENÍK, Ľ. SOLÁROVÁ, E. ŠTEFANOVIČ, J. Z psychológie osobnosti. In. GLASOVÁ, M. PÁLENÍK, Ľ. SOLÁROVÁ, E. ŠTEFANOVIČ, J. *Vybrané kapitoly zo psychológie*. 1. vyd. Bratislava: Metodické centrum, 1995. 148 s. ISBN 80-85185-95-4

PATYI, P. Riziká a perspektívy mládežníckých subkultúr ako alternatívneho prostriedku pre vyplňanie voľnočasových aktivít adolescentov. In. *Možnosti práce s neorganizovanou mládežou* (Levická, J. ed.). Trnava: FZaSP TU v Trnave, 2008. s. 157 – 174. ISBN 978-80-8082-236-1

Kontakt:

Mgr. Peter Papšo, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce
Ružová 13
974 01 Banská Bystrica (SR)
Tel.: +420 48 446 4784
e-mail: peter.papso@umb.sk

Současná charitativní péče o rodinu a mládež z hlediska křesťanského paradigmatu

Martin Chadima

Abstrakt

Chceme-li hovořit o péči o klienty, musíme hovořit o postmoderní době! Tradiční pojetí rodiny bylo narušeno nástupem dvacátého století. V České republice se změnila situace v roce 1989. Demokratický systém přinesl mnoho změn, svobodu, demokracii, svobodný obchod, ale i dnes má mnoho lidí existenční a existenciální problémy. Mnoho problémů může být řešeno pomocí sociální práce. Je však třeba pokusit se aplikovat i tradiční postupy: zodpovědnost vychází i z víry v Boha. Víra v Boha může vést k upevnění hodnot, které mají vliv na kvalitní chod rodiny. Moderní postupy a tradiční zkušenosti (včetně křesťanských) mohly by v důsledku vést ke kvalitativnímu zlepšení práce s rodinami (s mládeží).

Abstract

If we want to talk about the care of clients, we have to talk about post-modern era! The traditional concept of a family was disrupted by the arrival of the twentieth century. In the Czech Republic, the situation changed in 1989. The democratic system brought many changes, freedom, democracy, free trade, but even today, many people have existential problems. Many problems can be solved through social work. However, it is necessary to try to apply traditional practices: responsibility comes from faith in God. Faith in God can lead to fixing the values that affect the quality of a family. Modern operation procedures and traditional experience (including Christian ones) could lead to a result in qualitative improvement in work with families (with young people).

Keywords: care, experience, faith, family, God, charity, charitable, social work

Úvod

Po roce 1989 umožnily nové poměry nejen nástup nových metod sociální práce, ale také mnohem širší možnosti pro využití metod péče, které byly do té doby považovány za společensky i ideologicky nepřijatelné.

V demokratické společnosti je církev jednou z řady úctyhodných organizací, které mají za cíl svého poslání jak péči o duši, tak o tělo. Církev nestojí na lidském „nálezkou“, tedy na potřebě vybudovat jakousi náboženskou organizaci, která – podobně jako zájmové spolky – uspokojuje duševní a materiální potřeby svých členů. Vedle sebe zde stojí prvky tvořící prameny křesťanské teologie. Písmo Starého a Nového Zákona, tradice a zkušenost Božího lidu s Hospodinem.

„In its developed sense, „revelation“ does not mean merely transmission of a body of knowledge, but the personal of God within history. God has taken the initiative through a proces of self-disclosure, which reaches its climax and fulfillment in the history of Jesus of Nazareth.¹“

Dvoutisíciletá tradice církve stojí na životě a utrpení Ježíše z Nazareta, jehož hlavním posláním bylo sice hlásání evangelia (dobré zvěsti), ale spolu s tím je zásadně spojena jeho péče o bližní. Šlo o židovské „outsidery“, např. handicapované, posedlé, umírající či jinak společensky nepřijatelné osoby (celníci, prostitutky).

Charitativní péče (resp. Charitativní práce) je tedy propojena s křesťanským duchovním a myšlenkovým paradigmatem a jeho leitmotivem je komplexní péče o potřeby bližního. Důraz je kladen např. na péči o nemohoucí, nemocné, seniory, sociálně vyloučené - tedy všechny ty, jimž je naše pomoc „charitou“². Na rozdíl od poněkud úzce vymezeného pojetí židovské péče o členy vlastního národa, rozšiřuje křesťanství po vzoru Ježíše Krista svůj charitativní záběr na každého člověka ocitajícího se v nouzi. Péče o bližní (diakonia) je nejen důsledkem lidské ctnosti, ale též jeho vztahu k Bohu, který charitativní péči nejen

¹ Mc Grath Alister E. Christian Theology. An Introduction. Oxford University: Blackwell Publisher 1997, s. 183

² řec. charit – radost, půvab, přízeň, milost. V našem případě pak především vděčnost, dík, laskavost či láska.

garantuje, ale přímo ji od člověka vyžaduje. V diakonii sice nejde cíleně o misi (obrácení příjemce péče na křesťanskou víru), ale přesto – na rozdíl od sociální práce – nelze podceňovat základní transcendentní vztah člověka ke Stvořiteli. Ten je v křesťanském pojetí charitativní péče přímo christologický, přičemž *„mohli bychom si myslet, že moc je na straně pomáhajícího a bezmoc na straně toho, kdo pomoc potřebuje. Ale kdo o tom více přemýšlí, pozná, že bezmoc toho potřebného je tím, co člověka vyzývá, aby pomohl. Je to výzva, rozkaz, který je třeba uposlechnout. Křesťanská víra podporuje zavazující charakter tohoto imperativu, přičemž v potřebném člověku vidí „bratra Kristova““³.*

Úvahy o člověku

Sociální pracovníci jsou vždy vázáni „kodexem cti“, který v sobě obsahuje respekt k základním lidským právům. Nejsou tedy jenom „poskytovači“ elementárních služeb, které by byly pouze technokratickým předáním materiální pomoci, či chladným a odtažitým nasloucháním, bez vnitřní účasti na osudu potřebného. Těmito potřebami se míní ty, bez nichž člověk nemůže žít. Práce charitativní, tedy ta, v níž je imanentně obsažen „bonus“ v podobě hlubokého vztahu k Bohu má ohled, respekt a úctu k základním lidským právům také „v popisu práce“, ačkoli v historii neměla vždy ambici měnit společenské podmínky, neboť na základě některých biblických citátů respektovala stávající společenský řád jako Bohem daný a neměnitelný. Vzhledem k tomu, že je biblický aspekt spojen i s aspektem spravedlnosti, je dnes případný nezáměr o řešení aktuálních společenských otázek pro charitativní pečovatele vnímám spíše s rozpaky. Církev si v dějinách až příliš často „hleděla svého“ a přehlížela někdy i otřesné společenské poměry, které neměly nic společného ani s křesťanskou vnímanou společností lásky, natož pak s humanitně vnímanou společností spravedlnosti. Nemůže nás dnes nechávat chladnými fakt, který by upozorňoval na to, že se zde buduje opět elitářsky chápaná společnost, korporativisticky chápaný sociální konstrukt, jakýsi falešný matrix, v němž lidé zapomněli na to, že lidská bytost je předurčena k obecnosti s druhými a že jí nemůže být jedno, ocitá-li se druhá bytost v pozici nedůstojné, ponižující a nehumánní! Nové poměry, které nás mnohem více včlenili do sofistikované, globalizované a multikulturní společnosti konfrontují nás a naše stereotypy s nejmodernějšími postupy v oblasti sociálních a charitativní práce a péče, jakož i s jejím vnitřním nábojem, který spočívá ve společensko-politické angažovanosti, zaměřené na hájení základních lidských práv a svobod.

Tato lidská práva a svobody vycházejí vnitřní svobody a sebeurčení, která je v židovsko-křesťanském myšlenkovém diskurzu daná vztažností člověka k transcendentnímu Bohu. Tváří tvář Bohu se stává člověk autonomní bytostí. Můžeme v tomto smyslu dokonce hovořit o teonomní autonomii“. Vztažnost k Bohu pak způsobuje, že jsou všechny naše zásadní pozemské hodnoty zařazeny do hierarchie hodnot, kde nejvyšším dobrem je Bůh. Vzájemná provázanost lidských bytostí a jejich osudů je charakteristickým projevem rozumem prosyceného časoprostoru, kde člověk jedná podle hodnot a norem, o nichž je přesvědčen, že nejsou pouhým pragmatickým sociálně-etickým konstruktem rozumu zcela autonomního a na nikom a na ničem nezávislého. Člověk tedy nemůže být vnímán jen jako kolektivní bytost svého druhu, *„která je biologicky naprogramovaná, ovládaná instinkty a ovlivňována prostředím..nemělo by smysl hovořit o svobodě. Svoboda by potom byla jen poznáním nutnosti, Podle západní křesťanské tradice je člověk osobou, tj. samostatnou a odpovědnou bytostí, která se na základě svobodné volby může vědomě rozhodovat pro dobro“⁴.*

³ Opatrný, Michal, Lehner, Markus. Teorie a praxe charitativní práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Teologická fakulta 2010, s. 31 ISBN 978-80-7394-214-4

⁴ Ockenfels, Wolfgang. Katolická sociální nauka. Praha: Zvon 1994, s. 58 ISBN 80-7113-081-8

Člověk nikdy nejedná jen sám za sebe. Vzájemná solidarita vede k tomu, že lidské jednání není redukováno na chování pudové, primitivní a zcela sobecké. Tato odkázanost jednoho na druhého, skutečnost, že jeden *zastupuje* druhého činí lidskou společnost světem vztahů a interakcí. Tak jako „Kristus zemřel za nás“, tak my, jeden za druhého, pokládáme své touhy, sny, tužby a často i životy. Jakkoli v tom může být silný patetický náboj, nelze redukovat lidskou společnost (communio) na technické řešení a uspokojování nejzákladnějších lidských potřeb. Jídlo a pití může být – alespoň na určitou dobu – nahrazeno slovem, lidská sexualita platonickým citem a vztahem. Život není jen o naší tělesnosti (řec. „soma“, „sarx“), ale též o tom, čemu říkáme „duše“ (řec. „psyché“).

Úvahy o charitativní péči o rodinu

Nejpřirozenějším prostředím pro vzájemnou interakci a interkomunio byla, je a zůstává rodina. Každá společnost, ať se nalézá v jakémkoli historicko- kulturním prostoru, vnímá jako základní jednotu své společnosti vztah mezi mužem a ženou, z něhož vzchází nový život (dítě). Na tuto nukleární jednotku – řečeno pojmoslovím moderní psychologie – je kladen veliký důraz, který ji přináší řadu povinností i práv. Vztah mezi mužem a ženou, a oběma rodiči a dítětem je vztahem právním i hospodářským. Pokud je však redukován jen na technokratické dodržování určitých elementárních postupů v rámci jednání (za účelem přežití), stává se prostředím, v němž hrozí riziko hluboké citové deprivace. Pokud rodiče nejsou nositeli etických a mravních norem, jsou-li nositeli agresivity, citového chladu či nerespektování důležitých společenských norem, předávají dítěti špatný signál. *„Rodiče mají reálnou zodpovědnost za své děti i po etické stránce. Děti nezačínají svůj mravní život od nuly, nýbrž v situaci, jejíž podobu určuje slovo a příklad rodičů. Chování, které rodiče žijí jako příklad, není důležité jen v jejich vlastním zájmu, ale předjímá již určitá etická rozhodnutí dětí nebo je modifikuje. Mravní život dítěte tedy nezačíná od nuly, nýbrž je předem omezen nebo zatížen příkladem rodičů a jiných osob, nebo je také bez tohoto příkladu“*⁵.

Racionalita a emocionalita lidské bytosti musí být v rovnováze. Při budování identity je člověk vystaven řadě ataků, které vycházejí jak ze společenského klimatu (např. společnost jasně diferencovaná na hodné a zlé, např. nacizmus a komunizmus), ale i od rodičů, kteří jsou často společenským klimatem (de)formováni (např. neoliberální pojetí trhu a společnosti, v němž se alfou a omegou našeho života stává ekonomický profit z jakékoli činnosti a který nám zabraňuje věnovat se činností mnohem přirozenějším a v zásadě důležitějším: budování rodiny). Na začátku nešťastného tápání je pak problém identity. *„Osobní aspekt identity čerpá z intimní sebereflexe a sebehodnocení. Podstatné je vědomí vlastní neopakovatelnosti, identity, jedinečnosti, které vyrůstá ze schopnosti vymezit se, ohraničit se vůči druhým v okolí. Zázitek „já jsem já“ je velmi silný a mnohočetný...“*⁶.

Problémem současné rodiny je ovšem život protkaný řadou možností jiné, než rodičovské, seberealizace. Vědeckotechnické pokrok, který nastoupil svoji nezadržitelnou cestu k ovládnutí lidského života v 19. století, stává se v současnosti nositelem nejen řady pozitivních věcí (např. snazší a rychlejší komunikace a předávání důležitých informací), ale také těch negativních. Mezi ně patří „neurotický“ styl života, těkání, v němž se život skládá z klipových sestřihů, které my sami sledujeme jakoby zpovzdálí, protože nejsme schopni jejich klidné a kontinuální sebereflexe. Dynamizmus postmoderní společnosti je tak výrazný,

⁵ Rotter, Hans. *Osoba a etika*. Brno: CDK 1997, s. 91

⁶ Oudová, Drahomíra. *Sociální kompetence, zdroje a evaluace*. In. *Kontexty sociální a charitativní péče*. Sborník Katedry psychosociálních věd a etiky. Brno: L. Marek pro Univerzitu Karlovu v Praze – Husitskou teologickou fakultu 2008, s. 136 ISBN 978-80-87127-07-0

že pohlcuje náš čas, který bychom měli věnovat sobě sama (psychické a spirituální hygieně) a svým nejbližším (rodině, přátelům). Člověk však v tomto zběsilém tempu nemůže zapomenout na sebe sama, což se projevuje v řadě vnitřních krizí, které jsou nejen krizí smyslu takového způsobu života, ale i krizí vnitřní identity. Takto narušená identita, nezaložená na transcendentním Bohu, ani na pevně dané hierarchii tradičních hodnot, propadá sebedestruktivnímu pocitu zbytečnosti, marnosti a morálního cynismu. Takovýto typ vykořenělého dospělého jedince neobstojí samozřejmě ani při výchově svých vlastních dětí, jimž je více než špatným příkladem. Pro dnešní dobu je transparentní, že se často rodiče jeví více dětmi, které pobuřuje jakýkoli nárok ze strany alternativních autorit (učitelů, duchovních, psychologů), nárok kladený nejen na výchovu jeho dětí, ale také jeho samého. Charitativní péče o rodinu se tu náhle dostává do těsné blízkosti nejen filozofie (v níž se ptáme po smyslu bytí, aniž bychom nutně museli dospět ke konečné odpovědi), ale především teologie, která svoji odpověď vnímá z pozice víry. V každém případě se obě disciplíny shodnou na řadě pojmů⁷, které dnes poměrně přesně vystihují kvalitu vnitřního života i interpersonalitu mezilidských vztahů.

Láska, autenticita, prožitek evidence a původnost

Podstatné je, že svorníkem jakéhokoli vztahu, který v sobě nese symptomy oddanosti, sebeobětování a pokory je termín „láska“. Ten mohl v řeckém jazykovém prostředí znamenat i lásku oddanou a obětující se. *„Lidské naplnění může existovat jen v osobní lásce, tzn. V lásce, která říká: chci, abys byl; je dobře, že jsi. Taková láska říká ano druhému člověku – takovému, jaký je. Základní vlastností dialektiky lásky je to, že láska spojuje nejintimněji dvě osoby, a zároveň je tím osvobozuje k nezávislé osobní existenci“*⁸.

Prvním pojem je „**autenticita**“. Ve světě, kde se klam a přetvářka stávají vyučovanými předměty na škole (např. carnegiovské chování, jehož cílem může být za pomoci naučené a hrané vstřícnosti a sympatického chování ekonomický profit). Charitativní pracovník může přivést člověka k autentickému pohledu na sebe sama, ke skutečnosti, že člověk nemusí lhát sám sobě, aby přežil. Krize (řec. krinó) v sobě obsahuje i dynamický potenciál a možná východiska řešení. Ocitá-li se v krizi rodina, je situace o to těžší, že pracovník koná a vyvíjí vliv na tři – často velmi rozdílné - osobnostní typy, které se od komunia vnitřně zcela oddělily, atomizovaly se. Jejich autentický zážitek vnitřní sebeidentity, který obsahuje i vnímání důstojnosti sebe sama a určitého typu zodpovědného jednání, byl či je nějaký způsobem narušen (pokud vůbec vznikl)! Návrat, často velmi složitý a v dlouhodobě koncipovaný, může vést i k pochopení sebe sama, coby jedince v pozice víry, resp. důvěry v hojivou a očišťující moc Boží pomoci. Řada příkladů ze života bývalých alkoholiků, narkomanů či domácích násilníků, kterým pomohla (znovu)nalezená víra v Boha ukazuje, že toto pojetí autenticity nemusí být nutně frází, či „těšínskými jablíčky“ charitativních pracovníků.

Druhým důležitým pojmem je „**prožitek evidence**“. Latinské slovo „evidentia“ značí jasnost, zřejmost či patrnost. Tato jasnost značí oduševnělost, resp. duši otevřenou nemateriálním, duchovním prožitkům. Tato jasnost je ve své podstatě optimistická. Nehledá ulehčení situace, neutíká od zodpovědnosti. Při řešení problémů je právě ujasnění si problému, jeho pojmenování, nejen důležité pro členy rozklížené rodiny, ale i pro samotného charitativního pracovníka. Budoucnost materiální či duševní sanace rodiny je postavena na jasném plánu, jasně daných pravidlech, jasně vymezených cílech.

⁷ Mezi tyto pojmy řadíme: autenticita, prožitek evidence, jasnot. Tyto pojmy se vztahují k takovým myslitelům, jakými byli Karl Jaspers, M. Heidegger, J. Patočka.

⁸ Kasper, Walter. Teologie křesťanského manželství. Brno: CDK 1997, s. 17 ISBN 80-85959-28-3

Třetím pojmem je slovo „**původnost**“. Tento termín nám naznačuje kořen významu tohoto slova. „Původní“ je to, co nás „vede“ k „počátkům“ – provádí nás samými hranicemi naší „pravlasti“, kterou je zrození. Dítě je bezbranné, dítě je nevinné, dítě vzbuzuje emoce, blízcí pláčou dojetím a radostí. Návrat rodiny k jejímu „původu“ má několik významů. Tím prvním je návrat jednoho každého člena ke svým „naivním“ představám o tom, že rodina je přístavem bezpečí. Dalším aspektem je znovunalezení radosti, kterou jednotliví členové nalézali v počátcích vztahu. Pocity očekávání, nadějí a těšení se. Mluvíme samozřejmě o vztahu, který nevznikl na základě anomálních okolností. V takových případech bychom měli „původnost“ nastartovat a dát prostor tomu, aby členové rodiny sanovali ji z důvodů „jasnozřivých“: rozpadem rodiny ztratím více, než-li získám!

„Sociální aspekt identity čerpá ze sociálního života jedince s dospělými, s vrstevníky i sourozenci. Podstatná je role příslušnosti někam, k někomu, k některým. Pocit sounáležitosti, intimního začlenění do vztahů jak v rodině, tak i ve vrstevnických vztazích překračuje i faktor existenciálního zážitku vlastního já. Sociální začlenění, jehož podkladem je potřeba příslušnosti a lásky, přináším kamarádství a rodící se přátelství a také heterosexuální vztahy“⁹.

Všechny tyto pojmy jsou transparentní s prožitkem, který přivádí adresáta péče k „porozumění“ a vřazuje jej do rámce „srozumitelnosti“. Vyžaduje to ovšem spolupráci (interakci) mezi pomáhajícím pracovníkem a příjemcem péče. *„V moderních formách pomáhající činnosti již nejde jen o objektivní předání pomoci klientovi, ale také o proniknutí do jeho světa, o pochopení pohnutek jeho myšlení a jednání a na základě toho o vyhodnocení klientovi situace a zvolení co nejúčinnější formy pomoci“¹⁰.*

To, co moderní pojetí sociální práce a péče přejímá z tradičního pohledu péče charitativní je skutečnost, že ten, komu pomáháme není bezmocnou troskou, kterou musíme „vzít na ramena“ a „přivést ji na správnou cestu“. *„Volání duše“ po stále novém utváření životních postojů a hodnot, po autentickém hledání, nacházení a uskutečňování může nejpřesněji rozpoznat pouze „volaný účastník krize“. Ten se však pro svou úzkost, ale i neznalost, v nepřehledné situaci často neorientuje a může se snadno upokojit povrchním řešením problému. Tady je na místě, aby pomáhající motivovali daného jedince k hlubší sebereflexi a sebepoznání a posléze jej podpořili v jeho autentickém jednání“¹¹.*

Pokud je toto autentické jednání spojeno s příklonem ke křesťanské víře, stává se zdrojem radost ale i mnoha dalších (možných) tápání a zklamání. Být svým stylem života, osobnostním přesvědčením a závaznou morálkou v dnešním světě jedinečným je možné a nutné, ale nikoliv lákavé. U mladých lidí nelze předpokládat zralost, která jasně ví, pro co se rozhodla, a umí si to obhájit před svým okolím, ba co víc, umí ustát tlaky, jež se na něj hrnou z prostředí, kterému je jakákoli zásadovost podezřelá z fanatismu a fundamentalizmu! *„Mladým lidem je často kamenem úrazu konformita náboženského života, buď vyžadovaná, nebo okolnostmi vnucená. Mladý člověk sice mnohdy projevuje svou originalitu konformitou, ale konformitou se světem svých vrstevníků, nikoli rodičů. Život v církvi se mu mnohdy jeví jako konformita se světem rodičů a prarodičů s nímž se zdaleka nechce ztotožnit. Problémem*

⁹ Oudová, Drahomíra. Sociální kompetence, zdroje a evaluace. In. Kontexty sociální a charitativní péče. Sborník Katedry psychosociálních věd a etiky. Brno: L. Marek pro Univerzitu Karlovu v Praze – Husitskou teologickou fakultu 2008, s. 136 ISBN 978-80-87127-07-0

¹⁰ Chadima, Martin. Nepostradatelnost prvků charitativní péče v sociální práci – styčné body charitativní péče a sociální práce. In: Rizika sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus 2010, s. 499 ISBN 978-80-7435-086-3

¹¹ Cimrmanová, Tereza. Pomáhající profese a problematika krize. In. Kontexty sociální a charitativní péče. Sborník Katedry psychosociálních věd a etiky. Brno: L. Marek pro Univerzitu Karlovu v Praze – Husitskou teologickou fakultu 2008, s. 136 ISBN 978-80-87127-07-0

*také může být snaha o podporu víry dospívajícího vyžadováním poslušnosti, a to zvláště tam, kde se zdvojí tlak rodiny a církve*¹².

Na druhé straně je případná víra mladých lidí velmi živá a chytlavá. Je to ovšem víra křehká, snadno zranitelná a vydaná všanc konfrontaci s tvrdou a často velmi syrovou realitou nejen ve světě, ale také v církvi. Křesťanská víra může mladému člověku pomoci unést problémy, které zažívá ve vlastní rodině, může mu najít potřebnou rovnováhu a vztah¹³.

Přítom je lidské sebe-sdílení, lidská schopnost neodcizit se od sebe sama základním východiskem nalezení skutečné identity. Charitativní péče o rodinu a dospívající mládež – jakkoli je ve své podstatě křesťanská, tedy potenciálně vyznavačská – měla by být odlišena od tzv. *přísného křesťanství*. Křesťanství nesmí být v rodině zneužíváno ani jako donucovací prostředek, ale nesmí být ani vnucováno charitativním pracovníkem jako jediné možné východisko z rodinné krize. *Přísné křesťanství* je totiž spíše obrazem skrupulozity a úzkostí dospělého, a na děti či mládež působí spíše zhoubně.

Soužití muže a ženy se prostě většinou vymyká ideálním biblickým představám. Ty jsou dány vírou v direktivní kanonizaci těchto příkazů daných Hospodinem. Tak Bůh „stvořil člověka...jako muže a ženu je stvořil.“ (Gn 1,17). Dal jim dokonce příkaz: „Milujte se, množte se a naplňte zemi“. Na jedné straně je zde příkaz zachovávat úctu k rodinnému krbu: „Cti otce svého i matku svou, ať prodlejí se dnové tvoji na zemi“ (Ex 20, 12). Na straně druhé je zde výzva: „Opustí muž matku i otce svého a přilne ke své ženě a ti dva budou jedno tělo“. Tato tradiční a konzervativní představa prostě počítá s tím, že jakákoli „vztahová mobilita“ v manželství končí. V dobrém i ve zlém spolu budou manželé sdílet společnou domácnost, jejich sexualita bude zaměřena především k plození dětí. Vztah muže a ženy (tedy především ženy!!!) je vztahem monogamním. V Bibli se nepočítá s lidským zklamáním, s deziluzí, která nastane poté, co se nám partner (ne naší vinou) odcizuje, s pocity osamocení a zoufalství ze života s (již) nemilovaným člověkem. Manželství je podstatě vztah založený na sdílení: „Znamená to, že dva lidé v manželství sdílejí vše, co mají – nejen své tělo, ale také své myšlenky a city, své radosti a bolesti, své naděje a obavy, své úspěchy a nezdary. Sjednotí se tak, že budou mít jednu duši jednoho ducha, i když zůstávají dvěma osobami“¹⁴.

Co všechno ideální partnerský vztah narušuje?

Jako nejvíce narušující formy jednání se jeví nevhodné chování partnerů (citové odcizení, výsměch na adresu jednoho z nich, v krajním případě domácí násilí fyzického nebo psychického typu), nedbalost a nepořádnost, lhostejnost k věcem důležitým pro fungování rodiny, nešetrnost, rezignace na to, abych se partnerovi líbil (zanedbávání zevnějšku) aj. Přirozená zamilovanost je buď časem vystřídána kvalitativně důležitějšími aspekty, nebo se vztah „překotí“ do odporu proti partnerovi, nebo minimálně k lhostejnosti. Charitativní péče se zde ocitá v pasti, neboť v sobě obsahuje tradiční představy o fungování rodiny a o tradičních sociálních úlohách každého jednoho z členů, na straně druhé je konfrontována s často tvrdou realitou, kde jsou vazby jednotlivých členů přetrhány a ničeny vzájemnou nedůvěrou, nenávisť a sebedestruktivní potřebou vybijet si své „mindráky“ na ostatních členech rodiny.

¹² Opatrný, Aleš. Cesty pastorače v pluralitní společnosti. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, s. 94

¹³ Opatrný, Aleš. Pastorační situace u nás. Kostelní Vydří: Nakladatelství Kostelní Vydří 1996 ISBN 80-7192-092-4

¹⁴ Kubíková, Jiřina. Křesťanský domov. Praha: Blahoslav 1994, s. 46 ISBN 80-7000-420-7

Úvahy nad charitativní péčí o mládež

Toto destruktivní chování se dotýká především mladých lidí (*mládeže*). Absence kladných vzorů i potřebných vzorců chování mladému člověku znesnadňuje orientaci. Navíc s postupující technologizací našeho života, který je mnohem více otevřen vstupu nových (jiných) kultur (multikulturalizace), je mladý člověk konfrontován se zvyšujícími se adaptačními požadavky. Změnily se jak společenské podmínky, tak celkové klima. Zejména fyzický vývoj se posunul nejmhatatelněji (rychlejší vzrůst, vyšší postavy, rychlejší vývoj sekundárních pohlavních znaků). Jinak je to s vývojem psychickým, který je dnes „křečovitě“ modelován a dotvářen a uměle urychlován např. společenským očekáváním (reklamou), které touží mladého člověka co nejdříve zařadit do ekonomického procesu, ať již jako toho, kdo hodnoty (peníze) vytváří, nebo toho, kdo je na systému závislý (dluží). Normativní principy mladých lidí se posouvají směrem k většímu individualizmu v rozhodování, tradiční etické a mravní principy jsou často vnímány jako obstarožní klišé či nepříjemné neužitečné břemeno. Hormonální změny, prudké změny v růstu, emoční labilita, časté a prudké změny nálad, vzdor a odpor vůči autoritám, ale i snové představy o vlastní důležitosti, potřeba uznání i sebeúcty – to vše vytváří nezbytný rámec, v jehož rámci se formuje osobnost (a osobitost) mladého člověka.

Charitativní pracovník a rizika jeho práce

Všechny tyto skutečnosti vedou dnes sociální pracovníky i charitativní pečovatele k sjednocení stanovisek v otázce práce s těmito „klienty“. Nastavená pravidla, otevřenost pracovníka, jeho empatie, bezpečný a otevřený prostor, přijímající atmosféra a především důvěra, kterou musí adresát naší péče cítit¹⁵.

U charitativního pracovníka nastává problém ve chvíli, kdy je konfrontována jeho víra a vnímání potřeb adresáta péče. Pokud si uvědomuje, že jeho vlastní víra nemůže být diskvalifikujícím soudem pro potřebného, který přijímá naši péči, a je zároveň kritický vůči církvi, je schopen přijmout i fakta, která v ČR prostě nepomáhají křesťanskému myšlenkovému a etickému diskurzu. *Křesťanská morálka není základem obecně uznávaného hodnotového systému; byť se u nás slaví Vánoce a Velikonoce, jejich náboženský obsah se ztrácí; církve a její emisaři jsou vnímáni jako dějinami násilí zdiskreditované zájmové „spolky“ a je zde i nezpochybnitelný strach sekularizovaných vrstev společnosti, aby církve neuplatnily své morální nároky na tak závažná témata, jakými jsou potrat, euthanasie, antikoncepce, homosexualita a lesbismus aj.*¹⁶

I charitativní pracovník je vystaven možnosti *syndromu pomáhajících*, které vychází z falešného vědomí vlastního poslání. U něj je to o to více transparentní, protože se u něj může objevit zcela charakteristický rys nekritické sebestřednosti, tzv. *mesiášský syndrom*. Navíc tváří tvář problémům spojeným s péčí o rodinu a o dospívající mládež může být konfrontován s řadou *etických problémů* či *etických dilemat*. Paradoxem je, že i sekularizovaná sociální práce, která již v sobě nutně nenese křesťanský metapříběh, přejala na jedné straně etické kategorie starého Řecka, na straně druhé důrazy vycházející z židovsko-křesťanské kultury. *„Pracovník sociálním prevencí musí uplatňovat při své práci s klientem aj d'alsie kategorie jako je dôstojnosť, čestnosť a v neposlednom radě aj svedomitost. Čestnosť je spodob a kvalita plnenka morálnych záväzkov a požiadaviek vo vzťahu ku klientovi (pravdivosť, poctivosť, otvorenosť, odmietanie klamstva), svedomitost*

¹⁵ Klapal, Michal. Hodnoty, ideály, cíle u dětí a mladých lidí. In: Proměny klienta služeb sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus 2006, s. 263 ISBN 80-7041-716-1

¹⁶ Opatrný, Aleš. Pastorační práce v postmoderní společnosti. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2001, s. 23 ISBN 80-7192-557-8

*môžeme hodnotiť jako samohodnotiaci cit vo vzťahu ku klientovi (odráža disciplinovaný a dôsledný prístup k plneniu povinností, dočhvilnosti a taktiež nevyhýbanie sa nepríjemným udalostiam) a dôstojnosť odráža osobnosť človeka jeho vzťah k sebe ku klientovi*¹⁷.

Závěr

Pomáhající pracovník v rámci charitativní práce a péče tvoří specifický personálně ukotvený typ poskytovatele služeb, jejichž cílem je zkvalitnit stávající život adresáta služby. Charitativní práce s rodinou a s mladými lidmi může používat standardní postupy a metody sekularizované sociální práce, ale vždy bude mít na paměti skutečnost, že se v člověku snoubí biologický, sociální a psychologický aspekt osobnosti, který je však nutně doplňován aspektem spirituálním! Cílem charitativního pracovníka není nutně evangelizace (není většinou profesionálním knězem), ale bezesporu jím může být dodání „přidané hodnoty“ „klientovi“, kterou je osobní víra v osobního Boha. Bez této „nadstavby“ by se charitativní péče redukovala na sociální práci. Možná v postmoderní společnosti respektovanou, ale jistě ne tradicí a zkušeností věřícího lidu verifikovatelnou!

Seznam literatury:

- CIMRMANNOVÁ, T. Pomáhající profese a problematika krize. In. Kontexty sociální a charitativní péče. Sborník Katedry psychosociálních věd a etiky. Brno: L. Marek pro Univerzitu Karlovu v Praze – Husitskou teologickou fakultu 2008 ISBN 978-80-87127-07-0
- CHADIMA, M. Nepostradatelnost prvků charitativní péče v sociální práci – styčné body charitativní péče a sociální práce. In: Rizika sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus 2010 ISBN 978-80-7435-086-3
- KASPER, W. Teologie křesťanského manželství. Brno: CDK 1997 ISBN 80-85959-28-3
- KLAPAL, M. Hodnoty, ideály, cíle u dětí a mladých lidí. In: Proměny klienta služeb sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus 2006 ISBN 80-7041-716-1
- KUBÍKOVÁ, J. Křesťanský domov. Praha: Blahoslav 1994 ISBN 80-7000-420-7
- Mc GRATH, Alister E. Christian Theology. An Introduction. Oxford University: Blackwell Publisher 1997
- OCKENFELS, W. Katolická sociální nauka. Praha: Zvon 1994 ISBN 80-7113-081-8
- OPATRŇÝ, A. Pastorační situace u nás. Kostelní Vydří: Nakladatelství Kostelní Vydří 1996 ISBN 80-7192-092-4
- OPATRŇÝ, A. Pastorační situace v postmoderní společnosti. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2001 ISBN 80-7192-557-8
- OPATRŇÝ, A. Cesty pastorační v pluralitní společnosti. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006 ISBN 80-7192-930-1
- OPATRŇÝ, M., LEHNER, M. Teorie a praxe charitativní práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Teologická fakulta 2010 ISBN 978-80-7394-214-4
- OUDOVÁ, D. Sociální kompetence, zdroje a evaluace. In. Kontexty sociální a charitativní péče. Sborník Katedry psychosociálních věd a etiky. Brno: L. Marek pro Univerzitu Karlovu v Praze – Husitskou teologickou fakultu 2008 ISBN 978-80-87127-07-0
- ROTTER, H. Osoba a etika. Brno: CDK 1997 ISBN 80-85959-18-6

¹⁷ Vanková, Katarína. Možnosti eliminácie neetického prístupu sociálneho pracovníka – pracovníka sociálnym prevencie v roly poradcu ku klientovi. In: Rizika sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus 2010, s. 499 ISBN 978-80-7435-086-3

VANKOVÁ, K. Možnosti eliminácie neetického prístupu sociálneho pracovníka – pracovníka sociálnom prevencie v roly poradcu ku klientovi. In: Rizika sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus 2010 ISBN 978-80-7435-086-3

VOJTKO, T. *Etika hodnocení v Daltonském plánu* In: KAPPL, M., SMUTEK M., TRUHLÁŘOVÁ, Z. Etika sociální práce. Sborník z konference VI. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 16. až 17. 10. 2009. Hradec Králové : Gaudeamus, 2010. s. 471 – 474. ISBN 978-80-7435-037-5.

Kontakt:

ThDr. Martin Chadima ThD.

Duchovní správa Církve Československé husitské v Hradci Králové

The Ecclesiastical administration of Czechoslovakai Church of Hussite

Ambrožova 729

500 02 Hradec Králové

martin.chadima@centrum.cz

Sanace rodiny – funkční nástroj práce s rodinou v rámci výkonu agendy sociálně-právní ochrany dětí Magistrátu města Hradec Králové

Světluše Kotrčová¹, PhDr. Marek Šimůnek²

Abstrakt

Příspěvek popisuje zkušenosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí působícího v rámci Magistrátu města Hradec Králové s aplikací nástroje sociální práce s rodinou prostřednictvím tzv. interní sanace rodiny. Uvedený nástroj práce usiluje být prostředkem k předcházení, zmírňování či eliminaci různých příčin rizikových faktorů ohrožení dítěte. Zejména však usiluje pomoci rodičům i dětem zachovat rodinu jako celek, a to prostřednictvím vymezeného postupu práce klíčových sociálních pracovníků v úzké součinnosti s terénním sociálním pracovníkem zařazeným přímo do oddělení sociálně-právní ochrany dětí.

Klíčová slova: Sociálně-právní ochrana dětí, sanace rodiny, klíčový sociální pracovník, terénní sociální pracovník, magistrát města, Hradec Králové

Abstract

Work describes the experience of the authority of social-legal protection of children operating within the Municipality of Hradec Kralove with the application of instrument of social work with family through the so called internal family reconstruction. This tool aspires to be an instrument to prevent, mitigate or eliminate various causes of risk factors of the child endangerment. In particular, it aims to help parents and children to maintain the family as a whole, through a specific work of key social workers who are in close contact with the field social worker allocated directly in the department of social-legal protection of children.

Keywords: Social-legal protection of children, family reconstruction, key social worker, field social worker, Hradec Králové

I. ÚVOD

V oblasti sociálně-právní ochrany dětí se s pojmem sanace rodiny setkáváme již řadu let. S vědomím, že existuje řada definic tohoto pojmu, chápeme sanaci rodiny jako nástroj podpory rodiny, která péči o děti nezvládá či ji zvládá jen velmi obtížně. Objevují se různá selhání rodičů, která vedou k ohrožení dítěte. Rodiče buď o dítě pečovat **nemohou** (objektivní důvody – nemoc, úmrtí), **neumějí** (nezralost rodiče, netrpělivost, neschopnost vcítit se do potřeb dítěte, nevhodný způsob výchovy ...) či **nechtějí** (dítě není přijímáno, nezájem, umístění do zařízení, ubližování, zanedbávání, týrání až usmrcení). Sanaci rodiny je možno vnímat jako poměrně široké preventivní působení, neboť nabalování problémů vede postupně ke ztrátě energie a rodiče mnohdy raději volí variantu útěku před těmito problémy než jejich samotné řešení či zmírňování. Prostřednictvím sanace rodiny se sociální pracovníci snaží o předcházení, zmírňování či eliminaci různých příčin a rizikových faktorů ohrožení dítěte včetně pomoci rodičům i dětem zachovat rodinu jako celek (Bechyňová, 2008). V těch „nejtěžších“ případech je cílem odvrátit hrozbu odebrání dítěte mimo vlastní rodinu. Pokud k odebrání již došlo, pak podporovat a realizovat takové kroky, aby mohlo opět dojít k jeho navrácení. Lze vyjádřit souhlas se sanací rodiny v podobě snahy o nastavení takových podmínek, aby bylo pro děti vytvořeno stabilní a bezpečné zázemí.

II. ZÁKLADNÍ TEZE PROJEKTU „SANACE RODINY NA MAGISTRÁTU MĚSTA HRADEC KRÁLOVÉ“

Zajišťování „sanace rodiny“ přímo v rámci výkonu agendy sociálně-právní ochrany dětí (dále SPOD), tedy z „vlastních zdrojů“, je dáno naší praktickou potřebou, resp. reakcí na

¹ Magistrát města Hradec Králové

² Magistrát města Hradec Králové

nedostatečnou sít' terénních terapeutických příp. sociálně-aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, a to i přesto, že Hradec Králové patří mezi menšinu měst v rámci ČR, která sice disponuje poměrně komplexní sítí sociálních služeb, ne vždy je však naše praktická zkušenost s jejich fungováním příp. zacílením jednoznačně příznivá. Náš model nastavení práce usiluje zejména o účelné doplnění realizované sociální práce v rámci oddělení SPOD coby stěžejní součásti systému péče o ohrožené děti tak, aby bylo možné podchytit co nejdříve maximum signálů ohrožení.

Královéhradecké úsilí je v souladu s probíhajícím procesem transformace systému péče o ohrožené děti realizovaným pod záštitou MPSV, které mimo jiné aktuálně usiluje o nastavení systému identifikace ohrožení dítěte. Vyhodnotit situaci dítěte je v kompetenci klíčového sociálního pracovníka oddělení SPOD. Tento pracovník zjišťuje míru ohrožení z hlediska traumatizace dítěte, posuzuje, nakolik vývoj dítěte odpovídá normě, identifikuje potřeby dítěte z časového hlediska. Na základě vyhodnocení situace dítěte je následně sestaven individuální plán ochrany dítěte, který počítá s využitím nástroje sociální práce - sanace rodiny. Sanace rodiny je právně ukotvena v řadě předpisů, zejména však v Úmluvě o právech dítěte a zákoně o sociálně-právní ochraně dětí.

Stěžejní postavení v systému péče o ohrožené děti s sebou nese značný díl zodpovědnosti a náročnosti, proto je pro nás důležitá týmová práce. Pojetí vzájemné spolupráce reflektuje situaci, kdy je na jednoho **klíčového sociálního pracovníka** (dále KSP) oddělení SPOD kladena značná míra zodpovědnosti zejména co do vyhodnocení rizikovosti situace pro dítě. V rámci týmového nastavení práce dochází k rozložení této zodpovědnosti minimálně na dva sociální pracovníky oddělení SPOD, tzn. na klíčového sociálního pracovníka a **terénní sociální pracovníci (dále TSP) zařazenou přímo do oddělení sociálně-právní ochrany dětí**. Klíčový sociální pracovník v tomto „vnímání“ situace dítěte zastává roli koordinátora, který ve spolupráci i s dalšími odborníky nastavuje optimální postup práce s rodinou usilující o odstranění či alespoň zmírnění ohrožení dítěte. Dané organizační uspořádání v sobě zahrnuje prvek zpětné vazby (prevence syndromu vyhoření) včetně jisté kontroly, která dokáže eliminovat případy absence přímé terénní práce.

III. APLIKACE SANACE RODINY VE SPOLUPRÁCI S PARTNEREM Z ŘAD NESTÁTNÍHO NEZISKOVÉHO SEKTORU

Od roku 2008 se podílelo oddělení SPOD Magistrátu města Hradec Králové na rozvoji sanace rodiny s partnerem z řad nestátní neziskové organizace. V rámci zmapování aplikace daného projektu sanace rodiny na kompletní agendu sociálně-právní ochrany dětí vyšlo v červnu 2010 najevo, že aktuální nastavení spolupráce nevyhovuje zcela naší praxi (viz tabulka č. 1).

Tabulka č. 1: Využitelnost a spokojenost pracovníků SPOD Magistrátu města Hradec Králové se službou sanace rodiny realizovanou prostřednictvím nestátní neziskové organizace (anketa červen 2010)

Kategorie pracovníků oddělení sociálně-právní ochrany dětí	Počet zapojených rodin vedených v evidenci orgánu SPOD Hradec Králové do programu sanace v období 2008 – 2010	Otázka č. 1 Splnila domluvená spolupráce v rámci projektu sanace rodiny vaše očekávání?	Otázka č. 2 Je do budoucna služba sanace rodiny smysluplná v daném nastavení?
Sociální pracovníci (12 pracovníků)	12	17,5 %	ANO 50%
Kurátoři pro mládež (7 pracovníků)	27	63 %	ANO 91 %
Celkem	39	40,25 %	ANO 70,5 %

Pozitivem je, že se podařilo program sanace rodiny vyprofilovat tak, že je možné danou službu využívat zejména v rámci kauz řešených kurátory pro mládež. Bohužel z pohledu sociálních pracovníků (tzv. opatrovníků) služba nedisponuje obsahem ani personálním obsazením, které by naplňovalo jejich legitimní očekávání. V diskusi nad výsledky uvedenými v tabulce č. 1 bylo pracovníky oddělení poukázáno na některá úskalí, která se postupně stala kontraproduktivní z hlediska efektivity dané služby. Jako významný problém byla vnímána převážně odborně-teoretická vybavenost pracovníků neziskové organizace, která v rámci „opatrovníckých“ kauz nepřinášela potřebný užitek. Mnohé ohrožené rodiny jsou typické tím, že rodiče mají velice nízkou úroveň osobnostní zralosti, případně jsou zatíženy dalším rizikovým chováním v podobě alkoholismu, zneužívání drog, trestné činnosti, duševní poruchy apod. Naopak jako velice efektivní se jeví pomáhající přístup terénního sociálního pracovníka s odborně praktickými znalostmi a zkušenostmi jak profesními, tak životními, které umožňují tohoto pracovníka vnímat jako sobě bližšího člověka s běžnými starostmi a nikoliv jako profesionála stylizujícího se do role psychologa. Dalším úskalím byla motivace klientů. Motivace resp. nemotivace je limitující faktor pro neziskový sektor, kterého si je valná většina shora popsaných klientů vědoma (viz též Janebová, 2011). Neziskový sektor disponuje jen zcela omezeným (v oblasti SPOD téměř žádným) aparátem nástrojů, jak si klienty bez vlastní motivace udržet. Pokud nezisková organizace ve svých aktivitách nenabídne klientům něco zcela mimořádně užitečného či prospěšného pro jejich momentální situaci, pak spolupráce v poměrně krátké době ochabuje, až zaniká. Značný problém nastává i v situaci, kdy pracovník neziskové organizace „přejde“ na stranu klienta bez objektivního náhledu na rodinnou situaci a klient toto vycítí. Tento moment je rozhodující z hlediska efektivní multidisciplinární spolupráce. Je to „krůček“ k protichůdnému postavení včetně vzájemné nedůvěry. Z naší zkušenosti vyplývá, že aktivity neziskového sektoru mohou dobře fungovat u motivovaných klientů, ale opatrovnícké kauzy s velkým rizikem ohrožení dítěte spadají většinou do kategorie nemotivovaných klientů.

Neméně významná je včasnost. Možnost okamžité aplikace daného nástroje v agendě klíčových sociálních pracovníků při zachycení rizikových signálů v rodině je nenahraditelná.

Požadavek včasnosti však nebyl při spolupráci s neziskovou organizací naplněn. Součinnost obnášela značnou časovou náročnost všech souvisejících administrativních úkonů. Průměrná doba od prvotní informace resp. od prvotního zájmu o „sanační aktivity v rodině“ ze strany sociálních pracovníků oddělení SPOD, po skutečně realizovanou práci v rodině ze strany pracovníků neziskové organizace činil jeden měsíc, ale nebylo výjimkou i delší časové rozpětí. Nově nastavovaný model práce v rámci oddělení SPOD tento problém zcela odstranil. Klíčový sociální pracovník řeší ohrožující situaci dítěte operativně a téměř ihned tím, že kontaktuje v rámci jednoho pracoviště terénní sociální pracovníci sanace rodiny a předává jí základní sumu dosud získaných poznatků včetně spisové dokumentace rodiny. Od samého počátku společně sestavují dílčí (prvotní) individuální plán ochrany dítěte. Jde o výkon státní správy na úseku SPOD a tak není nutné řešit otázku smluv a dohod o další spolupráci. Přímá práce s rodinou může být zahájena okamžitě, ještě v den zachycení prvního rizikového faktoru.

IV. APLIKACE NÁSTROJE PRÁCE – SANACE RODINY - V RÁMCI AGENDY SOCIÁLNÍCH PRACOVNIC

V rámci nově nastaveného modelu práce zejména s rodinami s nízkou úrovní osobnostní zralosti usilujeme o zapojení rodičů do tzv. řízené spolupráce, během které terénní sociální pracovníce po předchozí konzultaci s klíčovou sociální pracovnící vytváří příležitosti ke změně. Aplikujeme úkolově orientovaný přístup, kdy je rodičům třeba objasnit co přesně se má změnit, jakou podporu od nás dostanou, v jakém časovém horizontu (dáváme rodičům termíny, které je vedou a motivují), jak se společná práce bude posuzovat (měřit). Považujeme za samozřejmé sdělit rodičům informaci o možných důsledcích, pokud k žádné změně nedojde.

Náš model sanace rodiny prakticky funguje tak, že první kontakt s rodinou probíhá za přítomnosti klíčové sociální pracovníce (KSP) a terénní sociální pracovníce (TSP) pro sanaci rodiny – jde o zákonné oprávnění „pomoc“ nabídnout a realizovat včetně vysvětlení užitečnosti. Rodičům dětí plyne zákonná povinnost s orgány SPOD spolupracovat, pokud je to v zájmu nezl. dítěte. Legitimní je také rodiče informovat o tom, že v případě nespolupráce s orgánem SPOD je toto možno vnímat jako nesoučinnost ve smyslu přestupku či správního deliktu. Ideální spolupráce je samozřejmě založena na dobrovolné spolupráci a opravdovém zájmu zapojených stran a subjektů, s cílem maximálně podpořit funkčnost rodiny z hlediska příznivého vývoje a řádné výchovy dětí.

Další návštěvy terénní sociální pracovníce v rodině již probíhají bez přítomnosti KSP. KSP je bezprostředně po návštěvě v rodině informována. Bezodkladně se provádí záznam, který je součástí spisové dokumentace Om příslušného dítěte. Jednotná evidence informací je velice vhodná i co do případné zastupitelnosti mezi sociálními pracovníky oddělení. Zcela též odpadá problém se sdělováním či nesdělováním informací, což patří mezi časté dilema pracovníků neziskového sektoru, kteří tak řeší mnohdy i vlastní pojetí etických hodnot v sociální práci (Janebová, 2011). Získané informace jsou ucelené a detailní a mají tak rozhodující vliv na další vývoj situace dítěte i rodiny. Všichni respektují hodnotu sděleného, jsou vázání zákonnou povinností mlčenlivosti a disponují dovedností využívat informace pouze v zájmu nezl. klientů při řešení ohrožujících faktorů.

Mezi KSP a terénní sociální pracovnící je od samého počátku úzká součinnost. Na základě vyhodnocení situace dítěte společně sestavují výchozí individuální plán ochrany dítěte, průběžně probíhá okamžité předávání informací a postřehů (vše v rámci jednotné administrativy, není třeba žádných žádostí o zprávy a s tím související prodlevy apod.), nastavený individuální plán ochrany dítěte je možné operativně upravovat dle aktuálních zjištění.

V. TYPOLOGIE PROBLÉMŮ, KDE JE SANACE APLIKOVÁNA

Sanaci rodiny využíváme prioritně v následujících případech:

- 📌 **Zanedbávání péče o děti** (nedostatečná zdravotní péče, špatná hygiena, špatné domácí prostředí, citelná materiální nouze, absence výchovných pravidel, nedostatečné projevování citů, oslabené rodinné vazby apod.)
- 📌 **Ekonomické problémy** (finanční nouze, dluhy, nesplněné podmínky pro čerpání nároků ze systému sociálního zabezpečení apod.)
- 📌 **Bytové problémy** (absence vhodného bydlení, hrozba ztráty bydlení, snaha o udržení bytových podmínek apod.)
- 📌 **Syndrom CAN** (podezření na týrání fyzické a psychické)
- 📌 **Výchovně náročné dítě** (dítě s postižením např. autismus, specifické poruchy učení, ADHD apod.)
- 📌 **Náhradní rodinná péče** (osvojení, pěstounská péče, cizí péče)

Mezi konkrétní aktivity realizované v rámci sanace rodiny patří především (Rychlík, 2009):

- 📌 **Terénní sociální asistence** – návštěva terénního sociálního pracovníka v rodině, návštěvy mohou být buď předem dohodnuté nebo náhodné (kontrolní), aplikují se různá časová nastavení (individuálně dle dohody s KSP), pracovník vždy zjišťuje aktuální situaci, pomáhá s řešením aktuálních problémů, „kontroluje“ zadané úkoly a tyto v případě splnění oceňuje, rodinu motivuje k aktivní spolupráci, podporuje schopnost rodičů řešit situace především samostatně (praktická ukázka jak na to a nápodoba vlastními silami), pomoc při vyjednávání s dalšími subjekty, které mohou být rodině prospěšné.
- 📌 **Podpora při řešení bytové otázky** (pomoc s nastavením splátkového kalendáře, vyjednávání o úpravě podmínek nájemní smlouvy, přehled o ubytovacích možnostech dané lokality ...)
- 📌 **Nácvik sociálních dovedností** – podpora rodičovského chování, pomoc rodinám s vedením domácností („normální“ chod domácnosti, úklid bytu a okolí, hygiena, stravování a stravovací návyky, finanční hospodaření ...)
- 📌 **Sociální poradenství** – poskytování relevantních informací o systému sociálních dávek včetně poučení o nárokovosti a možnostech využívání, příp. zprostředkování kontaktu s příslušnými pracovníky, součinnost s úřadem práce při hledání možností vhodného zaměstnání pro členy rodiny v produktivním věku, poskytnutí informací týkajících se docházky dětí do MŠ, ZŠ, SŠ, informace o zařízeních pro volný čas včetně podpory kontaktů rodičů s těmito zařízeními, důsledné poučení rodičů o jejich právech a zároveň povinnostech vůči dětem (v případě nařizené ÚV práce s informacemi spojenými s právem na pravidelný styk s dítětem a o důsledcích, které mohou nastat v případě, že o dítě rodič nebude projevovat opravdový zájem a

upravovat si poměry), informovat příp. zprostředkovat kontakt s dalšími odbornými službami. Základní metodou práce s rodinou je zde rozhovor podpořený aktivním nasloucháním (povzbuzování, objasňování, parafrázování, zrcadlení, shrnování, oceňování).

 Domácí příprava dětí – jde o individuální přípravu v domácím prostředí, snaha či šance pro rodiče, kteří si s doučováním svých dětí neví rady, kontakt se školou, zjištění potřeb dítěte v součinnosti s učitelem, přenos informací do domácího prostředí – cílem je naučit rodiče, aby dokázali v dané oblasti dle svých možností obstát (důraz na důslednost a postupnost).

 Právní poradenství – součinnost s klíčovým sociálním pracovníkem, jde o vyhledávání či poskytování právních informací, zpracování písemných podání různého druhu apod.

 Případová konference – nástroj pro vyhodnocení dosavadní práce, u všech případů je realizován minimálně jednou za ½ roku (měřítko efektivity a účinnosti), ale možno dle individuální potřeby častěji (přizvat vždy rodinu, možno i další subjekty např. zástupce školy, zdravotníci ...). Případovou konferenci vnímáme také jako prostor pro ocenění rodičů v případě, že se daří eliminovat rizika a ohrožení – je to pro ně důležitý mezník, kdy oni sami mohou zodpovědně bilancovat co se jim daří či ne – snaha o rovnocenné partnerství (sociální pracovník odd. SPOD x rodič) – důvěra a respekt k jedinečnosti.

V rámci těchto aktivit **je třeba hledat jistou míru či poměr mezi péčí** (pomoc, kdy aktivně jednáme, intervenujeme ve prospěch rodiny a dítěte, v jeho zájmu, někdy i bez jejich přímé účasti) **a podporou** (napomáhání k převzetí plné zodpovědnosti za život dětí a rodiny jako takové). **Hlavním cílem** by mělo být **zplnomocnění rodičů přijmout zodpovědnost** za své činy a rozhodnutí **a obnovení narušených funkcí rodiny**, tak aby došlo k odstranění či alespoň podstatnému snížení ohrožení dětí. Zároveň je nutné **respektovat** dva hlavní **principy pomáhajících profesí, kterými jsou pomoc a kontrola**. Kontrolu lze vnímat jako vyjasňování, přesvědčování případně dohled. Vše má v rámci opatrovnických kauz svoje místo (dle aktuální situace a míry ohrožení dítěte).

VI. ZÁVĚR

Metoda sanace rodiny má oporu v řadě právních předpisů ČR a je v souladu s rozvojovými koncepcemi MPSV ČR. Na základě zkušeností oddělení SPOD Magistrátu města Hradec Králové v letech 2008 – 2011 lze konstatovat, že metoda sociální práce v podobě sanace rodiny je přínosná pro kvalitní výkon agendy sociálně-právní ochrany dětí. Nový model vnímáme jako vhodné doplnění stávajícího systému, který je založen na spolupráci s NNO. Projekt sanace rodiny tak lze efektivně realizovat ve více formách. Sanace rodiny realizovaná v Hradci Králové je snadno aplikovatelným funkčním nástrojem práce s rodinou a může být inspirací v rámci rozvoje sociální práce s ohroženými dětmi.

LITERATURA:

Bechyňová V., Konvičková M. *Sanace rodiny*, Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-392-5
Janebová, R. *Spolupráce organizací v oblasti sanace rodiny*, Sociální práce 2/2011, s. 17 – 19
Rychlík, D. *Sanace biologické rodiny*, Právo a rodina 2/2009, s. 19-24, ISSN 1212-866X
Úmluva o právech dítěte č. 104/1991 Sb.
Zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů

Kontakt:

Mgr. Světluše Kotrčová, vedoucí oddělení sociálně-právní ochrany dětí,
PhDr. Marek Šimůnek, vedoucí odboru sociálních věcí a zdravotnictví,
Magistrát města Hradec Králové
Československé armády 408
502 00 Hradec Králové
495 707 382, 495 707 321
svetluse.kotrcova@mmhk.cz
marek.simunek@mmhk.cz

ODBORNÍ MEDAILONKY AUTORŮ

PhDr. Angela Almašiová, PhD. – pôsobí na Pedagogickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku ako vysokoškolský pedagóg. Venuje sa sociologickým aspektom sociálnej práce, so zameraním na sociálne nerovnosti, chudobu a vzdelávanie sociálnych pracovníkov.

PhDr. Daniela Baková – vyštudovala sociálnu prácu na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde od roku 2010 pôsobí na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva v doktorandskom štúdiu. V roku 2011 úspešne ukončila štúdium na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o. v Bratislave, kde získala titul doktor filozofie, na Univerzite Jana Amose Komenského Praha absolvovala pedagogické štúdium a na VUT v Brne absolvovala kurz Letnej školy štatistických metód. Dlhodobejším záujmom sú dejiny sociálnej práce, oblasť rozvíjania komunikačných schopností v sociálnej práci, etika a personalistika. Aktívne sa zúčastňuje na konferenciách v sociálnej oblasti, publikuje, pomáha v príprave ďalších konferencií a tiež sa realizuje vo vedeckých projektoch.

doc. PhDr. Beáta Balogová, PhD. – docentka sociálnej práce se zaměřením na posouzení (diagnostiku) životní situace rodiny, individuální sociální práce, sociálního poradenství a supervize, problematiku seniorů, etikety.

Mgr. Kristína Baťová, PhD. – absolvovala vysokoškolské štúdium na Katedre sociálnej práce Univerzity Komenského v Bratislave a ďalšie graduačné štúdium na Trnavskej univerzite. Od roku 2002 pracuje v mimovládnom sektore. Zameriava sa na prácu s dysfunkčnými rodinami, kde pôsobí ako sociálna poradkyňa a aktívna supervízorka. V súčasnosti pôsobí v Centre výskumu Ústavu sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Je frekventantkou psychoterapeutického výcviku Koncentratívno-pohybovej terapie a absolvovala dlhodobý medzinárodný výcvik rodinnej mediácie v Taliansku.

Mgr. Andrea Bánovčinová – absolventka odboru sociálna práca na Trnavskej univerzite, momentálne pôsobí ako interný doktorand na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity. Prioritne sa venuje sociálnej práci s rodinami ohrozenými chudobou.

Mgr. Viera Bednárová – autorka pôsobí na Pedagogickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku ako doktorandka od roku 2010. Je absolventkou vysokoškolského štúdia Sociálnej práce na PF KU v Ružomberku. Vo svojej dizertačnej práci sa venuje analýzam vzdelávacích potrieb sociálnych pracovníkov v rámci Slovenska a komparácii s aktuálnym stavom v zahraničí.

doc. PhDr. Ondrej Botek, PhD. – je vedúcim Katedry sociálnej práce na Trnavskej univerzite v Trnave a prednáša a publikuje najmä v oblasti sociálnej politiky, interkulturálnej sociálnej práce, behaviorálnej teórie. Absolvoval dlhodobý výcvik v kognitívno-behaviorálnej psychoterapii a pracuje tiež ako psychoterapeut. Od roku 2004 dva a pol roka pôsobil ako sociálny pracovník v Kambodži.

PhDr. Peter Brnula, PhD. – vyštudoval odbor sociálna práca na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a ukončil doktorandské štúdium na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave. Absolvoval dlhodobé výcviky: v psychoterapii zameranej na človeka podľa C. R. Rogersa v Inštitúte PCAI ISTER Bratislava (2006) a výcvik v supervízii v ASSP Bratislava (2007). V súčasnosti pôsobí ako odborný asistent (vysokoškolský učiteľ) na Ústave sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky PdF UK v Bratislave, Katedre sociálnej práce, kde prednáša okrem problematiky sociálnej práce so žiadateľmi o azyl a azylantmi aj základy sociálnej práce a jej teórie, etiku v sociálnej práci, je odborným garantom praxí študentov a vedie výcviky v sociálnych zručnostiach. Je autorom viacerých odborných článkov a publikácií.

PhDr., Mgr. Janka Bursová, PhD. – od roku 1988 pracovala ve školství ve funkci vychovávateľky, učiteľky a později ředitelky školního zařízení. V roce 2004 ukončila studium na Univerzite Konstantína filozofa v Nitře, Pedagogická fakulta. Od roku 2009 je odborným asistentem Katolíckej univerzity v Ružomberku, Teologická fakulta Košice, pracovisko Teologický inštitut Spišské Podhradie, Katedra sociální práce.

doc. Otto Csámpai, CSc. – sociológ. Publikuje hlavne v maďarčine. Jeho články a state vychádzajú v Maďarsku, v Rusku, Rumunsku, v Srbsku a v ďalších krajinách. Jeho prvá monografia pod názvom „*Viharvert nemzettudat*“ skúmajúca vedomie národno-etnickej identity maďarských obcí Podzoboria vyšla v roku 1994 v Bratislave. V roku 1996 mu vychádza ďalšia práca v Budapešti a v Zürichu pod názvom „*Nemzet és társadalom*“ (Národ a spoločnosť), ktorá v roku 2005 vyšla aj v druhom vydaní. V roku 2002 v spoluautorstve mu vychádza práca „*Medzinárodná migrácia – sociálny problém a bezpečnostné riziko*“. Práca „*Sociológia v skúmaní etnicity – Úvod do etnosociológie*“ mu vyšla v roku 1999, druhé prepracované a rozšírené vydanie v roku 2007. V súčasnom období pôsobí ako vysokoškolský učiteľ na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, zároveň externe prednáša na niekoľkých zahraničných univerzitách. Od roku 1994 je členom predsedníctva a od roku 1996 čestným členom Ungarisch Historischer Verein Zürich.

Bc. Michaela Čadková Svejková – metodik sociálnych služieb a sociální pracovnice Amelie o.s. Praha (2 roky), sociální pracovnice KDP Ezra (8 let, t.č. na MD), konzultant standardů kvality (5 let), vedoucí výtvarné sebezkušenostní dílny pro onkologicky nemocné v Centru Amelie Praha (5 let).

Mgr. Katarína Čavojská – vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2002). V rokoch 2002 – 2004 pracovala ako výskumná pracovníčka v Medzinárodnom stredisku pre štúdium práce a rodiny, v rokoch 2004 – 2006 pracovala ako výskumníčka v agentúre FOCUS. Od roku 2010 pôsobí ako interná doktorandka na Katedre sociálnej práce Ústavu sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Profesionálne sa orientuje na problematiku metód sociálneho výskumu, politiku zamestnanosti a trhu práce a public relations. Je autorkou viacerých odborných článkov a publikácií.

PhDr. Gabriela Čázarová – vyštudovala sociálnu prácu na Trnavskej univerzite v Trnave, kde v súčasnosti pokračuje vo svojom doktorandskom štúdiu.

Mgr. et Mgr. Karel Červenka, Ph.D. – vystudoval sociologii (FSS MU) a speciální pedagogiku (PdF MU). Řadu let působil na různých pozicích ve středisku výchovné péče (vychovatel, speciální pedagog – etoped). Od roku 2010 je odborným asistentem Katedry speciální pedagogiky PdF MU. Dlouhodobě se věnuje tématům sociálních deviací mládeže (tzv. problémová mládež či děti s poruchami chování), stigmatizace, inkluze a exkluze ve vzdělávání, etopedie.

PhDr. Martina Čierna – je absolventkou Katedry sociální práce na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V minulosti pracovala pět roků v oblasti personalistiky a služeb zamestnanosti. Momentálne je internou doktorandkou na Ústave sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky PdF UK v Bratislave. Hlavnou oblasťou jej záujmu je sociálna politika, v rámci ktorej sa orientuje najmä na oblasť politiky zamestnanosti so zreteľom na zamestnávateľov a jej prepojenie na hospodársku politiku.

Ing. Mgr. Ondřej Fischer (1962) – teaches Ethics for Social Work and further relevant aspects of Philosophy of Religion Anthropology, and Introduction to Philosophy for Helping Professions at the JABOK Institute of Social Work and Theology in Prague, where he is also the Head of Department of Theology and Philosophy. He also works as an Assistant Lecturer at the Department of Theological Ethic at the Protestant Theological Faculty at Charles University in Prague. There he gives courses in Professional Ethics.

Ing. Renáta Halásková, PhD. – absolvovala v roce 1995 obor národohospodářství na Ekonomické fakultě VŠB-Technické univerzity v Ostravě. V roce 1999 obhájila doktorskou dizertační práci v oboru obecná ekonomická teorie a dějiny ekonomických učení na Ekonomické fakultě VŠB- Technické univerzity v Ostravě. V roce 1998 nastoupila jako odborná asistentka na Filozofickou fakultu Ostravské univerzity v Ostravě, kde v současné době působí na katedře psychologie a aplikovaných sociálních věd. Odborným zaměřením autorky je trh práce a politika zaměstnanosti, sociální politika, sociální zabezpečení a neziskový sektor. Její publikační činnost zahrnuje 1 odbornou monografii, spoluautorství 2 kapitol v monografii, 12 učebních vysokoškolských textů a studijních opor a cca 50 odborných článků ve vědeckých sbornících z mezinárodních konferencí a v odborných časopisech v tuzemsku i v zahraničí.

PhDr. Zuzana Havrdová, CSc. – is a clinical psychologist and received her scientific degree in Clinical Psychology at Faculty of Arts, Charles University Prague (1985). She has more than 35 years' practice in psychotherapy, social work, supervision and education. Between 1990-1999 she was a lecturer at the first Department of Social Work, Faculty of Arts, Charles University and participated in the development of Minimum standards of education in Social Work in the Association of Schools of Social work. She was the founder and the first head of the Council for development of Social work. In the 1990s she participated in the development of Quality Standards in Social Services. At present, she is the head of the department of Management and Supervision in Social and Health organizations, which she founded in 2001 at the Faculty of Humanities, Charles University, Prague. She is the supervisor of managers, supervisors and inspectors of quality. She was the head of a number of Czech as well as international projects in the field of social service development and social education development. Since 2000 she has been the senior lecturer of supervision at the Faculty of Humanities. She is a member of the Council for PhD. programs in Applied ethics. She has been active as a researcher in the project of Gerontological and Organizational Supervision in residential care for the elderly (2010). Since 2006 she has focused on the Institutional Research Plan in education, supervision and organizational culture.

Mgr. Jan Hloušek – vystudoval právnickou fakultu UK v Praze. Od roku 1995 pracoval jako právní expert v několika neziskových organizacích a nyní je odborným asistentem na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Od podzimu 2010 působí jako manažer projektu Rozvoj klíčových kompetencí studentů sociální práce očima potenciálních zaměstnavatelů. Ve své publikační činnosti se zaměřuje zejména na právní a ekonomické aspekty fungování organizací založených za jiným účelem než podnikání.

Mgr. Zuzana Hloušková – vystudovala sociální práci na Pedagogické fakultě UHK. V letech 2000-2008 řídila nevládní neziskovou organizaci zabývající se sociálním poradenstvím, nyní pracuje v akademické sféře. Od podzimu 2010 působí jako kontaktní pracovnice v projektu Rozvoj klíčových kompetencí studentů sociální práce očima potenciálních zaměstnavatelů, který je realizován Ústavem sociální práce Univerzity Hradec Králové. Je členkou Výboru pro regiony Rady vlády pro NNO.

Mgr. Bystrík Holeček – v roce 2010 ukončil štúdium sociálnej práce na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde získal titul „magister“. Momentálne je interným doktorandom na Ústave sociálnej práce a sociálnych štúdií v Bratislave. Zaoberá sa oblasťou terénnej sociálnej práce a street worku s klientskou skupinou ľudí bez domova.

Od roku 2009 pracuje ako street worker s ľuďmi bez domova v OZ. Proti prúdu (NOTA BENE).

ThDr. Martin Chadima ThD. – absolvent Husitské teologické fakulty.

1995-1998 – asistentem na HTF UK, katedra Systematické teologie

Od r. 2003 – vyučujícím na soukromém Gymnáziu Sázavská pro předmět Filozofie a pro předměty ZSV

2002-2009 – vyučujícím a odborným asistentem II. stupně na Katedře náboženské výchovy a charitativní práce (Pedagogická fakulta Hradec Králové); vedení sociálních a charitativních praxí pro 1. a 2. ročník; dlouhodobá zkušenost s vedením bakalářských a magisterských prací;

Od r. 2008-2009 – vyučující na HTF UK, katedra Psychosociálních věd

Od r. 2008 – duchovní Církve Československé husitské při Královéhradecké diecézi

doc. Boris Iljuk, Csc. (*1946) – vystudoval Vysokou školu pedagogickú v Žitomíru na Ukrajině (1969 Mgr.) a aspiranturu VVÚ psychologie v Kyjevě (1974 CSc.), od r. 1973 vědecký pracovník tohoto ústavu. Od r. 1979 odborný asistent, od r. 1981 docent Vysoké školy pedagogické cizích jazyků v Kyjevě. V letech 1991-1997 učil na Univerzitě Pardubice. Od r. 1997 docent katedry pedagogiky a psychologie PdF Univerzity Hradec Králové. Od r. 2008 působí na Slezské Univerzitě v Opavě.

doc. PhDr. Ing. Emília Janigová, PhD. – pôsobí na Pedagogickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku ako vysokoškolský pedagóg od roku 2004. Súčasne vykonáva funkciu zástupkyňa riaditeľa Inštitútu A. Radlinského pri PF Katolíckej univerzity v Ružomberku so sídlom v Dolnom Kubíne. Prioritne sa venuje manažmentu v sociálnej práci a rozvoju ľudských zdrojov, ako aj dejinám sociálnej práce.

Mgr. Kamil Janiš – působí jako odborný asistent na Ústavu pedagogických a psychologických věd, Fakulty veřejných politik v Opavě, Slezské univerzity v Opavě. Zároveň je externím doktorandem na PdF UP v Olomouci, obor pedagogika. Svým odborným zaměřením se soustředí na téma volného času, pohybových aktivit a z nich vyplývajících benefitů.

PhDr. Mgr. Lubica Juríčková – působí jako zástupce přednosta Ústavu sociálního lékařství a zdravotní politiky na Lékařské fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a jako odborná asistentka na Fakultě zdravotnických věd Univerzity Palackého v Olomouci. Doktorský studijní program studuje na Ústavu sociálního lékařství a zdravotní politiky. Jejím hlavním zájmem jsou empirické studie z oblasti opatrovnictví dospělých osob v České republice, životního stylu zdravotníků a řízení lidských zdrojů ve zdravotnictví.

Mgr. Jozef Jurík – je interným doktorandem Katedry sociální práce na Trnavskej univerzite v Trnave a venuje sa najmä sociálnej politike a jej vplyvu na demografický vývoj.

doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD. – pôsobí na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a je prodekanom PF UMB pre medzinárodnú spoluprácu a vzťahy s verejnosťou. Je členom správnej rady Asociácie vzdelávateľov v sociálnej práci v Slovenskej republike. Vo svojej pedagogickej, vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti sa orientuje najmä do problematiky sociálnej politiky, politiky zamestnanosti, sociálnej práce s mládežou, subkultúr mládeže, sociálno-patologických javov, futbalového chuligánstva, metód sociálnej práce, cieľových skupín sociálnej práce, sociálnej pedagogiky a ďalších oblastí.

Bc. Lucie Kaněrová – je studentkou navazujícího magisterského studia Sociální práce na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Standardy kvality sociální práce a restriktivními opatřeními se zabývá již čtvrtým rokem. V rámci různých příležitostí se setkává s pracovníky a pracovníky především z domovů pro seniory a pomáhá jim při práci se Standardem kvality číslo 2. Nyní pracuje externě v pečovatelské službě, kde se mimo jiné taktéž zabývá Standardy kvality. Autorka také píše články do místních novin, jimiž předává informace týkající se sociální oblasti obyvatelům na Broumovsku. Účastnila se studentské vědecké konference na Mezinárodní pedagogické Dragomanově univerzitě v Kyjevě. Příspěvek v anglickém jazyce se týkal zkušeností České republiky s Evropskou unií v sociální oblasti.

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D. (1976) – je odborným asistentem na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Zabývá se metodami a technikami sociální práce s jednotlivcem, metodami komunitní práce a problematikou menšin. Pět let působil jako terénní pracovník v komunitním centru Amaro Phurd v Hradci Králové, poslední tři roky pracuje jako sociální pracovník v programu sanace rodiny a v resocializačním programu služby Triangl v Občanském sdružení Salinger.

JUDr. Marta Kečkéšová, PhD. (1947) – absolvovala Právnickou fakultu UK v Bratislavě. Od roku 1967 pracovala v sociální oblasti. Na katedře sociální práce působí od jejího založení jako externí asistent a od roku 2004 jako stálý zaměstnanec. Získané zkušenosti z praxe uplatňuje při přípravě posluchačů katedry sociální práce na Pedagogické fakultě UK v Bratislavě. Je členem rozkladové komise ministra práce sociálních věcí a rodiny SR. Účastní se domácích a zahraničních odborných konferencí, kde se svými příspěvky podílí na řešení problémů v dané oblasti. Je autorkou několika odborných publikací.

PhDr. Pavla Kodymová, Ph.D. – vystudovala jednooborovou sociální práci na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde se v současné době jako odborná asistentka věnuje tématům: historie sociální práce, etická dilemata v praxi sociální práce, sociální práci zaměřená na skupiny ohrožené sociálním vyloučením (zejména na problematiku zdravotního postižení) a inovativním přístupům k praxi sociální práce. V uvedených oblastech se spolupodílí na výzkumech a projektech.

Mgr. Daniela Koršňáková – absolventka odboru sociální práce na Trnavské univerzitě, momentálně působí jako referentka regionálního rozvoje na MsÚ v Kežmarku. Prioritně se věnuje komunitnímu plánování sociálních služeb.

Světluše Kotrčová: Personalistka (1993 – 1995), sociální pracovnice veřejné správy pro oblast sociální péče (1996 – 2002), vedoucí oddělení sociálně-právní ochrany dětí a kurátor pro mládež MěÚ Jaroměř (2003 – 2006), od roku 2007 vedoucí oddělení sociálně-právní ochrany dětí Magistrátu města Hradec Králové.

doc. PhDr. Nadežda Kovalčíková, Ph.D. – působí na Katedře sociální práce Fakulty zdravotnictví a sociální práce Trnavské univerzity kontinuálně od roku 2002. V současnosti působí na Katedře sociální práce jako tajemník katedry. Profesionálně se zaměřuje hlavně na oblast sociální práce v zdravotnictví a sociální práce s osobami ve vyšším věku, čemuž zodpovídá i její pedagogická a vědecká činnost. Okrem spomenutého sa aktívne podieľa aj na projektovej činnosti

Mgr. Lucia Kováčová – absolventka odboru sociální práce na Trnavské univerzitě, momentálně působí jako interný doktorand na Fakultě zdravotnictví a sociální práce Trnavské univerzity. Prioritně se věnuje sociální práci v zdravotnictví se zaměřením na sociální aspekty života lidí s poruchami příjmu potravy a s onkologickými onemocněními.

Mgr. Lenka Krhutová, Ph.D. – je odbornou asistentkou na Katedře sociálních věd Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Absolvovala obory speciální pedagogika, sociální práce a patnáctiletou praxi v institucích služeb sociální práce a speciálního školství. Zabývá se tématy zdravotního postižení v kontextu sociální práce, komunikace a disability studies. Působí v Odborné skupině Vládního výboru pro zdravotně postižené občany pro vzdělávání.

Mgr. Iva Kuzníková – odborná asistentka Katedry sociálních věd, Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě.

Je garantkou odborného praktického vzdělávání, garantkou výuky sociální práce ve zdravotnictví, psychosociálních aspektů zdraví a nemoci a sociální práce se skupinami. Původní profesí všeobecná zdravotní sestra, univerzitní vzdělání získala v oboru sociální práce se zdravotnickým profilem, poté v oboru pedagogika. Osm let působila ve zdravotnictví. Je „Registrovaný nelékařský zdravotnický pracovník“, členka České asociace sester sekce pedagogické a zdravotně sociální.

Usiluje o udržení profesionality oboru sociální práce ve zdravotnictví a zasloužila se o získání akreditace bakalářského studijního oboru Zdravotně sociální pracovník na FSS OU. Autorka se věnuje nekonvenčním formám prevence a podpory zdraví.

PhDr. Daniela Květenká, Ph. D. – vystudovala Filosofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde později dokončila i doktorandské studium. V praxi se zabývala osobami bez přístřeší a rizikovou mládeží. V současné době vyučuje na Ústavu sociální práce v Hradci Králové a zároveň pracuje jako kriminalista, specialista na problematiku dětí a mládeže na Krajském ředitelství Policie České republiky Královéhradeckého kraje. Oblastmi profesního zájmu autorky je problematika domácího násilí, rizikové mládeže a oblast sociální práce se vztahem k trestní justici.

doc. PhDr. Jan Lašek, PhD. (1950) – se dlouhodobě věnuje psychologii osobnosti a sociální psychologii, zaměřuje se na výzkum komunikace, občanství, klimatu školních tříd, sebehodnocení a autonomie; dále pak metodologii psychologie a poradenství. Publikuje v našich i zahraničních odborných časopisech (Čs. psychologie, New Educational Review, Proceedings of London Metropolitan University). Je členem našich i zahraničních profesních společností.

prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D. – pracuje jako vysokoškolská profesorka na Katedře sociální práce Fakulty zdravotnictva a sociální práce TU v Trnavě a tiež na Ústavu sociální práce UHK. Zaoberá sa teóriou a metódami sociálnej práce, sociálnoprávnu ochranou a etikou sociálnej práce.

Mgr. et Mgr. Katarína Levická, Ph.D. – pracuje ako odborný asistent na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave. Venuje sa teóriám a etike sociálnej práci.

Mgr. Juraj Levický – je absolventom Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce TU v Trnave. V súčasnosti pracuje ako sociálny pracovník v zariadení pre seniorov, z čoho plynie aj jeho záujem o túto oblasť sociálnej práce.

PhDr. Ing. Lýdia Lešková, Ph.D. – po ukončení Vysoké školy zmeďelské v Nitře, Ekonomické fakulty v roce 1988 nastoupila pracovat na základní školu ve Spišské Nové Vsi. Od roku 1994-2003 pracovala na obvodním / okresním úřadě v Gelnici, sociálním oddělení / sociálním oboru. V tomto období (v roce 2003) ukončila studium sociální práce na Univerzitě Konstantína Filozofa v Nitře, Fakultě sociálních věd a zdravotnictví. Od roku 2004 je odbornou asistentkou Katolíckej univerzity v Ružomberku, Teologické fakulty v Košicích, katedry sociální práce. Je autorkou několika odborných článků z problematiky sociální kurately dětí a práce s marginalizovanými skupinami.

Mgr. Irena Loudová (1960) – pracuje jako odborná asistentka na Katedře pedagogiky a psychologie PdF UHK a zastává funkci vedoucí oddělení pedagogické praxe. Je řešitelkou několika projektů specifického výzkumu s hlavním tématem *komunikace mezi školou a rodinou*. Dále je zapojena jako lektorka do tříletého mezinárodního intenzivního kursu pro studenty České republiky, Polska a Německa, věnovanému tématu *kvalita života a kvalita školy*. Ústředním tématem jejího badatelského zájmu jsou pubescenti, jejich rodiče a učitelé

Mgr. Soňa Lovašová, PhD. – pôsobí od ledna 2006 na Katedře sociální práce, Filosofické fakulty Univerzity Pavla Josefa Šafárika v Košicích.

Řešitelka grantového úkolu Vega č. 1/3652/06, r. 2006 – 2008 s názvem: Sociální aspekty organizačních deviací.

Věnuje se problematice klientského násilí v sociální práci.

Mgr. Ivana Lyócsa – je internou doktorandkou na *KSP FF PU* v Prešove. V doktorandskom štúdiu sa zaoberá rodičovstvom (ako rodovým konštruktom) u sociálnych pracovníkov a pracovníčok. V rámci doktorandského štúdia vedie semináre k podporným disciplinám venovaným písaniu ročníkových a bakalárskych prác, a k disciplinám: *Rodina ako klient sociálneho pracovníka. Sociálne poradenstvo. Sociálne poradenstvo s rodinou. Metódy sociálnej práce s rodinou.*

Mgr. Martina Macková, Ph.D. – pracuje jako odborná asistentka na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Filozofické fakultě, Katedře sociologie a andragogiky. Doktorský titul získala v roce 2006 na Ostravské univerzitě v Ostravě, Zdravotně sociální fakultě, Katedře sociální práce. Ve své pedagogické a vědeckovýzkumné činnosti se zaměřuje na oblast sociální práce s rodinou, sociální politiku a odbornou praxi. Pracovala jako vedoucí vychovatelka a sociální pracovnice ve výchovném ústavu, jako terénní sociální pracovnice v projektu sociální asistence pro znevýhodněné rodiny s dětmi, jako lektorka programů primární prevence na ZŠ a SŠ, zahraniční zkušenosti získala jako dobrovolnice v ambulanci hospicové péči. V současné době pracuje jako lektorka vzdělávacích programů ve vzdělávací agentuře a nestátní neziskové organizaci. Absolvovala zkušenostní psychoterapeutický výcvik v komunitní a skupinové psychoterapii SUR.

JUDr. Miroslav Mítlöhner, CSc. – je ředitelem Ústavu sociální práce UHK Hradec Králové a pracovníkem Ústavu státu a práva AV ČR. Celoživotně se věnuje zejména trestněprávní problematice lidské sexuality. Další oblastí jeho zájmu jsou otázky právní odpovědnosti zejména ve vztahu k zdravotnictví a sociální práci.

Mgr. Alena Moravčíková – ukončila magisterské studium psychologie na Prešovské Univerzite v Prešově a nyní je interní doktorandkou na Katedře sociální práce Filozofické fakulty Prešovské univerzity v Prešově. Zabývá se tématem seniorské problematiky v sociální práci, přístupy založenými na využití hudby, statistikou ve výzkumu v sociální práci atd.

doc. PhDr. Eva Mydlíková, Ph.D. – pôvodne vyštudovaná psychologička pôsobila v občianskom sektore v oblasti sociálnej práce od roku 1990. V roku 1996 získala za svoju činnosť štipendium svetových nadácií a stala sa tak Ashoka Fellow – sociálny inovátor. Je absolventkou dlhodobého kurzu v dynamickej psychoterapii. Kvalifikačné postupy získala v oblasti sociálnej práce a v súčasnosti pôsobí ako vysokoškolská pedagogička na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, a externe na viacerých katedrách sociálnej práce na Slovensku. V súčasnosti sa venuje najmä sociálnej práci s dysfunkčnými rodinami, je aktívnou kvalifikovanou supervízorkou.

Mgr. Jitka Navrátilová, Ph.D. – je odbornou asistentkou na katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Ve své pedagogické činnosti se věnuje především prakticky orientovaným předmětům zaměřeným na studentskou praxi a supervizi, práci s rodinou a poradenství.

Mgr. Eva Nedomová – je absolventkou magisterského studijního oboru Sociální práce se zdravotnickým profilem na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity, kde studuje druhým rokem doktorský obor Sociální práce. Participuje na výzkumných projektech fakulty na pracovní pozici Vědecký pracovník – Student Ph.D. Na Fakultě sociálních studií OU vyučuje znakový jazyk pro sociální pracovníky.

Mgr. Andrea Odlerová – pôsobí na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vo svojej pedagogickej, vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti sa orientuje najmä do problematiky paliatívna a hospicová starostlivosť, sociálna práca so seniormi, sociálna práca v zdravotníctve a ďalších oblastí.

PhDr. Elena Ondrušková, PhD. – doterajšie vzdelávania absolvovala v odbore psychológia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Temer 15 rokov sa venovala výskumu špecifických schopností detí, rodinných vzťahov v rodinách s deťmi s AHDH syndrómom a rozvodovým rodinám. Výsledky z týchto výskumov boli publikované v správach a odborných časopisoch. V posledných rokoch sa venuje výskumu v oblasti „gender study“. Túto problematiku riešila aj v dizertačnej práci, ktorej súčasťou bol kvalitatívny výskum rodového laického myslenia. Posledné roky sa venuje aj fenoménu sociálneho vylúčenia, špecificky sociálne vylúčeným komunitám i etnickým minoritám. Naďalej sa venuje aj problematike rozvodu, predovšetkým s ohľadom na sociálne intervencie a rodové hľadisko. Aj v tejto oblasti publikovala odborné štúdie a kapitolu v odbornej monografii. Je autorkou dvoch vysokoškolských učebníc.

Mgr. Peter Patyi – absolvent Sociálnej práce na Fakultě Zdravotníctví a sociální práce. V súčasnosti interní doktorand. V dizertačnej práci s názvom „Terénna sociálna práca s jednostranne špecificky orientovanou mládežou“ pod vedením Prof. PhDr. Jany Levickej, PhD. sa venuje teoretickým i praktickým aspektom a možnosťou pri práci s príslušníky krajne pravicovo orientovaných subkultur.

Je členom predsedníctva neziskovej organizácie One Blood o. z., ktorá sa zameriava na ochranu ľudských práv, sociálnu službu a terénnu prácu s rizikovou mládežou a spolupracuje s ďalšími poprednými inštitúciami v Slovenskej republike. Medzi prioritné aktivity Petra Patyho patrí koordinácia lokálnych projektov zameraných na priamu prácu s rizikovou mládežou v jej prirodzenom prostredí, zejména s mládežou orientovanou extrémistickými ideológiami.

doc. PhDr. PaedDr. Ilona Pešatová, Ph.D. – se dlhodobě zabývá sociální problematikou se zaměřením na rodinu a prevenci rizikových jevů. Habilitovala v roce 2008 na Masarykově univerzitě v Brně. Vede Katedru sociálních studií a speciální pedagogiky FP TUL. Je autorkou monografie Sociálně-patologické jevy u dětí školního věku. Své výsledky publikovala také na mezinárodních konferencích, např. High Risk Behaviour Analysis of Children Placed into the Children's Diagnostic Residential Centre, *The Special Educational Care of People with Health Impairment, Experiences on the Pilot Course Multicultural Perspectives of Disability*.

Jana Pittnerová – pôsobí jako odborná asistentka na Katedře sociálních studií a speciální pedagogiky FP TUL. V současné době je doktorandkou Pedagogické fakulty UK Praha. V praxi sa venuje deťom v náhradnej rodinnej péči, zejména deťom z dětských domovů. Na tuto problematiku zameriava také svou publikační činnost.

Bc. Marie Plačková – v roce 2010 dokončila studium na VOŠ Evangelická akademie Praha v oboru Sociální práce a sociální pedagogika. V září 2011 složila bakalářské zkoušky na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v oboru Pastorační a sociální práce. V současné době studuje prvním rokem v navazujícím magisterském programu Křesťanská humanitární a pastorační práce – diakonika.

PhDr. Terézia Potomová – je študentkou doktorandského štúdia na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. Povoláním som odborná ekonómka na Strednej odbornej škole elektrotechnickej v Stropkove. Od roku 1996 po ukončení štúdia na Inštitúte rodiny v Košiciach v rámci dobrovoľníckej činnosti vediem Kurzy snúbencov – blízka príprava mladých ľudí na manželstvo. Navštevujem základné a stredné školy, rómske komunity, ale aj osady, kde mladým ľuďom primerane veku prednášam na témy: dorastanie do lásky, zodpovedná mladosť, pohlavná zrelosť, prirodzené metódy regulácie počatia a ďalšie – tzv. vzdialená príprava na manželstvo. Ako poslankyňa mestského zastupiteľstva som zároveň aj predsedníčkou Komisie pre riešenie rómskej otázky v meste Stropkov.

doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD. – je absolventkou odboru sociálna práca Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave vo všetkých troch stupňoch vysokoškolského štúdia. V súčasnej dobe pôsobí ako Vedúca Katedry sociálnej práce PF KU v Ružomberku. Je certifikovaná supervízorka a absolvovala niekoľko špecializovaných odborných výcvikov. Ako vysokoškolská pedagogička pôsobí na viacerých univerzitách v rámci Slovenska aj mimo neho. Výskumne sa venuje oblasti sociálnej patológie v kontexte súčasných rodín.

Bc. Lenka Řehánková – je absolventkou bakalárskeho študijného oboru Sociální patologie a prevence na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, v súčasnej dobe je študentkou navazujúceho magisterského oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity.

Mgr. Jiří Sejbal – je absolvent sociálně-právní akademie Brno, vystudoval sociální pedagogiku na Masarykově univerzitě, od roku 1999 pracuje jako sociální kurátor na Oddělení sociální prevence a pomoci Magistrátu města Brna.

Mgr. Šárka Slavíková – sociální pracovnice Amelie o.s.Praha (2 roky), sociální pracovnice FN Motol v Praze (8let, t.č. na MD), pedagog 2.LF UK v Praze na katedře Fyzioterapie (6let), registrovaný sociální pracovník pro práci ve zdravotnictví a člen České asociace sester.

Mgr. Lucia Slobodová – ukončila v roku 2010 štúdium sociálnej práce na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde získala titul „magister“. Momentálne je internou doktorandkou na Ústave sociálnej práce a sociálnych štúdií v Bratislave. Zaoberá sa oblasťou migrácie, azylu, multikulturality a práce v multikultúrnom prostredí.

PhDr. Martin Smutek, Ph.D. (1977) – pôsobí jako odborný asistent na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Dlouhodobě se zabývá problematikou teorie sociálního státu a jeho modernizace a otázkami epistemologie sociálních věd.

PhDr. Marek Stachoň, PhD. – sa zaoberá sociálnou filozofiou, sociálnymi teóriami, etikou sociálnej práce, dejinami sociálneho myslenia, globálnymi sociálnymi problémami. Špeciálne sa venuje humanistickému odkazu filozofie I. Kanta.

Mgr. Martin Stanoev – vystudoval sociální pedagogiku na Masarykově univerzitě, nyní působí na této katedře jako postgraduální student. Od roku 2004 pracuje jako sociální kurátor na Oddělení sociální prevence a pomoci Magistrátu města Brna.

Mgr. Lenka Suchá – interná doktorandka, zameranie: sociálne poradenstvo, dysfunkčné rodiny. Pôsobí v MVO – Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov (projektový manažér, poradca, lektor), Agentúra špecializovaných služieb (odborný garant). Absolvované viaceré certifikované kurzy (Príprava sociálneho poradcu, Terénna práca s dysfunkčnou rodinou, Manažérske zručnosti, Tréning trénerov, Supervízia v pomáhajúcich profesiách...).

Projekty:

Držgroši - poradca

Family mediation, Two minds, Daphne – koordinátor pre SR

Alcatraz – projektový manažér, poradca

Je to za nami? – projektový manažér, poradca

Mgr. Věra Suchomelová – je interní doktorandkou na Teologické fakultě Jihočeské univerzity. Podílí se na organizaci a výuce Univerzity třetího věku na TF JCU, připravuje a vede aktivizační programy pro seniory. Svou diplomovou práci věnovala tématu senierek ve společnosti, aktuálním předmětem jejího vědeckého zájmu je duchovní dimenze života a její vztah k dobrému stáří.

PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. – received his PhD. in Sociology, Faculty of Social Sciences, Charles University Prague. At present, he works as a researcher at the Sociological Institute, Czech Academy of Sciences, Czech Republic, and as a senior lecturer of quantitative research methods at the Faculty of Humanities, ChU. His main research topic is social stratification (social distance, social networks, lifestyle differentiation), social justice and problems of social cohesion and social capital (indicators, measurement, theory). He participated in the setting up of international social justice research (ISJP 2006) and on the mapping of indicators of measurement of social capital in the framework of the project The Social Capital and Social Policy Network (SCSPN 2006-07). Within the department of management and supervision in social and health organisations he participates on research in elderly care and organisational culture.

PaedDr. Zdenka Šándorová, Ph.D. – pracuje jako odborná asistentka na Fakultě zdravotnických studií Univerzity Pardubice, katedře porodní asistence a zdravotně sociální práce. Je garantem studijního oboru zdravotně-sociální pracovník, studijního programu zdravotně sociální péče. Má dlouholeté zkušenosti jako poradce rané péče, je členkou Asociace pracovníků v rané péči. Aktuálně se věnuje problematice se zaměřením na zdravotně-sociální práci cílové skupiny rodiny s dítětem raného věku s ohroženým vývojem a s postižením (službě sociální prevence rané péči).

PhDr. Marek Šimůnek – pedagog (1992-1995), sociální pracovník v oblasti těžce zrakově postižených (1995-2002), pracovník veřejné správy pro oblast sociálně-zdravotní (2002-dosud). Aktuálně vedoucí odboru sociálních věcí a zdravotnictví Magistrátu města Hradec Králové

doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD. – pracuje na Katedre sociálnej práce, Filozofickej fakulty UPJŠ Košice. V teoretickej oblasti sa zameriava na problematiku teórií sociálnej práce, sociálnu patológiu a komunitnú prácu. Osobitnú pozornosť venuje vo svojej výskumnej činnosti sociálne vylúčeným spoločnostiam. Je autorom viacerých sociálnych projektov, ktoré boli realizované samosprávou.

Mgr. Zuzana Šmídová, DiS. – po absolutoriu na Vyšší odborné škole sociálně právní v Mostě vystudovala magisterské obory Sociální pedagogika a Speciální pedagogika rehabilitační a humanitární činnosti na Univerzitě Hradec Králové. Již během studií spolupracovala s Občanským sdružením Salinger. Od roku 2010 pracuje v jeho Komunitním centru Amaro Phurd – Pražská na plný úvazek na pozici speciální pedagog. Na úvodní konferenci Královohradeckého kraje „Dobré praxe v Královéhradeckém kraji v eliminaci sociálního vyloučení“ (2011) prezentovala činnost komunitního centra.

Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D. – je absolventem doktorského studia antropologie na Karlově univerzitě v Praze. V současné době vyučuje kulturní antropologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Působil jako koordinátor olomouckého Střediska integrace menšin v rámci stejnojmenného projektu. Zároveň působí v o.p.s. Člověk tísní v rámci projektu Do lavic!, který je zaměřen na zmírnění dopadů sociálního vyloučení na vzdělávání dětí a žáků. Těžišti odborného zájmu jsou problematika sociálního začleňování pomocí vzdělávání, síťování organizací a institucí a hledání rovnováhy mezi pomáhajícím a restriktivním přístupem v práci s obyvateli sociálně vyloučených lokalit.

Ing. Anna Tomašovičová, PhD. – pracuje ako riaditeľka v zariadení pre seniorov v Trnave, dlhodobo spolupracuje s Trnavskou univerzitou ako externý pedagóg Katedry sociálnej práce. Pedagogicky aj výskumne sa zoberá otázkami ekonomických aspektov sociálnych služieb a sociálnou prácou so seniormi.

Kristína Traegerová, Mgr. – absolventka Sociální práce na Fakultě Zdravotnictví a sociální práce. V současnosti interní doktorandka.

PhDr. Ladislav Vaska, PhD. – vyštudoval sociálnu prácu na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2001) a ukončil doktorandské štúdium na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave (2008). Absolvoval medzinárodný dlhodobý výcvik v skupinovej psychoterapii dynamického charakteru (S.U.R.) a dlhodobý výcvik v supervízii v Asociácii supervízorov a sociálnych poradcov (ASSP). V súčasnosti pôsobí ako vedúci Katedry sociálnej práce Ústavu sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky Pedagogickej fakulty UK v Bratislave. Profesionálne sa orientuje na supervíziu v sociálnej práci, základy a dejiny sociálnej práce, sociálnu prácu s nezamestnanými, politiku zamestnanosti a trhu práce a odborné praxe študentov. Je autorom viacerých odborných článkov a publikácií.

PhDr. Martin Vereš, PhD. – pôsobí na Katedre sociálnej práce Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity kontinuálne od roku 2007. V súčasnosti pôsobí na Katedre sociálnej práce ako odborný asistent. Profesionálne sa zameriava hlavne na oblasť metód sociálnej práce a sociálnej patológie, čomu zodpovedá aj jeho pedagogická, vedecká a projektová činnosť. Svoje skúsenosti získaval doma i v zahraničí.

Mgr. Bc. Jindra Vondroušová (1981) – pôsobí jako odborný asistent na katedře pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Nejen v rámci postgraduálního studia se věnuje interdisciplinárním otázkám psychologie a hudby. Zaměřuje se i na vybraná témata psychologie osobnosti a sociální.

doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc. – absolvent Pražské psychoterapeutické fakulty, diplomovaný psychoterapeut- PCA (Person Centered Approach), supervizor k výkonu integrativní supervize (Český institut pro supervizi, Praha), Advanced diploma in supervision (European Association of Supervision).

Pracovala jako asistent na Lékařské fakultě UK v Hradci Králové, obvodní lékař a externí spolupracovník na II. interně v Hradci Králové, odborný asistent na Fakultě vojenského zdravotnictví v Hradci Králové. Od ledna 2011 pracuje jako akademický pracovník na Ústavu sociální práce, Univerzita Hradec Králové. Pracuje jako psychoterapeut ve Středisku komplexní terapie psychosomatických poruch v Hradci Králové.

Ve své práci propojuje zkušenosti lékaře a psychoterapeuta (výuka a praktické vedení studentů medicíny, ošetřovatelství a sociální práce), supervize pracovníků pomáhajících profesí, garant kvalifikační kurzů a kurzů seberozvoje pro sociální pracovníky a pedagogy v rámci EU.

Mgr. Jana Žáčková – působí jako odborná asistentka na Slezské univerzitě v Opavě, Fakultě veřejných politik, jako kmenová zaměstnankyně Ústavu veřejné správy a regionální politiky. Zároveň zastává funkci vedoucí Centra sociálního podnikání a sociálních služeb, které v rámci fakulty působí. V minulosti pracovala v oblasti přímé sociální péče, jako zástupkyně vedoucího Domu pro zrakově postižené Charity Opava. Je registrována v seznamu krajských metodiků komunitního plánování sociálních služeb (certifikát Ministerstva práce a sociálních věcí ČR). Je oprávněna jako metodička a lektorka komunitního plánování sociálních služeb vzdělávat účastníky procesu plánování sociálních služeb v obci a poskytovat metodické vedení zpracovatelům střednědobých plánů rozvoje sociálních služeb. V rámci své pedagogické praxe vyučuje sociologii, metody sociologického výzkumu i sociální práci se zdravotně postiženými osobami. V rámci publikační činnosti se orientuje především na problematiku sociálních služeb a komunitního plánování. Je absolventkou Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (obor sociologie, andragogika) a Sociálně-právní akademie v Praze.

Mgr. Leoš Zatloukal, Ph.D. – je absolventem doktorského studia sociální práce na Ostravské Univerzitě v Ostravě a studentem doktorského studia klinické psychologie na Univerzitě Palackého v Olomouci. Absolvoval komplexní 750h výcvik v systemické psychoterapii (ISZ), výcvik v hypnoterapii (prof. Kratochvíl, Dr. Zíka), výcvik v Reteamingu® - koučování zaměřeném na řešení (Dr. Ben Furman) a další četné kurzy a výcviky pod vedením tuzemských i zahraničních lektorů. Vyučuje poradenské/terapeutické přístupy a manažerské dovednosti na katedře sociální práce a na katedře psychologie Univerzity Palackého v Olomouci a manažerské a koučovací dovednosti na Newton College v Brně, pracuje jako terapeut v manželské a rodinné poradně v Brně a jako sociální pracovník na azylovém domě pro bezdomovce. Je rovněž spoluzakladatelem a vedoucím týmu terapeutů, koučů a lektorů přístupu zaměřeného na řešení „Dalet“ (www.dalet.cz) a působí jako krajský metodik komunitního plánování sociálních služeb.

Individuální projekt

Podpora sociální integrace obyvatel
vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji II

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ PODPORUJE INTEGRACI OBYVATEL VYLOUČENÝCH LOKALIT DO SPOLEČNOSTI A NA TRH PRÁCE.

Královéhradecký kraj realizuje již druhý projekt, jehož cílem je podpořit sociální integraci příslušníků vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji do společnosti a na trh práce. Projekt navazuje a rozvíjí úspěšně nastartované aktivity projektu Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit v KHK I. Svými aktivitami reaguje na potřeby cílové skupiny zjištěné provedeným Průzkumem potřeb obyvatel vyloučených lokalit v KHK. Z průzkumu mimo jiné vyplynulo, že terénní práce napomáhá se zapojením do společnosti a proto by měla být nadále podporována. Projekt se nově zaměřuje na terénní práci ve venkovských vyloučených lokalitách, kde je všeobecně malá nabídka služeb pro tuto cílovou skupinu. Cílená práce s klíčovými aktéry obcí a dalších zainteresovaných institucí, povede ke zvýšení zájmu o tuto problematiku a k lepší sociální integraci. Celková podpora činností v rámci projektu činí **19 132 640 Kč**. Projekt trvá **od 1. 10. 2010 do 30. 9. 2012**. A jaké jsou aktivity projektu?

PODPORUJEME TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCI

Terénní sociální práce je realizována 21 pracovníky na území vyloučených lokalit Hradec Králové, Holohlavy, Smiřice, Černilov, Broumov, Rychnov nad Kněžnou, Slatina nad Zdobnicí, Kostelec nad Orlicí, Čermná nad Orlicí, Borohrádek, Doudleby, Náchod, Nový Bydžov, Jaroměř, Úpice, Vysoké Veselí a Údrnice.

POŘÁDÁME SEMINÁŘE PRO ROMSKÉ PRORADCE A ZÁSTUPCE SAMOSPRÁV

V rámci projektu budou realizovány čtyři semináře na aktuální témata jako např. Zaměstnávání sociálně vyloučených, dlouhodobě nezaměstnaných osob, Přípravované změny v oblasti dávek hmotné nouze a veřejné služby, Terénní práce a její návaznost na bydlení v sociálně vyloučených lokalitách a další.

ŠKOLÍME TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRACOVNÍKY A PRACOVNICE

Celkem 21 pracovníků absolvovalo v květnu 2011 kurz zaměřený na finanční gramotnost, práci se zadluženým klientem a legislativu v oblasti zadlužení a vymáhání smluvních podmínek. Toto téma se jeví jako velmi časté při práci terénních pracovníků. Pracovník vede klienta k přijetí odpovědnosti za placení závazků a k hospodárnému nakládání s příjmy.

Další vzdělávací kurz se uskutečnil začátkem srpna 2011. Jeho obsahem byla pěti denní odborná stáž ve vyloučených lokalitách Libereckého kraje. Kurz kladl důraz na prohloubení praktických dovedností práce s klientem v terénu, ale účastníci měli možnost rozšířit si i teoretické znalosti a kompetence pracovníků v sociálních službách.

REALIZUJEME CYKLUS KAZUISTICKÝCH SEMINÁŘŮ

Na podporu dalšího vzdělávání terénních pracovníků uspořádal Královéhradecký kraj cyklus deseti kazuistických seminářů. Kazuistické semináře jsou vedeny odborným lektorem a jejich hlavním smyslem je rozbor nejčastějších kauz, se kterými se terénní pracovníci v praxi setkávají.

PODPORUJEME DISKUSE NA MÍSTNÍ ÚROVNI

V obcích, v nichž byla zavedena terénní práce, projekt podpořil vznik a činnost pracovních skupin na místní úrovni. Ty spojují odborníky zainteresovaných institucí a jejich cílem je hledat společně způsoby předcházení a řešení důsledků sociálního vyloučení.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF prostřednictvím Operačního programu
Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

Individuální projekt

Rozvoj dostupnosti a kvality sociálních služeb v Královéhradeckém kraji II

PROJEKT ROZVOJ DOSTUPNOSTI A KVALITY SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V KRÁLOVÉHRADECKÉM KRAJI

Projekt zajišťuje poskytovatelům sociálních služeb a dalším institucím podporu v oblasti dostupnosti a kvality jejich služeb. V rámci projektu jsou realizovány tyto aktivity:

KONZULTACE PRO POSKYTOVATELE A ZADAVATELE SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

- Pro poskytovatele je k dispozici 15 dlouhodobých půlročních konzultací a 140 krátkodobých konzultací.

ZLEPŠENÍ ORIENTACE UŽIVATELŮ V NABÍDCE SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

- Budou vydány informační brožury pro potenciální uživatele a realizovány informační besedy.
- Probíhají také osobní setkání s lékaři a semináře pro zdravotnický personál s cílem posílení vzájemné informovanosti.
- Zrealizujeme Cenu za přínos v sociálních službách – ocení poskytovatele, pracovníky sociálních služeb a samosprávy.
- Připravuje se Metodika prezentace sociálních služeb, která shrne základní pravidla propagace.
- Vytvoříme jednotný webový portál sociálních služeb.

PODPORA STRATEGICKÉHO PLÁNOVÁNÍ ROZVOJE SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V KRÁLOVÉHRADECKÉM KRAJI

- Dokončujeme studii zlepšení dostupnosti odlehčovacích služeb, která by měla určit základní směry udržitelného rozvoje těchto služeb.
- Vytvoříme základní pravidla pro víceleté financování.
- Realizujeme průzkum vzdělávacích potřeb personálu sociálních služeb.
- Probíhá kvantitativní i kvalitativní průzkum role pečujících osob v systému sociální péče – mapující rozsah péče osob blízkých a jejich individuální situace při péči o osobu blízkou.
- Pro území podhůří Orlických hor jsme vytvořili analýzu dopravní dostupnosti ambulantních služeb pro seniory a zdravotně postižené osoby, pro území kraje pak byla zmapována dopravní dostupnost rané péče – studie budou sloužit k optimalizaci dopravních cest sociálních služeb.
- Dokončovány jsou také energetické audity sociálních služeb, které hledají úspory v provozních nákladech sociálních služeb.
- Studie financování pečovatelské služby a osobní asistence mají dodat kvalitativní informace k financování služeb a možnostem posilování výběru úhrad od uživatelů.
- Projekt je také zaměřen na zkvalitnění datových zdrojů a procesu dotačního řízení.

PODPORA SPOLUPRÁCE ZADAVATELŮ A POSKYTOVATELŮ NA MÍSTNÍ ÚROVNI

- Projekt vytvořil podmínky pro podporu komunitního plánování ve městech Broumov, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Nové Město nad Metují, Nový Bydžov, Rychnov nad Kněžnou.

SDÍLENÍ ZKUŠENOSTÍ A PODPORA SPOLUPRÁCE MEZI ZADAVATELI A POSKYTOVATELI

- Realizujeme semináře pro pracovníky sociálních služeb a zadavatele zaměřené na rozvoj kompetencí pracovníků sociálních služeb a zadavatelů v přímé práci i v manažerských pozicích. Připraveno je 57 seminářů.

ZLEPŠENÍ DOSTUPNOSTI A KVALITY SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PODPOROU POSKYTOVATELŮ PŘI VYUŽÍVÁNÍ DOBROVOLNÍKŮ

- Projekt zajišťuje činnost dobrovolnických agentur v pěti okresních městech a zabezpečuje také metodickou podporu poskytovatelům při využívání dobrovolnictví.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF prostřednictvím Operačního programu
Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

Individuální projekt
Služby sociální prevence
v Královéhradeckém kraji

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ PODPORUJE SLUŽBY PRO ZNEVÝHODNĚNÉ SKUPINY OBYVATEL.

Projekt zajišťuje provoz **51 služeb sociální prevence** v území Královéhradeckého kraje; z nich bylo pět za rok 2011 **nově zřízeno** (terapeutické dílny – Rychnov nad Kněžnou a Dvůr Králové nad Labem; sociální rehabilitace – Náchodsko; podpora samostatného bydlení – Rychnov nad Kněžnou; azylový dům – Dvůr Králové nad Labem). Dalšími službami jsou:

PRO RODINY S DĚTMI

- azylové domy pro rodiny s dětmi: Hradec Králové, Trutnov, Náchod,
- intervenční centrum pro oběti domácího násilí: Hradec Králové,
- aktivizační služby pro rodiny ve vyloučených lokalitách: Hradec Králové, Jaroměř,
- aktivizační služby pro rodiny dětí s postižením: Rychnov n. Kněžnou,
- aktivizační služby pro náhradní rodinnou péči v celém kraji,

PRO OSOBY BEZ PŘÍSTŘEŠÍ

- azylové domy: Broumov, Hradec Králové, Úpice, Dvůr Králové nad Labem,
- nízkoprahové denní centrum: Hradec Králové,
- sociální rehabilitace: Broumov, Hradec Králové,

PRO OSOBY S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

- sociální rehabilitace (tréninkové bydlení): Hradec Králové, Rychnov n. Kn.,
- samostatné bydlení: Rychnov nad Kněžnou,
- terapeutická dílna: Rychnovsko, Královédvorský,
- sociální rehabilitace: Rychnovsko, Náchodsko,

PRO DUŠEVNĚ NEMOCNÉ

- sociální rehabilitace a následná péče: Hradec Králové, Rychnov n. Kn., Jičín,

PRO DĚTI A MLÁDEŽ

- domy na půl cesty: Náchod, Jičín,
- nízkoprahová zařízení: Trutnov, Dvůr Králové n. L., Hradec Králové, Broumov, Jičín, Nové Město n. M., Jaroměř, Nový Bydžov, Rychnov n. Kn., Hořice,
- aktivizační služby pro mládež ohroženou delikvencí: Hradec Králové,
- terénní program: Hradec Králové,

PRO OSOBY SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM

- sociální rehabilitace pro osoby s tělesným postižením: Nová Paka,
- sociální rehabilitace pro osoby se zrakovým postižením: Královéhradecký kraj,

PRO UŽIVATELE DROG A OSOBY OHROŽENÉ ZÁVISLOSTÍ

- kontaktní centra: Trutnov, Hradec Králové,
- terénní programy v celém v Královéhradeckém kraji.

Do konce září 2011 bylo **podpořeno 8 357 uživatelů služeb**.

Celková podpora sociálním službám v rámci projektu činí **240 025 453 Kč**. Tato částka je pro období od **1. 6. 2009 do 31. 7. 2012**. Projekt trvá od 1. 10. 2009 do 30. 9. 2012.

Aktuální informace naleznete na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF prostřednictvím Operačního programu
Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

Individuální projekt

Vzdělávání poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb na území Královéhradeckého kraje IV

KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ SE STARÁ O BEZPLATNÉ VZDĚLÁVÁNÍ PRACOVNÍKŮ POSKYTOVATELŮ A ZADAVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB.

Projekt navazuje na předcházející vzdělávací projekt realizovaný Královéhradeckým krajem od října roku 2008 a pokračuje ve zvyšování kvality sociálních služeb prostřednictvím vzdělávání pracovníků poskytovatelů a zadavatelů sociálních služeb. Projekt usnadňuje poskytovatelům sociálních služeb v pozici zaměstnavatelů naplnit povinnost zabezpečit sociálním pracovníkům a pracovníkům v sociálních službách další vzdělávání ve vymezeném rozsahu, který jim ukládá § 111 a § 116 zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, prostřednictvím vzdělávacích programů akreditovaných MPSV.

V rámci projektu jsou realizovány čtyři okruhy vzdělávacích aktivit:

KVALIFIKAČNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PRACOVNÍKŮ V SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH

Díky tomuto kurzu může zaměstnanec získat odbornou způsobilost pro výkon činnosti pracovníka v sociálních službách prostřednictvím akreditovaného kvalifikačního kurzu s obsahem a minimálním rozsahem v souladu s § 37 vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

DALŠÍ PROFESNÍ VZDĚLÁVÁNÍ POSKYTOVATELŮ A ZADAVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Projekt nabízí celkem 31 akreditovaných vzdělávacích programů.

MANAŽERSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ VEDOUČÍCH PRACOVNÍKŮ

Cílem manažerského vzdělávání je zkvalitnit fungování organizací poskytujících sociální služby a samotných sociálních služeb prostřednictvím zvyšování kompetencí vedoucích pracovníků. Vzdělávání je určeno manažerům organizací poskytujících sociální služby, vedoucím pracovníkům zaměstnanců vykonávajících v sociálních službách odbornou činnost a vedoucím sociálních odborů městských a obecních úřadů a Krajského úřadu Královéhradeckého kraje.

TVORBA, PILOTNÍ OVĚŘENÍ A REALIZACE VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMŮ

Do projektu je nově zařazena tato aktivita, která je zaměřena na rozšíření nabídky o dva nové akreditované vzdělávací programy. Cílem prvního kurzu s názvem Prevence závislosti na službě je vést pracovníky poskytovatelů sociálních služeb k naplňování stěžejních zásad sociálních služeb, zejména podpoře samostatnosti uživatelů, jejich motivaci k činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace, a posilování jejich sociálního začleňování. Kurz Sociální práce na obcích - případová práce bude zaměřený na posilování vědomí sociálních pracovníků obcí o nutnosti sociálního začleňování lidí ohrožených sociálním vyloučením a zvýšení kompetence pracovníků, zejména při poskytování informací, poradenství a vedení, s důrazem na případovou práci.

Podrobnější informace o vzdělávacích programech se dozvíte na www.ip-vzdelavani.cz

Aktuální informace naleznete také na www.socialniprojekty.cz.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF prostřednictvím Operačního programu
Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

Edice texty k sociální práci

Redakční rada Edice texty k sociální práci: Mgr. Karel Bauer; Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D.; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.; Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.; PhDr. Josef Zita, Ph.D.

Název: Od teorie k praxi, od praxe k teorii
Editoři: Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.; Mgr. et Mgr. Katarína Levická, PhD.
Obálka: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.
Rok a místo vydání: 2012, Hradec Králové
Vydání: první
Náklad: 250

Vydalo nakladatelství Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové jako svou 1079. publikaci.

ISBN 978-80-7435-138-9